

ISSN 2222-4459 (Print)
ISSN 2311-116X (Online)

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«БІЗНЕС ІНФОРМ»
№ 10 '2015 г. (453)

Періодичність 1 раз на місяць
Видається з січня 1992 р.
Свідоцтво про реєстрацію
КВ №19905-9705 ПР від 02.04.2013 р.

ЗАСНОВНИКИ:

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР
ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ
НАН УКРАЇНИ (ХАРКІВ)

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ВИДАВЕЦЬ:

ФОП Лібуркіна Л. М.

РЕДАКЦІЯ

Головний редактор: д-р екон. наук, проф.

В. С. Пономаренко

Науковий редактор: д-р екон. наук, проф.

М. О. Кизим

Випусковий редактор: канд. екон. наук,
доцент

В. Є. Хаустова

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

д-р екон. наук, проф.

Алексєєв І. В. (Львів)

д-р екон. наук, проф.

Амосов О. Ю. (Харків)

д-р екон. наук, проф.

Благун І. С. (Івано-Франківськ)

д-р екон. наук, проф.

Гізатуллін Х. Н. (Єкатеринбург, Росія)

канд. екон. наук, проф.

Гонда В. (Братислава, Словачія)

д-р екон. наук, проф.

Жуковський М. (Люблін, Польща)

д-р екон. наук, проф.

Заруба В. Я. (Харків)

д-р екон. наук, проф.

Іванов Ю. Б. (Харків)

д-р екон. наук, проф.

Клебанова Т. С. (Харків)

д-р екон. наук, проф.

Ковальчук К. Ф. (Дніпропетровськ)

д-р екон. наук, проф.

Орлов П. А. (Харків)

д-р екон. наук, проф.

Погорлецький О. І. (С.-Петербург, Росія)

д-р екон. наук, проф.

Христиановський В. В. (Донецьк)

д-р філософії (економіка)

Шоша Жан-Юг (Ліон, Франція)

**У журналі можуть друкуватися основні
результати дисертаційних робіт
з економічних наук**

Журнал реферується у загальнодержавній
реферативній базі даних «Україніка наукова» та
в українському реферативному журналі «Джерело»

ЖУРНАЛ «БІЗНЕС ІНФОРМ» ПРЕДСТАВЛЕНО В МІЖНАРОДНИХ НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ ДАНИХ, РЕПОЗИТОРІЯХ І ПОШУКОВИХ СИСТЕМАХ:

- Ulrichsweb Global Serials Directory (США);
- Research Papers in Economics (США);
- Російський індекс наукового цитування (Росія);
- Index Copernicus (Польща);
- Directory of Open Access Journals;
- CiteFactor (США);
- Academic Journals Database (Швейцарія);
- Research Bible (Японія);
- Соціонет (Росія);
- Open Academic Journals Index;
- GetInfo (Німеччина);
- BASE (Німеччина);
- OpenAIRE (Європейський Союз);
- SUNCAT Union Catalogue (Велика Британія);
- COPAC Union Catalogue (Велика Британія);
- J-Gate (Індія);
- Open Access Library;
- Scientific Indexing Services;
- Advanced Science Index;
- Академия Google (США);
- InfoBase Index;
- WorldCat

ЗІ СПИСКУ ДРУКОВАНИХ (ЕЛЕКТРОННИХ) ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ, ЩО ВКЛЮЧАЮТЬСЯ ДО ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ УКРАЇНИ

Журнал «Бізнес Інформ» («Бизнес Информ», «Business Inform»)
(Співзасновники: Харківський національний економічний університет,
НДЦ індустріальних проблем розвитку НАН України)

Додаток 10 до Наказу Міністерства освіти і науки України
від 12.05.2105 р. № 528

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

- Афанасьева Л. М.** Методичний підхід до управління ризиками
в проектах державно-приватного партнерства 8
- Вахович І. М., Олександренко І. В.** Теоретичні підходи
до визначення фінансової стабільності підприємств 19
- Петраков Я. В., Шульга С. В.** Інтегрована звітність як конкурентна
перевага для українських компаній: детермінанти проти
викривленого сприйняття 26
- Давидов Д. С.** Можливості марксистської теорії та методології
в дослідженні глобальних метаморфоз сучасного господарства 31

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ЕКОНОМІЦІ

- Джалілов А. Я.** Інституційна система фрагментованого
міжнародного виробництва транснаціональних фірм 36

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

- Лубенченко О. Е.** Формування парадигми аудиту
зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання 41

ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД

- Гусев Ю. В., Белікова Н. В.** Зарубіжний досвід проведення
економічних реформ у країні та її регіонах 46
- Косата І. А.** Роль інтегрованих структур бізнесу в економіках
провідних країн світу та України 52
- Назарова Г. В., Котляревська К. Ю.** Порівняльний аналіз політики
наймання персоналу: найкращі світові та українські практики 56

МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

- Абакуменко О. В., Марченко Н. А., Сіренко К. Ю.** Ресурсний
потенціал економічного зростання як фактор
конкурентоспроможності національної економіки 61
- Потапова Н. О.** Організаційно-економічні аспекти лізингових
операцій з точки зору обліку та аналізу 69

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Щепак В. В. Развитие управления территориями на основе использования географических информационных систем	74
Пархоменко Н. О. Оцінка поведінки підприємств Луганської області в умовах дезінтеграції економіки на основі кластерного та факторного аналізу.....	79
Бегларашвілі О. П., Кулік А. В. Розвиток магазинів Черкаської області	86

ОСВІТА І НАУКА

Сало А. В. Концептуальні засади розвитку вищої освіти в Україні.....	91
Дмитрів А. Я. Ідентифікація системних характеристик маркетингової діяльності та структурних напрямів розвитку сфери послуг вищих навчальних закладів.....	97
Євтушенко Г. І., Куценко В. І., Птащенко О. В. Теретико-методологічні аспекти стратегічного управління якістю освіти (проблеми, пошуки, розв'язання).....	102
Семчук Ж. В. Синхронізація економічного розвитку ринку освітніх послуг підприємств в умовах підвищеного ризику	107

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Сазонцев О. М., Качан О. І. Оцінка інформаційної безпеки корпоративної економіки та суспільно-економічних відносин	112
Кожухівська Р. Б. Напрями застосування інформаційних технологій у комунікаційних стратегіях українських туристичних підприємств і підприємств індустрії гостинності.....	119
Яремик Х. Я., Яремик М. І. Організація інформаційно-аналітичного забезпечення фінансово-економічної безпеки	125

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ

Варцаба В. І. Структурно-аналітичне обґрунтування взаємозв'язків і умов забезпечення гармонізованої взаємодії стейкхолдерів регіональної економіки	130
Іванов Р. В. Концептуальна модель економічної поведінки домогосподарства в умовах самозабезпечення	137
Ляшенко О. І., Крицун К. І. Економетричне дослідження впливу макроекономічних факторів на динаміку котирування курсу долара США на валютному ринку України	142
Азаренкова Г. М., Олефір Є. А., Крюкова Г. К. Використання адаптивних моделей прогнозування в сучасних умовах фінансово-економічного простору.....	149
Гур'янова А. С. Посилення регіональних дисбалансів як домінуючий тренд територіального розвитку: оцінка та аналіз наслідків.....	156
Клебанова Т. С., Гвоздицький В. С. Оцінка схильності підприємств до банкрутства на основі методів нечіткої логіки та нечітких нейронних мереж	165
Свиденко А. В. Ціноутворення на ринку нафтопродуктів України	171
Шматко К. А. Статистичний аналіз когнітивної моделі дослідження ринку страхових послуг з урахуванням лояльності	177

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Чорна М. В., Кушнір Т. Б., Безгінова А. І. Методика оцінки ефективності управління інноваційною діяльністю підприємства машинобудування	182

ЕКОНОМІКА ТОРГІВЛІ ТА ПОСЛУГ

Сененко І. А. Стратегія розвитку готельно-ресторанного бізнесу	187
Волковська Я. В. Проблема розвитку готелів і ресторанів в Україні та Харківській області	192
Жегус О. В., Соболев В. А. Стратегічний аналіз зовнішніх чинників, що впливають на розвиток роздрібної торгівлі.....	198

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

Україна, 61001, Харків,
пров. Інженерний, 1а,
Бібліотечний корп., 2 пов., к. 203
Тел./факс ((057) 702-08-67
e-mail: biz_inf@ukr.net
www.business-inform.net

АДРЕСА ВИГОТІВНИКА:

Україна, 61145, Харків,
вул. Космічна, 26.
Тел./факс (057) 701-0-701

ПЕРЕДПЛАТА:

- у Видавця;
- Агентство «Меркурій»:**
49056, Дніпропетровськ,
Набережна Леніна, 15-а, оф. 39.
Тел. (056) 744-16-61,
744-72-87, 778-52-85

Науковий журнал

БІЗНЕС ІНФОРМ БИЗНЕС ИНФОРМ BUSINESS INFORM

Видається 1 раз на місяць

Мова видання – українська, російська, англійська

Рекомендовано до друку рішеннями
вченої ради ХНЕУ № 3 від 26.10.2015 р.

вченої ради НДЦ ІПР НАНУ
№ 10 від 21.10.2015 р.

Здано до набору 24.09.2015 р.

Підписано до друку 26.10.2015 р.

Формат 60 x 84/8.

Друк різнографічний.

Ум. друк. арк. 55,7. Обл.-вид. арк. 73,2.

Надруковано у ТОВ «Золоті сторінки»
Замовлення № 1843. Наклад 100 прим.

© БІЗНЕСІНФОРМ, 2015

Торосян Г. А. Стратегічні шляхи розвитку обслуговуючої кооперації.....	204

ЕКОНОМІКА ТРАНСПОРТУ І ЗВ'ЯЗКУ

Карпенко О. О. Інноваційно-інтеграційна парадигма кластеризації транспортно-логістичних підприємств.....	209

ЕКОНОМІКА ПРОМИСЛОВОСТІ

Янчук М. Б. Удосконалення процесу побудови предметно-орієнтованої моделі авіабудівного виробництва на основі формування центрів компетенцій/спеціалізації (на прикладі безпілотних літальних апаратів).....	214

ЕКОНОМІКА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА І АПК

Гула А. С. Роль інституційного середовища в кредитуванні аграрного сектора економіки.....	220
Вінниченко О. В. Обґрунтування показників оцінки діяльності товарних бірж з реалізації сільськогосподарської продукції.....	226

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

Одарченко Д. М., Одарченко А. М., Сергієнко А. О. Розрахунок економічної ефективності впровадження нових методик оцінки якості дикорослих ягід та культивованих грибів.....	231
Шарко В. В. Конкурентоспроможність підприємства: методи оцінки, стратегії підвищення.....	237
Долбнева Д. В. Сучасні тенденції банкрутства підприємств в Україні та заходи по запобіганню їх неплатоспроможності.....	244
Скриньковський Р. М., Процюк Т. Б., Леськів С. Р. Моніторинг фінансової, виробничої, маркетингової і продуктової сфер діяльності та експрес-діагностика матеріально-технічного забезпечення підприємства.....	250
Притиченко Т. І., Лях І. С. Практичні аспекти розробки структури товарного портфеля підприємства.....	256
Ілляшенко О. В. Оцінювання необхідної складності системи економічної безпеки підприємства.....	265
Бабина О. Є., Байрактар Ю. П. Оцінювання рівня соціально відповідальної діяльності транспортних підприємств.....	273
Котляревський Я. В., Штангрет А. М., Караїм М. М., Ратушняк Ю. В., Мельников О. В. Формування аналітичного забезпечення застосування антикризових технологій в управлінні економічною безпекою машинобудівних підприємств.....	281
Доровський О. В. Удосконалення методики оцінювання результативності логістичної системи фармацевтичних підприємств.....	286

МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ЕКОНОМІЦІ

Губарева І. О., Пінчук А. О. Оцінювання рівня сформованості економічної безпеки України та країн ЄС.....	293

ПРОБЛЕМИ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Бубенець І. Г. Формування організаційно-економічних засад внутрішнього підприємництва на торговельних підприємствах.....	298

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК І АУДИТ

Пашкевич М. С., Макурін А. А. Обґрунтування типів основних засобів для обліково-аналітичного забезпечення їх передачі між підприємствами інтегрованого вуглеводобувного об'єднання.....	304

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ І КРЕДИТ

Власенко Т. А. Управління державним боргом: сутність поняття та обґрунтування методів реструктуризації.....	310
Ганусик Ю. Б. Проблеми та перспективи впровадження інфляційного таргетування в Україні.....	318
Глуценко О. В. Фінансова архітектура сектора публічних фінансів України: взаємовплив видатків та державного боргу.....	324
Сідельникова А. П. Організаційно-правові засади формування бюджетних ресурсів держави.....	335
Дугіна І. В., Лучко Г. Й. Економічні характеристики українського ринку споживчого кредитування.....	341
Сторонянська І. З., Возняк Г. В., Пелехатий А. О. Бюджетна політика розвитку регіонів України: особливості формування та реалізації.....	348
Борзенкова О. Д. Податкова реформа в Україні: міжнародний досвід та огляд перспективних змін.....	354
Гуменний А. А. Ефективність механізму реалізації податкового потенціалу ринку цінних паперів та напрями її підвищення.....	359
Сокиринська І. Г. Грошовий потік як важливий чинник прийняття управлінських рішень.....	366
Котляров Є. І. Напрямки підвищення впливу майнових податків на формування місцевих бюджетів.....	372
Вядрова І. М., Гадецька С. В., Сидоренко О. М. Методичні підходи до оцінки вартості портфеля проблемної заборгованості банку.....	378
Владімірова Н. П. Концептуальні основи діагностики фінансової безпеки суб'єктів господарювання.....	383
Шевченко І. О. Теоретичні засади державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм.....	388

МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ

Отенко І. П., Чепелюк М. І. Особливості корпоративної культури реалізації організаційних змін промисловими підприємствами.....	396
Мартинець В. В. Стратегії забезпечення конкурентоздатності підприємства в сучасних умовах інституційного середовища України.....	403
Івашенко О. В., Гірман А. П. Реалії та перспективи розвитку персоналу на вітчизняних підприємствах.....	408
Ситник Н. І. Еволюція менеджменту знань в організації.....	413
Круглов В. В., Нікітіна К. С. Управління нематеріальним стимулюванням персоналу на підприємствах сфери торгівлі.....	419
Петрова І. А., Белова О. І. Мотиваційна стратегія в підвищенні конкурентоспроможності підприємства торгівлі.....	424
Чистякова А. В. Організаційно-методичне забезпечення реалізації механізму управління інтелектуальною власністю підприємства в умовах економіки знань.....	430
Волчкова Г. К. Соціальний капітал: діагностика стану розвитку на підприємствах Кіровоградської області.....	438
Мокерова Н. В. Методичні підходи щодо економічної оцінки соціального капіталу споживчої кооперації.....	444
Родіонов С. О. Дослідження теоретичних аспектів розвитку систем управління відносинами зі споживачами як альтернативного напрямку розвитку маркетингової діяльності підприємств машинобудівної галузі.....	450
Полішко Г. Г. Міжнародні рейтинги національних брендів.....	457

ДОВІДКОВА ІНФОРМАЦІЯ

Рецензія на монографію Яцкевич І. В.	463

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ

Афанасьева Л. Н. Методический подход к управлению рисками в проектах государственно-частного партнерства.....	8
Вахович И. М., Олександренко И. В. Теоретические подходы к определению финансовой устойчивости предприятий.....	19
Петраков Я. В., Шульга С. В. Интегрированная отчетность как конкурентное преимущество для украинских компаний: детерминанты против искривленного восприятия.....	26
Давыдов Д. С. Возможности марксистской теории и методологии в исследовании глобальных метаморфоз современного хозяйства.....	31

ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ЭКОНОМИКЕ

Джалилов А. Я. Институциональная система фрагментированного международного производства транснациональных фирм.....	36

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

Лубенченко О. Э. Формирование парадигмы аудита внешнеэкономической деятельности субъектов хозяйствования.....	41

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

Гусев Ю. В., Беликова Н. В. Зарубежный опыт проведения экономических реформ в стране и ее регионах.....	46
Косатая И. А. Роль интегрированных структур бизнеса в экономиках ведущих стран мира и Украины.....	52
Назарова Г. В., Котляревская К. Ю. Сравнительный анализ политики найма персонала: лучшие мировые и украинские практики.....	56

МЕХАНИЗМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ

Абакуменко О. В., Марченко Н. А., Сиренко К. Ю. Ресурсный потенциал экономического роста как фактор конкурентоспособности национальной экономики.....	61
Потапова Н. А. Организационно-экономические аспекты лизинговых операций с точки зрения учета и анализа.....	69

РЕГИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА

Щепак В. В. Развитие управления территориями на основе использования географических информационных систем.....	74
Пархоменко Н. А. Оценка поведения предприятий Луганской области в условиях дезинтеграции экономики на основе кластерного и факторного анализа.....	79
Бегларашвили О. П., Кулик А. В. Развитие магазинов Черкасской области.....	86

ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА

Сало А. В. Концептуальные основы развития высшего образования в Украине.....	91
Дмытрив А. Я. Идентификация системных характеристик маркетинговой деятельности и структурных направлений развития сферы услуг высших учебных заведений.....	97
Евтушенко А. И., Куценко В. И., Птащенко Е. В. Теоретико-методологические аспекты стратегического управления качеством образования (проблемы, поиски, решения).....	102

Семчук Ж. В. Синхронизация экономического развития рынка образовательных услуг предприятий в условиях повышенного риска.....	107

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ЭКОНОМИКЕ

Сазонец О. Н., Качан Е. И. Оценка информационной безопасности корпоративной экономики и общественно-экономических отношений.....	112
Кожуховская Р. Б. Направления применения информационных технологий в коммуникационных стратегиях украинских туристических предприятий и предприятий индустрии гостеприимства.....	119
Яремик Х. Я., Яремик М. И. Организация информационно-аналитического обеспечения финансово-экономической безопасности.....	125

ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ

Варцаба В. И. Структурно-аналитическое обоснование взаимосвязей и условий обеспечения гармонизированного взаимодействия стейкхолдеров региональной экономики.....	130
Иванов Р. В. Концептуальная модель экономического поведения домохозяйства в условиях самообеспечения.....	137
Ляшенко Е. И., Крицун Е. И. Эконометрические исследования влияния макроэкономических факторов на динамику котировки курса доллара США на валютном рынке Украины.....	142
Азаренкова Г. М., Олефир Е. А., Крюкова А. К. Использование адаптивных моделей прогнозирования в современных условиях финансово-экономического пространства.....	149
Гурьянова А. С. Усиление региональных дисбалансов как доминантный тренд территориального развития: оценка и анализ последствий.....	156
Клебанова Т. С., Гвоздицкий В. С. Оценка склонности предприятий к банкротству на основе методов нечеткой логики и нечетких нейронных сетей.....	165
Свиденко А. В. Ценообразование на рынке нефтепродуктов Украины.....	171
Шматко Е. А. Статистический анализ когнитивной модели исследования рынка страховых услуг с учетом лояльности.....	177

ИННОВАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ

Черная М. В., Кушнир Т. Б., Безгинова А. И. Методика оценки эффективности управления инновационной деятельностью предприятия машиностроения.....	182

ЭКОНОМИКА ТОРГОВЛИ И УСЛУГ

Сененко И. А. Стратегия развития гостинично-ресторанного бизнеса.....	187
Волковская Я. В. Проблема развития гостиниц и ресторанов в Украине и Харьковской области.....	192
Жегус Е. В., Соболев В. А. Стратегический анализ внешних факторов, влияющих на развитие розничной торговли.....	198
Торосян А. А. Стратегические пути развития обслуживающей кооперации.....	204

ЭКОНОМИКА ТРАНСПОРТА И СВЯЗИ

Карпенко О. А. Инновационно-интеграционная парадигма кластеризации транспортно-логистических предприятий ...	209

ЭКОНОМИКА ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Янчук М. Б. Усовершенствование процесса построения предметно-ориентированной модели авиастроительного производства на основе формирования центров компетенций/специализации (на примере беспилотных летательных аппаратов).....	214

ЭКОНОМИКА СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА И АПК

Гудая А. С. Роль институциональной среды в кредитовании аграрного сектора экономики	220
Винниченко А. В. Обоснование показателей оценки деятельности товарных бирж по реализации сельскохозяйственной продукции.....	226

ЭКОНОМИКА ПРЕДПРИЯТИЯ

Одарченко Д. Н., Одарченко А. Н., Сергиенко А. А. Расчет экономической эффективности внедрения новых методик оценки качества ягод и культивируемых грибов.....	231
Шарко В. В. Конкурентоспособность предприятия: методы оценки, стратегии повышения	237
Долбнева Д. В. Современные тенденции банкротства предприятий в Украине и меры по предотвращению их неплатежеспособности	244
Скрыньковский Р. Н., Процюк Т. Б., Леськив С. Р. Мониторинг финансовой, производственной, маркетинговой и продуктовой сфер деятельности и экспресс-диагностика материально-технического обеспечения предприятия	250
Притыченко Т. И., Лях И. С. Практические аспекты разработки структуры товарного портфеля предприятия....	256
Ильяшенко Е. В. Оценка необходимой сложности системы экономической безопасности предприятия	265
Бабина Е. Е., Байрактар Ю. А. Оценивание уровня социально ответственной деятельности транспортных предприятий.....	273
Котляревский Я. В., Штангрет А. М., Караим М. М., Ратушняк Ю. В., Мельников А. В. Формирование аналитического обеспечения применения антикризисных технологий в управлении экономической безопасностью машиностроительных предприятий.....	281
Доровской А. В. Совершенствование методики оценки результативности логистической системы фармацевтических предприятий	286

МЕТОДОЛОГИЯ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ В ЭКОНОМИКЕ

Губарева И. О., Пинчук А. А. Оценка уровня сформированности экономической безопасности Украины и стран ЕС.....	293

ПРОБЛЕМЫ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Бубенец И. Г. Формирование организационно-экономических основ внутреннего предпринимательства на торговых предприятиях	298

БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЁТ И АУДИТ

Пашкевич М. С., Макурин А. А. Обоснование типов основных средств для учетно-аналитического обеспечения их передачи между предприятиями интегрированного угледобывающего объединения	304

ФИНАНСЫ, ДЕНЕЖНЫЙ ОБОРОТ И КРЕДИТ

Власенко Т. А. Управление государственным долгом: сущность понятия и обоснование методов реструктуризации	310

Ганусик Ю. Б. Проблемы и перспективы внедрения инфляционного таргетирования в Украине.....	318
Глущенко О. В. Финансовая архитектура сектора публичных финансов Украины: взаимное влияние расходов и государственного долга	324
Сидельникова Л. П. Организационно-правовые принципы формирования бюджетных ресурсов государства	335
Дугина И. В., Лучко Г. И. Экономические характеристики украинского рынка потребительского кредитования	341
Сторонянская И. З., Возняк Г. В., Пелехатый А. О. Бюджетная политика развития регионов Украины: особенности формирования и реализации	348
Борзенкова О. Д. Налоговая реформа в Украине: международный опыт и обзор перспективных изменений ...	354
Гуменный А. А. Эффективность механизма реализации налогового потенциала рынка ценных бумаг и пути ее повышения	359
Сокиринская И. Г. Денежный поток как важный фактор принятия управленческих решений.....	366
Котляров Е. И. Направления повышения влияния имущественных налогов на формирование местных бюджетов	372
Вядрова И. Н., Гадецкая С. В., Сидоренко О. Н. Методические подходы к оценке стоимости портфеля проблемной задолженности банка.....	378
Владимирова Н. П. Концептуальные основы диагностики финансовой безопасности субъектов хозяйствования.....	383
Шевченко И. А. Теоретические основы государственного финансового аудита выполнения бюджетных программ	388

МЕНЕДЖМЕНТ И МАРКЕТИНГ

Отенко И. П., Чепелюк М. И. Особенности корпоративной культуры реализации организационных изменений промышленными предприятиями.....	396
Мартинец В. В. Стратегии обеспечения конкурентоспособности предприятия в современных условиях институциональной среды экономики Украины....	403
Иващенко О. В., Гирман А. П. Реалии и перспективы развития персонала на отечественных предприятиях.....	408
Сытник Н. И. Эволюция менеджмента знаний в организации.....	413
Круглов В. В., Никитина К. С. Управление нематериальным стимулированием персонала на предприятии сферы торговли	419
Петрова И. А., Белова Е. И. Мотивационная стратегия в повышении конкурентоспособности предприятия торговли	424
Чистякова А. В. Организационно-методическое обеспечение реализации механизма управления интеллектуальной собственностью предприятия в условиях экономики знаний.....	430
Волчкова Г. К. Социальный капитал: диагностика состояния развития на предприятиях Кировоградской области	438
Мокерова Н. В. Методические подходы к экономической оценке социального капитала потребительской кооперации	444
Родионов С. А. Исследование теоретических аспектов развития систем управления отношениями с потребителями как альтернативного направления развития маркетинговой деятельности предприятий машиностроительной отрасли.....	450
Полишко А. Г. Международные рейтинги национальных брендов.....	457

СПРАВОЧНАЯ ИНФОРМАЦИЯ

Рецензия на монографию Яцкевич И. В.....	463

CONTENT

ECONOMIC THEORY

Afanasieva L. M. Methodical Approach to Risk Management in the Public-Private Partnership Projects.....	8
Vakhovych I. M., Oleksandrenko I. V. Theoretical Approaches to Defining the Financial Sustainability of Enterprises.....	19
Petrakov Ya. V., Shulha S. V. Integrated Reporting as Competitive Advantage for Ukrainian Companies: Determinants vs. Biases.....	26
Davydov D. S. Possibility of Marxist Theory and Methodology for Studying Global Changes of the Contemporary Economy	31

GLOBALIZATION PROCESSES IN ECONOMICS

Jalilov Azar Yagub ogly. Institutional System of the Fragmented International Production by Transnational Firms.....	36

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Lubchenko O. E. Formation of the Paradigm of Auditing the Foreign-Economic Activity of Business Entities	41

FOREIGN EXPERIENCE

Hushev Yu. V., Bielikova N. V. The Experience of Economic Reforms in the Country and its Regions	46
Kosata I. A. Role of the Integrated Business Structures in the Economies of the World's Leading Countries and Ukraine	52
Nazarova G.V., Kotlyarevskaya K. Yu. Comparative Analysis of the Recruitment Policy: the Best of World and Ukrainian Practices.....	56

MECHANISMS OF REGULATION OF THE ECONOMY

Abakumenko O. V., Marchenko N. A., Sirenko K. Yu. Resource Potential of Economic Growth as a Factor of Competitiveness for the National Economy	61
Potapova N. O. Organizational-Economic Aspects of Leasing Operations in Terms of Accounting and Analysis.....	69

REGIONAL ECONOMY

Shchepak V. V. Development of Management of Territories Based on the Use of Geographical Information Systems.....	74
Parkhomenko N. O. Conduct of Enterprises in the Luhansk Region under Conditions of Disintegration of Economy, an Evaluation on the Basis of Cluster and Factor Analysis.....	79
Beglarashvili O. P., Kulik A. V. Development of Stores in the Cherkasy Region	86

EDUCATION AND SCIENCE

Salo A. V. Conceptual Foundations for the Development of Higher Education in Ukraine	91
Dmytriv A. Ya. Identifying the System Characteristics of Marketing Activities and Structural Trends in Development of the Sector of Higher Education Services	97
Yevtyshenko H. I., Kutchenko V. I., Ptashchenko O. V. Theoretical-Methodological Aspects of Strategic Management of Quality of Education (Problems, Searching and Finding Solutions)	102
Semchuk Z. V. Synchronization of the Economic Development of Market of the Education Services by Enterprises under High-Risk Conditions.....	107

INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMICS

Sazonets O. M., Kachan O. I. Evaluation of Information Security in both Corporate Economics and Socio-Economic Relations....	112

Kozhukhivska R. B. Directions for Using Information Technology in the Communication Strategies of Ukrainian Tourism Enterprises and Facilities in the Hospitality Industry...	119
Yaremyk Kh. Ya., Yaremyk M. I. Organization of Information-Analytical Provision of Financial-Economic Security	125

ECONOMIC AND MATHEMATICAL MODELING

Vartsaba V. I. Structural-Analytical Substantiation of Relationships and Conditions to Ensure a Harmonized Interaction between Stakeholders in the Regional Economy.....	130
Ivanov R. V. Conceptual Model of Economic Behavior of Households in Conditions of Self-Sustainment	137
Lyashenko O. I., Krytsun K. I. Econometric Studies of the Influence of Macroeconomic Factors on the Rate Quotes Dynamics for the US-Dollar at the Currency Market of Ukraine	142
Azarenkova G. M., Olefir Ie. A., Kriukova H. K. Using Adaptive Forecasting Models in the Contemporary Conditions of the Financial-Economic Space.....	149
Guryanova L. S. Increased Regional Imbalances as the Dominant Trend of Territorial Development: Assessment and Effects Analysis	156
Klebanova T. S., Gvozdytskyi V. S. Assessment of Propensity of Enterprises towards Bankruptcy by on the Basis of Methods of Fuzzy Logic and Fuzzy Neural Networks.....	165
Svidenko A. V. Pricing at the Oil Products Market of Ukraine..	171
Shmatko E. A. Statistical Analysis of Cognitive Model for Researching Market of Insurance Services with Consideration for Loyalty.....	177

INNOVATIVE PROCESSES

Chorna M. V., Kushnir T. B., Bezginova L. I. Methods for Assessing the Efficiency of Management of Innovation Activity of Machine-Building Enterprise	182

ECONOMICS OF TRADE AND SERVICES

Senenko I. A. Strategy for Development of Hotel and Restaurant Business.....	187
Volkovska Ia. V. Problem of the Development of Hotels and Restaurants in Ukraine and Kharkiv Region.....	192
Zhegus O. V., Sobolev V. L. A Strategic Analysis of the External Factors Influencing the Development of Retail Trade.....	198
Torosian H. A. Strategic Development Paths for Servicing Cooperatives	204

ECONOMICS OF TRANSPORT AND COMMUNICATIONS

Karpenko O. O. Innovation-Integration Paradigm of Clustering the Transport and Logistics Enterprises	209

ECONOMICS OF INDUSTRY

Ianchuk M. B. Improvement of the Process of Building the Object-Oriented Model of Aircraft Building Production on the Basis of Formation of Centres of Competences/ Specialization (on the Example of Unmanned Aerial Vehicles).....	214

AGRICULTURAL ECONOMICS AND AGRIBUSINESS

Gula Al. S. Role of the Institutional Environment in Crediting the Agrarian Sector of Economy	220
Vinnichenko O. V. Substantiating the Indicators for Evaluating the Activities of Commodity Exchanges for Sale of Agricultural Products.....	226

ECONOMICS OF ENTERPRISE

Odarchenko D. M., Odarchenko A. M., Sergienko A. A. Calculating the Economic Efficiency of the Introduction of New Methods for Evaluating Quality of Berries and Cultivated Mushrooms	231
Sharko V. V. Competitiveness of Enterprise: Methods for Evaluation, Strategies to Enhance	237
Dolbneva D. V. Contemporary Trends in Bankruptcy of Enterprises in Ukraine and Measures to Prevent Their Insolvency	244
Skrynkovskyy R. M., Protsiuk T. B., Leskiv S. R. Monitoring the Financial, Production, Marketing and Product Areas of Activity, and Instant Diagnosis of Material Support of Enterprise.....	250
Prytychenko T. I., Liakh I. S. Practical Aspects of Developing the Structure of Product Portfolio of Enterprise	256
Illiaschenko O. V. Estimating the Necessary Complexity of the System of Economic Security of Enterprise	265
Babyna O. Ye., Bairaktar Yu. P. Evaluating the Level of Socially Responsible Activities of Transport Enterprises.....	273
Kotliarevskyy Ya. V., Shtangret A. M., Karayim M. M., Ratushniak Yu. V., Melnikov A. V. Formation of Analytical Support in Application of the Anti-Crisis Technologies in the Management of Economic Security of the Machine-Building Enterprises	281
Dorovsky O. V. Improvement of the Methodology for Assessing the Effectiveness of Logistic System of Pharmaceutical Enterprises.....	286

METHODOLOGY OF SCIENTIFIC RESEARCH IN ECONOMICS

Gubarieva I. O., Pinchuk A. O. Evaluation of the Level of Formation of the Economic Security of Ukraine and the EU Member States	293

PROBLEMS OF SMALL BUSINESS

Bubenets I. G. Establishing the Organizational-Economic Foundations of the Internal Entrepreneurship at Trade Enterprises.....	298

ACCOUNTING AND AUDITING

Pashkevych M. S., Makurin A. A. Substantiation of Types of Basic Assets for the Accounting and Analytical Support of Their Transfer between Enterprises within an Integrated Coal Production Association	304

FINANCE, MONEY CIRCULATION AND CREDIT

Vlasenko T. A. The Public Debt Management: Essence of the Concept, Substantiation of the Methods for Restructuring.....	310
Ganusyk Yu. B. Problems and Prospects of Introduction of the Inflation Targeting in Ukraine	318
Glushchenko O. V. Financial Architectonics of the Public Finance Sector of Ukraine: Mutual Influence of Expenditures and Public Debt	324
Sidelnykova L. P. The Organizational-Legal Principles of Establishing the State Budgetary Resources	335
Duhina I. V., Luchko H. Yo. Economic Characteristics of the Ukrainian Consumer Crediting Market.....	341
Storonyanska I. Z., Voznyak G. V., Pelekhatyj A. O. Budgetary Policy for Development of Regions of Ukraine: Features of Establishing and Implementing.....	348
Borzenkova O. D. Tax Reform in Ukraine: International Experience, Reviewing the Prospective Changes	354
Humenniy A. A. Efficiency of the Mechanism for Implementing the Tax Potential of the Securities Market and the Ways of its Improvement	359

Sokyrynska I. H. Cash Flow as an Important Factor in Managerial Decision-Making	366
Kotliarov Ie. I. Directions of Increase of Influence of Property Taxes on the Establishing of Local Budgets	372
Viadrova I. M., Gadetska S. V., Sydorenko O. M. Methodical Approaches to Estimating the Cost of Bank's Troubled Loan Portfolio	378
Vladimirova N. P. A Conceptual Framework for Diagnosing the Financial Security of Economic Entities	383
Shevchenko I. O. Theoretical Foundations of Public Financial Audit of the Execution of Budgetary Programs	388

MANAGEMENT AND MARKETING

Otenko I. P., Chepeliuk M. I. Characteristics of Corporate Culture of Implementing the Organizational Changes by Industry Enterprises.....	396
Martynec V. V. Strategies to Provide the Competitiveness of Enterprise in Current Conditions of Institutional Environment of the Economy of Ukraine	403
Ivashchenko O. V., Girman A. P. Realities and Prospects of Development of Staff at Domestic Enterprises	408
Sytnik N. I. Evolution of Knowledge Management in an Organization	413
Kruglov V. V., Nikitina K. S. Managing Intangible Rewards for Retaining Staff at Trade Enterprise	419
Petrova I. L., Bielova O. I. Motivational Strategy in Enhancing the Competitiveness of Trade Enterprise.....	424
Chystiakova A. V. Organizational-Methodical Provision of Implementing the Mechanism for Management of Intellectual Property in the Context of Knowledge-Based Economy	430
Volchkova H. K. Social Capital: Diagnostics of Evolvement in the Enterprises of Kirovograd Region	438
Mokerova N. V. Methodical Approaches to Economic Evaluation of the Social Capital of Consumer Cooperatives	444
Rodionov S. O. A Study on Theoretical Aspects of Developing Systems for Customer Relationship Management as an Alternative Direction of Development of the Marketing Activity for Machine-Building Enterprises	450
Polishko G. H. International Rankings for National Brands.....	457

REFERENCE INFORMATION

Review on monograph Yatskevych I. V.....	463

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В ПРОЕКТАХ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

© 2015 АФАНАСЬЄВА Л. М.

УДК 334.012.4

Афанасьєва Л. М. Методичний підхід до управління ризиками в проектах державно-приватного партнерства

У статті представлено аналіз структурних елементів існуючих в Україні методик з управління ризиками, пов'язаними з державно-приватним партнерством (ДПП). Огляд дав можливість виявити ряд неточностей та прогалів в аналізі ризиків ДПП. Спираючись на результати дослідження, запропоновано розширити діапазон можливостей управління ризиками до п'яти параметрів (партнери, процеси, інструменти, структура та інформація), що оптимізує прийняття рішень при розподілі ризиків між партнерами. Автор статті наголошує на необхідності врахування поведінкового аспекту при якісній оцінці ризиків ДПП. Зокрема, визначено показники, що сприятимуть ефективному дослідженню рівня сприйняття ризиків учасниками ДПП. Підкреслено важливість розуміння партнерами сутності поняття «ризик, пов'язаний з ДПП». На основі розглянутих різних підходів до визначення сутності поняття «ризик ДПП» зроблено уточнення та сформульовано нове бачення змісту поняття. Системний аналіз класифікацій ризиків дозволив скласти типологію ризиків, пов'язаних із ДПП. Запропоновано методику з управління ризиками ДПП, що враховує перелічені аспекти та узагальнює існуючі методики.

Ключові слова: державно-приватне партнерство (ДПП), ризики ДПП, процес управління ризиками, методика, методи оцінки.

Рис.: 4. **Табл.:** 1. **Формул:** 2. **Бібл.:** 26.

Афанасьєва Лариса Миколаївна – аспірантка, кафедра економічного аналізу, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: loraafanasieva@gmail.com

УДК 334.012.4

Афанасьєва Л. Н. Методический подход к управлению рисками в проектах государственно-частного партнерства

В статье представлен анализ структурных элементов существующих в Украине методик по управлению рисками, связанными с государственно-частным партнерством (ГЧП). Обзор позволил выявить ряд неточностей и пробелов в анализе рисков ГЧП. Основываясь на результатах исследования, предложено расширить диапазон возможностей управления рисками до пяти параметров (партнеры, процессы, инструменты, структура и информация), что оптимизирует принятие решений при распределении рисков между партнерами. Автор статьи отмечает необходимость учета поведенческого аспекта при качественной оценке рисков ГЧП. В частности, определены показатели, способствующие эффективному исследованию уровня восприятия рисков участниками ГЧП. Подчеркнута важность понимания партнерами сущности понятия «риски, связанные с ГЧП». На основании рассмотренных различных подходов к определению сущности понятия «риски ГЧП» сделано уточнение и сформулировано новое видение содержания понятия. Системный анализ классификаций рисков позволил составить типологию рисков, связанных с ГЧП. Предложена методика управления рисками ГЧП, которая учитывает перечисленные аспекты и обобщает существующие методики.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство (ГЧП), риски ГЧП, процесс управления рисками, методика, методы оценки.

Рис.: 4. **Табл.:** 1. **Формул:** 2. **Библ.:** 26.

Афанасьєва Лариса Николаевна – аспирантка, кафедра экономического анализа, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: loraafanasieva@gmail.com

UDC 334.012.4

Afanasieva L. M. Methodical Approach to Risk Management in the Public-Private Partnership Projects

The article presents an analysis of the structural elements of the available in Ukraine risk management methods related to public-private partnership (PPP). The review identified a number of discrepancies and gaps in the analysis of the PPP risks. Taking into consideration the research results, has been proposed to expand the range of possibilities for risk management up to five parameters (partners, processes, tools, structure and information) to provide an optimization of decision-making in the allocation of risks between the partners. The author specifies the need to take into account the behavioral aspect in the qualitative assessment of the PPP risks. In particular, the indicators have been identified, which contribute to an effective examination of the risk perception level by the PPP parties. The importance of understanding the essence of concept of «risks associated with PPP» by the partners is emphasized. Based on consideration of various approaches to definition of the essence of concept of «risks associated with PPP», a clarification has been made as well as a new vision for the content of the concept has been formulated. A conducted system analysis of the risk classifications has provided for compiling a typology of risks associated with PPP. A methodology for management of the PPP risks has been proposed, which takes account of the above listed aspects and summarizes the available methods.

Key words: public-private partnership (PPP), risks of PPP, process of risk management, methodology, evaluation methods.

Pic.: 4. **Tabl.:** 1. **Formulae:** 2. **Bibl.:** 26.

Afanasieva Larysa M. – Postgraduate Student, Department of Economic Analysis, Kharkiv National Economic University named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: loraafanasieva@gmail.com

Міжнародний досвід з розвитку інфраструктури національної економіки засвідчує, що однією з найбільш успішних практик є залучення державою приватного сектора економіки на засадах партнерства. Державно-приватне партнерство (далі – ДПП) виступає сьогодні одним із найефективніших інструментів із залучення інвестицій у капіталоемні галузі інфраструктури та стимулює соціально-економічний розвиток країн. На реалізацію інвестиційного проекту на

засадах ДПП впливає ряд факторів [1]. Серед основних виділяють систему законодавства з ДПП, розвинутість інституційного середовища, досвід країни у ДПП, рівень кваліфікації партнерів у питаннях ДПП, правильно розподілені обов'язки та ризики між партнерами проекту.

Якісне управління ризиками є запорукою успішної реалізації проектів ДПП. Управління ризиками передбачає складний механізм, що включає ідентифікацію, оцінку, контроль і розподіл ризиків між усіма учасни-

ками проекту. Це, у свою чергу, вимагає обрання та використання певної методики.

Зважаючи на складність процесу взаємодії між партнерами ДПП, однією з теоретико-методологічних і прикладних проблем управління проектами ДПП є виявлення ефективної методики з оцінки та управління ризиками. Оцінюючи ризики ДПП, необхідно враховувати специфіку кожного окремого проекту, а саме: спрямованість проекту залежно від галузі економіки, моделі та форми реалізації ДПП тощо. Разом з тим, важливим питанням залишається наявність універсальної комплексної методики, що забезпечуватиме коректне оцінювання всіх потенційних ризиків, а також обрання ефективних форм управління ними. Таким чином, виникає необхідність у ґрунтовному аналізі існуючих методик з оцінки та управління ризиками у проектах ДПП.

Проблемам управління ризиками в інвестиційних проектах та підприємницькій діяльності присвячені дослідження багатьох іноземних та вітчизняних науковців, серед яких слід виділити таких: Балабанов І. Т. [2], Вітлінський В. В. [3], Гранатуров В. М. [4], Устенко О. Л. [5], Бачкаї Т., Мессен Д., Міко Д. (Bacskai, Messen & Miko, 1979) [6], Каплан Р. (Kaplan, 2005) [7], Бланк І. О. [8], Мазаракі А. А. [9] та інші. Дослідженням ризикології у проектах ДПП займалися такі іноземні вчені: Ірвін Т. [10], Мерна Т. і Сміт Н. [11], Варнавський В. Г. [12], Грімсей Д., Мервін К. [13] та інші. Деякі вітчизняні науковці, такі як Пильгій О. [14], Єфименко Т. [15], Черевиков Є. [16], Гриценко Л. [17], також досліджували питання, пов'язані з ризиками у ДПП.

Незважаючи на значну кількість досліджень з оцінки, розподілу та управління ризиками в проектах ДПП, низка питань залишається ще недостатньо вивченою та опрацьованою, а саме: визначення ефективного інструментарію як складової комплексної методики з оцінки та управління ризиками, пов'язаними з ДПП.

Метою цієї статті є подальший розвиток теоретичних і методичних положень щодо методики проведення оцінки ризиків ДПП та управління ними. Для цього слід виділити ключові напрями дослідження, або завдання статті. Це: визначення сутності поняття «ризик ДПП»; вивчення класифікацій ризиків ДПП; питання, пов'язані з аналізом та розподілом ризиків між партнерами ДПП.

Концепція ДПП передбачає підписання довгострокового договору (щонайменше на 20 років), протягом якого держава передає свої обов'язки приватному сектору з метою реалізації суспільно значущого проекту. Оскільки стандартний проект ДПП є довгостроковим, вірогідність появи нових непередбачуваних умов, що впливатимуть на його реалізацію, є високою. Так, управління інвестиційним проектом переходить у площину управління ризиками проекту.

В Україні існує дві основні методики з оцінки та управління ризиками проектів ДПП, а саме: «Методика виявлення ризиків, пов'язаних з державно-приватним партнерством, їх оцінки та визначення форми управління ними», що затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 16.02.2011 р. № 232 (далі – Методика 1) [18] і «Методика виявлення ризиків здійснення

державно-приватного партнерства, їх оцінки та визначення форми управління ризиками» від 26.12.2013 р., запропонована Програмою розвитку ДПП в Україні за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) (далі – Методика 2) [19].

Дані методики застосовуються під час проведення аналізу ефективності ДПП, прийняття рішень про його здійснення, розподіл ризиків між державним і приватним партнерами, укладення договору між ними [18, 19]. У методиках представлено категоріальний апарат, необхідний для розуміння сутності базових понять методики; методи виявлення, оцінки та розподілу ризиків; а також рекомендації з управління ризиками. Обидві методики є комплексними та представляють системний підхід до процесу управління ризиками, однак мають ряд відмінностей, що обумовлює їх специфіку.

Порівняння двох методик показало, що певні важливі аспекти, які розглядаються у Методичці 1, відсутні у Методичці 2, і навпаки. Це свідчить про те, що кожна з методик не є всеохоплюючою, отже, їх можна вважати взаємодоповнюючими.

Слід зазначити, що Постановою Кабінету Міністрів України від 16.09.2015 р. № 713 до Методики 1 було внесено зміни, більшість з яких було заповнено з Методики 2. Зокрема, було розширено перелік термінів, включено нові методи кількісної оцінки ризиків з детальним описом їх реалізації, представлено оновлений перелік істотних ризиків ДПП і додано план управління ризиками. У табл. 1 представлено детальний огляд складових обох методик.

Досліджені методики не можна вважати досконалими через низку неточностей та прогалин з оцінки та аналізу ризиків. Розглянемо більш детально деякі з аспектів ризикології ДПП, що слід враховувати при вдосконаленні методики.

Усе частіше фахівці з управління ризиками стикаються з тим, що на практиці цей процес пов'язаний лише із двома факторами: процесами та інструментами. Д. Уільямс та Т. Парр, зауважують, що «...для управління ризиками необхідним є набагато ширший діапазон можливостей. У центрі управління ризиками знаходиться взаємозв'язок п'яти параметрів (люди, а у випадку ДПП це – партнери; процеси; інструменти; структура та інформація), і всі вони визначаються культурою та образом мислення зацікавлених учасників, а метою є прийняття та оптимізація конкретних рішень» [20, с. 143].

Відповідний образ мислення для управління ризиками є критично важливим його компонентом, яким часто нехтують. Фактор образу мислення визначає ефективність та фокус управління ризиками (те, що стоїть у центрі процесу управління ризиками). Нехтують їм здебільш через те, що він не є матеріальним та сформулювати його дуже складно.

Образ мислення при оцінці та управлінні ризиками визначається *показником сприйняття ризику* (або – *Risk Perception Index*). Від того, як сприймає партнер ДПП той чи інший ризик, залежить подальший розподіл ризиків між партнерами проекту. На основі ґрунтовного дослідження показника сприйняття ризику автором

Аналіз методик управління ризиками, пов'язаних з ДПП

№ з/п	Методика Кабінету Міністрів України (2011 р.)	Методика Програми розвитку ДПП в Україні, USAID (2013 р.)
1	2	3
Структурні елементи методики		
1	Загальні положення	Загальні положення
2	Терміни	Терміни
3	Що передбачає оцінка ризиків: 1) визначення ступеня ймовірності виникнення ризику; 2) визначення можливих негативних наслідків; 3) визначення рівня загрози ризику (високий, середній, низький)	Що передбачає оцінка ризиків та управління ризиками при підготовці та здійсненні ДПП
4	Класифікація ризиків. Категорії ризиків, що виділені у даній методиці: 1) пов'язані з впливом зовнішніх обставин, що не залежать від волі партнерів; 2) політичні; 3) пов'язані з невиконанням партнерами умов договору; 4) комерційні; 5) фінансові; 6) екологічні	Категорії ризиків, що виділені у даній методиці: 1) планування і дозволи, ліцензії; 2) проектування і будівництво (реконструкція, модернізація, поліпшення, ремонт і т. п.); 3) попит і ринок; 4) операційні ризики; 5) нормативно-правові ризики; 6) фінансові та макроекономічні; 7) соціальні та політичні; 8) форс-мажорні обставини та інші непередбачені події з високим рівнем впливу
5	Принципи розподілу ризиків	Нема даних
6	Система управління ризиками: 1) виявлення ризиків; 2) проведення оцінки ризиків та ступеня ймовірності їх виникнення; 3) визначення характерних ознак ризиків; 4) здійснення моніторингу (контролю) за ризиками, проведення аналізу їх впливу на виконання умов договору, наслідків їх виникнення, ймовірності виникнення певного ризику у подальшому; 5) вибір форми управління ризиками	Виявлення, оцінка та розподіл ризиків. Розподіл ризиків на ті, що можна оцінити якісно і ті, що можна оцінити кількісно
7	Методи оцінки ризиків: 1) статистичний метод; 2) метод доцільності витрат; 3) метод експертної оцінки; 4) метод аналогів	Кількісний аналіз ризиків (3 методи): 1) аналіз чутливості ризиків; 2) сценарний аналіз; 3) метод моделювання Монте Карло
8	Нема даних	Оцінка та розподіл ризиків шляхом складання матриці ризиків (<i>Risk Matrix</i>). Докладний опис складових матриці ризиків
9	Нема даних	Сутність процесу управління ризиками
10	Нема даних	Управління ризиками державним партнером у процесі впровадження проекту (Розділ 3 застосовується тільки до ризиків, які були віднесені в матриці ризиків частково або повністю на державного партнера)
11	Нема даних	Реєстр ризиків (<i>Risk Register</i>) як ключовий інструмент процесу управління ризиками і зниження ризиків (повинен використовуватися на постійній основі після підписання договору)
12	Нема даних	Докладний опис складових реєстру ризиків
	Нема даних	Підходи до управління ризиками: – запобігання ризикам; – пом'якшення наслідків; – передача ризиків (включаючи страхування); – прийняття ризиків

1	2	3
13	Заходи для зменшення ймовірності виникнення ризиків; заходи для ліквідації ризиків	Нема даних
14	Форми управління ризиками	Нема даних
15	Розділи звіту про можливі ризики ДПП: 1) аналіз можливих ризиків та ймовірності їх виникнення в разі виконання договору; 2) наслідки від настання ризиків на етапах виконання договору; 3) форми управління ризиками; 4) пропозиції щодо розподілу ризиків між державним і приватним партнером під час виконання договору; 5) пропозиції щодо способу моніторингу ризиків у ході виконання договору партнером, на якого покладається відповідальність за наслідки такого ризику; 6) узагальнений висновок щодо виникнення ризиків на етапах виконання договору	Нема даних

статті виділено такі його складові в контексті реалізації ДПП проекту: очікувані наслідки партнера від дії ризику, попередній досвід, а також рівень впевненості партнера. Кожна зі складових формується із взаємодії ряду елементів, що представлені на *рис. 1*.

Розглянемо більш детально сутність представлених на *рис. 1* складових. Упевненість партнера ДПП у своїх силах передбачає набір зі знань ризикології ДПП, навичок з управління конкретним ризиком ДПП та рівня підготовки партнера за напрямом, тобто, зважаючи на галузь економіки, в якій буде реалізовано проект, а також беручи до уваги особливості обраної моделі ДПП і форми ДПП (BOT, BLO, ROT, DBFO тощо).

Другою складовою, що формує сприйняття ризику партнером, є попередній досвід з ризик-менеджменту, зокрема у проектах ДПП. У цьому випадку ключову роль відіграє людський фактор, а також досвід, пов'язаний із дотриманням партнерами принципів та особливостей концепції партнерства. Прикладом останніх є дотримання принципів відкритості, рівності, гнучкості, та зокрема дотримання головного принципу розподілу ризиків у ДПП, коли відповідальність за конкретний ризик бере на себе той партнер, який може найбільш ефективно контролювати/пом'якшити/усунути цей ризик виходячи із наявних ресурсів. У випадку відсутності досвіду або наявності негативного досвіду взаємодії з учасниками минулих проектів ДПП партнер має доволі скептичний образ мислення з управління ризиками проекту.

Рис. 1. Складові показника сприйняття ризику партнером ДПП

Джерело: розроблено автором.

Останньою, але не менш важливою, складовою показника сприйняття ризику є очікувані наслідки від дії того чи іншого ризику. На цю складову вагомий вплив має очікувана кількість витрат, які партнер може допустити при реалізації ДПП проекту, та обсяг очікуваного прибутку. З оцінки співвідношення витрат і прибутку проекту ДПП випливає наступний важливий показник ризикології – **толерантність до ризику** (або – *Risk Tolerance Index*), який буде розглянуто далі.

На формування образу мислення впливають такі чинники: характерні особливості галузі економіки, в якій буде реалізовано ДПП проект, обрана форма та модель ДПП, очікування зацікавлених сторін, попередній досвід та компетенції, що впливають на впевненість партнера. Урахування зазначених чинників, у свою чергу, дозволяє оцінити необхідний ступінь ризику (цільовий рівень ризику) та толерантність до ризику (межі неприйнятного ризику).

Толерантність до ризику вважається ще одним із першорядних показників ризикології. Особливого значення даний показник набуває у ДПП, виступаючи єдиним каналом інформації про сприйняття ризику тим чи іншим партнером. Толерантність до ризику складає основу при розподілі обов'язків та ризиків між партнерами ДПП проекту.

Толерантність представляє собою показник або сукупність показників, які відображають рівень ризику, що є прийнятним для даної людини. Д. Репін наголошує на тому, що «...основною для використання кількісного значення толерантності інвестора до ризику є взаємозв'язок ризику і прибутковості – одна з найважливіших і найменш суперечливих концепцій у фінансах» [21]. Тобто, це готовність інвестора прийняти на себе більш високий ризик в обмін на більший прибуток у майбутньому. Більш консервативний інвестор зазвичай уникає ризиків задля збереження свого капіталу.

Поняття «толерантності до ризику» тісно пов'язане зі «ступенем ризику». Для оцінки сприйняття партнером того чи іншого ризику необхідною є оцінка ступеня ризику і толерантності до нього повинна включати визначення конкретних подій, яким слід запобігти. Важливим є також оцінка рівня невизначеності та спрямування заходів для перетворення невизначеності в ризик, яким можна управляти.

У цьому контексті доцільним є дослідження ще одного показника, а саме: **неприйняття ризику** (або – *Risk Aversion*) партнером ДПП. Як уже зазначалося, розуміння того, як партнер сприймає ризик, значно полегшує процес управління ризиками проекту. Але нормальною вважається також ситуація, коли партнер «не сприймає ризик».

Згідно з дослідженнями З. Боді та Р. Мертон «неприйняття ризику» – це характеристика уподобань людини в ситуаціях, пов'язаних з ризиком. Це міра готовності людини заплатити за зменшення ризику, якому він піддається. Люди, які не бажають ризикувати, оцінюючи компроміс між витратами на зменшення ризику і вигодами від цього, віддають перевагу менш ризикованому варіанту при тих самих витратах» [22, с. 329].

Розглянувши поведінкові аспекти процесу управління ризиками, перейдемо до розуміння сутності поняття ризику ДПП.

Важливим питанням при плануванні проекту ДПП є розуміння сутності ризику ДПП партнерами проекту. Не менш важливим є усвідомлення партнерами того, що процес управління ризиками у ДПП проекти є набагато складнішим, ніж у звичайному інвестиційному проекті. Це зумовлено складнощами, що виникають при узгодженні цілей держави та приватного партнера, а також при розподілі відповідальностей та ризиків між партнерами ДПП.

Управління ризиками також включає управління проектом ДПП в умовах невизначеності, адже категорія «ризик» є дуже широким поняттям, та не включає лише відхилення від запланованих показників чи кінцевого результату. Так, А. Гриценко вказує на те, що «об'єктивною умовою виникнення ризику ДПП є наявність альтернативних сценаріїв розвитку подій, що зумовлює отримання результатів, які відрізняються від очікуваних, передбачених проектною документацією та договірними умовами реалізації інноваційного проекту [17, с. 96].

Експерти Міжнародного валютного фонду у своєму дослідженні наголошують на тому, що дія ризику, пов'язаного з ДПП, «...може бути визначена функцією загрози та вразливості» [23, с. 5]:

$$\text{Реалізація ризику} = f(\text{загроза, вразливість}), \quad (1)$$

де «загроза» визначається як ймовірність того, що деякі негативні події відбудуться в майбутньому, наприклад, через один з каналів, описаних нижче, і «вразливість» пов'язана зі специфікою проекту ДПП або специфікою факторів конкретної країни, які впливають на «готовність» залучених сторін (партнерів) запобігти появі загрози (у тому числі матеріальної) або впоратися з негативними наслідками [23, с. 5].

Вразливість може розглядатися як відсутність потенціалу та/або бажання сторін. Незважаючи на появу відповідного ризику, забезпечити таке управління проектом, щоб фактичний результат відповідав якомога ближче очікуваному результату. Результат, або «реалізований ризик» – це потенційний вплив на ДПП, що випливає із взаємодії загроз і вразливостей. Наприклад, зменшення обсягів перевезень є загрозою для платних доріг ДПП. Водночас, у цьому прикладі ризик присутній тільки, якщо є відповідна вразливість, така як відсутність мінімального доходу або гарантії руху, що дозволяє приватному партнеру впоратися із впливом.

Існує також інший погляд на розуміння сутності природи ризику. З. Боді та Р. Мертон визначають ризик «...як невизначеність, що призводить до матеріальних втрат» [22, с. 328]. Кожна ризикована ситуація невизначена, хоча невизначеність може існувати і без ризику. Тому поява невизначеності є необхідною, але недостатньою умовою появи ризику. Разом з тим, невизначеність слід приймати до розрахунку вірогідних ризиків проекту. Слід зазначити, що рішення з управління ризиком завжди приймаються в умовах невизначеності, отже, існує

декілька варіантів розвитку подій, або сценаріїв, про які і зазначає Л. Гриценко у своєму дослідженні [17].

Таким чином, вибір планового рішення здійснюється в умовах ризику, коли відомі або задаються суб'єктивні вірогідності можливих станів зовнішнього середовища. При цьому постановка завдання буде такою: існує множина альтернатив $A = \{A_1, A_2, \dots, A_m\}$ і множина станів зовнішнього середовища $Z = \{Z_1, Z_2, \dots, Z_n\}$. У кінцевому підсумку реалізується тільки один варіант із існуючої множини альтернатив.

У Методиці 1 підкреслено роль партнерів у визначенні сутності поняття «ризик»: «...ризик – можлива подія, дія та/або бездіяльність партнера, що можуть призвести до негативних наслідків» [18]. У Методиці 2 «...ризик – є непередбачуваність і можливість події, дії або бездіяльності, які могли б вплинути на виконання державно-приватного партнерства на будь-якій стадії державно-приватного партнерства з точки зору часу, витрат, якості активів або послуг, або очікуваної прибутковості. Ризик може бути позитивним чи негативним згідно з природою впливу на ДПП» [19].

Узагальнюючи різні погляди на сутність природи ризиків у ДПП, визначення змісту поняття «ризик, пов'язаний з ДПП» можна сформулювати таким чином: *ризик ДПП – це один із варіантів запланованого сценарію розвитку подій проекту (множини альтернатив), що реалізовано через появу загрози в уразливому місці (уразливих точках) проекту та управляється одним із партнерів, який може максимально ефективно контролювати, мінімізувати або усунути дію цієї загрози*. Пропонуючи власне визначення поняття «ризик ДПП», автор статті наголошує на доцільності використання цільового підходу. Це пояснюється тим, що головна мета проекту ДПП зазвичай полягає у будівництві об'єкта інфраструктури, який є суспільно значущим. Отже, ми відкидаємо вірогідність нереалізації проекту, підкреслюючи тим самим високу вірогідність реалізації одного із запланованих варіантів сценарію проекту. Незважаючи на низку загроз, умови мінливості або невизначеності. Важливим зауваженням даного визначення є акцент на ролі партнерів ДПП в управлінні ризиками. Тобто вірогідність настання найбільш сприятливого сценарію із множини альтернатив цілком залежить від грамотного розподілу обов'язків між партнерами та якісного процесу управління ризиками з їх сторони.

Система управління ризиками включає п'ять основних етапів:

- 1) виявлення ризиків;
- 2) проведення оцінки ризиків та ступеня ймовірності їх виникнення;
- 3) визначення характерних ознак ризиків;
- 4) моніторинг (контроль) за ризиками;
- 5) вибір форми управління ризиками [18].

Кожен з етапів повинен бути ґрунтовно описаний у методиці з управління ризиками, а саме: методи оцінки ризиків, математичні інструменти, принципи розподілу ризиків, наведені класифікації ризиків та форми управління ними.

На основі аналізу різних методик з управління ризиками, пов'язаними з ДПП, автор статті пропонує універсальну комплексну методику, що складається з 6 етапів: збір інформації; аналіз ризиків, який включає виявлення ризиків (*Risk Identification*), оцінку ризиків (*Risk Assessment*), ранжування ризиків (*Risk Ranking*); розподіл ризиків між партнерами ДПП; вибір засобів (форм) управління ризиками; реалізацію обраних форм управління ризиками; оцінку результатів. Візуально етапи методики зображено на *рис. 2*.

Підхід до управління ризиками залежить великою мірою від образу мислення партнерів, тобто поведінкового аспекту (*Risk Perception Index, Risk Tolerance Index, Risk Aversion*), розуміння сутності поняття ризиків, пов'язаних з ДПП, а також обсягу зібраної інформації.

Так, на першому етапі ризик-менеджменту відбувається визначення цілі проекту ДПП в умовах ризику. Такий спосіб бачення картини дозволяє із самого початку орієнтуватися на мінливість умов та ймовірність появи ризиків протягом усього життєвого циклу проекту ДПП. Тому цілі проекту повинні бути чіткими, конкретними та співставними з величиною ризику та капіталом [24]. На етапі діагностики проводиться збір інформації про характер та специфіку ДПП проекту – галузь економіки, форма та модель співпраці партнерів; визначають стратегічні й тактичні цілі проекту ДПП; аналізують стан і перспективи розвитку зовнішнього середовища.

Визначення можливих факторів та чинників появи ризиків передбачає збір та обробку даних по всіх аспектах проекту, відбувається оцінка ймовірності настання ризикових подій, визначення площин підвищеного ризику, визначення впливу ризику. Спочатку визначають найбільш імовірні та небезпечні ризики, поступово переходячи до найменш імовірних.

Аналіз ризику складається з виявлення ризику та його оцінювання. Під час виявлення або ідентифікації ризику визначаються всі ризики, що впливають на проект ДПП. Важливим є включення до цього процесу всіх зацікавлених сторін, оскільки доскональність в ідентифікації ризиків визначає дієвість управління ризиками в подальшому. Виявлення ризику вважається якісною складовою аналізу ризику, що може включати дослідження поведінкового аспекту, а саме: визначення рівня сприйняття ризиків партнерами ДПП.

Оцінювання ризику – це кількісний опис виявлених ризиків. На даному етапі визначається ймовірність настання ризику та розмір можливих збитків. Крім того, формується набір сценаріїв розвитку несприятливих подій.

У процесі оцінювання ключове місце займає розробка системи показників оцінки рівня ризику. До такої системи показників ризику можна віднести: показник ймовірності виникнення втрат; показник абсолютної величини можливих втрат; інтегральні показники ризику; порівняльні показники різних рівнів ризику. Структура системи показників ризику залежить від обраного методу його оцінки.

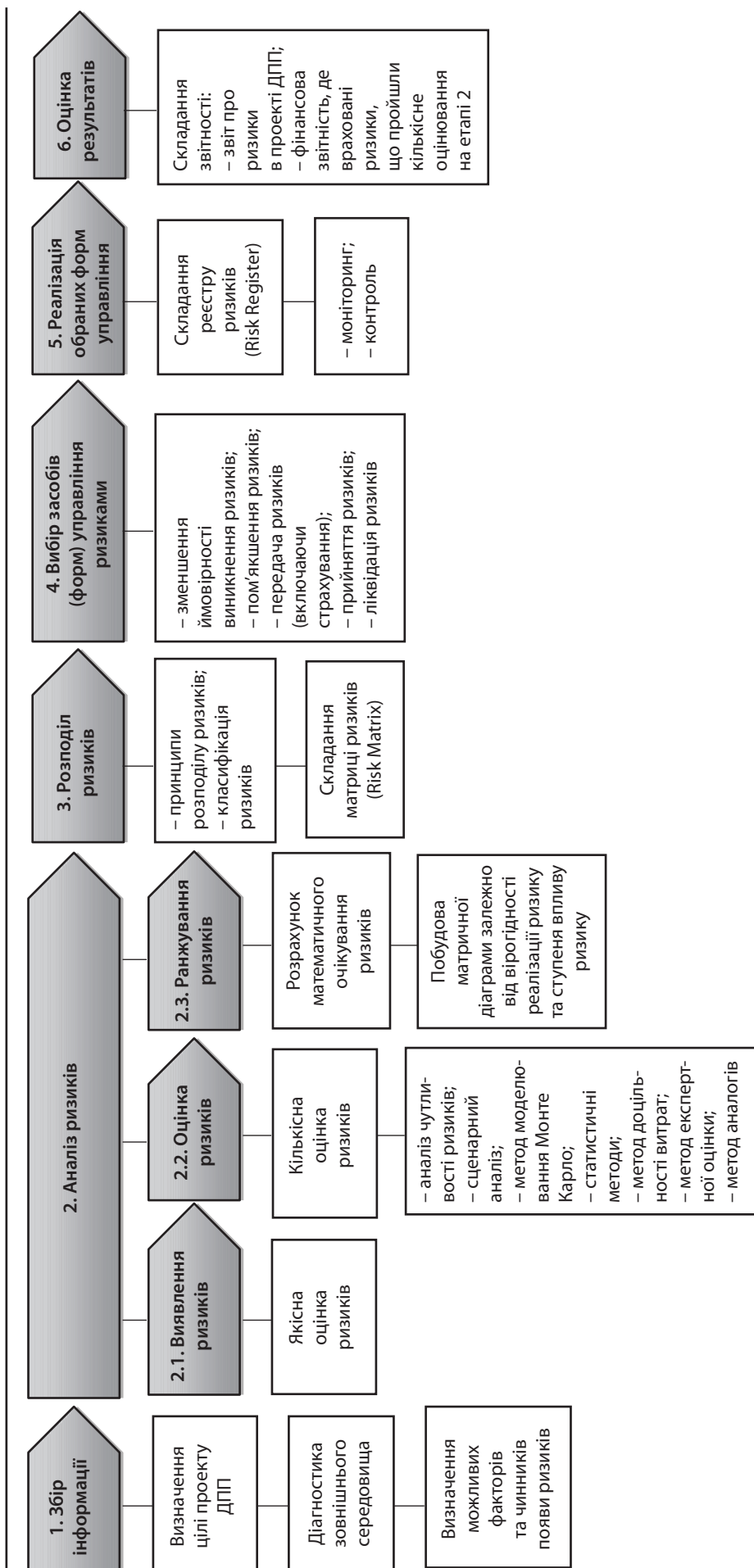

Рис. 2. Методика управління ризиками, пов'язаних з державно-приватним партнерством

Джерело: розроблено автором.

До основних методів аналізу ризику слід віднести імовірнісний, статистичний, імовірнісно-статистичний, аналіз ризику очікуваних збитків, експертний, аналітичний, імітаційного моделювання тощо. Така множина методів аналізу ризику передбачає їх детальну характеристику з метою обрання найбільш адекватного залежно від поставленої мети. Результатом етапу кількісного оцінювання ризиків є включення їх до фінансової моделі проекту.

Після виявлення та оцінки ризиків необхідно **проранжувати ризики**, зокрема, способом, що приведено на рис. 3.

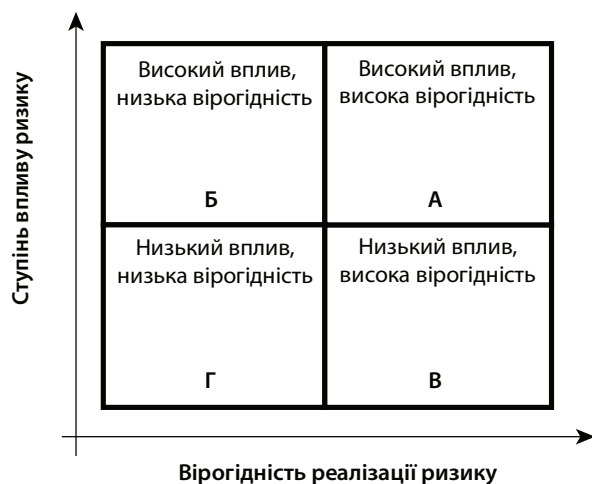

Рис. 3. Ранжування ризиків, пов'язаних з державно-приватним партнерством

Джерело: запропоновано на основі [25, с. 558].

Так, кожний окремий ризик асоціюється з рядом факторів-впливу або чинників. Це можливо відобразити на матричній діаграмі, що складається з чотирьох квадрантів. Квадрант А відображає ризики (високий вплив, висока вірогідність), що потребують невідкладного реагування, у результаті якого керівники проекту або знизять вірогідність його реалізації, або зменшать його потенційний вплив. Доцільно мати також план можливих дій для нейтралізації ризиків, що віднесені до квадрантів Б і В, у той час як ризики квадранта Г потребують меншої уваги.

Для того, щоб оцінити кількісне значення тих ризиків, що можна відносити до першочергових (квадрант А), слід розрахувати математичне очікування [25, с. 559].

Для керівників проекту ДПП важлива не тільки вірогідність реалізації певного ризику, але й ступінь його потенційного впливу на реалізацію проекту. Так, очікувана величина (як і математичне очікування) події дорівнює сумі добутку вірогідності настання події на результат (вимір фіналу/результату) такої події [25, с. 559]:

$$EV = \sum_{i=1}^n p_i \cdot x_i, \quad (2)$$

де p_i – вірогідність настання події i (виражена у формі десяткового дробу);

x_i – значення фіналу/результату події i ;

n – кількість вірогідних фіналів/результатів.

Після того, як виявлені ризики пройшли кількісну оцінку та були проранжовані, настає **етап розподілу ри-**

зиків між партнерами проекту. При розподілі ризиків важливо керуватися принципами партнерської концепції, де в основі взаємодії лежить відкритість партнерів один до одного, гнучкість, рівність. Як вже зазначалося, не менш важливим є слідування базовому принципу розподілу обов'язків та ризиків між партнерами, де відповідальність по управлінню ризиком бере на себе той з партнерів, який, виходячи із наявних ресурсів, може якнайефективніше управляти ним.

Ключовим інструментом даного етапу методики є **матриця ризиків** (або – *Risk Martix*). Складання матриці ризиків дозволяє коректно розподілити ризики між партнерами, спираючись на проведені дослідження ризиків, що було проведене на попередніх етапах. Основу матриці ризиків складає класифікація ризиків, пов'язаних з ДПП. Слід зазначити, що ризики можуть бути класифіковані в безліч способів. Як можна побачити з табл. 1, різні методики пропонують різні категорії ризиків у своїх класифікаціях. У науковій літературі та на практиці виділяють цілу низку різних підходів до побудови класифікації ризиків.

Так, у Методичі 1 виділяють такі категорії ризиків ДПП: 1) пов'язані з впливом зовнішніх обставин, що не залежать від волі партнерів; 2) політичні; 3) пов'язані з невиконанням партнерами умов договору; 4) комерційні; 5) фінансові; 6) екологічні [18].

Методикою 2 рекомендовано виділяти такі категорії ризиків: 1) планування і дозволи, ліцензії; 2) проектування і будівництво (реконструкція, модернізація, поліпшення, ремонт і т. п.); 3) попит та ринок; 4) операційні ризики; 5) нормативно-правові ризики; 6) фінансові та макроекономічні; 7) соціальні та політичні; 8) форс-мажорні обставини та інші непередбачені події з високим рівнем впливу [19].

У ДПП, як і в більшості комерційних підприємств, загальноприйнято розрізняти комерційні ризики, макроекономічні та політичні/правові ризики.

Комерційні ризики пов'язані з обов'язками, які можуть бути передані приватному партнеру у сфері проектування, будівництва, експлуатації, технічного обслуговування та фінансування, доставки громадських послуг. Ця група може включати ризики, пов'язані з наявністю і вартістю вихідних ресурсів, технічного і виробничого процесу, залишкової вартості активів та вартості капіталу (ризики, пов'язані з пропозицією). Комерційні ризики можуть також включати зміни у використанні капітальних активів або послуг, що впливають з різних споживчих переваг, поява або зникнення замінників або доповнюючих товарів або змін у доходах і демографії (ризики, пов'язані з попитом).

Макроекономічні ризики включають ризики сукупного попиту, ризики процентної ставки, ризики ліквідності, а також ризики, що пов'язані з коливаннями валютного курсу. Матеріалізація макроекономічного ризику, у свою чергу, викликає інші ризики. Наприклад, процентна ставка або ризик попиту може призвести до кредитного ризику. Політичні/правові ризики, викликані діями уряду, наприклад нове законодавство, нові державні пріоритети, зміни на політичній арені, можуть

змінити будівельні або операційні витрати і згодом вплинути на вартість всього проекту. Це виходить за рамки контролю приватного партнера, що робить передачу на нього цих ризиків неефективним. Таким чином, ці ризики є екзогенними для приватного партнера та ендеогенними для уряду.

Так, ще однією групою, що слід виділяти, є **екзогенні та ендеогенні ризики** [26, с. 19]. Різниця між екзо- та ендеогенними ризиками звертає увагу на те, що піддається контролю і те, чим управляти не можна. Деякі з ризиків можуть активно управлятися шляхом зміни поведінки, це – ендеогенні ризики. Ендеогенні ризики виступають стимуляторами ефективності в ДПП. Екзогенні ризики складають таку групу ризиків, де не можуть бути прийняті активні кроки з управління. Ці ризики не можуть бути контрольовані учасниками проекту, наприклад,

стихійні лиха, війни, цивільні безлади, форс-мажорні обставини. Загальну типологію ризиків, що впливають на ДПП, представлено на *рис. 4*.

Наступним етапом, після розподілу ризиків між партнерами проекту та складання матриці ризиків, є **вибір ефективної форми управління ризиками**. Спираючись на результати аналізу ризиків, партнери обирають один із варіантів управління: зменшення ймовірності виникнення ризиків; пом'якшення ризиків; передача ризиків (включаючи страхування); прийняття ризиків; ліквідація ризиків. Після цього настає етап реалізації обраних форм управління ризиками, що полягає в моніторингу та контролі шляхом **складання реєстру ризиків** (або – *Risk Register*). У реєстрі ризиків відображається вся інформація про кожен ризик проекту ДПП, обрані форми управління ризиками, строки, відповідальних за

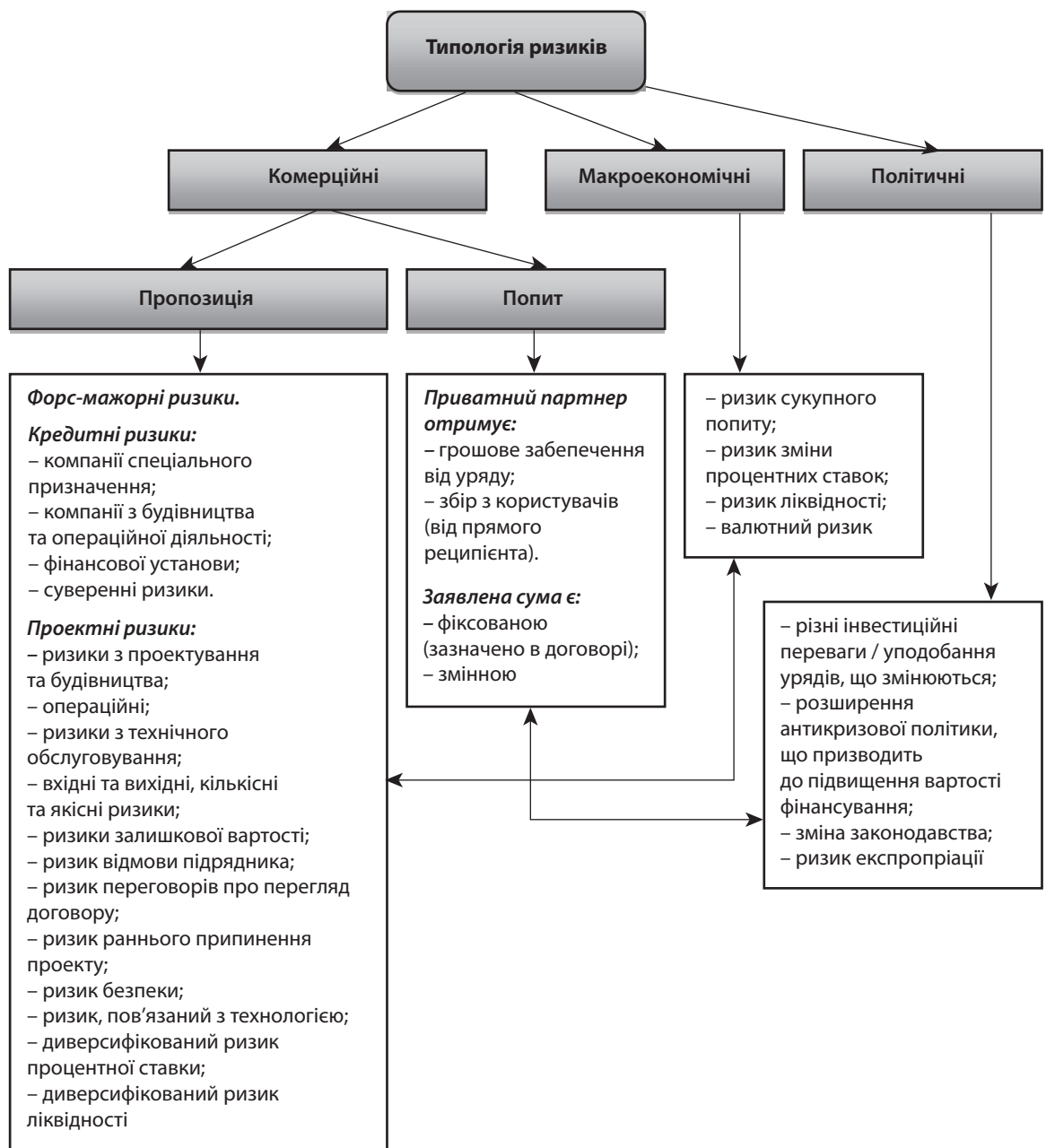

Рис. 4. Типологія ризиків державно-приватного партнерства

Джерело: складено автором на основі [23; 26].

управління тим чи іншим ризиком. **Оцінка результатів проекту** ДПП включає складання звітності, зокрема фінансової та окремо по ризиках.

ВИСНОВКИ

Дослідження існуючих в Україні методик з управління ризиками, пов'язаними з ДПП, вказало на ряд неточностей та прогалин з оцінки та аналізу ризиків. У статті виділено ключові аспекти, що сприятимуть ефективному управлінню ризиками ДПП.

Починати слід з чіткого розуміння партнерами сутності поняття «ризик ДПП». При цьому потрібно розширити діапазон можливостей управління ризиками ДПП. Так, замість фокусування на двох факторах, таких як процеси та інструменти управління ризиками, необхідна концентрація уваги на п'яти параметрах – партнерах, процесах, інструментах, структурі та інформації.

Важливо також враховувати поведінковий аспект при розподілі обов'язків та ризиків між партнерами. Образ мислення партнера, його відношення до того чи іншого ризику є додатковим каналом інформації для прийняття та оптимізації рішень щодо розподілу ризиків. Запропонована автором методика управління ризиками, пов'язаними з ДПП, дозволяє врахувати перелічені аспекти та узагальнює існуючі методики з оцінки та аналізу ризиків ДПП.

Подальшого дослідження потребують питання, пов'язані з розробкою заходів попередження та мінімізації ризиків. Необхідним є формування стратегії управління всім комплексом ризиків проекту ДПП, що включає етап прийняття рішення, коли визначаються необхідні фінансові, трудові, матеріальні ресурси, проводиться розподіл завдань серед менеджерів та консультації зі спеціалістами. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Отенко І. П.** Аналіз факторів впливу макросередовища на реалізацію державно-приватного партнерства в Україні / І. П. Отенко, Л. М. Афанасьева // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. Випуск 37. – Черкаси : ЧДТУ, 2014. – Частина III. – С. 119–126.
- 2. Балабанов І. Т.** Риск-менеджмент / І. Т. Балабанов. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 192 с.
- 3. Вітлінський В. В.** Ризикологія в економіці та підприємстві : монографія / В. В. Вітлінський, П. І. Великоіваненко. – К. : КНЕУ, 2004. – 480 с.
- 4. Гранатуров В. М.** Аналіз підприємницьких ризиків: проблеми визначення, класифікації та кількісні оцінки : монографія / В. М. Гранатуров, І. В. Литовченко, С. К. Харічков ; за наук. ред. В. М. Гранатурова. – Одеса : Ін-т проблем ринку та екон.-екол. досліджень НАН України, 2003. – 164 с.
- 5. Устенко О. Л.** Теорія економічного ризику : монографія / О. Л. Устенко. – К. : МАУП, 1997. – 164 с.
- 6. Бачкай Т.** Хозяйственный риск и методы его измерения / Т. Бачкай, Д. Мессена, Д. Мико и др. / Пер. с венг. – М. : Экономика, 1979. – 184 с.
- 7. Каплан Р.** Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию / Р. Каплан, Д. Нортон / Пер. с англ. – М. : Олимп-Бизнес, 2005. – 412 с.
- 8. Бланк И. А.** Основы финансового менеджмента : в 2 т. / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр, 1999. – Т. 2. – 512 с.

9. Мазараки А. А. Торговля: история, цивилизация, мораль : монография / А. А. Мазараки. – К. : Книга, 2010. – 624 с.

10. Irwin, Timothy C. Government Guarantees: Allocation and Valuing Risk in Privately Financed Infrastructure Projects / Timothy C. Irwin. – World Bank, Washington, D. C., 2007.

11. Merna, T. Projects Procured by Privately Financed Concession Contracts. – Vols.1, 2. – 2nd ed. / T. Merna and N. Smith. – Hong Kong : Asia Law and Practice, China, 1996.

12. Варнавский В. Г. Партнерство государства и частного сектора: формы, проекты, риски / В. Г. Варнавский. – М. : Наука, 2005. – 315 с.

13. Grimsey, D. Evaluating the Risks of Public Private Partnerships for Infrastructure Projects / D. Grimsey, K. L. Mervyn // International Journal of Project Management. – 2002. – No. 20. – Pp. 107–118.

14. Пильтій О. В. Типові моделі розподілу ризиків державно-приватних партнерств / О. В. Пильтій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrppp.com/images/stories/Risk_Sharing_PPP_2011.pdf

15. Єфименко Т. Державно-приватне партнерство в системі регулювання економіки : монографія / [Єфименко Т. І., Черевиков Є. Л., Павлюк К. В. та ін.] ; за заг. ред. чл.-кор. НАНУ Т. І. Єфименко ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2012. – 372 с.

16. Черевиков Є. Л. Управління ризиками проектів державно-приватного партнерства / Є. Л. Черевиков, Т. А. Єрофеева // Фінансова політика та економічне регулювання : наукові праці НДФІ 4. – 2010. – Вип. 53. – С. 48–53.

17. Гриценко Л. Л. Науково-методичний підхід до оцінювання ризиків інноваційних проектів державно-приватного партнерства / Л. Л. Гриценко // Маркетинг та менеджмент інновацій. – Суми : ТОВ «ВТД «Університетська книга», 2015. – № 1. – 259 с.

18. Методика виявлення ризиків, пов'язаних з державно-приватним партнерством, їх оцінки та визначення форми управління ними. Затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 16.02.2011 р. № 232 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/232-2011-p>

19. Методика виявлення ризиків здійснення державно-приватного партнерства, їх оцінки та визначення форми управління ризиками. Запропонована Програмою розвитку ДПП в Україні за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) від 26.12.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ppp-ukraine.org/wp-content/uploads/2015/03/PPP-Risks-Methodology-Ukr.pdf>

20. Уільямс Д. Управління програмами на підприємстві: створення реальної цінності за допомогою програм і проектів проведення реформуваль / Д. Уільямс, Т. Парр / Пер. з англ.; за наук. ред. Є. Є. Козлова. – Дніпропетровськ : Баланс Бізнес Букс, 2005. – 320 с.

21. Репин Д. Оценка толерантности инвестора к риску: дешевый маркетинговый ход или реальное конкурентное преимущество / Д. Репин // Рынок ценных бумаг. РФ, 2005 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rcb.ru/rcb/2005-12/6940/>

22. Боди З. Финансы : уч. пос. / З. Боди, Р. Мертон / Пер. с англ. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2007. – 592 с.

23. Burger Ph. The Effects of the Financial Crisis on Public-Private Partnerships / Ph. Burger, J. Tyson, I. Karpowicz, M. Delgado Coelho // IMF Working Paper, 2009. – 25 p.

24. Балабанов І. Т. Риск-менеджмент / І. Т. Балабанов. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 192 с.

25. Гриффитс А. Економіка для бізнесу та менеджмента / А. Гриффитс, С. Уолл / Пер. с англ. – Днепропетровск : Баланс Бизнес Букс, 2007. – 944 с.

26. Dedicated PPP Units. A survey of institutional and governance structures. – OECD. – 2010 [Electronic resource]. – Mode

of access : <http://www.oecd.org/gov/budgeting/dedicatedpublic-privatepartnershipunitsasurveyofinstitutionalandgovernancestructures.htm>

Науковий керівник – Отенко І. П., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри, кафедра економічного аналізу, Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця

REFERENCES

- Balabanov, I. T. *Risk-menedzhment* [Risk management]. Moscow: Finansy i statistika, 1996.
- Bachkai, T. et al. *Khoziaystvennyy risk i metody ego izmereniia* [Economic risk and methods of its measurement]. Moscow: Ekonomika, 1979.
- Blank, I. A. *Osnovy finansovogo menedzhmenta* [Fundamentals of Financial Management]. Kyiv: Nika-Tsentr, 1999.
- Bodi, Z., and Merton, R. *Finansy* [Finance]. Moscow: Viliams, 2007.
- Burger, Ph. et al. "The Effects of the Financial Crisis on Public-Private Partnerships". *IMF Working Paper* (2009).
- Balabanov, I. T. *Risk-menedzhment* [Risk management]. Moscow: Finansy i statistika, 1996.
- Cherevykov, Ye. L., and Yerofeieva, T. A. "Upravlinnia ryzykamy proektiv derzhavno-pryvatnoho partnerstva" [Risk management of public-private partnerships]. *Finansova polityka ta ekonomichne rehuliuвання*, no. 53 (2010): 48-53.
- "Dedicated PPP Units. A survey of institutional and governance structures". <http://www.oecd.org/gov/budgeting/dedicatedpublic-privatepartnershipunitsasurveyofinstitutionalandgovernancestructures.htm>
- Grimsey, D., and Mervyn, K. L. "Evaluating the Risks of Public Private Partnerships for Infrastructure Projects". *International Journal of Project Management*, no. 20 (2002): 107-118.
- Griffits, A., and Uoll, S. *Ekonomika dlia biznesa i menedzhmenta* [Economics for Business and Management]. Dnepropetrovsk: Balans Biznes Buks, 2007.
- Hrytsenko, L. L. "Naukovo-metodychnyi pidkhid do otsinuvannia ryzykiv innovatsiinykh proektiv derzhavno-pryvatnoho partnerstva" [Scientific and methodical approach to risk assessment of innovative projects of public-private partnerships]. *Marketyh ta menedzhment innovatsii*, no. 1 (2015).
- Hranaturov, V. M., Lytovchenko, I. V., and Kharichkov, S. K. *Analiz pidpriemnytskykh ryzykiv: problemy vyznachennia, klasyfikatsii ta kilkisni otsinky* [Analysis of business risks: problems of definition, classification and quantitative evaluation]. Odesa: In-t problem rynku ta ekon.-ekol. doslidzhen NAN Ukrainy, 2003.
- Irwin, T. C. *Government Guarantees: Allocation and Valuing Risk in Privately Financed Infrastructure Projects*. Washington, D. C. : World Bank, 2007.
- Kaplan, R., and Norton, D. *Sbalansirovannaia sistema pokazateley. Ot strategii k deystviu* [Balanced Scorecard. From strategy to action]. Moscow: Olimp-Biznes, 2005.
- [Legal Act of Ukraine] (2011). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/232-2011-n>
- Merna, T., and Smith, N. *Projects Procured by Privately Financed Concession Contracts*. Hong Kong: Asia Law and Practice, China, 1996.
- "Metodyka vyivlennia ryzykiv zdiisnennia derzhavno-pryvatnoho partnerstva, ikh otsinky ta vyznachennia formy upravlinnia ryzykamy" [Methods of identifying risks of public-private partnership, their assessment and determine the form of risk management]. <http://ppp-ukraine.org/wp-content/uploads/2015/03/PPP-Risks-Methodology-Ukr.pdf>
- Mazaraki, A. A. *Torgovlia: istoriia, tsivilizatsiia, moral* [Trading history, civilization, morality]. Kyiv: Kniga, 2010.
- Otenko, I. P., and Afanasieva, L. M. "Analiz faktoriv vplyvu makroseredovyshcha na realizatsiiu derzhavno-pryvatnoho partnerstva v Ukraini" [Analysis of the impact of macro factors for the implementation of public-private partnership in Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriia: Ekonomichni nauky*, vol. 3, no. 37 (2014): 119-126.
- Pyltiai, O. V. "Typovi modeli rozpodilu ryzykiv derzhavno-pryvatnykh partnerstv" [Typical models of risk-sharing public-private partnerships]. http://www.ukrppp.com/images/stories/Risk_Sharing_PPP_2011.pdf
- Repin, D. "Otsenka tolerantnosti investora k risku: deshevyy marketingovyy khod ili realnoe konkurentnoe preimushchestvo" [Assessment of the risk tolerance of the investor: a cheap marketing ploy or a real competitive advantage]. *Rynok tsennykh bumag*. <http://www.rcb.ru/rcb/2005-12/6940/>
- Ustenko, O. L. *Teoriya ekonomicheskogo riska* [The theory of economic risk]. Kyiv: MAUP, 1997.
- Uiliams, D., and Parr, T. *Upravlinnia prohramamy na pidpriemstvi: stvorennia realnoi tsinnosti za dopomohoiu prohram i proektiv provedennia reformuvan* [Office software in the enterprise: creating real value through programs and projects carrying out reforms]. Dnepropetrovsk: Balans Biznes Buks, 2005.
- Varnavskiy, V. G. *Partnerstvo gosudarstva i chastnogo sektora: formy, proekty, riski* [Partnership between the state and the private sector: forms, projects risks]. Moscow: Nauka, 2005.
- Vitlinskyi, V. V., and Velykoivanenko, P. I. *Ryzykologhiia v ekonomitsi ta pidpriemnytsvi* [Riskology in economics and business]. Kyiv: KNEU, 2004.
- Yefymenko, T. I. et al. *Derzhavno-pryvatne partnerstvo v systemi rehuliuвання ekonomiky* [Public-private partnership in the system of economic regulation]. Kyiv, 2012.

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

© 2015 ВАХОВИЧ І. М., ОЛЕКСАНДРЕНКО І. В.

УДК 336.64

Вахович І. М., Олександренко І. В. Теоретичні підходи до визначення фінансової стабільності підприємств

Метою статті є дослідження підходів до визначення поняття «фінансова стабільність» та розробка комплексного підходу до розуміння сутності фінансової стабільності підприємств. Проаналізовані існуючі підходи до визначення економічного змісту фінансової стабільності, на основі чого виокремлено ключові характеристики зазначеної дефініції в розрізі різних наукових підходів. Систематизовано різні трактування змісту поняття «фінансова стабільність» за спільними характеристиками в чотири підходи: здатність протистояти кризовим явищам, здатність бути платоспроможним, здатність ефективно функціонувати, здатність бути фінансово стійким та забезпечувати рівновагу. На основі відображених підходів обґрунтовано фінансову стабільність підприємства, складовими якої є захищеність від кризових явищ, ефективність функціонування, платоспроможність, фінансова стійкість і рівновага. У цілому, результати дослідження, відображені у статті, є фундаментом для подальшої розробки методики оцінювання рівня фінансової стабільності підприємств, визначення факторів впливу та розробки управлінських рішень її підвищення.

Ключові слова: кризові явища, платоспроможність, фінансова стабільність, фінансова стабільність підприємств, фінансова стійкість.

Табл.: 1. **Бібл.:** 24.

Вахович Ірина Михайлівна – доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри фінансів, Луцький національний технічний університет (вул. Львівська, 75, Луцьк, Волинська обл., 43018, Україна)

E-mail: irina-vaxovitch@mail.ru

Олександренко Ірина Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, Луцький національний технічний університет (вул. Львівська, 75, Луцьк, Волинська обл., 43018, Україна)

E-mail: Oliruska@rambler.ru

УДК 336.64

Вахович И. М., Олександренко И. В. Теоретические подходы к определению финансовой устойчивости предприятий

Целью статьи является исследование подходов к определению понятия «финансовая стабильность» и разработка комплексного подхода к пониманию сущности финансовой устойчивости предприятий. Проанализированы существующие подходы к определению экономического содержания финансовой стабильности, на основе чего выделены ключевые характеристики указанной дефиниции в разрезе различных научных подходов. Систематизированы различные трактовки содержания понятия «финансовая стабильность» по общим характеристикам в четыре подхода: способность противостоять кризисным явлениям, способность быть платежеспособным, способность эффективно функционировать, способность быть финансово устойчивым и обеспечивать равновесие. На основе представленных подходов представлено и обосновано, что составляющими финансовой стабильности предприятий являются защищенность от кризисных явлений, эффективность функционирования, платежеспособность, финансовая устойчивость и равновесие. В целом, результаты исследования, отраженные в статье, являются фундаментом для дальнейшей разработки методики оценки уровня финансовой устойчивости предприятий, определения факторов влияния и разработки управленческих решений ее повышения.

Ключевые слова: кризисные явления, платежеспособность, финансовая стабильность, финансовая стабильность предприятий, финансовая устойчивость.

Табл.: 1. **Библ.:** 24.

Вахович Ирина Михайловна – доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой финансов, Луцкий национальный технический университет (ул. Львовская, 75, Луцк, Волинская обл., 43018, Украина)

E-mail: irina-vaxovitch@mail.ru

Олександренко Ирина Владимировна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов, Луцкий национальный технический университет (ул. Львовская, 75, Луцк, Волинская обл., 43018, Украина)

E-mail: Oliruska@rambler.ru

UDC 336.64

Vakhovych I. M., Oleksandrenko I. V. Theoretical Approaches to Defining the Financial Sustainability of Enterprises

The aim of this article is to explore approaches to defining the concept of «financial stability» and to develop an integrated approach to understanding the essence of the financial sustainability of enterprises. The available approaches to measuring the economic content of financial stability were analyzed, on the basis of which the key characteristics of the specified definition in the context of various scientific approaches were allocated. Various interpretations of the meaning of the concept of «financial stability» were systematized through the common characteristics in the following four approaches: ability to withstand shocks, ability to be solvent, ability to function effectively, ability to be financially sustainable and provide balance. On the basis of the presented approaches has been substantiated that components of the financial stability of enterprises are: protectability against crisis developments, efficiency of operation, financial stability and balance. In general, the results of the study, as reflected in the article, provide a basis for the further development of methods for estimating the level of financial stability of enterprises, determining factors of influence and developing managerial decisions for its increase.

Key words: crisis developments, solvency, financial stability, financial stability of enterprises, financial sustainability.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 24.

Vakhovych Iryna M. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Finance, Lutsk National Technical University (vul. Lvivska, 75, Lutsk, Volynska obl., 43018, Ukraine)

E-mail: irina-vaxovitch@mail.ru

Oleksandrenko Iryna V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Lutsk National Technical University (vul. Lvivska, 75, Lutsk, Volynska obl., 43018, Ukraine)

E-mail: Oliruska@rambler.ru

Головною тенденцією становлення сучасного суспільства є трансформація зв'язків на міжнародному, національному, регіональному рівнях, що суттєво відображається на зміні правового, інформаційного, економічного, соціального середовища функціонування суб'єктів господарювання. Наявність таких змін приводить до постійного моніторингу за діяльні-

стю суб'єктів господарювання з метою їх швидкої адаптації до нових умов функціонування. Підприємства, які не в змозі пристосуватись до нових умов і виконувати поставлені завдання, часто стають збитковими і неспроможними в подальшому продовжувати роботу. Відповідно збитковість роботи підприємств послаблює їх внутрішні фінансові можливості та змушує залуча-

ти зовнішні (кредитні) ресурси для фінансування своїх потреб. При цьому зростання кредитних ресурсів погіршує імідж підприємств на фінансовому ринку, зменшує їх фінансову стійкість, що в кінцевому результаті може призвести до їх банкрутства. На сьогоднішній день проблема банкрутства підприємств є гострою для усіх економічних суб'єктів та в цілому економіки регіону та країни. Це підтверджується тим, що наявність підприємств-банкрутів збільшує рівень безробіття, зменшує виробництво в регіоні, доходи населення, бюджету, тощо. Підприємства, які в силу свого успішного функціонування здатні витримати будь-який вплив внутрішнього та зовнішнього середовища, навпаки, відіграють вагомую роль у розвитку регіону, що проявляється в їх можливості впливати на: покращення діяльності інших економічних суб'єктів; збільшення фінансових ресурсів регіону; розвиток інфраструктури, інвестиційну та інноваційну активність регіону.

Однією з вагомих характеристик підприємств на сучасному етапі розвитку є їх фінансова стабільність, за умов досягнення якої суб'єкти господарювання матимуть змогу: *по-перше*, гнучко реагувати на зміни зовнішнього та внутрішнього середовища; *по-друге*, швидко пристосовуватись до нових умов функціонування; *по-третє*, прискорювати євроінтеграційні процеси в регіоні; *по-четверте*, сприяти соціально-економічному розвитку регіону та країни в цілому.

В економічній літературі поняття «фінансова стабільність підприємств» використовується досить рідко. Науковці часто зосереджують увагу на фінансовій стабільності держави, банківської системи, фінансової системи, фінансових ринків, не надаючи важливого значення забезпеченню фінансової стабільності підприємств. Відповідно мало уваги приділено розробці комплексного підходу до визначення її змісту, складових і факторів впливу. Зокрема економічний зміст фінансової стабільності підприємств досліджували такі учені: М. Д. Білик [2], Г. А. Бондар [14], А. Ф. Іонова [17], М. Я. Коробов [7], Н. А. Мамонтова [8], К. В. Орехова [11], Т. Г. Рзаєва [14], В. М. Родіонова [15], Г. В. Савицька [16], Н. Н. Селезньова [17], В. А. Федотова [15], О. С. Філімоненков [18], В. В. Шевчук [19]. Стабільність фінансової системи держави розглядали у своїх працях такі науковці, як П. В. Каллаур [5], В. В. Козюк [6], М. Фут [23], Ф. Мишкін [22], Т. Падо-Шіопа [24], І. В. Попов [13], Г. Шиназі [20]. Фінансову стабільність комерційного банку досліджували у своїх працях В. П. Пантелєєв [12] і С. П. Халява [12], а фінансову стабільність фінансових установ вивчав Е. Крокет [21]. А. А. Бахолдін [1] та Ц. Г. Огонь [10] досліджували проблеми забезпечення фінансової стабільності держави в цілому. В. К. Бурлачков [3], досліджуючи грошово-кредитну політику та причини світової фінансової кризи, вивчав фінансову стабільність фінансових ринків та інститутів.

Відповідно до цього *метою* статті є систематизація існуючих підходів до визначення фінансової стабільності та розробка комплексного підходу до розуміння сутності фінансової стабільності підприємств.

Беручи до уваги історичні аспекти виникнення поняття «фінансова стабільність», необхідно зазначити, що цей термін найперше почав вживатися на початку 1990-х рр. [4], що було обумовлено виникненням фінансових криз, які порушували фінансові баланси країн. При цьому забезпечення фінансової стабільності було ключовим завданням урядів країн з метою подолання кризових явищ в економіці. Згідно з цим фінансова стабільність передбачала такий стан країни, за якого забезпечується: безперерйне проведення розрахунків; довіра населення до фінансово-кредитних інститутів; стійкий стан на фінансових ринках; раціональне розміщення грошових потоків; гнучкість управління фінансовими ризиками та здатність протистояти негативним проявам кризових явищ в економіці.

Узагальнюючи різні трактування змісту поняття «фінансова стабільність», що подаються вченими при розгляді різних об'єктів, та відсутність єдиної думки щодо його тлумачення, варто їх систематизувати та об'єднати за спільними характеристиками (табл. 1). Відповідно до цього виділено чотири підходи до тлумачення поняття «фінансова стабільність»:

- ★ *здатність протистояти кризовим явищам* (В. К. Бурлачков [3], В. Козюк [6], Т. Падо-Шіопа [24], І. В. Попов [13], Г. Шиназі [20], фахівці національного банку Республіки Казахстан [9]);
- ★ *здатність бути платоспроможним* (Е. Крокет [21], А. Ф. Іонова [17], Ц. Г. Огонь [10], В. М. Родіонова [15], Г. В. Савицька [16], Н. Н. Селезньова [17], В. А. Федотова [15], О. С. Філімоненков [18]);
- ★ *здатність ефективно функціонувати* (М. Я. Коробов [7], Н. А. Мамонтова [8], Ф. Мишкін [22], В. П. Пантелєєв [12], С. П. Халява [12]);
- ★ *здатність бути фінансово стійким та забезпечувати рівновагу* (А. Бахолдін [1], М. Д. Білик [2], Г. А. Бондар [14], П. В. Каллаур [5], М. Фут [23], Н. Ю. Невмержицька [2], К. В. Орехова [11], О. В. Павловська [2], Н. М. Притуляк [2], Т. Г. Рзаєва [14], В. В. Шевчук [19]).

Таким чином, визначення фінансової стабільності як здатності протистояти кризовим явищам притаманно працям авторів: В. К. Бурлачкова [3], В. В. Козюк [6], Т. Падо-Шіопа [24], І. В. Попов [13], Г. Шиназі [20]. Зокрема В. В. Козюк подає таке визначення, як «глобальна фінансова стабільність», під якою розуміє такий стан фінансової системи, що забезпечуватиме довгострокове економічне зростання та створюватиме такі умови, що будуть протистояти кризовим явищам у банківському секторі, на валютних ринках та в цілому в економіці. Згідно з цим варто відзначити, що будь-який об'єкт буде фінансово стабільним у випадку, якщо забезпечить умови, що здатні протистояти впливу кризових подій та явищ. Т. Падо-Шіопа [24] розглядає фінансову стабільність фінансової системи як її стан, спроможний витримати усі негативні зміни, при цьому не порушуючи процес перетворення заощаджень в інвестиції та грошові розрахунки в державі. На нашу думку, це визначення не є цілком повним, оскільки фінансова стабільність будь-якого об'єкта є також запорукою економічного зростання.

Підходи до трактування поняття «фінансова стабільність»

Підхід	Науковці	Об'єкт фінансової стабільності	Ключові характеристики
1-й підхід (здатність протистояти кризовим явищам)	В. В. Козюк [6]	Фінансова система	Наявність умов, що здатні запобігти кризовим явищам
	Т. Падо-Шіопа [24]	Фінансова система	Протистояти негативним впливам та забезпечувати здійснення інвестицій
	І. В. Попов [13]	Фінансова система	Здатність протидіяти негативним економічним явищам та фінансова рівновага
	Г. Шиназі [20]	Фінансова система	Здатність швидко реагувати та вирішувати несподівані економічні події та явища
	В. К. Бурлачков [3]	Фінансові ринки та фінансові інститути	Здатність вчасно покривати можливі витрати
	Фахівці національного банку Республіки Казахстан [9]	Фінансова система	Відсутність диспропорцій та негативних факторів функціонування
2-й підхід (здатність бути платоспроможним)	Ц. Г. Огонь [10]	Держава	Своєчасне виконання зобов'язань
	В. М. Родіонова та В. А. Федотова [15]	Підприємство	Платоспроможність та кредитоспроможність
	Г. В. Савицька [16]	Підприємство	Платоспроможність та інвестиційна привабливість
	Н. Н. Селезньова та А. Ф. Юнова [17]	Підприємство	Платоспроможність
	Е. Крокет [21]	Фінансова установа	Нормалізація цін та вчасне виконання зобов'язань
	О. С. Філімоненков [18]	Підприємство	Повне та своєчасне виконання зобов'язань
3-й підхід (здатність ефективно функціонувати)	Ф. Мишкін [22]	Фінансова система	Здатність перетворювати заощадження в інвестиції
	В. П. Пантелєєв, С. П. Халява [12]	Комерційний банк	Ефективність функціонування
	Н. А. Мамонтова [8]	Підприємство	Стабільна фінансова діяльність, отримання прибутку та безперервний процес виробництва і реалізації
	М. Я. Коробов [7]	Підприємство	Ефективне розміщення фінансових ресурсів
4-й підхід (здатність бути фінансово стійким і забезпечувати рівновагу)	М. Д. Білик, О. В. Павловська, Н. М. Притуляк, Н. Ю. Невмержицька [2]	Підприємство	Фінансова рівновага та ресурсна і потенційна стійкість
	В. В. Шевчук [19]	Підприємство	Фінансова рівновага та стійкість
	Т. Г. Рзаєва та Г. А. Бондар [14]	Підприємство	Збалансованість та стійкість до впливу зовнішніх факторів
	А. А. Бахолдін [1]	Держава	Цінова незмінність та збалансованість
	П. В. Каллаур [5]	Фінансова система	Збереження рівноваги
	М. Фут [23]	Фінансова система	Цінова стабільність та зайнятість населення
	К. В. Орехова [11]	Підприємство	Наявність фінансових переваг

Джерело: розроблено авторами за [1–3, 5–24].

ня та покращення ефективності роботи. Більш широко фінансову стабільність характеризує І. В. Попов [13], під якою розуміє наявність належного державного регулювання, нормативно-правового та інформаційного забезпечення, керованість та здатність фінансової системи протидіяти збуренням та в разі змін вчасно повертатись у стан рівноваги. Дане визначення свідчить про те, що завдяки діям з боку держави фінансова система здатна при будь-яких зрушеннях повертатись у стан рівноваги.

Г. Шиназі [20] у своїй праці визначає, що стабільність фінансової системи буде досягатись у випадку коли: ефективно здійснюється розподіл та перерозподіл фінансових ресурсів; матиме місце прогнозування та керування фінансовими ризиками; фінансова система вчасно сприйматиме і контролювати несподівані економічні події та шоки. Відповідно до цього варто підкреслити, що фінансова стабільність проявляється не лише в тому, щоб протистояти негативним впливам зовнішнього середовища, а й коли фінансова система здійснює ефективне розміщення фінансових ресурсів у поточний період часу. Таким чином, необхідно говорити, що для того, щоб фінансова система абсорбувала несподівані події та шоки, необхідно постійно контролювати розподіл і перерозподіл фінансових ресурсів та визначати наявні фінансові ризики.

В. К. Бурлачков [3], вивчаючи грошово-кредитну політику та світові фінансові кризи, визначав фінансову стабільність фінансових ринків та інститутів. Згідно з цим під фінансовою стабільністю він розумів такий рівень ліквідності ринку та обсяг капіталу фінансових інститутів, що дозволить покривати можливі витрати при настанні непередбачуваних кризових явищ. Відповідно це дозволяє свідчити, що фінансові ринки та інститути будуть фінансово стабільні, коли матимуть фінансові резерви, які можна буде використовувати для покриття витрат у разі кризових ситуацій. Іншими словами, фінансова стабільність буде досягнута тоді, коли існує ймовірність запобігти прогресуванню кризових явищ.

Зазначеного підходу щодо фінансової стабільності як характеристики, за якої певний об'єкт здатний протистояти кризовим явищам, дотримувались фахівці національного банку Республіки Казахстан [9]. Об'єктом їх дослідження була фінансова система, і, відповідно, під її фінансовою стабільністю необхідно було розуміти відсутність диспропорцій в економіці, що можуть негативно відбитися на розвитку фінансового ринку і призвести до виникнення кризи, яка стримуватиме безперебійне функціонування фінансового і реального секторів економіки.

У цілому, підсумовуючи *перший підхід* до тлумачення фінансової стабільності, варто зазначити, що коли об'єкт здатний протистояти несподіваним шокам і подіям, то відповідно він є стабільним. Згідно з цим фінансову стабільність підприємства можна розуміти як його здатність протистояти впливу негативних чинників, кризових явищ і несподіваних подій, що мають як внутрішнє, так і зовнішнє походження. Однак, на нашу думку, цей підхід розкриває зміст фінансової стабільності підприємства у вузькому значенні. Це поясню-

ється тим, що наявність кризових явищ та подій відбувається не так часто, а підприємство може бути фінансово стабільним за умов забезпечення інших характеристик. Таким чином, варто детально розглянути інші підходи до трактування змісту поняття «фінансова стабільність».

Представники *другого підходу* вважали, що фінансова стабільність того чи іншого об'єкта визначається перш за все здатністю його бути платоспроможним. Зокрема Н. Н. Селезньова та А. Ф. Іонова [17] вивчали фінансову стабільність підприємства і визначали, що це такий стан активів та пасивів, що гарантує постійну платоспроможність. Однак, на нашу думку, це визначення не в повному обсязі характеризує фінансову стабільність, оскільки не лише платоспроможне підприємство може бути фінансово-стабільним. На нашу думку доречним є тлумачення В.М. Родіонової та В.А. Федотової [15], які вивчаючи фінансову стабільність підприємства зазначали, що це такий розподіл і використання фінансових ресурсів, що забезпечує зростання прибутку, капіталу при збереженні платоспроможності і кредитоспроможності в умовах допустимого рівня ризику.

Фінансову стабільність як здатність підприємства бути платоспроможним досліджує у своїх працях Г. В. Савицька [16]. Однак, окрім здатності бути платоспроможним, фінансово стабільним буде те підприємство, що функціонує, розвивається, зберігаючи рівновагу своїх активів і пасивів у нестійкому зовнішньому та внутрішньому середовищі, що дозволяє йому бути інвестиційно привабливим у довгостроковій перспективі та в межах допустимого рівня ризику. Фінансову стабільність підприємства як його здатність бути платоспроможним також розумів Філімонов О. С. [18]. Його твердження базуються на тому, що фінансова стабільність відображає такий стан підприємства, коли його майна та активів достатньо для погашення зобов'язань.

Подібне визначення фінансової стабільності надане Ендрю Крокетом [21], який як об'єкт досліджував фінансові установи. Згідно з цим визначено, що фінансово стабільною буде та фінансова установа, яка при стабільності цін на активи матиме змогу вчасно та в повному обсязі виконувати усі зобов'язання. У свою чергу, Ц. Г. Огонь [10] розглядає фінансову стабільність держави як відповідність між попитом і пропозицією фінансових ресурсів у процесі виконання зобов'язань. Це також дозволяє свідчити, що фінансова стабільність держави розглядається як її здатність бути платоспроможною і вчасно та в повному обсязі виконувати свої зобов'язання.

Підсумовуючи вищенаведене, необхідно свідчити, що певний об'єкт буде фінансово стабільним, якщо забезпечуватиметься його платоспроможність як відповідність між попитом і пропозицією грошових коштів під час виконання наявних зобов'язань. Відповідно до другого підходу фінансова стабільність підприємства досягається в результаті його здатності бути платоспроможним, що проявляється у повноті та вчасності погашення усіх зобов'язань. Проте, платоспроможність також не повною мірою відображає зміст цього поняття, оскільки будь-яке підприємство може бути платоспроможним у результаті своєї роботи, однак його ді-

яльність не буде ефективною з позиції зростання його капіталу та ринкової вартості.

Третій підхід до тлумачення змісту поняття «фінансова стабільність» базується на здатності окремого об'єкта ефективно функціонувати. Згідно з цим підходом у процесі досягнення фінансової стабільності певний об'єкт ефективно використовує свої фінансові ресурси, забезпечуючи їх самозростання.

Одним із представників цього підходу є М. Я. Коробов [7], який під фінансовою стабільністю розуміє таке розміщення фінансових ресурсів на підприємстві, що відповідає позитивним критеріям фінансового стану. Таким чином, це зводиться до того, що фінансово стабільним буде те підприємство, яке ефективно використовує свої фінансові ресурси.

У межах цього підходу найбільш достатньо розширено визначення фінансової стабільності відображено в дослідженнях Мамонтової Н. А. Вона зазначає, що фінансова стабільність – це стан підприємства, при якому забезпечується стабільна фінансова діяльність, постійне перевищення доходів над витратами, вільний обіг грошових коштів, ефективне управління фінансовими ресурсами, безперервний процес виробництва та реалізації продукції, розширення та оновлення виробництва [8]. Згідно з цим, фінансово стабільним буде те підприємство, що працює прибутково (ефективно), завжди має вільні грошові кошти та забезпечується безперервний виробничий процес.

Про ефективність роботи об'єкта у процесі досягнення його фінансової стабільності йдеться у праці Ф. Мишкіна [22]. Автор визначає, що фінансова система буде фінансово стабільною, коли незалежно від впливу будь-яких шоків чи інформаційних потоків заощадження будуть ефективно перетворюватися в інвестиції. Це ще раз доводить думку про те, що фінансова стабільність об'єкта – це його здатність ефективно функціонувати, незалежно від факторів впливу. Фінансову стабільність як ефективність функціонування розглядали у своїх працях Пантелєєв В. П. і Халява С. П. [12]. Автори, досліджуючи фінансову стабільність комерційного банку, характеризують її через категорії стійкості та надійності та зазначають, що фінансова стабільність досягається в умовах забезпечення ефективності функціонування банку. Підсумовуючи вищенаведене, необхідно свідчити, що фінансова стабільність – це здатність певного об'єкта ефективно використовувати ресурси та функціонувати в довгостроковому періоді. Згідно з цим, підприємство буде фінансово стабільним, коли його ресурси будуть ефективно використовуватись і приносити прибуток у довгостроковій перспективі.

Однак, досліджуючи фінансову стабільність, необхідно також вважати, що важливим її елементом є забезпечення фінансової незалежності певного об'єкта. Відповідно фінансова незалежність характеризується відсутністю значного обсягу зобов'язань, які здатні призвести до відсутності рівноваги та неможливості бути платоспроможним і ефективно функціонувати. Також значна фінансова залежність певного об'єкта від зовнішніх умов буде причиною швидкого прогресування кризових явищ, втрати платоспроможності та низької ефективності роботи.

Під фінансовою незалежністю окремого об'єкта, і в тому числі підприємств, розуміється їх фінансова стійкість. Таким чином, *четвертий підхід* до тлумачення фінансової стабільності полягає у здатності об'єкта бути фінансово стійким та забезпечувати рівновагу.

Можна погодитись з окремими науковцями, що фінансова стійкість є складовою чи передумовою забезпечення фінансової стабільності. Зокрема, М. Д. Білик, О. В. Павловська, Н. М. Притуляк, Н. Ю. Невмержицька [2] визначають, що фінансова стійкість, разом із фінансовою рівновагою, ресурсною та потенційною стійкістю є складовими фінансової стабільності підприємства.

У процесі дослідження Шевчук В. В. також визначив фінансову стійкість підприємства як складову його фінансової стабільності. Зокрема, його твердження зводяться до того, що фінансова стабільність підприємства являє собою спроможність досягти стану фінансової рівноваги при збереженні достатнього ступеня фінансової стійкості та зберігати цей стан у довгостроковій перспективі при ефективному управлінні фінансами [19].

Фінансову стійкість як складову фінансової стабільності підприємства розглядали у своїх працях Рзаєва Т. Г., Бондар Г. А. [14] та Орехова К. В. [11]. Також зазначають на увагу підхід авторів щодо впливу фінансової стабільності на стан фінансової безпеки підприємства. При цьому Рзаєва Т. Г. і Бондар Г. А. зазначають, що фінансова стабільність є вагомим фактором досягнення фінансової безпеки підприємства, що виражається через збалансованість та стійкість до внутрішніх і зовнішніх впливів [14]. Таким чином, це дозволяє свідчити, що фінансова стабільність – це збалансована діяльність підприємства, яка виражається через стійкість до внутрішніх та зовнішніх впливів.

Орехова К. В. у своїх працях зазначає, що фінансова стабільність підприємства виступає основним фактором формування його фінансових переваг і забезпечення фінансової безпеки [11]. При цьому автором визначено, що передумовами забезпечення фінансової стабільності підприємства є його фінансова надійність та стійкість. Таким чином, завдяки фінансовій стійкості та надійності, підприємство має змогу бути фінансово стабільним у довгостроковій перспективі.

Фінансову стабільність як стійкість та рівновагу фінансової системи держави вивчав у своїх працях П. В. Каллаур [5]. Згідно з його думкою, фінансова стабільність дозволяє фінансовій системі функціонувати, не змінюючи структури, і зберігати рівновагу в довгостроковому періоді. Таким чином, необхідно відзначити, що стійкість та рівновага є основними домінантами забезпечення фінансової стабільності системи, у яку автор включав банки, небанківські фінансові інститути та фінансові ринки.

Ще один представник четвертого підходу, А. А. Бахолдін [1], як об'єкт фінансової стабільності розглядав державу. На думку вченого, досягнення фінансової стабільності матиме місце за рахунок збереження стабільності грошової одиниці, незмінності цін та збалансування макроекономічних показників. Це дозволяє свідчити, що основним пріоритетом фінансової стабільності дер-

жави є постійна рівновага макроекономічних показників. Подібний підхід до визначення фінансової стабільності подає і Майкл Фут [23]. Згідно до вчень М. Фути фінансова стабільність системи досягається в результаті цінової стабільності, зайнятості населення та довіри до фінансових інститутів. Підсумовуючи вищезазначене, необхідно свідчити, що фінансова стабільність об'єкта досягається в результаті забезпечення його стійкості та рівноваги за певним набором показників. Застосовуючи цей підхід на мікрорівні, необхідно зазначити, що фінансова стабільність підприємства поєднує в собі його здатність бути фінансово стійким та забезпечувати постійну рівновагу.

Синтезуючи вищеподані підходи до тлумачення поняття «фінансова стабільність», необхідно під фінансовою стабільністю підприємства розуміти його здатність протистояти кризовим явищам, бути платоспроможним, фінансово стійким, ефективно функціонувати та завжди підтримувати фінансову рівновагу.

Відповідно до поданого нами визначення фінансової стабільності підприємств необхідно виокремити її складові. Згідно з цим складовими фінансової стабільності підприємств будуть: 1) захищеність від кризових явищ; 2) ефективність функціонування; 3) платоспроможність; 4) фінансова стійкість і рівновага. Якщо детальніше розглянути кожну зі складових фінансової стабільності підприємств, то необхідно зазначити, що захищеність від кризових явищ передбачає наявність таких умов, факторів та ресурсів, які незалежно від впливу несподіваних кризових подій та явищ здатні подолати всі негативні зміни та втримати підприємство на ринку. Ефективність функціонування підприємств передбачає їх діяльність з отриманням прибутку, постійним зростанням майна та власного капіталу. Платоспроможність як складова фінансової стабільності підприємств передбачає здатність підприємства вчасно і в повному обсязі розраховуватись за всіма своїми зобов'язаннями. Відповідно фінансова стійкість дозволяє підприємствам бути незалежними від кредиторів, рівновага показує, що джерела фінансування за термінами залучення відповідають термінам, на які вони асигновані в майно (активи).

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи вищезазначене, необхідно засвідчити, що фінансова стабільність підприємств досягається за таких умов: здатність протистояти кризовим явищам; платоспроможність, ефективність діяльності, фінансова стійкість та рівновага. Забезпечення фінансової стабільності суб'єктів господарювання має стати важливим пріоритетом як на державному, регіональному, так і на рівні окремого підприємства, оскільки фінансово стабільні підприємства є вагомим фактором розвитку економіки регіону та країни в цілому. Вивчаючи фінансову стабільність підприємств за окремими складовими, необхідно свідчити, що її вплив на регіон буде визначальний: *по-перше*, менший ризик прогресування кризових явищ у виробничо-збутовій діяльності регіоні; *по-друге*, забезпечення платоспроможності всіх економічних суб'єктів; *по-третє*, збільшення власних фінансових ресурсів у

регіоні; *по-четверте*, здатність регіону бути стійким до впливу зовнішніх негативних факторів; *по-п'яте*, підвищення інвестиційного іміджу регіону; *по-шосте*, збільшення ринкової вартості регіону. Подальші дослідження будуть базуватися на розробці методики оцінювання рівня фінансової стабільності підприємств, що дозволить виявляти фактори впливу, ефективно розробляти управлінські рішення в напрямку її підвищення та обґрунтовувати вплив фінансово стабільних підприємств на показники соціально-економічного розвитку регіону. ■

ЛІТЕРАТУРА

- Бахолдин А. А.** Финансовая стабильность, денежно-кредитная политика и банковские риски / А. А. Бахолдин // Финансы и кредит. – 2007. – № 5 (245). – С. 59–61.
- Білик М. Д.** Фінансовий аналіз : навч. посіб. / М. Д. Білик, О. В. Павловська, Н. М. Притуляк, Н. Ю. Невмержицька. – К. : КНЕУ, 2005. – 592 с.
- Бурлачков В.** Теоретичні основи грошово-кредитної політики та світова фінансова криза / В. Бурлачков // Економіка України. – 2009. – № 2. – С. 49–59.
- Вовченко Н. Г.** Влияние процессов финансовой глобализации на трансформацию финансовой системы России : автореф. дис. ... д-ра экон. наук / Н. Г. Вовченко. – Ростов на Дону, 2006. – 35 с.
- Каллаур П.** Формирование системы мониторинга и оценки финансовой стабильности Республики Беларусь / П. В. Каллаур // Банкаўскі веснік. – 2008. – № 6. – С. 4–8.
- Козюк В. В.** Монетарні аспекти розвитку поглядів на проблему забезпечення глобальної фінансової стабільності / В. В. Козюк // Вісник НБУ. – 2007. – № 4 (134). – С. 34–39.
- Коробов М. Я.** Фінансово-економічний аналіз діяльності підприємств / М. Я. Коробов – К. : Знання, 2000. – 378 с.
- Мамонтова Н. А.** Фінансова стійкість акціонерних підприємств і методи її забезпечення (на прикладі підприємств харчової промисловості) : автореф. дис. ... канд. экон. наук / Н. А. Мамонтова. – К., 2001. – 16 с.
- Меморандум по вопросам финансовой стабильности Республики Казахстан от 10.11.2007 [Электронный ресурс].** – Режим доступа : <http://www.nationalbank.kz/?docid=653&uid> – Дата доступа: 12.09.2008.
- Огонь Ц.** Домінанти фінансової стабільності в розвитку зобов'язань держави / Ц. Г. Огонь // Фінанси України. – 2008. – № 5. – С. 32–41.
- Орехова К. В.** Місце та роль фінансових переваг в системі забезпечення фінансової безпеки підприємства / К. В. Орехова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.khpi.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/169/1/Orehova_article.pdf
- Пантелєєв В. П.** Фінансова стійкість комерційного банку: проблеми регулювання / В. П. Пантелєєв, С. П. Халява // Банківська справа. – 1996. – № 1. – С. 32–35.
- Попов І. В.** Методичні підходи до визначення стабільності фінансової системи / І. В. Попов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1177>
- Рзаєва Т. Г.** Фінансова безпека підприємства та теоретичне обґрунтування напрямів її оцінки / Т. Г. Рзаєва, Г. А. Бондар // Вісник Хмельницького національного університету. – 2014. – № 2, Т. 1. – С. 43–48.
- Родионова В. М.** Финансовая устойчивость предприятия в условиях инфляции / В. М. Родионова, М. А. Федотова. – М. : Перспектива, 1995. – 98 с.
- Савицкая Г. В.** Анализ хозяйственной деятельности предприятия / Г. В. Савицкая. – Мн. : Перспектива, 1997. – 498 с.

17. Селезнева Н. Н. Финансовый анализ. Управление финансами / Н. Н. Селезнева, А. Ф. Ионова. – М.: ЮНИТИ, 2003. – 639 с.

18. Філімоненков О. С. Фінанси підприємств : навч. посіб. / О. С. Філімоненков – К.: Ніка-Центр, 2002. – 359 с.

19. Шевчук В. В. Фінансова стабільність держави та її ознаки / В. В. Шевчук // Фінанси, облік і аудит. – 2013. – Випуск 1 (21). – С. 181–188.

20. Шинази Г. Сохранение финансовой стабильности / Г. Шинази. – Вашингтон : Международный валютный фонд, 2005. – 26 с.

21. Crockett, A. The Theory and Practice of Financial Stability / A. Crockett // GEI Newsletter Issue. Global Economic Institutions. – 1997. – № 6 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.cepr.org/gei/6rep2.htm>

22. Mishkin, F. S. Global Financial Instability: Framework, Events, Issues / F. S. Mishkin // Journal of Economic Perspectives. – 1999. – Vol. 13. – № 4 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www0.gsb.columbia.edu/faculty/fmishkin/PDFpapers/jep99.pdf>

23. Foot, M. What is financial stability and how do we get it? / M. Foot // Speech on Meeting of the Financial Services Authority and ACI (UK). – 2007. – 122 p.

24. Padoa-Schioppa T. Central banks and financial stability: exploring a land in between: Paper presented at the Second ECB Central Banking Conference «The transformation of European financial system» / T. Padoa-Schioppa. – Frankfurt on Main. – October, 2002.

REFERENCES

Bakholdin, A. A. "Finansovaia stabilnost, denezhno-kreditnaia politika i bankovskie riski" [Financial stability, monetary policy and banking risks]. *Finansy i kredit*, no. 5 (245) (2007): 59-61.

Bilyk, M. D. et al. *Finansovyi analiz* [Financial analysis]. Kyiv: KNEU, 2005.

Burlachkov, V. "Teoretychni osnovy hroshovo-kredytnoi polityky ta svitova finansova kryza" [Theoretical basis of monetary policy and the global financial crisis]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 2 (2009): 49-59.

Crockett, A. "The Theory and Practice of Financial Stability". <http://www.cepr.org/gei/6rep2.htm>

Filimonenkov, O. S. *Finansy pidpriemstv* [Finance companies]. Kyiv: Nika-Tsentr, 2002.

Foot, M. "What is financial stability and how do we get it?". *Speech on Meeting of the Financial Services Authority and ACI (UK)* (2007).

Korobov, M. Ya. *Finansovo-ekonomichniy analiz diialnosti pidpriemstv* [Financial and economic analysis of enterprises]. Kyiv: Znannia, 2000.

Kallaur, P. "Formirovaniye sistemy monitorynga i otsenki finansovoy stabilnosti Respubliki Belarus" [Formation of system of monitoring and evaluation of the financial stability of the Republic of Belarus]. *Bankauskiy vesnik*, no. 6 (2008): 4-8.

Koziuk, V. V. "Monetarni aspekty rozvytku pohliadiv na problemu zabezpechennia hlobalnoi finansovoi stabilnosti" [Monetary Aspects of views on the problem of global financial stability]. *Visnyk NBU*, no. 4 (134) (2007): 34-39.

Mamontova, N. A. "Finansova stiikist aktsionernykh pidpriemstv i metody ii zabezpechennia (na prykladi pidpriemstv kharchovoi promyslovosti)" [Financial stability joint-stock enterprise software and methods (for example, the food industry)]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk*, 2001.

Mishkin, F. S. "Global Financial Instability: Framework, Events, Issues". <http://www0.gsb.columbia.edu/faculty/fmishkin/PDFpapers/jep99.pdf>

"Memorandum po voprosam finansovoy stabilnosti Respubliki Kazakhstan ot 10.11. 2007" [Memorandum on the financial stability of the Republic of Kazakhstan dated 10. 11. 2007]. <http://www.nationalbank.kz/?docid=653&uid>

Ohon, Ts. H. "Dominantny finansovoi stabilnosti v rozvytku zobov'iazan derzhavy" [Dominant financial stability of the obligations of the state]. *Finansy Ukrainy*, no. 5 (2008): 32-41.

Oriekhova, K. V. "Mistse ta rol finansovykh perevah v systemi zabezpechennia finansovoi bezpeky pidpriemstva" [The place and role in the system of financial benefits to ensure financial security]. http://dspace.khibs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/169/1/Orehkova_article.pdf

Popov, I. V. "Metodychni pidkhody do vyznachennia stabilnosti finansovoi systemy" [Methodological approaches to determining the stability of the financial system]. <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1177>

Panteliev, V. P., and Khaliava, S. P. "Finansova stiikist komertsiiinoho banku: problemy rehulivannia" [The financial stability of commercial banks: problems of regulation]. *Bankivska sprava*, no. 1 (1996): 32-35.

Padoa-Schioppa, T. "Central banks and financial stability: exploring a land in between". *The transformation of European financial system*. Frankfurt on Main, 2002.

Rodionova, V. M., and Fedotova, M. A. *Finansovaia ustoychivost predpriatiia v usloviakh inflatsii* [The financial stability of the enterprise in terms of inflation]. Moscow: Perspektiva, 1995.

Rzaieva, T. H., and Bondar, H. A. "Finansova bezpeka pidpriemstva ta teoretychne obgruntuvannia napriamiv ii otsinky" [Financial security company and theoretical justification of its assessment areas]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 1, no. 2 (2014): 43-48.

Shinazi, G. *Sokhraneniye finansovoy stabilnosti* [Preserving financial stability]. Washington: Mezhdunarodnyy valiutnyy fond, 2005.

Shevchuk, V. V. "Finansova stabilnist derzhavy ta ii oznaky" [The financial stability of the state and its features]. *Finansy, oblik i audyt*, no. 1 (21) (2013): 181-188.

Savitskaia, G. V. *Analiz khoziaystvennoy deiatelnosti predpriatiia* [Analysis of economic activity of the enterprise]. Minsk: Perspektiva, 1997.

Seleneva, N. N., and Ionova, A. F. *Finansovyy analiz. Upravleniye finansami* [Financial analysis. Financial management]. Moscow: YUNITI, 2003.

Vovchenko, N. G. "Vliianie protsessov finansovoy globalizatsii na transformatsiiu finansovoy sistemy Rossii" [Influence of financial globalization on the transformation of the Russian financial system]. *Avtoref. dis. ... d-ra ekon. nauk*, 2006.

INTEGRATED REPORTING AS COMPETITIVE ADVANTAGE FOR UKRAINIAN COMPANIES: DETERMINANTS VS. BIASES

© 2015 PETRAKOV YA. V., SHULHA S. V.

UDC 657

Petrakov Ya. V., Shulha S. V. Integrated Reporting as Competitive Advantage for Ukrainian Companies: Determinants vs. Biases

Article is aimed at the integrating reporting initiative and ongoing discussion among the parties concerned as to its conceptual framework. The aim of our research was to generalize opportunities and threats of adoption of the integrating reporting (IR) in search of additional competitive advantages by companies. The main question is whether the IR framework really helps to create additional value and to enhance the market structure in Ukraine? To answer the research question a methodology was used, which combined the cognitive theory and the theory of markets evolution with the Porter's competitive advantages approach. Novelty of this research is an interdisciplinary view on the integrated reporting challenges and opportunities. We found that the IR framework and voluntary practices demonstrate huge potential and mutual benefits for both the parties concerned and the reporters, even with regard on several biases. Cons of the IR originate from eventual cognitive behavioral inclinations, based on diminished financial data and additional space for manipulations, affecting expectations of the parties concerned. In order to minimize negative outcomes of the IR implementation we would recommend external oversight of the issued reports, deeper transparency of business structure and clear development strategy. Further research of the IR should be focused on correction of auditing procedures, common practices in the materiality enhancement, and sectoral opportunities for the IR implementation.

Key words: integrated reporting, competitive advantages, audit market structure, biased perceptions.

Tabl.: 2. **Bibl.:** 16.

Petrakov Yaroslav V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting, Taxation and Audit, Chernihiv National Technological University (vul. Shevchenko, 95, Chernihiv, 14027, Ukraine)

E-mail: yacherny@ukr.net

Shulha Svitlana V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Audit, The National Academy of Statistics, Accounting and Auditing (vul. Pidgorna, 1, Kyiv, 04107, Ukraine)

E-mail: stshulga@ukr.net

УДК 657

Петраков Я. В., Шульга С. В. Интегрированная отчетность как конкурентная перевага для украинских компаний: детерминанты против викривленого сприйняття

Стаття присвячена ініціативі з інтегрованої звітності (ІЗ) та існуючій дискусії серед зацікавлених сторін щодо її концептуальної основи. Метою дослідження було узагальнення можливостей та загроз, що виникають внаслідок імплементації ІЗ компаніями для отримання додаткової конкурентної переваги. Ключове питання – чи дійсно концепція ІЗ дозволяє створити додаткову цінність та розширити структуру ринку в Україні? Для відповіді на питання було застосовано методологію, що поєднала когнітивну теорію, теорію еволюції ринків та підхід Портера щодо конкурентних переваг. Новизною дослідження є міждисциплінарний погляд на виклики та можливості інтегрованої звітності. Установлено, що концепція ІЗ та добровільні практики демонструють величезний потенціал та спільні вигоди для зацікавлених сторін і компаній, що звітують, навіть незважаючи на можливість існування зміщених оцінок. Негативні аспекти ІЗ виникають з можливих когнітивних поведінкових зміщень, обумовлених розмиванням фінансової інформації та додатковим простором для маніпуляцій, що впливають на очікування зацікавлених сторін. Для усунення негативних впливів, обумовлених імплементацією ІЗ, пропонуються зовнішній нагляд за виданими звітами, глибша прозорість бізнес-структури та чіткіша стратегія розвитку. Подальші дослідження ініціативи ІЗ слід сконцентрувати на корекції процедур аудиту, спільних практик у розширенні подання суттєвої інформації, а також на секторальних можливостях імплементації ІЗ.

Ключові слова: інтегрована звітність, конкурентні переваги, структура ринку аудиторських послуг, зміщення оцінок сприйняття.

Табл.: 2. **Бібл.:** 16.

Петраков Ярослав Валерійович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, Чернігів, 14027, Україна)

E-mail: yacherny@ukr.net

Шульга Світлана Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри аудиту, Національна академія статистики, обліку та аудиту (вул. Підгірна, 1, Київ, 04107, Україна)

E-mail: stshulga@ukr.net

УДК 657

Петраков Я. В., Шульга С. В. Интегрированная отчетность как конкурентное преимущество для украинских компаний: детерминанты против искривленного восприятия

Статья посвящена инициативе по интегрированной отчетности (ИО) и существующей дискуссии среди заинтересованных сторон о ее концептуальной основе. Целью исследования было обобщение возможностей и угроз, возникающих в результате имплементации ИО компаниями для получения дополнительного конкурентного преимущества. Ключевой вопрос – действительно ли концепция ИО позволяет создать дополнительную ценность и расширить структуру рынка в Украине? Для ответа на вопрос была применена методология, объединившая когнитивную теорию, теорию эволюции рынков и подход Портера к конкурентным преимуществам. Новизной исследования является междисциплинарный взгляд на вызовы и возможности интегрированной отчетности. Установлено, что концепция ИО и добровольные практики демонстрируют огромный потенциал и общие выгоды для заинтересованных сторон и компаний, подающих отчетность, даже несмотря на возможность существования смещенных оценок. Негативные аспекты ИО возникают вследствие возможных когнитивных смещений, обусловленных размытием финансовой информации и дополнительным пространством для манипуляций, воздействующих на ожидания заинтересованных лиц. Для устранения негативных воздействий, обусловленных ИО, предлагаются внешний надзор за выпущенной отчетностью, более глубокая прозрачность структуры бизнеса и четкая стратегия развития. Дальнейшие исследования ИО следует сконцентрировать на коррекции процедур аудита, совместных практиках в расширении подачи существенной информации, а также на секторальных возможностях применения ИО.

Ключевые слова: интегрированная отчетность, конкурентные преимущества, структура рынка аудиторских услуг, смещение оценок восприятия.

Табл.: 2. **Библ.:** 16.

Петраков Ярослав Валерьевич – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры бухгалтерского учета, налогообложения и аудита, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, Чернигов, 14027, Украина)

E-mail: yacherny@ukr.net

Шульга Светлана Владимировна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры аудита, Национальная академия статистики, учета и аудита (ул. Подгорная, 1, Киев, 04107, Украина)

E-mail: stshulga@ukr.net

Integrated reporting in Ukraine is not so widely accepted practice comparing to developed countries. It looks to be underestimated by potential users and underperformed by reporters. Thus, discussions on it are already on track with number of companies (preferably large transnational firms with (out) Ukrainian roots) making first voluntary reports since 2010 [1, p. 25].

IR is regarded as an alternative to traditional financial reporting practice, as it includes both wide range of financial and non-financial (social, environmental, and sustainability) data, with disclosure reference to opposite features: extra value creation vs. additional costs for data compliance and analysis. Balance between them pose minimal stimulus for IR existence. Thus, Ukraine as developing country still can make a positive catch-up in business investments' environment with IR.

IRI's institutional base analysis, provided by Jensen and Berg, provides clear determinants of IR publication in different countries:

- ✦ strong investor protection laws;
- ✦ weaker employment protection laws;
- ✦ stronger market orientation of reporting firms;
- ✦ less equity ownership concentration;
- ✦ higher trade union density;
- ✦ higher levels of environmental and social development;
- ✦ more valued self-expression practices;
- ✦ higher level of general economic development [2].

At the same time, Global Reporting Initiative survey generalized reporter's and expert's interests in IR:

1) reporters are interested in embedded reports (that comprise one-third of all self-declared reports in the GRI database);

2) government and stock exchange support IR initiatives across certain sectors (financial services, mining, energy and utilities) in South Africa, Australia, The Netherlands and Brazil, helping to encourage or mandate greater information disclosure;

3) sustainability as basis for business models gives reporters positive and appropriate impulse for development;

4) enhancement of company's narrative toward its approach to value creation, leading to more creativity and joined-up thinking across the organization [3].

Additionally, IR gets strong support from experts' cohort. «An integrated report is not intended to be a compendium of every single piece of performance information... it shows the relationships between these material financial and non-financial performance metrics», – mentions Robert Eccles [4, p. 59], identifying 3 possible classes of benefits from IR:

- 1) *internal* – such as better resource allocation decisions, stakeholder engagement and lower reputational risks;
- 2) *external market* – sophisticated coverage of mainstream investor's need in data on sustainability;
- 3) *external regulatory* – creating common regulatory background and thus lowering underreporting risks [4, p. 59–60].

Cheng emphasizes on IR ability to stimulate new thinking and action toward major business model adaptation, and necessity for providers of financial capital to fo-

cus on long-term company goals and performance, as their preferences on short-term financial performance may hamper organization's ability to implement fundamental business model changes [5].

EY in its report on IR mentions, that over last 35 years the concept of value has fundamentally changed from price-based largely on tangible assets, to greater emphasis on intangible assets [6].

Shared value and company's choice over the long-term ability to value creation should be regarded with several considerations:

1) value creation potential depends on company's ability to identify all the resources available to it, and to align them with its corporate strategy;

2) created value has the potential to impact on the organization's value and profitability;

3) organizations' benefits itself from better strategy communication, however, information to stakeholders must be credible [6].

ACCA's in research of IR determinants stresses on investor's demand for traditional reporting development, due to:

1) insufficient information for financial health assessment within reporting-business strategy-risk chain;

2) partial irrelevance of non-financial data and its disintegration with financial information;

3) need for better combination of qualitative policy statements and quantitative KPI (key performance indicators);

4) accountability mechanisms should be part of non-financial reporting, either through new board oversight mechanisms, third-party assurance and/or shareholder approval at annual general meetings [7, P. 4].

IR Framework includes organizational overview, governance, business model, risks and opportunities, strategy and resource allocation, performance, outlook, basis of preparation and presentation.

Debates on IR in Ukraine are considered to be less intensive and engaged by the main groups of stakeholders. The most recent publications are concerned about absence of normative structure of report and basic indicators (despite the fact that IR Framework is already a Standard which is not publicly accepted by any accountant organization or regulatory body as on obligatory for execution).

Davyduk T. suggests to develop IR with several groups of KPI on social issues (with regard to weak public reporting of Ukrainian companies on labor), that would enhance human capital analysis [8].

Ryadska V. regards IR as a new object of audit with focus on risks analysis and assurance of multiplicative reliability of its local components, as a result of objective institutional and economic evolution of business processes [9–11].

Iefymenko T. supports IR introduction as this would enforce further accountancy regulations development and improve the European Integration processes in Ukraine in order with existing arrangements (specially Directive 2013/43/EC) [12].

Methodological background. To answer the research question we combined cognitive theory with the Porter's competitive advantages comparative approach.

Cognitive theory will help us to identify possible biased perceptions and expectations on IR initiative.

Porter's competitive advantages approach will explain the impetus of reporting shifts to IR, based on opportunity and threats analysis.

In previous publications we explained influence of long-term business strategies on global competitiveness of service-oriented companies, what is strengthened by IR framework on strategy and governance reporting [13]. As information requires user's judgments on material issues, enhanced approach to materiality and sophisticated vision of market prospects in IR will balance companies profile and minimize data gap for decision-making [14; 15].

Criteria, chosen for analysis, were: alternative opportunity costs, disclosure for perceptions to favor general expectations, stakeholders' mutual shift towards coherent data for decision-making [16, p. 550–551].

Despite mainly positive opinions and comments on IR Framework it can lead to several cognitive traps and biased perceptions that should be necessary recognized and understood by actors:

1) experience-based successes in IR are correlated with sustainability reporting practices of mid 1990–2000th reporting case studies, that are irrelevant now due to exponential growth of open sources and market data flows, essentially augmenting the base for decision-making process;

2) possible development of fraud practices within IR (due to weak institutional background) is likely to change the overall perceptions of stakeholders;

3) compliance challenges remain strong for both supply and demand sides: IR requires additional costs for data coverage and interpretation. Excess data would matter in timing challenge, materiality blurring, misstated or misused improper and irrelevant statements affecting expectations and value creation assessment;

4) different starting points seriously affect the efficiency of the IR – overstated supply-side expectations can lead to unexpected outcomes [16, p. 551–553].

Country-specific features can also impede IR Framework implementation, pursuing stakeholders to biased expectations, and entirely evaporating additional benefits and positive features of IR, among them:

- ✦ overwhelming corruption in the public sector with societal ignorance of legal norms;

- ✦ extreme overregulation and bureaucracy (rising hidden costs and authorities' regulatory rent, making businesses price uncompetitive, and causing costs redistribution between shareholders and consumers);
- ✦ income inequality and poor consumer spending potential, bending market structure and segmentation (demand-oriented traditional vs. supply-oriented innovative sectors);
- ✦ absence of efficient capital market and sustainable institutional base, that are important prerequisites of IR implementation [16, p. 552–553].

Determinants and possible biases for Ukrainian companies (Table 1) concerning 3 fundamental essentials of IR: value creation, materiality of information and enhance governance, can help to estimate opportunities and threats of IR implementation in Ukraine.

Need for trust and transparency. Companies can get additional tool to promote their business among stakeholders, but they should deliver more transparency onto these relations by more detailed explanations of goals, governance, business model and resource management.

Extra data vs. additional costs. This is the most obvious issue that can mislead Ukrainian business: as additional costs paid now will be compared with future engagement of extra financial flows. However, intangibles (value, created by various sources of capital) usually generate more profit, than traditional tangibles (as resources are used only once). At the same time, stakeholders' costs on IR analysis will be covered by gains from more precise decision-making on financial capital allocation.

Attempt on materiality enhancement. Materiality is specific subjective category that depends on circumstances and background for assessment. Detailed data can cover existing gap in defining absolute and relative numbers of material indicators, give explanations for reporters' choice of the relevant background.

At the same time, weak institutional background and less competitive market environment in Ukraine may result in expected by reporter's perception biases, thus affecting expectations.

Shift away from core activities: following signs, not rules. Markets in developing countries are more volatile and shock-inclined, so intentional manipulation with key events, operations or indicators can mislead stakeholders.

Space for manipulations by extra data. As financial data will be complemented with non-financial information, the last can shift readers attention away from some weak per-

Table 1

Determinants and possible biases of IR for Ukrainian companies

Determinants	Essentials of IR	Biases
1) Stakeholders' need for trust based on entities' transparency; 2) exponential growth of operational data posing additional costs on users to accumulate, process and analyze information; 3) need for materiality enhancement	1) Value creation; 2) material information; 3) enhanced governance	1) People usually follow signs, not rules, in shifting away from core activities; 2) extra data give space for manipulations, thus, affecting stakeholders' analysis and future cash flow expectations

Source: designed by authors.

formance indicators (or give alternative explanation on ineffective corporate governance and/or resource management).

So, what could be the possible measures to prevent IR users from the fraud and cognitive threats? They should be focused on essentials: value creation, materiality and governance.

To provide perceptions-neutral information reporters can use third parties oversight on prepared IR (before issuance) or apply traditional audit procedure. Such measure will keep management away from exaggerating its successes (Table 2).

Taking into account abovementioned measures, further research of IR initiative should be focused on auditing procedures correction, common practices in materiality enhancement, and sectoral opportunities of IR implementation. ■

LITERATURE

1. Костирко Р. О. Інтегрована модель звітності компаній: передумови, принципи, складові / Р. О. Костирко // Економіка України. – 2013. – № 2 (615). – С. 18–28.

2. Jensen, J. C. Determinants of Traditional Sustainability Reporting versus Integrated Reporting. An Institutional Ap-

Table 2

Actions to minimize threats, imposed by IR implementation

Action to minimize the threat	Details
Better understanding of IR data without biased perceptions, arising from manipulations	External "proof-reading" (e.g. audit, external members of supervisory board) before public announcement to avoid misstatements and exaggerations
Objective value chain and governance description without formal notes	Deeper transparency of business structure as already existing peers can give possible notions. It's value that matters, not the know-how
Focus on fundamentals that keep business running	Clear development strategy to attract long-term investors and strengthen sustainability

Source: designed by authors.

Value creation disclosure should be more than convincing; it must be pervasive (but concise). More transparent business structure and model will give better understanding of companies' performance (and potential for competition).

Since Great Recession, many investors became risk-averse, reversing capital flows to more predictable and stable jurisdictions. To cover existing risk gap Ukrainian enterprises should demonstrate fundamentals that are able to keep business running during long-term period. Going concern principle for reporting must be opposed by well-designed and disclosed information on strategic development of a company.

CONCLUSIONS

Literature analysis shows that IR framework and voluntary practices demonstrate huge potential and mutual benefits for stakeholders and reporters, even with regard on several perception biases.

Value creation is the main, but not last argument in favor of gradual shift from traditional financial reporting to combined, as IR concept meets stakeholder's needs for trust based on entities' transparency, materiality enhancement, and elimination of «silo» effect of several types of reports issuance.

At the same time, stakeholders' threats posed by IR derive from cognitive behavioral inclinations, based on possible diminished financial data and additional space for company management manipulations, affecting stakeholders' expectations.

In order to tackle negative outcomes of IR implementation, that can further decline competitiveness of Ukrainian companies, we recommend external oversight of issued reports, deeper transparency of business structure and clear development strategy, that would lead to more trust on stakeholders part and attract investors to Ukrainian companies.

proach / J. C. Jensen, N. Berg // Business Strategy and the Environment. – Vol. 21 (2012): 299–316.

3. The sustainability content of integrated reports – a survey of pioneers // Global Reporting Initiative, 2013 [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.globalreporting.org/resource/library/-/GRI-IR.pdf>

4. Eccles R. Achieving Sustainability Through Integrated Reporting / R. Eccles, D. Saltzman // Stanford Social Innovation Review, Summer 2011: 56–61.

5. Cheng M. The International Integrated Reporting Framework: Key Issues and Future Research Opportunities / M. Cheng, W. Green, P. Conradie, N. Konishi, A. Romi // Journal of International Financial Management and Accounting. – Vol. 25 (2014): 90–112.

6. Integrated reporting // Elevating Value. – E&Y, 2014.

7. What do investors expect from non-financial reporting? // ACCA and Eurosif, June 2013.

8. Davyduk, T. V. (2012). Convergence of accounting and social reporting in terms of human capital: the development of existing approaches / T. V. Davyduk // Economics: time realities. – Vol. 2(3). – Pp. 123–129.

9. Ryadska, V. V. Audit in development of entrepreneurship activities in Ukraine : Dissertation Manuscript for the Academic Degree of Doctor of Economic Sciences in the specialty 08.00.09 – Accounting, analysis and auditing (by types of economic activities) / V. V. Ryadska. – SHEE «Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman». – Kyiv, 2015.

10. Ryadska, V. V. Audit in Economic System in Ukraine: Current Conditions and Concept for Development : Monograph / V. V. Ryadska. – Chernihiv, 2014.

11. Рядська В. В. Аудит: Практикум / В. В. Рядська, Я. В. Петраков. – К.: ЦУЛ, 2009. – 464 с.

12. Єфименко Т. І. Запровадження інтегрованої звітності та реформування бухгалтерського обліку в умовах інтеграції / Т. І. Єфименко // Фінанси України. – 2014. – № 10. – С. 7–23.

13. Шульга С. В. Вплив стратегії компаній «Великої четвірки» на їх глобальну конкурентоспроможність / С. В. Шульга // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2013. – № 3 (68). – С. 237–242.

14. Шульга С. В. Когнітивні пастки в аудиті / С. В. Шульга // Науковий вісник Національної академії статистики, обліку і аудиту. – 2013. – № 2 (39). – С. 202–214.

15. Shulha, S. V. (2014). Information disclosure in financial statements: evolution of national systems and integration determinants / S. V. Shulha // *International accounting*. – Vol. 38 (332). – Pp. 43–51.

16. Petrakov, I. The Future of Integrated Reporting in Ukraine: Cognitive Biases vs. Value Creation / I. Petrakov // In *Accountancy Development: Theory, Profession, Interdisciplinarity* : Materials of IX International Conference, Kyiv, 2015.

REFERENCES

Cheng, M. et al. "The International Integrated Reporting Framework: Key Issues and Future Research Opportunities". *Journal of International Financial Management and Accounting*, vol. 25 (2014): 90-112.

Davyduk, T. V. "Convergence of accounting and social reporting in terms of human capital: the development of existing approaches". *Economics: time realities*, vol. 2 (3) (2012): 123-129.

Eccles, R., and Saltzman, D. "Achieving Sustainability Through Integrated Reporting". *Stanford Social Innovation Review*, Summer (2011): 56-61.

"Integrated reporting". *Elevating Value* (2014).

Jensen, J. C., and Berg, N. "Determinants of Traditional Sustainability Reporting versus Integrated Reporting. An Institutional Approach". *Business Strategy and the Environment*, vol. 21 (2012): 299-316.

Kostyrko, R. O. "Intehrovana model zvitnosti kompanii: pere-dumovy, pryntsyipy, skladovi" [The integrated model of reporting companies: background, principles and components]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 2 (615) (2013): 18-28.

Petrakov, I. "The Future of Integrated Reporting in Ukraine: Cognitive Biases vs. Value Creation". In *Accountancy Development: Theory, Profession, Interdisciplinarity* : Materials of IX International Conference. Kyiv, 2015.

Ryadska, V. V. "Audit in development of entrepreneurship activities in Ukraine". *Dissertation Manuscript for the Academic Degree of Doctor of Economic Sciences in the specialty 08.00.09 – Accounting, analysis and auditing (by types of economic activities)*, 2015.

Ryadska, V. V. *Audit in Economic System in Ukraine: Current Conditions and Concept for Development*. Chernihiv, 2014.

Ryadska, V. V., and Petrakov, Ya. V. *Audit: Praktykum* [Audit: Workshop]. Kyiv: TsUL, 2009.

Shulha, S. V. "Vplyv stratehii kompanii «Velykoi chetvirky» na ikh hlobalnu konkurentospromozhnist" [The impact of the strategy of companies "Big Four" for their global competitiveness]. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu*, no. 3 (68) (2013): 237-242.

Shulha, S. V. "Kognityvni pastky v audyti" [Cognitive traps in audit]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii statystyky, obliku i audytu*, no. 2 (39) (2013): 202-214.

Shulha, S. V. "Information disclosure in financial statements: evolution of national systems and integration determinants". *International accounting*, vol. 38 (332) (2014): 43-51.

"The sustainability content of integrated reports - a survey of pioneers". <https://www.globalreporting.org/resourcelibrary/-/GRI-IR.pdf>

"What do investors expect from non-financial reporting?". *ACCA and Eurosif*, June (2013).

Yefymenko, T. I. "Zaprovadzhennia intehrovanoi zvitnosti ta reformuvannia bukhhalterskoho obliku v umovakh intehratsii" [Implementation of integrated reporting and accounting reform in terms of integration]. *Finansy Ukrainy*, no. 10 (2014): 7-23.

МОЖЛИВОСТІ МАРКСИСТСЬКОЇ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЇ В ДОСЛІДЖЕННІ ГЛОБАЛЬНИХ МЕТАМОРФОЗ СУЧАСНОГО ГОСПОДАРСТВА

© 2015 ДАВИДОВ Д. С.

УДК 339.01.–044.922

Давидов Д. С. Можливості марксистської теорії та методології в дослідженні глобальних метаморфоз сучасного господарства

Мета статті полягає в дослідженні можливості застосування основних положень марксистської теорії та методології до аналізу сучасних глобальних трансформацій. Показано, що найбільшу цінність для сучасних досліджень представляють філософсько-методологічні основи даного напрямку, а не конкретні економічні висновки, які не завжди адекватні сучасним економічним реаліям. Проаналізовано основні положення формацийної концепції. Виділено поняття формації у «вузькому» і «широкому» розумінні. Розглянуто роль економічних відносин і свідомості в дослідженнях К. Маркса і сучасних представників даного напрямку. Показано, що найважливішим положенням марксистської теорії є можливість розгляду сучасних глобальних трансформацій і протиріч не тільки в аспекті закінчення домінування капіталістичної системи, а й переходу до першого етапу становлення постекономічної системи.

Ключові слова: марксистська методологія, формацийна концепція, постекономічне суспільство, загальна праця.

Бібл.: 14.

Давидов Денис Станіславович – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії та економічних методів управління, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

E-mail: d.davydov@karazin.ua

УДК 339.01.–044.922

UDC 339.01.–044.922

Давидов Д. С. Возможности марксистской теории и методологии в исследовании глобальных метаморфоз современного хозяйства

Цель статьи состоит в исследовании возможности применения основных положений марксистской теории и методологии к анализу современных глобальных трансформаций. Показано, что наибольшую ценность для современных исследований представляют философско-методологические основы данного направления, а не конкретные экономические выводы, которые не всегда адекватны современным экономическим реалиям. Проанализированы основные положения формационной концепции. Выделено понятие формации в «узком» и «широком» понимании. Рассмотрена роль экономических отношений и сознания в исследованиях К. Маркса и современных представителей данного направления. Показано, что наиболее ценным положением марксистской теории является возможность рассмотрения современных глобальных трансформаций и противоречий не только в аспекте окончания доминирования капиталистической системы, но и перехода к первому этапу становления постэкономической системы.

Ключевые слова: марксистская методология, формационная концепция, постэкономическое общество, всеобщий труд.

Библ.: 14.

Давидов Денис Станіславович – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории и экономических методов управления, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина (пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина)

E-mail: d.davydov@karazin.ua

Davydov D. S. Possibility of Marxist Theory and Methodology for Studying Global Changes of the Contemporary Economy

The article is aimed to examine the possibility of applying the foundations of Marxist theory and methodology to analyzing the contemporary global transformations. The article displays that the greatest value for contemporary studies have the philosophical-methodological foundations of this direction, rather than specific economic conclusions that are not always adequate to the current economic realities. The main provisions of the formational conception were analyzed. The concept of formation has been highlighted in both «narrow» and «wide» sense. The role of both economic relations and consciousness was considered with regard to the Marx's works along with research by the contemporary representatives of this direction. It has been displayed that the most valuable provision in the Marxist theory is the possibility of addressing the contemporary global transformations and contradictions not only within the aspect of the ending of domination of the capitalist system, but of the transition to the first phase of establishing the post-economic system as well.

Key words: Marxist methodology, formational conception, post-economic society, universal labor.

Bibl.: 14.

Davydov Denys S. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Economic Theory and Economic Methods of Management, V. N. Karazin Kharkiv National University (pl. Svobody, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine)

E-mail: d.davydov@karazin.ua

Сучасний світ характеризується численними господарськими трансформаціями: формування економіки знань, актуалізація ціннісно-інтелектуальної складової людської діяльності, численні технологічні зрушення, становлення постіндустріальної економіки і першого етапу переходу до постекономічного суспільства. Виникає необхідність цілісного аналізу сучасних трансформацій, а також численних кризових явищ розвитку глобального господарства.

Як спроба виходу з методологічного «глухого кута», в якому знаходиться економічний мейнстрім, актуалізується марксистська теорія і методологія. Сучасними вченими приймаються серйозні спроби творчого переосмислення спадщини К. Маркса та його послідовників з урахуванням глобальних змін, що відбуваються

у світі. Враховуючи давню історію розвитку цього напрямку, а також наявність серйозної методології дослідження (на відміну від багатьох сучасних теорій), видається необхідним детально розглянути досягнення марксистської теорії в галузі аналізу глобальних господарських трансформацій.

Найбільшу цінність представляють загальні методологічні положення марксистського напрямку в його первинному і сучасному вигляді, що стосуються глобальних господарських трансформацій. Без вирішення питань, пов'язаних з методологією, адекватно зрозуміти процеси, що відбуваються на рівні людського господарства, неможливо. До того ж, більш конкретні ідеї засновників марксизму відображають суперечності однієї, капіталістичної, системи на певному етапі її розвитку

(середина XIX століття), з усіма відповідними висновками. Таким чином, акцент у нашому аналізі має бути зроблений, передусім, на соціально-філософській методології даного напрямку. Дуже важливо «виявити конкретно, що в марксизмі має незаперечне значення і що обмежене епохою його власного становлення» [1, с. 17]. Особливо цікавими в цьому аспекті нам видаються більш ранні роботи К. Маркса. Що стосується більш конкретних питань, пов'язаних із глобальним господарством і досліджуваних за допомогою марксистської методології, то їх можна знайти у сучасних послідовників.

Почнемо розгляд даного напрямку з ідей К. Маркса і Ф. Енгельса, які пояснюють самі основи розвитку суспільства та глобального господарства. Насамперед вкрай важливо проаналізувати матеріалістичне розуміння історії, яке є одним із базових теоретико-методологічних положень, що лежать у підґрунті пояснення причин і головних рушійних сил глобальної господарської еволюції. Із самої назви концепції матеріалістичного розуміння історії вже очевидна її сутність. Вона розглядає розвиток суспільства в розрізі його матеріальної складової. Використовуючи ідеї представників класичної політичної економії, соціалістів-утопістів, німецької класичної філософії, перш за все Г. В. Гегеля, а також змінивши і доповнивши їх ідеями Л. Фейєрбаха, К. Маркс і Ф. Енгельс доводять необхідність матеріалістичного розуміння історії і всіх суспільних процесів, тобто розгляду їх з точки зору, перш за все, економічної детермінації.

Як стверджують К. Маркс і Ф. Енгельс, «виробництво ідей, уявлень, свідомості спочатку безпосередньо вплетене в матеріальну діяльність і в матеріальне спілкування людей, у мову реального життя. Утворення уявлень, мислення, духовне спілкування людей є тут безпосереднім породженням матеріальних відносин людей. Те саме відноситься до духовного виробництва, як воно проявляється в мові політики, законів, моралі, релігії, метафізики і т. д.» [2, с. 25].

Далі стверджується, що свідомість і духовна сфера вторинні по відношенню матеріальних процесів, похідні від них. «Свідомість ніколи не може бути чимось іншим, як усвідомленим буттям, а буття людей є реальний процес їх життя... у всій ідеології люди та їхні відносини виявляються поставленими на голову...» [2, с. 25]. На противагу цьому К. Маркс і Ф. Енгельс стверджують: «Ми виходимо не з того, що люди говорять, уявляють собі, – ми виходимо також не з існуючих тільки на словах, мислимих, уявних людей; для нас вихідною точкою є дійсно діяльнісні люди, і з їх дійсного життєвого процесу ми виводимо також і розвиток ідеологічних відбиттів і відгуків цього життєвого процесу. Навіть туманні утворення в мозку людей, і ті є необхідними продуктами, свого роду випарами їхнього матеріального життєвого процесу, який може бути встановлений емпірично і який пов'язаний із матеріальними передумовами» [2, с. 25]. Однак сучасні дослідження в різних галузях постнеокласичної науки спростовують це положення. Тим часом, ґрунтуючись на цьому припущенні, засновники марксизму роблять такий висновок: «Таким чином, мо-

раль, релігія, метафізика та інші види ідеології та відповідні їм форми свідомості втрачають видимість самостійності. У них немає історії, у них немає розвитку; люди, що розвивають своє матеріальне виробництво і своє матеріальне спілкування, змінюють разом з цією своєю діяльністю також своє мислення і продукти свого мислення. Не свідомість визначає життя, а життя визначає свідомість» [2, с. 25–26].

Проте тут необхідно зробити два важливі зауваження. Якщо вихідна передумова про вторинність свідомості (а також духовної сфери в структурі глобального господарства) не вірна, або вірна лише частково (тобто вірна лише на той час, коли панувала інша актуальна структура), то всі подальші міркування про первинність економічної складової опиняються під великим питанням. По-друге, необхідно відрізнити розуміння свідомості і духовної сфери, які є глибиною внутрішніми і суб'єктивними, від суспільних форм їх прояву.

Між тим, на думку відомих вчених, на місце питань, пов'язаних зі свідомістю, повинно прийти інше знання. Іншими словами, «це розуміння історії полягає в тому, щоб, виходячи саме з матеріального виробництва безпосереднього життя, розглянути дійсний процес виробництва і зрозуміти пов'язану з даним способом виробництва і породжену ним форму спілкування... як основу історії» [2, с. 36].

Таким чином, «історія не розчиняється у «самосвідомості», як «дух від духу», а кожен її щабель застає в наявності певний матеріальний результат, певну суму продуктивних сил, ставлення людей, що історично склалися, до природи і один до одного» [2, с. 37], які передаються наступним поколінням. І хоча наступні покоління змінюють наявні умови, ці умови все ж надають певного характеру розвитку даного суспільства. «Обставини в такій самій мірі творять людей, в якій люди творять обставини» [2, с. 37].

У своїй роботі «До критики політичної економії» К. Маркс, тепер уже більш детально і чітко, описує матеріалістичне розуміння історії. Він стверджує, що «в суспільному виробництві свого життя люди вступають в певні, від волі не залежні, виробничі відносини, які відповідають певному шаблону розвитку їхніх матеріальних продуктивних сил. Сукупність цих виробничих відносин становить економічну структуру суспільства, реальний базис, на якому височить юридична і політична надбудова і якому відповідають певні форми суспільної свідомості. Спосіб виробництва матеріального життя зумовлює соціальний, політичний і духовний процеси життя взагалі. Не свідомість людей визначає їхнє буття, а, навпаки, їхнє суспільне буття визначає їхню свідомість. На певному ступені свого розвитку матеріальні продуктивні сили суспільства приходять у протиріччя з існуючими виробничими відносинами, або – що є тільки юридичним виразом останніх – з відносинами власності, усередині яких вони досі розвивалися. З форм розвитку продуктивних сил ці відносини перетворюються на їхні кайдани. Тоді настає епоха соціальної революції. Зі зміною економічної основи більш-менш швидко відбувається переворот у всій величезній надбудові. При-

розгляді таких переворотів необхідно завжди відрізняти матеріальний, що з природничо-наукової точністю констатує перехід в економічних умовах виробництва, від юридичних, політичних, релігійних, художніх або філософських, коротше – від ідеологічних форм, в яких люди усвідомлюють цей конфлікт і борються за його вирішення... свідомість треба пояснювати із суперечностей матеріального життя, з існуючого конфлікту між суспільними продуктивними силами і виробничими відносинами» [3, с. 6–7].

Водночас представники сучасного марксизму стверджують, що «взаємодія так званих «базису» і «надбудови» так само не зводиться до однозначної детермінації другого першим. Методологія аналізу трансформаційних процесів дозволяє виявити, що для спільнот, які знаходяться в цьому стані (*перехідному періоді* – Д. Д.), характерно різке зростання значення соціально-політичних і соціально-культурних чинників, що викликано, зокрема, ослабленням базисної детермінації в умовах уже розпочатого відмирання старого способу виробництва і ще не завершеного генезису нового» [4, с. 227]. По-перше, це твердження частково суперечить твердженням К. Маркса, наведеним вище. По-друге, все одно стверджується лише частковий зворотний вплив нематеріальної сфери, і взагалі не йде мова про духовну сферу і свідомість як про нові актуальні структури. Безумовно, безглуздо заперечувати економічні досягнення і важливість матеріального виробництва. Йдеться про інше, про те, що головна сфера активності глобального господарства стає пов'язаною з внутрішнім розвитком. Це не просто одна з рис перехідного процесу, а властивість нової господарської епохи. У ній «домінантами розвитку стають цінності культурологічні, цивілізаційні, релігійні, сімейні чи пов'язані зі збереженням національної ідентичності. Що ж до безпосередньо економіки, то в цій ситуації вона стає сферою (механізмом) забезпечення відповідних цінностей, підпорядковується їм» [5, с. 16].

Класично, у навчальній і науковій літературі, присвяченій марксизму, виділять п'ять великих етапів господарського розвитку, або, іншими словами, суспільних формацій, які існують, існували або тільки зароджуються: первіснообщинну, рабовласницьку, феодальну і капіталістичну. Також йдеться про новий, комуністичний етап розвитку людського суспільства.

Спускаючись на рівень кожної формації, можна побачити, що кожна з них має, в рамках вже описаної концепції, власні, часткові (окремі) закони і закономірності еволюції, які відбивають процес зародження, становлення, розвиток і зникнення даної стадії внаслідок появи іншої, більш прогресивної. «Кожен спосіб виробництва, кожна суспільно-економічна формація мають свою систему економічних законів. Але оскільки і способи виробництва, і формації є ступенями розвитку людської цивілізації, то їхні системи законів містять закони, загальні для всіх способів виробництва» [6, с. 10], які й пояснюються за допомогою методології матеріалістичного розуміння історії.

Тут яскраво проявляється аналогія теорії К. Маркса та рівня розвитку природничих наук його часу (особ-

ливо в аспекті відкриття еволюції), тобто період другої наукової революції, актуалізація ідей еволюційного розвитку в рамках класичної науки.

Ще більш чітко виражається кореляція між марксистською теорією і загальним станом наукового знання у такому: «Маркс розглядає суспільний рух як природно-історичний процес, яким управляють закони, які не тільки не знаходяться в залежності від волі, свідомості і наміру людини, а й самі ще визначають його волю, свідомість і наміри...» [7, с. 215–216]. Проте такий метод не дозволяє розглядати глобальне господарство як людинорозмірний комплекс, що історично розвивається, де саме усвідомлені рішення людини визначають шлях його подальшого розвитку.

До того ж, ще раз підкреслимо, дуже сумнівною видається матеріально-економічна детермінація всіх процесів господарського розвитку. Більш вірним буде застосування марксистської методології фундаментальної та актуальної структури людської діяльності, яка нам уявляється вкрай важливою. У цьому випадку глобальне господарство можна розглянути як складну багаторівневу систему, де ті чи інші фактори, залежно від періоду розвитку, стають актуальними.

Разом з тим, як показують багато сучасних дослідників марксизму, такий загальноприйнятний поділ історії на п'ять формацій не відображає всієї повноти марксистського вчення. «Складається враження, що термін «Gesellschaftsformation» вживається для позначення досить глобальних історичних епох і фактично не міг бути застосований для безпосереднього аналізу економічних процесів» [8, с. 39]. Поряд із добре відомим членуванням історії на п'ять періодів існує й інша класифікація, де «базовими ланками формаційного розвитку виступає «формаційна тріада»» [9, с. 129].

У 1881 р. К. Маркс виділив три глобальні періоди: а) первинна суспільна формація [10, с. 419] (або архаїчна [10, с. 404]), тісно пов'язана з спільною власністю; б) вторинна, або економічна суспільна формація, яку він пов'язує з приватною власністю; в) третинна формація (хоча у самого К. Маркса така назва не використовується).

Між тим, одночасно з цими глобальними етапами, можна виділити і «формації у вузькому сенсі слова» [9, с. 130], добре відомі нам періоди (рабовласницький, феодальний, капіталістичний), які є виразом глобальної економічної формації, насамперед у західноєвропейському варіанті. Сам К. Маркс у передмові до «Критиці політичної економії» зазначає, що «в загальних рисах, азійський, античний, феодальний і сучасний, буржуазний, способи виробництва можна позначити, як прогресивні епохи економічної суспільної формації» [3, с. 9]. Тобто в цей величезний період об'єднуються способи виробництва на підставі однієї, спільної для них, матеріальної характеристики. Для них пріоритетність економічної діяльності є основною особливістю або якістю. Таким чином, головною рисою, властивою всім малим економічним формаціям, є переважно економічна детермінація глобальних господарських процесів.

Водночас К. Маркс не розглядає первинну формацію як економічну, а називає її суспільною. Справа в

тому, що в ній, з одного боку, практично не було виділених економічних відносин, з іншого боку, ці відносини грали підлеглу роль стосовно родових зв'язків. «Первинна громадська формація характеризується архаїчним синкретизмом суспільних відносин... виробничі відносини не мають окремої форми буття» [9, с. 130].

Внаслідок виникнення приватної власності та інших факторів з'являються окремі економічні відносини, а також перевага економічної складової. Економічна складова набуває актуального значення. З цього Ю. К. Плетников робить важливий висновок щодо всього марксистського вчення: «відповідно марксистська теорія економічної структури суспільства, економічного базису і надбудови відбиває історичні реалії саме вторинної суспільної формації» [9, с. 130–131].

Ми вже зараз можемо стверджувати, що все людство знаходиться на порозі глобального переходу до якісно іншого етапу розвитку, що можна представити в марксистській методології як перехід до наступної великої суспільної формації (якщо новий період взагалі можна назвати формацією), або, за словами К. Маркса, комуністичного суспільства. Сучасні дослідники акцентують увагу на тому, що «в класичному марксизмі виявився недооцінений зроблений ним же висновок про перехід не тільки від капіталізму до нового суспільства, але й від всієї епохи відчуження до епохи соціального визволення як головного змісту трансформацій, які переживає людство. Ця глобальність переходу поставила питання... перетворення капіталізму в контексті набагато більш масштабної проблеми принципового вирішення системи глобальних проблем відчуження Людини, Суспільства і Природи» [11, с. 262].

Між тим, необхідно визнати, що немає достатніх підстав (швидше навпаки), поширювати, в масштабах глобального господарства, основні системні якості та характеристики другої суспільної формації на третю, яким би іменем ми її не назвали. «Револьюція являє собою епоху заміщення відносин економічної суспільної формації відносинами, за своєю суттю неекономічними» [8, с. 47]. У цьому суспільстві найбільш важливим видом діяльності стає загальна праця, яка, за своєю суттю має творчий характер. «Унікальність загальної праці, співвідноситься з духовним виробництвом... означає принципову неможливість виміряти одержувані результати витратами суспільно необхідної праці ... навряд чи можна говорити і про їхню граничну корисність. Поняття загальної праці стає не економічною, а соціокультурною категорією» [9, с. 131]. Ми погоджуємося з цією точкою зору, що духовне виробництво, яке здійснюється на основі загальної праці, не може бути реалізовано за тотального панування системи економічних відносин і пояснено за допомогою вузькоекономічної методології. Як стверджують марксистські дослідники, у загальній праці «знята протилежність як матеріальної і духовної праці, так і протилежність праці абстрактної і конкретної. Конкретний результат такої праці в силу саме своєї конкретності, унікальності, а не своєї абстрактної вартості, має загальне значення, має цінність. І чи можна природу цієї праці і створюваного нею багатства ви-

разити за допомогою економічних категорій вартості, товару, грошей та іншого?» [12, с. 165]. Однак не менш важливим є сам внутрішній процес такої праці, а також сама людська особистість як її головний результат.

Саме економічні відносини, при пануванні загальної праці, виявляють себе лише як один з багатьох елементів соціокультурних відносин, або вони будуть практично невіддільні від них. Тобто, головні господарські мотиви і принципи діяльності людини в господарській системі, заснованій на загальній праці, здійснюються не на підставі закону вартості або іншої економічної складової, а на зовсім іншій базі. Дане положення є прикладом того, що в сучасному суспільстві багато звичних принципів функціонування господарства перестають працювати. У цьому випадку ми підходимо до характеристики сучасного суспільства (з точки зору різних дослідників) як метоекономіки, трансринкової економіки або, якщо більш широко, – постоекономічного господарства.

ВИСНОВКИ

У підсумку, якщо розглядати формаційну концепцію в розширеному варіанті, ми отримуємо більш сутнісне розуміння сучасних глобальних процесів. Водночас ця концепція показує, що при переході до нового суспільства багато більш конкретних положень марксистської методології, що стосуються економічної суспільної формації, виявляються за межами її розуміння. Іншими словами, ці глобальні господарські метаморфози можна назвати переходом від «царства необхідності» (передісторії) до «царства свободи», а не просто черговою кризою. Відбувається «перехід від економічної суспільної формації до комуністичної (постоекономічної)» [9, с. 131]. Зараз спостерігається рух до кардинально іншого періоду існування глобального господарства. Капіталізм, або більш широке поняття – індустріальна цивілізація, є способом виробництва, який є останнім у всій величезній економічній формації. «З відходом капіталізму з історичної арени йде в минуле і вся економічна суспільна формація» [13, с. 54]. Таким чином, у теорії та методології дослідження господарських трансформацій необхідно зробити «акцент на розумінні сучасної (у широкому сенсі слова, починаючи з XX століття) реальності як епохи глобальних, якісних змін у самих основах суспільного життя, що створюють передумови для генезису не тільки посткапіталістичного, а й постіндустріального, постоекономічного суспільства...» [14, с. 29]. Використання марксистської методології саме в цьому аспекті дослідження глобальних господарських трансформацій є достатньо продуктивним. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Степин В. С.** Маркс и тенденции современного цивилизационного развития / В. С. Степин // Карл Маркс и современная философия : сб. материалов науч. конф. к 180-летию со дня рождения К. Маркса / Под ред. Н. И. Лапина. – М. : РАН. Ин-т философии, 1999. – 380 с.
2. **Маркс К.** Немецкая идеология : Сочинения. – 2-е изд. – Т. 3 / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Издательство политической литературы, 1955. – 650 с.

3. Маркс К. К критике политической экономии : Сочинения. – 2-е издание. – Т. 13 / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Издательство политической литературы, 1959. – 573 с.

4. Бузгалин А. В. Методология и теория исследования социализма: некоторые полемические замечания / Под ред. Бузгалина А. В. // Марксизм: Альтернативы XXI века (дебаты постсоветской школы критического марксизма). – М. : ЛЕНАНД, 2009. – 264 с.

5. Гальчинський А. За межами капіталізму / А. Гальчинський // Економіка України. – 2011. – № 9. – С. 4–16.

6. Чухно А. А. Диалектическая философия и методы экономической теории / А. А. Чухно // Экономическая теория. – 2006. – № 4. – С. 3–15.

7. Развитие метода политической экономии / Под ред. А. К. Покрытана. – М. : Экономика, 1986. – 271 с.

8. Иноземцев В. Л. Две концепции исторического развития: марксизм и постиндустриализм / В. Л. Иноземцев // Философские исследования. – 1997. – № 3. – С. 30–73.

9. Плетников Ю. К. Формационная и цивилизационная триады К. Маркса / Ю. К. Плетников // Карл Маркс и современная философия : сб. материалов науч. конф. к 180-летию со дня рождения К. Маркса / Под ред. Н. И. Лапина. – М. : РАН. Ин-т философии, 1999. – 380 с.

10. Маркс К. Наброски ответа на письмо В. И. Засулич : Сочинения. – 2-е изд. – Т. 19 / К. Маркс. – М. : Издательство политической литературы, 1961. – 533 с.

11. Бузгалин А. В. XXI век и «провалы марксизма»: в чем был прав и в чем ошибался Карл Маркс? / Под ред. А. В. Бузгалина // Марксизм: Альтернативы XXI века (дебаты постсоветской школы критического марксизма). – М. : ЛЕНАНД, 2009. – 264 с.

12. Межуев В. М. Так что же такое коммунизм? / В. М. Межуев / Под ред. А. В. Бузгалина // Марксизм: Альтернативы XXI века (дебаты постсоветской школы критического марксизма). – М. : ЛЕНАНД, 2009. – 264 с.

13. Колганов А. И. Современный социализм. Марксистская версия (продолжение) / А. И. Колганов // Альтернативы. – 2009. – № 3. – С. 49–70.

14. Бузгалин А. В. Методология и теория исследования социализма: некоторые полемические замечания / Под ред. А. В. Бузгалина // Марксизм: Альтернативы XXI века (дебаты постсоветской школы критического марксизма). – М. : ЛЕНАНД, 2009. – 264 с.

REFERENCES

Buzgalin, A. V. "Metodologiya i teoriya issledovaniya sotsializma: nekotorye polemicheskie zamechaniya" [The methodology and the theory of the study of socialism, some polemical remarks]. *Marksizm: Alternativy XXI veka (debaty postsovetsoy shkoly kriticheskogo marksizma)*. Moscow: LENAND, 2009.

Buzgalin, A. V. "XXI vek i «provaly marksizma»: v chem byl prav i v chem oshibalsia Karl Marks?" [XXI century and "failures of Marxism": what was right and what was wrong Karl Marx?]. *Marksizm: Alternativy XXI veka (debaty postsovetsoy shkoly kriticheskogo marksizma)*. Moscow: LENAND, 2009.

Buzgalin, A. V. "Metodologiya i teoriya issledovaniya sotsializma: nekotorye polemicheskie zamechaniya" [The methodology and the theory of the study of socialism, some polemical remarks]. *Marksizm: Alternativy XXI veka (debaty postsovetsoy shkoly kriticheskogo marksizma)*. Moscow: LENAND, 2009.

Chukhno, A. A. "Dialekticheskaya filosofiya i metody ekonomicheskoy teorii" [Dialectical philosophy and methods of economic theory]. *Ekonomicheskaya teoriya*, no. 4 (2006): 3-15.

Halchynskyi, A. "Za mezhamy kapitalizmu" [Beyond capitalism]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 9 (2011): 4-16.

Inozemtsev, V. L. "Dve kontseptsii istoricheskogo razvitiia: marksizm i postindustrializm" [Two concepts of historical develop-

ment of Marxism and post-industrialism]. *Filosofskie issledovaniia*, no. 3 (1997): 30-73.

Kolganov, A. I. "Sovremennyy sotsializm. Marksistskaia versiia (prodolzhenie)" [Modern socialism. The Marxist version (continued)]. *Alternativy*, no. 3 (2009): 49-70.

Marks, K. Nabroski otveta na pismo V. I. Zasulich : *Sochineniya* [The outline response to the letter Zasulich: Works]. Moscow: Izdatelstvo politicheskoy literatury, 1961.

Marks, K., and Engels, F. *Nemetskaia ideologiya : Sochineniya* [German Ideology: Works]. Moscow: Izdatelstvo politicheskoy literatury, 1955.

Mezhuev, V. M. "Tak chto zhe takoe kommunizm?" [So what is communism?]. *Marksizm: Alternativy XXI veka (debaty postsovetsoy shkoly kriticheskogo marksizma)*. Moscow: LENAND, 2009.

Marks, K., and Engels, F. *K kritike politicheskoy ekonomii : Sochineniya* [Critique of Political Economy: Works]. Moscow: Izdatelstvo politicheskoy literatury, 1959.

Pletnikov, Yu. K. "Formatsionnaia i tsivilizatsionnaia triady K. Marksa" [The formation and civilization triad of K. Marx]. *Karl Marks i sovremennaya filosofiya*. Moscow: RAN; In-t filosofii, 1999.

Razvitie metoda politicheskoy ekonomii [Development of a method of political economy]. Moscow: Ekonomika, 1986.

Stepin, V. S. "Marks i tendentsii sovremennogo tsivilizatsionnogo razvitiia" [Marx and tendencies of modern civilization development]. *Karl Marks i sovremennaya filosofiya*. Moscow: RAN; In-t filosofii, 1999.

ІНСТИТУЦІЙНА СИСТЕМА ФРАГМЕНТОВАНОГО МІЖНАРОДНОГО ВИРОБНИЦТВА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ ФІРМ

© 2015 ДЖАЛІЛОВ А. Я.

УДК 339.94

Джалилов А. Я. Институциональная система фрагментированного международного производства транснациональных фирм

Рассматриваются сущность институциональной системы международного производства транснациональных корпораций в условиях углубления его фрагментации, стратегические задачи управления глобальными цепочками создания стоимости корпораций, влияние гетерогенности транснациональных фирм на формирование глобальных сетей их операций и их географическую конфигурацию. Раскрывается комплексный, сложный характер архитектуры современного международного производства этих фирм. Обосновывается, что важнейшими чертами институционального механизма международного производства ТНК являются передача целей и требований ко всем его участникам относительно производимых продуктов, процессов и операций, поддержание и увеличение силы материнской компании в глобальных сетях, а также присвоение ею максимальной части создаваемой добавленной стоимости.

Ключевые слова: транснациональные корпорации, международное производство, глобальные цепочки создания стоимости, институциональная система.

Библ.: 9.

Джалилов Азар Ягуб оглы – аспирант, Институт международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко (ул. Мельникова, 36/1, Киев, 04119, Украина)

E-mail: azarjalilov@gmail.com

УДК 339.94

Джалилов А. Я. Институційна система фрагментованого міжнародного виробництва транснаціональних фірм

Розглядаються сутність інституційної системи міжнародного виробництва транснаціональних корпорацій в умовах поглиблення його фрагментації, стратегічні завдання управління глобальними ланцюгами створення вартості корпорацій, вплив гетерогенності транснаціональних фірм на формування глобальних мереж їхніх операцій та їхню географічну конфігурацію. Розкривається комплексний, складний характер архітектури сучасного міжнародного виробництва цих фірм. Обґрунтовується, що найважливішими рисами інституційного механізму міжнародного виробництва ТНК є передача цілей і вимог до всіх його учасників щодо вироблених продуктів, процесів і операцій, підтримка та збільшення сили материнської компанії в глобальних мережах, а також присвоєння нею максимальної частини створюваної доданої вартості.

Ключові слова: транснаціональні корпорації, міжнародне виробництво, глобальні ланцюги створення вартості, інституційна система.

Бібл.: 9.

Джалилов Азар Ягуб оглы – аспірант, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка (вул. Мельникова, 36/1, Київ, 04119, Україна)

E-mail: azarjalilov@gmail.com

UDC 339.94

Jalilov Azar Yagub ogly. Institutional System of the Fragmented International Production by Transnational Firms

The article discusses the essence of the institutional system of the international production by transnational corporations in the context of its deepening fragmentation, strategic objectives of management of the global value chains, created by corporations, influence of the heterogeneity of transnational firms on both the formation of global networks for their operations and their geographical configuration. The complex, multiple nature of the architecture of the modern international production in these companies is disclosed. It is substantiated that the most important features of the institutional mechanism of the international production by TNCs are transfer of targets and requirements to all its participants related to the manufactured products, processes and transactions, maintaining and increasing the strength of the parent company in the global networks, as well as assigning to it the maximum of the created value added.

Key words: transnational corporations, international production, global value chains, institutional system.

Bibl.: 9.

Jalilov Azar Yagub ogly – Postgraduate Student, Institute of international relations Taras Shevchenko National University of Kyiv (vul. Melnykova, 36/1, Kyiv, 04119, Ukraine)

E-mail: azarjalilov@gmail.com

Зарубежная экспансия транснациональных корпораций приобретает новые формы и модели. Углубление внутрифирменной и межфирменной кооперации привело к появлению глобальных цепочек создания стоимости. Основой развития таких цепочек является процесс фрагментации международного производства, которая привела к эволюции институциональных систем ТНК и модификации их стратегического менеджмента.

Фрагментация международного производства транснациональных корпораций привлекает все большее внимание исследователей проблем мировой экономики. А. Гальчинский проанализировал контуры новой «постиндустриальной политической экономики» и пришел к выводу, что в условиях резкого увеличения избыточных информационных потоков традиционные механизмы саморегуляции корпораций не в состоянии выпол-

нить свои задачи, поэтому появляются и стремительно растут глобальные сетевые организационные структуры фирм [1, с. 429]. А. Филипенко исследовал глобальные формы экономического развития и показал, что транснациональные корпорации формируют современную систему многонационального производства. По мнению ученого, эта система «объединяет в одном организационном, финансовом, технологическом режиме процесс производства продукции, международные транзакции, управление, маркетинг, научные и технологические исследования и другие элементы стратегической деятельности» [2, с. 45]. В. Тацый выявил особенности включения КНР в многоступенчатые процессы международного производства ТНК. По его мнению, в посткризисный период можно прогнозировать «завершение интернационализации» мирового хозяйства, затухание глобализации и повышение конкурентоспособности на-

циональных производителей Китая и других азиатских стран по сравнению с международными сетями ТНК [3, с. 86]. Т. Мацуура, К. Танака и С. Урата проанализировали детерминанты развития глобальных цепочек создания стоимости транснациональных фирм США и Японии и показали общие и специфические причины этого процесса. Они выявили этапы развития фрагментации международного производства ТНК в обрабатывающей промышленности на основе статистических данных за 1989–2005 гг. [4, с. 2–3]. Д. Хиратцука развил теорию фрагментации производства, а также использовал микроэкономический анализ и эконометрическую технику для исследования динамики роста сети международного производства ТНК в Азиатско-Тихоокеанском регионе. На материалах сектора компонентов компьютерной техники и автомобильных запасных частей он показал потоки внутрифирменной кооперации в рамках глобальных цепочек создания стоимости корпораций [5, с. 4–5]. М. Потапов показал роль глобальных цепочек создания стоимости в ускорении развития стран Юго-Восточной Азии. Он также отметил замедление процесса образования таких сетей ТНК в регионе в период мирового экономического кризиса [6, с. 21]. Вместе с тем динамичность явления фрагментации международного производства обусловила недостаточную исследованность многих его аспектов.

Цель статьи – проанализировать сущность институциональной системы международного производства транснациональных корпораций в условиях углубления его фрагментации, стратегические задачи управления глобальными цепочками создания стоимости корпораций, влияние гетерогенности транснациональных фирм на формирование глобальных сетей их операций и их географическую конфигурацию.

Быстрые темпы роста международного производства транснациональных фирм являются отличительной чертой развития современной мировой экономики. Помимо увеличения масштабов этого производства, процесс транснационализации характеризуется углублением внутрикорпорационного разделения труда и все более глубокой фрагментацией производственного процесса ТНК. Дробление производственных операций или функций на все более мелкие стадии или виды приводит к стремительному росту глобальных производственных цепочек создания добавленной стоимости транснациональных корпораций и формированию сложной архитектуры их производственных, коммерческих и научно-исследовательских связей. Происходит дальнейшая географическая дисперсия международного производства ТНК, втягивание в его орбиту значительного числа новых контрактных участников.

Стремительное увеличение международного производства связано как с факторами экономической политики государств, так и с особенностями современного этапа технологической революции. Либерализация инвестиционного климата в большинстве стран мира, происходившая с середины 80-х годов XX ст., привела к открытию для операций ТНК новых рынков, которые предлагали дешевые факторы производства. Это касалось

как стран с переходной экономикой, так и новых индустриальных экономик Азии и Китая, которые обладали огромными ресурсами дешевой и дисциплинированной рабочей силы и приемлемым уровнем развития инфраструктуры. Страны с новыми рынками были включены в глобальные цепочки создания добавленной стоимости ТНК, тем самым многократно увеличив объем международного производства.

Информационная революция, в свою очередь, создала предпосылки для релокации производства даже в самые отдаленные в географическом плане районы мира. Она резко уменьшила значение фактора географической дистанции между предприятиями ТНК, породив новый феномен, который получил название «экономическое расстояние». Развитие современных средств связи, интернета, компьютеризованных способов обмена информацией и осуществления международных расчетов изменили модели стратегического менеджмента транснациональных фирм и дали новый импульс росту степени их международной. Затраты на преодоление расстояний перестали быть критически важным фактором логистики глобальных сетей ТНК, хотя и сегодня их нельзя сбрасывать со счетов, говоря о детерминантах размещения прямых иностранных инвестиций.

Огромная протяженность глобальных цепочек создания стоимости, включение в них большого числа участников, использование разных форм вовлечения партнеров в процесс создания стоимости обуславливает особую актуальность вопроса об управлении, контроле и координации таким международным производством. Не случайно в последнее время наблюдается существенная модификация корпорационных структур ТНК, стратегии их управленческих процессов, не говоря уже о существенной эволюции функциональных служб, оперативных процедур и инструментов управления международными операциями фирм.

Современная система международного производства ТНК предполагает необходимость одновременно управлять как комплексными, так и фрагментированными задачами. При этом сфера управления охватывает не только производственные процессы, но и включает как торговые потоки, так и потоки инвестиций. У многих ТНК, например, чисто производственные сегменты составляют лишь небольшую часть глобальной цепочки создания стоимости. Маркетинговые, сбытовые, и, особенно, быстрорастущие в последнее время, научно-исследовательские, инновационные звенья преобладают над производственными фрагментами системы их глобальных сетей. Такая система международного производства организуется и координируется ТНК в соответствии с их стратегическими целями.

В наиболее общем плане можно выделить три вида участников международного производства ТНК – их филиалы, субподрядные партнеры, независимые (рыночные) участники. Филиалы транснациональных фирм представлены их отделениями (100% акционерный контроль), дочерними предприятиями (50% и более акционерного капитала) и ассоциированными фирмами (10 – 50% акционерного капитала). Субподрядные

партнеры представлены фирмами, связанными с ТНК длительными и устойчивыми производственными, снабженческими, сбытовыми, коммерческими, научно-исследовательскими связями. Эти независимые фирмы являются объектом разнообразных неакционерных форм операций ТНК.

В связи с таким широким набором участников глобальных цепочек создания стоимости важнейшей чертой институционального механизма международного производства ТНК является передача целей и требований ко всем его участникам относительно производимых продуктов, процессов и операций. При этом, еще одной важной функцией такого институционального механизма является обеспечение трансферта (распределения, релокации) соответствующих ресурсов для обеспечения производственного процесса. Речь идет о движении не только инвестиций или кредитов, но и технологии, человеческого капитала.

Системообразующей чертой «галактик» международного производства ТНК являются *силы гравитации их ядра*, которое включает материнскую компанию ТНК, их штаб-квартиры, головную холдинговую компанию, а также ключевые подконтрольные подразделения. В связи с этим второй стратегической задачей институционального механизма международного производства транснациональной корпорации является *поддержание и усиление силы этого ядра*. Речь идет о сохранении асимметрии баланса сил участников глобальных цепочек создания стоимости в пользу вышеупомянутого ядра «галактик», о противодействии естественно возникающим силам дезинтеграции или федерализации в рамках глобальных производственных сетей ТНК. Такие дезинтеграционные силы возникают не только у контрактных участников, которые могут ускользать из-под контроля ТНК и выходить на мировой рынок как самостоятельные продуценты товаров, услуг или компонентов продукции, но даже и у филиалов транснациональной фирмы, которые естественно стремятся к большей автономизации.

Поскольку фрагментация производственных операций или функций приводит к дроблению стадий создания добавленной стоимости и распределению ее между многими участниками, третьей стратегической задачей институциональной системы международного производства ТНК является *создание механизма для присвоения (улавливания) максимальной части созданной стоимости*. Речь идет о системе распределения или перераспределения такой стоимости через трансфертные механизмы и концентрации ее максимально возможной величины в руках ТНК, в частности, в их специальных финансовых центрах. Сложность задачи в данном случае заключается в необходимости найти такой баланс интересов, который бы при этом удерживал контрактные фирмы-субподрядчики в системе международного производства ТНК, то есть оставлял в их распоряжении часть добавленной стоимости для их развития.

Традиционные структуры ТНК и модели их стратегического менеджмента, которые формировались

в 80–90-е годы XX ст., не смогли в полной мере обеспечить реализацию отмеченных выше задач, что вызвало их эволюцию, как и реконфигурацию корпоративных служб и поддерживающих процессов. На смену им пришли новые институциональные системы ТНК, которые предполагают зрелые формы международной инфраструктуры фирм для управления, контроля и координации деятельности всех трех видов субъектов глобальных цепочек создания стоимости и позволяют это делать даже при большом географическом разбросе участников этого процесса. Корпорации структурировали такие системы для наиболее эффективного управления каждым из сегментов международного производства – филиалами, неакционерными формами операций и чисто рыночными сетями предприятий.

Гетерогенность ТНК обуславливает и широкую вариацию самих глобальных цепочек создания добавленной стоимости. Такая гетерогенность является следствием специфических характеристик самой компании, а также отрасли, в которой она функционирует. Особенности отраслевых базовых технологий могут определять степень фрагментации международного производства, «детализацию тонкой нарезки» производственных процессов на отдельные стадии. Значение ключевых технологических секретов в формировании «преимуществ собственности» (Дж. Данинг) корпорации и степень их патентной защиты могут существенно влиять на конфигурацию видов участников международного производства – например, увеличивать ее интернальную часть за счет участников с акционерным контролем или, наоборот, ее экстернальную часть – за счет неакционерных форм связей и чисто рыночных участников. Таким образом, гетерогенность ТНК определяет отличия их моделей институциональных систем международного производства.

Вертикально интегрированные ТНК, как правило, имеют более сложную архитектуру международного производства, чем горизонтально интегрированные корпорации. Однако даже горизонтальные транснациональные фирмы сегодня представляют собой очень сложные комплексные системы и эволюционируют в «поликлеточные горизонтально-сетевые структуры» [1, с. 404–405].

Например, компания Starbucks, в которой практически доминирует одна продуктовая линия – продажа розничным потребителям кофейных напитков, представляет собой сложную цепочку создания стоимости, охватывающую десятки стран мира и 150 тысяч занятых (непосредственно на предприятиях этой ТНК) работников. В систему международного производства Starbucks включены тысячи компаний трейдеров, агентов и фермеров, поставляющих кофе по всему миру. Ее производственную часть представляют 30 заводов по переработке кофе, часть из которых находится под акционерным контролем Starbucks, а другая часть принадлежит субконтрактным партнерам компании в разных странах. Логистические звенья цепочки создания стоимости представляют 50 мировых и региональных

транспортно-складских центров, которые поставляют все компоненты продукции для 17 000 розничных предприятий компании в 50 странах мира [7, с. 142]. В случае наличия у ТНК нескольких продуктовых линий, равно как и при вертикальной интеграции производственного процесса, архитектура глобальных сетей корпораций выглядит еще более сложной и комплексной.

Возможность включения субконтрактных партнеров и, тем более, чисто рыночных участников в глобальные цепочки создания стоимости зависит также от многих факторов. Наиболее важными из них являются оценка стратегической важности для конкурентоспособности корпорации данной стадии или функции создания стоимости (например, производства конкретного компонента, детали продукции или отдельной услуги). Как правило, ключевые стадии глобальной цепочки создания стоимости (главные компоненты или услуги) ТНК стремятся удерживать под своим прямым контролем, то есть не передавать на аутсорсинг. Однако, если затраты на такое производство у субподрядчиков существенно ниже, эти стадии продукта могут быть переданы контрактным участникам системы международного производства.

Что касается инфраструктуры системы международного производства ТНК, функции мониторинга, контроля и надзора за его стадиями сосредоточены в штаб-квартирах транснациональных фирм, хотя последние могут находиться не только в стране базирования корпорации, но и в региональных центрах их операций. Управление поставками компонентов, полуфабрикатов или услуг в глобальную цепочку создания стоимости обычно подразделяется на два типа – ключевые и второстепенные поставки. Дистрибуция и логистика при этом могут быть отданы на аутсорсинг другим транснациональным корпорациям, которые специализируются на управлении и организации этих функций.

Эксперты ЮНИДО выделяют два типа ГЦСС – цепочки, движущей силой которых является покупатель (*buyer-driven global value chains*) и цепочки, определяемые приоритетами производителя (*producer-driven global value chains*) [8, с. 12]. Выделение такой типологии обусловлено спецификой освоения новых знаний и технологий, а также взаимодействия субъектов институциональной структуры ГЦСС. Как правило, фрагментация производства продукции на основе стандартизированных технологий осуществляется посредством цепочек, ориентирующихся на покупателя. Производство наукоемких инновационных продуктов, где значительную роль играет контроль над патентами, стимулирует возникновение цепей, движущей силой которых являются производитель.

В ГЦСС первого типа крупная компания-покупатель обладает ключевыми компетенциями в продажах товара под своим брендом и поэтому организует, координирует и контролирует производство, отвечая за планирование и сбыт продукции. Такие глобальные цепочки характерны для трудоемких отраслей промышленности (например, пищевая, текстильная промышленности, изготовление одежды, обуви, игрушек, мебе-

ли и т. д.) и чаще всего охватывают страны с дешевой рабочей силой [9, с. 40–42].

В случае, если движущей силой фрагментации международного производства является производитель, он контролирует ключевые технологии процесса изготовления продукта. В этом типе ГЦСС, который характерен для отраслей с высоким или средним уровнем наукоемкости (например, автомобильной, электронной, телекоммуникационной), производитель не только координирует всю цепочку создания стоимости, но и помогает субподрядчикам, поставщикам или своим клиентам.

Стратегия управления цепочками создания стоимости является наиболее важным фактором процесса координации их работы. Специфика конкретных глобальных цепочек создания стоимости определяет, будут ли расположены элементы управления такими цепочками только в стране базирования ТНК или вынесены корпорациями в главные пункты оперативной производственной деятельности, а также переданы партнерским фирмам в принимающих странах. Например, институциональная система IBM модифицировалась от модели региональных управленческих подразделений к модели сетевой структуры глобально интегрированной фирмы. Это привело к объединению 30 ее отдельных региональных цепочек создания стоимости в одну глобальную цепочку, что позволило значительно улучшить координацию, уменьшить управленческие затраты и повысить прибыльность компании [7, с. 141].

ВЫВОДЫ

Фрагментация международного производства приводит к стремительному росту глобальных цепочек создания добавленной стоимости транснациональных корпораций и формированию сложной архитектуры их производственных, коммерческих и научно-исследовательских связей. Современная система международного производства ТНК предполагает необходимость одновременно управлять как комплексными, так и фрагментированными задачами, она организуется и координируется транснациональными фирмами в соответствии с их стратегическими целями. Важнейшей чертой институционального механизма международного производства ТНК является передача целей и требований ко всем его участникам относительно производимых продуктов, процессов и операций, поддержание и увеличение силы материнской компании в глобальных сетях, а также присвоения (улавливания) ею максимальной части создаваемой добавленной стоимости. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Гальчинський А. Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань / Анатолій Гальчинський. – К.: Либідь, 2013. – 472 с.
2. Филипенко А. Глобальные формы экономического развития / А. Филипенко // Глобальное экономическое развитие: тенденции, асимметрии, регулирование / Под ред. Д. Лукьяненко, А. Поручника, В. Колесова. – К., 2013. – 466 с.
3. Таций В. Финансовые кризисы и накопление: опыт Азии / В. Таций // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – № 9. – С. 82–89.

4. **Matsuura, T.** The Determinants of Offshore Production by Multinational Corporations (MNCs): a Comparison of Japanese and US MNCs / T. Matsuura, K. Tanaka, S. Urata // *IDE Discussion Paper*, 234. – Wakaba, 2010. – 55 p.

5. **Hiratsuka, D.** Production Network in the Asia-Pacific Region: Facts and Policy Implications / D. Hiratsuka // *IDE Discussion Paper*, 315. – Wakaba, 2011. – 27 p.

6. **Потапов М.** Мировой экономический кризис и Восточная Азия / М. Потапов // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2009. – № 12. – С. 19–25.

7. *World Investment Report 2013: Global Value Chains: Investment and Trade for Development*. – Geneva and New York: United Nations, 2013. – 233 p.

8. **Memedovic, O.** Inserting Local Industries into Global Value Chains and Global Production Networks: Opportunities and Challenges for Upgrading / Olga Memedovic. – Vienna : UNIDO Working Papers, 2004. – 74 p.

9. **Gereffi, G.** International trade and industrial upgrading in the apparel commodity chain / G. Gereffi // *Journal of International Economics*. – 1999. – Vol. 48. – №. 1. – P. 37–70 [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.soc.duke.edu/~ggere/web/gereffi_jie_june_1999.pdf

Научный руководитель – Рогач А. И., доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедры международных финансов Института международных отношений Киевского национального университета им. Тараса Шевченко

REFERENCES

Filipenko, A. "Globalnye formy ekonomicheskogo razvitiia" [Global forms of economic development]. In *Globalnoe ekonomicheskoe razvitiie: tendentsii, asimetrii, regulirovanie*. Kyiv, 2013.

Gereffi, G. "International trade and industrial upgrading in the apparel commodity chain". http://www.soc.duke.edu/~ggere/web/gereffi_jie_june_1999.pdf

Hiratsuka, D. "Production Network in the Asia-Pacific Region: Facts and Policy Implications". *IDE Discussion Paper*, no. 315 (2011).

Halchynskyi, A. *Politychna noekonomika: nachala onovlenoi paradyhmy ekonomichnykh znan* [Political noeconomics: Principles renewed paradigm of economic knowledge]. Kyiv: Lybid, 2013.

Memedovic, O. *Inserting Local Industries into Global Value Chains and Global Production Networks: Opportunities and Challenges for Upgrading*. Vienna: UNIDO Working Papers, 2004.

Matsuura, T., Tanaka, K., and Urata, S. "The Determinants of Offshore Production by Multinational Corporations (MNCs): a Comparison of Japanese and US MNCs". *IDE Discussion Paper*, no. 234 (2010).

Potapov, M. "Mirovoy ekonomicheskii krizis i Vostochnaia Aziia" [The global economic crisis and Asia]. *Mirovaia ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniia*, no. 12 (2009): 19–25.

Tatsiy, V. "Finansovye krizisy i nakoplenie: opyt Azii" [Financial crises and accumulation: the experience of Asia]. *Mirovaia ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniia*, no. 9 (2009): 82–89.

World Investment Report 2013: Global Value Chains: Investment and Trade for Development. Geneva; New York: United Nations, 2013.

ФОРМУВАННЯ ПАРАДИГМИ АУДИТУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

© 2015 ЛУБЕНЧЕНКО О. Е.

УДК 657.6

Лубенченко О. Е. Формування парадигми аудиту зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання

Метою статті є дослідження процесу надання аудиторських послуг суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) та формування парадигми аудиту ЗЕД. Визначено, що зовнішньоекономічна діяльність є складовою економіки країни, а значне регулювання з боку держави, часті зміни законодавства спонукають суб'єктів ЗЕД усе частіше звертатися до аудиторів – незалежних експертів. Доведено, що аудиторські послуги у сфері ЗЕД не зводяться до перевірки суто фінансової звітності, аудитори також надають супутні послуги, виконують завдання з погоджених процедур і надають консультації. Це потребує подальших досліджень щодо організації та методики надання супутніх аудиторських послуг. Розглянуто дефініцію «парадигма». Виділено категорії базової парадигми аудиту, серед яких: аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, аналогія, моделювання, експеримент. Спираючись на виділені вітчизняними вченими певні етапи наукового мислення, сформульовано передумови дослідження процесу аудиту, погоджених процедур щодо операцій у сфері ЗЕД та інформаційного забезпечення. Запропоновано модель парадигми аудиту та консалтингового супроводження ЗЕД, на підставі якої в подальшому будуть розроблені організаційні й методичні заходи забезпечення аудиторської діяльності.

Ключові слова: парадигма, зовнішньоекономічна діяльність, аудит, наукове мислення, аналіз, синтез, дедукція, консалтингове супроводження, супутні аудиторські послуги.

Рис.: 3. **Бібл.:** 13.

Лубенченко Ольга Едуардівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний економіко-технологічний університет транспорту (вул. М. Лукашевича, 19, Київ, 03049, Україна)

E-mail: olga.lubenchenko@gmail.com

УДК 657.6

UDC 657.6

Лубенченко О. Э. Формирование парадигмы аудита

внешнеэкономической деятельности субъектов хозяйствования

Целью статьи является исследование процесса оказания аудиторских услуг субъектам внешнеэкономической деятельности (ВЭД) и формирование парадигмы аудита ВЭД. Определено, что внешнеэкономическая деятельность является составляющей экономики страны, а значительное регулирование со стороны государства, частые изменения законодательства побуждают субъектов ВЭД все чаще обращаться к аудиторам – независимым экспертам. Установлено, что аудиторские услуги в сфере ВЭД не сводятся к проверке финансовой отчетности, аудиторы также предоставляют сопутствующие услуги, выполняют задания по согласованным процедурам и предоставляют консультации. Это требует дальнейших исследований в части организации и методики предоставления сопутствующих аудиторских услуг. Рассмотрена дефиниция «парадигма». Выделены категории базовой парадигмы аудита, среди которых: анализ, синтез, индукция, дедукция, абстрагирование, аналогия, моделирование, эксперимент. Опираясь на выделенные отечественными учеными определенные этапы научного мышления, сформулированы предпосылки исследования процесса аудита и согласованных процедур касательно операций в сфере внешнеэкономической деятельности и информационного обеспечения. Предложена модель парадигмы аудита и консалтингового сопровождения ВЭД, на основании которой впоследствии будут разработаны организационные и методические приемы обеспечения аудиторской деятельности.

Ключевые слова: парадигма, внешнеэкономическая деятельность, аудит, научное мышление, анализ, синтез, дедукция, консалтинговое сопровождение, сопутствующие аудиторские услуги.

Рис.: 3. **Библ.:** 13.

Лубенченко Ольга Эдуардовна – кандидат экономических наук, доцент кафедры учета и аудита, Государственный экономико-технологический университет транспорта (ул. Н. Лукашевича, 19, Киев, 03049, Украина)

E-mail: olga.lubenchenko@gmail.com

Lubenchenko O. E. Formation of the Paradigm of Auditing the Foreign-Economic Activity of Business Entities

The article is aimed at studying the process of providing auditing services to the subjects of foreign economic activity (FEA) and formation of the paradigm of auditing the FEA. It has been determined that foreign economic activity is a component of the national economy and that significant regulation on the part of the State, along with frequent changes of the legislation, encourage subjects of FEA to increasingly call for assistance by the auditors, which provide independent expertise. It has been specified that auditing services in the sphere of FEA are not confined to the verification of financial statements, the auditors also provide related services, perform tasks by the agreed procedures and provide consultations. This requires further research with respect to both organization and methodology for related auditing services. The definition of «paradigm» has been considered. Some categories of the basic paradigm of auditing have been allocated, including: analysis, synthesis, induction, deduction, abstraction, analogy, modeling, experiment. On the basis of the stages of scientific thinking, defined by domestic scientists, grounds for studying the audit process and the agreed procedures regarding operations in the field of foreign economic activity as well as information provision have been formulated. A model of the paradigm of auditing together with consulting support of FEA has been suggested, on the basis of which organizational and instructional techniques for ensuring audit activities will be subsequently developed.

Key words: paradigm, foreign-economic activity, auditing, scientific thinking, analysis, synthesis, deduction, consulting support, related audit services.

Pic.: 3. **Bibl.:** 13.

Lubenchenko Olga E. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Accounting and Auditing, State Economy-Technological University of Transport (vul. M. Lukashevycha, 19, Kyiv, 03049, Ukraine)

E-mail: olga.lubenchenko@gmail.com

Теоретичні та методичні основи аудиту розглядалися та вдосконалювалися у багатьох роботах вітчизняних вчених, але ж розвиток економіки, її інтеграція до європейського простору вимагають по-

Роботу виконано в межах науково-дослідної роботи «Методологія управління зовнішньоекономічною діяльністю промислових підприємств в умовах інноваційно – інвестиційної діяльності» 203ДБ

дальших досліджень, зокрема досліджень у галузі теорії, методології та практики аудиту операцій у зовнішньоекономічній діяльності.

Наукові дослідження останніх років Петрик О. А. [7, 8], Редька О. Ю. [10], Костирка Р. О. [4], Рядської В. В. [11], Проскуріної Н. М. [3], Гринь В. П. [3], Романюк О. В. [6] та інших присвячені проблемам парадигми розвитку аудиту (контролю), як внутрішнього, так і зовнішнього.

Але ж інтеграція України в європейське співтовариство вимагає подальших розробок в галузі аудиту.

Метою статті є дослідження процесу надання аудиторських послуг суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) та формування парадигми аудиту ЗЕД.

Інтернаціоналізація виробництва, поглиблення економічних і політичних відносин між країнами приводять до невинного зростання обсягів світової торгівлі та руху капіталів. Зовнішньоекономічна діяльність (ЗЕД) складає значну частку в економіці держави, а подальші процеси євроінтеграції сприятимуть збільшенню обсягів експортно-імпорتنих операцій. Процес взаємодії вітчизняних і зарубіжних підприємств є складним як з точки зору управління, так і з боку фінансового обліку, оподаткування і звітування. Часті зміни законодавства у сфері ЗЕД та необізнаність щодо таких змін управлінського персоналу суб'єктів господарювання призводять до значних фінансових санкцій, які на них покладаються державою і контрагентами. Ці обставини спонукають підприємства все частіше звертатися за допомогою до незалежних експертів – зовнішніх аудиторів. Аудитори зазвичай перевіряють фінансову звітність замовників, але ж останні все частіше звертаються за наданням супутніх аудиторських послуг – перевірки лише окремих операцій у сфері ЗЕД (завдання з виконання узгоджених процедур) або за консультаціями. Складність імпоротно-експортних операцій, операцій з продажу і придбання валюти, часті зміни валютних курсів, жорстке регулювання відносин у сфері ЗЕД державою потребують надання аудиторам певного інструментарію щодо перевірок і консультаційного забезпечення суб'єктів ЗЕД.

Будь-які дослідження і практичні напрацювання мають теоретичне підґрунтя. Дослідимо логіку процесу надання супутніх аудиторських послуг і розглянемо дефініцію «парадигма».

Поняття «парадигма» вперше широко було висвітлено у роботах Томаса Куна і відносилось до філософії науки. За Куном, – це сукупність фундаментальних знань, цінностей, переконань і технічних прийомів, що виступають як зразок наукової діяльності; сукупність методів і прийомів, якими користується те чи інше наукове або філософське товариство, що об'єднано спільною науковою або філософською ідеологією, у соціальному плані – її наукове співтовариство, цілісність і границі якого вона визначає [13].

Поняття «парадигма» (від грец. *paradeigma* – приклад, зразок) сьогодні визначається, як:

- ✦ теоретико-методологічна модель [1, с. 415];
- ✦ сукупність теоретичних і методологічних положень, які визнані науковим товариством на певному етапі науки і які використовуються як зразок, модель, стандарт для наукового дослідження, інтерпретації, оцінки і систематизації наукових даних для осмислення гіпотез і вирішення завдань, що виникають у процесі наукового пізнання [12, с. 237];
- ✦ сукупність філософських, загальнотеоретичних і метатеоретичних основ науки; система уявлень, характерна для визначення етапу роз-

витку науки, культури, суспільного життя; той чи інший приклад або показовий випадок концепції чи теоретичного підходу [2, с. 844];

- ✦ сукупність передумов, що визначають конкретне наукове дослідження, визнаних на даному етапі;
- ✦ модель, метод вирішення завдання, основоположна теорія – система основних наукових досягнень (теорій, методів), за зразком яких організується дослідницька практика вчених у певній галузі знань (дисципліні) в певний історичний період [5, с. 258].

Як зазначають дослідники, відмінності базової парадигми аудиту вітчизняних і зарубіжних учених можна пояснити різним ступенем розуміння положень логіки при вирішенні наукових проблем. За радянських часів було виділено вісім її категорій: аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, аналогія, моделювання, експеримент.

Учені США також виділили вісім етапів наукового мислення :

- ✦ розгляд попередніх даних, які висвітлюють проблему;
- ✦ формування проблеми;
- ✦ огляд фактів, що стикаються з проблемою;
- ✦ використання попереднього знання;
- ✦ формування гіпотези;
- ✦ розробка та деталізація гіпотези;
- ✦ тестування гіпотези;
- ✦ висновок – гіпотезу підтверджено або не підтверджено [9, с. 100].

Як бачимо, підходи дещо різні, але не є взаємовиключними.

Узагальнення попереднього досвіду науковців дозволяє сформулювати парадигму аудиту зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання як сукупність передумов дослідження процесу аудиту зовнішньоекономічної діяльності (виконання завдання з узгоджених процедур) і консалтингового забезпечення через застосування законів, гіпотез, концепцій, яка має за мету формування організаційно-методичної моделі процесу аудиту. Така модель має включати в себе організаційні заходи щодо перевірки операцій у ЗЕД (у рамках перевірки фінансової звітності), щодо надання супутніх послуг: виконання завдання з узгоджених процедур і консультаційного забезпечення, а також методичні прийоми через впровадження внутрішньо-фірмових стандартів. Внутрішньофірмові стандарти не є складовою Міжнародних стандартів аудиту, тому кожна аудиторська фірма має їх самостійно розробити і впровадити. А це, у свою чергу, не завжди можливо, тому що більшість вітчизняних аудиторських фірм – це суб'єкти малого підприємництва, з кількістю працюючих від 3 до 20–25 осіб. Але ж і великі аудиторські фірми, і малі мусять надавати замовнику якісні послуги. Зовнішньоекономічна діяльність є складовою операційної, інвестиційної, фінансової діяльності суб'єкта господарювання, та інформація про неї відображається відповідно у фінансовій звітності, але без конкретизації. Проводячи

аудит фінансової звітності, аудитор перевіряє операції у сфері ЗЕД саме у складі такої звітності, або перевіряє окремі операції як виконання завдання з узгоджених процедур. Це процеси, які вимагають глибоких знань у галузі обліку, права від аудитора, і потребують значної кількості часу на виконання аудиторських процедур. Сукупність передумов дослідження процесу аудиту, надання супутніх послуг та інформаційного забезпечення ЗЕД представлено на рис. 1.

Складовими парадигми аудиту ЗЕД є: а) *передумови, що спонукають проводити дослідження відповідних процесів*: наявність ЗЕД в економіці країни, наявність попиту з боку замовників щодо перевірок і консультацій у сфері ЗЕД, що спричинено складністю таких операцій, змінами в законодавстві та наявністю штрафних санкцій; б) *правове поле*: наявність законів, інших нормативних і регулюючих актів, сукупність теоретичних знань і практичних навичок у сфері ЗЕД, обліку і аудиту; в) *наявність та необхідність перевірки певних гіпотез, концепцій щодо надання супутніх аудиторських послуг*, на підставі яких мають бути розроблені організаційні та методичні заходи забезпечення аудиторської діяльності, що представлено на рис. 2.

За Законом України «Про аудиторську діяльність» аудит є підприємницькою діяльністю та включає в себе декілька складових:

- ✦ організаційне забезпечення аудиту;
- ✦ методичне забезпечення аудиту;
- ✦ практичне виконання аудиторських перевірок (аудиту);
- ✦ надання інших аудиторських послуг.

Як вже відзначалося, до супутніх аудиторських послуг відповідно до Міжнародних стандартів супутніх послуг (МССП) відносяться узгоджені процедури та підготовка інформації (МССП 4400 «Завдання з виконання погоджених процедур стосовно фінансової інформації», МССП 4410 «Завдання з підготовки фінансової інформації для фінансової звітності»). Процес організації супутніх послуг визначимо як сукупність заходів власника (керівника) аудиторської фірми або уповноваженої ним особи, які мають цілеспрямований характер щодо створення, забезпечення, впорядкування, вдосконалення функціонування системи надання аудиторських послуг. Система надання супутніх аудиторських послуг матиме два взаємопов'язані напрями:

- ✦ *технологічний* (технології виконання завдання з узгоджених процедур і завдання з підготовки інформації, які впорядковуються через технічні внутрішньофірмові стандарти);
- ✦ *організаційний* (організація роботи аудиторів, асистентів аудитора, працівників-обліковців, працівників-консультантів, яка впроваджується через посадові інструкції; постійне вдосконалення професійних знань аудиторів та персоналу аудиторських фірм шляхом навчання, підвищення кваліфікації, тестування).

Кожний напрям слід наповнити розпорядчими і методичними документами, що представлено на рис. 3. Відсутність виділення операцій ЗЕД у фінансовій звітності, складність операцій спонукає аудитора до заглиблення в процес перевірки на рівень суцільного, а не вибіркового дослідження документів, збільшує обсяг часу на перевірку. Тому аудитори мають бути забезпечені відповідним інструментарієм. Одним з організаційних заходів щодо процесу надання супутніх послуг є розробка внутрішньофірмових стандартів, які є «покроковою інструкцією» для персоналу аудиторських фірм.

Ідея подальшого наукового дослідження процесу аудиту у сфері ЗЕД полягає в такому припущенні: зовнішньоекономічна діяльність є окремим видом діяльності суб'єктів господарювання, який слід розглядати через призму операційної, фінансової, інвестиційної діяльності (у відповідності до вимог фінансової звітності); ЗЕД, незважаючи на політичну нестабільність, має тенденцію до зростання. Власники, управлінський персонал суб'єктів господарювання, інші зацікавлені особи хочуть мати неупереджену і достовірну інформацію про стан і результати зовнішньоекономічної діяльності. І саме незалежний аудит аудиторський контроль має забезпечити їх такою інформацією.

Ідея зазвичай покладається в основу робочої гіпотези подальшого дослідження, яка буде сформульована таким чином: аудит ЗЕД і консалтингове супроводження ЗЕД є супутніми аудиторськими послугами – завданням з виконання погоджених процедур і завданням з підготовки інформації, які мають бути забезпечені теоретично і методично з урахуванням специфіки ЗЕД з метою надання користувачам якісної, достовірної та неупередженої інформації. Отже, кінцевим результатом дослідження в подальшому є розробка комплексної

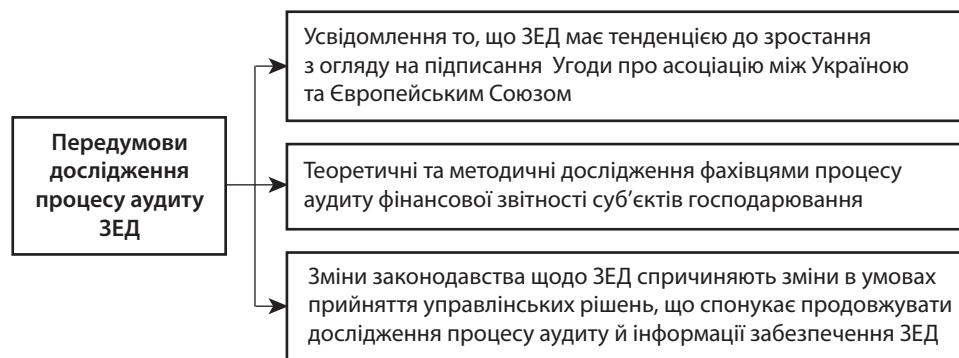

Рис. 1. Передумови дослідження процесу аудиту та інформаційного забезпечення ЗЕД

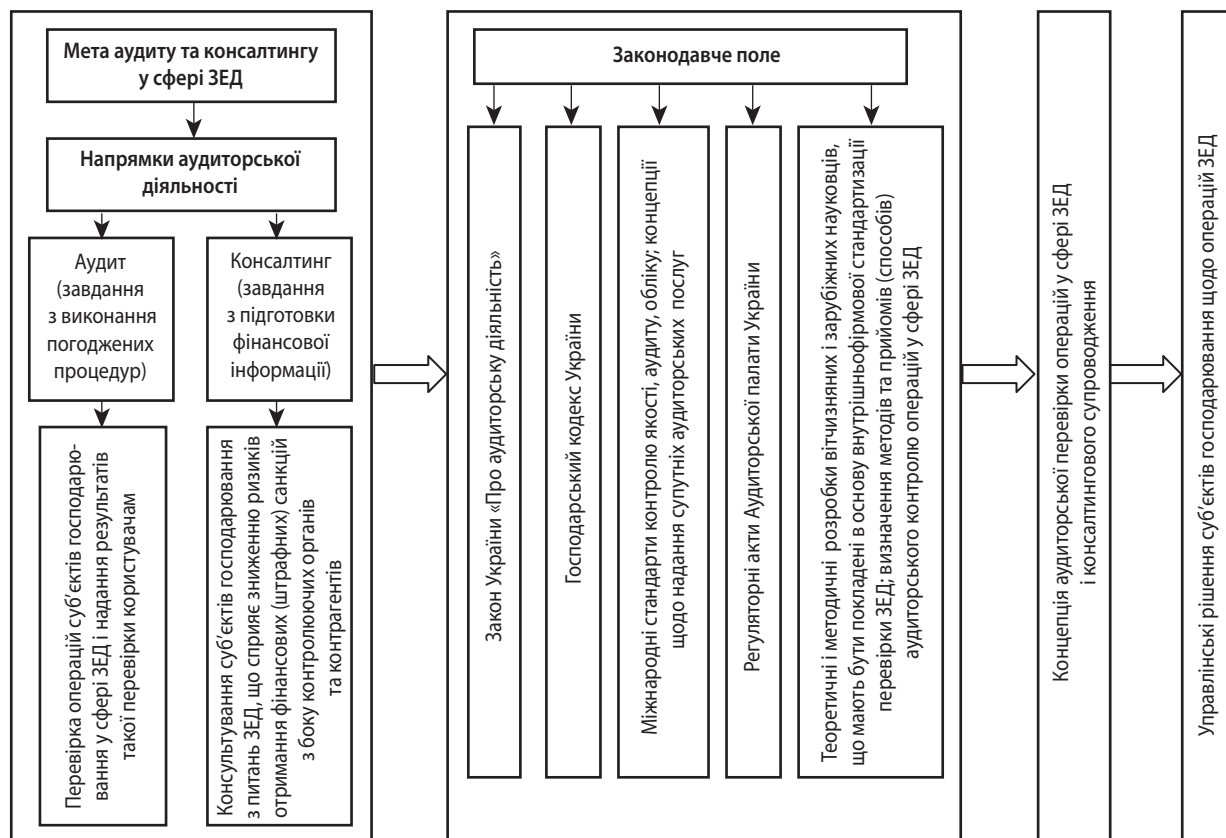

Рис. 2. Модель парадигми аудиту та консалтингового супроводження ЗЕД

Рис. 3. Напрями організації процесу надання супутніх аудиторських послуг

моделі аудиту і консалтингового супроводження ЗЕД. Застосовуючи принципи аналогії, вважаємо, що аудит фінансової звітності та аудит ЗЕД (виконання завдання з узгоджених процедур) мають одну й ту ж теоретичну і методичну основу, але останній матиме свої специфічні відмінності, які мають бути визначені та уточнені в ході дослідження і покладені в основу внутрішньофірмових аудиторських стандартів.

ВИСНОВКИ

Зовнішньоекономічна діяльність є достатньо складним і ризикованим процесом. Суб'єкти господарювання припускаються помилок під час проведення операцій у сфері ЗЕД, несуть значні фінансові втрати. Щоб уникнути таких втрат, управлінський персонал підприємств має бути обізнаним щодо організації, обліку, звітування, оподаткування зовнішньоекономічних операцій. Усе частіше підприємства звертаються до аудиторів з метою отримати професійну консультацію або перевірку в рамках чинного законодавства. Перед аудитором також постають питання організаційного, технічного, методичного забезпечення надання аудиторських послуг, зокрема супутніх аудиторських послуг – перевірки і консультування у сфері ЗЕД. Знов таки, складність господарчих операцій вимагає від аудиторів глибоких знань ЗЕД. Сьогодні потребує з процесу аудиту зовнішньоекономічних операцій (а це і «класичний» аудит, і завдання з виконання супутніх послуг), виокремити в самостійний об'єкт дослідження, який має свою специфіку. Формування парадигми аудиту операцій у сфері ЗЕД має на меті в кінцевому результаті розробку і впровадження організаційно-методичної моделі процесу аудиту. Ця модель забезпечить аудиторів способами організації процесу аудиту (вимоги до укладання договорів із замовниками, заходи підтримки з ними зворотного зв'язку, вимоги до персоналу аудиторської фірми, його кваліфікації, тощо), способами накопичення, обробки і передачі інформації замовнику. Інформація, яку отримує аудитор під час перевірки зовнішньоекономічних операцій, має бути систематизованою та донесеною управлінському персоналу замовника у стандартизований спосіб – через надання аудиторського звіту про виконання узгоджених процедур, що передбачені МССП 4400 «Завдання з виконання узгоджених процедур стосовно фінансової інформації». З метою забезпечення замовників консультаційними послугами у сфері ЗЕД суб'єкти аудиторської діяльності також збирають, накопичують, систематизують, узагальнюють інформацію і надають її управлінському персоналу замовника, у відповідності до МССП 4410 «Завдання з підготовки фінансової інформації для фінансової звітності».

Підсумовуючи вищевикладене, доходимо висновку, що аудиторські послуги – перевірка операцій у сфері ЗЕД або консалтингове супроводження ЗЕД – мають з аудитом фінансової звітності однакове теоретичне підґрунтя. Але методичні прийоми потребують більш детального уточнення і визначення, що обумовлено особливостями законодавства та буде

покладено в основу внутрішньофірмових стандартів перевірки операцій у сфері ЗЕД. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Бирик С. П. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / С. П. Бирик, Г. М. Сіута. – Харків: Фоліо, 2006. – 623 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укладач і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун». 2005. – 1728 с.
3. Еволюційні напрямки розвитку аудиту в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/20130214_econ/3_proskurina.htm
4. Костирко Р. О. Контроль і аналіз в системі управління економічним потенціалом господарюючого суб'єкта: методологія та організація: монографія / Р. О. Костирко. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. – 728 с.
5. Словарь иностранных слов. – 7-е изд. перераб. – М.: Русский язык, 1979. – 624с.
6. Парадигма внутрішнього аудиту в середовищі внутрішнього контролю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/romanyuk-ov-paradigma-vnutrishnogo-audituv-seredovischi-vnutrishnogo-ko>
7. Петрик О. А. Аудит: методологія і організація: монографія / О. А. Петрик – К.: КНЕУ, 2003. – 260 с.
8. Петрик О. А. Стан та перспективи розвитку аудиту в Україні: методологічні та організаційні аспекти: дис. ... д-ра екон. наук: 08.06.04 / О. А. Петрик. – Київ, 2014. – 540с.
9. Проблеми і перспективи розвитку аудиту в Україні: монографія / За заг. ред. д. е. н., проф. М. С. Пушкаря. – Тернопіль: Карт-бланш, 2012. – 220 с.
10. Редько О. Ю. Аудит в Україні. Морфологія: монографія / О. Ю. Редько / Державна академія статистики, обліку та аудиту Держкомстату України, Національний Центр обліку та аудиту. – К.: Інформаційно-аналітичне агентство, 2008. – 493 с.
11. Рядська В. В. Інституціональна парадигма аудиту в Україні: сучасний стан та напрямки розвитку / В. В. Рядська // Економіка і управління національним господарством. – 2014. – № 2. – С. 138 – 142.
12. Словарь русского языка. – 20-е изд., стереотип. / Под ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: Русский язык, 1988. – 544 с.
13. Кун Т. Структура наукових революцій / Т. Кун [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/kuhn/kuhn06.htm>

REFERENCES

- Bybyk, S. P., and Siuta, H. M. *Slovyk inshomovnykh sliv: tлумачennia, slovotvorennia ta slovovzhyvannia* [The dictionary of foreign words: interpretation, word formation and usage]. Kharkiv: Folio, 2006.
- “Evolutsiini napriamky rozvytku audytu v Ukraini” [Evolutionary trends of audit in Ukraine]. http://www.confcontact.com/20130214_econ/3_proskurina.htm
- Kostyrko, R. O. *Kontrol i analiz v systemi upravlinnia ekonomichnym potentsialom hospodariuuchoho sub'iekta: metodolohiia ta orhanizatsiia* [Monitoring and analysis in the management of the economic potential of the entity: methodology and organization]. Luhansk: Vyd-vo SNU im. V. Dalia, 2010.
- Kun, T. “Struktura naukovykh revoliutsii” [The Structure of Scientific Revolutions]. <http://izbornyk.org.ua/kuhn/kuhn06.htm>
- “Paradyhma vnutrishnyoho audytu v seredovyschi vnutrishnyoho kontroliu” [Paradigm internal audit of the internal control environment]. <http://intkonf.org/romanyuk-ov-paradigma-vnutrishnogo-audituv-seredovischi-vnutrishnogo-ko>

Petryk, O. A. *Audyty: metodolohiia i orhanizatsiia* [Audit: methodology and organization]. Kyiv: KNEU, 2003.

Petryk, O. A. "Stan ta perspektyvy rozvytku audytu v Ukraini: metodolohichni ta orhanizatsiini aspekty" [State and prospects of development of audit in Ukraine: Methodological and organizational aspects]. *Dys. ... d-ra ekon. nauk*: 08.06.04, 2014.

Problemy i perspektyvy rozvytku audytu v Ukraini [Problems and prospects of audit in Ukraine]. Ternopil: Kart-blansh, 2012.

Redko, O. Yu. *Audyty v Ukraini. Morfolohiia* [Audit in Ukraine. Morphology]. Kyiv: Informatsiino-analitychne ahentstvo, 2008.

Riadska, V. V. "Instytutsionalna paradyhma audytu v Ukraini: suchasnyi stan ta napriamky rozvytku" [Institutional paradigm audit in Ukraine: current state and development trends]. *Ekonomika i upravlinnia natsionalnym hospodarstvom*, no. 2 (2014): 138-142.

Slovar inostrannykh slov [Dictionary of foreign words]. Moscow: Russkiy iazyk, 1979.

Slovar russkogo yazyka [Russian dictionary]. Moscow: Russkiy iazyk, 1988.

Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great Dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv: Irpin: Perun, 2005.

УДК 338.22

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОВЕДЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ У КРАЇНІ ТА ЇЇ РЕГІОНАХ

© 2015 ГУСЕВ Ю. В., БЕЛІКОВА Н. В.

УДК 338.22

Гусев Ю. В., Белікова Н. В. Зарубіжний досвід проведення економічних реформ у країні та її регіонах

Метою статті є узагальнення зарубіжного досвіду планування та реалізації економічних реформ у країнах світу та їх окремих регіонах з точки зору стартових умов реформування та застосованих стратегій, а також можливостей його адаптації для України. Розглянуто досвід проведення економічних реформ у Польщі, Чехії та Угорщині. Визначено базові стратегії реформування моделей економік цих країн, виокремлено ключові етапи реформ та оцінено їх соціально-економічні результати. Обґрунтовано, що аналіз досвіду проведення економічних реформ у різних країнах світу дозволяє отримати певні наукові закономірності: виявити країни, що здійснили реформи успішно, і визначити фактори такого успіху; провести порівняння стратегій економічних реформ та їх базових параметрів: швидкості, спрямованості, ресурсоемності та ін.; узагальнити основні проблеми, з якими стикаються країни та їх регіони під час реформування економіки; визначити особливості здійснення економічних реформ на рівні окремих регіонів країни. Перспективи подальших досліджень полягають у формуванні рекомендацій щодо вдосконалення механізму економічних реформ в Україні та її регіонах.

Ключові слова: соціально-економічні реформи, модель економіки, регіональний розвиток, стратегія реформ.

Рис.: 4. **Табл.:** 4. **Бібл.:** 11.

Гусев Юрій Веніамінович – кандидат економічних наук, заступник Міністра оборони України (пр-кт Повітрофлотський, 6, Київ, 03168, Україна)

Белікова Надія Володимирівна – кандидат економічних наук, вчений секретар Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України (пл. Свободи, 5, Держпром, 7 під'їзд, 8 поверх, Харків, 61022, Україна)

E-mail: nadia_belikova@mail.ru

УДК 338.22

Гусев Ю. В., Белікова Н. В. Зарубежный опыт проведения экономических реформ в стране и ее регионах

Целью статьи является обобщение зарубежного опыта планирования и реализации экономических реформ в странах мира и их регионах с точки зрения стартовых условий реформирования и примененных стратегий, а также возможностей адаптации данного опыта для условий Украины. Рассмотрен опыт проведения экономических реформ в Польше, Чехии и Венгрии. Определены базовые стратегии реформирования моделей экономик этих стран, выделены ключевые этапы реформ и представлена оценка социально-экономических результатов реформ. Обосновано, что анализ опыта проведения экономических реформ в различных странах мира позволяет получить определенные научные закономерности: выявить страны, осуществившие реформы успешно, и определить факторы такого успеха; провести сравнение стратегий экономических реформ и их базовых параметров: скорости, направленности, ресурсоемкости и др.; обобщить основные проблемы, с которыми сталкиваются страны и их регионы во время реформирования экономики; определить особенности осуществления экономических реформ на уровне отдельных регионов страны. Перспективы дальнейших исследований заключаются в формировании рекомендаций по совершенствованию механизма экономических реформ в стране и ее регионах.

Ключевые слова: социально-экономические реформы, модель экономики, региональное развитие, стратегия реформ.

Рис.: 4. **Табл.:** 4. **Библ.:** 11.

Гусев Юрий Веняминович – кандидат экономических наук, заместитель Министра обороны Украины (пр. Воздухофлотский, 6, Киев, 03168, Украина)

Белікова Надежда Владимировна – кандидат экономических наук, ученый секретарь Научно-исследовательского центра индустриальных проблем развития НАН Украины (пл. Свободы, 5, Госпром, 7 подъезд, 8 этаж, Харьков, 61022, Украина)

E-mail: nadia_belikova@mail.ru

UDC 338.22

Hushev Yu. V., Bielikova Nadiya V. The Experience of Economic Reforms in the Country and its Regions

The article is aimed at a synthesis of the foreign experience in planning and implementing economic reforms in the countries and their regions in terms of initial conditions for reforming, the used strategies, as well as possibilities of adapting this experience to the Ukrainian conditions. The experience of economic reforms in Poland, the Czech Republic and Hungary was considered. The basic strategies for reforming the models of these countries' economies have been determined, the key stages of reforms have been allocated, an assessment of the socio-economic results of the reforms has been provided. It has been substantiated that analysis of the experience of economic reforms in various countries allows to conclude about certain scientific patterns: identify the countries that have implemented reforms successfully, and identify factors of such a success; carry out a comparison of the economic reform strategies together with their basic parameters: speed, direction, resource-intensiveness, etc.; generalize the main challenges faced by countries and their regions during the economic reforms; determine the specifics of implementing economic reforms at the level of individual regions. Prospects of the further research consist in forming recommendations on improvement of mechanism for economic reforms in the country and its regions.

Key words: socio-economic reforms, model of economy, regional development, strategy of reform.

Pic.: 4. **Tabl.:** 4. **Bibl.:** 11.

Hushev Yuri V. – Candidate of Sciences (Economics), Deputy Minister of Defence of Ukraine (ave. Povitroflotskyi, 6, Kyiv, 03168, Ukraine)

Bielikova Nadiya V. – Candidate of Sciences (Economics), Academic secretary of the Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (pl. Svobody, 5, Derzhprom, 7 pidyizd, 8 poverkh, Kharkiv, 61022, Ukraine)

E-mail: nadia_belikova@mail.ru

Petryk, O. A. *Audyty: metodolohiia i orhanizatsiia* [Audit: methodology and organization]. Kyiv: KNEU, 2003.

Petryk, O. A. "Stan ta perspektyvy rozvytku audytu v Ukraini: metodolohichni ta orhanizatsiini aspekty" [State and prospects of development of audit in Ukraine: Methodological and organizational aspects]. *Dys. ... d-ra ekon. nauk*: 08.06.04, 2014.

Problemy i perspektyvy rozvytku audytu v Ukraini [Problems and prospects of audit in Ukraine]. Ternopil: Kart-blansh, 2012.

Redko, O. Yu. *Audyty v Ukraini. Morfolohiia* [Audit in Ukraine. Morphology]. Kyiv: Informatsiino-analitychne ahentstvo, 2008.

Riadska, V. V. "Instytutsionalna paradyhma audytu v Ukraini: suchasnyi stan ta napriamky rozvytku" [Institutional paradigm audit in Ukraine: current state and development trends]. *Ekonomika i upravlinnia natsionalnym hospodarstvom*, no. 2 (2014): 138-142.

Slovar inostrannykh slov [Dictionary of foreign words]. Moscow: Russkiy iazyk, 1979.

Slovar russkogo yazyka [Russian dictionary]. Moscow: Russkiy iazyk, 1988.

Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great Dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv: Irpin: Perun, 2005.

УДК 338.22

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОВЕДЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ У КРАЇНІ ТА ЇЇ РЕГІОНАХ

© 2015 ГУСЕВ Ю. В., БЕЛІКОВА Н. В.

УДК 338.22

Гусев Ю. В., Белікова Н. В. Зарубіжний досвід проведення економічних реформ у країні та її регіонах

Метою статті є узагальнення зарубіжного досвіду планування та реалізації економічних реформ у країнах світу та їх окремих регіонах з точки зору стартових умов реформування та застосованих стратегій, а також можливостей його адаптації для України. Розглянуто досвід проведення економічних реформ у Польщі, Чехії та Угорщині. Визначено базові стратегії реформування моделей економік цих країн, виокремлено ключові етапи реформ та оцінено їх соціально-економічні результати. Обґрунтовано, що аналіз досвіду проведення економічних реформ у різних країнах світу дозволяє отримати певні наукові закономірності: виявити країни, що здійснили реформи успішно, і визначити фактори такого успіху; провести порівняння стратегій економічних реформ та їх базових параметрів: швидкості, спрямованості, ресурсоемності та ін.; узагальнити основні проблеми, з якими стикаються країни та їх регіони під час реформування економіки; визначити особливості здійснення економічних реформ на рівні окремих регіонів країни. Перспективи подальших досліджень полягають у формуванні рекомендацій щодо вдосконалення механізму економічних реформ в Україні та її регіонах.

Ключові слова: соціально-економічні реформи, модель економіки, регіональний розвиток, стратегія реформ.

Рис.: 4. **Табл.:** 4. **Бібл.:** 11.

Гусев Юрій Веніамінович – кандидат економічних наук, заступник Міністра оборони України (пр-кт Повітрофлотський, 6, Київ, 03168, Україна)

Белікова Надія Володимирівна – кандидат економічних наук, вчений секретар Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України (пл. Свободи, 5, Держпром, 7 під'їзд, 8 поверх, Харків, 61022, Україна)

E-mail: nadia_belikova@mail.ru

УДК 338.22

Гусев Ю. В., Белікова Н. В. Зарубежный опыт проведения экономических реформ в стране и ее регионах

Целью статьи является обобщение зарубежного опыта планирования и реализации экономических реформ в странах мира и их регионах с точки зрения стартовых условий реформирования и примененных стратегий, а также возможностей адаптации данного опыта для условий Украины. Рассмотрен опыт проведения экономических реформ в Польше, Чехии и Венгрии. Определены базовые стратегии реформирования моделей экономик этих стран, выделены ключевые этапы реформ и представлена оценка социально-экономических результатов реформ. Обосновано, что анализ опыта проведения экономических реформ в различных странах мира позволяет получить определенные научные закономерности: выявить страны, осуществившие реформы успешно, и определить факторы такого успеха; провести сравнение стратегий экономических реформ и их базовых параметров: скорости, направленности, ресурсоемкости и др.; обобщить основные проблемы, с которыми сталкиваются страны и их регионы во время реформирования экономики; определить особенности осуществления экономических реформ на уровне отдельных регионов страны. Перспективы дальнейших исследований заключаются в формировании рекомендаций по совершенствованию механизма экономических реформ в стране и ее регионах.

Ключевые слова: социально-экономические реформы, модель экономики, региональное развитие, стратегия реформ.

Рис.: 4. **Табл.:** 4. **Библ.:** 11.

Гусев Юрий Веняминович – кандидат экономических наук, заместитель Министра обороны Украины (пр. Воздухофлотский, 6, Киев, 03168, Украина)

Белікова Надежда Владимировна – кандидат экономических наук, ученый секретарь Научно-исследовательского центра индустриальных проблем развития НАН Украины (пл. Свободы, 5, Госпром, 7 подъезд, 8 этаж, Харьков, 61022, Украина)

E-mail: nadia_belikova@mail.ru

UDC 338.22

Hushev Yu. V., Bielikova Nadiya V. The Experience of Economic Reforms in the Country and its Regions

The article is aimed at a synthesis of the foreign experience in planning and implementing economic reforms in the countries and their regions in terms of initial conditions for reforming, the used strategies, as well as possibilities of adapting this experience to the Ukrainian conditions. The experience of economic reforms in Poland, the Czech Republic and Hungary was considered. The basic strategies for reforming the models of these countries' economies have been determined, the key stages of reforms have been allocated, an assessment of the socio-economic results of the reforms has been provided. It has been substantiated that analysis of the experience of economic reforms in various countries allows to conclude about certain scientific patterns: identify the countries that have implemented reforms successfully, and identify factors of such a success; carry out a comparison of the economic reform strategies together with their basic parameters: speed, direction, resource-intensiveness, etc.; generalize the main challenges faced by countries and their regions during the economic reforms; determine the specifics of implementing economic reforms at the level of individual regions. Prospects of the further research consist in forming recommendations on improvement of mechanism for economic reforms in the country and its regions.

Key words: socio-economic reforms, model of economy, regional development, strategy of reform.

Pic.: 4. **Tabl.:** 4. **Bibl.:** 11.

Hushev Yuri V. – Candidate of Sciences (Economics), Deputy Minister of Defence of Ukraine (ave. Povitroflotskyi, 6, Kyiv, 03168, Ukraine)

Bielikova Nadiya V. – Candidate of Sciences (Economics), Academic secretary of the Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (pl. Svobody, 5, Derzhprom, 7 pidyizd, 8 poverkh, Kharkiv, 61022, Ukraine)

E-mail: nadia_belikova@mail.ru

Активізація соціально-економічних реформ в Україні та її регіонах у 2014–2015 рр. визначила необхідність поглибленого аналізу зарубіжного досвіду у сфері реформування економіки з метою створення науково обґрунтованих рекомендацій щодо розробки ефективної стратегії й тактики впровадження реформаторських заходів. Актуальність дослідження визначається низькою ефективністю прийнятого в Україні механізму планування та реалізації реформ, про що свідчать як низькі темпи просування окремих реформ, так і динаміка погіршення основних показників соціально-економічного розвитку країни та її регіонів. Так, за даними Національної ради реформ, у 2015 р. реформа енергетичної системи виконана на 31%; державного управління – на 33%; оновлення влади та антикорупційна – на 45%. При цьому значення таких міжнародних індексів, як Глобальна конкурентоспроможність, Ведення бізнесу, Сприйняття Корупції у 2014 – 2015 рр. погіршилися для України (у цілому або по окремих субіндексах).

Дослідження різних аспектів соціально-економічних реформ представлені в науковій літературі достатньо широко. Так, у роботах О. Белокрилової, Р. Герасимової [4], В. Полтеровича, О. Петриченко [6] розкриті особливості застосування різних стратегій реформ: шоккової та градуалізму, а також закономірності інституціональної динаміки під час стратегічних перетворень.

У роботах Т. Майорової [8], О. Сунцової [7] наведено аналіз впливу окремих реформ на соціально-економічний розвиток країни та її регіонів.

У працях Г. Кірейцева [9], М. Кизима, П. Бернацького, І. Губаревої [10] досліджено вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища на ефективність процесів реформування економіки країни та її регіонів.

Проте проблеми узагальнення зарубіжного досвіду у сфері економічних реформ на рівні окремих регіонів країни та можливостей його адаптації для умов України залишаються недостатньо дослідженими.

Метою статті є узагальнення зарубіжного досвіду планування та реалізації економічних реформ у країнах світу та їх окремих регіонах з точки зору стартових умов реформування та застосованих стратегій, а також можливостей його адаптації для України.

Досвід трансформації моделі економіки як на національному, так і на регіональному рівнях притаманний багатьом країнам світу (рис. 1).

Українах Центральної та Східної Європи, а також колишнього СРСР отримано унікальний досвід трансформації усіх сфер суспільного життя за рахунок зміни моделі економіки. Тому доцільно провести аналіз основних моделей реформування економіки у пост-соціалістичних країнах та зіставити їх характерні особливості з Україною; виявити схожі риси та відмінності.

Стартові умови реформ відрізнялися в різних країнах, як свідчать дані *табл. 1*.

Як свідчать наведені дані, усі країни, які базувалися на соціалістичному способі ведення господарства, на початку трансформаційного періоду різнилися між собою за сукупністю базових умов соціально-економічного розвитку. До таких умов можна віднести:

- ✦ ступінь розвиненості (наявності) ринкових інститутів в економіці;
- ✦ рівень економічного розвитку, зокрема за ВВП на одну особу;
- ✦ система цінностей населення (відношення до приватної власності, праці, традиції господарювання тощо);
- ✦ духовні цінності, культурологічна орієнтація;
- ✦ збалансованість структури національної економіки;
- ✦ наявність невирішених загальнодержавних проблем (міжрегіональних та етнічних конфліктів, тощо).

Рис. 1. Групування країн світу, що здійснили економічні реформи

Джерело: складено за матеріалами Конференції ООН з торгівлі та розвитку [1].

Таблиця 1

Показники соціально-економічного розвитку країн на початку економічних реформ у 1990 рр. [4, 5]

Країна	Валовий внутрішній продукт (ВВП), млн дол.	ВВП на душу населення, дол.	Структура виробництва, частка ВВП, %			Прямі іноземні інвестиції (1992 р.), млн дол.
			Промисловість	Сільське господарство	Послуги	
Азербайджан	8858,0	903	32	25	43	–
Білорусь	17369,6	1836	21	41	38	7
Болгарія	–	2350	11	52	37	42
Вірменія	2256,8	609	25	38	38	2
Грузія	7737,9	1563	29	29	42	–
Естонія	5009,8	3627	22	35	43	82
Казахстан	26932,7	1794	29	28	43	100
Киргизстан	2673,9	253	37	29	34	–
Латвія	7447,0	3325	23	38	39	32
Литва	10506,7	2681	20	45	35	10
Молдавія	3592,9	904	34	25	40	17
Польща	58975,9	1692	13	44	42	678
Росія	516814,3	3833	14	39	47	1161
Румунія	39299,1	1659	14	53	33	77
Словаччина	15484,9	3153	6	53	42	179
Таджикистан	2629,4	541	26	35	39	9
Туркменістан	3232,1	837	–	–	–	79
Угорщина	33056,1	3515	14	31	42	1477
Україна	81456,4	1750	22	42	36	200
Узбекистан	13360,6	717	37	27	36	9
Чехія	34880,0	3413	10	43	47	653

Країни світу відрізняються також стратегіями реформування своїх економік. Так, у **Польщі** реформи почалися в 1989 р. з приходом до влади нового уряду. Тоді було запропоновано план реформ Л. Бальцеровича, оформлений у вигляді програми, що передбачав два етапи (рис. 2).

Отже, перший етап реформ у Польщі розпочався восени 1989 р. і передбачав такі заходи: встановлення контролю над бюджетом, коригування диспропорцій у цінах, створення системи виплат з безробіття та юридичних основ формування процедури банкрутства.

Другий етап передбачав різке скорочення дефіциту бюджету, реформу податкової системи, обмеження монетарного курсу, лібералізацію цін на більшість това-

рів, девальвацію національної валюти, різке скорочення індексації заробітної плати. На цьому етапі також відбулося суттєве зниження обмежень на приплив іноземних інвестицій в усі галузі економіки.

Метою впроваджуваних заходів було досягнення грошової та цінової стабільності. Засобом для досягнення мети було визначено швидке та практично повне обмеження доступу уряду та підприємств до кредитів й скорочення обсягів грошового обігу, у тому числі й бюджетного дефіциту. У цих рамках урядом було здійснено уніфікацію курсу обміну валют і конвертованість валюти. Крім того, була досягнута відповідність між світовими та внутрішніми цінами.

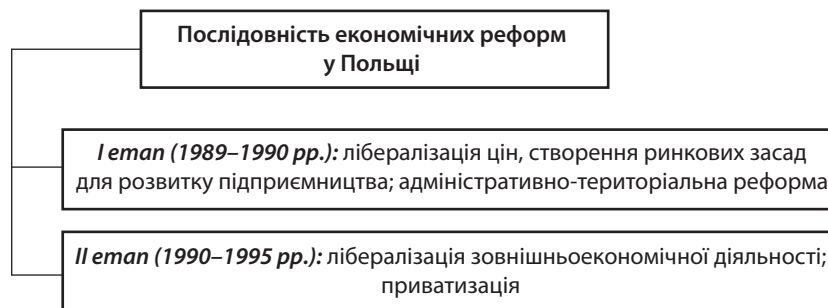

Рис. 2. Етапи економічних реформ у Польщі

В основі реформування економіки Польщі було покладено приватизацію, яка мала такі цілі [4]:

- ✦ надати усім громадянам можливість отримати доступ до участі у процесі зміни форми власності;
- ✦ змінити форму власності великих і середніх підприємств якомога швидше;
- ✦ здійснити швидку реструктуризацію компаній за допомогою інвестиційних фондів, залучити нові, висококваліфіковані кадри для роботи на цих підприємствах;
- ✦ розвинути ринок капіталу, впровадити випуск нових цінних паперів, страхових полісів, сертифікатів, акцій національних інвестиційних фондів та підприємств, що підлягають приватизації.

Особливе значення для країни мало утворення великої кількості малих підприємств з приватної формою власності, які створювали нові робочі місця й стимулювали економічне зростання. Крім того, такі нові малі підприємства поступово згладжували негативні настрої населення щодо приватної власності та переходу до ринкової економіки. Як зазначають аналітики, особливого успіху приватизація досягла в таких секторах економіки: роздрібна торгівля, громадське харчування та сфера послуг. За період 1990–1992 рр. було приватизовано 97 % підприємств роздрібно торгівлі, невеликих ательє та ресторанів. У результаті більше 90 % усіх зайнятих у внутрішній торгівлі в 1992 р. працювали у приватному секторі, а у 1995 р. їх частка зросла до 94 % [4].

Слід відзначити й адміністративно-територіальну реформу Польщі, яка розпочалася у 1990 р. Концепція реформи була підпорядкована цілям інтеграції до ЄС, її метою стало створення ефективної системи самоуправління територій та посередницького рівня між державою та місцевим самоврядуванням.

На першому етапі адміністративно-територіальної реформи була змінена структура адміністративно-територіального устрою країни та розширені повноваження й компетенції органів місцевого самоврядування. При цьому слід зазначити, що деякі дослідники відзначають повну відсутність місцевого самоврядування та жорстку централізованість влади до реформи [11].

У 1990 р. була впроваджена трирівнева система адміністративно-територіального поділу: гміни (громади); райони; воеводства (області). Райони отримали функції налагодження співробітництва між гмінами та воеводствами, а самі підпорядковувалися воеводствам. Гміни отримали право обирати муніципальний уряд, проводити місцеві референдуми, формувати та використовувати бюджети, забезпечувати соціально-культурні потреби громади, а також займатися приватизацією підприємств.

У результаті проведення адміністративно-територіальної реформи в Польщі були такі досягнення:

- ✦ сформовано трирівневу систему управління, характерну для ЄС;
- ✦ оптимізовано систему розподілу повноважень між центральними та місцевими органами влади;

- ✦ створено умови для саморозвитку базових одиниць адміністративно-територіального устрою країни.

Таким чином, можна вважати, що в Польщі, поряд з економічними реформами, була проведена децентралізація та створено засади для розвитку регіонів на принципах фінансової самодостатності, згідно з моделлю управління регіональним розвитком в ЄС.

Порівняння основних показників соціально-економічного розвитку Польщі на початку реформ та у 2013 р. наведено в *табл. 2*.

На даний час Польща належить до провідних світових виробників, входить до десятки країн з виробництва рафінованої міді, сірки, кам'яного та бурого вугілля, телевізорів, у другу десятку за виробництвом сірчаної кислоти, чавуна та електроенергії.

Таблиця 2

Показники соціально-економічного розвитку Польщі до та після реформ

Показник	Рік		
	1990	2000	2013
Рівень безробіття, %	6,3	18,9	9,0
ВВП на 1 особу, дол.	1692	4466	13760
Експорт, млрд дол.	16,9	46,5	242,5
Імпорт, млрд дол.	12,7	57,5	232,5
Споживчі витрати, млрд дол.	44,4	139,7	415,6
Прямі іноземні інвестиції, млрд дол.	0,08	9,45	6,04

Джерело: за даними Конференції ООН з торгівлі та розвитку [5].

Крім того, країна є потужним виробником сільськогосподарської продукції: поставляє близько чверті світового виробництва жита; входить до десятки країн за поголів'ям свиней, виробництвом вівса, картоплі, цукрових буряків, у другу десятку – за виробництвом ячменю, пшениці, цукру, м'яса, коров'ячого молока, курячих яєць. Польщу можна віднести до країн, які мало постраждали від світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр.

Отже, реформи у Польщі, що здійснювалися за радикальною моделлю, можна вважати ефективними.

Трансформаційний період у Чехії був достатньо тривалим, а реформування здійснювалося частково за радикальною моделлю (*рис. 3*).

Період реформ розпочався з приходом до влади у 1990 р. В. Гавела, який здійснив основні ринкові перетворення. Реформи передбачали три основні напрями: лібералізація торгівлі, забезпечення стабільності національної валюти за рахунок жорсткої кредитно-грошової та фінансової політики, приватизація та податкова реформа.

Лібералізація торгівлі супроводжувалася поступовим усуненням товарного дефіциту, притаманного більшості постсоціалістичних країн. Насичення споживчого ринку в першу чергу відбувалося за рахунок товарів іноземного виробництва. Подальший розвиток власної промисловості сприяв нормалізації ситуації.

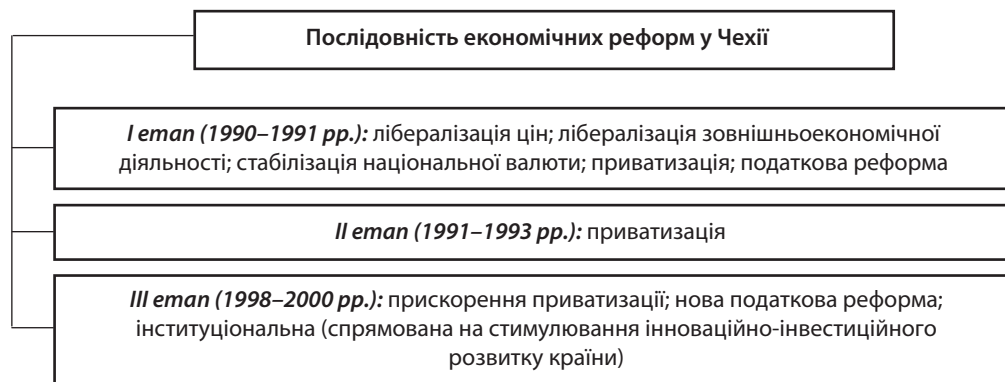

Рис. 3. Етапи економічних реформ у Чехії

Від початку реформ в країні проводилась жорстка кредитно-фінансова політика, яка передбачала скорочення бюджетних витрат, соціальних виплат, високі відсоткові ставки за кредитами. У результаті в 1990 р. національна валюта була тричі девальвована, що, однак, не дозволило значно посилити її позиції. Порівняно стабільний валютний курс був досягнутий у 1997 р., коли Національний банк Чехії відмовився від фіксованого курсу на користь вільного. Такі заходи супроводжувалися високими відсотковими ставками для залучення інвесторів.

Особливістю періоду реформ у Чехії було поступове збільшення витрат на стимулювання інноваційного розвитку підприємств, у першу чергу власних науково-дослідних розробок. Наприклад, для компаній, що здійснювали НДДКР, було значно зменшено податок на прибуток. У результаті цього в країні почали розвиватися виробництва високотехнологічної продукції, орієнтованої на внутрішній та зовнішній ринки: машинобудування, у т. ч. виробництво автомобілів, електронного та промислового устаткування.

Приватизація у Чехії відбувалася у два етапи. На першому етапі було здійснено малу приватизацію шляхом виставляння малих підприємств на продаж на відкритих аукціонах.

На другому етапі відбулася приватизація державних підприємств у сферах промисловості, сільського господарства й торгівлі, яка передбачала [4]:

- ✦ трансформацію форми власності підприємств з державної до акціонерної шляхом випуску акцій та інших цінних паперів;
- ✦ прямі продажі підприємств у приватну власність;
- ✦ здійснення тендерів чи відкритих аукціонів;
- ✦ передача частини підприємств інфраструктурного комплексу в комунальну (муніципальну) власність.

На відмінність від інших країн Східної Європи приватизація в Чехії відбувалася на основі ваучерів (ваучерна, або купонна, приватизація). Такий спосіб приватизації, поряд зі створенням інституту приватних власників, формує колективну практику управління підприємствами. Загалом можна вважати, що реформи Чехії були спрямовані на інноваційно-інвестиційний розвиток країни (табл. 3).

Таблиця 3

Показники соціально-економічного розвитку Чехії до та після реформ

Показник	Рік		
	1990	2000	2013
ВВП на 1 особу, дол.	3413	5737	19510
Експорт, млрд дол.	16,0	36,1	161,2
Імпорт, млрд дол.	15,2	37,3	149,2
Споживчі витрати, млрд дол.	25,9	42,5	144,5
Прямі іноземні інвестиції, млрд. дол.	–	5,64	4,99

Джерело: за даними Конференції ООН з торгівлі та розвитку [5].

Реформи в Угорщині відбувалися за градауалістською моделлю й почалися раніше, ніж в інших країнах Східної Європи (рис. 4), ще у 1968 р. з прийняття державної програми «новий економічний механізм», яка передбачала створення засад для ринкових відносин, надання максимальної автономії підприємствам, особливо невеликим. У результаті впровадження цієї програми у 1968–1973 рр. відбулося прискорення темпів економічного зростання, поступове включення країни до глобалізаційних процесів шляхом членства в МВФ і Світовому банку реконструкції та розвитку.

Після цього процес трансформації прискорився. У 1986 р. було впроваджено основи для економічного розвитку підприємств, у тому числі їх створення та банкрутства, а також для формування системи комерційних банків.

Відмінною рисою приватизації в Угорщині було масштабне залучення іноземного капіталу для стимулювання економічного розвитку (табл. 4).

Основними цілями реформ в Угорщині протягом усього трансформаційного періоду були такі:

- ✦ дерегуляція економіки з боку держави, лібералізація цін та зовнішньоекономічної діяльності;
- ✦ приватизація, створення підприємницької ініціативи;
- ✦ впровадження ринкової інфраструктури та інтеграції її до світової економічної системи;
- ✦ обмеження державних, ліквідація державної підтримки для збиткових підприємств;
- ✦ залучення іноземного капіталу;
- ✦ інтеграція в ЄС.

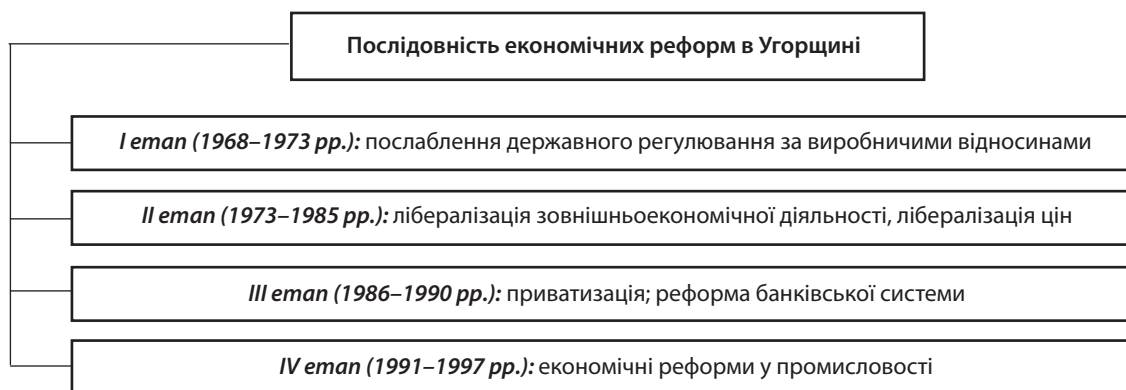

Рис. 4. Етапи економічних реформ в Угорщині

Таблиця 4

Показники соціально-економічного розвитку Угорщини до та після реформ

Показник	Рік		
	1990	2000	2013
ВВП на 1 особу, дол.	3515	4537	13058
Експорт, млрд дол.	10,4	34,6	125,0
Імпорт, млрд дол.	9,0	36,2	114,6
Споживчі витрати, млрд дол.	25,9	35,4	96,7
Прямі іноземні інвестиції, млрд дол.	0,55	2,76	3,09

Джерело: за даними Конференції ООН з торгівлі та розвитку [5].

У результаті проведення поступових реформ в Угорщині були досягнуті сталі темпи соціально-економічного розвитку.

ВИСНОВКИ

Досвід кожної країни світу у сфері проведення економічних реформ є унікальним, проте його аналіз дозволяє обґрунтувати певні наукові закономірності: виявити країни, що здійснили реформи успішно, та визначити фактори такого успіху; проводити порівняння стратегій економічних реформ та їх базових параметрів: швидкості, спрямованості, ресурсоемності та ін.; узагальнити основні проблеми, з якими стикаються країни та їх регіони під час реформування економіки; визначити особливості здійснення економічних реформ на рівні окремих регіонів країни.

Перспективи подальших досліджень полягають у формуванні рекомендацій щодо вдосконалення механізму економічних реформ в країні та її регіонах. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Shafaeddin, S. M. Trade liberalization and economic reform. In developing countries: structural change or De-industrialization? / S. M. Shafaeddin // UNCTAD/OSG/DP. – 2005. – № 3 [Electronic resource]. – Mode of access : http://unctad.org/en/docs/osgdp20053_en.pdf
2. Aslund A. The Dilemmas of Ukrainian Economic Reform / A. Aslund and G. de Menil // Economic reform in Ukraine: the unfinished agenda. – Armonk, N. Y.: M. E. Sharpe, 2000.

3. Dabrowski, M. The Phases of Budgetary Reform / M. Dabrowski, M. Luczynski and M. Markiewicz // Eastern European Economics. – 2000. – No. 38 (1). – Pp. 6–33.

4. Герасимова Р. Г. Сравнительный анализ экономического развития и рыночных реформ в странах с переходной экономикой в 1990–2009 годы / Р. Г. Герасимова. – М.: ИНФРА-М, 2010. – 182 с.

5. Foreign direct investment: Inward and outward flows and stock, annual, 1980–2014 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://unctadstat.unctad.org/>

6. Петриченко О. А. Економічні реформи, реструктуризації, трансформації: інституціональна компліментарність / О. А. Петриченко // АгроІНК. – 2013. – № 4–6. – С. 73–81.

7. Сунцова О. О. Визначення темпу економічного зростання країни за умови проведення податкової реформи / О. О. Сунцова // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 3 (141). – С. 193–198.

8. Майорова Т. Державна інвестиційна реформа як головний важіль у соціально-економічній стабілізації України / Т. Майорова // Ринок цінних паперів України. – 2011. – № 11–12. – С. 3–8.

9. Кірейцев Г. Г. Вплив зовнішніх чинників на результативність економічних реформ / Г. Г. Кірейцев // Економічні науки. Серія: Облік і фінанси. – 2010. – Вип. 7(2). – С. 50–58 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecnof_2010_7\(2\)_7.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecnof_2010_7(2)_7.pdf)

10. Кизим М. О. Забезпечення економічної безпеки України за рахунок зниження рівня корупції: монографія / М. О. Кизим, П. Й. Бернацький, І. О. Губарева. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2014. – 184 с.

11. Бочаров С. Адміністративна реформа в Польщі як крок до інтеграції в Європейський Союз / С. Бочаров [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/20836/23-Bocharov.pdf?sequence=1>

REFERENCES

- Aslund, A., and de Menil, G. "The Dilemmas of Ukrainian Economic Reform". In *Economic reform in Ukraine: the unfinished agenda*. Armonk; New York: M. E. Sharpe, 2000.
- Bocharov, S. "Administrativna reforma v Polshchi iak krok do intehtratsii v Yevropeyskyi Soiuz" [Administrative reform in Poland as a step towards integration into the European Union]. <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/20836/23-Bocharov.pdf?sequence=1>
- Dabrowski, M., Luczynski, M., and Markiewicz, M. "The Phases of Budgetary Reform". *Eastern European Economics*, no. 38 (1) (2000): 6–33.
- "Foreign direct investment: Inward and outward flows and stock, annual, 1980–2014". <http://unctadstat.unctad.org/>

Gerasimova, R. G. *Sravnitelnyy analiz ekonomicheskogo razvitiia i rynochnykh reform v stranakh s perekhodnoy ekonomikoy v 1990-2009 gody* [A comparative analysis of economic development and market reforms in the countries with economies in transition in 1990-2009 years]. Moscow: INFRA-M, 2010.

Kireitsev, H. H. "Vplyv zovnishnikh chynnykiv na rezul'tatyvnist ekonomichnykh reform" [The influence of external factors on the impact of economic reforms]. [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecnof_2010_7\(2\)_7.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecnof_2010_7(2)_7.pdf)

Kyzym, M. O., Bernatskyi, P. I., and Hubarieva, I. O. *Zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy za rakhunok znyzhennia rivnia koruptsii* [Ensuring economic security Ukraine by reducing the level of corruption]. Kharkiv: INZHEK, 2014.

Maierova, T. "Derzhavna investytsiina reforma iak holovnyi vazhil u sotsialno-ekonomichnii stabilizatsii Ukrainy" [State invest-

ment reform as the main lever of social and economic stabilization of Ukraine]. *Rynok tsinnykh paperiv Ukrainy*, no. 11-12 (2011): 3-8.

Petrychenko, O. A. "Ekonomichni reformy, restrukturyzatsii, transformatsii: instytutsionalna komplementarnist" [Economic reform, restructuring, transformation: institutional complementarity]. *AhroInKOM*, no. 4-6 (2013): 73-81.

Suntsova, O. O. "Vyznachennia tempu ekonomichnoho zrostannia krainy za umovy provedennia podatkovoi reformy" [Determining the rate of economic growth, provided tax reform]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 3 (141) (2013): 193-198.

Shafaeddin, S. M. "Trade liberalization and economic reform. In developing countries: structural change or De-industrialization?". http://unctad.org/en/docs/osgdp20053_en.pdf

УДК 658.012

РОЛЬ ІНТЕГРОВАНІХ СТРУКТУР БІЗНЕСУ В ЕКОНОМІКАХ ПРОВІДНИХ КРАЇН СВІТУ ТА УКРАЇНИ

© 2015 КОСАТА І. А.

УДК 658.012

Косата І. А. Роль інтегрованих структур бізнесу в економіках провідних країн світу та України

Інтегровані структури бізнесу є засобом здійснення спільної діяльності, взаємовигідного співробітництва, вдосконалення розподілу праці та операцій шляхом утворення пристосованих до конкретних умов виробничих і організаційних структур. Для забезпечення довгострокових перспектив ефективного функціонування економіки України шляхом використання різноманітних форм інтеграції бізнес-структур потрібно з'ясувати закономірності еволюції розвитку цих форм, проаналізувати та теоретично узагальнити фундаментальні чинники впливу на активність та ефективність процесу інтеграції підприємств промисловості України порівняно зі світовим досвідом. У статті розглянуто вплив інтегрованих структур бізнесу на економіку провідних країн світу та України і визначено їх роль у формуванні конкурентоспроможної економіки.

Ключові слова: інтегровані структури бізнесу, фінансово-промислова група, стратегічний альянс.

Бібл.: 8.

Косата Інна Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри статистики, обліку та аудиту, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

E-mail: kosataya@ukr.net

УДК 658.012

Косатая И. А. Роль интегрированных структур бизнеса в экономиках ведущих стран мира и Украины

Интегрированные структуры бизнеса являются средством осуществления совместной деятельности, взаимовыгодного сотрудничества, совершенствования разделения труда и кооперации путем образования приспособленных к конкретным условиям производственных и организационных структур. Для обеспечения долгосрочных перспектив эффективного функционирования экономики Украины путем использования различных форм интеграции бизнес-структур необходимо выявить закономерности эволюции развития этих форм, проанализировать и теоретически обобщить фундаментальные факторы влияния на активность и эффективность процесса интеграции предприятий промышленности Украины по сравнению с мировым опытом. В статье рассмотрено влияние интегрированных структур бизнеса на экономику ведущих стран мира и Украины и определена их роль в формировании конкурентоспособной экономики.

Ключевые слова: интегрированные структуры бизнеса, финансово-промышленная группа, стратегический альянс.

Библ.: 8.

Косатая Инна Анатольевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры статистики, учета и аудита, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина (пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина)

E-mail: kosataya@ukr.net

UDC 658.012

Kosata I. A. Role of the Integrated Business Structures in the Economies of the World's Leading Countries and Ukraine

Integrated business structures are the means for carrying out joint activities, mutually beneficial cooperation, improving the division of labor and cooperation through building the production and organizational structures, adapted to the specific conditions. To ensure the long-terms prospects of effective functioning of the economy of Ukraine by using various forms of integration of business structures, it is necessary to clarify the objective laws of development evolution for these forms, analyze and theoretically generalize the fundamental factors influencing both activity and efficiency of the process of integration of the industrial enterprises of Ukraine as compared with international experience. The article considers the influence of the integrated business structures on economy of the world's leading countries and Ukraine and their role in the formation of a competitive economy.

Key words: integrated business structures, financial-industrial group, strategic alliance.

Bibl.: 8.

Kosata Inna A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Statistics, Accounting and Auditing, V. N. Karazin Kharkiv National University (pl. Svobody, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine)

E-mail: kosataya@ukr.net

Gerasimova, R. G. *Sravnitelnyy analiz ekonomicheskogo razvitiia i rynochnykh reform v stranakh s perekhodnoy ekonomikoy v 1990-2009 gody* [A comparative analysis of economic development and market reforms in the countries with economies in transition in 1990-2009 years]. Moscow: INFRA-M, 2010.

Kireitsev, H. H. "Vplyv zovnishnikh chynnykiv na rezul'tatyvnist ekonomichnykh reform" [The influence of external factors on the impact of economic reforms]. [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecnof_2010_7\(2\)_7.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecnof_2010_7(2)_7.pdf)

Kyzym, M. O., Bernatskyi, P. I., and Hubarieva, I. O. *Zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy za rakhunok znyzhennia rivnia koruptsii* [Ensuring economic security Ukraine by reducing the level of corruption]. Kharkiv: INZHEK, 2014.

Maierova, T. "Derzhavna investytsiina reforma iak holovnyi vazhil u sotsialno-ekonomichnii stabilizatsii Ukrainy" [State invest-

ment reform as the main lever of social and economic stabilization of Ukraine]. *Rynok tsinnykh paperiv Ukrainy*, no. 11-12 (2011): 3-8.

Petrychenko, O. A. "Ekonomichni reformy, restrukturyzatsii, transformatsii: instytutsionalna komplementarnist" [Economic reform, restructuring, transformation: institutional complementarity]. *AhroInKOM*, no. 4-6 (2013): 73-81.

Suntsova, O. O. "Vyznachennia tempu ekonomichnoho zrostannia krainy za umovy provedennia podatkovoi reformy" [Determining the rate of economic growth, provided tax reform]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 3 (141) (2013): 193-198.

Shafaeddin, S. M. "Trade liberalization and economic reform. In developing countries: structural change or De-industrialization?". http://unctad.org/en/docs/osgdp20053_en.pdf

УДК 658.012

РОЛЬ ІНТЕГРОВАНІХ СТРУКТУР БІЗНЕСУ В ЕКОНОМІКАХ ПРОВІДНИХ КРАЇН СВІТУ ТА УКРАЇНИ

© 2015 КОСАТА І. А.

УДК 658.012

Косата І. А. Роль інтегрованих структур бізнесу в економіках провідних країн світу та України

Інтегровані структури бізнесу є засобом здійснення спільної діяльності, взаємовигідного співробітництва, вдосконалення розподілу праці та операцій шляхом утворення пристосованих до конкретних умов виробничих і організаційних структур. Для забезпечення довгострокових перспектив ефективного функціонування економіки України шляхом використання різноманітних форм інтеграції бізнес-структур потрібно з'ясувати закономірності еволюції розвитку цих форм, проаналізувати та теоретично узагальнити фундаментальні чинники впливу на активність та ефективність процесу інтеграції підприємств промисловості України порівняно зі світовим досвідом. У статті розглянуто вплив інтегрованих структур бізнесу на економіку провідних країн світу та України і визначено їх роль у формуванні конкурентоспроможної економіки.

Ключові слова: інтегровані структури бізнесу, фінансово-промислова група, стратегічний альянс.

Бібл.: 8.

Косата Інна Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри статистики, обліку та аудиту, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

E-mail: kosataya@ukr.net

УДК 658.012

Косатая И. А. Роль интегрированных структур бизнеса в экономиках ведущих стран мира и Украины

Интегрированные структуры бизнеса являются средством осуществления совместной деятельности, взаимовыгодного сотрудничества, совершенствования разделения труда и кооперации путем образования приспособленных к конкретным условиям производственных и организационных структур. Для обеспечения долгосрочных перспектив эффективного функционирования экономики Украины путем использования различных форм интеграции бизнес-структур необходимо выявить закономерности эволюции развития этих форм, проанализировать и теоретически обобщить фундаментальные факторы влияния на активность и эффективность процесса интеграции предприятий промышленности Украины по сравнению с мировым опытом. В статье рассмотрено влияние интегрированных структур бизнеса на экономику ведущих стран мира и Украины и определена их роль в формировании конкурентоспособной экономики.

Ключевые слова: интегрированные структуры бизнеса, финансово-промышленная группа, стратегический альянс.

Библ.: 8.

Косатая Инна Анатольевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры статистики, учета и аудита, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина (пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина)

E-mail: kosataya@ukr.net

UDC 658.012

Kosata I. A. Role of the Integrated Business Structures in the Economies of the World's Leading Countries and Ukraine

Integrated business structures are the means for carrying out joint activities, mutually beneficial cooperation, improving the division of labor and cooperation through building the production and organizational structures, adapted to the specific conditions. To ensure the long-terms prospects of effective functioning of the economy of Ukraine by using various forms of integration of business structures, it is necessary to clarify the objective laws of development evolution for these forms, analyze and theoretically generalize the fundamental factors influencing both activity and efficiency of the process of integration of the industrial enterprises of Ukraine as compared with international experience. The article considers the influence of the integrated business structures on economy of the world's leading countries and Ukraine and their role in the formation of a competitive economy.

Key words: integrated business structures, financial-industrial group, strategic alliance.

Bibl.: 8.

Kosata Inna A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Statistics, Accounting and Auditing, V. N. Karazin Kharkiv National University (pl. Svobody, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine)

E-mail: kosataya@ukr.net

Інтегровані структури бізнесу є засобом здійснення спільної діяльності, взаємовигідного співробітництва, вдосконалення розподілу праці та кооперації шляхом утворення пристосованих до конкретних умов виробничих і організаційних структур. Формальне об'єднання бізнес-структур не здатне привести до їх ефективного функціонування. Для того, щоб забезпечити довгострокові перспективи ефективного функціонування економіки України шляхом використання різноманітних форм інтеграції бізнес-структур, потрібно з'ясувати закономірності еволюції розвитку цих форм, проаналізувати та теоретично узагальнити фундаментальні чинники впливу на активність та ефективність процесу інтеграції підприємств промисловості України порівняно зі світовим досвідом, на основі яких розробити методологічне та методичне підґрунтя управління розвитком конкурентоспроможних інтегрованих структур бізнесу.

Мета статті полягає у визначенні ролі інтегрованих структур бізнесу в економіках провідних країн світу та дослідженні їх впливу на економіку України.

Найбільш поширеними в даному випадку є розробки таких зарубіжних авторів, як Р. Каплан, Д. Нортон, Н. Олве, К. Хьюберт, П. Нівен та М. Браун. Серед вітчизняних дослідників можна виділити роботи В. Пономаренка, О. Пушкаря, С. Авдашевої, В. Горбатова, М. Кизима, Я. Паппе, Л. Чепурди та ін.

Останнім часом все більшого значення в розвитку світової економіки набувають інтегровані структури бізнесу (ІСБ). Найпоширенішими формами інтеграції бізнесу зараз є концерни, фінансово-промислові групи та стратегічні альянси.

Світовими лідерами серед ІСБ за капіталізацією є представники конгломератів: General Electric (США) та концерни: нафтової галузі Royal Dutch Shell (Нідерланди), BP і Exxon Mobil (США), а також автомобілебудування й споживчої електротехніки Toyota Motor (Японія), банківської сфери HSBC Holdings (Великобританія), Banco Santander (Іспанія) та телекомунікаційний концерн: AT&T (США).

До конгломерату General Electric (США) входить більше 200 заводів у США, 12 – у Канаді й 32 підприємства в інших країнах світу, що виробляють близько 20% світового випуску автомобілів. Характерною рисою цієї групи є перевага вертикальної складової над горизонтальною. Головна компанія групи – автомобільний концерн – виступає як материнська щодо тисячі фірм групи, контролюючи за допомогою участі в капіталі їх виробничу й фінансову діяльність.

Концерн Royal Dutch Shell засновано в 1907 р., він є англо-нідерландською компанією, другою за величиною приватною нафтогазовою компанією у світі після Exxon Mobil. Основними напрямками роботи є нафто- і газопереробне, а також хімічне виробництво. Кількість співробітників складає 108 тис. осіб. До середини 2005 р. структура компанії мала оригінальний «подвійний» характер: Royal Dutch Petroleum Company і The «Shell» Transport and Trading Company Ltd були так званими «материнськими компаніями» (вони не вели виробничої діяльності та не входили до складу концерну). «Материнські компанії» володіли акціями холдинго-

вих компаній концерну – голландською «Шелл Петролеум Н. В.» й англійською «Шелл Петролеум Компані Лімітед», причому «Ройял Датч Петролеум Компані» належало 60%, а «Шелл Транспорт енд Трейдинг Компані» – 40% акцій холдингових компаній. У свою чергу, холдинговим компаніям належали всі акції в сервісних компаніях, а також – прямо чи опосередковано – уся частка концерну «Шелл» у виробничих компаніях. Влітку 2005 р. акціонери Royal Dutch Petroleum Company та The «Shell» Transport and Trading Company Ltd схвалили злиття материнських компаній в одну компанію зі штаб-квартирою в Нідерландах. Ця угода перетворила Нідерланди на найбільшого у світі інвестора, а Великобританію – на головного одержувача інвестицій у світі (вони зросли втричі, до \$164,5 млрд). «Shell» повністю або частково володіє більш ніж 50 нафтопереробними заводами. У тому числі компанії належить найбільший у Європі нафтопереробний завод Pernis в Нідерландах потужністю 10000 т за добу, завод «Стенлоу» у Великобританії потужністю 12 млн т за рік, три НПЗ у Франції загальною потужністю 40790 т за добу. Окрім цього, Shell належить значна кількість хімічних підприємств, а також виробництво сонячних батарей та інших альтернативних джерел енергії [6].

Японський концерн Toyota Motor Corporation засновано в 1937 р. Він має декілька дочірніх компаній: Toyota Financial Services, Daihatsu Motor Co., Ltd., Hino Motors, Ltd., DENSO, Toyota Industries. Toyota Motor Corporation – найбільша японська автомобілебудівна корпорація, яка також надає фінансові послуги та має декілька додаткових напрямків бізнесу. Основними власниками акцій компанії є The Master Trust Bank of Japan, Japan Trustee Services Bank та Toyota Industries Corporation.

Найбільшу кількість ІСБ світу складають концерни та ФПГ (ФГ).

Так, серед 14-ти найбільших промислових концернів світової економіки (що входять до 20 найбільших ІСБ) представлені такі країни: США – 5 концернів; Великобританія – 2 концерни; Японія, Німеччина, Франція, Італія, Нідерланди та Китай – по 1 концерну.

Проаналізуємо масштаби діяльності промислових концернів у провідних країнах світу.

Провідні позиції серед промислових концернів економіки США займають Exxon Mobil (нафтогазова галузь) і AT&T (телекомунікації).

Серед 10 найбільших концернів США галузі економіки представлені у такий спосіб: нафтогазова – 2 концерни; фармація та біотехнології – 2 концерни; телекомунікації – 2 концерни; програмування, електроніка й комп'ютери – 2 концерни; торгівля, предмети домашнього господарства і особистої гігієни, електроніка й комп'ютери – по 1 концерну.

Безумовним лідером серед галузей економіки Японії за масштабом діяльності концернів є автомобілебудування й споживча електротехніка, представлена такими інтегрованими структурами: Toyota Motor, Honda Motor, Sony і Nissan Motor.

Серед 10 найбільших промислових концернів Японії галузі економіки представлені у такий спосіб: автомо-

білебудування й споживча електротехніка – 4 концерни; торгівля – 2 концерни; телекомунікації, технології та обслуговування – по 1 концерну.

Лідерами серед промислових концернів економіки Німеччини є представники автомобілебудування і споживчої електротехніки: Daimler, Volkswagen Group, а також хімічної промисловості: BASF Group і Bayer Group.

Провідні позиції серед промислових концернів економіки України займають: Систем Кепітал Менеджмент (ГМК; енергетика; фінанси; телеком, медіа, ритейл та ін.), НАК «Нафтогаз України» (нафтогазова промисловість), BAT Arcelor Mittal. Серед 10 найбільших промислових концернів України галузі економіки представлені у такий спосіб: нафтогазова – 3 концерни; металургія – 6 концернів; енергетика – 1 концерн.

Таким чином, як видно з наведеного вище дослідження, промислові концерни є одними з головних суб'єктів господарювання у провідних країнах світу.

Останнім часом у світовій економіці однією з головних форм ділового співробітництва між фірмами стали стратегічні альянси (СА). Так, на думку закордонних учених Б. Гарретта і П. Дюссожа: «... альянси стали невід'ємною частиною сучасного економічного життя в усьому світі ... завдяки альянсам ми стоїмо на порозі нової ери стратегічного менеджменту» [1, с. 21]. У передовій статті «The Japan Times» відзначалося: «Глобальні альянси стануть ключовим елементом світової економіки» [2, с. 82]. У свою чергу, Ф. Сато, виконавчий директор фірми Toshiba – третього за величиною виробника електроніки в Японії – вважає, що «ера, коли компанія могла домінувати в технології або бізнесі тільки за рахунок своїх зусиль, закінчилася. Технологія стала настільки досконалою, що ви просто не можете розраховувати й далі бути найкращими у всіх аспектах» [3, с. 294].

Уже на початку XXI століття експерти оцінювали загальносвітовий оборот СА у 40 трлн дол. [4].

Нещодавно американські вчені Дж. Дайер, П. Кейя і Х. Сінх [8] опублікували своє дослідження, у якому говориться, що за останні два роки у світі було сформовано приблизно 20 000 стратегічних альянсів. Сьогодні кожна з 500 найбільших компаній світу бере участь у середньому в 60 подібних альянсах.

За даними агентства McKinsey, частка СА на ринках, що розвиваються, у відсотках від сукупного обсягу іноземних інвестицій становить: у Південній Кореї – 77 %, у Китаї – 72 %, у Східній Європі – 54 %, у Латинській Америці – 52 % [5].

СА містять у собі всі типи компаній і мають цілий ряд різноманітних форм. Усі або майже всі галузі – як у промисловості, так і у сфері послуг, причому у всіх регіонах світу, тим або іншим способом беруть участь у міжфірмовому співробітництві.

Відповідно до результатів дослідження вчених Гарварда, СА утворюються переважно підприємствами – вихідцями зі США, Західної Європи та Японії.

Як свідчить проведене дослідження, для реально розподілу СА характерні такі риси:

1. Європейські компанії відіграють домінуючу роль у світовій системі альянсів.

2. Найактивнішими в організації альянсів серед європейських компаній є французькі й англійські.

3. Усередині європейські альянси кількісно перевершують американські.

4. Японські компанії, незважаючи на сформовану думку, не роблять такого істотного впливу на формування СА [6].

Причинами більшого поширення СА в Європі є:

- ✦ створення спільного ринку в Європі;
- ✦ європейське законодавство більш лояльне, ніж американське, і не заважає збільшенню числа альянсів.

Стратегічні альянси сконцентрувалися в першу чергу у високотехнологічних галузях економіки країн, які мають високі витрати із входу, високі тарифні й нетарифні бар'єри, технології, що швидко змінюються, і значні операційні ризики.

В останні роки в Україні СА стали однією з головних форм міжфірмового співробітництва.

Лідером зі створення СА у країні є Запорізький автомобільний завод, в активі якого альянси з Daimler Chrysler (Німеччина, США) і Волзьким автомобільним заводом (Росія).

За участю українських корпорацій створені СА й в інших галузях економіки.

Таким чином, як видно із проведеного вище аналізу, СА є розповсюдженою та невід'ємною формою інтеграції бізнесу в економіках країн світу.

Багато вчених-економістів з різних країн світу говорять про те, що світова економіка вступила в «еру фінансово-промислових груп (ФПГ)».

Так, дослідження, проведені співробітниками лабораторії економічного аналізу групи Морганів (США), показали, що панівні позиції у світовій економіці належать лише більше тисячі найбільших ФПГ із 22 країн світу [7].

Лідерами з кількості ФПГ, активів, що належить їм, і обсягу продажів, безумовно, є дві країни – США і Японія. На них припадає 64,7 % загальної кількості найбільших ФПГ світу, 62,6 % їхніх активів і 71,2 % обсягу продажу продукції. Якщо до цих країн додати ще три країни – світові лідери з кількості ФПГ (Великобританію, Францію, Німеччину), то на п'ять перших країн припадає 82,3 % загальної кількості найбільших ФПГ світу, які концентрують 83,2 % активів і реалізують 90,1 % продукції [7, с. 167].

Структура й характер діяльності інтегрованих об'єднань різних форм капіталу у вигляді ФПГ у різних країнах світу виявляють як схожі риси, так і відмінності. Специфіка обумовлена насамперед історичними й національними особливостями формування ФПГ у тій або іншій країні світу, ступенем розвитку фондового ринку, роллю держави і фінансових установ у питаннях корпоративної власності, особливостями законодавчого регулювання корпоративних відносин (особливо антимонопольного законодавства), еволюцією методів організації й управління.

Розглянемо особливості й загальні риси, характерні для формування й функціонування ФПГ в окремих країнах світу.

Для формування й розвитку ФПГ у США характерні такі історичні й національні особливості розвитку промислового і фінансового капіталу, його законодавчого регулювання:

- ★ ринок капіталу, що сформувався, широкий доступ як великих інвесторів, так і дрібних вкладників до фондів інструментів;
- ★ високий рівень концентрації промислового виробництва й можливості для корпорацій наростити капітал за рахунок емісії акцій, що знижує потреби в довгострокових кредитах з боку банківських установ.

З урахуванням вищевикладеного, а також тієї обставини, що на етапі до початку 1960–70-х років антимонopolне законодавство перешкоджало зрощуванню банківського капіталу із промисловістю, банки відігравали допоміжну роль, оскільки були фінансово-розрахунковими агентами і не брали участі в управлінні корпораціями.

Перераховані вище історичні та національні особливості й визначили існування у США певних типів ФПГ.

На сьогодні у США одержали поширення два основні типи ФПГ: 1) консолідуючим ядром виступає банківський холдинг; 2) регіональні групи.

Найбільш великою ФПГ країни, в основі якої перебуває фінансовий інститут, є «Chase-Morgan». До цієї ФПГ належить 21 нефінансова корпорація, що входить до числа 100 найбільших, у тому числі: дві хімічні компанії; дві авіабудівельні компанії; три авіакосмічні й дві залізничні; дві компанії роздрібною торгівлі й ін.

Другий тип американських ФПГ представлений регіональними групами, що діють у межах мегаполісів і економічних районів. До цих груп можна віднести Західну каліфорнійську, Клівлендську, Бостонську та ін.

Незважаючи на наявні відмінності, можна виділити загальні риси, характерні для всіх ФПГ США.

1. Інтеграція банківського й промислового капіталу закріплена у вигляді сімейних груп (Морганів, Рокфелерів, Меллонів й ін.) і національних груп (Клівлендської, Каліфорнійської, Чиказької та ін.).

2. Взаємини усередині групи будуються на основі встановлення гнучких і стійких зв'язків за умови вільного перетікання капіталу з однієї галузі в іншу.

3. Перехід від контрактних відносин промислових підприємств із комерційними банками до довгострокових відносин між ними на основі партнерства.

4. Мінливисть складу групи й рухливисть її меж за жорстко закріпленого центру контролю у вигляді високоінтегрованих банківських холдинг-компаній.

5. Вибір способу створення групи багато в чому визначений особливостями існуючої кредитної системи США, що складається з високого ступеня концентрації позичкового капіталу й наявності міжнародних банківських монополій, стає нормою злиття й поглинання корпорацій.

Основу економіки Японії на сьогоднішній день становлять шість ФПГ («сюданів»): Mitsubishi, Mitsui, Sumitomo, Dai Ichi Kangyo, Fuji i Sanwa. Сукупний річний обсяг продажу перерахованих вище ФПГ становить

приблизно 14–15% ВВП країни. За оцінкою фахівців, вони контролюють близько 50–75% промислових активів Японії. Найбільші ФПГ країни включають до свого складу банківські інститути, торговельні дома й компанії промислового й непромислового секторів економіки. При цьому кожна із ФПГ має свій торговельний дім, а ось банківські установи перебувають часом у володінні декількох з них одночасно.

Найважливішим складовим елементом японських ФПГ є універсальні торговельні дома («сего сьося»), які фактично не мають аналогів у світі.

Специфічні особливості побудови й функціонування ФПГ Японії такі:

- ★ ФПГ становлять ієрархічні структури із поширенням перехресного оволодіння активами (взаємна участь);
- ★ до ядра ФПГ, навколо якого формується вся його структура, обов'язково входить один з основних банків і велика торговельна компанія й одне або кілька вертикально інтегрованих промислових об'єднань;
- ★ більша залежність учасників ФПГ від позикових коштів;
- ★ система інституціональної власності з перехресним володінням акціями,
- ★ кредитним (кейрецу) фінансуванням і системою моніторингу, делегованих основному банку.

Таким чином, як видно з аналізу, наведеного вище, інтегровані структури бізнесу відіграють істотну роль в економіках країн світу й України. У зв'язку з цим важливого значення набуває оцінювання їх конкурентоспроможності та визначення напрямів її підвищення. Це може стати основою для подальших досліджень. ■

Література

1. **Ансофф И.** Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф / Пер. с англ. – СПб.: Питер-Ком, 1999. – 416 с.
2. **Иванов Ю. В.** Слияния, поглощения и разделение компаний: стратегия и тактика трансформации бизнеса / Ю. В. Иванов. – М.: Альпина Паблишер, 2011. – 244 с.
3. **Томпсон А. А.** Стратегический менеджмент. Искусство разработки стратегии / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд / Пер. с англ. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 576 с.
4. **Ноздрева Р. Б.** Стратегические альянсы в международном бизнесе / Р. Б. Ноздрева // Менеджмент в России и за рубежом. – 2008. – № 6. – С. 10–16.
5. **Банковское дело** / Под ред. Ю. А. Бабичевой [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://kvartal-nf.ru/ru/?page=bankovskoe_delo_uchebnik_yu_a_babicheva_skachat
6. **Горбатов В. М.** Конкурентоспособность и циклы развития интегрированных структур бизнеса : монография / В. М. Горбатов. – Х.: ИД «ИНЖЭК», 2006. – 592 с.
7. **Черников Г.** Кто владеет Россией / Г. Черников, Д. Черникова. – М.: Изд-во Центрполиграф, 2008. – 503 с.
8. **Dyer J. H.** The relational view: Cooperative strategy and sources of interorganizational competitive advantage / Dyer J. H., Singh H. // Academy of Management Review. – 1998. – No. 23 (4). – P. 660–679.

REFERENCES

- Ansoff, I. *Novaia korporativnaia strategii* [The new corporate strategy]. St. Petersburg: Piter-Kom, 1999.
- "Bankovskoe delo" [Banking]. http://kvartal-nf.ru/ru/?page=bankovskoe_delo_uchebnik_yu_a_babicheva_skachat
- Chernikov, G., and Chernikova, D. *Kto vladeet Rossiei* [Who owns Russian]. Moscow: Izd-vo Tsentro-poligraf, 2008.
- Dyer, J. H., and Singh, H. "The relational view: Cooperative strategy and sources of interorganizational competitive advantage". *Academy of Management Review*, no. 23 (4) (1998): 660-679.
- Gorbatov, V. M. *Konkurentosposobnost i tsikly razvitiia integrirovannykh struktur biznesa* [Competitiveness and development cycles of integrated business structures]. Kharkiv: INZhEK, 2006.
- Ivanov, Yu. V. *Sliianiia, pogloshcheniia i razdelenie kompanii: strategii i taktika transformatsii biznesa* [Mergers, acquisitions and demergers: strategy and tactics of business transformation]. Moscow: Alpina Publisher, 2011.
- Nozdreva, R. B. "Strategicheskie aliansy v mezhdunarodnom biznese" [Strategic alliances in international business]. *Menedzhment v Rossii i za rubezhom*, no. 6 (2008): 10-16.
- Tompson, A. A., and Strickland, A. Dzh. *Strategicheskii menedzhment. Iskustvo razrabotki strategii* [Strategic management. Arts development strategy]. Moscow: Banki i birzhi; YUNITI, 1998.

УДК 33.021:005.954(477)(1-773)

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИКИ НАЙМАННЯ ПЕРСОНАЛУ: НАЙКРАЩІ СВІТОВІ ТА УКРАЇНСЬКІ ПРАКТИКИ

© 2015 НАЗАРОВА Г. В., КОТЛЯРЕВСЬКА К. Ю.

УДК 33.021:005.954(477)(1-773)

Назарова Г. В., Котляревська К. Ю. Порівняльний аналіз політики наймання персоналу: найкращі світові та українські практики

Метою статті є розгляд зарубіжного досвіду політики наймання персоналу, визначення особливостей і обґрунтування можливості його застосування в діяльності українських підприємств. Важливим фактом є визначення контексту європейського підходу до підбору персоналу і виділення типових рис та останніх тенденцій в практиці й дослідженнях у цій сфері. Проведено аналіз особливостей процедури наймання нових співробітників у різних країнах світу та в Україні як одного з найважливіших інструментів управління персоналом. Порівняльний аналіз політики найму показав, як відбувається вибір кращого кандидата – фахівця з конкретними професійними знаннями або ж людини, що володіє загальними знаннями в рамках своєї професії, – у США, Японії, європейських країнах і в Україні. Перспективами подальших досліджень є можливості імплементації отриманих результатів для ефективного управління найманням персоналу підприємства.

Ключові слова: управління, персонал, наймання, відбір, кандидат.

Рис.: 1. Табл.: 1. Бібл.: 10.

Назарова Галина Валентинівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: Gnazarova@i.ua

Котляревська Ксенія Юріївна – аспірантка, кафедра управління персоналом та економіки праці, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: kotlyarevskaya.ksyu@gmail.com

УДК 33.021:005.954(477)(1-773)

Назарова Г. В., Котляревская К. Ю. Сравнительный анализ политики найма персонала: лучшие мировые и украинские практики

Целью статьи является рассмотрение зарубежного опыта политики найма персонала, определение особенностей и обоснование возможности его применения в деятельности украинских предприятий. Важным фактом является определение контекста европейского подхода к подбору персонала и выделение типичных черт и последних тенденций в практике и исследованиях в этой области. Проведен анализ особенностей процедуры найма новых сотрудников в разных странах мира и в Украине как одного из важнейших инструментов управления персоналом. Сравнительный анализ найма показал, как происходит выбор лучшего кандидата – специалиста с конкретными профессиональными знаниями или человека, обладающего общими знаниями в рамках своей профессии, – в США, Японии, европейских странах и в Украине. Перспективами дальнейших исследований являются возможности имплементации полученных результатов для эффективного управления наймом персонала предприятия.

Ключевые слова: управление, персонал, найм, отбор, кандидат.

Рис.: 1. Табл.: 1. Библ.: 10.

Назарова Галина Валентиновна – доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой управления персоналом и экономики труда, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: Gnazarova@i.ua

Котляревская Ксения Юрьевна – аспирантка, кафедра управления персоналом и экономики труда, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: kotlyarevskaya.ksyu@gmail.com

UDC 33.021:005.954(477)(1-773)

Nazarova G.V., Kotlyarevskaya K. Yu. Comparative Analysis of the Recruitment Policy: the Best of World and Ukrainian Practices

The article is aimed to examine the foreign experience as to the recruitment policy, to determine its characteristics as well as possibility of its use in the activities of Ukrainian enterprises. An important fact here is to define the context of the European approach to staff recruitment together with selection of the typical features and the latest trends in both practice and research in this field. An analysis of features of the procedure for the recruitment of new employees in different world's countries and in Ukraine has been conducted, which is considered one of the most important tools in the personnel management. A comparative analysis of the recruitment showed how selection of the best candidate – a specialist with specific professional knowledge or a person having common knowledge within his profession – is carried out in the United States, in Japan, in the European countries and in Ukraine. Prospects of further research are the possibilities for implementation of the obtained results for the effective management of the staff recruitment by company.

Key words: management, staff, recruitment, selection, candidate.

Pic.: 1. Tabl.: 1. Bibl.: 10.

Nazarova Galina V. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Human Resource Management and Labour Economics, Kharkiv National Economic University named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: Gnazarova@i.ua

Kotlyarevskaya Kseniya Yu. – Postgraduate Student, Department of Personnel Management and Labour Economics, Kharkiv National Economic University named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: kotlyarevskaya.ksyu@gmail.com

REFERENCES

- Ansoff, I. *Novaia korporativnaia strategii* [The new corporate strategy]. St. Petersburg: Piter-Kom, 1999.
- "Bankovskoe delo" [Banking]. http://kvartal-nf.ru/ru/?page=bankovskoe_delo_uchebnik_yu_a_babicheva_skachat
- Chernikov, G., and Chernikova, D. *Kto vladeet Rossiei* [Who owns Russian]. Moscow: Izd-vo Tsentro-poligraf, 2008.
- Dyer, J. H., and Singh, H. "The relational view: Cooperative strategy and sources of interorganizational competitive advantage". *Academy of Management Review*, no. 23 (4) (1998): 660-679.
- Gorbatov, V. M. *Konkurentosposobnost i tsikly razvitiia integrirovannykh struktur biznesa* [Competitiveness and development cycles of integrated business structures]. Kharkiv: INZhEK, 2006.
- Ivanov, Yu. V. *Sliianiia, pogloshcheniia i razdelenie kompanii: strategii i taktika transformatsii biznesa* [Mergers, acquisitions and demergers: strategy and tactics of business transformation]. Moscow: Alpina Publisher, 2011.
- Nozdreva, R. B. "Strategicheskie aliansy v mezhdunarodnom biznese" [Strategic alliances in international business]. *Menedzhment v Rossii i za rubezhom*, no. 6 (2008): 10-16.
- Tompson, A. A., and Strickland, A. Dzh. *Strategicheskii menedzhment. Iskusstvo razrabotki strategii* [Strategic management. Arts development strategy]. Moscow: Banki i birzhi; YUNITI, 1998.

УДК 33.021:005.954(477)(1-773)

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИКИ НАЙМАННЯ ПЕРСОНАЛУ: НАЙКРАЩІ СВІТОВІ ТА УКРАЇНСЬКІ ПРАКТИКИ

© 2015 НАЗАРОВА Г. В., КОТЛЯРЕВСЬКА К. Ю.

УДК 33.021:005.954(477)(1-773)

Назарова Г. В., Котляревська К. Ю. Порівняльний аналіз політики наймання персоналу: найкращі світові та українські практики

Метою статті є розгляд зарубіжного досвіду політики наймання персоналу, визначення особливостей і обґрунтування можливості його застосування в діяльності українських підприємств. Важливим фактом є визначення контексту європейського підходу до підбору персоналу і виділення типових рис та останніх тенденцій в практиці й дослідженнях у цій сфері. Проведено аналіз особливостей процедури наймання нових співробітників у різних країнах світу та в Україні як одного з найважливіших інструментів управління персоналом. Порівняльний аналіз політики найму показав, як відбувається вибір кращого кандидата – фахівця з конкретними професійними знаннями або ж людини, що володіє загальними знаннями в рамках своєї професії, – у США, Японії, європейських країнах і в Україні. Перспективами подальших досліджень є можливості імплементації отриманих результатів для ефективного управління найманням персоналу підприємства.

Ключові слова: управління, персонал, наймання, відбір, кандидат.

Рис.: 1. Табл.: 1. Бібл.: 10.

Назарова Галина Валентинівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: Gnazarova@i.ua

Котляревська Ксенія Юріївна – аспірантка, кафедра управління персоналом та економіки праці, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: kotlyarevskaya.ksyu@gmail.com

УДК 33.021:005.954(477)(1-773)

Назарова Г. В., Котляревская К. Ю. Сравнительный анализ политики найма персонала: лучшие мировые и украинские практики

Целью статьи является рассмотрение зарубежного опыта политики найма персонала, определение особенностей и обоснование возможности его применения в деятельности украинских предприятий. Важным фактом является определение контекста европейского подхода к подбору персонала и выделение типичных черт и последних тенденций в практике и исследованиях в этой области. Проведен анализ особенностей процедуры найма новых сотрудников в разных странах мира и в Украине как одного из важнейших инструментов управления персоналом. Сравнительный анализ найма показал, как происходит выбор лучшего кандидата – специалиста с конкретными профессиональными знаниями или человека, обладающего общими знаниями в рамках своей профессии, – в США, Японии, европейских странах и в Украине. Перспективами дальнейших исследований являются возможности имплементации полученных результатов для эффективного управления наймом персонала предприятия.

Ключевые слова: управление, персонал, найм, отбор, кандидат.

Рис.: 1. Табл.: 1. Библ.: 10.

Назарова Галина Валентиновна – доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой управления персоналом и экономики труда, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: Gnazarova@i.ua

Котляревская Ксения Юрьевна – аспирантка, кафедра управления персоналом и экономики труда, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: kotlyarevskaya.ksyu@gmail.com

UDC 33.021:005.954(477)(1-773)

Nazarova G.V., Kotlyarevskaya K. Yu. Comparative Analysis of the Recruitment Policy: the Best of World and Ukrainian Practices

The article is aimed to examine the foreign experience as to the recruitment policy, to determine its characteristics as well as possibility of its use in the activities of Ukrainian enterprises. An important fact here is to define the context of the European approach to staff recruitment together with selection of the typical features and the latest trends in both practice and research in this field. An analysis of features of the procedure for the recruitment of new employees in different world's countries and in Ukraine has been conducted, which is considered one of the most important tools in the personnel management. A comparative analysis of the recruitment showed how selection of the best candidate – a specialist with specific professional knowledge or a person having common knowledge within his profession – is carried out in the United States, in Japan, in the European countries and in Ukraine. Prospects of further research are the possibilities for implementation of the obtained results for the effective management of the staff recruitment by company.

Key words: management, staff, recruitment, selection, candidate.

Pic.: 1. Tabl.: 1. Bibl.: 10.

Nazarova Galina V. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Human Resource Management and Labour Economics, Kharkiv National Economic University named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: Gnazarova@i.ua

Kotlyarevskaya Kseniya Yu. – Postgraduate Student, Department of Personnel Management and Labour Economics, Kharkiv National Economic University named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: kotlyarevskaya.ksyu@gmail.com

Українська економіка переживає не найкращі часи; у складній ситуації дуже важливий ресурс виживання зосереджений у правильному використанні внутрішніх резервів держави, ключовим з яких є люди. У нашій державі інститут підбору та наймання персоналу не розвинений, але є можливість аналізувати та вивчати досвід зарубіжних країн, успішно застосовувати його на українських підприємств. Найбільш значущим досягненням досліджень теорії підбору персоналу став розвиток поняття компетенцій. Незважаючи на те, що теорія підбору персоналу з її технологічною орієнтацією традиційно фокусувалася на таких характеристиках людини, як знання, навички та здібності, її фокус змістився в бік компетенцій та компетентностей.

Значну увагу методології управління персоналом в умовах ринкової економіки приділяють у своїх роботах вітчизняні та зарубіжні вчені: М. Бондар, В. Данюк, А. Кіббанов, Н. Лисенко, О. Мальцев, Б. Карлофф, У. Мاستенбрух, М. Мескон та ін. Попри те, що тематика управління персоналом проаналізована досить глибоко, цілий ряд принципових аспектів, що стосуються системи ефективного наймання персоналу, ще не знайшли послідовного вирішення.

Проблемам відбору при найманні персоналу присвячені праці таких вітчизняних дослідників, як Т. Базарова, І. Дуракова, В. Дятлова, В. Травіна та інших. У роботах детально і різнобічно описаний відбір при найманні персоналу – дослідники приділяють увагу джерелам і процесу відбору, розробці технологій відбору, концепції та принципам відбору при найманні персоналу.

Поняття найму персоналу в сучасній літературі включає в себе не тільки безпосереднє укладання контракту зі співробітником, а й комплексні заходи, спрямовані на визначення довгострокової потреби в персоналі, тобто стратегічне планування персоналу, а також створення політики у сфері залучення персоналу, яка включає в себе пошук потенційних працівників, відбір, оцінку кандидатів і процес прийняття рішення стосовно того чи іншого кандидата [1].

Для кожної конкретної країни характеристики, за якими приймається рішення про наймання того чи іншого кандидата, будуть різними. Кожна країна внаслідок культурних особливостей буде по-різному оцінювати важливість показників. У *табл. 1* продемонстровано особливості наймання персоналу в різних країнах світу (США, Японія, Європа) у порівнянні з нашою державою.

На *рис. 1* представлена множина якостей кандидата при відборі на вакантну посаду.

Наприклад, на американських підприємствах робиться орієнтація на вузьку спеціалізацію як менеджерів, так і інженерів та вчених. Американські фахівці, як правило, професіонали у вузькій галузі знань, і тому просування їх по ієрархії управління відбувається тільки по вертикалі, а це означає, що фінансист буде робити кар'єру тільки в цій області. Це обмежує можливості просування по рівнях управління, що обумовлює плінність управлінських кадрів, їх перехід із однієї фірми в іншу.

При прийомі на роботу потенційні кандидати проходять тестування для виявлення професійної підготовки. Зазвичай кожна фірма розробляє свої критерії відбору та порядок наймання працівників. Після прийому на роботу проводиться процедура введення в посаду, коли працівника знайомлять з його обов'язками відповідно до інструкцій, обмеженими його вузькою спеціалізацією, і не знайомлять із діяльністю підприємства в цілому та його організаційною культурою [2].

Багато в чому повчальним є досвід роботи кадрових служб корпорацій США, які часто нараховують 50 і більш службовців. У своїй діяльності вони застосовують різні методи управління персоналом. Так, при наборі нових працівників використовують метод психологічного аналізу: докладно вивчається фотокартка претендента за допомогою фізіологічних таблиць, що містять 198 окремих ознак. Анкету і лист-заяву кандидата на посаду піддають графологічному аналізу, в процесі якого виділяють 238 ознак для характеристики особистих параметрів претендента. Крім того, аналізу-

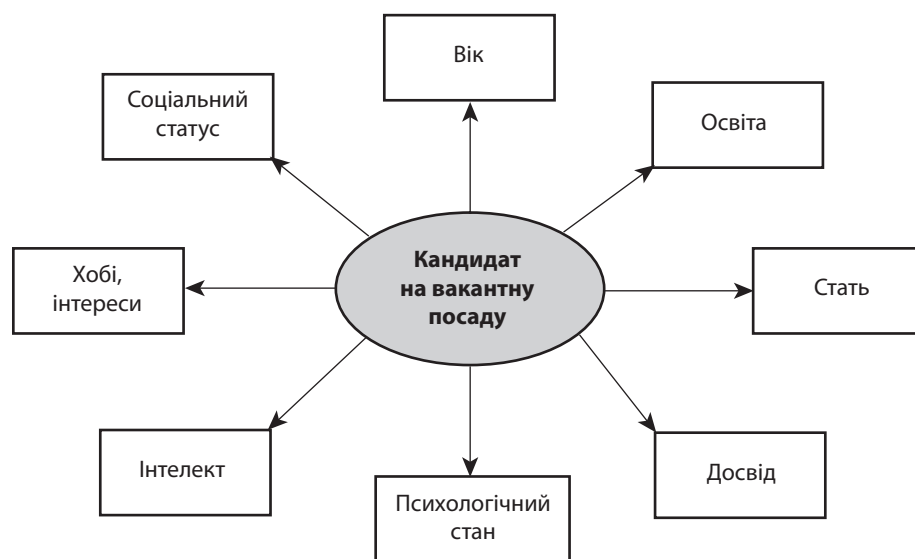

Рис. 1. Множина якостей кандидата при відборі

Таблиця 1

Порівняльний аспект особливостей наймання персоналу у різних країнах світу та в Україні

Держави Особливості	США	Японія	Європа	Україна
Критерії відбору	Освіта; досвід роботи; психологічна сумісність; вміння працювати у колективі	Досвід; знання; освіта	Вік; освіта та репутація навчального закладу; потенціал зростання; сумісність в колективі; знання іноземної мови; національність та культура; попередній досвід роботи	Вік; досвід роботи на аналогічних посадах; освіта
Методи відбору	Визначення професійної підготовки; психологічний аналіз за фото; застосування фізіогноміки, графології; аналіз резюме, рекомендацій; медичне обстеження	Іспити; співбесіди; вивчення сімейного стану	Оцінка рекомендацій, документів про освіту, автобіографії; психологічні тести та на перевірку здатності до конкретного виду робіт; оцінка потенціалу; співбесіда; досвід роботи	Інтерв'ю; психологічні тести та на перевірку конкретних навичок; оцінка резюме; тестове завдання; центри оцінки
Джерела пошуку	Executive search (пошук висококваліфікованих спеціалістів); head-hunting (переманювання працівників); інтернет-сайти з пошуку роботи; рекрутингові агентства; реклама	Тісна співпраця з вищими навчальними закладами; система заяв і рекомендацій	Внутрішній пошук; рекрутингові агентства; листи-заяви від претендентів; інтернет-сайти; співпраця з навчальними закладами	Внутрішній пошук; соціальні мережі; пошук за допомогою наявних співробітників; оголошення в ЗМІ; пошук через агентства і біржі праці; цільовий пошук; відбір у навчальних закладах
Принципи наймання	Вузька спеціалізація; найм носить короткостроковий характер	Довгостроковий найм; «повторний найм» (на вищий рівень управління в приватні компанії приходять державні службовці, які вийшли на пенсію); більша цінність «початкових» працівників, ніж з інших компаній	Меритократія; уникнення ризику; зайнятість та можливість кар'єрного зростання; рівні шанси; двобічність; залучення	Найбільше застосовується пошук за рекомендаціями знайомих, друзів, колег

ється анкета, що містить 140 запитань. Аналізується не стільки зміст відповідей, скільки стиль і характер викладення матеріалу, де мимоволі проявляються особливості кандидата. При відборі працівників за цим методом під пристойним приводом роботодавці відмовляють до 80 % претендентів.

Проведений аналіз відбору персоналу в американських компаніях, таких як: Apple, Bloomigsdale, Boeing, Citibank, Coca-Cola, Delta Airlines, General Motors Corporation, Digital, Emerson Electric, Exxon, General Electric, IBM, Johnson & Johnson, Hewlett-Packard, Kentucky Fried Chicken, Levi Strauss, McDonald's, Merrill Lynch, Microsoft, Motorola, Pepsi Cola Co, Procter & Gamble, Texas Instruments, United Airlines, Walt Disney Productions, показав, що відбір кадрів – це процес, що складається з декількох етапів, а їх кількість залежить від специфіки діяльності та розміру компанії. На кожному з етапів відбору відбувається відсів кандидатів, які не відповідають необхідним вимогам для заняття вакантної

посади. Найчастіше відбір в американських компаніях відбувається із застосуванням таких методик: оцінка резюме, анкетування, попереднє співбесіда, тестування, перевірка рекомендацій і послужного списку, підсумкова співбесіда. У випадках, якщо вакантна посада, на яку проводиться відбір, пов'язана зі специфічними умовами праці, вимагають абсолютного фізичного здоров'я, і в таких випадках обов'язковою методикою відбору, крім перерахованих вище, буде ще й медичне обстеження.

Система відбору персоналу, що отримала своє поширення в Японії і звана довічним наймом, припускає, що співробітник наймається на роботу в конкретну компанію відразу ж після закінчення ним навчального закладу і залишається в компанії аж до обов'язкового виходу на пенсію, проте необхідно відзначити, що компанія продовжує піклуватися про своїх співробітників до кінця їхнього життя. При цьому при відборі практично не застосовуються традиційні методики селекції персоналу, поширені в більшості американських компаній. У процесі відбору кандидатів у постійний штат більшість

японських компаній використовують досить жорстку систему, яка складається з обраних каналів залучення нових співробітників за рахунок підтримки постійних зв'язків з певними навчальними закладами, використання при прийомі на роботу системи заявок і рекомендацій, іспитів і співбесід, вивчення сімейного стану, оцінки рекомендацій та відгуків, обов'язкового використання випробувального терміну з підбиттям підсумків його проходження [4, с. 98].

Сучасна економічна система Японії спрямована на виробництво передусім послуг і знань на базі мікроелектроніки, біотехнології та технології нових матеріалів. Для такого виробництва потрібні висококваліфіковані робітники, підготовці яких в Японії приділяють надзвичайно велику увагу.

Японська модель менеджменту вважається другою базовою моделлю управління у світі, часто, на відміну від американської, її розглядають як м'яку, неформальну, соціально-психологічну, органічну [3, с. 109].

Відмінна особливість відбору персоналу в японських компаніях полягає в тому, що вважається, що спеціалізація, розподіл праці та індивідуальна ініціатива можуть нашкодити ефективності компанії, і у зв'язку з цим відбір співробітників орієнтується на задоволення загальних інтересів компанії, а не на виконання конкретної роботи в конкретному місці [5, с. 63].

Друга особливість відбору полягає в тому, що працівники з досвідом роботи в інших компаніях цінуються менше, ніж ті, які прийшли безпосередньо зі школи або навчальних закладів. Це пояснюється саме системою довічного найму, поширеною в Японії. Між японськими компаніями навіть існує мовчазна угода – не переманювати кваліфікованих співробітників у конкурентів своєї галузі [6, с. 151].

Стосовно принципів відбору, якими, наприклад, користуються у Європі, то інтереси сторін виражені в певних принципах, які забезпечують управління і легітимність відбору персоналу. Наприклад, меритократія маючи на увазі, що на роботу слід брати кращого кандидата і доручати кращу роботу найбільш кваліфікованому співробітнику, є, мабуть, найбільш універсальним. Цей принцип знаходить відображення в «психометричній парадигмі», що проявляється у використанні тестів і моделей передбачення та прийняття рішень.

Цікаво, що іноземне походження кандидата на роботу може бути як позитивним, так і негативним фактором. Зокрема, 15% опитаних німецьких менеджерів заявили, що іноземне походження персоналу є плюсом, 3% вважають, що це недолік. Іспанці також займають неоднозначну позицію з цього питання: 3% розглядають іноземне походження як плюс, 0,5% – як мінус [7].

У деяких європейських країнах існує законодавство, що стосується рекрутменту. Наприклад, у Бельгії та Нідерландах приватні агентства зайнятості повинні отримувати дозвіл на здійснення посередницької діяльності між роботодавцями та кандидатами. Закони про рівноправність працівників забороняють дискримінацію на всій території Європи. Більше того, правила, що стосуються відбору і суміжних з ним функцій, нерідко

зустрічаються в колективних трудових угодах, у положеннях тристоронніх угод і в етичних кодексах професійних організацій. У деяких країнах – наприклад, в Іспанії – загальноприйнятою практикою є участь профспілок у встановленні стандартів прийому на роботу і навіть у прийнятті рішень у сфері підбору з метою захисту інтересів членів профспілок [10].

У Європі здійснення діяльності у сфері підбору персоналу традиційно є завданням організації, яка займається найманням. Підбір персоналу зазвичай здійснюється департаментами по роботі з персоналом, лінійними менеджерами і комітетами з відбору, що включають різні зацікавлені сторони. Однак стратегія, що передбачає концентрацію на основних цілях компанії, призвела до суттєвого аутсорсингу завдань у галузі УЧР, включаючи підбір. На сьогоднішній день спеціалізовані зовнішні агентства відіграють домінуючу роль на європейському ринку праці, у той час як роль внутрішніх експертів значно знизилася. Комітети з відбору, що займаються оцінкою кандидатів, є поширеною практикою для європейського відбору. Вони забезпечують реалізацію принципу залучення та деякою мірою принципу рівних шансів [8].

У Німеччині в кожному регіоні свої вимоги; приділяють особливу увагу супровідним листів і рекомендаціям.

Основними методами відбору персоналу служать:

- ✦ оцінка документів претендента, к першу чергу: заяви про прийом на роботу, автобіографії, документів про освіту, рекомендацій, фірмового опитувальника;
- ✦ методи тестування та перевірки: тести на здатність займатися конкретними видами робіт, психологічні тести;
- ✦ співбесіда з претендентом;
- ✦ випробувальний термін.

У Нідерландах, Великобританії та Ірландії більш популярними є анкети-заявки, тестування і центри оцінювання, але що стосується інших методів, між країнами існують явні відмінності. У Великобританії та Ірландії серйозно покладаються на перевірку рекомендацій, а не на біографічні дані. Німеччина схожа з цими країнами, але відрізняється набагато рідшим використанням тестів. Центри оцінки більш популярні в Нідерландах та Великобританії. В Іспанії та Португалії багато організацій використовують психометричне тестування, при цьому перевірка рекомендацій використовується значно рідше, ніж у більшості інших країн. Фінляндія відрізняється від інших скандинавських країн більш частим використанням панельних інтерв'ю, тестування і центрів оцінки, рідшим застосуванням рекомендацій та біографічних даних. Франція і Туреччина відповідають загальним європейським принципам, але з деякими унікальними особливостями. У Франції частіше використовується графологія, що особливо примітно через низьку валідність такої техніки. У Туреччині частіше використовуються групові методи відбору, що наближає її до інших країн Південної Європи [9].

Багато вітчизняних менеджерів відзначають, що практика відбору та наймання персоналу останніми роками все більше наближається до професійного рівня відбору, вбираючи в себе західну практику і багато в чому орієнтуючись на неї. Звичайно, все ще має вагомий позиції певна специфіка українського найму – прийняття на роботу за проханням («по блату»). Даний спосіб прийняття на роботу являє собою працевлаштування, як правило, тільки з урахуванням рекомендацій, даних кандидату, причому такі рекомендації носять в основному неформальний характер, оскільки надаються не колишнім роботодавцем людини, а його знайомими або друзями. У західній практиці рекомендації також мають важливе значення при ухваленні рішення про наймання того чи іншого кандидата, але вони носять формальний характер і строго перевіряються. У даний час такий спосіб прийому на роботу починає втрачати свої позиції, але говорити про те, що сьогодні ця складова політики наймання персоналу повністю відсутня, було б неправильно.

В Україні сьогодні широко представлені різноманітні закордонні рекрутські агентства та компанії, які виконують замовлення своїх клієнтів з пошуку висококваліфікованих і перспективних спеціалістів з креативним мисленням, можуть запропонувати як належні умови праці та особистий розвиток, так і гідну матеріальну підтримку. Основний метод технології підбору конкретного кандидата – це активний пошук кандидатів у фірмах профілю замовника, які є успішними в бізнесі, або переманювання конкретного спеціаліста. Замовник надає агентствам роз'яснення вимог до кандидатів: професійні навички, досвід роботи; цілі та завдання бізнесу компанії; плани компанії та сподівання щодо нового співробітника.

ВИСНОВКИ

Аналізуючи зарубіжний та вітчизняний досвід наймання персоналу, можна зробити висновок, що кожна країна має свої традиції та цінності, які лежать в основі політики ведення бізнесу та обумовлюють вибір тієї чи іншої стратегії розвитку компанії у всіх областях її діяльності. Порівняльний підхід показав, що сьогодні українські компанії переймають західний досвід, адаптуючи його до місцевої специфіки. Це дозволяє українським менеджерам побачити реальні приклади побудови ефективної політики управління людськими ресурсами, а також спробувати впровадити їх на українських підприємствах. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Магура М. И.** Поиск и отбор персонала / М. И. Магура. – М.: Интел-Синтез, 2004. – С. 368.
2. **Дарченко Н. Д.** Економіка праці та соціально-трудові відносини: збірник завдань і вправ : навч. посіб. / Н. Д. Дарченко, В. С. Рижигов. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 252 с.
3. **Управління персоналом** : навч. посіб. / М. Д. Виноградський, С. В. Беляєва, А. М. Виноградська. О. М. Шапова. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 504 с.

4. **Коргова М. А.** Становление кадрового менеджмента в организациях современной России (на материалах региона юга России) : монография / М. А. Коргова. – М.: Социально-гуманитарные знания, 2005. – 370 с.

5. **Масааки И.** Кайдзен: ключ к успеху японских компаний / И. Масааки. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 274 с.

6. **Журавлев П. В.** Управление человеческими ресурсами: опыт индустриально развитых стран : учеб. пособ. / П. В. Журавлев. – М.: Издательство «Экзамен», 2005. – 448 с.

7. **Найденова М. В.** Использование зарубежного опыта политики найма персонала в украинских реалиях / М. В. Найденова, Е. В. Громова, В. Паламарчук // Вестник НТУ «ХПИ». – 2013. – № 68 (974). – С. 100–103.

8. **Hofstede, G.** Culture's consequences: comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations / G. Hofstede. – 2nd ed. / Thousand Oaks, CA: Sage Publications. – 2001.

9. **Рой Р.** Подбор персонала в Европе: контекст, перспективы и программа исследования / Роберт Рой // Организационная психология. – 2012. – Т. 2. – № 3. – С. 39–66.

10. **Латуха М. О.** Сравнительный анализ политики найма, продвижения и увольнения персонала в европейских странах и в России / М. О. Латуха // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2003. – Сер. 8, вып. 3 (№ 24). – С. 117–133.

REFERENCES

Darchenko, N. D., and Ryzhykov, V. S. *Ekonomika pratsi ta sotsialno-trudovi vidnosyny: zbirnyk zavdan i vprav* [Labor Economics and Labor Relations: a collection of tasks and exercises]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2007.

Hofstede, G. *Culture's consequences: comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2001.

Korgova, M. A. *Stanovlenie kadrovogo menedzhmenta v organizatsiiakh sovremennoy Rossii (na materialakh regiona yuga Rossii)* [Formation of personnel management in organizations of modern Russia (on materials of the region south of Russia)]. Moscow: Sotsialno-gumanitarnye znaniia, 2005.

Latukha, M. O. "Sravnitelnyy analiz politiki nayma, prodvizeniia i uvolneniia personala v evropeyskikh stranakh i v Rossii" [Comparative analysis of recruitment, promotion and dismissal of staff in European countries and in Russia]. *Vestnik Sankt-Petersburgskogo universiteta. Seriya 8*, vol. 3 (24) (2003): 117-133.

Masaaki, I. *Kayden: kluch k uspekhu iaponskikh kompanii* [Kaizen: The Key to Japan's Competitive Success]. Moscow: YUNITI-DANA, 2004.

Magura, M. I. *Poisk i otbor personala* [Search and selection of staff]. Moscow: Intel-Sintez, 2004.

Naydenova, M. V., Gromova, E. V., and Palamarchuk, V. "Ispolzovanie zarubezhnogo opyta politiki nayma personala v ukrain-skikh realiakh" [Use of foreign policy experience of recruitment in Ukrainian reality]. *Vestnik NTU «KhPI»*, no. 68 (974) (2013): 100-103.

Roy, R. "Podbor personala v Evrope: kontekst, perspektivy i programma issledovaniia" [Recruitment in Europe: context, perspective and program of study]. *Organizatsionnaia psikhologiya*, vol. 2, no. 3 (2012): 39-66.

Vynohradskyi, M. D. et al. *Upravlinnia personalom* [House of Representatives]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2006.

Zhuravlev, P. V. *Upravlenie chelovecheskimi resursami: opyt industrialno razvitykh stran* [Human Resource Management: the experience of industrialized countries]. Moscow: Ekzamen, 2005.

РЕСУРСНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА КАК ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

© 2015 АБАКУМЕНКО О. В., МАРЧЕНКО Н. А., СИРЕНКО К. Ю.

УДК 338.242.4.025.2(477)

Абакуменко О. В., Марченко Н. А., Сиренко К. Ю. Ресурсный потенциал экономического роста как фактор конкурентоспособности национальной экономики

Цель статьи заключается в исследовании оценки ресурсного потенциала экономики Украины и перспектив его роста. Рассмотрены проблемы развития национальной экономики в контексте обеспечения ее конкурентоспособности. Представлена совокупность показателей экономического развития экономики Украины, а именно: ВВП, индекс промышленной продукции, прямые инвестиции в страну, показатель инновационного развития. Предложены необходимые меры для повышения конкурентоспособности экономики Украины. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении являются определение приоритетов развития экономики и стимулирования наиболее перспективных отраслей национального производства, которые имеют высокий конкурентный потенциал для выхода на мировой рынок, а также стабилизация денежно-финансовой политики, банковской системы, совершенствование системы регулирования конкуренции и стимулирование к активизации инновационных процессов в экономике для создания постиндустриального уклада развития национальной экономики.

Ключевые слова: ресурсный потенциал, конкурентоспособность, национальная экономика, инновации, инвестиции.

Рис.: 4. **Табл.:** 3. **Библ.:** 11.

Абакуменко Ольга Викторовна – доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой финансовой деятельности субъектов хозяйствования и государственных учреждений, Учебно-научный институт экономики Черниговского национального технологического университета (ул. Стрелецкая, 1, Чернигов, 14034, Украина)

E-mail: helga4ka@gmail.com

Марченко Наталья Андреевна – кандидат экономических наук, доцент кафедры финансовой деятельности субъектов хозяйствования и государственных учреждений, Учебно-научный институт экономики Черниговского национального технологического университета (ул. Стрелецкая, 1, Чернигов, 14034, Украина)

E-mail: natanma@mail.ru

Сиренко Кристина Юрьевна – кандидат экономических наук, преподаватель кафедры финансовой деятельности субъектов хозяйствования и государственных учреждений, Учебно-научный институт экономики Черниговского национального технологического университета (ул. Стрелецкая, 1, Чернигов, 14034, Украина)

E-mail: Kristen88@yandex.ru

УДК 338.242.4.025.2(477)

Абакуменко О. В., Марченко Н. А., Сиренко К. Ю. Ресурсний потенціал економічного зростання як фактор конкурентоспроможності національної економіки

Мета статті полягає в дослідженні оцінки ресурсного потенціалу економіки України та перспектив його зростання. Розглянуто проблеми розвитку національної економіки в контексті забезпечення її конкурентоспроможності. Представлено сукупність показників економічного розвитку економіки України, а саме: ВВП, індекс промислової продукції, прямі інвестиції в країну, показник інноваційного розвитку. Запропоновано необхідні заходи з підвищення конкурентоспроможності економіки України. Перспективами подальших досліджень у даному напрямку є визначення пріоритетів розвитку економіки та стимулювання найбільш перспективних галузей національного виробництва, які мають високий конкурентний потенціал для виходу на світовий ринок, а також стабілізація грошово-фінансової політики, банківської системи, удосконалення системи регулювання конкуренції та стимулювання до активізації інноваційних процесів в економіці для створення постіндустріального укладу розвитку національної економіки.

Ключові слова: ресурсний потенціал, конкурентоспроможність, національна економіка, інновації, інвестиції.

Рис.: 4. **Табл.:** 3. **Бібл.:** 11.

Абакуменко Ольга Вікторівна – доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри фінансової діяльності суб'єктів господарювання і державних установ, Навчально-науковий інститут економіки Чернігівського національного технологічного університету (вул. Стрелецька, 1, Чернігів, 14034, Україна)

E-mail: helga4ka@gmail.com

Марченко Наталія Андріївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансової діяльності суб'єктів господарювання і державних установ, Навчально-науковий інститут економіки Чернігівського національного технологічного університету (вул. Стрелецька, 1, Чернігів, 14034, Україна)

E-mail: natanma@mail.ru

Сиренко Крістіна Юріївна – кандидат економічних наук, викладач кафедри фінансової діяльності суб'єктів господарювання і державних установ, Навчально-науковий інститут економіки Чернігівського національного технологічного університету (вул. Стрелецька, 1, Чернігів, 14034, Україна)

E-mail: Kristen88@yandex.ru

UDC 338.242.4.025.2(477)

Abakumenko O. V., Marchenko N. A., Sirenko K. Yu. Resource Potential of Economic Growth as a Factor of Competitiveness for the National Economy

The article is aimed at both studying and evaluating the resource potential of the Ukrainian economy and its growth prospects. Problems of development of the national economy were considered in the context of ensuring its competitiveness. A complex of indicators for the economic development of the economy of Ukraine is presented, including: GDP, industrial production index, direct investments in the country, rate of innovation development. Some necessary measures to improve the competitiveness of the economy of Ukraine has been suggested. Prospects for further research in this area are definition of the priorities for both the economic development and stimulation of the most promising sectors of national production, which have a high competitive potential to enter the world market, as well as stabilizing the monetary and financial policies of the banking system, improving the system of regulation of competition as well as stimulation for the intensification of innovative processes in the economy to establish a post-industrial practice of development for the national economy.

Key words: resource potential, competitiveness, national economy, innovations, investments.

Pic.: 4. **Tabl.:** 3. **Bibl.:** 11.

Abakumenko Olga V. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of the Financial Activities of Economic Entities and Government Agencies, Scientific-Educational Institute of Economics of Chernihiv National Technological University (vul. Streletska, 1, Chernihiv, 14034, Ukraine)

E-mail: helga4ka@gmail.com

Marchenko Natalia A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of the Financial Activities of Economic Entities and Government Agencies, Scientific-Educational Institute of Economics of Chernihiv National Technological University (vul. Streletska, 1, Chernihiv, 14034, Ukraine)

E-mail: natanma@mail.ru

Sirenko Kristina Yu. – Candidate of Sciences (Economics), Lecturer of the Department of the Financial Activities of Economic Entities and Government Agencies, Scientific-Educational Institute of Economics of Chernihiv National Technological University (vul. Streletska, 1, Chernihiv, 14034, Ukraine)

E-mail: Kristen88@yandex.ru

МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

ЕКОНОМІКА

Отечественная наука активно разрабатывает и обсуждает перспективы развития национальной экономики. Живой интерес к этой проблеме вызван пониманием того, что перспективы Украины в глобальной экономической среде остаются еще недостаточно ясными. Создание условий устойчивого экономического роста возможно за счет изменения содержания и повышения действенности экономических реформ. Следовательно, объективно необходимым становится обоснование новой государственной концепции развития, основанной на активизации инновационных возможностей экономического роста с целью повышения конкурентоспособности национальной экономики.

Показатель ресурсного потенциала экономического роста должен интегрировать в себе все влияющие характеристики внутренней и внешней среды, а именно: потенциал природных и трудовых ресурсов; производственный потенциал; потенциал финансовых ресурсов; информационный потенциал; инновационный и инвестиционный потенциал и т. д.

Украина – одна из самых богатых стран по природным ресурсам: она занимает первое место в Европе по извлекаемым запасам урановых руд, второе место в Европе по запасам титановых руд; второе место в мире по запасам марганцевых руд (2,3 млрд тонн), запасам железных руд (30 млрд тонн), ртутных руд, а также третье место в Европе по запасам сланцевого газа (22 трлн кубометров), четвертое в мире – по совокупной стоимости природных ресурсов и седьмое в мире по запасам угля (33,9 млрд тонн) [2].

Украина – аграрно развитая страна, которая может обеспечить потребности в продовольствии 1 млрд человек. Она занимает первое место в Европе по площади пахотных земель и первое место в мире по экспорту подсолнечника и подсолнечного масла. Кроме того, у нее второе место в мире по экспорту кукурузы; третье – по

площади чернозема и производству ячменя; четвертое место в мире по объему выращивания картофеля, экспорту ячменя, производству кукурузы и ржи. Также Украина занимает седьмое место в мире по экспорту сыра и восьмое – по производству пшеницы и куриных яиц [2].

Украина как индустриальная страна занимает второе место в Европе по мощности газотранспортной системы (исходящая пропускная мощность – 142,5 млрд кубометров газа) и второе место в мире по экспорту чугуна; третье место в Европе по мощности АЭС и в мире – по производству локаторов и локационной техники; четвертое место в мире по экспорту турбин для АЭС и экспорту железных руд, а также четвертое место в Европе по длине железных дорог – 21,7 тыс. км; пятое место в мире по экспорту каолиновых глин и восьмое – по экспорту титановых руд; десятое место в мире по объемам выпуска стали – 27,2 млн тонн в 2014 г. [2].

Украина относится к странам с высоким уровнем образования. Численность докторов экономических наук в нашей стране составляет 16,5 тысяч человек, кандидатов наук – более 90 тысяч человек [2].

Состояние экономики в целом более полно отражает показатель валового внутреннего продукта (ВВП), который является показателем суммарного объема производства товаров и услуг за определенный период.

Динамика валового внутреннего продукта – основного макроэкономического показателя – начиная с 2000 г., положительна, кроме посткризисного 2009 г. (рис. 1). При этом отметим, что рост данного показателя происходит неравномерно.

Прирост реального ВВП по итогам 2013 г. составил 6,6% по сравнению с 2012 г. и 21,6% против уровня 2009 г. Факторами оживления экономики в 2013 г. были увеличение объемов сельскохозяйственного производ-

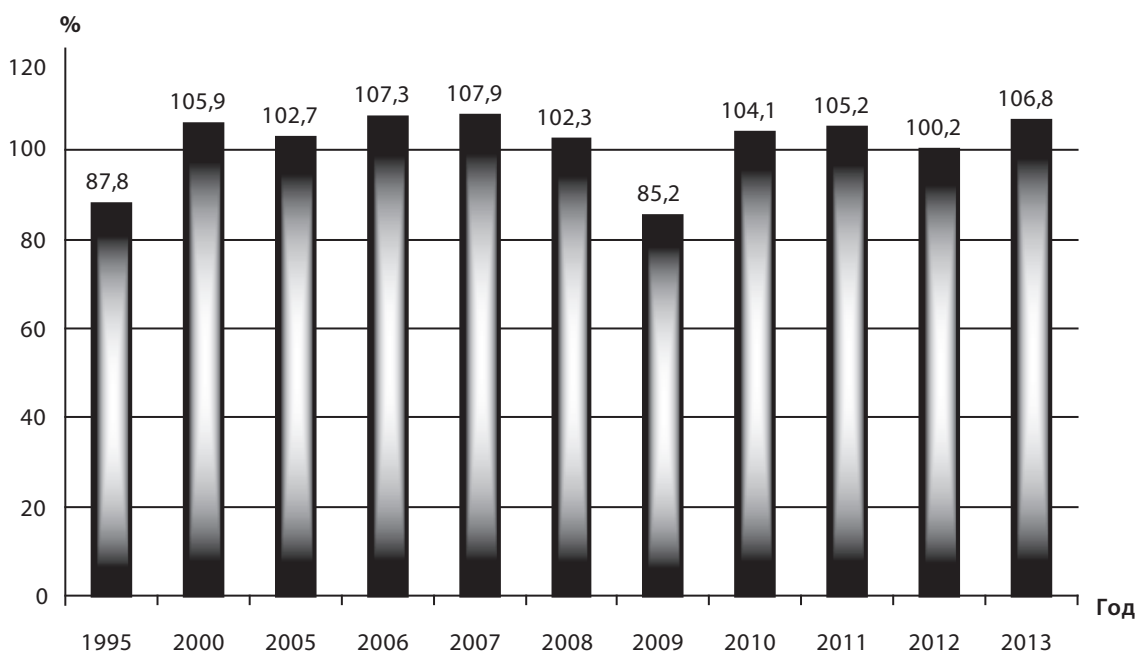

Рис. 1. Темп роста ВВП Украины за период 1995–2013 гг., %

Источник: составлено и рассчитано по данным [4].

ства и высокий внутренний потребительский спрос. Это произошло за счет сбора большого урожая зерновых культур за всю историю независимости Украины (63 млн т), что обусловлено как ростом урожайности (почти на 28% по сравнению с 2012 г.), так и увеличением площади сбора (на 6,8%) [2].

Однако в течение 2014 г. экономика Украины работала в крайне неблагоприятных условиях. Российская агрессия нанесла Украине беспрецедентную гуманитарную и социальную потери и вызвала серьезные деструктивные процессы, в т. ч. разрушение инфраструктуры на территории боевых действий, дезорганизацию устоявшихся производственных связей и критически важных поставок ресурсов, частичную потерю внешних рынков и экспортного потенциала.

Падение ВВП Украины в первом квартале 2015 г. по сравнению с первым кварталом 2014 г. (в постоянных ценах 2010 г.) составило 17,6%, – сообщается на сайте Государственной службы статистики Украины.

Помимо военно-политического фактора, на негативную динамику ВВП оказало влияние падение экспорта и сокращение внутреннего спроса.

По оценкам экспертов, ожидается продолжение падения экономики на подконтрольных территориях Донбасса. Так, в январе 2015 г. закрыты два цеха ПАО «Мариупольский металлургический комбинат имени Ильича», в феврале остановлена работа ОАО «Енакиевский металлургический завод» и ЗАО «Донецксталь», кроме того, планируется прекращение работы одного из цехов на ОАО «МК «Азовсталь». Принимая во внимание такую динамику, ожидается, что в дальнейшем вклад Донецкой и Луганской областей в ВВП Украины значительно уменьшится – с 16,4% [2] (2012 г.) до 5,6% (2015 г.). Значительным фактором сокращения ВВП региона стало сокращение доступа на отдельные внешние рынки через политику РФ, в т. ч. до 2014 г.

Таким образом, по нашим оценкам, экономика Украины в 2015 г. продолжит падение, которое связано с ослаблением экономики в Луганской и Донецкой областях, аннексией Крыма и общей перестройкой экономики Украины.

Основной причиной роста инфляции стала девальвация национальной валюты, которая в большей или меньшей степени нашла свое отражение в росте цен на различные группы товаров и услуг.

В первые три месяца 2015 г. индекс потребительских цен в Украине продемонстрировал резкий рост. Показатели превысили не только аналогичные показатели 2014 г., но и впервые за год вышли за пределы 10% за месяц.

Несмотря на рост тарифов на коммунальные услуги, инфляционное ускорение было задано импортными товарами, включая продовольственные товары (+27,9%), бытовую технику (+22,4%), а также транспортные услуги (+26,5%) и здравоохранение (+18,1%), в которых существенная доля импортных составляющих (ГСМ, лекарственные препараты). Коренными причинами инфляции являлась ошибочная валютно-курсовая политика в период 2009–2013 гг. Динамика изменения индекса потребительских цен Украины в 2010–2015 гг. приведена в табл. 1.

Подверглась обвалу и ситуация с притоком прямых иностранных инвестиций (ПИИ). За I–III кв. 2014 г. приток ПИИ оказался практически нулевым [2], а за счет курсовой разницы акционерный капитал ПИИ упал примерно на 9 млрд долл. (табл. 2).

Таблица 2

Прямые инвестиции в экономику Украины в течение 2010–2014 гг., млн долл. США

По состоянию на 31.12.	Прямые иностранные инвестиции в Украину	Прямые инвестиции из Украины
2010 г.	43 836,8	6 846,3
2011 г.	48 991,4	6 878,9
2012 г.	53 679,3	6 462,6
2013 г.	57 056,4	6 597,4
2014 г.	45 916,0	6 352,2

Источник: составлено и рассчитано по данным [5].

Финансисты уверены, что объем инвестиций в Украину сокращается не только из-за военных действий в стране и нежелания бизнеса рисковать средствами, но также из-за отсутствия реальных реформ, которые могут сделать вложения в украинскую экономику более безопасными с точки зрения защиты прав инвесторов [3]. На законодательном уровне по-прежнему нет изменений в защите прав кредиторов: неплательщики пользуются теми же схемами, прибегают к услугам тех же

Таблица 1

Динамика изменения индекса потребительских цен Украины в 2010–2015 гг.

Год	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	За год
2010	101,8	101,9	100,9	99,7	99,4	99,6	99,8	101,2	102,9	100,5	100,3	100,8	109,1
2011	101,0	100,9	101,4	101,3	100,8	100,4	98,7	99,6	100,1	100	100,1	100,2	104,6
2012	100,2	100,2	100,3	100	99,7	99,7	99,8	99,7	100,1	100	99,9	100,2	99,8
2013	100,2	99,9	100	100	100,1	100	99,9	99,3	100	100,4	100,2	100,5	100,5
2014	100,2	100,6	102,2	103,3	103,8	101,0	100,4	100,8	102,9	102,4	101,9	103,0	124,9
2015	103,1	105,3	110,8	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–

Источник: составлено и рассчитано по данным [5].

юридических компаний, которые помогают обманывать кредиторов и выводить средства.

Большее всего в дополнительных средствах нуждается реальный сектор экономики. По итогам 2014 г. промышленное производство в Украине снизилось на 10,1 % [2]. Кризис коснулся всех базовых отраслей, начиная от металлургии и химической промышленности и заканчивая машиностроением и добычей полезных ископаемых. Единственной отраслью, которая показала небольшой рост, стало сельское хозяйство, да и то благодаря хорошему урожаю зерна (табл. 3).

Объем реализованной продукции добывающей промышленности упал на 13,7 % [2] за счет роста экспорта железной руды в Китай, объем реализованной продукции перерабатывающей промышленности упал на 10 %, машиностроения – на 20,6 % [2], и не видно перспектив, когда будет рост реализованной продукции в этих отраслях.

Сырье для промышленности импортное, и в результате роста курса доллара стало очень дорогим. Как результат, и сырью импортного начали меньше покупать, и производить меньше, ибо население по таким ценам покупать не хочет.

Рост производства в 2014 г. по сравнению с предыдущими годами по отраслям промышленности зафиксирован лишь в производстве фармацевтических продуктов и препаратов – на 1,9% и в производстве пищевых продуктов – на 2,5%. Остальные отрасли показали падение объемов производства.

Объем реализованной продукции металлургического производства упал на 14,5 % [2]. Металлургия является главным локомотивом украинской промышленности. (Может быть, в будущем главными станут ИТ-технологии, но сейчас – металлургия.)

Экспорт металла снижается, за исключением чугуна, который очень активно покупает ЕС и Турция, но они не хотят покупать сталь и прокат.

Отечественное машиностроение имеет ряд специфических особенностей, и хотя данная отрасль промышленности время от времени и имеет успехи, но пока что теряет рынки сбыта. На внутреннем рынке Украины нереально продать такое большое количество вагонов, локомотивов, трансформаторов, аккумуляторов и токарных станков. Проблема – не произвести, проблема – их продать. На данном этапе реализация этой продукции возможна только в странах СНГ и в будущем в азиатских и африканских странах (напр., Ираке или Египте). Это

Таблица 3

Индексы промышленной продукции в Украине по видам деятельности за 2010-2014 годы, % к предыдущему году

Отрасль	Год				
	2010	2011	2012	2013	2014
Промышленность	111,2	108,0	99,3	95,7	89,9
Добывающая промышленность и разработка карьеров	103,7	106,7	101,5	100,8	86,3
Перерабатывающая промышленность	113,9	109,7	98,0	92,7	90,7
Производство пищевых продуктов, напитков и табачных изделий	103,2	103,2	100,8	95,0	102,5
Текстильное производство, производство одежды, кожи, изделий из кожи и других материалов	109,5	106,7	94,1	94,1	98,6
Изготовление изделий из древесины, производство бумаги и полиграфическая деятельность	109,6	107,4	101,0	102,7	96,0
Производство бумаги и бумажных изделий	112,4	100,7	104,9	105,2	94,3
Производство кокса, продуктов нефтепереработки	99,8	96,4	81,6	89,2	78,7
Производство химических веществ и химической продукции	122,5	128,0	96,0	80,7	85,8
Производство основных фармацевтических продуктов и фармацевтических препаратов	134,8	98,6	107,3	111,8	101,9
Производство резиновых и пластмассовых изделий, другой неметаллической минеральной продукции	110,1	109,5	98,2	97,4	91,2
Металлургическое производство, производство готовых металлических изделий, кроме машин и оборудования	112,2	111,0	96,5	94,7	85,5
Машиностроение, кроме ремонта и монтажа машин и оборудования	136,1	115,4	96,7	86,4	79,4
Производство компьютеров, электронной и оптической продукции	124,2	102,4	89,7	86,0	77,9
Производство автотранспортных средств, прицепов и полуприцепов и других транспортных средств	123,8	119,1	100,4	79,8	64,3
Производство мебели, другой продукции, ремонт и монтаж машин и оборудования	115,0	114,3	108,1	90,9	93,0
Поставка электроэнергии, газа и кондиционированного воздуха	109,5	103,1	100,9	98,9	93,4

Источник: составлено и рассчитано по данным [2].

реальные рынки сбыта украинской продукции машиностроения.

В настоящее время «лицом» украинской индустрии являются такие отрасли: угольная промышленность (добывающая промышленность и разработка карьеров); электроэнергетика (поставка электроэнергии, газа); черная металлургия (металлургическое производство), машиностроение [8, с. 292].

Угольная промышленность является одной из базовых отраслей экономики Украины и играет ключевую роль в стабильном функционировании электроэнергетики, металлургической промышленности, коксохимии, коммунального хозяйства, а также в обеспечении энергетической независимости страны и ее социального-экономического развития.

По состоянию на 2013 г. в частном секторе насчитывалось 53 шахты (39,3% от общего количества [2; 3]), в государственном секторе – 82 шахты (60,7% [2]) без учета мелких шахт. При этом в 2013 г. частным сектором было обеспечено 71,4% общей добычи угля – 60,2 из 84,3 млн т [3]. Согласно официальным данным, угледобывающие предприятия Украины в 2014 г. существенно сократили добычу рядового угля, на 51,2% (на 3 млн 589,5 тыс. т [2]) по сравнению с 2013 г. – до 3 млн 420,9 тыс. т [2].

Из-за вооруженного конфликта в Донбассе страна потеряла большинство угольных шахт. На неподконтрольной Киеву территории остались самые прибыльные шахты.

Ценовая (тарифная) политика в электроэнергетике остается неэффективной, непрозрачной и не отвечающей потребностям развития предприятий электроэнергетического сектора экономики.

Одна из важнейших отраслей экономики Украины – металлургия – в 2014 г. пережила тяжелый период в своей истории. Объем выплавки стали сократился на 17% [2], что является худшим результатом за последние 15 лет.

Так, наблюдалось снижение объемов производства готового проката, ферросплавов и труб; объемы выплавки стали оставались почти неизменными. Всё это привело к смещению в мировом рейтинге производителей стали на 10 место – на 2 позиции ниже по сравнению с 2010 г. Положительным моментом можно считать активизацию, хотя и небольшую, инвестиционной деятельности, особенно по объемам и темпам инвестирования в основной капитал [11, с. 145].

Одной из системообразующих отраслей отечественной экономики является машиностроение, которое представляет собой разветвлённый производственный комплекс. Доля машиностроительной отрасли в объемах промышленного производства в 2014 г. составила 7,2%, в ВВП страны – 5,4%, в количестве работающих в промышленности – более 20%, в экспорте товаров из страны – 10,4% [2].

В среднесрочной перспективе (2015–2016 гг.) необходимо решить вопрос об увеличении объемов экспорта электротехнической продукции машиностроения Украины в страны ЕС [1]. Необходимо также своевременно и комплексно осуществлять экономические и

политические меры по увеличению объемов торговли с другими странами мира.

Развитие машиностроения требует системной государственной политики в отрасли, направленной, прежде всего, на координацию и поддержку инновационной и инвестиционной деятельности, лоббирование интересов отечественных машиностроителей (прежде всего, в рамках тендерных закупок и инфраструктурных проектов), а также поддержку присутствия на приоритетных экспортных рынках сбыта [6].

В структуре промышленности доминирующие позиции занимают производства с низким технологическим уклоном, с выпуском продукции низкой стадии переработки, в то время, как доля высокотехнологичной продукции 5 и 6-го технологического уклонов составляет лишь 4,1%. В крайне сложном состоянии находятся предприятия высокотехнологичных отраслей, в частности, самолетостроение, судостроение, производство турбин, приборостроения и др. [7, с. 40].

Характеризуя инновационную активность промышленных предприятий Украины, можно утверждать о снижении части предприятий, занимавшихся внедрением инноваций после 2012 г. (рис. 2).

Большая часть инновационно активных предприятий в 2014 г. была сконцентрирована в пищевой промышленности (23,2%), машиностроении (8,7%), химической промышленности (1,8%), металлургическом производстве (7,7%) [10]. В сфере производства и распределения электроэнергии, газа и воды в 2014 г. – 4,7%, в легкой промышленности – 4,1% [10].

При этом часть предприятий, выпускающих высокотехнологичную продукцию, составляет лишь 3,1% [10] от общего количества инновационных предприятий Украины. Как следствие, результативность инновационного процесса в промышленности Украины постепенно снижается как в части создания инновационной продукции, так и в продуцировании новых технологических решений. В структуре всего промышленного производства удельный вес инновационной продукции в общем объеме реализованной продукции в промышленности снизился с 5,9 до 2,5% [10], достигнув самого низкого уровня за данный период (рис. 3).

Больше всего снизилась инновационность производства таких видов экономической деятельности, как пищевая, легкая, деревообрабатывающая, целлюлозно-бумажная [10], что свидетельствует о формировании основы для снижения конкурентоспособности продукции на длительную перспективу, что, в свою очередь, формирует существенные риски для стабильности развития промышленности Украины [9, с. 57].

Таким образом, сегодня главными препятствиями на пути обеспечения конкурентоспособности украинской экономики является нестабильная политическая ситуация, узость внутреннего рынка, отсутствие стимулов инновационно-инвестиционной деятельности, распространение коррупции, неэффективность эксплуатации природных и экономических ресурсов, несбалансированность и неэффективность существующей системы государственного управления,

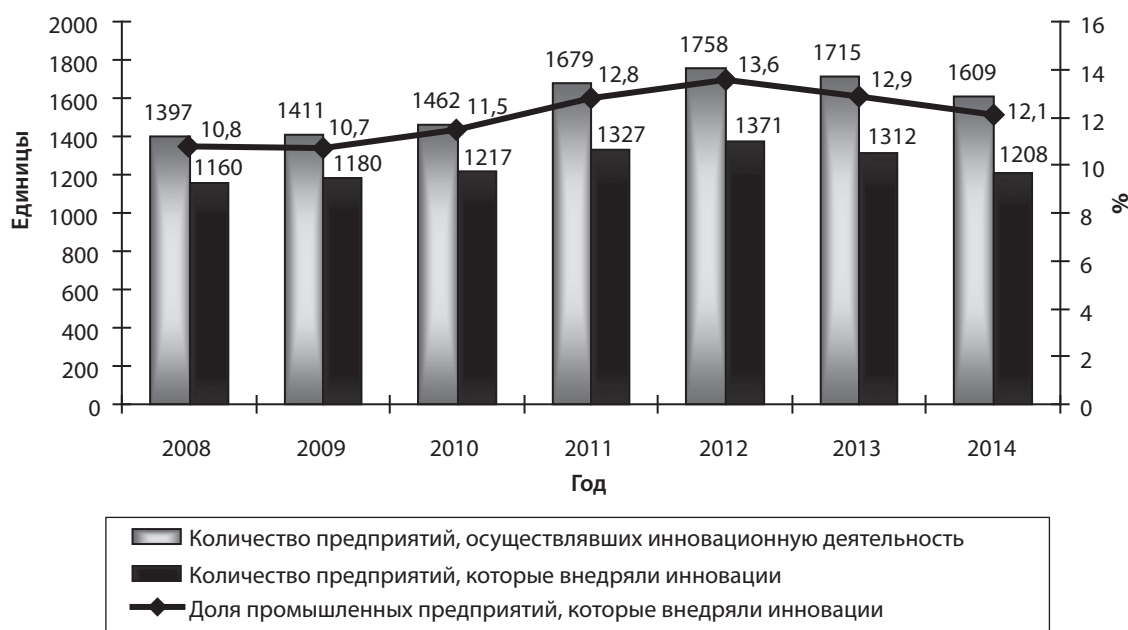

Рис. 2. Инновационная активность промышленных предприятий Украины в 2008–2014 гг.

Источник: составлено и рассчитано по данным [10].

Рис. 3. Внедрение инноваций на промышленных предприятиях Украины в 2008–2014 гг.

Источник: составлено и рассчитано по данным [10].

которая в настоящее время не в состоянии разработать последовательную и действенную стратегию экономического развития Украины путем реализации реформ, направленных на воплощение интересов общества, а не на собственные приоритеты органов власти.

Первоочередными мерами со стороны правительства должны стать меры государственного уровня, которые предусматривают поддержку устойчивого экономического роста и его развитие; сохранение политической стабильности, поэтапную модернизацию промышленного комплекса Украины, устранение диспропорций в экономике, уход от сырьевого уклада к экспорту продукции глубокой переработки, переход на новый технологический уклад производства. Такое управление

требует пересмотра инновационной политики Украины, усовершенствование законодательства (в частности, в сфере защиты интересов национальных производителей на внутреннем рынке). На основании предложенного развития национальной инновационной системы нами были разработаны необходимые государственные меры повышения конкурентоспособности экономики Украины (рис. 4). Эти меры на государственном и региональном уровнях создают действенную и эффективную систему поддержки инновационной деятельности предприятий на всех уровнях власти, что позволит повысить эффективность использования имеющихся ресурсов и их потенциала для выхода на международные рынки, а также перехода на качественно новый постиндустриальный уровень развития украинской экономики.

Формирование полноценной целостной национальной инновационной системы, отдельные элементы которой сегодня существуют, но изолированы друг от друга; развитие и государственная поддержка деятельности субъектов инновационной инфраструктуры – технопарков, технополисов, бизнес-инкубаторов, научно-технологических центров, фондов венчурного инвестирования

Создание Национального совета по вопросам науки и технологий (подобный орган существует во многих развитых странах) как единого государственного экспертно-прогнозного органа для оценки перспектив научно-технологического развития и определение его приоритетов, формирование соответствующей инновационно-технологической политики и координации деятельности органов государственного управления по ее реализации

Формирование в составе названного Совета единого государственного банка научно-технических разработок и идей, среди функций которого будет обобщение оценок экономических, социальных и экологических последствий внедрения существующих разработок, формирование запаса технологических идей, которые не востребованы сегодня, но могут найти применение в будущем вследствие конъюнктурных изменений

Пересмотр подходов к формированию структуры исследований и разработок в промышленности, поскольку сейчас в ней преобладают исследования, осуществляемые для нужд отраслей тяжелой индустрии, в частности металлургии, тогда как в мире они ориентируются преимущественно на сферу высоких технологий и создание наукоемких продуктов на пересечении разных областей знаний

Полное покрытие государством расходов на проведение фундаментальных исследований государственных и частных научно-исследовательских учреждений и субъектов производства по приоритетным направлениям на начальных этапах; введение совместного, с участием частного бизнеса, финансирования прикладных исследований и разработок; предоставление государственного финансирования на прикладные разработки на условиях государственного заказа, конкурсного отбора исполнителей и обязанности дальнейшего внедрения этих разработок

Введение экономических механизмов стимулирования инновационной деятельности субъектов и внедрение инноваций в производство. Среди них: уменьшение налогооблагаемой прибыли на размер расходов на НИОКР; введение плавающих ставок налога на прибыль, в зависимости от размера расходов субъектов, на собственные НИОКР; приобретение новых технологий и оборудования, относительно объемов реализованной продукции или в зависимости от доли инновационной продукции в общем объеме; освобождение предприятий от уплаты НДС за продуктами, которые являются объектами интеллектуальной собственности; освобождение от таможенных платежей импорта оборудования и материалов, используемых в проведении НИОКР; предоставление предприятиям государственных беспроцентных займов на приобретение и освоение сертифицированных инновационных продуктов, бесплатных лицензий на промышленное освоение интеллектуальной собственности, принадлежащей государству, и созданной за счет ее средств; применение налоговых стимулов к субъектам производства, осуществляющих подготовку кадров для исследовательской деятельности за свой счет

Рис. 4. Государственные меры поддержки развития национальной инновационной системы

Источник: разработано авторами.

ВЫВОДЫ

Таким образом, на государственном уровне необходимо определить приоритеты развития экономики и направить ресурсы на стимулирование наиболее перспективных отраслей национального производства, которые имеют высокий конкурентный потенциал для выхода на мировой рынок, а также стабилизировать денежно-финансовую политику, банковскую систему, усовершенствовать систему регулирования конкуренции и стимулировать активизацию инновационных процессов в экономике для создания постиндустриального уклада развития национальной экономики. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Галузева програма енергоефективності та енергозбереження на період до 2017 року : Затверджено наказом Міністра промислової політики України від 25.02.2009 р., № 152 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua>
2. Діяльність суб'єктів господарювання. 2013 р. : статистичний збірник // Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua
3. Енергетична стратегія України на період до 2030 р. : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.03.2006 р., № 145-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua>

4. Квартальні розрахунки валового внутрішнього продукту України 2001–2013 роки : статистичний збірник // Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua

5. Коваленко Л. О. Стратегічні пріоритети економічної політики в умовах євроінтеграційних процесів / Л. О. Коваленко // Стратегія і тактика удосконалення політики сталого розвитку України в контексті євроінтеграційних процесів : колективна монографія : у 2-х томах ; під заг. ред. к. е. н., проф. Л. О. Коваленко. – Ніжин : ФОП Лук'яненко В. В.; ТПК «Орхідея», 2015. – 340 с. – С. 10–31.

6. Концепція Державної програми підвищення конкурентоспроможності національної економіки на 2007–2015 роки / ДУ «Інститут економіки та прогнозування» / Під кер. д. е. н. І. В. Крюкової [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iee.org.ua/ru/publication/85>

7. Луцька Н. І. Функції держави у регулюванні національної економіки / Н. І. Луцька // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 22. – С. 39–42.

8. Маргасова В. Г. Фінансове забезпечення інноваційної основи структурних зрушень / В. Г. Маргасова, Н. В. Ткаленко // Фінансовий механізм структурної модернізації економіки України : [монографія / за заг. ред. С. В. Онишко, В. П. Унінець-Ходаківської]. – Ірпінь : Вид-во Національного університету ДПС України, 2013. – С. 290–302.

9. Маркіна І. А. Методологічне забезпечення оцінки конкурентоспроможності підприємств в умовах вступу України в СОТ і ЄС : монографія / І. А. Маркіна, В. Ф. Іванюта, П. В. Іванюта. – Полтава : РВВ ПУЕТ, 2010. – 168 с.

10. Наукова та інноваційна діяльність в Україні : статистичний збірник / Державна служба статистики України, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

11. Саннікова С. Ф. Статистичне дослідження динаміки інноваційної активності промислових підприємств України / С. Ф. Саннікова // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2011. – № 4. – С. 142–145.

REFERENCES

"Dialnist subiektiv hospodariuvannia. 2013 r." [Business entities. 2013]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. www.ukrstat.gov.ua

"Kvartalni rozrakhunky valovoho vnutrishnyoho produktu Ukrainy 2001–2013 roky" [Quarterly Estimates of GDP Ukraine 2001–2013 years]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. www.ukrstat.gov.ua

Kovalenko, L. O. "Stratehichni priorytety ekonomichnoi polityky v umovakh yevrointehratsiinykh protsesiv" [Strategic priorities of economic policy in the European integration processes]. In *Stratehiia i taktyka udoskonalennia polityky staloho rozvytku Ukrainy v konteksti ievrointehratsiinykh protsesiv*, 10–31. Nizhyn: FOP Lukianenko V. V.; TPK «Orkhidea», 2015.

"Kontseptsiiia Derzhavnoi prohramy pidvyshchennia konkurentospromozhnosti natsionalnoi ekonomiky na 2007–2015 roky" [The concept of the State program of improving the competitiveness of the national economy in 2007–2015]. <http://www.iee.org.ua/ru/publication/85>

[Legal Act of Ukraine] (2006). <http://www.zakon1.rada.gov.ua>

[Legal Act of Ukraine] (2009). <http://www.zakon1.rada.gov.ua>

Lutska, N. I. "Funktsii derzhavy u rehuliuванні natsionalnoi ekonomiky" [State functions in the regulation of the national economy]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 22 (2013): 39–42.

Marhasova, V. H., and Tkachenko, N. V. "Finsove zabezpechennia innovatsiinoi osnovy strukturnykh zrushen" [Financial support innovative basis of structural changes]. In *Finsovy mekha-*

nizm strukturnoi modernizatsii ekonomiky Ukrainy, 290–302. Irpin: Vyd-vo Natsionalnoho universytetu DPS Ukrainy, 2013.

Markina, I. A., Ivaniuta, V. F., and Ivaniuta, P. V. *Metodolohichne zabezpechennia otsinky konkurentospromozhnosti pidpriemstv v umovakh vstupu Ukrainy v SOT i IES* [Providing methodological evaluation of competitiveness of enterprises in the Ukraine's accession to the WTO and the EU]. Poltava: RVV PUET, 2010.

"Naukova ta innovatsiina diialnist v Ukraini" [Research and Innovation in Ukraine]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. www.ukrstat.gov.ua

Sannikova, S. F. "Statystychne doslidzhennia dynamiky innovatsiinoi aktyvnosti promyslovykh pidpriemstv Ukrainy" [Statistical study the dynamics of innovative activity of industrial enterprises of Ukraine]. *Derzhava ta rehiony. Serii: Ekonomika ta pidpriemnytstvo*, no. 4 (2011): 142–145.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ЛІЗИНГОВИХ ОПЕРАЦІЙ З ТОЧКИ ЗОРУ ОБЛІКУ ТА АНАЛІЗУ

© 2015 ПОТАПОВА Н. О.

УДК 657.22.0:330.3220

Потапова Н. О. Організаційно-економічні аспекти лізингових операцій з точки зору обліку та аналізу

Метою статті є дослідження методик організації та реалізації різних видів лізингових угод. Установлено, що українським підприємствам лізинг дає можливість інноваційних трансформацій з одночасним вирішенням завдання економії грошових ресурсів. Визначено принциповий порядок організації угоди тристороннього лізингу. Систематизовано врегулювання на законодавчому рівні різних країн розподілу деяких видів ризиків, пов'язаних з експлуатацією, знищенням і ушкодженням об'єкта лізингу. Проаналізовано правове забезпечення лізингу в різних країнах як важливої умови його успішного розвитку у сфері залучення іноземних інвестицій. Узагальнено найсуттєвіші переваги та недоліки лізингу порівняно з операціями купівлі-продажу та залученням кредитних ресурсів. Запровадження у вітчизняну практику здійснення лізингових операцій загальноприйнятих міжнародних принципів передбачає врахування специфіки вітчизняного підприємництва та вимагає значного обсягу інформації системного характеру, переважна більшість якої формується завдяки процедурі бухгалтерського обліку та аналізу. Таким чином, перспективами подальших розвідок у даному напрямі є дослідження й узагальнення методології обліку та методики аналізу лізингових операцій в одержувача активів.

Ключові слова: лізинг, лізингодавець, лізингодержувач, об'єкт лізингу, лізингова угода.

Табл.: 2. **Бібл.:** 11.

Потапова Наталя Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку, аудиту та економічного аналізу, Харківський інститут фінансів Українського державного університету фінансів і міжнародної торгівлі (пер. Плетньовський, 5, Харків, 61003, Україна)

E-mail: potapova.natalya.a.@gmail.com

УДК 657.22.0:330.3220

UDC 657.22.0:330.3220

**Потапова Н. А. Организационно-экономические аспекты
лизинговых операций с точки зрения учета и анализа**

Целью статьи является исследование методик организации и реализации разных видов лизинговых сделок. Установлено, что украинским предприятиям лизинг дает возможность инновационных трансформаций с одновременным решением задачи экономии денежных ресурсов. Определен принципиальный порядок организации сделки трехстороннего лизинга. Систематизировано урегулирование на законодательном уровне разных стран распределения некоторых видов рисков, связанных с эксплуатацией, уничтожением и повреждением объекта лизинга. Проанализировано правовое обеспечение лизинга в разных странах как важное условие его успешного развития в сфере привлечения иностранных инвестиций. Обобщены самые существенные преимущества и недостатки лизинга по сравнению с операциями купли-продажи и привлечением кредитных ресурсов. Внедрение в отечественную практику осуществления лизинговых операций общепринятых международных принципов предусматривает учет специфики отечественного предпринимательства и требует значительного объема информации системного характера. Подавляющая часть такой информации формируется благодаря процедуре бухгалтерского учета и анализа. Таким образом, перспективами дальнейших разработок в данном направлении являются исследование и обобщение методологии учета и методики анализа лизинговых операций у получателя активов.

Ключевые слова: лизинг, лизингодатель, лизингополучатель, объект лизинга, лизинговое соглашение.

Табл.: 2. **Библ.:** 11.

Потапова Наталья Александровна – кандидат экономических наук, доцент кафедры учета, аудита и экономического анализа, Харьковский институт финансов Украинского государственного университета финансов и международной торговли (пер. Плетневский, 5, Харьков, 61003, Украина)

E-mail: potapova.natalya.a.@gmail.com

**Potapova N. O. Organizational-Economic Aspects of Leasing Operations
in Terms of Accounting and Analysis**

The article is aimed at studying the techniques for organization and implementation of different kinds of leasing dealings. It has been specified that in case of Ukrainian enterprises leasing gives the possibility for innovative transformations with a simultaneous solution of the task of economizing their financial resources. The principal order for organizing a tripartite leasing dealings has been determined. The adjustment at the legislative level, respecting differences between countries, of the distribution of certain types of risks connected with exploitation, destruction and damage of the object of leasing has been systematized. The legal securing of leasing in different countries as an essential condition for its successful development in the sphere of attracting foreign investment has been analyzed. The most significant advantages and disadvantages of leasing versus the buying-selling operations as well as attraction of credit resources have been generalized. Introduction into the domestic practice of leasing operations the generally accepted international principles requires considering the specifics of the domestic entrepreneurship and demands a significant amount of information of a systemic nature. The bulk of this information is generated through the accounting and analysis procedure. Thus, the prospects for further development in this direction are studying and generalization of both the accounting methodology and methods for analysis of leasing operations in terms of recipient of assets.

Key words: leasing, lessor, lessee, object of leasing, leasing agreement.

Tabl.: 2. **Bibl.:** 11.

Potapova Natalya O. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Accounting, Audit and Economic Analysis, Kharkiv Institute of Finance of the Ukrainian State University of Finance and International Trade (per. Pletnovskyy, 5, Kharkiv, 61003, Ukraine)

E-mail: potapova.natalya.a.@gmail.com

Скорочення промислового виробництва розпочате наприкінці 2012 р., поглибилось у 2014 р. і продовжується в поточному багатому в чому у зв'язку із зупинкою промисловості Луганської та Донецької областей та втратою російського ринку збуту [10]. Так, якщо в першому півріччі 2014 р. показники промисловості знизилися на 4,7 %, то за результатами року падіння склало 10,7 %. У сфері будівництва падіння при-скорилося з 9 % до 22,7 %, вантажообороту – з нульового

показника до 10,8 %. Лише позитивна динаміка аграрного сектора (річне зростання – 2,8 %) утримала загальні показники економіки України від повного обвалу [11]. Відплив інвестиційних капіталів та тенденція скорочення банківського кредитування є додатковими факторами гальмування економічного розвитку України.

Необхідність підвищення результативності управлінських рішень щодо оновлення, реконструкції та модернізації техніко-технологічної бази спонукає україн-

ські підприємства до активного пошуку оптимальних методів залучення інвестиційних ресурсів.

Лізингові операції розглядаються діловими колами України, насамперед, як засіб фінансування, що дозволяє створити альтернативу традиційному кредитуванню проектів [6].

Звичайно під лізингом розуміють довгострокову оренду основних засобів виробництва для їхнього використання орендарем у виробничих цілях, у той час як орендодавець, якому належить здане в оренду майно, зберігає право власності на нього до кінця терміну угоди.

Однак лізинг – це специфічна форма оренди, що зближує поняття лізингу і кредиту. На відміну від оренди в процесі лізингу беруть участь не два, а три і більше суб'єктів: постачальник устаткування, лізингова компанія і користувач. Крім того, можуть бути задіяні посередники, гарантії і кредитори [4].

Українське законодавство визначає лізинг як підприємницьку діяльність [5]. Об'єктом лізингу може бути будь-яке майно, віднесенне до основних фондів підприємства, за винятком земельних ділянок, природних об'єктів і державного майна, що може брати участь у лізингових відносинах тільки з дозволу органу, що здійснює управління цим майном у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Брати участь у лізингових відносинах можуть тільки юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності.

Суб'єктами лізингу, по законодавству України, є: лізингодавець, який передає майно в користування за договором лізингу; лізингоодержувач, що одержує майно в користування; і продавець, що є виготовлювачем майна або його власником. Майно, що передається в лізинг, може бути як власністю лізингодавця, так і купуватися їм у відповідного продавця за дорученням лізингоодержувача.

Угоди тристороннього лізингу одержали найбільше поширення на міжнародному ринку, на частку цієї категорії лізингових угод приходить від 80% до 85% від загального числа укладених договорів лізингу.

Таким чином, лізинг включає відносини купівлі-продажу і відносини оренди. Але стрижнем відносин тут є кредитна операція, а ключовою фігурою – лізингова компанія, що надає лізингоодержувачеві фінансову послугу. Лізингодавець купує майно у власність за повну вартість, але не для себе, а для користувача, що одержує і використовує це майно, не вкладаючи одноразово всю суму, а періодично сплачуючи за це відповідні внески. Отже, лізинг можна розглядати як передачу майна в тимчасове користування на умовах зворотності, терміновості, платності, тобто кваліфікувати як кредит в основний капітал.

Тому, з точки зору бухгалтерського обліку та економічного аналізу, лізинг є специфічним кредитом, наданим лізингодавцем лізингоодержувачеві у формі переданого в користування майна.

Необхідними умовами передачі майна в користування за договором лізингу є: виключне право користування майном; визначеність терміну дії угоди; сплата періодичних лізингових платежів.

Таким чином, положення про виключне право користування майном, що є присутнім у законі, виключає можливість сублізингу.

Об'єкт лізингу протягом усього терміну дії угоди є власністю лізингодавця.

Право користування об'єктом лізингу належить лізингоодержувачеві тільки на умовах, визначених договором лізингу.

Основне місце в системі лізингових відносин належить поняттю лізингових платежів. На практиці мотивація до взаємодії лізингодавця і лізингоодержувача ґрунтується на конкретних економічних розрахунках. Одержання лізингових платежів з власності, що здається у лізинг, є метою такого роду угод. Саме лізингові платежі можуть зробити лізинг взаємовигідним для всіх його учасників.

Під лізинговими платежами розуміють загальну суму, яка сплачується лізингоодержувачем лізингодавцю за надане йому право користування майном – об'єктом угоди.

У лізингові платежі включаються: амортизація лізингового майна за весь термін дії угоди лізингу, компенсація плати лізингодавця за використані їм позикові кошти, комісійна винагорода, плата за додаткові послуги лізингодавця, передбачені договором лізингу. Лізингові платежі сплачуються у вигляді окремих внесків.

Платежі можуть здійснюватися в грошовій формі, компенсаційній формі, тобто продукцією або послугами лізингоодержувача, а також у змішаній формі. При цьому ціна продукції або послуг лізингоодержувача встановлюється відповідно до чинного законодавства.

Лізингове законодавство в Україні захищає права як лізингодавця, так і лізингоодержувача. Так, несплата лізингоодержувачем лізингових платежів протягом двох чергових термінів спричиняє повернення об'єкта лізингу лізингодавцю в безперечному порядку.

При банкрутстві лізингоодержувача, арешті або конфіскації його майна об'єкт лізингу відокремлюється від загального майна лізингоодержувача і передається лізингодавцю.

Лізингодавець має право здійснювати за свій рахунок контроль за умовами експлуатації та цілеспрямованим використанням об'єкта лізингу і, у випадку нанесення лізингоодержувачем якого-небудь збитку, може вимагати його відшкодування відповідно до умов договору.

Відповідно до Конвенції про міжнародний фінансовий лізинг лізингодавець не може втручатися у вибір лізингоодержувачем продавця майна і визначення специфіки об'єкта лізингу [1].

Відповідно до цього законодавства лізингоодержувач має право вимагати відшкодування збитку, заподіяного невиконанням лізингодавцем умов договору лізингу.

У міжнародних економічних відносинах зустрічається цілий ряд різноманітних видів лізингових угод. Однак основними видами лізингу є фінансовий і оперативний лізинг [3].

Фінансовий лізинг по своїй економічній суті аналогічний довгостроковому кредитуванню. Характеризу-

ється середньо- та довгостроковим первинним періодом контракту й амортизацією повної або більшої частини вартості устаткування. Термін подібного контракту не може бути менше 60 % періоду повної амортизації вартості лізингового майна, визначеної в день укладання контракту. Після закінчення терміну дії контракту лізингоодержувач може повернути об'єкт лізингу лізингодавцю, продовжити угоду, укласти нову або купити об'єкт лізингу по залишковій вартості. Фактично фінансовий лізинг відрізняється від довгострокового кредитування купівлі моментом переходу права власності на об'єкт лізингу до лізингоодержувача. Право власності на об'єкт фінансового лізингу здобувається лізингоодержувачем після сплати повної вартості об'єкта лізингу відповідно до умов договору і законодавства України [8].

У практиці зовнішньоекономічного співробітництва Схід – Захід угоди фінансового лізингу укладаються, як правило, на термін від 3 до 5 років. При цьому в більшості випадків обов'язок сплати податків, витрат по страхуванню, техобслуговуванню й експлуатації устаткування лежить на лізингоодержувачеві.

Фінансовий лізинг – найбільш розповсюджена форма лізингу у відносинах Схід – Захід. Однак цей різновид лізингу нерідко зіштовхується з проблемами, пов'язаними з недостатньою деталізацією, а іноді й неадекватністю інституціонального регулювання лізингу в східноєвропейських країнах.

Особливою формою фінансового лізингу є лізинг із використанням позикових коштів, при якому основна частина вартості устаткування оплачується за рахунок банківських позик, отриманих лізингодавцем на ринку позикового капіталу під заставу вартості нерухомого або будь-якого іншого майна. У цьому випадку може укладатися окрема угода, за якою лізингові платежі переводяться безпосередньо кредиторам. Така форма розрахунків розглядається банками як своєрідна гарантія одержання платежів за виданими лізингодавцю кредитами. Найбільш широке застосування ця форма лізингу знайшла при фінансуванні будівництва великих нафтохімічних комплексів в Угорщині.

У рамках *оперативного лізингу* контрактний термін значно менше, ніж тривалість життєвого циклу устаткування. Договір може бути укладений на термін, за який амортизується менше 90 % вартості об'єкта лізингу. У цьому випадку можливо повторне використання об'єкта, але устаткування, знос якого становить 90 % і більше, не може бути передане в лізинг. Типовим прикладом операційного лізингу може служити одноразове або сезонне користування літаками, судами, будівельною технікою. Цей вигляд лізингової операції пропонується, як правило, виробником устаткування, торговими компаніями або їх дочірніми лізинговими фірмами.

У практиці східноєвропейських країн строк угоди оперативного лізингу не перевищує трирічний період.

Лізингоодержувач зберігає за собою право анулювання контракту за умови попереднього і завчасного повідомлення лізингодавця. Ця форма лізингу передбачає більшу відповідальність лізингоодержувача за збереження об'єкта лізингу. Лізингоодержувач бере на себе

зобов'язання самостійно укладати контракти з фірмою-постачальником на ремонт і техобслуговування устаткування.

Деякі західні фірми покладають на лізингоодержувачів зі східноєвропейських країн обов'язок підшукати підприємства у своїй країні, які готові взяти у подальшу оренду устаткування, по якому минає первинний лізинговий термін. Такий пункт, як правило, міститься в контрактах, у яких залишкова вартість устаткування велика і де не передбачається купівля об'єкта лізингу по залишковій вартості.

Основою лізингу є договір, що регулює правовідносини між суб'єктами лізингу. Реорганізація лізингодавця не є підставою для зміни умов договору або його розірвання.

Однак лізингові угоди породжують такий широкий спектр правовідносин, який неможливо вмістити у рамки одного договору. Переважна більшість лізингових угод між західними і східноєвропейськими фірмами передбачає, як правило, такий мінімальний перелік контрактів.

По-перше, загальна лізингова угода між виробником і лізинговою компанією, відповідно до одного з пунктів якої остання закуповує машини й устаткування для подальшої здачі його в оренду східноєвропейському лізингоодержувачу. Цей контракт регулюється за домовленістю законодавством країни базування одного з партнерів.

По-друге, власне лізинговий контракт між західною лізинговою компанією і східноєвропейським лізингоодержувачем на передачу устаткування в лізинг. Лізингоодержувачем може виступати виробниче підприємство, банк, національна лізингова фірма або зовнішньоекономічне об'єднання агентської угоди від імені виробничого підприємства, що бере устаткування в лізинг.

По-третє, окремі контракти між західною фірмою – постачальником і східноєвропейським лізингоодержувачем на технічне обслуговування і постачання запасних частин. У випадку якщо лізингові платежі сплачуються з прибутку, отриманого від експорту продукції, виробленої на устаткуванні, що отримано у лізинг, звичайно укладається ще два контракти: контракт між східноєвропейським лізингоодержувачем і західною фірмою – покупцем виробленої продукції; контракт між західною лізинговою фірмою і фірмою – покупцем продукції, за яким лізингові платежі сплачуються з надходжень від реалізації товарів лізингоодержувача.

Одним з найважливіших питань, з якими зіштовхується західний лізингодавець при укладанні лізингових угод з підприємствами східноєвропейських країн, є проблема гарантованості угоди від різного роду ризиків. Питання розподілу ризику між сторонами варто ретельно проробляти на передінвестиційній фазі. Оскільки в основі лізингової угоди лежить фінансування, лізингодавець повинен бути готовим узяти на себе цей вид ризику.

Водночас ризики, пов'язані з адекватністю інвестицій у те або інше устаткування та його експлуатацію, як правило, цілком перекладаються на лізингоодержувача. Варіанти законодавчого врегулювання розподілу

деяких видів ризиків, пов'язаних з експлуатацією, знищенням і ушкодженням об'єкта лізингу, представлено в табл. 1 [2].

Лізингодавець приймає на себе ризик кредитування і країний ризик, але операційний ризик, ризик, пов'язаний з контрактом купівлі-продажу, і податковий ризик, тобто так звані нефінансові ризики, як правило, цілком лягають на лізингоодержувача.

Західноєвропейські лізингові фірми для забезпечення гарантій від ризиків, пов'язаних з постачаннями в країні Східної Європи, прагнуть до одного з двох варіантів: або отримати від лізингоодержувача банківську гарантію або, в окремих випадках, – відповідне забезпечення через систему гарантій по експортних кредитах у країні постачальника; або придбати на ринку страховий поліс у приватної страхової компанії, що значно здорожчує вартість лізингу. Якщо лізингодавець не може одержати банківську гарантію від лізингоодержувача або гарантію по експортних кредитах від постачальника, то останнім засобом зберегти лізингову угоду від ризику неплатоспроможності лізингоодержувача є отримання гарантій постачальника устаткування на суму поточних лізингових відрахувань і залишкової вартості устаткування. У деяких випадках фірми-постачальники беруть на себе такий ризик з метою стимулювання збуту, але ці послуги, зрозуміло, враховуються в продажній ціні устаткування.

Через сутність лізингової угоди, відповідно до якої майно, що здається, залишається власністю фірми-лізингодавця, сам факт наявності об'єкта лізингу є відомою гарантією від ризику неплатоспроможності на лізингоодержувача. Причому ступінь гарантованості лізингодавця визначається ринковою ціною устаткування на той або інший момент часу.

Ця сума може відрізнятися залежно від темпів морального старіння, а також руху цін на ринку уживаних товарів.

Реалізація вузькоспеціалізованого устаткування, особливо якщо воно виконано за кресленнями замов-

ника, як правило, значно складніша, ніж продаж серійних машин. З іншого боку, багато товарів машинобудівної галузі мають короткий життєвий цикл і швидко втрачають вартість у результаті морального старіння. При здачі в лізинг такого устаткування лізингові фірми компенсують підвищений ризик, пов'язаний з можливою неплатоспроможністю лізингоодержувача, пропонуючи більш високі лізингові ставки. У таких угодах неможливість українським лізингоодержувачем отримати гарантію від солідного комерційного банку може перетворитися у великі валютні перепаати. Разом з тим ціни на деякі види продукції важкого машинобудування мають тенденцію до інфляційного зростання. Таке устаткування має велику вартість як гарантію від ризику неплатоспроможності лізингоодержувача. В усіх випадках фірма-лізингодавець враховує фактори ризику в ціні: більший ризик супроводжується більш високими ставками лізингових платежів [9].

У більшості ж випадків лізингова компанія ставить на переговорах питання про одержання додаткових гарантій. Враховуючи, що сьогодні українські підприємства не можуть представити в повному обсязі жодної з форм гарантійного забезпечення, які широко застосовуються у світовій практиці, таких як застава нерухомості, банківських депозитів, акцій, облігацій і інших цінних паперів, то мова зводиться до можливості одержання гарантій уряду України [7].

Таким чином, використання лізингових угод як форми залучення інвестиційних ресурсів має цілий ряд складностей.

У цих умовах важливим аспектом успішного розвитку міжнародного лізингу є його правове забезпечення. На це варто звернути особливу увагу тому, що, з одного боку, лізингові відносини надзвичайно складні, а з іншого боку – тому, що в різних країнах вони кваліфікуються і регулюються неоднаково, що має особливе значення для українських підприємств у випадку вибору лізингу для здійснення проекту спільного підприємництва за участю іноземного партнера (табл. 2).

Таблиця 1

Розподіл ризиків і витрат у законодавстві різних країн.

Україна	Росія	Білорусія
Ризик випадкового знищення або ушкодження об'єкта фінансового лізингу несе лізингоодержувач, якщо інше не передбачено договором лізингу. Ризик випадкового знищення або ушкодження при оперативному лізингу несе лізингодавець, якщо інше не передбачено договором лізингу	Ризик випадкової загибелі, втрати, псування лізингового майна несе лізингодавець. Договором може бути передбачений перехід указанного ризику до лізингоодержувача з моменту постачання йому майна	Ризик випадкової загибелі, втрати, псування або ушкодження лізингового майна переходить від лізингодавця до лізингоодержувача з моменту передачі йому у володіння або користування даного майна, якщо це передбачено договором

Таблиця 2

Правове регулювання лізингу

Країни, у яких лізинг регламентується спеціальними законами	Країни, у яких регулювання лізингу здійснюється спеціальними законодавчими актами «загального права»	Країни, що не мають спеціальних законів, що регулюють лізингові відносини
Бельгія, Іспанія, Португалія, Франція, Росія, Україна, Білорусія	Англія, Австралія, Нова Зеландія	США, Німеччина

Відсутність одноманітності в лізинговому законодавстві пов'язана з істотними розбіжностями в правилах і стандартах бухгалтерського обліку, у віднесенні лізингових платежів на витрати виробництва, а значить, на оподаткування підприємств.

ВИСНОВКИ

Для українських підприємств лізинг надає можливість одночасного розв'язання двох проблем, надзвичайно актуальних у теперішніх економічних умовах: одержання сучасного обладнання і мінімізації обсягу одномоментних виплат в іноземній валюті.

Лізинг у порівнянні з традиційною купівлею-продажем має багато переваг, серед яких належить виділити такі, найбільш значущі. Лізинг дає можливість лізингоодержувачу розширити виробництво та налагодити обслуговування обладнання без значних одноразових витрат і залучення позикових коштів. Орендні виплати починаються лише після початку експлуатації обладнання, що дає можливість підприємству здійснювати їх за рахунок коштів, які надходять від реалізації продукції, виробленої на орендованому обладнанні. Лізингові угоди можуть передбачати зобов'язання лізингодавця виконувати ремонт і технічне обслуговування обладнання, що є надважливим під час лізингу складного комплектного обладнання. Лізинг дозволяє лізингоодержувачу періодично відновлювати морально застаріле обладнання без значних фінансових витрат. Податкові пільги та інші інвестиційні заохочення, що поширені в багатьох західних країнах, дозволяють іноді домовлятися про лізингові ставки, нижчі рівня поточного банківського відсотка. У зв'язку з фіксованим графіком здійснення лізингових платежів лізингоодержувач має більше можливостей координування витрат на фінансування капіталовкладень і грошових надходжень від реалізації продукції, що випускається, аніж за операцій купівлі-продажу обладнання. Згідно з деякими лізинговими угодами лізингоодержувач має пільги при придбанні орендованого майна по закінченні терміну дії контракту. Лізингова фірма може сприяти в розробці техніко-економічного обґрунтування проекту. Лізинг дозволяє оперативніше реагувати на зміни ринкової кон'юнктури. Широкий спектр послуг, які надаються за угодами лізингу, та можливість проведення складних багаторівневих операцій забезпечує високий ступень адаптації до конкретних потреб лізингоодержувача.

Лізинг не погіршує платіжне положення країни. За правилами МВФ зобов'язання лізингу не включаються до показника зовнішньої заборгованості.

Водночас лізинг має певні недоліки, які можуть бути успішно подолані за умов грамотного структурування угод. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Артіш В. І.** Історичні аспекти виникнення та розвитку лізингу в світі / В. І. Артіш // Український інвестиційний журнал WELCOM. – 2010. – № 11. – С. 3–11.
2. **Брус С. І.** Розвиток ринку лізингових послуг в Україні / С. І. Брус // Фінанси України. – 2010. – № 11. – С. 75–85.

3. **Внукова Н. М.** Чи є можливості розвитку фінансового лізингу в Україні / Н. М. Внукова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.Leasing.org.ua>

4. **Грищенко І. М.** Дослідження становлення лізингового посередництва / І. М. Грищенко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 8 (62). – С. 61–66.

5. **Грищенко О.** Фінансовий лізинг: історія, сучасність та перспективи розвитку / О. Грищенко // Юридичний журнал. – 2010. – № 3. – С. 32–41.

6. **Зав'ялова І. А.** Стан та перспективи розвитку лізингового ринку в Україні: матеріали сьомої Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Актуальні проблеми сучасної науки» / І. А. Зав'ялова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/zavyalova-ia-stan-ta-perspekt>

7. **Ладюк О. Д.** Розвиток лізингу в Україні: переваги і недоліки / О. Д. Ладюк // Фінанси, учет, банки. – 2008. – № 14. – С. 59–65.

8. **Онищук Я. В.** Розвиток лізингу в Україні / Я. В. Онищук // Фінанси України. – 2009. – № 7. – С. 106–113.

9. **Пономаренко Т.** Через системне регулювання лізингових операцій до створення високотехнологічних виробництв / Т. Пономаренко // Лізинг в Україні. – 2011. – № 3. – С. 7–8.

10. **Щодо тенденцій розвитку економіки України у 2014–2015 рр.** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1635>

11. **Україна 2014–2015. Долаючи виклики (аналітичні оцінки)** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/upload/Pidsumky_2014_2015_A4_fnl.pdf

REFERENCES

Artysh, V. I. "Istorychni aspekty vynyknennia ta rozvytku lizynhu v sviti" [Historical aspects of occurrence and development of leasing in the world]. *WELCOM*, no. 11 (2010): 3-11.

Brus, S. I. "Rozvytok rynku lizynhovykh poslug v Ukraini" [The development of the leasing market in Ukraine]. *Finansy Ukrainy*, no. 11 (2010): 75-85.

Hryshchenko, I. M. "Doslidzhennia stanovlennia lizynhovoho poserednytstva" [Research of leasing mediation]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 8 (62) (2009): 61-66.

Hryshchenko, O. "Finansovi lizynh: istoriia, suchasnist ta perspektivy rozvytku" [Financial leasing: Past, Present and prospects]. *Yurydychnyi zhurnal*, no. 3 (2010): 32-41.

Ladiuk, O. D. "Rozvytok lizynhu v Ukraini: perevahy i nedoliki" [The development of leasing in Ukraine: advantages and disadvantages]. *Fynansy, uchety, banky*, no. 14 (2008): 59-65.

Onyshchuk, Ya. V. "Rozvytok lizynhu v Ukraini" [The development of leasing in Ukraine]. *Finansy Ukrainy*, no. 7 (2009): 106-113.

Ponomarenko, T. "Cherez systemne rehulivannia lizynhovykh operatsii do stvorennia vysokotekhnolohichnykh vyrobnytstv" [A system of regulation of leasing operations to create high-tech industries]. *Lizynh v Ukraini*, no. 3 (2011): 7-8.

"Shchodo tendentsii rozvytku ekonomiky Ukrainy u 2014-2015 rr." [Regarding the development of the economy of Ukraine 2014-2015 biennium]. <http://www.niss.gov.ua/articles/1635>

"Ukraina 2014-2015. Dolaiuchy vyklyky (analitichni otsinky)" [Ukraine 2014-2015. Overcoming challenges (analytical assessment)]. http://www.razumkov.org.ua/upload/Pidsumky_2014_2015_A4_fnl.pdf

Vnukova, N. M. "Chy ie mozhlyvosti rozvytku finansovoho lizynhu v Ukraini" [Is there any possibility of financial leasing in Ukraine]. <http://www.Leasing.org.ua>

Zavyalova, I. A. "Stan ta perspektivy rozvytku lizynhovoho rynku v Ukraini" [State and prospects of development of the leasing market in Ukraine]. <http://intkonf.org/zavyalova-ia-stan-ta-perspekt>

РАЗВИТИЕ УПРАВЛЕНИЯ ТЕРРИТОРИЯМИ НА ОСНОВЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ

© 2015 ЩЕПАК В. В.

УДК 338.2

Щепак В. В. Развитие управления территориями на основе использования географических информационных систем

Цель статьи заключается в изучении видов деятельности органов территориального управления, а также в исследовании возможностей использования геоинформационных систем в управлении территориями. Выделены четыре вида деятельности органов территориального управления. Определено, что основной задачей территориального управления является решение комплекса региональных социально-экономических проблем, таких как создание условий динамичного и сбалансированного социально-экономического развития региона, рационального использования природных ресурсов территории, организации эффективной охраны окружающей среды. Предложено на региональном, муниципальном и объектном уровнях управления территориями использовать географические информационные (геоинформационные) системы, концепция которых заключается в создании многослойных электронных карт (опорный слой описывает географию территорий, а каждый из остальных слоев – один из аспектов состояния территорий). Разработана структурно-логическая модель развития территориального управления. Дальнейшие исследования необходимо направить на формирование стратегий развития административно-территориальных формирований на основе изучения подходов к зонированию территорий с учетом возможностей геоинформационных систем.

Ключевые слова: территории, геоинформационные системы, структурно-логическая модель управления территориями.

Рис.: 2. Библ.: 12.

Щепак Вера Васильевна – кандидат технических наук, доцент, доцент кафедры автомобильных дорог, геодезии, землеустройства и сельских зданий, Полтавский национальный технический университет им. Ю. Кондратюка (пр. Первомайский, 24, Полтава, 36011, Украина)

E-mail: kanameeeee@gmail.com

УДК 338.2

UDC 338.2

Щепак В. В. Розвиток управління територіями на основі використання географічних інформаційних систем

Мета статті полягає у вивченні видів діяльності органів територіального управління, а також у дослідженні можливостей використання географічних інформаційних систем в управлінні територіями. Виділено чотири види діяльності органів територіального управління. Визначено, що основним завданням територіального управління є вирішення комплексу регіональних соціально-економічних проблем, таких як створення умов динамічного і збалансованого соціально-економічного розвитку регіону, раціонального використання природних ресурсів території, організації ефективної охорони навколишнього середовища. Запропоновано на регіональному, муніципальному та об'єктному рівнях управління територіями використовувати географічні інформаційні (геоінформаційні) системи, концепція яких полягає у створенні багатословових електронних карт (опорний шар описує географію територій, а кожний з інших шарів – один з аспектів стану територій). Розроблено структурно-логічну модель розвитку територіального управління. Подальші дослідження необхідно спрямувати на формування стратегій розвитку адміністративно-територіальних формувань на основі вивчення підходів до зонування територій з урахуванням можливостей геоінформаційних систем.

Ключові слова: території, геоінформаційні системи, структурно-логічна модель управління територіями.

Рис.: 2. Бібл.: 12.

Щепак Віра Василівна – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри автомобільних доріг, геодезії, землеустрою та сільських будівель, Полтавський національний технічний університет ім. Ю. Кондратюка (пр. Першотравневий, 24, Полтава, 36011, Україна)

E-mail: kanameeeee@gmail.com

Shchepak V. V. Development of Management of Territories Based on the Use of Geographical Information Systems

The article is aimed at studying the kinds of activity of the bodies for territorial administration, as well as examining the possibilities of the use of geographic information systems in the management of territories. Four kinds of activity of bodies for territorial administration have been allocated. It has been determined that the main task of a territorial administration is to find solutions to a complex of regional socio-economic problems, such as creation of conditions for a dynamic and balanced socio-economic development of region, sustainable use of natural resources of the territory, effective protection of environment. It is proposed, at the regional, municipal and object levels of management of territories, to use the geographic information systems (GIS), the concept of provides for creation of multilayer electronic charts (the reference layer describes the geography of the territories, each of the other layers reflects one of aspects related to the status of the territories). The structural-logic model of development of a territorial administration has been elaborated. Further research should be directed to the formation of strategies for development of the administrative-territorial units on the basis of the studied approaches to zoning the territories, in terms of capabilities of the geographic information systems.

Key words: territories, geographic information systems, structural-logic model of management of territories.

Pic.: 2. Bibl.: 12.

Shchepak Vera V. – Candidate of Sciences (Engineering), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Roads, Geodesy, Land Management and Rural Buildings, Poltava National Technical University named after Yu. Kondratyuk (pr. Pershotravnevyy, 24, Poltava, 36011, Ukraine)

E-mail: kanameeeee@gmail.com

Социально-экономические условия развития территорий зависят от эффективности управленческих решений, которые должны учитывать множество факторов, в том числе и географических. Обеспечение многофакторной информацией возможно только при использовании информационных систем и баз данных, сформированных на основе точного описания территорий. Одними из таких систем выступают географические информационные (геоинформационные) системы.

Вопросами управления территориями занимались ученые Чмирева А. Ю., Верхоглядова Н. И., Коротич Е. Б., Иванова З. О., Сиренко К. В., Полякова И. В., Сичко С. М., Гоголь Т. В., Исаченко А. П., Боклаг В. А., Тищенко А., Шевчук С. А. и др.

В научных работах Чмиревой А. Ю. рассматривается необходимость объединения областей в более крупные формирования с целью обеспечения эффективного территориального управления и прогнозирования регионального развития [1].

Исследования Верхоглядовой Н. И. показывают, что обособленная часть территории представляет собой регион, который обладает целостностью и единством земель, своеобразным экономико-географическим положением, особенностью природно-климатических ресурсов и характеризуется наличием сформированной административно-политической системы управления [2, с. 116]. Коротич Е. Б. отмечает, что регион – это большое социально-экономическое территориальное пространство, которое имеет определенные особенности и по которым он отличается от других территориальных комплексов [3, с. 60].

В работах Ивановой З. О. обращается внимание на необходимость эффективного использования потенциала территории и формирования на государственном уровне стратегической концепции управления развитием привлекательности территорий [4, с. 186]. По мнению Сиренко К. В., такая концепция должна предусматривать устранение различий между экономическими и социальными уровнями развития территорий, учитывать их природный потенциал, природные ресурсы, экономические и географические особенности [5, с. 73].

В исследованиях Поляковой И. В. отмечается, что важным сегментом научных исследований является определение эффективных моделей управления территориями на основе эколого-экономического подхода. [6]. Сичко С. М. рассматривает возможность использования мониторинга как инструмента управления, который может обеспечить системное наблюдение за состоянием территорий с целью своевременного выявления изменений, их оценки, предупреждения негативных процессов и ликвидации последствий [7].

В работах Гоголя Т. В. концентрируется внимание на единстве управления территориями и управления земельными ресурсами [8, с. 176]. В то же время исследования Исаченко А. П. показали, что при управлении территориями должным образом не используются возможности землеустройства [9, с. 34]. Поэтому необходима организационная согласованность между принятием управленческих решений по развитию территорий и использованием земельных ресурсов, которые являются компонентом природы, средством производства, территориальным базисом и объектом недвижимости [8, с. 176].

Боклаг В. А. обращает внимание на то, что при принятии решений по управлению территориями отсутствует комплексная многоаспектная информация. Поэтому необходимо создание информационной системы, что является одной из важных задач в сфере государственного и муниципального управления территориями [10, с. 217]. По его мнению, управление развитием территорий должно базироваться на системе информационного обеспечения, в основе которой положена информация о земельных ресурсах в виде сформированной географической информации [10, с. 214].

Вместе с тем, есть понимание необходимости внедрения существующих геоинформационных систем в управление земельными ресурсами и в градостроительную деятельность [11, с. 186]. В научных работах Шевчука С. А. разработана структура информационно-аналитической системы с использо-

ванием геоинформационных систем для улучшения управления, сохранения экологически безопасной, экономически оптимальной защиты территорий [12, с. 16].

Проведенные научные исследования выявили необходимость использования информационных систем в управлении территориями, но при этом не были полностью раскрыты возможности формирования баз данных геоинформационных систем и направления их использования в управлении.

Таким образом, несмотря на многочисленные публикации, проблема организации системы управления территориями на основе использования геоинформационных систем остается актуальной.

Целью публикации является изучение видов деятельности органов территориального управления, а также исследование возможностей использования геоинформационных систем в управлении территориями.

Указанная проблематика в научном плане исследована не полностью.

В процессе подготовки публикации при изучении характерных признаков управления территориями использован системный подход исследования.

Успешная деятельность предприятий и организаций на конкретной территории возможна при условии эффективного территориального управления, которое зависит от способности центральной и местной власти создать благоприятные условия для развития социально-экономической системы территории (региона) и обеспечить оптимальное использование природных ресурсов.

Территориальное управление осуществляется через взаимодействие государственных органов управления с органами самоуправления, общественными организациями и сотрудничество с предприятиями региона.

Основной задачей территориального управления является решение комплекса региональных социально-экономических проблем, создание условий динамичного и сбалансированного развития экономики региона, рационального использования природных ресурсов территории и организации эффективной охраны окружающей среды.

Выделены четыре вида деятельности органов территориального управления, которые взаимосвязаны между собой (рис. 1):

- ✦ деятельность государственных органов управления по развитию территории;
- ✦ деятельность органов местного самоуправления по обеспечению сбалансированного социально-экономического развития региона;
- ✦ деятельность общественных организаций;
- ✦ деятельность предприятий и организаций по эффективному использованию ресурсов региона и совместному решению общих экономических, социальных, экологических задач территории (организации социальных, жилищно-коммунальных и транспортных услуг, строительства автодорог, жилья, обеспечения прогрессивной трансформации земельных отношений, охраны природной среды и т. п.).

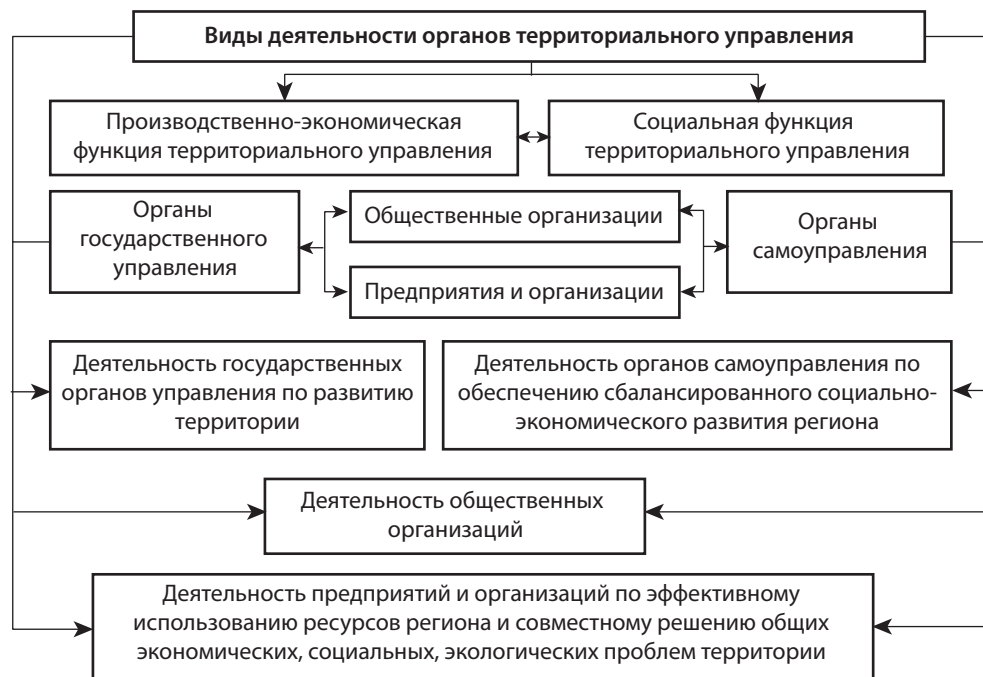

Рис. 1. Виды деятельности органов территориального управления

В регионах эти виды управленческой деятельности взаимосвязаны. Они выполняют две основные функции: производственно-экономическую и социальную.

Производственно-экономическая функция территориального управления должна обеспечивать:

- ✦ координацию деятельности предприятий региона;
- ✦ территориальную концентрацию производства, его диверсификацию;
- ✦ создание в регионе межотраслевых производств;
- ✦ организацию кооперированных связей и ограничения нерациональных перевозок сырья, материалов, продукции, движения трудовых ресурсов;
- ✦ комплексное использование местных сырьевых ресурсов, переработку отходов, использование вторичного сырья;
- ✦ сбалансированное развитие производственной инфраструктуры;
- ✦ формирование рациональной и эффективной рыночной инфраструктуры в регионе;
- ✦ прогрессивную трансформацию земельных отношений;
- ✦ охрану окружающей среды.

Социальная функция территориального управления направлена на создание условий для обеспечения жизненных потребностей населения:

- ✦ финансирование социально-экономического развития территории;
- ✦ организацию жилищно-коммунальных, транспортных и социальных услуг;
- ✦ строительство жилья;
- ✦ создание условий эффективного использования трудовых ресурсов;
- ✦ обеспечение занятости населения и социальной его защиты.

В связи с многообразием выполняемых функций управления регионами возникла потребность в системном подходе к автоматизированному пространственному описанию территорий с их многофакторностью и значительным объемом данных. Это обусловило автоматизацию процессов сбора, хранения и обработки данных с применением современных компьютерных технологий – *геоинформационных систем* (ГИС).

Мировой опыт показал чрезвычайную эффективность и перспективность использования ГИС во многих сферах жизнедеятельности общества.

Геоинформационные технологии предназначены для повышения эффективности процессов управления, хранения, обработки данных и представления информации для принятия решений.

В современных условиях геоинформационные системы могут выступать основой эффективного территориального управления. Они дают возможность, используя картографирование, делать пространственные описания территорий, характеризовать и анализировать объекты окружающей среды, отражать реальные события.

Предложено геоинформационные системы использовать на трех уровнях управления: региональном (областном), муниципальном и объектном. Характерными элементами объектного уровня могут выступать рекреационные, мелиоративные, санитарные зоны и отдельные объекты территорий.

Методологической основой процессов формализации данных в ГИС является цифровое моделирование местности, которое объединяет процессы сбора первичной информации, ее моделирования, обработки и формирования документов.

Геоинформационные системы дают возможность сочетать модельное изображение территории (электронное отображение карт) с информацией табличного типа (статистические данные, списки, экономические

показатели и т. д.). Спектр видов карт чрезвычайно широк: это топографические, тематические, демографические, экологические, экономические и др. карты.

Концепция технологии ГИС заключается в создании многослойных электронных карт, опорный слой которых описывает географию территории, а каждый из остальных слоев – один из аспектов состояния территории. Технология ГИС применяется там, где необходимо учитывать, обрабатывать и демонстрировать территориально распределенную информацию.

Описание пространственных данных в ГИС состоит из двух частей: пространственных координат и атрибутов. Объектами, с которыми работает ГИС, могут быть точки, линии, ареалы, полигоны, рельефы, элементы изображений аэрокосмических снимков. В ГИС пространственные данные представляются векторными и растровыми моделями.

Векторная модель содержит информацию о точках, линиях, контурах и поверхностях. Она кодируется и хранится в виде набора координат. При этом местоположение точечных объектов, таких как реки, дороги, трубопроводы, а также рельефы, описываются набором координат. Полигональные объекты, такие как земельные и лесные участки, имеют совокупную замкнутость координат. Векторная модель удобна для описания конкретных объектов и неэффективна для описания объектов с непрерывным характером изменения свойств.

Растровая модель является оптимальной для работы с объектами, имеющими непрерывный характер изменения свойств, таких как типы почв, виды растительности и тому подобное.

Таким образом, геоинформационные системы хранят данные об окружающей среде в соответствующем наборе тематических слоев карт, объединенных пространственным расположением. Основной слой содержит географически привязанную карту местности. На него накладываются другие слои, несущие информацию об объектах, которые находятся на данной территории: ими могут быть коммуникации (линии электропередач, трубопроводы), промышленные объекты, земельные участки, почва, границы землепользования и др. База данных формируется в виде карт с набором слоев информации.

Учитывая возможности геоинформационных систем, разработана структурно-логическая модель развития территориального управления на основе их использования, что дало возможность сформировать взаимосвязи между структурными элементами модели (рис. 2).

Геоинформационные системы обладают способностью интегрировать многие источники информации, что, в свою очередь, требует кооперации и взаимодействия органов территориального управления по направлениям использования этих систем. Также геоинформационные системы помогают устанавливать зависимости между различными параметрами территории, с помощью аналитических операций проводить обработку данных и получать новую информацию, которая служит основой для принятия оптимальных управленческих решений. Вся проанализированная информация хранится в базах данных ГИС.

Без использования современных геоинформационных систем не представляется возможным эффективное управление территориями: организация землеустройства, зонирование территорий, градостроительство, ландшафтная архитектура, планирование сельских населенных пунктов, развитие сети дорог, формирование санитарных зон и т. п.

ВЫВОДЫ

С целью обеспечения эффективного развития территориального управления необходимо использовать геоинформационные системы, которые имеют объемную базу пространственных данных о территории и могут обеспечить объективной информацией управленцев при принятии решений.

Дальнейшие исследования необходимо направить на формирование стратегий развития административно-территориальных формирований на основе изучения подходов к зонированию территорий с учетом возможностей геоинформационных систем. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Чмирьова Л. Ю. Районування території України як один з факторів просторового соціально-економічного розвитку регіонів / Л. Ю. Чмирьова, Н. О. Федяй // Ефективна економіка. – 2013. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1878>
2. Верхоглядова Н. І. Регіон як самокерована соціально-економічна система / Н. І. Верхоглядова, І. В. Олініченко // Інноваційна економіка. – 2013. – № 5 (43). – С. 113–117.
3. Коротич О. Б. Державне управління регіональним розвитком країни: визначення основних понять / О. Б. Коротич // Вісник економічної науки України. – 2010. – № 2. – С. 57–61.
4. Іванова З. О. Концепція удосконалення інструментарію управління розвитком туристичної привабливості вітчизняних територій / З. О. Іванова // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 8 (158). – С. 183–186.
5. Сіренко К. В. Аналіз туристичного ринку України в сучасних умовах розвитку економіки // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 12. – С. 70–74.
6. Полякова І. В. Концептуальні основи та організаційно-економічний механізм екологізації управління природоохоронними територіями / І. В. Полякова // Ефективна економіка. – 2012. – № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1843>
7. Січко С. М. Формування методології управління рекреаційними територіями / С. М. Січко // Ефективна економіка. – 2010. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=160>
8. Гоголь Т. В. Формування системи державного регулювання земельних відносин та управління землекористуванням на сільських територіях / Т. В. Гоголь // Теорія та практика державного управління. – 2011. – Вип. 4. – С. 174–181.
9. Ісаченко О. П. Можливості землеустрою щодо управління територіями, розташованими поблизу водних об'єктів / О. П. Ісаченко // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. – 2013. – № 1-2. – С. 27–35.
10. Боклаг В. А. Інтегровані земельно-інформаційні системи як механізм удосконалення управління земельними ресурсами / В. А. Боклаг // Актуальні проблеми державного управління. – 2009. – № 1. – С. 213–220.
11. Тищенко О. Геоінформаційні системи – основа оцінювання міських територій органами місцевого самоврядування /

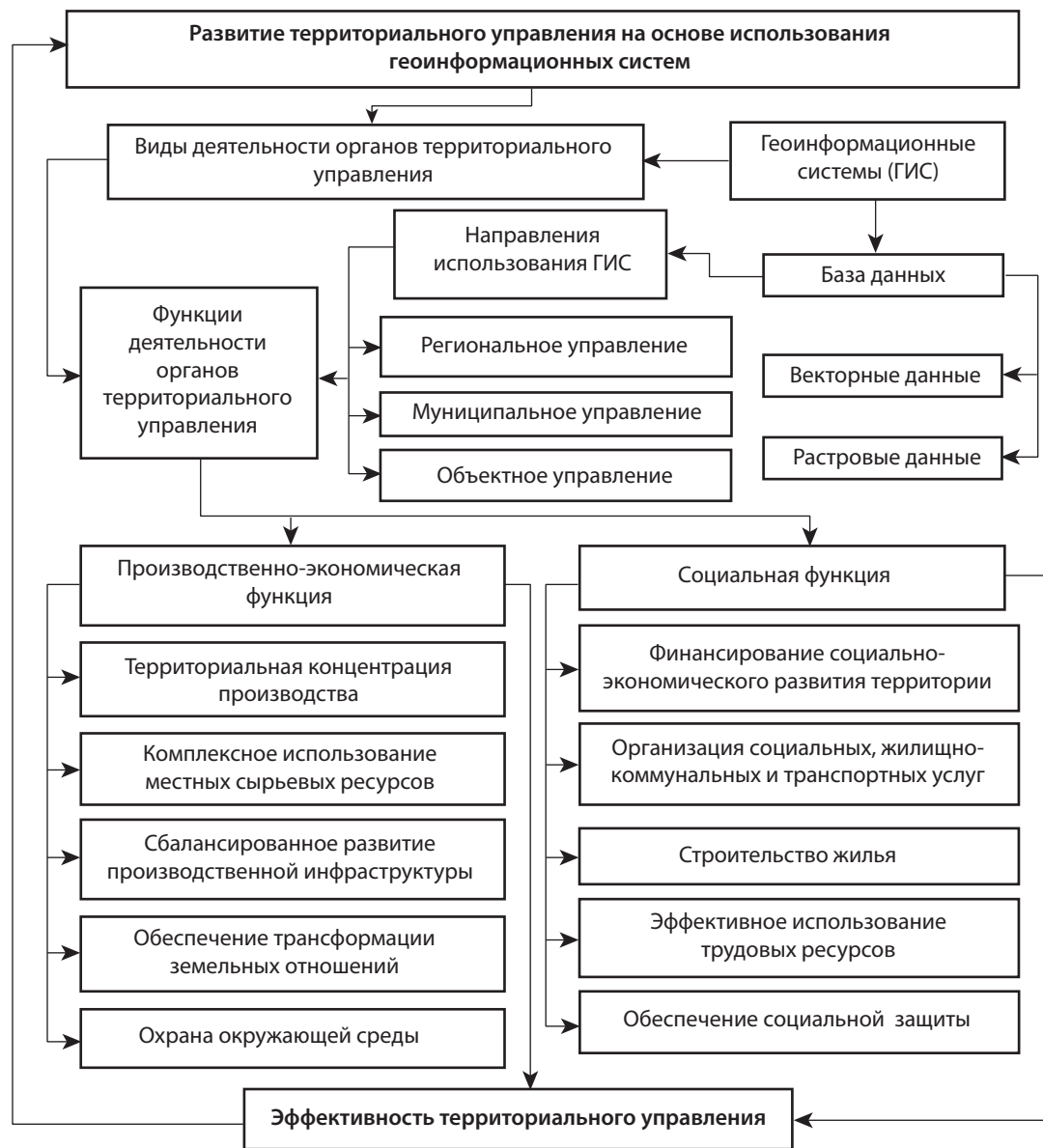

Рис. 2. Структурно-логическая модель развития территориального управления на основе использования геоинформационных систем

О. Тищенко // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2012. – № 2. – С. 186–190.

12. Шевчук С. А. Удосконалення управління меліоративними територіями на основі інформаційно-аналітичної системи еколого-меліоративного моніторингу : автореф. дис. ... канд. техн. наук: спец. 06.01.02 «Сільськогосподарські меліорації (технічні науки)» / С. А. Шевчук. – К., – 2008. – 22 с.

REFERENCES

Boklah, V. A. "Intehrovani zemelno-informatsiini systemy iak mekhanizm udoskonalennia upravlinnia zemelnymy resursamy" [Integrated land information system to improve the management of land resources]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*, no. 1 (2009): 213-220.

Chmyryova, L. Yu., and Fediai, N. O. "Raionuvannia terytorii Ukrainy iak odyin z faktoriv prostorovoho sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehioniv" [Zoning of Ukraine as one of the factors of spatial social-economic development of regions]. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1878>

Hohol, T. V. "Formuvannia systemy derzhavnoho rehuliuвання zemelnykh vidnosyn ta upravlinnia zemlekorystuvanniam na

silskykh terytoriiakh" [Formation of state regulation of land relations and management of land use in rural areas]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, no. 4 (2011): 174-181.

Ivanova, Z. O. "Kontseptsiiia udoskonalennia instrumentarii upravlinnia rozvytkom turystychnoi pryvablyvosti vitchyznianskykh terytorii" [The concept of improving management tools development of domestic tourist attraction areas]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 8 (158) (2014): 183-186.

Isachenko, O. P. "Mozhlyvosti zemleustroiu shchodo upravlinnia terytoriiamy, roztashovanymy poblyzu vodnykh ob'ektiv" [Opportunities for managing land areas located near water bodies]. *Zemleustroi, kadastr i monitorynh zemel*, no. 1-2 (2013): 27-35.

Korotych, O. B. "Derzhavne upravlinnia rehionalnym rozvytkom krainy: vyznachennia osnovnykh poniat" [State management of regional development of the country: the definition of fundamental concepts]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, no. 2 (2010): 57-61.

Poliakova, I. V. "Kontseptualni osnovy ta orhanizatsiino-ekonomichni mekhanizmy ekolohizatsii upravlinnia pryrodokhoronnymy terytoriiamy" [The conceptual framework and the organizational and economic mechanisms of ecological management of protected areas]. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1843>

Sichko, S. M. "Formuvannia metodolohii upravlinnia rekreatsiniyny terytoriiamy" [Formation of methodology of recreation areas]. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=160>

Sirenko, K. V. "Analiz turystychnoho rynku Ukrainy v suchasnykh umovakh rozvytku ekonomiky" [Analysis of tourist market of Ukraine in modern conditions of economic development]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 12 (2010): 70-74.

Shevchuk, S. A. "Udoskonalennia upravlinnia meliorovanykh terytoriiamy na osnovi informatsiino-analitychnoi systemy ekoloho-melioratyvnoho monitorynhu" [Improvement of reclaimed territories on the basis of information-analytical system

of ecological-reclamation monitoring]. *Avtoref. dys. ... kand. tekhn. nauk*: 06.01.02, 2008.

Tishchenko, O. "Heoinformatsiini systemy – osnova otsiniuvannia miskyykh terytorii orhanamy mistsevoho samovriaduvannia" [Geographic information systems – the basis of assessment of urban areas by local authorities]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy*, no. 2 (2012): 186-190.

Verkhohliadova, N. I., and Olinichenko, I. V. "Rehion yak samokерована sotsialno-ekonomichna systema" [Self-governing region as a socio-economic system]. *Innovatsiina ekonomika*, no. 5 (43) (2013): 113-117.

УДК 330.34

ОЦЕНКА ПОВЕДЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ЛУГАНСКОЙ ОБЛАСТИ В УСЛОВИЯХ ДЕЗИНТЕГРАЦИИ ЭКОНОМИКИ НА ОСНОВЕ КЛАСТЕРНОГО И ФАКТОРНОГО АНАЛИЗА

© 2015 ПАРХОМЕНКО Н. А.

УДК 330.34

Пархоменко Н. А. Оценка поведения предприятий Луганской области в условиях дезинтеграции экономики на основе кластерного и факторного анализа

Целью статьи является проведение кластерного и факторного анализа по основным показателям деятельности предприятий Луганской области в период дезинтеграции экономики для выявления особенностей поведения украинских предприятий в кризисный период. В статье проведена оценка работы предприятий различных сфер деятельности за 2014 г., выявлен перечень факторов, оказывающих воздействие на состояние предприятия, охарактеризовано развитие предприятий. Сосредоточено внимание на важности прогнозирования экономического состояния предприятия, для чего предложено использование экономико-математических методов. Результатом исследования выступает обоснование классификации предприятий в условиях нестабильности, кризиса и дезинтеграции экономики, целесообразности выбора определенного варианта экономического поведения для своевременного принятия управленческих решений относительно устойчивого функционирования предприятия.

Ключевые слова: состояние предприятия, кластерный анализ, факторный анализ, дезинтеграция экономики, экономическое поведение.

Рис.: 1. Табл.: 2. Библ.: 9.

Пархоменко Наталья Александровна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры менеджмента внешнеэкономической деятельности, Восточноукраинский национальный университет им. В. Даля (пр. Советский, 59а, Северодонецк, Луганская обл., 93400, Украина)

E-mail: na_parkhomenko@mail.ru

УДК 330.34

Пархоменко Н. О. Оцінка поведінки підприємств Луганської області в умовах дезінтеграції економіки на основі кластерного та факторного аналізу

Метою статті є проведення кластерного і факторного аналізу за основними показниками діяльності підприємств Луганської області в період дезінтеграції економіки для виявлення особливостей поведінки українських підприємств у кризовий період. У статті проведено оцінку роботи підприємств різних сфер діяльності за 2014 р., виявлено перелік факторів, що впливають на стан підприємства, охарактеризовано розвиток підприємств. Зосереджено увагу на важливості прогнозування економічного стану підприємства, для чого запропоновано використання економіко-математичних методів. Результатом дослідження виступає обґрунтування класифікації підприємств в умовах нестабільності, кризи та дезінтеграції економіки, доцільність вибору певного варіанта економічної поведінки для своєчасного прийняття управлінських рішень щодо сталого функціонування підприємства.

Ключові слова: стан підприємства, кластерний аналіз, факторний аналіз, дезінтеграція економіки, економічна поведінка.

Рис.: 1. Табл.: 2. Бібл.: 9.

Пархоменко Наталія Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля (пр. Радянський, 59а, Северодонецьк, Луганська обл., 93400, Україна)

E-mail: na_parkhomenko@mail.ru

UDC 330.34

Parkhomenko N. O. Conduct of Enterprises in the Luhansk Region under Conditions of Disintegration of Economy, an Evaluation on the Basis of Cluster and Factor Analysis

The article is aimed at carrying out both cluster and factor analysis on the main indicators of the activity of enterprises of Luhansk region during the period of disintegration of economy to identify features of the conduct of Ukrainian enterprises in the crisis times. The article conducts an estimation of activities of enterprises from different spheres of activity for 2014, a list of factors that affect the status of enterprise is presented, the estimated development of enterprises is characterized. Attention is focused on the importance of forecasting the economic condition of enterprise, use of economic-mathematical methods has been proposed in this regard. The result of the study provides a rationale for classification of enterprises under conditions of instability, crisis and disintegration of economy, appropriateness of a particular variant of economic conduct for a timely decision-making as to the sustainable functioning of enterprise.

Key words: status of enterprise, cluster analysis, factor analysis, disintegration of economy, economic conduct.

Pic.: 1. Tabl.: 2. Bibl.: 9.

Parkhomenko Nataliia O. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management of Foreign Economic Activity, East-Ukrainian National University named after V. Dahl (pr. Radianskiy, 59a, Sievierodonetsk, Luhansk region, 93400, Ukraine)

E-mail: na_parkhomenko@mail.ru

Современные предприятия осуществляют свою деятельность в условиях неопределенности и кризиса, что требует формирования управленческих решений с учетом прогноза возможных траекторий развития, анализа возможных сценариев и принятия

своевременных управленческих решений относительно выбора оптимальной траектории развития предприятия. Поведение предприятия случайно и неопределенно. Обоснованный прогноз развития предприятия можно получить благодаря моделированию поведения развития

Sichko, S. M. "Formuvannia metodolohii upravlinnia rekreatsiniyny terytoriiamy" [Formation of methodology of recreation areas]. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=160>

Sirenko, K. V. "Analiz turystychnoho rynku Ukrainy v suchasnykh umovakh rozvytku ekonomiky" [Analysis of tourist market of Ukraine in modern conditions of economic development]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 12 (2010): 70-74.

Shevchuk, S. A. "Udoskonalennia upravlinnia meliorovanykh terytoriiamy na osnovi informatsiino-analitychnoi systemy ekoloho-melioratyvnoho monitorynhu" [Improvement of reclaimed territories on the basis of information-analytical system

of ecological-reclamation monitoring]. *Avtoref. dys. ... kand. tekhn. nauk*: 06.01.02, 2008.

Tishchenko, O. "Heoinformatsiini systemy – osnova otsiniuvannia miskyykh terytorii orhanamy mistsevoho samovriaduvannia" [Geographic information systems – the basis of assessment of urban areas by local authorities]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy*, no. 2 (2012): 186-190.

Verkhohliadova, N. I., and Olinichenko, I. V. "Rehion yak samokерована sotsialno-ekonomichna systema" [Self-governing region as a socio-economic system]. *Innovatsiina ekonomika*, no. 5 (43) (2013): 113-117.

УДК 330.34

ОЦЕНКА ПОВЕДЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ЛУГАНСКОЙ ОБЛАСТИ В УСЛОВИЯХ ДЕЗИНТЕГРАЦИИ ЭКОНОМИКИ НА ОСНОВЕ КЛАСТЕРНОГО И ФАКТОРНОГО АНАЛИЗА

© 2015 ПАРХОМЕНКО Н. А.

УДК 330.34

Пархоменко Н. А. Оценка поведения предприятий Луганской области в условиях дезинтеграции экономики на основе кластерного и факторного анализа

Целью статьи является проведение кластерного и факторного анализа по основным показателям деятельности предприятий Луганской области в период дезинтеграции экономики для выявления особенностей поведения украинских предприятий в кризисный период. В статье проведена оценка работы предприятий различных сфер деятельности за 2014 г., выявлен перечень факторов, оказывающих воздействие на состояние предприятия, охарактеризовано развитие предприятий. Сосредоточено внимание на важности прогнозирования экономического состояния предприятия, для чего предложено использование экономико-математических методов. Результатом исследования выступает обоснование классификации предприятий в условиях нестабильности, кризиса и дезинтеграции экономики, целесообразности выбора определенного варианта экономического поведения для своевременного принятия управленческих решений относительно устойчивого функционирования предприятия.

Ключевые слова: состояние предприятия, кластерный анализ, факторный анализ, дезинтеграция экономики, экономическое поведение.

Рис.: 1. Табл.: 2. Библ.: 9.

Пархоменко Наталья Александровна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры менеджмента внешнеэкономической деятельности, Восточноукраинский национальный университет им. В. Даля (пр. Советский, 59а, Северодонецк, Луганская обл., 93400, Украина)

E-mail: na_parkhomenko@mail.ru

УДК 330.34

Пархоменко Н. О. Оцінка поведінки підприємств Луганської області в умовах дезінтеграції економіки на основі кластерного та факторного аналізу

Метою статті є проведення кластерного і факторного аналізу за основними показниками діяльності підприємств Луганської області в період дезінтеграції економіки для виявлення особливостей поведінки українських підприємств у кризовий період. У статті проведено оцінку роботи підприємств різних сфер діяльності за 2014 р., виявлено перелік факторів, що впливають на стан підприємства, охарактеризовано розвиток підприємств. Зосереджено увагу на важливості прогнозування економічного стану підприємства, для чого запропоновано використання економіко-математичних методів. Результатом дослідження виступає обґрунтування класифікації підприємств в умовах нестабільності, кризи та дезінтеграції економіки, доцільність вибору певного варіанта економічної поведінки для своєчасного прийняття управлінських рішень щодо сталого функціонування підприємства.

Ключові слова: стан підприємства, кластерний аналіз, факторний аналіз, дезінтеграція економіки, економічна поведінка.

Рис.: 1. Табл.: 2. Бібл.: 9.

Пархоменко Наталія Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля (пр. Радянський, 59а, Северодонецьк, Луганська обл., 93400, Україна)

E-mail: na_parkhomenko@mail.ru

UDC 330.34

Parkhomenko N. O. Conduct of Enterprises in the Luhansk Region under Conditions of Disintegration of Economy, an Evaluation on the Basis of Cluster and Factor Analysis

The article is aimed at carrying out both cluster and factor analysis on the main indicators of the activity of enterprises of Luhansk region during the period of disintegration of economy to identify features of the conduct of Ukrainian enterprises in the crisis times. The article conducts an estimation of activities of enterprises from different spheres of activity for 2014, a list of factors that affect the status of enterprise is presented, the estimated development of enterprises is characterized. Attention is focused on the importance of forecasting the economic condition of enterprise, use of economic-mathematical methods has been proposed in this regard. The result of the study provides a rationale for classification of enterprises under conditions of instability, crisis and disintegration of economy, appropriateness of a particular variant of economic conduct for a timely decision-making as to the sustainable functioning of enterprise.

Key words: status of enterprise, cluster analysis, factor analysis, disintegration of economy, economic conduct.

Pic.: 1. Tabl.: 2. Bibl.: 9.

Parkhomenko Nataliia O. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management of Foreign Economic Activity, East-Ukrainian National University named after V. Dahl (pr. Radianskiy, 59a, Sievierodonetsk, Luhansk region, 93400, Ukraine)

E-mail: na_parkhomenko@mail.ru

Современные предприятия осуществляют свою деятельность в условиях неопределенности и кризиса, что требует формирования управленческих решений с учетом прогноза возможных траекторий развития, анализа возможных сценариев и принятия

своевременных управленческих решений относительно выбора оптимальной траектории развития предприятия. Поведение предприятия случайно и неопределенно. Обоснованный прогноз развития предприятия можно получить благодаря моделированию поведения развития

предприятия, которое учитывает законы их функционирования, характер протекающих процессов и явлений, анализ конкретных условий, применение математических методов. Методами анализа поведения предприятия могут выступать кластерный и факторный анализ.

Целью исследования выступает анализ поведения предприятий Луганской области в условиях дестабилизации экономики с помощью методов кластерного и факторного анализа.

С целью изучения поведения предприятия в условиях неопределенности и дезинтеграции экономики, определения условий формирования моделей прогнозирования развития предприятия, формирования стратегий деятельности предприятий представляется целесообразным выявить и оценить факторы, влияющие на развитие деятельности данных предприятий [3–4, 8]. В качестве исходной базы для анализа воспользуемся 19 основными показателями финансово-хозяйственной деятельности 26 предприятий Луганской области за 2014 г., из которых 16 находятся на территории, контролируемой Украиной, и 10 предприятий – на неконтролируемой территории (табл. 1).

Данную оценку осуществим на основе данных финансовой отчетности Агентства по развитию инфраструктуры фондового рынка Украины [9], а именно: выручка от реализации, себестоимость, численность персонала, стоимость основных производственных фондов и др., а также коэффициентов: фондоотдача, фондовооруженность, производительность труда, рентабельность и др.

В качестве инструментов исследования используем метод многомерного статистического анализа: кластерный и факторный анализ, а также программное обеспечение – программу «Statistica 10».

С целью классификации предприятий и выделения среди предприятий эффективных, малоэффективных и средних воспользуемся кластерным анализом [1, 2, 5, 7]. Для исследования исходных данных предприятий

используем программу «Statistica 10», которая классифицирует объекты по методу Варда (Ward's method). Отметим, что все данные, представленные в табл. 1, были стандартизированы.

Дендрограмма отображает иерархическую структуру группировки предприятий региона. Результаты анализа представлены на рис. 1.

На дендрограмме пять групп предприятий:

1) ЧАО «Алчевский металлургический комбинат» расположен на неконтролируемой Украиной территории;

2) ЧАО «Северодонецкий оргхим», ЧАО «Беловодский маслоперерабатывающий завод», ОДО «Северодонецкий завод химического нестандартного оборудования», ЧАО «Северодонецкое научно-производственное объединение «Импульс» расположены на контролируемой Украиной территории; ЧАО «Горно-обогатительная фабрика «Краснолучская», ЧАО «Сельскохозяйственная производственная фирма «Агротон» (Луганск) расположены на неконтролируемой Украиной территории;

3) ЧАО «Северодонецкий завод строительной керамики», ПАО «Старобельский молокозавод», ПАО «Лисичанскнефтепродукт», ЧАО «Северодонецкий научно-исследовательский и конструкторский институт химического машиностроения», ЧАО «Армопласт» (Северодонецк) расположены на контролируемой Украиной территории; ЧАО «Научно-производственный центр «Трансмаш» (Луганск), ПАО «Стахановский вагоностроительный завод», ПАО «Луганский завод горного машиностроения» расположены на неконтролируемой Украиной территории;

4) ПАО «Лисичанский стекольный завод «Пролетарий», ПАО «Северодонецкий котельно-механический завод», ООО «Лисичанскспецстрой», ЧАО «Научно-производственная и коммерческая фирма «Мета» (Северодонецк) расположены на контролируемой Украиной территории; ОДО «Луганскшахтостроймонтаж» расположено на неконтролируемой Украиной территории;

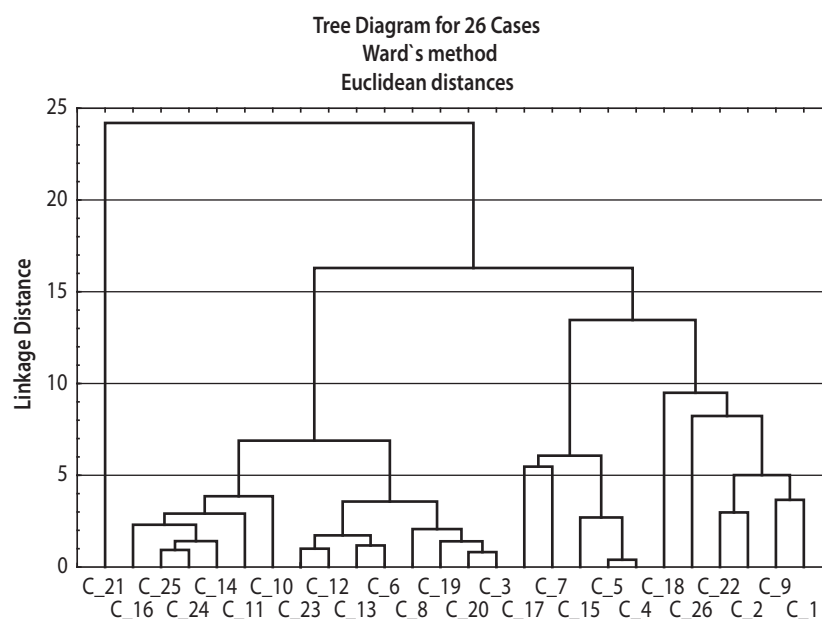

Рис. 1. Дендрограмма кластерного анализа 26 предприятий Луганской области

Таблица 1

Показатели хозяйственной деятельности 26 предприятий Луганской области за 2014 г. [9]

Название предприятия	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1. ЧАО «Северодонецкое объединение «Азот»	1600572	1827108	1,1	7034	334014	2105	227,5	917014	1,7	130	-226536	-9807101	162345	172175	1127135	6698780	-14	-12	-2
2. ПАО «Рубежанский картонно-тарный комбинат»	1968177	1747228	0,8	1415	124164	1139	1390,9	1176442	1,6	831	220949	-501657	117053	77670	1278890	672358	11	12	11
3. ЧАО «Северодонецкий научно-исследовательский и конструкторский институт химического машиностроения»	8350	6399	0,7	51	2028	2514	163,7	8769	0,9	171	1951	253	172	1573	9803	3064	23	30	15
4. ПАО «Северодонецкий котельно-механический завод»	1924	2541	1,3	72	1281	5620	26,7	964	2	13	-617	-1379	0	636	1036	2053	-32	-24	-19
5. ООО «Лисичанскспецстрой»	2367	2938	1,2	73	1323	5517	32,4	1991	1,1	27	-571	-1047	0	536	1998	528	-24	-19	-22
6. ЧАО «Армопласт» (Северодонецк)	3280	3424	1,1	70	1159	6039	46,8	2918	1,1	41	-144	-1867	145	826	3215	3416	-4	-4	-2
7. ЧАО «Научно-производственная и коммерческая фирма «Мета»	238	400	1,7	29	125	2320	8,2	1894	0,1	65	-162	-441	0	277	2182	3534	-68	-40	-2
8. ЧАО «Северодонецкий завод строительной керамики»	25296	16098	0,7	106	3207	3305	238,6	7405	3,4	69	9198	505	3967	2345	16911	14675	36	57	29
9. ЧАО «Лисичанская нефтяная инвестиционная компания»	2530	2291	0,9	2729	155504	1754	0,9	1008111	0,1	369	239	-3633486	0	210199	2165320	968812	9	10	0
10. ЧАО «Северодонецкий оргхим»	337791	268731	0,8	973	75092	1295	347,1	18934	17,8	19	69060	40226	283	59315	36552	222586	20	25	26
11. ЧАО «Беловодский маслоперерабатывающий завод»	66388	61621	0,9	194	5370	3612	342,2	8842	7,5	45	4767	3000	980	761	3363	7214	7	7	45

Окончание табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
12. ПАО «Старобельский молоко-завод»	49182	45857	0,9	244	25400	960	201,5	21946	2,2	89	3325	-14926	3784	1234	21946	15857	6	7	9
13. ПАО «Лисичанськепродукт»	12365	11538	0,9	64	3624	1766	193,2	7112	1,7	111	827	-10096	6586	5463	15579	22446	6	7	2
14. ОДО «Северодонецкий завод химического нестандартного оборудования»	98151	84053	0,9	286	36400	785	343,1	21591	4,5	75	14098	-3088	4581	2298	24055	50838	14	16	18
15. ПАО «Лисичанский стекло-завод «Пролетарий»	11894	19234	1,6	413	11572	3568	28,7	597075	0,1	1445	-7349	-436098	834	9571	597237	81200	-61	-38	-1
16. ЧАО «Северодонецкое научно-производственное объединение «Импульс»	638545	590210	0,9	759	60290	1258	841,2	55286	11,5	72	48335	45336	8901	11368	149031	659070	7	8	6
17. ОДО «Луганськшахтострой-монтаж»	1719	4605	2,7	124	3023	4101	13,8	12380	0,1	99	-2886	-4408	0	1138	12439	5092	-167	-62	-16
18. ПАО «Алчевский коксохимический завод»	178872	132068	0,7	72	2716	2650	2484,3	657163	0,2	9127	46804	-3749989	182	21884	745657	4640954	26	35	1
19. ПАО «Стахановский вагоно-строительный завод»	288544	213434	0,7	2209	49872	4429	130,6	319394	0,9	144	75110	-370307	3464	52579	483789	894490	26	35	5
20. ПАО «Луганский завод горно-го машиностроения»	13848	10396	0,7	247	4501	5487	56,1	6058	2,2	24	3452	552	192	2538	6727	22744	24	33	11
21. ПАО «Алчевский металлургический комбинат»	14901216	12832561	0,9	13447	856696	1569	1108,1	6354286	2,3	472	2068655	-20201024	374221	264744	8754284	19500580	13	16	7
22. ПАО «Лугансктепловоз»	2447256	1925377	0,8	5812	270469	2148	421,1	626673	3,9	107	521879	67516	7875	65619	1356390	977681	21	27	22
23. ЧАО «Луганский производственный центр «Трансмаш»	39486	32893	0,8	455	6596	6898	86,7	84816	0,4	186	6593	-11337	587	5622	74974	77221	16	20	4
24. ЧАО «Сельскохозяйственная производственная фирма «Агро-тон» (Луганск)	394037	360590	0,9	1306	39443	3311	301,7	60206	6,5	46	33447	124371	4545	10888	77415	358677	8	9	7
25. ЧАО «Горно-обогатительная фабрика «Краснолучская»	82063	71499	0,8	212	3315	6395	387,1	12025	6,8	56	10564	-2514	8298	2135	14654	64728	12	14	13
26. ПАО «Краснодонуголь»	1165262	2068284	1,8	11976	874244	1369	97,3	3433725	0,3	286	-903022	-1008878	19307	65509	4315751	1438416	-77	-43	-15

5) ЧАО «Северодонецкое объединение «Азот», ПАО «Рубежанский картонно-тарный комбинат», ЧАО «Лисичанская нефтяная инвестиционная компания» расположены на контролируемой Украиной территории; ПАО «Алчевский коксохимический завод», ПАО «Лугансктепловоз», ПАО «Краснодонуголь» расположены на неконтролируемой Украиной территории.

Наибольший удельный вес приходится на III-й кластер (30,8%, 8 предприятий), следующие по удельному весу – II и V-й кластеры (23,2%, 6 предприятий) и третий по удельному весу – IV-й кластер (19,2%, 5 предприятия) и т. д.

По расчетам можно сделать вывод о том, какие переменные играют наиболее важную роль в каждом кластере. В частности, в I-м кластере (ЧАО «Алчевский металлургический комбинат») самыми высокими показателями были выручка от реализации и, соответственно, расходы. Также максимальные значения наблюдались по показателям: численность работающих, заработная плата, производительность труда, основные и оборотные фонды, прибыль от реализации, балансовая прибыль и др. Можно сделать вывод о том, что данный кластер представляет собой олигополистическое предприятие, имеющее значительный вес и влияние на рынке металлургии Луганской области. Несмотря на сложную экономическую ситуацию, предприятие остается прибыльным.

Значения переменных II-го кластера (ЧАО «Северодонецкийоргхим», ЧАО «Беловодский масло перерабатывающий завод», ОДО «Северодонецкий завод химического нестандартного оборудования», ЧАО «Северодонецкое научно-производственное объединение «Импульс», ЧАО «Горно-обогатительная фабрика «Краснолущская», ЧАО Сельскохозяйственная производственная фирма «Агротон» (Луганск) говорят о том, что здесь имеются невысокие значения выручки от реализации продукции, удовлетворительные значения по затратам на 1 грн товарной продукции, производительности труда, фондоотдаче, управленческим расходам, а также одни из самых высоких значений по всем видам рентабельности. В целом можно утверждать, что II-й кластер занимает второе место по основным показателям деятельности. Характеристика данного кластера: эти предприятия – одни из ведущих предприятий своей отрасли, конкурентоспособные, имеющие относительно высокую долю на рынке. Представляют группу в основном предприятия пищевой и химической промышленности, машиностроения. Эти предприятия оказались менее всего чувствительны к кризису, структурным изменениям рынка, дисбалансу сил на рынке, колебанию курса валют и прочим внешним факторам воздействия.

III-й кластер представляет собой одну из многочисленных групп предприятий (ЧАО «Северодонецкий завод строительной керамики», ПАО «Старобельский молокозавод», ПАО «Лисичанскнефтепродукт», ЧАО «Северодонецкий научно-исследовательский и конструкторский институт химического машиностроения», ЧАО «Армопласт» (Северодонецк), ЧАО «Научно-производственный центр «Трансмаш» (Луганск), ПАО «Ста-

хановский вагоностроительный завод», ПАО «Луганский завод горного машиностроения») характеризуется достаточно высокими значениями по показателям выручки от реализации, себестоимости реализованной продукции, экономической рентабельности. Однако у данного кластера наблюдаются невысокие показатели по численности работающих, заработной плате, фондоотдаче, фондовооруженности, а также по некоторым видам рентабельности. Кластер можно охарактеризовать как состоящий из средних предприятий, достаточно конкурентоспособных, имеющих возможности для развития, а также крупных предприятий, не являющихся лидерами, но стабильно работающих.

IV-й кластер (ПАО «Лисичанский стеклозавод «Пролетарий», ПАО «Северодонецкий котельно-механический завод», ООО «Лисичанскспецстрой», ЧАО «Научно-производственная и коммерческая фирма «Мета» (Северодонецк), ОДО «Луганскшахтостроймонтаж») характеризуется средними значениями показателей выручки от реализации и затрат на производство и реализацию продукции, высокими показателями фондоотдачи, управленческих расходов, низкими показателями оплаты труда и рентабельности. Основная часть предприятий значительно сократила объемы производства по причине отсутствия снабженческо-сбытовой цепочки, перебоев с электроэнергией, нарушением рынков сбыта, получив по итогам года убытки.

Последний, V-й кластер, представлен предприятиями ЧАО «Северодонецкое объединение «Азот», ПАО «Рубежанский картонно-тарный комбинат», ЧАО «Лисичанская нефтяная инвестиционная компания», ПАО «Алчевский коксохимический завод», ПАО «Лугансктепловоз», ПАО «Краснодонуголь». Значения показателей, полученных по данному кластеру, говорят о неудовлетворительном, нестабильном положении предприятий. Можно видеть низкие значения выручки от реализации, уровня зарплаты, производительности труда, фондоотдачи, всех видов рентабельности и т. п. Отсюда обоснованно следует вывод об убыточности. В то же время данные предприятия довольно крупные, не сумевшее приспособиться к изменениям внешней среды, высокозатратные и низкорентабельные. Несмотря на значительные объемы производства и реализации продукции, крупные производственные мощности, значительный штат персонала, предприятия оказались в сложной экономической ситуации.

Последовательность этапов оценки состояния предприятия с помощью метода факторного анализа состоит в следующем: *во-первых*, осуществляется выбор значимых признаков, определяющих состояние предприятия; *во-вторых*, оценивается их значение с последующей формализованной обработкой полученных данных с помощью математических методов факторного анализа; *в-третьих*, выделяются и анализируются внутренние агрегированные факторы, полученные в результате факторного анализа [5, 7].

Проведем анализ факторов, в результате которых одни предприятия осуществляют свою деятельность успешно и эффективно, а другие терпят убытки. Для ре-

шения поставленной задачи используем информацию существенных и относительно независимых переменных, описывающих состояние предприятия. В результате применения факторного анализа в программе «Statistica 10» получим первичную сводку факторного анализа – систематизацию [2]. Оценка общностей проведена по методу, основанному на определении квадрата коэффициента множественной корреляции. Число собственных чисел редуцированной корреляционной матрицы, больших 1, равно 4. Поэтому достаточно выделить 4 агрегированных фактора, которые будут объяснять вариацию исходных 19 показателей финансово-хозяйственной деятельности предприятий Луганской области.

Из полученной выборки следует, что на первые четыре фактора приходится 85,7872 % дисперсии, то есть от первоначального описания исследуемых объектов совокупностью 19 признаков был осуществлен переход к четырем главным компонентам. Эти четыре главных компонента содержат большую часть информации, заключенной в первоначальных переменных, и объясняют 85,7872 % их полной дисперсии.

Исходная система показателей $\{VAR_i\}$ трансформируется в систему новых агрегированных и независимых между собой факторных показателей $\{F_i\}$, которые представляют собой компоненты (или факторы) исходной системы показателей $\{VAR_i\}$. Таким образом, формируется матрица факторных нагрузок, из которой видно, что 19

исходных показателей, характеризующих состояние предприятия, расслоились на группы и выражаются теперь через 4 агрегированных фактора. Неотъемлемой частью факторного анализа является вращение полученной факторной матрицы по методу варимакс [1, 2]. Получена оптимизированная факторная матрица (табл. 2), в которой все компоненты выражаются линейно через главные компоненты или новые агрегированные факторные показатели $\{F_i\}$, в виде линейных уравнений регрессии.

Исходные показатели, тесно коррелирующие между собой, входят в одну и ту же родственную группу, порождая общим агрегированным фактором, так как являются следствием одной и той же причины, которую необходимо выявить. Исходная система показателей расслоилась на отдельные группы, каждая из которых определяется преимущественно только одним фактором.

Распределение по факторам имеет вид: 1) первый выделенный фактор объединяет одиннадцать исходных показателей: $F1 = \{VAR1, VAR2, VAR4, VAR5, VAR8, VAR11, VAR12, VAR13, VAR14, VAR15, VAR16\}$; 2) второй выделенный фактор объединяет четыре характеристики: $F2 = \{VAR3, VAR17, VAR18, VAR19\}$; 3) третий выделенный фактор объединяет две характеристики: $F3 = \{VAR7, VAR10\}$; 4) четвертый выделенный фактор включает одну оставшуюся характеристику: $F4 = \{VAR6\}$.

Четыре агрегированных фактора объясняют 85,7872 % полной дисперсии 19 исходных показателей.

Таблица 2

Матрица факторных нагрузок, найденная по методу главных факторов и после вращения варимакс

Исходные показатели $\{VAR_i\}$	Агрегированные факторы $\{F_i\}$			
	$\{F1\}$	$\{F2\}$	$\{F3\}$	$\{F4\}$
VAR1	0,975125	0,094516	0,030473	-0,080518
VAR2	0,984643	0,051982	0,021911	-0,021076
VAR3	-0,049206	-0,920165	-0,169186	-0,010647
VAR4	0,835360	-0,163524	-0,086524	0,421978
VAR5	0,809540	-0,204374	-0,074080	0,460685
VAR6	-0,182261	-0,310470	-0,146885	-0,747345
VAR7	0,259989	0,250400	0,852290	0,072724
VAR8	0,933155	-0,135263	0,082580	0,219003
VAR9	-0,104166	0,553680	-0,266828	0,237039
VAR10	-0,036239	-0,026970	0,969944	0,042064
VAR11	0,773781	0,313449	0,072792	-0,394373
VAR12	-0,935352	-0,009330	-0,164408	0,036790
VAR13	0,946563	0,051449	0,051764	-0,056869
VAR14	0,820966	0,044451	0,012868	0,217836
VAR15	0,942859	-0,103837	0,058409	0,208327
VAR16	0,950587	0,042057	0,219666	-0,050589
VAR17	0,049224	0,920167	0,169162	0,010651
VAR18	0,009467	0,918339	0,220926	0,016188
VAR19	-0,041169	0,819463	-0,124174	0,018860
Процент общей дисперсии, %	47,8955	20,4664	10,4709	6,9544

Полученные агрегированные факторы по своей сущности ближе к определению состояния предприятия, чем исходные показатели $\{VAR_i\}$, так как исходный показатель отражает лишь одну исходную характеристику положения предприятия на рынке, а агрегированный фактор охватывает весь комплекс взаимосвязанных свойств и закономерностей, отражаемых системой исходных показателей.

Первый агрегированный фактор F1 влияет на VAR1, VAR2, VAR4, VAR5, VAR8, VAR11, VAR12, VAR13, VAR14, VAR15, VAR16. В целом его можно интерпретировать как финансово-экономическое состояние предприятия. Резервы для его роста скрываются в укреплении платежеспособности предприятия, эффективности использования оборотных средств и т. д.

Второй агрегированный фактор F2 существенно влияет на VAR3, VAR17, VAR18, VAR19. Сочетание этих показателей можно интерпретировать как фактор эффективности производства и сбыта продукции. Основные резервы дальнейшего роста F2 заключены в снижении затрат на производство продукции, повышении инновационной активности предприятия, организации гибкой ценовой политики, стимулировании маркетинговой и рекламной деятельности.

Третий агрегированный фактор F3 влияет на показатели, характеризующие уровень технологических процессов VAR7, VAR10.

Четвертый агрегированный фактор F4 отражает мотивацию работы персонала на предприятии VAR6. Поэтому F4 можно определить как кадровую составляющую состояния предприятия. Это свидетельствует о том, что для анализируемой совокупности предприятий один из важнейших факторов – персонал предприятия. На состояние и развитие предприятий влияет степень мотивации сотрудников.

По набору исходных показателей состояния предприятий, вошедших в факторы, сформулированы их наименования: F1 – финансово-экономическое состояние; F2 – состояние производства и сбыта продукции; F3 – организационно-техническое состояние предприятия; F4 – кадровое состояние предприятия.

Наибольшее влияние первый фактор (главный компонент) оказывает на ПАО «Алчевский металлургический комбинат». Это предприятие с успешными результирующими показателями финансово-хозяйственной деятельности: тенденцией к систематическому росту выручки от реализации продукции; достаточно высокими показателями внеоборотных активов и необходимых сумм оборотных средств. Первый компонент оказывает также воздействие на предприятие ЧАО «Северодонецкое объединение «Азот», имеющее противоположные характеристики: низкая прибыль и уровень рентабельности, свидетельствующие о неэффективности предприятия.

Второй главный компонент (фактор) оказывает существенное влияние на ПАО «Северодонецкий котельно-механический завод», ЧАО «Беловодский маслоперерабатывающий завод», ЧАО «Северодонецкий оргхим», ПАО «Лисичанский стекольный завод «Пролетарий», ОДО «Луганскшахтостроймонтаж» – доста-

точно прибыльные, стабильные предприятия, с относительно высокими показателями рентабельности.

Третий фактор (главный компонент) оказывает существенное влияние на группу значимых по техническому оснащению предприятий с высокими показателями производительности и фондовооруженности вследствие специфики производства (ПАО «Рубежанский картонно-тарный комбинат» и ПАО «Алчевский коксохимический завод»).

Четвертый фактор (компонент) оказывает влияние на ЧАО «Северодонецкий оргхим», ОДО «Северодонецкий завод химического нестандартного оборудования», ЧАО «Северодонецкое научно-производственное объединение «Импульс», ПАО «Луганский завод горного машиностроения», ЧАО «Луганский производственный центр «Трансмаш». Развитие предприятий обусловлено совокупностью следующих факторов: успешным ситуативным управлением в условиях неопределенности и риска, подходом к выбору источников финансирования [6].

Таким образом, от первоначального набора в 19 переменных осуществлен переход к четырем главным компонентам, что позволило сконцентрировать информацию, существенно не теряя полноты описания хозяйственной деятельности объектов. Благодаря кластерному анализу проведена классификация предприятий Луганской области в период дестабилизации и неопределенности 2014 г., выявлены успешные предприятия, стабильные и неэффективно работающие предприятия. Факторный анализ дал возможность оценить наиболее существенные факторы воздействия на состояние предприятия. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Айвазян С. А. Прикладная статистика и основы эконометрики / С. А. Айвазян, В. С. Мхитарян. – М. : ЮНИТИ, 1998. – 1022 с.
2. Буреева Н. Н. Многомерный статистический анализ с использованием ППП «STATISTICA» / Н. Н. Буреева. – Нижний Новгород, 2007. – 112 с.
3. Василенко В. А. Диагностика устойчивого развития предприятий : монография / В. А. Василенко. – К. : Центр учебной литературы, 2006. – 184 с.
4. Діагностика стану підприємства: теорія і практика : монографія / За заг. ред. проф. А. Е. Воронкової. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2006. – 448 с.
5. Мхитарян С. В. Маркетинговые исследования рынка с использованием ППП Statistica / С. В. Мхитарян. – М. : Евразийский открытый институт, 2011. – 72 с.
6. Пархоменко Н. А. Варианты экономического поведения предприятий в условиях дезинтеграции экономики / Н. А. Пархоменко, В. Н. Данич // Современные проблемы моделирования социально-экономических систем : материалы VII Межд. науч.-практ. интернет-конф. (2–10 апр. 2015 г., г. Харьков). – Бердянськ, 2015. – С. 61–65.
7. Применение STATISTICA для решения различных задач [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.statsoft.ru/solutions/ExamplesBase/tasks/> – Дата доступа: 15.10.2014.
8. Раєвнева О. В. Діагностика та прогнозування стану розвитку промислового підприємства з урахуванням впливу трансформаційних ефектів національної економіки / О. В. Раєвнева, І. В. Чанкіна // Бізнес Інформ. – 2011. – № 7(1). – С. 98–101.
9. Финансовая отчетность предприятий по материалам Агентства по развитию инфраструктуры фондового рынка Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : smida.gov.ua – Дата доступа: 15.10.2014.

REFERENCES

- Ayvazian, S. A., and Mkhitarian, V. S. *Prikladnaia statistika i osnovy ekonometriki* [Applied statistics and econometrics bases]. Moscow: YuNITI, 1998.
- Bureeva, N. N. *Mnogomernyy statisticheskiy analiz s ispolzovaniem PPP «STATISTICA»* [Multivariate statistical analysis using PPP «STATISTICA»]. Nizhny Novgorod, 2007.
- Diahnostyka stanu pidpriemstva: teoriia i praktyka* [Diagnosis of the enterprise: Theory and Practice]. Kharkiv: INZhEK, 2006.
- “Finansovaia otchetnost predpriatii po materialam Agentstva po razvitiu infrastruktury fondovogo rynku Ukrainy” [The financial statements of companies with agencies to develop the infrastructure of the stock market of Ukraine]. smida.gov.ua
- Mkhitarian, S. V. *Marketingovyie issledovaniia rynka s ispolzovaniem PPP Statistica* [Market research with IFR Statistica]. Moscow: Evraziyskiy otkrytyy institut, 2011.

- Parkhomenko, N. A., and Danich, V. N. “Varianty ekonomicheskogo povedeniya predpriyatii v usloviakh dezintegratsii ekonomiki” [Options for the economic behavior of enterprises in the conditions of economic disintegration]. *Sovremennye problemy modelirovaniya sotsialno-ekonomicheskikh sistem*. Berdiansk, 2015.
- “Primenenie STATISTICA dlia resheniia razlichnykh zadach” [Application of STATISTICA for different tasks]. <http://www.statsoft.ru/solutions/ExamplesBase/tasks/>
- Raevnieva, O. V., and Chankina, I. V. “Diahnostyka ta prohnozuvannia stanu rozvytku promyslovoho pidpriemstva z urakhuvanniam vplyvu transformatsiinykh effektiv natsionalnoi ekonomiky” [Diagnosis and forecasting of development of industrial enterprises with the influence of transformational effects of the national economy]. *Biznes Inform*, no. 7 (1) (2011): 98-101.
- Vasilenko, V. A. *Diagnostika ustoychivogo razvitiia predpriatii* [Diagnosis of sustainable development of enterprises]. Kyiv: Tsentr uchebnoy literatury, 2006.

УДК 339.176 (477.46)

РОЗВИТОК МАГАЗИНІВ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

© 2015 БЕГЛАРАШВІЛІ О. П., КУЛІК А. В.

УДК 339.176 (477.46)

Бегларашвілі О. П., Кулік А. В. Розвиток магазинів Черкаської області

Метою статті є дослідження регіональних аспектів і тенденцій розвитку магазинів роздрібної торгівлі Черкаської області. Висвітлено регіональні аспекти основних показників розвитку магазинів роздрібної торгівлі Черкаської області. Проаналізовано динаміку показників кількості підприємств, торговельної площі магазинів роздрібної торгівлі, товарообороту роздрібної торгівлі підприємств – юридичних осіб, забезпеченості населення торговельною площею, індекси споживчих цін. Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі є розробка стратегії забезпечення раціональної територіальної організації роздрібної торговельної мережі, яка має сприяти зменшенню регіональних асиметрій у рівнях територіальної організації роздрібної торговельної мережі.

Ключові слова: роздрібна торговельна мережа, магазин, роздрібний товарооборот.

Табл.: 5. **Бібл.:** 13.

Бегларашвілі Оксана Петрівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри торговельного підприємництва, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

E-mail: puente@meta.ua

Кулік Анна Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри торговельного підприємництва, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

E-mail: kylik_anna@ukr.net

УДК 339.176 (477.46)

Бегларашвили О. П., Кулик А. В. Развитие магазинов Черкасской области

Целью статьи является исследование региональных аспектов и тенденций развития магазинов розничной торговли Черкасской области. Освещены региональные аспекты основных показателей развития магазинов розничной торговли Черкасской области. Проанализирована динамика показателей количества предприятий, торговой площади магазинов розничной торговли, товарооборота розничной торговли предприятий – юридических лиц, обеспеченности населения торговой площадью, индексы потребительских цен. Перспективой дальнейших исследований в этом направлении является разработка стратегии обеспечения рациональной территориальной организации розничной торговой сети, которая должна способствовать уменьшению региональных асимметрий в уровнях территориальной организации розничной торговой сети.

Ключевые слова: розничная торговая сеть, магазин, розничный товарооборот.

Табл.: 5. **Библ.:** 13.

Бегларашвили Оксана Петровна – кандидат экономических наук, доцент кафедры торгового предпринимательства, Киевский национальный торгово-экономический университет (ул. Киото, 19, Киев, 02156, Украина)

E-mail: puente@meta.ua

Кулик Анна Владимировна – кандидат экономических наук, доцент кафедры торгового предпринимательства, Киевский национальный торгово-экономический университет (ул. Киото, 19, Киев, 02156, Украина)

E-mail: kylik_anna@ukr.net

UDC 339.176 (477.46)

Beglarashvili O. P., Kulik A. V. Development of Stores in the Cherkasy Region

The article is aimed at studying the regional aspects and trends of development of retail trade stores in the Cherkasy region. Some regional aspects of the main development indicators for the development of retail trade stores in the Cherkasy region were highlighted. Dynamics in terms of indicators of quantity of enterprises, trade area of retail stores, turnover of the retail trade of legal entities, provision of population with trade area, as well as consumer price indices were analyzed. Prospect of further research in this direction is development of strategies to ensure rational territorial organization of retail trade network, which should contribute to reducing regional asymmetries in the levels of the territorial organization of retail trade network.

Key words: retail trade network, store, retail turnover.

Tabl.: 5. **Bibl.:** 13.

Beglarashvili Oksana P. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Trade Business, Kyiv National University of Trade and Economy (vul. Kioto, 19, Kyiv, 02156, Ukraine)

E-mail: puente@meta.ua

Kulik Anna V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Trade Business, Kyiv National University of Trade and Economy (vul. Kioto, 19, Kyiv, 02156, Ukraine)

E-mail: kylik_anna@ukr.net

REFERENCES

- Ayvazian, S. A., and Mkhitarian, V. S. *Prikladnaia statistika i osnovy ekonometriki* [Applied statistics and econometrics bases]. Moscow: YuNITI, 1998.
- Bureeva, N. N. *Mnogomernyy statisticheskiy analiz s ispolzovaniem PPP «STATISTICA»* [Multivariate statistical analysis using PPP «STATISTICA»]. Nizhny Novgorod, 2007.
- Diahnostyka stanu pidpriemstva: teoriia i praktyka* [Diagnosis of the enterprise: Theory and Practice]. Kharkiv: INZhEK, 2006.
- “Finansovaia otchetnost predpriiaty po materialam Agentstva po razvitiu infrastruktury fondovogo rynku Ukrainy” [The financial statements of companies with agencies to develop the infrastructure of the stock market of Ukraine]. smida.gov.ua
- Mkhitarian, S. V. *Marketingovyie issledovaniia rynka s ispolzovaniem PPP Statistica* [Market research with IFR Statistica]. Moscow: Evraziyskiy otkrytyy institut, 2011.

- Parkhomenko, N. A., and Danich, V. N. “Varianty ekonomicheskogo povedeniya predpriyaty v usloviakh dezintegratsii ekonomiki” [Options for the economic behavior of enterprises in the conditions of economic disintegration]. *Sovremennye problemy modelirovaniya sotsialno-ekonomicheskikh sistem*. Berdiansk, 2015.
- “Primenenie STATISTICA dlia resheniia razlichnykh zadach” [Application of STATISTICA for different tasks]. <http://www.statsoft.ru/solutions/ExamplesBase/tasks/>
- Raevnieva, O. V., and Chankina, I. V. “Diahnostyka ta prohnozuvannia stanu rozvytku promyslovoho pidpriemstva z urakhuivanniam vplyvu transformatsiinykh effektiv natsionalnoi ekonomiky” [Diagnosis and forecasting of development of industrial enterprises with the influence of transformational effects of the national economy]. *Biznes Inform*, no. 7 (1) (2011): 98-101.
- Vasilenko, V. A. *Diagnostika ustoychivogo razvitiia predpriiaty* [Diagnosis of sustainable development of enterprises]. Kyiv: Tsentr uchebnoy literatury, 2006.

УДК 339.176 (477.46)

РОЗВИТОК МАГАЗИНІВ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

© 2015 БЕГЛАРАШВІЛІ О. П., КУЛІК А. В.

УДК 339.176 (477.46)

Бегларашвілі О. П., Кулік А. В. Розвиток магазинів Черкаської області

Метою статті є дослідження регіональних аспектів і тенденцій розвитку магазинів роздрібної торгівлі Черкаської області. Висвітлено регіональні аспекти основних показників розвитку магазинів роздрібної торгівлі Черкаської області. Проаналізовано динаміку показників кількості підприємств, торговельної площі магазинів роздрібної торгівлі, товарообороту роздрібної торгівлі підприємств – юридичних осіб, забезпеченості населення торговельною площею, індекси споживчих цін. Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі є розробка стратегії забезпечення раціональної територіальної організації роздрібної торговельної мережі, яка має сприяти зменшенню регіональних асиметрій у рівнях територіальної організації роздрібної торговельної мережі.

Ключові слова: роздрібна торговельна мережа, магазин, роздрібний товарооборот.

Табл.: 5. **Бібл.:** 13.

Бегларашвілі Оксана Петрівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри торговельного підприємництва, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

E-mail: puente@meta.ua

Кулік Анна Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри торговельного підприємництва, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

E-mail: kylik_anna@ukr.net

УДК 339.176 (477.46)

Бегларашвили О. П., Кулик А. В. Развитие магазинов Черкасской области

Целью статьи является исследование региональных аспектов и тенденций развития магазинов розничной торговли Черкасской области. Освещены региональные аспекты основных показателей развития магазинов розничной торговли Черкасской области. Проанализирована динамика показателей количества предприятий, торговой площади магазинов розничной торговли, товарооборота розничной торговли предприятий – юридических лиц, обеспеченности населения торговой площадью, индексы потребительских цен. Перспективой дальнейших исследований в этом направлении является разработка стратегии обеспечения рациональной территориальной организации розничной торговой сети, которая должна способствовать уменьшению региональных асимметрий в уровнях территориальной организации розничной торговой сети.

Ключевые слова: розничная торговая сеть, магазин, розничный товарооборот.

Табл.: 5. **Библ.:** 13.

Бегларашвили Оксана Петровна – кандидат экономических наук, доцент кафедры торгового предпринимательства, Киевский национальный торгово-экономический университет (ул. Киото, 19, Киев, 02156, Украина)

E-mail: puente@meta.ua

Кулик Анна Владимировна – кандидат экономических наук, доцент кафедры торгового предпринимательства, Киевский национальный торгово-экономический университет (ул. Киото, 19, Киев, 02156, Украина)

E-mail: kylik_anna@ukr.net

UDC 339.176 (477.46)

Beglarashvili O. P., Kulik A. V. Development of Stores in the Cherkasy Region

The article is aimed at studying the regional aspects and trends of development of retail trade stores in the Cherkasy region. Some regional aspects of the main development indicators for the development of retail trade stores in the Cherkasy region were highlighted. Dynamics in terms of indicators of quantity of enterprises, trade area of retail stores, turnover of the retail trade of legal entities, provision of population with trade area, as well as consumer price indices were analyzed. Prospect of further research in this direction is development of strategies to ensure rational territorial organization of retail trade network, which should contribute to reducing regional asymmetries in the levels of the territorial organization of retail trade network.

Key words: retail trade network, store, retail turnover.

Tabl.: 5. **Bibl.:** 13.

Beglarashvili Oksana P. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Trade Business, Kyiv National University of Trade and Economy (vul. Kioto, 19, Kyiv, 02156, Ukraine)

E-mail: puente@meta.ua

Kulik Anna V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Trade Business, Kyiv National University of Trade and Economy (vul. Kioto, 19, Kyiv, 02156, Ukraine)

E-mail: kylik_anna@ukr.net

Постійне збільшення роздрібного товарообороту висуває завдання кількісного зростання та якісного вдосконалення роздрібної торговельної мережі. Останнім часом великого розвитку отримали сучасні типи магазинів. Проте якість торгового обслуговування залежить не тільки від кількості торговельних об'єктів, але і від правильного їх розміщення на території міста з урахуванням соціально-економічних ознак і демографічних особливостей адміністративного центру. Актуальність дослідження зумовлена диспропорцією регіонального розвитку магазинів в Україні.

Останнє десятиліття роздрібна торгівля була одним із найбільш динамічно зростаючих секторів економіки України. За цей час з'явилася велика кількість торговельних мереж як на національному, регіональному, так і місцевому рівні. Бурхливий розвиток кількості торговельних мереж різних форматів актуалізує проблему оцінки динаміки їх розвитку [5, с. 255].

Дослідженням проблем розвитку роздрібної торговельної мережі займаються зарубіжні та вітчизняні науковці, а саме: Б. Берман визначає стратегічні підходи до роздрібної торгівлі, Л. Лігоненко [7] досліджує проблеми регіональної експансії та глобалізації роздрібної торгівлі, О. Голошубова [1] та О. Кавун працюють над вивченням особливостей функціонування торговельних мереж в Україні. Однак залишається низка проблем розвитку роздрібної торговельної мережі на регіональному рівні, які потребують більш детального розгляду.

Метою статті є дослідження регіональних аспектів і тенденцій розвитку магазинів роздрібної торгівлі Черкаської області.

Роль торговельної інфраструктури зумовлена її особливостями, що полягають в організації безперервного товароруку та її обслуговуючому характері. Ключове значення в торговельній інфраструктурі належить роздрібній торговельній мережі, яка виконує складні функції, основні з яких – соціальна та економічна. Якщо реалізація соціальної функції полягає в забезпеченні фізичної доступності товарів для споживачів, вона досягається через наявність необхідної кількості торговельних об'єктів, то економічна забезпечує цінову доступність товарів і визначає рівень та структуру споживання [3, с. 274].

Важливим фактором впливу на роздрібну торговельну мережу будь-якого регіону є загальний рівень цін на товари та послуги, які придбаває населення для кінцевого споживання. Індекси споживчих цін у Черкаській області у 2010–2014 рр. представлено у вигляді *табл. 1*.

Показники *табл. 1* свідчать про те, що індекс споживчих цін у Черкаській області протягом 2010–2014 рр. відповідає середньому рівню по Україні за цей пе-

ріод. Проте, у 2010–2011 рр. у досліджуваному регіоні можна спостерігати ситуацію, коли індекс споживчих цін був нижчий за загальнонаціональний на 0,5–1,1%. Однак, починаючи з 2012 р., розрив даних показників став менш помітний.

Згідно з результатами вітчизняних науковців, останнім часом в Україні простежується зміна моделі поведінки споживачів на ринку роздрібної торгівлі продовольчими товарами у бік економного витрачання коштів. Останнє обумовлює зростання продажів середньоцінових і дешевих продовольчих товарів та спричиняє відповідні зміни в асортиментній та ціновій стратегії більшості торговельних мереж [9, с. 108].

Товарооборот є одним із головних результативних показників господарської діяльності підприємств торгівлі та важливим чинником забезпечення сталого економічного зростання в країні в цілому. У системі загального обсягу товарообороту підприємств, що здійснюють торговельну діяльність на внутрішньому споживчому ринку України, визначальну роль відіграє товарооборот роздрібної торгівлі.

Роздрібний товарооборот підприємств – юридичних осіб у Черкаській області у 2010–2014 рр. представлений у *табл. 2*.

Виходячи з даних *табл. 2*, можна зробити висновок про зростання роздрібного товарообороту підприємств роздрібної торгівлі (крім торгівлі автомобілями, мотоциклами та пальним) у Черкаській області у 2010–2014 рр. на 84,4%. Товарооборот у магазинах, що торгують переважно продовольчими товарами у неспеціалізованих магазинах, зріс на 83,5% – з 1412,5 млн грн у 2010 р. до 2592,6 млн грн у 2014 р. Значно знизився товарооборот у магазинах, що торгують переважно продовольчими товарами у спеціалізованих магазинах – з 16,2 млн грн у 2010 р. до 12,7 млн грн у 2013 р. Але вже у 2014 р. цей показник зріс до 22,8 млн грн. Аналогічна тенденція спостерігається і з показником товарообороту в магазинах, що торгують переважно непродовольчими товарами. Так, у неспеціалізованих магазинах цей показник зріс на 26%, а у спеціалізованих магазинах він зріс на 119,1%. Зазначимо, що товарооборот поза магазинами протягом аналізованого періоду збільшився майже у 4 рази.

У сучасних умовах в Україні функціонують різноманітні торговельні формати, які розрізняються за обсягами реалізації, за охоптом території обслуговування, за орієнтацією на різні сегменти споживачів залежно від рівня їх доходів, а відповідно, мають і різні підходи до ціноутворення, яке визначається їх ціновою політикою [12, с. 315].

Таблиця 1

Індекси споживчих цін у Черкаській області у 2005–2014 рр. [2, с. 68]

(до попереднього року, %)

Показник	Рік				
	2010	2011	2012	2013	2014
Україна	109,4	104,6	99,8	100,5	124,9
Черкаська область	108,9	103,5	99,5	100,3	124,2

Таблиця 2

Роздрібний товарооборот підприємств роздрібної торгівлі (крім торгівлі автомобілями, мотоциклами та паливом)
у Черкаській області у 2010–2014 рр. [11, с. 24–25]

(млн грн)

Товарооборот	Рік				
	2010	2012	2013	2014	2014 до 2010, %
Товарооборот усього, у т. ч., що торгують переважно:	3440,8	4795,0	5685,6	6344,6	184,4
продовольчими товарами у неспеціалізованих магазинах	1412,5	2094,3	2317,1	2592,6	183,5
продовольчими товарами у спеціалізованих магазинах	16,2	12,3	12,7	22,8	140,7
непродовольчими товарами у неспеціалізованих магазинах	450,3	501,8	552,6	567,3	126,0
непродовольчими товарами у спеціалізованих магазинах	1556,4	2165,3	2775,2	3410,7	219,1
поза магазинами	5,4	21,3	27,9	21,3	394,4

Основним видом роздрібної торговельної мережі є магазин. Магазины роздрібної торговельної мережі підприємств – юридичних осіб у Черкаській області у 2005–2014 рр. характеризують показники табл. 3.

Аналізуючи дані табл. 3, можна зробити висновок, що протягом досліджуваного періоду в Черкаській області зменшилась кількість магазинів з 1531 од. у 2005 р. до 1167 од. у 2014 р., що становить 24%. Про це свідчить зменшення кількості магазинів у міських поселеннях з 900 од. у 2005 р. до 821 од. у 2014 р., що становить 9%, та у сільській місцевості – на 45%. Разом з тим, можна спостерігати збільшення торговельної площі магазинів на 18% за досліджуваний період.

Варто зауважити, що за рахунок зростання забезпеченості населення торговельною площею магазинів у міських поселеннях на 46% та зменшення у сільській

місцевості на 37%, забезпеченість населення торговельною площею магазинів на 10000 осіб зросла з 1123 м² у 2005 р. до 1420 м² у 2014 р., що відповідає 26%.

Протягом досліджуваного періоду значно зріс показник торговельної площі на 1 магазин у міських поселеннях. Так, якщо у 2005 р. торговельна площа одного магазину становила 99 м², то у 2014 р. – 153 м², тобто збільшилася майже на 54%.

Показник забезпеченості населення торговельною площею магазинів розраховується відповідно до демографічних показників регіону. Так, чисельність наявного населення в Черкаській області на 1 січня 2011 р. складала 1 285 384 особи, 56% з якої становило міське населення [8, с. 24]. На 1 січня 2015 р. чисельність наявного населення в Черкаській області

Таблиця 3

Магазини підприємств – юридичних осіб у Черкаській області у 2005–2014 рр. [11, с. 112–114, 120–121]

Показник	Рік					
	2005	2010	2012	2013	2014	2014 до 2005, %
Кількість магазинів, од.	1531	1347	1339	1274	1167	76
у міських поселеннях, од.	900	865	901	865	821	91
їх частка, %	59	64	67	68	70	111
у сільській місцевості, од.	631	482	438	409	346	55
Торговельна площа магазинів, тис. м ²	151	185	194	205	178	118
у міських поселеннях, тис. м ²	110	153	164	178	155	141
їх частка, %	73	83	85	87	87	114
у сільській місцевості, тис. м ²	41	32	29	27	23	56
Забезпеченість населення торговельною площею магазинів, м ² на 10 000 осіб	1123	1442	1525	1624	1420	126
у міських поселеннях	1488	2128	2297	2497	2178	146
у сільській місцевості	678	568	529	489	425	63
Торговельна площа на 1 магазин, м ²	99	137	145	161	153	154
у міських поселеннях	122	177	182	206	189	155
у сільській місцевості	65	66	66	66	66	102

складала 1 251 816 осіб (57% – міське населення), тобто знизилася на 3% порівняно з 2010 р. [13, с. 6].

У складних соціально-економічних умовах в Україні загострюється проблема забезпеченості та підвищення ефективності роздрібно-продовольчої мережі, визначення подальших пріоритетів її розвитку [3, с. 275].

Як свідчить досвід зарубіжних компаній, криза переорієнтувала бізнес із максимізації суми прибутків на приріст кількості покупців, знижуючи ціни на свої товари, бо це формує позитивний імідж компанії та закріплює його на перспективу. Сьогодні через зменшення ємності ринку й платоспроможного попиту збільшити прибуток неможливо, а нарощування ринкової частки забезпечить підприємству (зауважимо, далекоглядному) зростання прибутку завтра [1, с. 20].

Досліджуючи тенденції розвитку роздрібно-торговельної мережі Черкаської області, варто проаналізувати показники, що характеризують мережу магазинів з торгівлі продовольчими товарами підприємств – юридичних осіб, які містяться в *табл. 4*.

В Україні переважну більшість торговельних мереж складають такі формати, як супермаркети. Ця тенденція пояснюється життєвим циклом ринку, на якому розвиваються торговельні мережі. Країни Центральної Європи характеризуються зрілістю, у той час як український ринок знаходиться у стадії зростання [9, с. 91].

Дані *табл. 4* свідчать про зменшення загальної кількості магазинів, що реалізують продовольчі товари протягом 2005–2014 рр. – з 837 од. у 2005 р. до 599 од. у 2014 р. – на 28%. Разом з тим, можна зробити висновок про зростання кількості супермаркетів та гіпермаркетів більше, ніж у 2 рази протягом досліджуваного періоду, а також кількості спеціалізованих продовольчих магазинів із 67 од. у 2005 р. до 83 од. у 2014 р., що становить 24%. Однак їхня торговельна площа залишилась без змін. Можна спостерігати зменшення кількості неспеціалізованих магазинів, що реалізують продовольчі товари, з 747 од. у 2005 р. до 424 од. у 2014 р., що становить 43%. Це свідчить про зміну структури об'єктів роздрібно-торговельної мережі Черкаської області протягом аналізованого періоду.

Тенденції розвитку роздрібно-торговельної мережі у Черкаській області у 2005–2014 рр. допомагають виявити показники, що характеризують мережу магазинів з торгівлі непродовольчими товарами підприємств – юридичних осіб, які містяться в *табл. 5*.

Аналізуючи показники *табл. 5*, можна зробити висновок про зменшення кількості неспеціалізованих магазинів, що реалізують переважно непродовольчі товари, з 103 од. у 2005 р. до 20 од. у 2014 р., що відповідає 81%. Разом з тим, можна спостерігати тенденцію до зменшення їхньої торговельної площі на 81% – з 16 тис. м² у 2005 р. до 3 тис. м² у 2014 р.

Таблиця 4

Мережа магазинів з торгівлі продовольчими товарами підприємств – юридичних осіб у Черкаській області у 2005–2014 рр. [11, с. 124–127]

Магазини	Рік				
	2005	2012	2013	2014	2014 до 2005, %
Неспеціалізовані магазини, од.	747	502	464	424	57
їхня торговельна площа, тис. м ²	61	48	44	41	67
Супермаркети і гіпермаркети, од.	23	41	51	52	226
їхня торговельна площа, тис. м ²	23	48	65	47	204
Спеціалізовані продовольчі магазини, од.	67	80	84	83	124
їхня торговельна площа, тис. м ²	4	4	5	4	100
Разом продовольчі магазини, од.	837	623	599	599	72
їхня торговельна площа, тис. м ²	88	101	114	92	105

Таблиця 5

Мережа магазинів з торгівлі непродовольчими товарами підприємств – юридичних осіб у Черкаській області у 2005–2014 рр. [11, с. 125, 130–133]

Магазини	Рік				
	2005	2012	2013	2014	2014 до 2005, %
Неспеціалізовані магазини, од.	103	45	35	20	19
їхня торговельна площа, тис. м ²	16	6	5	3	19
Універмаги і будинки торгівлі, од.	4	3	2	2	50
їхня торговельна площа, тис. м ²	6	5	3	3	50
Спеціалізовані непродовольчі магазини, од.	587	668	638	586	100
їхня торговельна площа, тис. м ²	41	82	83	79	193
Разом непродовольчі магазини, од.	694	716	675	608	88
їхня торговельна площа, тис. м ²	63	93	91	85	135

Варто зазначити, що протягом аналізованого періоду в Черкаській області удвічі знизилася кількість універмагів та будинків торгівлі – з 4 до 2 одиниць. Кількість спеціалізованих непродовольчих магазинів лишилася сталою, однак їхня торговельна площа збільшилася майже удвічі.

Трансформація поведінки споживача, обмеженість його платоспроможних можливостей змушує торговельних операторів підвищувати якість пропонованих послуг і знижувати ціни за рахунок тотальної економії витрат [4, с. 91].

На думку науковців А. Лігоненко та Г. Красневич, вивчення та усвідомлення світових тенденцій розвитку торгівлі дає можливість визначити інноваційні пріоритети для України, а саме: активний розвиток електронної торгівлі; впровадження в практику роботи гнучкого електронного ціноутворення, електронних засобів супроводу і штрихового кодування товарів, засобів радіочастотної технології моніторингу рухів відвідувачів; використання інноваційних рішень, які уможливають перехід до персоналізованого обліку покупців за рахунок упровадження клубних, дисконтних і карток самообслуговування; комплексна та всеохоплююча автоматизація усіх бізнес-процесів сучасної роздрібно торгівлі, у т. ч. управлінського, за рахунок впровадження сучасних ERP-систем [7, с. 13]

ВИСНОВКИ

Таким чином, можна зробити висновок, що роздрібна торговельна мережа магазинів Черкаської області у 2005–2014 рр. мала певні структурні зрушення. Так, можна стверджувати про зменшення кількості об'єктів роздрібно торгівлі, зменшення кількості магазинів у міських поселеннях і сільській місцевості, збільшення кількості продовольчих супермаркетів та гіпермаркетів, їхньої торгової площі. Однак забезпеченість населення торговою площею магазинів, м² на 10 000 осіб у міських поселеннях значно вища за аналогічний показник у сільській місцевості. Спостерігається певна диспропорція розвитку роздрібно торгівельної мережі у міських поселеннях та сільській місцевості Черкаської області.

Отже, основними проблемами в територіальній організації торгівлі, які потребують першочергового вирішення, є:

- ✦ значні регіональні відмінності в забезпеченні об'єктами роздрібно торгівлі, товарообігу, торговельною площею;
- ✦ закриття великої частини магазинів у селі та відкриття на їх місці павільйонів, що спричиняє зменшення асортименту товарів, а деякою мірою і зниження їх якості;
- ✦ низький рівень функціонування роздрібно торгівельної мережі;
- ✦ недостатня інтегрованість регіонів у міжнародний економічний простір;
- ✦ неконтрольоване відкриття стихійних ринків, на яких реалізуються товари низької якості [6, с. 97].

Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі є розробка стратегії забезпечення раціональної те-

риторіальної організації роздрібно торгівельної мережі, яка має сприяти зменшенню регіональних асиметрій у рівнях територіальної організації роздрібно торгівельної мережі, зокрема у рівнях забезпеченості регіонів держави торговельними об'єктами, підвищення результативності функціонування роздрібних торговельних об'єктів, наближення роздрібно торгівлі до споживачів, посилення інтеграції регіонів у міжнародний економічний простір [10, с. 174]. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Голошубова Н. О. Розвиток торговельних мереж в Україні / Н. О. Голошубова // Товари і ринки. – 2011. – № 1. – С. 15–24.
2. Індеси споживчих цін за 2014 рік. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – К., 2015. – 175 с.
3. Жегус О. В. Особливості розвитку роздрібно продовольчої мережі в Україні / О. В. Жегус, В. Л. Соколов // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг : зб. наук. пр. Харк. держ. ун-т харчування та торгівлі. – Вип. 1 (19). – Харків : ХДУХТ, 2014. – 403 с.
4. Жуковська В. М. Пріоритети розвитку роздрібних торговельних мереж в Україні / В. М. Жуковська, Н. В. Ракша // Економіка і регіон. – 2011. – № 4 (31). – С. 88–93.
5. Зубков С. О. Оцінка динаміки розвитку торговельних мереж / С. О. Зубков, О. А. Колесник, І. П. Попова // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг : зб. наук. пр. Харк. держ. ун-т харчування та торгівлі. – Вип. 2 (12). – Харків : ХДУХТ, 2010. – 663 с.
6. Ковальська Л. Л. Особливості територіальної організації роздрібно торгівельної мережі регіонів держави / Л. Л. Ковальська, О. Ю. Речун // Економічні науки. – Серія «Регіональна економіка» : зб. наук. пр. Луцьк. нац. техн. ун-т. – Випуск 10 (39). – Луцьк : РВВ Луцького НТУ, 2013.
7. Лігоненко Л. Інноваційний вектор розвитку торгівлі в Україні / Л. Лігоненко, Г. Красневич // Товари і ринки. – 2011. – № 1. – С. 7–14.
8. Населення України за 2010 рік. Демографічний щорічник / Державна служба статистики України. – К., 2011. – 442 с.
9. П'ятницька Г. Т. Переваги і недоліки розвитку великих торговельних мереж на ринку роздрібно торгівлі продовольчими товарами / Г. Т. П'ятницька // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 4 (142). – С. 103–113.
10. Речун О. Ю. Стратегічна спрямованість розвитку роздрібно торгівельної мережі / О. Ю. Речун // Товарознавчий вісник. – 2014. – № 7. – С. 173–184.
11. Роздрібна торгівля України у 2014 році. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – К., 2015. – 152 с.
12. Сукачова С. М. Сучасні формати роздрібно торгівлі в Україні / С. М. Сукачова // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг : зб. наук. пр. Харк. держ. ун-т харчування та торгівлі. – Вип. 1 (15), ч. 1. – Харків, 2012. – 451 с.
13. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2015 року. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – К., 2015. – 111 с.

REFERENCES

- Chyselnist naiavnoho naselennia Ukrainy na 1 sichnia 2015 roku [The population of Ukraine for January 1, 2015]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2015.
- Holoshubova, N. O. "Rozvytok torhovelnykh merezh v Ukraini" [The development of sales networks in Ukraine]. *Tovary i rynky*, no. 1 (2011): 15–24.
- Indeksy spozhyvchykh tsin za 2014 rik [Consumer price indices for 2014]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2015.
- Kovalska, L. L., and Rechun, O. Yu. "Osoblyvosti terytorialnoi orhanizatsii rozdrubnoi torhovelnoi merezhi rehioniv derzhavy" [Features territorial organization of the retail network of regions of the state]. *Ekonomichni nauky. Seriya «Rehionalna ekonomika»*, no. 10 (39) (2013).

Lihonenko, L., and Krasnevych, H. "Innovatsiyni vektor rozvytku torhivli v Ukraini" [Innovation vector of trade in Ukraine]. *Tovary i rynky*, no. 1 (2011): 7-14.

Naseleennia Ukrainy za 2010 rik [The population of Ukraine in 2010]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2011.

Piatnytska, H. T. "Perevahy i nedoliki rozvytku velykykh torhovelnykh mrezh na rynku rozdribnoi torhivli prodovolchymy tovaramy" [Advantages and disadvantages of large retail chains in the retail food trade]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 4 (142) (2013): 103-113.

Rechun, O. Yu. "Stratehichna spriamovanist rozvytku rozdribnoi torhovelnoi mrezihi" [Strategic orientation of retail network]. *Tovaroznavchyi visnyk*, no. 7 (2014): 173-184.

Rozdribna torhivlia Ukrainy u 2014 rotsi [Retail in Ukraine 2014]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2015.

Sukachova, S. M. "Suchasni formaty rozdribnoi torhivli v Ukraini" [Modern retail formats in Ukraine]. *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh*, vol. 1, no. 1 (15) (2012).

Zubkov, S. O., Kolesnyk, O. A., and Popova, I. P. "Otsinka dynamiky rozvytku torhovelnykh mrezh" [Assessment of the dynamics of trade networks]. *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh*, no. 2 (12) (2010).

Zhukovska, V. M., and Raksha, N. V. "Priorityety rozvytku rozdribnykh torhovelnykh mrezh v Ukraini" [Priorities of retail trading networks in Ukraine]. *Ekonomika i rehion*, no. 4 (31) (2011): 88-93.

Zhehus, O. V., and Sobolev, V. L. "Osoblyvosti rozvytku rozdribnoi prodovolchoi mrezihi v Ukraini" [Features of the food retail network in Ukraine]. *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh*, no. 1 (19) (2014).

УДК 378.1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

© 2015 САЛО А. В.

УДК 378.1

Сало А. В. Концептуальні засади розвитку вищої освіти в Україні

Метою статті є дослідження пріоритетних напрямів розвитку системи вищої освіти України. Автором здійснено комплексне дослідження впливу якості освітньої системи на основні економічні показники розвитку країн. Доведено прямий вплив рівня функціонування вищої школи на загальний стан економіки країни. Акцентовано увагу на вкрай низьких показниках сектора вищої освіти України та гострій необхідності її реформування. Здійснено комплексне дослідження стану сучасної вищої школи України. На основі отриманих результатів сформовано перспективну модель вищої освіти України з приведенням поетапного плану дій для її модернізації. Особливу увагу привернуто до показників матеріально-технічного забезпечення, фінансової незалежності ВНЗ, якості освітніх програм та незадовільних показників міжнародної діяльності ВНЗ. Запропоновано пріоритетні напрямки робіт для формування перспективної та конкурентоспроможної моделі системи вищої освіти.

Ключові слова: система вищої освіти, модернізація, показники вищої освіти, міжнародні освітні системи, проблеми ВНЗ.

Рис.: 1. Табл.: 1. Бібл.: 10.

Сало Анастасія Василівна – аспірантка, кафедра фінансів та планування, Кіровоградський національний технічний університет (пр. Університетський, 8, Кіровоград, 25006, Україна)

E-mail: Anastasiavs1991@gmail.com

УДК 378.1

Сало А. В. Концептуальные основы развития высшего образования в Украине

Целью статьи является исследование приоритетных направлений развития системы высшего образования Украины. Автором осуществлено комплексное исследование влияния качества образовательной системы на основные экономические показатели развития стран. Доказано прямое влияние уровня функционирования высшей школы на общее состояние экономики страны. Акцентируется внимание на крайне низких показателях сектора высшего образования Украины и острой необходимости ее реформирования. Осуществлено комплексное исследование состояния современной высшей школы Украины. На основе полученных результатов сформирована перспективная модель высшего образования с приведением поэтапного плана действий для ее модернизации. Особое внимание привлечено к показателям материально-технического обеспечения, финансовой независимости вузов, качеству образовательных программ и неудовлетворительным показателям международной деятельности вузов. Предложены приоритетные направления работ для формирования перспективной и конкурентоспособной модели системы высшего образования.

Ключевые слова: система высшего образования, модернизация, показатели высшего образования, международные образовательные системы, проблемы вузов.

Рис.: 1. Табл.: 1. Библ.: 10.

Сало Анастасия Васильевна – аспирантка, кафедра финансов и планирования, Кировоградский национальный технический университет (пр. Университетский, 8, Кировоград, 25006, Украина)

E-mail: Anastasiavs1991@gmail.com

UDC 378.1

Salo A. V. Conceptual Foundations for the Development of Higher Education in Ukraine

The article is aimed at studying the priority directions for the development of higher education in Ukraine. The author has conducted a comprehensive study on the impact of the quality of educational system on the major economic indicators of the countries development. Direct influence of the level of functioning of high school on the overall status of the country's economy has been proven. The extremely low indicators for the higher education sector of Ukraine and the urgent need for reform have been emphasized. A comprehensive study on the status of the current higher education in Ukraine was carried out. On the basis of the results obtained, a prospective model of higher education has been formed together with a step-by-step plan of actions aimed at its modernization. Particular attention is drawn to the indicators of material support, financial independence of higher education institutions, quality of educational programs and the poor indicators of the international activities of higher education institutions. Some priority areas of work for the formation of a forward-looking and competitive model of higher education have been proposed.

Key words: system of higher education, modernization, indicators of higher education, international educational systems, problems of higher education institutions.

Pic.: 1. Tabl.: 1. Bibl.: 10.

Salo Anastasiia V. – Postgraduate Student, Department of Finance and Planning, Kirovograd National Technical University (pr. Universytetskyi, 8, Kirovograd, 25006, Ukraine)

E-mail: Anastasiavs1991@gmail.com

Lihonenko, L., and Krasnevych, H. "Innovatsiyni vektor rozvytku torhivli v Ukraini" [Innovation vector of trade in Ukraine]. *Tovary i rynky*, no. 1 (2011): 7-14.

Naseleennia Ukrainy za 2010 rik [The population of Ukraine in 2010]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2011.

Piatnytska, H. T. "Perevahy i nedoliki rozvytku velykykh torhovelykh mrezh na rynku rozdribnoi torhivli prodovolchymy tovaramy" [Advantages and disadvantages of large retail chains in the retail food trade]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 4 (142) (2013): 103-113.

Rechun, O. Yu. "Stratehichna spriamovanist rozvytku rozdribnoi torhovelni mrezi" [Strategic orientation of retail network]. *Tovaroznavchyi visnyk*, no. 7 (2014): 173-184.

Rozdribna torhivlia Ukrainy u 2014 rotsi [Retail in Ukraine 2014]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2015.

Sukachova, S. M. "Suchasni formaty rozdribnoi torhivli v Ukraini" [Modern retail formats in Ukraine]. *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh*, vol. 1, no. 1 (15) (2012).

Zubkov, S. O., Kolesnyk, O. A., and Popova, I. P. "Otsinka dynamiky rozvytku torhovelykh mrezh" [Assessment of the dynamics of trade networks]. *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh*, no. 2 (12) (2010).

Zhukovska, V. M., and Raksha, N. V. "Priorityety rozvytku rozdribnykh torhovelykh mrezh v Ukraini" [Priorities of retail trading networks in Ukraine]. *Ekonomika i rehion*, no. 4 (31) (2011): 88-93.

Zhehus, O. V., and Sobolev, V. L. "Osoblyvosti rozvytku rozdribnoi prodovolchoi mrezi v Ukraini" [Features of the food retail network in Ukraine]. *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh*, no. 1 (19) (2014).

УДК 378.1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

© 2015 САЛО А. В.

УДК 378.1

Сало А. В. Концептуальні засади розвитку вищої освіти в Україні

Метою статті є дослідження пріоритетних напрямів розвитку системи вищої освіти України. Автором здійснено комплексне дослідження впливу якості освітньої системи на основні економічні показники розвитку країн. Доведено прямий вплив рівня функціонування вищої школи на загальний стан економіки країни. Акцентовано увагу на вкрай низьких показниках сектора вищої освіти України та гострій необхідності її реформування. Здійснено комплексне дослідження стану сучасної вищої школи України. На основі отриманих результатів сформовано перспективну модель вищої освіти України з приведенням поетапного плану дій для її модернізації. Особливу увагу привернуто до показників матеріально-технічного забезпечення, фінансової незалежності ВНЗ, якості освітніх програм та незадовільних показників міжнародної діяльності ВНЗ. Запропоновано пріоритетні напрямки робіт для формування перспективної та конкурентоспроможної моделі системи вищої освіти.

Ключові слова: система вищої освіти, модернізація, показники вищої освіти, міжнародні освітні системи, проблеми ВНЗ.

Рис.: 1. Табл.: 1. Бібл.: 10.

Сало Анастасія Василівна – аспірантка, кафедра фінансів та планування, Кіровоградський національний технічний університет (пр. Університетський, 8, Кіровоград, 25006, Україна)

E-mail: Anastasiavs1991@gmail.com

УДК 378.1

Сало А. В. Концептуальные основы развития высшего образования в Украине

Целью статьи является исследование приоритетных направлений развития системы высшего образования Украины. Автором осуществлено комплексное исследование влияния качества образовательной системы на основные экономические показатели развития стран. Доказано прямое влияние уровня функционирования высшей школы на общее состояние экономики страны. Акцентируется внимание на крайне низких показателях сектора высшего образования Украины и острой необходимости ее реформирования. Осуществлено комплексное исследование состояния современной высшей школы Украины. На основе полученных результатов сформирована перспективная модель высшего образования с приведением поэтапного плана действий для ее модернизации. Особое внимание привлечено к показателям материально-технического обеспечения, финансовой независимости вузов, качеству образовательных программ и неудовлетворительным показателям международной деятельности вузов. Предложены приоритетные направления работ для формирования перспективной и конкурентоспособной модели системы высшего образования.

Ключевые слова: система высшего образования, модернизация, показатели высшего образования, международные образовательные системы, проблемы вузов.

Рис.: 1. Табл.: 1. Библ.: 10.

Сало Анастасия Васильевна – аспирантка, кафедра финансов и планирования, Кировоградский национальный технический университет (пр. Университетский, 8, Кировоград, 25006, Украина)

E-mail: Anastasiavs1991@gmail.com

UDC 378.1

Salo A. V. Conceptual Foundations for the Development of Higher Education in Ukraine

The article is aimed at studying the priority directions for the development of higher education in Ukraine. The author has conducted a comprehensive study on the impact of the quality of educational system on the major economic indicators of the countries development. Direct influence of the level of functioning of high school on the overall status of the country's economy has been proven. The extremely low indicators for the higher education sector of Ukraine and the urgent need for reform have been emphasized. A comprehensive study on the status of the current higher education in Ukraine was carried out. On the basis of the results obtained, a prospective model of higher education has been formed together with a step-by-step plan of actions aimed at its modernization. Particular attention is drawn to the indicators of material support, financial independence of higher education institutions, quality of educational programs and the poor indicators of the international activities of higher education institutions. Some priority areas of work for the formation of a forward-looking and competitive model of higher education have been proposed.

Key words: system of higher education, modernization, indicators of higher education, international educational systems, problems of higher education institutions.

Pic.: 1. Tabl.: 1. Bibl.: 10.

Salo Anastasiia V. – Postgraduate Student, Department of Finance and Planning, Kirovograd National Technical University (pr. Universytetskyi, 8, Kirovograd, 25006, Ukraine)

E-mail: Anastasiavs1991@gmail.com

Офіційне прийняття Україною курсу на євроінтеграцію поклало початок перегляду основних принципів функціонування всіх без виключення сфер діяльності держави. Вища освіта, як основна рушійна сила всіх модернізаційних процесів, потребує першочергової уваги. Перегляд концептуальних засад розвитку вищої освіти допоможе у формуванні моделі нової, ефективної системи вищої освіти європейського типу, яка озброїть Україну рядом принципових переваг при виході на європейський простір.

Дослідженню даного питання свої праці присвятили такі науковці: С. Чужиков, Л. Антонюк [1], Г. Воскобойникова, М. Головянко, С. Гришко, О. Джеджора, Т. Добко, В. Жуковський, М. Іванчук, Г. Козопольська, Ю. Кордуба, К. Малишкіна, Т. Радівілова, Т. Федірчик, А. Чуприна Г. Шепель [10]. Дані автори наголошують на необхідності освітніх реформ, побудованих на європейських принципах.

Розвиток вищої освіти не може протікати відособлено від основних модернізаційних процесів. Аналіз стратегічних цілей, вказаних у Державній стратегії розвитку України до 2020 року, дає змогу сформулювати перспективну модель вищої освіти, яка б вписувалась в обраний курс змін. На відміну від ДСРР-2015, де головні акценти припадали на реформування системи освіти, основними державними пріоритетами нової стратегії було визначено підвищення конкурентоспроможності регіонів, територіальна соціально-економічна інтеграція, ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку. Особливу увагу зосереджено на таких сферах, як:

- ✦ транспорт та інфраструктура;
- ✦ економічний розвиток та інвестиції;
- ✦ підприємництво і регуляторне середовище;
- ✦ ринок праці;
- ✦ освіта і наука;
- ✦ інноваційна діяльність [ДСРР-2020].

Незважаючи на включення освітнього сектора до плану реформ, такий акт є скоріше умовним, з огляду на доволі слабе висвітлення загальноосвітніх питань і майже повне ігнорування проблем та напрямів модернізації вищої освіти. Головний акцент припадає на технічне забезпечення освіти, перегляд приведення професійної підготовки кадрів у відповідність із сучасними потребами ринку праці та з урахуванням регіональних кадрових потреб. Усі стратегічні цілі проекту стосовно освіти покликані покращити економічний та соціальний стан регіонів, але жоден із запропонованих напрямків не передбачає покращення самої системи освіти. Таким чином, держава продовжує триматись діючої протягом багатьох років в Україні системи використання всіх наявних освітніх здобутків та результатів діяльності без будь-якої віддачі.

Після здобуття незалежності Україна отримала унітарну, авторитарну, закриту систему освіти, яка ґрунтувалася на вихованні «середньостатистичної» людини, неспроможної до прийняття самостійних рішень. Уся освіта функціонуала на засадах засвоєння надмірної кількості теоретичних знань, що в результаті переважання виключало саму можливість індивідуального та «позарамкового» мислення. Така політика з боку

держави є повністю виправданою, зважаючи на те, що головною метою було недопущення розвитку суспільної свідомості.

Ще одним «табу» радянської освітньої системи були міжнародні зв'язки. Іноземні мови в університетах викладались, але за такою методикою, яка, створюючи ілюзію вивчення мови, на виході не давала жодних результатів. Багаторічне слідування всім вищенаведеним принципам сформувало абсолютно інертну та неефективну в плані розвитку суспільства систему освіти, яку унаслідувала наша держава. Україна, як нова незалежна держава, отримала шанс будувати нову освітню систему, переймаючи досвід прогресивних країн. Натомість влада оминула питання переорієнтації освітнього сектора, залишивши його пливти «за течією». Така пасивна політика продовж майже 25 років стала причиною потреби в глибокій перебудові всієї освітньої системи України. Прийняття принципів «Болонської угоди» стало першим кроком в цьому напрямку. Система вищої освіти України була оцінена експертами Болонського процесу на предмет рівня модернізації та відповідності європейським нормам. За показниками «національних рамок кваліфікацій», «рівня участі студентів у забезпеченні якості», «міжнародного рівня участі в забезпеченні якості» і «визнання попереднього навчання» по п'ятибальній системі Україна була оцінена в 1 бал [1, с. 2].

Головною проблемою введення болонського процесу в Україні є доволіне трактування принципів організації роботи, вказаних в умовах договору. Перекручення на свій лад, а подекуди й свідоме ігнорування основних умов організації проведення та надання освіти, помітно гальмує процес підведення вітчизняної вищої освіти до європейського рівня. Часто у відповідь на зауваження подібного змісту можна почути сумніви стосовно ефективності дії та необхідності введення на пострадянському просторі болонської системи.

Найвірнішим способом отримання об'єктивної оцінки доречності переходу до вищевказаної системи є порівняння основних економічних та освітніх показників розвитку країн з подальшим аналізом освітніх систем країн з найвищими показниками міжнародних рейтингів. З цієї метою із загальної кількості показників було обрано Індекс глобальної конкурентності (*Global Competitiveness Index, GCI*), індекс людського розвитку (*Human Development Index, HDI*) та індекс розвитку освіти (*Education Index, EI*). Останній індекс має особливе значення в умовах глобалізації, оскільки враховується при визначенні рівня економічного розвитку, який є ключовим критерієм при ранжируванні країн на розвинені, що розвиваються та найменш розвинуті. У рейтингу «Індексу глобальної конкурентоспроможності 2014–2015» Україна знаходиться на 76 місці (минулого року вона посідала 84 місце) зі 187. За показниками індексу освіти Україна займає 30-ту позицію.

Зведення та порівняння результатів аналізу в таблицю (табл. 1) дає змогу виділити зрозумілу закономірність – найвищі позиції по всіх показниках належать майже одним і тим самим країнам. Особливо примітним є той факт, що половина з них є країнами – учасницями болонського

процесу. Таким чином, табл. 1 є унаочненням переваг організації освітнього процесу за нормами болонських домовленостей. Єдиним стримуючим фактором для прояву освітнього та економічного потенціалу болонської системи є пасивність виконавчих органів на всіх рівнях.

Беручи за відправну точку наведені вище результати, можемо приступити до формування моделі вищої освіти, яка б максимально задовольняла як суспільні, так і державні потреби, підіймаючи Україну у світовому рейтингу країн. Для цього візьмемо країни з найвищим індексом освіти – Норвегія, Австралія, Швейцарія, Нідерланди та США (1, 2, 3, 4 та 5 місце відповідно) і шляхом аналізу виділимо головні особливості їх освітніх систем.

Норвезька система вищої освіти має всього чотири університети, шість спеціалізованих вищих шкіл (коледжів), дві державні художні школи, численні коледжі та курси додаткової освіти. Вищі навчальні заклади діляться на два сектори: університетський сектор і сектор коледжів. Поширеною є практика надання допомоги від Норвезького державного освітнього фонду для здобуття освіти за кордоном. Норвезькі студенти отримують фінансову підтримку на здобуття частини освітньої ступеня за кордоном або для участі в міжнародних програмах обміну студентів.

Про високу увагу до сектора вищої освіти в Австралії говорить те, що 8 австралійських університетів входять у ТОП-100 світових, 18 – у ТОП-200, 24 – у ТОП-500. Особливий акцент ставиться на наукову та інноваційну діяльність університетів. На базі австралійських ВНЗ діють науково-дослідницькі проекти, що здійснюються приватним сектором і промисловими центрами, налагоджено співпрацю між бізнесом та університетами. Популярною серед студентів є програма Міжнародного бакалаврату, яка створена як універсальний курс для талановитих студентів і дає можливість вступу в університети всіх країн світу. Австралійська система вищої освіти поєднала в собі європейські стандарти освіти з національними традиціями [6].

Будучи своєрідним науково-дослідним центром світу, Швейцарія активно розміщує наукові центри на базі університетів. З 12 наявних університетів, 8 входять до топ-500 кращих університетів світу. На відміну від США, Канади, Великобританії та ряду інших «топових» країн, вища освіта в Швейцарії майже безкоштовна: вартість навчання у вишах Швейцарії – одна з найнижчих у світі, у т. ч. і для іноземців, що робить навчання в ній не тільки престижним, але й доступним. Окрім цього, система вищої освіти в Швейцарії має ряд непомітних на перший погляд, але досить вагомих переваг:

- ✦ можливість отримання двомовного диплому чи атестату;
- ✦ високий попит з боку ринку праці (у країні величезна кількість міжнародних організацій та іноземних компаній, зацікавлених у молодих спеціалістах);
- ✦ за рахунок вигідного розташування в самому центрі Болонського простору студентська мобільність знаходиться на максимально високому рівні [7].

Вища школа Нідерландів представлена близько 70 вищими навчальними закладами, які поділяються на три типи: Науково-дослідницькі університети (*research universities*), університети прикладних наук (*universities of applied sciences*) та інститути міжнародної освіти (*institutes international education – IE*). Програми, пропонувані нідерландськими ІЕ, розбиті на п'ять груп: наука і технології, довкілля та інфраструктура, сільське господарство і природні ресурси, економіка і суспільство, управління. Нідерланди є лідером у континентальній Європі за кількістю міжнародних освітніх програм англійською мовою. Індивідуальною особливістю нідерландських університетів є виховання в студентах здатності до самостійної науково-дослідницької діяльності [8].

Особливістю ВНЗ у США є те, що, крім освітніх і наукових функцій, вони виконують важливі соціально-культурні завдання (програми безперервного навчання, перепідготовки безробітних, консультаційні й експертні послуги, надання курсів різного змісту і тривалості усім, хто цікавиться новим і прагне самовдосконалення). За

Таблиця 1

Зведені показники міжнародних показників розвитку

Місце	Країна	HDI	Місце	GCI	Місце	EI
1	Норвегія	0.944	11	5.33	3	0.910
2	Австралія	0.933	21	5.09	1	0.927
3	Швейцарія	0.917	1	5.67	18	0.844
4	Нідерланди	0.915	8	5.42	4	0.894
5	США	0.914	5	5.51	5	0.890
6	Німеччина	0.911	4	5.48	7	0.884
7	Нова Зеландія	0.910	18	5.11	2	0.917
8	Канада	0.902	14	5.20	16	0.850
9	Сінгапур	0.901	2	5.61	41	0.768
10	Данія	0.900	15	5.18	9	0.873

Джерело: складено за даними [3, 4, 5].

способом фінансування їх поділяють на дві групи: приватні заклади (мала частка коштів від бюджету і велика від спонсорів та інших джерел) і державні (значна частина коштів надходить з федерального і місцевих бюджетів). Зрештою держава все ж відіграє домінуючу роль, беручи на себе фінансування більшої частки наукових програм в університетах, утримуючи дво- і чотирирічні коледжі з майже 80 % всього контингенту студентів, мало не половина яких ще й отримує стипендію чи іншу фінансову допомогу з бюджетів.

Система ж перевірки якості закладів вищої освіти та їх акредитації є громадською і складається з майже 70 органів різного значення і сфери дії. Їх завдання полягають у формуванні норм структури і змісту навчальних програм, почасти методів їх реалізації (рівні кваліфікації викладацького персоналу, матеріальні й інформативні засоби тощо) [9].

Поверхневий аналіз систем вищої освіти наочно демонструє їх особливості в кожній з перелічених країн, дає можливість виділити переваги, проаналізувати та сформувати на основі зарубіжного досвіду власну модель вищої освіти. Основними рисами вищої школи є поєднання європейського досвіду з традиціями, приділення великої уваги науково-дослідним процесам в університетах, перехід до інноваційних методів при плануванні навчальних планів. Для аналізу можливості введення подібних змін у систему української вищої освіти потрібно окреслити головні особливості сучасного стану вищої школи. На сьогоднішній день не повна інтегрованість в європейський простір є головною проблемою вищої освіти. Прийняття болонської декларації на освітньому просторі України було правильним кроком, але без особистої ініціативи до дій на кожному щаблі освітянського сектора перспективні зміни так і залишаться на папері. Проблема недостатності фінансування обговорюється щорічно, привертаючи увагу до того факту, що механізм державного фінансування вищої освіти є неефективним так само, як і механізм розподілу цих коштів. Адже основні статті видатків бюджету – на виплату заробітної плати, стипендій та комунальних платежів замість розробки та впровадження заходів з підвищення освіти [2]. У цьому ж контексті підіймається питання розширення можливостей ВНЗ через збільшення рівня їх автономії. Підвищення самостійності ВНЗ у питаннях розпорядження фінансовими ресурсами матиме позитивні наслідки як для ВНЗ, так і для держави. За таких умов університети зможуть залучати додаткові кошти за рахунок благодійних цільових некомерційних фондів, грантів дослідних проектів та освітніх інновацій; розширювати список платних послуг за навчальними закладами; розміщувати вільні кошти в банківських установах та ін.

Завершивши огляд проблемних моментів вищої школи та поєднавши результати з попереднім аналізом систем вищої освіти світових країн-лідерів, можемо спроектувати бажану модель вищої освіти в Україні. Отже, вища освіта в Україні має ґрунтуватися на таких принципах:

- ✦ слідування європейським особливостям з одночасним урахуванням вітчизняних традицій у ви-

хованні, навчанні та підготовці кадрів; формування системи, яка б функціонувала на засадах впровадження європейських технологій, відповідала світовим показникам якості наукових та освітніх послуг. Формування відповідальності за якість своєї діяльності перед державою та суспільством;

- ✦ сприяння формуванню ВНЗ інноваційного типу, здатного на своїй базі акумулювати, вдосконалювати та надавати знання на сучасному рівні, тим самим задовольняючи потреби суспільства в якісній освіті;
- ✦ створення такого конкурентного середовища, яке б давало потужний імпульс до індивідуального розвитку ВНЗ, стимул до постійного покращення якісних та кількісних показників роботи університету, формування іміджу високореєтингового ВНЗ імідж як в Україні, так і за кордоном;
- ✦ перехід від споживання знань до їх створення через поширення запровадження дослідницького типу діяльності, у процесі якого поєднується науковий та навчальний процес, присутня єдність фундаментальності та фаховості змісту вищої освіти;
- ✦ конструювання ролі університету як унікальної регіональної структури, яка є генератором інноваційної діяльності, що сприяє інноваційному розвитку всіх сфер регіону;
- ✦ організація навчального процесу такого рівня, який відповідав би найвищим європейським нормам і стандартам, приведення диплому українських ВНЗ до міжнародного визнання як підтвердження отримання якісної освіти;
- ✦ запровадження практики міжнародної співпраці шляхом залучення до викладання іноземних професорів, створення програм міжнародних практик для студентів та викладачів, активізації співпраці із закордонними ВНЗ.

Уведення в дію вищевказаної моделі сприятиме позитивним зрушенням на всіх етапах надання вищої освіти, підвищенню якісного рівня кадрового забезпечення, формуванню в студентах почуття відповідальності, лідерських якостей.

Сконструйований вигляд «оновленої» системи вищої освіти (рис. 1) можемо прийняти за стратегічну ціль нашої роботи. Тоді, з урахуванням необхідних змін та правок, можемо графічно зобразити подальші дії в напрямку приведення української системи освіти до бажаного стану.

Перспективна модель вищої освіти ґрунтується на двох базисах. Перший з них має соціальний напрям впливу. Зміни в системі вищої освіти нічого не варті без змін у свідомості громадян. На превеликий жаль, у більшій частки населення все ще превалює однобокий тип мислення, в основі якого лежить принцип «система освіти має дати знання», і у випадку неотримання цих знань як батьки, так і самі студенти (випускники) звинувачують виключно систему освіти, а не самих себе. Між

Рис. 1. Перспективна модель вищої освіти

тим, цілеспрямованість, ініціатива та бажання отримати якісні знання формують лівову часту передумов успіху в навчанні.

Другим своєрідним кліше в країнах пострадянського простору є сліпе слідування соціальним традиціям, без усвідомлення їх реального змісту та необхідності. Так, у країнах Європейського Союзу диплом освітнього закладу розглядається як передумова майбутньої професії. Тобто, якщо людина знає, що буде наслідувати сімейний бізнес у сфері сільського господарства, то диплома звичайного профільного коледжу для цього більше ніж достатньо. У ВНЗ найчастіше йдуть ті люди, які чітко усвідомлюють власне бажання займатися науковою діяльністю, необхідність вищої освіти для чого є беззаперечною. В Україні ж до цього дня панує культ «вищої освіти», але в негативному сенсі цього виразу. Проявляється він через необґрунтоване бажання в будь-якому разі отримати диплом (а не освіту) вищого навчального закладу, навіть якщо він ніколи не знадобиться випускнику. Така ситуація поряд із високим рівнем корупції у ВНЗ спричинила серозний дисбаланс освітньої системи. Приплачування за місця та «впихування» у ВНЗ осіб, які не мають ані хисту, ані бажання вчитися, залишає «за бортом» справді талановиту молодь, яка неспроможна заплатити за вступ до ВНЗ. Роз'яснення ефективності та ступенів корисності освіти для кожного з напрямів діяльності допоможе певною мірою нормалізувати ситуацію з якісними показниками ВНЗ.

Окрім того, не зайвим був би вихід ВНЗ на рівень систем радіо-, інтернет- і телекомунікацій. Використання мас-медіа для роз'яснення основних принципів роботи ВНЗ, реклами наукових заходів, виставок і семінарів на базах ВНЗ сприяло б уникненню багатьох непорозумінь та приверненню уваги молоді до науки.

Другим базисом є безпосередньо модернізація системи вищої освіти. Зайво казати, що це турботомісткий процес, до того ж потребує чимало часу. Головною метою модернізації вищої освіти є перепланування системи до такого стану, за якого вона могла б забезпечити підготовку спеціаліста, спроможного конкурувати не тільки на державному, але й на міжнародному ринку праці. У сучасному суспільстві темпи розвитку науки в багато разів перевищують середньостатистичний період життя людини. Таким чином, знань, отриманих в університеті, вистачить максимум на 2-3 роки. З урахуванням темпів старіння знань головний акцент у підготовці фахівців має ставитись не на кількість засвоєних знань, а на здатність до їх самостійного освоєння. У високорозвинутих країнах вже давно вся система вищої освіти побудована на принципах самостійної роботи студента, що робить такий процес навчання найкращою підготовкою до майбутнього професійного становлення. Таким чином, приведення українських навчальних програм до європейських норм є однією з пріоритетних цілей.

Матеріально-технічна база вітчизняних ВНЗ у своїй більшості є залишками радянських часів. Сучасний процес освіти потребує сучасного обладнання, комфортних аудиторій, наявного оновленого списку літератури тощо. Така ситуація певною мірою пересікається з іншою проблемою сучасної вищої школи – автономності ВНЗ у розпорядженні фінансовими ресурсами. За кордоном поширеною є практика надання ВНЗ повної самостійності в додатковому залученні та розпорядженні коштами. За таких умов ВНЗ може сформувати власний план використання коштів, брати участь в залученні грантів, фінансової допомоги спонсорів, а також на власний розсуд спрямовувати державні кошти в напрямки, які, на думку керівництва, найбільш

ше цього потребують. Це стимулюватиме університети бути більш відповідальними за результати своєї роботи. Незважаючи на те, що завжди є ризик зловживання такою свободою, проте, будь-який такий ризик можна контролювати і знижувати [10].

Неможливо уявити модернізацію вищої освіти без активізації міжнародної діяльності. Даний напрям роботи ВНЗ є дуже розгалуженим і має безліч можливостей як для самого ВНЗ, так і для студентів чи викладачів. Організація міжнародних програм дає студентам унікальну можливість стажуватися за кордоном, викладачі можуть проходити спеціалізовані курси і таким чином підвищувати власний рівень кваліфікації. Співпраця з іноземними ВНЗ дозволить підписувати програми паралельного навчання з отриманням двох дипломів.

ВИСНОВКИ

Потреба реформування системи вищої освіти України стала беззаперечним фактом. За результатами аналізу пріоритетними напрямками освітньої реформи є:

- ✦ приведення навчальних планів до європейського рівня;
- ✦ забезпечення автономності ВНЗ у фінансовому аспекті;
- ✦ забезпечення процесу навчання студентів сучасним обладнанням;
- ✦ проведення ремонтних робіт у навчальних приміщеннях;
- ✦ роботи в напрямку міжнародних зв'язків.

Загалом, система вищої освіти потребує реформ, але на заваді у них стоїть не стільки брак коштів, скільки інертність більшої частки працівників вищої школи та студентів, небажання починати реформи з власної особи. Будь-які реформи зароджуються у свідомості, а вже потім підтримуються державою, тож для початку варто відійти від застарілих стереотипів і власними силами починати зрушення. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Чужиков С. Соціальні наслідки євроінтеграції України / С. Чужиков, Л. Антонюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/09543.pdf> (дата звернення 24.05.2013).
2. Программа экономических реформ на 2010–2014 годы «Богатое общество, конкурентоспособная экономика, эффективное государство» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0067323-11> (дата обращения 08.08.2013).
3. Вікіпедія. Індекс освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Індекс_освіти
4. Вікіпедія. Індекс конкурентоспроможності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Індекс_конкурентоспроможності
5. Вікіпедія. Індекс людського розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Індекс_людського_розвитку
6. Сайт Освіта в Україні. Освіта в Австралії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osvita.com.ua/ua/abroad/3654/>
7. Сайт S-osvita. Освіта в Новій Зеландії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://s-osvita.com.ua/obuchenie-za-](http://s-osvita.com.ua/obuchenie-za-rubezhom/strany/obrazovanie-v-novoj-zelandii/1029-osvita-v-novij-zelandiji)

[rubezhom/strany/obrazovanie-v-novoj-zelandii/1029-osvita-v-novij-zelandiji](http://s-osvita.com.ua/obuchenie-za-rubezhom/strany/obrazovanie-v-novoj-zelandii/1029-osvita-v-novij-zelandiji)

8. Сайт Інституту інтеграції освіти з виробництвом. Вища освіта в Нідерландах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ininv.vntu.edu.ua/ukr/index.php?catid=73:2013-04-11-08-50-13&id=244:2013-11-27-10-12-23&lang=ru&option=com_content&view=article

9. Сайт інституту заочного та дистанційного навчання. Система освіти Сполучених Штатів Америки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://izn.nau.edu.ua/obuchenie/obrazovanie-v-mire/sistema-osviti-s-sh-a/>

10. Забезпечення якості вищої освіти: європейські кращі практики для України / Г. Воскобойникова, М. Головянко, С. Гришко та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : chrome-extension://mhjfbmdgcfjbbpaeojfohofegiehjai/index.html

Науковий керівник – Комарова О. А., доктор економічних наук, професор, кафедра фінансів і планування Кіровоградського національного технічного університету

REFERENCES

- Chuzhykov, S., and Antoniuk, L. "Sotsialni naslidky ievrointehratsii Ukrainy" [The social consequences of Ukraine's European integration]. <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/09543.pdf>
- "Indeks osvity" [Index of education]. Vikipediia. https://uk.wikipedia.org/wiki/Індекс_освіти
- "Indeks konkurentospromozhnosti" [Competitiveness Index]. Vikipediia. https://uk.wikipedia.org/wiki/Індекс_конкурентоспроможності
- "Indeks liudskoho rozvytku" [Human Development Index]. Vikipediia. https://uk.wikipedia.org/wiki/Індекс_людського_розвитку
- Instytut intehratsii osvity z vyrobnytstvom. Vyshcha osvita v Niderlandakh. http://ininv.vntu.edu.ua/ukr/index.php?catid=73:2013-04-11-08-50-13&id=244:2013-11-27-10-12-23&lang=ru&option=com_content&view=article
- Instytut zaochnoho ta dystantsiinoho navchannia. Systema osvity Spoluchenykh Shtativ Ameryky. <http://izn.nau.edu.ua/obuchenie/obrazovanie-v-mire/sistema-osviti-s-sh-a/>
- Osvita v Ukraini. Osvida v Avstralii. <http://www.osvita.com.ua/ua/abroad/3654/>
- "Programma ekonomicheskikh reform na 2010-2014 gody «Bogatoe obshchestvo, konkurentosposobnaia ekonomika, effektivnoe gosudarstvo»" [The program of economic reforms for 2010-2014 "rich society, competitive economy, effective state"]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0067323-11>
- S-osvita. Osvida v Novii Zelandii. <http://s-osvita.com.ua/obuchenie-za-rubezhom/strany/obrazovanie-v-novoj-zelandii/1029-osvita-v-novij-zelandiji>
- Voskoboinykova, H. et al. "Zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity: ievropeiski krashchi praktyky dlia Ukrainy" [Quality of higher education: European best practice for Ukraine]. chrome-extension://mhjfbmdgcfjbbpaeojfohofegiehjai/index.html

ІДЕНТИФІКАЦІЯ СИСТЕМНИХ ХАРАКТЕРИСТИК МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА СТРУКТУРНИХ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ СФЕРИ ПОСЛУГ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

© 2015 ДМИТРІВ А. Я.

УДК 338.46+378.009

Дмитрів А. Я. Ідентифікація системних характеристик маркетингової діяльності та структурних напрямів розвитку сфери послуг вищих навчальних закладів

Виявлено передумови застосування ВНЗ інструментів маркетингу в управлінні освітньою діяльністю, а також в удосконаленні структури комплексу маркетингу для зміцнення власних конкурентних переваг. Визначено функції маркетингу послуг вищої освіти, які розділено на дві групи: функції, що випливають із елементів комплексу маркетингу; функції маркетингового менеджменту. Здійснено аналіз динаміки розвитку ринку послуг вищої освіти України, на основі якого зроблено висновок, що великий попит на престижну університетську освіту створив парадоксальну ситуацію, коли на тлі економічної кризи 1990-х років, зменшення кількості наявного населення та закриття підприємств, що потребували кваліфікованих кадрів, кількість студентів в Україні збільшилася майже втричі. Проведено економетричний аналіз основних факторів розвитку сфери вищої освіти в межах України та Львівської області. Досліджено вплив політики ціноутворення на формування попиту на ринку послуг вищої освіти у Львівській області та встановлено, що у навчальних закладах регіону застосовуються різні підходи до ціноутворення.

Ключові слова: вищий навчальний заклад, вища освіта, маркетингова діяльність, ринок освітніх послуг.

Формул: 2. **Бібл.:** 10.

Дмитрів Анна Ярославівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу, Львівська комерційна академія (вул. Туган-Барановського, 10, Львів, 79005, Україна)

E-mail: anna.dmytriv@ukr.net

УДК 338.46+378.009

UDC 338.46+378.009

Дмитрий А. Я. Идентификация системных характеристик маркетинговой деятельности и структурных направлений развития сферы услуг высших учебных заведений

Выявлены предпосылки применения вузами инструментов маркетинга в управлении образовательной деятельностью, а также в совершенствовании структуры комплекса маркетинга для укрепления собственных конкурентных преимуществ. Определены функции маркетинга услуг высшего образования, которые разделены на две группы: функции, вытекающие из элементов комплекса маркетинга; функции маркетингового менеджмента. Осуществлен анализ динамики развития рынка услуг высшего образования Украины, на основе которого сделан вывод, что большой спрос на престижное университетское образование создал парадоксальную ситуацию, когда на фоне экономического кризиса 1990-х годов, уменьшения количества имеющегося населения и закрытия предприятий, требовавших квалифицированных кадров, количество студентов в Украине увеличилось почти втрое. Проведен эконометрический анализ основных факторов развития сферы высшего образования в пределах Украины и Львовской области. Исследовано влияние политики ценообразования на формирование спроса на рынке услуг высшего образования во Львовской области и установлено, что в учебных заведениях региона применяются различные подходы к ценообразованию.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, высшее образование, маркетинговая деятельность, рынок образовательных услуг.

Формул: 2. **Библ.:** 10.

Дмитрий Анна Ярославовна – кандидат экономических наук, доцент кафедры маркетинга, Львовская коммерческая академия (ул. Туган-Барановского, 10, Львов, 79005, Украина)

E-mail: anna.dmytriv@ukr.net

Dmytriv A. Ya. Identifying the System Characteristics of Marketing Activities and Structural Trends in Development of the Sector of Higher Education Services

The article identifies prerequisites for applying marketing tools in both the management of educational activities by higher education institutions and in improving the structure of marketing complex to enhance own competitive advantages. Functions of marketing of higher education services have been defined and divided into two groups: functions arising from elements of the marketing complex; functions of marketing management. An analysis of dynamics in terms of development of market for higher education in Ukraine was conducted, on the basis of which was concluded that high demand for prestigious university education has resulted in the paradoxical situation where against the background of the economic crisis of the 1990s, with reducing the number of existing population and closing enterprises, which had required trained staff, the number of students in Ukraine increased almost threefold. An econometric analysis of the main factors in the development of higher education in both Ukraine and Lviv region was carried out. The influence of pricing policy on demand development at the market for higher education in Lviv region has been examined, it has been determined that education institutions in the region were applying different approaches to pricing.

Key words: higher education institution, higher education, marketing activity, market for educational services.

Formulae: 2. **Bibl.:** 10.

Dmytriv Anna Ya. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Marketing, Lviv Academy of Commerce (vul. Tugan-Baranovskogo, 10, Lviv, 79005, Ukraine)

E-mail: anna.dmytriv@ukr.net

Вища освіта (ВО) вважається індикатором можливостей сталого соціально-економічного розвитку суспільства. Утвердження ринкових принципів управління економікою сприяло формуванню ринку послуг ВО, що призвело до комерціалізації цієї сфери. Демографічна криза значною мірою обумовила зменшення кількості студентів в Україні. Також мала вплив на цю ситуацію криза у фінансово-економічному секторі. Ці об'єктивні чинники створили передумови застосування вищими навчальними закладами (ВНЗ) маркетингової концепції для ефективного протистояння в конкурентній боротьбі та

подальшого розвитку. У сучасних умовах залучення абітурієнтів для забезпечення набору в межах ліцензованих обсягів уже не може вирішуватися лише за рахунок нечисленного арсеналу заходів профорієнтаційної роботи. Об'єктивно виникла потреба у застосуванні ВНЗ інструментів маркетингу в управлінні освітньою діяльністю, а також в удосконаленні структури комплексу маркетингу для зміцнення власних конкурентних переваг. Маркетинг, як нова функція управління ВНЗ, обумовлює необхідність маркетингового забезпечення його діяльності, на основі цього стає можливою розробка стратегії подальшого роз-

витку, впровадження якої дозволить отримати стратегічний ефект та закріпити позиції на ринку. У зв'язку з цим виникає потреба систематизації процесу збору необхідної маркетингової інформації для прийняття ефективних управлінських рішень.

Впровадження маркетингу у сферу послуг ВО, дослідження сучасних тенденцій її розвитку в аспекті сучасних інструментів маркетингу займає пріоритетне місце у дослідженнях провідних вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких В. Астахова, Т. Боголіб, Я. Вернер, А. Гурч, Ю. Дайновський, М. Дудка, Ю. Іванов, Р. Кігель, І. Корелюк, Ф. Котлер, В. Кремінь, А. Малиш, М. Матвій, Т. Оболенська, В. Огаренко, Р. Патора, Д. Пузанков, А. Рибніков, В. Салогубова, О. Сидоренко, П. Скотт, А. Столяров, Х. Фасхiev, К. Фокс, Г. Холодний, Н. Чухрай, Л. Шевченко, В. Штуль та інші. Проте підходи до маркетингової діяльності змінюються, а особливо серед суб'єктів ринку освітніх послуг, що потребує визначення системно-структурних напрямів їх розвитку.

Метою статті є системне представлення концептуальних особливостей маркетингової діяльності та системно-структурних напрямів розвитку сфери послуг ВНЗ. Також у статті автором ставляться такі завдання, як висвітлити теоретичні положення щодо застосування маркетингу в діяльності освітніх установ, адаптувати функції маркетингу до умов діяльності ВНЗ, виявити факторний вплив на формування контингенту студентів та обрати маркетингові концепції їх розвитку.

На основі узагальнення джерел інформації [1; 3; 7; 10] виявлено, що в системі ВО поступово відбуваються процеси реструктуризації мережі, переліку напрямів підготовки та спеціальностей, змінюються вимоги до закладів з боку держави, зазнають еволюційних змін вимоги до фахівців у галузі підприємництва, управління, виробництва, а також у сфері послуг. Часовий лаг, що роз'єднує ринок праці та ринок послуг ВО, створює проблеми, що постають перед керівництвом ВНЗ, зокрема: адекватної реакції на попит, пред'явлений ринком праці, його прогнозування та навіть формування цього попиту; урахування регіональних особливостей ринку; урахування сучасних можливостей міграції фахівців, а отже, необхідності пропонування інноваційних міжнародних знань.

Усе це знаходиться у площині маркетингу, тому в такій ситуації належне місце на ринку можуть зайняти ті заклади, які активно використовують його інструменти, вивчають попит та пропозицію, збалансовано формують продуктовий портфель, пропонують адекватне співвідношення «ціна-якість», проводять гнучку комунікаційну політику.

Вважаємо, що неоднозначність понятійного апарату маркетингу у сфері ВО викликано такими тенденціями: ВНЗ одночасно може бути як об'єктом, так і суб'єктом маркетингу; студенти можуть бути споживачами, об'єктами і суб'єктами проведення певних маркетингових заходів. Саме освітня послуга вважається предметом маркетингової діяльності у сфері ВО поряд із взаємовідносинами між усіма учасниками ринку (абі-

турієнтом і ВНЗ, студентом і ВНЗ, роботодавцем і студентом і т. д.).

Так, ВНЗ на ринку освіти є суб'єктами, які формують пропозицію, надають та продають освітні послуги, пропонують суспільству послуги визначеного змісту і є ключовим елементом системи ВО України. Щодо маркетингової діяльності, яку здійснює ВНЗ з метою покращення власних конкурентних позицій, то тут він однозначно виступає суб'єктом маркетингу послуг ВО. Але також маркетингові заходи можуть здійснюватися щодо ВНЗ органами центральної чи регіональної влади, суб'єктами господарської діяльності тощо, тому в такій ситуації навчальний заклад як цілісний комплекс може виступати об'єктом маркетингу.

На нашу думку, функції маркетингу послуг ВО доцільно розділяти на дві групи: 1) функції, що впливають із елементів комплексу маркетингу; 2) функції маркетингового менеджменту. Так, до першої групи віднесено такі:

- ✦ *продуктова політика* (прийняття рішення про відкриття нових спеціальностей, оптимізацію структури підготовки, роздрібнення або укрупнення спеціальностей, навчально-методичне забезпечення, науково-дослідна робота);
- ✦ *цінова політика* (визначення вихідних показників для обчислення вартості підготовки фахівців, розробка цінової стратегії, розробка методики розрахунку ціни, її визначення, прийняття рішень щодо зміни);
- ✦ *комунікаційна політика* (розробка програми для промоції послуг ВНЗ, у т. ч. підбір ефективних методів просування, участь у наукових заходах, формування зв'язків з громадськістю, потенційними абітурієнтами та іншими цільовими групами);
- ✦ *дистрибуційна політика* (прийняття рішення про відкриття філій та будівництво нових корпусів, освоєння інноваційних способів надання освітніх послуг тощо);
- ✦ *матеріально-технічне забезпечення* (розвиток матеріально-технічної бази ВНЗ, покращення побутових умов, організація харчування, комп'ютерні інноваційні технології для навчального процесу, розвиток території, інфраструктурне забезпечення організації культурно-спортивного дозвілля);
- ✦ *персонал* (підбір професорсько-викладацького складу, підвищення кваліфікації, мотивація до активної методичної та наукової роботи, оцінювання за об'єктивними та суб'єктивними показниками, участь у конференціях та семінарах, обмін досвідом, якісна структура тощо);
- ✦ *процес надання освітньої послуги* (зміст навчальних дисциплін, методичне забезпечення, проведення занять згідно із сучасними вимогами до професійних компетенцій випускника ВНЗ, застосування мультимедійних технологій, наближення теоретичної та практичної підготовки до вимог ринку праці).

Водночас, до другої групи пропонуємо віднести:

- ★ *маркетингові дослідження* (аналіз і прогнозування ринку на основі статистичних даних і результатів власних соціологічних досліджень, сегментування, вивчення цільової аудиторії, аналіз кон'юнктури тощо);
- ★ *розробка стратегії маркетингу* (формулювання місії, визначення цілей, оцінка та вибір маркетингових стратегій, розробка концепції подальшого розвитку ВНЗ виходячи із цілей маркетингу);
- ★ *контроль маркетингу* (оцінка ефективності маркетингової діяльності (обсяги надання послуг, частка ринку, фінансові результати тощо, маркетинговий аудит організаційної структури маркетингу, ступеня досягнення цілей маркетингу, стратегій маркетингу).

Наголосимо, що результат діяльності ВНЗ – це не лише кількісні та якісні показники його розвитку, результати набору чи випуску фахівців. Важливе значення для аналізу рівня розвитку освітньої сфери має вивчення суспільного ефекту, який він обумовлює. Такий суспільний ефект вбачаємо у подальшій участі випускників з ВО в суспільно-економічному відтворенні. Відтак, усвідомлення потреби застосування маркетингу передусім діям щодо вибору підходу до організації маркетингової діяльності в освітньому закладі, тобто розробці концепції подальшого розвитку.

Вітчизняні фахівці відзначають, що ВО України, як і всі сфери людського життя, перебуває під впливом загальноцивілізаційних тенденцій, які виникли на зламі століть: глобалізація суспільного розвитку, перехід людства від індустріальних до науково-інформаційних технологій, а також тенденція набуття людством здатності до самознищення [6, с. 7–8]. У відповідності до визначених тенденцій процеси зміни ідеологічного підходу до аналізу ВО та сприйняття сфери освіти як ринку послуг супроводжується також динамічним розвитком кількісних показників. Чи швидше навпаки – збільшення попиту на послуги ВО і, як наслідок, збільшення пропозицій даних послуг стали причиною дослідження сфери освіти як окремої економічної галузі.

За роки незалежності в Україні суттєво змінилося співвідношення кількості ВНЗ вищої акредитації (університети, академії тощо) та навчальних закладів I–II рівня акредитації. Якщо у 1990/91 навчальному році в країні було 742 професійно-технічні навчальні заклади і 149 закладів III–IV рівнів акредитації, то на початок 2014/15 навчального року їх співвідношення змінилися до 478 на 325. Тобто, кількість ВНЗ вищої акредитації виросла більше, ніж удвічі.

Великий попит на престижну університетську освіту створив парадоксальну ситуацію, коли на тлі економічної кризи 1990-х років, зменшення кількості наявного населення та закриття підприємств, що потребували кваліфікованих кадрів, кількість студентів в Україні збільшилася майже втричі – від 881 тис. у 1990/91 н.р. до 2,37 млн у 2007/08 н.р. Подальше зменшення кількості студентів (а за ними – повільне скорочення кількості

самих навчальних закладів) пов'язане виключно з демографічною ситуацією. Водночас, невелика кількість випускників шкіл 2011/12 н.р. пояснюється переходом на 12-річну систему навчання.

Починаючи з 1991 р., в Україні різко скоротилася народжуваність (від 657 тис. дітей у 1990 р. до 377 тис. у 2001 р., після чого почалося збільшення народжуваності). Тобто, у 2008 р. закінчили школу ті, хто народилися у 1991 р., і, починаючи від цього року, у ВНЗ (спочатку у менш престижних, а потім геть у всіх) почали виникати проблеми з нестачею студентів, низьким конкурсом. Відтак – ще нижчими вимогами до студентів. Результатом цього стало те, що ВО в Україні нині є просто обов'язковим атрибутом, а наявність диплому не свідчить про наявність фахових знань.

Ситуація виглядає просто абсурдно. Починаючи з 2006/07 навчального року, кількість зарахованих студентів майже щороку перевищує кількість тих, хто в тому ж році закінчив загальноосвітню школу. Тобто, йде уже дев'ятий рік, як університетська освіта в Україні де-факто перетворилася на продовження школи [2].

Так, на основі дослідження статистичних залежностей факторів розвитку сфери ВО шляхом визначення коефіцієнта парної кореляції (r) за методом Пірсона було виявлено, що найбільш тісний зв'язок існує між кількістю студентів у вітчизняних ВНЗ III–IV рівнів акредитації і показниками народжуваності ($r = 0,64$) та кількості безробітних випускників навчальних закладів ($r = -0,84$). Множинне рівняння регресії, що відображає залежність чисельності студентів ВНЗ від зазначених показників, має такий вигляд (формула (1)).

$$\tilde{X}_0 = 2,44740 + 0,64618 \cdot X_1 - 0,02273 \cdot X_3; \\ R^2 = 0,92; F = 22,95, \quad (1)$$

де X_0 – чисельність студентів, млн осіб; X_1 – кількість народжених, млн осіб; X_3 – кількість безробітних випускників навчальних закладів, тис. осіб.

На основі отриманої регресійної моделі зроблено такі висновки: при збільшенні кількості народжених дітей на 1 млн осіб і середньому значенні кількості безробітних випускників очікується збільшення чисельності студентів ВНЗ у середньому на 646,2 тис. осіб. Прослідковано синергічний ефект, при якому 1 тисяча невлаштованих випускників навчальних закладів викликає зменшення чисельності студентів на 23 особи. Також виявлено, що по Україні така тенденція впливу чинників на чисельність студентів ВНЗ є неоднорідною.

На основі дослідження статистичних показників діяльності ВНЗ Львівщини [2; 4; 8; 9] встановлено, що на чисельність студентів найбільш суттєвий вплив чинять такі фактори, як кількість народжених ($r = 0,87$), кількість зареєстрованих безробітних після закінчення навчальних закладів ($r = -0,79$), а також середньомісячна заробітна плата ($r = 0,72$). Множинна регресійна лінійна модель, що описує ступінь впливу цих факторів на загальний контингент студентів, має такий вигляд (формула (2)):

$$\tilde{Y}_0 = 19,2984 + 0,1913 \cdot Y_2 - 11,2166 \cdot Y_3 + 5,0076 \cdot Y_4; \\ R^2 = 0,92; F = 22,95, \quad (2)$$

де Y_0 – чисельність студентів ВНЗ III–IV рівнів акредитації Львівської області, тис. осіб; Y_2 – середньомісячна номінальна заробітна плата, тис. грн; Y_3 – кількість зареєстрованих безробітних після випуску з навчальних закладів, тис. осіб; Y_4 – кількість народжених, тис. осіб.

На основі регресійної моделі зроблено такі висновки: при збільшенні номінальної середньомісячної заробітної плати на 1 тис. грн очікується збільшення чисельності студентів ВНЗ у середньому на 191 особу; якщо кількість безробітних випускників зростає на 1 тис. осіб, можна очікувати зменшення студентів ВНЗ приблизно на 11,2 тис. осіб; при збільшенні кількості народжених на 1 тис. осіб можна очікувати зростання чисельності студентів ВНЗ на 5 тис. осіб.

Використовуючи дані статистичних звітностей по ВНЗ України в розрізі областей [8; 9], можна також здійснити рейтингову оцінку регіонів за вибраними показниками розвитку освітньої сфери, щоб побачити, яке місце посідає Львівщина на загальнонаціональній освітній карті. Обрані показники можна згрупувати в такі групи: формування контингенту студентів (прийом і випуск з ВНЗ, чисельність студентів, що навчаються за кошти державного бюджету); професорсько-викладацький склад (кандидати та доктори наук); розвиток матеріально-технічної бази (загальна площа навчально-лабораторних приміщень та загальний книжковий фонд).

За розробленою системою показників оцінки рівня розвитку освітньої сфери встановлено, що Львівська область стабільно входить до п'ятірки найкращих освітніх регіонів України. Усього у ВНЗ України на початок 2014/15 навчального року налічувалось близько 1,72 млн студентів, а Львівщина охоплювала 7,9% усього ринку. Водночас у Львівській області функціонувало 22 ВНЗ III–IV рівнів акредитації [4; 9].

Зауважимо, що сфера ВО Львівської області в різні часи характеризувалася різною динамікою розвитку, але ніколи не була статичною, чітко визначеною на тривалий період часу. Так, постійно змінюється мережа ВНЗ як за рівнями акредитації, так і за формами власності, змінюється змістовне наповнення освіти. Проте і надалі Львівська область залишається провідним українським регіоном у сфері ВО, вона займає третє місце за загальною чисельністю студентів у ВНЗ III–IV рівнів акредитації, чисельністю докторів та кандидатів наук (у постійному штаті), показниками прийому до ВНЗ і випуску. Також варто підкреслити матеріально-технічне забезпечення навчального процесу на Львівщині – область є четвертою по Україні за площею навчально-лабораторних приміщень [9].

Потрібно погодитись з тим, що функціонування ВНЗ на ринку послуг ВО вже давно перестало бути лише соціальним процесом, а носить всі ознаки господарської діяльності. Саме тому в освітній діяльності значну роль відіграють такі економічні категорії, як витрати, доходи, прибуток та ціна. Так, Ф. Котлер і К. Фокс ставлять проблеми ціноутворення в центрі питання формування контингенту студентів першого курсу, розглядають питання сприйняття цін потенційними споживачами, а та-

кож відкрито говорять про максимізацію чистого прибутку від оплати за навчання [5, с. 75].

Цінова політика відіграє дуже важливу роль у позиціонуванні ВНЗ на ринку послуг ВО на даному етапі українського соціально-економічного розвитку. Головними причинами цього можемо назвати декілька: скорочення попиту на послуги ВО у зв'язку зі скороченням контингенту випускників загальноосвітніх навчальних закладів; негативна динаміка демографічних показників; зменшення обсягів держзамовлення; фінансово-економічна криза, що призвела до знецінення національної валюти та, відповідно, зниження купівельної спроможності населення.

На основі зібраної інформації [2; 4; 8; 9] досліджено вплив політики ціноутворення на формування попиту на ринку послуг ВО у Львівській області та встановлено, що у ВНЗ регіону застосовуються різні підходи до ціноутворення. Очевидно, що ціна освітніх послуг у ВНЗ як економічний показник, поряд із якістю освіти, є важливим елементом оцінки конкурентоспроможності ВНЗ. Так, виявлено такі положення щодо аналізу маркетингової цінової політики ВНЗ: 1) цінова чутливість послуг ВО залежить від ставлення до того чи іншого напряму підготовки споживачів освітніх послуг (абітурієнтів, роботодавців, контактних груп тощо); 2) тенденції цінової чутливості певних напрямів підготовки з року в рік змінюються, що ускладнює процес прогнозування попиту та прийняття управлінських рішень щодо цінової політики; 3) метод середньозваженої оцінки вартості одного року навчання для одного студента може стати важливим інструментом порівняльного аналізу як цінової політики різних ВНЗ певного регіону, так і цінової політики одного конкретного ВНЗ у динаміці; 4) незважаючи на те, що немає ідеального підходу до аналізу політики ціноутворення на послуги ВНЗ та оцінки її ефективності, доцільно проводити дослідження за методами, що є передумовою різностороннього та глибокого аналізу ситуації на конкурентному ринку та джерелом інформації для розробки, впровадження та оцінки маркетингової концепції розвитку ВНЗ.

ВИСНОВКИ

На основі дослідження причинно-наслідкових зв'язків між динамікою чисельності студентів ВНЗ і головними факторами впливу встановлено такі тенденції: істотний вплив на чисельність студентів ВНЗ має показник народжуваності (об'єктивний чинник), рівень безробіття серед випускників навчальних закладів (чинник кон'юнктури); розвиток ринку освітніх послуг має прямий вплив на рівень зайнятості в регіоні; спостерігається чітка диференціація ВНЗ у регіоні на певні групи, кожна з яких об'єднують подібні за сутністю концептуальні підходи до здійснення маркетингової діяльності; має місце диференційована цінова чутливість попиту на навчання за напрямами підготовки, що дозволяє виявити престижні напрями.

Виявлені актуальні тенденції доцільно враховувати при плануванні освітньої та маркетингової діяльності ВНЗ, що дозволить підвищити ефективність процесу та досягнути бажаного результату. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Боголіб Т. М.** Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період: монографія / Т. М. Боголіб. – К.: Міленіум, 2006. – 506 с.
2. Вищі навчальні заклади та кількість студентів в Україні, 1991–2014 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uafrontier.com/vyshi-navchalni-zaklady-ta-kilkist-studentiv-v-ukrajini-1991-2014-2/>
3. **Дудка М. І.** Вища школа України: стратегія управління і проблеми реформування: монографія / М. І. Дудка. – Х.: Основа, 2002. – 272 с.
4. Кількість студентів на початок 2014/15 навчального року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uafrontier.com/kilkist-studentiv-na-pochatok-2014-2015-navchalnogo-roku/>
5. **Котлер Ф.** Стратегічний маркетинг для навчальних закладів / Філіп Котлер, Карен Ф. А. Фокс / Пер. з англ. – К.: УАМ. В-во Хімджест, 2011. – 580 с.
6. **Кремінь В.** Філософія освіти XXI століття / В. Кремінь // Урядовий кур'єр. – 6 лютого 2003 р. – № 23. – С. 7–8.
7. **Матвіїв М. Я.** Маркетинг знань: методологічний та організаційний аспекти: монографія / М. Я. Матвіїв. – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 448 с.
8. Офіційна веб-сторінка Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lv.ukrstat.gov.ua/>
9. Офіційна веб-сторінка Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
10. **Холодний Г. О.** Маркетинговий аналіз стану та перспектив розвитку вітчизняного ринку послуг вищої освіти / Г. О. Холодний // Бізнес Інформ. – 2015. – № 7. – С. 316–321.

REFERENCES

- Boholib, T. M. *Finansove zabezpechennia rozvytku vyshchoi osvity i nauky v transformatsiyni period* [Financial support for the development of higher education in the transformation period]. Kyiv: Milenium, 2006.
- Dudka, M. I. *Vyshcha shkola Ukrainy: stratehiia upravlinnia i problemy reformuvannia* [Ukraine High School: strategy and problem management reform]. Kharkiv: Osnova, 2002.
- "Kilkist studentiv na pochatok 2014-2015 navchalnogo roku" [The number of students at the beginning of the 2014-2015 school year]. <http://uafrontier.com/kilkist-studentiv-na-pochatok-2014-2015-navchalnogo-roku/>
- Kotler, F., and Foks, K. F. *Stratehichniy marketynh dlia navchalnykh zakladiv* [Strategic marketing for educational institutions]. Kyiv: UAM; V-vo Khimdzhest, 2011.
- Kremin, V. "Filosofia osvity XXI stolittia" [Philosophy of Education XXI century]. *Uriadovyi kurier*, no. 23 (2003): 7-8.
- Kholodnyi, H. O. "Marketynhovi analiz stanu ta perspektyv rozvytku vitchyznianoho rynku posluh vyshchoi osvity" [Marketing analysis and prospects of development of the domestic market for higher education]. *Biznes Inform*, no. 7 (2015): 316-321.
- Matviiv, M. Ya. *Marketynh znan: metodolohichni ta orhanyzatsiyni aspekty* [Marketing knowledge, methodological and organizational aspects]. Ternopil: Ekonomichna dumka, 2007.
- Ofitsiina veb-storinka Holovnoho upravlinnia statystyky u Lvivskii oblasti. <http://www.lv.ukrstat.gov.ua/>
- Ofitsiina veb-storinka Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. www.ukrstat.gov.ua
- "Vyshchi navchalni zaklady ta kilkist studentiv v Ukraini, 1991–2014 rr." [Higher education institutions and the number of students in Ukraine 1991–2014 biennium]. <http://uafrontier.com/vyshi-navchalni-zaklady-ta-kilkist-studentiv-v-ukrajini-1991-2014-2/>

ТЕРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ОСВІТИ (ПРОБЛЕМИ, ПОШУКИ, РОЗВ'ЯЗАННЯ)

© 2015 ЄВТУШЕНКО Г. І., КУЦЕНКО В. І., ПТАЩЕНКО О. В.

УДК 338.242:658.012.4

**Євтушенко Г. І., Куценко В. І., Птащенко О. В. Теретико-методологічні аспекти стратегічного управління якістю освіти
(проблеми, пошуки, розв'язання)**

Метою статті є узагальнення наукових поглядів на економічну сутність управління освітніми процесами та дослідження теоретичних засад їх реалізації. Проаналізовано наукові підходи до визначення поняття «управління» з позиції розгляду його як зміни, процесу та результату. Визначено сутність та значення управління в цілому та стратегічного управління якістю освіти, зокрема. Підкреслюється важливість дотримання основних принципів при здійсненні управління, забезпеченні його ефективності. Значну увагу зосереджено на пошуку шляхів, що забезпечують якість стратегічного управління. Висвітлено досвід інших країн щодо досягнення високої якості освіти та можливості його використання в Україні. Обґрунтовано пропозицію щодо систематизації управління якістю освіти та запропоновано формування єдиних освітніх стандартів для забезпечення найвищої якості освітнього процесу.

Ключові слова: управління, стратегія, освіта, якість освіти, принципи стратегічного управління.

Рис.: 1. Бібл.: 13.

Євтушенко Ганна Іванівна – кандидат економічних наук, доцент, Національний університет державної податкової служби України (вул. Університетська, 31, Ірпін, Київська область, 08200, Україна)

Куценко Віра Іванівна – доктор економічних наук, професор, Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України (бульв. Тараса Шевченка, 60, Київ, 01032, Україна)

Птащенко Олена Валеріївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та маркетингу, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: helena-valeriya@mail.ru

УДК 338.242:658.012.4

Євтушенко А. И., Куценко В. И., Птащенко Е. В.

Теоретико-методологические аспекты стратегического управления качеством образования (проблемы, поиски, решения)

Целью статьи является обобщение научных взглядов касательно экономической сущности управления образовательными процессами и исследование теоретических основ их реализации. Проанализированы научные подходы к определению понятия «управление» с позиции рассмотрения его как изменения, процесса и результата. Определена сущность и значение управления в целом и стратегического управления качеством образования, в частности. Подчеркивается важность соблюдения основных принципов при осуществлении управления, обеспечении его эффективности. Значительное внимание сосредоточено на поиске путей, обеспечивающих качество стратегического управления. Освещен опыт других стран по достижению высокого качества образования и возможности его использования в Украине. Обосновано предложение по систематизации управления качеством образования и предложено формирование единых образовательных стандартов для обеспечения высокого качества образовательного процесса.

Ключевые слова: управление, стратегия, образование, качество образования, принципы стратегического управления.

Рис.: 1. Библ.: 13.

Євтушенко Анна Іванівна – кандидат економічних наук, доцент, Національний університет державної податкової служби України (вул. Університетська, 31, Ірпін, Київська область, 08200, Україна)

Куценко Віра Іванівна – доктор економічних наук, професор, Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України (бульв. Тараса Шевченка, 60, Київ, 01032, Україна)

Птащенко Олена Валеріївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та маркетингу, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: helena-valeriya@mail.ru

UDC 338.242:658.012.4

Yevtyshenko H. I., Kutchenko V. I., Ptashchenko O. V.

Theoretical-Methodological Aspects of Strategic Management of Quality of Education (Problems, Searching and Finding Solutions)

The article is aimed at a synthesis of scientific views about economic essence of managing educational processes and studying of the theoretical foundations for their implementation. Scientific approaches to defining the notion of «management» were analyzed from the position, which considers the latter a change, process, and outcome. Essence and meaning of management in general and strategic management of quality of education in particular have been defined. The article emphasizes importance of respecting fundamental principles of management, ensuring its effectiveness. Considerable attention has been focused on finding ways to ensure the quality of strategic management. Experience of other countries in achieving high-quality education as well as possibilities of its use for Ukraine have been highlighted. A proposal for systematization of management of education quality has been substantiated, formation of common educational standards to ensure the quality of educational process has been suggested.

Key words: management, strategy, education, quality of education, principles of strategic management.

Pic.: 1. Bibl.: 13.

Yevtyshenko Hanna I. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, National University of State Tax Service of Ukraine (vul. Universytetska, 31, Irpin, Kyiv region, 08200, Ukraine)

Kutchenko Vira I. – Doctor of Science (Economics), Professor, Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the NAS of Ukraine (bulv. Tarasa Shevchenka, 60, Kyiv, 01032, Ukraine)

Ptashchenko Olena V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics and Marketing, Kharkiv National Economic University named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: helena-valeriya@mail.ru

ХХІ століття характеризується вступом суспільства в інформаційну епоху, основними ознаками якої є: постійне збільшення обсягів інформації; активне впровадження інформаційних технологій в усі ланки освіти; формування глобального інформаційного

простору, який забезпечує оперативну взаємодію людей; прискорення процесів глобалізації та її вплив на розвиток освіти; поява нових бізнес-моделей у сфері освіти, заснованих на активному впровадженні інформаційних технологій у діяльність навчальних закладів; розвиток

соціальних мереж, електронного документообігу, електронних платіжних систем, застосовуваних в освітній сфері тощо.

Перехід суспільства на інформаційні засади спонукає шукати адекватну систему управління всіма цими процесами в контексті забезпечення високої якості освітніх послуг.

Успішному розв'язанню цієї проблеми присвятили свої дослідження Ансофф І., Боумен К., Бочков Д., Бротута Є., Віссем Х., Гершунський Б., Даниленко Л., Єльнікова Г., Кіт Є., Кремень В., Кузьмінов Я., Куриленко О., Мазаракі А., Мусипано М., Оброверхова Н., Ольшанський А., Пометун О., Портер М., Поташник М., Стадник А., Усальцев С., Чандлер А. та багато інших науковців.

Проте технологія управління, зокрема якістю освіти, має суттєві недоліки. Тому *метою* нашої статті є пошук перш за все методологічних підходів, реалізація яких сприяла б підвищенню якості управління освітньою сферою та її якісними параметрами.

У сучасній науково-методичній літературі категорія «управління» тлумачиться як зміна стану досягнутого об'єкта, системи чи процесу, що веде до досягнення поставленої мети. Основу науки управління складає узагальнення практичного досвіду, виявлення загальних принципів і закономірностей, використання яких сприяє досягненню позитивних результатів [7].

У сфері освіти під управлінням розглядається процес спрямованої, контрольованої та регульованої зміни фізичних і духовних можливостей людини відповідно до поставленої мети [1, 8]. Наразі основною метою в освітній сфері є забезпечення підвищення якості освітніх послуг. Як вітчизняний, так і зарубіжний досвід свідчить, що це досягається за умов оптимізації управління, впровадження стратегічного управління.

Останньому, зокрема у сфері якості освіти, велика увага приділяється в багатьох країнах світу. Скажімо, ще у 2004 р. Конфедерація Міністрів освіти й культури Німеччини створила інститут розвитку якості освіти як незалежну наукову інституцію федерального значення при Університеті ім. Гумбольта в м. Берлін [4]. Найголовніші критерії й показники якості німецької освіти оприлюднюють щороку під час скликання постійно діючої конференції. Стратегічне управління нами розглядається як діяльність, що полягає у виборі напряму дій для досягнення цілей навчальним закладом в умовах нестабільного зовнішнього середовища. Стратегічне управління передбачає визначення місії та цілей освітньої організації, якою можна назвати будь-який навчальний заклад, який функціонує згідно з формалізованими правилами, має відповідну структуру та зв'язки, а її діяльність спрямована на досягнення конкретної мети. Основним призначенням такої організації є трансформація ресурсів у конкретні освітні послуги, придатні для споживання суспільством. Стратегія освіти – це довгостроковий напрям розвитку освіти, який інтегрує місію, цілі, норми та дії в єдине ціле. Стратегічне управління освітою – це свого роду модель досягнення цієї поставленої цілі.

Вміння управляти будь-яким освітнім процесом передбачає не лише наявність навиків щодо перерозпо-

ділу ресурсів (фінансових, матеріальних, людських), але й уміння прогнозувати результати цього перерозподілу. Особливо гострою ця проблема в освіті є нині в умовах дефіциту ресурсів, де результат управління проявляється, по-перше, не відразу, а, по-друге, частіше всього – у вигляді процесів (навчального, наукового, виховного).

Наразі суспільству, економіці, іншим сферам діяльності необхідний випускник вищого навчального закладу, який, з одного боку, отримав відповідну фахову підготовку, скажімо, в галузі економіки, фінансів, управління людськими ресурсами, а з іншого, – володіє інформаційними технологіями. На ринку праці потрібні випускники вишів, які можуть на основі аналізу бізнес-процесу в тій чи іншій сфері, у тому числі й у сфері освіти, не лише дати оцінку сучасного стану, а й виявити чинники, що його зумовили, передбачити перспективи розвитку, можливі зміни.

Тому функціонування освіти в цих умовах, зокрема в умовах глобалізації та євроінтеграції, потребує нового покоління управлінців, здатних вести за собою не лише освітню сферу, а й країну. На думку Президента Центрально- та Східноєвропейської асоціації менеджменту Даниїла Пурга, новим управлінцям необхідно знайти ефективний баланс, що базується на принципі потрібного кінцевого результату: економічної конкурентоспроможності, результативності та ефективності; соціальної відповідальності та економічно збалансованого розвитку.

Рівень розвитку управління визначає й нинішній стан освітньої сфери. А тому система управління якістю освіти має базуватися на інноваційній основі. Сьогодні всі види освітньої діяльності проходять відповідні цикли інновацій. У цих умовах усі керівники навчальних закладів мають володіти управлінськими вміннями та компетенціями, що лежать в основі наукового менеджменту. Скажімо, у знаменитій німецькій школі архітекторів і дизайнерів Баухауз, яка функціонувала в 20-х роках минулого століття, кожен студент перш, ніж приступити до творчої діяльності, має проходити попередній курс, що охоплює всі основні види робіт. Тут вважали, що хороший управлінець має бути відмінним менеджером, глибоко розуміти базові принципи управління та методи їх успішного застосування.

У цьому контексті підготовка управлінців має здійснюватись в умовах інтеграції навчального процесу, наукової діяльності та бізнесу. Цьому має сприяти відповідне освітнє середовище та стратегічне управління ним. Останнє полягає в тому, що розвиток освіти слід розглядати з точки зору процесного підходу. У стратегії має бути передбачено швидке реагування як на внутрішнє, так і на зовнішнє середовище; трансформаційні процеси, що відбуваються в освітній сфері та її управлінні. При розробці стратегії управління якістю освіти важливо враховувати цілі та завдання, що стоять перед освітньою сферою України в умовах глобалізації та євроінтеграції.

Досвід багатьох країн свідчить, що відсутність дієвих стратегій управління якістю освіти гальмує успішне розв'язання багатьох проблем в освітній сфері.

Натепер на перший план стратегічного управління якістю освіти виступають процеси, пов'язані саме з ефек-

тивним управлінням. Забезпечення останнього передбачає необхідність в його основу покласти принципи, які мають обиратися за науковим підходом, тобто базуватися на новітніх підходах. А це значить, що в процесі управління мають бути враховані найголовніші досягнення в цьому контексті – як вітчизняні, так і зарубіжні. Дотримання такого підходу має стимулювати сам процес стратегічного управління якістю освіти. Серед найважливіших принципів останнього варто назвати такі (рис. 1).

Формування стратегії управління якістю освіти здійснюється на різних рівнях. Практика свідчить, що чим нижчим є цей рівень, тим частіше визначається ціль та завдання, тим більше враховуються як локальні особливості, так і локальні проблеми. При цьому важливо дотримуватися послідовності етапів: закінчення одного етапу розробки стратегії управління якістю освіти свідчить про досягнення проміжної цілі в контексті розвитку освіти та перехід до наступного етапу реалізації стратегії [9].

У ході підготовки управління необхідно приділити особливу увагу формуванню важливих якостей майбутнього фахівця, необхідних для його професійної підготовки, успішної діяльності, скорочення періоду адаптації до умов виробництва.

Як у світовій, так і у вітчизняній практиці здійснюється пошук ефективних освітніх технологій, які сприяли б підвищенню якості підготовки фахівців в галузі стратегічного управління, основною метою діяльності яких є досягнення високої ефективності функціонування навчальних закладів, забезпечення їх конкурентоспроможності та затребуваності на ринках праці їх випускників.

Останньому сприяє використання так званого *концентрованого навчання*. Як зазначає Ібрагімов Г., концентроване навчання – це особлива технологія організації навчального процесу, при якому увага викладача й студента зосереджується на вивченні одного предмета за рахунок скорочення числа дисциплін, що одночасно вивчаються, концентрації навчального матеріалу та певно-

му відрізі часу [5]. Фахівці доводять, що концентрація навчального матеріалу в часі створює умови для активізації пізнавальної діяльності, сприяє максимальному прояву творчих можливостей студентів, забезпечує високий рівень аналітичної діяльності, сприяє накопиченню знань.

У сьогочасних умовах у процесі навчання вкрай важливо забезпечити необхідне поєднання форм пізнавальної діяльності під час навчання: фронтальної, групової, індивідуальної, ігрової, проектної тощо. В умовах же одноманітних форм і методів навчання забезпечити високу якість підготовки управлінців, менеджерів практично неможливо. Гнучкість системи форм організації навчального процесу створює сприятливі умови для реалізації контекстного підходу, який є стратегічним напрямом при підготовці фахівців у сфері стратегічного управління освітою.

Система концентрованого навчання створює умови для сприйняття студентами логічно завершених, цілісних блоків навчального матеріалу, а також можливості для індивідуалізації навчального процесу, зв'язку матеріалу, що вивчається, з майбутньою управлінською діяльністю; забезпечує концентрацію уваги на вивченні однієї дисципліни, посилює установку на глибоке освоєння навчального матеріалу протягом визначеного часу. В умовах використання цього методичного підходу забезпечуються можливості для формування навчальної ремісії, саморегуляції діяльності та самооцінки, формування в ході різноманітної діяльності навиків співробітництва та ділового спілкування. Тобто при такому підході до навчання створюються оптимальні умови для реалізації принципу особистісно-орієнтованого навчання, для оволодіння майбутнім управлінцем необхідних йому теоретичних знань і практичних навиків, тобто для вдосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців у сфері стратегічного управління [3].

Навчальний процес щодо підготовки фахівців у сфері стратегічного управління – це свого роду двосторонній навчальний процес, у якому викладач виступає

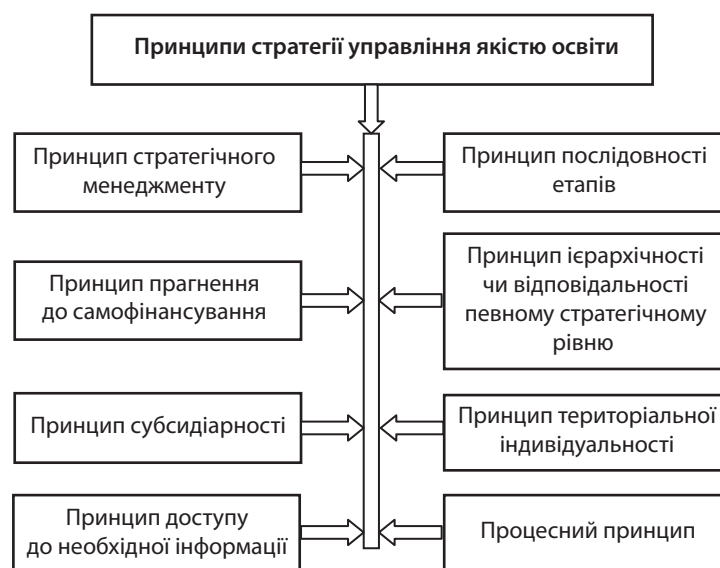

Рис. 1. Основні принципи розробки стратегії управління якістю освіти

як управляюча система (носії цілі навчання, джерело інформації, організатор навчальних дій, контролюючий і оцінюючий процес навчання), а студент – це свого роду інформуюча система (суб'єкт навчального процесу, носій інтелектуального потенціалу, активний помічник викладача). Водночас навчальний процес включає спільну навчально-пізнавальну діяльність; матеріально-технічні, гігієнічні та інші умови навчання. Висока якість підготовки управління може бути досягнута лише за умов успішної діяльності усіх цих складових. Тобто управління якістю підготовки фахівців включає:

- ✦ усвідомлення реальних умов існування системи, включаючи різні обмеження її параметрів і оточуючого навчального середовища;
- ✦ визначення цілей, тобто відображення об'єктивного оптимуму;
- ✦ існування управлінської системи;
- ✦ застосування управлінського рішення (підготовку розпорядження) чи констатацію неузгодженості між бажаним оптимумом і реальним значенням життєдіяльності системи;
- ✦ контроль виконання (зворотній зв'язок) – пізнання нових умов існування системи, що виникли внаслідок управління ними [2].

Практика свідчить, що для забезпечення високої якості підготовки кадрів застосування цілей управління доводиться багатократно повторювати цикли управління, забезпечуючи при цьому безперервне функціонування реальних освітніх систем.

Особлива увага має бути спрямована на забезпечення навчального процесу високоякісними кадрами. Не дивно, що в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. удосконаленню системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації викладацьких, науково-педагогічних і керівних кадрів системи освіти, підвищенню їх управлінської культури надається особливо важливе значення. Адже їм необхідно передбачити майбутнє як навчальних закладів, так і їх випускників.

Водночас велика увага приділяється заохоченню працівників освітньої сфери досягати високих стандартів у викладанні. У США, приміром, для цього використовується сертифікат якості освіти. Ті, хто його має, одержують додаткові бонуси до зарплати.

У Нідерландах викладачам, які засвоїли високі викладацькі стандарти, виплачується премія, збільшується заробітна плата, надається право участі в конференціях на безоплатній основі, видаються винагороди, відзнаки тощо.

Підвищенню якості освіти в контексті стратегічного управління сприяє, як свідчить зарубіжний досвід, надання вишам автономії. Це один із важливих децентралізаційних механізмів, здатних підвищувати якість показників роботи навчального закладу. Адже при цьому:

- ✦ створюється можливість приймати самостійні рішення щодо підвищення освітніх стандартів. А це справляє позитивний вплив на освітній процес, його адміністрування й контроль;

- ✦ штатні працівники навчального закладу набувають досвіду, який дає їм можливість краще розуміти освітній процес і здатність модернізації, вдосконалювати навчальний заклад, обмінюватися досвідом із колегами у процесі управлінської діяльності;
- ✦ звітна інформація, що готується силами освітнянського колективу і надається батькам, студентам, міській громаді, дає змогу краще зрозуміти, усвідомити, наскільки досягнуті результати відповідають поставленим цілям і при необхідності внести перспективи;
- ✦ право контролювати видатки бюджету навчального закладу дає змогу адміністрації винагороджувати педагогічних працівників за індивідуальний внесок і підвищувати тим самим їхню мотивацію до змін, до підвищення якості освітніх послуг тощо.

Стратегія управління освітою в контексті децентралізації, приміром, у США привела до того, що:

- ✦ кожен член педагогічного колективу будь-якого навчального закладу розглядається як чинник, потенційно здатний впливати на якість освітніх послуг;
- ✦ кожен штат запровадив систему стандартизованого тестування й оцінювання якості знань для того, щоб можна було порівнювати академічні досягнення;
- ✦ у більшості штатів визнають важливість партнерських відносин з батьками і громадою для покращення якості освіти;
- ✦ багато штатів, користуючись державною політикою стимульованого фінансування, сприяють покращенню навчальних закладів у депресивних регіонах;
- ✦ більшість штатів створили нормативно-правову базу для відкриття й функціонування чартерних навчальних закладів;
- ✦ багато освітніх округів обрали політику регіонального управління освітою;
- ✦ у більшості навчальних закладів практикується оцінювання кваліфікації викладачів і адміністраторів на місцях;
- ✦ в освітніх округах і навчальних закладах іде постійна робота над удосконаленням курикулуму з урахуванням економічних реалій і стану справ на ринку праці [6].

Водночас досвід цієї країни показав, що децентралізація сприяє підвищенню якості освіти лише за умови, коли вона використовується разом із стандартизацією. Таке поєднання, на наш погляд, і є стратегією управління якістю освіти.

ВИСНОВКИ

Сьогодні у підвищенні якості освіти зацікавлені практично всі країни. Досягненню цього сприяють стратегічне управління, активне використання сучасних освітніх технологій, вивчення досвіду країн, які у стратегічному управлінні якістю освіти досягли значних

успіхів. При цьому слід урахувати, що в кожній країні встановлені відповідні стандарти якості освіти щодо змісту навчання, нормативних знань, умінь і компетентностей, а також стандартизовані вимоги оцінювання. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Безпалько В. П.** Педагогика и прогрессивные технологии обучения / В. П. Безпалько. – М. : Высшая школа, 1995. – 412 с.
2. **Волик О. Н.** Проектирование и реализация конкурса компьютерного творчества учащейся молодежи : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ольга Николаевна Волик ; Ин-т педагогики и психологии профес. образ. РАО. – Казань, 2005. – 184 с. – (Общая педагогика, история педагогики и образования).
3. **Дунаенко Е. В.** Концентрированное обучение гуманитарным предметам в средней профессиональной школе : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Елена Вячеславовна Дунаенко ; Ин-т средн. профес. образ. РАО. – Казань, 2000. – 204 с.
4. **Єгоров Г. С.** Тенденції реформування загальної середньої освіти в Україні Європейського Союзу / Г. С. Єгоров, Н. М. Лавриченко, Б. Ф. Мельниченко ; за ред. Н. М. Лавриченко. – К. : Педагогічна думка, 2008. – Ч. I. – С. 150–171.
5. **Ибрагимов Г. И.** Концентрированное обучение в системе профессионального образования / Г. И. Ибрагимов // Среднее профессиональное образование: проблемы, поиски, решения. – М., 1994. – С. 140.
6. **Лавриченко Н.** Стратегії управління якістю освіти у країнах ЄС та США / Н. Лавриченко // Порівняльно-педагогічні студії. – 2013. – № 2-3 (16-17). – С. 75–87.
7. **Остапенко А. А.** Концентрированное обучение как педагогическая технология: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Андрей Александрович Остапенко ; Куб. гос. ун-т. – Краснодар, 1998. – 200 с.
8. **Сандер В.** Управление системами образования: проблемы и тенденции / В. Сандер // Перспективы. Вопросы образования. – 1990. – № 2. – С. 90–108.
9. Система управления качеством работы педагогического коллектива : метод. рек. в помощь лекторам, руководителям общеобразовательных школ, учителям / Сост. Г. В. Ельникова. – Харьков : Знание, 1989. – 39 с.
10. **Сладкевич В. П.** Мотивационный менеджмент : курс лекций / В. П. Сладкевич. – К. : МАУП. 2001. – 668 с.
11. Стратегічне реформування освіти // Освіта України. – 1997. – № 2, 3.
12. **Третьяков П. И.** Управление школой по результатам: практика педагогического менеджмента / П. И. Третьяков. – М. : Новая школа, 1997. – 288 с.
13. **Управління формуванням якостей навчання в загальноосвітній школі : метод. рекомендації / Уклад. Г. В. Ельникова. – К. : Знання, 1992. – 24 с.**

REFERENCES

- Bezpalko, V. P. *Pedagogika i progressivnye tekhnologii obucheniia* [Pedagogy and advanced learning technologies]. Moscow: Vysshaya shkola, 1995.
- Dunaenko, E. V. "Kontsentririvannoe obuchenie gumanitarnym predmetam v sredney professionalnoy shkole" [Concentrated training humanities in secondary vocational school]. *Dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.01*, 2000.
- Ibragimov, G. I. "Kontsentririvannoe obuchenie v sisteme professionalnogo obrazovaniia" [Concentrated training in vocational education]. *Srednee professionalnoe obrazovanie: problemy, poiski, resheniia* (1994): 140.

Lavrychenko, N. "Strategii upravlinnia yakosti osvity u krainakh IES ta SSHA" [Strategies for education quality in the EU and the USA]. *Porivnialno-pedahohichni studii*, no. 2-3 (16-17) (2013): 75-87.

Ostapenko, A. A. "Kontsentririvannoe obuchenie kak pedagogicheskaya tekhnologiya" [Concentrated training as pedagogical technology]. *Dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.01*, 1998.

Sander, V. "Upravlenie sistemami obrazovaniia: Problemy i tendentsii, perspektivy" [Management of education systems: Issues and Trends, Prospects]. *Voprosy obrazovaniia*, no. 2 (1990): 11-.

Sistema upravleniia kachestvom raboty pedagogicheskogo kolektiva. Metodicheskie rekomendatsii v pomoshch lektoram, rukovoditeliam obshcheobrazovatelnykh shkol, uchiteliam [The quality management system of work of the teaching staff. Guidelines to help lecturers, heads of schools and teachers]. Kharkiv: Znanie, 1989.

Sladkevich, V. P. *Motivatsionnyy menedzhment* [Motivational management]. Kyiv: MAUP, 2001.

"Strategichne reformuvannya osvity" [Strategic Education Reform]. *Osvita Ukrainy*, no. 2, 3 (1997).

Tretiakov, P. I. *Upravlenie shkoloy po rezul'tatam: Praktika pedagogicheskogo menedzhmenta* [School management by results: The practice of pedagogical management]. Moscow: Novaia shkola, 1997.

Upravlinnia formuvanniam yakosti navchannia v zahalnoosvitnii shkoli [Manage formation of the quality of education in secondary school]. Kyiv: Znannia, 1992.

Volik, O. N. "Proektirovanie i realizatsiia konkursa kompiuternogo tvorchestva uchashcheyisia molodezhi" [Design and implementation of computer art contest for students]. *Dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.01*, 2005.

Yehorov, H. S., Lavrychenko, N. M., and Melnychenko, B. F. *Tendentsii reformuvannya zahalnoi serednoyi osvity u krainakh IEvropeiskoho Soiuzu* [Trends reform of secondary education in the European Union]. Kyiv: Pedahohichna dumka, 2008.

СИНХРОНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ПІДВИЩЕНОГО РИЗИКУ

© 2015 СЕМЧУК Ж. В.

УДК 005.8:338:377:378

Семчук Ж. В. Синхронізація економічного розвитку ринку освітніх послуг підприємств в умовах підвищеного ризику

Запропоновано принципи синхронізації освітніх послуг з потребами ринку праці підприємств України в умовах економічної нестабільності. Відзначено важливість показників, дотичних до дослідницької сфери та інновацій у системі освітніх проектів. Удосконалено проект інтегрованої інформаційної системи освітніх послуг підприємств України в умовах економічної нестабільності. При цьому особливо актуальним для вітчизняних підприємств є діагностування освітніх проектів, програм, навчальних дисциплін з урахуванням підсистеми «Управління ризиками». Розроблено структурну схему співвідношень зв'язку між проектними ресурсами та продуктами підприємства, які враховують інформаційні потоки, пов'язані з освітньою діяльністю навчальних закладів і підприємств, з урахуванням принципів синхронізації освітніх послуг відповідно до потреб ринку праці України в умовах економічної нестабільності. Узагальнено систему імітаційного моделювання та підхід до аналізу проектних освітніх ресурсів, в якому використано концепцію аналізу структурних деформацій показників, що характеризують уточнення інвестиційних проектів з урахуванням інноваційного типу зайнятості, соціальних ресурсів і науково-технічного прогресу.

Ключові слова: підприємство, освітні ресурси, оптимізація, синхронізація, проектні продукти, ризику.

Бібл.: 17.

Семчук Жанна Віталіївна – кандидат економічних наук, доцент, декан факультету економіки та підприємництва, Львівський університет бізнесу та права (вул. Кульпарківська, 99, Львів, 79021, Україна)

E-mail: semchuk_zv@ukr.net

УДК 005.8:338:377:378

UDC 005.8:338:377:378

Семчук Ж. В. Синхронизация экономического развития рынка образовательных услуг предприятий в условиях повышенного риска

Предложены принципы синхронизации образовательных услуг в соответствии с потребностями рынка труда предприятий Украины в условиях экономической нестабильности. Отмечена важность показателей, относящихся к исследовательской сфере и инновациям в системе образовательных проектов. Усовершенствован проект интегрированной информационной системы образовательных услуг предприятий Украины в условиях экономической нестабильности. При этом особенно актуальным для отечественных предприятий является диагностирование образовательных проектов, программ, учебных дисциплин с учетом подсистемы «Управление рисками». Разработана структурная схема соотношений связи между проектными ресурсами и продуктами предприятия, которые учитывают информационные потоки, связанные с образовательной деятельностью учебных заведений и предприятий, с учетом принципов синхронизации образовательных услуг в соответствии с потребностями рынка труда Украины в условиях экономической нестабильности. Обобщены система имитационного моделирования и подход к анализу проектных образовательных ресурсов, в котором использована концепция анализа структурных деформаций показателей, характеризующих уточнение инвестиционных проектов с учетом инновационного типа занятости, социальных ресурсов и научно-технического прогресса.

Ключевые слова: предприятие, образовательные ресурсы, оптимизация, синхронизация, проектные продукты, риски.

Библ.: 17.

Семчук Жанна Витальевна – кандидат экономических наук, доцент, декан факультета экономики и предпринимательства, Львовский университет бизнеса и права (ул. Кульпарковская, 99, Львов, 79021, Украина)

E-mail: semchuk_zv@ukr.net

Semchuk Z. V. Synchronization of the Economic Development of Market of the Education Services by Enterprises under High-Risk Conditions

Principles for synchronization of educational services in accordance with the needs of the labor market for enterprises of Ukraine under conditions of economic instability have been proposed. Importance of indicators, which are relevant to research sphere and the innovations in the system of educational projects have been specified. The project of an integrated information system for educational services by enterprises of Ukraine under conditions of economic instability has been improved. Particularly relevant for domestic enterprises is diagnosing of educational projects, programs, academic disciplines, taking into account the subsystem of «risk management». A structural scheme of the relationships between project resources and enterprise products has been elaborated considering the information flows, associated with educational activities of the competent institutions and enterprises, taking into account the principles of synchronization of educational services in accordance with the needs of the labor market of Ukraine under conditions of economic instability. A system of simulation modeling and an approach to the analysis of the project educational resources, which uses the concept of analysis of structural deformation of the indicators, which characterize clarification of investment projects, considering the employment of innovative type, social resources and scientific-technological progress, have been generalized.

Key words: enterprise, educational resources, optimization, synchronization, project products, risks.

Bibl.: 17.

Semchuk Zhanna V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Dean of the Faculty of Economics and Business, Lviv University of Business and Law (vul. Kulparkivska, 99, Lviv, 79021, Ukraine)

E-mail: semchuk_zv@ukr.net

Синхронізація взаємодії вищої та середньої спеціальної освіти і ринку праці полягає у встановленні взаємовідносин, відповідних до потреб ринку. Взаємна відповідність полягає в тому, що, з одного боку, сфера освіти повинна готувати кадри фахівців різних спеціальностей відповідно до запитів організа-

цій та підприємств в обсягах, достатніх для економіки країни. З іншого боку, працедавці повинні брати активну участь у формуванні проектів та програм, контролювати стратегію та якість освіти, а також обсяг фінансування. Важливою в процесі синхронізації видається не просто взаємодія вищої освіти і ринку праці на рівні кількісних і структурних відповідностей, а, передусім, реальна співпраця працедавців, ВНЗ і спеціалізованих закладів (курсів підвищення кваліфікації) у розробленні конкретних програм та цільових проектів.

Роботу виконано в межах науково-дослідної теми Львівського університету бізнесу та права «Підвищення конкурентоспроможності підприємств та ефективності використання їх виробничого і кадрового потенціалу» (2014–2015 рр.).

ОСВІТА І НАУКА

ЕКОНОМІКА

Для України характерні проблеми, пов'язані з неадекватністю механізмів взаємодії ринків освітніх послуг та праці [1]. Усе це, у свою чергу, приводить до потреби синхронізації механізмів взаємодії ринків освітніх послуг та праці, зокрема, відповідно до сучасних економічних умов, які характеризуються суттєвими ризиками.

Механізми синхронізації повинні підвищити ефективність інноваційних освітніх проектів і допомогти підприємствам належно функціонувати, зокрема, в умовах економічної нестабільності, кризових ситуацій, інфляції, нерівномірного розвитку областей та регіонів з урахуванням математичних економетричних моделей та електронних інформаційних ресурсів (ЕІР) [2].

Стратегічне прогнозування попиту і пропозиції на ринку праці та ринку освітніх послуг у системі професійної освіти повинно стати важливим важелем ефективної моделі організаційно-економічної взаємодії систем ринків праці та освітніх послуг, що актуально для підприємств в умовах зростаючої конкуренції.

Елементом синхронізації систем ринків праці та освітніх послуг є технічні можливості (ресурси) навчальних закладів, які повинні змінюватись відповідно до новинок технічного прогресу.

Стратегію діяльності навчальних закладів забезпечують комунікаційні технології, об'єднані у системи продуманих дій [3]. Вони включають особливості, можливості й загрози ринку, сильні та слабкі сторони конкурентів і на основі результатів відповідного аналізу дозволяють формувати та впроваджувати власні конкурентні переваги [4]. Стратегія синхронізації повинна включати: конкретні цілі та завдання навчального закладу, опис його цільових аудиторій і споживачів, опис процедур, конкурентних переваг освітніх програм, з якими він виходить на ринок [4]. Відповідні елементи стратегії повинні розроблятися на достатньому освітньо-кваліфікаційному рівні та бути готовими до практичного їх використання в поточній діяльності підприємства для підвищення рівнів компетентності й освітньо-фахового потенціалу працівників.

Розроблення нових типів освітніх програм у сфері профосвіти є природною реакцією на попит ринку праці. Для моделювання умов синхронізації освітніх послуг використовуємо інформацію аналогічно як для складних технічних систем, у яких зв'язки між підсистемами (структурними елементами) описувались би з урахуванням відображень і обернених зв'язків [5].

Метою статті є вдосконалення механізмів синхронізації освітніх послуг для забезпечення освітньої політики підприємств ефективною інноваційною складовою на засадах проектного підходу з урахуванням ймовірного моделювання освітніх проектів, умов економічної нестабільності, економічної кризи, прогресуючої інфляції та воєнних дій.

Як свідчить аналіз літературних джерел [1–17], синхронізація взаємодії множин освітніх послуг і ринку праці повинна бути орієнтована на забезпечення динамічного балансу між системою професійної освіти та потребами підприємств.

Принцип пріоритету розвитку освітньо-фахового потенціалу (ОФП) як робітників, так і співробітників (інженерно-технічного персоналу (ІТП)), органічно вписується в моделі динамічного балансу освіти та виробничої діяльності персоналу на підприємствах [17].

Принцип довготермінової економічної ефективності може бути реалізований за рахунок скорочення операційних і трансакційних витрат навчальних закладів (НЗ), що передбачається методами формування інтегрованої інноваційної системи управління, а також при збільшенні чистого грошового потоку установи освіти завдяки ймовірному зростанню бюджетних і позабюджетних джерел фінансування, зокрема, дотичних до дослідницької сфери.

Пропонована методологія формування інтегрованої інноваційної системи управління послугами освіти синтезує положення основних підходів до управління: системно-функціонального, процесного і проектного, а також принципів системи збалансованих показників і елементів системи ключових показників ефективності [6].

Створено інтегровану інформаційну систему НЗ (ІС НЗ), що має такі підсистеми, як «Планування навчального процесу», «Управління кадрами і трудовими ресурсами», «Управління контингентом», «Документообіг», «Управління проектами науково-дослідної діяльності». ІС НЗ дозволяє добитися у сфері освітніх послуг [6]:

- 1) формалізації і упорядкування бізнес-процесів;
- 2) створення єдиного інформаційного середовища;
- 3) забезпечення концепції одноразового уведення даних;
- 4) зменшення обсягу паперового документообігу;
- 5) розділення і санкціонування доступу до даних;
- 6) підвищення достовірності та якості інформації.

Більш широка інформаційна база ЄДБО (єдина державна електронна база) з питань освіти функціонує в Україні. Вона охоплює більшість НЗ, наприклад, [7]. Значна частина інформації даної електронної бази стоїть за правилами прийому студентів у ВНЗ.

Доповнимо ІС НЗ підсистемою «Управління ризиками» і назовемо її «узагальненою», тобто УІС НЗ. Відповідна УІС НЗ являє собою систему комп'ютерних програм, що функціонує на основі системи імітаційного моделювання (СІМ). Система імітаційного моделювання багатofакторна та багатокритеріальна, і для неї основними механізмами є [8; 9]:

- ✦ алгоритм синхронізації (АС) модельного часу;
- ✦ алгоритм розподілу обчислень по паралельних каналах.

Для реалізації цих алгоритмів використовуємо принцип динамічного програмування, який забезпечує виконання всіх необхідних математичних дій та обчислень оптимальним чином на кожному кроці функціонування комп'ютерної програми [10].

Для організації коректного функціонування СІМ необхідно, щоб усі причинно-наслідкові зв'язки між подіями були збережені в час виконання.

Головними недоліками УІС НЗ є втрата структури модельованого об'єкта, що ускладнює її подальшу інтер-

претацію (взаємно однозначну відповідність між моделлю і реальним об'єктом), а також обмеження на обсяг використовуваних інформаційних ресурсів. Один з можливих шляхів подолання цієї проблеми полягає в переході до розподілених моделей структурних елементів [8].

Розподіленою називається така модель, яка складається з автономно функціонуючих взаємодіючих компонентів і спрямованих на виконання функціональних завдань, що стоять перед системою в цілому [8]. Основною відмінністю розподіленої моделі від монолітної є наявність автономних центрів керування компонентами [8].

Недоліком ЄДБО є те, що вона первантажена інформацією, яка постійно збільшується. УПС НЗ оптимізована, і в ній виділено «корисну» інформацію. «Корисна» інформація призначена вдосконалити механізми синхронізації освітніх послуг і забезпечити освітню політику підприємств ефективною інноваційною складовою на засадах проектного підходу в умовах економічної нестабільності, економічної кризи, прогресуючої інфляції та воєнних дій.

Сьогодні потрібна оптимістична система прийняття рішень, спрямована на випередження ситуації на відповідних економічних ринках. Саме стратегічне прогнозування попиту і пропозиції на ринку праці (РП) і ринку освітніх послуг (РОП) у сегменті середньої спеціальної та вищої освіти повинно стати важливою лінією розвитку ефективної моделі організаційно-економічної взаємодії систем професійної освіти та ринку праці.

Обмін повідомленнями між процесами взаємодії РП і РОП відбувається завжди через систему моделювання з урахуванням обернених зв'язків. Якщо відправляється потік повідомлень з РП до РОП, то процеси, які узгоджуються з імітаційною моделлю інформаційних потоків, повинні синхронізувати загальну систему моделювання згідно з принципами оптимізації.

Коротко- або довготермінові прогнози попиту і пропозиції робочої сили повинні мати під собою великий обсяг якісної достовірної інформації, яку забезпечуватимуть центри зайнятості, а також відділи науково-дослідних інститутів і кафедр ВНЗ, зокрема: дані моніторингових і соціологічних досліджень; кількісні та якісні, соціальні та демографічні, професійні та кваліфікаційні характеристики робочої сили; інформація про динаміку попиту та пропозиції на РП і РОП.

Співпраця ВНЗ, працедавців, центрів зайнятості, перекваліфікації, підвищення кваліфікації, представників вітчизняного бізнесу повинна постійно розвиватися та вдосконалюватись. У зв'язку з цим доцільно розробляти нові національні проекти в системі вищої та середньої спеціальної освіти з урахуванням вимог до динаміки і тенденцій розвитку освітньо-фахового потенціалу актуальних і потенційних працівників.

Синхронізацію взаємодії освіти і РП варто спрямувати на встановлення динамічного балансу між системою професійної освіти і працедавцями. Така практика дозволить за допомогою національних проектів та програм регулювати рівень інноваційного потенціалу вітчизняної економіки. У цій сфері доцільно постійно

моніторити й удосконалювати проекти та програми, зокрема, аналогічно [11, с. 10]: зробити їх цілі більш виразними і поєднати з тими видами діяльності, які можуть розраховувати на підтримку таким чином, щоб це не перешкоджало гнучкій відповіді на нові виклики інноваційної політики; збільшити додану вартість і ефективність та уникнути дублювання й фрагментації; спростити участь колективів науковців і викладачів ВНЗ у проектах шляхом зниження адміністративних перепон, скорочення часу, необхідного для виділення грантів та фактичного надходження коштів; підвищити конкурентоспроможність і принести користь суспільству, спираючись на досвід та підтримку ЄС.

Одним із критеріїв оцінювання та відбору проектів для надання та фінансування такого типу програм є відповідність проектних заявок національним та регіональним планам розвитку [11, с. 26]. Такі критерії є стимулом для дослідницьких організацій науковців та ВНЗ активніше цікавитись регіональними програмами розвитку, а саме: брати більш активну участь у розробці та затвердженні таких програм, приписуючи їм та впроваджуючи для них при цьому інноваційну складову. Оскільки центральна та місцева влада регіонів характеризується низьким рівнем участі у фінансуванні інноваційних проектів та структур, національна інноваційна система де-факто практично позбавлена ефективно діючої структури фінансової підтримки проектів, її функціонування носить клаптиковий, епізодичний характер, спрямований на вирішення окремих, нагальних і невідкладних завдань, які не мають спільної стратегічної мети [11, с. 57]. Тому необхідно припинити процес «винахідництва незалежного велосипеда» у цій сфері [11, с. 57]. У світовій практиці є апробовані ефективні схеми розбудови та функціонування структури фінансової підтримки інноваційних проектів, зокрема і у сфері освітніх послуг. Їх треба впровадити, легалізувати та гармонізувати згідно з правилами та політикою міжнародних фінансових установ і мереж, що здійснюють підтримку інноваційної діяльності [11, с. 57]. У нас повинні з'явитися: повноцінні інвестиційні банки, справжні венчурні капіталісти і повнофункціональні інноваційні кластери [11, с. 57]. Для цього необхідно запропонувати економічні основи теоретичної моделі професійної освіти з погляду формування інноваційного типу зайнятості робочої сили.

В основу відповідної теоретичної моделі професійної освіти варто закласти еволюційну парадигму освітніх послуг, які супроводжуватимуть схему взаємодії технопарку держави з регіональними структурами [11, с. 66]:

- 1) перетворення знань у технології;
- 2) перетворення технологій у комерційний продукт;
- 3) передача технологій у промисловість через сектор малого наукоємного підприємництва;
- 4) створення наукоємних (інноваційних) фірм;
- 5) підготовка підприємців у сфері інноваційного бізнесу.

Еволюційну парадигму освітніх послуг повинна підтримувати держава в плані забезпечення закладів професійної освіти (середніх та вищих, державних, недержавних):

- 1) логістичною складовою;
 - 2) виділенням пріоритетних спеціальностей;
 - 3) методиками синхронізації фінансових та інформаційних потоків;
 - 4) методиками виділення та підтримки ефективних власників підприємств та працедавців;
 - 5) умовами розвитку корисних для суспільства конкурентних відносин між закладами професійної освіти різних форм власності з урахуванням міжнародного досвіду;
 - 6) умовами підвищення інформаційної прозорості РП та РОП;
 - 7) умовами проведення ефективної податкової політики, яка буде стимулювати вдосконалення освітніх послуг відповідно до сучасного рівня техніки та науки;
 - 8) методиками регламентації, контролю та синхронізації сфери освітніх послуг відповідно до стану РП.
- Синхронізацію сфери освітніх послуг відповідно до стану РП пропонується проводити на основі методики, яка аналогічна [11].

Розглянемо моделювання процесу формування програми навчальної дисципліни (предмету) для студентів навчального закладу на основі інформації з урахуванням напряму підготовки, ціни навчання (для конкретної спеціальності) та інформаційного навантаження. Інформаційне навантаження, необхідне для формування усередненого рівня ОФП студента (чи слухача курсів підвищення кваліфікації) в актуальний рік навчання, доцільно визначати експертним методом на основі первинної інформації, поданої професором (доцентом). Отримана в результаті моделювання залежність має не лише допомагати проводити прогнозування інформаційного наповнення даної навчальної програми дисципліни (НПД), але й описувати рівень чутливості до зміни зовнішніх факторів на РП і РОП. Тому в процесі праці над НПД також доцільно досліджувати коефіцієнти еластичності проведення економетричного аналізу впливу досліджуваних у математичній моделі факторів.

Для побудови математичної моделі СІМ запропоновано використовувати отриману за спостережуваними даними сітку вузлів, що є нерегулярною [12]. Оскільки у праці [12] координати вузлів не мають між собою аналітичних залежностей, то відповідну сіткову область G триангульовано, тобто вважаємо її поділеною на скінченну кількість трикутних підобластей, які характеризуються сіткою вузлів. Множину трикутників проектуємо на площину і вважаємо областю програмування D . Такого типу трикутники називають симплексами. Симплекс-метод широко використовується для розв'язання оптимізаційних задач економіки [13].

На першому етапі вдосконаliamo модель СІМ [12] методикою оцінювання еволюційного ризику інноваційного проекту на основі порівняння значень індикаторів еволюційної коректності та ефективності з апріорними значеннями відповідних коефіцієнтів упевненості в успіху проекту [14]. Це дає можливість здійснити кількісну оцінку еволюційного ризику та відбити її додатковою надбавкою у дисконтній ставці проекту (премією за еволюційний ризик) [14].

На другому етапі вдосконаliamo математичну модель СІМ [12], встановивши для сітки вузлів аналітичні залежності, які дозволяють аналізувати структурні деформації освітніх послуг з урахуванням показників, що характеризують перспективи інвестиційних проєктів, соціальні ресурси і науково-технічний прогрес. Аналітичні залежності зв'яжуть структурні деформації економічних показників з виробничими функціями підприємств (галузей) і будуть характеризувати стан підприємств в умовах підвищеного ризику. У цьому випадку математична модель для області D у загальному випадку може бути нелінійною.

Завдяки такому підходу (два етапи вдосконалення математичної моделі СІМ) освітні послуги в рамках нелінійної моделі зв'язків між параметрами будуть координовані та синхронізовані відповідно до актуального стану співвідношень між РП і РОП.

ВИСНОВКИ

На підставі аналізу наукових праць [1–17] запропоновано: 1) удосконалений проєкт інтегрованої інформаційної системи освітніх послуг підприємств України в умовах економічної нестабільності. При цьому особливо актуальним для вітчизняних підприємств є діагностування освітніх проєктів, програм, навчальних дисциплін з урахуванням підсистеми «Управління ризиками»; 2) структурну схему тенденцій і співвідношень зв'язку між проєктними ресурсами і продуктами підприємства, які враховують інформаційні потоки, пов'язані з освітньою діяльністю навчальних закладів і підприємств, з урахуванням принципів синхронізації освітніх послуг відповідно до потреб ринку праці України в умовах економічної нестабільності. Поряд з тим, узагальнено систему імітаційного моделювання і підхід до аналізу проєктних освітніх ресурсів, в якому використано концепцію аналізу структурних деформацій показників, що характеризують уточнення інвестиційних проєктів з урахуванням інноваційного типу зайнятості, соціальних ресурсів і науково-технічного прогресу.

Запропоновану методологію синхронізації економічного розвитку ринку освітніх послуг в умовах підвищеного ризику доцільно орієнтувати на оптимізацію освітньої політики підприємств у період кризових ситуацій. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Мудра О. В. Особливості економічного механізму регулювання взаємодії ринків освітніх послуг і праці / О. В. Мудра // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2013. – Т. 1, Вип. 1. – С. 101–104.
2. Савчук Т. С. Електронні інформаційні ресурси в бібліотеці: створення, використання, організація доступу / Т. С. Савчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. – Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство. – 2010. – Вип. 2. – С. 302–306.
3. Дмитрів А. Я. Характеристика особливостей освітньої послуги з погляду маркетингу / А. Я. Дмитрів // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2010. – № 690. – С. 40–43.
4. Ніколаєвська В. Маркетинг в системі освіти / В. Ніколаєвська // Збірник наук. праць Уманського держ. педагогічного ун-ту. – 2013. – Ч. 3. – С. 202–208.
5. Берднікова А. Л. Інформаційна технологія аналізування складних систем / А. Л. Берднікова, Ю. С. Манжос // Радіоелектронні і комп'ютерні системи. – 2013. – № 5. – С. 192–197 [Елек-

тронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/recs_2013_5_33.pdf

6. Галимов А. М. Методология формирования интегрированной инновационной системы управления услугами в сфере высшего образования : автореф. дис. ... д-ра экон. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством: экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами (сфера услуг)» / А. М. Галимов. – Казань, 2014. – 48 с.

7. Положення про відділ обслуговування єдиної державної електронної бази з питань освіти Полтавської держ. аграрної академії. – Полтава, 2013. – 6 с.

8. Волк М. А. Анализ распределенных имитационных моделей с оптимистическими алгоритмами синхронизации / М. А. Волк, Р. Н. Гридель, М. Аль Шиблак // Системы обработки информации. – 2013. – Вып. 1 (108). – С. 35–39.

9. Бурлаченко І. С. Особливості моделей паралельних еволюційних алгоритмів в задачах керування енергозабезпеченням автономного об'єкту / І. С. Бурлаченко // Інформаційні управляючі системи та комп'ютерний моніторинг (ІУС КМ 2013). – 19 мая 2013 г. – С. 428–432.

10. Шовкопляс А. Ш. Постановка моделі інтегрованого формування з використанням принципів динамічного програмування / А. Ш. Шовкопляс, С. А. Букреев, Ю. О. Банніков // Reporter of the priazovskyi state technical university. Section: Economic sciences. – 2014. – Issue 28. – С. 105–110.

11. Гармонізація та синхронізація європейських та українських інноваційних програм / [П. С. Смертенко, І. Б. Гагауз, О. М. Зубарев та ін.]; Ін-т фундамент. проблем високих технологій. – К.: ТОВ «Сінта Захід», 2011. – 84 с.

12. Литвин О. М. Про економетричний аналіз залежності контингенту студентів від рейтингу та ціни освітніх послуг ВНЗ / О. М. Литвин, Л. С. Лобанова, О. В. Ярмош // Искусственный интеллект. – 2012. – № 4. – С. 342–348.

13. Медведев М. Г. Два підходи до розв'язання економічних задач оптимізації з допомогою Microsoft Excel / М. Г. Медведев, В. В. Листопад, В. П. Шоха // Интеллект XXI. – 2014. – № 2. – С. 111–118 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/int_XXI_2014_2_14.pdf

14. Гліненко Л. К. Методологічний підхід до оцінки еволюційного ризику інноваційних проектів / Л. К. Гліненко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – № 4. – С. 161–168 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mimi_2012_4_21.pdf.

15. Скриньковський Р. М. Діагностика фінансового, виробничого, трудового, соціально-економічного та інноваційно-інвестиційного потенціалів і аналіз потенційних ризиків підприємства в умовах невизначеності / Р. М. Скриньковський // Проблеми економіки. – 2015. – № 2. – С. 186–193.

16. Скриньковський Р. М. Діагностика підприємства у сферах професійної освіти, трудової активності та мотивації, інноваційної праці та соціального розвитку / Р. М. Скриньковський, К. Б. Харук, Я. С. Максимчук // Бізнес Інформ. – 2015. – № 8. – С. 282–288.

17. Скриньковський Р. М. Освітньо-фаховий потенціал персоналу як фактор впливу на інвестиційну привабливість підприємства : автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / Р. М. Скриньковський; Львівський університет бізнесу та права. – Львів, 2014. – 20 с.

REFERENCES

Berdnikova, A. L., and Manzhos, Yu. S. "Informatsiina tekhnologhiia analizuvannia skladnykh system" [Information technology analysis of complex systems]. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/recs_2013_5_33.pdf

Burlachenko, I. S. "Osoblyvosti modelei paralelnykh evoliutsiinykh alhorytmiv v zadakh keruvannia enerhozabezpechenniam avtonomnoho ob'ektu" [Features models of parallel evolutionary algorithms in problems of energy management of autonomous object]. *Informatsionnyye upravliaiushchiye systemy i kompiuternyy monitoring* (IUS KM 2013) (2013): 428–432.

Dmytriv, A. Ya. "Kharakterystyka osoblyvosti osvitnoyi posluhy z pohliadu marketynhu" [Characteristic features of educational services in terms of marketing]. *Visnyk NU «Lvivska politekhnika»*, no. 690 (2010): 40–43.

Galimov, A. M. "Metodologiya formirovaniia integrirovannoy innovatsionnoy sistemy upravleniia uslugami v sfere vysshego obrazovaniia" [Methodology of formation of an innovative integrated service management system in higher education]. *avtoref. Dis. ... d-ra ekon. nauk: 08.00.05, 2014.*

Hlinenko, L. K. "Metodolohichni pidkhid do otsinky evoliutsiinoho ryzyku innovatsiinykh proektiv" [The methodological approach to risk assessment evolutionary innovation]. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mimi_2012_4_21.pdf

Lytvyn, O. M., Lobanova, L. S., and Yarmosh, O. V. "Pro ekonometrychny analiz zalezhnosti kontynhentiv studentiv vid reitynhu ta tsyny osvitnikh posluh VNZ" [About econometric analysis depends on the number of students ranking and educational services for the university]. *Iskusstvennyy intellekt*, no. 4 (2012): 342–348.

Medvediev, M. H., Lystopad, V. V., and Shokha, V. P. "Dva pidkhody do rozv'iazannia ekonomichnykh zadach optymizatsii z dopomohoiu Microsoft Excel" [Two approaches to the solution of economic optimization problems using Microsoft Excel]. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/int_XXI_2014_2_14.pdf

Mudra, O. V. "Osoblyvosti ekonomichnoho mekhanizmu rehulivannia vzaiemodii rynkiv osvitnikh posluh i pratsi" [Features of the economic mechanism for cooperation between the education market and labor]. *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti*, vol. 1, no. 1 (2013): 101–104.

Nikolaievska, V. "Marketynh v systemi osvity" [Marketing in the education system]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho un-tu*, vol. 3 (2013): 202–208.

Polozhennia pro viddil obsluhovuvannia iedynoi derzhavnoi elektronnoi bazy z pytan osvity Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii [Regulation on the service department of a single state electronic database on education Poltava State Agrarian Academy]. Poltava, 2013.

Smerthenko, P. S. *Harmonizatsiia ta synkhronizatsiia yevropeiskyykh ta ukrainskykh innovatsiinykh prohran* [The harmonization and synchronization of European and Ukrainian innovation programs]. Kyiv: Sinta Zakhid, 2011.

Savchuk, T. S. "Elektronni informatsiini resursy v bibliotetsi: stvorennia, vykorystannia, orhanizatsiia dostupu" [Electronic information resources at the library: create, use, organization access]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho nats. un-tu im. I. Ohienka. Seria "Bibliotekoznavstvo. Knyhoznavstvo"*, no. 2 (2010): 302–306.

Shovkopliash, A. Sh., Bukreev, S. A., and Bannikov, Yu. O. "Postanovka modeli intehrovannoho formuvannia z vykorystanniam pryntsyviv dynamichnoho prohranuvannia" [Statement of formation of the integrated model using the principles of dynamic programming]. *Reporter of the priazovskyi state technical university. Section: Economic sciences*, no. 28 (2014): 105–110.

Skrinkovskiy, R. M. "Diahnostyka finansovoho, vyrobnychoho, trudovoho, sotsialno-ekonomichnoho ta innovatsiino-investytsiinoho potentsialiv i analiz potentsiinykh ryzykiv pidpriemstva v umovakh nevyznachenosti" [Diagnosis of financial, industrial, labor, social, economic and innovative potential investment and potential risks of enterprise analysis under uncertainty]. *Problemy ekonomiky*, no. 2 (2015): 186–193.

Skrinkovskiy, R. M., Kharuk, K. B., and Maksymchuk, Ya. S. "Diahnostyka pidpriemstva u sferakh profesiinoy osvity, trudovoi aktivnosti ta motyvatsii, innovatsiinoi pratsi ta sotsialnoho rozvytku" [Diagnostics company in the field of vocational education, labor activity and motivation, innovative work and social development]. *Biznes Inform*, no. 8 (2015): 282–288.

Skrinkovskiy, R. M. "Osvitno-fakhovyi potentsial personalu iak faktor vplyvu na investytsiinu pryvablyvist pidpriemstva" [Educational and professional staff as a factor of potential impact on the investment attractiveness of the company]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.07, 2014.*

Volk, M. A., Gridel, R. N., and Al Shiblakh, M. "Analiz raspredelennykh imitatsionnykh modeley s optimisticheskimi algoritmi sinkhronizatsii" [Analysis of distributed simulation models c optimistic synchronization algorithms]. *Sistemy obrobky informatsii*, no. 1 (108) (2013): 35–39.

ОЦІНКА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ КОРПОРАТИВНОЇ ЕКОНОМІКИ ТА СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

© 2015 САЗОНЕЦЬ О. М., КАЧАН О. І.

УДК 339.9:330.47

Сазонець О. М., Качан О. І. Оцінка інформаційної безпеки корпоративної економіки та суспільно-економічних відносин

Метою даної статті є дослідження загроз і можливих заходів збільшення ефективності інформаційної безпеки України на сучасному етапі розвитку на основі статистичної обробки результатів опитування експертів з питань інформаційної безпеки корпоративної економіки та суспільно-економічних відносин. На основі експертного опитування досліджено способи отримання інформації та проаналізовано ступінь довіри до неї респондентів залежно від джерел. Розглянуто сутність поняття інформаційної безпеки. Проведено оцінку потенційних загроз інформаційної безпеки України в політичній, державній, військовій, гуманітарній та науково-технічній сферах, а також можливість їх настання для національних та міжнародних корпорацій. Найбільш можливим заходом, необхідним для збільшення інформаційної безпеки України, на думку респондентів, є підвищення ефективності інформаційних систем для захисту від кіберзлочинності та кібертероризму, а також створення необхідних нормативно-правових, фінансових та інших передумов, які допоможуть розвитку конкуренції на національному ринку інформаційних послуг.

Ключові слова: інформатизація суспільства, інформаційна безпека, експертне опитування, статистичний аналіз даних.

Рис.: 5. **Бібл.:** 10.

Сазонець Ольга Миколаївна – доктор економічних наук, професор, академік АЕН України, завідувачка кафедри міжнародної економіки, Національний університет водного господарства та природокористування (вул. Соборна, 11, Рівне, 33028, Україна)

E-mail: onsz@mail.ru

Качан Олена Іванівна – аспірантка, кафедра міжнародної економіки, Національний університет водного господарства та природокористування (вул. Соборна, 11, Рівне, 33028, Україна)

E-mail: olena.kachan@oa.edu.ua

УДК 339.9:330.47

UDC 339.9:330.47

Сазонец О. Н., Качан Е. И. Оценка информационной безопасности корпоративной экономики и общественно-экономических отношений

Целью данной статьи является исследование угроз и возможных мер повышения эффективности информационной безопасности Украины на современном этапе развития на основе статистической обработки результатов опроса экспертов по вопросам информационной безопасности корпоративной экономики и общественно-экономических отношений. На основе экспертного опроса исследованы способы получения информации и проанализирована степень доверия к ней респондентов в зависимости от источников. Рассмотрена сущность понятия информационной безопасности. Проведена оценка потенциальных угроз информационной безопасности Украины в политической, государственной, военной, гуманитарной и научно-технической сферах, а также возможность их наступления для национальных и международных корпораций. Наиболее возможным мероприятием, необходимым для увеличения информационной безопасности Украины, по мнению респондентов, является повышение эффективности информационных систем для защиты от киберпреступности и кибертероризма и создание необходимых нормативно-правовых, финансовых и других предпосылок, которые помогут развитию конкуренции на национальном рынке информационных услуг.

Ключевые слова: информатизация общества, информационная безопасность, экспертный опрос, статистический анализ данных.

Рис.: 5. **Библ.:** 10.

Сазонец Ольга Николаевна – доктор экономических наук, профессор, академик АЭН Украины, заведующая кафедрой международной экономики, Национальный университет водного хозяйства и природопользования (ул. Соборная, 11, Ровно, 33028, Украина)

E-mail: onsz@mail.ru

Качан Елена Ивановна – аспирантка, кафедра международной экономики, Национальный университет водного хозяйства и природопользования (ул. Соборная, 11, Ровно, 33028, Украина)

E-mail: olena.kachan@oa.edu.ua

Sazonets O. M., Kachan O. I. Evaluation of Information Security in both Corporate Economics and Socio-Economic Relations

The article is aimed at studying the threats and possible measures for improving the effectiveness of information security of Ukraine at the present stage of development on the basis of statistical processing of results of a survey by experts on information security in both the corporate economics and the socio-economic relations. On the basis of the expert survey, ways of obtaining information have been examined and the degree of credibility, depending on sources, on the part of respondents has been analyzed. The essence of the concept of information security has been considered. The potential threats to information security of Ukraine in political, public, military, humanitarian, scientific and technical spheres, as well as possibility of their occurrence for national and international corporations have been evaluated. The most possible measure, necessary to increase information security in Ukraine, according to respondents, is to increase the efficiency of information systems to protect against cybercrime and cyberterrorism as well as establishment of the necessary regulatory, financial and other prerequisites to help development of competition in the national market for information services.

Key words: informatization of society, information security, expert survey, statistical analysis of data.

Pic.: 5. **Bibl.:** 10.

Sazonets Olga M. – Doctor of Science (Economics), Professor, Academician of the Academy of Economic Sciences of Ukraine, Head of the Department of International Economics, National University of Water Management and Natural Resources Use (vul. Soborna, 11, Rivne, 33028, Ukraine)

E-mail: onsz@mail.ru

Kachan Olena I. – Postgraduate Student, Department of International Economics, National University of Water Management and Natural Resources Use (vul. Soborna, 11, Rivne, 33028, Ukraine)

E-mail: olena.kachan@oa.edu.ua

На сьогоднішній день нагальною постає проблема збільшення національної безпеки держави, яка значною мірою залежить від ступеня захищеності інформаційної сфери. Рівень інформаційної безпеки впливає на стабільність у суспільстві, розвиток всіх господарських об'єктів та навіть збереження ціліс-

ності держави, оскільки реалізація потенційних загроз направлена на заподіяння шкоди політичній, держав-

Стаття виконана в рамках держбюджетної теми: І-63 «Науково-технологічний розвиток корпоративної економіки на основі паритету цивільної та військової продукції та інформаційної безпеки».

ній, військовій, гуманітарній та науково-технічній сфер. Ефективний розвиток інформатизації України неможливий без управління елементами інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури та ринку інформаційних технологій.

Дослідженням інформаційної безпеки корпоративної економіки займалось багато науковців. Зокрема велику увагу було приділено інформатизації суспільства як основи інформаційної безпеки країни такими авторами, як Литвин А. Є., Плєскач В., Сазонєць О. М., Шнипко О. С. Питанням становлення та розвитку інформаційної безпеки України велику увагу було приділено такими авторами, як Богуш В., Горбатюк О. М., Гуцалюк М., Ліпкан В. А., Литвиненко О., Сашук Г., Сороківська О. А. та ін. Зазначеними науковцями на високому рівні досліджено теоретичні основи інформаційної безпеки, розроблено методологію та запропоновано шляхи підвищення її ефективності. Проте в наукових працях немає комплексного дослідження сучасного стану інформаційної безпеки корпоративної економіки з визначенням потенційних загроз її дестабілізації.

Метою даної статті є дослідження загроз і можливих заходів зі збільшення ефективності інформаційної безпеки України на сучасному етапі розвитку на основі статистичної обробки результатів опитування експертів з питань інформаційної безпеки корпоративної економіки та суспільно-економічних відносин.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити ряд завдань:

- ✦ дослідити способи отримання необхідної інформації;
- ✦ проаналізувати ступінь довіри до отриманої інформації з різних джерел;
- ✦ розглянути сутність інформаційної безпеки;
- ✦ оцінити потенційні загрози інформаційної безпеки України;
- ✦ виявити можливі заходи необхідні для підвищення інформаційної безпеки України.

Для емпіричного дослідження виявлення потенційних загроз інформаційній безпеці України та необхідних заходів для її підвищення було розроблено спеціальний інструментарій – анкету стандартизованого інтерв'ю. Анкета по опитуванню експертів з питань інформаційної безпеки була сформована на основі вивчення наукових робіт провідних фахівців цієї галузі та з власного бачення проблематики. Респонденти надали інформацію про способи збирання необхідної їм інформації, а також здійснили експертну оцінку щодо потенційних загроз інформаційній безпеці України та можливих заходів її підвищення. Усі питання були розроблені з урахуванням найбільшої диверсифікації можливих варіантів відповідей, що дозволило використати значну кількість методів статистичного аналізу при обробці результатів дослідження.

В опитуванні взяли участь випускники вузів економічних спеціальностей м. Рівне. Усі вони працюють та працюють в економічній сфері. Усього в дослідженні взяли участь 150 досліджуваних.

Перший розділ анкети дозволив здійснити оцінку способам та отримання інформації та відношенню рес-

пондентів до її достовірності. На сьогоднішній день з динамічним розвитком економічних, політичних і соціальних подій інформація розглядається як один з основних факторів виробництва. Інформаційно-комунікаційні технології стають базовими технологіями, а інформаційне середовище, поряд із соціальним та екологічним, – новим середовищем [1, с. 45].

На світовій арені головним показником могутності держави є здатність володіти сучасними технологічними засобами, які здійснюють ефективну обробку, зберігання та розповсюдження інформації. «Володіння державою такою здатністю – шлях до подальшого нарощування на нових засадах своєї економічної та військової міцності» [2].

По результатах проведеного опитування кількість респондентів, які постійно використовують для збору інформації українські та закордонні інтернет-ресурси, складає відповідно 52,7% і 36,0%. Загалом для збору необхідної інформації 60% опитаних користуються ресурсами Інтернет.

На запитання «Яким джерелам інформації Ви довіряєте найбільше?» 58% опитаних вказали на українські інтернет-ресурси, тоді як найменшою довірою виликають національні та закордонні газети та радіо. Більшість респондентів скоріше довіряють інформації, яка подається в засобах масової інформації (рис. 1).

На думку 70% респондентів, інформації, яку можна знайти в ресурсах Інтернет, можна довіряти лише частково, тоді як 5% опитаних вважають всю інформацію практично недостовірною. Про результати опитування задоволення потреб в отриманні інформації можна побачити на рис. 2.

Як видно з рис. 2, у цілому потреби в отриманні інформації в опитаних знаходяться на середньому рівні, оскільки більша частина має постійний доступ до інтернет-ресурсів, перегляду телебачення та читання газет і журналів. Меншою мірою респонденти задоволені можливістю читати книги та слухати радіо.

Під час опитування про способи отримання та достовірність інформації для респондентів було задане питання щодо можливості (зادля збереження спокою та безпеки в країні) обмежити право вільно збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію в будь-який спосіб. На рис. 3 можна побачити результати даного опитування. Як видно з діаграми, 39,3% опитаних вважають таку ситуацію неможливою, 30% маловірогідною, 20,7% – частково можливою і лише 7,3% допускають таку ситуацію можливою.

Під час глобальних процесів інформатизації суспільства та збільшення використання інформаційних технологій нагальною постає проблема збільшення інформаційної безпеки держави.

Друга частина проведеного дослідження була присвячена виявленню потенційних загроз інформаційній безпеці України на сучасному етапі та можливих заходів з її підвищення. Необхідність та актуальність дослідження потенційних загроз інформаційній безпеці підтверджує у своїй роботі Г. Сашук [3]: «...Враховуючи той факт, що під впливом інформаційних атак може ці-

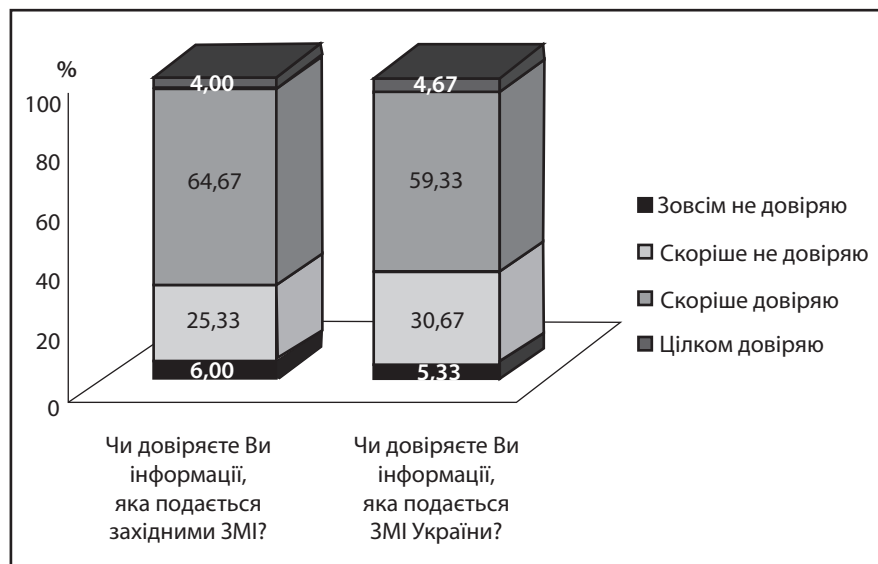

Рис. 1. Діаграма розподілу ступеню довіри до інформації, яка подається в ЗМІ

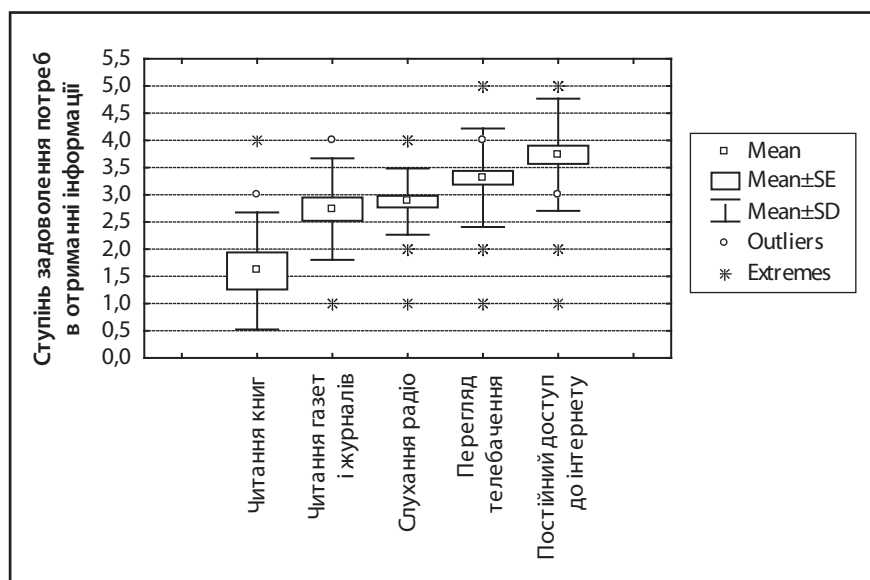

Рис. 2. Порівняння ступеня задоволення потреб в отриманні необхідної інформації

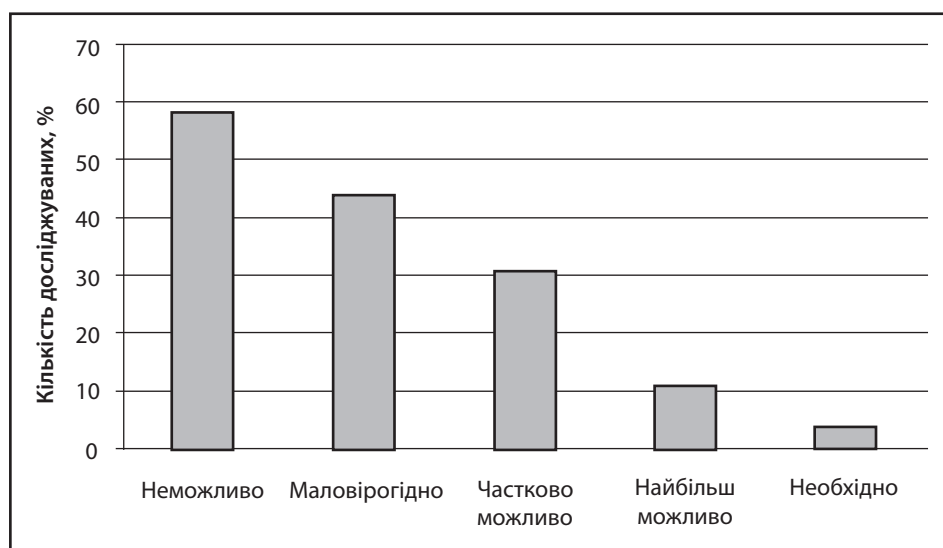

Рис. 3. Діаграма можливості обмеження права вільно збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію в будь-який спосіб

леспрямовано змінюватися світогляд та мораль як окремих осіб, так і суспільства в цілому, нав'язуються чужі інтереси, мотиви, спосіб життя, на перший план впливає аналіз сутності та форм проявів сучасних методів прихованого агресивного впливу, вияву дій, що мають цілеспрямований агресивний характер і які протирічать інтересам національної безпеки, та вироблення механізмів протидії їм у всіх напрямках».

Повне значення терміну «інформаційна безпека» зазначене в Законі України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», де «інформаційна безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації» [4].

Науковці в своїх працях пропонують такі визначення терміну «інформаційна безпека»:

- ✦ під інформаційною безпекою підприємства пропонуємо розуміти суспільні відносини щодо створення і підтримання на належному рівні життєдіяльності інформаційної системи суб'єкта господарської діяльності [5];
- ✦ інформаційна безпека – це стан захищеності інформаційного середовища суспільства, який забезпечує його формування, використання і розвиток в інтересах громадян, організацій, держави [6];
- ✦ *інформаційна безпека* – представляє собою стан захищеності потреб в інформації особистості, суспільства і держави, при якому забезпечується їхнє існування і прогресивний розвиток незалежно від наявності внутрішніх і зовнішніх інформаційних загроз [7];
- ✦ під інформаційною безпекою слід розуміти одну із сторін розгляду інформаційних відносин у межах інформаційного законодавства з позицій захисту життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави та акцентування уваги на загрозах цим інтересам і на механізмах усунення або запобігання таким загрозам правовими методами [8].

У наведеному опитуванні респондентів значну увагу було приділено виявленню потенційних загроз інформаційній безпеці України, оскільки їх реалізація становить значну небезпеку як для держави, так і для індивіда зокрема. «Реалізація загроз і переростання їх у небезпеку свідчить про неефективність функціонування системи державного управління інформаційною безпекою» [9]. Для респондентів було запропоновано оцінити можливість настання потенційних загроз інформаційній безпеці України у політичній, державній, військовій, гуманітарній та науково-технічних сферах, а також можливість їх настання для національних та міжнародних корпорацій.

При оцінці потенційних загроз інформаційній безпеці України в політичній сфері найбільш можливою респонденти вважають можливість поширення у світовому інформаційному просторі викривленої, недостовірної та упередженої інформації та непрозорість політичної та громадської діяльності, що призводить до маніпуляцій суспільною свідомістю, тоді як найменш можливою – виникнення проявів кіберзлочинності та кібертероризму.

На питання «На Вашу думку, які можливі реальні загрози інформаційній безпеці України у сфері державної безпеки?» більшість респондентів відмітили можливість настання загрози збільшення злочинів з використанням інформаційних систем, тоді як загрозу збільшення впливу іноземних компаній на функціонування національних інформаційних мереж оцінили як найменш можливу.

Що стосується загроз інформаційній безпеці України у військовій сфері, то скоріше можливою 41,2% респондентів вважають використання інформаційних технологій для втягування країни у збройні конфлікти, тоді як можливою – 22,7% опитаних. Можливість настання несанкціонованого доступу до національних інформаційних мереж, що може призвести до порушення діяльності Збройних Сил України в цілому, респонденти оцінюють на низькому рівні, лише 16% опитаних допускають таку ситуацію. Такою ж низькою є загроза ненавмисних і помилкових дій персоналу при роботі в інформаційних системах – 12% від усіх досліджених допускають таку можливість.

При опитуванні можливих потенційних загроз інформаційній безпеці України у соціальній та гуманітарній сферах найбільшу ступінь настання експерти зазначили через недостатній рівень розвитку захисту неповнолітніх від негативного інформаційного впливу, де 32% опитаних вважають таку загрозу можливою та 35,3% – скоріше можливою. Також високу ступінь настання респонденти зазначили для можливості порушення прав і свобод людини на одержання інформації.

Науково-технічна сфера виявилася найменш захищеною від потенційних загроз інформаційній безпеці, тому що більшість респондентів оцінили зазначені загрози як скоріше можливі та можливі. Так, зменшення наукового потенціалу в інформаційній сфері 36% опитаних оцінили як скоріше можливе і 17,3% – як можливе, тоді як відтік фахівців у інформаційній сфері за кордон оцінюють як скоріше можливий – 37,3% респондентів та 34% – як можливий. Виникнення потенційних загроз в інформаційних системах через використання іноземних інформаційних технологій 45% експертів оцінили як скоріше можливе та 15,3% – як можливе; настання технологічної залежності країни від сучасних інформаційних технологій – 48% вважають скоріше можливим і 16,7% – можливим.

Після статичного опрацювання результатів опитування про реальні загрози інформаційній безпеці України для національних корпорацій було виявлено, що трохи більше половини респондентів вважають високою можливість настання всіх зазначених загроз: невикористання науково-технічних досягнень, низький рівень

інформатизації фінансово-кредитної системи, промисловості, сільського господарства і т. ін., використання неліцензійного програмного забезпечення для обробки інформації та можливість настання монополізації на ринку інформаційних ресурсів. У той час як третина вважають таку можливість скоріше неможливою. Що ж стосується інформаційної безпеки в Україні міжнародних корпорацій, то думка респондентів щодо можливості настання потенційних загроз дещо інша. Так, 60,1 % експертів припускають використання соціальних мереж для поширення на світовому інформаційному ринку неправдивої інформації, що призводить до зниження інвестиційної привабливості країни, тоді як 32 % опитаних вважають скоріше неможливим можливість настання несанкціонованого доступу до національних інформаційних мереж, що може призвести до порушення функціонування фінансової системи країни, та 8 % опитаних припускають абсолютно неможливий низький рівень інформатизації фінансово-кредитної системи, промисловості, сільського господарства і т. д.

Основним завданням держави виступає своєчасне управління потенційними загрозами інформаційної безпеки. Найбільш можливим заходом, необхідним для збільшення інформаційної безпеки України, на думку респондентів, є створення ефективних інформаційних систем для захисту від кіберзлочинності та кібертероризму (70 % опитаних вважають такий захід досить потрібним). На другому місці заходів респонденти визначають створення необхідних нормативно-правових, фінансових та інших передумов, які допоможуть розвинути конкуренцію на національному ринку інформаційних послуг. По результатах опитування 6,7 % досліджуваних вважають найменш ефективним для збільшення інформаційної безпеки України надання державної підтримки національним виробникам інформаційних ресурсів.

Для підвищення інформаційної безпеки України в бізнесі, на думку респондентів, найбільш потрібним є стимулювання розбудови та інноваційне оновлення інформаційних ресурсів та впровадження їх для зберігання, обробки та поширення інформації (більше 70 % вважають таких захід дуже потрібним). Створення необхідних нормативно-правових, фінансових та інших передумов, які допоможуть розвинути інформаційну сферу на міжнародному рівні, 67,3 % експертів відзначають як потрібний захід, тоді як створення умов для виробництва вітчизняного програмного забезпечення – як найменш дієвий захід з підвищення інформаційної безпеки (7,3 % опитаних вважають такий захід абсолютно не потрібним).

У результаті проведеного опитування були отримані експертні оцінки потенційних загроз інформаційної безпеки України та виявлені необхідні заходи для її збільшення. По результатах опитування можна зробити висновок, що на фактор «Створення ефективних інформаційних систем для захисту від кіберзлочинності та кібертероризму» найбільший вплив мають два фактори – «Використання інформаційних технологій для втягування країни у збройні конфлікти» та «Використання соціальних мереж для поширення неправдивої інформації» (рис. 4). З про-

веденого дослідження випливає, що зі збільшенням існуючих інформаційних технологій для втягування країни у збройні конфлікти та збільшенням використання соціальних мереж для поширення неправдивої інформації збільшується ефективність інформаційних систем країни.

На основі проведеного опитування було розглянуто вплив таких факторів, як «Загроза збільшення злочинів з використанням інформаційних систем» і «Використання неліцензійного програмного забезпечення для обробки інформації», на фактор «Розбудова та інноваційне оновлення інформаційних ресурсів» (рис. 5).

Інноваційне оновлення інформаційних ресурсів на сьогоднішній день не набуло вагомих масштабів, кількість підприємств, що впроваджують інновації, зменшується з кожним роком і зараз становить 12–14 %, що в 3–4 рази менше, ніж в інноваційно розвинених економіках. Наукоємність промислового виробництва знаходиться на рівні 0,3 %, що на порядок менше за світовий рівень [10]. Найбільш вагомим фактором здійснення розбудови та розвитку інформаційних ресурсів, на думку опитаних респондентів, є загроза збільшення злочинів з використанням інформаційних систем. Також значний вплив на збільшення інформаційної безпеки здійснює, на думку респондентів, використання неліцензійного програмного забезпечення для обробки інформації.

ВИСНОВКИ

На сьогоднішній день, з динамічним розвитком економічних, політичних та соціальних подій інформація розглядається як один з основних факторів виробництва. З проведеного експертного опитування респондентів щодо способів отримання інформації та відношення до її достовірності виявлено, що для збору необхідної інформації 60 % опитаних користуються ресурсами Інтернет; більша частина скоріше довіряє інформації, яка подається в ЗМІ, тоді як 25 % опитаних скоріше зовсім не довіряють такій інформації; у цілому потреби в отриманні інформації в опитаних знаходяться на середньому рівні, оскільки значна частка має постійний доступ до інтернет-ресурсів, перегляду телебачення та читання газет і журналів.

Основним завданням держави є своєчасне управління потенційними загрозами інформаційній безпеці. Найбільш можливим заходом, необхідним для збільшення інформаційної безпеки України, на думку респондентів, є підвищення ефективності інформаційних систем для захисту від кіберзлочинності та кібертероризму та створення необхідних нормативно-правових, фінансових та інших передумов, які допоможуть розвинути конкуренцію на національному ринку інформаційних послуг. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Сазонець О. М. Методологічні засади формування інформаційної системи ТНК / О. М. Сазонець // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 12 (126). – С. 43–49.
2. Гуцалюк М. Інформаційна безпека України: нові загрози / М. Гуцалюк // Бизнес и безопасность. – 2003. – № 5. – С. 2–3.
3. Сашук Г. Інформаційна безпека в системі забезпечення національної безпеки / Г. Сашук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journ.univ.kiev.ua/trk/publikacii/satshuk_publ.php

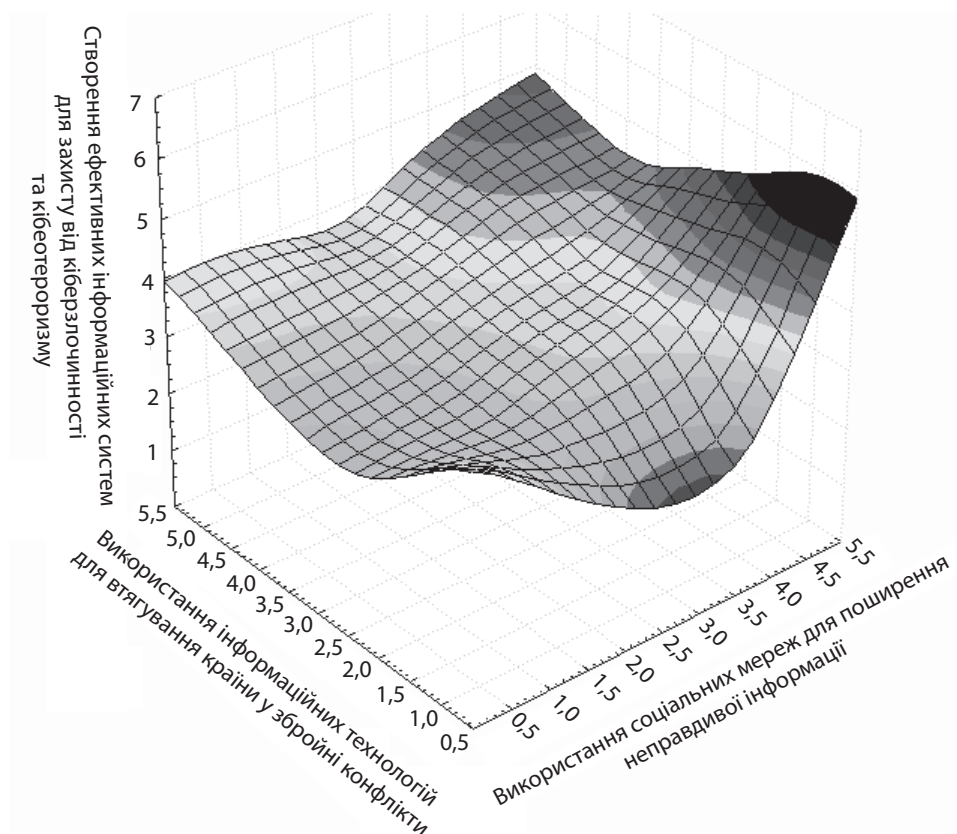

Рис. 4. Вплив факторів «Використання інформаційних технологій для втягування країни у збройні конфлікти» та «Використання соціальних мереж для поширення неправдивої інформації» на фактор «Створення ефективних інформаційних систем для захисту від кіберзлочинності та кібертероризму»

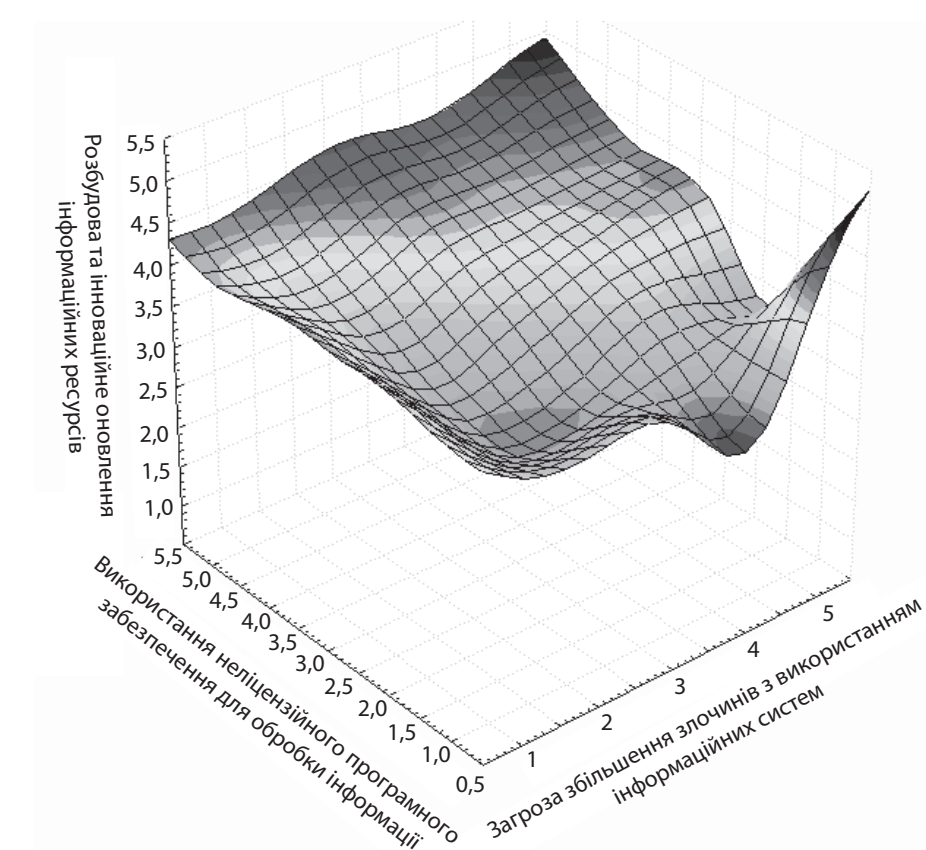

Рис. 5. Вплив факторів «Загроза збільшення злочинів з використанням інформаційних систем» і «Використання неліцензійного програмного забезпечення для обробки інформації» на фактор «Розбудова та інноваційне оновлення інформаційних ресурсів»

4. Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр.» : станом на 9 січня 2007 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2007. – № 12. – ст. 102. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/537-16>

5. **Сороківська О. А.** Інформаційна безпека підприємства: нові загрози та перспективи / О. А. Сороківська, В. Л. Гевко // Вісник Хмельницького національного університету. Серія «Економічні науки». – 2010. – № 2. – Т. 2. – С. 32–35.

6. **Богущ В.** Інформаційна безпека держави / В. Богущ, О. Юдін ; [Гол. ред. Ю. О. Шпак]. – К. : МК-Прес, 2005. – 432 с.

7. **Горбатюк О. М.** Сучасний стан та проблеми інформаційної безпеки України на рубежі століть / О. М. Горбатюк // Вісник Київського університету імені Т. Шевченка. – 1999. – Вип. 14: Міжнародні відносини. – С. 46–48.

8. **Литвиненко О.** Інформація і безпека / О. Литвиненко // Нова політика. – 1998. – № 1. – С. 47–49.

9. **Ліпкан В. А.** Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції / В. А. Ліпкан [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/12800528/politologiya/ponyattya_zagroz_informatsiyniy_bezpeki

10. **Сазонець О. М.** Інноваційний розвиток інформаційної сфери / О. М. Сазонець // Вісник Дніпропетровського університету. Сер.: Менеджмент інновацій. – 2012. – Т. 20, вип. 1. – С. 30–38 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vdumi_2012_20_1_7.pdf

REFERENCES

Bohush, V., and Yudin, O. *Informatsiina bezpeka derzhavy* [Information security state]. Kyiv: MK-Press, 2005.

Hutsaliuk, M. "Informatsiina bezpeka Ukrainy: novi zahrozy" [Information Security Ukraine: new threats]. *Biznes i bezopasnost*, no. 5 (2003): 2-3.

Horbatiuk, O. M. "Suchasnyi stan ta problemy informatsiinoi bezpeky Ukrainy na rubezhi stolit" [The current state of information security issues and Ukraine at the turn of the century]. *Visnyk Kyivskoho universytetu imeni T. Shevchenka*, vol. 14: Mizhnarodni vidnosyny (1999): 46-48.

[Legal Act of Ukraine] (2007). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/537-16>

Lytvynenko, O. "Informatsiia i bezpeka" [Information and Security]. *Nova polityka*, no. 1 (1998): 47-49.

Lipkan, V. A. "Informatsiina bezpeka Ukrainy v umovakh yevrointehratsii" [Information Security Ukraine in terms of European integration]. http://pidruchniki.ws/12800528/politologiya/ponyattya_zagroz_informatsiyniy_bezpeki

Sashchuk, H. "Informatsiina bezpeka v systemi zabezpechennia natsionalnoi bezpeky" [Information security in the national security system]. http://journ.univ.kiev.ua/trk/publikacii/satshuk_publ.php

Sorokivska, O. A., and Hevko, V. L. "Informatsiina bezpeka pidpriemstva: novi zahrozy ta perspektyvy" [Information security company: new challenges and prospects]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Seriya «Ekonomiczni nauky»*, vol. 2, no. 2 (2010): 32-35.

Sazonets, O. M. "Metodolohichni zasady formuvannia informatsiinoi systemy TNK" [Methodological bases of formation of an information system TNC]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 12 (126) (2011): 43-49.

Sazonets, O. M. "Innovatsiyni rozvytok informatsiinoi sfery" [Innovative development of the information sphere]. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vdumi_2012_20_1_7.pdf

НАПРЯМИ ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У КОМУНІКАЦІЙНИХ СТРАТЕГІЯХ УКРАЇНСЬКИХ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ І ПІДПРИЄМСТВ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ

© 2015 КОЖУХІВСЬКА Р. Б.

УДК 338.48

Кожухівська Р. Б. Напрями застосування інформаційних технологій у комунікаційних стратегіях українських туристичних підприємств і підприємств індустрії гостинності

У статті розглядається питання щодо перспективних напрямів застосування інформаційних технологій у комунікаційних стратегіях українських туристичних підприємств і закладів гостинності. Виокремлено основні характеристики туристичної індустрії та сфери гостинності, які найбільше підходять для активного застосування інформаційних технологій. Окреслено основні властивості інформаційних технологій, які мають стратегічне значення для розвитку туристичної діяльності в Україні. Побудовано структуру комунікаційної моделі туристичної галузі та індустрії гостинності, що може бути успішно реалізована за допомогою сучасних інформаційних технологій. Установлено, що в даний момент для українських туристичних підприємств та підприємств сфери гостинності досить гострою проблемою є визначення бюджету на витрати з впровадження автоматизованих інформаційних систем. Узагальнено, що вагомим для туристичних підприємств є впровадження та використання системи «реінжиніринг бізнес-процесів». Наведені результати дослідження можуть бути використані як джерела інформації для визначення, дослідження та застосування основних напрямів інформаційних технологій у комунікаційних стратегіях українських туристичних підприємств та підприємств сфери гостинності.

Ключові слова: інформаційні технології, комунікація, туризм, заклади гостинності, автоматизація бізнес-процесів.

Рис.: 2. Бібл.: 12.

Кожухівська Раїса Борисівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри технологій та організації туризму і готельно-ресторанної справи, Уманський державний педагогічний університет ім. П. Тичини (вул. Садова, 2, Умань, Черкаська обл., 20300, Україна)

E-mail: ray80@ukr.net

УДК 338.48

UDC 338.48

Kozhukhivskaya R. B. Направления применения информационных технологий в коммуникационных стратегиях украинских туристических предприятий и предприятий индустрии гостеприимства

В статье рассматривается вопрос относительно перспективных направлений применения информационных технологий в коммуникационных стратегиях украинских туристических предприятий и заведений гостеприимства. Выделены основные характеристики туристической индустрии в области гостеприимства, которые в наибольшей степени подходят для активного применения информационных технологий. Определены основные свойства информационных технологий, имеющих стратегическое значение для развития туристической деятельности в Украине. Построена структура коммуникационной модели туристической отрасли и индустрии гостеприимства, которая может быть успешно реализована с помощью современных информационных технологий. Установлено, что в данный момент для украинских туристических предприятий и предприятий сферы гостеприимства довольно острой проблемой является определение бюджета на расходы по внедрению автоматизированных информационных систем. Подытожено, что весомым для туристических предприятий является внедрение и использование системы «реинжиниринг бизнес-процессов». Приведенные в статье результаты исследования могут быть использованы в качестве источника информации для определения, исследования и использования основных направлений информационных технологий в коммуникационных стратегиях украинских туристических предприятий и предприятий сферы гостеприимства.

Ключевые слова: информационные технологии, коммуникация, туризм, заведения гостеприимства, автоматизация бизнес-процессов.

Рис.: 2. Библ.: 12.

Кожуховская Раиса Борисовна – кандидат экономических наук, доцент кафедры технологий и организации туризма и гостинично-ресторанного дела, Уманский государственный педагогический университет им. П. Тичины (ул. Садовая, 2, Умань, Черкасская обл., 20300, Украина)

E-mail: ray80@ukr.net

Kozhukhivska R. B. Directions for Using Information Technology in the Communication Strategies of Ukrainian Tourism Enterprises and Facilities in the Hospitality Industry

The article addresses the question concerning the perspective directions for application of information technology in the communication strategies of Ukrainian tourism companies and hospitality facilities. The main characteristics of the tourism industry in the field of hospitality, which are most suited for the active use of information technologies, have been allocated. The basic properties of information technologies, which are of strategic importance for development of tourism in Ukraine, have been determined. A structure for communication model of both the tourism industry and the hospitality industry, have been developed, which can be successfully implemented by using contemporary information technologies. It has been established that an acute present problem for Ukrainian tourism enterprises and hospitality facilities is the issue of defining the budget costs for implementation of automated information systems. The article generalizes that for tourism enterprises will be significant both the implementation and use of the systems of «business processes re-engineering». The results of research, mentioned in the article, may be used as a source of information for determining, studying and using the main directions of information technology in the communication strategies of the Ukrainian tourism enterprises and hospitality facilities.

Key words: information technology, communications, tourism, hospitality facilities, business processes automation.

Pic.: 2. Bibl.: 12.

Kozhukhivska Raisa B. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Technologies and Organization of Tourism and Hotel and Restaurant Business, Uman State Pedagogical University named after P. Tychna (vul. Sadova, 2, Uman, Cherkaska obl., 20300, Ukraine)
E-mail: ray80@ukr.net

В умовах зростання ролі нецінових форм конкуренції та бурхливого розвитку інформаційних технологій ключовим фактором забезпечення конкурентоспроможності туристичних підприємств та підприємств індустрії гостинності, як на внутрішньому, так

і на міжнародному ринку, стає ефективна система комунікацій. В умовах конкурентної боротьби постійно зростає необхідність вдосконалення механізму просування товарів та послуг, що обумовлює необхідність пошуку найбільш ефективних інструментів комунікативного

впливу на ринок. Останнім часом, саме завдяки активному розвитку інформаційних технологій, відкрився новий інструмент комунікацій – комунікації за допомогою інформаційних технологій та мережі Інтернет.

Туризм сьогодні є глобальним інформаційно насиченим видом діяльності, у якому беруть участь найбільші авіакомпанії, готельні мережі, туристичні корпорації та агенти із усього світу. Сучасний туристичний продукт стає все більш гнучким і індивідуальним, більш привабливим і доступним для споживача. Дослідження динаміки розвитку сучасної світової економіки переконливо засвідчують, що туризм є однією з найбільших, високоприбуткових і найдинамічніших галузей світової економіки, яка розвивається, навіть незважаючи на світову економічну та фінансову кризу, а його успішний розвиток впливає на такі ключові сектори економіки, як транспорт і зв'язок, торгівля, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання тощо. Водночас, сформований в останні роки український ринок туристичних і готельних послуг, при відсутності координуючого центру, знаходиться в недостатньо ефективному стані, і українські об'єкти, незважаючи на величезний рекреаційний потенціал країни, дотепер недостатньо інтегровані в постійні міжнародні туристичні та готельні ланцюги. Одна з причин подібного протиріччя полягає в недостатньому рівні використання українськими туристичними підприємствами та підприємств індустрії гостинності сучасних інформаційних та Інтернет-технологій.

Дослідження щодо використання новітніх інформаційних технологій у діяльності підприємств туристичної сфери та індустрії гостинності здійснювали: Лейхіфф Дж. М. [1], Бернет Дж. [2], Дейнекін Т. В. [3], Дергачова В. В. [4], Заплатинський В. М. [5], Кастельс М. [6], Ковальов Г. Д. [7], Шарков Ф. І. [9], Бюзліер Ф. [10], Шарер К. [10], Полані К. [11] та інші.

Проте питання щодо перспективних напрямів застосування інформаційних технологій у комунікаційних стратегіях українських туристичних підприємств і підприємств сфери гостинності ще не досить добре висвітлено в освітній і фаховій літературі. Усе це свідчить про актуальність теми, а відтак зумовило вибір напряму дослідження.

Враховуючи обмеженість наукових і практичних розробок із вказаного питання, а також різний ступінь впливу інформаційних технологій на розвиток туристичного бізнесу та індустрії гостинності, виникла нагальна потреба в комплексному дослідженні застосування різноманітних інформаційних технологій в управлінні суб'єктами туристичної діяльності та закладами гостинності, реалізації механізмів активізації їх розвитку в умовах переходу до інформаційного суспільства, що визначило актуальність дослідження.

Основними завданнями статті є розробка основних напрямів застосування інформаційних технологій у комунікаційних стратегіях українських туристичних підприємств та підприємств сфери гостинності на основі використання Інтернет-технологій та автоматизації бізнес-процесів.

Туристична галузь та сфера гостинності є одними із найактивніших споживачів сучасних інформаційних технологій, що значною мірою обумовлено певними критеріями туристичного/готельного продукту/послуги та інформації про нього, зокрема: *по-перше*, для інформації про туристичні продукти дуже критичним є фактор часу, оскільки має місце об'єктивна потреба в її своєчасній передачі, яка можлива передусім завдяки застосуванню сучасних інформаційних технологій; *по-друге*, інформація про туристичні продукти повинна бути своєчасно доступна будь-яким учасникам туристичного ланцюга в будь-якій точці світу. Доступність туристичної інформації в будь-який час та і будь-якій частині світу також може бути забезпечена сучасними інформаційними технологіями; *по-третє*, туристичний продукт складається з великої кількості складових (транспортне обслуговування, послуги проживання, розваги), які також вимагають швидкої доставки інформації для координування їхнього комплексного постачання споживачам туристичного продукту/послуги.

На нашу думку, саме ці характеристики туризму формують його як галузь, яка найбільшою мірою підходить для активного застосування інформаційних технологій. У цілому можемо сказати, що структура побудови туристичної галузі в цілому схожа на побудову будь-якої іншої економічної сфери діяльності: так, виробники туристичних послуг діють в межах чітко визначеної та керованої структури, яка складається з урядових і комерційних організацій, професійних асоціацій (наприклад, готельних операторів, авіакомпаній, туристичних агентів), підприємств туристичної інфраструктури. У свою чергу, виробники туристичних послуг поділяються на визначені категорії постачальників (авіакомпанії, готелі, фірми по оренді автомобілів, обслуговування в туристичних дестинаціях), оптові фірми (туроператори) і роздрібні фірми (туристичні агенти). Споживачі (туристи), у свою чергу, є тільки останньою сходиною всієї туристичної системи, у якій саме інформація відіграє найважливішу роль у процесі поєднання регулюючих організацій, постачальників та продавців туристичних послуг, підприємства туристичної та готельної інфраструктури і туристів у єдину соціально-економічну систему [2, с. 56]. Причому, найважливішою особливістю туризму є те, що взаємозв'язок між виробниками і постачальниками здійснюється не шляхом передачі товарів чи товарно-матеріальних цінностей, а шляхом трансферу інформаційних потоків, послуг і платежів. Отже, забезпечення достовірною інформацією і швидкістю її поширення є настільки ж важливим для функціонування туристичної галузі, як і фактичне надання споживачам її послуг, що, у свою чергу, унеможливає ефективну роботу туристичної галузі без застосування сучасних інформаційних потоків.

Таким чином, на підставі дослідження інформаційних особливостей туристичної галузі та виділення окремих потоків інформаційної взаємодії між ключовими суб'єктами туристичного ринку можемо побудувати структуру комунікаційної моделі туристичної галузі, що може бути успішно реалізована за допомогою сучасних інформаційних технологій (рис. 1).

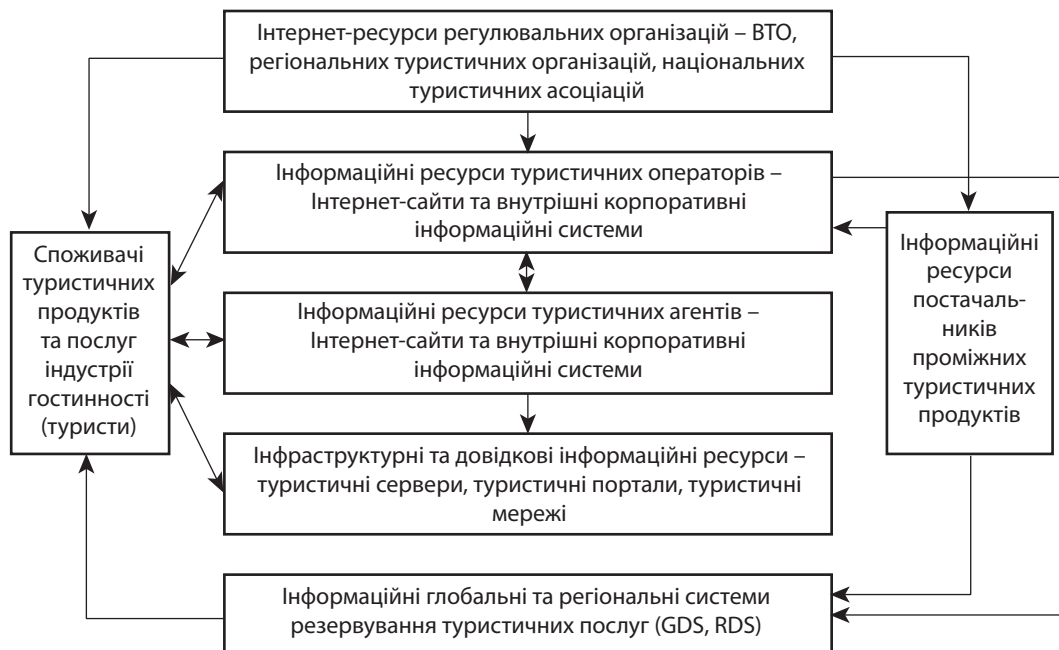

Рис. 1. Комунікаційна модель туристичної галузі із використанням сучасних інформаційних технологій

Джерело: побудовано автором.

Згідно із запропонованою нами схемою, комунікаційна модель туристичної галузі, реалізована за допомогою сучасних інформаційних технологій, формується за допомогою такої системи комунікаційної взаємодії:

1. Комунікаційна взаємодія інформаційних Інтернет-ресурсів регулювальних туристичних організацій здійснюється фактично з усіма учасниками туристичного ринку – туристичними операторами, туристичними агентами, постачальниками туристичного продукту/послуги, підприємствами туристичної інфраструктури та глобальними і локальними системами резервування. Для вказаної категорії учасників туристичного ринку регулюючі організації на власних Інтернет-сайтах розміщують інформацію нормативно-правового характеру, що стосується загальної системи регулювання туристичної галузі на глобальному та регіональному рівнях (ліцензування, система оподаткування, стандарти обслуговування, стандарти безпеки). Крім того, регулюючі організації надають інформаційно-консультативну підтримку суб'єктам туристичного бізнесу шляхом розміщення статистичної та довідкової інформації про розвиток туристичного ринку для операторів туристичного ринку, як через її розміщення на Інтернет-сайті, так і шляхом розсилання електронною поштою.

Через інформаційні ресурси регулюючих туристичних організацій реалізується комунікація зі споживачами туристичного продукту/послуги, які на Інтернет-сайтах мають змогу знайти потрібну їм інформацію стосовно норм і стандартів туристичного обслуговування, правил забезпечення безпеки туристів, валютного та візового режимів тощо.

2. Комунікаційна взаємодія інформаційних ресурсів туристичних операторів (Інтернет-сайти та внутрішні корпоративні інформаційні системи) здійснюється із такими учасниками туристичного ринку, як регулювальні організації, туристичні агенти, постачальники про-

міжного туристичного продукту/послуги та споживачі туристичного продукту/послуги. Через інформаційні ресурси регулювальних організацій туроператори одержують інформацію нормативно-правового та статистично-довідкового характеру. Взаємодіючи з корпоративними інформаційними системами партнерів-постачальників проміжного туристичного продукту/послуги, туроператори одержують інформацію про доступність у відповідний час та у відповідному місці ресурсів, на підставі чого формують комплексний туристичний продукт. У зворотному порядку відбувається інформаційна комунікація з туристичними агентами – туроператори через корпоративні інформаційні системи турагентів передають інформацію щодо наявних у їх розпорядженні туристичних послуг, які, у свою чергу, реалізують споживачам туристичного продукту/послуги.

Зазначимо, що через інформаційні ресурси туристичних операторів (Інтернет-сайти) реалізується двостороння комунікація зі споживачами туристичних послуг:

- ✦ з одного боку, через Інтернет-сайти туристичних операторів потенційні споживачі послуг одержують вичерпну інформацію про туристичні послуги, тобто відбувається комунікація у напрямку «туроператор – споживач», і при цьому інформаційні технології виконують інформаційну та рекламну функції;
- ✦ з іншого боку, завдяки Інтернет-сайтам туроператорів реалізується модель комунікації у зворотному напрямку «споживач – туроператор», адже завдяки обробці запитів споживачів, аналізу відвідуваності окремих сторінок Інтернет-сайту, організації на сайтах опитувальних аркушів тощо, туристичні оператори мають можливість досліджувати попит споживачів на окремі

туристичні послуги. При цьому інформаційні технології виконують функцію забезпечення маркетинговою інформацією туристичних підприємств [7, с. 43].

3. Комунікаційна взаємодія інформаційних ресурсів туристичних агентів здійснюється переважно із двома учасниками туристичного ринку – туроператорами та споживачами. В обох цих випадках відбувається двостороння комунікація, а саме:

- ✦ у процесі комунікації з туристичними операторами потоки інформації проходять у двох напрямках: в напрямку «туроператор – турагент» переміщується інформація про наявні в туристичного оператора послуги та умови їх реалізації, як засіб комунікацій виступають корпоративні інформаційні системи підприємств, які в даному випадку виконують функцію автоматизації бізнес-процесів учасників туристичного ринку; у напрямку «турагент – туроператор» відбувається трансфер інформації про динаміку та обсяги реалізації послуг, про стан фактично реалізованого попиту на туристичному ринку, комунікаційним засобом виступають корпоративні інформаційні системи підприємств, які виконують подвійну функцію – автоматизації бізнес-процесів та забезпечення маркетинговою інформацією про туристичний ринок;
- ✦ у процесі комунікації зі споживачами туристичного продукту/послуги відбувається комунікація також у двох напрямках: в напрямку «турагент – споживач» до споживача доводиться інформація про наявні туристичні послуги та умови їх придбання, також споживач має можливість замовити послугу безпосередньо через Інтернет-сайт. Засобом комунікації виступає Інтернет-сайт туристичного підприємства, який виконує декілька функцій: функцію інформування і рекламування туристичного продукту/послуги та функцію забезпечення продажу туристичного продукту/послуги. У зворотному напрямку «споживач – турагент» до турпідприємства надходить інформація про соціально-демографічний портрет споживача, попит на туристичні послуги тощо, тобто реалізується функція забезпечення інформацією підприємства про ринок, споживачів та ринковий попит на туристичні послуги.

Аналізуючи роль і значення інформаційних технологій для сучасного етапу розвитку туристичного бізнесу, можна зробити цілком обґрунтовані висновки про те, що ця роль є стратегічно важливою і значення цих технологій у найближчому майбутньому буде зростати. На нашу думку, саме інформаційним та Інтернет-технологіям належить сьогодні визначальна роль у сфері динамічного розвитку сфери туризму та готельної галузі в Україні.

У числі відмітних властивостей інформаційних технологій, які мають стратегічне значення для розвит-

ку туристичної діяльності в Україні, доцільно виділити такі найбільш важливі:

- ✦ інформаційні технології дозволяють активізувати та ефективно використовувати інформаційні ресурси туризму, які сьогодні є найбільш важливим стратегічним фактором його розвитку. Досвід показує, що активізація поширення та ефективне використання інформаційних ресурсів дозволяють туристичним підприємствам одержати істотну економію інших видів ресурсів, передусім трудових та фінансових;
- ✦ інформаційні технології дозволяють оптимізувати і в багатьох випадках автоматизувати складні процеси формування, просування, реалізації та споживання туристичного продукту/послуги, які в останні роки все більшою мірою ускладнюються і вимагають обробки все більших інформаційних потоків. Загальновідомо, що розвиток цивілізації відбувається в напрямку становлення інформаційного суспільства, у якому об'єктами і результатами праці стають уже не матеріальні цінності, а головним чином, інформація і наукові знання;
- ✦ інформаційні процеси є важливим елементом інших, більш складних бізнес-процесів туристичної діяльності, а тому дуже часто інформаційні технології виступають компонентами відповідних процесів більш високого порядку. Інформаційні технології сьогодні відіграють виключно важливу роль у забезпеченні як інформаційної взаємодії всередині окремих туристичних підприємств (внутрішньокорпоративні інформаційні системи), так і в поширенні інформації між усіма суб'єктами туристичного ринку.

Говорячи про можливі перспективи застосування сучасних інформаційних технологій у туристичній галузі, фахівці зазначають, що поширення інформаційних технологій у туризмі буде залежати від ряду додаткових соціокультурних, економічних і політичних факторів. Самі по собі інформаційні технології не можуть створювати нових туристичних продуктів, і лише поєднання технологій із рядом соціальних, інституціональних, політичних і культурних факторів приведе до створення нових комбінацій товарів і послуг, методів, ринків тощо [5, с. 89].

Що стосується основних причин, які в даний час змушують вітчизняні туристичні фірми використовувати автоматизовані інформаційні системи і технології, то серед них, насамперед, варто назвати масштаби діяльності, які постійно збільшуються і з якими менеджери туристичних підприємств уже не справляються без використання автоматизованих інформаційних систем.

Відзначимо, що в умовах досить жорсткої конкуренції на українському туристичному ринку основною проблемою для українських туристичних підприємств є формування конкурентних переваг, і за таких умов способом покращення їх позицій у конкуренції стає активне використання у своїй практиці сучасних інформаційних технологій – повна автоматизація процесу оформлення

замовлень на туристичні послуги, застосування прямих каналів комунікацій із партнерами-туроператорами; використання електронних систем бронювання турів, системи електронної пошти та Інтернет.

На підставі здійсненого аналізу можемо виділити чотири основні перспективні напрямки застосування сучасних інформаційних технологій у діяльності українських туристичних підприємств і підприємств сфери гостинності (рис. 2):

- ✦ *по-перше* – автоматизація внутрішніх бізнес-процесів на основі використання спеціалізованих корпоративних інформаційних систем для туристичного бізнесу;
- ✦ *по-друге* – інформаційно-консультаційне, статистичне, довідкове та маркетингово-інформаційне забезпечення господарської діяльності туристичних підприємств на основі використання мережі Інтернет та електронної пошти;
- ✦ *по-третє* – комплексна інформаційна та рекламна підтримка процесів просування туристичного продукту/послуги, через використання фірмового Інтернет-сайту та інформаційних можливостей підприємств туристичної інфраструктури: туристичних порталів, баз туристичної інформації тощо;
- ✦ *по-четверте* – забезпечення процесу продажу туристичного продукту/послуги чи послуги на основі використання власного Інтернет-сайту, як віртуального магазину на першому етапі розвитку, та комплексного застосування мож-

ливостей глобальних і регіональних систем бронювання турів (GDS і RDS) на подальших етапах інформатизації бізнесу туристичного підприємства.

Упровадження інформаційних систем для автоматизації внутрішніх бізнес-процесів туристичного підприємства. Найперший напрямок інформатизації та автоматизації діяльності туристичних підприємств за допомогою сучасних інформаційних технологій полягає в автоматизації внутрішніх та зовнішніх бізнес-процесів підприємства. Інформаційні технології – один із ключових ресурсів ефективного розвитку діяльності туристичного підприємства та підтримки його конкурентних переваг.

Сучасний туристичний бізнес протягом останніх років зазнає радикальних змін, на фоні яких туристичні підприємства не в змозі пристосуватися до нового оточення, не вдосконалюючи принципи своєї діяльності, свою організаційну структуру та свої бізнес-процеси [8, с. 117]. За таких умов актуальним для туристичних підприємств стає поняття «реінжиніринг бізнес-процесів». Саме інформаційні технології дають реальні можливості для реінжинірингу бізнес-процесів туристичних підприємств та одержання на цій основі вагомих конкурентних переваг.

Проте варто зауважити, що використання потенціалу технологій для зміни бізнес-процесів туристичного підприємства є неодноразовою подією; навпаки – якщо підприємства хочуть домогтися успіху в епоху постійних технологічних змін, то їм потрібно розглядати здатність до використання інформаційних технологій як одне з ключових умінь. Слід сказати, що впровадження інфор-

Рис. 2. Перспективні сфери застосування інформаційних технологій в діяльності туристичних підприємств

Джерело: складено автором.

маційних технологій слід здійснювати саме з метою досягнення стратегічних цілей туристичних підприємств.

Відзначимо, що в даний момент для українських туристичних підприємств досить гострою проблемою є визначення бюджету на витрати по впровадженню автоматизованих інформаційних систем. Обсяг коштів, які слід витрати на впровадження інформаційних систем, може бути визначений тільки з урахуванням конкретної ситуації, стратегії та ресурсів компанії, включаючи глибину і багатогранність її досвіду у сфері комп'ютеризації. Вихідним моментом у визначенні рівня витрат на інформаційні системи є об'єктивна потреба в автоматизації, яка, у свою чергу, формується під впливом обсягів діяльності туристичного підприємства.

Практика показує, що впровадження різних комп'ютерних інформаційних систем може принести значний прибуток для компанії, навіть при високих витратах на подібні заходи. Однак варто пам'ятати, що не слід впроваджувати програму у свою систему управління, попередньо не зваживши усі фактори, включаючи вартість навчання і перепідготовки персоналу або оцінку рівня ризику при застосуванні нововведень у сферах, де виявлена найбільша ефективність застосовуваного програмного забезпечення.

Що стосується недоліків впровадження інформаційних систем, то головний з них (і дуже великий) – висока вартість впровадження.

ВИСНОВКИ

Підбиваючи підсумки проведеного аналізу можливих перспектив застосування інформаційних технологій для автоматизації бізнес-процесів туристичних підприємств та їх ролі у підвищенні ефективності діяльності підприємств туристичної галузі, зазначимо, що стрімке входження вітчизняних підприємств у ринкові умови вимагає від них мобільності й оперативності при прийнятті рішень, тоді як затримка необхідної інформації або її неадекватність можуть завдати підприємству суттєвих збитків. Тому за сучасних умов інформаційні системи починають відігравати провідну роль на підприємстві та вносити істотний вклад у побудову ефективної системи внутрішніх бізнес-комунікацій як основи прийняття рішень на туристичних підприємствах.

Упровадження в практику управління автоматизованих інформаційних систем дозволяє домогтися підвищення продуктивності праці, краще використовувати засоби зв'язку й автоматизації бізнес-процесів, скоротити операційні витрати, знизити собівартість, підвищити якість управління і прийняття управлінських рішень та оперативність роботи апарату управління туристичного підприємства, що в сукупності забезпечить йому одержання необхідних переваг у конкурентній боротьбі на ринку. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Лэйхифф Дж. М. Бизнес-коммуникации: Стратегии и навыки / Дж. М. Лэйхифф / Пер. с англ. Е. Бугаевой, Т. Виноградовой. – Санкт-Петербург : Питер и др., 2013. – 686 с. – ISBN 5-272-00233-4.

2. Бернет, Дж. Маркетинговые коммуникации. Интегрированный подход / Джон Бернет / Пер. с англ. Н. Габенов, В. Кузин. – СПб., 2012. – 860 с. – ISBN 5-272-00232-6.

3. Дейнекин Т. В. Комплексный метод оценки эффективности интернет-рекламы в коммерческих организациях / Т. В. Дейнекин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dis.ru/market/arhiv/2013/6/11.html>

4. Дергачова В. В. Глобалізація бізнесу та інтернет-маркетинг: перспективи і проблеми: моногр. / В. В. Дергачова, О. О. Скибіна ; Донецьк. держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк: [б. и.], 2009. – 216 с. – ISBN 978-966-385-044-3.

5. Заплатинський В. М. INTERNET – сучасна інформаційна технологія для маркетингу / В. М. Заплатинський // Маркетинг та логістика в системі менеджменту / В. М. Заплатинський. – Львів, 2008. – С. 181–182.

6. Кастельс М. Інтернет-галактика: Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства / М. Кастельс / [Наук. ред. В. В. Лях ; Пер. Е. Г. Ганиш, А. Б. Волкова]. – К. : Ваклер, 2013. – 290 с. – ISBN 966-608-240-3.

7. Ковалев Г. Д. Инновационные коммуникации / Г. Д. Ковалев. – М. : Юнити-Дана, 2009. – 286 с. – ISBN 5-238-00168-1.

8. Лук'янець Т. І. Маркетингова політика комунікацій : навч. посіб. / Т. І. Лук'янець. – Київ. нац. екон. ун-т. – К., 2012. – 377 с. – ISBN 5-8046-0048-6.

9. Шарков Ф. И. Интегрированные PR-коммуникации: Связи с общественностью как компонент интегрированных маркетинговых коммуникаций / Ф. И. Шарков. – М. : РИП-холдинг, 2004. – 271 с. – ISBN 5-900045-60-9.

10. Bouthillier, F. Understanding knowledge marketing and information management: the need for an empirical perspective Information Research / F. Bouthillier and K. Shearer // [Electronic resource]. – Mode of access : <http://InformationR.net/ir/8-1/paper141.html> (Last updated: 18th March, 2014).

11. Polanyi, K. The great Transformation: the political and economic origins of our time / Karl Polanyi. – Boston : Beacon Press, Beacon Hill, 1944. – 315 с. – ISBN 9780745640723.

12. Marketing communications methods // Interactive advertising and marketing association. – New York, 2015 [Electronic resource]. – Mode of access : // http://marketing.about.com/od/marketing_methods/ (Site visited 15 January 2015).

REFERENCES

Bernet, Dzh. *Marketingovyye kommunikatsii. Integrirovanny podkhod* [Marketing communications. Integrated approach]. St. Petersburg, 2012.

Bouthillier, F., and Shearer, K. "Understanding knowledge marketing and information management: the need for an empirical perspective Information Research". <http://InformationR.net/ir/8-1/paper141.html>

Deynekin, T. V. "Kompleksnyy metod otsenki effektivnosti internet-reklamy v kommercheskikh organizatsiyakh" [A comprehensive method for assessing the effectiveness of Internet advertising in commercial organizations]. <http://www.dis.ru/market/arhiv/2013/6/11.html>

Derhachova, V. V., and Skybina, O. O. *Hlobalizatsiya biznesu ta internet-marketynh: perspektivy i problemy* [The globalization of business and internet marketing: prospects and challenges]. Donetsk, 2009.

Kastels, M. *Internet-galaktika: Mirkuvannia shchodo Internetu, biznesu i suspilstva* [Internet galaxy: Reflections on Internet, business and society]. Kyiv: Vakler, 2013.

Kovalev, G. D. *Innovatsionnye kommunikatsii* [Innovative communication]. Moscow: Yuniti-Dana, 2009.

Lukianets, T. I. *Mapketynhova polityka komunikatsii* [Marketing policy of communications]. Kyiv, 2012.

Leykhiff, Dzh. M. *Biznes-kommunikatsii: Strategii i navyki* [Business communication: strategies and skills]. St. Petersburg: Piter, 2013.

"Marketing communications methods" Interactive advertising and marketing association. <http://marketing.about.com/od/marketingmethods>

Polanyi, K. *The great Transformation: the political and economic origins of our time*. Boston: Beacon Press; Beacon Hill, 1944.

Sharkov, F. I. *Integrirovannye PR-kommunikatsii: Sviasi s obshchestvennostiu kak komponent integrirovannykh marketingovykh kommunikatsiy* [Integrated PR-communications: Public Relations as a component of integrated marketing communications]. Moscow: RIP-kholding, 2004.

Zaplatynskyi, V. M. *INTERNET – suchasna informatsiina tekhnolohiia dlia marketynhu* [INTERNET – modern information technology to marketing]. Lviv, 2008.

УДК 658.5:338.2(004.9)

ОРГАНІЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

© 2015 ЯРЕМИК Х. Я., ЯРЕМИК М. І.

УДК 658.5:338.2(004.9)

Яремик Х. Я., Яремик М. І. Організація інформаційно-аналітичного забезпечення фінансово-економічної безпеки

Мета статті полягає в дослідженні функціонування інформаційно-аналітичного забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємств в умовах сучасного стану розвитку інформаційних технологій. На основі аналізу наукових поглядів учених було уточнено основні завдання інформаційно-аналітичного забезпечення фінансово-економічної безпеки. Обґрунтовано, що в умовах розвитку засобів комунікацій, PDA-пристроїв, перенесення частини бізнесу в соціальні мережі виникла необхідність застосування спеціалізованого програмного забезпечення як інструменту інформаційно-аналітичного забезпечення. Визначено, що основним елементом має бути DLP-система, яка повинна інтегруватися із SEIM-системами, Business intelligence, HRM та Anti-Fraud-системами. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є визначення можливості інтеграції DLP-систем з інструментами конкурентної розвідки (пошуковими системами), що дозволить автоматизувати аналіз потенційних зовнішніх загроз фінансово-економічній безпеці, а також дослідження місця IT-аудиту в інформаційно-аналітичному забезпеченні фінансово-економічної безпеки.

Ключові слова: фінансово-економічна безпека, інформаційно-аналітичне забезпечення, конкурентна розвідка, DLP-системи, SIEM-системи.

Бібл.: 17.

Яремик Христина Ярославівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту, Українська академія друкарства (вул. Підголосько, 19, Львів, 79020, Україна)

E-mail: khyaremyk@i.ua

Яремик Мирослав Іванович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту, Українська академія друкарства (вул. Підголосько, 19, Львів, 79020, Україна)

E-mail: jaremyk_m@i.ua

УДК 658.5:338.2(004.9)

Яремик Х. Я., Яремик М. И. Организация информационно-

аналитического обеспечения финансово-экономической безопасности

Цель статьи заключается в исследовании функционирования информационно-аналитического обеспечения финансово-экономической безопасности предприятий в условиях современного состояния развития информационных технологий. На основе анализа научных взглядов ученых были уточнены основные задачи информационно-аналитического обеспечения финансово-экономической безопасности. Обосновано, что в условиях развития средств коммуникаций, PDA-устройств, переноса части бизнеса в социальные сети возникла необходимость применения специализированного программного обеспечения как инструмента информационно-аналитического обеспечения. Определено, что основным элементом должна быть DLP-система, которая интегрируется с SEIM-системами, Business intelligence, HRM и Anti-Fraud-системами. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении являются определение возможности интеграции DLP-систем с инструментами конкурентной разведки (поисковыми системами), что позволит автоматизировать анализ потенциальных внешних угроз финансово-экономической безопасности, а также исследование места IT-аудита в информационно-аналитическом обеспечении финансово-экономической безопасности.

Ключевые слова: финансово-экономическая безопасность, информационно-аналитическое обеспечение, конкурентная разведка, DLP-системы, SIEM-системы.

Библ.: 17.

Яремик Христина Ярославовна – кандидат экономических наук, доцент кафедры финансово-экономической безопасности, учета и аудита, Украинская академия печати (ул. Подголосько, 19, Львов, 79020, Украина)

E-mail: khyaremyk@i.ua

Яремик Мирослав Иванович – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансово-экономической безопасности, учета и аудита, Украинская академия печати (ул. Подголосько, 19, Львов, 79020, Украина)

E-mail: jaremyk_m@i.ua

UDC 658.5:338.2(004.9)

**Yaremyk Kh. Ya., Yaremyk M. I. Organization of Information-Analytical
Provision of Financial-Economic Security**

The article is aimed at studying the functioning of information-analytical provision of the financial-economic security of enterprises in conditions of the current stage of development of information technology. On the basis of the analysis of scientific views of scientists, the main tasks of the information-analytical provision of financial-economic security have been clarified. It has been substantiated that, in the conditions of communications development, PDA devices, partial transferring of business into social networks, it became necessary to use specialized software as a tool for information-analytical provision. It has been determined that the main element has to be a DLP system that integrates with SIEM systems, Business intelligence, CRM and Anti-Fraud-systems. Prospects for further research in this area is to determine the possibility of integration of DLP-systems with competitive intelligence tools (search engines) that will automate the analysis of potential external threats to financial-economic security, as well as to study the place of IT-auditing in the information-analytical providing the financial-economic security.

Key words: financial-economic security, information-analytical provision, competitive intelligence, DLP systems, SIEM systems.

Bibl.: 17.

Yaremyk Khrystyna Ya. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Financial and Economic Security, Accounting and Auditing, Ukrainian Academy of Printing (vul. Pidgolosko, 19, Lviv, 79020, Ukraine)

E-mail: khyaremyk@i.ua

Yaremyk Myroslav I. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Financial and Economic Security, Accounting and Auditing, Ukrainian Academy of Printing (vul. Pidgolosko, 19, Lviv, 79020, Ukraine)

E-mail: jaremyk_m@i.ua

Leykhiff, Dzh. M. *Biznes-kommunikatsii: Strategii i navyki* [Business communication: strategies and skills]. St. Petersburg: Piter, 2013.

"Marketing communications methods" Interactive advertising and marketing association. <http://marketing.about.com/od/marketingmethods>

Polanyi, K. *The great Transformation: the political and economic origins of our time*. Boston: Beacon Press; Beacon Hill, 1944.

Sharkov, F. I. *Integrirovannye PR-kommunikatsii: Sviasi s obshchestvennostiu kak komponent integrirovannykh marketingovykh kommunikatsiy* [Integrated PR-communications: Public Relations as a component of integrated marketing communications]. Moscow: RIP-kholding, 2004.

Zaplatynskyi, V. M. *INTERNET – suchasna informatsiina tekhnolohiia dlia marketynhu* [INTERNET – modern information technology to marketing]. Lviv, 2008.

УДК 658.5:338.2(004.9)

ОРГАНІЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

© 2015 ЯРЕМИК Х. Я., ЯРЕМИК М. І.

УДК 658.5:338.2(004.9)

Яремик Х. Я., Яремик М. І. Організація інформаційно-аналітичного забезпечення фінансово-економічної безпеки

Мета статті полягає в дослідженні функціонування інформаційно-аналітичного забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємств в умовах сучасного стану розвитку інформаційних технологій. На основі аналізу наукових поглядів учених було уточнено основні завдання інформаційно-аналітичного забезпечення фінансово-економічної безпеки. Обґрунтовано, що в умовах розвитку засобів комунікацій, PDA-пристроїв, перенесення частини бізнесу в соціальні мережі виникла необхідність застосування спеціалізованого програмного забезпечення як інструменту інформаційно-аналітичного забезпечення. Визначено, що основним елементом має бути DLP-система, яка повинна інтегруватися із SEIM-системами, Business intelligence, HRM та Anti-Fraud-системами. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є визначення можливості інтеграції DLP-систем з інструментами конкурентної розвідки (пошуковими системами), що дозволить автоматизувати аналіз потенційних зовнішніх загроз фінансово-економічній безпеці, а також дослідження місця IT-аудиту в інформаційно-аналітичному забезпеченні фінансово-економічної безпеки.

Ключові слова: фінансово-економічна безпека, інформаційно-аналітичне забезпечення, конкурентна розвідка, DLP-системи, SIEM-системи.

Бібл.: 17.

Яремик Христина Ярославівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту, Українська академія друкарства (вул. Підголосько, 19, Львів, 79020, Україна)

E-mail: khyaremyk@i.ua

Яремик Мирослав Іванович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту, Українська академія друкарства (вул. Підголосько, 19, Львів, 79020, Україна)

E-mail: jaremyk_m@i.ua

УДК 658.5:338.2(004.9)

Яремик Х. Я., Яремик М. И. Организация информационно-

аналитического обеспечения финансово-экономической безопасности

Цель статьи заключается в исследовании функционирования информационно-аналитического обеспечения финансово-экономической безопасности предприятий в условиях современного состояния развития информационных технологий. На основе анализа научных взглядов ученых были уточнены основные задачи информационно-аналитического обеспечения финансово-экономической безопасности. Обосновано, что в условиях развития средств коммуникаций, PDA-устройств, переноса части бизнеса в социальные сети возникла необходимость применения специализированного программного обеспечения как инструмента информационно-аналитического обеспечения. Определено, что основным элементом должна быть DLP-система, которая интегрируется с SEIM-системами, Business intelligence, HRM и Anti-Fraud-системами. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении являются определение возможности интеграции DLP-систем с инструментами конкурентной разведки (поисковыми системами), что позволит автоматизировать анализ потенциальных внешних угроз финансово-экономической безопасности, а также исследование места IT-аудита в информационно-аналитическом обеспечении финансово-экономической безопасности.

Ключевые слова: финансово-экономическая безопасность, информационно-аналитическое обеспечение, конкурентная разведка, DLP-системы, SIEM-системы.

Библ.: 17.

Яремик Христина Ярославовна – кандидат экономических наук, доцент кафедры финансово-экономической безопасности, учета и аудита, Украинская академия печати (ул. Подголосько, 19, Львов, 79020, Украина)

E-mail: khyaremyk@i.ua

Яремик Мирослав Иванович – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансово-экономической безопасности, учета и аудита, Украинская академия печати (ул. Подголосько, 19, Львов, 79020, Украина)

E-mail: jaremyk_m@i.ua

UDC 658.5:338.2(004.9)

Yaremyk Kh. Ya., Yaremyk M. I. Organization of Information-Analytical Provision of Financial-Economic Security

The article is aimed at studying the functioning of information-analytical provision of the financial-economic security of enterprises in conditions of the current stage of development of information technology. On the basis of the analysis of scientific views of scientists, the main tasks of the information-analytical provision of financial-economic security have been clarified. It has been substantiated that, in the conditions of communications development, PDA devices, partial transferring of business into social networks, it became necessary to use specialized software as a tool for information-analytical provision. It has been determined that the main element has to be a DLP system that integrates with SIEM systems, Business intelligence, CRM and Anti-Fraud-systems. Prospects for further research in this area is to determine the possibility of integration of DLP-systems with competitive intelligence tools (search engines) that will automate the analysis of potential external threats to financial-economic security, as well as to study the place of IT-auditing in the information-analytical providing the financial-economic security.

Key words: financial-economic security, information-analytical provision, competitive intelligence, DLP systems, SIEM systems.

Bibl.: 17.

Yaremyk Khrystyna Ya. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Financial and Economic Security, Accounting and Auditing, Ukrainian Academy of Printing (vul. Pidgolosko, 19, Lviv, 79020, Ukraine)

E-mail: khyaremyk@i.ua

Yaremyk Myroslav I. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Financial and Economic Security, Accounting and Auditing, Ukrainian Academy of Printing (vul. Pidgolosko, 19, Lviv, 79020, Ukraine)

E-mail: jaremyk_m@i.ua

Проблема протидії загрозам фінансовій безпеці підприємницьких структур є важливою для усіх країн. Особливо гостро ця проблема стоїть на порядку денному вітчизняних підприємств, що можна пояснити їх правовою незахищеністю, рейдерством, значним рівнем корумпованості влади та правоохоронної системи, відсутністю інформаційно-аналітичних систем (аналогів кредитних бюро), зростанням злочинності, існуванням недобросовісної конкуренції та промислового шпіонажу. Отже, від вміння отримувати швидко достовірну та актуальну інформацію про зовнішні та внутрішні загрози фінансовій безпеці багато в чому буде залежати ефективність господарської діяльності підприємства та його економічна безпека. Тому застосування засобів автоматизації процесу пошуку, обробки, узагальнення інформації, а також її захисту є досить актуальним у сучасних умовах господарювання.

Визначення місця та ролі інформаційно-аналітичного забезпечення в системі економічної безпеки підприємств, вивчення принципів його організації розглядаються вітчизняними та зарубіжними науковцями і практиками в роботах [2, 7, 8, 11, 12], проте в більшості цих робіт не розглядаються питання забезпечення інформаційної складової безпеки на підприємствах. Зокрема, Є. Позднішев визначає, що метою інформаційно-аналітичного забезпечення безпеки підприємств є «...викриття на ранній стадії заходів безпосередньої підготовки певних ворожих сил з метою нанесення економічних збитків підприємству та забезпечення відповідних їм дій за допомогою добування необхідної інформації для планування, підготовки і проведення заходів задля недопущення можливих дій» [11]. Натомість інша група учених, зокрема: З. Гуцайлюк, В. Цимбалюк, О. Сорочківська, В. Гевко та ін., навпаки, зосереджує свої дослідження на технічному боці, а саме: питаннях ефективного захисту інформації та зниження ризиків її ураження від стороннього доступу [4, 13, 15]. При цьому інформаційну безпеку розглядають лише як формування інформаційних ресурсів та організацію гарантованого їх захисту [15]. Але, погоджуючись з І. Копелевим, до проблем інформаційної безпеки слід віднести не лише захист інформації (протидія загрозам втрати, витоку чи викривлення інформації), але і захист від поширення неправдивої інформації (запобігання інформаційним загрозам) [5].

Опрацювання робіт як вітчизняних, так і зарубіжних авторів у сфері застосування інформаційних систем і технологій забезпечення фінансової безпеки дозволило виявити, що недостатньо досліджено проблему підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення шляхом застосування спеціалізованих програмних продуктів на усіх його напрямках.

Метою даної статті є дослідження напрямків підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення з використанням спеціалізованих програмних продуктів.

Виходячи із загальновідомого твердження, що інформаційно-аналітична діяльність – це процес систематизації розрізної інформації з метою отримання якісно нової інформації у вигляді аналітичних документів [5], при визначенні її місця в системі фінансово-

економічної безпеки (ФЕБ) важливим є встановлення об'єктів інформаційної уваги ФЕБ.

У результаті аналізу наукових поглядів, поданих в економічній літературі, можна зробити висновок про відсутність єдиних підходів щодо визначення об'єктів фінансово-економічної безпеки. Ряд авторів, зокрема Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, О. Р. Бойкевич [14], О. В. Іващенко, П. М. Четверіков [3] до основних об'єктів інформаційної уваги ФЕБ відносять лише внутрішні об'єкти: фінансові, кадрові, інформаційні, матеріальні та інтелектуальні ресурси (технології, ноу-хау, нематеріальні активи), а також техніко-економічні показники діяльності підприємств, тобто ресурси, на яких базується фінансово-господарська діяльність підприємства. Але, погоджуючись з І. П. Мойсеєнко та О. М. Марченко у тому, що «фінансово-економічна безпека підприємства – це такий його фінансово-економічний стан, який забезпечує захищеність його фінансово-економічних інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз і створює необхідні фінансово-економічні передумови для стійкого розвитку в поточному та довгостроковому періодах» [8, с. 28], до об'єктів інформаційної уваги ФЕБ слід віднести також і зовнішні, які умовно поділяються на об'єкти:

- ✦ макросередовища (інформація про загальний стан економіки держави та галузі, інфляція, купівельна спроможність населення, курсові коливання, інвестиційний клімат, міжнародні угоди, економічні рішення уряду, тощо);
- ✦ мікросередовища (інформація про власників, акції підприємства, конкурентів, покупців, постачальників та партнерів, контактних аудиторій, банків, тощо);
- ✦ інформація про бізнес-процеси у виробничій сфері, маркетинговій діяльності, корпоративному управлінні, індикатори фінансового стану підприємств [8, с. 34–35].

Не можна цілком погодитися з думкою авторів [5, 11] про те, що головною метою інформаційно-аналітичного забезпечення безпеки підприємства є лише своєчасне виявлення загроз нанесення економічних збитків підприємству та забезпечення відповідних їм протидій, а також отримання необхідної інформації для планування, підготовки і проведення контрзаходів. Ми притримуємося поглядів, що інформаційно-аналітичне забезпечення передбачає також моніторинг його фінансового стану за системою показників, що враховують специфічні галузеві особливості, найбільш характерні для даного підприємства і мають для останнього важливе стратегічне значення [9].

На сьогодні існує два підходи до створення інформаційно-аналітичного забезпечення ФЕБ, а саме:

- ✦ підхід як до процесу створення та захисту інформаційної складової економічної безпеки підприємств;
- ✦ підхід як до системи з формування інформаційного ресурсу діяльності підприємств з метою забезпечення функціонування системи економічної безпеки [2].

Застосування першого підходу, на наш погляд, є дискусійним, оскільки у сферу об'єктів інформаційної уваги повинна включатися інформація лише про стан захищеності інформаційних ресурсів, а не інформаційна безпека підприємства. Інформаційна безпека – поняття значно ширше і передбачає також організацію захисту інформаційних ресурсів (включаючи технічні аспекти та застосування програмних продуктів) [4, 13, 15].

Отже, з огляду на вищезазначене, можна окреслити такі основні завдання інформаційно-аналітичного забезпечення ФЕБ:

1) пошук, збір, систематизація та узагальнення достовірної та актуальної інформації про:

- ✦ стан захищеності фінансових, кадрових, матеріальних та інтелектуальних ресурсів підприємства;
- ✦ стан організації захисту інформаційних ресурсів та потенційні загрози щодо її знищення, викрадення, викривлення чи відмови в доступі до неї;
- ✦ потенційні загрози ФЕБ підприємств зовнішнього (як макро-, так і мікро-) середовища;
- ✦ бізнес-процеси в усіх сферах його фінансово-економічної діяльності та корпоративному управлінні;

2) моніторинг фінансового стану підприємства з урахуванням специфічних галузевих особливостей;

3) аналіз основних індикаторів ефективності фінансово-господарської діяльності та їх вплив на стан ФЕБ підприємства.

Оскільки інформаційно-аналітичне забезпечення належить до забезпечуючих підсистем управління ФЕБ, то зрозуміло, що від його якості безпосередньо залежить якість управління ФЕБ, де основними є процеси прийняття рішень на основі отримуваної інформації. В епоху глобальної інформатизації суспільства та застосування інформаційних технологій автоматизації основних бізнес процесів, розвитку засобів комунікацій ефективність функціонування підсистеми інформаційно-аналітичного забезпечення неможлива без використання сучасних спеціалізованих продуктів.

За даними Аналітичного центру InfoWatch «Дослідження витоків конфіденційної інформації у 2014 році», у світі за означений рік зареєстровано 1395 випадків витоку конфіденційної інформації, що на 22 % більше 2013 р. (у тому числі в Україні зареєстровано 15). При цьому серед усіх витоків 50,1 % випадкові, 43,2 % умисні. У 54 % випадків винуватцями витоків є теперішні, а лише у 0,9 % – колишні співробітники; 25,8 % – зовнішні зловмисники. Понад 1 % порушників складає керівний склад підприємств (керівники відділів, топ-менеджери).

За характером дій розподіл порушень вказує, що: 80,5 % – це втрата контролю над даними, 7,8 % – несанкціонований доступ до інформації, 11,7 % – зловживання з використанням інформації [10]. На наш погляд, реальні дані є значно більшими, оскільки багато компаній не бажають розголошувати інформацію щодо витоку інформації, щоб не дискредитувати свій імідж.

Наведені результати дослідження Аналітичного центру InfoWatch вказують на потребу проведення де-

тальних розслідувань інцидентів витоку інформації. Основною проблемою побудови захисту інформації при сучасному розвитку технологій у галузі ІТ-індустрії є обробка інформації, оскільки кількість джерел, що забезпечують надходження актуальної інформації за поточним станом захищеності, безперервно зростає. Як спеціалізоване програмне забезпечення аналізу інцидентів можуть бути використані DLP-системи. DLP (*Data Loss Prevention*) – це спеціалізований програмний продукт, що запобігає витоку конфіденційної інформації за межі корпоративної мережі. Хоча основне призначення таких систем – запобігання витоку інформації, у сучасних DLP-системах акцент змістився до розвитку аналітичних інструментів розслідування та аналізу інцидентів. Сучасні DLP-системи дозволяють:

- ✦ виявити зловмисників, осіб, які займаються промисловим шпигунством, халатності персоналу при роботі з конфіденційною інформацією;
- ✦ здійснювати контроль діяльності персоналу та визначити ступень їх лояльності до компанії (включно з тими, що можуть передати інформацію конкурентам) за допомогою інструментів аналізу і бізнес-розвідки (BI – *Business Intelligence*);
- ✦ оперативно відстежувати стан інформаційної безпеки за допомогою звітності;
- ✦ оперативно виявляти кризові ситуації як всередині периметра компанії, так і за її межами;
- ✦ отримати повну систематизовану картину інформаційного фону компанії в Інтернеті [10].

На сьогодні світовими лідерами є програмні продукти Symantec Data Loss Prevention (Symantec Corp.), RSA (подразделение EMC Corp.), Verdasys Inc, Websense Triton (Websense Inc.), McAfee. Серед російських DLP-систем слід виділити: InfoWatch Traffic Monitor (InfoWatch), Дозор-Джет (компнія Инфосистемы Джет), Zecurion (SecureIT), Falcongaze SecureTower (ООО «Фалконгейз»), «Гарда Предприятие» (МФИ Софт) [1, 17].

Для контролю за подіями в мережі в режимі реального часу, виявлення вразливих точок на основі вивчення кореляції між різними типами подій доцільною є інтеграція DLP і SIEM систем. SIEM (*Security information and event management*) – об'єднання двох термінів, що позначають область застосування SIM – *Security information management* – управління інформаційною безпекою і SEM – *Security event management* – управління подіями безпеки. Оскільки SIEM-система містить архів записів про події (лог-файли), спільна робота DLP і SIEM дозволить при необхідності відновити історію подій, що буває необхідно, наприклад, у випадку службового розслідування. SIEM здатна виявляти: мережеві атаки, вірусні зараження, невидалені віруси, трояни, спроби несанкціонованого доступу до конфіденційної інформації, вразливості, шахрайство та інше. На сьогодні найбільш відомі SIEM-системи: IBM Security QRadar SIEM (виявлення неправильного використання додатків, внутрішнього шахрайства і сучасних невеликих погроз, які можна не помітити серед мільйонів подій); HP ArcSight Security Intelligence (комплексне рішення забез-

печує збір і фільтрацію подій, рішення для виявлення і запобігання шахрайства у сфері інтернет-банкінгу та банківських (пластикових) карток); McAfee NitroSecurity (рішення Enterprise Security Manager, яке здійснює збір, кореляцію, оцінку і розподіл пріоритетів подій безпеки); Symantec SSIM (Система автоматизації виявлення та реагування на інциденти інформаційної безпеки контролю переміщення конфіденційної інформації); RSA Envision (Унікальна інфраструктура збору, зберігання і аналізу мережевого трафіку і журналів подій, що дозволяє зі значно більш високою швидкістю обробляти дані організації будь-яких масштабів); Open Source Information Security Management (OSSIM) (є безкоштовною SIEM-системою); «НВО «Ешелон» КОМРАД (для оперативного оповіщення і реагування на внутрішні та зовнішні загрози безпеки автоматизованих систем, а також контролю виконання вимог безпеки інформації) [16].

Оскільки завданням інформаційно-аналітичної діяльності у ФЕБ, поряд з аналізом інцидентів, є також виявлення потенційних витоків інформації, то доцільним є інтеграція DLP з аналітичними системами класу BI (Business Intelligence), зокрема системами Security Intelligence, які працюють з будь-якими видами інформації та дозволяють виявляти тенденції і прогнози, а також ERP-системами чи системами управління персоналом (HRM-системами, Human Resource Management), що дозволяють відслідковувати комунікації працівників з майбутніми чи теперішніми контрагентами. Як правило, HR-модулі є в більшості ERP-системах (зокрема SAP ERP, Oracle Hyperion, Microsoft Dynamics), але можуть застосовуватись окремі програмні рішення (Megapolis фірми ТОВ «Софтлайн-ІТ»).

Указані системи здебільшого дозволяють аналізувати потенційні загрози, які стосуються інформаційної складової ФЕБ, але не менш важливим є отримання інформації про потенційні загрози зовнішнього середовища. Традиційні методи аналізу бізнесу, такі як: фінансові прогнози, аналіз витрат і фінансових результатів, як правило, не дають уявлення про вплив зовнішніх чинників на успішність діяльності підприємства та не допоможуть використовувати можливості чи нейтралізувати загрози, що раптово виникли, а також виявити потенційних конкурентів. На такі питання може дати відповідь конкурентна розвідка. Ефективність конкурентної розвідки забезпечується застосуванням пошукових інструментів, серед яких слід виділити: Competitive Research&Keyword Research Gadget (аналіз стратегії конкурентів та ключових слів); InfiniGraph (відстеження активності конкурентів у соціальних мережах); Google Alerts (відстеження згадувань), Marketing Grader та Topsy (аналіз активності конкурентів у соціальних медіа та блогосфері), SpyOnWeb (виявлення сайтів з одним і тим самим власником), WhatRunsWhere (моніторинг реклами), Open Site Explorer (виявлення усіх, хто посилається на даний сайт), SimilarWeb (аналіз популярності сайтів) [6].

Для конкурентної розвідки важливо не лише відшукати необхідні дані, але й правильно інтерпретувати параметри зовнішнього середовища для процесу при-

няття стратегічних рішень. Для цього використовують: метод альтернативних результатів, аналіз можливостей, метод аналізу подій, аналіз конкуруючих гіпотез. Підвищити ефективність аналізу результатів конкурентної розвідки може інтеграція її пошукових інструментів з DLP-системами. Інтенсивність контактів, період їх ведення та повноваження учасників і автоматизоване зіставлення цих факторів дозволить відділу ФЕБ своєчасно виявляти потенційно загрози.

ВИСНОВКИ

Розвиток інформаційних технологій, з одного боку, розширив бізнес-можливості компаній, а з іншого – створив додаткові загрози для фінансово-економічної безпеки підприємств. Організація інформаційно-аналітичного забезпечення із застосуванням спеціалізованого програмного забезпечення, зокрема DLP-систем, дозволить отримувати інформацію про стан інформаційної безпеки, основні канали витоку інформації, а також виявити потенційних зловмисників серед персоналу. У сучасних умовах призначення DLP-систем розглядають не тільки як інструмент запобігання витоку конфіденційної інформації, а більшою мірою – як засіб контролю корпоративних комунікацій. Для автоматизації аналізу інформації доцільним є інтеграція їх з SEIM-системами, системами класу Business Intelligence, HRM та Anti-Fraud системами. Найбільш перспективним напрямком є інтеграція DLP-систем і програмних інструментів конкурентної розвідки. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Акимов Е.** DLP в деле безопасности бизнеса / Е. Акимов // Jet Info. – 2015. – № 9 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.jetinfo.ru/jetinfo_arhiv/dlp-so-znakom/dlp-v-dele-bezopasnosti-biznesa/2015
2. **Баланда А. Л.** Інформаційно-аналітичне забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємницької діяльності: стан та перспективи розвитку / А. Л. Баланда // Управління проектами та розвиток виробництва : зб. наук. пр. – Луганськ : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2011. – № 1 (37). – С. 150–155 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pmdp.org.ua/images/Journal/37/11balspr.pdf>
3. **Іващенко О. В.** Система фінансово-економічної безпеки підприємства / О. В. Іващенко, П. М. Четверіков // Scientific researches and their practical application. modern state and ways of development (2–12 October 2012) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/conference/he-content-of-conferences/archives-of-individual-conferences/oct-2012>.
4. **Копєлев І. Ю.** Інформаційні загрози: суть і проблеми / І. Ю. Копєлев, М. О. Живко // Системи обробки інформації. – 2010. – Вип. 3. – С. 130–131 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/soi_2010_3_55.pdf
5. **Кузнецов И. Н.** Учебник по информационно-аналитической работе / И. Н. Кузнецов. – М. : ООО Изд-во «Яуза», 2001. – 320 с.
6. **Мельник А.** 24 инструмента конкурентной разведки в интернете: выявление, мониторинг и анализ конкурентов / А. Мельник // Веб-сайт «Ловим сеть» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lovim.net/2014/03/slezhka-zakonkurentami-v-internete/#dsq-content>
7. **Минаев С.** Информационно-аналитическое обеспечение безопасности / С. Минаев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.it2b.ru/blog/arhiv/34.html>

8. Мойсеєнко І. П. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства : навч. посібник / І. П. Мойсеєнко, О. М. Марченко. – Львів, 2011. – 380 с.

9. Отенко І. П. Економічна безпека підприємства : навчальний посібник / І. П. Отенко, Г. А. Іващенко, Д. К. Воронков. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2012. – 251 с.

10. Офіційний сайт InfoWatch [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.infowatch.ru/analytics/reports>

11. Позднішев Є. В. Інформаційно-аналітичне забезпечення безпеки підприємництва (методи та їх застосування) : навч. посібник. Кн. 1 / Є. В. Позднішев. – К. : Позднішев, 2007. – 86 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ir.kneu.edu.ua:8080/handle/2010/106>

12. Сорока Р. С. Значення інформаційно-аналітичної діяльності в забезпеченні економічної безпеки підприємства / Р. С. Сорока, М. П. Сорока // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.13. – С. 317–322 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/nvntu_2012_22.13_56.pdf

13. Сороківська О. А. Інформаційна безпека підприємства: нові загрози та перспективи / О. А. Сороківська, В. Л. Гевко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 2, Т. 2. – С. 32–35 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vchnu_ekon/2010_2_2/032-035.pdf

14. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення : монографія / Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, О. Р. Бойкевич ; за ред. Т. Г. Васильціва. – Львів, 2012. – 386 с.

15. Цимбалюк В. С. Інформаційна безпека підприємницької діяльності: визначення сутності та змісту поняття за умов входження України до інформаційного суспільства (глобальні кіберцивілізації) / В. С. Цимбалюк // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 3. – С. 88–91.

16. Шелестова О. Что такое SIEM? / О. Шелестова // Информационный портал по безопасности SecurityLab.ru [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.securitylab.ru/analytics/430777.php>

17. Шабанов И. Расширенный анализ рынка DLP-систем в России / И. Шабанов // Информационно-аналитический центр Anti-Malware.ru [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.anti-malware.ru/analytics/Market_Analysis/extended_analysis_russian_dlp_market

REFERENCES

Akimov, E. "DLP v dele bezopasnosti biznesa" [DLP in the security business]. http://www.jetinfo.ru/jetinfo_arhiv/dlp-so-znakom/dlp-v-dele-bezopasnosti-biznesa/2015

Balanda, A. L. "Informatsiino-analitichne zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky subiektiv pidpriemnytskoi diialnosti: stan ta perspektyvy rozvytku" [Information-analytical economic security of business entities: state and prospects]. <http://www.pmdp.org.ua/images/Journal/37/11balspr.pdf>

Ivashchenko, O. V., and Chetvierikov, P. M. "Systema finansovo-ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva" [The system of financial and economic security]. <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/conference/he-content-of-conferences/archives-of-individual-conferences/oct-2012>

InfoWatch. <http://www.infowatch.ru/analytics/reports>

Kuznetsov, I. N. *Uchebnik po informatsionno-analiticheskoy rabote* [Tutorial for information and analysis]. Moscow: Yauza, 2001.

Kopieliev, I. Yu., and Zhyvko, M. O. "Informatsiini zahrozy: sut i problemy" [Information threats: essence and problems]. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/soi_2010_3_55.pdf

Minaev, S. "Informatsionno-analiticheskoe obespechenie bezopasnosti" [Information-analytical security]. <http://www.it2b.ru/blog/arhiv/34.html>

Moiseenko, I. P., and Marchenko, O. M. *Upravlinnia finansovo-ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva* [Financial and economic security]. Lviv, 2011.

Melnik, A. "24 instrumenta konkurentnoy razvedki v internete: vyavlenie, monitoring i analiz konkurentov" [24 competitive intelligence tool on the Internet: the identification, monitoring and analysis of competitors]. Lovim setiu. <http://lovim.net/2014/03/slezhka-za-konkurentami-v-internete/#dsq-content>

Otenko, I. P., Ivashchenko, H. A., and Voronkov, D. K. *Ekonomichna bezpeka pidpriemstva* [Economic security]. Kharkiv: Vyd-vo KhNEU, 2012.

Pozdnyshchev, Ye. V. "Informatsiino-analitichne zabezpechennia bezpeky pidpriemnytsstva (metody ta ikh zastosuvannia)" [Information-analytical security business (methods and applications)]. <http://ir.kneu.edu.ua:8080/handle/2010/106>

Soroka, R. S., and Soroka, M. P. "Znachennia informatsiino-analitichnoi diialnosti v zabezpechenni ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva" [The value of information-analytical activities to ensure economic security]. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/nvntu_2012_22.13_56.pdf

Sorokivska, O. A., and Hevko, V. L. "Informatsiina bezpeka pidpriemstva: novi zahrozy ta perspektyvy" [Information security company: new challenges and prospects]. http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vchnu_ekon/2010_2_2/032-035.pdf

Shelestova, O. "Chto takoe SIEM?" [What is the SIEM?]. <http://www.securitylab.ru/analytics/430777.php>

Shabanov, I. "Rasshirennyy analiz rynka DLP-sistem v Rossii" [Advanced analysis of the market of DLP-systems in Russia]. http://www.anti-malware.ru/analytics/Market_Analysis/extended_analysis_russian_dlp_market

Tsybaliuk, B. C. "Informatsiina bezpeka pidpriemnytskoi diialnosti: vyznachennia sutnosti ta zmistu poniattia za umov vkhodzhennia Ukrainy do informatsiinoho suspilstva (hlobalni kibertsyvilizatsii)" [Information security business: determining the nature and meaning of the conditions of entry of Ukraine to the information society (global cyber civilization)]. *Pidpriemnytsstvo, hospodarstvo i pravo*, no. 3 (2007): 88-91.

Vasyltsiv, T. H., Voloshyn, V. I., and Boikevych, O. R. *Finansovo-ekonomichna bezpeka pidpriemstv Ukrainy: stratehiia ta mekhanizmy zabezpechennia* [The financial and economic security of Ukraine: Strategy and mechanisms of support]. Lviv, 2012.

СТРУКТУРНО-АНАЛІТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ І УМОВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГАРМОНІЗОВАНОЇ ВЗАЄМОДІЇ СТЕЙКХОЛДЕРІВ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

© 2015 ВАРЦАБА В. І.

УДК 338.24: 332.14

Варцаба В. І. Структурно-аналітичне обґрунтування взаємозв'язків і умов забезпечення гармонізованої взаємодії стейкхолдерів регіональної економіки

Метою статті є теоретичне обґрунтування необхідності пошуку забезпечення раціональності та гармонійності взаємовідносин регіонального соціуму, що вимагає відповідного структурно-аналітичного обґрунтування і формування мережі необхідних для цього взаємозв'язків і умов взаємодії стейкхолдерів регіональної економіки. Аналітично обґрунтовано, що результати діяльності регіональних суспільних систем (РСС) прямим чином визначаються кількісними та якісними показниками структури взаємодіючих суб'єктів, типами та кількісними значеннями характеристик прямих і зворотних зв'язків між суб'єктами та об'єктами управління в цій системі, а також кількісними та якісними характеристиками ефективності трансформації, обумовленої цією структурою та зв'язками. Визначено, що додатковим регіональним ресурсом можуть і повинні виступати організаційна складова, яка відображається коефіцієнтами зворотних зв'язків у системі, та економічна складова, яка відображається числовими оцінками у вигляді коефіцієнтів ефективної/неефективної трансформації ресурсів підсистемами груп стейкхолдерів РСС. Подальші дослідження слід спрямувати на розробку рекомендацій щодо адаптації отриманих результатів до умов забезпечення гармонізованої взаємодії головних стейкхолдерів регіональних суспільних систем.

Ключові слова: стейкхолдери регіональної економіки, регіональний менеджмент, типова управлінська пара, взаємозв'язки, умови взаємодії, коефіцієнт трансформації.

Рис.: 2. **Формул:** 14. **Бібл.:** 21.

Варцаба Віра Іванівна – кандидат економічних наук, доцент, завідувачка кафедри фінансів і банківської справи, Ужгородський національний університет (пл. Народна, 3, Ужгород, Закарпатська обл., 88000, Україна)

E-mail: vira.vartsaba@gmail.com

УДК 338.24: 332.14

UDC 338.24: 332.14

Варцаба В. И. Структурно-аналитическое обоснование взаимосвязей и условий обеспечения гармонизированного взаимодействия стейкхолдеров региональной экономики

Vartsaba V. I. Structural-Analytical Substantiation of Relationships and Conditions to Ensure a Harmonized Interaction between Stakeholders in the Regional Economy

Целью статьи является теоретическое обоснование необходимости поиска обеспечения рациональности и гармоничности взаимоотношений регионального социума, что требует соответствующего структурно-аналитического обоснования и формирования сети необходимых для этого взаимосвязей и условий взаимодействия стейкхолдеров региональной экономики. Аналитически обосновано, что результаты деятельности региональных общественных систем (РОС) напрямую определяются количественными и качественными показателями структуры взаимодействующих субъектов, типами и количественными значениями характеристик прямых и обратных связей между субъектами и объектами управления в этой системе, а также количественными и качественными характеристиками эффективности трансформации, обусловленной этой структурой и связями. Определено, что дополнительным региональным ресурсом могут и должны выступать организационная составляющая, отображаемая коэффициентами обратных связей в системе, и экономическая составляющая, выражаемая числовыми оценками в виде коэффициентов эффективной/неэффективной трансформации ресурсов подсистемами групп стейкхолдеров РОС. Дальнейшие исследования нужно направить на разработку рекомендаций относительно адаптации полученных результатов к условиям обеспечения гармонизированного взаимодействия главных стейкхолдеров региональных общественных систем.

The article is aimed at a theoretical substantiation of necessity to search for ensuring the rationality and harmony of relationships in regional society that requires a corresponding structural-analytical substantiation along with formation of a network of relationships and terms of engagement of stakeholders in the regional economy. It has been analytically proved that results of the regional social systems (ROS) are directly determined by quantitative and qualitative indicators of the structure of interacting entities, by types and quantitative values of characteristics of both the backward and forward linkages between subjects and objects in this management system, as well as quantitative and qualitative characteristics of the transformation efficiency resulting from this structure and relationships. It has been determined that as additional regional resource can and should serve the organizational component, displayed through feedbacks in the system, together with the economic component, expressed numerically as estimates of the coefficients to the efficient/inefficient transformation of resources by subsystems/groups of the ROS stakeholders. Further research should be directed to elaboration of recommendations on adaptation of the results obtained to ensure the conditions of harmonized interaction between the main stakeholders in the regional public systems.

Ключевые слова: стейкхолдеры региональной экономики, региональный менеджмент, типичная управленческая пара, взаимосвязи, условия взаимодействия, коэффициент трансформации.

Key words: stakeholders in the regional economy, regional management, typical management couple, relationships, interaction terms, transformation ratio.

Рис.: 2. **Формул:** 14. **Библ.:** 21.

Pic.: 2. **Formulae:** 14. **Bibl.:** 21.

Варцаба Вера Ивановна – кандидат экономических наук, доцент, заведующая кафедрой финансов и банковского дела, Ужгородский национальный университет (пл. Народная, 3, Ужгород, Закарпатская обл., 88000, Украина)

Vartsaba Vira I. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Head of the Department of Finance and Banking, Uzhgorod National University (pl. Narodna, 3, Uzhgorod, Zakarpatska obl., 88000, Ukraine)

E-mail: vira.vartsaba@gmail.com

E-mail: vira.vartsaba@gmail.com

Сучасна економічна і управлінська наука може і повинна сприяти створенню гармонічної економіки, а за великим рахунком – і гармонічного суспільства, основаного на знаннях, яке повинно управлятися за принципами, законами і технологіями

«гармонійного менеджменту», використовуючи основні науково-теоретичні принципи гармонії й гармонізації.

Саме цими принципами обумовлюється необхідність і доцільність динамічного розвитку гармонізованого управління і менеджменту з відповідними якісними і

кількісними характеристиками їх використання у всіх тих сферах людської активності, які орієнтовані на нові знання: управління, політика, бізнес, виробництво тощо.

Основою будь-якої управлінської технології в рамках гармонізованого управління і менеджменту має служити зміна традиційних відносин між суб'єктом управління (СУ) і об'єктом управління (ОУ) на активізацію ролі ОУ в процесах і процедурах його впливу на СУ шляхом формування і культивування в системі реорднативних відносин.

У зв'язку з цим виглядає цілком виправданою необхідність обґрунтування ефективної структури, взаємозв'язків і умов взаємодії елементів типової управлінської пари «суб'єкт управління – об'єкт управління» як необхідного базису пошуку моделі інноваційної управлінської технології гармонізації відносин учасників регіонального розвитку.

Слід вказати, що проблема гармонізації відносин у рамках «суб'єкт – об'єкт» з метою підвищення ефективності їх взаємодії уже стала предметом зацікавленості вітчизняних і зарубіжних науковців так само, як і способи та підходи до гармонізації буття окремої особистості та їх різноманітних груп. Роботи щодо гармонізації економічних інтересів належать таким українським дослідникам, як Попова Н. М., Єлагін В. П., Безбожний В. Л., Богомолова Н. І., Ляшенко О. М., Шаріпова О. С., Статівка Н. В. та ін. [1–10].

Про доцільність і необхідність використання таких технологій організації взаємодії керівництва («СУ») і підлеглих («ОУ») в органах державного управління на описово-рекомендаційному рівні уже наголошувалося авторами робіт [11; 12; 13]. Важливим кроком у дослідженнях проблем трансформації економічних інтересів слід вважати появу робіт з результатами дослідження «взаємодії», «балансу», «сполучення», «погодження», «узгодження» інтересів суспільства і суб'єктів ринку, держави і регіонів, регіонів і суб'єктів господарювання, суб'єктів і суб'єктів, якими започатковано одночасний розгляд і погодження інтересів двох сторін.

У цьому контексті привертає увагу активізація роботи російських дослідників, які підійшли до вирішення цієї проблеми не через використання традиційних управлінських підходів з організації «взаємодії», «балансу», «сполучення», «погодження» і «узгодження» економічних інтересів, а через систему їх управлінської гармонізації [14; 15; 16].

Однак більшість уже відомих і опублікованих результатів досліджень мають, головним чином, описово-рекомендаційний характер, не розкриваючи природи, суті, можливостей і умов забезпечення гармонізованої взаємодії двох елементів системи «суб'єкт управління – об'єкт управління» в управлінських категоріях «вплив – виконання – зворотний зв'язок – коригування».

Стабільність роботи будь-якої соціально-економічної системи загалом є і повинна бути наслідком зусиль з гармонізації цілей та інтересів всіх складових її структури відповідним органом управління. При цьому, в основі будь-якої управлінської технології, яку можна буде вважати «гармонізованою», повинні ле-

жати методи і прийоми гармонізованого встановлення обґрунтованих значень коефіцієнтів трансформації спожитих ресурсів у генерований результат кожним із учасників процесу, сформульованих на загальносистемному рівні у вигляді спільної для всіх зацікавлених у розвитку системи учасників місії, бачення перспектив, мети, цілей, потреб та інтересів.

Поведінка всіх учасників соціально-економічного розвитку регіональних суспільних систем (РСС), які були ідентифіковані автором у [17, с. 213–220] як основних ключових гравців в умовах лібералізованого ринку («Влада», «Бізнес», «Наука» і «Громадянське суспільство»), повинна ґрунтуватися на засадах теорії раціонального вибору, покладеної в основу більшості відомих сьогодні теоретичних моделей побудови суспільних відносин [18, с. 173–179]. Основні положення цієї теорії та моделей спрямовані на визначення раціональності поведінки людини в процесі прийняття нею рішень, а в контексті названої схеми – прийняття рішень всіма зайнятими в процесі управління життєдіяльністю РСС органами управління, у т. ч. і окремими людьми – функціонерами регіонального менеджменту та їх організованими групами – органами управління суб'єктів всіх сфер життєвої активності.

Забезпечення раціональності поведінки названих вище учасників РСС вимагає відповідного структурно-аналітичного обґрунтування створення необхідної мережі взаємозв'язків та умов їх взаємодії.

Скориставшись для цього сформульованою в праці [19, с. 86] умовою стабільної поведінки в ринковому оточенні як кожної із складових, так і системи загалом, яка вимагає утриманням співвідношення коефіцієнтів трансформації суб'єктів $K_{TP(CY)}$ і об'єктів $K_{TP(OY)}$ процесу управління в межах $\alpha_{OY-CY} < 1 / (K_{TP(CY)} \cdot K_{TP(OY)})$, представимо та опишемо, для прикладу, типову управлінську пару «влада – бізнес» у вигляді послідовного з'єднання ланок «суб'єкт – об'єкт» (рис. 1) з подальшим розповсюдженням отриманих результатів на процеси взаємодії всіх інших учасників.

У першому наближенні послідовне з'єднання учасників РСС «влада – бізнес» може бути представлене у вигляді типової управлінської пари, кожна зі складових якої трансформує вхідні ресурси влади (Res_B) і бізнесу (Res_E) у необхідні регіональній спільноті вихідні управлінські рішення ланки «влада» (Rez_B) та вихідні результати діяльності ланки «бізнес» (Rez_E), генеровані за рішенням менеджменту бізнес-складової з урахуванням рекомендаційних впливів влади.

При цьому, відношення вартості W_{REZ-B} генерованих бізнесом результатів до вартості використаних у цьому процесі ресурсів W_{RES-B} будемо вважати коефіцієнтом трансформації ланки «бізнес», тобто

$$K_{TPB} = W_{REZ-B} / W_{RES-B} \quad (1)$$

Аналогічним чином, відношення вартості W_{REZ-B} генерованих ланкою «влада» управлінських впливів до вартості витрачених для цього ресурсів W_{RES-B} вважатимемо коефіцієнтом трансформації ланки «влада»

$$K_{TPB} = W_{REZ-B} / W_{RES-B} \quad (2)$$

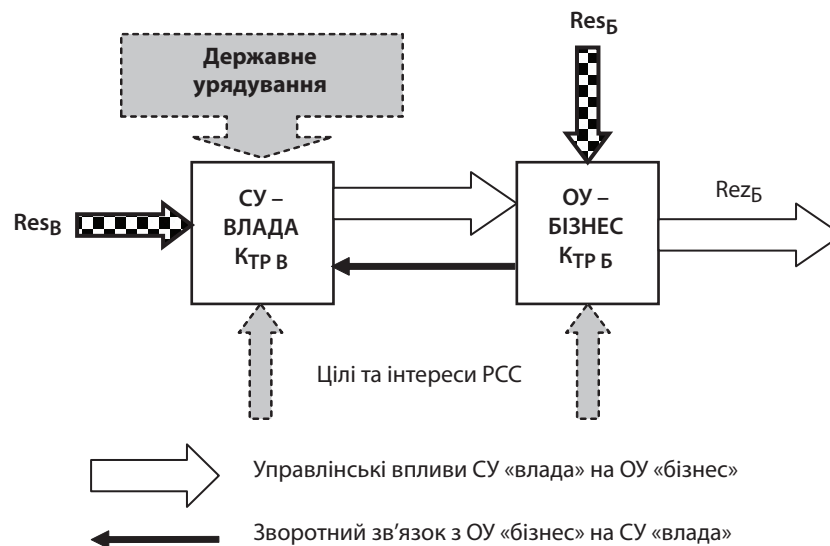

Рис. 1. Графічна інтерпретація типової управлінської пари «влада – бізнес»

Відомо, що загальний коефіцієнт трансформації K_{TPB-B} простого послідовного з'єднання ланок «влада – бізнес» без охоплення зворотним зв'язком є добутком коефіцієнтів K_{TPB} і $K_{TPB'}$, тобто

$$K_{TPB-B} = K_{TPB} \cdot K_{TPB'} \quad (3)$$

який визначається співвідношенням ринкової вартості генерованих бізнесом результатів W_{REZ-B} до вартості спожитих у процесі їх спільної діяльності ресурсів W_{RES-B} і $W_{RES-B'}$.

Тоді

$$K_{TPB-B} = W_{REZ-B} / (W_{RES-B} + W_{RES-B'}) \geq 1. \quad (4)$$

Вихідний результат взаємодії пари «влада – бізнес», як уже вказувалось автором у праці [19, с. 85], відповідає аналітичному опису типової ланки, яка охоплена зворотним зв'язком

$$W_{REZ-B} = (W_{RES-B} + W_{RES-B'}) K_{TPB} \times K_{TPB'} / (1 - \alpha_{B-B} \cdot K_{TPB} \cdot K_{TPB'}), \quad (5)$$

де α_{B-B} – коефіцієнт зворотного зв'язку, який може бути або негативним (зі знаком «-»), або позитивним (зі знаком «+»).

Аналізуючи можливі варіанти залежності результативності процесів взаємодії цих двох складових W_{REZ-B} від значень K_{TPB} , $K_{TPB'}$ і α_{B-B} (за умови забезпеченості необхідними ресурсами W_{RES-B} і $W_{RES-B'}$), ми повинні враховувати такі припущення і обмеження:

- коefficient трансформації ланки «бізнес» K_{TPB} за притаманною від природи націленістю бізнесу на генерування прибутку повинен бути

$$K_{TPB} \geq 1; \quad (6)$$

- коefficient трансформації ланки «влада» $K_{TPB'}$ залежно від ситуації може змінюватися в діапазоні

$$0 < K_{TPB'} \leq 1; \quad (7)$$

- коefficient зворотного зв'язку α може змінюватися в таких межах

$$0 \leq \alpha_{B-B} < 1 / (K_{TPB} \cdot K_{TPB'}). \quad (8)$$

При цьому, якщо $\alpha = 0$, то рівняння (5) вироджується в рівняння

$$W_{REZ-B} = (W_{RES-B} + W_{RES-B'}) \cdot K_{TPB} \cdot K_{TPB'} = (W_{RES-B} + W_{RES-B'}) \cdot K_{TPB-B}, \quad (9)$$

яке описує розімкнуту систему, в якій зворотний зв'язок не впливає на результати її діяльності у зв'язку з тим, що суб'єкт управління, хоча і отримує від об'єкта інформацію через канал зворотного зв'язку, не використовує її в процесі прийняття рішень, реалізуючи виключно директивний і регулюючий типи (стиль, манеру) управління.

Якщо ж $\alpha_{B-B} > 0$, то цілком очевидно, що результат функціонування бізнес-складової W_{REZ-B} буде зростати. У цьому випадку слід піддати аналізу умови і джерела зростання α_{B-B} , якими виступають значення коефіцієнтів K_{TPB} і $K_{TPB'}$.

Головним обмеженням взаємодії типової пари «влада – бізнес» є дотримання умови $\alpha_{B-B} < 1 / (K_{TPB} \cdot K_{TPB'})$, оскільки зі зростанням α_{B-B} стабільність їх взаємодії спадає, а при досягненні значення $\alpha_{B-B} = 1 / (K_{TPB} \cdot K_{TPB'})$ система знаходиться на межі зриву лінійного режиму, втрати керованості та прагнутиме нарощення W_{REZ-B} за всяку ціну, всупереч здоровому глузду, існуючим законам та інтересам як влади, так і бізнесу.

Якщо припустити, що в процесі реалізації регіональним менеджментом державної політики, законів, регулювань, планів і програм найбільш раціональним значенням коефіцієнта трансформації суб'єкта управління повинно бути значення $K_{TPB} = 1$, яке відповідає режиму простого доведення до діючих у регіоні бізнесів директивних, регулюючих і мотиваційних управлінських впливів органів управління державою, то вираз (5) трансформується до такого вигляду:

$$W_{REZ-B} = (W_{RES-B} + W_{RES-B'}) \cdot K_{TPB'} / (1 - \alpha_{B-B} \cdot K_{TPB'}). \quad (10)$$

Тобто, вираз (10) описує роботу керованої бізнес-структури без креативних втручань регіональної керуючої складової ($K_{TPB} = 1$).

При цьому зрозуміло, що якщо коефіцієнт α_{B-B} за значенням наближатиметься до $\alpha_{B-B} = 1 / K_{TPB'}$, загроза втрати владою керованості бізнесом також залишається.

Отже, необхідність постійної присутності владних впливів і втручань, орієнтованих на утримання $\alpha_{Б-Б}$ у межах $0 \leq \alpha_{Б-Б} < 1 / (K_{ТВ} \cdot K_{ТБ})$ для забезпечення стабільності роботи типової пари «влада – бізнес» і виконання (за необхідності) потрібних коригувань шляхом формування раціональних за знаком і значенням коефіцієнтів зворотного зв'язку $\alpha_{Б-Б}$, стає цілком очевидною.

Оскільки прерогатива використання інформації, яка надходить від бізнес-структури по каналу зворотного зв'язку традиційно належить суб'єкту управління [20, с. 214], то саме від інтерпретації отриманої інформації та її подальшого використання суб'єктом управління в процесі вироблення, прийняття і реалізації управлінських рішень суб'єктом («влада») і залежатиме утримання необхідних значень і знаку $\alpha_{Б-Б}$ у визначених співвідношеннях (8) межах. При цьому будь-які впливи і втручання влади в діяльність бізнес-складової пари шляхом формування $K_{ТВ}$ і $\alpha_{Б-Б}$ повинні бути спрямо-

вані на отримання парою «влада – бізнес» максимально допустимих результатів Rez_B вартістю W_{RESB} – головної цілі їх узгодженої співпраці.

У цьому контексті слід звернути увагу на той факт, що саме нерозривна єдність коефіцієнтів трансформації $K_{ТВ}$ і $K_{ТБ}$ забезпечує і умову наявності зворотного зв'язку ($\alpha_{Б-Б} > 0$), і умову керованості системи [$\alpha_{Б-Б} < 1 / (K_{ТВ} \cdot K_{ТБ})$]. Утримання ж $\alpha_{Б-Б}$ у цих межах можливе тільки і винятково за умови дотримання спільної та узгодженої (гармонізованої) діяльності обох складових типової управлінської пари з використання наданих в їх розпорядження ресурсів W_{RESB} і W_{RESB} та отримання результату W_{REZ-B} .

За умови забезпечення погодженої діяльності всіх ідентифікованих автором ключових учасників, основних гравців або стейкхолдерів економічного життя РСС отримаємо структурну схему взаємодії ключових груп впливу регіональної суспільної системи, яка представлена на рис. 2.

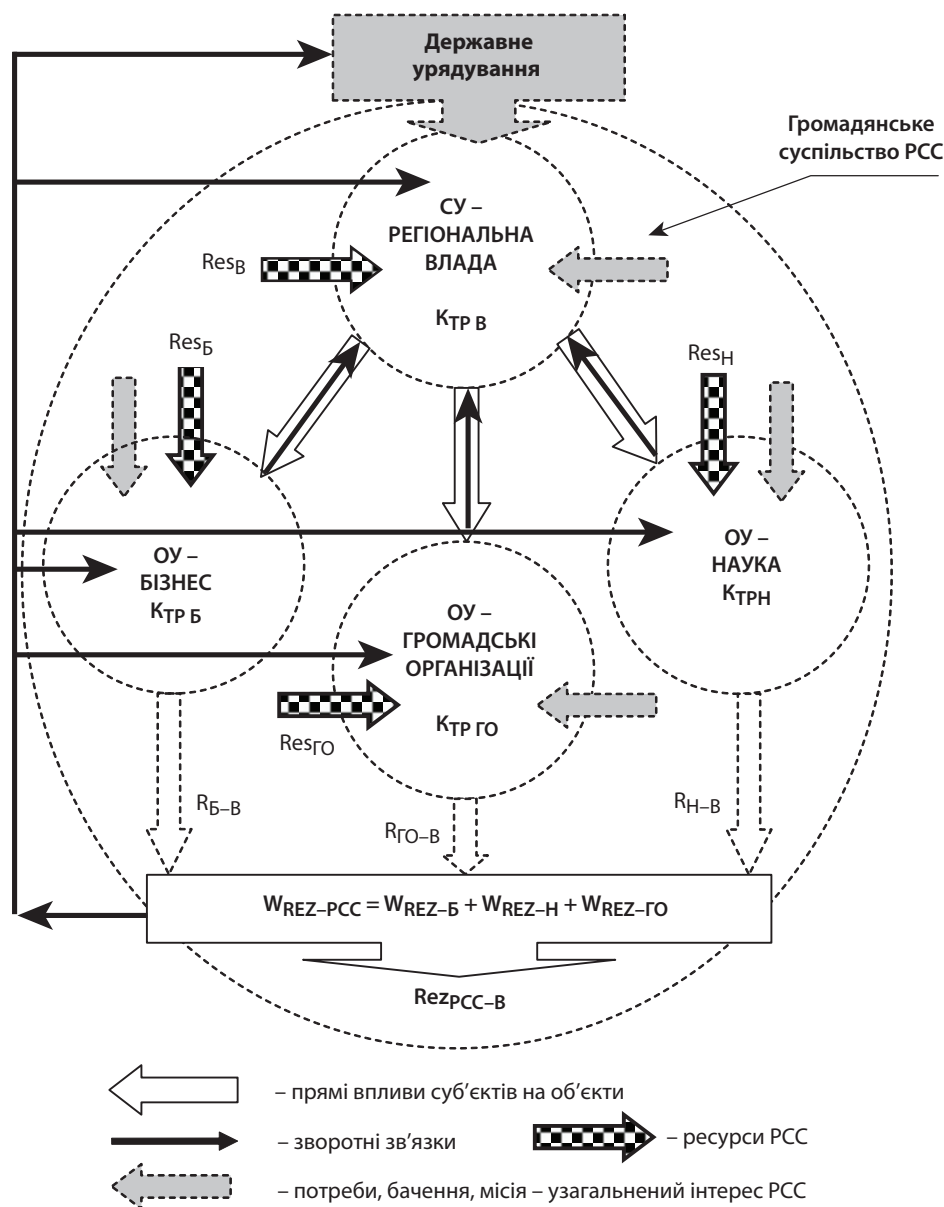

Рис. 2. Структурна схема взаємодії ключових груп впливу РСС*

Джерело: інтерпретація автора.

На рис. 2, відповідно до модифікованої автором у [17, с. 219] моделі взаємодії основних учасників РСС у просторі громадянського суспільства, виділено 4 групи: СУ – регіональна влада з коефіцієнтом трансформації K_{TPB} , ОУ-бізнес – множина регіональних бізнесових одиниць із загальним коефіцієнтом трансформації K_{TPB} , ОУ-наука – множина регіональних наукових одиниць із загальним коефіцієнтом трансформації K_{TPH} , ОУ-громадські організації – множина організованих представництв громадянського суспільства із загальним коефіцієнтом трансформації K_{TPGO} .

Взаємодію приналежних до РСС множин суб'єктів і об'єктів управління виділених груп стейкхолдерів у процесах трансформації своїх часток регіональних ресурсів (Res_B , Res_B , Res_H , Res_{GO}) забезпечує мережа прямих і зворотних зв'язків.

За аналогією з виразом (5) та із урахуванням (6), (7) і (8) результати взаємодії складових «влада» зі складовими «наука» і «громадянське суспільство» мають бути інтерпретовані такими залежностями:

$$W_{REZ-H} = (W_{RES-H} + W_{RES-B}) K_{TPB} \cdot K_{TPH} / (1 - \alpha_{H-B} \cdot K_{TPB} \cdot K_{TPH}), \quad (11)$$

$$W_{REZ-GO} = (W_{RES-GO} + W_{RES-B}) K_{TPB} \cdot K_{TPGO} / (1 - \alpha_{GO-B} \cdot K_{TPB} \cdot K_{TPGO}). \quad (12)$$

Отже, у першому наближенні можна вважати, що загальний результат діяльності виділених стейкхолдерів РСС є простою сумою досягнутих ними результатів за умови такої взаємодії з «владою», коли відповідні зворотні зв'язки α_{B-B} , α_{H-B} і α_{GO-B} формуються з урахуванням обмежень (5), (11) і (12) щодо взаємної збалансованості значень коефіцієнтів трансформації $K_{TPB} - K_{TPB}$, $K_{TPB} - K_{TPH}$, $K_{TPB} - K_{TPGO}$. Тобто,

$$\begin{aligned} W_{REZ-PCC} &= W_{REZ-B} + W_{REZ-H} + W_{REZ-GO} = \\ &= (W_{RES-B} + W_{RES-B}) K_{TPB} \cdot K_{TPB} / (1 - \alpha_{B-B} \cdot K_{TPB} \cdot K_{TPB}) + \\ &+ (W_{RES-H} + W_{RES-B}) K_{TPB} \cdot K_{TPH} / (1 - \alpha_{H-B} \cdot K_{TPB} \cdot K_{TPH}) + \\ &+ (W_{RES-GO} + W_{RES-B}) K_{TPB} \cdot K_{TPGO} / (1 - \alpha_{GO-B} \cdot K_{TPB} \cdot K_{TPGO}) = \\ &= K_{TPB} \cdot [(W_{RES-B} + W_{RES-B}) K_{TPB} / (1 - \alpha_{B-B} \cdot K_{TPB} \cdot K_{TPB}) + \\ &+ (W_{RES-H} + W_{RES-B}) K_{TPH} / (1 - \alpha_{H-B} \cdot K_{TPB} \cdot K_{TPH}) + \\ &+ (W_{RES-GO} + W_{RES-B}) K_{TPGO} / (1 - \alpha_{GO-B} \cdot K_{TPB} \cdot K_{TPGO})]. \end{aligned} \quad (13)$$

Оскільки кожна складова типової управлінської пари інтерпретується коефіцієнтом трансформації K_{TP} спожитих нею ресурсів Res вартістю W_{RES} у генерований позитивний (негативний) результат Rez вартістю W_{REZ} , тобто $K_{TP} = W_{REZ} / W_{RES}$ [19, с. 83], типова управлінська пара PB –РСС інтерпретується коефіцієнтом трансформації K_{TPB} спожитих у регіоні ресурсів Res вартістю W_{RES} ($B + B + H + GO$) у генерований позитивний (негативний) для системи результат Rez вартістю $W_{REZ PCC}$ тобто $K_{TPB} = W_{REZ PCC} / W_{RES PCC}$ то стає очевидним, що складова виразу (13) є нічим іншим, як використаними у процесі життєдіяльності всієї множини суб'єктів РСС ресурсами.

Тобто,

$$W_{RES PCC} = [(W_{RES-B} + W_{RES-B}) K_{TPB} / (1 - \alpha_{B-B} \cdot K_{TPB} \cdot K_{TPB}) +$$

$$+ (W_{RES-H} + W_{RES-B}) K_{TPH} / (1 - \alpha_{H-B} \cdot K_{TPB} \cdot K_{TPH}) + (W_{RES-GO} + W_{RES-B}) K_{TPGO} / (1 - \alpha_{GO-B} \cdot K_{TPB} \cdot K_{TPGO})]. \quad (14)$$

Аналізуючи складові виразу (14), слід звернути увагу на той факт, що в категорію спожитих у процесі функціонування регіональних ресурсів, окрім вартості людських, фінансових, фізичних і природних ресурсів, потрапляють і такі складові, як K_{TPB} , K_{TPB} , K_{TPH} , K_{TPGO} та α_{B-B} , α_{H-B} , α_{GO-B} , які не мають вартісних характеристик, а є певними числовими показниками, допустимі межі змін яких обмежені умовами (6), (7) і (8). Саме тут доцільно згадати визначення відомого російського філософа і філолога, професора О. Ф. Лосева (1893–1988) «..., краса і благо, які існують завжди тільки у вигляді тих чи інших співрозмірностей, обов'язково є, щонайменше по своїй структурі, так або інакше областю чисто смислових операцій і, зокрема, тією або іншою числовою закономірністю» [21, Ч. 2, III, § 4.3]. Тобто, коли вартісні показники W_i визначаються ринковою кон'юнктурою і є екзогенними у відношенні до системи, то α_i та K_i виступають ендегенними числовими характеристиками системи, які визначаються суб'єктами активності і, таким чином, або приводять до «краси і блага» (гармонії), або не досягають цього (дисгармонія).

Тому присутність таких числових складових у виразі (14) свідчить, що додатковим регіональним ресурсом покращання результатів діяльності РСС за рахунок гармонізованого управління можуть і повинні виступати:

а) *організаційна складова*, яка відображається коефіцієнтами α_{B-B} , α_{H-B} і α_{GO-B} та описує структуру взаємозв'язків між суб'єктами у вигляді мережі, типу і значень прямих і зворотних зв'язків у системі;

б) *економічна складова*, яка відображається значеннями коефіцієнтів K_{TPB} , K_{TPB} , K_{TPH} і K_{TPGO} та є числовими оцінками ефективної/неефективної трансформації ресурсів підсистемами груп стейкхолдерів РСС.

ВИСНОВКИ

Таким чином, інтерпретація РСС у вигляді множини N суб'єктів (віднесених за певними ознаками до 4-х груп стейкхолдерів), які взаємодіють між собою в процесі функціонування через мережу прямих і зворотних зв'язків, дає можливість зробити висновок, що результати діяльності РСС прямим чином визначаються кількісними та якісними показниками структури взаємодіючих суб'єктів, типами і кількісними значеннями характеристик прямих і зворотних зв'язків між суб'єктами і об'єктами управління в цій системі, а також кількісними і якісними характеристиками ефективності трансформації ресурсів, обумовленої цією структурою і зв'язками.

У результаті такої інтерпретації, аналітичного опису і теоретичного аналізу залежності характеристик регіональної суспільної системи від стану і характеристик її організаційних та економічних складових, які визначаються суб'єктами управління, доказово продемонстровано доцільність подальших досліджень щодо розробки, впровадження, апробації, оцінки і рекомендацій з можливостей ефективного використання інноваційних методів, технологій, механізмів та інструментів формування

коефіцієнтів $\alpha_{B-B'}$, α_{H-B} , α_{GO-B} , K_{TPB} , K_{TPH} , K_{TRGO} на основі понять «гармонія» і «гармонізація» – гармонізованого управління і менеджменту соціально-економічним розвитком регіональних суспільних систем. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Попова Н. М. Оцінка значущості впливу чинників на формування передумов до гармонізації управлінської діяльності / Н. М. Попова, Ю. В. Березовський // Управління проектами та розвиток виробництва : зб. наук. пр. – Луганськ : СЛУ ім. В. Даля. – 2011. – № 3 (39). – С. 57–62.

2. Попова Н. М. Методи оцінки впливу виробничо-технічних чинників на рівень гармонізації управлінської діяльності на підприємстві / Н. М. Попова // Вісник СЛУ ім. В. Даля. – Луганськ : СЛУ ім. В. Даля. – 2012. – № 1 (172) Частина 2. – С. 194–200.

3. Попова Н. М. Моделювання впливу рівня гармонізації управлінської діяльності на результативність функціонування підприємства / Н. М. Попова, О. С. Шаріпова // Формування ринкової економіки в Україні : зб. наук. праць. – Львів : Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2010. – Випуск 22. – С. 259–263.

4. Попова Н. М. Підходи до визначення оптимальних економічних результатів гармонізації управлінської діяльності / Н. М. Попова, О. С. Шаріпова // Вісник Хмельницького національного університету. – Хмельницьк : Хмельницький національний університет. – 2011. – № 5, том 3. – С. 138–141.

5. Попова Н. М. Діагностика гармонійності управлінської діяльності на підприємстві : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / Н. М. Попова. – Луганськ, 2012. – 19 с.

6. Шаріпова О. С. Гармонізація діяльності як процес забезпечення економічної безпеки підприємства / О. С. Шаріпова, А. А. Надьон // Управління проектами та розвиток виробництва : зб. наук. пр. – Луганськ : Вид-во СЛУ ім. В. Даля. – 2012. – № 1 (41). – С. 50–55 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pmdp.org.ua/images/Journal/41/12sosebp.pdf>

7. Єлагін В. П. Гармонізація соціальних відносин суб'єктів соціальної держави на основі модифікації базових інститутів суспільства / В. П. Єлагін // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2012. – Вип. 2(37). – С. 10–17.

8. Безбожний В. Л. Гармонізаційний підхід до забезпечення соціально-економічної безпеки підприємства / В. Л. Безбожний // Економіка. Менеджмент. Підприємництво : зб. наук. праць Східноукраїнського НУ ім. В. Даля. – Вип. 22. Ч. 2. – Луганськ : Вид-во СЛУ ім. В. Даля, 2010. – С. 54–60.

9. Ляшенко О. Економічні інтереси стейкхолдерів підприємства: діалектична взаємодія, систематизація, вибір способів узгодження / О. Ляшенко // Вісник ТНЕУ. – 2013. – № 2. – С. 54–61.

10. Статівка Н. В. Гармонізація інтересів суб'єктів економічного простору в процесі державного регулювання економіки / Н. В. Статівка ; Харківський регіональний інститут державного управління [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/1/08.pdf>

11. Дерещ В. Реординаційні відносини як окремий вид управлінських відносин між органами виконавчої влади / В. Дерещ // Право України. – 2005. – № 5. – С. 32–35.

12. Козуб В. П. Зростання ролі реординаційних відносин у системі державного управління / В. П. Козуб ; Харківський регіональний інститут державного управління [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-1/doc/1/03.pdf>

13. Хачатурян Х. В. Реформування державного управління в контексті концептуальних управлінських інновацій / Х. В. Хачатурян ; Харківський регіональний інститут державного управління [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2007-1-1/doc/1/08.pdf>

14. Чмель С. Ю. Формирование стратегии устойчивого развития предприятия на основе гармонизации целей стейкхолдеров : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / С. Ю. Чмель. – Москва, 2011. – 19 с.

15. Сиротовский А. С. Особенности гармонизации экономических интересов субъектов рынка в современной экономике : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / Артем Станиславович Сиротовский. – Саратов, 2012. – 165 с.

16. Муратов А. Гармонизационный подход к управлению экономическими системами // Управление экономическими системами. – 2012. – № 5 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://uecs.ru/uecs41-412012/item/1342-2012-05-14-06-38-05>

17. Трансформаційні процеси економічної системи в умовах сучасних викликів / За заг. ред. д. е. н., проф. В. І. Гринчуцького. – Тернопіль : Крок, 2014. – 544 с. – С. 213–220.

18. Довбенко М. В. Сучасна економічна теорія (Економічна нобелологія) / М. В. Довбенко. – К. : Видавничий центр «Академія», 2005. – 336 с.

19. Варцаба В. І. Поняття гармонії і гармонізації як основа удосконалення управління людськими ресурсами соціально-економічних систем / В. І. Варцаба // Науковий вісник Івано-Франківського НТУ нафти і газу. – Серія «Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості». – 2013. – № 1(7). – С. 79–90.

20. Ralf Nelson Elliott // Elliott Wave International [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.elliottwave.com/info/elliott_bio.aspx

21. Лосев А. Ф. История античной эстетики. Последние века / А. Ф. Лосев // Философский портал [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://philosophy.ru/library/lofef/iae7/txt23.htm>

REFERENCES

Bezbozhnyi, V. L. "Harmonizatsiyni pidkhd do zabezpechennia sotsialno-ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva" [Harmonization approach to social and economic security]. *Ekonomika. Menedzhment. Pidpriemnytstvo*, vol. 2, no. 22 (2010).

Chmel, S. Yu. "Formirovanie strategii ustoychivogo razvitiia predpriiitiia na osnove garmonizatsii tseley steykholderov" [Formation of a sustainable development strategy based on a harmonization of the goals of stakeholders]. *Avtoref. dis. ... kand. ekon. nauk: 08.00.05*, 2011.

Derets, V. "Reordynatsiini vidnosyny iak okremiy vyd upravlinskykh vidnosyn mizh orhanamy vykonavchoi vladyy" [Reordinated relations as a separate administrative relations between the executive]. *Pravo Ukrainy*, no. 5 (2005): 32–35.

Dovbenko, M. V. *Suchasna ekonomichna teoriia (Ekonomichna nobelelohiiia)* [Modern economic theory (Economic nobeleology)]. Kyiv: Akademiia, 2005.

Kozub, V. P. "Zrostannia roli reordynatsiinykh vidnosyn u systemi derzhavnoho upravlinnia" [The increasing role reordinated relations in public administration]. <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-1/doc/1/03.pdf>

Khachaturian, Kh. V. "Reformuvannia derzhavnoho upravlinnia v konteksti kontseptualnykh upravlinskykh innovatsii" [Public administration reform in the context of conceptual administrative innovations]. <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2007-1-1/doc/1/08.pdf>

Liaschenko, O. "Ekonomichni interesy steikholderiv pidpriemstva: dialektychna vzaemodiia, systematyzatsiia vybir sposo-

biv uzgodzhenia" [The economic interests of the stakeholders of the enterprise: the dialectical interaction, coordination systematization choice of methods]. *Visnyk TNEU*, no. 2 (2013): 54-61.

Losev, A. F. "Istoriia antichnoy estetiki. Poslednie veka" [History of ancient aesthetics. The last century]. *Filosofskiy portal*. <http://philosophy.ru/library/losef/iae7/txt23.htm>

Muraton, A. "Garmonizatsionnyy podkhod k upravleniiu ekonomicheskimi sistemami" [Harmonization approach to managing economic systems]. <http://uecs.ru/uecs41-412012/item/I342-2012-05-14-06-38-05>.

Popova, N. M., and Sharipova, O. S. "Modeliuvannya vplyvu rivnia harmonizatsii upravlinskoi diialnosti na rezultatyvnist funktsionuvannya pidpriemstva" [Modelling the impact of harmonization on performance management activities of the enterprise]. *Formuvannya rynkovoi ekonomiky v Ukraini*, no. 22 (2010): 259-263.

Popova, N. M. "Diahnostyka harmoniinosti upravlinskoi diialnosti na pidpriemstvi" [Diagnosis of harmony management of the enterprise]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.04*, 2012.

Popova, N. M. "Metody otsinky vplyvu vyrobnycho-tekhnichnykh chynnykiv na riven harmonizatsii upravlinskoi diialnosti na pidpriemstvi" [Methods for assessing the impact of industrial and technical factors on the harmonization of administrative activity in the enterprise]. *Visnyk SNU im. V. Dalia*, vol. 2, no. 1 (172) (2012): 194-200.

Popova, N. M., and Sharipova, O. S. "Pidkhody do vyznachen-nia optymalnykh ekonomichnykh rezultativ harmonizatsii upravlinskoi diialnosti" [Approaches to determine the optimal economic results of the harmonization of management]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 3, no. 5 (2011): 138-141.

Popova, N. M., and Berezovskyi, Yu. V. "Otsinka znachushcho-sti vplyvu chynnykiv na formuvannya peredumov do harmonizatsii upravlinskoi diialnosti" [Assessment of the significance of factors influence the formation of the prerequisites for the harmonization

of management]. *Upravlinnia proektamy ta rozvytok vyrobnytstva*, no. 3 (39) (2011): 57-62.

"Ralf Nelson Elliott" Elliott Wave International. http://www.elliottwave.com/info/elliott_bio.aspx

Sharipova, O. S., and Nadyon, A. A. "Harmonizatsiia diialnosti yak protses zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva" [Harmonisation of a process of ensuring economic security]. <http://www.pmdp.org.ua/images/Journal/41/12sosebp.pdf>

Sirovskiy, A. S. "Osobennosti garmonizatsii ekonomicheskikh interesov subektov rynka v sovremennoy ekonomike" [Features harmonization of economic interests of market participants in the modern economy]. *Avtoref. dis. ... kand. ekon. nauk : 08.00.01*, 2012.

Stativka, N. V. "Harmonizatsiia interesiv sub'ektiv ekonomichnoho prostoru v protsesi derzhavnoho rehuliuвання ekonomiky" [The harmonization of interests of economic space in the state regulation of the economy]. <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/1/08.pdf>

Transformatsiini protsesy ekonomichnoi systemy v umovakh suchasnykh vyklykiv [Transformation processes of the economic system in contemporary challenges]. Ternopil: Krok, 2014.

Vartsaba, V. I. "Poniattia harmonii i harmonizatsii iak osnova udoskonalennia upravlinnia liudskymy resursamy sotsialno-ekonomichnykh system" [The concept of harmony and harmonization as a basis for improving human resources management of socio-economic systems]. *Naukovyi visnyk Ivano-Frankivskoho NTU nafty i hazu. Seriya «Ekonomika ta upravlinnia v naftovii i hazovii promyslovosti»*, no. 1 (7) (2013): 79-90.

Yelagin, V. P. "Harmonizatsiia sotsialnykh vidnosyn sub'ektiv sotsialnoi derzhavy na osnovi modyfikatsii bazovykh instytutiv suspilstva" [Harmonisation of social relations subjects of social state based on the modification of the basic institutions of society]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, no. 2 (37) (2012): 10-17.

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ДОМОГОСПОДАРСТВА В УМОВАХ САМОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

© 2015 ІВАНОВ Р. В.

УДК 330.42:519.7

Іванов Р. В. Концептуальна модель економічної поведінки домогосподарства в умовах самозабезпечення

У статті досліджується проблема моделювання економічної поведінки. Уведено припущення про аналогію між процесами «створення-споживання» в економіці та «викидання-поглинання» в гідродинаміці. Визначено кінетичну структуру таких елементарних матеріальних потоків. Установлено, що споживання (розповсюдження) ресурсів ізольованою точкою споживання (виробництва) має таку ж просторову структуру та швидкісні характеристики, як рух рідини в області стоку (джерела). Запропоновано називати точку виробництва «економічним джерелом», а точку споживання – «економічним стоком». Як модель економічної поведінки домогосподарства в умовах самозабезпечення запропоновано комбінацію економічного джерела та економічного стоку, яка утворює економічний диполь. Подальший розвиток запропонованої методології дозволить проводити дослідження щодо можливої (необхідної) поведінкової реакції економічного агента на вплив як ендогенних, так і екзогенних факторів.

Ключові слова: економічне джерело, економічна поведінка, економічний диполь, самозабезпечення, домогосподарство.

Рис.: 3. Формул: 5. Бібл.: 13.

Іванов Роман Вячеславович – кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики, Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара (вул. Наукова, 13, Дніпропетровськ, 49050, Україна)

E-mail: roman_ivanov07@mail.ru

УДК 330.42:519.7

UDC 330.42:519.7

Іванов Р. В. Концептуальная модель экономического поведения домохозяйства в условиях самообеспечения

В статье исследуется проблема моделирования экономического поведения. Введено предположение об аналогии между процессами «создание-потребление» в экономике и «исторжение-поглощение» в гидродинамике. Определена кинетическая структура таких элементарных материальных потоков. Установлено, что потребление (распространение) ресурсов изолированной точкой потребления (производства) имеет такую же пространственную структуру и скоростные характеристики, как движение жидкости в области стока (источника). Предложено называть точку производства «экономическим источником», а точку потребления – «экономическим стоком». В качестве модели экономического поведения домохозяйства в условиях самообеспечения предложена комбинация экономического источника и экономического стока, которая образует экономический диполь. Дальнейшее развитие предложенной методологии позволит проводить исследование возможной (необходимой) поведенческой реакции экономического агента на воздействие как эндогенных, так и экзогенных факторов.

Ключевые слова: экономический источник, экономическое поведение, экономический диполь, самообеспечение, домохозяйство.

Рис.: 3. Формул: 5. Библ.: 13.

Іванов Роман Вячеславович – кандидат физико-математических наук, доцент, доцент кафедры экономической кибернетики, Днепропетровский национальный университет им. О. Гончара (ул. Научная, 13, Днепропетровск, 49050, Украина)

E-mail: roman_ivanov07@mail.ru

Ivanov R. V. Conceptual Model of Economic Behavior of Households in Conditions of Self-Sustainment

The article examines the issue of modeling the economic behavior. An assumption about an analogy between the «creation-consumption» processes in economy and the «evulsion-absorption» in hydrodynamics is introduced. The kinetic structure of such elementary material flows has been determined. It has been found that consumption (spread) of resources for an isolated point of consumption (production) has the same spatial structure and speed characteristics as fluid movement in the area of runoff (source). It has been suggested to name a production point «economic source» and the point of consumption – «economic runoff». As a model of economic behavior of household in conditions of self-sustainment, a combination of economic source and economic runoff, which forms an economic dipole, has been suggested. Further development of the proposed methodology would allow to study the possible (necessary) behavioral reaction of an economic agent to the impact by both endogenous and exogenous factors.

Key words: economic source, economic behavior, economic dipol, self-sufficiency, household.

Pic.: 3. Formulae: 5. Bibl.: 13.

Ivanov Roman V. – Candidate of Sciences (Physics and Mathematics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Cybernetics, Dnipropetrovsk National University named after O. Honchar (vul. Naukova, 13, Dnipropetrovsk, 49050, Ukraine)

E-mail: roman_ivanov07@mail.ru

Ефективне запровадження заходів щодо покращення економічного стану на макrorівні неможливо без дослідження економічної поведінки та відносин між основними суб'єктами ринкової економіки: домогосподарствами, фірмами, державними органами, які є місцем реалізації видів, мотивів, особливостей економічної поведінки [1].

При цьому, досвід розвинених країн та емпіричний аналіз економічних процесів в Україні свідчить про те, що важливу роль у забезпеченні економічного зростання відіграють саме домогосподарства як один з основних макроекономічних агентів, який одночасно бере участь у виробництві суспільного продукту, його споживанні та відтворенні робочої сили [2].

Саме це зумовлює значимість й актуальність дослідження економічної поведінки вітчизняних домогосподарств і пошук напрямів її оптимізації.

Значний внесок у формування та розуміння економічної теорії та практики домогосподарств зробили вчені: Дж. Бьюкенен, Г. Беккер, К. Бюхер, Л. Вальрас, М. Вебер, М. Зібер, Дж. М. Кейнс, Т. Мальтус, А. Маршал, Ф. Модільяні, Д. Норт, А. Ослунд, П. Самуельсон, Дж. Сакс, А. Сміт, Дж. Ходжсон, І. Фішер, М. Фрідмен та інші дослідники світового рівня.

Останніми роками питання щодо економічної поведінки домогосподарств знаходяться у центрі уваги багатьох вітчизняних економістів: О. Ватаманюка, Л. В. Демедюк, Т. Кізими, О. Кузика, Е. Лібанової, М. Литвак,

І. Ломачинської, В. Мандибури, А. Миргородської, С. Панчишиної, Ю. Ю. Станкевич, Д. Тюпи, О. Шаманської та ін.

Але результати більшості зі згаданих робіт базуються на статистичному аналізі даних і соціометричних дослідженнях і часто не містять строго формалізованого зв'язку між вихідними даними та висновками.

Окремо слід відзначити роботи, в яких переважають міждисциплінарні та проблемно-орієнтовані форми досліджень, а об'єктами яких найчастіше стають системи, що характеризуються відкритістю, саморозвитком [3] та як спонтанною, так і свідомою самоорганізацією, спрямованою на зміну економічними агентами самих себе [4].

Так, на основі рівняння дифузії в роботі [5] досліджується задача вибору стратегій економічної поведінки індивідів на ринку праці.

Застосовуючи феноменологічний підхід, В. П. Миловановим була висунута гіпотеза про наявність аналогії між певними явищами всередині соціально-економічних систем та кінетикою біофізико-хімічних процесів, що дозволило отримати моделі динаміки малих соціальних груп, економічного розвитку, самоорганізації нерівноважних економічних систем тощо [6].

У роботі [7] встановлюється ізоморфний зв'язок між процесом міграції населення в межах міста, яка залежить від густини населення і земельної ренти, та хвильовими процесами в гідродинаміці та ін.

Беззаперечно, що множина запропонованих та досліджених міждисциплінарних поведінкових моделей не є вичерпною.

Метою представленої роботи є побудова концептуальної моделі економічної поведінки домогосподарства на засадах міждисциплінарного підходу.

Нехай в деякому двовимірному просторі (на необмеженій площині) рівномірно, тобто з однаковою густиною, розподілені однорідні ресурси, необхідні для життєзабезпечення.

Як відомо, під домогосподарством розуміють окрему людину або групу людей, що забезпечують себе усім необхідним для життя. У випадку групи – це люди, які ведуть спільне господарство, тобто пов'язані спільним побутом, взаємодопомогою та спільним витрачанням ресурсів, необхідних для життя [8].

Припустимо гіпотетичну можливість існування ситуації, коли будь-які потреби домогосподарства без жодних зусиль, а завдяки лише «бажанню», задовольняються за рахунок вищезгаданих необмежених і невичерпних зовнішніх ресурсів. Тобто, на заміну витраченим ресурсам, що забезпечують поточну життєдіяльність, негайно «з'являються» нові.

У цьому випадку на досліджуваній площині виникає точка, просторові координати якої відповідають положенню домогосподарства в такому просторі. Через зазначену точку споживання з усіх боків «поглинаються» однорідні ресурси так, що за одиницю часу ці витрати становлять величину Π (від'ємна дійсна величина; від'ємність характеризує саме витратний характер течії), яка відповідає рівню потреб, що мають ustalений характер.

Таким чином, ресурси з усіх боків рухаються до точки споживання, необмежено поповнюючись за рахунок зовнішніх шарів (рис. 1).

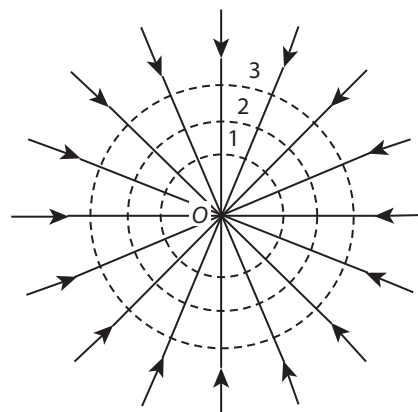

Рис. 1. Рух ресурсів до точки споживання

Потік є симетричним відносно точки споживання (т. О на рис. 1). Тобто за одиницю часу витрачається кількість ресурсів Π , яка обмежена концентричними колами з центрами в т. О, а саме: спочатку витрачаються ресурси, розташовані всередині кола, обмеженого лінією 1 (див. рис. 1), після цього – ресурси, що містяться в шарі між лініями 1 та 2 і т. д. При цьому, на початок другої одиниці часу лінія 1 збігається до т. О, лінія 2 переходить в лінію 1 і т. д.

Швидкість цього руху залежить від величини Π , і якщо розташувати т. О на початку координат, то в полярних координатах (r ; θ) вона буде задаватись співвідношенням:

$$V = \frac{-\Pi}{2\pi r}, \quad (1)$$

де r – відстань між точкою, що рухається, та т. О. При цьому, від'ємне значення швидкості (1) вказує саме на рух, спрямований на зменшення відстані до т. О.

Єдиним фактором, що викликає досліджуваний рух, як зазначалось вище, є «бажання споживати ресурси» задля задоволення потреб. Природно, що найбільшого абсолютного значення ця величина (позначимо її M) набуває в точці споживання (т. О на рис. 1). При цьому, спрямованість на споживання дає підстави прийняти гіпотезу про від'ємність числового значення M у т. О.

Будемо говорити, що абсолютне значення величини M при віддаленні від т. О зменшується і на нескінченності дорівнює нулю.

У такий спосіб може бути реалізований єдиний актуальний аспект економічної поведінки домогосподарства, а саме – споживчий. Адже питання про виробничу, ощадну поведінку, поведінку на ринку праці та, тим паче, фінансову поведінку, притаманні домогосподарствам [9], навіть не виникає.

З раціональної та матеріалістичної точки зору подібне здається неймовірним і фантастичним. Хоча схожі «некоректності» є буденним і звичним явищем у наукових дослідженнях таких природничих дисциплін, як електромагнітна теорія та гідроаеродинаміка.

Так, якщо на фізичній площині існує точка, через яку витікає (для спрощення розуміння цього процесу будемо говорити «витрачається») ідеальна нестислива рідина так, що за секунду ці витрати становлять величину Q , то зазначена точка називається «стоком», а її характер та швидкісні характеристики повністю співпадають з рис. 1 і виразом (1) [10].

Крім того, нескладний аналіз виразу (1) показує, що

$$\lim_{r \rightarrow \infty} V = 0, \quad (2)$$

тобто на нескінченній відстані від стоку середовище знаходиться у стані спокою, що є природнім.

В околі т. О

$$\lim_{r \rightarrow 0} V = -\infty. \quad (3)$$

Слід зазначити, що у випадку, коли Q (інтенсивність потоку) є величиною додатною, т. О називається джерелом, а потік спрямований від неї по радіусах (рис. 2) із швидкістю

$$V = \frac{\Pi}{2\pi r}. \quad (4)$$

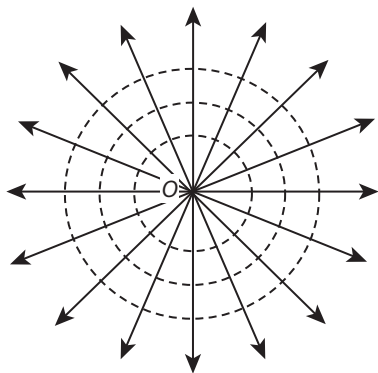

Рис. 2. Структура потоку від джерела

При цьому, зазначений потік також супроводжується особливістю

$$\lim_{r \rightarrow 0} V = \infty. \quad (5)$$

Саме факти (3), (5) роблять джерело (стік) особливою точкою, а її існування в реальних умовах є сумнівним. Разом із тим, застосування зазначених особливостей в комбінації з іншими простішими потоками (рівномірний потік, вихор, диполь тощо) дозволяють будувати моделі реальних гідродинамічних течій, зокрема обтікання тіл різної форми [11].

Повертаючись до економічного змісту досліджуваних явищ, слід зазначити, що в роботі [12] автор декларативно інтерпретує стік як точку споживання, джерело – виробництва.

Тобто, припустивши існування економічного агента, вмотивованого усталеним «бажанням створювати ресурси» у кількості Π (додатна дійсна величина) в одиницю часу та припустивши, що утворені ресурси рівномірно та нескінченно розповсюджуються в усі боки від точки виробництва, ми отримуємо рух типу джерела (див. рис. 2), якому відповідають швидкість (4) та особливість типу (5).

Аналогічно, як й у випадку точки споживання, існує єдиний фактор, що викликає рух від точки виробництва, а саме – «бажання створювати ресурси». Найбільшого абсолютного значення ця величина (яку також позначимо M) набуває в точці споживання (т. О на рис. 2). Крім того, спрямованість на створення ресурсів задоволення потреб (продуктів, благ тощо) дає підстави прийняти гіпотезу про додатність числового значення M у т. О на рис. 2.

При цьому, значення величини M при віддаленні від т. О зменшується і на нескінченності дорівнює нулю.

У даній роботі та в подальшому пропонуємо називати точку виробництва – *економічним джерелом*, а точку споживання – *економічним стоком*. Урахування особливого характеру цих точок спонукає при дослідженні реальних економічних ситуацій розглядати їх комбінації.

Так, у роботі [12] автором досліджується просторовий рух між виробниками та споживачами на основі комбінації економічних джерел та економічних стоків з однаковими абсолютними значеннями та розташованих у вузлах прямокутної сітки, яка моделює певне територіальне утворення.

Розглянемо ситуацію, коли домогосподарству необхідно за рахунок лише власних можливостей забезпечувати себе житлом, одягом, їжею і т. п. При цьому, форми задоволення зазначених потреб є настільки примітивними, що виключають існування ринкових відносин у будь-якій формі [13], зокрема, відсутній обмін, торгівля, гроші, ринок праці і т. п., а густина населення настільки мала, що можна вважати доступ до матеріальних ресурсів необмеженим.

Така натуральна форма господарювання для забезпечення споживчої функції домогосподарства вимагає виконання виробничої і, часто, ощадної функцій. При цьому, у досліджуваному прикладі явно вираженою є аваркція.

Нехай осереднені потреби домогосподарства в одиницю часу є сталою величиною, яку позначимо Π . З огляду на прийняту вище гіпотезу, можна говорити, що домогосподарство є економічним стоком з інтенсивністю $-\Pi$.

Для задоволення зазначених потреб в умовах аваркції домогосподарству необхідно виробити в одиницю часу таку ж саму величину благ (тут ми робимо спрощення, припускаючи, що при нерівномірному виробництві зайві на даний момент часу блага після зберігання можуть в подальшому використовуватись так, що середня величина створення благ в одиницю часу дорівнює Π).

Тоді можна говорити, що домогосподарство є такою точкою виробництва (економічним джерелом) з інтенсивністю Π .

Тобто, домогосподарство є одночасно і точкою виробництва, і точкою споживання, причому, у даній постановці задачі, – з однаковими за модулем інтенсивностями. Це означає, що домогосподарство знаходиться в стані, коли його потреби повністю задовольняються за рахунок створених благ, тобто існує в умовах самозабезпечення.

Можна припустити, що накладання однакових за інтенсивностями матеріальних потоків від точки спо-

живання та від точки виробництва відбувається за принципом суперпозиції, і результат має вигляд $V_1 + V_2 = 0$, тобто рух повністю відсутній. Але це не вірно з огляду на (рис. 1, рис. 2) та з математичної точки зору.

Розглянемо декартову систему координат (x ; y). Якщо на вертикальній осі симетрично початку координат у точках з абсцисами $\pm h$ розташувати джерело та стік однакової інтенсивності, а після цього зближувати їх у бік початку координат на нескінченно малу відстань, то в результаті граничного переходу: $h \rightarrow 0$, $|\Pi| \rightarrow \infty$ величина $\Pi \cdot 2h$ спрямовується до скінченної величини m . У цьому випадку виникає так званий потік диполя з моментом m [11] (рис. 3).

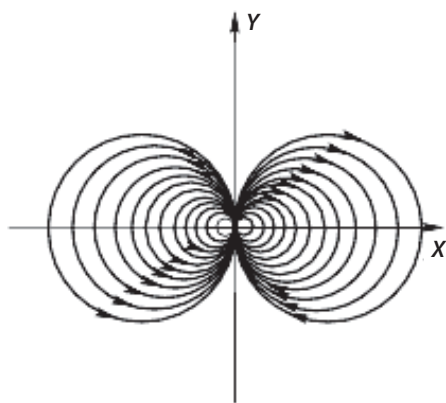

Рис. 3. Структура потоку диполя

Тобто, у результаті розташування економічного джерела та економічного стоку на нескінченно малій відстані одне від одного виникає упорядкований потік, який спрямовує всі створені ресурси на задоволення власних потреб (або на заміщення раніше створених після їх споживання) та відповідає замкненій економічній системі. Наявність множини циклічних переходів (див. рис. 3) можна пояснити тим, що простір є неперервним, а утворений потік є усталеним.

Очевидно, що структура потоку диполя є симетричною відносно осі (віссиметричною), на якій в даному випадку розташовані джерело та стік.

На основі введених припущень та проведеного аналізу пропонуємо таке визначення: замкнена економічна система, яка функціонує в умовах автаркії, називається *економічним диполем*.

З огляду на досліджувану задачу та введене визначення можна стверджувати, що в умовах натурального господарства, домогосподарство є економічним диполем.

ВИСНОВКИ

Таким чином, проведені дослідження дозволяють встановити такі основні факти.

Споживання (розповсюдження) ресурсів ізольованою точкою споживання (виробництва) має таку ж просторову структуру та швидкісні характеристики, як рух рідини в області стоку (джерела).

Зазначені залежності є підставою для прийняття гіпотези про ізоморфний зв'язок між стоком (джерелом)

та точкою споживання (виробництва), що дасть змогу в подальшому застосувати наявний математичний апарат до вивчення економічної поведінки економічних агентів, зокрема домогосподарств.

Концептуальна модель замкненої економічної системи у вигляді комбінації економічного джерела та економічного стоку з однаковими за модулем інтенсивностями отримала назву – економічний диполь, що, зокрема, відповідає економічній поведінці домогосподарства в умовах автаркії.

Подальший розвиток запропонованої методології дозволить проводити дослідження щодо можливої (необхідної) поведінкової реакції економічного агента на вплив як ендогенних, так і екзогенних факторів. Тобто, в умовах переходу від замкненої до відкритої економіки.

Виявлено, що структура та динаміка досліджуваних матеріальних потоків залежить від мотиваційного фактора, який будемо назвати «бажання...» та характеризувати від'ємною величиною за наявності «бажання споживати» та додатною – за наявності «бажання виробляти».

Фізичним аналогом зазначеної величини є тиск. Прийняття цього факту дозволяє розширювати економічні моделі економічної поведінки за рахунок розвитку виявлених та пошуку нових міждисциплінарних зв'язків.

Напрямки подальших досліджень вбачаємо також в переході від концептуальної моделі до економіко-математичного аналогу. При цьому, доцільним є перехід від координат, що відповідають розташуванню системи (економічного агента), до компонент, що характеризують її соціально-економічний стан. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Іващенко М. В. Інституціональні характеристики споживчої поведінки домогосподарств на українському ринку в умовах кризових явищ в економіці / М. В. Іващенко // Вісник університету банківської справи національного банку України. – 2001. – № 3 (12). – С. 70–73.
2. Шаманська О. Прагматика реалізації дохідної поведінки домогосподарства в контексті сучасних тенденцій / О. Шаманська // Галицький економічний вісник. – 2013. – № 1 (40). – С. 112–118.
3. Буданов В. Г. Синергетическая парадигма. Синергетика образования / В. Г. Буданов. – М.: Прогресс-Традиция, – 2007. – С. 174–209.
4. Бакурова А. В. Концепція моделювання самоорганізації соціально-економічних систем / А. В. Бакурова // Держава та регіони. – 2010. – № 2. – С. 21–28.
5. Ёлкина О. С. Математическое моделирование стратегий экономического поведения людей на рынке труда / О. С. Ёлкина, Е. В. Гуревич, А. К. Гуц // Математические структуры и моделирование. – 2005. – № 15. – С. 107–111.
6. Милованов В. П. Неравновесные социально-экономические системы: синергетика и самоорганизация / В. П. Милованов. – М.: Эдиториал, 2001. – 264 с.
7. Іванов Р. В. Гетерогенна модель міграції населення в межах міста / Р. В. Іванов // Економічний простір. – Вип. 57. – Д.: ДВНЗ «ПДАБА», 2012. – С. 210–216.
8. Популярный экономико-статистический словарь-справочник / Под. ред. И. И. Елисевой. – М.: Финансы и статистика, 1993. – С. 38.
9. Ломачинська І. А. Формування фінансової поведінки вітчизняних домогосподарств в сучасних умовах розвитку націо-

нальної економіки / І. А. Ломачинська // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 3, Т. 1. – С. 172–174.

10. Лойцянский Л. Г. Механика жидкости и газа / Л. Г. Лойцянский. – М.: Наука, 2003. – 846 с.

11. Милн-Томсон Л. М. Теоретическая гидродинамика / Л. М. Милн-Томсон. – М.: Мир, 1964. – 655 с.

12. Занг В.-Б. Синергетическая экономика. Время и переменные в нелинейной экономической теории / В.-Б. Занг. – М.: Мир, 1999. – 335 с.

13. Валовой Д. В. Рыночная экономика. Возникновение, эволюция и сущность. – М.: Инфра, 2003. – 492 с.

REFERENCES

Budanov, V. G. *Sinergeticheskaia paradigma. Sinergetika obrazovaniia* [Synergetic Paradigm. Synergetics education]. Moscow: Progress-Traditsiia, 2007.

Bakurova, A. V. "Kontseptsiiia modeliuvannia samoorhanizatsii sotsialno-ekonomichnykh system" [The concept of self-modeling socio-economic systems]. *Derzhava ta rehiony*, no. 2 (2010): 21-28.

Elkina, O. S., Gurevich, E. V., and Guts, A. K. "Matematicheskoe modelirovanie strategiy ekonomicheskogo povedeniia liudey na rynke truda" [Mathematical modeling strategies of economic behavior of people in the labor market]. *Matematicheskie struktury i modelirovanie*, no. 15 (2005): 107-111.

Ivashchenko, M. V. "Instytutsionalni kharakterystyky spozhyvchoi povedinky domohospodarstv na ukrainskomu rynku v umovakh kryzovykh iavlyshch v ekonomitsii" [Institutional characteristics of consumer behavior of households in the Ukrainian market under the economic crisis]. *Visnyk universytetu bankivskoi spravy natsionalnogo banku Ukrainy*, no. 3 (12) (2001): 70-73.

Ivanov, R. V. "Heterohenna model mihratsii naselennia v mezhakh mista" [The heterogeneous pattern of migration within the city]. *Ekonomichnyi prostir*, no. 57 (2012): 210-216.

Lomachynska, I. A. "Formuvannia finansovoi povedinky vitchyznianskykh domohospodarstv v suchasnykh umovakh rozvytku natsionalnoi ekonomiky" [Formation domestic financial behavior of households in the current conditions of the national economy]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnogo universytetu*, vol. 1, no. 3 (2011): 172-174.

Loytsianskiy, L. G. *Mekhanika zhidkosti i gaza* [Fluid Mechanics]. Moscow: Nauka, 2003.

Milovanov, V. P. *Neravnovesnye sotsialno-ekonomicheskie sistemy: sinergetika i samoorganizatsiia* [Nonequilibrium socio-economic system: Synergetics and self-organization]. Moscow: Editorial, 2001.

Miln-Tomson, L. M. *Teoreticheskaia gidrodinamika* [Theoretical hydrodynamics]. Moscow: Mir, 1964.

Populiarnyy ekonomiko-statisticheskyy slovar-spravochnik [Popular Dictionary of Economics and Statistics catalog]. Moscow: Finansy i statistika, 1993.

Shamanska, O. "Prahmatyka realizatsii dokhidnoi povedinky domohospodarstva v konteksti suchasnykh tendentsii" [Pragmatics implementing revenue household behavior in the context of current trends]. *Halyskyi ekonomichnyi visnyk*, no. 1 (40) (2013): 112-118.

Valovoy, D. V. *Rynochnaia ekonomika. Vozniknovenie, evoliutsiia i sushchnost* [Market economy. Emergence, evolution and nature]. Moscow: Infra, 2003.

Zang, V. B. *Sinergeticheskaia ekonomika. Vremia i peremennye v nelineynoy ekonomicheskoy teorii* [The synergetic economics. Time and variables in the economic theory of nonlinear]. Moscow: Mir, 1999.

ЕКОНОМЕТРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ФАКТОРІВ НА ДИНАМІКУ КОТИРУВАННЯ КУРСУ ДОЛАРА США НА ВАЛЮТНОМУ РИНКУ УКРАЇНИ

© 2015 ЛЯШЕНКО О. І., КРИЦУН К. І.

УДК 330.4 /C51, C52, C53

Ляшенко О. І., Крицун К. І. Економетричне дослідження впливу макроекономічних факторів на динаміку котирування курсу долара США на валютному ринку України

Досліджено вплив макрофакторів на котирування валютного курсу на валютному ринку України в умовах валютного коридору. Побудовано три моделі зі зведенням даних до стаціонарного вигляду трьома способами, а також проаналізовано числові характеристики моделей. Перевірено регресії на наявність автокореляції, гетероскедастичності та мультиколінеарності. За трьома моделями побудовано прогнози значень на три періоди, починаючи з 4 кварталу 2014 р. по 2 квартал 2015 р. а також оцінено їхню абсолютну середню похибку у відсотках. Досліджено різницю між валютним курсом на міжбанку та валютним курсом за абсолютним паритетом купівельної спроможності. Розглянуто попередні дослідження в галузі прогнозування валютних курсів та економетричного прогнозування на валютному ринку для різних режимів валютного регулювання. Досліджено та проаналізовано перспективи прогнозування валютного курсу на валютному ринку України.

Ключові слова: моделювання, прогнозування валютного курсу, регресія, стаціонарність рядів.

Рис.: 1. **Табл.:** 3. **Формул:** 5. **Бібл.:** 14.

Ляшенко Олена Ігорівна – доктор економічних наук, професор кафедри економічної кібернетики, Київський національний університет ім. Т. Шевченка (вул. Володимирська, 60, Київ, 01601, Україна)

E-mail: lyashenko@univ.kiev.ua

Крицун Катерина Ігорівна – аспірантка, кафедра економічної кібернетики, Київський національний університет ім. Т. Шевченка (вул. Володимирська, 60, Київ, 01601, Україна)

E-mail: kateryna.krytsun@gmail.com

УДК 330.4 /C51, C52, C53

Ляшенко Е. И., Крицун Е. И. Эконометрические исследования влияния макроэкономических факторов на динамику котирувки курса доллара США на валютном рынке Украины

Исследовано влияние макрофакторов на котирувки валютного курса на валютном рынке Украины в условиях валютного коридора. Построены три модели с приведением данных к стационарности тремя способами, а также проанализированы числовые характеристики моделей. Проверены регрессии на наличие автокорреляции, гетероскедастичности и мультиколлинеарности. По трем моделям построены прогнозные значения на три периода, начиная с 4 квартала 2014 г. по 2 квартал 2015 г., а также оценена их абсолютная средняя погрешность в процентах. Исследована разница между валютным курсом на межбанке и валютным курсом по абсолютному паритету покупательной способности. Рассмотрены предшествующие исследования в области прогнозирования валютных курсов и эконометрического прогнозирования на валютном рынке для различных режимов валютного регулирования. Исследованы и проанализированы перспективы прогнозирования валютного курса на валютном рынке Украины.

Ключевые слова: моделирование, прогнозирование валютного курса, регрессия, стационарность рядов.

Рис.: 1. **Табл.:** 3. **Формул:** 5. **Библ.:** 14.

Ляшенко Елена Игоревна – доктор экономических наук, профессор кафедры экономической кибернетики, Киевский национальный университет им. Т. Шевченко (ул. Владимирская, 60, Киев, 01601, Украина)

E-mail: lyashenko@univ.kiev.ua

Крицун Екатерина Игоревна – аспирантка, кафедра экономической кибернетики, Киевский национальный университет им. Т. Шевченко (ул. Владимирская, 60, Киев, 01601, Украина)

E-mail: kateryna.krytsun@gmail.com

UDC 330.4 /C51, C52, C53

Lyashenko O. I., Krytsun K. I. Econometric Studies of the Influence of Macroeconomic Factors on the Rate Quotes Dynamics for the US-Dollar at the Currency Market of Ukraine

The influence of macro factors on the exchange rate quotes at the currency market of Ukraine in conditions of currency corridor has been examined. Three models with three ways revaluation of data towards stationarity has been built, the quantitative characters of these models has been analyzed as well. Regressions were tested for presence of autocorrelation, heteroscedasticity and multicollinearity. On the basis of the three models, the forecasted values for three periods have been built, from the 4th quarter of 2014 till the 2nd quarter of 2015, as well as their absolute average error in percentage has been estimated. The difference between the exchange rate at the interbank market and the exchange rate for absolute purchasing parity has been explored. Previous research in the field of exchange rate prognosing and econometric forecasting at the currency market for different modes of currency regulation has been considered. The perspectives of prognosing the exchange rate at the currency market of Ukraine have been examined and analyzed.

Key words: simulation, prognosting the exchange rate, regression, stationarity of series.

Pic.: 1. **Tabl.:** 3. **Formulae:** 5. **Bibl.:** 14.

Lyashenko Olena I. – Doctor of Science (Economics), Professor of the Department of Economic Cybernetics, Kyiv National University named after T. Shevchenko (vul. Volodymyrska, 60, Kyiv, 01601, Ukraine)

E-mail: lyashenko@univ.kiev.ua

Krytsun Kateryna I. – Postgraduate Student, Department of Economic Cybernetics, Kyiv National University named after T. Shevchenko (vul. Volodymyrska, 60, Kyiv, 01601, Ukraine)

E-mail: kateryna.krytsun@gmail.com

Валютний курс на сьогодні є одним із основних показників, що визначає економічний стан країни, а тому і добробут усіх людей, що проживають у ній. Відповідно такий індикатор вказує на ефективність та «правильність» впровадження валютної політики урядом. Валютна політика в країні може сприяти економічному зростанню чи сповільнювати цей процес,

а також впливати на діяльність підприємств, експорт, імпорт, на цілі галузі чи сектори економіки країни тощо.

Валютний курс, як вираження ціни грошової одиниці однієї країни в грошових одиницях іншої, являє собою інструмент державної політики, а також проявляє себе фактором, що впливає на збільшення виробництва та експорту. Валютний режим є основною формою реалізації валютно-курсової політики.

Незважаючи на те, що дослідженню валютного курсу, чинників впливу на його динаміку та його взаємозв'язків з іншими макроекономічними параметрами приділяється значна увага, до цього часу не існує універсальної теорії чи моделі валютного курсоутворення, яка була б правильною для більшості країн за різних економічних умов [3].

Динаміку валютних курсів досліджував відомий науковець Г. Кессел, який сформував теорію паритету купівельної спроможності [12].

Дослідженням прогнозування, динаміки, волатильності валютних курсів та політики валютного курсоутворення займалися такі іноземні вчені, як: Р. Дорнбуш [9], Р. Флуд [10], С. Кім [11], М. Тейлор [12], М. Жоржі [13], а також вітчизняні науковці: В. Геєць [2], Р. Голуб [3], О. Колдовський [4], О. Сергієнко [5], А. Ставицький [6], О. Черняк [7].

У роботі пропонується модель взаємозв'язку між котируванням валютного курсу по відношенню до гривні та макрофакторами. Обсяг даних – 38 спостережень.

Протягом 9 місяців курс долара зростав по відношенню до гривні, а отже, гривня девальвувала, що сигналізує про проблеми в економічній і політичній сферах держави.

Метою статті є дослідження впливу макрофакторів на зміну валютного курсу та побудова моделі, яка б дозволила прогнозувати рівень валютного курсу, що є надзвичайно важливим при формуванні бюджетної політики та оцінці результатів зовнішньоекономічної діяльності.

Згідно з теорією паритету купівельної спроможності (ПКС) ціни на гомогенні товари, що беруть участь у зовнішньоторговельному обороті, у різних країнах пристосовуються таким чином, щоб бути збалансованими. Відповідним чином пристосовується і валютний курс у країнах, що досліджуються. Розрахуємо курс долара США до гривні за абсолютним паритетом купівельної спроможності (табл. 1).

За результатами обчислень було отримано, що розрахунковий курс гривні по відношенню до долара складає 17,19 грн, у той час як валютний курс на міжбанку – майже 22 грн (21,94 станом на 06.09.2015). Проте середня зарплата складає близько 2500 дол. у США, в Украї-

ні ж на 2015 р. середня зарплата становила 3954,286 грн відповідно, середня зарплата за ПКС (паритетом купівельної спроможності) складає 230 дол. Якщо ж розрахувати середню зарплату за курсом на міжбанку, то вона становитиме 179,74 дол. Таким чином, курс долара за ПКС у 1,3 нижчий за курс на міжбанку. Така різниця між курсом за ПКС і курсом на міжбанку спричинена тим, що при зростанні курсу на міжбанку ціни на товари теж зростають, але повільніше, тому що при рівності курсів за ПКС і на міжбанку кінцевий споживач не зможе купувати продукцію, через що купівельна спроможність населення досягне негативного результату.

Паритет купівельної спроможності дає лише приблизні оцінки прогнозованого валютного курсу, і скоріше за все, доцільний як допоміжний засіб при прогнозуванні.

На рис. 1 відображено вплив деяких факторів, які визначають курс валюти за паритетом купівельної спроможності.

Валютний курс у країні залежно від економічної політики та політики уряду може підпорядковуватись такому з режимів: фіксованому, вільно плаваючому, регульованому плаваючому, множинному. Установлення певного режиму валютного котирування здійснюється з метою стабілізації економічних процесів у країні. З 1997 р. в Україні був установлений режим «регульованого плаваючого» курсу, який інакше називається «валютний коридор». При регульованому плаваючому курсі відчутний вплив Національного (Центрального) банку, який вирівнює коротко- та середньострокові коливання курсу на валютному ринку. Проте за такого режиму необхідна наявність значних валютних резервів. При цьому також відбувається зростання ролі фінансової та монетарної політики уряду, яка здійснюється з метою регулювання котирування курсу валют по відношенню до національної грошової одиниці.

Центральний банк як ключовий інститут на валютному ринку країни може впливати на валютний курс за допомогою інтервенцій, монетарної політики тощо.

Валютною інтервенцією є операція щодо купівлі чи продажу іноземної валюти Центральним (Національним) банком. Така операція здійснюється з метою під-

Таблиця 1

Розрахунок валютного курсу на основі теорії абсолютного паритету купівельної спроможності

Продукти	Сполучені Штати Америки	Україна	Розрахунковий валютний курс
Молоко	0,99	10,8	10,91
Білий хліб	2,5	7,2	2,88
М'ясо птиці	8,45	31,18	3,69
Пара взуття	87,22	1500	17,20
Бензин	0,75	20,27	27,03
Вода, 1,5 л	1,77	8,10	4,58
Ціна на золото	36,05	789,42	21,90
Усього	137,73	2366,97	17,19

Джерело: сформовано авторами на основі даних [14].

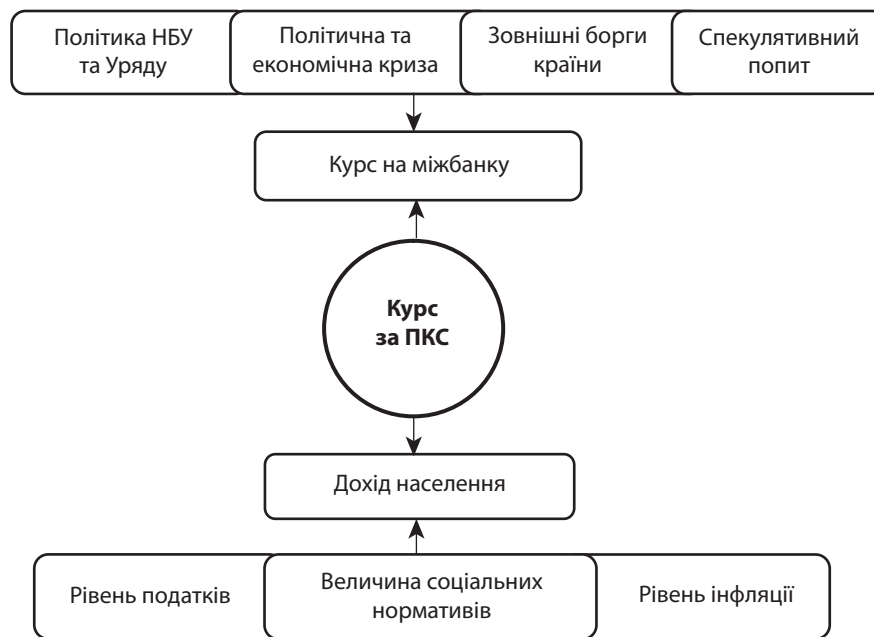

Рис. 1. Вплив факторів на доходи населення, курс на міжбанку, курс за паритетом купівельної спроможності

Джерело: побудовано авторами.

тримання ринкового курсу національної валюти. Валютні інтервенції мають позитивний вплив при коротко- чи середньострокових змінах у попиті та пропозиції. Проте у випадку довгострокових коливань, що спричинені внутрішніми макропроцесами, політичною нестабільністю, така політика призведе до поліпшення стану національної валюти лише на певний час, далі уряд повинен впроваджувати заходи для врівноваження платіжного балансу. У протилежному випадку зменшення валютних резервів призведе до кризи на валютному ринку.

В Україні Національний банк застосовує валютні інтервенції, валютні обмеження, дисконтну політику з метою валютного регулювання.

Режим «валютного коридору» надає підтримку та опір на валютному ринку, що дозволяє сформувати уявлення про розкид цін. Чим ширший валютний коридор, тим більшою мірою коливання валютного курсу відповідає реальному співвідношенню ринкового попиту та пропозиції на валюту.

Визначимо взаємозв'язок між котирування курсу долара по відношенню до гривні та макрофакторами, такими як: рівень безробіття – у відсотках, витрати населення – у млн грн, індекс S&P500, облікова ставка Національного банку України (НБУ), світові ціни на нафту – у доларах Сполучених Штатів Америки (США) за барель, індекс «Першої Фондової Торговельної Системи (ПФТС), міжнародний індекс долара (RDIB), резерви НБУ, заощадження населення, грошова маса (M_0), прямі іноземні інвестиції, дохід населення, імпорт та експорт товарів, ціна на золото за грам – у доларах США, валовий внутрішній продукт України (ВВП), зовнішній борг країни та індекс споживчих цін.

У результаті побудови моделі лінійної множинної регресії залежності курсу долара від наведених вище незалежних змінних виявлено, що модель є адекватною,

а отже, взаємозв'язок між змінними є, тіснота зв'язку між ними – майже 98 %, проте такий високий показник може свідчити про наявність мультиколінеарності, що є негативним явищем, коли незалежні змінні мають між собою лінійний зв'язок і їхня зміна здійснюється синхронно. Стандартне відхилення вільного коефіцієнта є надто великим, більша частина факторів є статистично незначимою при рівні значущості 0,05, що свідчить про те, що прогнозувати за даною регресією не варто. За критерієм Уайта та Бройша – Пагана – Годфрі присутня гетероскедастичність. Це все призведе до невірної прогнозу, тому що при дослідженні часових рядів дисперсія збурень буде збільшуватись при збільшенні значень самих часових рядів. Тому для того, щоб отримати вдалу регресію, необхідно переконатись, що кожен часовий ряд є стаціонарним.

Стаціонарний часовий ряд – це набір даних, який характеризується тим, що рівні коливаються навколо постійної середньої. У практичній аналітичній роботі стаціонарність часового ряду означає відсутність тренду, систематичних змін дисперсії, чітких періодичних флуктуацій (коливань), систематично мінливих залежностей між елементами часового ряду. Нестационарні часові ряди найчастіше зустрічаються в торгівлі, економіці, де прогнозування є важливим.

Для того, щоб перевірити досліджувані часові ряди, використаємо тест Дікі – Фуллера у програмному пакеті EvIEWS. У результаті перевірки часових рядів було отримано, що стаціонарними змінними виявились індекс споживчих цін (*cpi*), інвестиції (*investments*) та світова ціна на нафту (*oil*), інші змінні – нестационарні. Більшість економічних часових рядів є нестационарними, а економічні явища та процеси не є лінійними.

Побудуємо регресію, використовуючи природи для перетворення часових рядів до стаціонарного вигляду. У результаті отримано нову лінійну регресію залеж-

ності приросту курсу долара від приростів незалежних змінних. Дана модель з різницями ряду є адекватною, проте лише коефіцієнт при змінній $D(RATE)$ є статистично значимим. А отже, це означає, що потрібно знайти іншу, тобто кращу функціональну форму для регресії з різницями та виключити ті змінні, які погіршують якість моделі. Побудована модель має такий вигляд:

$$\begin{aligned} D(USD) = & 22,73 - 0,001D(M0,2) - \\ & - 0,01D(INVESTMENTS) - \\ & - 0,0113D(IMP\_ABS) + 26,32D(RATE), \end{aligned} \quad (1)$$

де $D(USD)$ – приріст курсу долара по відношенню до гривні;

$D(M0,2)$ – темп приросту грошової маси;

$D(INVESTMENTS)$ – приріст інвестицій;

$D(IMP\_ABS)$ – приріст імпорту;

$D(RATE)$ – приріст облікової ставки НБУ.

Рівняння (1) є різницевою рівнянням другого порядку. Модель з різницями ряду є адекватною, коефіцієнти регресії статистично значимими. Незалежні змінні на 59,9% пояснюють зміну приросту курсу долара на валютному ринку. Відповідно слабкий зв'язок показує решта показників – вплив державної політики та встановленого режиму «валютного коридору».

За допомогою вбудованої функції Variance Inflation Factors виявлено, що мультиколінераність відсутня і лінійного зв'язку між незалежними змінними немає.

За допомогою критерію Харке – Бера було встановлено, що залишки регресії не розподілені за нормальним законом, тому при перевірці на подальші тести будемо аналізувати отриманий результат за значенням χ^2 -квдрат.

За критерієм Бройша – Годфрі та за статистикою Дарбіна – Уотсона автокореляція відсутня. За критерієм Глейзера встановлено, що регресія характеризується гомоскедастичністю залишків. Параметри моделі є стабільні за CUSUM-тестом.

Приріст курсу долара по відношенню до гривні прямопропорційно залежить від приросту облікової ставки, вплив якої за значенням коефіцієнта є найбільшим. При зростанні приросту імпорту, приросту грошового агрегату M_0 , а також приросту інвестицій на одиницю курс на валютному ринку буде зменшуватись на величину коефіцієнтів 0,01, 0,01 та 0,0113 відповідно.

Наступним етапом дослідження є приведення часового ряду до стаціонарного за допомогою нормалізації даних. Нормалізація – це процес, у результаті якого всі вхідні дані зводяться до єдиної шкали виміру, що дає можливість зменшити додатковий вплив показника на результат побудованої моделі.

Одним із способів трансформації часового ряду в стаціонарний є нормалізація за формулою:

$$x_t^n = \frac{x_t - \bar{x}}{SD}, \quad (2)$$

де x_t^n – значення часового ряду, перетворене нормалізацією у часі t ;

x_t – значення часового ряду, неперетворене у часі t ;

$\bar{x}$ – середнє значень часового ряду;

SD – стандартне відхилення [1].

За допомогою нормалізації змінних було побудовано ще одну, але нелінійну множинну регресію. Після зміни функціональної форми та виключення з моделі незначущих змінних отримано нові результати регресії:

$$\begin{aligned} USD\_NORM = & 0,573012 \cdot IMPORT\_NORM + \\ & + 0,617227 \cdot M0\_NORM^2 + 0,822728 \times \\ & \times RESERVES\_NORM(-1) + 0,267734 \times \\ & \times SAVE\_NORM - 3,773390, \end{aligned} \quad (3)$$

де USD_NORM – нормалізоване значення курсу долара;

$IMPORT\_NORM$ – нормалізоване значення імпорту;

$M0\_NORM$ – нормалізоване значення грошового агрегату M_0 ;

$RESERVES\_NORM(-1)$ – нормоване значення золотовалютних резервів із лагом;

$SAVE\_NORM$ – заощадження населення.

Рівняння (3) – нелінійна множинна регресія, незалежні змінні в якій на 89% пояснюють динаміку залежної змінної USD_NORM . Стандартна похибка невелика, а це свідчить, що помилка прогнозу буде, відповідно, теж невеликою, і саме прогнозне значення буде більш точним. Модель адекватна за критерієм Фішера. Усі коефіцієнти регресії є статистично значимими. За VIF-критерієм відсутня мультиколінерність. За критерієм Харке – Бера – залишки регресії розподілені за нормальним законом. За допомогою тесту Льюнга – Бокса отримали, що автокореляція відсутня аж до 16 порядку. Залишки регресії є гомоскедастичними. За CUSUM-тестом параметри моделі також стабільні й не виходять за 5% обмеження.

Нормалізоване значення курсу долара по відношенню до гривні прямопропорційно залежить від: імпорту, грошової маси M_0 , запасу золотовалютних резервів попереднього періоду та заощаджень населення. Збільшення нічим «непідкріпленої» грошової маси в обігу спричинить знецінення національної грошової одиниці. У моделі найвпливовішим фактором є запас золотовалютних резервів у країні. Проте при зростанні золотовалютних резервів гривня повинна зміцнюватись, тому знак перед змінною повинен бути протилежний. На нашу думку, це спричинено постійним зменшенням обсягу золотовалютних резервів країни, і в моделі розуміється як сама тенденція до зменшення, тому, відповідно, подальше зменшення золотовалютних запасів у державі спричинить дестабілізацію курсу, і національна валюта буде дешевшати у порівнянні з долларом.

Третім способом приведення нестационарних рядів даних до стаціонарного є логарифмування. Побудуємо нову регресію за допомогою логарифмування кожної змінної. У результаті отримано таку залежність:

$$\begin{aligned} LN\_USD = & 0,719LN\_GOLD - 0,468LN\_OIL + \\ & + 0,514LN\_RATE + 0,646LN\_SP500CLOSE + \\ & + 0,762LN\_UNEMPLOYMENT - 3,736, \end{aligned} \quad (4)$$

де LN_USD – натуральний логарифм курсу долара;

LN_GOLD – натуральний логарифм світової ціни на золото;

LN_OIL – натуральний логарифм світової ціни на нафту;

LN_RATE – натуральний логарифм облікової ставки Національного банку України;
 $LN\_SP500CLOSE$ – натуральний логарифм індексу StandardandPoor's 500 на момент закриття;
 $LN\_UNEMPLOYMENT$ – натуральний логарифм рівня безробіття.

Регресія (4) за критерієм Фішера є адекватною. Залежні змінні пояснюють динаміку залежної змінної на 96 %. Відхилення для вільного коефіцієнта складає 30 % від ряду, що є значним фактором погіршення регресії.

Мультиколінеарність за Центральним VIF відсутня. За Нецентральним – присутня. За статистикою Харке – Бера залишки регресії розподілені за нормальним законом. За критерієм Льюнга – Бокса автокореляція відсутня до 16 порядку. За критеріями Бройша – Пагана – Годфрі та Глейзера залишки регресії гомоскедастичні. Проте параметри моделі за CUSUM-тестом на початку 2014 р. є нестабільними, тому можна сказати, що дестабілізація параметрів спричинена початком дестабілізації політичної ситуації в Україні.

На логарифм котирування курсу долара по відношенню до гривні прямопропорційно впливають прологарифмовані значення: ціни на золото, відсоткової ставки, індексу Standard&Poors 500, а також рівень безробіття в країні. Обернено пропорційно на логарифм котирування курсу долара впливає прологарифмоване значення світових цін на нафту. Найбільш впливовим фактором у даній моделі є рівень безробіття. При зростанні безробіття буде зростати котирування валютного курсу, оскільки національна валюта буде знецінюватись. І, відповідно, висока відсоткова ставка буде сприяти притоку нових інвестицій та капіталу і зменшувати рівень безробіття.

Перевіримо, наскільки точним буде прогноз за кожною із побудованих регресій. Для цього розширимо діапазон наших спостережень до 2 кварталу 2015 р. Внесемо реальні дані в кожен з незалежних змінних і спрогнозуємо майбутнє значення залежної змінної.

За кожною регресією отримано прогнозні значення, наведені в табл. 2.

Порахуємо точність прогнозу у відсотках за допомогою розрахунку середньої абсолютної похибки (табл. 3) у відсотках за такою формулою:

$$MAPE = \frac{1}{N} \sum_{t=1}^N \frac{|Z(t) - \bar{Z}(t)|}{Z(t)} \cdot 100\%, \quad (5)$$

де $Z(t)$ – фактичне значення часового ряду;
 $\bar{Z}(t)$ – прогнозне значення часового ряду.

Таблиця 3

Розрахунок похибки прогнозу за трьома регресіями

Показник	Прирости, %	Нормалізація, %	Логарифмування, %
MAPE	16,5	16,4	16,6

Джерело: розраховано авторами за допомогою Excel.

Прогноз є достатньо точним при значенні MAPE до 10 %. Якщо середня абсолютна похибка у відсотках становить 10–20 %, тоді прогноз є достатньо хорошим, а при 20–50 % вважається допустимим [8, с. 183]. Проте характеристика прогнозу для різних ринків та прогнозованих часових рядів буде різною. Наприклад, для стабільного ринку, де коливання цін не є частим явищем, показник MAPE для прогнозованих значень має бути менший, ніж для більш динамічних ринків. Отже, у нашому випадку можна сказати, що побудовані регресії в середньому мають похибку прогнозу 16,5 %, що є досить непоганим показником точності прогнозованих значень, особливо в період економічної та політичної дестабілізації. Найточнішим за критерієм MAPE виявився прогноз при використанні нормованих даних. А найякіснішою регресією за всіма параметрами можна вважати регресію (2) із нормованими даними. Проте при проведенні дослідження виникають проблеми з отриманням деяких даних для розрахунків у зв'язку із затримкою їх публікації на офіційних сайтах проміжком часу у квартал. Взагалі слід зазначити, що прогнозування є більш ефективним та інформативним для країн зі стабільним економічним та політичним станом.

ВИСНОВКИ

Протягом багатьох десятиліть вивчали та досліджували явища на валютному ринку. Вчені та науковці із різних країн світу намагались описати динаміку явищ та процесів на валютному ринку за допомогою різних моделей. Описано багато способів прогнозування майбутніх значень котирувань та виділено в окремі напрями. Проте для прогнозування необхідна стабільність як в економіці, так і в політиці країни, тоді прогнозні значення будуть найбільш точними та близькими до реальних. Неможливо включити до моделі всі фактори впливу. Значну роль також відіграє і політика уряду, Центрального (Національного) банку. Також неабияку роль відіграє статистика. Досліднику-аналітику опрацювати дані, які є або недоступними, або неповними, або різнотипними, досить складно, і приведення даних до єдиного вигляду займає чимало часу.

Таблиця 2

Прогнозні значення із використанням трьох регресій та реальні дані

Дата	Логарифмування	Нормалізація	Прирости	Реальні дані
4 кв. 2014 р.	1606,363	2071,516499	1331,791	1444,21
1 кв. 2015 р.	2430,154	2156,606025	1511,62	2090,28
2 кв. 2015 р.	2649,937	2108,585034	1860,651	2167,862

Джерело: розраховано авторами у Eviewsta Excel.

За останніми даними, Національний банк України відмовився від прогнозування курсу валюти. Варто відмітити, що все ж таки для валютного ринку України варто використовувати теоретичний прогноз, пов'язаний із політикою Національного банку та уряду країни, попитом та пропозицією на валюту, а також очікуванням населення тощо.

У статті здійснена кількісна оцінка на основі трьох різних моделей. Найкращою регресією виявилась економетрична модель із нормалізованими змінними. Проте існують деякі недоліки такого прогнозування та моделювання. Наприклад, складно передбачити такі показники, як грошова маса чи відсоткова ставка, коефіцієнти кореляції в моделі можуть бути мінливими, що буде призводити до значної похибки у прогнозі. Крім того, вибір незалежних змінних залежить від суб'єктивної оцінки дослідника. Існує велика кількість оцифрованих моделей, що здатні прогнозувати економічні процеси. Зазвичай результати прогнозів, розрахованих за допомогою комп'ютерних систем, доповнюються аналітиками, науковцями.

Кількісне прогнозування на валютному ринку на даний момент не є перспективним, поки країна переживає економічну та політичну кризи. Тому, щоб передбачити майбутні зміни на валютному ринку, потрібно відслідковувати динаміку основних макрофакторів, що здатні впливати на стабільність національної валюти, такі як стан зведеного платіжного балансу, динаміка дефіциту державних фінансів, динаміка рівня депозитів у банківській системі, обсяги валютних вкладів фізичних та юридичних осіб, динаміка індексу долара щодо інших провідних валют, рівень золотовалютних резервів, зовнішні та внутрішні борги держави, а також фактори настрою у населення: рівень споживчих настроїв або рівень споживання населення, непоінформованість, панічні очікування та недовіра до уряду, напруження та стрес через проведення бойових дій на території України тощо. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Белз О. Г. Усунення нестационарності часових рядів під час статистичного моделювання соціально-економічних процесів / О. Г. Белз // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 11. – С. 163–171 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ape_2013_11_25.pdf
2. Геєць В. М. Цінова конкуренція чи цінова стабільність: дуалізм політики економічного зростання / В. М. Геєць // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 4. – С. 9–31 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ief.org.ua/Text/Dualizm_EP405.pdf
3. Голуб Р. Р. Теоретико-методологічний аналіз монетарного підходу до моделювання валютного курсу / Р. Р. Голуб // Бізнес Інформ. – 2015. – № 1. – С. 116–123 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.business-inform.net/pdf/2015/1_0/116_123.pdf
4. Колдовський А. В. Гібридна динамічна модель прогнозування як інструмент дослідження оптимального валютного курсу в системі валютного регулювання / А. В. Колдовський // Бізнес Інформ. – 2013. – № 3. – С. 173–176 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10048/1/Hibrydna%20dinamichna%20model.pdf>

5. Сергієнко О. А. Моделі прогнозування валютних курсів в системі управління конкурентоспроможністю підприємства / О. А. Сергієнко, М. С. Татар // Проблеми економіки. – Харків : НДЦ Індустріальних проблем розвитку НАН України; ВД «Н-ЖЕК», 2013. – № 2. – С. 268–278 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.problecon.com/pdf/2013/2_0/268_278.pdf

6. Ставицький А. В. Вплив монетарної політики на економічну безпеку України / А. В. Ставицький, В. Р. Хом'як // Фінанси України. – 2007. – № 10. – С. 51–59 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://andriyavstav.com.ua/Downloads/Articles/A_037.pdf

7. Черняк О. І. Причини валютної кризи та індикатори, що сигналізують про її наближення / О. І. Черняк, В. Р. Хом'як // Вісник Української академії банківської справи. – 2011. – № 2 (31). – С. 38–42 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.econom.univ.kiev.ua/articles/EC/Chernyak/Prychyny_Valutnoi_Kryzy_ta_indykatory_yki_sygnalisuyt_pro_nablyzhennia.pdf

8. Baley, P. Regional Competition / P. Baley, P. Friedrich // Springer-Verlag. – Berlin, 2010. – P. 184 [Electronic resource]. – Mode of access : https://books.google.com.ua/books?id=OSAPCQAAQBAJ&pg=PA183&lpg=PA183&dq=MAPE+20%25&source=bl&ots=053SpFI2vj&sig=VdrNSnN1h9Eznh6e1G5V8KQj2M&hl=uk&sa=X&ved=0CE8Q6AEwBmoVChMlrNCRw_uwyAIVQaZyCh3PaAto#v=onepage&q=MAPE%2020%25&f=false

9. Dornbusch, R. Exchange Rate Economics: Where Do We Stand? / Rudiger Dornbusch // Brookings Papers on Economic Activity. – 1980 [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.brookings.edu/~media/Projects/BPEA/1980%201/1980a_bpea_dornbusch_branson_whitman_kenen_houthakker_hall_lawrence_perry_fellner_brainard_vonfurstenburg.PDF

10. Flood, R. Explanations of Exchange-Rate Volatility and other Empirical Regularities in some Popular Models of the Foreign Exchange Market. 1981 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.nber.org/papers/w0625.pdf>

11. Kim, S. Global corporate finance: text and cases / Suk H. Kim, Seung H. Kim. 2006. – 6th ed. [Electronic resource]. – Mode of access : <https://books.google.com.ua/books?id=ooabd-PVKacC&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false>

12. Purchasing Power Parity and Real Exchange Rates / [Taylor, M., Fisher, C. and others] / Edited by Taylor M. – NY : Routledge, 2010 – P. 213 [Electronic resource]. – Mode of access : https://books.google.com.ua/books?id=NZbaAAAAQBAJ&pg=PA14&lpg=PA14&dq=cassel+g+Abnormal+Deviations+in+International+Exchanges&source=bl&ots=L-9Qn8md9Z&sig=ExGzceUXtbD5uAaOt6bns26r1wo&hl=uk&sa=X&ved=0CDcQ6AEwA2oVChMI_J_Qp-2wyAIVwvJyCh3KaZ0#v=onepage&q=cassel&f=false

13. Zorzi, M. Real Exchange Rate Forecasting and PPP: This Time the Random Walk Loses. 2015 / M. Zorzi, J. Muck, M. Rubaszek [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.dallasfed.org/assets/documents/institute/wpapers/2015/0229.pdf>

14. Офіційний сайт Державного комітету статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

REFERENCES

- Belz, O. "Usunennia nestatsionarnosti chasovykh riadiv pid chas statystychnoho modeliuвання sotsialno-ekonomichnykh protsesiv" [Removal of non stationary time series in the statistical modeling socio-economic processes]. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ape_2013_11_25.pdf
- Baley, P., and Friedrich, P. "Regional Competition" https://books.google.com.ua/books?id=OSAPCQAAQBAJ&pg=PA183&lpg=PA183&dq=MAPE+20%25&source=bl&ots=053SpFI2vj&sig=VdrNSnN1h9Eznh6e1G5V8KQj2M&hl=uk&sa=X&ved=0CE8Q6AEwBmoVChMlrNCRw_uwyAIVQaZyCh3PaAto#v=onepage&q=MAPE%2020%25&f=false
- Cherniak, O., and Khomiak, V. "Prychyny valiutnoi kryzy ta indykatory, shcho syhnalizuiut pro ii nablyzhennia" [The causes of

the currency crisis and indicators that signal its approach]. http://www.econom.univ.kiev.ua/articles/EC/Chernyak/Prychyny_Valutnoi_Kryzy_ta_indykatory_yki_sygnalisuyt_pro_nablyzhennya.pdf

Dornbusch, R. "Exchange Rate Economics: Where Do We Stand?". http://www.brookings.edu/~media/Projects/BPEA/1980%201/1980a_bpea_dornbusch_branson_whitman_kenen_houthakker_hall_lawrence_perry_fellner_brainard_vonfurstenburg.PDF

Derzhavnyi komitet statystyky – ofitsiyni sait. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Flood, R. "Explanations of Exchange-Rate Volatility and other Empirical Regularities in some Popular Models of the Foreign Exchange Market". <http://www.nber.org/papers/w0625.pdf>

Holub, R. "Teoretyko-metodolohichniy analiz monetarnoho pidkhodu do modelivannia valiutnoho kursu" [Theoretical and methodological analysis of the monetary approach to modeling exchange rate]. http://www.business-inform.net/pdf/2015/1_0/116_123.pdf

Heiets, V. "Tsinova konkurentsia chy tsinova stabilnist: dualizm polityky ekonomichnoho zrostantia" [Price competition or price stability: the dualism policy of economic growth]. http://fief.org.ua/Text/Dualizm_EP405.pdf

Koldovskyi, O. "Hibrydna dynamichna model prohnozuvannia iak instrument doslidzhennia optymalnoho valiutnoho kursu v systemi valiutnoho rehulivannia" [Hybrid dynamic forecasting model as a tool to study the optimal exchange rate system of currency regulation].

<http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10048/1/Hibrydna%20dynamichna%20model.pdf>

Kim, S. H., and Kim, S. H. "Global corporate finance: text and cases". <https://books.google.com.ua/books?id=ooabd-PVKacC&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false> <<https://books.google.com.ua/books?id=ooabd-PVKacC&printsec=frontcover&hl=uk>

Stavytskyi, A., and Khomiak, V. "Vplyv monetarnoi polityky na ekonomichnu bezpeku Ukrainy" [The impact of monetary policy on the economic security of Ukraine]. http://andriystav.cc.ua/Downloads/Articles/A_037.pdf

Serhiienko, O., and Tatar, M. "Modeli prohnozuvannia valiutnykh kursiv v systemi upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstva" [Models predicting exchange rates in the system of competitive enterprise]. http://www.problecon.com/pdf/2013/2_0/268_278.pdf

Taylor, M. et al. "Purchasing Power Parity and Real Exchange Rates". https://books.google.com.ua/books?id=NZbaAAAAQBAJ&pg=PA14&pg=PA14&dq=cassel+g+Abnormal+Deviations+in+International+Exchanges&source=bl&ots=L-9Qn8md9Z&sig=ExGzceUXtbD5uAaOt6bnS26r1wo&hl=uk&sa=X&ved=0CDcQ6AEwA2oVChMI_J_Qp-2wyAlVwvJyCh3aKAzO#v=onepage&q=cassel&f=false

Zorzi, M., Muck, J., and Rubaszek, M. "Real Exchange Rate Forecasting and PPP: This Time the Random Walk Loses". <https://www.dallasfed.org/assets/documents/institute/wpapers/2015/0229.pdf>

ВИКОРИСТАННЯ АДАПТИВНИХ МОДЕЛЕЙ ПРОГНОЗУВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ

© 2015 АЗАРЕНКОВА Г. М., ОЛЕФІР Є. А., КРЮКОВА Г. К.

УДК 338.27

Азаренкова Г. М., Олефір Є. А., Крюкова Г. К. Використання адаптивних моделей прогнозування в сучасних умовах фінансово-економічного простору

Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування та практичне використання адаптивних моделей прогнозування при розробці заходів адаптації. Розглянуто еволюцію використання адаптивних моделей, а саме: найпростішої її форми – експоненціального згладжування – та зміну його основних засад у побудові прогнозів. З'ясовано, що в основному заходи адаптації спрямовуються на «виживання». Проте сучасні умови діяльності висувають інші вимоги: для того, щоб стати конкурентоспроможним, «оборонних» методів замало, потрібні заходи адаптації, спрямовані на розвиток. Ураховуючи мінливий та невизначений фінансово-економічний простір, найкращою основою для формування таких заходів є короткострокове прогнозування (до 3 років), яке дасть змогу зберегти репрезентативність одержаних результатів. Таким чином, викладена у статті методика застосування адаптивних моделей для підприємств є доцільною і для прогнозування основних параметрів діяльності банків із внесенням відповідних коригувань та уточнень, що дасть змогу підвищувати ефективність процесу пристосування до особливостей фінансово-економічного простору.

Ключові слова: прогнозування, адаптивні моделі, експоненціальне згладжування, заходи адаптації, фінансово-економічний простір.

Рис.: 5. Табл.: 2. Формул.: 8. Бібл.: 19.

Азаренкова Галина Михайлівна – доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки, Харківський навчально-науковий інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (пр. Перемоги, 55, Харків, 61174, Україна)

E-mail: azarenkova@khibs.edu.ua

Олефір Євгенія Анатоліївна – аспірантка, Університет банківської справи Національного банку України (вул. Андріївська, 1, Київ, 04070, Україна)

E-mail: olefir_zhenia@mail.ru

Крюкова Ганна Костянтинівна – магістр, Харківський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (пр. Перемоги, 55, Харків, 61174, Україна)

E-mail: anna-29121992@mail.ru

УДК 338.27

Азаренкова Г. М., Олефир Е. А., Крюкова А. К. Использование адаптивных моделей прогнозирования в современных условиях финансово-экономического пространства

Целью статьи является теоретико-методологическое обоснование и практическое использование адаптивных моделей прогнозирования при разработке мер адаптации. Рассмотрена эволюция использования адаптивных моделей, а именно: простой ее формы – экспоненциального сглаживания – и изменение его основных принципов в построении прогнозов. Установлено, что в основном меры адаптации направляются на «выживание». Однако современные условия деятельности выдвигают другие требования: для того, чтобы стать конкурентоспособным, «защитных» методов недостаточно, нужны меры адаптации, направленные на развитие. Учитывая изменчивое и неопределенное финансово-экономическое пространство, лучшей основой для формирования таких мер является краткосрочное прогнозирование (до 3 лет), которое позволит сохранить репрезентативность полученных результатов. Таким образом, изложенная в статье методика применения адаптивных моделей для предприятий целесообразна и для прогнозирования основных параметров деятельности банков с внесением соответствующих корректив и уточнений, что позволит повышать эффективность процесса приспособления к особенностям финансово-экономического пространства.

Ключевые слова: прогнозирование, адаптивные модели, экспоненциальное сглаживание, меры адаптации, финансово-экономическое пространство.

Рис.: 5. Табл.: 2. Формул.: 8. Библ.: 19.

Азаренкова Галина Михайловна – доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой финансов и финансово-экономической безопасности, Харьковский учебно-научный институт банковского дела Университета банковского дела Национального банка Украины (пр. Победы, 55, Харьков, 61174, Украина)

E-mail: azarenkova@khibs.edu.ua

Олефир Евгения Анатольевна – аспирантка, Университет банковского дела Национального банка Украины (ул. Андреевская, 1, Киев, 04070, Украина)

E-mail: olefir_zhenia@mail.ru

Крюкова Анна Константиновна – магистр, Харьковский институт банковского дела Университета банковского дела Национального банка Украины (пр. Победы, 55, Харьков, 61174, Украина)

E-mail: anna-29121992@mail.ru

UDC 338.27

Azarenkova G. M., Olefir Ie. A., Kriukova H. K. Using Adaptive Forecasting Models in the Contemporary Conditions of the Financial-Economic Space

The article is aimed at a theoretical-methodological substantiation and practical application of the adaptive forecasting models in the development of adaptation measures. Evolution of the use of adaptive models, particularly its simple form – exponential smoothing – as well as change of its basic principles when building forecasts has been considered. It has been determined that most adaptation measures are directed to «survival». However, current conditions put forward other requirements: in order to become competitive, «protective» methods are not sufficient, there is the need for adaptation measures aimed at development. With regard to the volatile and uncertain financial-economic space, the best basis for establishing such measures is the short-term forecasting (until 3 years) that would preserve the representativeness of the results. Thus, the methodology set out in article as to applying adaptive models for enterprises is also suitable for forecasting of main parameters of banks' activities with introduction of corresponding adjustments and refinements that will improve efficiency of the process of adaptation to characteristics of the financial-economic space.

Key words: forecasting, adaptive models, exponential smoothing, adaptation measures, financial-economic space.

Pic.: 5. Tabl.: 2. Formulae: 8. Bibl.: 19.

Azarenkova Galyna M. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Finance and Financial and Economic Security, Kharkiv Training and Research Institute of Banking of the University of Banking of National Bank of Ukraine (pr. Peremogy, 55, Kharkiv, 61174, Ukraine)

E-mail: azarenkova@khibs.edu.ua

Olefir Ievgeniia A. – Postgraduate Student, University of Banking of the National Bank of Ukraine (vul. Andriyivska, 1, Kyiv, 04070, Ukraine)

E-mail: olefir_zhenia@mail.ru

Kriukova Hanna K. – Master, Kharkiv Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (pr. Peremogy, 55, Kharkiv, 61174, Ukraine)

E-mail: anna-29121992@mail.ru

На сучасному етапі розвитку банківської системи та економіки в цілому актуальним постає питання їх адаптації до особливостей фінансово-економічного простору. Якщо раніше заходи адаптації спрямовувалися на «виживання», то зараз варто орієнтуватися на «розвиток» з метою підвищення конкурентоспроможності на міжнародному рівні. Процес адаптації передбачає вибір виду, форми та способу адаптації, від яких і залежить розробка відповідних заходів. Дані заходи визначаються на основі аналізу даних попередніх періодів, поточного стану та здійснення прогнозу на майбутнє. Враховуючи мінливі та невизначені умови фінансово-економічного простору, роль та значення короткострокового прогнозування зростає.

Вагомий внесок у розвиток теоретико-методологічних засад прогнозування зробили як зарубіжні [15–19], так і вітчизняні науковці [2–6, 11, 13, 14]. Вчені займалися дослідженням різноманітних методів прогнозування, вивчаючи їх переваги та недоліки. На нашу думку, особливої уваги серед них заслуговують адаптивні моделі, оскільки, по-перше, вони спрямовані на короткострокові прогнози, що є актуальним у сучасних умовах; по-друге, точність прогнозу є досить високою.

Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування та практичне використання адаптивних моделей прогнозування при розробці заходів адаптації.

Теоретичні аспекти «адаптації» висвітлені у працях таких зарубіжних вчених: Акофф Р., Ансофф І., Грант Р. М., Дойль П., Мескон М., Норд Д., Сааті Т., Кернс К. Серед вітчизняних науковців заслуговують на увагу дослідження Коляди Ю. В., Кулікова П. М., Марковської Є. І., Олійник Т. В., Отенко І. П., Пашнюка Л. О., Печеної Л. С., Писаренка А. І., Турило А. М. та Богачевської К. В., Ячменьової В. М. та Османової З. О. Зазначимо, що вчені майже не акцентували увагу на практичних рекомендаціях стосовно розробки та реалізації заходів адаптації в сучасних мінливих умовах фінансово-економічного простору. У зв'язку з цим вивчення даного питання набуває актуальності.

Під фінансово-економічним простором будемо розуміти сукупність грошово-фінансових, грошово-кредитних, товарно-кредитних і грошово-товарних взаємовідносин, що виникають у певному середовищі між інститутами стосовно формування, розподілу та використання різноманітних ресурсів та поширення яких набуває масштабного характеру.

Таким чином, особливості простору визначаються спадом в економіці, піднесенням, піком, депресією. Безумовно, при спадах та депресії використовуються заходи адаптації, які пов'язані з «виживанням», оскільки в таких умовах першочергово потрібно пристосуватися до ситуації, що склалася, а вже потім (коли становище стабілізується) можна переходити до активного впливу на фінансово-економічний простір та використовувати його у своїх цілях [12]. Коли мова йде про піднесення та пік, то в даному випадку заходи адаптації спрямовуються на розвиток, оскільки для цього необхідно мати потенціал, якого у кризові періоди завжди бракує.

Сьогодні фінансово-економічний простір характеризується мінливістю, невизначеністю, затяжною стагна-

цією економіки та спадами на фінансових ринках. Тому робити довгострокові прогнози при формуванні заходів адаптації не буде доцільним, адже стан ринків може кардинально змінитися за рік, не кажучи про 5–10 років, тому й результативність таких прогнозів теж буде низькою. Безумовно, враховувати їх теж потрібно, але все ж таки основну увагу варто приділити прогнозам на 1–3 роки. У зв'язку з цим короткострокове прогнозування, особливо адаптивні моделі, у сучасних умовах набуває актуальності. Проте це не означає, що вони є «ідеальними». Звичайно, навіть у таких моделях може бути досить висока помилка прогнозу, що й зумовлює перевірку отриманих результатів іншими методами прогнозування.

При цьому варто зазначити, що єдиного та універсального методу прогнозування не існує. Насправді їх досить велика кількість – понад 150, проте більшість з них належить швидше до окремих прийомів і процедур. Відповідно до цього можна знайти в науковій літературі різні класифікації, наприклад, на *рис. 1* зображено ту, що розроблена Гейцем В. М.

Вивчаючи адаптивні моделі прогнозування, можна сказати, що вони є моделями дисконтування даних, які здатні швидко пристосовувати свою структуру і параметри до зміни умов. При цьому інструментом прогнозу є математична модель з єдиним фактором «час» [5]. Найпростіша форма адаптивних моделей прогнозування ґрунтується на обчисленні експоненціально зваженої ковзної середньої.

Так, експоненціальне згладжування вирівнює динамічні ряди, які значно коливаються, з метою подальшого прогнозування. На основі використання цього методу надаються обґрунтовані прогнози на підставі рядів динаміки, що мають помірний зв'язок у часі. При цьому більше враховуються показники останніх років.

Якщо звернутися до історії виникнення, то спочатку сутність його полягала в тому, що середні коефіцієнти зростання та параметри рівняння тренду залишалися незмінними незалежно від різних проміжків часу. Проте, як показала практика, це призвело до викривлення прогнозів, тобто вони не відповідали розвитку подій. Цей недолік зумовив необхідність удосконалення даного методу, що привело до появи адаптивних моделей прогнозування. Відповідно до них спостерігається постійна адаптація результатів прогнозу до нової інформації у фінансово-економічному просторі. Таким чином, ці прогнози стають більш чутливі до нових даних, що в кінцевому підсумку збільшує їх точність та репрезентативність.

Сутність вищезазначеного методу полягає у згладжуванні часового ряду за допомогою зваженої плинної середньої, у якій ваги підпорядковані експоненціальному закону. У результаті кожне згладжене значення розраховується шляхом поєднання попереднього згладженого значення і поточного значення часового ряду, яке зважується з урахуванням константи, що згладжує [3]:

$$S_t(y) = a \cdot y_t + (1-a) \cdot S_{t-1}(y), \quad (1)$$

де $S_t(y)$ – значення експоненціальної середньої в момент t ;

y_t – поточне значення ряду динаміки;

Рис. 1. Класифікація методів прогнозування [6]

S_{t-1} – значення експоненціальної середньої в момент $(t-1)$;

a – константа, що згладжує.

При цьому зазначимо, що значення a завжди знаходиться в діапазоні від 0 до 1. Крім того, у кожному конкретному випадку доцільно обрати найбільш прийнятне значення, тобто те, що краще відповідає даній ситуації. Так, високе значення параметра (понад 0,5) означає надання більшої ваги останніх рівнів ряду, а низьке (менше 0,5) – попереднім спостереженням. Перший випадок свідчить про швидкозмінюючі динамічні процеси фінансово-економічного простору, другий – умовно стабільні, тобто менш динамічні [5].

Якщо формулу (1) подати у вигляді суми фактичного значення рівня і згладженого значення спостереження, що йому передують t_2 , які беруться з відповідними вагами, то в результаті одержимо вираз:

$$\begin{aligned} S_t(y) &= ay_1 + (1-a)S_{t-1}(y) = ay_1 + \\ &+ (1-a) \cdot [ay_{t-1} + (1-a)S_{t-2}(y)] = \\ &= ay_t + a(1-a)y_{t-1} + (1-a)^2 \cdot [ay_{t-1} + (1-a)S_{t-3}(y)] = \\ &= ay_t + a(1-a)y_{t-1} + a(1-a)^2 y_{t-2} + \dots \\ &+ a(1-a)^k + \dots + (1-a)^t y_0. \end{aligned} \quad (2)$$

У виразі (2) середнє згладжене значення поєднує в собі всі попередні рівні ряду, а величина y_0 характеризує початкові умови процесу. Коли складемо у формулі (2) всі члени, що містять у собі параметр a , то одержимо:

$$S_t(y) = a \sum_{j=0}^{t-1} (1-a)y_{t-j} + (1-a)^t y. \quad (3)$$

Зауважимо, що у формулі (3) відносна вага кожного попереднього рівня знижується за експонентою в

міру віддалення від моменту, для якого і обчислюється згладжене значення.

Послідовне застосування формули (3) дає можливість обчислити експоненціальну середню через значення усіх рівнів даного ряду динаміки. Крім того, вона визначає експоненціальні середні першого порядку, тобто середні, що отримані безпосередньо при згладжуванні вихідних даних ряду динаміки. Зазначимо, що є випадки, коли тенденція після згладжування вихідного ряду визначена недостатньо чітко. У цьому разі процедуру згладжування повторюють, тобто обчислюють експоненціальні середні 2-го, 3-го та наступних порядків, користуючись такими виразами [3]:

$$\begin{aligned} S_t^{[2]}(y) &= a \cdot S_t^{[1]}(y) + (1-a) \cdot S_{t-1}^{[2]}(y); \\ S_t^{[3]}(y) &= a \cdot S_t^{[2]}(y) + (1-a) \cdot S_{t-1}^{[3]}(y); \\ &\dots \dots \dots \\ S_t^{[k]}(y) &= a \cdot S_t^{[k-1]}(y) + (1-a) \cdot S_{t-1}^k, \end{aligned} \quad (4)$$

де y – експоненціальна середня k -го порядку в точці t ($k = 1, 2, \dots, n$).

Коли мова йде про практичне використання методу експоненціального згладжування, то виникають складнощі, зокрема:

- вибір значення константи a ;
- з'ясування початкової умови y_0 .

Насправді цей момент є досить важливим, оскільки від цього залежатиме побудова прогнозу та репрезентативність результатів. Чисельне значення параметра a впливатиме на швидкість зменшення ваги попередніх спостережень, і, відповідно до цього, на міру

їхнього впливу на рівень, що згладжується. Безумовно, чим більше значення параметра a , тим меншим є значення попередніх рівнів, а відтак, меншим виявляється вплив експоненціальної середньої. Такий пошук значення параметра згладжування і є задачею оптимізації, яка полягає в пошуку такого рішення, яке б при мінімальних витратах дало максимальну ефективність, і, головне, з урахуванням обмежень, наприклад, фінансових, матеріальних, часових, інтелектуальних, інформаційних, техніко-технологічних.

Оптиміальне значення параметра згладжування можна отримати шляхом підстановки різних його значень, і робити це необхідно доти, доки не знайдемо таке значення a , за якого отримана найменша дисперсія помилки прогнозування. Ця помилка має бути обчислена або при реалізації процедури згладжування всього ряду динаміки, або на невикористаному проміжку ряду, який залишається для перевірки якості прогнозування. Даній перевірці теж має приділятися значна увага. У роботі [1] подано алгоритм і ряд формул для перевірки якості прогнозів.

Повертаючись до вибору параметра y_0 , що визначає початкові умови, дане питання можна вирішити двома способами [5]:

- ✦ коли є ретроспективні дані (інформація про минулі періоди), то, замість y_0 абсолютно можливим є використання середньої арифметичної всіх наявних рівнів ряду динаміки або якоїсь частини;
- ✦ коли дані про розвиток явища в минулому відсутні, то замість y_0 використовують вихідне (перше) значення рівня ряду динаміки, або можна звернутися до формул Брауна.

Зазначимо, що розрахункові формули (4) можна розглядати для двох випадків: коли часовий тренд описується лінійним рівнянням і коли – квадратичним. Ми зосередимо увагу на першому випадку.

Так, початкові умови для лінійної моделі можна визначити за такими формулами [3]:

$$\begin{aligned} S_t^{[1]}(y) &= \bar{a}_0 - \frac{1-a}{a} \bar{a}_1; \\ S_t^{[2]}(y) &= \bar{a}_0 - \frac{2(1-a)}{a} \bar{a}_1. \end{aligned} \quad (5)$$

Для того, щоб визначити значення $\bar{a}_0$ та $\bar{a}_1$, необхідно прорахувати коефіцієнти рівняння тренду, які отримані методом найменших квадратів. Після цього проводиться розрахунок експоненціальних середніх першого і другого порядків за формулами (6) і здійснюється прогноз ($\bar{y}_t = \bar{a}_0 + \bar{a}_1 t$, де t – величина горизонту прогнозу):

$$\begin{aligned} \bar{a}_0 &= 2S_t^{[1]}(y) - S_t^{[2]}(y); \\ \bar{a}_1 &= \frac{a}{1-a} [S_t^{[1]}(y) - S_t^{[2]}(y)]; \\ \bar{y}_t &= \bar{a}_0 + \bar{a}_1 t. \end{aligned} \quad (6)$$

Після прогнозування визначається помилка прогнозу, розрахунок якої має проводитися обов'язково

(формула (7)) [3]. Так, велике значення помилки свідчить про неадекватність прогнозу та одержання хибних результатів. У цьому разі потрібно буде або змінити часовий ряд, або взяти інші параметри, або переглянути доцільність застосування обраного методу.

$$\begin{aligned} \sigma_{y_t} &= \sigma_y \cdot \sqrt{\frac{a}{(2-a)^3} [1 + 4(1-a) + 5(1-a)^2 + + 2a(4-3a)t + 2a^2 t^2]} \quad (7) \\ \sigma_y &= \sqrt{\frac{\sum (\varepsilon_t - \bar{\varepsilon})^2}{k-1}}, \quad \bar{\varepsilon} = \frac{\sum |\varepsilon_t|}{k-1}, \quad \varepsilon_t = y_t - \bar{y}_t, \end{aligned}$$

де a – середньоквадратична помилка відхилення (ε_t) від лінійного тренду;

k – число ступенів вільності, яке визначається за числами членів ряду та параметрів вирівняної кривої.

Вищерозглянута методика аналогічна й для часового тренду, який описується квадратичним рівнянням. У цьому разі для розрахунку параметра a використовують формулу, запропоновану Брауном Р. Г. [5]:

$$a = \frac{2}{z+1}, \quad (8)$$

де z – число рівнів, що входять в інтервал згладжування, яке визначається емпірично.

Реалізація методу експоненціального згладжування на прикладі діяльності підприємств у сучасних умовах фінансово-економічного простору показала його практичну значущість. Тож розглянемо методику його використання в пакеті прикладних програм Statistica 6.0. Наприклад, спрогнозуємо попит на кондитерському ринку України для фірм, взявши за основу обсяг чистої виручки (табл. 1). При цьому зауважимо, що фактор сезонності в даній галузі відсутній, а обсяг попиту характеризується регулярністю та зростаючим трендом.

Так, на основі даних табл. 1 і використовуючи програмний комплекс Statistica 6.0, побудуємо модель експоненціального згладжування з урахуванням тренду та без урахування сезонної компоненти. Для визначення найкращих параметрів моделі використовуємо вбудовану оптимізаційну процедуру з урахуванням середньої абсолютної процентної помилки (рис. 2). Як бачимо з рис. 2, величина середньої абсолютної процентної помилки достатньо невелика (менше 10%), що говорить про високу прогностичну якість отриманої моделі експоненціального згладжування.

Визначимо параметри моделі експоненціального згладжування із заданим параметром згладжування $a = 0,83$. Критерієм якості моделі є середня абсолютна процентна помилка. У результаті розрахунків одержимо модель з характеристиками, які подані на рис. 3.

Побудуємо модель з урахуванням лінійного тренду, але без урахування сезонних чинників, тобто використовуватимемо процедуру згладжування за Холтом. З метою пошуку оптимальних параметрів моделі теж застосовуватимемо вбудовану оптимізаційну процедуру (рис. 4).

Обсяг чистої виручки за основними представниками кондитерського ринку за роками*

Рік	ПАТ «Харківська бісквітна фабрика»	ПАТ «Київська кондитерська фабрика «Рошен»	АТ ВО «КОНТІ»	ПАТ «АВК»	Усього
2003	215554	82442,2	372002	509688	1179686
2004	278828	124645	908771	653987	1966231
2005	359273	133482,5	660779,3	957689,5	2111224
2006	428742,9	178618,8	1025987	983884,4	2617233
2007	483493,1	304856	1819636	1245632	3853617
2008	577769	517878	2012365	1775123	4883135
2009	698521	415771	2444231	2058746	5617269
2010	863247	548833	3015072	2548961	6976113
2011	942223	908771	3515036	3000897	8366927
2012	885144	671554	3393051	3090077	8039826
2013	867996	497620	3554186	3041509	7961311

Примітка: * – дані стосовно чистої виручки подані в гривнях.

Джерело: складено на основі [7 – 10].

Спост.	Експ. згладж.: $S_0 = 183E3$ $T_0 = 652E2$ (Табл. даних 1) Лін. тренд, немає сезон.; Альфа = 1,00 Гамма = 0,00 Y1		
	Y1	Згладжений ряд	Залишки
1	215554,0	248176	-32622
2	278828,0	280798	-1970
3	359273,0	344072	15201
4	428742,9	424517	4226
5	483493,1	493987	-10494
6	577769,0	548737	29032
7	698521,0	643013	55508
8	863247,0	763765	99482
9	942223,0	928491	13732
10	885144,0	1007467	-122323
11	867996,0	950388	-82392
12		933240	
13		998484	
14		1063729	

Рис. 2. Вихідні дані, згладжені дані, помилки (для ПАТ «Харківська бісквітна фабрика»)

Спост.	Експ. згладж.: $S_0 = 591E2$ $T_0 = 466E2$ (Табл. даних 1) Демпф. тренд, немає сезон.; Альфа = ,838 Гамма = 0,00 Фи = ,891 Y2		
	Y2	Згладжений ряд	Залишки
1	82442,2	100661,6	-18219
2	124645,0	122386,1	2259
3	133482,5	157239,2	-23757
4	178618,8	166698,6	11920
5	304856,0	202854,2	102002
6	517878,0	311646,0	206232
7	415771,0	505241,5	-89470
8	548833,0	448774,0	100059
9	908771,0	549114,8	359656
10	671554,0	865200,5	-193646
11	497620,0	716016,9	-218397
12		544665,4	
13		555059,0	
14		564319,7	

Рис. 3. Вихідні дані, згладжені дані, помилки моделі експоненціального згладжування з $a = 0,83$ (для ПАТ «Київська кондитерська фабрика «Рошен»)

Визначимо параметри моделі експоненціального згладжування із заданими параметрами згладжування $a = 1$. Критерієм якості моделі є та ж середня абсолютна процентна помилка (рис. 5).

Таким чином, згідно з критерієм якості, усі моделі адекватні та будуть давати реальні прогнози, оскільки середні абсолютні похибки знаходяться в допустимих межах (табл. 2).

Звичайно, як і решта методів, експоненціальне згладжування має переваги та недоліки. Серед переваг наведемо його точність, що зростає зі збільшенням числа рівнів динамічного ряду, а головними недоліками є: відсутність чіткої схеми для вибору оптимальної величини параметра згладжування (a), зменшення точності прогнозу зі збільшенням прогнозного інтервалу. Даний метод прогнозування міститься у програмних комплексах Statistica 6.0, Eviews Enterprise Edition 7.0.0.1, тобто достатньо правильно обрати значення константи a та визначитися з початковими умовами. Безумовно, обмежуватися лише цим методом не варто, але використовувати його як доповнення до інших буде раціонально.

На розглянутому прикладі ми переконалися, що експоненціальне згладжування має практичну цінність та є найпростішою формою адаптивних моделей. У зв'язку з цим у подальших наших дослідженнях спробуємо адаптувати та вдосконалити дану методику для прогнозування параметрів розвитку банків. Це дасть змогу на основі короткострокових прогнозів розробляти заходи з адаптації банків, що спрямовані на розвиток, а відтак, і можливість підвищувати конкурентоспроможність.

ВИСНОВКИ

Отже, адаптивні моделі прогнозування дають можливість відображати, як у часі зміню-

Спост.	Експ. згладж.: S0 = 213ЕЗ Т0 = 318ЕЗ (Табл. даних 1) Лін. тренд, немає сезон.; Альфа = 0,00 Гамма = ,003 УЗ		
	УЗ	Згладжений ряд	Залишки
1	372002	531111	-159109
2	908771	849330	59441
3	660779	1167548	-506769
4	1025987	1485766	-459779
5	1819636	1803985	15651
6	2012365	2122203	-109838
7	2444231	2440422	3809
8	3015072	2758640	256432
9	3515036	3076858	438178
10	3393051	3395077	-2026
11	3554186	3713295	-159109
12		4031514	
13		4349732	
14		4667950	

Рис. 4. Вихідні дані, згладжені дані, помилки моделі експоненціального згладжування з $a = 0$ (для АТ ВО «КОНТІ»)

Спост.	Експ. згладж.: S0 = 383ЕЗ Т0 = 253ЕЗ (Табл. даних 1) Лін. тренд, немає сезон.; Альфа = 1,00 Гамма = 0,00 У4		
	У4	Згладжений ряд	Залишки
1	509688	636279	-126591
2	653987	762870	-108883
3	957690	907169	50520
4	983884	1210872	-226987
5	1245632	1237067	8566
6	1775123	1498814	276309
7	2058746	2028305	30441
8	2548961	2311928	237033
9	3000897	2802143	198754
10	3090077	3254079	-164002
11	3041509	3343259	-301750
12		3294691	
13		3547873	
14		3801055	

Рис. 5. Вихідні дані, згладжені дані, помилки моделі експоненціального згладжування з $a = 1$ (для ПАТ «АВК»)

Таблиця 2

Агреговані результати розрахунків за моделями

Показник чистої виручки	Модель прогнозування	Параметри	Вид моделі	Адекватність
ПАТ «Харківська бісквітна фабрика»	Модель Холта	$\alpha = 1$ $\gamma = 0$	$\hat{Y}_{t+p} = L_t + p \cdot T_t$	6,5 %
ПАТ «Київська кондитерська фабрика «Рошен»	Модель з демпфлеваним трендом	$\alpha = 0,838$ $\gamma = 0$ $\phi = 0,891$	$S_t = S_{t-1} + \phi T_{t-1} + \alpha \cdot e_t$	12,88 %
АТ ВО «КОНТІ»	Модель Холта	$\alpha = 1$ $\gamma = 0,003$	$\hat{Y}_{t+p} = L_t + p \cdot T_t$	8,4 %
ПАТ «АВК»	Модель Холта	$\alpha = 1$ $\gamma = 0$	$\hat{Y}_{t+p} = L_t + p \cdot T_t$	10,7 %

ються динамічні властивості ряду, враховуючи цінність інформації членів часового ряду. Застосування адаптивних моделей у розробці заходів адаптації є доцільним, особливо сьогодні, у нестабільних і невизначених умовах розвитку фінансово-економічного простору. У зв'язку з цим адаптивні моделі, які спрямовані на короткострокове прогнозування, дають змогу точніше оцінити значення динамічного ряду в порівнянні з іншими моделями прогнозування.

На початковому етапі використання адаптивної моделі визначаються поточні значення параметрів. Далі на основі їх значень здійснюється прогноз на один крок вперед. При цьому порівнюється отримане фактичне значення від прогнозного, різниця між якими і є помилкою прогнозу. Ця помилка використовується для коригування параметрів моделі для того, щоб вони відповідали реальній динаміці ряду.

На наступному кроці при прогнозуванні теж визначається помилка прогнозу, і параметри моделі знову коригуються. Таким чином, відбувається підбір найкращого параметра моделі на основі так званих «пробних прогнозів», які застосовуються на даних минулого періоду.

Практична реалізація адаптивних моделей показала, що вони є достатньо гнучкими, але не універсальними. Саме тому для отримання адекватної моделі необхідним є врахування найімовірніших закономірностей розвитку того процесу чи явища, яке прогнозується.

Сьогодні адаптивні моделі використовуються для прогнозування параметрів функціонування підприємств різних галузей економіки. На нашу думку, доцільним було б їхнє застосування і для прогнозування розвитку банків та небанківських фінансово-кредитних установ з метою розробки ефективних заходів з адаптації в сучасних мінливих умовах фінансово-економічного простору, що є предметом подальших досліджень. ■

ЛІТЕРАТУРА

- Бідюк П. І. Інформаційна система підтримки прийняття рішень для прогнозування фінансово-економічних процесів на основі структурно-параметричної адаптації моделей / П. І. Бідюк, О. М. Трофимчук, А. В. Федоров // Наукові вісті НТУУ «КПІ». – 2011. – № 6. – С. 42–53.
- Глушчевський В. В. Розвиток методології моделювання системадптивногоуправлінняекономічнимиоб'єктами/В.В.Глушчевський // Моделювання та інформаційні системи в економіці: зб. наук. праць ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – 2012. – Вип. 86. – С. 15–31.
- Грабовецький Б. Є. Економічне прогнозування і планування: навч. посіб. / Б. Є. Грабовецький. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 188 с.
- Клебанова Т. С. Прогнозування показників фінансової діяльності підприємства житлово-комунального господарства за допомогою адаптивних моделей / Т. С. Клебанова, О. О. Рудаченко // Бізнес Інформ. – 2015. – № 1. – С. 143–148.
- Матвієнко Т. В. Дослідження короткострокового прогнозування – модель Брауна / Т. В. Матвієнко, О. В. Цеслів [Електронний ресурс]. – URL: <http://business-inform.net>

тронний ресурс]. – Режим доступу : http://probl-economy.kpi.ua/pdf/2009_49.pdf

6. Моделі і методи соціально-економічного прогнозування : підруч. / В. М. Гець, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк, В. В. Іванов, Н. А. Дубровіна, А. В. Ставицький. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2005. – 396 с.

7. Офіційний сайт АТ ВО «КОНТИ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.konti.com/ua>

8. Офіційний сайт ПАТ «АВК» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://avk.ua/ua/>

9. Офіційний сайт ПАТ «Київська кондитерська фабрика «Рошен» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.smida.gov.ua/db/participant/00382125>

10. Офіційний сайт ПАТ «Харківська бісквітна фабрика» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://biscuit.com.ua>

11. Писар Н. Б. Застосування методів прогнозування при формуванні стратегії розвитку підприємства / Н. Б. Писар // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2013. – Вип. 9(1). – С. 82–88 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pu.if.ua/depart/Finances/resource/file/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA/2012-2/%D0%9F%D0%B8%D1%81%D0%B0%D1%80.pdf>

12. Соколова Л. В. Оцінка ефективності функціонування організаційно-економічної системи адаптації підприємства до мінливого бізнес-середовища / Л. В. Соколова // Економіка і регіон. – 2014. – № 1(2). – С. 95–98.

13. Татарнікова Н. І. Економіко-математичне моделювання управління адаптацією трудового потенціалу підприємства / Н. І. Татарнікова // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія економічна. – 2010. – Випуск 32. – С. 298–304.

14. Чугунов І. Я. Фінансово-економічне прогнозування і планування : монографія / І. Я. Чугунов, Т. Г. Затонацька, А. В. Ставицький. – К. : НДФІ, 2007. – 312 с.

15. Економіко-математические методы и прикладные модели : учебник для бакалавров / В. В. Федосеев, А. Н. Гармаш, И. В. Орлова. – М. : Юрайт, 2012. – 328 с.

16. Brillinger, D. New Directions in Time Series Analysis: Part II / D. Brillinger and other. – N.Y. : Springer-Verlag, 1993.

17. Brockwell, P. J. Time Series: Theory and Methods / P. J. Brockwell, R. A. Davis. – N.Y. : Springer-Verlag, 1987.

18. Brown, L. D. Editorial: Comparing Judgemental to Extrapolative Forecasts: It's Time to Ask why and when / L. D. Brown // International Journal of Forecasting. – 1988. – № 4. – P. 171–173.

19. Mills, T. C. The Econometric Modeling of Financial Time Series / T. C. Mills. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – 247 p.

REFERENCES

АТ ВО «КОНТИ» : ofitsiyni sait. <http://www.konti.com/ua>
Bidiuk, P. I., Trofymchuk, O. M., and Fedorov, A. V. "Informatsiina systema pidtrymky pryiniattia rishen dla prohnouvan-
nia finansovo-ekonomichnykh protsesiv na osnovi strukturno-
parametrychnoi adaptatsii modelei" [Information decision support
system for forecasting financial and economic processes based on
structural adaptation parametric models]. *Naukovi visti NTUU «KPI»*,
no. 6 (2011): 42–53.

Brillinger, D. et al. *New Directions in Time Series Analysis*. New York: Springer-Verlag, 1993.

Brockwell, P. J., and Davis, R. A. *Time Series: Theory and Methods*. New York: Springer-Verlag, 1987.

Brown, L. D. "Editorial: Comparing Judgemental to Extrapolative Forecasts: It's Time to Ask why and when". *International Journal of Forecasting*, no. 4 (1988): 171–173.

Chuhunov, I. Ya., Zatonatska, T. H., and Stavitskyi, A. V. *Finansovo-ekonomichne prohnouvan-
nia i planuvannia* [Financial and economic forecasting and planning]. Kyiv: NDFI, 2007.

Fedosseev, V. V., Garmash, A. N., and Orlova, I. V. *Ekonomiko-matematicheskie metody i prikladnye modeli* [Economic-mathematical methods and applied models]. Moscow: Yurayt, 2012.

Heiets, V. M. et al. *Modeli i metody sotsialno-ekonomichnoho prohnouvan-
nia* [Models and methods of social and economic forecasting]. Kharkiv: INZhEK, 2005.

Hlushchevskyi, V. V. "Rozvytok metodolohii modeliuvan-
nia system adaptivnoho upravlinnia ekonomichnyimi ob'ek-
tamy" [Development of modeling methodology of adaptive manage-
ment of economic objects]. *Modeliuvan-
nia ta informatsiini systemy v ekonomitsi*, no. 86 (2012): 15–31.

Hrabovetskyi, B. Ye. *Ekonomichne prohnouvan-
nia i planu-
van-
nia* [Economic forecasting and planning]. Kyiv: Tsentr navchal-
noi literatury, 2003.

Klebanova, T. S., and Rudachenko, O. O. "Prohnouvan-
nia pokaznykiv finansovoi diialnosti pidpriemstva zhytlovo-komunal-
noho hospodarstva za dopomohoiu adaptivnykh modelei" [Fore-
casting financial performance enterprise Housing using adaptive
models]. *Biznes Inform*, no. 1 (2015): 143–148.

Matvienko, T. V., and Tsesliv, O. V. "Doslidzhennia korotko-
strokovoho prohnouvan-
nia – model Brauna" [The study short-
term forecasting – Model Brown]. [http://probl-economy.kpi.ua/
pdf/2009_49.pdf](http://probl-economy.kpi.ua/pdf/2009_49.pdf)

Mills, T. C. *The Econometric Modeling of Financial Time Series*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

PAT «АВК» : ofitsiyni sait. <http://avk.ua/ua/>

PAT «Kyivska kondyterska fabryka «Roshen» : ofitsiyni sait. <http://www.smida.gov.ua/db/participant/00382125>

PAT «Kharkivska biskvitna fabryka» : ofitsiyni sait. [http://bis-
cuit.com.ua](http://biscuit.com.ua).

Pysar, N. B. "Zastosuvannia metodiv prohnouvan-
nia pry formuvanni stratehii rozvytku pidpriemstva" [Applica-
tion of forecasting in the formation of development strategy]. [http://www.pu.if.ua/depart/Finances/resource/file/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA/2012-2/
/%D0%9F%D0%B8%D1%81%D0%B0%D1%80.pdf](http://www.pu.if.ua/depart/Finances/resource/file/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA/2012-2/%D0%9F%D0%B8%D1%81%D0%B0%D1%80.pdf)

Sokolova, L. V. "Otsinka efektyvnosti funktsionuvannia orh-
anizatsiino-ekonomichnoi systemy adaptatsii pidpriemstva do
minlyvoho biznes-seredovyscha" [Evaluation of the efficiency of
the organizational and economic system of enterprise adaptation
to a changing business environment]. *Ekonomika i rehion*, no. 1 (2)
(2014): 95–98.

Tatarnikova, N. I. "Ekonomiko-matematychne modeliuvan-
nia upravlinnia adaptatsiiei trudovoho potentsialu pidpriem-
stva" [Economic-mathematical modeling of adaptation of the
labor potential of the enterprise]. *Visnyk Lvivskoho natsionalnoho
universytetu imeni Ivana Franka. Seriya ekonomichna*, no. 32 (2010):
298–304.

УСИЛЕНИЕ РЕГИОНАЛЬНЫХ ДИСБАЛАНСОВ КАК ДОМИНАНТНЫЙ ТРЕНД ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ: ОЦЕНКА И АНАЛИЗ ПОСЛЕДСТВИЙ

© 2015 ГУРЬЯНОВА Л. С.

УДК 332.146:330.44

Гурьянова Л. С. Усиление региональных дисбалансов как доминантный тренд территориального развития: оценка и анализ последствий

В статье показано, что доминантными тенденциями развития территорий в условиях глобализации и транснационализации рынков являются рост неравномерности регионального развития, стремительная поляризация экономического развития отдельных стран и регионов, пространственно устойчивая экономическая концентрация. Следствием усиления неравномерности регионального развития является повышение уязвимости экономики, снижение ее стрессоустойчивости по отношению к внешним «шокам». Проведенный анализ показал, что потенциал экономического роста сосредоточен преимущественно в экономически развитых регионах, товарные и финансовые потоки которых эффективно встроены в систему глобальной конкуренции. Для большинства макрорегионов и внутренних регионов каналы передачи и внедрения технологий являются недоступными. Это приводит к воспроизводству тенденции усиления неравномерности регионального развития как на уровне мировой динамики, так и на уровне отдельных регионов. Исследование уровня неравномерности регионального развития Украины, оценка его влияния на экономический рост на основе производственно-институциональных функций позволяют сделать вывод о том, что показатели неравномерности регионального развития существенно превышают пороговые (безопасные) значения, т. е. несбалансированность экономического пространства становится угрозой стабильному развитию экономической системы, что требует совершенствования существующих механизмов государственного регулирования регионального развития.

Ключевые слова: регион, социально-экономическое развитие, неравномерность, дисбалансы, циклическое развитие, риски, порог безопасности.

Рис.: 9. Табл.: 2. Формул.: 2. Библ.: 31.

Гурьянова Лидия Семеновна – доктор экономических наук, доцент, профессор кафедры экономической кибернетики, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: g_lika@list.ru

УДК 332.146:330.44

UDC 332.146:330.44

Гур'янова Л. С. Посилення регіональних дисбалансів як домінуючий тренд територіального розвитку: оцінка та аналіз наслідків

У статті показано, що домінуючими тенденціями розвитку територій в умовах глобалізації й транснаціоналізації ринків є зростання нерівномірності регіонального розвитку, стрімка поляризація економічного розвитку окремих країн і регіонів, просторово стійка економічна концентрація. Наслідком посилення нерівномірності регіонального розвитку є підвищення уразливості економіки, зниження її стресостійкості стосовно зовнішніх «шоків». Потенціал економічного зростання зосереджено переважно в економічно розвинених регіонах, товарні й фінансові потоки яких ефективно вбудовані в систему глобальної конкуренції. Для більшості макрорегіонів і внутрішніх регіонів канали передачі та впровадження технологій є недоступними. Це призводить до відтворення тенденції посилення нерівномірності регіонального розвитку як на рівні світової динаміки, так і на рівні окремих регіонів. Дослідження рівня нерівномірності регіонального розвитку України, оцінка його впливу на економічне зростання на основі виробничо-інституціональних функцій показали, що показники нерівномірності регіонального розвитку суттєво перевищують граничні (безпечні) значення, тобто незбалансованість економічного простору стає загрозою стабільному розвитку економічної системи, що вимагає вдосконалення існуючих механізмів державного регулювання регіонального розвитку.

Ключові слова: регіон, соціально-економічний розвиток, нерівномірність, дисбаланси, циклічний розвиток, ризики, поріг безпеки.

Рис.: 9. Табл.: 2. Формул.: 2. Бібл.: 31.

Гур'янова Лідія Семенівна – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економічної кибернетики, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: g_lika@list.ru

Guryanova L. S. Increased Regional Imbalances as the Dominant Trend of Territorial Development: Assessment and Effects Analysis

The article displays that the dominant trends of territorial development in the context of globalization and transnationalization of markets are increased irregularity of regional development, rapid polarization of the economic development of individual countries and regions, spatially stable economic concentration. Effects of the increased irregularity of regional development are higher vulnerability of economy, its reduced stress resistance towards external «shocks». A conducted analysis showed that the potential for economic growth is concentrated mostly in the economically developed regions, where trade and financial flows are effectively built into the system of global competition. For most macro-regions and interior regions channels for technology transfer and deployment are unavailable. This leads to reproduction of the trend of increased irregularity of regional development, both at the level of world dynamics and at the level of individual regions. Examination of the level of irregularity of the regional development of Ukraine, assessment of its effect on economic growth based on production-institutional functions suggest that indicators of the regional development irregularity substantially exceed the threshold (safe) values, i.e. the imbalance of economic space is becoming a threat to the stable development of the economic system that requires improving the existing mechanisms for the State regulation of regional development.

Key words: region, socio-economic development, irregularity, imbalances, cyclic development, risks, security threshold.

Pic.: 9. Tabl.: 2. Formulae: 2. Bibl.: 31.

Guryanova Lidiya S. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Professor of the Department of Economic Cybernetics, Kharkiv National Economic University named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: g_lika@list.ru

Масштабные геоэкономические трансформации привели к появлению новых проблем развития, взаимодействию рисков, социально-экономические последствия которых слабо прогнозируемы, имеют разрушительный катастрофический характер и

вызывают нарастание конфликтности. В этих условиях происходит переход к новой государственной политике, направленной на решение, прежде всего, социально-экономических задач. В частности, приоритетами «Стратегии 2020», принятой странами Евросоюза, являются:

«мягкий» экономический рост (стимулирование знаний, инноваций), устойчивый рост, социальный рост [14, 16]. Подобные тенденции наблюдаются и в программных документах Украины.

Мировой финансово-экономический кризис, ряд социальных потрясений заставили под другим углом рассмотреть проблему неравномерности экономического развития, социальные последствия ее усиления в условиях синхронизации циклического развития национальных экономик, резонансного взаимодействия экономических индикаторов. Переход к инновационно ориентированной модели экономического роста в условиях глобальных процессов порождает поляризацию экономического развития, нарушение баланса между группами регионов-«доноров» и регионов-«реципиентов». Недооценка системных рисков регионов-«доноров» вследствие синхронизации циклического развития ведущих экономик мира вызывает отсутствие резервов для предупреждения социальных кризисов, стимулирования деловой активности «опорных» регионов и обострение фазы рецессии. Экономисты-аналитики [18, 22, 25] отмечают, что масштаб кризиса 2007–2008 гг. оказался неожиданным и создал проблемы практически у всех стран. Все это свидетельствует о необходимости рассмотрения проблемы неравномерности развития, усиления региональных дисбалансов через призму стратегии устойчивого развития.

Проблема оценки дисбалансов регионального развития и разработки стратегий, направленных на их предупреждение или нейтрализацию негативных последствий, рассмотрена в работах таких ученых, как Благуи И. С., Бахтизин А. Р., Бондарев А. А., Васильев В. А., Горелова Г. В., Грибова К. Н., Клебанова Т. С., Коломак Е. А., Лебедева Т. И., Лукьяненко И. Г., Лычкина Н. Н., Нижегородцев Р. М., Солодухин С. В., Суслов В. И., Хорошун В. В., Чернов В. П., Черняк А. И., Шевченко И. К., Barro R., Cuadrado-Roura J., Combes P., Garrido-Yserte R., Sala-i-Martin X., Lafourcade M., Lopez-Rodriguez J., Mancha-Navarro T., Thisse J., Toutain J. и др. [1–11, 19–21, 23, 24, 26–31]. Однако ряд ее аспектов, связанных с анализом тренда усиления неравномерности территориального развития в контексте циклической динамики, оценки угрозы устойчивому развитию, не нашли должного отражения.

Следует отметить, что тенденция усиления неравномерности развития воспроизводится на уровне как отдельных территорий, так и мирового экономического пространства в целом. Эта тен-

денция порождается центр-периферической организацией рыночной экономики, когда «центр» выступает поставщиком товаров (услуг), инвестиций, инноваций, идей, ценностей, а «периферия» обеспечивает сырьем и рабочей силой, одновременно предоставляя свои рынки для сбыта товаров, инвестиций, инноваций [22]. Динамика и изменение межстрановых соотношений по показателю ВВП на душу населения за последние 20 лет, отражающего сравнительную эффективность функционирования хозяйственной системы и рост благосостояния страны, приведена на рис. 1.

Данные, представленные на рис. 1, позволяют сделать вывод об устойчивой тенденции поляризации темпов экономического роста. Динамика средних значений ВВП на душу населения в группах стран с очень высоким, высоким, средним, низким и очень низким уровнем экономического развития приведена на рис. 2.

Как видно из рис. 2, если в 1991–2000 гг. наблюдалось относительно сбалансированное развитие территорий, то с 2001 г. по 2008 г. различия в уровнях экономического развития стран существенно возрастают. Усиление фрагментарности мирового экономического пространства подтверждается и динамикой индексов межстранового сравнения, к основным из которых относится индекс глобальной конкурентоспособности (GCI) [12]. Значение суммарного рейтинга, тренд его изменения по группам стран (страны с очень высоким, высоким, средним, низким и очень низким уровнем экономического развития) приведены в табл. 1.

Как видно из табл. 1, несмотря на то, что на развивающихся рынках наблюдается улучшение экономической ситуации, это не оказывает существенного влияния на экономическую территориальную динамику.

Сопоставление индекса территориальной экономической концентрации и темпов роста ВВП для мира в целом (рис. 3) позволяет выделить три фазы: фазу разнонаправленной динамики (1961–1982 гг.); фазу однонаправленной «боковой» динамики (1983–2006 гг.); фазу однонаправленной понижательной динамики (2007–2012 гг.). Приведенные данные позволяют сделать вывод о том, что сложившаяся территориальная экономическая концентрация приводит к значительному повышению чувствительности реагирования макроэкономических индикаторов на «шоки», снижению стрессоустойчивости экономики. Как видно из рис. 3, глубина циклического спада деловой активности является наиболее сильной за последние пятьдесят лет.

Таблица 1

Значение суммарного рейтинга стран по индексу GCI [13]

Группа стран Период	С очень высоким уровнем развития	С высоким уровнем развития	Со средним уровнем развития	С низким уровнем развития	С очень низким уровнем развития
2010–2011 гг.	34	260	521	1732	6743
2011–2012 гг.	39	263	534	1728	6738
Изменение (+/-)	-5	-3	-13	4	5

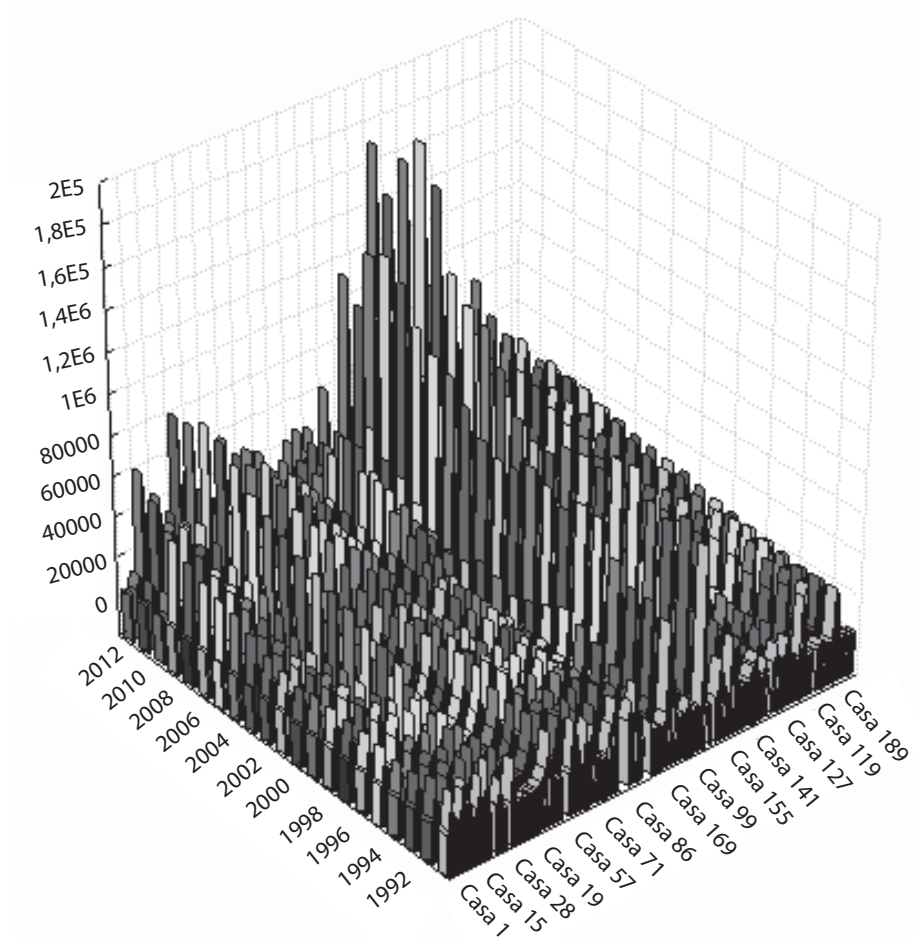

Рис. 1. Динамика ВВП на душу населения 196 стран мира, долл. США [12]

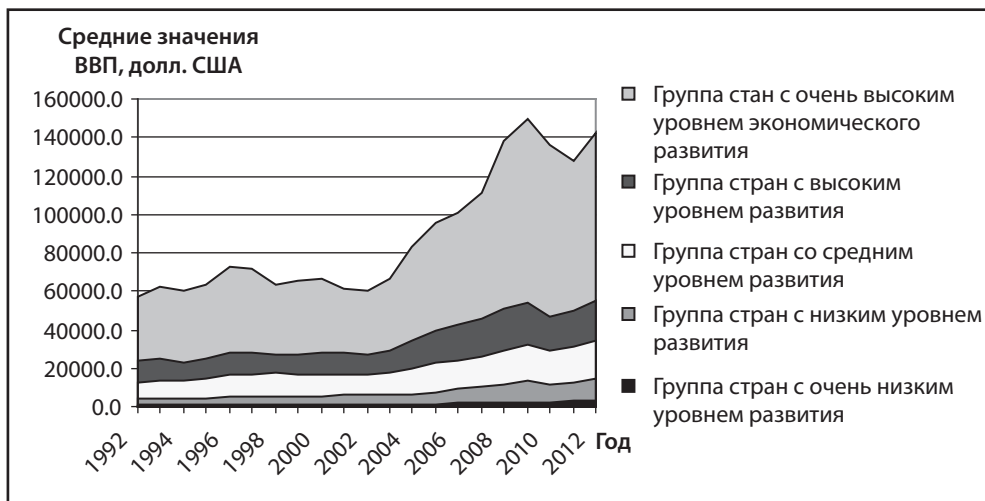

Рис. 2. Динамика средних значений ВВП на душу населения в группах стран, долл. США

Анализ взаимосвязи темпов роста ВВП и территориальной экономической плотности 38 стран Европы (рис. 4) позволяет сделать вывод о том, что экономики с большей территориальной экономической плотностью обнаруживают большую стрессоустойчивость по отношению к «шокам».

Тенденция асимметричного, каскадного развития регионов, усиления дисбалансов имеет устойчивый характер и для пространственного развития Украины. Данная тенденция достаточно хорошо прослеживается

при анализе характеристик интервального ряда ВДС на душу населения региона (рис. 5).

Как видно из рис. 5, число регионов-лидеров с наиболее высокими значениями ВДС на душу населения на протяжении анализируемого периода снижается. Увеличивается состав группы регионов с низкими значениями этого показателя. Анализ динамики изменения ВДС в региональном разрезе (рис. 6) позволяет сделать вывод о том, что устойчиво высокие значения характерны для таких регионов, как Днепропетровский,

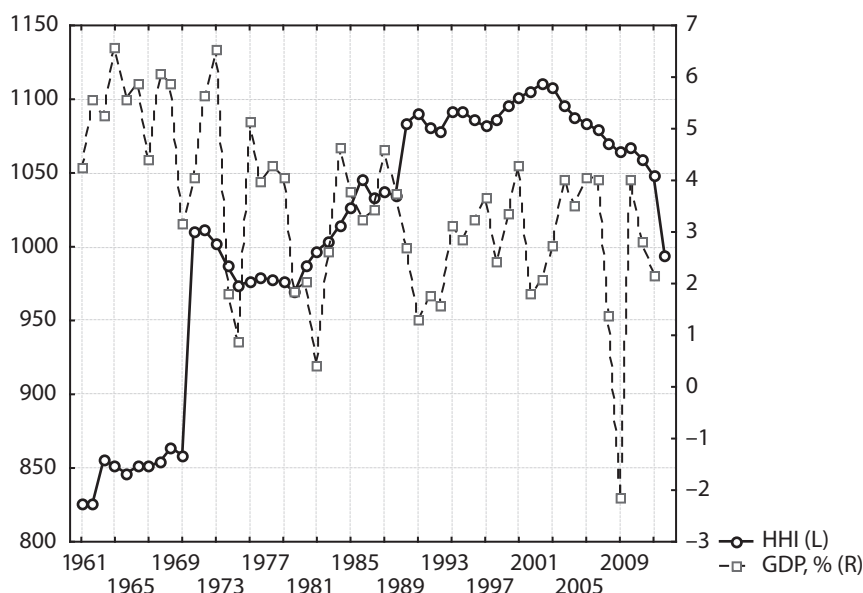

Рис. 3. Динамика индекса экономической концентрации (HHI) и темпа роста ВВП для мира в целом (GDP,%) за период 1961–2012 гг. [12, 15]

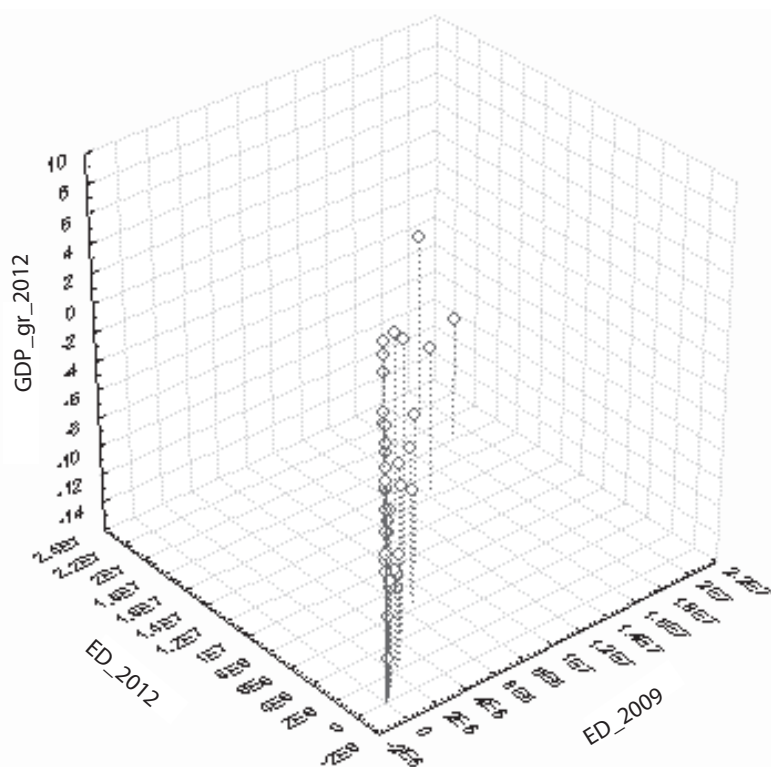

Рис. 4. Динамика изменения темпа прироста ВВП (GDP_gr) и показателя экономической плотности (ED) (2012 г.) [12, 15]

Полтавский, Донецкий, Киевский, Запорожский, Харьковский, Одесский, Луганский. То есть преимущественно промышленноразвитых регионов с наиболее высоким удельным весом в ВДС Украины по таким видам экономической деятельности, как добывающая промышленность (Днепропетровский (36.3%), Донецкий (22.7%), Луганский (12.6%), Полтавский (10.5%), Харьковский (2.8%) регионы), перерабатывающая промышленность (Днепропетровский (14.3%), Запорожский (7.65%), Луганский (6.5%), Полтавский (5.3%), Одесский (4.1%), Харьковский (5.7%) регионы) [17]. Неблагоприятная ситуация характерна для следующих регионов:

Черновицкий, Тернопольский, Закарпатский. Данную группу формируют аграрно-промышленные регионы с высоким удельным весом в ВДС региона таких видов экономической деятельности, как сельское хозяйство (Черновицкий (19.24%), Тернопольский (19.82%), Закарпатский (13.71%) регионы), перерабатывающая промышленность (Черновицкий (8.64%), Тернопольский (11.12%), Закарпатский (17.46%) регионы), транспорт и связь (Черновицкий (9.09%), Тернопольский (11.06%), Закарпатский (12.67%) регионы).

Следует отметить, что степень экономической территориальной плотности Украины является низкой,

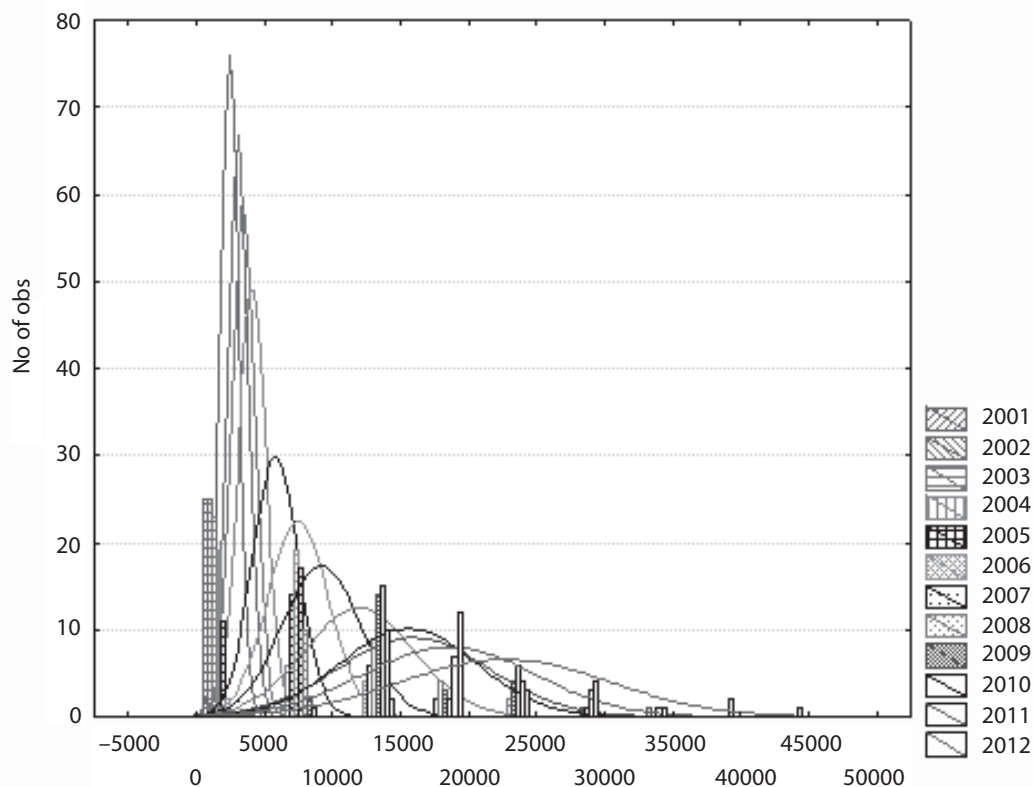

Рис. 5. Кривая распределения ВДС на душу населения региона (2001–2012 гг.) [17]

Рис. 6. Динамика изменения ВДС на душу населения региона (2001–2012 гг.)

как в сравнении со странами ЕС-15 (Австрия, Бельгия, Германия, Греция, Дания, Испания, Люксембург, Нидерланды, Португалия (рис. 7а), так и в сравнении со странами ЕС-10 (Болгария, Венгрия, Польша, Румыния, Словакия, Словения, Чехия). Сопоставимые значения экономической плотности наблюдаются только у стран СНГ: Российская Федерация, Казахстан (рис. 7б).

Для оценки влияния неравномерности регионального развития Украины на устойчивость темпа экономического роста применялись производственно-институциональные функции. Модель имеет вид [20]:

$$Y = \gamma \cdot D \cdot K^{q \cdot (\alpha + b \cdot q)} L^{q \cdot (n + m \cdot q)},$$

где Y – выпуск (объем ВВП); D – трендовый оператор: $D = e^{\beta t}$; t – период времени; K – капитал; L – численность занятых; β , γ , b , m , n – параметры модели; q – коэффициент неравномерности регионального развития.

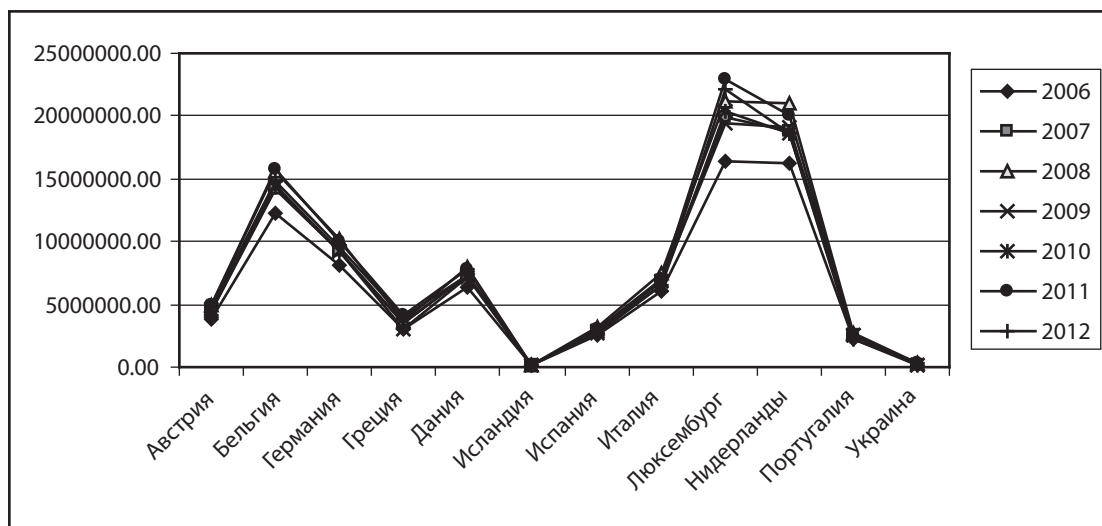
Данная модель позволяет определить пороговое значение коэффициента неравномерности регионального развития, превышение которого будет приводить к снижению темпов экономического роста.

В качестве исходных данных при построении модели использовались данные ВВП, численности занятого населения, стоимости основных фондов, коэффициента вариации ВРП на душу населения за 2002–2012 гг. Результаты регрессионного анализа приведены ниже:

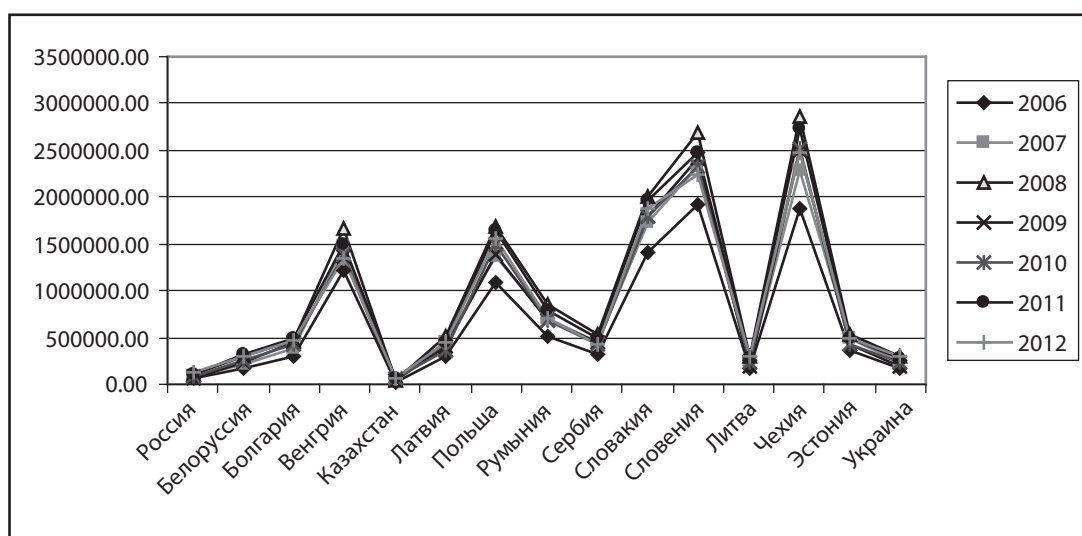
$$Y = 27353.53 \exp^{0.1507t} K^{q(0.0436 - 0.0014 \cdot q)} L^{q(-0.2376 + 0.0059 \cdot q)}$$

$$(t_{\beta} = 2.79, t_{\alpha} = 1.19, t_b = -1.41, t_n = -2.09, t_m = 2.07, R^2 = 0.9974).$$

Найденные на основе модели пороговые значения коэффициента неравномерности и динамика его фактических значений приведены на рис. 8.

а) динамика изменения экономической территориальной плотности Украины в сравнении со странами ЕС-15 (2006–2012 гг.)

б) динамика изменения экономической территориальной плотности Украины в сравнении со странами ЕС-10 и странами СНГ (2006–2012 гг.)

Рис. 7. Динамика изменения экономической территориальной плотности [12, 15]

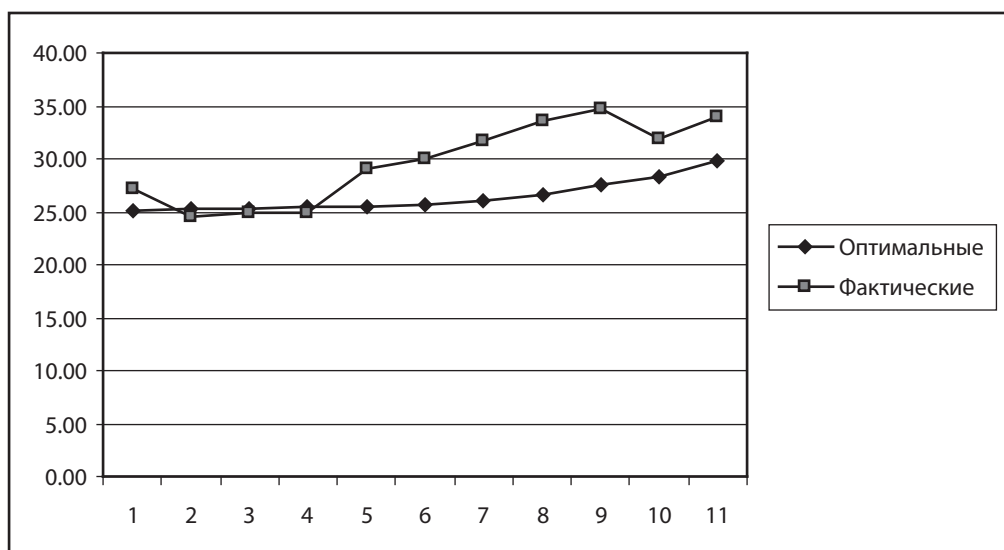

Рис. 8. Динамика коэффициента неравенности

Как видно из рис. 8, наблюдается значительное превышение показателем неравномерности регионального развития своего порогового уровня. Аналогичные модели были построены на базе таких показателей неравномерности, как коэффициент дифференциации, коэффициент диспропорции [1]. Результаты регрессионного анализа приведены в табл. 2.

Анализ данных, полученных на основе построенных регрессионных моделей (рис. 9), позволяет сделать вывод о том, что фактор усиления дисбалансов регионального развития становится одним из факторов, оказывающих негативное воздействие на устойчивость темпов экономического роста как отдельных регионов, так и национальной экономики в целом.

Таким образом, проведенные исследования позволяют сделать следующие **выводы**:

- ✦ доминантной тенденцией развития территорий в условиях глобализации и транснационализации рынков является рост неравномерности регионального развития, стремительная поляризация экономического развития отдельных стран и регионов, пространственно устойчивая экономическая концентрация, которая подтверждается динамикой таких показателей, как ВВП на душу населения, индекс глобальной конкурентоспособности;
- ✦ потенциал экономического роста сосредоточен преимущественно в экономически развитых регионах, товарные и финансовые потоки которых эффективно встроены в систему глобальной конкуренции. Для большинства макрорегионов и внутренних регионов каналы

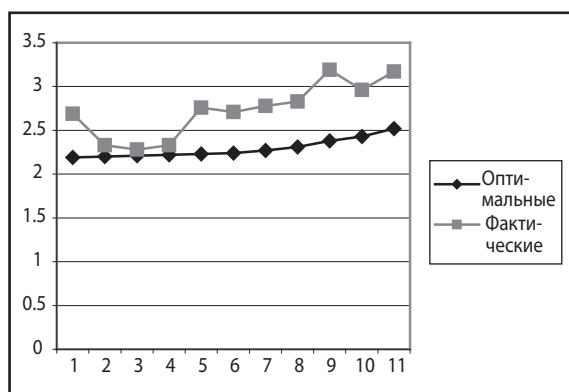
передачи и внедрения технологий являются недоступными. Это приводит к воспроизводству тенденции усиления неравномерности регионального развития как на уровне мировой динамики, так и на уровне отдельных регионов;

- ✦ следствием усиления неравномерности регионального развития является повышение уязвимости экономики, снижение ее стрессоустойчивости по отношению к внешним «шокам». Усиление неравномерности конкурентного пространства национальной экономики приводит к расширению числа отсталых регионов, снижению устойчивости бюджетной системы. В условиях роста системных рисков регионов-«доноров», связанных с синхронизацией циклической динамики, формируется бюджетная недостаточность, провоцирующая социальную напряженность. Как следствие, сложившиеся дисбалансы становятся угрозой сохранению целостности территориального пространства;
- ✦ исследование уровня неравномерности регионального развития Украины, оценка его влияния на экономический рост на основе производственно-институциональных функций позволяют сделать вывод о том, что показатели неравномерности регионального развития существенно превышают пороговые (безопасные) значения, т. е. несбалансированность экономического пространства становится угрозой стабильному развитию экономической системы;
- ✦ направлением повышения конкурентоспособности национальной экономики является фор-

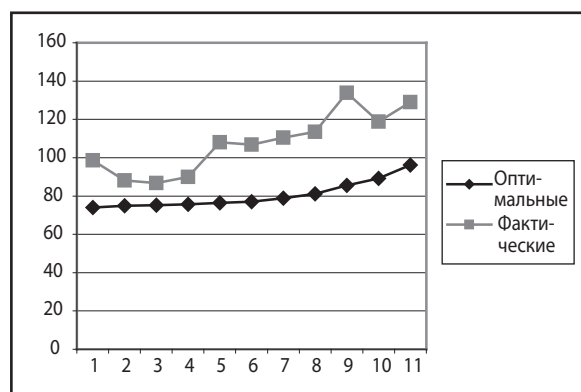
Таблица 2

Результаты оценивания производственно-институциональных функций

Вид модели	Критерии качества модели
<i>Индикатор неравномерности регионального развития – коэффициент дифференциации</i>	
$Y = 1644,84 \exp^{0.235t} K^{q(-0.033-0.03 \cdot q)} L^{q(-0.751+0.256 \cdot q)}$	$R^2 = 0.9944, R = 0.9972$
<i>Индикатор неравномерности регионального развития – коэффициент диспропорции</i>	
$Y = 282,66714 \exp^{0.21142t} K^{q(0.00052-0.00002 \cdot q)} L^{q(-0.0092+0.001 \cdot q)}$	$R^2 = 0.9959, R = 0.9979$

а) коэффициент дифференциации

б) коэффициент диспропорции

Рис. 9. Динамика коэффициентов неравномерности

мирование сбалансированного экономического пространства, позволяющего, с одной стороны, осуществить встраивание во внешние системы движения капитала, а, с другой, – генерировать собственные цепочки повышения добавленной стоимости, используя незадействованные факторы экономического роста отстающих территорий, что требует совершенствования существующих механизмов государственного регулирования регионального развития. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. **Александрова А.** Неравномерность развития муниципальных образований / А. Александрова, Е. Гришина // Вопросы экономики. – 2008. – № 8. – С. 97–105.
2. **Бахтизин А. Р.** Агент-ориентированные модели экономики / А. Р. Бахтизин. – М.: ЗАО «Изд-во «Экономика», 2008. – 279 с.
3. **Благуи І. С.** Конкурентоспроможність регіону як інтегральна ціль його розвитку / І. С. Благун, І. Є. Галушак // Вісник Волинського національного університету. – Луцьк, 2011. – № 2. – С. 36–42.
4. **Бондарев А. А.** Моделирование и управление регионом как социальной системой: социологический анализ: дисс. ... д-ра социол. наук: 22.00.08 / А. А. Бондарев. – Пятигорск, 2004. – 441 с.
5. **Васильев В. А.** О неблокируемых состояниях много-региональных экономических систем / В. А. Васильев, А. И. Сулов // Сибирский журнал индустриальной математики. – 2009. – Т. XII, № 4. – С. 23–34.
6. **Горелова Г. В.** Когнитивный анализ и моделирование устойчивого развития социально-экономических систем / Г. В. Горелова, Е. Н. Захарова, Л. А. Гинис. – Ростов-на-Дону: Рост. ун-та, 2005. – 288 с.
7. **Грибова Е. Н.** Разработка и исследование сценарных моделей управления региональным развитием: автореф. дисс. ... канд. тех. наук: 05.13.10 «Управление в социальных и экономических системах» / Е. Н. Грибова [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.prorector.org/forma/formarslid81720.html>
8. **Кетова К. В.** Разработка методов исследования и оптимизация стратегии развития экономической системы региона: автореф. дисс. ... д-ра физ.-мат. наук / К. В. Кетова. – Ижевск: Ижевский государственный технический университет, 2008. – 43 с.
9. Коломак Е. А. Неоднородность развития регионов России: динамика и межрегиональные эффекты / Е. А. Коломак // Модернизация экономики и глобализация: сб. по итогам 9 Междунар. науч. конф. «Модернизация экономики и глобализация» (Москва, 1–3 апр. 2008 г.) / Отв. ред. Е. Г. Ясин; Гос. ун-т - Высш. шк. экон. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2009. – Кн. 3. – С. 275–284.
10. **Лук'яненко І. Г.** Системне моделювання показників бюджетної системи України: принципи та інструменти / І. Г. Лук'яненко – К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2004. – 541 с.
11. **Лычкина Н. Н.** Компьютерное моделирование социально-экономического развития регионов в системах поддержки принятия решений / Н. Н. Лычкина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://simulation.su/uploads/files/default/lych-comp-sim.pdf>
12. Материалы сайта Всемирного банка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://data.worldbank.org>
13. Материалы сайта ВЭФ. Рейтинг глобальной конкурентоспособности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.weforum.org/>
14. Материалы сайта Европейского Союза [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://europa.eu/abouteuropa/index_fr.htm
15. Материалы сайта ЕЭК ООН. Статистическая база данных [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://w3.unece.org/pdxweb/?lang=14>
16. Материалы сайта отдела коммуникации Европейской комиссии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://europa.eu/scadplus/leg/en/s24000.htm>
17. Материалы сайту Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
18. Мировой экономический кризис и его последствия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.km.ru/mirovoj_finansovyj_krizis
19. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / В. М. Гесць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк та ін.; за ред. В. М. Гейця. – Х.: ВД «ИНЖЕК», 2006. – 240 с.
20. Неравномерность и цикличность динамики социально-экономического развития регионов: оценка, анализ, прогнозирование: монография / Т. С. Клебанова, Н. А. Кизим, Л. С. Гурьянова и др. / Под ред. Т. С. Клебановой, Н. А. Кизима. – Х.: ФЛП Александрова К. М.; ИД «ИНЖЭК», 2012. – 512 с.
21. **Нижегородцев Р.** Поляризация экономического пространства и как ей противодействовать / Р. Нижегородцев // Проблемы теории и практики управления. – 2003. – № 1. – С. 89–95.
22. **Рязанов В. Т.** Мировой экономический кризис и его последствия / В. Т. Рязанов // Современные проблемы экономики. – 2010. – № 4(35). – С. 155–176.
23. Современные подходы к моделированию сложных социально-экономических систем / Под ред. В. С. Пономаренко, Т. С. Клебановой, Н. А. Кизима. – Х.: ФЛП Александрова К. М.; ИД «ИНЖЭК», 2011. – 280 с.
24. **Солодухін С. В.** Методи та моделі бюджетно-податкової політики управління економікою регіону: монографія / С. В. Солодухін, В. В. Хорошун. – Запоріжжя: ЗДІА, 2012. – 330 с.
25. Социально-экономические последствия кризиса в Европе / Под ред. В. Д. Кривова // Аналитический вестник. – 2012. – № 28 (471) [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.budgetrf.ru/Publications/Magazines/VestnikSF/2012/28_471/VSF_NEW_28_471.pdf
26. Структурная и промышленная политика в системе технологических укладов: механизмы и направления модернизации / И. К. Шевченко, М. Р. Бечева, И. С. Богомоллова, Е. К. Задорожная, М. А. Масыч, Ю. В. Развадовская, А. Ю. Федотова / Под ред. И. К. Шевченко. – Таганрог: Изд-во ЮФУ, 2012. – 297 с.
27. **Чернов В. П.** Модели эндогенного роста и анализ экономической динамики российских регионов / В. П. Чернов, Ф. А. Ущев. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского государственного университета экономики и финансов, 2010. – 225 с.
28. **Barro, R.** Convergence Across States and Regions. Brookings / R. Barro, X. Sala-i-Martin // Papers on Economic Activity, 1, April, 1991. – P. 107–182.
29. **Combes, P.-P.** The Rise and Fall of Spatial Inequalities in France: A Longrun Perspective / P.-P. Combes, M. Lafourcade, J.-F. Thisse, J.-C. Toutain [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.econ.kuleuven.be/VIVES/oudesite/presentaties/200902thissedp7017.pdf>
30. **Cuadrado-Roura, J.** Convergence and Regional Mobility in the European Union / J. Cuadrado-Roura, T. Mancha-Navarro, R. Garrido-Yserte // 40th Congress of the European Regional Science. – Barcelona, 2000. – P. 365–384.
31. **Lopez-Rodriguez, J.** Regional Convergence in the European Union: Results from a Panel Data Model / J. Lopez-Rodriguez // Economics Bulletin. – 2008. – Vol. 18, № 2. – P. 1–7.

REFERENCES

- Aleksandrova, A., and Grishina, E. "Neravnomernost razvitiia munitsipalnykh obrazovaniy" [The uneven development of municipalities]. *Voprosy ekonomiki*, no. 8 (2008): 97-105.
- Bakhtizin, A. R. *Agent-orientirovannye modeli ekonomiki* [Agent-oriented economic model]. Moscow: Ekonomika, 2008.
- Blahun, I. S., and Halushchak, I. Ye. "Konkurentospromozhnist rehionu yak intehrlna tsil ioho rozvytku" [Competitiveness of the region as an integral goal of development]. *Visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu*, no. 2 (2011): 36-42.
- Bondarev, A. A. "Modelirovanie i upravlenie regionom kak sotsialnoy sistemoy: sotsiologicheskii analiz" [Modeling and management of the region as a social system: sociological analysis]. *Dis. ... d-ra sotsiol. nauk*: 22.00.08, 2004.
- Barro, R., and Sala-i-Martin, X. *Convergence Across States and Regions*. Brookings. Papers on Economic Activity, 1991.
- Chernov, V. P., and Ushchev, F. A. *Modeli endogennogo rosta i analiz ekonomicheskoy dinamiki rossiyskikh regionov* [Endogenous growth model and analysis of the economic dynamics of the Russian regions]. St. Petersburg: Izd-vo SPbGUEF, 2010.
- Combes, P.-P. et al. "The Rise and Fall of Spatial Inequalities in France: A Long-run Perspective". <http://www.econ.kuleuven.be/VIVES/oudesite/presentaties/200902thissedp7017.pdf>
- Cuadrado-Roura, J., Mancha-Navarro, T., and Garrido-Yserte, R. "Convergence and Regional Mobility in the European Union". *40th Congress of the European Regional Science*. Barcelona, 2000. 365-384.
- Gorelova, G. V., Zakharova, E. N., and Gini, L. A. *Kognitivnyy analiz i modelirovanie ustoychivogo razvitiia sotsialno-ekonomicheskikh sistem* [Cognitive analysis and modeling of sustainable socio-economic systems]. Rostov-na-Donu: Izd-vo Rostovskogo un-ta, 2005.
- Gribova, E. N. "Razrabotka i issledovanie stsennarnykh modeley upravleniia regionalnym razvitiem" [Development and research of scenario models of regional development management]. <http://www.prorektor.org/forma/formarslid81720.html>
- Heiets, V. M. et al. *Modeliuvannia ekonomichnoi bezpeky: derzhava, rehion, pidpriemstvo* [Simulation economic security: state, region, enterprise]. Kharkiv: INZhEK, 2006.
- Klebanova, T. S. et al. *Neravnomernost i tsiklichnost dinamiki sotsialno-ekonomicheskogo razvitiia regionov: otsenka, analiz, prognozirovanie* [The uneven and cyclical dynamics of socio-economic development of regions: assessment, analysis, and forecasting]. Kharkiv: FLP Aleksandrova K. M.; ID «INZhEK», 2012.
- Kolomak, E. A. "Neodnorodnost razvitiia regionov Rossii: dinamika i mezhhregionalnye efekty" [The heterogeneity of Russian regions: the dynamics and inter-regional effects]. *Modernizatsiia ekonomiki i globalizatsiia*. Moscow: ID GU VShE, 2009. 275-284.
- Ketova, K. V. "Razrabotka metodov issledovaniia i optimizatsiia strategii razvitiia ekonomicheskoy sistemy regiona" [Development of methods for the study and optimization of the economic development strategy of the region]. *Avtoref. dis. ... d-ra fiz.-matemat. nauk*, 2008.
- Lychkina, N. N. "Kompiuternoe modelirovanie sotsialno-ekonomicheskogo razvitiia regionov v sistemakh podderzhki priniatiia resheniy" [Computer modeling of the socio-economic development of regions in decision support systems]. <http://simulation.su/uploads/files/default/lych-comp-sim.pdf>
- Lukianenko, I. H. *Systemne modeliuvannia pokaznykiv biudzhethnoy systemy Ukrainy: pryntsypy ta instrumenty* [System simulation performance budget system of Ukraine: principles and tools]. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia, 2004.
- Lopez-Rodriguez, J. "Regional Convergence in the European Union: Results from a Panel Data Model". *Economics Bulletin*, vol. 18, no. 2 (2008): 1-7.
- "Mirovoy ekonomicheskiiy krizis i ego posledstviia" [The global economic crisis and its consequences]. http://www.km.ru/mirovoj_finansovyj_krizis
- "Materialy sayta EEK OON. Statisticheskaya baza dannykh" [Materials of the site of the UNECE. Statistical database]. <http://w3.unece.org/pxweb/?lang=14>
- "Materialy sayta Vsemirnogo banka" [Materials of the site of the World Bank]. <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?display=graph>
- "Materialy sayta VEF. Reyting globalnoy konkurentospособnosti" [Materials WEF website. Ranking of global competitiveness]. <http://www.weforum.org/>
- "Materialy sayta otzela kommunikatsii Evropeyskoy komisii" [Materials Site of Communication of the European Commission]. <http://europa.eu/scadplus/leg/en/s24000.htm>
- "Materialy sayta Evropeyskogo Soiuz" [Materials of the site of the European Union]. http://europa.eu/abouteuropa/index_fr.htm
- "Materialy sait" Derzhavnogo komitetu statystyky Ukrainy" [Materials website State Statistics Committee of Ukraine]. <http://www.ukrstat.gov.ua>
- Nizhegorodtsev, R. "Poliarizatsiia ekonomicheskogo prostanstva i kak ey protivodeystvovat" [The polarization of economic space and how to counteract it]. *Problemy teorii i praktiki upravleniia*, no. 1 (2003): 89-95.
- Riazanov, V. T. "Mirovoy ekonomicheskiiy krizis i ego posledstviia" [The global economic crisis and its consequences]. *Sovremennye problemy ekonomiki*, no. 4 (35) (2010): 155-176.
- "Sotsialno-ekonomicheskie posledstviia krizisa v Evrope" [Socio-economic consequences of the crisis in Europe]. http://www.budgetrf.ru/Publications/Magazines/VestnikSF/2012/28_471/VSF_NEW_28_471.pdf
- Shevchenko, I. K. et al. *Strukturnaia i promyshlennaia politika v sisteme tekhnologicheskikh ukladov: mekhanizmy i napravleniia modernizatsii* [Structural and industrial policy in the technological structures: mechanisms and directions of modernization]. Taganrog: Izd-vo YuFU, 2012.
- Sovremennye podkhody k modelirovaniu slozhnykh sotsialno-ekonomicheskikh sistem* [Modern approaches to the modeling of complex social and economic systems]. Kharkiv: FLP Aleksandrova K. M.; ID «INZhEK», 2011.
- Solodukhin, S. V., and Khoroshun, V. V. *Metody ta modeli biudzhethno-podatkovoi polityky upravlinnia ekonomikoiu rehionu* [Methods and models of fiscal policy management of the economy of the region]. Zaporizhzhia: ZDIA, 2012.
- Vasilev, V. A., and Suslov, A. I. "O neblokiruemykh sostoiianiakh mnogoregionalnykh ekonomicheskikh sistem" [About unblockable states multiregional economic systems]. *Sibirskiy zhurnal industrialnoy matematiki*, vol. XII, no. 4 (2009): 23-34.

ОЦЕНКА СКЛОННОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ К БАНКРОТСТВУ НА ОСНОВЕ МЕТОДОВ НЕЧЕТКОЙ ЛОГИКИ И НЕЧЕТКИХ НЕЙРОННЫХ СЕТЕЙ

© 2015 КЛЕБАНОВА Т. С., ГВОЗДИЦКИЙ В. С.

УДК 65.016.8

Клебанова Т. С., Гвоздицкий В. С. Оценка склонности предприятий к банкротству на основе методов нечеткой логики и нечетких нейронных сетей

Статья посвящена разработке моделей оценки склонности предприятий к банкротству методами нечеткой логики и нечетких нейронных сетей. Обосновано использование системы показателей, входящих в различные финансовые группы, комплексно описывающие финансовое состояние предприятия. Работа содержит описание главных преимуществ аппарата нечеткой логики при оценке угрозы банкротства предприятия. Для построения нечеткой модели сформированы и классифицированы две лингвистические переменные: класс финансового кризиса и соответствующее ему состояние предприятия. Реализация модели проверена на работе пяти предприятий конструкторской отрасли Украины. Проанализированы и сравнены результаты моделирования методами нечеткой логики и нейро-нечетких сетей. Предложены рекомендации по прогнозированию будущего финансового состояния предприятий.

Ключевые слова: анализ, банкротство, кризис, модель, нечеткая логика, нечеткие нейронные сети, оценка, финансовое состояние.

Табл.: 5. **Формул.:** 1. **Библ.:** 8.

Клебанова Тамара Семеновна – доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой экономической кибернетики, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнецца (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: t_kleb@ukr.net

Гвоздицкий Виталий Сергеевич – аспирант, кафедра экономической кибернетики, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнецца (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: gvozdiqramm@gmail.com

УДК 65.016.8

UDC 65.016.8

Клебанова Т. С., Гвоздицкий В. С. Оцінка схильності підприємств до банкрутства на основі методів нечіткої логіки та нечітких нейронних мереж

Klebanova T. S., Gvozdytskyi V. S. Assessment of Propensity of Enterprises towards Bankruptcy by on the Basis of Methods of Fuzzy Logic and Fuzzy Neural Networks

Стаття присвячена розробці моделей оцінки схильності підприємств до банкрутства методами нечіткої логіки та нечітких нейронних мереж. Обґрунтовано використання системи показників, які входять до різних фінансових груп, що комплексно описують фінансовий стан підприємства. Робота містить опис головних переваг апарату нечіткої логіки при оцінці загрози банкрутства підприємства. Для побудови нечіткої моделі сформовані та класифіковані дві лінгвістичні змінні: клас фінансової кризи та відповідний йому стан підприємства. Реалізацію моделі перевірено на роботі п'яти підприємств конструкторської галузі України. Проаналізовано та порівняно результати моделювання методами нечіткої логіки та нейро-нечітких мереж. Запропоновано рекомендації щодо прогнозування майбутнього фінансового стану підприємств.

The article is aimed at development of models for assessment of enterprises' propensity towards bankruptcy by the methods of fuzzy logic and fuzzy neural networks. Use of a system of indicators, included in the different financial groups, providing a complex description of the financial condition of enterprise, has been substantiated. The publication describes the major advantages of the apparatus of fuzzy logic in assessing the threat of bankruptcy. In order to build a fuzzy model, two linguistic variables were formed and classified: class of financial crisis and the corresponding status of enterprise. Implementation of the model has been tested with regard to activities of five enterprises in the engineering industry sector of Ukraine. The results of modeling have been analyzed and compared by methods of fuzzy logic and neuro-fuzzy networks. Recommendations on forecasting the future financial status of enterprises have been offered.

Ключові слова: аналіз, банкрутство, криза, модель, нечітка логіка, нечіткі нейронні мережі, оцінка, фінансовий стан.

Key words: analysis, bankruptcy, crisis, model, fuzzy logic, fuzzy neural networks, assessment, financial status.

Табл.: 5. **Формул.:** 1. **Бібл.:** 8.

Табл.: 5. **Formulae:** 1. **Bibl.:** 8.

Клебанова Тамара Семеновна – доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри економічної кібернетики, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

Klebanova Tamara S. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Economic Cybernetics, Kharkiv National Economic University named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: t_kleb@ukr.net

E-mail: t_kleb@ukr.net

Гвоздицкий Виталий Сергійович – аспірант, кафедра економічної кібернетики, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

Gvozdytskyi Vitalii S. – Postgraduate Student, Department of Economic Cybernetics, Kharkiv National Economic University named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: gvozdiqramm@gmail.com

E-mail: gvozdiqramm@gmail.com

В условиях рыночной экономики одной из важнейших является проблема неплатежеспособности и банкротства предприятий. В Украине ежегодно возбуждается большое количество дел о банкротстве предприятий, а также об их ликвидации. При этом значительное количество предприятий работает с убытками, находится на грани платежеспособности, что может привести к их банкротству в будущем. Предприятия-банкроты есть в каждом регионе Украины, банкрота-

ми становятся как малые, так и крупные предприятия. Банкротство отдельного предприятия имеет ряд негативных последствий, каждое банкротство подрывает национальную экономику, значительно тормозит ее развитие. Поэтому очень важно содействие по предотвращению банкротства как со стороны государства, так и со стороны самого предприятия. То есть именно проблема банкротства для трансформационной экономики Украины является основной.

И первый шаг при ее решении – это именно оценка склонности отдельного предприятия к банкротству и на основании анализа результатов этой оценки – разработка антикризисного управления предприятием.

Задача своевременной диагностики банкротства предприятий является актуальной в любое время, особенно она обостряется во время и после мировых и локальных экономических кризисов. Для ее решения ученые-экономисты, начиная с середины 20-го века, начали заниматься разработкой соответствующих эконометрических моделей оценки угрозы банкротства. Данным вопросам посвящены работы таких отечественных и зарубежных ученых, как: Э. Альтмана, В. Бивера, С. Брауна, Б. Железко, Ю. Зайченко, Н. Кизима, М. Криумена, А. Медведева, А. Недосекина, Д. Ольсона, О. Панасенко, А. Терещенко, В. Чернова, Х. Юна и многих других [1, 2]. Но большинство существующих методов и моделей диагностики банкротства, как отмечают ученые-экономисты [1–3, 6, 8], имеют значительные недостатки, связанные, в первую очередь, с невозможностью их использования в украинских условиях из-за получения неадекватных результатов.

Сегодня ведущие специалисты по проблемам прогнозирования банкротства разрабатывают новые подходы к диагностике банкротства еще и потому, что почти все существующие экономико-математические модели оценки угрозы банкротства относятся к типу моделей «распознавания образов», то есть относят исследуемое предприятие к точно выделенному одному классу кризиса [1, 5, 6]. Между тем, часто предприятие находится на переходном этапе из одной фазы кризиса в другую, когда невозможно точно охарактеризовать его финансовое состояние.

Именно поэтому актуальной задачей в проблеме диагностики банкротства является разработка комплекса таких моделей, которые бы учитывали нечеткость финансового состояния предприятия. Решением данной проблемы являются модели нечеткой логики, которые способны адаптироваться к изменениям среды, позволяющей эффективно использовать модели в течение длительного времени.

Проведение любого исследования независимо от уровня иерархии социально-экономической системы и от того, нуждается ли оно в получении количественной или качественной информации, предполагает огромную подготовительную работу в соответствии с программой исследования, качество которой во многом определяет качество результата. Одним из центральных элементов программы является формирование и обоснование информационного пространства исследования [5].

В данном исследовании при построении моделей оценки угрозы банкротства предприятий применялась система показателей, описание формирования которой представлено в предыдущих исследованиях [4]. Так, система включает следующие показатели: X_1 – коэффициент пригодности основных средств; X_2 – коэффициент быстрой ликвидности; X_3 – коэффициент финансовой автономии; X_4 – коэффициент оборачиваемости активов; X_5 – рентабельность активов. Данные показатели пред-

ставлены из различных финансовых групп, комплексно описывающих финансовое состояние предприятия, для более полной и одновременно неперенасыщенной оценки имущественного и финансового состояния.

Предложенная система показателей характеризует различные аспекты деятельности предприятия и включает наиболее значимые показатели, а значит, может быть эффективно использована для построения моделей оценки склонности предприятий к банкротству.

Как уже отмечалось, инструментарием решения поставленной задачи является математическая теория нечеткой логики. Для осуществления данной методики была выбрана следующая классификация кризиса на предприятии (табл. 1) [5, 6].

Таким образом, в модели используются две лингвистические переменные: «класс кризиса» и «состояние предприятия». Именно на основании определения уровней данных переменных в модели рассчитывается комплексный показатель финансового состояния предприятия V , учитывающий уже выбранное информационное пространство. Причем чем выше V , тем лучше состояние предприятия. Данный комплексный показатель принимает значения от 0 до 1.

После анализа существующих исследований по вопросам построения моделей нечеткой логики [5, 6] было обнаружено, что авторы чаще всего используют для всех функций принадлежности трапециевидный вид (*trapmf*). Для выбранных показателей финансового состояния предприятия X_i в модели была задана лингвистическая переменная L «Уровень показателя X_i »; L_{i1} – подмножество «очень низкий уровень показателя X_i »; L_{i2} – «низкий уровень»; L_{i3} – «средний уровень»; L_{i4} – «высокий уровень показателя»; L_{i5} – «очень высокий уровень».

Классификация значений выбранных финансовых показателей представлена в табл. 2.

Комплексный показатель финансового состояния предприятия рассчитывается по формуле:

$$V = \sum_{i=1}^N p_i \cdot \sum_{j=1}^5 \alpha_j \lambda_{ij}, \quad (1)$$

где p_i – уровень значимости показателя X_i для анализа; равен $p_i = 1/N$;

$\alpha_j = (0.1; 0.3; 0.5; 0.7; 0.9)$ – множество узловых точек, которые являются абсциссами соответствующих точек принадлежности;

λ_{ij} – значение функции принадлежности по отдельным показателям.

Правила распознавания финансового состояния предприятия и соответствующие функции принадлежности представлены в табл. 3.

По данным правилам построенная модель была протестирована на пяти предприятиях: трех обанкротившихся и двух действующих. Рассчитанные по формуле (1) значения V для данных предприятий представлены в табл. 4.

Так, можно сделать вывод о том, что построенная модель как минимум не дает противоречивые результаты: предприятие № 3, которое станет банкротом в сле-

Таблица 1

Классификация и признаки различных видов кризиса на предприятии [5, 6]

Класс кризиса	Признаки	Состояние предприятия
Отсутствие кризиса	Полное соответствие всех показателей нормативам; стабильный доход; отсутствие задержек и просрочек всех выплат	Отличное состояние
Легкий кризис	Задержка предоставления отчетности и низкое ее качество; неэффективная деятельность финансовых служб предприятия; неэффективная организация информационной подсистемы	Удовлетворительное состояние
Средний кризис	Недостаточность собственных оборотных средств; избыток долгосрочных источников формирования запасов или их равенство с объемами запасов	Среднее состояние
Глубокий кризис	Нарушение ликвидности (но сохраняется возможность восстановления равновесия за счет пополнения реального собственного капитала, собственных оборотных средств и привлечения долгосрочных кредитов)	Неудовлетворительное состояние
Катастрофический кризис	Предприятие находится на грани банкротства; все оборотные средства не покрывают кредиторскую задолженность, в первую очередь, краткосрочную	Критическое состояние

Таблица 2

Классификация значений финансовых коэффициентов

Показатель	L_{i1}	L_{i2}	L_{i3}	L_{i4}	L_{i5}
Коэффициент пригодности основных фондов, X_1	$0 < X_1 \leq 0.2$	$0.2 < X_1 \leq 0.3$	$0.3 < X_1 \leq 0.5$	$0.5 < X_1 \leq 0.7$	$0.7 < X_1 \leq 1$
Коэффициент быстрой ликвидности, X_2	$0 < X_2 \leq 0.08$	$0.08 < X_2 \leq 0.24$	$0.24 < X_2 \leq 0.6$	$0.6 < X_2 \leq 0.75$	$0.75 < X_2 < \infty$
Коэффициент финансовой автономии, X_3	$0 < X_3 \leq 0.2$	$0.2 < X_3 \leq 0.3$	$0.3 < X_3 \leq 0.5$	$0.5 < X_3 \leq 0.7$	$0.7 < X_3 \leq 1$
Коэффициент оборачиваемости активов, X_4	$0 < X_4 \leq 0.14$	$0.14 < X_4 \leq 0.2$	$0.2 < X_4 \leq 0.4$	$0.4 < X_4 \leq 0.8$	$0.8 < X_4 < \infty$
Рентабельность активов, X_5	$-\infty < X_5 \leq 0$	$0 < X_5 \leq 0.005$	$0.005 < X_5 \leq 0.05$	$0.05 < X_5 \leq 0.225$	$0.225 < X_5 < \infty$

Таблица 3

Правила распознавания финансового состояния предприятия

Интервал значений	Уровень	Функция принадлежности
$0 \leq V \leq 0.15$	Критическое состояние (V_5)	1
$0.15 < V < 0.25$	Критическое состояние (V_5)	$\mu_1 = 10 \cdot (0.25 - V)$
	Неудовлетворительное состояние (V_4)	$\mu_2 = 1 - \mu_1$
$0.25 \leq V \leq 0.35$	Неудовлетворительное состояние (V_4)	1
$0.35 < V < 0.45$	Неудовлетворительное состояние (V_4)	$\mu_2 = 10 \cdot (0.45 - V)$
	Среднее состояние (V_3)	$\mu_3 = 1 - \mu_2$
$0.45 \leq V \leq 0.55$	Среднее состояние (V_3)	1
$0.55 < V < 0.65$	Среднее состояние (V_3)	$\mu_3 = 10 \cdot (0.65 - V)$
	Удовлетворительное состояние (V_2)	$\mu_4 = 1 - \mu_3$
$0.65 \leq V \leq 0.75$	Удовлетворительное состояние (V_2)	1
$0.75 < V < 0.85$	Удовлетворительное состояние (V_2)	$\mu_4 = 10 \cdot (0.85 - V)$
	Отличное состояние (V_1)	$\mu_5 = 1 - \mu_4$
$0.85 \leq V \leq 1$	Отличное состояние (V_1)	1

Таблица 4

Значения комплексных показателей финансового состояния предприятий

№	Предприятие	V	Класс кризиса	Функция принадлежности	Состояние предприятия на момент оценки
1	ОАО «Донецкий проектно-конструкторский технологический институт»	0,70	Легкий	1	Действующее
2	УАЗТ «Научно-исследовательский и исследовательско-конструкторский институт»	0,582	Средний	0,68	Два года до возбуждения дела о банкротстве
			Легкий	0,32	
3	ОАО «ГСКБпДСП»	0,3	Глубокий	1	Возбуждение дела о банкротстве в следующем квартале
4	ОАО «СКТБ «Оризон»	0,508	Средний	1	Один год до возбуждения дела о банкротстве
5	ОАО «КСПКБ «Менас»	0,62	Средний	0,3	Действующее
			Легкий	0,7	

дующем отчетном периоде, находится в неудовлетворительном состоянии (глубоком кризисе), а предприятия № 1 и № 5, которые до сих пор действуют, находятся в удовлетворительном состоянии с функциями принадлежности соответственно 1 и 0,7. А состояние предприятий, которые через несколько периодов станут банкротами (№ 2 и № 4), по построенной модели является худшим, чем состояние до сих пор действующих предприятий, но лучше состояния предприятия № 3. Таким образом, данную модель можно использовать для адекватной оценки финансового состояния предприятий.

Также построенная нечеткая модель была использована для оценки финансового состояния действующего предприятия ХЦКБ «Энергопрогресс» на протяжении 13 кварталов (табл. 5).

Таблица 5

Распознавание класса кризиса предприятия

Период	Значения V	Класс кризиса	Функция принадлежности
I	0,572	средний	0,775
		легкий	0,225
II	0,669	легкий	1
III	0,807	легкий	0,428
		отсутствие	0,572
IV	0,738	легкий	1
V	0,770	легкий	0,802
		отсутствие	0,198
VI	0,460	средний	1
VII	0,551	средний	0,987
		легкий	0,013
VIII	0,475	средний	1
IX	0,540	средний	1
X	0,540	средний	1
XI	0,648	средний	0,022
		легкий	0,978
XII	0,545	средний	1
XIII	0,516	средний	1

Как видно из табл. 5, из 13-ти рассматриваемых в 5-ти периодах нельзя однозначно определить класс кризиса. В целом можно сделать вывод о том, что предприятие за анализируемый период находилось на стадии среднего кризиса с непродолжительными улучшениями финансового состояния (к удовлетворительному и отличному).

То есть для данного предприятия большой угрозы банкротства на данный момент нет. Но и по результатам тестирования модели некоторые предприятия, которые были в среднем финансовом состоянии, через один-два года становились банкротами. И лучше предупредить еще не начавшийся кризис, чем потом бороться с его последствиями. Поэтому все же руководству предприятия предлагается разработать схему антикризисного управления.

Также для подтверждения либо опровержения полученных результатов была использована одна из самых прогрессивных методик, основанная на построении нечетких нейронных сетей. Нечеткие нейронные сети расширяют сферу применения обычных нейронных сетей, так как позволяют оперировать нечеткими данными, как и в построенной ранее модели.

Сейчас метод нечетких нейронных сетей уже достаточно широко используется для решения задачи оценки склонности предприятий к банкротству, и почти все результаты его использования доказывали целесообразность и большую точность метода [1, 2, 8].

Так, построение нейронной нечеткой модели проводилось в пакете прикладных программ MatLab. Для построения модели была сгенерирована структура системы нечеткого вывода типа Сугено, которая является моделью гибридной сети. Для каждой из входных переменных были заданы по три лингвистических термина, а в качестве типа их функций принадлежности методом подбора была выбрана та, при которой получалась наименьшая ошибка. В нашем случае малейшую ошибку дали треугольные функции.

Для рассматриваемого примера система нечеткого вывода содержит три входных переменных с тремя терминами каждая, 27 правил нечетких продукций, одну выходную переменную с 27 терминами.

При обучении гибридной сети было выбрано 40 циклов обучения. Чем больше это число, тем больше будет и значение средней ошибки в построенной модели, однако и вырастет адекватность модели. В данной модели значение ошибок зависит только для первых четырех циклов обучения, после чего они все составляют около 0,068, что и доказывает значение средней ошибки по результатам тестирования модели (6,789%). То есть можно сказать о высокой адекватности построенной нейро-нечеткой модели, ее можно и целесообразно использовать в дальнейшем исследовании.

Особенностью использования пакета MatLab для моделирования с помощью нейронных нечетких сетей является то, что система автоматически сама строит правила. Следует отметить, что все 27 сложившиеся правила являются адекватными, и нет необходимости в их редактировании. Поэтому они были оставлены в первоначальном виде.

Так, в результате использования построенной модели на примере предприятия ХЦКБ «Энергопрогресс» было определено, что на последний исследуемый период (XIII) предприятие с функцией принадлежности 0,6224 находилось на грани банкротства, то есть вероятность банкротства для данного предприятия в ближайшее время достаточно высока. Напомним, что по результатам моделирования с помощью аппарата нечеткой логики было определено, что со 100% функцией принадлежности предприятие в данном периоде находится в состоянии среднего кризиса, а при тестировании нечеткой модели к предприятиям, которые также находились в этом состоянии с примерно одинаковым значением комплексного показателя ($V = 0,508$), через год были возбуждены дела о банкротстве.

Таким образом, по результатам построения двух моделей можно подтвердить, что вероятность банкротства для исследуемого предприятия достаточно высока, и следует немедленно внедрять антикризисные меры.

Но кроме этого, чтобы можно было оперативно реагировать на будущие кризисы и их предотвращать, целесообразно еще сделать краткосрочный прогноз относительно будущего состояния предприятия.

Среди множества методов социально-экономического прогнозирования авторами предлагается выделить метод «гусеница» (SSA-метод). Этот свободный от модели метод, предназначенный для исследования структуры временных рядов, сочетает в себе преимущества многих других методов, в частности, анализа Фурье и регрессионного анализа. Одновременно он отличается простотой и наглядностью в управлении [7].

Базовый вариант метода заключается в преобразовании одномерного ряда в многомерный с помощью однопараметрической процедуры смещения (отсюда и название – «гусеница»), исследовании полученной многомерной траектории с помощью анализа главных компонент (сингулярного разложения) и восстановления (аппроксимации) ряда по выбранным главным компонентам.

Следовательно, результатом применения метода является разложение временного ряда на простые компоненты: медленные тренды, сезонные и другие периодические или колебательные составляющие, а также шумовые компоненты. Метод «гусеница» сочетает преимущества других методов и моделей прогнозирования социально-экономических процессов [7]. В частности, при реализации этого метода, как и при адаптивных методах прогнозирования, происходит сглаживание ряда; как и при спектральном анализе, ряд разлагается на составляющие (в т. ч. на гармоничную составляющую); как и теория катастроф, метод «гусеница» позволяет адекватно оценить резкие, скачкообразные изменения в ряду и показывает правильное направление развития процессов и т. п. [7].

Авторами предлагается именно этим методом делать прогноз значений выбранных в модели финансовых показателей на последующие периоды. При предварительном тестировании значение критерия адекватности прогнозных моделей (критерий средней абсолютной процентной ошибки *m.a.p.e.*) для различных рядов было от 1 до 5%, то есть точность прогноза оказывалась очень высокой.

Также предлагается разрабатывать прогнозную модель по трем вариантам: оптимистическому, реалистичному и пессимистичному. По полученным значениям можно легко выявить основную тенденцию развития предприятия и выбрать необходимый комплекс антикризисных мероприятий. Последнее, безусловно, должно быть неотъемлемой частью всего процесса моделирования оценки угрозы банкротства для конкретного предприятия.

Таким образом, по результатам моделирования обоими методами были подтверждены примерно одинаковые выводы об угрозе банкротства конкретного предприятия. Однако нейро-нечеткие модели дают меньшую ошибку. Ошибка построенной нейро-нечеткой модели составила 6,8%. А по результатам моделирования с помощью нечеткой логики возбуждались дела о банкротстве предприятий, которые за год и за два года до того находились в состоянии среднего кризиса. То есть при получении даже таких результатов руководству предприятий необходимо немедленно внедрять антикризисные меры. А при лучших значениях комплексного показателя – все равно оптимизировать расходы и бизнес-процессы в превентивных целях.

ВЫВОДЫ

Для решения задачи оценки склонности предприятий к банкротству целесообразно использовать математический аппарат нечеткой логики и нейро-нечеткие модели, реализация которых позволяет определить угрозу банкротства предприятий с наименьшей ошибкой. А для получения более детальных результатов данные модели целесообразно использовать в динамике, т. е. рассчитав комплексный показатель финансового состояния предприятия за несколько периодов.

Для моделирования будущего состояния предприятия целесообразно использовать достаточно но-

вий, ще не очень распространенный метод «гусеница», применение которого позволяет получить прогнозные значения с очень большой точностью, но при этом рекомендуется учитывать различные варианты развития (от наихудшего до оптимистического). Это позволит повысить финансовую устойчивость и стабильность функционирования субъектов хозяйствования и предотвращать угрозы банкротства и ликвидации предприятий. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Гвоздицкий В. С. Анализ подходов к моделированию оценки склонности предприятия к банкротству / В. С. Гвоздицкий // Управління розвитком : зб. наук. праць. – Х. : ХНЕУ, 2011. – № 3 (100). – С. 206–208.

2. Зайченко Ю. Сравнительный анализ методов оценки риска банкротства предприятий Украины / Ю. Зайченко, С. Порога, В. Столбунов // International Book Series «Information Science and Computing», 2006. – С. 103–110.

3. Кононенко О. Анализ финансовой отчетности / О. Кононенко, О. Маханько. – 4-ое изд., перераб. и доп. – Х. : Фактор, 2008. – 200 с.

4. Панасенко О. В. Формування системи показників фінансового стану підприємств для оцінки загрози банкрутства / О. В. Панасенко, В. С. Гвоздицький // Економіка: проблеми теорії та практики. – Випуск 265 : у 9 т. – Т. IX. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2010. – 320 с.

5. Пономаренко В. С. Механизм санационного управления предприятием: основы формирования и модели реализации / В. С. Пономаренко, Е. В. Раевнева, С. А. Степурина. – Х. : ИД «ИНЖЕК», 2009. – 304 с.

6. Чернов В. Г. Нечетко-множественные методы и модели в задачах антикризисного управления / В. Г. Чернов, М. К. Суворов // Научные исследования: информация, анализ, прогноз : монография / Под ред. О. И. Кирикова. – Воронеж : ВГПУ, 2006. – № 10. – С. 185–217.

7. Stepanov, D. SSA-based approaches to analysis and forecast of multidimensional time series / D. Stepanov, N. Golyandina // Proceedings of the 5th St. Petersburg Workshop on Simulation (June 26 – July 2, 2005, St. Petersburg). – St. Petersburg: State University, 2005. – Pp. 293–298.

8. Zarei, M. Applying adaptive NeuroFuzzy model for bankruptcy prediction / M. Zarei, M. Rabiee, T. Zanganeh // International Journal of Computer Applications, 20(3), 2011. – Pp. 15–21.

REFERENCES

Chernov, V. G., and Suvorov, M. K. "Nechetko-mnozhestvennye metody i modeli v zadachakh antikrizisnogo upravleniia" [Fuzzy multiple methods and models in the tasks of crisis management]. In *Nauchnye issledovaniia: informatsiia, analiz, prognoz*, 185–217. Voronezh: VGPU, 2006.

Gvozdzitskiy, V. S. "Analiz podkhodov k modelirovaniyu otsenki sklonnosti predpriyatiya k bankrotstvu" [Analysis of approaches to assess the propensity modeling companies into bankruptcy]. *Upravlinnia rozvytkom*, no. 3(100) (2011): 206–208.

Kononenko, O., and Makhanko, O. *Analiz finansovoy otchetnosti* [Analysis of financial statements]. Kharkiv: FAKTOR, 2008.

Panasenko, O. V., and Hvozdytskyi, V. S. "Formuvannia systemy pokaznykiv finansovoho stanu pidpriemstv dlia otsinky zahrozy bankrutstva" [Formation of financial ratio to assess the threat of bankruptcy]. *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky*, vol. IX, no. 265 (2010).

Ponomarenko, V. S., Raevneva, E. V., and Stepurina, S. A. *Mekhanizm sanatsionnogo upravleniia predpriatiem: osnovy formiro-*

vaniia i modeli realizatsii [The mechanism of sanation enterprise management: principles and implementation models]. Kharkiv: INZhEK, 2009.

Stepanov, D., and Golyandina, N. "SSA-based approaches to analysis and forecast of multidimensional time series". *Proceedings of the 5th St. Petersburg Workshop on Simulation*. St. Petersburg: State University, 2005.293–298.

Zaychenko, Yu., Rogoza, S., and Stolbunov, V. "Sravnitelnyy analiz metodov otsenki riska bankrotstva predpriaty Ukrainy" [Comparative analysis of methods for assessing risk of bankruptcy of enterprises in Ukraine]. In *Information Science and Computing*, 103–110, 2006.

Zarei, M., Rabiee, M., and Zanganeh, T. "Applying adaptive Neuro Fuzzy model for bankruptcy prediction". *International Journal of Computer Applications*, no. 20 (3) (2011): 15–21.

ЦІНОУТВОРЕННЯ НА РИНКУ НАФТОПРОДУКТІВ УКРАЇНИ

© 2015 СВИДЕНКО А. В.

УДК 338.516.54:519.246.85

Свиденко А. В. Ціноутворення на ринку нафтопродуктів України

Цілями статті є описання механізму формування роздрібної ціни на ринку нафтопродуктів України та побудова моделі поведінки роздрібної мережі АЗС. Проаналізовано сучасний стан ринку нафтопродуктів України, висвітлено основні фактори ціноутворення та взаємозв'язки між ними. Оскільки ринок є олігополістичним і непрозорим, важливо мати механізми моделювання поведінки цін. У роботі наведено механізм оцінки собівартості роздрібних цін на нафтопродукти та показано алгоритм співвідношення роздрібних цін з відповідною оцінкою собівартості. Описано можливість використання різних підходів для моделювання цін та показано переваги нейронної мережі для побудови моделі поведінки мережі АЗС. Наведено структуру мережі та необхідні вхідні дані для побудови моделі. Результати навчання та тестування мережі доводять дієвість даного підходу по відношенню до ринку нафтопродуктів України та можливість побудови повноцінної моделі не тільки для окремої мережі, але й до всього ринку.

Ключові слова: ринок нафтопродуктів, роздрібні ціни, нейронна мережа.

Рис.: 6. **Формул.:** 3. **Бібл.:** 11.

Свиденко Андрій Володимирович – аспірант, кафедра математичного моделювання економічних систем, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (пр. Перемоги, 37, Київ, 03056, Україна)

E-mail: zulu_jp4@ukr.net

УДК 338.516.54:519.246.85

UDC 338.516.54:519.246.85

Свиденко А. В. Ценообразование на рынке нефтепродуктов Украины

Целями статьи являются описание механизмов формирования розничной цены на рынке нефтепродуктов Украины и построение модели поведения розничной сети АЗС. Проанализировано текущее состояние рынка нефтепродуктов Украины, описаны основные факторы ценообразования и взаимосвязи между ними. Поскольку данный рынок является олигополистическим и непрозрачным, важно иметь механизмы моделирования поведения цен. В работе представлен механизм оценки себестоимости розничных цен на нефтепродукты и показан алгоритм соотношения розничных цен с данной оценкой. Описана возможность использования различных подходов к моделированию цен и показаны преимущества нейронной сети для построения модели поведения сети АЗС. Представлена базовая структура сети и необходимые данные для построения модели. Результаты обучения и тестирования сети свидетельствуют о работоспособности данного подхода в моделировании рынка нефтепродуктов Украины, а также о возможности построения полноценной модели не только отдельной сети, но и всего рынка.

Ключевые слова: рынок нефтепродуктов, розничные цены, нейронная сеть.

Рис.: 6. **Формул.:** 3. **Библ.:** 11.

Свиденко Андрей Владимирович – аспирант, кафедра математического моделирования экономических систем, Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт» (пр. Победы, 37, Киев, 03056, Украина)

E-mail: zulu_jp4@ukr.net

Svidenko A. V. Pricing at the Oil Products Market of Ukraine

Objectives of the article are description of the mechanisms for establishing retail prices at the oil products market of Ukraine and building a model of behavior for retail network of fuel filling stations. The current status of the Ukrainian oil market has been analyzed, the main factors of pricing as well as relationship between them have been described. Since this market is oligopolistic and non-transparent, it is important to have mechanisms for modeling the behavior of prices. The publication provides a mechanism for assessing the cost of retail prices for petroleum products and a retail price ratio algorithm together with the results of such assessment. The possibility to use different approaches to modeling of prices has been described, some advantages of a neural network as to building models of behavior for retail network of fuel filling stations have been displayed. The basic structure of network as well as the data required to build a model have been provided. The network training and testing results indicate efficiency of this approach in modeling the oil products market of Ukraine, as well as the possibility of building a thorough model not only for a separate network, but also for the market in general.

Key words: oil products market, retail prices, neural network.

Pic.: 6. **Formulae:** 3. **Bibl.:** 11.

Svidenko Andrii V. – Postgraduate Student, Department of Mathematical Modeling of Economic Systems, National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute» (pr. Peremogy, 37, Kyiv, 03056, Ukraine)

E-mail: zulu_jp4@ukr.net

Одними з основних факторів, що детермінують поведінку цін на нафтопродукти, є ціни на нафту та обмінний курс [1]. Ці фактори дають уявлення про загальний тренд цін на ринку. Однак у роздрібному секторі поведінка цін веде себе по-різному. Достеменно відомо, що на ринку нафтопродуктів як України, так і інших країн присутня асиметрія цін. Існують різні теорії її виникнення: поведінка споживачів, кооперація роздрібних мереж та інші. Однак той факт, що ціноутворення на даному ринку не є прозорим, спричиняє необхідність формалізації процесів ціноутворення на даному ринку.

Структура ринку нафтопродуктів України змінюється до олігополістичної. Верхня оцінка індексу Херфіндаля – Хіршмана у 2012 р. сягала 2284, що свідчить про досить велику концентрацію ринку [1]. Однак струк-

тура роздрібних цін на даному ринку досить мінлива. Вона залежить від багатьох факторів: рівня податків, вартості сировини та спекулятивної складової. На рис. 1 показано порівняння структури роздрібної ціни на бензин А-95 Євро у 2013 та в 2015 рр. Як бачимо, через значне зростання обмінного курсу відбувається зростання податків, оскільки акциз на нафтопродукти зав'язаний на курс євро. Також закономірним є зростання частки вартості оптової ціни при імпорті нафтопродуктів. Усе це змушує мережі зменшувати власну маржу в ціні. Однак дана структура ціни досить спрощена і не розкриває прихованих механізмів ціноутворення.

Розрізняють чотири основні ринки нафтопродуктів залежно від обсягів реалізації: ринок великого опта, середнього опта, малого опта та роздрібний ринок. На кожному етапі до початкової ціни виробництва або ім-

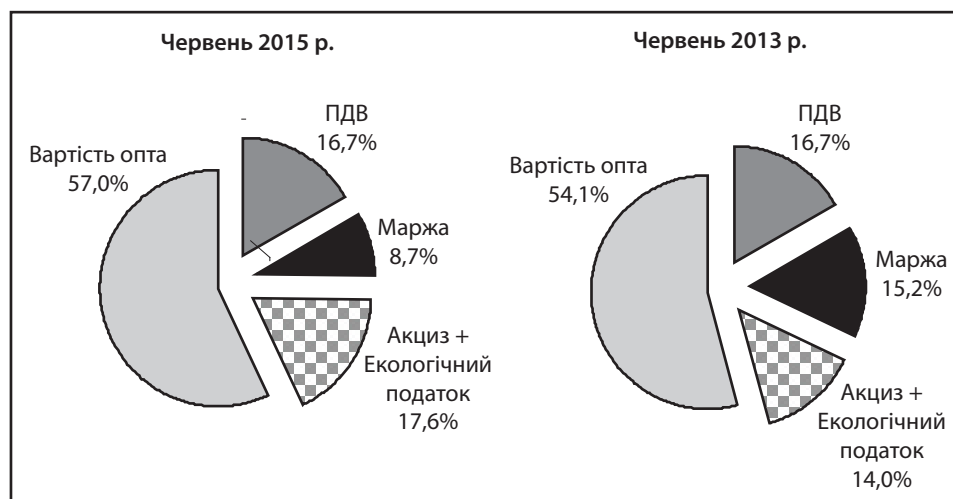

Рис. 1. Структура ціни на бензин марки А-95 у 2013 та 2015 рр.

порту нафтопродуктів додаються специфічні витрати: акцизний податок та екологічний збір на ринку великого опта, логістика до нафтобази на ринку середнього опта, перевалка та зберігання нафтопродуктів на ринку дрібного опта, логістика до АЗС і витрати АЗС на роздрібному ринку [2].

Переважну більшість нафтопродуктів Україна імпортує, тому на їх оптову ціну значною мірою впливає механізм ціноутворення в Європі. Основним індикатором цін на європейському ринку нафтопродуктів є агенція Platts, котирування якої беруться за основу при укладенні контрактів, а ціна на кордоні країни-імпортера буде визначатися за принципом Platts+Премія [2]. На ці котирування значною мірою впливають ціни на нафту, однак коефіцієнт кореляції оптових цін на кордоні України та котирувань на нафту марки Brent складає всього 0,8. Тому хоч котирування нафти і є першоджерелом для утворення оптових цін, однак через наявність складних механізмів перерозподілу ресурсів не лише в територіальному, а й в товарному просторі, використання їх як основи для розрахунку цін є недоцільним.

Враховуючи вищесказане, можемо записати механізм формування ціни на оптовому ринку України. Ціна великого опту формується таким чином:

$$FCA = \left(\frac{CPT \cdot MB^{doll} + Az \cdot NBU^{euro}}{+ ECO + TZ + Ls + Ms} \right) (1 + VAT), \quad (1)$$

де FCA – ціна на пальне на умовах FCA (франко-перевізник, Інкотермс-2010), грн/т; CPT – ціна на імпортерне пальне на умовах поставки CPT (Фрахт/перевезення оплачені до, Інкотермс-2010) на кордоні України, дол./т; MB^{doll} – курс долара США на міжбанківській валютній біржі; NBU^{euro} – курс євро НБУ; Az – ставка акцизу на нафтопродукти, євро/т; TZ – витрати, пов'язані з митним оформленням вантажу та перевантаженням пального на кордоні; Ls – витрати за доставку пального до станції відвантаження, грн/т; Ms – надбавка трейдера та інші витрати, грн/т [3].

Слід зазначити, що ця формула виражає перерахунок цін для імпортного ресурсу. Однак за наявності пра-

цюючих нафтопереробних заводів може змінюватись. Оскільки завод вже відпускає товар на умовах FCA, то на місці CPT має стояти розрахунок собівартості продукції на заводі. Кількість учасників ринку сильно варіюється з часом та сягає декілька сотень у 2012 р. і суттєво зменшилась у 2013 – 2015 рр.

Роздрібна ціна розраховується з оптової таким чином:

$$P = \left(\left(\frac{FCA}{(1 + VAT) \cdot (1 - loss)} + \frac{Ro(T)}{1000} + Ms \right) \cdot \frac{1}{+ Ls + PRV + S} \right) (1 + VAT), \quad (2)$$

де P – роздрібна ціна, грн/л; FCA – ціна на пальне на умовах FCA, грн/т; Ls – витрати за доставку пального, грн/т; Ms – надбавка мережі та інші витрати, грн/т; $loss$ – втрати під час доставки, переливу та зберігання; PRV – витрати на перевалку, грн/т; $Ro(T)$ – густина пального за температури T , г/см³.

Як бачимо, роздрібна ціна залежить від обмінних курсів різного походження, ставок податків, логістики та температури навколишнього середовища. Велике значення має надбавка мережі, оскільки в ній прихована велика кількість операційних витрат як на функціонування самої мережі, так і ризикова складова. Тому даний параметр досить мінливий в часі та залежить від роздрібною мережі. За схожою, але дещо спрощеною схемою, формуються економічно обґрунтовані ціни експертно-аналітичної групи, що мають використовуватися роздрібними мережами як рекомендації з ціноутворення [2].

Дана формула справедлива для формування собівартості продукції на роздрібному ринку, однак, як відомо, ринок нафтопродуктів олігополістичний, а учасники ринку досить часто кооперуються, тому поведінка розрахованих цін та реальних роздрібних цін досить відрізняється. Достеменно відомо, що на ринку нафтопродуктів як України, так і інших країн присутня асиметрія цін, а основною причиною появи асиметрії на ринку нафтопродуктів є змова [4–7].

Компенсація лага. Затримка реакції роздрібних цін у 2010–2012 рр. складала в середньому 25 днів, однак у 2014–2015 рр. лаг між зміною оптових цін та реакцією роздрібних мереж зменшився до 7–5 днів. Це пояснюється зростанням волатильності обмінного курсу, що змушує роздрібні мережі раніше реагувати на збурення для забезпечення безперебійної поставки ресурсу на ринок.

Для оцінки лага зібрано дані по основних стрибках роздрібних цін та відповідних їм стрибках собівартості. Ця залежність має такий вигляд:

$$\text{lag} = \min(25, 16 \cdot (100 \cdot (P_t - P_{t-\text{lag}}))^{-0.37}), \quad (3)$$

де P – оптова ціна, грн/л; lag – значення лага в днях між оптовими та роздрібними цінами.

Дана залежність показує, через який час поточні зміни вплинуть на роздіб, однак для визначення значення собівартості, що відповідає поточним роздрібним цінам, необхідно використовувати такий алгоритм:

```

Вибрати дату t0 зі стабільною оптовою ціною
t = t0
lag[t] = 25
while t < t_cur
    визначити середній лаг на проміжку
    (t-lag[t-1])..t
    if lag[t] - lag[t-1] > 1
        lag[t] = lag[t-1] + 1
    t = t + 1
end

```

Порівняння поведінки роздрібних цін і сформованої собівартості з компенсацією лага можна побачити на рис. 2.

Модель ціноутворення роздрібною мережі. Для побудови моделі поведінки роздрібних мереж використовуються статистичні моделі, агентні моделі, нейронні мережі та інші [4–7]. Побудова статистичних моделей за таким набором вхідної інформації вимагає достатньої кількості спостережень, щоб забезпечити статистичну значущість коефіцієнтів моделі. Однак ситуація на ринку постійно змінюється, тому зібрати належну кількість

спостережень за період однорідного ринку досить важко. Агентні моделі базуються на правилах, які потрібно формалізувати та постійно переглядати залежно від ситуації на ринку. На противагу цьому нейронну мережу для підтримання в актуальному стані потрібно лише постійно тренувати на новій інформації про стан ринку.

У роботах [4, 8] наводиться приклад використання нейронних мереж для моделювання ринку нафтопродуктів як України, так і інших країн, де для побудови моделі використовувалися багатошарові персептрони. Результати показують, що точність прогнозів нейронної мережі хоч і прийнятна, однак нижча від моделей, що базуються на коінтеграції часових рядів.

Вхідними даними для моделі поведінки мережі є:

- ✦ динаміка власних цін
- ✦ динаміка цін конкурентних мереж
- ✦ оптові ціни на нафтопродукти
- ✦ оцінка собівартості нафтопродуктів на АЗС.

Собівартість продукції для кожної мережі визначається окремо та розраховується за формулами (1) та (2).

Усі цінові ряди є нестационарними, тому як вхідні дані використовуються щоденні прирости, а замість абсолютної собівартості нафтопродуктів використовується сукупна маржа для даної мережі. Поряд з цими параметрами суттєву роль в ціноутворенні відіграє поточне значення оптових цін. Оскільки лаг між оптовими і роздрібними цінами досить значний, то різниця між поточним рівнем оптових цін і цінами, закладеними в поточну собівартість, також важлива для прийняття рішення по зміні ціни. Вхідні дані для нейронної мережі зображені на рис. 3.

Мережа представляє собою багатошаровий персептрон з 4-ма прихованими шарами та нейронами з різною функцією активації (рис. 4). Нейрони першого прихованого шару мають симетричну лінійну функцію активації. Оскільки прийняття рішення про зміну ціни базується не лише на абсолютних значеннях цін, а і на їх лінійних комбінаціях, то додавання шару з лінійною

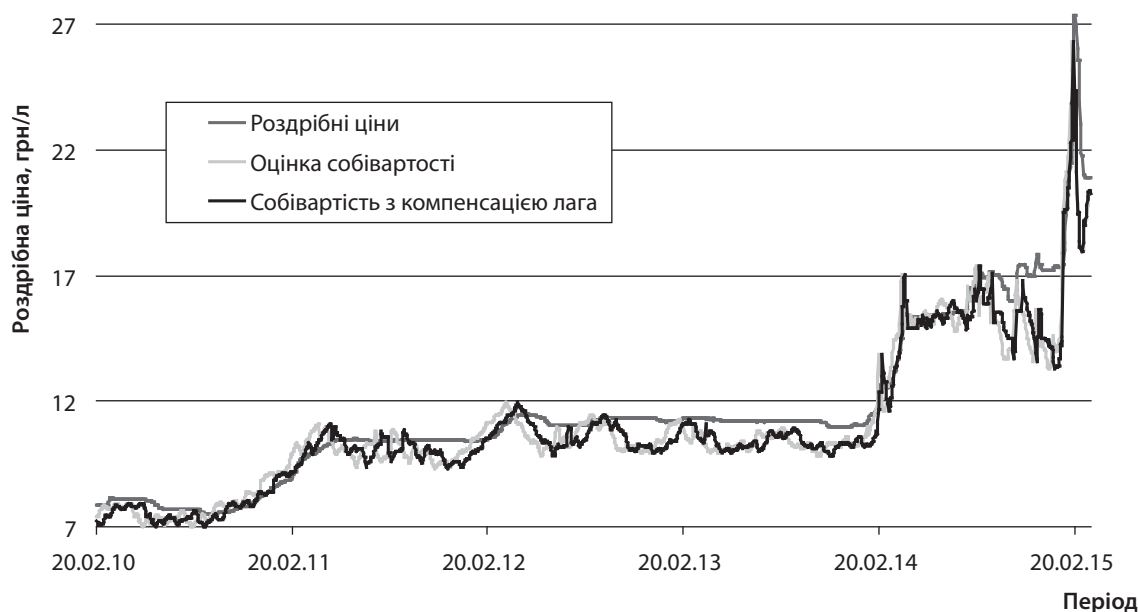

Рис. 2. Поведінка роздрібних цін на бензин А-95 та оцінка собівартості

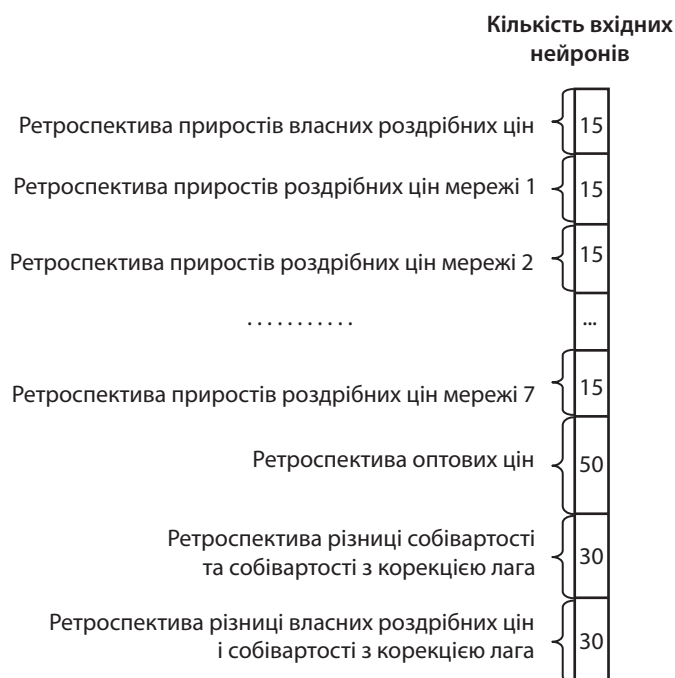

Рис. 3. Структура вхідних даних нейронної мережі

функцією активації в процесі навчання мережі сформує на виході даного шару необхідні параметри для прийняття рішення.

Шари 2, 3 та 4 представляють собою персептрон із симетричною сигмоїдальною функцією активації. У кожен шар введено по одному нейрону з лінійною функцією активації як нейрона зміщення. Вхід кожного лінійного нейрона зв'язаний лише з виходом такого ж лінійного нейрона попереднього шару. Таким чином, зміщення цілого шару залежить від вхідних даних. Це забезпечує більшу активність нейронів при значних відхиленнях вхідних даних.

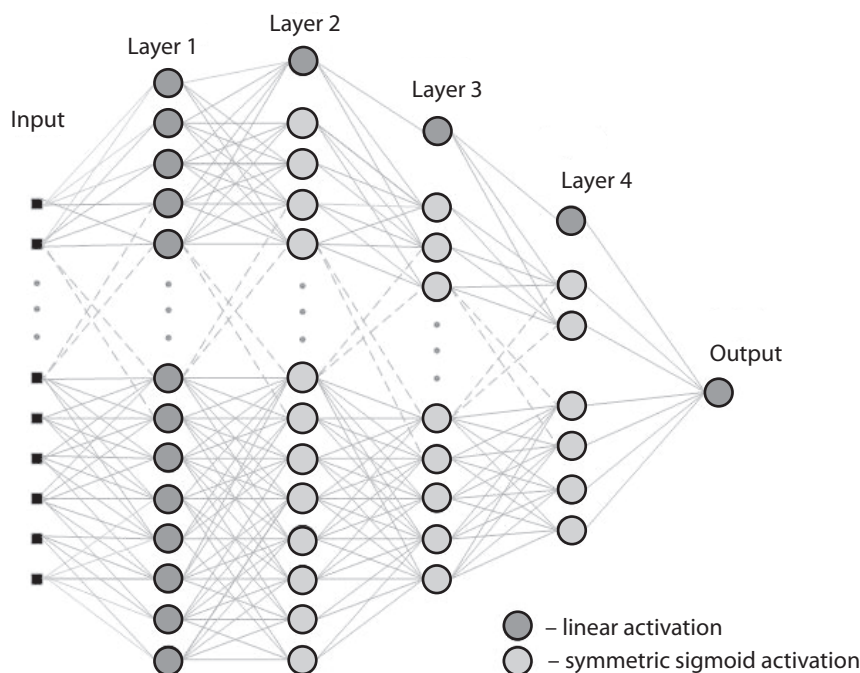

Рис. 4. Структура нейронної мережі

Вхідний шар нейронної мережі представлений одним нейроном з лінійною функцією активації, що забезпечує на виході значення приросту ціни для даної мережі на наступний період прийняття рішення.

Тестування мережі проводилось на даних Київської області. Для оцінки вибрана мережа WOG. Оскільки функції активації всіх нейронів диференційовані, навчання проводилося за допомогою пакетного алгоритму зворотного поширення помилки. Побудова мережі та її навчання проводилось на власному програмному забезпеченні, написаному на мові C++. Основою для функціонування нейронної мережі складала бібліотека FANN.

Результати даного дослідження базуються на даних НТЦ «Псіхея» [9], а саме: щоденні ціни на бензин А-95 за 2010–2012 рр. Цей період характеризується стабільною поведінкою ринку. Як курс купівлі долара використані дані котирувань Міжбанківської валютної біржі [10], а як курс євро для розрахунку податків використані дані НБУ [11].

Навчання нейронної мережі проводилося на щоденних даних із січня 2010 р. по червень 2012 р., а перевірка – з червня по грудень 2012 р. Загальна кількість наборів даних для навчання склала 730 шт., а тестування проводилось на 250 точках.

На рис. 5 показано динаміку середньої сукупної похибки навчання мережі по епохах. Оскільки використовувався пакетний алгоритм тренування, то модифікація зв'язків між нейронами здійснювалася лише раз на епоху. Як бачимо, сукупна похибка суттєво знижується лише на перших 700 епохах. Процес навчання тривав близько 8 годин на процесорі Intel Core 2 Duo.

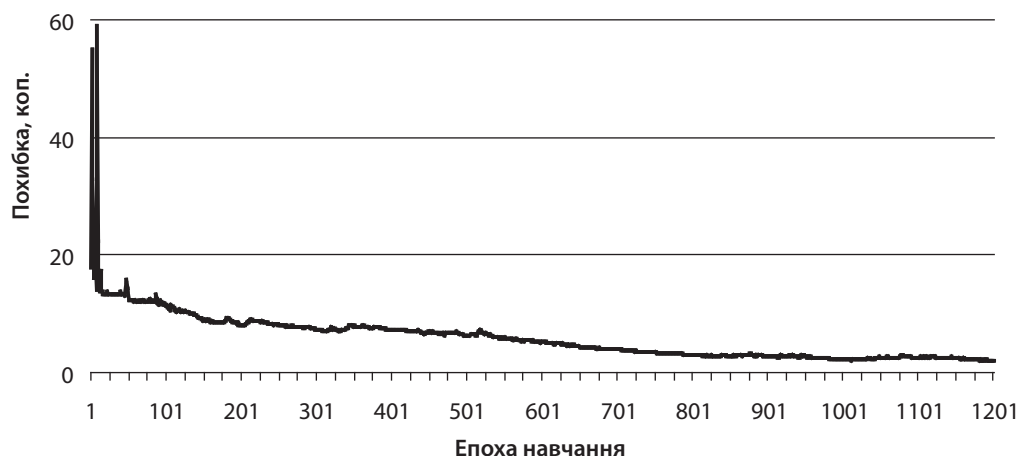

Рис. 5. Динаміка похибки при навчанні нейронної мережі

Результат роботи мережі можна бачити на *рис. 6*. Середня похибка по періоду навчання складає 2,1 коп., а на тестових даних – 5,4 коп. Максимальна похибка в обох випадках складає близько 10 коп.

Поведінка моделі в цілому відповідає поведінці реальної мережі, однак у деяких випадках впливає невідповідність часу реалізації стрибка. Так, і на тестових даних, і на даних для навчання спостерігаються періоди з передчасною як реакцією на зміну цін, так і з її запізненням, однак лаг складає не більше 1-2 дні.

Як бачимо, рівні цін на тестових даних відповідають реальним даним, однак у періоді переходу спостерігаємо відмінність поведінки моделі (дні 790–800). Можливою причиною є те, що на ринку в даний період діяли незначні адміністративні фактори регулювання: плаваюча ставка акцизного податку. І хоча саме в цей період вона не діяла, однак деякі очікування з приводу феоу цього механізму могли змінити поведінку мережі. Ще одна значне відхилення спостерігається на проміжку 900–950 дні. Загалом в цей період спостерілося зростання оптових цін, і велика кількість мереж також робила відповідні корективи, однак у даному випадку мережа WOG тримала ціни на одному рівні.

Ретроспективний досвід мережі не в змозі повною мірою моделювати поведінку на довгих проміжках часу.

Для уникнення даних проблем слід проводити навчання мережі регулярно, для закріплення нової поведінки. Слід також зазначити, що стан ринку досить мінливий, і склад гравців на ньому може змінюватися. Для вирішення цієї проблеми можливим виходом є моніторинг стану ринку та побудова нової мережі, з різним набором конкурентів.

ВИСНОВКИ

У даній статті описано механізм утворення роздрібних цін на ринку нафтопродуктів України. Оскільки ринок є олігополістичним, то механізми формування ціни досить сильно відрізняються від дійсно ринкових. Це призводить до того, що моделювання поведінки окремих мереж статистичними методами не дає прийнятних результатів. Використання нейронних мереж дає деяку перевагу. Для побудови моделі використовувалась мережа типу багатошаровий персептрон з дещо зміненою топологією. Результати показують, що така мережа здатна з достатньою точністю моделювати поведінку ціни на нафтопродукти окремої мережі. Однак для побудови повноцінної моделі ринку необхідно провести додаткові дослідження по оцінці фактора поведінки споживачів на процес ціноутворення. ■

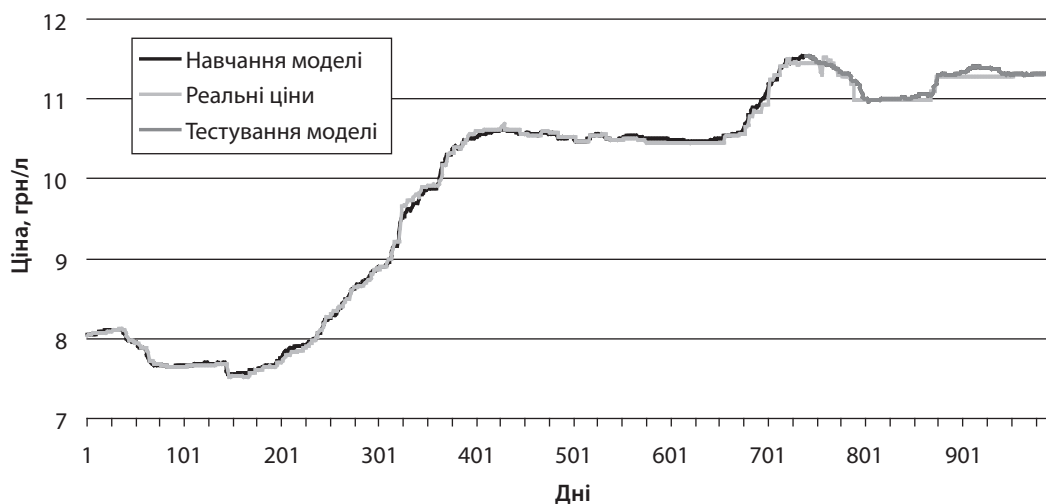

Рис. 6. Динаміка похибки при навчанні нейронної мережі

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гальчинський Л. Ю.** Факторний аналіз формування цін на світовому ринку нафти / Л. Ю. Гальчинський, І. А. Веремченко // *Економічний вісник*. – 2009. – № 6. – С. 421–425.
2. **Рябцев Г. Л.** Державна політика розвитку ринку нафтопродуктів в Україні: формування та реалізація : монографія / Г. Л. Рябцев. – К. : НАДУ, 2011. – 416 с.
3. **Свиденко А. В.** Прогнозування роздрібних цін на нафтопродукти в умовах курсових коливань / А. В. Свиденко // *Вісник Одеського національного університету*. – 2015. – Том 20. Вип. 2/1. – С. 195–197.
4. **Веремченко І. А.** Моделювання динаміки роздрібних цін на ринку нафтопродуктів України / І. А. Веремченко, Л. Ю. Гальчинський // *Бізнес Інформ*. – 2010. – № 1. – С. 20–26.
5. **Galchynsky, L.** The Agent-Based Model of Regulation of Retail Prices on the Market of Petroleum Products / L. Galchynsky, A. Svydenko, I. Veremenko // *Polish Journal of Management Studies*. – 2011. – С. 136–146.
6. **Bacon, R.** Rockets and Feathers: the Asymmetric Speed of Adjustment of UK Retail Gasoline Prices to Cost Changes / Robert W. Bacon // *Energy Economics*. – 1991. – Vol. 13. – Pp. 211–218.
7. **Borenstein, S.** Prices Respond Asymmetrically To Crude Oil Price Changes? / S. Borenstein, A. Cameron, R. Gilbert // *National Bureau of Economic Research*. – 1992, Working Paper. – No. 4138.
8. **Heppenstall, A. J.** A Hybrid Multi-Agent/Spatial Interaction Model System for Petrol Price Setting / A. J. Heppenstall, A. J. Evans, M. H. Birkin // *Multi-Agent Systems and Applications*. – 2005. – P. 551–554.
9. Терминал / Обозрение нефтяного рынка Украины / НТЦ «Психея» [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://oilreview.kiev.ua/> (Дата доступа: 01.04.2015).
10. Межбанковская валютная биржа / Межбанк Онлайн – Межбанковский валютный рынок Украины в реальном времени, курс валют [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://mezhsbank.org.ua/> (Дата доступа: 15.03.2015)
11. Національний Банк України / Національний банк України, офіційне інтернет-представництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/control/uk/curmetal/currency/search/form/day> (Дата доступу: 15.03.2015).

Науковий керівник – Гальчинський Л. Ю., кандидат технічних наук, доцент кафедри математичного моделювання економічних систем НТУУ «Київський політехнічний інститут»

REFERENCES

- Bacon, R. "The Asymmetric Speed of Adjustment of UK Retail Gasoline Prices to Cost Changes". *Energy Economics*, vol. 13 (1991): 211–218.
- Borenstein, S., Cameron, A., and Gilbert, R. "Prices Respond Asymmetrically To Crude Oil Price Changes?". *National Bureau of Economic Research. Working Paper*, no. 4138 (1992).
- Galchynsky, L., Svydenko, A., and Veremenko, I. "The Agent-Based Model of Regulation of Retail Prices on the Market of Petroleum Products". *Journal of Management Studies* (2011): 136–146.
- Halchynskyi, L. Yu., and Veremenko, I. A. "Faktornyi analiz formuvannia tsin na svitovomu rynku nafty" [Factor analysis of price formation on the world oil market]. *Ekonomichniy visnyk*, no. 6 (2009): 421–42.
- Heppenstall, A. J., Evans, A. J., and Birkin, M. H. "A Hybrid Multi-Agent". In *Multi-Agent Systems and Applications*, 551–554, 2005.
- "Mezhsbank Onlayn – Mezhsbankovskiy valiutnyy rynek Ukrainy v realnom vremeni, kurs valiut" [Interbank Online – The interbank currency market of Ukraine in the real-time exchange rates]. *Mezhsbankovskaia valiutnaia birzha*. <http://mezhsbank.org.ua/>

"Natsionalnyi Bank Ukrainy" [National Bank of Ukraine]. *Natsionalnyi bank Ukrainy : ofitsiine internet-predstavnytstvo*. <http://www.bank.gov.ua/control/uk/curmetal/currency/search/form/day>

"Obozrenie neftianogo rynku Ukrainy NTTs «Psikheia»" [Review of the oil market of Ukraine SEC "Psyche"]. *Terminal : neftianoe obozrenie*. <http://oilreview.kiev.ua/>

Riabtsev, H. L. *Derzhavna polityka rozvytku rynku nafto-produktiv v Ukraini: formuvannia ta realizatsiia* [The state policy of the oil market in Ukraine: formation and realization]. Kyiv: NADU, 2011.

Svydenko, A. V. "Prohnozuvannia rozdrubnykh tsin na nafto-produkty v umovakh kursovykh kolyvan" [Prediction of retail prices of petroleum products in terms of exchange rate fluctuations]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 20, no. 2/1 (2015): 195–197.

Veremenko, I. A., and Halchynskyi, L. Yu. "Modeliuvannia dynamiky rozdrubnykh tsin na rynku naftoproduktiv Ukrainy" [Modeling of retail prices of petroleum products market of Ukraine]. *Biznes Inform*, no. 1 (2010): 20–2.

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ КОГНІТИВНОЇ МОДЕЛІ ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКУ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ З УРАХУВАННЯМ ЛОЯЛЬНОСТІ

© 2015 ШМАТКО К. А.

УДК 368:330.46

Шматко К. А. Статистичний аналіз когнітивної моделі дослідження ринку страхових послуг з урахуванням лояльності

Перед кожною страховою компанією постає завдання щодо утримання наявних клієнтів та залучення нових через забезпечення якості обслуговування, доступності послуг та запровадження програми лояльності. Для виявлення проблем функціонування системи та розробки майбутніх сценаріїв застосовується когнітивне моделювання. Мета статті полягає у статистичному аналізі когнітивної моделі дослідження ринку страхових послуг з урахуванням лояльності страхувальників. Проведено оцінку системних характеристик когнітивної моделі: консонансу, дисонансу, негативного та позитивного впливів. На основі аналізу отриманих оцінок запропоновано шляхи, що сприяють активізації процесів формування лояльності: установлення вигідних для обох сторін тарифних ставок; формування системи підвищення фінансової грамотності населення; надання якісного обслуговування та формування іміджу страховиків як надійних партнерів.

Ключові слова: страхові послуги, страховий ринок, лояльність, оргграф, когнітивна модель.

Рис.: 5. Табл.: 2. Бібл.: 10.

Шматко Катерина Андріївна – аспірантка, Класичний приватний університет (вул. Жуковського, 70 Б, Запоріжжя, 69002, Україна)

E-mail: scream-25@yandex.ru

УДК 368:330.46

UDC 368:330.46

Шматко Е. А. Статистический анализ когнитивной модели исследования рынка страховых услуг с учетом лояльности

Перед каждой страховой компанией стоит задача по удержанию существующих клиентов и привлечению новых путем обеспечения качества обслуживания, доступности услуг и внедрения программы лояльности. Для выявления проблем функционирования системы и разработки будущих сценариев применяется когнитивное моделирование. Цель статьи заключается в статистическом анализе когнитивной модели исследования рынка страховых услуг с учетом лояльности страхователей. Проведена оценка системных характеристик когнитивной модели: консонанса, диссонанса, негативного и положительного влияния. На основе анализа полученных оценок предложены пути, способствующие активизации процессов формирования лояльности: установка выгодных для обеих сторон тарифных ставок; формирование системы повышения финансовой грамотности населения; предоставление качественного обслуживания и формирование имиджа страховщиков как надежных партнеров.

Ключевые слова: страховые услуги, страховой рынок, лояльность, оргграф, когнитивная модель.

Рис.: 5. Табл.: 2. Библ.: 10.

Шматко Екатерина Андреевна – аспирантка, Классический приватный университет (ул. Жуковского, 70 Б, Запорожье, 69002, Украина)

E-mail: scream-25@yandex.ru

Shmatko E. A. Statistical Analysis of Cognitive Model for Researching Market of Insurance Services with Consideration for Loyalty

Each insurance company faces a challenge to retain existing customers as well as attract new ones by providing the quality of service, availability of services and introduction of a loyalty program. To identify problems with both the system functioning and the development of future scenarios, cognitive modeling can be applied. The article is aimed at the statistical analysis of a cognitive model for researching market of insurance services with consideration for loyalty of policyholders. The system characteristics of the cognitive model: consonance, dissonance, the negative and positive effects have been assessed. On the basis of the analysis of the obtained estimates some ways to assist an activation of the loyalty formation processes have been suggested: setting the mutually favorable tariff rates; formation of a system for increasing the financial literacy of the population; providing quality service along with formation of the insurers' image as reliable partners.

Key words: insurance services, insurance market, loyalty, orgraf, cognitive model.

Pic.: 5. Tabl.: 2. Bibl.: 10.

Shmatko Ekaterina A. – Postgraduate Student, Classic Private University (vul. Zhukovskogo, 70 B, Zaporizhzhya, 69002, Ukraine)

E-mail: scream-25@yandex.ru

Страховий ринок в Україні сьогодні, через неформовану на достатньому рівні страхову культуру внаслідок негативного досвіду минулого та складної соціально-економічної ситуації, не є ефективним фінансовим механізмом захисту інтересів підприємств і громадян. Для формування лояльності до страхової компанії серед потенційних страхувальників не достатньо знизити тарифи та провести рекламу послуг. Людина в сучасному суспільстві найбільше цінує час, що обумовлює необхідність надання страховими фірмами якісних послуг швидко та зручно для клієнтів.

В умовах посиленої конкуренції на ринку страхових послуг перед кожним страховиком постає завдання запровадження нових стратегій для утримання клієнтів і залучення нових, забезпечення зростання важливості ролі страхування в житті людини взагалі, довіри до страховика та зміцнення взаємовідносин через забезпечення якості обслуговування, доступності послуг і

запровадження програми лояльності. Для страхової компанії прогнозування поведінки споживачів на ринку є визначальним фактором при формуванні маркетингових стратегій реалізації страхових продуктів. Для виявлення проблем функціонування системи та факторів їх появи, оцінювання впливів факторів один на один та розробки майбутніх сценаріїв застосовується когнітивне моделювання.

Дослідження складних соціально-економічних процесів та систем за допомогою когнітивного моделювання проведено в роботах багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема, Бакурової А. [1], Горелової Г. [2], Кузнецова О. [4], Кульби В. [5], Робертса Ф. [7], Райкова А. [8], Силова В. [9] та інших.

Мета статті полягає у статистичному аналізі когнітивної моделі дослідження ринку страхових послуг з урахуванням лояльності страхувальників.

При вирішенні багатьох слабоструктурованих задач та прогнозуванні подальшого розвитку ситуації в умовах швидкозмінного внутрішнього та зовнішнього середовища, що характеризуються недостатнім рівнем опису даних, використовується когнітивне моделювання. Для таких задач характерним є [4]:

1. Фактори та зв'язки між ними невизначені з достатньою повнотою.

2. Основні параметри ситуації (значення факторів, ступінь впливу одних факторів на інші) не є кількісними, а якісними, тобто являють собою не числа.

3. Значення параметрів ситуації отримані в основному шляхом опитування експертів, і тому є їх суб'єктивними оцінками.

4. Заздалегідь сформульовані альтернативи керуючих рішень в такого роду ситуаціях нечисленні та часто очевидні; неочевидні альтернативи, серед яких, як правило, виявляються кращі, виникають лише в процесі аналізу ситуації.

5. При оцінці виявлених альтернатив необхідний облік динаміки ситуації, тобто прогноз її розвитку при впливах на різні чинники, виникнення побічних наслідків і т. д.

Математичним апаратом аналізу таких задач виступає теорія знакових графів. При аналізі ситуацій, які досліджуються за допомогою когнітивної моделі, вирішуються два типи завдань: статичні та динамічні. *Статичний аналіз* (аналіз впливів) – це аналіз поточної ситуації, що полягає у виділенні й зіставленні шляхів впливу одних факторів на інші через вивчення структури взаємовпливів факторів. *Динамічний аналіз* – це генерація й аналіз можливих сценаріїв розвитку ситуації в часі [4].

Для статичного аналізу когнітивних моделей використовують такі системні характеристики, як консонанс і дисонанс впливу [1; 10]. Консонанс – функція позитивного і негативного впливу одного фактора на інший, а сума факторів позначає дію максимуму позитивного або негативного впливу. Чим більший консонанс, тим переконливіша думка про знак дії, більше довіри до результатів аналізу впливів факторів між собою.

Якщо p_{ij} – кількість позитивних впливів i -го фактора на j -й фактор, а n_{ij} – кількість негативних впливів i -го фактора на j -й фактор, то консонанс впливу одного фактора на інший та дисонанс розраховуються за формулами у табл. 1 [1; 10].

Знайдемо вищезгадані показники для когнітивної моделі дослідження ринку страхових послуг з урахуван-

ням лояльності страхувальників, матриця суміжності якої представлена на рис. 1.

$$G = \begin{bmatrix} 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & -1 & 1 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 1 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ -1 & 0 & 0 & -1 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & -1 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & -1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 0 & -1 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & -1 & 0 & 0 & 1 & 1 & 0 & 0 & 0 \end{bmatrix}$$

Рис. 1. Матриця суміжності знакового орграфу

Джерело: розраховано автором самостійно.

Зазначений оргграф має сім контурів: 1) «Лояльність» $\rightarrow$ «Цінова чутливість» $\rightarrow$ «Ціна» $\rightarrow$ «Задоволеність» $\rightarrow$ «Лояльність»; 2) «Лояльність» $\rightarrow$ «Імідж» $\rightarrow$ «Витрати» $\rightarrow$ «Якість» $\rightarrow$ «Задоволеність» $\rightarrow$ «Лояльність»; 3) «Лояльність» $\rightarrow$ «Цінова чутливість» $\rightarrow$ «Ціна» $\rightarrow$ «Фінансові результати» $\rightarrow$ «Імідж» $\rightarrow$ «Витрати» $\rightarrow$ «Якість» $\rightarrow$ «Задоволеність» $\rightarrow$ «Лояльність»; 4) «Лояльність» $\rightarrow$ «Цінова чутливість» $\rightarrow$ «Обсяг» $\rightarrow$ «Фінансові результати» $\rightarrow$ «Імідж» $\rightarrow$ «Витрати» $\rightarrow$ «Якість» $\rightarrow$ «Задоволеність» $\rightarrow$ «Лояльність»; 5) «Імідж» $\rightarrow$ «Витрати» $\rightarrow$ «Якість» $\rightarrow$ «Імідж»; 6) «Зацікавленість» $\rightarrow$ «Альтернативи» $\rightarrow$ «Зацікавленість»; 7) «Імідж» $\rightarrow$ «Витрати» $\rightarrow$ «Фінансові результати» $\rightarrow$ «Імідж».

Два контури (шостий та сьомий) збалансовані та мають позитивний зворотний зв'язок, ці контури збільшують відхилення: зменшення або збільшення значення в будь-якій з його вершин через деякий проміж часу приводить до подальшого зменшення або збільшення значення початкової вершини. П'ять інших мають від'ємний зворотний зв'язок, тобто вони незбалансовані та протидіють відхиленню. Для визначення збалансованості орграфа G використовують міру відносного балансу $B(G)$ [7], яка приймає значення від 0 – оргграф зовсім незбалансований, до 1 – оргграф цілком збалансований. Для орграфа на рис. 1 міра відносної збалансованості

Таблиця 1

Системні характеристики когнітивної моделі [1; 10]

Системні характеристики	Вплив i -го фактора на j -й фактор	Вплив i -го фактора на систему	Вплив системи на j -й фактор
Консонанс впливу	$c_{ij} = \frac{ p_{ij} - n_{ij} }{p_{ij} + n_{ij}}$	$C_i = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n c_{ij}$	$C_j = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n c_{ij}$
Дисонанс впливу	$d_{ij} = 1 - c_{ij}$	$D_i = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n d_{ij}$	$D_j = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n d_{ij}$

з урахуванням довжини контурів дорівнює: $B(G) = 0,4$. Незбалансованість орграфа виявляє наявність конфліктів інтересів між основними елементами досліджуваної системи та внутрішньої напруженості.

Результати розрахунків наведено в табл. 2. За [1] у когнітивній моделі для аналізу класів факторів, що утворюють стійкі структури та здійснюють значний вплив на систему в цілому, використано граничні значення консонансу та дисонансу, що дорівнюють або перевищують 0,5 – половину можливого значення на інтервалі $[0; 1]$, у якому знаходяться ці системні характеристики. Бачимо, що консонанс більшості впливів системи на фактор високий.

Найбільшими значеннями консонансу впливу системи на фактор відзначаються такі показники, як «Якість» (0,71), «Цінова чутливість» (0,72), «Задоволеність» (0,84). Орієнтований граф представлено на рис. 2. Як бачимо, наявні три від'ємні стабілізуючі контури: 1) «Лояльність» $\rightarrow$ «Цінова чутливість» $\rightarrow$ «Ціна» $\rightarrow$ «Задоволеність» $\rightarrow$ «Лояльність»; 2) «Лояльність» $\rightarrow$ «Імідж» $\rightarrow$ «Витрати» $\rightarrow$ «Якість» $\rightarrow$ «Задоволеність» $\rightarrow$ «Лояльність»; 3) «Імідж» $\rightarrow$ «Витрати» $\rightarrow$ «Якість» $\rightarrow$ «Імідж».

Ринок страхування характеризується наявністю значного рівня конкуренції, що вимагає від фірм пошуку стратегій для збереження позицій на ринку та постійної адаптації до зовнішнього середовища за допомогою цінових та нецінових методів конкурентної боротьби. Тому для стимулювання лояльності страхувальників особливу увагу необхідно приділити забезпеченню якості та ціни послуг, які мають значний вплив на один із головних детермінантів лояльності – задоволеність клієнта. Загальна незадоволеність страхувальника та зниження його лояльності формується через недостатню увагу до клієнтів та незрозумілість мети покупки страхового продукту.

Наявність прямого зв'язку «цінова чутливість – ціна» у випадку коливання цінової чутливості споживачів за допомогою зниження (підвищення) ціни або використання знижок на послуги страховика може надати йому конкурентні переваги через збільшення задоволеності клієнтів та стимулювати обсяг продажів. Також варто враховувати, що витрати на залучення нових клієнтів у декілька разів більше, ніж витрати на утримання наявних. Тому запровадження програм лояльності не тільки знижує цінову чутливість споживачів, але й збільшує загальний фінансовий результат фірми.

Лояльними є ті клієнти компанії, які позитивно ставляться до діяльності страхувальника, його персоналу; вона виражається перевагою, яка віддається даній фірмі у порівнянні з конкурентами, причому ця перевага стійка у часі та характеризується вчиненням повторних покупок [6].

Найбільшими значеннями дисонансу впливу системи на фактор відзначаються такі показники як «Доступність» (1,00), «Зацікавленість» (0,75), «Альтернативи» (0,83). Орієнтований граф представлено на рис. 3.

Аналіз дисонансу впливу системи на фактор виявив необхідність запровадження програм для формування зацікавленості та доступності страхових послуг, що би, в цілому, приводило до зменшення дисонансу. Надання страховою компанією пакета альтернативних послуг сприяє більш повному задоволенню потреб клієнта та, крім того, диверсифікація страхових послуг забезпечує фінансову стійкість компанії [3].

Найбільше значення консонансу впливу фактора на систему належить показникам: «Обсяг» (0,75), «Задоволеність» (0,75). Орієнтований граф представлено на рис. 4, у якому наявний стабілізуючий контур: «Фінансові результати» $\rightarrow$ «Імідж» $\rightarrow$ «Витрати» $\rightarrow$ «Фінансові результати».

Таблиця 2

Оцінки системних характеристик когнітивної моделі рис. 1

Вершини	Консонанс впливу системи на фактор	Дисонанс впливу системи на фактор	Консонанс впливу фактора на систему	Дисонанс впливу фактора на систему	Позитивний вплив системи на фактор	Негативний вплив системи на фактор	Позитивний вплив фактора на систему	Негативний вплив фактора на систему
1	0,55	0,45	0,53	0,47	0,67	1,17	1,50	1,42
2	0,00	1,00	0,49	0,51	3,75	4,42	0,00	0,00
3	0,71	0,29	0,25	0,75	1,00	1,33	1,33	3,92
4	0,57	0,43	0,75	0,25	0,25	0,50	1,75	1,67
5	0,72	0,28	0,28	0,72	1,42	1,08	0,92	1,83
6	0,84	0,16	0,75	0,25	0,75	0,92	1,00	3,50
7	0,36	0,64	0,69	0,31	0,25	0,67	4,58	3,08
8	0,69	0,31	0,29	0,71	0,92	1,75	1,33	1,83
9	0,25	0,75	0,39	0,61	3,58	3,92	0,25	0,00
10	0,63	0,37	0,66	0,34	0,33	0,92	4,67	1,83
11	0,66	0,34	0,65	0,35	1,50	0,67	1,50	4,67
12	0,17	0,83	0,43	0,57	4,58	6,42	0,17	0,00

Джерело: розраховано автором самостійно.

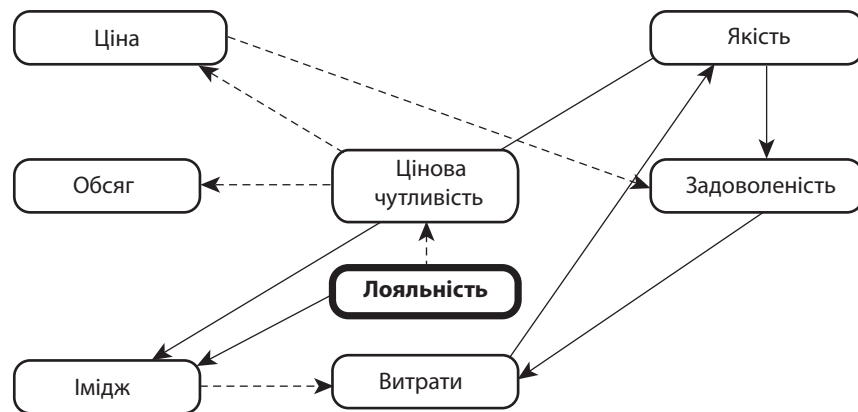

Рис. 2. Знаковий оргграф у випадку граничного значення 0,5 консонансу впливу системи на фактор

Джерело: розраховано автором самостійно.

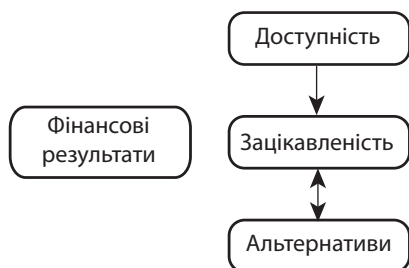

Рис. 3. Знаковий оргграф у випадку граничного значення 0,5 дисонансу впливу системи на фактор

Джерело: розраховано автором самостійно.

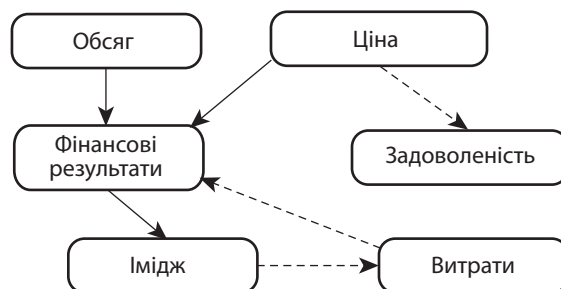

Рис. 4. Знаковий оргграф у випадку граничного значення 0,5 консонансу впливу фактора на систему

Джерело: розраховано автором самостійно.

Імідж страхової компанії виступає одним з основних індикаторів рівня її конкурентоспроможності на страховому ринку. Розширення обсягу реалізованих послуг, а, отже, й частки компанії на ринку, збільшує обсяги фінансових потоків та значно підвищує репутацію фірми. Загальна оцінка діяльності страховика знижує витрати, які спрямовані на залучення нових клієнтів, та є «основою обґрунтування необхідності вибору страховальниками тієї чи іншої страхової компанії для надання страхових послуг» [3].

Найбільше значення дисонансу впливу фактора на систему належить таким показникам, як «Якість» (0,75), «Цінова чутливість» (0,72), «Лояльність» (0,71). Орієнтований граф у випадку граничного значення 0,5 дисонансу впливу фактора на систему представлено на рис. 5. Стра-

хові компанії зацікавлені в підвищенні фінансової грамотності населення, чому сприяє надання повної та достовірної інформації про послуги, роз'яснення нюансів страхування та інше. Це, у свою чергу, призводить до появи інтересу у потенційних клієнтів та посилення лояльності.

Таким чином, на основі аналізу отриманих оцінок, розширення обсягу страхового ринку досягається за рахунок встановлення вигідних для обох сторін тарифних ставок; формування системи підвищення фінансової грамотності населення; надання якісного обслуговування та формування іміджу страховиків як надійних партнерів.

ВИСНОВКИ

У статті проведено оцінку системних характеристик когнітивної моделі дослідження ринку страхових послуг з урахуванням лояльності страхувальників на основі розрахунків консонансу та дисонансу впливу. У результаті проведених розрахунків визначено, що найбільшими значеннями консонансу впливу системи на фактор відзначаються такі показники, як «Якість» (0,71), «Цінова чутливість» (0,72), «Задоволеність» (0,84); найбільшими значеннями дисонансу впливу системи на фактор відзначаються такі показники, як «Доступність» (1,00), «Зацікавленість» (0,75), «Альтернативи» (0,83). У свою чергу, найбільше значення консонансу впливу фактора на систему належить показникам: «Обсяг» (0,75), «Задоволеність» (0,75); тоді, як найбільше значення дисонансу впливу фактора на систему належить таким показникам, як «Якість» (0,75), «Цінова чутливість» (0,72), «Лояльність» (0,71).

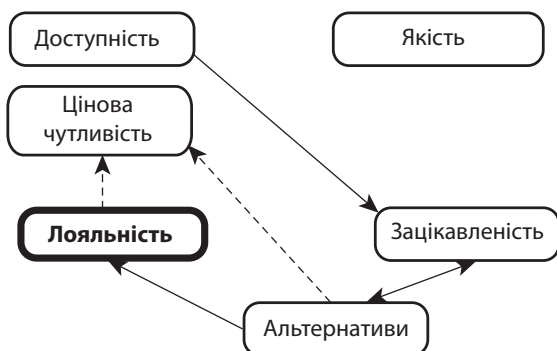

Рис. 5. Знаковий оргграф у випадку граничного значення 0,5 дисонансу впливу фактора на систему

Джерело: розраховано автором самостійно.

На основі аналізу отриманих оцінок системних характеристик когнітивної моделі *запропоновано шляхи*, що сприяють активізації процесів формування лояльності у сфері страхування: для стимулювання лояльності страхувальників особливу увагу необхідно приділити забезпеченню якості та ціни послуг, які мають значний вплив на один з головних детермінантів лояльності – задоволеність клієнта; *підтверджена вагомість та необхідність*: розвитку програм, метою яких є формування зацікавленості та доступності страхових послуг, зокрема, шляхом підвищення фінансової грамотності населення, збереження та розвитку іміджу страхових компаній. Відзначено, що запровадження програм лояльності не тільки знижує цінову чутливість споживачів у сфері страхування, але й збільшує загальний фінансовий результат страхових компаній, що є безумовним стимулом її формування та розвитку. Таким чином, доведено, що розширення обсягу страхового ринку досягається за рахунок лояльного ставлення споживачів до страхових послуг і продуктів, яке обумовлено встановленням вигідних для обох сторін тарифних ставок; формуванням системи підвищення фінансової грамотності населення; наданням якісного обслуговування та формуванням іміджу страховиків як надійних партнерів. ■

ЛІТЕРАТУРА

- Бакурова А. В.** Моделирование ценообразования у сфере услуг с учетом лояльности потребителей / А. В. Бакурова, Д. В. Очеретин // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 1(5). – С. 77–84 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/Vest_Ek5-1-2010-PDF/077-84.pdf
- Горелова Г. В.** О когнитивном моделировании развития ситуации в регионе в условиях быстрых изменений среды и противодействий / Галина Викторовна Горелова, Эдуард Владиславович Мельник // Известия Южного федерального университета; Технические науки. – 2011. – № 3. – С. 65–77 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/o-kognitivnom-modelirovanii-razvitiya-situatsiy-v-regione-v-usloviyah-bystrykh-izmeneniy-sredy-i-protivodeystviya>
- Козьменко О. В.** Моделирование конкурентоспособности страховых компаний с использованием синергетического подхода / О. В. Козьменко, О. В. Меренкова, Г. В. Кузьмак // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми управління виробництвом» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uabs.edu.ua/images/stories/docs/K_EK/Merenkova_7.pdf
- Кузнецов О. П.** Когнитивное моделирование слабо структурированных ситуаций / О. П. Кузнецов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://posp.raai.org/data/posp2005/Kuznetsov/kuznetsov.html>
- Кульба В. В.** Анализ устойчивости социально-экономических систем с использованием знаковых орграфов / В. В. Кульба, П. Б. Миронов // Развивающиеся системы. – 1993. – С. 130–137.
- Левыкин В. М.** Исследование удовлетворенности и лояльности клиентов в проектах мини-гостиниц / В. М. Левыкин, В. В. Девон // Экономика и управление предприятием [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://journals.uran.ua/tarp/article/download/36333/34262>
- Робертс Ф. С.** Дискретные математические модели с приложениями к социальным, биологическим и экологическим задачам / Ф. С. Робертс. – М. : Наука, 1986. – 563 с.
- Райков А. Н.** Интеллектуальные информационные технологии для поддержки социально значимых стратегических решений / А. Н. Райков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/15038d9cec7635dac32575770029ff24>
- Силов В. Б.** Принятие стратегических решений в нечеткой обстановке / В. Б. Силов. – М. : ИНПРО-РЕС, 1995. – 228 с.
- Тищенко В. Ф.** Когнитивное моделирование процессов публично-приватного партнерства в регионах Украины / В. Ф. Тищенко, Д. М. Складанний // Проблемы экономики. – 2013. – № 2. – С. 288–297 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.problecon.com/pdf/2013/2_0/288_297.pdf

Науковий керівник: Ткаченко А. М., доктор економічних наук, професор, ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет» (Дніпропетровськ)

REFERENCES

- Bakurova, A. V., and Ocheretin, D. V. "Modelirovanie tsinoutvorennya u sferi posluh z urakhuvanniam loialnosti spozhyvachiv" [Modeling pricing in the service considering customer loyalty]. http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/Vest_Ek5-1-2010-PDF/077-84.pdf
- Gorelova, G. V., and Melnik, E. V. "O kognitivnom modelirovanii razvitiia situatsii v regione v usloviakh bystrykh izmeneniy sredy i protivodeystviy" [On the cognitive modeling of the situation in the region in the face of rapid changes in the environment and reactions]. <http://cyberleninka.ru/article/n/o-kognitivnom-modelirovanii-razvitiya-situatsiy-v-regione-v-usloviyah-bystrykh-izmeneniy-sredy-i-protivodeystviya>
- Kozmenko, O. V., Merenkova, O. V., and Kuzmak, H. V. "Modelirovanie konkurentosposobnosti strakhovykh kompanii z vykorystanniam synerhetichnoho pidkhodu" [Simulation competitiveness of insurance companies using a synergistic approach]. http://www.uabs.edu.ua/images/stories/docs/K_EK/Merenkova_7.pdf
- Kuznetsov, O. P. "Kognitivnoye modelirovaniye slabo strukturirovannykh situatsiy" [Cognitive modeling of poorly structured situations]. <http://posp.raai.org/data/posp2005/Kuznetsov/kuznetsov.html>
- Kulba, V. V., and Mironov, P. B. "Analiz ustoychivosti sotsialno-ekonomicheskikh sistem s ispolzovaniem znakovykh orgrafov" [Stability analysis of socio-economic systems using iconic diagrams]. *Razvivaiushchiesia sistemy* (1993): 130-137.
- Levykin, V. M., and Devon, V. V. "Issledovanie udovletvorennosti i loialnosti klientov v proektakh mini-gostinits" [Research customer satisfaction and loyalty in projects of mini-hotels]. *Ekonomika i upravlenie predpriatiem*. <http://journals.uran.ua/tarp/article/download/36333/34262>
- Roberts, F. S. *Diskretnye matematicheskie modeli s prilozheniyami k sotsialnym, biologicheskim i ekologicheskim zadacham* [Discrete mathematical models with applications to social, biological and environmental targets]. Moscow: Nauka, 1986.
- Raykov, A. N. "Intellektualnye informatsionnye tekhnologii dlia podderzhki sotsialno znachimykh strategicheskikh resheniy" [Intelligent information technology to support socially significant strategic decisions]. <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/15038d9cec7635dac32575770029ff24>
- Silov, V. B. *Priniatie strategicheskikh resheniy v nechetkoy obstanovke* [Strategic decision-making in a fuzzy environment]. Moscow: INPRO-RES, 1995.
- Tyshchenko, V. F., and Skladannyi, D. M. "Kognitivne modelirovanie protsesiv publichno-privatnoho partnerstva v rehionakh Ukrainy" [Cognitive modeling processes of public-private partnerships in regions of Ukraine]. *Problemy ekonomiky*. http://www.problecon.com/pdf/2013/2_0/288_297.pdf

МЕТОДИКА ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА МАШИНОБУДУВАННЯ

© 2015 ЧОРНА М. В., КУШНІР Т. Б., БЕЗГІНОВА Л. І.

УДК 65.015.3:621.001.76

Чорна М. В., Кушнір Т. Б., Безгінова Л. І. Методика оцінки ефективності управління інноваційною діяльністю підприємства машинобудування

Метою статті є розробка методики оцінки ефективності управління інноваційною діяльністю підприємства машинобудування. У статті обґрунтовано методику оцінки ефективності управління інноваційною діяльністю підприємства машинобудування за низкою послідовних етапів. В основу запропонованого підходу покладено розрахунок показників ефективності управління інноваційною діяльністю, за які обрано рентабельність продукції підприємства машинобудування та частку ринку, яку воно займає. Виходячи з авторського бачення ефективності управління інноваційною діяльністю та певних принципових моментів була побудована матриця, заснована на порівнянні індексних показників ефективності. Використання для вирішення поставленого завдання матричного методу дозволяє здійснити оцінку з урахуванням певних критеріїв ефективності інноваційної діяльності підприємства машинобудування (прибутковість і конкурентоспроможність) і наявності великої кількості альтернатив (що з'являються в результаті порівняння індексних показників). За допомогою матриці проводиться чітка ідентифікація стану управління інноваційною діяльністю підприємства машинобудування, що є основою для прийняття обґрунтованих управлінських рішень у сфері інновацій.

Ключові слова: машинобудування, інноваційна діяльність, методика, ефективність, оцінка, підприємство.

Рис.: 2. Формул.: 2. Бібл.: 13.

Чорна Марина Віталіївна – доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри економіки підприємств харчування та торгівлі, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Клочківська, 333, Харків, 61051, Україна)

E-mail: mv.1008@mail.ru

Кушнір Таміла Борисівна – кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри економіки підприємств харчування та торгівлі, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Клочківська, 333, Харків, 61051, Україна)

E-mail: titan1989@mail.ru

Безгінова Любов Іванівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту організацій, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Клочківська, 333, Харків, 61051, Україна)

E-mail: bezginova@mail.ru

УДК 65.015.3:621.001.76

Черная М. В., Кушнир Т. Б., Безгинова Л. И. Методика оценки эффективности управления инновационной деятельностью предприятия машиностроения

Целью статьи является разработка методики оценки эффективности управления инновационной деятельностью предприятия машиностроения. Представленная в статье методика оценки эффективности управления инновационной деятельностью предполагает проведение ряда последовательных этапов. В основу предложенного подхода положен расчет показателей эффективности управления инновационной деятельностью, в качестве которых избраны рентабельность продукции предприятия машиностроения и доля рынка, которую оно занимает. Исходя из авторского видения эффективности управления инновационной деятельностью и определенных принципиальных моментов была построена матрица, основанная на сравнении индексных показателей эффективности. Использование для решения поставленного задания матричного метода позволяет осуществить оценку с учетом определенных критериев эффективности инновационной деятельности предприятия машиностроения (доходность и конкурентоспособность) и наличия большого количества альтернатив (появляющихся в результате сравнения индексных показателей). С помощью матрицы проводится четкая идентификация состояния управления инновационной деятельностью предприятия машиностроения, что является основой для принятия обоснованных управленческих решений в сфере инноваций.

Ключевые слова: машиностроение, инновационная деятельность, методика, эффективность, оценка, предприятие.

Рис.: 2. Формул.: 2. Библ.: 13.

Черная Марина Витальевна – доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой экономики предприятий питания и торговли, Харьковский государственный университет питания и торговли (ул. Клочковская, 333, Харьков, 61051, Украина)

E-mail: mv.1008@mail.ru

Кушнир Таміла Борисівна – кандидат экономических наук, доцент, профессор кафедры экономики предприятий питания и торговли, Харьковский государственный университет питания и торговли (ул. Клочковская, 333, Харьков, 61051, Украина)

E-mail: titan1989@mail.ru

Безгинова Любовь Ивановна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры менеджмента организаций, Харьковский государственный университет питания и торговли (ул. Клочковская, 333, Харьков, 61051, Украина)

E-mail: bezginova@mail.ru

УДК 65.015.3:621.001.76

Chorna M. V., Kushnir T. B., Bezginova L. I. Methods for Assessing the Efficiency of Management of Innovation Activity of Machine-Building Enterprise

The article is aimed at developing methods for assessing the efficiency of management of innovation activity of machine-building enterprise. The use of methods for assessing the efficiency of management of innovation activity, provided in the article, involves several steps. The proposed approach was based on the calculation of efficiency indicators for management of innovation activity, the selected ones were: profitability of products of machine-building enterprise and the market share occupied. Proceeding from the author's vision of efficiency of management of innovation activity as well as of certain crucial points, a matrix based on comparing the indices of efficiency has been built. Using the matrix method for solving the formulated task allows to carry out an assessment based on some defined criteria of efficiency of innovation activity of machine-building enterprise (profitability and competitiveness) and availability of a large number of alternatives (appearing as a result of comparison of indices). Using the matrix, a clear identification of the status of management of innovation activity of machine-building enterprise is provided, which constitutes the basis for sound management decisions in the sphere of innovation.

Key words: machine-building, innovation, methods, efficiency, assessment, enterprise.

Pic.: 2. Formulae: 2. Bibl.: 13.

Chorna Maryna V. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Economics and Catering Trade, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (vul. Klochkivska, 333, Kharkiv, 61051, Ukraine)

E-mail: mv.1008@mail.ru

Kushnir Tamila B. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Professor of the Department of Economics and Catering Trade, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (vul. Klochkivska, 333, Kharkiv, 61051, Ukraine)

E-mail: titan1989@mail.ru

Bezginova Lyubov I. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management of Organizations, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (vul. Klochkivska, 333, Kharkiv, 61051, Ukraine)

E-mail: bezginova@mail.ru

Машинобудівна галузь, як системоутворюючий елемент економіки, визначає темпи економічного розвитку всієї держави. Специфіка розвитку вітчизняної економіки, обумовлена значною динамічністю і невизначеністю, вимагає від машинобудівних підприємств досягнення високої конкурентоспроможності. Однак, згідно з даними Державної служби статистики, обсяг реалізованої продукції машинобудування у 2014 р. становив 94088,4 млн грн [1], що складало лише 7,9% загального обсягу промислової продукції. Це набагато менше, ніж у розвинених державах (понад 30%). З нього обсяг продукції машинобудування, реалізованої за межі України, становив 50861,1 млн грн (або 15,7% до всієї реалізованої промислової продукції). Обсяг нових замовлень на виробництво продукції машинобудування у 2014 р. складав 76439,7 млн грн (що менше за минулорічне значення на 19,7%), з нього обсяг іноземних замовлень – 47,5% (у 2013 р. – 52,5%). Валова додана вартість (ВДВ) у машинобудуванні у 2014 р. становила 6% від загальної ВДВ.

Фінансове становище галузі також погіршилося, про що свідчить зростання частки підприємств, діяльність яких була збитковою: у 2012 р. ця величина становила 34,8%, у 2013 р. зросла до 35,8%, а за 2014 р. частка збиткових підприємств сягнула 36,2% [1]. Рівень рентабельності операційної діяльності також мав тенденцію до зниження.

Більшість видів вітчизняної машинобудівельної продукції характеризується невисокою конкурентоспроможністю, яка в основному досягається за рахунок низької ціни. Напрямок підвищення конкурентоспроможності підприємств машинобудування є набуття стійких конкурентних переваг шляхом впровадження інновацій. Проте інноваційна активність у галузі машинобудування недостатня. Однією з основних причин цього є відсутність інвестицій і доступних кредитів, унаслідок чого вітчизняним підприємствам важко переорієнтуватися на нові ринки збуту. Тому найважливішим напрямком роботи зі створення умов для стабільної роботи галузі є забезпечення попиту на внутрішньому ринку [2]. Саме тому важливими і актуальними стають питання управління інноваційною діяльністю на підприємствах машинобудування та оцінки його ефективності.

Вирішенню проблемних питань у площині зазначеного напрямку присвятили свої дослідження багато відомих учених, серед яких: Й. Шумпетер, М. Портер, Г. Гольдштейн, Є. Загороднова, С. Ілляшенко, Г. Рачинська, а безпосередньо у сфері машинобудування – Ю. Гусак, Л. Малюта, О. Матюша, Т. Моїсеєнко та ін.

Так, ще Й. Шумпетер визначив інновації як один із пріоритетних факторів забезпечення конкурентних переваг [3]. З ним погоджувався і М. Портер, підкреслюючи, що для формування конкурентних переваг найбільш типові такі новації: нові технології, нові або змінені запити покупців, поява нового сегмента ринку, зміна вартості або наявності компонентів виробництва, зміна урядового регулювання [4]. Гусак Ю. і Моїсеєнко Т. проаналізували вплив інноваційної активності на результати функціонування підприємств і дослідили ефективність інноваційної діяльності в підприємствах машинобуду-

вання України [5; 6], а С. Ілляшенко розглянув підходи до стратегічного планування та управління інноваційною діяльністю на засадах маркетингу інновацій [7]. Робота Матюши О. спрямована на розробку критеріїв і побудову системи методів оцінки ефективності інноваційної діяльності для підприємств машинобудівного комплексу з позицій формування фундаменту для переходу до соціально орієнтованої інноваційної моделі економіки [8]. Рачинська Г. і Лісовська Л. обґрунтовують таку систему показників, застосування якої дозволить об'єктивно оцінити рівень інноваційної привабливості для суб'єкта прийняття рішення [9]. Малюта Л. визначає методологічні засади формування моделі комплексної оцінки ефективності інноваційної діяльності та обґрунтування послідовності етапів інтегрального оцінювання рівня інноваційного розвитку промислового підприємства [10].

Більшість дослідників зосереджуються на визначенні пріоритетних напрямів розвитку для отримання конкурентних переваг і забезпечення конкурентоспроможності підприємства за рахунок впровадження інновацій, не залишаються без уваги й питання методології оцінки ефективності інноваційної діяльності. Водночас відсутній єдиний підхід до побудови адекватної сучасним умовам системи оцінки ефективності управління інноваційною діяльністю в підприємствах машинобудування.

Метою роботи є розробка методики оцінки ефективності управління інноваційною діяльністю підприємства машинобудування.

Характерною особливістю сучасного розвитку економіки України є не тільки високий динамізм змін, що відбуваються в окремих галузях і сферах діяльності, але й поглиблення проблем, викликаних кризовими явищами. За таких умов успішне функціонування підприємства на ринку передбачає утримання ним конкурентних позицій та забезпечення можливостей для майбутнього розвитку.

Основою формування стійких конкурентних переваг і високої конкурентоспроможності підприємства машинобудування є інноваційна діяльність, що являє собою діяльність зі створення, впровадження та комерціалізації наукових розробок, яка в умовах принципової новизни результату і випередження конкурентів у часі забезпечує надприбуток і надає монополічне становище на певний період часу [11, с. 19]. Ґрунтуючись на таких позиціях, за мету управління інноваційною діяльністю визначено підвищення конкурентоспроможності підприємства на конкретному ринку промислової продукції (зовнішньому, внутрішньому, регіональному) або його сегменті.

Управління інноваційною діяльністю підприємства машинобудування є ефективним у тому випадку, коли приводить до підвищення (досягнення необхідного рівня) конкурентоспроможності підприємства на певному ринку або його сегменті після впровадження конкретних інноваційних проектів. При цьому необхідно враховувати такі принципові моменти: різноплановість інновацій (управлінські, технологічні, виробничі, функціональні та ін.); порівнянність витрат на забезпечення системи управління інноваційною діяльністю (на залучення персоналу та всіх необхідних ресурсів) із результатами;

обов'язкове забезпечення інноваціями зростання конкурентоспроможності (у нестабільній ситуації на ринку можливі варіанти з утримання конкурентоспроможності на певному рівні) і прибутковості організації.

За даних умов підприємства зтикаються з відсутністю теоретичних підґрунть для розробки практичних управлінських рішень. З метою забезпечення підприємств машинобудування відповідним методичним інструментарієм була розроблена методика оцінки ефективності управління інноваційною діяльністю, яка врахує специфіку цієї діяльності у машинобудуванні та особливості підприємств галузі. Основні підходи до даної розробки були запропоновані авторами в праці [12].

Методика оцінки ефективності управління інноваційною діяльністю підприємства машинобудування передбачає проведення ряду послідовних етапів, представлених у вигляді такої технології (рис. 1).

На *першому етапі* відбувається формування інформаційної бази, що передбачає збір і систематизацію необхідної для оцінки ефективності внутрішньої і зовнішньої інформації на основі даних бухгалтерської та статистичної звітності підприємства машинобудування, відомостей про загальноекономічний розвиток країни / галузі тощо. Для забезпечення цілей оцінки інформація збирається не менше, ніж за два роки.

На *другому етапі* розраховуються показники частки ринку і рентабельності продукції.

Для успішної реалізації інноваційної діяльності необхідний обсяг капітальних вкладень повинен визначатися вимогами ринку і, зокрема, ринковим попитом, що викликає необхідність встановлення максимального обсягу продажів майбутнього інноваційного продукту з урахуванням прогнозованої кон'юнктури [13]. Оскільки обсяг випуску продукції відповідає конкурентоспроможності організації, то показник частки ринку є ключовим під час оцінки положення інноваційної продукції або підприємства машинобудування в цілому на ринку.

Частка ринку визначається як відношення обсягу продукції підприємства до загальної ємності даного ринку / сегмента за конкретний період часу (формула (1)):

$$ЧР = \frac{ОП_{\Pi}}{ОП_3}, \quad (1)$$

де $ОП_{\Pi}$ – обсяг продукції підприємства машинобудування у грошовому або натуральному вираженні;

$ОП_3$ – обсяг реалізації продукції даного типу на ринку / сегменті.

Показник частки ринку визначається до впровадження інноваційного проекту підприємством та після його впровадження.

З точки зору економіки, показником економічної ефективності підприємства найчастіше виступає рентабельність продукції, яка розраховується у вигляді коефіцієнта відношення прибутку від реалізації продукції до поточних витрат на її виробництво. Такий показник демонструє окупність інноваційних проектів, а також витрат виробництва.

Для забезпечення адекватності розрахунки рентабельності доцільно проводити з операційного прибутку до оподаткування (формула (2)):

$$РП = \frac{ОП}{С}, \quad (2)$$

де $ОП$ – операційний прибуток підприємства машинобудування, гр. од.;

$С$ – повна собівартість реалізованої продукції підприємства машинобудування, гр. од.

Аналогічно даний показник визначається до впровадження інноваційного проекту підприємством та після його впровадження.

На *третьому етапі* за допомогою індексних показників рентабельності продукції ($I_{РП}$) і частки ринку ($I_{ЧР}$) формується матриця «Рентабельність – Частка ринку» (рис. 2), детальний опис якої наведено в попередній роботі авторів [12].

Порівняння індексних показників дозволяють оцінити ефективність управління інноваційною діяльністю за критеріями конкурентоспроможності та доходності.

Рис. 1. Етапи оцінки ефективності управління інноваційною діяльністю підприємства машинобудування

За результатами порівняння значення індексів зміни коефіцієнтів можуть бути меншими за попереднє значення, дорівнюватиме попередньому або бути більшими, тобто $I_{P\Gamma i} \{<, =, >\}$ 1. Для забезпечення однозначності результатів розрахунків було зроблено припущення:

- ✦ якщо $I_{P\Gamma i} > 1$ або $I_{P\Gamma i} \rightarrow \infty$, то вважається, що йому відповідає значення 1, а, де a – будь-яке натуральне число;
- ✦ якщо $I_{P\Gamma i} = 1$ або $I_{P\Gamma i} \rightarrow 1$, то йому відповідає значення 1;
- ✦ якщо $I_{P\Gamma i} < 1$, то йому відповідає значення 0, а, де a – будь-яке натуральне число.

На *четвертому етапі* відбувається ідентифікація ефективності управління інноваційною діяльністю підприємства машинобудування за квадрантами матриці. Зокрема, позиціонування підприємства в *квадранті 1* свідчить про одночасне зниження (або втрату) конкурентоспроможності та доходності. Таке становище може пояснюватися згортанням інноваційної діяльності підприємства машинобудування, що характеризує управління нею як неефективне. Попадання підприємства в *квадрант 9* характеризується позитивною динамікою частки ринку підприємства і його рентабельності, що свідчить про збільшення обсягів інноваційної діяльності та визначає її управління з позиції конкурентоспроможності та доходності як ефективне.

Позиціонування в інших квадрантах матриці говорить про інші варіанти переважно ефективного або неефективного управління.

Квадрант 2. Рентабельність продукції підприємства машинобудування після впровадження інноваційного проекту залишається незмінною ($I_{P\Gamma} = 1$) при зниженні частки ринку ($I_{qP} < 1$), що може бути результатом більш швидкого зростання обсягів інноваційної діяльності за ринком у цілому та, відповідно, свідчить про зниження конкурентоспроможності підприємства.

Квадрант 3. Зростання прибутковості інноваційної діяльності підприємства машинобудування при зниженні його частки на ринку певної продукції може виникнути внаслідок реалізації підприємством більш прибуткового, але меншого за обсягами інноваційного проекту, при цьому зростання обсягів ринку інноваційної продукції в цілому відбуваються більшими темпами,

ніж зростання обсягів інноваційної діяльності конкретного підприємства.

Квадрант 4. Дохідність підприємства машинобудування після впровадження інноваційного проекту знижується, що говорить про деяке погіршення ефективності управління інноваційною діяльністю за тих самих темпів зміни її обсягів. Проте цю ситуацію не можна оцінювати однозначно негативно, оскільки зменшення рентабельності може бути кроком для утримання наявної частки ринку.

Позиціонування підприємства машинобудування в *квадранті 5* у цілому нейтрально характеризує ефективність управління його інноваційною діяльністю за критеріями конкурентоспроможності та доходності.

Квадрант 6. Частка ринку підприємства після впровадження інноваційного проекту не змінилася (темпи зміни обсягів інноваційної діяльності підприємства аналогічні середнім за ринком), але дохідність збільшилася, що позитивно характеризує можливості майбутнього інноваційного розвитку господарюючого суб'єкта.

Квадрант 7. Позиціонування підприємства машинобудування в даному квадранті є схожим із позиціонуванням у квадранті 4 і свідчить про зростання його конкурентоспроможності: за рахунок меншої рентабельності підприємство захоплює більшу частку ринку. Звісно, такий стан не може тривати довго, оскільки знижує інноваційні можливості підприємства машинобудування.

Квадрант 8. Частка ринку підприємства машинобудування після впровадження інноваційного проекту збільшується, що може бути результатом незмінного рівня доходності. З позиції конкурентоспроможності та доходності така ситуація в управлінні інноваційною діяльністю оцінюється позитивно.

ВИСНОВКИ

Застосування запропонованої методики дозволить здійснити об'єктивну й адекватну умовам розвитку оцінку ефективності управління інноваційною діяльністю. Результати оцінки служать основою для прийняття управлінських рішень з підвищення ефективності управління інноваційною діяльністю підприємств машинобудування і дозволяє знайти такі заходи у сфері інновацій, які сьогодні є найбільш оптимальними для сучасного підприємства. ■

$I_{qP_i} \backslash I_{P\Gamma i}$	$I_{P\Gamma i} < 1$	$I_{P\Gamma i} = 1$	$I_{P\Gamma i} > 1$
$I_{D\Gamma i} < 1$	1 $I_{P\Gamma i} < 1$ $I_{qP_i} < 1$	2 $I_{P\Gamma i} = 1$ $I_{qP_i} < 1$	3 $I_{P\Gamma i} > 1$ $I_{qP_i} < 1$
$I_{qP_i} = 1$	4 $I_{P\Gamma i} < 1$ $I_{qP_i} = 1$	5 $I_{P\Gamma i} = 1$ $I_{qP_i} = 1$	6 $I_{P\Gamma i} > 1$ $I_{qP_i} = 1$
$I_{qP_i} > 1$	7 $I_{P\Gamma i} < 1$ $I_{qP_i} > 1$	8 $I_{P\Gamma i} = 1$ $I_{qP_i} > 1$	9 $I_{P\Gamma i} > 1$ $I_{qP_i} > 1$

Рис. 2. Матриця «Рентабельність – Частка ринку»

$I_{P\Gamma i}$ – індекс рентабельності продукції підприємства машинобудування; I_{qP_i} – індекс частки ринку підприємства машинобудування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

2. Костюк Д. Підсумки року для українського машинобудування / Д. Костюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbes.ua/ua/opinions/1385902-pidsumki-roku-dlya-ukrayinskogo-mashinobuduvannya>

3. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Й. Шумпетер / Пер. с нем. – М. : Прогресс, 1982. – 453 с.

4. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер / Пер. с англ.; под ред. и с пред. В. Д. Щетинина. – М. : Международные отношения, 1993. – 896 с.

5. Гусак Ю. В. Оцінка інноваційної активності підприємств машинобудівної галузі в контексті державного регулювання організаційно-ресурсного забезпечення / Ю. В. Гусак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.khai.edu/csp/nauchportal/Arhiv/EUPMG/2013/EUPMG313/Gusak.pdf>

6. Моїсєєнко Т. Є. Ефективність інноваційної діяльності машинобудівних підприємств України / Т. Є. Моїсєєнко // Вісник Криворізького інституту. – 2009. – № 4 (20). – С. 106–110.

7. Ілляшенко С. М. Стратегічне управління інноваційною діяльністю на підприємстві на засадах маркетингу інновацій / С. М. Ілляшенко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 12. – С. 111–119.

8. Матюша А. А. Методы оценки эффективности инновационной деятельности предприятий машиностроительного комплекса : автореф. дисс. ... канд. экон. наук : 08.00.05 / Алексей Алексеевич Матюша. – Москва, 2011. – 26 с.

9. Рачинська Г. В. Визначення та оцінювання інноваційної привабливості підприємств / Г. В. Рачинська, Л. С. Лісовська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/1012/1/42.pdf>

10. Малюта Л. Оцінювання рівня інноваційного розвитку промислового підприємства / Л. Малюта // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2011. – Вип. 1(4) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11mlyrpp.pdf>

11. Чорна М. В. Оцінка ефективності інноваційної діяльності підприємств : монографія / М. В. Чорна, С. В. Глухова. – Харків : ХДУХТ, 2012. – 210 с.

12. Черная М. В. Методический подход к оценке эффективности управления инновационной деятельностью предприятия машиностроения / М. В. Черная, Л. И. Безгинова : Материалы IV Междун. научно-практ. конф. «Актуальные проблемы экономики и управления на предприятиях машиностроения, нефтяной и газовой промышленности в условиях инновационно-ориентированной экономики», Пермь, 28 апреля 2014 г. – Пермь : ФГБОУ ВПО «Пермский национальный исследовательский политехнический университет», 2014. – С. 281–287.

13. Васюхин О. В. Развитие инновационного потенциала промышленного предприятия : монография / О. В. Васюхин, Е. А. Павлова. – М. : Акад. Естествознания, 2010. – 175 с.

REFERENCES

Chorna, M. V., and Hlukhova, S. V. *Otsinka efektyvnosti innovatsiinoi diialnosti pidpriemstv* [Evaluating the effectiveness of innovation activity]. Kharkiv: KhDUKht, 2012.

Chernaia, M. V., and Bezginova, L. I. "Metodicheskii podkhod k otsenke effektivnosti upravleniia innovatsionnoy deiatelnosti predpriatiia mashinostroeniia" [The methodical approach to the assessment of the effectiveness of management of innovative ac-

tivity of the enterprise engineering]. *Aktualnye problemy ekonomiki i upravleniia na predpriatiakh mashinostroeniia, nefianoy i gazovoy promyshlennosti v usloviakh innovatsionno-orientirovannoy ekonomiki*. Perm: Permskiy natsionalnyy issledovatel'skiy politekhnicheskii universitet, 2014. 281–287.

Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy : ofitsiyni sait. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Husak, Yu. V. "Otsinka innovatsiinoi aktyvnosti pidpriemstv mashynobudivnoi haluzi v konteksti derzhavnoho rehuliuвання orhanizatsiino-resursnoho zabezpechennia" [Assessment of innovation activity of enterprises of engineering industry in the context of state regulation of organizational resources]. <http://www.khai.edu/csp/nauchportal/Arhiv/EUPMG/2013/EUPMG313/Gusak.pdf>

Illiashenko, S. M. "Stratehichne upravlinnia innovatsiinoi diialnistiu na pidpriemstvi na zasakh marketynhu innovatsii" [Strategic innovation management in the company on the basis of marketing innovation]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 12 (2010): 111–119.

Kostiuk, D. "Pidsumky roku dlia ukrainskoho mashynobuduvannia" [Results of the year for Ukrainian engineering]. <http://forbes.ua/ua/opinions/1385902-pidsumki-roku-dlya-ukrayinskogo-mashinobuduvannya>

Matiusha, A. A. "Metody otsenki effektivnosti innovatsionnoy deiatelnosti predpriaty mashinostroitel'nogo kompleksa" [Methods for assessing the effectiveness of innovation machine-building enterprises]. *Avtoref. dis. ... kand. ekon. nauk* : 08.00.05, 2011.

Maliuta, L. "Otsiniuvannia rivnia innovatsiinoho rozvytku promyslovoho pidpriemstva" [Evaluation of innovative development of industrial enterprises]. <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11mlyrpp.pdf>

Moiseenko, T. Ye. "Efektyvnist innovatsiinoi diialnosti mashynobudivnykh pidpriemstv Ukrainy" [Effectiveness innovation machine-building enterprises of Ukraine]. *Visnyk Kryvorizkoho instytutu*, no. 4 (20) (2009): 106–110.

Porter, M. *Mezhdunarodnaia konkurentsia* [International competition]. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniia, 1993.

Rachynska, H. V., and Lisovska, L. S. "Vyznachennia ta otsiniuvannia innovatsiinoi pryvablyvosti pidpriemstv" [Identification and evaluation of innovative attractiveness of enterprises]. <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/1012/1/42.pdf>

Shumpeter, Y. *Teoriia ekonomicheskogo razvitiia (Issledovanie predprimatel'skoy pribyli, kredita, protsenta i tsikla koniunktury)* [Theory of Economic Development (study of business profits, loan, interest and cycle conditions)]. Moscow: Progress, 1982.

Vasiukhin, O. V., and Pavlova, E. A. *Razvitie innovatsionnogo potentsiala promyshlennogo predpriatiia* [Development of innovative potential of industrial enterprises]. Moscow: Akademiia Estestvoznaniia, 2010.

СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ ГОСТИНИЧНО-РЕСТОРАННОГО БИЗНЕСА

© 2015 СЕНЕНКО И. А.

УДК 658

Сененко И. А. Стратегия развития гостинично-ресторанного бизнеса

Целью публикации является разработка подхода к формированию стратегии развития гостинично-ресторанного бизнеса, основываясь на анализе и оценке основных характеристик отелей-конкурентов. Объектом исследования были выбраны три отеля и комплекс «Объединенное гостиничное хозяйство». Проведен анализ номерного фонда, который отличается по качеству гостиничных услуг и, соответственно, по стоимости. Учитывая качество обслуживания, предложено выделить три уровня гостиничных услуг (высший, средний, достаточный). Анализ структуры гостиничных услуг по уровням обслуживания показал, что отели с небольшим номерным фондом сосредотачивают свои усилия на услугах высшего уровня. С увеличением номерного фонда отелей их структура обслуживания изменяется в сторону увеличения объемов услуг более низкого уровня. Исследуемый комплекс в ценовой политике значительно отстает, так как качество его услуг намного ниже, чем у конкурентов. Для обеспечения конкурентоспособности комплекса «Объединенное гостиничное хозяйство» предложена стратегия, предусматривающая оптимизацию расходов и доходов, развитие услуг бизнес-центра, инвестирование в развитие номерного фонда, повышение стоимости гостиничных услуг в соответствии с их качеством, расширение рынков сбыта гостинично-ресторанных услуг с использованием средств маркетинга. Дальнейшие исследования следует направить на углубленное изучение поведения потребителей услуг гостеприимства с целью формирования услуг, которые по качеству и ассортименту соответствуют спросу потребителей и ориентируются на целевые рынки сбыта.

Ключевые слова: гостинично-ресторанные услуги, уровни гостиничных услуг, стратегия развития.

Табл.: 5. **Библ.:** 10.

Сененко Инна Анатольевна – кандидат экономических наук, доцент кафедры гостинично-ресторанного бизнеса, Киевский национальный торгово-экономический университет (ул. Киото, 19, Киев, 02156, Украина)

E-mail: senenkoinna@gmail.com

УДК 658

UDC 658

Сененко І. А. Стратегія розвитку готельно-ресторанного бізнесу

Метою публікації є розробка підходу до формування стратегії розвитку готельно-ресторанного бізнесу, ґрунтуючись на аналізі та оцінці основних характеристик готелів-конкурентів. Об'єктом дослідження були обрані три готелі та комплекс «Об'єднане готельне господарство». Проведено аналіз номерного фонду, який відрізняється за якістю готельних послуг та, відповідно, за вартістю. Враховуючи якість обслуговування, запропоновано виділити три рівні готельних послуг (вищий, середній, достатній). Аналіз структури готельних послуг за рівнями обслуговування показав, що готелі з невеликим номерним фондом зосереджують свої зусилля на послугах вищого рівня. Зі збільшенням номерного фонду готелів їх структура обслуговування змінюється в бік збільшення обсягів послуг нижчого рівня. Досліджуваний комплекс у ціновій політиці суттєво відстає, оскільки якість його послуг є набагато нижчою, ніж у конкурентів. Для забезпечення конкурентоспроможності комплексу «Об'єднане готельне господарство» запропонована стратегія, яка передбачає оптимізацію витрат і доходів, розвиток послуг бізнес-центру, інвестування в розвиток номерного фонду, підвищення вартості готельних послуг відповідно до їхньої якості, розширення ринків збуту готельно-ресторанних послуг з використанням засобів маркетингу. Подальші дослідження слід спрямовувати на поглиблене вивчення поведінки споживачів послуг гостинності з метою формування послуг, які за якістю й асортиментом відповідають попиту споживачів і орієнтуються на цільові ринки збуту.

Ключові слова: готельно-ресторанні послуги, рівні готельних послуг, стратегія розвитку.

Табл.: 5. **Бібл.:** 10.

Сененко Інна Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри готельно-ресторанного бізнесу, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Киото, 19, Київ, 02156, Україна)

E-mail: senenkoinna@gmail.com

Senenko I. A. Strategy for Development of Hotel and Restaurant Business

The publication is aimed at developing an approach to formation of the strategy for development of hotel and restaurant business, based on analysis and evaluation of the main characteristics of hotels-competitors. As object of the study were chosen three hotels and the complex of «Obiedinennoe gostinichnoe khoziaistvo». An analysis of the inventory, which is different in the quality of hotel services and, respectively, in value, has been conducted. Considering the quality of service, three levels of hotel services (high, medium, sufficient) are suggested. An analysis of the structure of services by the service levels has showed that hotels with small inventory would concentrate their effort on services of higher level. With increasing the number of hotels' inventory, their structure of service changes in the direction of increasing the volumes of lower level services. The analyzed complex in terms of pricing policy is left far behind, as the quality of its services is much lower than of the competition. To ensure the competitiveness of the complex of «Obiedinennoe gostinichnoe khoziaistvo» a strategy has been proposed, aimed at optimization of costs and revenues, developing the business center services, investing in development of inventory, raising the cost of hotel services in accordance with their quality, expansion of markets for sale of hotel and restaurant services making use of marketing tools. Further research should focus on the in-depth study of the behavior of consumer of hospitality services with a view to create services that correspond to the range and quality of consumer demand and the focusing on target sale markets.

Key words: hotel and restaurant services, levels of hotel services, development strategy.

Tabl.: 5. **Bibl.:** 10.

Senenko Inna A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Hotel and Restaurant Business, Kyiv National University of Trade and Economy (vul.Kioto, 19, Kyiv, 02156, Ukraine)

E-mail: senenkoinna@gmail.com

Современные условия ведения бизнеса в сфере гостинично-ресторанных услуг характеризуются ужесточением конкуренции. Рынок предложения услуг гостеприимства увеличивается. Для достижения конкурентных преимуществ необходима разработка стратегии развития, которая учитывала бы

влияние факторов среды функционирования. При этом гостинично-ресторанные услуги должны соответствовать стандартам качества обслуживания и потребительскому спросу.

Организацией гостинично-ресторанного бизнеса, разработкой стратегии развития и вопросами кон-

куренции занимались такие ученые, как Бунтова Н. В., Столярчук В. Н., Заремба П. А., Лайко М. Ю., Портер М., Левыкин В. М., Писаревский И. М., Сорокина Т. В. и др.

В работах Бунтовой Н. В. акцентируется внимание на двух основных стратегических задачах по развитию гостиничного бизнеса – на повышении качества гостиничных услуг до уровня международных стандартов и на расширении рынков сбыта. При этом необходимо сосредоточивать внимание на развитии рекламно-информационной деятельности, в частности, на организации сети информационных центров [1].

В исследованиях Столярчук В. Н. рассмотрена возможность реализации потенциала гостиничных услуг и повышения их конкурентоспособности, основанная на разработке управленческих решений методом стратегического планирования, учитывая скрытые потребности клиентов [2, с. 35].

По мнению Зарембы П. А., процесс управления конкурентоспособностью должен включать формирование конкурентной стратегии гостинично-ресторанной организационной структуры, основанной на всестороннем понимании правил конкурентной борьбы, которая определяет привлекательность и доходность гостинично-ресторанного бизнеса [3, с. 3]. Такой подход основывается на пяти конкурентных силах [4, с. 56–59].

В исследованиях Лайко М. Ю. акцентируется внимание на том, что стратегия компании сферы гостеприимства заключается в комплексном подходе к управлению, координации усилий и возможностям гостинично-ресторанной организационной структуры по привлечению и удовлетворению потенциальных клиентов, а также обеспечение успешной конкуренции [5, с. 12–18].

В работах Ремесловой О. Л. выделены приоритетные направления стратегического управления предприятием гостиничного хозяйства. Ими являются ориентация на привлекательность гостиничного продукта и эффективность деятельности предприятия. Эти два параметра позволяют определять уровень стратегического управления предприятием гостиничного хозяйства [6, с. 15].

Результаты исследований Левыкина В. М. показывают, что для достижения гостиницами успеха необходимо строго придерживаться стандартов качества обслуживания. Оценка качества гостиничного продукта потребителями всегда будет определять стратегию конкуренции в гостиничном бизнесе [7, с. 13].

Важнейшими составляющими финансового успеха мини-гостиниц являются качество гостиничных услуг, стандарт качества услуг, а также меняющиеся потребности клиентов [7, с. 12]. Писаревский И. М. разработал адаптивную модель доходности гостиниц с учетом влияния фактора сезонности [8, с. 44].

Разработанная Сорокиной Т. В. модель управления гостиничным бизнесом базируется на его особенностях и отражает связи между различными типами менеджмента объектов гостеприимства [9, с. 89–102].

Увеличение конкурентного преимущества возможно только тогда, когда гостиницы будут стремиться к увеличению количества лояльных потребителей и удержанию постоянных клиентов [7, с. 12].

Проведенные научные исследования выявили подходы к организации гостинично-ресторанного бизнеса, но при этом не была рассмотрена системность анализа, оценки и разработки стратегии развития гостиничного обслуживания в условиях конкуренции.

Таким образом, несмотря на многочисленные публикации, проблема формирования стратегии развития гостинично-ресторанного бизнеса в условиях конкуренции остается актуальной.

Целью публикации является разработка подхода к формированию стратегии развития гостинично-ресторанного бизнеса, основываясь на анализе и оценке основных характеристик отелей-конкурентов. Указанная проблематика в научном плане изучена не полностью.

В процессе подготовки публикации использован системный подход исследования.

Оbjectом исследования было выбрано коммунальное предприятие (КП) «Объединенное гостиничное хозяйство» Полтавского областного совета. Предметом исследования стал анализ услуг гостеприимства и их оценка.

Коммунальное предприятие «Объединенное гостиничное хозяйство» представляет собой гостинично-ресторанный комплекс. В него входят объекты: гостиница «Украина», бизнес-центр, мини-отель и ресторан со столовой.

Основным видом деятельности комплекса является предоставление гостиничных услуг. При этом ресторанные услуги являются сопутствующими. Кроме проживания, комплекс организует дополнительные услуги, такие как круглосуточное пользование бизнес-центром, ресторанное обслуживание номеров, отдых в баре и др.

Гостинично-ресторанный комплекс также предлагает услуги по проведению в конференц-зале семинаров, конференций, тренингов, пресс-конференций, лекций и других мероприятий.

Ресторан «Украина» предлагает современную европейскую и украинскую домашнюю кухню. Созданы условия для проведения торжественных банкетов, свадеб, юбилеев и корпоративных вечеринок.

Комплекс расположен в центре Полтавы, что обеспечивает близость посещения клиентами культурных и исторических достопримечательностей, а также бизнес-центров. Гости могут осмотреть историческую часть города, панораму города с Ротонды дружбы народов, посетить достопримечательности Полтавы: Краеведческий музей, музей-усадьбы И. П. Котляревского, В. Г. Короленко, П. Мирного, памятные знаки, музей-заповедник истории Полтавской битвы, современные архитектурные ансамбли.

В центре города расположены отели-конкуренты, что расширяет возможности выбора потребителями услуг гостеприимства. Поэтому определение направления развития КП «Объединенное гостиничное хозяйство» должно базироваться на анализе деятельности непосредственных конкурентов.

Для анализа были выбраны отели, которые имеют территориальную близость к исследуемому комплексу: «Аллея Гранд», «Галерея» и «Палаццо» [10].

Результаты исследований показали, что номерной фонд отелей-конкурентов имеет ряд различий (табл. 1).

В отеле «Аллея Гранд» всего 21 номер, в т. ч. категории «эконом-класс» – 3 (цена 500 грн/сутки), «стандарт» – 3 (600 грн), «стандарт-плюс» – 3 (800 грн), «полулюкс» – 8 (990 грн), «люкс» – 4 (1440 грн).

В отеле «Галерея» всего 25 номеров, стоимость номера категории «стандарт» – 480 грн, «классический» – 790 грн, «полулюкс» – 1030 грн, «люкс» – 1480 грн.

Номерной фонд отеля «Палаццо» – 55 номеров, из них 11 – категории «классический» стоимостью 670 грн, 27 номеров «премьер» – 760 грн, 13 номеров категории «делюкс» (1000 грн), 3 номера «люкс» – 1600 грн, 1 номер люкс «Президент» – 2200 грн.

Коммунальное предприятие «Объединенное гостиничное хозяйство» имеет 85 номеров, из них 8 – категории «люкс», 28 – «полулюкс» и 49 – «стандарт». При этом гостиничный комплекс имеет самые низкие цены относительно конкурентов. Так, проживание в номерах «стандарт» стоит от 260 до 330 грн, «полулюкс» – в пределах 350 – 490 грн, «люкс» – на уровне 510 – 530 грн [10].

Анализ номерного фонда отелей показал, что больше всего гостиничных номеров имеет КП «Объединенное гостиничное хозяйство» и «Палаццо», меньше всего – «Аллея Гранд». При этом качество номерного фонда изменяется от категории «эконом-класс» до «люкс».

Учитывая качество обслуживания, предложено выделить три уровни гостиничных услуг. К высшему отнесены услуги, которые получают потребители, проживая в номерах категории «полулюкс» и «люкс». Гостиничные услуги среднего уровня предоставляются клиентам номеров категории «премьер» и «классический». Достаточный уровень услуг получают

потребители номерного фонда категории «стандарт» и «эконом-класс».

Анализ структуры гостиничных услуг по уровню обслуживания показал, что отели с небольшим номерным фондом (21 – 25 номеров), такие как «Аллея Гранд» и «Галерея», сосредотачивают свои усилия на услугах высшего уровня (57 % и 56 % от всех услуг соответственно).

С увеличением номерного фонда отелей их структура обслуживания изменяется в сторону увеличения объемов услуг более низкого уровня. В отеле «Палаццо» с номерным фондом в 55 номеров гостиничные услуги среднего уровня составляют 69%. КП «Объединенное гостиничное хозяйство» с 85 номерами предоставляет большую часть услуг достаточного уровня, которые составляют 58 % всех услуг (табл. 2).

Так как исследуемые отели имеют разное количество номеров в определенных ценовых диапазонах, то для проведения дальнейшего анализа необходимо определить средневзвешенную стоимость номеров относительно уровней обслуживания (табл. 3).

Вначале на каждом уровне обслуживания были определены отели-лидеры. Это «Палаццо» (высший уровень), «Галерея» (средний) и «Аллея Гранд» (достаточный). Затем были рассчитаны относительные показатели средневзвешенной стоимости номеров отелей г. Полтавы по уровням обслуживания (табл. 4).

Проведенный анализ относительных показателей показал, что подобный ценовой диапазон за услуги высшего уровня имеют отели-конкуренты «Палаццо», «Галерея» и «Аллея Гранд» – 100%, 98% и 97% соответственно. Несколько меньше цена за услуги среднего уровня относительно гостиницы «Галерея» предоставляет «Палаццо» (93%). При этом «Галерея» уступает по

Таблица 1

Номерной фонд отелей-конкурентов и КП «Объединенное гостиничное хозяйство» г. Полтавы

№ п/п	Отели	Количество номеров						Всего
		Люкс	Полулюкс	Премиер	Классический	Стандарт	Эконом-класс	
1	«Объединенное гостиничное хозяйство»	8	28	–	–	49	–	85
2	«Палаццо»	3+1	13	27	11	–	–	55
3	«Галерея»	4	10	–	8	3	–	25
4	«Аллея Гранд»	8	4	–	–	6	3	21

Таблица 2

Структура гостиничных услуг по уровню обслуживания отелей г. Полтавы

№ п/п	Отели	Высший уровень		Средний уровень		Достаточный уровень	
		Количество номеров	Структура, %	Количество номеров	Структура, %	Количество номеров	Структура, %
1	«Объединенное гостиничное хозяйство»	36	42	–	–	49	58
2	«Палаццо»	17	31	38	69	–	–
3	«Галерея»	14	56	8	32	3	12
4	«Аллея Гранд»	12	57	–	–	9	43

Таблица 3

Средневзвешенная стоимость номеров отелей относительно уровней обслуживания отелей г. Полтавы

№ п/п	Отели	Значения, грн/номер		
		Высший уровень	Средний уровень	Достаточный уровень
1	«Объединенное гостиничное хозяйство»	442		295
2	«Палаццо»	1176	734	
3	«Галерея»	1158	790	480
4	«Аллея Гранд»	1140		633

стоимости услуг достаточного уровня (76%) гостинице «Аллея Гранд». Так как эти услуги отеля «Галерея» в общем объеме составляют всего 12%, то они существенно не влияют на его доходы.

Таким образом, гостиницы-конкуренты проводят подобную ценовую политику в отношении предоставления гостиничных услуг различных уровней обслуживания.

Исследуемый комплекс «Объединенное гостиничное хозяйство» в ценовой политике существенно отстает, так как качество услуг намного ниже конкурентов. Цены за номера высшего уровня обслуживания составляют 38% относительно конкурента-лидера отеля «Палаццо» и 47% за номера достаточного уровня обслуживания относительно отеля «Галерея». Такой подход комплекса к ценообразованию снижает доходы и уменьшает возможность дальнейшего развития.

Анализ основных экономических показателей деятельности комплекса «Объединенное гостиничное хозяйство» показал, что в последние годы доход от реализации услуг гостеприимства снижается. В 2013 г. наблюдался спад дохода на 20,1% по сравнению с 2012 г., в 2014 г. также доход снизился на 19,6% по сравнению с 2013 г. Такую же тенденцию к снижению имела и себестоимость услуг гостеприимства, соответственно на 11,8% и 8,8%. При этом темпы снижения дохода от реализации услуг были более быстрыми, чем темпы снижения себестоимости, что негативно повлияло на уменьшение прибыли. Так, если в 2013 г. прибыль снизилась на 29,3%, то в 2014 г. она уменьшилась на 34,3% (табл. 5).

Таблица 4

Относительные показатели средневзвешенной стоимости номеров отелей г. Полтавы по уровням обслуживания

№ п/п	Отели	Значения, %		
		Высший уровень	Средний уровень	Достаточный уровень
1	«Объединенное гостиничное хозяйство»	38	–	47
2	«Палаццо»	100	93	–
3	«Галерея»	98	100	76
4	«Аллея Гранд»	97	–	100

По своей структуре доходность комплекса состоит из дохода от гостиничных услуг – 65%, в том числе от продажи номеров 55% (услуги размещения), от сдачи помещений в аренду – 2%, от других услуг – 8%; а также дохода от ресторанных услуг – 35%, в том числе от продажи напитков в буфетах и барах – 10%. Таким образом, 2/3 дохода составляют гостиничные услуги и 1/3 – ресторанные.

При анализе затрат было определено, что большую часть расходов КП «Объединенное гостиничное хозяйство» составили расходы на содержание оборудования и закупку энергоносителей (40 – 42%). Заработная плата обслуживающего персонала находилась в пределах от 27% до 32%, административного – от 5% до 7%. При этом расходы на содержание номерного фонда колебались в пределах 12–14%, что подтверждает недостаточность затрат для обеспечения качества гостиничных услуг в соответствии со стандартами.

Анализ затрат на ресторанные услуги показал, что на организацию питания расходы составили от 5% до 8%, на организацию продаж напитков – от 1% до 3%. На уровне 2–3% расходов предприятию обходятся маркетинговые исследования и реклама, другие расходы – от 4% до 8%.

Таким образом, наиболее затратной частью для комплекса «Объединенное гостиничное хозяйство» являются затраты на энергоносители и заработную плату. При этом расходы на содержание номерного фонда, на основе которого формируется качество гостиничных услуг, составляют незначительную часть – всего 1/7 всех расходов. Результатом такого подхода к формированию

Таблица 5

Основные экономические показатели деятельности КП «Объединенное гостиничное хозяйство» за 2012–2014 гг.

№ п/п	Наименование	Ед. изм.	Год			Темп прироста, %	
			2012	2013	2014	2013 / 2012	2014 / 2013
1	Доход от реализации гостинично-ресторанных услуг	тыс. грн	4317	3450	2775	–20,1	–19,6
2	Себестоимость гостинично-ресторанных услуг	тыс. грн	2258	1993	1818	–11,8	–8,8
3	Прибыль от реализации гостинично-ресторанных услуг	тыс. грн	2059	1457	957	–29,3	–34,3

затрат является низкое качество гостиничных услуг, что делает невозможным реализацию этих услуг по более высоким ценам.

Для КП «Объединенное гостиничное хозяйство» прибыльными остаются ресторанные услуги, так как при относительно небольшой затратной части (1/9 всех расходов) доходы этого бизнеса составляют 1/3. Данные услуги являются сопутствующими, и поэтому их объемы в большинстве случаев зависят от спроса на гостиничные услуги. При уменьшении объемов реализации гостиничных услуг уменьшается предложение и ресторанных услуг.

Таким образом, основными факторами, определяющими прибыльность деятельности КП «Объединенное гостиничное хозяйство», являются качество гостинично-ресторанных услуг и ценовая политика, которые влияют на загруженность номерного фонда, доходность комплекса, а также привлекательность услуг.

Для обеспечения конкурентоспособности КП «Объединенное гостиничное хозяйство» предложена стратегия, предусматривающая развитие следующих направлений:

- ✦ оптимизацию расходов и доходов;
- ✦ развитие услуг бизнес-центра;
- ✦ инвестирование в развитие номерного фонда;
- ✦ повышение стоимости гостиничных услуг в соответствии с их качеством;
- ✦ расширение рынков сбыта гостинично-ресторанных услуг с использованием средств маркетинга.

ВЫВОДЫ

Разработка стратегии развития гостинично-ресторанного комплекса предполагает использование системного подхода к определению направлений повышения качества гостиничных услуг, адаптации организационной структуры управления комплексом к среде функционирования, оптимизации расходов и доходов, инвестированию в номерной фонд, ценообразованию и расширению рынков сбыта. Результатом внедрения стратегии развития комплекса должны стать сформированные конкурентные преимущества на рынке гостинично-ресторанных услуг, что расширит рынки сбыта и обеспечит его прибыльность.

Дальнейшие исследования следует направить на углубленное изучение поведения потребителей услуг гостеприимства с целью формирования услуг, которые по качеству и ассортименту соответствуют спросу потребителей и ориентируются на целевые рынки сбыта. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Бунтова Н. В. Стратегічні орієнтири розвитку готельного бізнесу в Україні / Н. В. Бунтова // Ефективна економіка. – 2013. – № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=12&y=2013>
2. Столярчук В. Н. Стратегическое планирование развития гостинично-ресторанного бизнеса / В. Н. Столярчук // Технологический аудит и резервы производства. – 2014. – № 6 / 4 (20). – С. 34–36.

3. Заремба П. А. Конкурентоспособность объектов индустрии гостеприимства: факторы и модели / П. А. Заремба // Эффективна економіка. – 2011. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=511>

4. Портер М. Конкурентное преимущество: как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость / М. Портер / Пер. с англ. – 3-е изд. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2008. – 478 с.

5. Мировой опыт развития индустрии гостеприимства / Под ред. проф. М. Ю. Лайко. – М. : ГОУ ВПО «РЭА им. Г. В. Плеханова», 2008. – 289 с.

6. Ремеслова О. Л. Стратегічне управління підприємством готельного господарства : автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка і управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / О. Л. Ремеслова. – Донецьк, 2010. – 21 с.

7. Левыкин В. М. Исследование ключевых факторов, влияющих на прибыль мини-гостиницы в рамках проекта по совершенствованию ее деятельности / В. М. Левыкин, В. В. Дэвон // Технологический аудит и резервы производства. – 2015. – № 2/6 (22). – С. 12–27.

8. Писаревський І. М. Дослідження доходності підприємств готельного господарства / І. М. Писаревський, І. В. Сегеда // Технологический аудит и резервы производства. – 2015. – № 4/5 (24). – С. 42–48.

9. Сорокина Т. В. Модели управления будущего для предприятий современной гостинично-ресторанной индустрии / Т. В. Сорокина // Журнал «Вестник Российской экономической академии им. Г. В. Плеханова». – 2007. – Вып. 6 (18). – М. : Изд-во Рос. экон. акад. – С. 89–102.

10. Готелі Полтави [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.tourism.poltava.ua/goteli.poltava

REFERENCES

- Buntova, N. V. "Strategichni oriientyry rozvytku hotelnoho biznesu v Ukraini" [Strategic Guidelines of the hotel business in Ukraine]. <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=12&y=2013>
- "Hoteli Poltava" [Hotels Poltava]. <http://www.tourism.poltava.ua/goteli.poltava>
- Levykin, V. M., and Devon, V. V. "Issledovanie kliuchevykh faktorov, vliiaushchikh na pribyl mini-gostinitsy v ramkakh proekta po sovershenstvovaniui ee deiatelnosti" [The study of key factors influencing earnings mini-hotel project on the improvement of its activities]. *Tekhnologicheskii audit i rezervy proizvodstva*, no. 2/6 (22) (2015): 12-27.
- Moscow: GOU VPO «REA im. G. V. Plekhanova», 2008.
- Porter, M. *Konkurentnoe preimushchestvo: Kak dostich vysokogo rezultata i obespechit ego ustoychivost* [Competitive Advantage: How to achieve a good result and to ensure its sustainability]. Moscow: Alpina Biznes Buks, 2008.
- Pysarevskiy, I. M., and Sehed, I. V. "Doslidzhennia dokhodnosti pidpriemstv hotelnoho hospodarstva" [Research profitability of enterprises hospitality industry]. *Tekhnologicheskii audit i rezervy proizvodstva*, no. 4/5 (24) (2015): 42-48.
- Remeslova, O. L. "Strategichne upravlinnia pidpriemstvom hotelnoho hospodarstva" [Strategic management hotel industry]. *Avto-ref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.04*, 2010.
- Sorokina, T. V. "Modeli upravleniia budushchego dlia predpriatii sovremennoy gostinichno-restorannoy industrii" [Models for the future management of modern enterprises of hotel and restaurant industry]. *Vestnik Rossiyskoy ekonomicheskoy akademii im. G. V. Plekhanova*, no. 6 (18) (2007): 89-102.
- Stoliarchuk, V. N. "Strategicheskoe planirovanie razvitiia gostinichno-restorannogo biznesa" [Strategic planning of the development of hotel and restaurant business]. *Tekhnologicheskii audit i rezervy proizvodstva*, no. 6/4 (20) (2014): 34-36.
- Zaremba, P. A. "Konkurentosposobnost obyektov industrii hostepriimstva: faktory i modeli" [The competitiveness of the industry of hospitality facilities: factors and models]. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=511>

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ ГОТЕЛІВ І РЕСТОРАНІВ В УКРАЇНІ ТА ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

© 2015 ВОЛКОВСЬКА Я. В.

УДК 640.412-043.86 (477) (477.54)

Волковська Я. В. Проблема розвитку готелів і ресторанів в Україні та Харківській області

Під час підготовки та проведення Чемпіонату з футболу «Євро-2012» можна було спостерігати поживлення діяльності підприємств, що займаються тимчасовим розміщенням та організацією харчування, проте навіть у такий період значного інвестування та притоку туристів ця сфера діяльності залишається збитковою, тому необхідно проаналізувати зміни, які є в діяльності готелів та ресторанів. Метою статті є дослідження особливостей розвитку й прибутковості готелів і ресторанів в Україні та Харківській області. Проаналізовано зміни в кількості підприємств готельного типу в Україні та Харківській області. Визначено особливості категоризації готелів та інших об'єктів, що призначаються для надання послуг з тимчасового розміщення (проживання), і встановлено, що не всім готелям в Харківській області присвоєно категорію, що не може не відбиватися на якості послуг. Крім того, проаналізовано рентабельність операційної діяльності готелів і ресторанів в Україні та Харківській області, зокрема динаміку витрат і результатів операційної діяльності. Зроблено висновки щодо збитковості готельно-ресторанного бізнесу внаслідок постійного збільшення витрат і необхідності встановлення контролю щодо дотримання законодавства України.

Ключові слова: готелі, ресторани, категорії готелів, тимчасове розміщення (проживання), індустрія гостинності.

Рис.: 1. Табл.: 5. Бібл.: 8.

Волковська Яна Віталіївна – аспірантка, кафедра бухгалтерського обліку, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: volya12@mail.ru

УДК 640.412-043.86 (477) (477.54)

Волковская Я. В. Проблема развития гостиниц и ресторанов в Украине и Харьковской области

Во время подготовки и проведения Чемпионата по футболу «Евро-2012» можно было наблюдать оживление деятельности предприятий, занимающихся временным размещением и организацией питания, однако даже в такой период значительного инвестирования и притока туристов данная сфера деятельности остаётся убыточной, поэтому необходимо проанализировать изменения, которые существуют в деятельности гостиниц и ресторанов. Целью статьи является исследование особенностей развития и прибыльности гостиниц и ресторанов в Украине и Харьковской области. Проанализированы изменения в количестве предприятий гостиничного типа в Украине и Харьковской области. Определены особенности категоризации гостиниц и других объектов, предназначенных для предоставления услуг по временному размещению (проживанию), и установлено, что не всем гостиницам в Харьковской области присвоена категория, что не может не отразиться на качестве услуг. Кроме того, проанализирована рентабельность операционной деятельности гостиниц и ресторанов в Украине и Харьковской области, в частности динамика расходов и результатов операционной деятельности. Сделаны выводы относительно убыточности гостинично-ресторанного бизнеса в результате постоянного увеличения расходов и необходимости установления контроля за соблюдением законодательства Украины.

Ключевые слова: гостиницы, рестораны, категории гостиниц, временное размещение (проживание), индустрия гостеприимства.

Рис.: 1. Табл.: 5. Библ.: 8.

Волковская Яна Витальевна – аспирантка, кафедра бухгалтерского учета, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: volya12@mail.ru

UDC 640.412-043.86 (477) (477.54)

Volkovska Ia. V. Problem of the Development of Hotels and Restaurants in Ukraine and Kharkiv Region

During the preparation and holding of the football championship «Euro 2012» one could observe revitalization of enterprises engaged in the organization of temporary accommodation and catering, but even in that period of significant investment and influx of tourists, this sphere of activity remained unprofitable, thus the changes in the activity of hotels and restaurants should be considered. The article is aimed at studying the features of development and profitability of hotels and restaurants in both Ukraine and Kharkiv region. Changes in the number of enterprises of hotel type in both Ukraine and Kharkiv region have been analyzed. When determining features of categorization of hotels and other facilities intended for provision of services for temporary accommodation (lodging), have been concluded that not all hotels in the Kharkiv region are assigned to a certain category, the fact, which cannot but affect the quality of services. In addition, the profitability of operating activity of hotels and restaurants in both Ukraine and Kharkiv region has been analyzed, in particular trends in costs and results of operating activity. The conclusions made reflect the unprofitability of hotel and restaurant business against the background of the ever-increasing costs and the need to establish control over observance of the Ukrainian legislation.

Key words: hotels, restaurants, hotels categories, temporary accommodation (lodging), hospitality industry.

Pic.: 1. Tabl.: 5. Bibl.: 8.

Volkovska Iana V. – Postgraduate Student, Department of Accounting, Kharkiv National Economic University named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: volya12@mail.ru

На сьогодні в умовах економічної трансформації важливим є відстеження останніх тенденцій у діяльності підприємств України. Особливо актуальним це стало через нестабільне політико-економічне становище. Не є виключенням і така сфера діяльності, як індустрія гостинності, центром якої є діяльність готелів та ресторанів. Внаслідок підготовки та проведення Чемпіонату з футболу «Євро-2012» (далі – Чемпіонат) спостерігалось поживлення діяльності підприємств, що займаються тимчасовим розміщенням та організацією харчування, проте навіть у цей період значного

інвестування та притоку туристів сфера діяльності залишається збитковою. Схожа тенденція відбувається і в Харківській області, хоча в Харкові також проводився Чемпіонат. Це означає, що необхідно проаналізувати зміни, які є в діяльності готелів та ресторанів, що підтверджує актуальність цього дослідження.

Проблемами розвитку готелів і ресторанів займалися такі вчені й економісти-практики як М. М. Оносов, О. А. Воробйова, М. І. Долішній, Н. С. Прокопенко, Л. М. Кузьменко, В. Ф. Семенов, В. Г. Топольник, С. К. Харічков, Л. І. Нечаюк, Н. О. Телеш та інші. Проте, незва-

жаючи на досягнення цих учених, слід зазначити, що проблема прибутковості та категоризації готелів є недостатньо вивченою.

Метою статті є визначення особливостей розвитку й прибутковості готелів і ресторанів в Україні та Харківській області.

Об'єктом дослідження є готелі й ресторани в Україні та Харківській області.

Предметом дослідження є особливості діяльності готелів та ресторанів в Україні та Харківській області.

Відповідно до даних Державного комітету статистики України до 2014 р. спостерігалось збільшення підприємств готельного типу, а з 2014 р. – зменшення. Так, у 2014 р. кількість готелів та аналогічних засобів розміщення дорівнювала 2644 одиниць у порівнянні з 2013 р. – 3582 одиниць (зменшення на 26,18%) [2].

«Готелі Києва всіх категорій у 2014 році відчули зниження туристичної та бізнес-активності: заповнюваність в середньому знизилася з 55 % на початок року до 30 % до кінця року, прибутковість знизилася на 40 %. Найбільш фінансово стійкими в поточних умовах виявилися готелі, вартість номерів яких прив'язана до іноземної валюти. Переважно це готелі категорії «5 зірок» і якісні готелі категорії «4 зірки». Внаслідок нестабільної економічної і політичної ситуації в Україні і напружених відносин з Росією туристи з Росії, що раніше складали значну частину туристичного потоку, кількість ділових і туристичних поїздок в нашу країну було зведено до мінімуму. У той же час істотно скоротилося число відвідувачів готелів як з інших країн, так і інших регіонів України» [7].

Схожа тенденція відбувається і в Харківській області. Відмінністю є те, що до 2010 р. було зменшення кількості підприємств готельного типу, з 2011 р. – збільшення, з 2014 р. – знову зменшення. Це пояснюється підготовкою до проведення та безпосередньо проведенням Чемпіонату. Тенденцію зміни кількості підприємств готельного типу в цілому в Україні та зокрема в Харківській області можна побачити в табл. 1, табл. 2 [2; 8].

Як можна побачити в табл. 1, в Україні в період 2000–2004 рр. відбувалося зменшення кількості готелів та інших місць для тимчасового проживання, з 2005 по 2010 рр. – збільшення, навіть незважаючи на фінансову кризу 2008–2009 рр. Це можна пояснити тим, що частина підприємств реорганізовувалася, частина закривалася, потім внаслідок політичних подій, а також проведення Євробачення збільшилася туристична привабливість, що привело до збільшення кількості готелів.

У Харківській області можна спостерігати зменшення кількості готелів та інших місць для тимчасового призначення з 2000 по 2004 рр., у 2005 р. було незначне збільшення, 2006–2007 рр. – кількість трималась на одному рівні – 48 одиниць, у період 2008–2009 рр. – знову збільшення, і з 2010 р. – скорочення кількості, хоча в Україні спостерігається збільшення. Причиною цього є те, що в Харкові в цей період не проводилося ніяких подій, що спонукали б до збільшення туристичної активності.

Як видно з табл. 2, як в Україні в цілому, так і в Харківській області зокрема в період 2011–2013 рр. спостерігається збільшення кількості готелів та аналогічних засобів розміщування, з 2014 р. – зменшення. Це пояснюється проведенням Чемпіонату, внаслідок чого було створено багато суб'єктів господарювання в індустрії гостинності, у 2014 р. відбулася анексія Автономної Республіки Крим, де зосереджувалася значна кількість готелів через курортну зону, а також нестабільне політичне й економічне становище спричинили погіршення туристичної привабливості, у результаті чого попит на послуги з тимчасового розміщення значно зменшився, і деякі готелі утримувати надалі стало недоцільно через збитковість.

Проте у готельному бізнесі в Україні є ще одна проблема – якість обслуговування. Так, відповідно до статті 19 Закону України «Про туризм», «об'єктам туристичної інфраструктури присвоюються категорії якості та рівня обслуговування. Метою присвоєння категорії є підвищення рівня туристичного обслуговування, сприяння

Таблиця 1

Готелі та інші місця для тимчасового проживання в Україні та Харківській області за період 2000–2010 рр. [2; 8]

Рік	Кількість готелів та інших місць для тимчасового проживання, од.		Кількість номерів, од.		Житлова площа всіх номерів, тис. м ²	
	В Україні	У Харківській області	В Україні	У Харківській області	В Україні	У Харківській області
2000	1308	76	51012	2328	949,1	49,1
2001	1258	70	49966	2304	947,9	47,3
2002	1254	61	51107	2099	977,0	45,0
2003	1218	52	50412	1956	997,8	44,0
2004	1192	48	50414	1929	1012,2	44,3
2005	1232	51	51686	1905	1072,4	44,0
2006	1269	48	53645	1895	1120,2	44,5
2007	1420	48	62165	1856	1313,6	46,7
2008	1595	50	71580	1816	1508,4	41,7
2009	1684	51	76019	1790	1624,6	40,7
2010	1731	42	79833	1651	1700,6	38,2

Кількість готелів та аналогічних засобів розміщування в Україні та Харківській області за період 2011–2014 рр. [2; 8]

Рік	Кількість готелів та аналогічних засобів розміщування, од.		Кількість місць, тис. од.		Кількість розміщених, тис. осіб	
	В Україні	У Харківській області	В Україні	У Харківській області	В Україні	У Харківській області
2011	3162	103	154,2	4,788	4656,8	239,960
2012	3144	125	162,8	5,626	4983,9	236,874
2013	3582	130	179,1	5,969	5467,8	256,111
2014	2644	125	135,5	5,759	3814,2	204,915

споживачам у свідомому виборі туристичних послуг, забезпечення рівних можливостей суб'єктам туристичної діяльності на ринку туристичних послуг, забезпечення захисту прав і законних інтересів, життя, здоров'я та майна громадян, підвищення рівня екологічної безпеки» [5].

Згідно з пунктом 3 Порядку встановлення категорій готелям та іншим об'єктам, що призначаються для надання послуг з тимчасового розміщення (проживання) (далі – Порядок), сертифікацію та оцінювання готелю здійснюють органи із сертифікації, що призначаються Мінекономрозвитком для виконання у державній системі сертифікації УкрСЕПРО робіт із сертифікації [6]. «Сертифікація в законодавчо нерегульованій сфері проводиться на добровільних засадах в порядку, визначеному договором між заявником (виробником, постачальником) та органом із сертифікації, ... підтверджується відповідність продукції, систем якості, систем управління якістю, систем екологічного управління, персоналу будь-яким заявленим вимогам. Орган із сертифікації встановлює правила проведення сертифікації, визначає учасників робіт із сертифікації. Сертифікація на добровільних засадах може проводитися також органами із сертифікації, уповноваженими на проведення робіт у законодавчо регульованій сфері на підставі ст. 17 Закону України «Про підтвердження відповідності» [1; 4].

Згідно з пунктом 31 Порядку «категорії готелям та іншим об'єктам, що призначаються для надання послуг з тимчасового розміщення (проживання), встановлюються за результатами добровільної сертифікації послуг з тимчасового розміщення (проживання) стосовно рівня безпеки для життя і здоров'я людей, захисту їх майна та охорони довкілля відповідно до договору між органом із сертифікації та власником або уповноваженою ним особою і оцінювання відповідності готелів вимогам певної категорії. Інформацію щодо переліку готелів, яким встановлено категорії, можна дізнатися з Реєстру свідоцтв про встановлення категорій готелям та іншим об'єктам, що призначаються для надання послуг з тимчасового розміщення (проживання)» [3].

Так, станом на 08.05.2015 р. 249 готелів та інших об'єктів, що призначаються для надання послуг з тимчасового розміщення (проживання), мали дійсний термін свідоцтва про встановлення категорій [3]. Це означає, що більша частина готелів продовжує здійснювати свою діяльність без підтвердження якості своїх послуг (як можна побачити в табл. 2, у 2014 р. було зареєстровано 2644 готелів та аналогічних засобів розміщування).

Щодо Харківської області, ситуація є схожою, зведену інформацію про це представлено в табл. 3 [3].

Як видно з табл. 3, далеко не всі готелі Харківської області зазначено в цьому переліку. При цьому лише 2 готелі мають категорію «п'ять зірок» (10% від загальної кількості готелів, що мають категорію), 9 готелям присвоєно категорію «чотири зірки» (45%), що складає майже половину від готелів, яким видано свідоцтво про категорію, 4 готелі мають «три зірки» (20%), 2 готелі – «дві зірки» (10%) та 3 готелі – «одну зірку» (15%), ще двом готелям (Готель «IRIS ART HOTEL» та Готель СК «Локомотив») свідоцтва було анульовано та видано нові. Це означає, що в Харківській області більше всього готелів із категоріями «чотири зірки» та «три зірки», які зосереджені в Харкові, що пояснюється потребою споживачів до певного комфорту, проте не до розкоші, бо до Харкова як великого обласного центра часто їздять у відрядження. Проте внаслідок того, що не всім готелям присвоєно категорію, це не може не відзначатись на якості послуг, що негативно впливає на враження туристів від індустрії гостинності.

Слід відзначити, що, незважаючи на важливість наявності підприємств, що займаються тимчасовим розміщенням та організацією харчування, ця сфера діяльності є достатньо збитковою, що представлено в табл. 4 і табл. 5.

Як можна побачити з табл. 4, у період 2008–2013 рр. операційна діяльність підприємств у цілому по Україні була прибутковою, з 2014 р. – збитковою, проте протягом усього досліджуваного періоду операційна діяльність готелів та ресторанів була збитковою, навіть у період підготовки та проведення Чемпіонату збиток лише зменшився, але прибуток не з'явився. Однією з причин є постійне зростання операційних витрат, де зростання операційних витрат є вищим за зростання результатів від операційної діяльності, що представлено на рис. 1.

Як можна побачити на рис. 1, витрати не дають бажаного ефекту, і їх збільшення призводить до збільшення не прибутковості (як в ідеалі, коли одночасно з витратами більшими темпами зростають і доходи), а збитковості, що є негативною тенденцією. Виключенням є період 2009–2011 рр., що можна пояснити тим, що підприємства, по-перше, почали «відходити» після фінансової кризи, по-друге, у цей період здійснювалось багато інвестування внаслідок проведення Чемпіонату.

Реєстр свідоцтв про встановлення категорій готелям та іншим об'єктам, що призначаються для надання послуг з тимчасового розміщення (проживання), у Харківській області

№ з/п	Серія та номер свідоцтва	Назва засобу розміщення, якому видається свідоцтво (із обов'язковим зазначенням поштової адреси)	Встановлена категорія	Строк дії свідоцтва	Термін дії свідоцтва	Примітки (зазначається інформація щодо призупинення дії або анулювання свідоцтва)
1	ХА № 27	Готель «Харків Палац», м. Харків	п'ять зірок	3 роки	31.05.2012–31.05.2015	–
2	ХА № 30	Готель «Надія», м. Харків	чотири зірки	3 роки	15.06.2012–15.06.2015	–
3	ХА № 36	Клуб-готель «Сафарі», м. Харків	чотири зірки	3 роки	06.07.2012–06.07.2015	–
4	ХА № 53	Готель «Глорія», м. Харків	дві зірки	3 роки	27.07.2012–27.07.2015	–
5	ХА № 60	Готель «Чічиков», м. Харків	чотири зірки	5 років	31.08.2012–31.08.2017	Строк дії свідоцтва подовжено на 2 роки (протокол від 11.12.2012 № 16)
6	ХА № 61	Готель «Мир», м. Харків	чотири зірки	3 роки	31.08.2012–31.08.2015	–
7	ХА № 71	Готель «IRIS ART HOTEL», м. Харків	чотири зірки	3 роки	12.10.2012–12.10.2015	Свідоцтво анульовано (протокол від 10.12.2013 № 37)
8	ХА № 72	Готель «Космополіт», м. Харків	чотири зірки	3 роки	12.10.2012–12.10.2015	–
9	ХА № 87	Готель «Магістраль», м. Харків, Білгородське шосе, с. П'ятихатки	три зірки	3 роки	23.11.2012 – 23.11.2015	–
10	ХА № 100	Готель «Аврора», м. Харків	чотири зірки	3 роки	25.12.2012 – 25.12.2015	–
11	ХА № 108	Готель «KNARKOV KONL HOTEL», м. Харків	три зірки	3 роки	25.12.2012 – 25.12.2015	–
12	ХА № 109	Готель «Національ», м. Харків	три зірки	3 роки	25.12.2012 – 25.12.2015	–
13	ХА № 110	Готельний комплекс «Турист», м. Харків	дві зірки	3 роки	25.12.2012 – 25.12.2015	–
14	ХА № 111	Готель «Харків», м. Харків	чотири зірки	3 роки	21.01.2013–21.01.2016	–
15	ХА № 149	Готель «Рейкарц Харків», м. Харків	три зірки	3 роки	11.06.2013–11.06.2016	–
16	ХА № 171	Готель «IRIS ART HOTEL», м. Харків	чотири зірки	3 роки	10.12.2013–12.10.2015	–
17	ХА № 172	Готель «Superior», м. Харків	п'ять зірок	3 роки	10.12.2013–10.12.2016	–
18	ХА № 197	Готель СК «Локомотив», м. Харків	одна зірка	3 роки	26.03.2014–26.03.2017	Свідоцтво анульовано (протокол № 61 від 28.10.2014)
19	ХА № 203	Готель при спортивно-оздоровчому комплексі «SUN LIGHT HOTEL», м. Харків	чотири зірки	3 роки	08.04.2014–08.04.2017	–
20	ХА № 205	Готель «Експрес», Відокремленого підрозділу «Вокзал Харків-Пасажирський ДП «Південна залізниця», м. Харків	одна зірка	3 роки	16.05.2014–16.05.2017	–
21	ХА № 254	Готель СК «Локомотив», м. Харків	одна зірка	3 роки	28.10.2014–26.03.2017	–
22	ХА № 257	Доїрне підприємництва «Санаторій «Ялинка», с. Дачне, Зміївський р-н, Харківська обл.	одна зірка	3 роки	18.11.2014–18.11.2017	–

Таблиця 4

Рентабельність операційної діяльності готелів та ресторанів в Україні в 2008–2014 роки, млн грн

Показник	Рік						
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Результат від операційної діяльності всіх підприємств	87232,8	66978,3	100799,5	186600,8	146404,8	108626,3	-126955
у т. ч. готелів та ресторанів	-723,7	-352,6	-229,6	-10,7	-193	-519,8	-5464,6
Витрати операційної діяльності всіх підприємств	2231351,1	2000862,1	2494800,5	3167959,7	2938537	2790647,9	3290275
у т. ч. готелів та ресторанів	11551,5	10546,6	12680,9	15340,4	18282,9	18326,2	20561,3
Питома вага операційних витрат готелів та ресторанів	0,52%	0,53%	0,51%	0,48%	0,62%	0,66%	0,62%
Рентабельність операційної діяльності підприємств, %	3,9	3,3	4	5,9	5	3,9	-3,9
у т. ч. готелів та ресторанів, %	-6,3	-3,3	-1,8	-0,1	-1,1	-2,8	-26,6

Таблиця 5

Рентабельність операційної діяльності готелів та ресторанів в Харківській області в 2012–2015 рр., тис. грн

Показник	1 квартал 2012 р.	1 квартал 2013 р.	1 квартал 2014 р.	1 квартал 2015 р.
Результат від операційної діяльності всіх підприємств	1253476,5	1049926,8	-152971,3	-1544607,4
у т. ч. готелів та ресторанів	-2475	-15121	-28983	-40290,3
Витрати операційної діяльності всіх підприємств	19988307,9	20663167,4	20662989	32294147,8
у т. ч. готелів та ресторанів	46544	73139	82056	89648,1
Питома вага операційних витрат готелів та ресторанів	0,23%	0,35%	0,40%	0,28%
Рентабельність операційної діяльності підприємств, %	6,3	5,1	-0,7	-4,8
у т. ч. готелів та ресторанів%	-5,3	-20,7	-35,3	-44,9

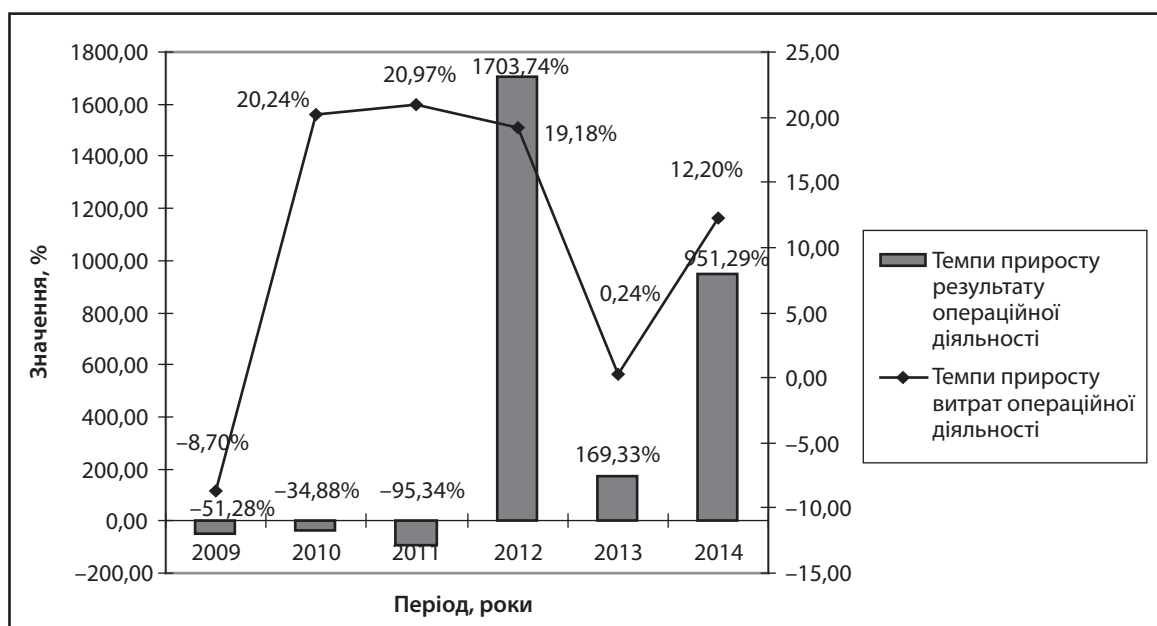

Рис. 1. Динаміка витрат і результатів операційної діяльності готелів та ресторанів в Україні

Як можна побачити з табл. 5, у Харківській області постійно збільшувались як витрати, так і результати операційної діяльності, на відміну від тенденції по Україні (завдяки тому, що Харків був одним з міст проведення Чемпіонату. Це означає, що необхідно переглядати структуру витрат і досліджувати причини такої динаміки.

ВИСНОВКИ

Незважаючи на проведення Чемпіонату та залучення значної кількості інвестицій, готельно-ресторанний бізнес у цілому залишається збитковим, що пов'язано із постійним збільшенням витрат. В Україні останнім часом спостерігалася нестабільна економічна ситуація, а сьогодні – ще й політична, проте навіть коли в цілому операційна діяльність підприємств була прибутковою, у готелів та ресторанів – все одно вона залишалася збитковою. Це означає, що необхідно переглядати сам організаційний процес і структуру витрат зокрема, адже всі витрати повинні давати перш за все економічний ефект. Окремою проблемою стає категоризація готелів. Внаслідок того, що не всім готелям присвоєно категорію, а в Харківській області – це більшість готелів та інших місць тимчасового розміщення, постає питання щодо якості послуг. Тобто треба встановити контроль щодо дотримання законодавства України, особливо в частині відповідності якості послуг тим позиціям, що безпосередньо пропонуються готелями, адже це впливає не тільки на результативність самого готелю, але і на туристичну привабливість регіону, країни.

Напрямами подальших досліджень є аналіз якості послуг підприємствами готельно-ресторанного комплексу. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Державне підприємство «Харківстандартметрологія» http://khsms.com/primaryactivity/conformityassessment/about/type/Dobrovolnaia_serif/id/40/lang/ua
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua
3. Державний туризм і курорт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tourism.gov.ua>
4. Закон України «Про підтвердження відповідності» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 32, ст. 169 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2406-14>
5. Закон України «Про туризм» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>
6. Порядок встановлення категорій готелям та іншим об'єктам, що призначаються для надання послуг з тимчасового розміщення (проживання), затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 29.07.2009 р. № 803 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/803-2009-%D0%BF/print1427895134326765>
7. Прибутковість готелів Києва впала на 40% [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/news/2015/02/9/527152/>
8. Харківське управління Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kh.ukrstat.gov.ua>

REFERENCES

- Derzhavne pidpriemstvo «Kharkivstandartmetrolohiia». http://khsms.com/primaryactivity/conformityassessment/about/type/Dobrovolnaia_serif/id/40/lang/ua
- Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. www.ukrstat.gov.ua
- “Derzhavnyi turizm i kurort” [State Tourism and Resorts]. <http://www.tourism.gov.ua>
- Kharkivske upravlinnia Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy. <http://kh.ukrstat.gov.ua>
- [Legal Act of Ukraine]. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>
- [Legal Act of Ukraine] (2009). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/803-2009-%D0%BF/print1427895134326765>
- [Legal Act of Ukraine] (2001). <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2406-14>
- “Prybutkovist hoteliv Kyieva vpala na 40%” [Yield Kyiv hotels has fallen by 40%]. <http://www.epravda.com.ua/news/2015/02/9/527152/>

СТРАТЕГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗОВНІШНІХ ЧИННИКІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА РОЗВИТОК РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ

© 2015 ЖЕГУС О. В., СОБОЛЕВ В. Л.

УДК 658.87

Жегус О. В., Соболев В. Л. Стратегічний аналіз зовнішніх чинників, що впливають на розвиток роздрібно торгівлі

Метою статті є визначення впливу зовнішніх чинників на розвиток підприємств роздрібно торгівлі, для здійснення якого обрано стратегічний аналіз як сучасний інструмент управління. З урахуванням специфіки роздрібно торгівлі визначено групи чинників, які оцінювалися з використанням запропонованого методичного інструментарію. Аналіз та узагальнення статистичної, нормативної, довідкової, аналітичної інформації та використання методів логічного аналізу, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, оцінки тенденцій, кореляційного аналізу, розгляд ситуації дозволили оцінити міру, напрям впливу, швидкість змін кожного з виділених чинників та групи чинників у цілому. Проаналізовано економічні, ринкові, соціально-демографічні, політико-правові, науково-технічні, природничі та культурні чинники. Виявлено негативний сильний вплив чинників макросередовища на функціонування підприємств роздрібно торгівлі, обумовлений наявністю значних загроз з боку економічних, соціально-демографічних та політико-правових чинників. Відзначено, що навіть за умов сучасної системної кризи мають місце перспективи та ринкові можливості розвитку підприємств роздрібно торгівлі, що зумовлено значним потенціалом внутрішнього споживчого ринку. Необхідною умовою стабілізації та подальшого розвитку підприємств роздрібно торгівлі є належне інформаційне забезпечення управлінських рішень та підвищення ефективності маркетингової діяльності.

Ключові слова: роздрібно торгівля, стратегічний аналіз, чинники макросередовища, оцінка впливу чинників макросередовища.

Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Формул.:** 6. **Бібл.:** 10.

Жегус Олена Валентинівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу і комерційної діяльності, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Ключківська, 333, Харків, 61051, Україна)

E-mail: gegus.home.com@mail.ru

Соболев Володимир Львович – аспірант, кафедра маркетингу і комерційної діяльності, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Ключківська, 333, Харків, 61051, Україна)

E-mail: vladimir.sobolev89@gmail.com

УДК 658.87

UDC 658.87

Жегус Е. В., Соболев В. Л. Стратегический анализ внешних факторов, влияющих на развитие розничной торговли

Целью статьи является определение влияния внешних факторов на развитие предприятий розничной торговли, для осуществления которого выбран стратегический анализ как современный инструмент управления. С учетом специфики розничной торговли определены группы факторов, которые оценивались с использованием предложенного методического инструментария. Анализ и обобщение статистической, нормативной, справочной, аналитической информации и использование методов логического анализа, установление причинно-следственных связей, оценки тенденций, корреляционного анализа, рассмотрение ситуации позволили оценить степень, направление воздействия, скорость изменений каждого из выделенных факторов и группы факторов в целом. Были проанализированы экономические, рыночные, социально-демографические, политико-правовые, научно-технические, природные и культурные факторы. Выведено негативное сильное влияние факторов макросреды на функционирование предприятий розничной торговли, обусловленное наличием значительных угроз со стороны экономических, социально-демографических и политико-правовых факторов. Отмечено, что даже в условиях современного системного кризиса имеют место перспективы и рыночные возможности развития предприятий розничной торговли, что обусловлено значительным потенциалом внутреннего потребительского рынка. Необходимым условием стабилизации и дальнейшего развития предприятий розничной торговли является надлежащее информационное обеспечение управленческих решений и повышение эффективности маркетинговой деятельности.

Ключевые слова: розничная торговля, стратегический анализ, факторы макросреды, оценка влияния факторов макросреды.

Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Формул.:** 6. **Библ.:** 10.

Жегус Елена Валентиновна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры маркетинга и коммерческой деятельности, Харьковский государственный университет питания и торговли (ул. Ключковская, 333, Харьков, 61051, Украина)

E-mail: gegus.home.com@mail.ru

Соболев Владимир Львович – аспирант, кафедра маркетинга и коммерческой деятельности, Харьковский государственный университет питания и торговли (ул. Ключковская, 333, Харьков, 61051, Украина)

E-mail: vladimir.sobolev89@gmail.com

Zhegus O. V., Sobolev V. L. A Strategic Analysis of the External Factors Influencing the Development of Retail Trade

The article is aimed at determining the influence of external factors on the development of retail trade enterprises, with this purpose we have chosen strategic analysis as contemporary management tool. Taking into account specifics of retail trade, groups of factors were defined for evaluation using the proposed methodical tools. The carried out analysis along with generalization of the statistical, regulatory, reference data, analytical information, use of methods for logical analysis, determination of cause-effect relationships, assessment of trends, correlation analysis, consideration of situation, all these measures helped to assess the degree, direction of impact, rate of change for each of the selected factors as well as groups of factors in general. The economic, market, socio-demographic, political-legal, scientific-technical, environmental and cultural factors have been analyzed. A negative dramatic impact from the part of the macro-environment factors on functioning of retail trade enterprises has been identified, caused by presence of significant threats from economic, socio-demographic and political factors. It has been specified that even in the current systemic crisis occur prospects and market development opportunities for retailers, because of the significant potential of the internal consumer market. A necessary prerequisite for stabilization and further development of retail trade enterprises is the proper informational support of managerial decision-making together with improving the efficiency of marketing efforts.

Key words: retail trade, strategic analysis, macro-environment factors, assessment of impact of the macro-environment factors.

Pic.: 2. **Tabl.:** 2. **Formulae:** 6. **Bibl.:** 10.

Zhegus Olena V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Marketing and Commercial Activities, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (vul. Klochkivska, 333, Kharkiv, 61051, Ukraine)

E-mail: gegus.home.com@mail.ru

Sobolev Volodymyr L. – Postgraduate Student, Department of Marketing and Commercial Activities, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (vul. Klochkivska, 333, Kharkiv, 61051, Ukraine)

E-mail: vladimir.sobolev89@gmail.com

Сучасне маркетингове середовище характеризується підвищенням рівня динамічності, невизначеності та ризику, що обумовлює необхідність формування дієвої системи управління маркетинговою діяльністю підприємств роздрібної торгівлі. Для забезпечення належного рівня адаптивності необхідним є використання сучасних організаційно-економічних та управлінських технологій, у тому числі в системі маркетингового управління. При цьому зростає необхідність частіше проводити стратегічний аналіз маркетингового середовища, що дозволить отримати необхідну інформацію для прийняття управлінських маркетингових рішень, визначення напрямів коригування маркетингової діяльності у разі необхідності.

В умовах кризи посилюються особливості маркетингового середовища, які пов'язані зі швидкістю наростання загроз та протиріч, збільшенням негативного впливу тих чи інших чинників на діяльність підприємств, тому актуальність питань щодо розвитку підходів до стратегічного аналізу чинників макросередовища зростає.

Важливість та необхідність стратегічному аналізу чинників макросередовища проф. Д. Штефаніч та О. Дячун убачають у такому: по-перше, без цього аналізу не буде повним і повноцінним у цілому маркетинговий аналіз підприємства; по друге, результати зазначеного аналізу послужать базою для розробки заходів, які можуть певною мірою знівелювати негативний вплив змін факторів маркетингового середовища на результати маркетингової діяльності; по-третє, він є необхідним пунктом проведення стратегічного аналізу маркетингового середовища, його впливу на майбутню маркетингову діяльність фірми [9, с. 45].

Сучасна практика управління нараховує значну кількість методів і підходів стратегічного аналізу макросередовища. Серед тих, що найбільш часто використовуються в сучасній практиці, слід відзначити такі: STEP, PEST, STEEP PESTLE, STEEPLE, ETOM, GETS, QUEST TEMPLES [1–3, 5, 8–10]. Назви цих методів відповідають першим літерам слова, яке означає чинник, що досліджується: наприклад політичні – «Р», економічні – «Е», соціальні – «S», науково-технічні – «Т». Таким чином отримано абревіатуру «PEST»-аналізу. Проте наведені підходи засновані на різних способах описання та оцінювання чинників макросередовища, вони передбачають застосовування якісних та кількісних оцінок, дозволяють виявляти динаміку змін для моніторингу стану маркетингового макросередовища та підготовки на основі їх знання адекватних управлінських рішень.

Виходячи із того, що стратегічний аналіз необхідно розглядати як аналіз складної та динамічної сукупності факторів [1], одним з найбільш складних аспектів вибору підходу до дослідження чинників макросередовища є визначення оптимальної конфігурації груп чинників. Вибір тих чи інших чинників макросередовища, на наш погляд, залежить від специфіки галузі та підприємства. Наприклад, для підприємств, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, Д. Штефаніч, О. Дячун до складу чинників макросередовища включили міжнародні чинники, їх конфігурація у цілому має вигляд «EDSTPPM»: економічні, демографічні, соціально-культурні, техніко-

технологічні, політико-правові, природно-ресурсні, міжнародні [9, с. 47].

За результатами теоретичного опрацювання практики стратегічного аналізу макросередовища для підприємств роздрібної торгівлі запропоновано систему чинників із шести груп. Вони включають усі чинники зовнішнього середовища, та окремо виділимо ринкові чинники, що характеризуватимуть специфіку та тенденції розвитку ринку роздрібної торгівлі (рис. 1). Відповідно до наведеної системи група демографічних чинників доповнена соціальними, природничі та культурні об'єднані в одну групу, повною мірою розглядаються економічні, політичні, науково-технічні чинники. Вважаємо, що наведена система, що має конфігурацію «E.M.SD.P.T.NC», дозволить провести всебічний стратегічний аналіз макросередовища для підприємств роздрібної торгівлі.

Виходячи із завдань маркетингового аналізу макросередовища, які полягають у виявленні змін факторів та їх впливу на результативність маркетингової діяльності, запропоновано методичний підхід, який передбачає низку послідовних процедур:

1 етап. Визначення груп чинників, що складають маркетингове середовище підприємств певної галузі.

2 етап. У кожній групі чинників визначається по п'ять ситуаційних чинників, що дозволить урівняти базу розрахунків і визначити вагомість впливу тих чи інших груп чинників на діяльність підприємств.

3 етап. Розробка системи бальної оцінювання для кожної характеристики чиннику.

3.1. Для ідентифікації міри впливу пропонується використання п'ятибальної шкали оцінювання: 1 бал – дуже слабкий вплив; 2 бали – слабкий вплив; 3 бали – помірний вплив; 4 бали – сильний вплив; 5 балів – дуже сильний вплив.

3.2. Напрямок впливу чинників передбачає лише два варіанти: позитивний чи негативний, від цього буде залежати знак «+» або «-» узагальненої оцінки чиннику.

3.3. Швидкість змін пропонується визначати за трибальною шкалою: 1 бал – низька швидкість; 2 бали – середня швидкість; 3 бали – висока швидкість.

4 етап. Збір та аналіз інформації за кожним чинником, що увійшов до складу тієї чи іншої групи, обґрунтування оцінок та заповнення форми аналізу.

5 етап. На основі зібраної інформації кожен ситуаційний чинник аналізується, і визначаються його характеристики, що описують вплив кожного конкретного чиннику на маркетингову діяльність підприємства: міра впливу, напрям впливу, швидкість змін відповідно до розробленої шкали оцінювання.

6 етап. Визначення узагальненої оцінки за кожним чинником таким чином:

$$b_i = M_i \cdot Ш_i,$$

де b_i – узагальнена оцінка чиннику; M_i – міра впливу чиннику; $Ш_i$ – швидкість зміни чиннику.

Визначення узагальненої оцінки з урахуванням напрямку впливу:

✦ якщо чинник справляє позитивний вплив, узагальнена оцінка визначається таким чином:

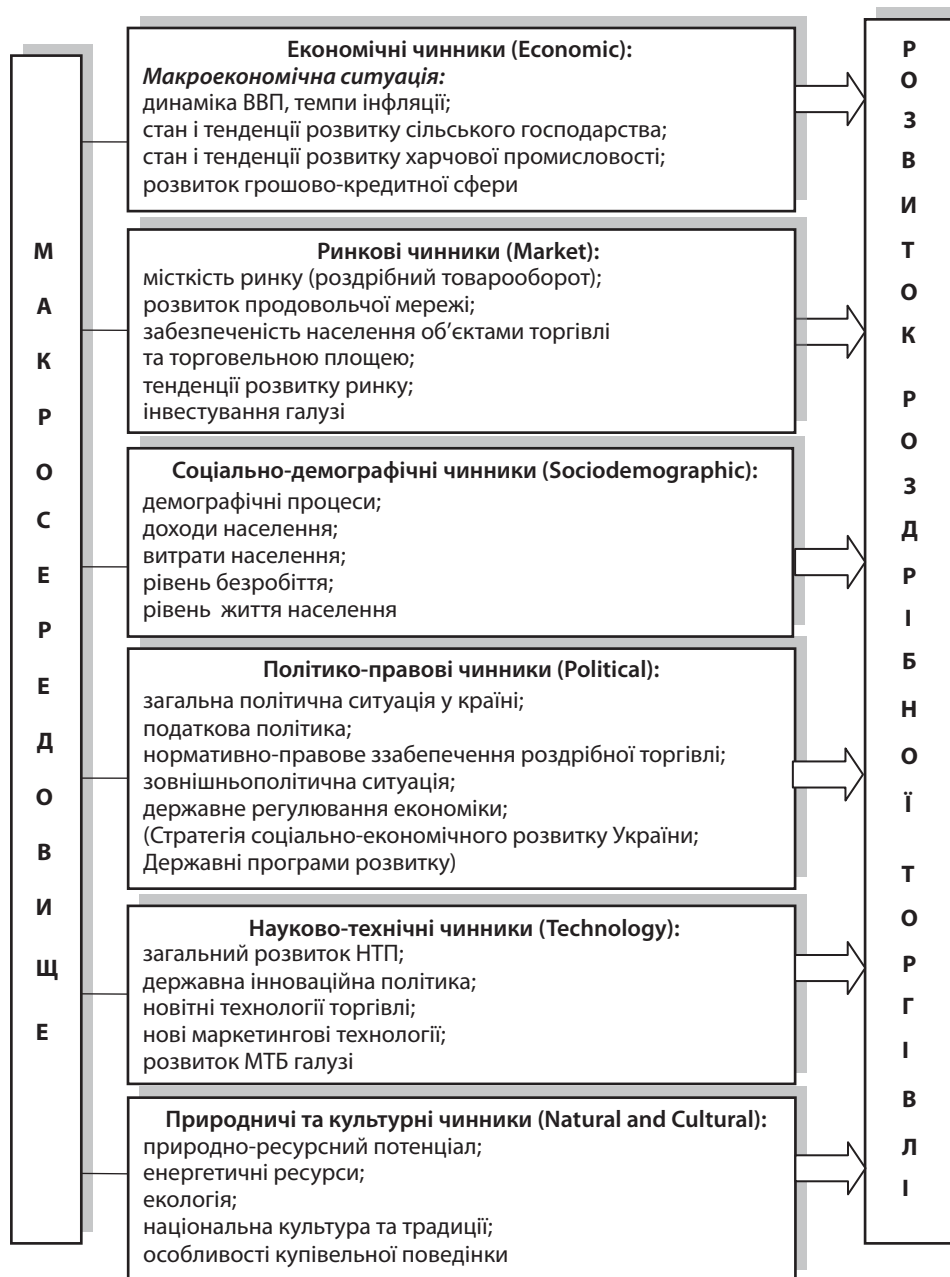

Рис. 1. Система чинників макросередовища підприємств роздрібною торгівлі

$$\bar{b}_I = (M_i \cdot \text{Ш}_i) \cdot 1;$$

- ★ якщо чинник справляє негативний вплив, узагальнена оцінка визначається таким чином:

$$\bar{b}_I = (M_i \cdot \text{Ш}_i) \cdot (-1).$$

7 етап. Визначається узагальнена оцінка за кожною групою чинників:

$$B_j = \sum_i \bar{b}_i,$$

де B_j – узагальнена оцінка групи чинників.

8 етап. Визначається узагальнена оцінка впливу чинників макросередовища:

$$O_{ma} = \sum_i B_j,$$

де O_{ma} – узагальнена оцінка впливу макросередовища.

9 етап. Ідентифікація впливу макросередовища на діяльність підприємств. Для цього розроблено шкалу

оцінок та відповідних станів макросередовища. Ураховуючи, що кожна з груп чинників оцінювалася за мірою впливу за п'ятьма рівнями (від дуже слабкого до дуже сильного) та матиме два можливі напрями впливу: позитивний та негативний, шкалу інтерпретації узагальної оцінки розроблено нами за 10 рівнями (табл. 1).

Розрахунок шагу інтервалів:

$$u = \frac{M_{max} \cdot \text{Ш}_{max} \cdot N}{10} = \frac{5 \cdot 3 \cdot 30}{10} = 45,$$

де u – шаг інтервалу;

M_{max} – максимальна кількість балів міри впливу;

Ш_{max} – максимальна кількість балів швидкості змін;

N – кількість досліджуваних чинників.

10 етап. Побудова матриці загроз та можливостей.

11 етап. Визначення імовірних наслідків для діяльності підприємства.

Таблиця 1

Шкала інтерпретації впливу макросередовища на діяльність підприємства

Інтервал оцінки	Ідентифікація оцінки
До 45	Негативний дуже сильний вплив
46–90	Негативний сильний вплив
91–135	Негативний слабкий вплив
136–180	Негативний помірний вплив
181–225	Негативний дуже слабкий вплив
226–270	Позитивний дуже слабкий вплив
271–315	Позитивний слабкий вплив
316–360	Позитивний помірний вплив
361–405	Позитивний сильний вплив
Більше 406	Позитивний дуже сильний вплив

Для проведення аналізу виділених чинників було зібрано та опрацьовано статистичну, довідникову, аналітичну інформацію та з використанням методу логічного аналізу, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, оцінки тенденцій, кореляційного аналізу, розгляду ситуації були оцінені міра, напрям впливу, швидкість змін кожного з виділених чинників та групи чинників у цілому.

При дослідженні економічних чинників було виявлено залежність розвитку роздрібної торгівлі від макроекономічної ситуації, стану грошово-кредитної сфери. Криза 2008–2009 рр. і погіршення фінансово-економічної ситуації в Україні у 2014 р., які супроводжувалися високими темпами інфляції, падінням курсу національної валюти, спричинили негативну динаміку розвитку роздрібної торгівлі. При цьому знижувався роздрібний товарооборот підприємств, значно погіршувався фінансовий стан підприємств. За статистичними даними, оборот роздрібної торгівлі в Україні у 2014 р. становив 903534,5 млн грн, що майже на 9 % менше порівняно із 2013 р. [4]. За січень–лютий 2015 р.

ситуація ще більше погіршилася, оборот роздрібної торгівлі зменшився на 21,2 % порівняно з аналогічним періодом 2014 р. Таким чином, економічні чинники справляють негативний вплив і обумовлюють значні загрози для розвитку підприємств роздрібної торгівлі, які за умов такої ситуації повинні коригувати маркетингову діяльність для забезпечення стабільної діяльності.

У процесі аналізу виявлено особливості розвитку ринкової ситуації на регіональному ринку роздрібної торгівлі – Харківської області. За останні 5–7 років мережа роздрібної торгівлі регіону розвивалася високими темпами, про що свідчить поява та швидке розповсюдження мереж супермаркетів, гіпермаркетів, дискаунтерів. Незважаючи на зменшення кількості об'єктів торгівлі (рис. 2), роздрібний товарооборот мав тенденцію до зростання протягом 2004–2008 рр. та у 2010–2013 рр., покращилися якісні характеристики реструктурованих та нових підприємств, унаслідок чого покупці отримали можливість обирати товар із широкого асортименту, користуватися якісними торговельними послугами, унаслідок чого останнім часом спостерігається тенденція зростання покупців, які віддають перевагу саме сучасним форматам підприємств роздрібної торгівлі.

Розвиток роздрібної мережі у Харківській області обумовив покращення фізичної та цінової доступності товарів для споживачів. Відмічається зростання забезпеченості населення регіону торговельною площею. Якщо у 2010 р. на 10 тис. населення Харківської області приходилося 1842 м² торговельної площі, то у 2013 р. – 2073 м², тобто даний показник за три роки зріс на 12,5 %. Втім, він ще далекий від європейських показників та майже у два рази менший нормативного, затвердженого Наказом Міністерства економіки України № 409 від 02.09.2008 р. «Про затвердження Нормативів забезпеченості населення торговельною площею у магазинах показника, та Порядку застосування нормативів забезпеченості населення торговельною площею у магазинах».

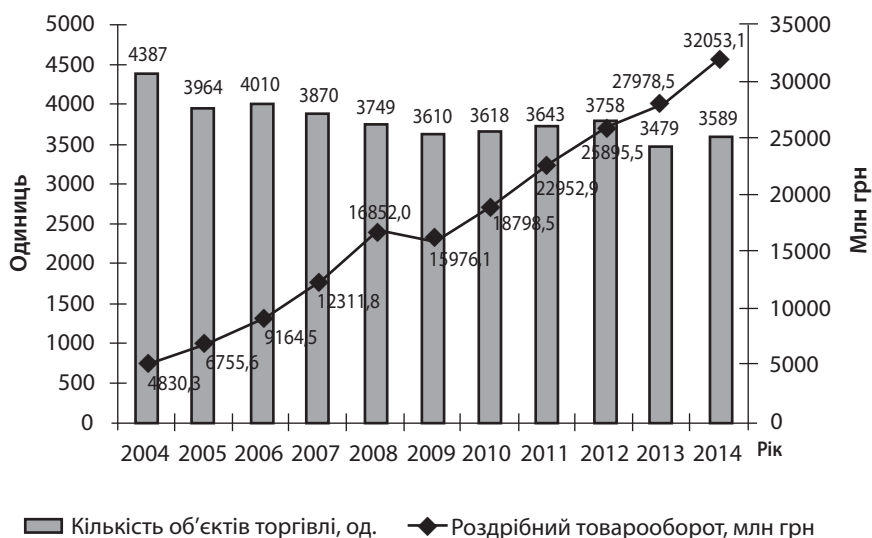

Рис. 2. Динаміка показників розвитку роздрібної торгівлі в Харківській області у 2004–2014 рр.*

Джерело: за даними Головного управління статистики у Харківській області [7].

Отже, в Харківській області існує значний нереалізований потенціал розвитку роздрібної торгівлі та роздрібної торговельної мережі, ринок можна охарактеризувати як перспективний та зростаючий, але за умов покращення фінансово-економічної та соціальної ситуації в Україні. Засновуючись на наведених фактах, можна зробити висновок про значні ринкові можливості для розвитку підприємств роздрібної торгівлі в Харківській області.

Особливої уваги у процесі стратегічного аналізу макросередовища для підприємств роздрібної торгівлі заслуговують соціально-демографічні чинники, оскільки саме вони визначають якісні та кількісні характеристики попиту. Серед демографічних факторів слід відзначити негативні тенденції зниження кількості населення, що обумовлює падіння попиту та обсягів купівлі тих чи інших товарів. Крім того, такі процеси, як старіння населення, ірраціональна соціальна структура також обумовлюють певні ризики та загрози для розвитку підприємств роздрібної торгівлі. Не можна без уваги залишити й міграційні процеси, які значно активізувалися у зв'язку з переселенням мешканців східних областей, а також із збільшенням виїздів населення України за кордон. Важливими соціальними чинниками є грошові доходи та витрати населення. У зв'язку із високими темпами інфляції та подорожчанням більшості споживчих товарів, особливо імпортних, підвищенням тарифів на комунальні та транспортні послуги значно скорочуються споживчі витрати, які покупці можуть витрачати на підприємствах роздрібної торгівлі. За даними Державної служби статистики, реальна заробітна плата зменшилася у 2014 р. на 6,5% [6]. Усі ці чинники обумовлюють зниження платоспроможного попиту, а значить, і обсягів та частоти споживання тих чи інших товарів, що неминуче відобразиться на скороченні роздрібного товарообороту. Ураховуючи все це, необхідно констатувати, що соціально-демографічні чинники, як і економічні, обумовлюють значні загрози для подальшого розвитку підприємств роздрібної торгівлі, які полягають у зменшенні обсягів та частоти купівель унаслідок зниження рівня платоспроможного попиту.

Розглянемо політико-правові чинники, а також виявлені значні загрози для розвитку економіки в цілому та роздрібної торгівлі, зокрема. Неприятливий загальний політичний клімат, політична нестабільність знижують інвестиційну привабливість, обумовлюють песимістичні настрої підприємців та в цілому жителів України. Військові дії на Сході значно погіршують соціальну та економічну ситуацію в Україні. Зовнішньополітична ситуація також залишається нестабільною та складною. У цих умовах ризики подальшого погіршення набувають все більшої імовірності.

Недосконалим залишається нормативно-правове забезпечення підприємств роздрібної торгівлі. Незважаючи на спроби прийняти відповідні законодавчі акти для регулювання даної сфери діяльності, вони залишаються лише проектами. Наразі в Україні досі діє Концепція розвитку внутрішньої торгівлі України, яка затверджена Постановою КМУ від 20 грудня 1997 р. № 1449, яка вже не

відповідає сучасним умовам. Нова Програма розвитку внутрішньої торгівлі України на період до 2016 р. залишається лише неприйнятим проектом. Недосконалість та часті зміни податкового кодексу також обумовлюють певні загрози. Ураховуючи все це, констатуємо, що нормативно-правове забезпечення роздрібної торгівлі не відповідає потребам, що негативно впливає на розвиток даної сфери діяльності.

Більшість підприємств роздрібної торгівлі в умовах фінансово-економічної кризи, політичної нестабільності, погіршення соціально-демографічної ситуації будуть зумовлені шукати шляхи виживання та забезпечення щонайменше стабільності своєї діяльності. І в цьому напрямі можливості для розвитку потрібно шукати у сфері науково-технічних чинників. Інноваційні процеси сфері роздрібної торгівлі набувають все більшої важливості, оскільки сприяють розвитку матеріально-технічної бази підприємств, удосконаленню технологій торговельного обслуговування, розвитку маркетингових інновацій, які у сукупності підвищують ефективність діяльності підприємств роздрібної торгівлі, сприяють підвищенню їх конкурентоспроможності.

Характеризуючи природно-ресурсний потенціал та культурні чинники, також слід відмітити певні позитивні можливості для розвитку підприємств роздрібної торгівлі. Потужний природно-ресурсний потенціал в Україні обумовлює можливості розвитку промисловості та сільського господарства, що має забезпечити підприємства роздрібної торгівлі вітчизняними споживчими товарами, що набуває особливої важливості в умовах підвищення курсу національної грошової одиниці та суттєвого подорожчання імпортних товарів, зниження цінової доступності яких буде сприяти переключенню попиту споживачів на більш дешеві товари вітчизняного виробництва. Певні загрози у блоці природничих чинників очікуються з боку енергетичних ресурсів. Висока вартість енергоносіїв, витрати на які займають певну частку витрат обігу, змушує підвищувати ціни на товари на підприємствах, що також несе певні загрози в умовах обмеженого платоспроможного попиту.

Продуктивний пошук можливостей розвитку підприємств роздрібної торгівлі, на нашу думку, лежить у площині культурних чинників, які визначають певні національні особливості, традиції та культуру споживання, поведінки споживачів. Усе це може допомогти в організації торговельного обслуговування, виборі методів та засобів просування послуг підприємств роздрібної торгівлі.

За результатами проведеного аналізу відповідно до розробленого методичного підходу були визначені оцінки чинників макросередовища та проведені розрахунки, результати яких подано в табл. 2.

Відповідно до визначеної шкали інтерпретації впливу макросередовища на діяльність підприємства (див. табл. 1) виявлено негативний сильний вплив чинників макросередовища на функціонування підприємств роздрібної торгівлі, обумовлений наявністю значних загроз економічних, соціально-демографічних та політико-правових чинників.

Таблиця 2

Оцінки впливу чинників макросередовища на підприємства роздрібної торгівлі

Група чинників	Кількість балів
Економічні (Е)	-18
Ринкові (М)	29
Соціально-демографічні (SD)	7
Політико-правові (Р)	-15
Науково-технічні (Т)	36
Природничі та культурні (NC)	32
Разом	71

ВИСНОВКИ

Серед найважливіших наслідків впливу зміни чинників макросередовища слід виділити: зростання песимізму та невпевненості населення, погіршення споживчих настроїв, недостатність державних важелів підтримки та стимулювання розвитку торгівлі; імовірність подальшого падіння обсягів продажу, погіршення фінансового стану підприємств, втрата обігових коштів, зростання їх дефіциту; зміна структури попиту та купівель, зростання ролі цінового чинника та підвищення цінової чутливості споживачів, формування вибіркового та продуманого характеру споживчої поведінки, який характеризується більш ретельним та обережним вибором товару, місць здійснення купівлі. Водночас внутрішній споживчий ринок характеризується значним потенціалом, який зростатиме за умов подолання фінансово-економічної кризи. Навіть за сучасних умов мають місце значні перспективи та ринкові можливості розвитку роздрібної торгівлі та підприємств. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Дьолог Т. І. Стратегічний аналіз середовища підприємства / Т. І. Дьолог // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 15. – С. 46–48.
2. Калініченко А. Ю. Стратегічний аналіз середовища функціонування підприємства харчової промисловості на основі використання технологій SWOT та PEST-аналізу / А. Ю. Калініченко // Управління розвитком. – 2013. – № 18. – С. 14–18.
3. Морохова В. О. Аналітичний інструментарій стратегічного аналізу / В. О. Морохова, Н. М. Васирик // Економічний форум. – 2013. – № 4. – С. 120–126.
4. Обсяг обороту роздрібної торгівлі за січень – грудень 2014 року / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2014/sr/oort/oort_u/oort1214_u.htm
5. Романов О. О. Аналіз впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на ефективність маркетингу / О. О. Романов // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 6 (164), Т. 3. – С. 114–120.
6. Темпи зростання номінальної та реальної заробітної плати / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2005/gdn/tznr/tznr_u/tznr_u_bez.htm
7. Торівля / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kh.ukrstat.gov.ua/index.php/torhivlia-shoricno>
8. Чурлей Э. Г. Методический подход к проведению стратегического анализа для формирования эффективных управленческих решений на основе маркетинговых инструментов / Э. Г. Чурлей // Вестник Полоцкого государственного

университета. Сер. D, Экономические и юридические науки. – 2013. – № 13. – С. 32–38.

9. Штефаніч А. Аналіз впливу зміни макросередовища на маркетингову діяльність підприємства / А. Штефаніч, Я. Дячун // Вісник Тернопільського національного економічного університету, 2013. – Вип. 2. – С. 44–53.

10. Шульгін А. В. Стратегічний аналіз діяльності підприємств машинобудівної галузі / А. В. Шульгін // Управління розвитком. – 2014. – № 14. – С. 99–103.

REFERENCES

Churley, E. G. "Metodicheskiy podkhod k provedeniui strategicheskogo analiza dlia formirovaniia effektivnykh upravlencheskikh resheniy na osnove marketingovykh instrumentov" [Methodical approach to strategic analysis for the formation of effective administrative decisions on the basis of marketing tools]. *Vestnik Polotskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya D, Ekonomicheskie i iuridicheskie nauki*, no. 13 (2013): 32-38.

Dyoloh, T. I. "Stratehichnyi analiz seredovyscha pidpriemstva" [Strategic analysis of the enterprise environment]. *Investitsii: praktyka ta dosvid*, no. 15 (2013): 46-48.

Kalinichenko, A. Yu. "Stratehichnyi analiz seredovyscha funktsionuvannia pidpriemstva kharchovoi promyslovosti na osnovi vykorystannia tekhnolohii SWOT ta PEST-analizu" [Strategic analysis environment functioning food industry using technology SWOT and PEST-analysis]. *Upravlinnia rozvytkom*, no. 18 (2013): 14-18.

Morokhova, V. O., and Vasylyk, N. M. "Analitichnyi instrumentarii stratehichnoho analizu" [Analytical tools of strategic analysis]. *Ekonomichnyi forum*, no. 4 (2013): 120-126.

"Obsiah oborotu rozdrubnoi torhivli za sichen – hruden 2014 roku" [The volume of retail trade turnover for January – December 2014]. http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2014/sr/oort/oort_u/oort1214_u.htm

Romanov, O. O. "Analiz vplyvu zovnishnikh i vnutrishnikh faktoriv na efektyvnist marketynhu" [Analysis of the impact of external and internal factors on the effectiveness of marketing]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 3, no. 6 (164) (2010): 114-120.

Shtefanich, A., and Diachun, Ya. "Analiz vplyvu zminy makrosередovyscha na marketynhovu diialnist pidpriemstva" [Analysis of the impact of changes in macro marketing activities of the company]. *Visnyk Ternopiiskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, no. 2 (2013): 44-53.

Shulhin, A. V. "Stratehichnyi analiz diialnosti pidpriemstv mashynobudivnoi haluzi" [Strategic analysis of enterprise engineering industry]. *Upravlinnia rozvytkom*, no. 14 (2014): 99-103.

"Torhivlia" [Trade]. <http://kh.ukrstat.gov.ua/index.php/torhivlia-shoricno>

"Tempy zrostannia nominalnoi ta realnoi zarobitnoi platy" [Growth rates of nominal and real wages]. http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2005/gdn/tznr/tznr_u/tznr_u_bez.htm

СТРАТЕГІЧНІ ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ОБСЛУГОВУЮЧОЇ КООПЕРАЦІЇ

© 2015 ТОРОСЯН Г. А.

УДК 334.764.2

Торосян Г. А. Стратегічні шляхи розвитку обслуговуючої кооперації

У статті на основі теоретичних і статистичних даних було проведено аналіз сучасного стану та структури національної сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, наведено офіційні дані щодо кількості існуючих та діючих обслуговуючих кооперативів станом на початок 2015 р., простежено зміни кількості кооперативів у динаміці за останні сім років. Виявлено основні проблеми, які стримують розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні, та перспективні шляхи їх подальшого розвитку. Запропоновано стратегічні шляхи вирішення основних проблем у встановленні обслуговуючої кооперації на національному рівні та напрями їх розвитку, а також зазначено вплив обслуговуючої кооперації на соціальний розвиток села, сільських територій, продовольчу безпеку країни та добробут населення.

Ключові слова: кооперація, сільськогосподарська обслуговуюча кооперація, сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, сільська територія, розвиток села.

Рис.: 1. Табл.: 2. Бібл.: 8.

Торосян Ганна Андріївна – аспірантка, Національний університет біоресурсів і природокористування України (вул. Героїв Оборони, 15., Київ, 03041, Україна)

E-mail: ania_t@ukr.net

УДК 334.764.2

Торосян А. А. Стратегические пути развития обслуживающей кооперации

В статье на основе теоретических и статистических данных был проведен анализ актуальных состояния и структуры национальной сельскохозяйственной обслуживающей кооперации. Приведены официальные данные относительно количества существующих и действующих обслуживающих кооперативов на начало 2015 г., прослежены изменения количества кооперативов в динамике за последние семь лет. Выявлены основные проблемы, сдерживающие развитие сельскохозяйственных обслуживающих кооперативов в Украине, и перспективные пути их дальнейшего развития. Предложены стратегические пути решения основных проблем в установлении обслуживающей кооперации на национальном уровне и направления их развития, а также указано влияние обслуживающей кооперации на социальное развитие села, сельских территорий, продовольственную безопасность страны и благосостояние населения.

Ключевые слова: кооперация, сельскохозяйственная обслуживающая кооперация, сельскохозяйственный обслуживающий кооператив, сельская территория, развитие села.

Рис.: 1. Табл.: 2. Библ.: 8.

Торосян Анна Андреевна – аспирантка, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (ул. Героев Оборони, 15., Киев, 03041, Украина)

E-mail: ania_t@ukr.net

UDC 334.764.2

Torosian H. A. Strategic Development Paths for Servicing Cooperatives

The article, on the basis of both theoretical and statistical data, analyzes the relevant status and structure of the national agricultural servicing cooperatives. The official data on the number of existing and operating servicing cooperatives at the beginning of 2015 are provided, changes in the number of cooperatives over the past seven years are traced in the dynamics. The major problems hindering development of the agricultural servicing cooperatives in Ukraine as well as prospective ways for their further development have been identified. Some strategic solutions to the major challenges in the establishing servicing cooperations at the national level and paths for their development have been suggested, the impact of servicing cooperations on the rural social development, rural area, food security and welfare of the population has been specified.

Key words: cooperatives, agricultural servicing cooperatives, agricultural servicing cooperative, rural area, rural development.

Pic.: 1. Tabl.: 2. Bibl.: 8.

Torosian Hanna A. – Postgraduate Student, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (vul. Geroyiv Oborony, 15., Kyiv, 03041, Ukraine)

E-mail: ania_t@ukr.net

Ефективне виробництво сільськогосподарської продукції – є основою продовольчої безпеки країни, задоволення населення у високоякісних продуктах харчування, з широким асортиментом та у достатній кількості. Проте останніми роками виробництво продукції зменшилося, але потреба залишилася незмінною, що призвело до занепаду матеріаломістких галузей сільськогосподарства, у першу чергу тваринництва, зокрема м'ясного та молочного скотарства, та плодово-овочевої галузі рослинництва. Також, як наслідок, продовжуються незадоволення потреб споживачів у продуктах і негативний вплив на національну економіку. Вирішити цю проблему можливо за допомогою обслуговуючої кооперації. Процес кооперування є важливим для всіх виробників сільськогосподарської продукції, та найбільшої актуальності обслуговуюча кооперація набуває для господарств – членів власників земельних ділянок, що поєднуються, адже зменшуються витрати на виробництво.

Розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів є важливим напрямом розбудови та зміцнення конкурентоспроможності агропромислового сектора економіки, особливо матеріаломістких та трудомістких галузей, таких як скотарство та вирощування плодово-овочевих культур. Однак на сьогоднішній день кількість обслуговуючих кооперативів та обсяг надаваних послуг не достатньо задовольняють зростаючі потреби сільгоспвиробників. Є багато програм розвитку національної обслуговуючої кооперації, які мають декларативний характер, проте механізмів їх реалізації немає, вони існують лише формально. Становлення мереж і сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів стримується цілим рядом негативних чинників, а саме: недостатня ресурсна база для формування належного матеріального забезпечення, недосконалість та неузгодженість законодавства України з даного питання, низький рівень обізнаності сільських жителів щодо сутності

та принципів кооперації, недобросовісність виконавчих органів влади, а також відсутність ефективних форм державної підтримки та регулювання.

Величезний внесок у розвиток сільськогосподарської кооперації зробили такі видатні провідники кооперативного руху: Ш. Фур'є, Ф. Бюше, А. Блан, Т. Мор, К. Левицький, Б. Мартос, К. Мацієвич, Х. Барановський, С. Бородаєвський, М. Туган-Барановський, О. Чаянов, Ю. Павликовський та ін. Серед сучасників, що займаються дослідженням проблем кооперації, необхідно відмітити: В. К. Терещенка, В. В. Зіновчука, М. Й. Малика, А. Молдован, О. Могільного, В. Гончаренко та ін.

Мета статті полягає в такому: на основі теоретичних і статистичних даних провести аналіз сучасного стану сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в Україні; виявити основні проблеми, які стримують її розвиток і перспективи в сучасних умовах; проаналізувати вплив обслуговуючої кооперації на відродження сільських територій; визначити стратегічні напрямки розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації. Теоретичну і методологічну основу наукового пошуку складають праці вітчизняних і зарубіжних учених у сфері кооперативних процесів, статистичні дані.

Аналіз нинішньої структури виробництва сільськогосподарської продукції в аграрних формуваннях свідчить про те, що воно є неефективним і незбалансованим, не забезпечує продовольчу безпеку держави – збільшується концентрація земель агрохолдингів та підприємств, яким належить найбільша частка всього сільськогосподарського ринку, що віддають перевагу вирощуванню, переважно, високорентабельних зернових та олійних груп культур, а виробництвом трудомісткої плодовоовочевої та м'ясо-молочної продукції займаються малі особисті селянські господарства та фермерства. Сільськогосподарська концентрація в такому вигляді є неефективною, з точок зору як соціальної, так і економічної, не передбачає соціальний розвиток села, створення нових робочих місць, зниження цін на продукти харчування та, як наслідок, негативно впливає на економічну ефективність продукції національного виробника та добробут населення країни в цілому.

Вирішенню даних проблем, як свідчить зарубіжний досвід, може сприяти сільськогосподарська обслуговуюча кооперація. Розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації дозволить використати переваги великого товарного виробництва і врахувати інтереси сільських товаровиробників, тим самим підвищуючи добробут селян, і посприє розвитку сільських територій та продовольчій безпеці держави.

Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив являє собою «підприємство, що створене для обслуговування переважно своїх членів на засадах взаємодопомоги й економічного співробітництва».

Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація дозволяє:

- ✦ підвищити ефективність сільськогосподарського виробництва завдяки оптимізації витрат товаровиробників на придбання засобів виробництва, проведення окремих технологічних

операцій, здійснення маркетингових досліджень, а також збільшення прибутку від реалізації продукції;

- ✦ розширити доступ сільськогосподарських товаровиробників, особливо особистих селянських і фермерських господарств, до агросервісних послуг;
- ✦ удосконалити для сільськогосподарських товаровиробників процес реалізації продукції, сприяти більш ефективному використанню каналів збуту, досягненню міцних позицій на ринку, адаптації до ринкових умов;
- ✦ створити додаткові робочі місця у сільській місцевості, поліпшити соціальний захист сільського населення, підвищити рівня життя на селі» [5].

На даний момент в Україні обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів дуже мало, проте відстежується динаміка зростання їх кількості (табл. 1). Кількість кооперативів у 2014 р. зросла більш як у 2 рази порівняно з 2008 р., найбільша їх кількість – у Вінницькій, Житомирській та Київській областях.

Відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» обслуговуючі кооперативи залежно від видів діяльності поділяються на переробні, заготівельно-збутові, постачальницькі, сервісні та багатofункціональні.

Нині в Україні найбільшого розповсюдження набули спеціалізовані, агроторгові та багатofункціональні кооперативи (рис. 1). Проте їх кількість дуже мала, вітчизняна кооперація потребує негайних змін.

Послуги, які «можуть надавати обслуговуючі кооперативи:

- ✦ зберігання та реалізація сільськогосподарської продукції;
- ✦ переробка сільськогосподарської продукції та лісової сировини;
- ✦ матеріально-технічне постачання;
- ✦ виробництво окремих видів сільськогосподарської продукції (вирощування насіння деяких сільськогосподарських культур, молодняка птиці, свиней, племінної худоби тощо);
- ✦ ремонт сільськогосподарської техніки та її технічне обслуговування;
- ✦ транспортне обслуговування;
- ✦ газифікація, телефонізація, електронізація і комп'ютеризація сільського господарства;
- ✦ виконання окремих видів сільськогосподарських робіт (оранка, збирання врожаю, боротьба з шкідниками і хворобами сільськогосподарських культур, штучне осіменіння худоби, ветеринарне обслуговування);
- ✦ виконання будівельних робіт і замовлень на проектну документацію;
- ✦ виробництво окремих видів добрив, техніки й устаткування для потреб селян;
- ✦ консультативне обслуговування (бухгалтерське, фінансове, аудиторське, агрономічне, зоотехнічне, економічне та ін.)» [3].

Таблиця 1

Динаміка розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів за 2008–2014 рр. [8]

№ з/п	Регіон	Рік							
		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2014 до 2008, %
1	АР Крим	40	45	54	63	66	76	76	190
2	Вінницька	71	76	83	87	84	86	93	130,99
3	Волинська	34	27	17	15	35	37	35	102,94
4	Дніпропетровська	2	23	28	32	34	31	33	1650
5	Донецька	16	5	6	9	10	13	13	81,25
6	Житомирська	93	97	95	96	105	104	98	105,38
7	Закарпатська	7	12	13	13	13	13	15	214,29
8	Запорізька	17	14	12	12	16	22	25	147,06
9	Івано-Франківська	20	30	36	65	71	94	80	400
10	Київська	14	19	21	19	37	56	60	428,57
11	Кіровоградська	8	21	21	25	26	29	32	400
12	Луганська	1	16	16	18	21	22	22	2200
13	Львівська	38	35	24	39	42	52	53	139,47
14	Миколаївська	4	8	9	9	13	16	16	400
15	Одеська	6	41	34	41	44	41	41	683,33
16	Полтавська	6	16	13	18	35	37	41	683,33
17	Рівненська	8	12	34	38	38	40	42	525
18	Сумська	18	40	41	39	38	41	41	227,78
19	Тернопільська	3	5	6	6	18	20	21	700
20	Харківська	3	14	14	12	15	16	16	533,33
21	Херсонська	13	36	25	28	32	41	42	323,08
22	Хмельницька	51	12	11	12	11	13	13	25,49
23	Черкаська	9	20	31	54	55	65	63	700
24	Чернівецька	6	11	11	14	14	27	28	466,67
25	Чернігівська	8	12	10	10	12	25	23	287,5
РАЗОМ		496	645	583	774	885	1017	1022	206,05

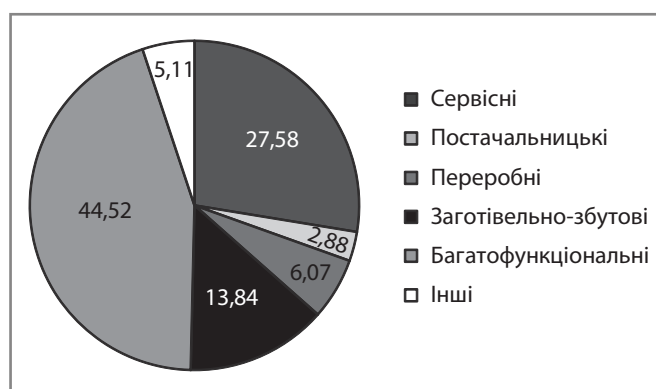

Рис. 1. Структура сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів [6, 8]

Основними законами, що мають регулювати успішну діяльність сільськогосподарських кооперативів в Україні, є: «Про кооперацію» [1], «Про сільськогосподарську кооперацію» [2], «Про споживчу кооперацію», «Про кредитні спілки». Іншими законодавчими актами, які регламентують діяльність сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, є: Господарський, Подат-

ковий, Бюджетний, Земельний Кодекси, котрі регулюють діяльність сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу як юридичної особи; Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах»; Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 р. і Постанова

Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо активізації роботи з розвитку тваринництва», що передбачають надання фінансової підтримки з боку держави особистим селянським господарствам, а також створення і функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів із заготівлі, переробки та збуту продукції.

Станом на початок 2015 р. кількість зареєстрованих обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів становила 1022, із них лише 613 діючі, тобто менше 50% (табл. 2), що є вкрай несприятливо не лише для членів кооперативу, але й для національної кооперації.

У процесі аналітичного дослідження було визначено такі основні проблеми функціонування і розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні:

- ✦ *низький рівень державної підтримки розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації.* На даний момент ще жодна програма щодо розвитку кооперативного руху не була виконана повною мірою, лише частково;
- ✦ *подвійне оподаткування обслуговуючих кооперативів.* Відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» обслуговуючі кооперативи є неприбутковими організаціями і звільнені від оподаткування доходу. А в Податковому кодексі України обслуговуючий кооператив не внесено до переліку неприбуткових організацій, і він оподатковується на загальних підставах [4]. Тобто, відбувається подвійне оподаткування: членів обслуговуючого кооперативу, а також наданих кооперативом послуг;
- ✦ *низький рівень професійних знань управлінського персоналу щодо мети створення, особливості господарської діяльності об'єднання, шляхів подальшого розвитку кооперативу – через відсутність спеціалізованої підготовки;*

- ✦ *нерозвиненість кредитної кооперації.* Станом на 30.09.2011 р. кількість кредитних спілок в Україні становила 610, на 30.09.2010 р. – 679, на 30.09.2009 р. – 821; їхні активи були на рівні відповідно 2,4 млрд грн, 3,3 млрд грн, 4,5 млрд грн [7]. Це значно менше, ніж у розвинутих країнах: у Німеччині діє близько 2,5 тис. кредитних кооперативів, у США – 8,9 тис. кредитних спілок з активами близько 694 млрд дол. США. Розвиток кредитної кооперації в Україні стримують відсутність загальнодержавної системи гарантування вкладів членів кредитних спілок (як це має місце щодо вкладників банків); відсутність нормативно-правових та інституційних умов розвитку фінансової інфраструктури ринку кредитної кооперації; недостатність реальних механізмів захисту прав членів кредитних спілок, що є одночасно їх власниками та клієнтами. Водночас, в існуючих умовах, коли банкам невідгідно кредитувати дрібних сільгоспвиробників (якими є переважна більшість фермерів, одноосібників та особисті підсобні господарства), кооперативна система фінансово-кредитної взаємодопомоги, яка належить селянам, повинна бути фінансовою основою їх розвитку і стати джерелом забезпечення сільських жителів доступними кредитами та іншими фінансовими послугами.

ВИСНОВКИ

В Україні існуючі організаційно-економічні та правові умови не сприяють розвитку кооперативного руху на селі. Водночас об'єднання селян у кооперативи сприятиме ефективній реалізації ресурсного потенціалу сільського господарства при збереженні робочих місць, соціальному розвитку сільських територій. Поряд зі зміцненням фермерства та великотоварного при-

Таблиця 2

Кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОК) станом на 1 січня 2015 р.

Напрямок діяльності СОК	Кількість СОК, од.		За видами діяльності, од.									
			переробні		заготівельно-збутові		постачальницькі		інші		багатофункціональні	
	зареєстровані	діючі	зареєстровані	діючі	зареєстровані	діючі	зареєстровані	діючі	зареєстровані	діючі	зареєстровані	діючі
З обробітку землі та збирання врожаю	246	147	9	7	14	11	4	3	39	24	180	102
Молочарські	288	179	9	2	159	94	4	3	14	5	102	75
М'ясні	30	16	3	0	9	5	0	0	6	3	12	8
Плодоовочеві	102	66	2	0	43	23	8	5	10	5	39	33
Зернові	47	34	7	5	12	5	1	1	3	1	24	22
Інші	309	171	11	8	27	17	6	2	108	76	157	68
УСЬОГО	1022	613	41	22	264	155	23	14	180	114	514	308

ватного виробництва необхідно розвивати кооперативний рух на селі, який має стати важливим фундаментом структурної перебудови сільського господарства. З цією метою необхідно здійснити таке.

1. Розробити та обов'язково виконувати державну цільову програму підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні, у якій передбачити: державну підтримку членам сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу на етапах створення та становлення, а також при просуванні сільськогосподарської продукції на ринок; заходи щодо поліпшення матеріально-технічної бази обслуговуючих кооперативів; надання пільгових кредитів за схемами, що застосовуються для сільськогосподарських товаровиробників, під солідарну відповідальність членів кооперативу.

2. Закріпити, у першу чергу на рівні податкового законодавства, правовий режим визнання обслуговуючих кооперативів як неприбуткових організацій з метою уникнення подвійного оподаткування членів кооперативу та послуг, що він надає. Внести зміни до Податкового кодексу України, включивши обслуговуючий сільськогосподарський кооператив до переліку неприбуткових установ та організацій.

3. На державному рівні ініціювати внесення змін до Постанови КМУ від 11.08.2010 р. № 794 «Про порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення фінансової підтримки суб'єктів господарювання агропромислового комплексу через механізм здеешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів», передбачивши у ній включення обслуговуючих кооперативів до переліку позичальників, яким надається компенсація за кредитами та позиками.

4. Розробити інформаційно-просвітницький Інтернет-ресурс, який містив би нормативно-правову базу щодо створення та регулювання діяльності сільськогосподарських кооперативів, навчально-практичні матеріали, збірники та посібники з розвитку кооперативного руху на селі, інформаційні матеріали щодо вітчизняного та світового досвіду сільськогосподарської кооперації.

5. Організовувати на постійній основі тренінги, семінари та курси для керівників і працівників сільськогосподарських підприємств, фермерів, селян з метою підвищення кваліфікаційних знань про сільськогосподарську кооперацію, зміни нормативно-правового поля, що регулює їхню діяльність, особливості ведення бухгалтерського обліку та оподаткування членів кооперативу, механізми державної підтримки їх розвитку.

6. На урядовому рівні внести поправки, якими передбачатиметься регламентування організації та порядку діяльності створюваних сільськогосподарськими кооперативами підприємств з переробки їх продукції, де члени кооперативу є його засновниками та поставальниками сировини, а виробничий процес забезпечуватиметься найманими працівниками. При цьому одержаний прибуток розподілятиметься між членами кооперативу відповідно до обсягів продукції, поставленої підприємству кожним із них.

7. Прийняти закон, що дозволить передбачити на законодавчому рівні надійні механізми захисту вкладів

членів кредитних спілок, підвищити якість державного регулювання їхньої діяльності. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Про кооперацію : Закон України від 10 липня 2003 р. № 1087-IV (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1087-15>
2. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України від 17 липня 1997 р. № 469/97-ВР (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80>
3. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agroua.net/economics>
4. Податковий кодекс України/Голос України. – 04.12.2010. – № 229.
5. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація : навч. посіб. / Уклад. Рудік О. ; консулт. Бондарчук В., Гриценко М. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nauka-pdatu.at.ua/Doradnictvo/cd_011-MAPFU-Coops-Agrocoops_module_Text-UKR.pdf
6. Державний комітет статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Арсьонова А. О. Теоретичні підходи формування досвіду кооперативного руху [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/16_ADEN_2011/Economics/3_88120.doc.htm
8. Міністерство аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua>

Науковий керівник – Терещенко В. К., доктор економічних наук, професор, академік НААН, завідувач кафедри економіки праці та розвитку сільських територій Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ)

REFERENCES

- Arsyonova, A. O. "Teoretychni pidkhody formuvannia dosvidu kooperatyvnoho rukhu" [Theoretical approaches formation experience of the cooperative movement]. http://www.rusnauka.com/16_ADEN_2011/Economics/3_88120.doc.htm
- Derzhavnyi komitet statystyky. <http://www.ukrstat.gov.ua/> [Legal Act of Ukraine] (2010).
- [Legal Act of Ukraine] (1997). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80>
- [Legal Act of Ukraine] (2003). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1087-15>
- Ministerstvo aharnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy. <http://minagro.gov.ua>
- "Silskohospodarska obsluhovuiucha kooperatsiia" [Agricultural service cooperatives]. http://nauka-pdatu.at.ua/Doradnictvo/cd_011-MAPFU-Coops-Agrocoops_module_Text-UKR.pdf
- "Silskohospodarski obsluhovuiuchi kooperatyvy" [Agricultural service cooperatives]. <http://agroua.net/economics>

ІННОВАЦІЙНО-ІНТЕГРАЦІЙНА ПАРАДИГМА КЛАСТЕРИЗАЦІЇ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

© 2015 КАРПЕНКО О. О.

УДК 656.07:334.7

Карпенко О. О. Інноваційно-інтеграційна парадигма кластеризації транспортно-логістичних підприємств

Транспорт – одна з базових галузей національної економіки. Його ефективне функціонування є підґрунтям взаємодії та інноваційного розвитку всіх галузей господарського комплексу країни. Транспортна галузь наразі демонструє негативну динаміку обсягів вантажних перевезень, і Україна стрімко втрачає свої позиції транзитера. Проблеми транспортної галузі поглиблюються за рахунок транспортно-логістичних підприємств, рівень прибутковості яких не відповідає сучасним вимогам. Для покращення ситуації в транспортній галузі України необхідно вживати заходів, передусім, для підвищення ефективності діяльності транспортно-логістичних підприємств як базової ланки транспортно-логістичного ланцюга. Найбільш ефективний напрямок розвитку транспортно-логістичних підприємств України може бути реалізований шляхом формування транспортно-логістичних кластерів. Таким чином, актуалізується доцільність формування сучасної парадигми розвитку транспортно-логістичних підприємств на засадах кластеризації. У статті обґрунтовано інноваційно-інтеграційну парадигму кластеризації транспортно-логістичних підприємств і введено в науковий обіг поняття «кластерний світогляд».

Ключові слова: транспортно-логістичні підприємства, транспортно-логістичний кластер, інноваційно-інтеграційна парадигма кластеризації транспортно-логістичних підприємств, кластерний світогляд.

Рис.: 2. Бібл.: 17.

Карпенко Оксана Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки і менеджменту, Київська державна академія водного транспорту ім. Гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного (вул. Фрунзе, 9, Київ, 04071, Україна)

E-mail: karmo_2012@ukr.net

УДК 656.07:334.7

UDC 656.07:334.7

Карпенко О. А. Инновационно-интеграционная парадигма кластеризации транспортно-логистических предприятий

Транспорт – одна из базовых отраслей национальной экономики. Его эффективное функционирование является основой взаимодействия и инновационного развития всех отраслей хозяйственного комплекса страны. Транспортная отрасль сейчас демонстрирует отрицательную динамику объемов грузовых перевозок, и Украина стремительно теряет свои позиции транзитера. Проблемы транспортной отрасли усугубляются за счет транспортно-логистических предприятий, уровень прибыльности которых не отвечает современным требованиям. Для улучшения ситуации в транспортной отрасли Украины необходимо принимать меры, прежде всего, по повышению эффективности деятельности транспортно-логистических предприятий как базового звена транспортно-логистической цепи. Наиболее эффективное направление развития транспортно-логистических предприятий Украины может быть реализовано путем формирования транспортно-логистических кластеров. Таким образом, актуализируется целесообразность формирования современной парадигмы развития транспортно-логистических предприятий на основе кластеризации. В статье обоснована инновационно-интеграционная парадигма кластеризации транспортно-логистических предприятий и введено в научный оборот понятие «кластерное мировоззрение».

Ключевые слова: транспортно-логистические предприятия, транспортно-логистический кластер, инновационно-интеграционная парадигма кластеризации транспортно-логистических предприятий, кластерное мировоззрение.

Рис.: 2. Библ.: 17.

Карпенко Оксана Александровна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики и менеджмента, Киевская государственная академия водного транспорта им. Гетмана Петра Конашевича-Сагайдачного (ул. Фрунзе, 9, Киев, 04071, Украина)

E-mail: karmo_2012@ukr.net

Karpenko O. O. Innovation-Integration Paradigm of Clustering the Transport and Logistics Enterprises

Transport is one of the basic sectors of the national economy. Its effective functioning provides the basis for interaction and innovative development of all branches of the economic complex of the country. The transport sector at present shows negative dynamics in the volumes of freight transportations, and Ukraine is rapidly losing ground as a transit country. The transport sector problems are compounded by means of transport and logistics enterprises, level of profitability of which does not meet the contemporary requirements. To improve the situation in the transport sector of Ukraine, measures should be taken, first and foremost, to improve the efficiency of transport and logistics enterprises as the primary link of a transport and logistics chain. The most effective direction for development of transport and logistics enterprises in Ukraine can be implemented through the development of transport and logistics clusters. Thus, the feasibility of formation of a contemporary paradigm for development of transport and logistics enterprises on the basis of clustering becomes topical. The article substantiates the innovation-integration paradigm of clustering the transport and logistics enterprises and introduces the scientific notion of «cluster world-view».

Key words: transport and logistics enterprises, transport and logistics cluster, innovation-integration paradigm of clustering the transport and logistics enterprises, cluster world-view.

Pic.: 2. Bibl.: 17.

Karpenko Oksana O. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economy and Management, Kyiv State Maritime Academy named after Hetman Petro Konashevich-Sahaydachnyi (vul. Frunze, 9, Kyiv, 04071, Ukraine)

E-mail: karmo_2012@ukr.net

Формування сучасної інноваційної економіки країни може бути успішним лише за умови сталого розвитку транспортного сектора, який об'єднує виробництво і споживання, забезпечує і розвиває торговельно-транспортні відносини, здійснює вантажні та пасажирські перевезення [1].

Транспорт – одна з базових галузей національної економіки. Його ефективне функціонування є підґрун-

тям взаємодії та інноваційного розвитку всіх галузей господарського комплексу.

Незважаючи на необхідність зростання темпів діяльності вітчизняної транспортної галузі, вона на сьогодні демонструє негативну динаміку обсягів вантажних перевезень. Так, у 2014 р. порівняно з 2013 р. загальні обсяги перевезень вантажів зменшилися на 9,53% [2]. Крім того, Україна стрімко втрачає свої позиції транзитера:

обсяг транзиту скоротився з 107,2 млн т у 2007 р. до 36,2 млн т у 2014 р. (без трубопровідного транспорту) [3].

На думку авторів праці [4], причиною проблем транспортної галузі серед інших є неефективна робота транспортно-логістичних підприємств, які не лише не забезпечують необхідні обсяги перевезень, а й працюють не рентабельно.

Дійсно, у 2014 р. 38,5% від загальної кількості підприємств транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності працювали збитково, що призвело до отримання загального збитку у розмірі 26307,3 млн грн [2].

Відповіддю на виклики сучасності є впровадження логістичних технологій роботи транспорту та підвищення ролі транспортної логістики в усьому світі [5].

Отже, розвиток логістики в Україні сприятиме активній співпраці із зовнішніми партнерами і, як наслідок, збільшенню інвестицій в економіку і економічному відродженню країни [6].

Провідну роль у логістиці відіграє транспортування: частка транспортних витрат у загальному складі логістичних витрат є найбільшою та й без транспортування саме переміщення потоків вантажів неможливе [7].

Сучасний світовий бізнес характеризується високим рівнем інтеграції та взаємодії між усіма ланками транспортно-логістичного ланцюга при обслуговуванні вантажного потоку [8].

Для покращення ситуації у транспортній галузі України потрібно вживати заходів, передусім, для підвищення ефективності діяльності транспортно-логістичних підприємств як базової ланки транспортно-логістичного ланцюга.

Найбільш ефективний напрямок розвитку транспортно-логістичних підприємств України може бути реалізований шляхом формування транспортно-логістичних кластерів.

Таким чином, актуалізується доцільність формування сучасної парадигми розвитку транспортно-логістичних підприємств на засадах кластеризації.

У результаті науково-дослідницької діяльності протягом певних історичних періодів формуються притаманні відповідним етапам погляди і норми – парадигми – які стають базою для розробки бачення та моделей для сучасних досліджень [9].

Основоположником сучасного розуміння поняття «парадигма» вважають американського філософа Т. Куна, який у роботі [10] визначає парадигму як «...визнані всіма науковці досягнення, які впродовж певного часу дають науковому товариству модель постановки проблем і їх вирішення».

Автор погоджується з визначенням парадигми, наведеним у роботі [11, с. 129], тобто парадигма являє собою «...модель постановки та дослідження проблеми, що прийнята за зразок та є домінуючою протягом певного історичного періоду».

У сучасних умовах трансформації суспільства доцільно забезпечити койнонію, тобто досягнення відповідності між об'єктивно узгодженою логікою діяльності

певної сукупності суб'єктів (парадигмою) і особистісних мотивів діяльності (синтагмою) [12].

Дискусійні питання щодо наявності загальнонаукового підходу до тлумачення поняття парадигми та шляхів її становлення піднімалися у роботах таких філософів і науковців: А. О. Климчук [9], Т. Кун [10], П. М. Петровський [12] та багатьох інших.

Проблемам застосування моделі (теорії) «потрійної спіралі» та її доцільності для інноваційного розвитку присвячено праці І. Г. Дежиної, В. В. Кисельової [13], А. Д. Катюкова, В. Є. Малигіна, Н. В. Смородинської [14], К. В. Великої [15] та інших авторів.

Проблеми ефективності транспортно-логістичних систем і транспортно-логістичних підприємств розглядали автори: О. В. Собкевич, К. М. Михайличенко, О. Ю. Смельянова [1], К. М. Михайличенко, Є. В. Беляшов [3], М. В. Кіндій, М. М. Мамчин, Б. Д. Гречин [4], О. І. Никифоров [5], Є. В. Крикавський [6], А. Є. Єремєєва [7], В. В. Брагінський [8], Є. М. Сич, Н. І. Богомолова, М. М. Сергієнко [11] та інші.

Питання, пов'язані зі створенням кластерів, зокрема транспортно-логістичних, досліджували науковці: Т. А. Прокоф'єва [16], О. О. Карпенко [17] та багато інших авторів.

Незважаючи на значимість результатів вищезгаданих наукових досліджень, низка теоретичних і практичних аспектів кластеризації транспортно-логістичних підприємств потребує подальшої розробки.

Метою статті є обґрунтування інноваційно-інтеграційної парадигми кластеризації транспортно-логістичних підприємств і введення у науковий оборот поняття «кластерний світогляд».

Існує чині індустріальна наукова парадигма застаріла і не відповідає викликам ХХІ століття. Перехід на постіндустріальну стадію суспільного розвитку, формування сучасної інноваційної економіки може бути успішним лише завдяки прискореному науково-технічному і економічному розвитку і відповідній динамічній внутрішній соціальній трансформації.

В інноваційній економіці ані радикальні, ані адміністративні методи регулювання себе не виправдовують. Належить виробити нову концепцію в економічній теорії інноваційної економіки і методологію її формування, розкрити особливий тип економічних відносин.

На сьогодні особливе значення набуває реформування на інноваційній основі транспортної галузі України – як такої, що забезпечує технологію сталого розвитку економіки країни. Стратегія інноваційного перетворення цієї найважливішої галузі господарського комплексу передбачає в першу чергу забезпечення конкурентоспроможності національної економіки.

Інноваційний розвиток транспортної галузі повинен здійснюватися шляхом виконання державних інноваційних програм, регіональних, галузевих інноваційних технологічних проектів і програм, певна частина з яких має фінансуватися за рахунок приватного сектора.

Очевидно, що така інноваційна діяльність потребує якомога більш тісних зв'язків між державою, приватним підприємництвом і суспільством. Партнерство

влади і бізнесу при інноваційному розвитку може бути успішним за умови залучення до інноваційних проектів і програм висококваліфікованих виконавців, створення досконалих процедур щодо врахування інтересів сторін і обов'язково – чесності, порядності, прозорості, довіри.

Важливим для переходу до інноваційної моделі транспортної галузі є розгалужена мережа транспортно-логістичних підприємств, в основу діяльності яких покладені соціальна відповідальність і результати наукових досліджень у сфері інноваційної інтеграції, регіональної економіки, економіки транспорту, транспортної логістики, управління товарно-матеріальними потоками, економічної соціології, еколого-економічних знань (рис. 1).

Таким чином, для переходу транспортної галузі на інноваційний тип розвитку слід розробити механізм забезпечення ефективної взаємодії транспортно-логістичних підприємств, наукових організацій, освітніх інституцій, владних структур на принципах соціальної відповідальності з метою підвищення економічної, соціальної, науково-технічної та екологічної ефективності, розвитку транспортної інфраструктури та зростання конкурентоспроможності національної транспортної галузі.

Як показує світовий досвід, інноваційна економіка передбачає партнерство держави, науки і бізнесу, що представляється у вигляді концепції «потрійної спіралі» [13].

Концепція «потрійної спіралі» свідчить про оновлення не лише способу виробництва (перехід від індустріальної епохи до постіндустріальної), але й – суспільного укладу (перехід від капіталістичної системи до посткапіталістичної) [14, с.4].

Успіх «потрійної спіралі» – наука, держава, бізнес – полягає у взаємодії її складових завдяки утворенню кластерних об'єднань [15].

Отже, розвиток інноваційно-інтеграційних процесів на транспорті в умовах глобалізації світової економіки створює організаційно-економічні передумови

для формування і розвитку транспортно-логістичних кластерів, діяльність яких матиме виключно важливе значення для розбудови транспортної галузі України.

За визначенням проф. Т. А. Прокоф'євої, «транспортно-логістичний кластер – це міжгалузеве добровільне об'єднання підприємницьких структур, транспортно-логістичної інфраструктури, громадських та інших організацій, що спеціалізуються на перевезенні вантажів, зберіганні та вантажопереробці, транспортно-експедиторському, логістичному сервісному обслуговуванні та управлінні, співпрацюють з науковими, освітніми установами, органами державної та регіональної влади з метою підвищення конкурентоспроможності на вітчизняному та світовому ринку транспортно-логістичних послуг» [16].

Сьогодні, для забезпечення впровадження інновацій для підвищення ефективності діяльності транспортно-логістичних підприємств доцільно об'єднувати зусилля всіх ланок логістичного ланцюга від виробника до споживача, тобто здійснювати кластеризацію транспортно-логістичних підприємств.

Інноваційно-інтеграційна парадигма кластеризації транспортно-логістичних підприємств передбачає об'єднання та концентрацію зусиль транспортно-логістичних підприємств, наукових й освітніх організацій, а також владних структур для встановлення тісних взаємозв'язків з метою розбудови транспортної інфраструктури, реалізації транзитного потенціалу України, задоволення потреби в перевезеннях у повному обсязі, надання послуг високої якості, забезпечення безпеки перевізного процесу, зменшення негативного впливу транспорту на довкілля, підвищення економічної, соціальної, науково-технічної та екологічної ефективності транспортно-логістичних підприємств.

На основі проведеного дослідження доцільним є введення в сучасний оборот поняття «кластерний світогляд» (рис. 2).

Рис 1. Концептуальний підхід до формування парадигми розвитку транспортно-логістичних підприємств

Джерело: авторська розробка.

Рис. 2. Характеристика дефініції «кластерний світогляд»

Джерело: авторська розробка.

Запропонована дефініція «кластерний світогляд» являє собою сукупність переконань, оцінок, поглядів та принципів, що визначають найзагальніше бачення та розуміння кластерної концепції, тобто новий спосіб мислення про ефективність діяльності підприємств, зокрема транспортно-логістичних, і управління ними для забезпечення економічного розвитку через залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій і сприяння процвітання як окремих підприємств, галузей, регіонів, так і держави в цілому. Першим елементом кластерного світогляду є кластерна соціальна відповідальність, яка має передбачати посильний внесок держави, бізнесу, освіти та науки, як ключових елементів кластера, у стійкий розвиток особистості, суспільства, країни. Для успішного формування та функціонування кластерів необхідно, передусім, думати про суспільний добробут, а не відстоювати будь-якою ціною індивідуальні інтереси кожного партнера [17].

Іншими складовими елементами кластерного світогляду виступають: тісна взаємодія учасників кластера; розробка та впровадження інновацій; створення нового знання (вищі навчальні заклади та наукові організації); забезпечення трансферу знань; гарантія екологічності діяльності; людський капітал, який є носієм ключових компетенцій підприємства; забезпечення високої якості продукції, робіт та послуг; довіра, що виступає джерелом конкурентних переваг і розвитку кластера.

ВИСНОВКИ

Таким чином, парадигма кластеризації транспортно-логістичних підприємств забезпечить койнонію, тобто досягнення відповідності між потребами розвитку транспортно-логістичних підприємств і способом особистісного розуміння змін через формування у суспільстві кластерного світогляду.

Розвиток транспортно-логістичних підприємств має ґрунтуватися на створенні передумов поширення інноваційно-інтеграційних процесів шляхом формування транспортно-логістичних кластерів, орієнтованих на модернізацію транспортно-логістичної інфраструктури та підвищення якості транспортно-логістичних послуг.

Створення та функціонування мережі транспортно-логістичних кластерів сприятиме формуванню єдиної транспортної системи України, що дозволить реалізувати транзитний потенціал і вирішити пробле-

му підвищення конкурентоспроможності національної транспортної системи, інтегрованої у світову (та, передусім, європейську) транспортну систему. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Собкевич О. В. Механізми ефективного використання та розвитку потенціалу транспортно-дорожнього комплексу України : аналіт. доп. / О. В. Собкевич, К. М. Михайличенко, О. Ю. Ємельянова. – К. : НІСД, 2014. – 60 с.
2. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Михайличенко К. М. Відновлення транзитного потенціалу в контексті підвищення конкурентоспроможності України на міжнародному ринку транспортних послуг : аналіт. записка / К. М. Михайличенко, Є. В. Белашов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1844/>
4. Кіндій М. В. Проблеми транспортної логістики в Україні в умовах глобалізації бізнесу / М. В. Кіндій, М. М. Мамчин, Б. Д. Гречин // Вісн. нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2010. – № 691. – С. 339–344.
5. Никифоров О. І. Становлення і функціонування транспортно-логістичної інфраструктури в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.10.01 / О. І. Никифоров ; Рада по вивченню продуктивних сил України; Національна академія наук України. – Київ, 2005. – 22 с.
6. Крикавський Є. В. Логістичний паспорт країни contra «логістизації» / Є. В. Крикавський, О. А. Похильченко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2012. – № 749 : Логістика. – С. 549–556.
7. Еремеева Л. Э. Транспортная логистика: учебное пособие / Л. Э. Еремеева; Сыкт. лесн. ин-т. – Сыктывкар : СЛИ, 2013. – 260 с.
8. Брагинський В. В. Розвиток транспортно-логістичної системи як форма реалізації транзитного потенціалу України / В. В. Брагинський // Державне управління: теорія і практика : наук. фах. вид. Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. – 2011. – № 2. – 12 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/index.htm>
9. Климчук А. О. Сучасна парадигма забезпечення конкурентних переваг підприємства / А. О. Климчук // Бізнес Інформ. – 2014. – № 1. – С. 221–225.
10. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун / Пер. с англ. И. З. Налетова. – М. : Прогресс, 1975. – 278 с.
11. Сич Є. М. Організаційно-економічні проблеми розвитку локомотивного господарства залізничного транспорту : монографія / Є. М. Сич, Н. І. Богомолова, М. М. Сергієнко ; Держ. екон.-технол. ун-т трансп. – К. : Логос, 2008. – 414 с.

12. Петровський П. М. Парадигма як модель дослідження суспільно-владних відносин / П. М. Петровський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2008-2/doc/4/05.pdf>

13. Дежина И. Г. Тройная спираль в инновационной системе России / И. Г. Дежина, В. В. Киселева // Вопросы экономики. – 2007. – № 12. – С. 123–135.

14. Катуков Д. Д. Институциональная среда глобализированной экономики: развитие сетевых взаимодействий / Д. Д. Катуков, В. Е. Малыгин, Н. В. Смородинская ; научный доклад под ред. Н. В. Смородинской. – М. : Институт экономики РАН, 2012. – 45 с.

15. Велика К. В. Інноваційна інфраструктура крізь призму «потрійної спіралі» / К. В. Велика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kpi.kharkov.ua/archive/Наукова_періодика/vestnik/Технічний прогрес та ефективність виробництва/2012/15/5Velyka.pdf

16. Прокофьева Т. А. Кластерный подход к управлению развитием логистической инфраструктуры евроазиатских международных транспортных коридоров / Т. А. Прокофьева [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.jura.lt/en/internetpublications/9112-iskirtinis-interviu-vladimiraschikvadz-ekonomika-ura-koncentruota-politikos-iraika>

17. Карпенко О. О. Кластерна соціальна відповідальність як основа розвитку кластерів / О.О. Карпенко // Бізнес Інформ. – 2015. – № 8. – С. 47–52.

REFERENCES

Brahinskyi, V. V. "Rozvytok transportno-lohistychnoi systemy iak forma realizatsii tranzynnoho potentsialu Ukrainy" [The development of transport and logistics system as a form of realization of transit potential of Ukraine]. <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/index.htm>

Dezhina, I. G., and Kiseleva, V. V. "Troynaia spiral v innovatsionnoy sisteme Rossii" [Triple Helix Innovation System in Russia]. *Voprosy ekonomiki*, no. 12 (2007): 123-135.

Eremeeva, L. E. *Transportnaia logistika* [Transport logistics]. Syktyvkar: SLI, 2013.

Kindii, M. V., Mamchyn, M. M., and Hrechyn, B. D. "Problemy transportnoi lohistyky v Ukraini v umovakh hlobalizatsii biznesu" [The problems of transport logistics in Ukraine in conditions of globalization of business]. *Visnyk NU «Lvivska politekhnika»*, no. 691 (2010): 339-344.

Krykavskiy, Ye. V., and Pokhylchenko, O. A. "Lohistychnyi pasport krainy contra «lohistyzatsii»" [Logistics passport country contra "logistics"]. *Visnyk NU «Lvivska politekhnika»*, no. 749: Lohistyka (2012): 549-556.

Klymchuk, A. O. "Suchasna paradyhma zabezpechennia konkurentnykh perevah pidpriemstva" [Modern paradigm ensure competitive advantage]. *Biznes Inform*, no. 1 (2014): 221-225.

Kun, T. *Struktura nauchnykh revoliutsiy* [Structure of Scientific Revolutions]. Moscow: Progress, 1975.

Katukov, D. D., Malygin, V. E., and Smorodinskaia, N. V. *Institutsionalnaia sreda globalizirovannoy ekonomiki: razvitie setevykh vzaimodeystviy* [The institutional environment of the globalized economy: the development of network interactions]. Moscow: Institut ekonomiki RAN, 2012.

Karpenko, O. O. "Klasterna sotsialna vidpovidalnist iak osnova rozvytku klasteriv" [Cluster social responsibility as a basis of clusters]. *Biznes Inform*, no. 8 (2015): 47-52.

Mykhailychenko, K. M., and Bielashov, Ye. V. "Vidnovlennia tranzynnoho potentsialu v konteksti pidvyshchennia konkurentospromozhnosti Ukrainy na mizhnarodnomu rynku transportnykh posluh" [Restoration transit capacity in the context of increasing Ukraine's competitiveness on the international transport market]. <http://www.niss.gov.ua/articles/1844/>

Nykyforuk, O. I. "Stanovlennia i funktsionuvannia transportno-lohistychnoi infrastruktury v Ukraini" [The establishment and operation of transport and logistics infrastructure in Ukraine]. *Avto-ref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.10.01*, 2005.

Petrovskiy, P. M. "Paradyhma iak model doslidzhennia suspilno-vladnykh vidnosyn" [The paradigm of research as a model of social and power relations]. <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2008-2/doc/4/05.pdf>

Prokofeva, T. A. "Klasternyy podkhod k upravleniiu razvitiem logisticheskoy infrastruktury evroaziatskikh mezhdunarodnykh transportnykh koridorov" [The cluster approach to the management of the development of Euro-Asian logistics infrastructure of international transport corridors]. <http://www.jura.lt/en/internetpublications/9112-iskirtinis-interviu-vladimiraschikvadz-ekonomika-ura-koncentruota-politikos-iraika>

Sobkevych, O. V., Mykhailychenko, K. M., and Yemeliano-va, O. Yu. *Mekhanizmy efektyvnoho vykorystannia ta rozvytku potentsialu transportno-dorozhnyoho kompleksu Ukrainy* [Mechanisms for efficient use and development potential of the transport system of Ukraine]. Kyiv: NISD, 2014.

Sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Sych, Ye. M., Bohomolova, N. I., and Serhiienko, M. M. *Orhanyzatsiino-ekonomichni problemy rozvytku lokomotyvnoho hospodarstva zaliznychnoho transportu* [Organizational and economic problems of locomotive economy of rail transport]. Kyiv: Lohos, 2008.

Velyka, K. V. "Innovatsiina infrastruktura kriz pryizmu «potrii-noi spirali»" [The innovative infrastructure through the prism of "triple helix"]. http://www.kpi.kharkov.ua/archive/Наукова_періодика/vestnik/Технічний прогрес та ефективність виробництва/2012/15/5Velyka.pdf

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ПОБУДОВИ ПРЕДМЕТНО-ОРІЄНТОВАНОЇ МОДЕЛІ АВІАБУДІВНОГО ВИРОБНИЦТВА НА ОСНОВІ ФОРМУВАННЯ ЦЕНТРІВ КОМПЕТЕНЦІЙ/ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ БЕЗПІЛОТНИХ ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ)

© 2015 ЯНЧУК М. Б.

УДК 658.511.4:629.7.014-519(045)

Янчук М. Б. Удосконалення процесу побудови предметно-орієнтованої моделі авіабудівного виробництва на основі формування центрів компетенцій/спеціалізації (на прикладі безпілотних літальних апаратів)

Метою статті є дослідження процесу вдосконалення предметно-орієнтованої моделі виробництва безпілотних літальних апаратів (БЛА) на основі формування центрів компетенцій/спеціалізації для конкурентоспроможного вбудовування вітчизняних авіабудівних підприємств у глобальний відтворювальний цикл і можливої одночасної участі в різних бізнес-проектах виробництва авіаційної техніки. З'ясовано особливості побудови предметно-орієнтованої моделі виробництва БЛА в рамках системної інтеграції на основі підприємств з чітким спеціалізованим статусом – центрів компетенцій/спеціалізації, що забезпечує: виготовлення окремих видів виробів БЛА на основі предметної спеціалізації; одночасну участь в декількох авіабудівних програмах; розвиток проектування сучасних БЛА під задану вартість та зниження собівартості за рахунок впровадження нових технологій та економії накладних витрат. Особливо відзначено можливість співпраці центрів компетенцій/спеціалізації з різними системними інтеграторами (за різними авіаційними програмами) відповідно до спеціалізації, що дозволяє підвищити їх конкурентоспроможність при врахуванні особливості національного авіабудівного виробництва – незначних масштабах виробництва авіаційної техніки. Перспективами подальших досліджень у даному напрямку є формування ефективної інтегративної системи ринково конкурентних і глобально орієнтованих національних авіабудівних підприємств.

Ключові слова: предметно-орієнтоване виробництво, центри компетенцій/спеціалізації, безпілотні літальні апарати.

Рис.: 2. **Бібл.:** 15.

Янчук Марина Борисівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту, Національний авіаційний університет (пр. Космонавта Комарова, 1, Київ, 03058, Україна)

E-mail: marina_y2006@ukr.net

УДК 658.511.4:629.7.014-519(045)

Янчук М. Б. Усовершенствование процесса построения предметно-ориентированной модели авиастроительного производства на основе формирования центров компетенций/специализации (на примере беспилотных летательных аппаратов)

Целью статьи является исследование процесса совершенствования предметно-ориентированной модели производства беспилотных летательных аппаратов (БЛА) на основе формирования центров компетенций/специализации для конкурентоспособного вхождения отечественных авиастроительных предприятий в глобальный воспроизводственный цикл и возможности одновременного участия в различных бизнес-проектах по производству авиационной техники, в частности БЛА. Исследованы особенности построения предметно-ориентированной модели производства БЛА в рамках системной интеграции при участии предприятий с четким специализированным статусом, что обеспечивает: изготовление на основе предметной специализации готовых системных блоков БЛА; одновременное участие в нескольких авиастроительных программах; развитие проектирования современных БЛА под заданную стоимость и снижение себестоимости за счет внедрения новых технологий и экономии накладных расходов. Особо отмечена возможность сотрудничества центров компетенций/специализации с различными системными интеграторами (по разным авиационным программам) в соответствии со специализацией, что позволяет повысить их конкурентоспособность даже в условиях незначительных масштабов производства авиационной техники. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении является формирование эффективной интегративной системы рыночно конкурентных и глобально ориентированных национальных авиастроительных предприятий.

Ключевые слова: предметно-ориентированное производство, центры компетенций/специализации, беспилотные летательные аппараты.

Рис.: 2. **Библ.:** 15.

Янчук Марина Борисовна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов, учета и аудита, Национальный авиационный университет (пр. Космонавта Комарова, 1, Киев, 03058, Украина)

E-mail: marina_y2006@ukr.net

UDC 658.511.4:629.7.014-519(045)

Ianchuk M. B. Improvement of the Process of Building the Object-Oriented Model of Aircraft Building Production on the Basis of Formation of Centres of Competences/Specialization (on the Example of Unmanned Aerial Vehicles)

The article is aimed at studying the process of improving the subject-oriented model of the production of unmanned aerial vehicles (UAV) on the basis of formation of centres of competences/specialization for a competitive entrance in the global reproductive cycle on the part of the domestic aircraft building enterprises and the possibility of simultaneous participation in various business projects for the production of aerotechnics, in particular UAV. Peculiarities of building the object-oriented model of production of UAVs were examined as part of system integration with the participation of enterprises with a clear specialized status that provides: production of ready system blocks for UAV on the basis of subject specialization; simultaneous participation in several programs for aircraft building; development of projects for modern UAVs in terms of indicated prices and cost reduction through the introduction of new technologies and saving of overhead costs. Especially highlighted is the possibility of collaboration of the centres of competency/specialization with various system integrators (in various aviation programs) in accordance with specialization, to improve their competitiveness even in the minor scale production of aerotechnics. Prospects for further research in this direction is establishment of an effective integrative system of the market competitive and globally oriented national aircraft building enterprises.

Key words: subject-oriented production, centres of competences/specialization, unmanned aerial vehicles.

Pic.: 2. **Bibl.:** 15.

Ianchuk Marina B. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Accounting and Auditing, National Aviation University (pr. Kosmonavta Komarova, 1, Kyiv, 03058, Ukraine)

E-mail: marina_y2006@ukr.net

Процес формування відкритої економіки у вигляді світового відтворювального циклу зумовлює зростання конкуренції на глобальному ринку і нагальну потребу національних авіабудівних підприємств у конкурентоспроможному вбудовуванні в процес створення доданої вартості та оптимізації управління ланцюгами формування цінності. В умовах світового відтворювального циклу масштаби інтеграції матеріальних та інформаційних ресурсів у провідних світових високотехнологічних компаніях розглядаються одним із головних факторів конкурентоспроможності інтегрованих ланцюгів поставок. На жаль, існуючі стратегії й методи, які використовуються в національному авіабудівному виробництві та цивільній авіації, поки ще не відповідають інтегративно-логістичним підходам до управління підприємствами й формуванню мережі інтегрованих ланцюжків поставок, які широко застосовуються в промислових розвинених країнах. У таких технологічних мережах пошук нових партнерів, нових технологій та нових ринків виробництва змінює саму основу інтеграції та конкуренції. Практично авіабудівним підприємствам України в умовах незначного обсягу виробництва авіаційної техніки для досягнення економічного прибутку, посилення конкурентної позиції та зростання вартості/цінності необхідно визначити своє місце у світовому відтворювальному циклі, орієнтуючись на розвиток інтегративних зв'язків у рамках прогресивної предметно-орієнтованої організації виробництва авіаційної техніки, як із включенням в бізнес-процеси зовнішніх учасників (постачальників, споживачів, кредиторів тощо), так і зворотної конкурентоспроможної участі в міжнародних авіабудівних проектах.

Науково-аналітичні дослідження діяльності провідних світових високотехнологічних виробництв, зокрема авіабудівних, в умовах формування глобального відтворювального циклу, відбито в працях Уільяма Е., Гребеникова А. Г., Кривова Г. А., Куца С. П., Лазебника Л. А., Ламанова А. В., М'ялиці А. К., Савельєва Д. О., Ул'яшина В. Ю. [1, 5–10] та ін. Аналіз публікацій показав, що в сучасних високотехнологічних виробництвах, зокрема в авіабудівному, основний акцент необхідно перенести на формування унікальних конкурентних переваг у рамках перспективної предметно-орієнтованої технологічної структури виробництва на принципі розподілу функцій на основі розвитку конкурентних технологій і компетенцій.

Разом з тим не розкритими належним чином залишаються питання формування моделі предметно-орієнтованого виробництва безпілотних літальних апаратів (БЛА) як перспективної технологічної основи системної інтеграції національних авіабудівних підприємств.

Метою статті є вивчення особливостей формування моделі предметно-орієнтованої організації виробництва безпілотних літальних апаратів на базі формування високоспеціалізованих підприємств – центрів компетенцій/спеціалізації.

Дослідження показують, що світове виробництво нової авіаційної техніки, зокрема безпілотних літальних апаратів (БЛА), пов'язано з міжнародними бізнес-проектами та кооперацією різних виробників з технологічними лідерами. При цьому практика госпо-

дарювання світових авіабудівних компаній демонструє новий напрямок партнерських взаємовідносин – системну інтеграцію в рамках мережевої (багаторівневої) кооперації різнопрофільних підприємств на основі побудови й управління ланцюгами поставок (*Supply Chain Management, SCM*), концентрації їх спільного ресурсного потенціалу за короткий проміжок часу, взаємодії із постачальниками й споживачами в реальному часі з використанням ІТ-технологій (рис. 1). Тому для успішної трансформації національних авіабудівних підприємств, залучення інвестицій і виробництва глобально орієнтованої авіаційної техніки необхідно входити в системну інтеграцію в рамках коопераційних програм із технологічними лідерами як самих літальних апаратів, так і їх системних компонентів та комплектуючих.

Підкреслимо, що сучасні розробка, виробництво і застосування безпілотних літальних апаратів (БЛА) є досить складним і вартісним комплексом заходів, проте кількість безпілотних літальних апаратів у військових відомствах різних країн світу зростає бурхливими темпами, приблизно на п'ять відсотків на рік, і це зростання вже є незворотним. При цьому зростає не тільки кількість БЛА, але й поширюється коло розв'язуваних ними в інтересах збройних сил завдань. Щодо застосування БЛА на цивільному секторі ринку, то, в першу чергу, можна констатувати зростання їх потреби за рахунок контрольних функцій: для контролю над нафто- і газопроводами, збору метеорологічних даних, своєчасного виявлення осередків загоряння лісових масивів, а також у застосуванні в пошукових і рятувальних операціях тощо. Втім, розширення ринку БЛА цивільного застосування ні в якому разі не применшує увагу до безпілотних літальних апаратів із боку військових відомств. Судячи з тенденції збільшення фінансування проектів по створенню БЛА у США та інших розвинених країнах, потреби збройних сил у БЛА явно не забезпечені. Впровадження сучасних технологій виробництва вже в найближчому майбутньому дозволяє очікувати на цих напрямках проривних змін [2, 13].

Перелічимо лише основні технології, які використовуються при виробництві безпілотних комплексів (не тільки авіаційних): розробка та виробництво сучасних конструкційних матеріалів, насамперед композитних, із застосуванням нанопокриття; сучасні комп'ютерні технології, включаючи багатопроцесорні системи збору, обробки та зберігання даних; теорія систем автоматичного управління, як галузь кібернетики, сполучена з теорією передачі інформації, шифрування, стиснення даних; засоби і системи зв'язку, включаючи космічні; технології дистанційного зондування Землі (радіолокація, оптикоелектронні системи, багатоспектральні датчики); енергетичні технології, використання альтернативних джерел енергії: надмістки акумулятори, сонячна енергія, паливні елементи; засоби і системи навігації, організації повітряного руху через впровадження автоматичного залежного спостереження (АЗС); географічні інформаційні системи (ГІС); технології обробки зображень, розпізнавання образів; завдання розробки людино-машинного інтерфейсу; завдання розробки штучного інтелекту тощо [2, 9].

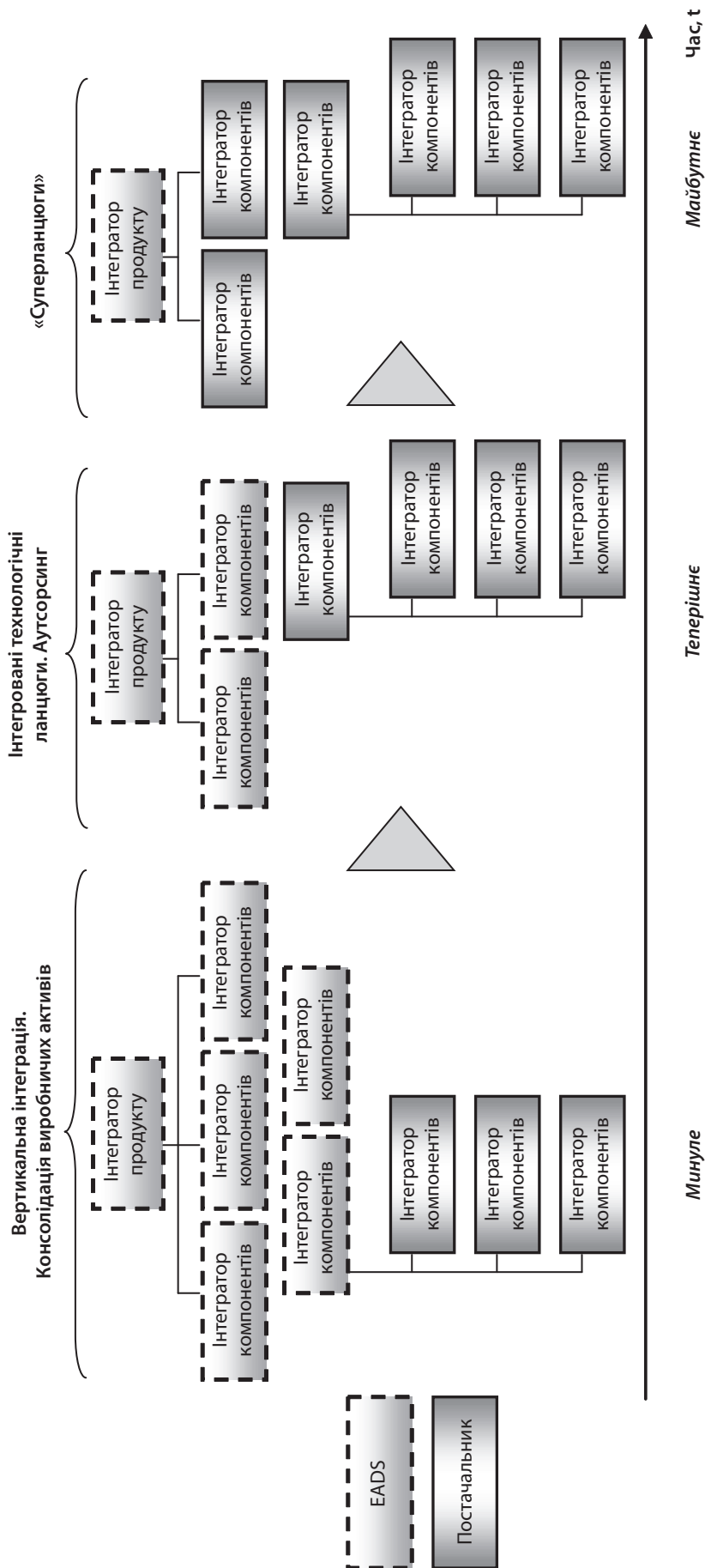

Рис. 1. Стратегія розвитку EADS: реінжиніринг технологічного ланцюжка

Джерело: Developing the 21st Century Aerospace Workforce. MIT Center for Technology, Policy and Industrial Development. Lunch Presentation, October.

Впровадження сучасних технологій уже в найближчому майбутньому дозволяє очікувати проривних змін на напрямках вдосконалення рухових установок і принципово нових підходів до часових і просторових параметрів польоту перспективних БЛА. Нові можливості розвитку безпілотної авіації відкриваються в результаті реалізації проектів створення безпілотних літаючих танкерів і систем автоматичної дозаправки паливом у повітрі. Це дозволить, у кінцевому підсумку, вирішити питання щодо дальності польоту БЛА і часу його знаходження в повітрі, що відкриє нові горизонти використання БЛА, у тому числі й у військових цілях [2, 8, 13, 14].

Як показує практичний досвід сучасних авіабудівних корпорацій, у рамках замкненого технологічного циклу неможливо прогресивно розвивати і підтримувати сучасну технологічну базу виробництва БЛА через численність і багатоваріантність виробничих процесів, і тільки предметна спеціалізація дає шанс досягти показників кращих світових технологій, зосередитися на науково-технічних дослідженнях у конкретному напрямку з отриманням значно більшого ефекту, ніж при повному циклі [1, 3, 4, 15].

Дослідження діяльності провідних авіабудівних компаній показали, що у світовому авіабудуванні принциповим чином змінилися організаційно-виробнича модель, основними характеристиками якої є:

- ✦ відхід від вертикально інтегрованих структур і перехід до предметно-орієнтованого виробництва в рамках багаторівневої мережевої кооперації та чітким спеціалізованим статусом підприємств, а саме: фінальний системний інтегратор кінцевого продукту, системні інтегратори 1-го рівня – постачальники готових складних комплексів і виробники компонентів 2–4 рівнів, що постачають окремі деталі, вузли або системи. При цьому основне виробниче навантаження припадає на постачальників, а головні підприємства виконують фінальні операції й остаточне складання кінцевої продукції;
- ✦ розвиток системної інтеграції на основі системної спеціалізації постачальників компонент за конструктивним і виробничо-технологічним принципом, при якій підприємство-постачальник прагне продавати готову цілком систему (наприклад, пілотажно-навігаційний комплекс), незалежно від того, як вона буде розподілена на кінцевому виробі. У рамках ситуаційного підходу можна стверджувати, що системна інтеграція є одним із проявів сутності підприємницьких мереж, що підтверджується і науковими поглядами [1, 3, 6, 12].

У даному контексті можна стверджувати, що основним принципом побудови перспективної предметно-орієнтованої технологічної структури виробництва БЛА є принцип розподілу функцій на основі розвитку компетенцій. У відповідності до цього принципу розробка і виробництво нових продуктів БЛА здійснюється не на одному підприємстві (або навіть виробничому об'єднанні), а в рамках системної інтеграції роз-

робників і виробників. При цьому кожен розробник/виробник спеціалізується на розробках/виробництві окремих компонентів (великих вузлах) літального апарату. Розробкою концепції літального апарату, формуванням коопераційної схеми та управлінням фінішною збіркою займається підприємство – системний інтегратор. Ця багаторівнева система інтеграції учасників характеризується такими особливостями: виконавці різних функцій (учасники увазі інтегративної системи) можуть бути географічно розподілені; взаємодія між учасниками кооперації має характер горизонтальних зв'язків (пряма взаємодія); учасники кооперації можуть взаємодіяти одночасно з декількома підприємствами – системними інтеграторами в рамках своєї компетенції; стандартизовані процеси та комунікації; кооперація базується на здібностях/компетенції (спеціалізація кожного учасника кооперації на проектуванні та виробництві великих вузлів літального апарату); ризики та ресурси розподілені між підприємствами – учасниками мережевої коопераційної схеми, що дозволяє обслуговувати динамічний ринок і використовувати технологічні зміни [7, 12]. І головне – включення в глобальний відтворювальний цикл відбувається через формування нових структурних одиниць – центрів компетенцій (ЦК) і центрів спеціалізації (ЦС, центрів проектування і виготовлення окремих видів продукції), основні параметри ефективності функціонування яких представлено на *рис. 2*.

Перехід до предметно-орієнтованої авіабудівної корпорації на основі центрів компетенцій/спеціалізації дозволяє в рамках системної інтеграції реалізувати: спеціалізацію підприємств на розробці/виробництві певних компонент літака; створення єдиного середовища розробки і підтримки електронної моделі літака; можливість співпраці центрів компетенцій/спеціалізації з різними системними інтеграторами (за різними авіаційними програмами) відповідно до спеціалізації, що дозволяє вирішувати проблему балансу навантаження виробничих потужностей при незначних масштабах національного авіаційного виробництва.

Вивчення практичного досвіду показало, що центри компетенцій/спеціалізації виступають в даному випадку як структурні елементи відкритої предметно-орієнтованої моделі авіабудівної корпорації, впровадження якої «дозволить: забезпечити програму випуску БЛА з урахуванням її динаміки, досягти балансу виробничих потужностей підприємств; підвищити ефективність виробництва, їх завантаження, знизити трудомісткість і собівартість виробництва; скоротити витрати на утримання виробничих площ; оптимізувати витрати на технічне переозброєння» [10, 11].

Реалізація цих можливостей здатна принести певні вигоди: економічні (за рахунок спеціалізації та зниження витрат при відпрацюванні технологій розробки і виробництва компонентів і зменшення кількості необхідних трансакцій при взаємодії центрів компетенцій); технологічні (розвиток технологій, у т. ч. за рахунок спеціалізації центрів компетенцій); скорочення термінів впровадження інновацій за рахунок вибудовування/функціонування мережевих зв'язків між учасниками кооперації в рамках системи контрактації.

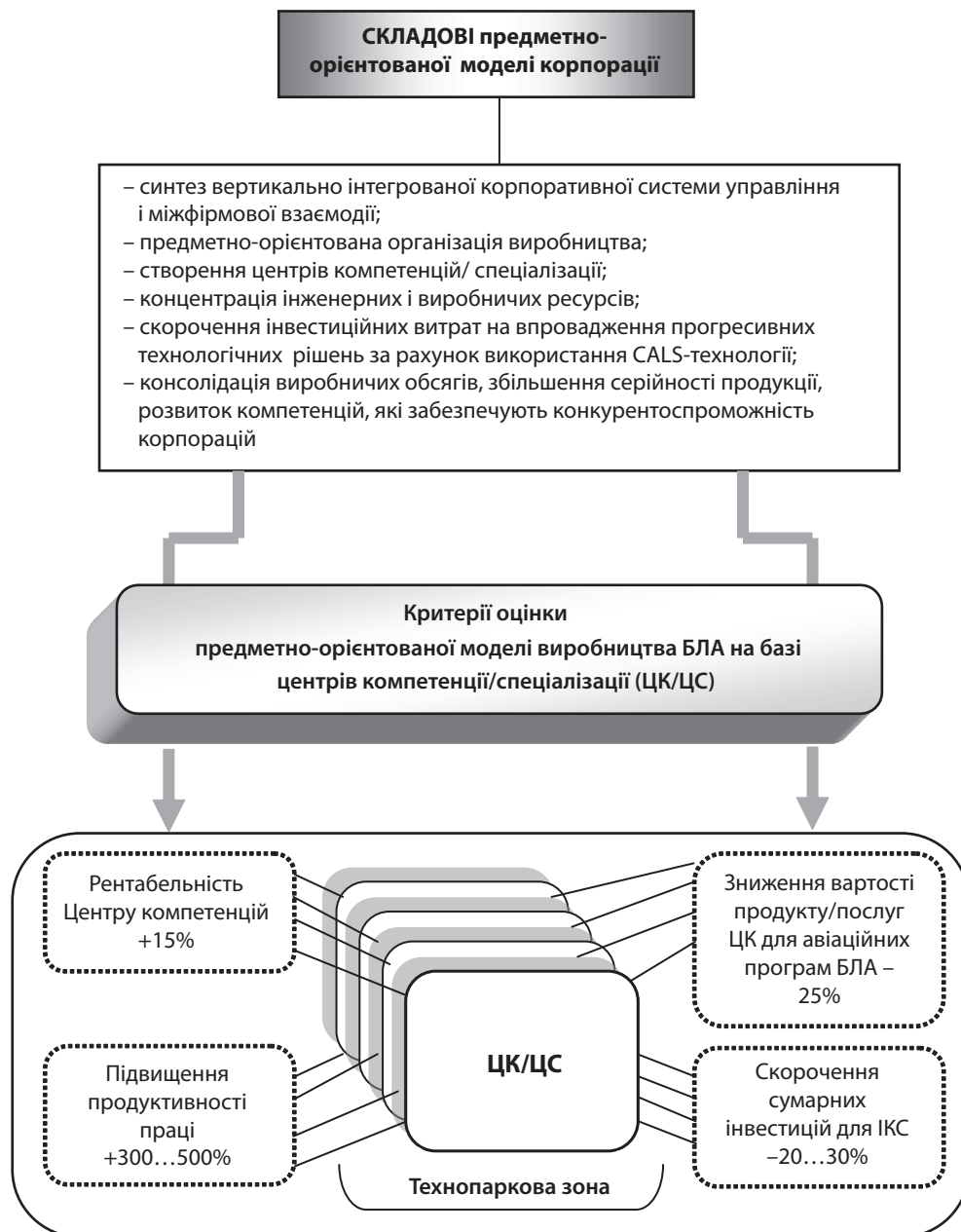

Рис. 2. Складові предметно-орієнтованого виробництва БЛА

Джерело: складено автором на основі [1, 3, 7, 12].

ВИСНОВКИ

Нову предметно-орієнтовану організаційно-виробничу модель характеризує перехід від підприємств повного циклу до відкритої предметно-орієнтованої моделі авіаційного виробництва (моделі розвитку конкурентних технологій та компетенцій), у рамках якої відбувається спеціалізація на ключовій компетенції підприємств-учасників і перетворення їх на конкурентоспроможні центри компетенцій/спеціалізації (ЦК/ЦС), які значною мірою захищені від незаконного запозичення конкурентами технологій і ноу-хау. В умовах формування світового відтворювального циклу розвинена система мережевої кооперації дозволяє авіабудівним корпораціям концентруватися тільки на тих елементах ланцюжка створення цінності, які є найбільш важливими і вимагають ключових компетенцій, що складають

основу їх конкурентних переваг, і які не можуть бути виконані конкурентами або є виключно важливими для забезпечення лідерства на ринку. З цієї метою в структурі предметно-орієнтованого виробництва БЛА створюються центри компетенцій/центри спеціалізації (ЦК/ЦС), що забезпечують: виготовлення готових системних блоків БЛА на основі предметної спеціалізації; одночасну участь в декількох авіабудівних бізнес-проектах; розвиток проектування сучасних БЛА під задану вартість та зниження собівартості за рахунок впровадження нових технологій та економії накладних витрат. Посилення динамічних здібностей системи виробництва БЛА забезпечується передачею партнерам по кооперації тих операцій, які можуть бути реалізовані альтернативними постачальниками, що дає можливість концентрувати організаційні та фінансові ресурси на найголовніших на-

прямах, а також забезпечувати гнучкість і стійкість виробничої структури, особливо в періоди спаду на ринку. При цьому система контрактації в умовах багаторівневої системної інтеграції при виробництві БЛА, спеціалізації ланок та активізації їх взаємодії забезпечує, з одного боку, виключення дублювання і роздробленості виробництва, а з іншого – встановлення системних пропорцій і норм витрат праці, розподіл ресурсів, потужностей, капіталів, інформації, посилення можливостей маневру активами і резервами; системну координацію стратегій розвитку учасників інтегрованого виробництва. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. William, E. Halal Beyond the profit motive: post industrial corporation / E. William // Technological forecasting and social change [Electronic resource]. – Mode of access : http://home.gwu.edu/~halal/Research/Beyond_the_Profit_Motive.pdf
2. Коробчинский М. В. Анализ направлений развития дистанционно управляемых летательных аппаратов / М. В. Коробчинский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Mtit/2011_61/m61_st01.pdf
3. Кривов Г. А. Гражданское самолетостроение в начале XXI столетия. Деятельность ведущих мировых производителей : монография / Г. А. Кривов, В. А. Матвиенко, А. А. Щербак, Т. Н. Щередица. – К. : КИТ, 2008 – 168 с.
4. Куш С. П. Маркетинговые аспекты развития межфирменных сетей: российский опыт / С. П. Куш, А. А. Афанасьев // Российский журнал менеджмента. – 2004. – № 1. – С. 33–52.
5. Лазебник Л. Л. Фінансові та інтеграційні механізми модернізації національної економіки : монографія / Л. Л. Лазебник. – К. : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2009. – 480 с.
6. Ламанов А. В. Новые формы российских промышленных сетей / А. В. Ламанов // Проблемы теории и практики управления. – 2004. – № 1. – С. 57–62.
7. Новая производственная модель авиастроительной корпорации / М. Б. Янчук, Г. В. Жаворонкова // Инновационная модель экономики и развитие промышленности (ИНПРОМ-2013) / Под. ред. д-ра экон. наук, проф. А.В. Бабкина // Труды научн.- практ. конф., 14–18 мая 2013 г., Санкт-Петербург. – СПб.: Изд-во Политех.ун.-та, 2013. – С. 260–265.
8. Проблемы создания беспилотных авиационных комплексов в Украине / А. Г. Гребеников, А. К. Мяслица, В. В. Парфенюк, О. И. Парфенюк, С. В. Удовиченко // Открытые информационные и компьютерные интегрированные технологии. – 2009. – № 42. – С. 111–119.
9. Ростопчин В. В. Современная классификация беспилотных авиационных систем военного назначения / В. В. Ростопчин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.aviaru.net>
10. Савельев Д. А. Анализ цепочки создания стоимости авиастроительных компаний мира и России / Д. А. Савельев // Транспортное дело России. – М., 2010. – № 4 (77). – С. 26–31.
11. Семёнов А. А. Управление кооперацией в интегрированных промышленных структурах / А. А. Семёнов // Государственное управление. Электронный вестник. – 2011. – Выпуск № 27. – С. 1–9 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://e-journal.spa.msu.ru/vestnik/item/27_2011semenov.htm
12. Ульяшин В. Ю. Основные направления конкурентоспособного развития российского авиастроения / В. Ю. Ульяшин // Труды МАИ. – 2011. – № 48 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.mai.ru/science/trudy/published.php?ID=27170>
13. Формирование облика многофункционального беспилотного авиационного комплекса гражданского назначения / Белый В. Д., Мяслица А. К., Гребеников А. Г., Черановский В. О., Парфенюк В. В. // Открытые информационные и компьютерные интегрированные технологии. – Х. : НАКУ «ХАИ», 2001. – Вып. 9. – С. 3–16.

14. Харченко О. В. Класифікація та тенденції створення безпілотних літальних апаратів військового призначення / О. В. Харченко, В. В. Кулешин, Ю. В. Коцуренко // Наука і оборона. – 2005. – № 1. – С. 57–60.

15. Янчук М. Б. Інтеграція авіабудівних підприємств України в умовах глобалізаційних викликів : монографія / М. Б. Янчук. – К. : Освіта України. – 2013. – 326 с.

REFERENCES

- Belyy, V. D. "Formirovanie oblika mnogofunktsionalnogo bespilnogo aviatsionnogo kompleksa grazhdanskogo naznacheniia" [Formation of appearance multipurpose unmanned aircraft systems for civilian use]. *Otkrytye informatsionnye i kompiuternye integrirovannye tekhnologii*, no. 9 (2001): 3-16.
- Grebennikov, A. G. et al. "Problemy sozdaniia bespilnykh aviatsionnykh kompleksov v Ukraine" [Problems of unmanned aircraft systems in Ukraine]. *Otkrytye informatsionnye i kompiuternye integrirovannye tekhnologii*, no. 42 (2009): 111-119.
- Kryvov, G. A. et al. *Grazhdanskoye samoletostroyeniye v nachale XXI stoletiya. Deyatelnost vedushchikh mirovykh proizvoditeley* [Civil aircraft in the beginning of the XXI century. Activities leading manufacturers]. Kyiv: KIT, 2008.
- Kushch, S. P., and Afanasev, A. A. "Marketingovye aspekty razvitiia mezhhfirmennykh setey: rossiyskiy opyt" [Marketing aspects of the development of inter-firm networks: the Russian experience]. *Rossiyskiy zhurnal menedzhmenta*, no. 1 (2004): 33-52.
- Korobchinskiy, M. V. "Analiz napravleniy razvitiia distantsionno upravlyaemykh letatelnykh apparatov" [An analysis of trends in the development of remote-controlled aircraft]. http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Mtit/2011_61/m61_st01.pdf
- Kharchenko, O. V., Kuleshyn, V. V., and Kotsurenko, Yu. V. "Klasyfikatsiia ta tendentsii stvorennia bezpilnykh litalnykh aparativ viiskovoho pryznachenniia" [Classification and trends creating drones for military purposes]. *Nauka i oborona*, no. 1 (2005): 57-60.
- Lazebnyk, L. L. *Finansovi ta intehtatsiini mekhanizmy modernizatsii natsionalnoi ekonomiky* [Financial integration mechanisms and modernization of the national economy]. Kyiv: NNTS «Instytut ahranoi ekonomiky», 2009.
- Lamanov, A. V. "Novye formy rossiyskikh promyshlennykh setey" [New forms of Russian industrial networks]. *Problemy teorii i praktiki upravleniia*, no. 1 (2004): 57-62.
- Rostopchin, V. V. "Sovremennaia klassifikatsiia bespilnykh aviatsionnykh sistem voennogo naznacheniia" [Modern classification of unmanned aircraft systems for military use]. <http://www.aviaru.net>
- Savelev, D. A. "Analiz tsepochki sozdaniia stoimosti aviairoitelnykh kompaniy mira i Rossii" [Analysis of the value chain aircraft manufacturing companies in the world and Russia]. *Transportnoe delo Rossii*, no. 4 (77) (2010): 26-31.
- Semenov, A. A. "Upravlenie kooperatsiy v integrirovannykh promyshlennykh strukturakh" [Management of cooperation in integrated industrial structures]. http://e-journal.spa.msu.ru/vestnik/item/27_2011semenov.htm
- Uliashin, V. Yu. "Osnovnye napravleniia konkurentosposobnogo razvitiia rossiyskogo aviastroeniia" [The main directions of development of the Russian aircraft industry competitive]. <https://www.mai.ru/science/trudy/published.php?ID=27170>
- William, E. "Halal Beyond the profit motive: post industrial corporation". http://home.gwu.edu/~halal/Research/Beyond_the_Profit_Motive.pdf
- Yanchuk, M. B., and Zhavoronkova, G. V. "Novaia proizvodstvennaia model aviairoitelnoy korporatsii" [The new production model Aircraft Corporation]. *Innovatsionnaia model ekonomiki i razvitie promyshlennosti (INPROM-2013)*. St. Petersburg: Izd-vo Politekh. un-ta, 2013. 260-265.
- Yanchuk, M. B. *Intehratsiia aviabudivnykh pidpriemstv Ukrainy v umovakh hlobalizatsiinykh vyklykiv* [Integration aircraft building enterprises in Ukraine in conditions of globalization challenges]. Kyiv: Osbita Ukrainy, 2013.

РОЛЬ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ СРЕДЫ В КРЕДИТОВАНИИ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ

© 2015 ГУЛАЯ А. С.

УДК 336.77: 338,432

Гулая А. С. Роль институциональной среды в кредитовании аграрного сектора экономики

Статья посвящена актуальной теме исследования роли тенденций институциональной среды в кредитовании аграрного сектора экономики. Нехватка ликвидности, высокие процентные ставки по кредитам, высокие требования к залоговому имуществу, неразвитость небанковских финансовых институтов создают препятствия для сельскохозяйственных производителей в Украине. Особое внимание уделено анализу институтов институциональной среды, опосредующих деятельность банков в процессе финансирования сельскохозяйственных предприятий. Обсуждены направления совершенствования институциональной среды банковского кредитования субъектов хозяйствования в аграрном секторе экономики. Особая роль в этом процессе уделяется институциональным факторам, которые проявляются как через формальные институты: правовые, экономические, политические, так и через неформальные институты, а именно: культурных ценностей и социально-культурных ценностей. Процесс кредитования аграрного сектора способствует улучшению функционирования финансово-кредитной системы в Украине.

Ключевые слова: аграрный сектор, кредитование, институциональная среда.

Табл.: 1. Библ.: 20.

Гулая Алла Сергеевна – аспирантка, кафедра экономики и финансов, Харьковский национальный университет внутренних дел (пр. 50-летия СССР, 27, Харьков, 61080, Украина)

E-mail: gulaya_alla@ukr.net

УДК 336.77: 338,432

Гула А. С. Роль інституційного середовища в кредитуванні аграрного сектора економіки

Стаття присвячена актуальній темі дослідження ролі тенденцій інституційного середовища в кредитуванні аграрного сектора економіки. Нестача ліквідності, високі процентні ставки за кредитами, високі вимоги до заставного майна, нерозвиненість небанківських фінансових інститутів створюють перешкоди для сільськогосподарських виробників в Україні. Особливу увагу приділено аналізу інститутів інституційного середовища, які опосередковують діяльність банків у процесі фінансування сільськогосподарських підприємств. Обґрунтовано напрями вдосконалення інституційного середовища банківського кредитування суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки. Особлива роль у цьому процесі приділяється інституціональним факторам, які проявляються як через формальні інститути: правові, економічні, політичні, так і через неформальні інститути, а саме: культурних цінностей і соціально-культурних цінностей. Процес кредитування аграрного сектора сприяє поліпшенню функціонування фінансово-кредитної системи в Україні.

Ключові слова: аграрний сектор, кредитування, інституційне середовище.

Табл.: 1. Бібл.: 20.

Гула Алла Сергіївна – аспірантка, кафедра економіки і фінансів, Харківський національний університет внутрішніх справ (пр. 50-річчя СРСР, 27, Харків, 61080, Україна)

E-mail: gulaya_alla@ukr.net

UDC 336.77: 338,432

Gula A. S. Role of the Institutional Environment in Crediting the Agrarian Sector of Economy

The article is concerned with a topical subject of research on the role of the institutional environment trends in crediting the agrarian sector of economy. Shortage of liquidity, high interest rates on loans, high collateral requirements, lack of assets of the non-bank financial institutions pose obstacles to agricultural producers in Ukraine. Particular attention is paid to the analysis of institutions in the institutional environment, mediating the activities of banks in the financing of agricultural enterprises. Directions of improving the institutional environment of economic entities crediting by banks in the agrarian sector of economy have been substantiated. A special role in this process is assigned to the institutional factors that are manifested through formal institutions: legal, economic, political, as well as informal institutions, such as: cultural values and socio-cultural values. The process of crediting the agrarian sector contributes to improving the functioning of financial-credit system in Ukraine.

Key words: agrarian sector, crediting, institutional environment.

Tabl.: 1. Bibl.: 20.

Gula Alla S. – Postgraduate Student, Department of Economics and Finance, Kharkiv National University of Internal Affairs (pr. 50-richyia SRSR, 27, Kharkiv, 61080, Ukraine)

E-mail: gulaya_alla@ukr.net

Решение проблемы достижения финансовой стабилизации в Украине связывается с развитием аграрного сектора. Данный сектор является лидером национальной экономики по объему экспорта товаров и услуг. На актуальность исследования аграрной сферы указывают данные, согласно которым сельское хозяйство составляет около 10 % ВВП Украины и обеспечивает занятость 23,1 % всей рабочей силы, или 3,3 млн населения. На долю пищевой отрасли приходится примерно 8 % ВВП. Если к величине сельского хозяйства (сельхозтехнике, минеральным удобрениям и т. д.), используемым в отрасли, добавить агропродовольственный сектор, то доля в ВВП составит 25 % [1, с. 9].

Улучшение платежеспособности и кредитоспособности сельскохозяйственных товаропроизводителей открывает доступ к кредитным ресурсам, повыша-

ет инвестиционную привлекательность, способствует притоку инвестиций в отрасль. В условиях ограниченности оборотных средств у сельхозпроизводителей важнейшей проблемой является потребность в заемных средствах на текущую и инвестиционную деятельность. Существование высокой банковской ставки ограничивает возможности сельхозпредприятий в получении кредитов. Стимулирование развития реального сектора экономики способствует росту объема товарооборота в стране и ведет к снижению показателя инфляции. Проведение целенаправленной политики стабильного и устойчивого развития сельскохозяйственного производства путем расширения банковского обслуживания, включая использование системы кредитования в аграрном секторе экономики, направлено на решение проблемы привлечения финансовых средств в отрасль.

В настоящее время преобладающей тенденцией в современной аграрной экономике является становление и функционирование экономических институтов с учетом фактора институциональной среды для развития сельского хозяйства.

Общие положения теории традиционного институционализма были разработаны такими выдающимися учеными, как Т. Веблен, Дж. Коммонс, У. Митчелл, которые определяли институты как правила, стандарты поведения («рутины»), стереотипы мышления в обществе различных социальных групп. Представители неoinституциональной экономики – Д. Норт, Д. Найт, О. Вильямсон, Д. Коммонс – определяют институты как правила, нормы поведения в обществе. Институты выступают в качестве ограничителей поведения людей и включают формальные правила (Конституцию, законодательные акты, общие законы, институции) и неформальные ограничения (обычаи, нормы, традиции и условности и используемые кодексы поведения).

Среди украинских и российских представителей институционализма следует отметить вклад С. И. Архиреева [2], В. В. Вольчика [6], А. А. Гриценко [8], С. В. Дегтяревой [9], В. В. Дементьева [10], Я. И. Кузьминова [11], О. В. Носовой [12], Р. М. Нуреева [13], В. Н. Тарасевича [17], В. А. Радаева [19], О. А. Яременко [20] и др.

Процесс трансформации института кредитования, влияние формальных и неформальных институциональных факторов на развитие аграрного сектора экономики, изучение роли институциональной среды кредитования требуют детального изучения. На наш взгляд, недостаточно проанализированы вопросы, раскрывающие влияние факторов институциональной среды на формирование и развитие механизма кредитования в аграрном секторе Украины.

Целью статьи является анализ и систематизация подходов к кредитованию аграрного сектора экономики с учетом фактора институциональной среды.

Неразвитость институциональной среды негативно влияет на организацию и ведение сельскохозяйственного производства. Существование диспропорций ценообразования на сельскохозяйственную продукцию, проблемы в организации безналичных расчетов, расчетов с бюджетом, отсутствие специализированных банковских институтов сдерживает функционирование системы кредитования в Украине. Приведение финансово-кредитной инфраструктуры в соответствие к уровню, обеспечивающему нормальное функционирование аграрного сектора экономики, относится к важной задаче формирования эффективного механизма кредитования.

Удельный вес заемных средств в составе источников финансирования развития аграрного сектора в Украине непрерывно снижается. В период кризиса с 2008 г. по 2009 г. обеспечение аграрного сектора кредитными ресурсами снизилось более, чем в три раза – с 20,1 млрд грн до 6,8 млрд грн. В 2011 г. объем кредитования достиг величины 10,4 млрд грн [14, с. 65]. После кризиса был отмечен рост объемов кредитования, но потребности аграриев в кредитных ресурсах не удо-

влетворяются в полном объеме. Количество привлеченных банковских кредитов предприятиями АПК составило 1928 в 2014 г., что показывает сокращение количества предприятий в размере 276 в 2013 г. Общий объем привлеченных кредитов в 2014 г. составил 8,1 млрд грн. Предприятия АПК привлекли более 103,9 млрд грн банковских кредитов. Увеличение объема производства предприятиями АПК обусловлено существенным ростом урожайности зерновых культур на 16,5% [18]. Возрастание себестоимости и цен на сельскохозяйственную продукцию стимулировало рост внутреннего платежеспособного спроса, что способствовало незначительным поступлениям средств на депозитные счета сельскохозяйственных корпораций в феврале 2015 г. Уменьшение депозитной базы банков повлияло на динамику кредитов, предоставленных резидентам. Вследствие продолжительного сокращения ресурсной базы банков, ухудшения платежеспособности заемщика и существенных рисков ведения бизнеса поддержка банками реального сектора экономики остается незначительной. В условиях трансформации банковского сектора Украины создание кредитного реестра необходимо для совершенствования инструментов банковского наблюдения и обеспечения безопасности банковских операций, что способствует уменьшению уровня кредитного риска.

Аграрный сектор экономики Украины кредитуют 92 банка, большую часть из которых предоставляют кредитные ресурсы, например, «Райффайзен Банк Аваль», «Проминвестбанк», «ПриватБанк», «Креди Агриколь» и «UniCreditBank», ПУМБ и др. Девальвация национальной валюты, инфляция и снижение стоимости агрокультур в условиях сужения рынка кредитования вызывает резкий дефицит денежных средств. Потребность в надежном банковском партнере, который сможет поддержать финансовое состояние агропредприятия, является первоочередной задачей для развития агробизнеса.

Рассмотрим терминологию разработанную Л. Дэвисом и Д. Нортом, в соответствие с которой институциональная среда включает основополагающие политические, социальные и юридические правила, которые образуют базис для производства, распределения, обмена и потребления. О. Вильямсон трактует институциональную среду как правила игры, определяющие контекст, в котором осуществляется экономическая деятельность [5, с. 688].

О. А. Степанова исследует институциональную среду как совокупность и правил, и организаций, и механизм реализации ограничений, регулирующих поведение экономических агентов, их взаимосвязей [16, с. 36]. Следует отметить, что общим для каждого из вышеперечисленных понятий является использование специфических экономических механизмов. Е. С. Силова рассматривает институциональную среду, с одной стороны, как сложную упорядоченную систему базисных и инфраструктурных экономических институтов, создающих условия для общественного воспроизводства через формирование общеобязательных правил и механизмов их поддержания, с другой стороны, – как систе-

му отношений между экономическими субъектами и институтами по поводу удовлетворения потребностей экономических субъектов в институтах и институциональных механизмах [15, с. 14]. По нашему мнению, подход Е. С. Силовой является правомерным при рассмотрении степени удовлетворения потребностей экономических субъектов в институтах и институциональных механизмах состояния и результативности основных элементов институциональной среды. Представляется целесообразным при использовании подхода автора более детально отражать специфику восприятия институциональной среды в соответствующих условиях в каждом отдельно взятом конкретном экономическом процессе.

Представим институциональную среду аграрного сектора экономики соответствующим образом в виде структурированной системы институтов, определяющих экономические взаимоотношения между субъектами аграрного производства, бизнес-структурами, органами местной власти и внешними институтами, определяющими конъюнктуру аграрного рынка.

Специфика институциональной среды аграрного сектора экономики состоит в объединении многообразия институтов формирующейся рыночной системы хозяйствования, экономических форм реализации хозяйственной деятельности, включая цены, издержки на различных стадиях процесса воспроизводства, издержки управления, прибыль, заработную плату наемных работников, доходы, бюджетную, налоговую, кредитную системы и т. п.

При исследовании институциональной среды следует учитывать навыки предпринимательской деятельности, сохранившиеся у работников в личных подсобных хозяйствах в неформальной экономике. Существует потребность создания новых видов институтов, включающих государственные органы и учреждения, ответственные за ведение государственного земельного кадастра, проведение закупочных и товарных интервенций, мониторинг цен на продовольственных рынках, организацию контроля и надзора за ветеринарной и эпидемиологической обстановкой. Согласно институциональной теории модернизация институтов происходит путем преобразования старых, неформальных институтов в новые формальные и, наоборот, а также путем адаптации старых формальных норм к новым, неформальным нормам, и наоборот [12, с. 28]. Создание новых организационных форм хозяйствования, банковских, страховых, инвестиционных и других финансовых организаций направлено на улучшение обслуживания аграрного сектора в Украине.

Кредитование аграрного сектора экономики относится к особой области в банковском кредитовании. Сельскохозяйственный кредит носит целевой характер и готовится по персональной схеме, учитывающей все нужды заемщика. В этом случае большое значение отводится прогнозированию рисков, учету всех запланированных затрат в смете и оценке будущей выгоды. Кредит такого типа может быть оформлен от одного до двух лет на кормозаготовки, на закупку горюче-смазочных материалов, покупку скота, различных удобрений, средств

защиты и т. д. Механизм выплаты кредита зависит от области деятельности предпринимателя-заемщика. Кредитные денежные средства банки перечисляют заемщику в случае, если в них возникает необходимость, а выплата займа происходит после продажи продукции. Важнейшим условием при заключении договора является планирование затрат. Заемщик должен оценить свои расходы на период предоставления кредита. Ряд банков Украины требуют соответствующий прогноз расходов в зависимости от кредитоспособности заемщика ежемесячно или один раз в три месяца. В случае возникновения форс-мажорных обстоятельств банки Украины могут предоставить отсрочку по оплате кредита, что должно быть указано в договоре. Целевое использование кредита предусматривает выделение денежных средств банком только под указанные в договоре статьи.

Модернизация институциональной среды предусматривает обновление изношенных основных фондов, перевод экономики на инновационный путь развития, формирование предпринимательских навыков и умений субъектов хозяйствования для эффективного ведения сельскохозяйственного производства. Среди факторов сдерживания банковского кредитования в аграрном секторе Л. А. Вдовенко, О. С. Вдовенко выделяют факторы внешней среды: низкая капитализация банковской системы, недостаточный уровень ресурсной базы банковских учреждений для долгосрочного кредитования, несовершенство механизма агрострахования, несовершенство законодательства относительно механизмов гарантирования возврата кредитов, ограниченность доступа к кредитным ресурсам малых и средних предпринимательских структур, операционные риски банков при сотрудничестве с аграрными предприятиями, высокие процентные ставки, отсутствие сети специализированных банков, уменьшение бюджетного финансирования на поддержку аграрных предприятий [4, с. 31]. К факторам внутренней среды авторы относят ухудшение финансового состояния аграрных предприятий, отсутствие ликвидного залога, неготовность сельского населения к восприятию практики кредитования небанковскими финансово-кредитными структурами.

По нашему мнению, под институциональной средой банковского кредитования субъектов хозяйствования в аграрном секторе экономики следует рассматривать устойчивую систему правовых, экономических, политических институтов и совокупности неформальных ценностей, которые обеспечивают оптимальное функционирование процесса кредитования сельскохозяйственных предприятий для получения экономического эффекта от коммерциализации результатов кредитной деятельности, от момента рассмотрения заявки и до полного погашения кредита.

Представим перечень институтов, которые влияют на институциональную среду банковского кредитования субъектов хозяйствования в виде *табл. 1*, в которой автором предложены составляющие институциональные элементы институциональной среды и их функциональное назначение.

Состав институциональной среды банковского кредитования субъектов хозяйствования в аграрном секторе экономики

Институциональные элементы	Состав	Функциональное назначение
I. Формальные институты		
1. Правовые институты		
1.1. Правовые институты	– законы Украины, постановления Верховной Рады Украины, Указы Президента Украины, Постановления Правительства и НБУ, Приказы и письма НБУ, министерств и ведомств, уставы сельскохозяйственных предприятий-юридических лиц, инструкции, нормы и нормативы, другая нормативная документация; – судебная система, система защиты прав собственности; правила и нормы, закрепленные в институтах судебной системы	Правовое регулирование кредитных процессов, правовое обеспечение формирования и функционирования банковского кредитования субъектов хозяйствования в аграрном секторе экономики
1.2. Надконституционные институты	Формально нормативные документы, регулирующие кредитную деятельность аграрного сектора экономики	Формирование кредитной культуры как в обществе, так и в коммерческих банках и субъектах хозяйствования в аграрном секторе экономики
2. Экономические институты		
2.1. Институты рынка	Правила и нормы экономического поведения, закрепленные в институтах рынка (фирма, домохозяйства, государство, рыночные отношения)	Обеспечение спроса и потребления кредитных ресурсов
2.2. Финансово-кредитные институты	– институты финансового посредничества: коммерческие банки, кредитные союзы, венчурные, инвестиционные фонды, страховые организации, лизинговые организации; – правила, которые регулируют разные стороны деятельности коммерческих банков, правила ведения бизнеса (осуществление кредитных операций), институты государственного контроля (НБУ), тарифная политика	Обеспечение кредитных процессов инвестиционными, финансово-кредитными, материально-техническими ресурсами
2.3. Оценочные институты	Законодательство об оценке залогового имущества, процедуры защиты объекта залога, правила проведения процедур оценки кредитов	Обеспечение кредитных сделок путем залговых обязательств
2.4. Налоговые институты	Система стимулирования предпринимательской деятельности с помощью налоговых льгот, налогового обязательства, института налогового кредитования	Создание привлекательного климата для предпринимательства
3. Политические институты		
3. Политические институты	Политические процессы и институты, тип политического режим, избирательный принцип, проекты законодательных и иных нормативных правовых актов	Политические институты регулируют отношения в политической сфере
II. Неформальные ценности		
1. Культурные ценности	Неформальные ценности, традиции, знания организаций кредитной деятельности, культура кредитования, восприятие коррупции, менталитет, склонность к риску, межличностное доверие и т. д.	Формирование кредитной культуры как в обществе, так и в коммерческих банках и субъектах хозяйствования в аграрном секторе экономики
2. Социально-культурные ценности	Социальные нормы и ценности. Нормы предпринимательской этики, обычаи делового оборота и торговые обычаи	Обеспечение идей о взаимодействии между людьми, и широким набором базовых ценностей

Источник: разработано автором на основе [7, с. 1535; 3, с. 145; 12, с. 27].

Анализ табл. 1 позволяет сделать вывод о том, что институты банковского кредитования субъектов хозяйствования могут рассматриваться как эффективные, так и неэффективные. Дальнейшие исследования состава институциональной среды банковского кредитования

субъектов хозяйствования в аграрном секторе экономики требует адаптации к существующим социальным и экономическим условиям. Эффективность такой среды зависит от соблюдения требований кредитования займов и выполнения контрактных обязательств в обществе.

Следовательно, институциональная среда банковского кредитования субъектов хозяйствования в аграрном секторе экономики основывается на функциональном признаке и включает совокупность как правовых, экономических и политических институтов, так и культурных и социально-культурных ценностей.

ВЫВОДЫ

В результате проведенного исследования выявлены важнейшие особенности, характеризующие систему кредитования аграрного сектора экономики Украины, указывающие на сужение механизма формирования собственных источников финансовых ресурсов, рационального привлечения и использования кредитных ресурсов, высокую процентную ставку по кредитам, отсутствие базы данных государственного кредитного реестра и т. д.

Состав понятия институциональная среда банковского кредитования субъектов хозяйствования в аграрном секторе экономики дополнен включением в него как формальных институтов: правовых, экономических и политических, так и неформальных институтов, а именно: культурных и социально-культурных ценностей. В институциональную среду включены формальные институты и неформальные ценности, что способствует координации функционирования банковской системы кредитования в Украине.

Основное влияние институциональных факторов проявляется через формальные институты – правовые, экономические, политические и неформальные ценности – культурные и социально-культурные. При этом установлено, что внедрение формальных институтов не всегда соответствует неформальным институтам, что приводит к рассогласованию интересов субъектов хозяйствования.

Таким образом, при действующих нормах, правилах поведения и при данном уровне развития правовых, экономических, политических институтов невозможно обеспечить более рациональное поведение субъектов хозяйствования в аграрном секторе экономики без учета роли институциональной среды. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. The assessment of the agriculture and the rural development sectors in the Eastern countries. Ukraine. The European Union neighbourhood programme. – FAO, 2012. – 58 p.
2. **Архиреев С. И.** Грядущий посттрансформационный кризис и задачи институциональной теории / С. И. Архиреев // Постсоветский институционализм: десять лет спустя : монография : в 2-х т. / Под ред. В. В. Дементьева, Р. М. Нуреева. – Т. 1. – Донецк : ГВУЗ «ДонНТУ», 2013. – С. 104–121.
3. **Бандурка А. А.** Иностранные инвестиции в экономике Украины : монография / А. А. Бандурка, А. М. Бандурка, О. В. Носова. – Х. : Изд-во нац. ун-та внутр. дел, 2004. – 448 с.
4. **Вдовенко Л. А.** Банковское кредитование субъектов аграрной сферы: проблемы и пути решения / Л. А. Вдовенко, О. С. Вдовенко // Российский Академический журнал. – 2014. – № 1. – Том 27. – С. 30–32.
5. **Вильямсон О. И.** Экономические институты капитализма. Фирмы, рынки, «отношенческая» контрактация / О. И. Вильямсон / Науч. ред. и вступ. статья В. С. Каткало. – Спб. : Лениздат; CEV Press, 1996. – 702 с.

6. Вольчик В. В. Эволюция институтов постиндустриальной экономики в контексте дихотомии Веблена / В. В. Вольчик // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2008. – Т. 6. – № 2. – С. 53–65.

7. Галеева Л. Е. Развитие институциональной среды банковского кредитования малого бизнеса / Л. Е. Галеева, Е. И. Максимчук // Экономические науки. – 2012. – № 11. – С. 1534–1538.

8. Гриценко А. А. Институциональная архитектура как методология практического совершенствования социально-экономического устройства общества / А. А. Гриценко // Постсоветский институционализм: десять лет спустя : монография : в 2-х т. / Под ред. В. В. Дементьева, Р. М. Нуреева. – Т. 1. – Донецк : ГВУЗ «ДонНТУ», 2013. – С. 122–141.

9. Дегтярева С. В. Становление институциональной системы экономики и институциональные изменения / С. В. Дегтярева // Научные труды Донецкого национального технического университета. Серия: Экономическая. – Донецк : ДонНТУ, 2007. – Выпуск 31-1 (117). – С. 70–73.

10. Дементьев В. В. Почему Украина не инновационная держава: институциональный анализ / В. В. Дементьев, В. П. Вишневецкий // Journal of Institutional Studies (Журнал институциональных исследований). – Т. 2. – № 2. – С. 36–42.

11. Кузьминов Я. И. Курс институциональной экономики. Институты, сети, трансакционные издержки. Контракты / Я. И. Кузьминов, К. Я. Бендукидзе, М. М. Юдкевич. – М. : Изд. Дом ГУ ВШЭ, 2006. – 442 с.

12. Носова О. В. Институциональные подходы к исследованию переходной экономики / О. В. Носова // Экономическая теория. – 2006. – № 2. – С. 25–36.

13. Нуреев Р. М. Формирование постсоветского институционализма // Постсоветский институционализм : монография / Под ред. Р. М. Нуреева, В. В. Дементьева. – Донецк : Каштан, 2005. – С. 446–479.

14. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / За ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2012. – 182 с.

15. Силова Е. С. Качество институциональной среды и его влияние на экономический рост : автореф. дисс. ... канд. эконом. наук : 08.00.01 / Е. С. Силова ; Челябинский государственный университет. – Челябинск, 2007. – 20 с.

16. Степанова О. А. Институциональная среда, российский вариант: формирование институциональной среды транзитивной экономики / О. А. Степанова, Л. А. Алтынникова, Е. И. Минакова, И. В. Кузнецова // Российское предпринимательство. – 2009. – № 1. – Вып. 2. – С. 36–39.

17. Тарасевич В. Н. О триединой субстанции и тайне институтов / В. Н. Тарасевич // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. – Випуск 40-2. – Донецк : ДонНТУ, 2011. – 302 с.

18. Тетянко Н. А. Проблемы финансового обеспечения та сучасний стан кредитування підприємств АПК, шляхи їх вирішення з використанням закордонного досвіду в умовах євроінтеграції / Н. А. Тетянко // Матеріали міжнародної заочної наукової конференції «Актуальні проблеми сучасної науки. Економіка», 21–23 листопада 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.int-konf.org>

19. Радаев В. В. Новый институциональный подход и деформализация правил в российской экономике / В. В. Радаев. – М. : ГУ-ВШЭ, 2001. – 42 с.

20. Яременко О. Л. Переходные процессы в экономике Украины: институциональный аспект / О. Л. Яременко. – Харьков : Основа, 1997. – 182 с.

Научный руководитель – Носова О. В., доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой экономики и финансов ХНУВД

REFERENCES

- Arkhieriev, S. I. "Griadushchiy posttransformatsionnyy krizis i zadachi institutsionalnoy teorii" [The coming post transformational crisis and the problem of institutional theory]. In *Postsovet-skiy institutsionalizm: desiat let spustia*, 104-121. Donetsk: GVUZ «DonNTU», 2013.
- Bandurka, A. A., Bandurka, A. M., and Nosova, O. V. *Inostran-nye investitsii v ekonomike Ukrainy* [Foreign investment in Ukraine's economy]. Kharkiv: Izd-vo KhNUVD, 2004.
- Degtiareva, S. V. "Stanovlenie institutsionalnoy sistemy ekonomiki i institutsionalnye izmeneniia" [The formation of the institutional system of the economy and institutional change]. *Nauchnye trudy Donetskogo natsionalnogo tekhnicheskogo univer-siteta. Seriya ekonomicheskaya*, no. 31-1 (117) (2007): 70-73.
- Dementev, V. V., and Vishnevskiy, V. P. "Pochemu Ukraina ne innovatsionnaya derzhava: institutsionalnyy analiz" [Why Ukraine is not innovative power: institutional analysis]. *Journal of Institutional Studies*, vol. 2, no. 2: 36-42.
- Galiyeva, L. E., and Maksimchuk, E. I. "Razvitie institut-sionalnoy sredy bankovskogo kreditovaniia malogo biznesa" [The development of the institutional environment of bank lending to small businesses]. *Ekonomicheskie nauki*, no. 11 (2012): 1534-1538.
- Gritsenko, A. A. "Institutsionalnaya arkhitektonika kak met-odologiya prakticheskogo sovershenstvovaniia sotsialno-ekonom-icheskogo ustroystva obshchestva" [Institutional architectonics as a practical methodology for improving the socio-economic struc-ture of society]. In *Postsovet-skiy institutsionalizm: desiat let spustia*, 122-141. Donetsk: GVUZ «DonNTU», 2013.
- Kuzminov, Ya. I., Bendukidze, K. Ya., and Yudkevich, M. M. *Kurs institutsionalnoy ekonomiki. Instituty, seti, transaktsionnye izder-zhki. Kontrakty* [Course of Institutional Economics. Institutions, net-works, transaction costs. Contracts]. Moscow: ID GU VShE, 2006.
- Nosova, O. V. "Institutsionalnye podkhody k issledovaniyu perekhodnoy ekonomiki" [Institutional approaches to the study of transition economy]. *Ekonomicheskaya teoriya*, no. 2 (2006): 25-36.
- Nureev, R. M. "Formirovaniye postsovet-skogo institutsional-izma" [The formation of the post-Soviet institutionalism]. In *Post-sovet-skiy institutsionalizm*, 446-479. Donetsk: Kashtan, 2005.
- Radaev, V. V. *Novyy institutsionalnyy podkhod i deformal-izatsiya pravil v rossiyskoy ekonomike* [A new institutional approach and deformalization rules in the Russian economy]. Moscow: GU-VShE, 2001.
- Strategichniy napriamy rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku* [Strategic directions of development of agri-culture of Ukraine till 2020]. Kyiv: NNTs «IAE», 2012.
- Silova, E. S. "Kachestvo institutsionalnoy sredy i ego vliianie na ekonomicheskyy rost" [The quality of the institutional environ-ment and its impact on economic growth]. *Avtoref. diss. ... kand. ekonom. nauk*: 08.00.01, 2007.
- Stepanova, O. A. et al. "Institutsionalnaya sreda, rossiyskiy variant: formirovaniye institutsionalnoy sredy tranzitivnoy ekonomiki" [Institutional Environment, the Russian version: the formation of the institutional environment of transitive economy]. *Rossiyskoe predprinimatel'stvo*, vol. 2, no. 1 (2009): 36-39.
- The assessment of the agriculture and the rural development sectors in the Eastern countries. Ukraine. The European Union neigh-bourhood programme*: FAO, 2012.
- Tarasevich, V. N. "O tryednoy substantzii i tayne institutov" [On the substance, and the mystery of the triune institutions]. *Nau-kovi pratsi Donetskoho natsionalnogo tekhnicheskoho universytetu. Seriya ekonomichna*, no. 40-2 (2011).
- Tetianko, N. A. "Problemy finansovoho zabezpechennia ta suchasnyi stan kredytuvannia pidpriemstv APK, shliakhy ikh vyrishennia z vykorystanniam zakordonnoho dosvidu v umovakh ievrointehratsii" [Problems of financial support and current state lending APC solutions using foreign experience in terms of integra-tion]. <http://www.int-konf.org>
- Volchik, V. V. "Evolutsiia institutov postindustrialnoy ekono-miki v kontekste dikhotomii Veblena" [The evolution of the insti-tutions in the context of a post-industrial economy dichotomy of Veblen]. *Ekonomicheskyy vestnik Rostovskogo gosuniversiteta*, vol. 6, no. 2 (2008): 53-65.
- Viliamson, O. I. *Ekonomicheskie instituty kapitalizma. Firmy, rynki, «otnoshencheskaia» kontraktatsiia* [Economic Institutions of Capitalism. Firms, Markets, "relational" contracting]. St. Petersburg: Lenizdat; CEV Press, 1996.
- Vdovenko, L. A., and Vdovenko, O. S. "Bankovskoe kredito-vanie subektov agrarnoy sfery: problemy i puti resheniia" [Bank lending to the agrarian sphere: problems and solutions]. *Rossiyskiy Akademicheskyy zhurnal*, vol. 27, no. 1 (2014): 30-32.
- Yaremchenko, O. L. *Perekhodnye protsessy v ekonomike Ukrainy: institutsionalnyy aspekt* [Transients in the Ukrainian economy: the institutional aspect]. Kharkiv: Osnova, 1997.

ОБҐРУНТУВАННЯ ПОКАЗНИКІВ ОЦІНКИ ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРНИХ БІРЖ З РЕАЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

© 2015 ВІННИЧЕНКО О. В.

УДК 339.127

Вінниченко О. В. Обґрунтування показників оцінки діяльності товарних бірж з реалізації сільськогосподарської продукції

У статті визначено основні показники діяльності товарної біржі, що дає можливість аналізувати, прогнозувати та приймати управлінські рішення як керівництву самих бірж, так і потенційним та існуючим клієнтам, які беруть участь у біржових торгах. На першому етапі було обрано дев'ять показників, які характеризують діяльність товарних бірж на ринку зерна. На другому етапі обрані показники оцінюються. Аби встановити, який з показників (група показників) є найбільш значущим з точки зору результатів роботи товарної біржі, було визначено міру впливу кожного показника на кінцевий результат. Було отримано результати, які свідчать про те, що обсяг біржової торгівлі, кількість та вартість укладених контрактів найбільш суттєво характеризують діяльність товарних бірж в Україні на ринку зерна і можуть бути використані для оцінки результатів їх роботи.

Ключові слова: товарна біржа, обсяг біржової торгівлі, кількість укладених контрактів, обсяг біржової торгівлі зерном.

Рис.: 2. Табл.: 2. Формул.: 5. Бібл.: 7.

Вінниченко Олена Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та кредиту, Харківський національний університет будівництва та архітектури (вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна)

E-mail: vi_a_vi@mail.ru

УДК 339.127

UDC 339.127

Винниченко А. В. Обоснование показателей оценки деятельности товарных бирж по реализации сельскохозяйственной продукции

В статье определены основные показатели деятельности товарной биржи, что дает возможность анализировать, прогнозировать и принимать управленческие решения как руководству самих бирж, так и потенциальным и существующим клиентам, которые участвуют в биржевых торгах. На первом этапе было выбрано девять показателей, характеризующих работу товарных бирж на рынке зерна. На втором этапе выбранные показатели оцениваются. Для того, чтобы установить, какой из показателей (группа показателей) является наиболее значимым с точки зрения результатов работы товарной биржи, была определена мера влияния каждого показателя на конечный результат. Полученные результаты говорят о том, что объем биржевой торговли, количество и стоимость заключенных контрактов наиболее существенно характеризуют деятельность товарных бирж в Украине на рынке зерна и могут быть использованы для оценки результатов их работы.

Ключевые слова: товарная биржа, объем биржевой торговли, количество заключенных контрактов, биржевая торговля зерном.

Рис.: 2. Табл.: 2. Формул.: 5. Библ.: 7.

Винниченко Алена Викторовна – кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и кредита, Харьковский национальный университет строительства и архитектуры (ул. Сумская, 40, Харьков, 61002, Украина)

E-mail: vi_a_vi@mail.ru

Vynnychenko O. V. Substantiating the Indicators for Evaluating the Activities of Commodity Exchanges for Sale of Agricultural Products

The article determines the main indicators of the commodity exchange activity that provides the ability to analyze, prognosticate and make managerial decisions as to leadership of the exchanges, so to potential and existing customers who participate in the exchange auctions. In the first stage nine indicators were selected, characterizing the work of commodity exchanges in the grain market. In the second stage the selected indicators were evaluated. To determine, which of the indicators (group of indicators) is the most significant in terms of results of the commodity exchange activity, the extent of impact on the final result has been identified for each indicator. The results obtained indicate that the exchange trade volume, number and value of concluded contracts can the most significantly characterize the activities of commodity exchanges in Ukraine in the grain market and can be used to evaluate the results of their activities.

Key words: commodity exchange, exchange trade volume, number of concluded contracts, exchange trade with grain.

Pic.: 2. Tabl.: 2. Formulae: 5. Bibl.: 7.

Vynnychenko Olena V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Finance and Credit, Kharkiv National University of Construction Engineering and Architecture (vul. Sumyska, 40, Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: vi_a_vi@mail.ru

Реформування агропромислового комплексу належить до найбільш складних і важливих соціально-економічних перетворень в Україні. Проте одним із слабких місць системи економічних стосунків, що формується, у сільському господарстві є нерозвиненість інфраструктури даного ринку.

Питанням розвитку інфраструктури АПК приділено увагу в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, зокрема: П. Гайдучького, Б. Губського, П. Саблука, В. Семенової, В. Ключач, М. Міщенко, І. Сивкача, В. Ткаченко та ін. Однак питання оцінки діяльності товарних бірж залишаються недостатньо дослідженими та потребують проведення подальших досліджень.

Отже, мета статті полягає в обґрунтуванні комплексу показників оцінки діяльності товарних бірж з реалізації сільськогосподарської продукції.

Товарна біржа являє собою організований ринок і є регульованим каналом реалізації продукції. Впровадження та розширення саме біржової торгівлі в Україні сприятиме: прискоренню реалізації продукції; скороченню кількості посередницьких структур, ціннові прозорості на ринку в цілому.

Подальший розвиток біржового товарного ринку та розширення біржової торгівлі обумовлюють необхідність аналізу й оцінки показників, які характеризують роботу товарної біржі. Товарні біржі мають свою специфіку роботи (є неприбутковими організаціями) і систему показників, яка застосовується для аналізу діяльності звичайних підприємств (в основному заснована на аналізі прибутку і рентабельності), неможливо застосовувати до товарних бірж. Визначення ключових показників у роботі товарної біржі дає можливість ана-

лізувати, прогнозувати і приймати різні управлінські рішення як керівництву бірж, так і потенційним та існуючим клієнтам, які беруть участь у біржових торгах. Роботу товарної біржі можна оцінювати за багатьма показниками. Пропонований нижче підхід включає два етапи: 1) визначення набору показників, які характеризують роботу товарної біржі; 2) вибір найбільш значущих показників.

На першому етапі оцінки роботи товарної біржі всі показники умовно можна розділити на дві групи – кількісні та якісні. Для комплексної оцінки необхідно враховувати як кількісні, так і якісні показники. Кількісні показники визначаються на основі даних статистичної звітності. При роботі з якісними показниками слід враховувати, що вони важче піддаються формалізації, і, як наслідок, виникають труднощі з визначенням методів їх виміру. У зв'язку з цим найбільш прийнятним методом вибору і оцінки якісних показників є експертні методи. Так, на основі експертної оцінки обрано дев'ять показників: 1) вартість укладених контрактів (грн); 2) кількість укладених контрактів (од.); 3) вартість внутрішніх контрактів (грн); 4) кількість торгів, на яких укладені контракти (од.); 5) обсяг біржової торгівлі (т); 6) місце розташування біржі; 7) кількість акредитованих брокерів на біржі (осіб); 8) вартість послуг біржі (грн); 9) період роботи біржі на ринку (роки).

Розглянемо детально кожен показник.

1. *Вартість укладених контрактів* – один з тих кількісних показників, які характеризують роботу товарної біржі. Обсяги, у вартісному вираженні, запропонованої продукції та укладених контрактів наведено на рис. 1 [2, 3, 4].

Впродовж 2010–2012 рр. постійно збільшувалися обсяги біржових торгів у вартісному вираженні. Це було пов'язано не лише із загальним збільшенням кількості проданої продукції, але і з підвищенням цін на дану продукцію. Загальна вартість укладених у 2013 р. на біржах контрактів склала біля 20 млрд грн.

2. *Кількість укладених контрактів* – це показник, який певною мірою відображає ділову активність учасників біржових торгів. Зважаючи на відсутність стандартних контрактів на товарних біржах, за їх кількістю можна судити про кількість учасників, оскільки продавець продукції виставляє на торги не певну кількість стандартних контрактів, а, як правило, контракти мають індивідуальний характер і значно відрізняються за обсягами товару.

3. *Вартість внутрішніх контрактів* – цей показник було обрано у зв'язку з тим, що судити про реальний стан внутрішнього біржового ринку можливо лише виходячи зі статистичної інформації безпосередньо за результатами торгів на внутрішньому ринку. Експортні контракти підлягають реєстрації на біржі, тобто в такому разі біржа тільки реєструє контракт. Визначити, на якій біржі ведеться більш активна торгівля, можна лише за внутрішніми контрактами. Велика кількість контрактів для внутрішнього ринку укладається на невеликі обсяги продукції (у середньому від 10 до 100 т), тоді як експортні контракти при меншій загальній їх кількості укладаються на великі обсяги продукції.

4. *Кількість торгів, на яких укладено контракти*. Цей показник свідчить про активність учасників біржової торгівлі. В Україні велика кількість бірж, частина з яких не проводить системно біржові торги, а також є такі що не здійснюють практичну діяльність (рис. 2).

Отже, менше 50% від загальної кількості зареєстрованих бірж здійснюють практичну діяльність. Крім того, на товарній біржі не завжди по результатах торгів укладаються контракти. За даними Держкомстату України, коефіцієнт ліквідності (співвідношення між пропозицією і купівлею) укладених контрактів склав: у 2012 р. – 98,9%, у 2013 р. – 84,7%.

5. *Обсяг біржової торгівлі*. Цей показник слід враховувати, оскільки обсяги продажу в натуральному вираженні характеризують реальний товарооборот. Обсяг біржової реалізації є одним з тих показників, які впливають на таку ключову функцію товарної біржі, як ціно-

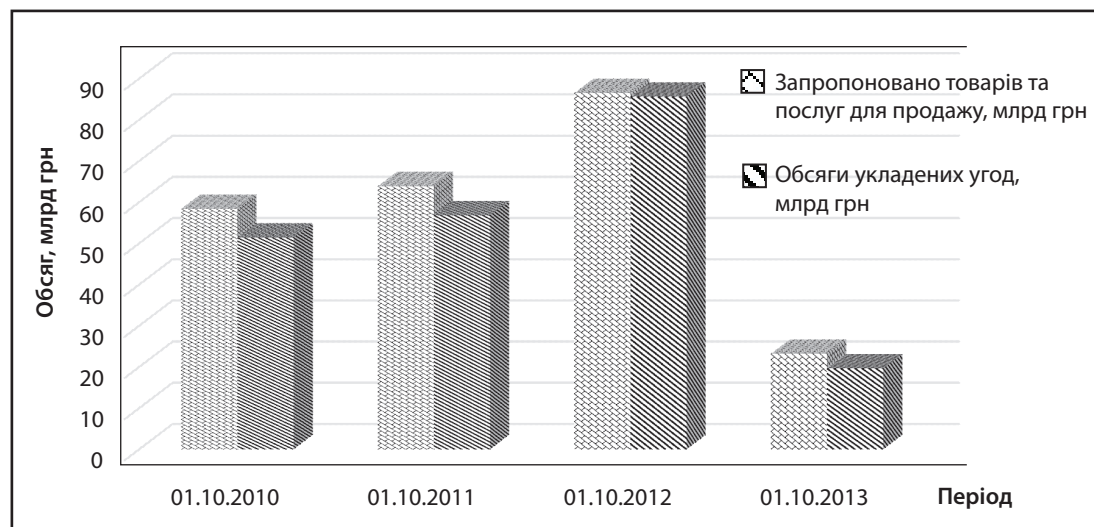

Рис. 1. Обсяги запропонованих та укладених угод на біржах в Україні [2, 3, 4]

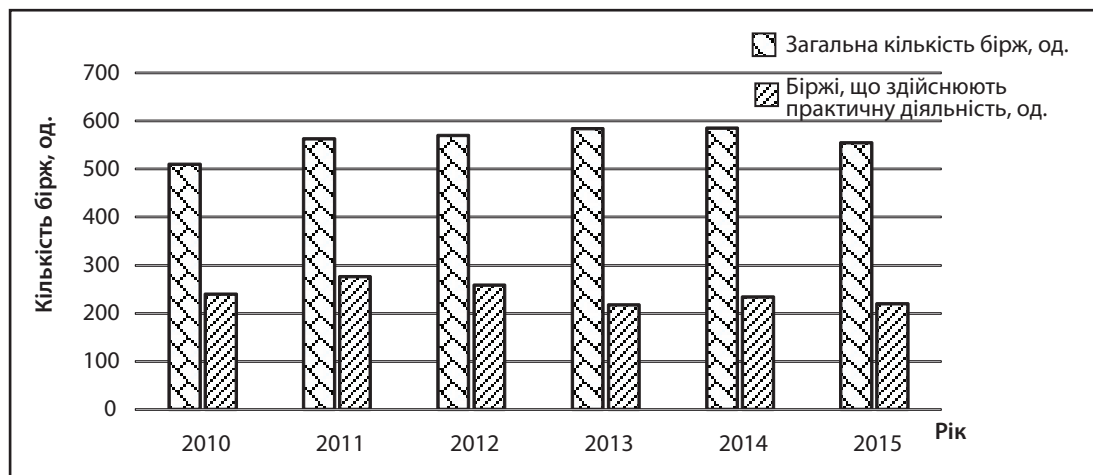

Рис. 2. Кількість бірж, що здійснюють практичну діяльність та загальна кількість бірж в Україні

утворення і страхування ризиків товаровиробників від непередбаченої зміни цін.

На думку П. І. Гайдучього [1], у сфері організації і забезпечення прозорості ринку однією з необхідних умов є розширення біржової торгівлі до рівня 10–15% від загального товарообороту зерна.

Автори [7] вказують на те, що однією з функцій товарної біржі є визначення рівня цін товарів і страхування виробників від коливання ціни на зерно. Способом досягнення даної функції є забезпечення проходження через біржі не менш як 30–40% товарного зерна.

6. *Місце розташування біржі.* Даний показник було обрано як один з тих, що характеризують роботу товарних бірж. Це пов'язано з тим, що при виборі тієї або іншої товарної біржі потенційний клієнт враховує зручність розташування даної біржі.

Зараз товарні біржі працюють у всіх регіонах України. Лише в Харківській області, за даними Держкомстату України, зареєстровано 33 біржі, вісім з яких – це товарно-сировинні біржі.

7. *Кількість акредитованих брокерів на біржі.* Згідно з чинним законодавством укладати контракти в біржовому залі можуть брокери від імені та за дорученням клієнта. Кожна брокерська фірма сама визначає, на якій біржі вона працюватиме. Вибір обумовлений низкою критеріїв, і, як результат, за кількістю зареєстрованих брокерських фірм можна судити про інтерес професійних учасників до даного біржового майданчика. На біржах кількість зареєстрованих брокерів коливається від 10 до понад 100 фірм (на Київській Аграрній біржі). Невелика кількість брокерів свідчить про незначний інтерес з боку брокерських фірм до торгівлі на даному торговельному майданчику.

8. *Вартість послуг біржі.* Даний показник було обрано тому, що оплата біржового збору і комісійної винагороди брокерові збільшує витрати, пов'язані з реалізацією або придбанням продукції для клієнтів біржі.

Кожна біржа встановлює свої тарифи на послуги, що надаються. На законодавчому рівні регулюється вартість біржових послуг на експортні контракти (0,001% від вартості контракту). На внутрішні контракти кожна біржа встановлює різні тарифи. На сьогоднішній день

можна виділити три підходи до оплати послуг біржі: 1) залежно від обсягу контракту в натуральних одиницях; 2) фіксована сума; 3) відсоток від суми контракту. У першому випадку біржа встановлює шкалу, відповідно до якої визначається вартість біржових послуг. У другому випадку встановлюється сума незалежно від розміру контракту, вона однакова для всіх контрактів. У третьому випадку із збільшенням вартості контракту збільшується розмір платежу.

9. *Період роботи біржі на ринку.* При виборі клієнтом товарної біржі враховується такий чинник, як час роботи біржі на ринку. Цей показник частково характеризує її стабільність, репутацію, а також досвід роботи в даній галузі.

Перша біржа в Україні почала свою роботу 11 грудня 1990 р. в м. Києві. Це була Універсальна товарна біржа. Другою стала Харківська товарна біржа.

На другому етапі оцінки роботи товарної біржі вибрані показники оцінюються. Аби встановити, який з показників (група показників) є найбільш значущими з точки зору результатів роботи товарної біржі, слід визначити міру впливу кожного показника на кінцевий результат. З цією метою можна застосувати метод аналізу ієрархій (MAI) [6].

В основі оцінки за MAI лежать експертні думки відносно міри важливості показників, отримані в результаті їх парних порівнянь з подальшою кваліметричною оцінкою за 9-бальною шкалою.

Результати думок вносяться в таблицю, що по суті є квадратною додатною зворотно-симетричною матрицею. Власний вектор такої матриці є вектором експертних переваг. Власне його значення дозволяє оцінити здійсненість умови транзитивності, або міру узгодженості експертних думок [6].

Результати експертних думок щодо показників, які описані вище і становлять зміст робіт на другому етапі, подано в табл. 1.

Наступним кроком здійснюється обробка табл. 1 з метою отримання вектора пріоритетів порівнюваних об'єктів. Завдання зводиться до обчислення головного власного вектора, який після нормалізації стає вектором пріоритетів.

Оцінка пріоритетів показників, які характеризують роботу товарної біржі

Показник	Кількість укладених контрактів	Вартість укладених контрактів	Вартість внутрішніх контрактів	Кількість торгів, на яких укладено контракти	Обсяг біржової торгівлі зерном	Місце розташування біржі	Кількість акредитованих брокерів, осіб	Вартість біржових послуг	Період роботи на ринку
Кількість укладених угод	1	5	3	5	1/5	4	5	5	5
Вартість укладених угод	1/5	1	5	3	1/5	5	5	7	3
Вартість внутрішніх контрактів	1/3	1/5	1	3	1/3	1/3	3	3	4
Кількість торгів, на яких укладено угоди	1/5	1/3	1/3	1	1/3	1/2	1/2	1/2	1/3
Обсяг біржової торгівлі зерном	5	5	3	3	1	7	7	7	7
Місце розташування біржі	1/4	1/5	3	2	1/7	1	5	2	7
Кількість акредитованих брокерів	1/5	1/5	1/3	2	1/7	1/5	1	1/3	1/3
Вартість біржових послуг	1/5	1/7	1/3	2	1/7	1/2	3	1	3
Період роботи на ринку	1/5	1/3	1/4	3	1/7	1/7	3	1/3	1

Компонента головного власного вектора обчислюється як середнє геометричне значень в рядку матриці [5]:

$$V_i = \sqrt[n]{\prod_{j=1}^n a_{ij}}, \quad (1)$$

де V_i – головний власний вектор матриці;

n – кількість елементів матриці;

$\prod_{j=1}^n$ – середньо геометричний добуток елементів

i -го рядка та j -го стовпця матриці.

Компонента вектора пріоритетів обчислюється як нормоване значення головного власного вектора [5]:

$$P_i = \frac{V_i}{\sum_{i=1}^n V_i}, \quad (2)$$

де $\sum_{i=1}^n V_i$ – сума головного власного вектора пріоритетів i -го рядка матриці.

Використовуючи дані табл. 1, визначаємо головний власний вектор за формулою (1) і вектор пріоритетів за формулою (2).

Спочатку знаходимо максимальне значення компоненти вектора пріоритетів ($\lambda_{\max}$) для оцінки відношення узгодженості, яке розраховується за формулою [6]:

$$\lambda_{\max} = \sum_{j=1}^n M_j \cdot P_j, \quad (3)$$

де $M_j = \sum_{i=1}^n a_{ij}$ – сума елементів i -го стовпця матриці;

P_j – вектор пріоритетів аналізованої матриці.

Використовуючи формулу (3) і дані табл. 2, визначаємо, що $\lambda_{\max} = 12,945$.

Як міру узгодженості розглядають два показники: індекс узгодженості (IU) та відношення узгодженості (BV).

Індекс узгодженості визначається [5]:

$$IU = \frac{\lambda_{\max} - n}{n - 1}, \quad (4)$$

де IU – індекс узгодженості;

$\lambda_{\max}$ – значення компоненти вектора пріоритетів.

На основі індексу узгодженості за формулою (4) для заданого порядку матриці обираємо випадковий індекс та розраховуємо відношення узгодженості [5]:

$$BV = \frac{IU}{BI}, \quad (5)$$

де BV – відношення узгодженості;

BI – випадковий індекс.

Для того, щоб оцінити, чи є отримане узгодження прийнятним, його порівнюють з випадковим індексом (BI). Останнім, у свою чергу, називають індекс узгодженості, розрахований для квадратної n -вимірної матриці, елементи якої згенеровані датчиком випадкових чисел, розподілених згідно з рівномірним законом для інтервалу значень: 1/9, 1/8, 1/7, 1/6, 1/5, 1/4, 1/3, 1/2, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9. Так, значення випадкового індексу для матриці дев'ятого порядку дорівнює 1,45.

Відповідно до формули (5) величина склала 0,17. Отриманий результат свідчить про хорошу узгодженість початкової матриці парних порівнянь.

Обчислення, виконані згідно з рекомендованими в роботі [5] алгоритмами, дозволили отримати такі погоджені між собою результати (табл. 2).

Таблиця 2

Розрахункові значення складових вектора пріоритетів для показників, що характеризують роботу товарних бірж в Україні

Показники, які характеризують роботу товарної біржі	Вектор пріоритетів
Кількість укладених контрактів, од.	0,2103
Вартість укладених контрактів, грн	0,1479
Вартість внутрішніх контрактів, грн	0,0674
Кількість торгів, на яких укладено контракти, од.	0,0359
Обсяг біржової торгівлі зерном, т	0,3384
Місце розташування біржі	0,0823
Кількість акредитованих брокерів, осіб	0,0275
Вартість біржових послуг, грн	0,0478
Період роботи на ринку, роки	0,0363

ВИСНОВКИ

Отримані результати говорять про те, що найбільш значущими показниками, які характеризують роботу товарної біржі, є обсяг біржової торгівлі, кількість укладених контрактів і вартість укладених контрактів. Таким чином, ці показники є найбільш значущими, і надалі їх можна використовувати як з метою аналізу та прогнозування діяльності товарних бірж в Україні, так і при прийнятті різноманітних управлінських рішень керівництвом та учасниками біржових торгів. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайдуцький П. І. Формування та розвиток аграрного ринку / П. І. Гайдуцький // Економіка АПК. – 2004. – № 3. – С. 4–15.

2. Експрес-випуск. Про діяльність бірж за 9 місяців 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

3. Експрес-випуск. Про діяльність бірж за 9 місяців 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

4. Експрес-випуск. Про діяльність бірж за 9 місяців 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

5. Лямец В. И. Системный анализ / В. И. Лямец, А. Д. Тевяшев. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – Х. : ХНУРЭ, 2004. – 448 с.

6. Саати Т. Принятие решений. Метод анализа иерархий / Т. Саати / Пер. с англ. – М. : Радио и связь, 1993. – 320 с.

7. Соловйов І. О. Біржова торгівля на шляху становлення ринку зерна / І. О. Соловйов, Ю. Є. Кирилов // Економіка АПК. – 2003. – № 2. – С. 124–127.

REFERENCES

"Ekspres-vypusk. Pro diialnist birzh za 9 misiatsiv 2010 r." [Express issue. The activities of exchanges for 9 months 2010]. <http://www.ukrstat.gov.ua>

"Ekspres-vypusk. Pro diialnist birzh za 9 misiatsiv 2011 r." [Express issue. The activities of exchanges for 9 months 2011]. <http://www.ukrstat.gov.ua>

"Ekspres-vypusk. Pro diialnist birzh za 9 misiatsiv 2013 r." [Express issue. The activities of exchanges for 9 months 2013]. <http://www.ukrstat.gov.ua>

Haidutskyi, P. I. "Formuvannia ta rozvytok aharnoho rynku" [The formation and development of the agricultural market]. *Ekonomika APK*, no. 3 (2004): 4-15.

Liamets, V. I., and Teviashev, A. D. *Sistemnyy analiz* [System analysis]. Kharkiv: KhNURE, 2004.

Saati, T. *Priniatie resheniy. Metod analiza ierarkhiy* [Making decisions. The method of analysis of hierarchies]. Moscow: Radio i sviaz, 1993.

Soloviov, I. O., and Kyrylov, Yu. Ye. "Birzhova torhivlia na shliakhu stanovlennia rynku zerna" [Exchange trading in the establishment of the grain market]. *Ekonomika APK*, no. 2 (2003): 124-127.

РОЗРАХУНОК ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ НОВИХ МЕТОДИК ОЦІНКИ ЯКОСТІ ДИКОРΟΣЛИХ ЯГІД ТА КУЛЬТИВОВАНИХ ГРИБІВ

© 2015 ОДАРЧЕНКО Д. М., ОДАРЧЕНКО А. М., СЕРГІЄНКО А. О.

УДК 006.83.003.13:634.7:635.8

Одарченко Д. М., Одарченко А. М., Сергієнко А. О. Розрахунок економічної ефективності впровадження нових методик оцінки якості дикорослих ягід та культивованих грибів

Метою статті є економічне обґрунтування доцільності впровадження в практику господарських підприємств нових методів оцінки якості дикорослих ягід та культивованих грибів. Для вирішення поставленої мети необхідно проаналізувати, з яких витрат буде складатися вартість запропонованих методів, розрахувати вартість нових методів і визначити економічний ефект від їх впровадження у практику підприємств. Для обґрунтування введення нових, швидких методів визначення потенційно небезпечних компонентів або невластивих компонентів ягід та грибів на практиці підприємств, вартість їх визначення в харчових продуктах була зіставлена з витратами на існуючі методи. Проведені розрахунки доводять доцільність використання розроблених методів контролю якості рідинних напівфабрикатів з ягід та грибів при проведенні оцінки їх якості. Додатковий прибуток на кожному експерименті складе 104 грн для ягід і 11 грн – для грибів, але витрати на придбання обладнання знизяться практично в 11 разів. Такий прибуток забезпечується завдяки відсутності реактивів і матеріалів для досліджень, а також необхідності використання складного обладнання та залучення висококваліфікованих фахівців.

Ключові слова: економічна ефективність, господарська діяльність, переробне підприємство, методи оцінки якості.

Табл.: 8. Бібл.: 13.

Одарченко Дмитро Миколайович – доктор технічних наук, доцент, професор кафедри товарознавства, управління якістю та екологічної безпеки, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Клочківська, 333, Харків, 61051, Україна)

E-mail: laboratory119@mail.ru

Одарченко Андрій Миколайович – доктор економічних наук, професор, декан факультету товарознавства і торговельного підприємництва, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Клочківська, 333, Харків, 61051, Україна)

E-mail: laboratory119@mail.ru

Сергієнко Аліна Олександрівна – асистент, кафедра товарознавства, управління якістю та екологічної безпеки, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Клочківська, 333, Харків, 61051, Україна)

E-mail: laboratory119@mail.ru

УДК 006.83.003.13:634.7:635.8

UDC 006.83.003.13:634.7:635.8

Одарченко Д. Н., Одарченко А. Н., Сергиенко А. А. Расчет экономической эффективности внедрения новых методик оценки качества ягод и культивируемых грибов

Целью статьи является экономическое обоснование целесообразности внедрения в практику хозяйственных предприятий новых методов оценки качества дикорастущих ягод и культивируемых грибов. Для решения поставленной цели необходимо проанализировать, из каких затрат будет состоять стоимость предложенных методов, рассчитать стоимость новых методов и определить экономический эффект от их внедрения в практику предприятий. Для обоснования введения новых, быстрых методов определения потенциально опасных компонентов или несвойственных компонентов ягод и грибов на практике предприятий, стоимость их определения в пищевых продуктах была сопоставлена с затратами на существующие методы. Проведённые расчёты доказывают целесообразность использования разработанных методов контроля качества жидкостных полуфабрикатов из ягод и грибов при проведении оценки их качества. Дополнительная прибыль на каждом эксперименте составит 104 грн для ягод и 11 грн – для грибов, но затраты на приобретение оборудования снизятся практически в 11 раз. Такая прибыль обеспечивается благодаря отсутствию реактивов и материалов для исследований, а также необходимости использования сложного оборудования и привлечения высококвалифицированных специалистов.

Ключевые слова: экономическая эффективность, хозяйственная деятельность, перерабатывающее предприятие, методы оценки качества.

Табл.: 8. Библ.: 13.

Одарченко Дмитрий Николаевич – доктор технических наук, доцент, профессор кафедры товароведения, управления качеством и экологической безопасности, Харьковский государственный университет питания и торговли (ул. Клочковская, 333, Харьков, 61051, Украина) **E-mail:** laboratory119@mail.ru

Одарченко Андрей Николаевич – доктор экономических наук, профессор, декан факультета товароведения и торгового предпринимательства, Харьковский государственный университет питания и торговли (ул. Клочковская, 333, Харьков, 61051, Украина) **E-mail:** laboratory119@mail.ru

Сергиенко Алина Александровна – ассистент, кафедра товароведения, управления качеством и экологической безопасности, Харьковский государственный университет питания и торговли (ул. Клочковская, 333, Харьков, 61051, Украина) **E-mail:** laboratory119@mail.ru

Odarchenko D. M., Odarchenko A. M., Sergienko A. A. Calculating the Economic Efficiency of the Introduction of New Methods for Evaluating Quality of Berries and Cultivated Mushrooms

The article is aimed at the economic substantiation of feasibility of introduction in the practice of economic enterprises of new methods for evaluating quality of wild berries and cultivated mushrooms. To address this objective, it is necessary to analyze what costs will be included in the value of the proposed methods, calculate the value of new methods and determine the economic effect from their introduction in the practice of enterprises. In order to substantiate the introduction of new, fast methods for determining the potentially hazardous or non-core components of berries and mushrooms in practice of enterprises, value of determining them in foods was associated with the cost of the current methods. The conducted calculations prove the usefulness of the elaborated methods for quality control of liquid semi-products from mushrooms and berries in evaluating their quality. Additional profit on each experiment will amount to 104 UAH for berries and 11 UAH – for mushrooms, but the costs for purchase of equipment will drop almost 11 times. Such profit is ensured due to the absence of reagents and materials for examination, as well as the need to use sophisticated equipment and involve highly qualified experts.

Key words: economic efficiency, economic activity, processing enterprise, methods for evaluating quality.

Tabl.: 8. Bibl.: 13.

Odarchenko Dmitry M. – Doctor of Sciences (Engineering), Associate Professor, Professor of the Department of Merchandising, Quality Control and Environmental Safety, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (vul. Klochkivska, 333, Kharkiv, 61051, Ukraine) **E-mail:** laboratory119@mail.ru

Odarchenko Andrii M. – Doctor of Science (Economics), Professor, Dean of the Faculty Merchandising and Trading Business, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (vul. Klochkivska, 333, Kharkiv, 61051, Ukraine) **E-mail:** laboratory119@mail.ru

Sergienko Alina A. – Assistant, Department of Merchandising, Quality Control and Environmental Safety, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (vul. Klochkivska, 333, Kharkiv, 61051, Ukraine) **E-mail:** laboratory119@mail.ru

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

ЕКОНОМІКА

В умовах зростаючої конкуренції споживачі починають бути більш вимогливими до продукції, при цьому актуальними стають питання якості запропонованих товарів, регулювання якої забезпечується не тільки державними стандартами та процедурою сертифікації відповідності, але й споживчим правом.

Основне завдання, яке стоїть в сучасних умовах перед фахівцями товарознавчої галузі – випуск безпечної та якісної продукції для споживача. Але основні зусилля щодо контролю якості та безпечності харчових продуктів, спрямовані на контроль продукції рослинництва, досить тривалі, вимагають високого рівня підготовки фахівців та коштовного обладнання, апаратури, реактивів і може використовуватись тільки в спеціалізованих лабораторіях, що не завжди влаштовує виробництво. Тому актуальною проблемою сьогодні залишається ефективний контроль якості харчових продуктів. З огляду на це одним із пріоритетних напрямів сучасних фундаментальних і прикладних наукоємних технологій є створення та впровадження нових методів експрес-контролю, випробувань, оцінювання якості та безпечності продукції.

Для вирішення завдання швидкого та однозначного висновку щодо наявності/відсутності у продукції невластивих даному виду сировини або потенційно небезпечних речовин у роботі розроблено відповідні експрес-методи [1, 2]. Враховуючи те, що запропоновані методики є індикаторними та надають якісну інформацію про стан об'єкта дослідження, вони не підлягають стандартизації. Проте їх достовірність та точність підтверджені засобами сліпого експерименту та апробацією у промислових умовах.

Питанням щодо ролі різноманітних чинників в ефективності господарчої діяльності підприємств присвячено численні праці вітчизняних вчених. Білошкурським М. [3], Гуторовою І. [4], Бурлака О. [5] досліджено теоретичні та прикладні аспекти методології ефективності господарської діяльності в антикризовому управлінні підприємствами. У працях Вороніна О. [6], Гончарова В. [7], Г. Підлісецького, В. Товстопят [8], Борщ В. [9, 10] приділено увагу методикам, що можуть використовуватися для оцінки ефективності виробництва.

Таким чином, визначення економічних критеріїв запровадження нових підходів до оцінки якості є важливою запорукою ефективної діяльності підприємства.

Метою даної роботи є економічне обґрунтування доцільності впровадження у практику господарських підприємств нових методів оцінки якості дикорослих ягід та культивованих грибів. Для вирішення поставленої мети необхідно проаналізувати, з яких витрат буде складатися вартість запропонованих методів, розрахувати вартість нових методів та визначити економічний ефект від їх впровадження у практику підприємств.

Якість соків та фруктово-ягідної продукції – сукупність характеристик, які досліджуються аналітичними та описовими методами, що дозволяють відрізнити продукти один від одного, встановлювати їх походження. Для контролю якості при досліджуванні соків використовують Звід правил для оцінки якості фруктових та

овочевих соків Асоціації сокової промисловості Європейського Союзу (A.I.J.N).

Ягідні соки часто фальсифікують використанням соків більш дешевих видів ягід. Антоціани – це натуральні рослинні барвні речовини. Для кожного конкретного виду рослин якісний склад антоціанів дуже специфічний і залежить від сортових особливостей та умов вирощування ягід. Проте певні види ягід можуть містити однакові антоціани. Так, наприклад, ціанідин міститься в журавлині, сливі, чорній смородині. Для оцінки компонентного складу антоціанів застосовують високоефективну рідинну хроматографію (ВЕРХ-метод), за допомогою якого можна визначити якісний склад та кількісно оцінити кожний із компонентів антоціанового комплексу. Проте для точної ідентифікації даний метод потребує наявності великої кількості стандартних зразків, більшість з яких недоступні, а обладнання, що необхідне для проведення ВЕРХ, має високу вартість. До того ж, існуючі методи носять локальний характер, спрямовані на виявлення невластивих компонентів визначеного типу та не надають загальної оцінки якості сировини.

Зазначене свідчить про доцільність впровадження у практику господарської діяльності експрес-методу контролю якості продуктів переробки ягід, який може бути попередньо проведений, перш ніж застосовувати основні дослідження. Електрофізичний метод передбачає пропускання електромагнітного сигналу через досліджуваний зразок, вимірювання електромагнітних параметрів, встановлення залежності між ними, який відрізняється тим, що як електромагнітний параметр вимірюють електропровідність, тим самим визначають розведення рідкої фази (чи соку) водою, використання у виробництві інших видів ягід, тобто засвідчують автентичність (натуральність) соку. Основними перевагами методу є: точність, оперативність проведення, можливість вимірювання без зупинки виробничих процесів. За рахунок скорочення тривалості досліджень, використання уніфікованого апаратурного забезпечення запропонований експрес-метод оцінки якості є економічно доцільним як під час надання послуг з проведення лабораторного контролю якості продуктів переробки ягід, так і під час здійснення лабораторних досліджень у межах окремих харчових виробництв. Для обґрунтування доцільності впровадження у практику господарської діяльності розробленого експрес-методу визначення автентичності продуктів переробки дикорослих ягід порівнюємо вартість послуги з визначення антоціанів у ягідних соках за використання базової (існуючої) та запропонованої методики.

За діючими нормативними положеннями вартість послуг закладів та установ визначається на підставі повної собівартості послуг, а також з урахуванням витрат на розвиток закладу у межах встановленого рівня рентабельності [11, 12].

Під час розрахунку ми виходили з граничних норм часу на виконання робіт з визначення антоціанового складу у ягідних та фруктових соках, визначених діючими нормативними положеннями, а також даних про тривалість досліджень за використання розробленого

експрес-методу. Під час розрахунків враховано ступінь автоматизації, продуктивність обладнання, а також рівень кваліфікації виконавців робіт. Повна собівартість робіт встановлення вмісту антоціанів у ягідних та фруктових соках включає прямі матеріальні витрати, прямі витрати з оплати праці, інші прямі витрати, а також адміністративні витрати та непрямі витрати загального характеру. До складу прямих матеріальних витрат входить вартість матеріалів та хімічних реактивів, які використовуються під час виконання робіт з встановлення антоціанового складу соків. Перелік матеріалів і реактивів, які використовуються при виконанні даних досліджень, та їх вартість подано в *табл. 1*.

Прямі витрати на оплату праці включають заробітну плату та інші виплати робітникам, які надають послуги з визначення вмісту антоціанів у ягідних соках. Вихідна інформація та результати розрахунків подана в *табл. 2*.

Інші прямі витрати містять усі інші виробничі витрати, які можуть бути безпосередньо віднесені до конкретного об'єкта витрат, зокрема відрядження на соціальні заходи, витрати на утримання та експлуатацію устаткування, амортизаційні відрядження на основні засоби та нематеріальні активи виробничого призначення, плата за енергетичні ресурси, що використовуються для виконання робіт з визначення вмісту антоціанів у плодово-ягідних і овочевих соках тощо [13]. Зокрема, єдиний соціальний внесок прийнято на рівні 37,18% від витрат на оплату праці основного персоналу. Під час визначення амортизаційних відряджень враховано вартість обладнання, що використовують для дослідження вмісту антоціанів, діючі норми амортизації, річний фонд роботи обладнання та тривалість роботи обладнання для визначення антоціанів у соках (*табл. 3*).

Також до витрат на утримання обладнання включено інші витрати, пов'язані з придбанням та експлуатацією додаткового устаткування. Витрати прийнято на рівні 1,0% від вартості основного обладнання. Витрати на енергетичні ресурси та інші витрати, що пов'язані з організацією лабораторних досліджень якісного аналі-

зу рідинних напівфабрикатів (рідкої фази дикорослих ягід), прийнято на рівні 10,0% та 8,0% від основної заробітної плати основного персоналу відповідно. Під час розрахунків враховано витрати з виплати додаткової заробітної плати основному виробничому персоналу в розмірі 25,0% від основної заробітної плати. До складу загальновиробничих витрат включено витрати, пов'язані з обслуговуванням лабораторних досліджень, що визначаються виходячи з чисельності працівників за штатним розкладом; розраховані відповідно до законодавства амортизаційні відрядження на основні засоби та нематеріальні активи загальновиробничого призначення; витрати на пожежну та сторожову охорону об'єктів; витрати на опалення, водопостачання, освітлення, дезінфекцію, дератизацію виробничих приміщень; витрати на забезпечення охорони праці, дотримання вимог техніки безпеки, послуги інших підприємств, службові відрядження працівників; податки, збори, що входять до собівартості; інші витрати загальновиробничого характеру. Враховуючи практику функціонування лабораторій, дані витрати на рівні 60,0% від витрат на основну заробітну плату основного персоналу. Результати проведених розрахунків наведено в *табл. 4*.

До адміністративних витрат відносяться такі загальногосподарські витрати, спрямовані на обслуговування та управління підприємством: загальні корпоративні витрати (організаційні витрати, витрати на проведення річних зборів, представницькі витрати тощо); витрати на утримання основних засобів, інших матеріальних необоротних активів загальногосподарського використання (страхування майна, амортизація, ремонт, опалення, освітлення, водопостачання, водовідведення, охорона); винагороди за професійні послуги (юридичні, аудиторські, з оцінки майна тощо); витрати на зв'язок (поштові, телеграфні, телефонні, телекс, факс тощо); інші витрати загальногосподарського призначення. Дані витрати прийнято на рівні 80,0% від витрат на основну заробітну плату основного персоналу.

Таблиця 1

Вартість матеріалів та хімічних реактивів, які використовують під час аналізу рідинних напівфабрикатів (рідка фаза дикорослих ягід)

Метод оцінки	Матеріали та хімічні реактиви	Од. виміру	Кількість	Ціна, грн/л	Витрати, грн
Високоєфективна рідинна хроматографія (ВЕРХ)	Ацетонітрил «Кріохром» марки ОСЧ, сорт 1	мл	30	489,0	14,67
	Мурашина кислота (хч)	мл	20	174,0	3,48
	Разом	–	–	–	18,15
Електрофізичний метод	Відсутні	–	–	–	0

Таблиця 2

Витрати з виплати основної заробітної плати основному персоналу

Метод оцінки	Працівник	Тарифна ставка, грн	Витрати часу на оди- ницю робіт, год.	Витрати з виплати заробітної плати, грн
ВЕРХ	Асистент	13,5	3,75	50,6
Електрофізичний метод	Старший лаборант	11,5	2,5	28,75

Таблиця 3

Амортизаційні відрахування на основні засоби

Перелік основного обладнання Метод оцінки	ВЕРХ			Електрофізичний метод		
	Рідинний хроматограф Gilson зі спектрофотометричним детектором Holochroma	Хроматографічна колонка Hypersil 5мкм C18 (ODS) 250×4,6 мм	Разом	Центрифуга типу ОПн-8 УХЛ 4.2	Морозильна камера Whirl-pool	Разом
Кількість, од.	1	1	–	1	1	–
Ціна, грн	160950	3950	–	4000	3500	–
Вартість, грн	160950	3950	–	4000	3500	–
Норма амортизації, %	20	20	–	20	20	–
Річна сума амортизації, грн	32190	790	–	800	700	–
Тривалість роботи, год.	0,83	0,83	–	1	2	–
Амортизація, вкладена до собівартості послуг	9,46	0,23	9,69	0,28	0,50	0,78

Таблиця 4

Результати визначення вартості робіт з якісного аналізу рідинних напівфабрикатів (рідка фаза дикорослих ягід)
грн/одне дослідження

Назва статей калькуляції	ВЕРХ	Електрофізичний метод
Матеріали та сировина	18,2	0,0
Основна заробітна плата	50,6	28,8
Додаткова заробітна плата	12,65	7,2
Єдиний соціальний внесок	23,51	13,36
Витрати на утримання та експлуатацію обладнання	9,79	0,79
Витрати на енергію	5,06	2,88
Інші прямі витрати	4,1	2,3
Загальновиробничі витрати	30,4	17,3
Виробнича собівартість	154,3	72,5
Адміністративні витрати	40,5	23,0
Повна собівартість	194,8	95,5
Прибуток	9,74	4,8
Вартість послуги без ПДВ	204,54	100,3
ПДВ	40,9	20,1
Вартість з ПДВ	245,4	120,4

Загальна вартість робіт з визначення антоціанів у соках складається з показників собівартості, прибутку та податку на додану вартість. У розрахунках рентабельність прийнято на рівні 5,0% від собівартості, а податок на додану вартість – на рівні 20,0% (див. табл. 4).

Стосовно грибною продукції, то фальсифікація проявляється у змішуванні грибів різних видів, додавання речовин різної природи для певних технологічних цілей. Такі речовини можуть викликати різні захворювання, залежність та по-різному впливати на організм людини.

Виявлення таких речовин потребує високого рівня підготовки фахівців та коштовного обладнання, апаратури, реактивів і може використовуватись тільки в спеціалізованих лабораторіях, що не завжди влаштовує виробництво. Одним з таких методів, що дозволяє

комплексно (якісно та кількісно) дослідити наявність різних речовин, є газова хроматографія. Проте для точної ідентифікації даний метод потребує наявності великої кількості стандартних зразків, більшість з яких недоступні, а обладнання, що необхідне для його проведення, має високу вартість. Зазначене свідчить про доцільність впровадження у практику господарської діяльності експрес-методу контролю якості продуктів переробки грибів, який може бути попередньо проведений, перш ніж застосовувати основні дослідження.

Пропонований кріоскопічний метод передбачає порівняння отриманих результатів вимірювання з установленними закономірностями. Таке порівняння дозволить зробити якісний висновок про наявність тих чи інших речовин у складі продукту, що підлягає аналізу.

Основними перевагами методу є: точність, оперативність проведення, можливість вимірювання без зупинки виробничих процесів. За рахунок скорочення тривалості досліджень, використання уніфікованого апаратурного забезпечення пропонується експрес-метод оцінки якості є економічно доцільним як під час надання послуг з проведення лабораторного контролю якості продуктів переробки грибів, так і під час здійснення лабораторних досліджень у межах окремих харчових виробництв.

Для обґрунтування доцільності впровадження у практику господарської діяльності розробленого експрес-методу порівнюємо вартість послуги з використанням базової (існуючої) та пропонованої методики за аналогічним алгоритмом, як і для дикорослих ягід.

Перелік матеріалів і реактивів, які використовуються при виконанні даних досліджень, та їх вартість подано в табл. 5.

Вихідна інформація та результати розрахунків подані в табл. 6.

Результати розрахунку амортизаційних відрахувань для культивованих грибів наведено в табл. 7 (розрахунки проводилися за аналогічним алгоритмом, як і для дикорослих ягід).

Соціальний ефект від впровадження зазначеного методу полягає в меншій витраті часу та носить якісний характер при визначенні фальсифікації грибної продукції, що є сигналом для проведення кількісного визначення необхідних показників.

Результати розрахунків вартості робіт з якісного аналізу рідинних грибних напівфабрикатів наведено в табл. 8.

Загальна вартість робіт з визначення невластивих речовин у грибній продукції складається з показників собівартості, прибутку та податку на додану вартість. У розрахунках рентабельність прийнято на рівні 5,0% від собівартості, а податок на додану вартість – на рівні 20,0% (див. табл. 8).

ВИСНОВКИ

Проведені розрахунки доводять доцільність використання розробленого електрофізичного методу контролю якості рідинних напівфабрикатів при проведенні оцінки якості. Проведений аналіз економічної ефективності впровадження зазначеного методу показав, що вартість одного дослідження за використання нової методики (без ПДВ) становитиме 100,3 грн, що нижче порівняно з базовим методом (204,54 грн). До-

Таблиця 5

Вартість матеріалів та хімічних реактивів, які використовують під час аналізу рідинних напівфабрикатів (рідка фаза культивованих грибів)

Метод оцінки	Матеріали та хімічні реактиви	Од. виміру	Кількість	Ціна, грн/л	Витрати, грн
Газова хроматографія	Відсутні	–	–	–	0
Кріоскопічний метод	Відсутні	–	–	–	0

Таблиця 6

Витрати з виплати основної заробітної плати основному персоналу

Метод оцінки	Працівник	Тарифна ставка, грн	Витрати часу на одиницю робіт, год.	Витрати з виплати заробітної плати, грн
Газова хроматографія	Асистент	13,5	3,75	50,6
Кріоскопічний метод	Асистент	13,5	3,75	50,6

Таблиця 7

Амортизаційні відрахування на основні засоби

Перелік основного обладнання Метод оцінки	Рідинна хроматографія		Електрофізичний метод		
	Хроматограф газовий «Хроматек Кристал-5000»	Разом	Центрифуга типу ОПн-8 УХЛ 4.2	Морозильна камера Whirlpool	Разом
Кількість, од.	1	–	1	1	–
Ціна, грн	82250	–	4000	3500	–
Вартість, грн	82250	–	4000	3500	–
Норма амортизації, %	20	–	20	20	–
Річна сума амортизації, грн	16450	–	800	700	–
Тривалість роботи, год.	0,83	–	1	2	–
Амортизація, включена до собівартості послуг	9,68	9,68	0,28	0,50	0,78

Результати визначення вартості робіт з якісного аналізу рідинних напівфабрикатів (рідка фаза культивованих грибів) грн/одне дослідження

Назва статей калькуляції	Газова хроматографія	Кріоскопічний метод
Матеріали та сировина	0,0	0,0
Основна заробітна плата	50,6	50,6
Додаткова заробітна плата	12,65	12,65
Єдиний соціальний внесок	23,51	23,51
Витрати на утримання та експлуатацію обладнання	9,78	0,78
Витрати на енергію	5,06	5,06
Інші прямі витрати	4,1	4,1
Загальновиробничі витрати	30,4	30,4
Виробнича собівартість	136,1	127,1
Адміністративні витрати	40,5	40,5
Повна собівартість	176,6	167,6
Прибуток	8,58	8,38
Вартість послуги без ПДВ	185,2	175,9
ПДВ	36,0	35,0
Вартість з ПДВ	221,2	210,9

датковий прибуток на кожному дослідженні становитиме 104,24 грн.

Проведений аналіз економічної ефективності впровадження кріоскопічного методу ідентифікації культивованих грибів показав, що вартість одного дослідження за використання нової методики (без ПДВ) становитиме 210 грн, що нижче порівняно з базовим методом (221 грн). Додатковий прибуток на кожному дослідженні становитиме 11 грн, а витрати на придбання обладнання менше майже в 11 разів. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Одарченко Д. М. Контроль якості ягідної плазми за електрофізичними властивостями / Д. М. Одарченко, А. І. Кудряшов, С. В. Штих, О. О. Сюсель // Прогресивні техніка та технології харчових виробництв ресторанного господарства і торгівлі : зб. наук. пр. / Харк. держ. ун-т харч. та торг. – Х., 2012. – Вип. 1 (15). – С. 335–343.
2. Одарченко Д. М. Використання кріоскопічних характеристик для ідентифікації культивованих грибів / Д. М. Одарченко, А. О. Бабіч, М. С. Одарченко, С. В. Штих // Вісник національного технічного університету «ХПІ» : зб. наук. пр. / НТУ «ХПІ». – Х., 2012. – № 68 (974). – С. 188–190.
3. Білошкурський М. В. Методологія оцінки ефективності господарської діяльності в антикризовому управлінні підприємствами : монографія / М. В. Білошкурський. – Умань : Видавець Сочінський, 2010. – 180 с.
4. Гуторова І. В. Конкуренція як економічна категорія та її особливості в аграрному секторі економіки / І. В. Гуторова // Вісник ЖДТУ. Серія «Економічні науки». – 2010. – № 3(53). – С. 46–50.
5. Бурлака О. П. Теоретичні основи конкурентоспроможності аграрного підприємства / О. П. Бурлака // Технологічний аудит і резерви виробництва. – 2011. – № 2(2). – С. 24–27.
6. Воронін О. Методика визначення узагальнюючого показника економічної ефективності виробництва / О. Воронін // Економіст. – 2007. – № 4 (246). – С. 57–62.
7. Гончаров В. М. Ефективність праці в контексті становлення ринкової економіки в Україні: проблеми та концепція

вдосконалення / В. М. Гончаров // Економіст. – 2007. – № 8 (250). – С. 10–13.

8. Підлісецький Г. Економічні проблеми технічного забезпечення сільського господарства / Г. Підлісецький, В. Товстопят // Економіка України. – К, 2008. – № 11. – С. 81–87.

9. Борщ В. І. Аналітичний інструментарій оцінки ефективності систем управління підприємством в інноваційній економіці / В. І. Борщ // Праці Одеського політехнічного університету. – Одеса, 2012. – Вип. 2 (39). – С. 318–325.

10. Borschch, V. I. Effectiveness appraisal of the company's managerial activity by competences / V. I. Borschch // Економічний форум. – 2014. – № 1. – С. 112–117.

11. Круглякова Г. В. Коммерческое товароведение продовольственных товаров / Г. В. Круглякова, Г. К. Кругляков. – М. : Дашков и К, 2002. – 496 с.

12. Hardenburg, R. E. The commercial storage of fruits, vegetables, and florist and nursery stocks / R. E. Hardenburg, A. E. Wataha, C. Y. Wang // Agriculture Handbook, Nr 66. – Washington : USDA, 1990. – 130 p.

13. Економіка підприємства: підручник для вузів / Під ред. проф. В. Я. Горфинкеля, проф. В. А. Швандера. – 4-е вид., перероб. і доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 670 с.

REFERENCES

- Biloshkurskyi, M. V. *Metodolohiia otsinky efektyvnosti hospodarskoi diialnosti v antykrizovomu upravlinni pidpriemstvamy* [Methodology for evaluating the effectiveness of economic activity in crisis management]. Uman: Vydavets Sochinskyi, 2010.
- Burlaka, O. P. "Teoretychni osnovy konkurentospromozhnosti ahrarnoho pidpriemstva" [Theoretical Foundations of competitiveness of the agricultural enterprise]. *Tekhnolohycheskyi audyt y rezervy proyzvodstva*, no. 2 (2) (2011): 24–27.
- Borschch, V. I. "Analiticheskiy instrumentariy otsenki effektivnosti sistem upravleniya predpriyatiyem v innovatsionnoy ekonomike" [Analytical tools for assessing the effectiveness of enterprise management systems in the innovation economy]. *Pratsi Odeskoho politekhnichnoho universytetu*, no. 2 (39) (2012): 318–325.
- Borschch, V. I. "Effectiveness appraisal of the company's managerial activity by competences". *Ekonomichnyi forum*, no. 1 (2014): 112–117.

Ekonomika pidpriemstva [Business Economics]. Moscow: YuNITI-DANA, 2004.

Honcharov, V. M. "Efektivnist pratsi v konteksti stanovlennia rynkovoi ekonomiky v Ukraini: problemy ta kontseptsiiia vdoskonalennia" [Efficiency measures in the context of a market economy in Ukraine: problems and concept development]. *Ekonomist*, no. 8 (250) (2007): 10-13.

Hutorova, I. V. "Konkurentsiia yak ekonomichna katehoriia ta yii osoblyvosti v ahroному sektori ekonomiky" [Competition as an economic category and its features in the agricultural sector]. *Visnyk ZhDTU. Seriiia «Ekonomichni nauky»*, no. 3 (53) (2010): 46-50.

Hardenburg, R. E., Watada, A. E., and Wang, C. Y. "The commercial storage of fruits, vegetables, and florist and nursery stocks" In *Agriculture Handbook*, Nr 66. Washington: USDA, 1990.

Krugliakova, G. V., and Krugliakov, G. K. *Kommercheskoe tovarovedenie prodovolstvennykh tovarov* [Commercial merchandising of food products]. Moscow: Dashkov i K, 2002.

Odarchenko, D. M. "Kontrol iakosti iahidnoi plazmy za elektrofizychnymi vlastyvostiamy" [Quality control berry plasma electrophysical properties]. *Prohresyvni tekhnika ta tekhnolohii kharchovykh vyrobnytstv restorannoho hospodarstva i torhivli*, no. 1 (15) (2012): 335-343.

Odarchenko, D. M. et al. "Vykorystannia krioskopichnykh kharakterystyk dlia identyfikatsii kulturyvanykh hrybiv" [Use cryoscopic characteristics for identification of cultivated mushrooms]. *Visnyk NTU «KhPl»*, no. 68 (974) (2012): 188-190.

Pidlisetskyi, H., and Tovstopiat, V. "Ekonomichni problemy tekhnichnoho zabezpechennia silskoho hospodarstva" [Economic problems of logistics agriculture]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 11 (2008): 81-87.

Voronin, O. "Metodyka vyznachennia uzahalniuiuchoho pokaznyka ekonomichnoi efektyvnosti vyrobnytstva" [Method of determining the summary measure of economic efficiency]. *Ekonomist*, no. 4 (246) (2007): 57-62.

УДК 658.821(045)

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА: МЕТОДИ ОЦІНКИ, СТРАТЕГІЇ ПІДВИЩЕННЯ

© 2015 ШАРКО В. В.

УДК 658.821(045)

Шарко В. В. Конкурентоспроможність підприємства: методи оцінки, стратегії підвищення

У статті розглядаються основні питання щодо методів оцінки та стратегій підвищення рівня конкурентоспроможності промислового підприємства. За результатами дослідження відібрано показники, які найчастіше виступають найважливішими характеристиками рівня конкурентоспроможності промислових підприємств, а також представлено групи стратегій адекватного реагування на мінливість ринкового середовища. Наведена система показників та відібрані групи стратегій можуть бути орієнтиром підвищення ефективності діяльності підприємства на майбутній період.

Ключові слова: промислове підприємство, конкурентоспроможність підприємства, система показників оцінки конкурентоспроможності, стратегії розвитку.

Рис.: 2. Табл.: 1. Формул.: 1. Бібл.: 23.

Шарко Віталій Вікторович – кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу та реклами, Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету (вул. Соборна, 87, Вінниця, 21050, Україна)

E-mail: Grun@rambler.ru

УДК 658.821(045)

Шарко В. В. Конкурентоспособность предприятия: методы оценки, стратегии повышения

В статье рассматриваются основные вопросы, касающиеся методов оценки и стратегий повышения уровня конкурентоспособности промышленного предприятия. По результатам исследования отобраны показатели, которые чаще всего выступают в качестве важнейших характеристик уровня конкурентоспособности промышленных предприятий, а также представлены группы стратегий адекватного реагирования на переменчивость рыночной среды. Приведенная система показателей и отобранные группы стратегий могут быть ориентиром повышения эффективности деятельности предприятия на будущий период.

Ключевые слова: промышленное предприятие, конкурентоспособность предприятия, система показателей оценки конкурентоспособности, стратегии развития.

Рис.: 2. Табл.: 1. Формул.: 1. Библ.: 23.

Шарко Виталий Викторович – кандидат экономических наук, доцент кафедры маркетинга и рекламы, Винницкий торгово-экономический институт Киевского национального торгово-экономического университета (ул. Соборная, 87, Винница, 21050, Украина)

E-mail: Grun@rambler.ru

UDC 658.821(045)

Sharko V. V. Competitiveness of Enterprise: Methods for Evaluation, Strategies to Enhance

The article is concerned with the main issues relating to both evaluation methods and strategies to enhance the competitiveness of industrial enterprise. According to results of a study, the indicators have been selected, which often act as the major characteristics of competitiveness of industrial enterprises, groups of strategies for adequate responding to the changing market environment have been provided as well. The provided system of indicators and the selected groups of strategies can be used as a guide to improve the effectiveness of businesses for the future period.

Key words: industrial enterprise, competitiveness of enterprise, groups of indicators for evaluation of competitiveness, strategy development.

Pic.: 2. Tabl.: 1. Formulae: 1. Bibl.: 23.

Sharko Vitalii V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Marketing and Advertising, Vinnitsa Institute of Trade and Economy of Kyiv National University of Trade and Economy (vul. Soborna, 87, Vinnytsya, 21050, Ukraine)

E-mail: Grun@rambler.ru

У сучасних умовах становлення і розвитку ринкових відносин перед кожним підприємством стала проблема оцінки рівня конкурентоспроможності з тим, щоб посилити конкурентну позицію та запропонувати ефективні напрями підвищення. Оцінка конкурентоспроможності є вихідним етапом для роз-

робки стратегічних альтернатив щодо підвищення конкурентних позицій підприємства.

Сьогодні для успішного функціонування промислового підприємства на ринку оцінка його конкурентоспроможності є об'єктивною необхідністю. Як процес виявлення сильних і слабких місць підприємства вона

Ekonomika pidpriemstva [Business Economics]. Moscow: YuNITI-DANA, 2004.

Honcharov, V. M. "Efektivnist pratsi v konteksti stanovlennia rynkovoi ekonomiky v Ukraini: problemy ta kontseptsiiia vdoskonalennia" [Efficiency measures in the context of a market economy in Ukraine: problems and concept development]. *Ekonomist*, no. 8 (250) (2007): 10-13.

Hutorova, I. V. "Konkurentsiia yak ekonomichna katehoriia ta yii osoblyvosti v ahroному sektori ekonomiky" [Competition as an economic category and its features in the agricultural sector]. *Visnyk ZhDTU. Seriiia «Ekonomichni nauky»*, no. 3 (53) (2010): 46-50.

Hardenburg, R. E., Watada, A. E., and Wang, C. Y. "The commercial storage of fruits, vegetables, and florist and nursery stocks" In *Agriculture Handbook*, Nr 66. Washington: USDA, 1990.

Krugliakova, G. V., and Krugliakov, G. K. *Kommercheskoe tovarovedenie prodovolstvennykh tovarov* [Commercial merchandising of food products]. Moscow: Dashkov i K, 2002.

Odarchenko, D. M. "Kontrol iakosti iahidnoi plazmy za elektrofizychnymi vlastyviostiamy" [Quality control berry plasma electrophysical properties]. *Prohresyvni tekhnika ta tekhnolohii kharchovykh vyrobnytstv restorannoho hospodarstva i torhivli*, no. 1 (15) (2012): 335-343.

Odarchenko, D. M. et al. "Vykorystannia krioskopichnykh kharakterystyk dlia identyfikatsii kulturyvanykh hrybiv" [Use cryoscopic characteristics for identification of cultivated mushrooms]. *Visnyk NTU «KhPl»*, no. 68 (974) (2012): 188-190.

Pidlisetskyi, H., and Tovstopiat, V. "Ekonomichni problemy tekhnichnoho zabezpechennia silskoho hospodarstva" [Economic problems of logistics agriculture]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 11 (2008): 81-87.

Voronin, O. "Metodyka vyznachennia uzahalniuiuchoho pokaznyka ekonomichnoi efektyvnosti vyrobnytstva" [Method of determining the summary measure of economic efficiency]. *Ekonomist*, no. 4 (246) (2007): 57-62.

УДК 658.821(045)

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА: МЕТОДИ ОЦІНКИ, СТРАТЕГІЇ ПІДВИЩЕННЯ

© 2015 ШАРКО В. В.

УДК 658.821(045)

Шарко В. В. Конкурентоспроможність підприємства: методи оцінки, стратегії підвищення

У статті розглядаються основні питання щодо методів оцінки та стратегій підвищення рівня конкурентоспроможності промислового підприємства. За результатами дослідження відібрано показники, які найчастіше виступають найважливішими характеристиками рівня конкурентоспроможності промислових підприємств, а також представлено групи стратегій адекватного реагування на мінливість ринкового середовища. Наведена система показників та відібрані групи стратегій можуть бути орієнтиром підвищення ефективності діяльності підприємства на майбутній період.

Ключові слова: промислове підприємство, конкурентоспроможність підприємства, система показників оцінки конкурентоспроможності, стратегії розвитку.

Рис.: 2. Табл.: 1. Формул.: 1. Бібл.: 23.

Шарко Віталій Вікторович – кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу та реклами, Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету (вул. Соборна, 87, Вінниця, 21050, Україна)

E-mail: Grun@rambler.ru

УДК 658.821(045)

Шарко В. В. Конкурентоспособность предприятия: методы оценки, стратегии повышения

В статье рассматриваются основные вопросы, касающиеся методов оценки и стратегий повышения уровня конкурентоспособности промышленного предприятия. По результатам исследования отобраны показатели, которые чаще всего выступают в качестве важнейших характеристик уровня конкурентоспособности промышленных предприятий, а также представлены группы стратегий адекватного реагирования на переменчивость рыночной среды. Приведенная система показателей и отобранные группы стратегий могут быть ориентиром повышения эффективности деятельности предприятия на будущий период.

Ключевые слова: промышленное предприятие, конкурентоспособность предприятия, система показателей оценки конкурентоспособности, стратегии развития.

Рис.: 2. Табл.: 1. Формул.: 1. Библ.: 23.

Шарко Виталий Викторович – кандидат экономических наук, доцент кафедры маркетинга и рекламы, Винницкий торгово-экономический институт Киевского национального торгово-экономического университета (ул. Соборная, 87, Винница, 21050, Украина)

E-mail: Grun@rambler.ru

UDC 658.821(045)

Sharko V. V. Competitiveness of Enterprise: Methods for Evaluation, Strategies to Enhance

The article is concerned with the main issues relating to both evaluation methods and strategies to enhance the competitiveness of industrial enterprise. According to results of a study, the indicators have been selected, which often act as the major characteristics of competitiveness of industrial enterprises, groups of strategies for adequate responding to the changing market environment have been provided as well. The provided system of indicators and the selected groups of strategies can be used as a guide to improve the effectiveness of businesses for the future period.

Key words: industrial enterprise, competitiveness of enterprise, groups of indicators for evaluation of competitiveness, strategy development.

Pic.: 2. Tabl.: 1. Formulae: 1. Bibl.: 23.

Sharko Vitalii V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Marketing and Advertising, Vinnitsa Institute of Trade and Economy of Kyiv National University of Trade and Economy (vul. Soborna, 87, Vinnytsya, 21050, Ukraine)

E-mail: Grun@rambler.ru

У сучасних умовах становлення і розвитку ринкових відносин перед кожним підприємством стала проблема оцінки рівня конкурентоспроможності з тим, щоб посилити конкурентну позицію та запропонувати ефективні напрями підвищення. Оцінка конкурентоспроможності є вихідним етапом для роз-

робки стратегічних альтернатив щодо підвищення конкурентних позицій підприємства.

Сьогодні для успішного функціонування промислового підприємства на ринку оцінка його конкурентоспроможності є об'єктивною необхідністю. Як процес виявлення сильних і слабких місць підприємства вона

дає можливість максимального вдосконалення його діяльності та знаходження прихованих потенційних можливостей.

Дослідженнями проблем конкуренції та забезпечення конкурентоспроможності економічних суб'єктів займалися такі зарубіжні вчені, як Г. Гамель, П. Друкер, К. Ендрус, Р. Ешенбах, П. Зенге, К. Крістенсон, Р. Коуз, Ф. Котлер, М. Портер [7], К. Прахалад, Д. Рікардо, А. Сміт, Р. Солоу, М. Штропер [1], Й. Шумпетер. Теоретичні та методологічні основи оцінки рівня конкурентоспроможності підприємства та його продукції розглянуто в роботах багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, серед яких А. С. Кобиляцький [10], С. М. Клименко [11], С. І. Савчук [12], М. Ткаченко [13], В. Н. Осипов [14], А. Н. Литвиненко [15], Б. В. Букринський [17], І. О. Тарасенко [18], Г. І. Трегуб [19], О. В. Горбач [20], Р. А. Фатхудинов [21], К. Г. Грищенко [22], Ф. І. Шпіг [23], Т. Б. Харченко [8] та ін.

Підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств та їх продукції можливо лише за наявності науково обґрунтованих методів оцінки та конкурентної стратегії. Основою для розробки такої стратегії є оцінка фактичного рівня конкурентоспроможності підприємства за відповідними показниками, отже, оцінці рівня конкурентоспроможності підприємства та його продукції повинно бути приділено максимум уваги при розробці конкурентних стратегій, програм підвищення конкурентної стійкості підприємства тощо.

Мета статті – систематизувати методи оцінки показників та виявити стратегії ефективного розвитку, методичні підходи до оцінки рівня конкурентоспроможності промислових підприємств та їх продукції.

Підвищення конкурентоспроможності підприємства розглядаємо як довгостроковий послідовний процес пошуку й реалізації управлінських рішень у всіх сферах його діяльності, здійснюваний плановірно, відповідно до обраної стратегії довгострокового розвитку, з урахуванням змін у зовнішньому оточенні та стану засобів самого підприємства, і внесенням відповідних коректив.

Конкурентоспроможність промислового підприємства являє собою сукупність взаємопов'язаних елементів, спрямованих на забезпечення його сильних конкурентних позицій, підтримання і розвиток існуючих та створення нових конкурентних переваг.

Існує велика кількість методів аналізу конкурентних переваг, а саме: модель Бостонської консультативної групи (БКГ); модель М. Портера; метод «Мак-Кінзі»; модель Shell/DPM; метод LOTS; метод PIMS; ситуаційний аналіз (SWOT-аналіз); метод експертного оцінювання; модель Хофера – Шенделя; фінансово-економічний метод; метод картування стратегічних груп. Наведені методи оцінки конкурентних переваг підприємства на цільовому ринку доречно умовно розділити на три групи залежно від показників і змінних, використовуваних при аналізі:

1) *методи, що характеризують ринкові позиції підприємства*: модель БКГ, модель М. Портера, метод «Мак-Кінзі», модель Shell/DPM, метод PIMS, модель Хофера – Шенделя;

2) *методи, що характеризують рівень менеджменту підприємства*: метод LOTS, метод GAP, ситуаційний аналіз, метод експертного оцінювання, метод картування стратегічних груп;

3) *методи, що характеризують фінансово-економічну діяльність підприємства*: фінансово-економічний метод, метод маргінального аналізу.

Запропоновані оцінки можуть бути проранжовані для визначення конкурентних позицій підприємства.

На даному етапі розвитку економіки актуальним є завоювання й утримання конкурентних переваг. Саме це є ключовим фактором успіху підприємства в конкурентній боротьбі. Виробники постійно повинні відслідковувати зміну попиту, вартості сировинних ресурсів, вони мають використовувати новітні підходи у сфері стратегічного маркетингу для підвищення рентабельності активів.

Узагальнений алгоритм оцінки конкурентоспроможності промислового підприємства представимо у вигляді *рис. 1*.

Відповідно до *рис. 1* дослідження та оцінку конкурентоспроможності промислового підприємства варто почати з аналізу стану його місця і ролі в конкурентному середовищі. При цьому важливо знати імідж підприємства (відношення до нього споживачів, встановити мотиви переваг при виборі того чи іншого виробника при покупці продукції, включаючи якість, рівень цін, дизайн, упаковку та. ін.), частку ринку, займаних ним сегментів, а також динаміку змін, що відбуваються.

За результатами моніторингу необхідно провести співставлення отриманих показників з аналогічними характеристиками конкуруючих суб'єктів і виконати прогностичні розрахунки на майбутнє. При широкій номенклатурі виробів необхідно весь асортимент продукції розподілити відповідно по товарних групах, ґрунтуючись на вагомості критеріїв (вид продукції, упаковки, ціна, клас та ін.).

Джерелом інформації можуть бути підприємства торгівлі, їх мережі, в яких реалізується, як продукція даного підприємства, так і конкурентів. Дане дослідження може бути реалізоване шляхом опитування за допомогою спеціально розробленої анкети (з'ясовується, чи вся продукція реалізується, чи влаштовують споживачів ціни на товари, яка думка про підприємство-виробника, мотиви споживчих переваг при купівлі продукції того чи іншого товаровиробника тощо).

Отримані відомості створюють інформаційне поле аналізу і дозволяють: надати за певний період оцінку конкурентного середовища досліджуваних суб'єктів ринку; виявити динаміку змін ринку в цілому і його сегментів та встановити причини таких змін; провести порівняння конкретних показників з аналогічними характеристиками конкурентів і перейти до необхідних розрахунків та прийняття управлінських рішень.

Однак для оцінки конкурентоспроможності промислових підприємств, що випускають широкий асортимент продукції, можна використати дезагреговані моделі із застосуванням деталізованих показників, що характеризують кожну конкретну групу товарів.

Рис. 1. Алгоритм поетапної оцінки і розробки стратегії підвищення конкурентоспроможності промислового підприємства

Важлива роль при оцінці внутрішнього середовища промислового підприємства відводиться відбору показників, що входять в систему оцінки і безпосередньо характеризують результати його діяльності. Такими основними індикаторами для промислових підприємств є: якість продукції, широта асортименту, собівартість одиниці продукції, ціна на виготовлену продукцію, розмір прибутку, рівень рентабельності, наявність власного капіталу, ліквідність активів, кредитоспроможність та платоспроможність, рівень використання виробничих потужностей, кадровий потенціал, розмір середньої заробітної плати та ін.

Для порівняльної оцінки цих показників і зіставлення їх з аналогічними показниками конкурентів можна використовувати SWOT-аналіз, який дозволяє на перспективу виявити сильні та слабкі сторони підприємства і розробити стратегію і тактику роботи на ринку.

Оскільки будь-яке промислове підприємство являє собою багатовимірний динамічний об'єкт, отже, при визначенні рівня його конкурентного потенціалу необхідна взаємопов'язана між собою сукупність (набір) певних характеристик, що відображають кількісну міру його розвитку, де індикаторами можуть бути: $k_1, k_2, k_3, \dots, k_n$, де k_i – показники конкурентоспроможності підприємства по i -му напрямку діяльності в певний період часу (t_i). Загальний (інтегральний) показник (K), як правило, визначається таким чином [4, с. 87–92]:

$$K = \sum k_i \cdot d_i,$$

де d_i – ваговий коефіцієнт значущості i -го показника конкурентоспроможності підприємства, встановлюється методом експертних оцінок, $1 = 1, \dots, n$.

Інтегральний показник конкурентоспроможності підприємства в нормованому вигляді можна представити величиною, що знаходиться в діапазоні: $0 \leq K \leq 100$.

У результаті створюється основа для формалізації процедури оцінки, у тому числі для визначення обмежувальних критеріїв, які встановлюються експертним шляхом. Сутність таких обмежень полягає в тому, що при максимальному сумарному значенні всіх ознак інтегральний показник конкурентоспроможності становитиме 100 балів ($K = 100$). Звідси, при сумі балів понад 75 можна вважати досліджуване підприємство конкурентоспроможним; від 50 до 75 – із середнім рівнем конкурентоспроможності, при сумі від 25 до 50 – із низьким рівнем конкурентоспроможності, а при сумі нижче 25 – неконкурентоспроможним.

Установлення коефіцієнта (індексу) вагомості при оцінці конкурентоспроможності підприємства є одним з найважливіших етапів в оціночній процедурі, оскільки від його величини залежить не тільки правильність отриманих кількісних значень, а й план подальших дій, відповідно, і отримані в майбутньому результати.

Оскільки для оцінки рівня конкурентоспроможності ставиться завдання адаптації готової функції, абстрагуємося від деталей математичних залежностей. Оцінку конкурентоспроможності господарюючого суб'єкта можна проводити як по одному підприємству, так

і в порівнянні з іншими представниками ринку. Крім того, рівень конкурентоспроможності може розглядатися в динаміці певного періоду, що дозволить виявити зміни.

Дослідження дозволило виділити показники, які найчастіше розглядаються вченими-економістами як найважливіші характеристики рівня конкурентоспроможності промислових підприємств (табл. 1).

Рівень використання виробничої потужності є найважливішою техніко-економічною характеристикою, що впливає на розмір витрат, цін на продукцію і, у результаті, на конкурентоспроможність підприємства.

Техніко-економічний рівень – комплексна характеристика, яка відрізняється специфікою розрахунку і вимагає системного підходу до оцінки. Технічний рівень підприємства визначається відповідно до наявного парку обладнання. При цьому за основу беруть: виробіток обладнання та ступінь його оновлення, тощо.

Економічні показники враховують такі аспекти, як рівень рентабельності (продукції, виробництва, продажу, активів і підприємства); розмір виробничих витрат; продуктивність праці; фондівдача; витрати на 1 грн товарної продукції та ін. Спочатку проводяться розрахунки з локальним напрямком, далі – з інтегральною оцінкою. Потім визначається загальний показник у

сукупності економічних і технічних параметрів з урахуванням їх значимості.

Фінансова стійкість залежить від таких показників: загальна (абсолютна) і відносна ліквідність; автономія підприємства; оборотність обігових коштів і платоспроможності.

Промислове підприємство випускає конкурентоспроможну продукцію, яка є комплексною характеристикою і підлягає оцінці за якісними параметрами, широтою асортименту та цінового фактора з подальшим синтезом в єдиний вимірник.

Корпоративна культура формує імідж підприємства, який є однією з найважливіших характеристик його привабливості на ринку. Фактори іміджу відрізняються кількістю показників, а саме: популярність як підприємства, так і його продукції; позиція на ринку; наявність бренду і т. п.

Рівень інноваційної активності визначається ступенем готовності підприємства до оновлення технологічного парку виробництва: нова продукція, техніка, технологія, упаковка і т. п.

Оцінку конкурентоспроможності можна проводити як по одному підприємству, так і в порівнянні з іншими представниками ринку. Крім того, рівень кон-

Таблиця 1

Система показників оцінки конкурентоспроможності промислового підприємства [2–4, 8]

№ п/п	Показник	Індекс	Спосіб розрахунку	Значення показника
K_1	Частка ринку	χ_p	$\frac{V_z}{M_p}$	V_z – обсяг збуту товарів фірми на даному ринку; M_p – місткість даного ринку
K_2	Якість продукції	γ_n	Оцінюється системою показників	
K_3	Рівень цін	p_u	$\frac{\beta}{\beta_k}$	β, β_k – ціни на аналогічну продукцію досліджуваного підприємства до ціни конкурента
K_4	Коефіцієнт широти асортименту	K_w	$\frac{Ш_d}{Ш_b}$	$Ш_d$ – широта дійсна; $Ш_b$ – широта базова
K_5	Фінансова стійкість	Φ_c	Оцінюється системою показників	
K_6	Рівень використання виробничої потужності	K_n	$\frac{B_\phi}{\Pi_\phi}$	B_ϕ – фактичний річний випуск товарної продукції; Π_ϕ – середньорічна виробнича потужність
K_7	Рівень дистрибуції	p_d	$\frac{\gamma}{\gamma_k}$	γ, γ_k – кількість торговельних підприємств досліджуваного підприємства і конкурентів
K_8	Техніко-економічний рівень підприємства	η	Оцінюється системою показників	
K_9	Імідж (рівень корпоративної культури)	ω_n	Оцінюється системою показників	
K_{10}	Витрати на 1 грн товарної продукції	B_n	$\frac{S_n}{B}$	S_n – собівартість; B – виручка від реалізації
K_{11}	Рівень інноваційної активності	p_{ia}	$P_{ia} = \frac{N_{in}}{N_o}$	N_{in}, N_o – кількість інновацій, запроваджених на досліджуваному підприємстві
K_{12}	Рентабельність		Оцінюється системою показників рентабельності	

курентоспроможності може розглядатися в динаміці в різні періоди. Це дозволить виявити тенденцію зміни конкурентного потенціалу підприємства.

Різні види і рівні конкуренції зумовляють пошук ефективних способів зміцнення підприємствами своїх позицій на ринку і, відповідно, розробку стратегій адекватного реагування на мінливість ринкового середовища. Вивчення праць вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів дозволило виділити серед них кілька основних груп (рис. 2).

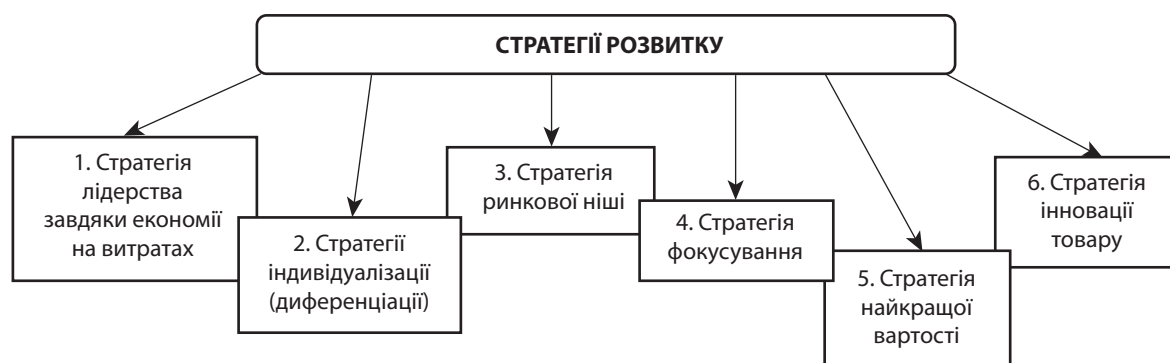

Рис. 2. Стратегії розвитку промислового підприємства [1–23]

В основу *стратегії лідерства* на основі низьких витрат покладено створення стійких переваг у витратах перед конкурентами і прагнення стати постачальником на ринок найдешевших товарів, привабливих для широкого кола споживачів. Широкому застосуванню даної стратегії перешкоджають такі фактори, як інфляція, недосконалість законодавства, проблеми із забезпеченням сировиною та ін.

Стратегії індивідуалізації полягають у прагненні зробити свою продукцію унікальною, щоб вона вигідно відрізнялася від товарів конкурентів і за рахунок цього стала більш привабливою для широкого кола покупців. Успіх при реалізації цієї стратегії може бути забезпечений тільки при ретельному вивченні потреб покупців. Правильне використання даної стратегії забезпечує підприємствам стабільно високий прибуток, коли дельта підвищення ціни на продукцію перевищує додаткові витрати на здійснення індивідуалізації продукту. Реалізація стратегії індивідуалізації на практиці закінчується невдачею у випадку, якщо покупці не оцінили унікальність даної торгової марки і віддали перевагу продукції конкурентів.

Стратегія ринкової ніші відрізняє зосередження уваги на вузькій ділянці ринку. Тут домінує пропозиція вузькому сегменту ринку продукції, що відповідає його смакам і потреби. Цільова ніша ринку може визначатися регіональними особливостями, що впливають із спеціальних вимог до продукції, або спеціальними властивостями товару, привабливими для учасників тільки цього ринкового сегмента. Завдання полягає в кращому, ніж це роблять конкуренти, обслуговуванні покупців такої ринкової ніші.

Стратегію фокусування використовують, як правило, підприємствами середнього та малого бізнесу, які

знаходять свою нішу на ринку і всі зусилля спрямовують на цей сегмент. Більшість закордонних підприємств дотримуються даної стратегії.

Стратегія найкращої вартості полягає в тому, що в ній активізується увага на пропозиції споживачам більшої реальної цінності товару шляхом поєднання низьких витрат і диференціації якості. Щоб стати виробником з найкращою вартістю, підприємству необхідно забезпечити високу якість продукції та надати їй потрібні властивості при більш низьких, порівняно з конкурентами, витратах.

Стратегія інновації може забезпечити підприємству конкурентну перевагу в отриманні прибутку і досягненні швидкого економічного зростання. Перевага господарюючого суб'єкта, що реалізує дану стратегію, заснована на тому, що він є першим або в даному бізнесі, або на певній території, або на новому ринку (сегменті). Основні особливості конкурентної переваги полягають у використанні продуктивних (товарних), технологічних, організаційних та інших нововведень. Це пов'язане зі значним ризиком, проте в разі успіху забезпечує високий прибуток за рахунок встановлення монопольних цін. Орієнтовані на інноваційну діяльність підприємства повинні забезпечити висококваліфікований персонал, оптимальність фінансових ресурсів для створення і виведення нового товару на ринок. Однак така стратегія притаманна переважно великим підприємствам.

ВИСНОВКИ

Таким чином, оцінку конкурентоспроможності слід здійснювати шляхом зіставлення параметрів аналізованої вітчизняної продукції з параметрами конкурентного імпортованого аналога.

Найчастіше використовується комбінація стратегій, що приводять до поєднання стратегічних прийомів. Разом з тим наведені стратегії можуть бути орієнтиром майбутньої діяльності підприємства залежно від рівня його конкурентоспроможності в цілому та окремих її складових. Фахівці вважають, що жодне підприємство не може досягти переваги над конкурентами абсолютно за всіма характеристиками конкурентоспроможності. Необхідний вибір пріоритетів і вироблення стратегій, які найбільше відповідають тенденціям розвитку ринкової ситуації та найкращим чином використовують сильні сторони підприємства.

Однак не існує однієї загальноприйнятої методики оцінки конкурентоспроможності, у більшості робіт автори пропонують використовувати різні чинники конкурентоспроможності. Через те існує необхідність розробки методичних підходів до оцінки конкурентоспроможності вітчизняних промислових підприємств та їх продукції. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Storper M.** The Regional World: Territorial Development in Global Economy / M. Storper. – N.Y. : Guilford Press, 1997. – 338 p.
2. **Балабанова Л. В.** Управління конкурентоспроможністю підприємств на основі маркетингу : монографія / Л. В. Балабанова, А. В. Кривенко. – Донецьк : ДонГУЕТ ім. Туган-Барановського, 2004. – 147 с.
3. **Довбенко В. І.** Чинники підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств за умов глобалізації / В. І. Довбенко // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2007. – № 6 (35). – С. 29–35.
4. **Должанський І. З.** Конкурентоспроможність підприємства : навч. посібник / І. З. Должанський, Т. О. Загорна. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.
5. **Корецький М. Х.** Стратегічне управління : навч. посібник / М. Х. Корецький, А. О. Дегтяр, О. І. Дацій. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 240 с.
6. **Мочерний С. В.** Світове господарство в умовах глобалізації / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, С. В. Фомішин. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 200 с.
7. **Портер М.** Международная конкуренция / М. Портер / Пер. с англ. / Под ред. В. Д. Щетинина. – М. : Международные отношения, 1993. – 896 с.
8. **Харченко Т. Б.** Забезпечення конкурентоспроможності підприємств як засіб ринкового реформування економіки / Т. Б. Харченко // АПЕ. – 2003. – № 2. – С. 70 – 73.
9. Стратегічний маркетинг як фактор підвищення конкурентоспроможності підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zn.kiev.ua>
10. **Кобиляцький Л. С.** Управління конкурентоспроможністю : навч. посіб. / Л. С. Кобиляцький. – К. : Зовнішня торгівля, 2003. – 304 с.
11. **Клименко С. М.** Управління конкурентоспроможністю підприємства : навч. посіб. / С. М. Клименко, О. С. Дубова, Д. О. Барабась [та ін.]. – К. : КНЕУ, 2006. – 527 с.
12. **Савчук С. І.** Методи оцінки конкурентоспроможності: логика побудови і аналіз можливостей / С. І. Савчук // Вісник Тернопільської академії народного господарства. Економікоматематичне моделювання. – 2003. – № 14. – С. 54–65.
13. **Ткаченко М.** Методичне забезпечення оцінки конкурентоспроможності товарів / М. Ткаченко // Вісник КДТЕУ. – 1999. – № 2. – С. 135–144.
14. **Осипов В. Н.** Оценка конкурентоспособности продукции производственного назначения / В. Н. Осипов, В. А. Диленко, А. А. Стрелец. – Одесса : ИПРЭИ НАН Украины, 2001. – 152 с.
15. **Литвиненко А. Н.** Методологические вопросы оценки экономических аспектов конкурентоспособности машиностроительной продукции / А. Н. Литвиненко М. А. Татьянаенко // Бюллетень иностранной коммерческой информации. – 1981. – Приложение № 1. – С. 36–39.
16. **Савицкая В. Г.** Экономический анализ : учеб. / Г. В. Савицкая. – 10-е изд., испр. – М. : Новое знание, 2004. – 640 с.
17. Конкурентоспособность продукции и предприятия / [Букринский Б. В., Лазварева Е. В., Агеева И. Н. и др.] ; научн. ред. Б. В. Букринский. – Одесса : ИПРЭИ НАН Украины, 2002. – 131 с.
18. **Тарасенко І. О.** Удосконалення методів оцінки та аналізу конкурентоспроможності продукції на підприємствах

промисловості / І. О. Тарасенко // Вісник Технологічного університету Поділля. Економічні науки. – 2003. – № 5, Ч. 2, Т. 1. – С. 204–207.

19. **Трегуб Г. І.** Удосконалення методичних підходів до оцінки конкурентоспроможності продукції / Г. І. Трегуб // Механізм регулювання економіки. – 2002. – № 3-4. – С. 252–258.

20. **Горбач О. В.** Економічна оцінка конкурентоспроможності машин на стадії технологічної підготовки виробництва : автореф. дис. ... канд. екон. наук / О. В. Горбач ; Харк. держ. ун-т. – Х., 1999. – 16 с.

21. **Фатхудинов Р. А.** Управление конкурентоспособностью организации. Эксклюзивные технологии формирования стратегии повышения конкурентоспособности организации: теория, методика, практика / Р. А. Фатхудинов. – М. : ЭКСМО, 2004. – 541 с.

22. **Гриценко К. Г.** Моделювання оцінки конкурентоспроможності страхових компаній на основі нечіткої логіки / К. Г. Гриценко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : збірник наукових праць. – Суми : ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ», 2010. – Вип. 29. – С. 103–113.

23. **Шнір Ф. І.** Конкурентоспроможність банку: фактори та критерії оцінки / Ф. І. Шнір // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : збірник наукових праць. – Суми : УАБС НБУ, 2006. – Т. 16. – С. 57–63.

REFERENCES

- Balabanova, L. V., and Kryvenko, A. V. *Upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstv na osnovi marketynhu* [Managing competitiveness of enterprises based marketing]. Donetsk: Don-HUET im. Tugan-Baranovskoho, 2004.
- Bukrinskiy, B. V. et al. *Konkurentosposobnost produktov i predpriiatiia* [The competitiveness of products and enterprises]. Odessa: IPREI NAN Ukrainy, 2002.
- Dovbenko, V. I. "Chynnyky pidvyshchennia konkurentospromozhnosti vitchyznianskykh pidpriemstv za umov hlobalizatsii" [Factors increasing the competitiveness of domestic enterprises in the conditions of globalization]. *Zovnishnia torhivlia: pravo ta ekonomika*, no. 6 (35) (2007): 29-35.
- Dolzanskiy, I. Z., and Zahorna, T. O. *Konkurentospromozhnist pidpriemstva* [The competitiveness of the enterprise]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2006.
- Fatkhudinov, R. A. *Upravlenie konkurentosposobnostiu organizatsii. Eksklyuzivnye tekhnologii formirovaniia strategii povyshe-niia konkurentosposobnosti organizatsii: teoriia, metodika, praktika* [Management of competitiveness of the organization. Exclusive formation technology competitiveness strategy of the organization: the theory, methodology, practice]. Moscow: EKSMO, 2004.
- Horbach, O. V. "Ekonomichna otsinka konkurentospromozhnosti mashyn na stadii tekhnolohichnoi pidhotovky vyrobnytstva" [Economic evaluation of competitive cars on the technological stage of production]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk*, 1999.
- Hrytsenko, K. H. "Modeliuvannia otsinky konkurentospromozhnosti strakhovykh kompanii na osnovi nechitkoi lohiky" [Modeling assessing the competitiveness of insurance companies based on fuzzy logic]. *Problemy i perspektivy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy*, no. 29 (2010): 103-113.
- Kharchenko, T. B. "Zabezpechennia konkurentospromozhnosti pidpriemstv yak zasib rynkovoho reformuvannia ekonomiky" [Ensuring competitiveness of enterprises as a means of market economic reforms]. *APЕ*, no. 2 (2003): 70-73.
- Kobyliatskyi, L. S. *Upravlinnia konkurentospromozhnistiu* [Managing competitiveness]. Kyiv: Zovnishnia torhivlia, 2003.
- Klymenko, S. M. et al. *Upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstva* [Managing competitiveness of enterprises]. Kyiv: KNEU, 2006.

Koretskyi, M. Kh., Diehtiar, A. O., and Datsii, O. I. *Stratehichne upravlinnia* [Strategic management]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2007.

Litvinenko M. A. Tatianenko, A. N. "Metodologicheskie voprosy otsenki ekonomicheskikh aspektov konkurentosposobnosti mashinostroitel'noy produktsii" [Methodological issues evaluate the economic aspects of the competitiveness of engineering products]. *Biulleten inostrannoy kommercheskoy informatsii*, no. 1 (1981): 36-39.

Mochernyi, S. V., Larina, Ya. S., and Fomishyn, S. V. *Svitove hospodarstvo v umovakh hlobalizatsii* [The world economy under globalization]. Kyiv: Nika-Tsentr, 2006.

Osipov, V. N., Dilenko, V. A., and Strelets, A. A. *Otsenka konkurentosposobnosti produktsii proizvodstvennogo naznacheniia* [Evaluation of the competitiveness of products for production purposes]. Odessa: IPREEI NAN Ukrainy, 2001.

Porter, M. *Mezhdunarodnaya konkurentsia* [International competition]. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniia, 1993.

Savitskaia, V. G. *Ekonomicheskii analiz* [Economic analysis]. Moscow: Novoe znanie, 2004.

Storper, M. *The Regional World: Territorial Development in Global Economy*. New York: Guilford Press, 1997.

"Stratehichniy marketynh yak faktor pidvyshchennia konkurentosposobnosti pidpriemstva" [Strategic marketing as a factor in increasing competitiveness]. <http://www.zn.kiev.ua>.

Savchuk, S. I. "Metody otsenki konkurentosposobnosti: logika postroyeniya i analiz vozmozhnostey" [Methods for assessing competitiveness: the logic of construction and analysis capabilities]. *Visnyk Ternopil'skoi akademii narodnoho hospodarstva. Ekonomiko-matematychne modeliuвання*, no. 14 (2003): 54-65.

Shpih, F. I. "Konkurentosposobnost banku: faktory ta kryterii otsinky" [The competitiveness of the bank: the factors and criteria]. *Problemy i perspektyvy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy*, vol. 16 (2006): 57-63.

Tarasenko, I. O. "Udoskonalennia metodiv otsinky ta analizu konkurentosposobnosti produktsii na pidpriemstvakh promyslovosti" [Improved methods of evaluation and analysis of product competitiveness in industrial enterprises]. *Visnyk Tekhnolohichnoho universytetu Podillia. Ekonomichni nauky*, vol. 2, no. 5 (2003): 204-207.

Trehub, H. I. "Udoskonalennia metodichnykh pidkhodiv do otsinky konkurentosposobnosti produktsii" [Improving methodological approaches to assessing the competitiveness of products]. *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky*, no. 3-4 (2002): 252-258.

Tkachenko, M. "Metodychne zabezpechennia otsinky konkurentosposobnosti tovariv" [Supportive assessing the competitiveness of products]. *Visnyk KDTEU*, no. 2 (1999): 135-144.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ ТА ЗАХОДИ ПО ЗАПОБІГАННЮ ЇХ НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ

© 2015 ДОЛБНЄВА Д. В.

УДК 336.279:477

Долбнєва Д. В. Сучасні тенденції банкрутства підприємств в Україні та заходи по запобіганню їх неплатоспроможності

Метою статті є визначення основних тенденцій банкрутства підприємств в Україні та обґрунтування найбільш доцільних заходів по запобіганню їх неплатоспроможності на сучасному етапі розвитку національної економіки. Визначено основні показники, які характеризують стан розгляду справ про банкрутство вітчизняних підприємств протягом останніх п'яти років; здійснено їх порівняння з окремими показниками інших країн світу. Отримані дані свідчать про неефективність та відсталість інституту банкрутства в Україні та про необхідність як його вдосконалення та приведення у відповідність до міжнародної практики, так і загального здійснення антикризового управління безпосередньо підприємствами. Поряд з цим визначено ключові причини неплатоспроможності та банкрутства вітчизняних підприємств. Завдяки цьому окреслено ряд заходів, які, на думку автора, здатні забезпечити платоспроможність та фінансову стійкість вітчизняних підприємств у коротко- та довгостроковій перспективі, зменшити кількість банкрутств та ліквідацій підприємств, а також зміцнити та вдосконалити механізм протидії банкрутству. Перспективою подальших досліджень є побудова раціональної моделі системи антикризового управління, яка б урахувала особливості національної економіки та потреби окремих підприємств.

Ключові слова: банкрутство, причини банкрутства, вітчизняні підприємства, неплатоспроможність, антикризове управління.

Рис.: 1. **Табл.:** 3. **Бібл.:** 16.

Долбнєва Деніза Вадимівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту, Львівський національний університет ім. І. Франка (вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна)

E-mail: Deonisiya3@rambler.ru

УДК 336.279:477

Долбнєва Д. В. Современные тенденции банкротства предприятий в Украине и меры по предотвращению их неплатежеспособности

Целью статьи является определение основных тенденций банкротства предприятий в Украине и обоснование наиболее целесообразных мер по предотвращению их неплатежеспособности на современном этапе развития национальной экономики. Обозначены основные показатели, характеризующие состояние рассмотрения дел о банкротстве отечественных предприятий в течение последних пяти лет; осуществлено их сравнение с отдельными показателями других стран мира. Полученные данные свидетельствуют о неэффективности и отсталости института банкротства в Украине и о необходимости как его совершенствования и приведения в соответствие с международной практикой, так и неотложного осуществления антикризисного управления непосредственно предприятиями. Наряду с этим определены ключевые причины неплатежеспособности и банкротства отечественных предприятий. Благодаря этому намечены ряд мероприятий, которые, по мнению автора, способны обеспечить платежеспособность и финансовую устойчивость отечественных предприятий в кратко- и долгосрочной перспективе, уменьшить количество банкротств и ликвидаций предприятий, а также укрепить и усовершенствовать механизм противодействия банкротству. Перспективой дальнейших исследований является построение рациональной модели системы антикризисного управления, которая бы учитывала особенности национальной экономики и потребности отдельных предприятий.

Ключевые слова: банкротство, причины банкротства, отечественные предприятия, неплатежеспособность, антикризисное управление.

Рис.: 1. **Табл.:** 3. **Библ.:** 16.

Долбнєва Деніза Вадимівна – кандидат экономических наук, доцент кафедры учета и аудита, Львовский национальный университет им. И. Франко (ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина)

E-mail: Deonisiya3@rambler.ru

UDC 336.279:477

Dolbneva D. V. Contemporary Trends in Bankruptcy of Enterprises in Ukraine and Measures to Prevent Their Insolvency

The article is aimed at identifying the main trends in bankruptcy of enterprises in Ukraine as well as substantiation of the most appropriate measures to prevent their insolvency at the present stage of development of the national economy. The basic indicators, which characterize the status of proceedings in a case of bankruptcy of domestic enterprises in the past five years, have been specified; a comparison of them with selected indicators of other world countries has been carried out. The data obtained show the ineffectiveness and backwardness of the bankruptcy institution in Ukraine and the necessity of its perfection as well as bringing in line with international practice along with an urgent implementation of crisis management directly by enterprises. Additionally, the key causes of insolvency and bankruptcy of domestic enterprises have been identified. As a result, a number of activities has been outlined, which, according to the author, can ensure solvency and financial stability of domestic enterprises in the short and long perspective, reduce the number of bankruptcies and liquidations of enterprises, as well as to strengthen and improve the mechanism of counteraction to bankruptcy. Prospect of further research is to build a rational model for a system of crisis management, which would take into account peculiarities of the national economy and the needs of individual enterprises.

Key words: bankruptcy, causes of bankruptcy, domestic enterprises, insolvency, crisis management.

Pic.: 1. **Tabl.:** 3. **Bibl.:** 16.

Dolbneva Deniza V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Accounting and Auditing, Ivan Franko National University of Lviv (vul. Universytetska, 1, Lviv, 79000, Ukraine)

E-mail: Deonisiya3@rambler.ru

Нестабільний стан економіки України протягом останніх років негативно позначився на роботі багатьох вітчизняних підприємств. Світова економічна криза, нестабільність економічного та політичного середовища, недосконалість правового та податкового законодавства в нашій країні призвели до збільшення кількості неплатоспроможних підприємств, які перебувають на межі банкрутства і в біль-

шості випадків у подальшому ліквідовуються. Саме тому для вітчизняних підприємств вчасне виявлення кризових явищ і запобігання їх неплатоспроможності є особливо актуальним та необхідним. У зв'язку з цим виникає потреба як розгляду ключових тенденцій банкрутства підприємств в Україні, так і розробки комплексу дій, що попереджують їх неплатоспроможність та банкрутство.

Проблемам дослідження банкрутства та антикризового управління приділено багато уваги у працях вітчизняних і зарубіжних науковців та економістів, серед яких: Г. Азаренкова [1], Е. Альтман, О. Базилінська, Р. Біловал, Т. Білоконь, І. Бланк [2], І. Гадзевич [6], О. Коваленко [7], М. Колісник [8], Л. Лігоненко, Л. Ліпич [6], І. Нескорородева [9], В. Подольська, А. Таффлер, О. Тереванесова, О. Терещенко [12], О. С. Хринюк [14], А. В. Череп [15] та ін.

Але поряд з цим потребують подальшого аналізу сучасні тенденції банкрутства підприємств в Україні у посткризовий період та визначення основних заходів по запобіганню розвитку фінансової кризи на підприємствах та зміцнення їх платоспроможності як в умовах сьогодення, так і в майбутньому.

Метою статті є дослідження тенденцій банкрутства підприємств в Україні на сучасному етапі та пошук шляхів запобігання їх неплатоспроможності.

Проблеми банкрутства підприємств в Україні є особливо актуальними в умовах економічної кризи. У такі періоди механізм банкрутства є своєрідним критерієм відбору більш ефективних, економічно міцних та конкурентоспроможних підприємств. Водночас набуває все більшого поширення порушення законодавства, що регулює процедуру банкрутства, факти фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, незаконних дій при банкрутстві.

Досвід провідних країн із ринковою економікою свідчить, що банкрутство виступає як механізм регулювання та саморегулювання економіки, характеризуючи неспроможність підприємства задовольнити вимоги кредиторів, а також забезпечити обов'язкові платежі в бюджет і позабюджетні фонди.

Розгляд і провадження справ про банкрутство суб'єктів господарювання в Україні, а також питання щодо запобігання банкрутству боржника визначені Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 р. № 2343-III. Згідно з ним банкрутство – це визнана гос-

подарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше, як через застосування ліквідаційної процедури [11].

Банкрутство як невід'ємний елемент ринкових відносин стало реальністю і для національної економіки, загрожуючи зниженням економічної безпеки України, та потребує дієвих засобів по його запобіганню. Особливо в контексті того, що серед значної кількості неплатоспроможних вітчизняних підприємств під загрозою банкрутства перебувають у переважній більшості малі та середні підприємства, від яких в основному й залежить стабільність розвитку ринкової економіки.

Щоб оцінити масштаби кризових явищ, необхідно проаналізувати основні тенденції порушення справ про банкрутство суб'єктів господарювання за 2010–2014 рр. (рис. 1).

За даними графіка (див. рис. 1) бачимо, що протягом 2014 р. кількість справ, що завершилась провадженням, знизилася порівняно з 2013 р. на 2373 і склала 3324 справи, а порівняно з 2010 р. їх кількість зменшилася на 11185 (у 4,4 разу). Загалом, протягом останніх років спостерігається тенденція до зниження кількості порушених справ про банкрутство.

Дана тенденція, на нашу думку, перш за все пов'язана із тим, що у 2013 р. вступила в силу нова редакція Закону України «Про відновлення платоспроможності платника або визнання його банкрутом», яка внесла зміни до порядку порушення і розгляду справ. Зокрема, встановлено більше можливостей для відновлення платоспроможності підприємства-боржника через застосування додаткових механізмів проведення фінансової санації до моменту порушення справи про його банкрутство, визнання недійсними правочинів (договорів) та спростування майнових дій підприємства-боржника в процесі проведення процедури банкрутства; виконання усіх зобов'язань власником підприємства-боржника у процедурі банкрутства; введено новий по-

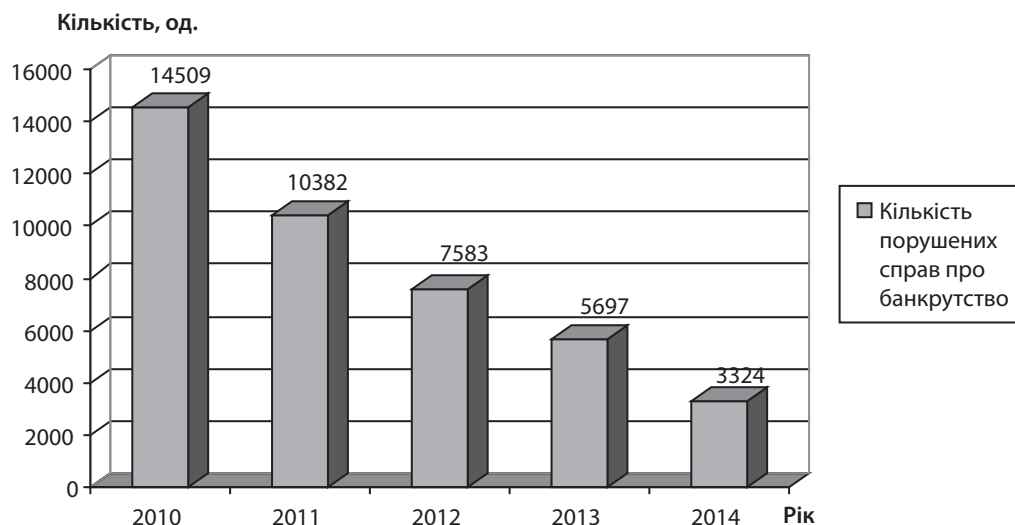

Рис. 1. Кількість порушених справ про банкрутство підприємств в Україні протягом 2010–2014 рр., закінчених провадженням [10]

рядок продажу майна, що здійснюється у процедурі банкрутства, завдяки якому вдається найбільш повно та ефективно провести розрахунки з кредиторами за рахунком майна підприємства-боржника.

Згідно з рейтинговими показниками, поданими у звіті Світового банку та Міжнародної фінансової корпорації «Ведення бізнесу», за показником «Закриття бізнесу» (банкрутство) Україна у 2012 р. посіла 156-те місце, у 2013 р. – 157-ме, а у 2014 р. перемістилася на 162-ге серед 189 країн світу [4]. Стрімке зниження рейтингу України за даним показником (у 2014 р. вона займала проміжну позицію між рейтингами Ліберії (161-ше місце) і Камбоджі (163-тє місце) свідчить про певні недоліки та перешкоди в українському законодавчому полі, яке регулює правові аспекти процедури банкрутства суб'єктів господарської діяльності, а також – про відсутність прогресивних реформ у межах цієї сфери державного регулювання. Україна також має низький рейтинг за показником «Закриття бізнесу», навіть, порівняно з іншими країнами Європи та Центральної Азії, посідаючи останню, 26-ту позицію [5].

Як відомо, банкрутство підприємства не завжди означає припинення діяльності та ліквідацію підприємства. Можливою є ситуація, коли втрата платоспроможності є тимчасовим явищем і може бути подолана засобами запобігання банкрутству, такими як санація та мирова угода. Для оцінки ефективності таких процедур розглянемо динаміку розгляду господарськими судами справ про банкрутство за 2010–2014 рр. (табл. 1).

За досліджений період кількість справ, закінчених провадженням, поступово зменшується і у 2014 р. становила 3324 справ, що більш ніж у 4 рази більша від рівня 2010 р. Також знижується і чисельність справ, залишених без розгляду: на 468 у 2014 р. порівняно із 2011 р., і на 73 порівняно з 2013 р. Частка справ, які припинені у зв'язку з санацією боржника, залишається вкрай низь-

кою, мирова угода у 2014 р. укладена по відношенню до 70 справ і є найнижчою за 2010–2014 рр. Найбільшу питому вагу займають справи, які припинені із затвердженням звіту ліквідатора. Загальна кількість справ, у яких винесено постанови про визнання банкрутом, у звітному періоді поступово зменшується. У 2014 р. 63% підприємств, чії справи були завершені провадженням, визнані банкрутами у звітному періоді, що продовжує негативну тенденцію попередніх років.

Однак, незважаючи на те, в нашій державі процедура банкрутства є досить неефективною, про що свідчать такі дані: лише 9% справ про банкрутство в Україні закінчується відновленням платоспроможності (у порівнянні з 60–85% у розвинених країнах); лише 9% вимог кредиторів вдається повернути (у країнах Східної Європи і навіть Середньої Азії – 31%), на супроводження справи про банкрутство в Україні йде близько 42% бізнесу (у більшості країн – не більш 13%) [3, с. 156]. Експерти пояснюють такий високий відсоток «втрат» бізнесу під час банкрутства суттєвими витратами підприємства при його закритті (судові витрати, оплата послуг юристів, ліквідаційної комісії тощо), що не дозволяють власникам та кредиторам у належній мірі розподілити майно компанії, що ліквідується, а також й тим, що часто боржник потрапляє в цей процес у фінансовому стані, що об'єктивно не дозволяє відновити платоспроможність [7, с. 36; 13, с. 276].

Банкрутство необхідно розглядати як з боку підприємства-боржника, яке потребує оздоровлення, так і з позицій кредиторів, які прагнуть задовольнити свої грошові вимоги до боржника. Тому й ефективність процедур відновлення платоспроможності та ліквідації теж доцільно аналізувати з двох сторін. З цією метою проаналізуємо дані про розгляд господарськими судами справ про банкрутство за 2010–2014 рр. (табл. 2).

Таблиця 1

Загальна характеристика справ про відновлення платоспроможності боржників або визнання їх банкрутами, закінчених провадженням в Україні у 2010–2014 рр.

Рік	Кількість справ, закінчених про- вадженням	З них						Кількість справ про визнання банкрутом
		залишено без роз- гляду	припинено					
			у зв'язку з санацією	з укладенням мирової угоди	із затвердженням звіту ліквідатора та ліквідаційного балансу	з виконанням усіх зобов'язань перед кредиторами	з інших підстав	
2010	14509	Дані відсутні						8212
2011	10382	523	8	106	8335	100	1310	6745
2012	7583	275	8	94	6084	101	1021	4631
2013	5697	128	7	82	4948	57	475	3359
2014	3324	55	4	70	2989	29	177	2096

Джерело: розроблено автором на основі даних Офіційного сайту судової влади України [10].

Дані про розгляд господарськими судами справ про банкрутство в Україні у 2011–2014 рр.

Показник	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Загальний обсяг заявлених майнових (грошових) вимог кредиторів, млрд грн	31,2	33,0	125,1	48,0
Загальний обсяг визнаних судом майнових (грошових) вимог кредиторів, млрд грн	25,8	26,7	49,0	40,5
Відсоток відшкодування (повернення засобів кредиторам), %	82,69	80,90	39,17	84,38
Розмір задоволених вимог відносно сплати податків і зборів, млрд грн	1,02	1,26	1,15	1,18
Середня тривалість розгляду справи і процедур банкрутства, міс.	18	18	18	18
Кількість справ у яких вводилась процедура санації	130	125	128	132
Кількість справ, по яких затверджено звіт керуючого санацією	3	3	7	4
Кількість мирових угод, затверджених судом	114	93	82	70
Кількість ліквідованих юридичних осіб	7842	5946	7205	8840

Джерело: розроблено автором на основі даних Офіційного сайту судової влади України [10].

За даними табл. 2 можемо визначити, що у 2014 р. порівняно із 2011–2012 рр. зростає обсяг заявлених майнових (грошових) вимог кредиторів – на 16,8 млрд грн і 15 млрд грн відповідно; а також обсяг визнаних судом майнових (грошових) вимог кредиторів – на 14,7 млрд грн і 13,8 млрд грн. Позитивним є зростання у 2014 р. відсотка відшкодування: на 1,69% порівняно із 2011 р., на 3,48% порівняно із 2012 р. і на 45,21% порівняно із 2013 р., що характеризує тенденції у цьому напрямі як позитивні.

Середня тривалість розгляду справ і процедур банкрутства протягом досліджуваного періоду становила 18 місяців. Із загальної кількості розглянутих у 2014 р. справ про банкрутство 8840 закінчилися ліквідацією суб'єктів господарювання (у 2011 р. – 7842 справи; у 2013 р. – 7205). У процесі провадження у 2014 р. по 132 справах вводилась процедура санації, звіт керуючого санацією затверджено лише щодо 4 справ, по 70 справах затверджено мирові угоди (у 2011 р. – 114 справ).

За даними Всесвітнього банку, середній показник відшкодування вимог у провідних європейських країнах становить 67%, у державах Східної Європи й Азії – 28%. Водночас, в Україні зафіксовано зменшення частки поверненого капіталу кредиторам з 8,9 цента за 1 долар до 8,7 цента. Для порівняння у США при банкрутстві можна повернути 81,5 цента з долара, у Німеччині – 78,1 цента.

У табл. 3 проведемо аналіз розгляду справ про банкрутство та задоволення позовних вимог у 2014 р.

Протягом 2014 р. перебувало на розгляді 44913 справ про банкрутство, з яких було розглянуто – 34725 справ (у т. ч. 26253 справи задоволені повністю або частково, щодо решти справ вимоги не задоволено). Найбільше заявлено до стягнення грошових вимог кредиторів до боржника – 34478 млн грн, з них присуджено до стягнення 30191 млн грн. Майнових спорів з вимогами щодо сплати податків, зборів заявлено на суму 204 млн грн, присуджено до стягнення – 199,9 млн грн. Значний обсяг скасування арештів майна, звільнення активів боржника, а також вимог до боржника пов'язаний з діяльністю арбітражного керуючого.

З огляду на наведені у табл. 1–3 дані можемо зробити висновок, що судові процедури банкрутства в Україні на сьогодні недостатньо ефективні та недоско-

налі як з позицій задоволення вимог кредиторів, так і з позицій оздоровлення збанкрутілого підприємства. Це зумовлює необхідність та доцільність вчасного проведення діагностики банкрутства та здійснення процедур антикризового фінансового управління.

У результаті дослідження було визначено як основні показники, що характеризують стан провадження справ про банкрутство підприємств в Україні, так і ключові причини, що його зумовлюють, зокрема:

1) *інфляційні процеси*: зростання індексу інфляції в Україні у 2014 р. до 124,9% (у 2013 р. цей індекс склав – 100,5%, а у 2012 р. – 99,8%);

2) *нестабільна політична, економічна та соціальна ситуація*: значне підвищення ціни на енергоносії та бензин, збільшення собівартості продукції;

3) *нестабільність фінансового та валютного ринків*: значне знецінення національної валюти, розбалансування банківської системи;

4) *втрата платоспроможності вітчизняних підприємств і виникнення кризової ситуації* у зв'язку із:

- ✦ різким зменшенням коштів на рахунках підприємства у банках;
- ✦ одночасним зростанням дебіторської та кредиторської заборгованостей, їх розбалансованість;
- ✦ зниженням обсягів продажу;
- ✦ внутрішніми конфліктами на підприємстві: між персоналом і керівництвом, керівництвом та інвесторами, керівництвом та власниками тощо.

Саме тому вважаємо, що з метою запобігання неплатоспроможності, а відтак – банкрутства та ліквідації вітчизняних підприємств необхідно розробити чітку та ефективну систему антикризового управління підприємством, яка передбачатиме таку послідовність діагностики банкрутства:

- ✦ аналіз ранніх ознак кризового стану підприємства;
- ✦ економічна оцінка та аналіз бухгалтерського балансу підприємства;

- ✦ аналіз фінансового стану підприємства за групами коефіцієнтів, які характеризують майновий стан, ліквідність та платоспроможність, фінансову стійкість, ділову активність та рентабельність діяльності;
- ✦ діагностика на основі рейтингової оцінки;
- ✦ дискримінантний аналіз шляхом застосування найбільш оптимальних для кожного підприємства моделей: Е. Альтмана, У. Бівера, Конана – Гольдера, Р. Ліса, Спрінгейта, Тафлера і Тішоу, Фулмера та інших.

За даної ситуації, яка склалася в Україні, для створення ефективного та дієвого механізму протидії банкрутству необхідно також здійснити ряд заходів:

- ✦ удосконалити законодавчу базу про банкрутство в Україні (виокремлення та розмежування норм законодавства про неспроможність в актах законодавства за галузевою належністю, її систематизація та взаємоузгодженість з іншими

законодавчими та нормативно-правовими актами);

- ✦ посилити державний вплив при вирішенні проблем неплатежів з використанням механізмів банкрутства;
- ✦ встановити та збільшити відповідальність посадових осіб та засновників підприємства-боржника за перешкоджання діям арбітражного керуючого;
- ✦ сформувати гнучку систему соціального страхування на випадок банкрутства, включаючи обов'язкове та добровільне страхування працівників;
- ✦ мінімізувати витрати на проведення процедури банкрутства;
- ✦ підвищити ефективність даної процедури;
- ✦ збалансувати захист інтересів усіх учасників даної процедури шляхом послідовного дотримання принципів незворотності, швидкості та повноти повернення боргу та ін.

Таблиця 3

Розгляд справ про банкрутство за категоріями у 2014 р.

Категорії справ у спорах	Перебувало на розгляді	Розглянуто	З них	Позовні вимоги, грн.	
			задоволено повністю або частково	заявлено до стягнення	присуджено до стягнення
Справи про банкрутство	44913	34725	26253	47993541446	40543396755
у тому числі:					
майнові спори з вимогами до боржника	594	338	203	465440986	433235730
З них: визнання недійсним правочинів (договорів), укладених боржником	46	25	10	1133831	566916
сплата податків, зборів (обов'язкових платежів)	224	139	78	204278134	199874147
стягнення заробітної плати	127	118	89	107708	–
поновлення на роботі посадових і службових осіб боржника	1	1	–	–	–
грошові вимоги кредитора до боржника	19826	16866	14080	34478204150	30191021597
проведення аукціону з продажу майна боржника	379	348	293	–	–
діяльність арбітражного керуючого	4489	4063	3147	55312538	7955539
скарги на рішення, дії чи бездіяльність державних та інших органів	24	18	6	–	–
усунення керівника боржника	81	72	48	–	–
затвердження або розірвання мирової угоди або визнання її недійсною	72	62	43	–	–
скасування арештів майна, звільнення активів боржника	590	544	466	70773503	48895366
визнання недійсними правочинів та спростування майнових дій боржника	122	86	36	–	–
затвердження плану санації боржника					
до порушення справи про банкрутство	9	7	5	1358818	–
скарга на дії чи бездіяльність органу ДВС	43	36	13	–	–
інші	9693	9074	7846	1109469662	188708785

Джерело: розроблено автором на основі даних Офіційного сайту судової влади України [10].

Завдяки розробці та впровадженню ефективної системи антикризового управління, яка враховуватиме особливості кожного вітчизняного підприємства (галузевої належності, розміри, види діяльності тощо), а також реалізації вищевизначених заходів по створенню дієвого механізму банкрутства вдасться зменшити кількість неплатоспроможних, збанкрутілих та ліквідованих підприємств, подолати ті негативні тенденції, які притаманні сучасному інституту банкрутства, і вивести його на новий якісний рівень, коли банкрутство дійсно буде виконувати свою функцію – очищення економіки від неефективних, неконкурентоспроможних і застарілих підприємств.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження нами було визначено, що проблема банкрутства підприємств в Україні є актуальною та потребує швидкого та якісного вирішення, оскільки воно негативно впливає на фінансово-економічний, політичний та соціальний стан в країні.

В Україні на сучасному етапі розвитку економічних відносин інститут банкрутства не виконує своїх функцій, що пов'язано як з недоліками самого законодавства, що регулює дану сферу відносин, так і з іншими факторами (неврегульованість відносин власності, відсутність системи страхування на випадок банкрутства, нестача бюджетних коштів для мінімізації негативних соціально-економічних наслідків банкрутства тощо).

Проведений аналіз свідчить, що низька ефективність судових процедур розгляду справ про банкрутство спонукає підприємства та інших учасників економічних відносин до пошуку дієвих шляхів запобігання неплатоспроможності підприємства. Одним з яких є побудова такої системи антикризового управління підприємством, яка включатиме постійний моніторинг фінансового стану підприємства, діагностику банкрутства для виявлення кризових явищ на ранній стадії та проведення необхідних заходів по їх швидкому усуненню та недопущенню в майбутньому. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Азаренкова Г. М.** Сутність та роль санації в системі антикризового управління підприємства / Г. М. Азаренкова, А. О. Мурей // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2010. – № 683. – С. 117–121.
2. **Бланк И. А.** Управление финансовой безопасностью предприятия / И. А. Бланк. – [2-е изд.]. – К.: Эльга, 2009. – 645 с.
3. **Брінь П. В.** Аналіз сучасного стану інституту банкрутства України / П. В. Брінь, А. Ю. Бондаренко // Вісник НТУ «ХПІ». – 2013. – № 69 (1042). – С. 155–161.
4. **Doing Business 2014: Ease of Doing Business in Ukraine** [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine>
5. **Doing Business 2014: Understanding Regulations for Small and MediumSize Enterprises.** – Washington, DC: World Bank Group [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.doingbusiness.org/~media/GIAWB/Doing%20Business/Documents/AnnualReports/English/DB14FullReport.pdf>
6. **Ліпич Л. Г.** Сутність та методи антикризового управління підприємства / Л. Г. Ліпич, Л. О. Гадзевиц // Вісник Львівської комерційної академії. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2011. – Вип. 36. – 486 с. – (Серія: економіка).

7. Коваленко О. В. Теоретичні і практичні аспекти сучасного антикризового управління промисловим підприємством / О. В. Коваленко, О. О. Дробишева // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 4(8). – С. 34–42.

8. Колісник М. К. Фінансова санація і антикризове управління підприємством : навч. посіб. / М. К. Колісник, П. Г. Ільчук, П. І. Віблій. – К.: Кондор, 2007.

9. Нескорородева І. І. Сучасні тенденції банкрутства підприємств в Україні та шляхи їх вирішення / І. І. Нескорородева, О. Ю. Тереванесова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2011. – № 36. – С. 187–193.

10. Офіційний сайт судової влади України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://court.gov.ua/>

11. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14.05.1992 р. № 2343-XII (зі змінами та доповненнями від 14.05.2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>

12. Терещенко О. О. Антикризове управління фінансами підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / О. О. Терещенко. – Київ, 2005. – 40 с.

13. Хаджинова О. В. Сучасні тенденції банкрутства підприємств в Україні / О. В. Хаджинова // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2013. – Вип. 1. – Т. 2. – С. 275–278.

14. Хринюк О. С. Методи антикризового управління підприємством / О. С. Хринюк, Л. А. Москаленко // Актуальні проблеми економіки та управління : збірник наукових праць молодих вчених. – 2011. – № 5. – С. 114–117.

15. Череп А. В. Фінансова санація та банкрутство суб'єктів господарювання : підручник / А. В. Череп. – К.: Кондор, 2006. – 380 с.

REFERENCES

Azarenkova, H. M., and Murei, A. O. "Sutnist ta rol sanatsii v systemi antykrizovoho upravlinnia pidpriemstva" [The essence and role of rehabilitation in the system of crisis management]. *Visnyk NU «Lvivska politehnika»*, no. 683 (2010): 117-121.

Blank, I. A. *Upravlenie finansovoy bezopasnostiu predpriatiia* [Management of financial security company]. Kyiv: Elga, 2009.

Brin, P. V., and Bondarenko, A. Yu. "Analiz suchasnoho stanu instytutu bankrutstva Ukrainy" [Analysis of current state institution of bankruptcy Ukraine]. *Visnyk NTU «KhPI»*, no. 69 (1042) (2013): 155-161.

Cherep, A. V. *Finanova sanatsiia ta bankrutstvo subiektiv hospodariuvannia* [Financial reorganization and bankruptcy entities]. Kyiv: Kondor, 2006.

"Doing Business 2014: Understanding Regulations for Small and MediumSize Enterprises". <http://www.doingbusiness.org/~media/GIAWB/Doing%20Business/Documents/AnnualReports/English/DB14FullReport.pdf>

"Doing Business 2014: Ease of Doing Business in Ukraine". <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine>

Kovalenko, O. V., and Drobysheva, O. O. "Teoretychni i praktychni aspekty suchasnoho antykrizovoho upravlinnia promyslovym pidpriemstvom" [Theoretical and practical aspects of modern industrial enterprise crisis management]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, no. 4 (8) (2010): 34-42.

Kolisnyk, M. K., Ilchuk, P. H., and Viblyi, P. I. *Finanova sanatsiia i antykrizove upravlinnia pidpriemstvom* [The financial reorganization and crisis management]. Kyiv: Kondor, 2007.

Khadzhynova, O. V. "Suchasni tendentsii bankrutstva pidpriemstv v Ukraini" [Current trends bankruptcy in Ukraine]. *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti*, vol. 2, no. 1 (2013): 275-278.

Khryniuk, O. S., and Moskalenko, L. A. "Metody antykrizovoho upravlinnia pidpriemstvom" [The methods of crisis management]. *Aktualni problemy ekonomiky ta upravlinnia*, no. 5 (2011): 114-117.

[Legal Act of Ukraine] (2015). <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>

Lipych, L. H., and Hadzevych, I. O. "Sutnist ta metody antykrizovoho upravlinnia pidpriemstva" [The essence and methods of crisis management]. *Visnyk Lvivskoi komertsii akademii. Seriya «Ekonomika»*, no. 36 (2011).

Neskorodieva, I. I., and Terevanesova, O. Yu. "Suchasni tendentsii bankructstva pidpriemstv v Ukraini ta shliakhy yikh vyreshennia" [Current trends bankruptcy in Ukraine and ways of their solution]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, no. 36 (2011): 187-193.

Ofitsiyni sait sudovoi vlady Ukrainy. <http://court.gov.ua/>
Tereshchenko, O. O. "Antykrizove upravlinnia finansamy pidpriemstv" [Crisis management finance companies]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk*: 08.04.01, 2005.

УДК 65.01

МОНІТОРИНГ ФІНАНСОВОЇ, ВИРОБНИЧОЇ, МАРКЕТИНГОВОЇ І ПРОДУКТОВОЇ СФЕР ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЕКСПРЕС-ДІАГНОСТИКА МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМСТВА

© 2015 СКРИНЬКОВСЬКИЙ Р. М., ПРОЦЮК Т. Б., ЛЕСЬКІВ С. Р.

УДК 65.01

Скриньковський Р. М., Процюк Т. Б., Леськів С. Р. Моніторинг фінансової, виробничої, маркетингової і продуктової сфер діяльності та експрес-діагностика матеріально-технічного забезпечення підприємства

У статті розкрито зміст поняття «моніторинг» і представлено етапи проведення моніторингу діяльності підприємства. Визначено ключові показники моніторингу фінансової, виробничої, маркетингової та продуктової сфер діяльності підприємства. Представлено концепцію та інструментарій системи експрес-діагностики матеріально-технічного забезпечення підприємства та визначено, що експрес-діагностику доцільно проводити за інтегральними індикаторами: матеріального забезпечення підприємства; технічного забезпечення підприємства, що і становить перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Ключові слова: підприємство, сфери діяльності, матеріально-технічне забезпечення, моніторинг, експрес-діагностика, показники.

Табл.: 1. Формул: 4. Бібл.: 19.

Скриньковський Руслан Миколайович – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємств та інформаційних технологій, Львівський університет бізнесу та права (вул. Кульпарківська, 99, Львів, 79021, Україна)

E-mail: uan_lviv@ukr.net

Процюк Тетяна Богданівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіко-правових дисциплін, Національна академія внутрішніх справ (пл.Солом'янська, 1, Київ, 02000, Україна)

E-mail: agat-lviv@ukr.net

Леськів Соломія Романівна – студентка, Львівський університет бізнесу та права (вул. Кульпарківська, 99, Львів, 79021, Україна)

E-mail: solomial@gmail.com

УДК 65.01

Скриньковський Р. М., Процюк Т. Б., Леськів С. Р. Моніторинг фінансової, производственной, маркетинговой и продуктовой сфер деятельности и экспрес-диагностика материально-технического обеспечения предприятия

В статье раскрыто содержание понятия «мониторинг» и представлены этапы проведения мониторинга деятельности предприятия. Определены ключевые показатели мониторинга финансовой, производственной, маркетинговой и продуктовой сфер деятельности предприятия. Представлена концепция и инструментальный системы экспрес-диагностики материально-технического обеспечения предприятия и определено, что экспрес-диагностику целесообразно проводить по интегральным индикаторам: материального обеспечения предприятия; технического обеспечения предприятия, что и является перспективным направлением дальнейших исследований.

Ключевые слова: предприятие, сферы деятельности, материально-техническое обеспечение, мониторинг, экспрес-диагностика, показатели.

Табл.: 1. Формул: 4. Библ.: 19.

Скриньковський Руслан Миколайович – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємств та інформаційних технологій, Львівський університет бізнесу та права (вул. Кульпарківська, 99, Львів, 79021, Україна)

E-mail: uan_lviv@ukr.net

Процюк Тетяна Богданівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіко-правових дисциплін, Національна академія внутрішніх справ (пл. Солом'янська, 1, Київ, 02000, Україна)

E-mail: agat-lviv@ukr.net

Леськів Соломія Романівна – студентка, Львівський університет бізнесу та права (вул. Кульпарківська, 99, Львів, 79021, Україна)

E-mail: solomial@gmail.com

UDC 65.01

Skrynkovskyy R. M., Protsiuk T. B., Leski S. R. Monitoring the Financial, Production, Marketing and Product Areas of Activity, and Instant Diagnosis of Material Support of Enterprise

The article discloses the content of the concept of «monitoring» and presents the stages of monitoring the activity of enterprise. The key indicators for monitoring the financial, production, marketing and product areas of activity of enterprise have been identified. Both the conception and tools of the system for instant diagnosis of material support of enterprise are presented, it has been determined that instant diagnosis should be carried out by the integrated indicators of: material support of enterprise; technical support of enterprise, which will provide a promising direction for further research.

Key words: enterprise, areas of activity, material support, monitoring, instant diagnosis, indicators.

Tabl.: 1. Formulae: 4. Bibl.: 19.

Skrynkovskyy Ruslan M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Business Economy and Information Technology, Lviv University of Business and Law (vul. Kulparkivska, 99, Lviv, 79021, Ukraine)

E-mail: uan_lviv@ukr.net

Protsiuk Tetiana B. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic and Legal Disciplines, National Academy of Internal Affairs (pl.Solomianska, 1, Kyiv, 02000, Ukraine)

E-mail: agat-lviv@ukr.net

Leski Solomiya R. – Student, Lviv University of Business and Law (vul. Kulparkivska, 99, Lviv, 79021, Ukraine)

E-mail: solomial@gmail.com

Khryniuk, O. S., and Moskalenko, L. A. "Metody antykrizovoho upravlinnia pidpriemstvom" [The methods of crisis management]. *Aktualni problemy ekonomiky ta upravlinnia*, no. 5 (2011): 114-117.

[Legal Act of Ukraine] (2015). <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>

Lipych, L. H., and Hadzevych, I. O. "Sutnist ta metody antykrizovoho upravlinnia pidpriemstva" [The essence and methods of crisis management]. *Visnyk Lvivskoi komertsii akademii. Seriya «Ekonomika»*, no. 36 (2011).

Neskorodieva, I. I., and Terevanesova, O. Yu. "Suchasni tendentsii bankructstva pidpriemstv v Ukraini ta shliakhy yikh vyreshennia" [Current trends bankruptcy in Ukraine and ways of their solution]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, no. 36 (2011): 187-193.

Ofitsiyni sait sudovoi vlady Ukrainy. <http://court.gov.ua/>
Tereshchenko, O. O. "Antykrizove upravlinnia finansamy pidpriemstv" [Crisis management finance companies]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.04.01*, 2005.

УДК 65.01

МОНІТОРИНГ ФІНАНСОВОЇ, ВИРОБНИЧОЇ, МАРКЕТИНГОВОЇ І ПРОДУКТОВОЇ СФЕР ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЕКСПРЕС-ДІАГНОСТИКА МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМСТВА

© 2015 СКРИНЬКОВСЬКИЙ Р. М., ПРОЦЮК Т. Б., ЛЕСЬКІВ С. Р.

УДК 65.01

Скриньковський Р. М., Процюк Т. Б., Леськів С. Р. Моніторинг фінансової, виробничої, маркетингової і продуктової сфер діяльності та експрес-діагностика матеріально-технічного забезпечення підприємства

У статті розкрито зміст поняття «моніторинг» і представлено етапи проведення моніторингу діяльності підприємства. Визначено ключові показники моніторингу фінансової, виробничої, маркетингової та продуктової сфер діяльності підприємства. Представлено концепцію та інструментарій системи експрес-діагностики матеріально-технічного забезпечення підприємства та визначено, що експрес-діагностику доцільно проводити за інтегральними індикаторами: матеріального забезпечення підприємства; технічного забезпечення підприємства, що і становить перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Ключові слова: підприємство, сфери діяльності, матеріально-технічне забезпечення, моніторинг, експрес-діагностика, показники.

Табл.: 1. Формул: 4. Бібл.: 19.

Скриньковський Руслан Миколайович – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємств та інформаційних технологій, Львівський університет бізнесу та права (вул. Кульпарківська, 99, Львів, 79021, Україна)

E-mail: uan_lviv@ukr.net

Процюк Тетяна Богданівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіко-правових дисциплін, Національна академія внутрішніх справ (пл.Солом'янська, 1, Київ, 02000, Україна)

E-mail: agat-lviv@ukr.net

Леськів Соломія Романівна – студентка, Львівський університет бізнесу та права (вул. Кульпарківська, 99, Львів, 79021, Україна)

E-mail: solomial@gmail.com

УДК 65.01

Скриньковський Р. М., Процюк Т. Б., Леськів С. Р. Мониторинг финансовой, производственной, маркетинговой и продуктовой сфер деятельности и экспрес-диагностика материально-технического обеспечения предприятия

В статье раскрыто содержание понятия «мониторинг» и представлены этапы проведения мониторинга деятельности предприятия. Определены ключевые показатели мониторинга финансовой, производственной, маркетинговой и продуктовой сфер деятельности предприятия. Представлена концепция и инструментальный системы экспрес-диагностики материально-технического обеспечения предприятия и определено, что экспрес-диагностику целесообразно проводить по интегральным индикаторам: материального обеспечения предприятия; технического обеспечения предприятия, что и является перспективным направлением дальнейших исследований.

Ключевые слова: предприятие, сферы деятельности, материально-техническое обеспечение, мониторинг, экспрес-диагностика, показатели.

Табл.: 1. Формул: 4. Библ.: 19.

Скриньковський Руслан Миколайович – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики предприятий и информационных технологий, Львовский университет бизнеса и права (ул. Кульпарковская, 99, Львов, 79021, Украина)

E-mail: uan_lviv@ukr.net

Процюк Татьяна Богдановна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономико-правовых дисциплин, Национальная академия внутренних дел (пл. Соломенная, 1, Киев, 02000, Украина)

E-mail: agat-lviv@ukr.net

Леськів Соломія Романівна – студентка, Львовський університет бізнесу та права (ул. Кульпарківська, 99, Львов, 79021, Украина)

E-mail: solomial@gmail.com

UDC 65.01

Skrynkovskyy R. M., Protsiuk T. B., Leski S. R. Monitoring the Financial, Production, Marketing and Product Areas of Activity, and Instant Diagnosis of Material Support of Enterprise

The article discloses the content of the concept of «monitoring» and presents the stages of monitoring the activity of enterprise. The key indicators for monitoring the financial, production, marketing and product areas of activity of enterprise have been identified. Both the conception and tools of the system for instant diagnosis of material support of enterprise are presented, it has been determined that instant diagnosis should be carried out by the integrated indicators of: material support of enterprise; technical support of enterprise, which will provide a promising direction for further research.

Key words: enterprise, areas of activity, material support, monitoring, instant diagnosis, indicators.

Tabl.: 1. Formulae: 4. Bibl.: 19.

Skrynkovskyy Ruslan M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Business Economy and Information Technology, Lviv University of Business and Law (vul. Kulparkivska, 99, Lviv, 79021, Ukraine)

E-mail: uan_lviv@ukr.net

Protsiuk Tetiana B. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic and Legal Disciplines, National Academy of Internal Affairs (pl.Solomianska, 1, Kyiv, 02000, Ukraine)

E-mail: agat-lviv@ukr.net

Leski Solomiya R. – Student, Lviv University of Business and Law (vul. Kulparkivska, 99, Lviv, 79021, Ukraine)

E-mail: solomial@gmail.com

У сучасних економічних умовах успішне функціонування та розвиток підприємства залежить від прийняття його керівництвом об'єктивних та обґрунтованих управлінських рішень. У контексті цього, щоб досягти позитивного результату (ефекту), керівникам (менеджерам) підприємства потрібно постійно контролювати всі етапи здійснення діяльності, а також періодично здійснювати моніторинг та проводити діагностику різних сфер, видів діяльності, операцій підприємства.

Проблематику моніторингу різних сфер діяльності підприємства та оцінювання стану його матеріально-технічного забезпечення висвітлюють у своїх працях такі науковці (вчені-економісти): Аверіна О. І., Бурнукіна О. А., Бурова Т. А., Васюта В. Б., Величко Т. Г., Гром'як О. Б., Жадько К. С., Єлісєєва О. К., Кирпань А. Г., Коляда О. Ю., Ліпич Л. Г., Лола Ю. Ю., Мельник О. Г., Мороз Ю. Ю., Пецкович М. Д., Рябик Г. Є., Семчук Ж. В., Чуліпа І. Д., Українська Л. О., Янковська Л. А. та ін. [1–19].

У наукових працях зазначених вище науковців розкрито різноманітні аспекти моніторингу діяльності та оцінювання матеріально-технічного забезпечення підприємства. Однак недостатньо уваги приділено моніторингу фінансової, виробничої, маркетингової і продуктової сфер діяльності та експрес-діагностиці матеріально-технічного забезпечення підприємства.

Метою статті є розвиток теоретичних положень та прикладних засад з моніторингу фінансової, виробничої, маркетингової і продуктової сфер діяльності та діагностики матеріально-технічного забезпечення підприємства. Для досягнення поставленої мети в роботі були поставлені такі завдання: розкрити зміст поняття «моніторинг» і представити етапи проведення моніторингу діяльності підприємства (Процюк Т. Б., Леськів С. Р.); з'ясувати ключові показники моніторингу фінансової, виробничої, маркетингової і продуктової сфер діяльності підприємства (Скриньковський Р. М., Процюк Т. Б., Леськів С. Р.); представити концепцію та інструментарій системи експрес-діагностики матеріально-технічного забезпечення підприємства (Скриньковський Р. М.).

Результати вивчення літературних джерел у цьому напрямі [1–10] засвідчують необхідність у представленні сутності найбільш вдалого визначення категорії «моніторинг».

Так, «Фінансово-економічний словник» Загороднього А. Г. і Вознюка Г. А. [1] містить поняття «моніторинг» і трактується як процес безперервного спостереження за середовищем функціонування суб'єкта господарювання (підприємства), а також за самим суб'єктом господарювання та здійснюваними ним видами діяльності, за реалізацією окремих проектів [1, с. 344].

Натомість проф. Бурова Т. А. [2] під моніторингом діяльності підприємства розуміє систему безперервного спостереження, а також аналізування і прогнозування, що побудована на мікро- та макроекономічному рівнях, на основі якої визначають показники стану підприємства з метою забезпечення процесу прийняття обґрунтованих управлінських рішень [2].

Основними етапами проведення моніторингу діяльності підприємства є [2]: 1) встановлення мети проведення моніторингу; 2) планування, збір, систематизація та узагальнення інформації, необхідної для про-

ведення моніторингу; 3) аналізування і оцінювання показників діяльності підприємства; 4) підготовлення рекомендацій стосовно прийняття управлінських рішень; 5) коректування та вдосконалення рекомендацій вразі прийняття необґрунтованих управлінських рішень; 6) контролювання процесу впливу факторів на діяльність підприємства і подальший збір інформаційної бази на основі спостереження.

Ключовими принципами побудови моделі моніторингу, діагностики та контролю діяльності підприємства є [3] (!): цілеспрямованість; комплексність; періодичність одержання інформації; безперервність; порівнянність показників у часі; розвиток інформаційно-комунікаційних технологій.

Як свідчить аналіз теорії та практики, сьогодні існує потреба у визначенні ключових показників моніторингу фінансової, виробничої, маркетингової і продуктової сфер діяльності підприємства (РМДП) – формула (1).

$$P_{МДП} = \begin{bmatrix} \Phi c_1, & \Phi c_2, & \Phi c_3, & \dots, & \Phi c_n \\ Bc_1, & Bc_2, & Bc_3, & \dots, & Bc_n \\ Mc_1, & Mc_2, & Mc_3, & \dots, & Mc_n \\ Pc_1, & Pc_2, & Pc_3, & \dots, & Pc_n \end{bmatrix}, \quad (1)$$

де $\Phi c_1, \Phi c_2, \Phi c_3, \dots, \Phi c_n$ – показники моніторингу фінансової сфери діяльності підприємства; $Bc_1, Bc_2, Bc_3, \dots, Bc_n$ – показники моніторингу виробничої сфери діяльності підприємства; $Mc_1, Mc_2, Mc_3, \dots, Mc_n$ – показники моніторингу маркетингової сфери діяльності підприємства; $Pc_1, Pc_2, Pc_3, \dots, Pc_n$ – показники моніторингу продуктової сфери діяльності підприємства.

У контексті зазначеного моніторинг фінансової діяльності підприємства необхідно проводити в ключі відповідних механізмів, за якими визначається фінансовий стан підприємства ([17]).

Так, механізмами моніторингу фінансової діяльності підприємства є [4]: a – механізм установлення коефіцієнтів моніторингу; b – механізм визначення відхилень значень показників від нормативних та окреслення причин виникнення цих відхилень; c – механізм розроблення заходів стосовно попередження відхилень у фінансовій діяльності підприємства.

Водночас серед показників проведення моніторингу фінансової діяльності підприємства слід виділити [4]: коефіцієнт незалежності (X_1), коефіцієнт маневрування (X_2), коефіцієнт заборгованості (X_3), коефіцієнт відношення кредиторської заборгованості до дебіторської (X_4), коефіцієнт інвестування (X_5), коефіцієнт покриття (X_6), коефіцієнт ліквідності балансу (X_7), коефіцієнт фінансового напруження (X_8).

Здійснюючи моніторинг фінансової діяльності підприємства, вищезазначені показники слід розподілити за критерієм, що відображає рівень залежності підприємства від зовнішнього фінансування (X_1, X_3, X_7, X_8) та критерієм, за яким визначається стан структури капіталу підприємства (X_2, X_4, X_5, X_6) [4].

Як вважає науковець Аверіна О. І. [5], у процесі моніторингу фінансового стану підприємства слід використовувати такі групи показників [5]:

- ✦ *показники рентабельності*, зокрема показник рентабельності активів та показник рентабельності власного капіталу;
- ✦ *показники ділової активності* (коефіцієнт співвідношення середньої заробітної плати працівників підприємства до величини прожиткового мінімуму; показник матеріаловіддачі; коефіцієнт оборотності власного капіталу; коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості; коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості; коефіцієнт зносу);
- ✦ *показники фінансової стійкості*, зокрема коефіцієнт автономії;
- ✦ *показники платоспроможності*, зокрема загальний коефіцієнт покриття та коефіцієнт забезпечення підприємства власними оборотними коштами;
- ✦ *показники ефективності системи управління*, зокрема показник рентабельності продукції та показник рентабельності основної діяльності.

Важливу роль у процесі моніторингу фінансової сфери діяльності підприємства відіграє моніторинг фінансової стійкості підприємства. На думку науковця Мороз Ю. Ю. [6], моніторинг фінансової стійкості підприємства слід проводити за такими ключовими показниками [6, с. 140-141]:

- ✦ *показник стійкої автономії* (співвідношення власного капіталу підприємства та капіталу, що до нього прирівнюється, до загальної вартості активів);
- ✦ *показник абсолютної автономії* (співвідношення власного капіталу до загальної вартості активів);
- ✦ *показник концентрації залученого капіталу*, що відображає відсоток зобов'язань підприємства у сумі активів;
- ✦ *показник загальної залежності* (співвідношення активів підприємства до його власного капіталу);
- ✦ *показник загальної незалежності* (співвідношення активів підприємства до його залученого капіталу);
- ✦ *показник залежності власних фінансових ресурсів* (співвідношення довгострокових зобов'язань до власного капіталу і капіталу, що до нього прирівнюється);
- ✦ *показник незалежності власних фінансових ресурсів* (співвідношення власного капіталу підприємства до суми його власного капіталу і капіталу, що до нього прирівнюється);
- ✦ *показник зовнішньої довгострокової залежності*, що відображає відсоток активів, сформований від довгострокових зобов'язань;
- ✦ *показник зовнішньої короткострокової залежності*, що відображає відсоток активів, сформований від короткострокових зобов'язань;
- ✦ *показник стійкого покриття фінансових ресурсів*, що залучені за рахунок власного капіталу і капіталу, що до нього прирівнюється (від-

ношення власних фінансових ресурсів до залучених фінансових ресурсів);

- ✦ *показник абсолютного покриття фінансових ресурсів*, що залучені за рахунок власного капіталу;
- ✦ *показник покриття необоротних активів довгостроковими зобов'язаннями*, що відображає відсоток дійсних необоротних активів, які профінансовані із зовнішніх джерел;
- ✦ *показник стійкого ризику від спрямування фінансових ресурсів у господарську діяльність*, що показує величину фінансових ресурсів, які залучені на одну гривню власного капіталу і капіталу, що до нього прирівнюється;
- ✦ *показник абсолютного ризику від спрямування фінансових ресурсів у господарську діяльність*, що відображає величину фінансових ресурсів, які залучені на одну гривню власного капіталу.

Таким чином, з огляду на вищезазначене, моніторинг фінансової сфери діяльності підприємства необхідно проводити за такими ключовими показниками:

- ✦ *показники рентабельності*, зокрема показник рентабельності активів та показник рентабельності власного капіталу (Φ_{c1});
- ✦ *показники ділової активності* (коефіцієнт співвідношення середньої заробітної плати працівників підприємства до величини прожиткового мінімуму; показник матеріаловіддачі; коефіцієнт оборотності власного капіталу; коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості; коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості; коефіцієнт відношення кредиторської заборгованості до дебіторської; коефіцієнт зносу) (Φ_{c2});
- ✦ *показники фінансової стійкості* (показник стійкої автономії; показник абсолютної автономії; показник концентрації залученого капіталу; показник загальної залежності; показник загальної незалежності; показник залежності власних фінансових ресурсів; показник незалежності власних фінансових ресурсів; показник зовнішньої довгострокової залежності; показник зовнішньої короткострокової залежності; показник стійкого покриття фінансових ресурсів; показник абсолютного покриття фінансових ресурсів; показник покриття необоротних активів довгостроковими зобов'язаннями; показник стійкого ризику від спрямування фінансових ресурсів у господарську діяльність; показник абсолютного ризику від спрямування фінансових ресурсів у господарську діяльність) (Φ_{c3});
- ✦ *показники платоспроможності*, зокрема загальний коефіцієнт покриття та коефіцієнт забезпечення підприємства власними оборотними коштами (Φ_{c4});
- ✦ *показники ліквідності*, зокрема коефіцієнт ліквідності балансу (Φ_{c5}).

Що стосується виробничої сфери діяльності підприємства, то, як зазначає проф. Українська Л. О. [7],

показниками моніторингу цієї сфери є [7, с. 153]: показник обсягу виробленої продукції; показник завантаження виробничих потужностей; показник вартості браку у продукції; показник відношення суми браку до обсягу випущеної продукції; показник відношення суми штрафів до обсягу реалізованої продукції. Натомість д. е. н., проф. Ліпич А. Г. [8] виділяє такі показники моніторингу виробничої сфери діяльності підприємства [8, с. 136–137]: показник оновлення основних засобів; показник автоматизації виробництва; показник завантаженості виробничих потужностей; показник витрат на виробництво. У науковому дослідженні [9] зазначено, що показниками моніторингу виробничої діяльності є [9]: рівень виробітку; рівень браку; рівень виробництва продукції на одиницю обладнання; тривалість виробничого циклу виготовлення продукції; рівень відповідності фактичних поточних загальновиробничих витрат нормативним.

З огляду на результати досліджень наукових праць за проблемою [7–9] встановлено, що моніторинг виробничої сфери діяльності підприємства слід проводити за такими показниками:

- ✦ показник обсягу виробленої продукції (Bc_1);
- ✦ показник завантаження виробничих потужностей (Bc_2);
- ✦ показник вартості браку у продукції (Bc_3);
- ✦ показник відношення суми браку до обсягу випущеної продукції (Bc_4);
- ✦ показник відношення суми штрафів до обсягу реалізованої продукції (Bc_5);
- ✦ показник оновлення основних засобів (Bc_6);
- ✦ показник автоматизації виробництва (Bc_7);
- ✦ показник витрат на виробництво (Bc_8);
- ✦ показник виробництва продукції на одиницю обладнання (Bc_9);
- ✦ тривалість виробничого циклу виготовлення продукції (Bc_{10});
- ✦ показник відповідності фактичних поточних загальновиробничих витрат нормативним (Bc_{11}).

Акцентуючи увагу на моніторингу маркетингової сфери діяльності підприємства, проф. Українською Л. О. [7] визначено, що показниками його проведення є [7, с. 152–153]: витрати на рекламу; частка ринку; кількість прямих конкурентів, які пропонують аналогічну продукцію; частка обсягу збуту продукції підприємства, що реалізується кінцевому споживачеві. Водночас науковець Пецкович М. Д. [9] у своєму дослідженні виділяє такі показники моніторингу [9]: показник платоспроможності споживачів; показник збуту продукції; показник реакції на рекламачії; показник цільової ринкової відповідності; показник відповідності виготовленої продукції попиту.

Виходячи з позицій вищевказаних науковців, моніторинг маркетингової сфери діяльності підприємства необхідно здійснювати за показниками:

- ✦ показник платоспроможності споживачів (Mc_1);
- ✦ показник збуту продукції (Mc_2);
- ✦ частка обсягу збуту продукції підприємства, що реалізується кінцевому споживачеві (Mc_3);

- ✦ показник реакції на рекламачії (Mc_4);
- ✦ показник цільової ринкової відповідності (Mc_5);
- ✦ показник відповідності виготовленої продукції попиту (Mc_6);
- ✦ частка ринку (Mc_7);
- ✦ кількість прямих конкурентів, які пропонують аналогічну продукцію (Mc_8);
- ✦ витрати на рекламу (Mc_9).

У свою чергу, моніторинг продуктової сфери діяльності підприємства, згідно з позицією проф. Української Л. О. [7], слід проводити за такими показниками [7, с. 153–154]: показник рентабельності продукції; показник технічної якості продукції; показник екологічних параметрів продукції; показник досконалості конструктивних параметрів; показник ергономічних параметрів продукції; показник естетичних параметрів продукції; показник параметрів нормативно-патентної чистоти продукції; показник глибини товарного асортименту; показник насиченості товарного асортименту; показник широти товарного асортименту; показник гармонійності товарного асортименту.

Беручи до уваги вищезазначене, у науковій праці [10] моніторинг продукції підприємства здійснюється за показником якості продукції та показником екологічної безпеки продукції.

Як показало дослідження наукових праць [7; 10], показниками моніторингу продуктової сфери діяльності підприємства є:

- ✦ показник рентабельності продукції (Pc_1);
- ✦ показник технічної якості продукції (Pc_2);
- ✦ показник екологічної безпеки продукції (Pc_3);
- ✦ показник досконалості конструктивних параметрів (Pc_4);
- ✦ показник ергономічних параметрів продукції (Pc_5);
- ✦ показник естетичних параметрів продукції (Pc_6);
- ✦ показник параметрів нормативно-патентної чистоти продукції (Pc_7);
- ✦ показник глибини товарного асортименту (Pc_8);
- ✦ показник насиченості товарного асортименту (Pc_9);
- ✦ показник широти товарного асортименту (Pc_{10});
- ✦ показник гармонійності товарного асортименту (Pc_{11}).

Поряд з тим, оскільки метою даної статті передбачено проведення експрес-діагностики матеріально-технічного забезпечення підприємства, то першочерговим виникає питання встановлення сутності таких економічних категорій, як «експрес-діагностика» та «матеріально-технічне забезпечення».

Так, у науковій праці [11] за результатами комплексного аналізу поняття «експрес-діагностика» трактується як оперативний процес оцінювання поточного стану діяльності підприємства з відповідною підготовкою управлінських рішень, спрямованих на усунення перешкод ефективності та результативності здійснення цієї діяльності [11, с. 164].

Що стосується економічної категорії «матеріально-технічне забезпечення», то в науковому дослідженні [12]

встановлено, що це цілісна система принципів, методів, форм, структур і важелів, які застосовуються у процесах виробництва і постачання технічних засобів, запчастин, матеріалів, а також їх обслуговування.

Як стверджує науковець Васюта В. Б. [13], показники оцінювання матеріально-технічного забезпечення підприємства поділяються на [13, с. 108]: 1) загальні показники матеріально-технічного забезпечення (показник фондовіддачі, показник фондомісткості, показник фондоозброєності, показник рентабельності основних засобів, середньорічна вартість основних засобів); 2) показники технічного стану основних засобів (коефіцієнт зносу, коефіцієнт придатності, коефіцієнт відтворення); 3) часткові показники (фондоозброєність та фондовіддача устаткування, складських приміщень тощо).

З позиції науковця Єлісєєвої О. К. [14], оцінку матеріальних ресурсів підприємства слід здійснювати за показниками [14]: прибуток на одну гривню матеріальних витрат; показник матеріаловіддачі; показник матеріаломісткості; коефіцієнт використання матеріалів; питома вага матеріальних витрат у собівартості продукції; показник відношення темпів зростання обсягу виробництва до матеріальних витрат.

Показниками оцінювання ефективності використання матеріально-технічного забезпечення підприємства є [15]: 1) показники ефективності використання основних фондів підприємства (відсоток активної частини основних засобів; коефіцієнт оновлення основних засобів; коефіцієнт зносу основних засобів; коефіцієнт технічної озброєності праці; коефіцієнт фондоозброєності праці; коефіцієнт технічного оснащення підприємства; показник фондовіддачі; показник строку обладнання); 2) показники ефективності використання складських приміщень та площі підприємства (показник товарного запасу підприємства; показник автоматизації складських робіт; показник відповідності складського приміщення; показник раціональності розміщення обладнання).

З огляду на вищезазначене та враховуючи інформацію в літературних джерелах [11–16], експрес-діагностику матеріально-технічного забезпечення будь-якого підприємства (незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання) слід проводити за формулою (2):

$$I_{MT3} = \sqrt{I_M \cdot v + I_T \cdot w}, \quad (2)$$

де I_{MT3} – загальний інтегральний індикатор матеріально-технічного забезпечення підприємства; I_M – інтегральний індикатор матеріального забезпечення підприємства; v – коефіцієнт вагомості інтегрального індикатора матеріального забезпечення в системі матеріально-технічного забезпечення підприємства; I_T – інтегральний індикатор технічного забезпечення підприємства; w – коефіцієнт вагомості інтегрального індикатора технічного забезпечення в системі матеріально-технічного забезпечення підприємства.

Водночас інтегральний індикатор матеріального забезпечення підприємства (I_M) слід розраховувати за формулою (3):

$$I_M = \sqrt[12]{M_1 \cdot v_1 + M_2 \cdot v_2 + \dots + M_{12} \cdot v_{12}}, \quad (3)$$

де M_1 – показник фондовіддачі; M_2 – показник фондомісткості; M_3 – показник фондоозброєності; M_4 – показник рентабельності основних засобів; M_5 – середньорічна вартість основних засобів; M_6 – прибуток на одну гривню матеріальних витрат; M_7 – показник матеріаловіддачі; M_8 – показник матеріаломісткості; M_9 – коефіцієнт використання матеріалів; M_{10} – показник відношення темпів зростання обсягу виробництва до матеріальних витрат; M_{11} – питома вага матеріальних витрат у собівартості продукції; M_{12} – відсоток активної частини основних засобів; $v_1, v_2, \dots, v_{12}$ – коефіцієнти вагомості відповідного показника матеріального забезпечення підприємства ($M_1, M_2, M_3, \dots, M_{12}$).

Інтегральний індикатор технічного забезпечення підприємства (I_T) доцільно обчислювати за формулою (4):

$$I_T = \sqrt[11]{T_1 \cdot w_1 + T_2 \cdot w_2 + \dots + T_{11} \cdot w_{11}}, \quad (4)$$

де T_1 – коефіцієнт зносу; T_2 – коефіцієнт придатності; T_3 – коефіцієнт відтворення; T_4 – коефіцієнт оновлення; T_5 – коефіцієнт вибуття; T_6 – коефіцієнт технічного оснащення підприємства; T_7 – коефіцієнт технічної озброєності праці; T_8 – показник товарного запасу підприємства; T_9 – показник автоматизації складських робіт; T_{10} – показник відповідності складського приміщення; T_{11} – показник раціональності розміщення обладнання; $w_1, w_2, \dots, w_{11}$ – коефіцієнти вагомості відповідного показника технічного забезпечення підприємства ($T_1, T_2, T_3, \dots, T_{11}$).

Опрацювавши літературні джерела, що стосуються даної проблематики, встановлено, що I_{MT3} можна інтерпретувати за шкалою оцінювання – табл. 1.

Таблиця 1

Шкала оцінювання стану матеріально-технічного забезпечення підприємства

Стан матеріально-технічного забезпечення підприємства	Значення загального індикатора I_{MT3}
Критично незадовільний	0–1
Незадовільний	2–3
Задовільний	4–5
Добрий	6–7
Відмінний	8–10

ВИСНОВКИ

На основі результатів наукових досліджень у працях [1–19] встановлено, що ключовими показниками моніторингу діяльності підприємства є показники моніторингу фінансової, виробничої, маркетингової та продуктової сфер. Результати вивчення практики функціонування вітчизняних підприємств та аналізування наукових джерел [11–16] показали, що експрес-діагностику матеріально-технічного забезпечення підприємства доцільно проводити на засадах інтегрального індикатора матеріального забезпечення підприємства та інтегрального індикатора технічного забезпечення підприємства.

Перспективи подальших розвідок в цьому напрямі полягають у формуванні: 1) системи цілей діагностики діяльності підприємства з урахуванням часткової діагностичної цілі – експрес-діагностики матеріально-технічного забезпечення підприємства; 2) системи моніторингу діяльності підприємства. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Загородній А. Г.** Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. – Львів : Вид. Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2005. – 714 с.
2. **Бурова Т. А.** Наукові основи контролю в управлінні підприємством / Т. А. Бурова // Ефективна економіка. – 2014. – № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua>
3. **Жадько К. С.** Практичні основи побудови і інструментарій моделей моніторингу, діагностики і контролю діяльності підприємства / К. С. Жадько // Ефективна економіка. – 2014. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua>
4. **Коляда О. Ю.** Організація системи моніторингу фінансової діяльності на металургійних підприємствах : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 – Економіка, організація і управління підприємствами / О. Ю. Коляда ; Харківський держ. екон. ун-т. – Харків, 2003. – 19 с.
5. **Аверина О. И.** Мониторинг как метод экспресс-анализа финансового состояния организации / О. И. Аверина // Экономический анализ: теория и практика. – 2013. – № 48. – С. 24–31.
6. **Мороз Ю. Ю.** Система показників для моніторингу рівня фінансової стійкості сільськогосподарських підприємств та їх облікове забезпечення / Ю. Ю. Мороз // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу : міжнар. зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 1 (16). – С. 138–149.
7. **Українська Л. О.** Організація моніторингу конкурентних переваг і конкурентоспроможності підприємства / Л. О. Українська, Г. Є. Рябик // Проблеми економіки. – 2012. – № 4. – С. 151–157.
8. **Ліпич Л. Г.** Моніторинг і його роль у визначенні фінансово-економічної стійкості машинобудівних підприємств / Л. Г. Ліпич, І. Д. Чуліпа // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Економіка. – 2010. – Вип. 13. – С. 130–140 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoa_2010_13_18.pdf
9. **Пецкович М. Д.** Системи поточного контролювання діяльності промислових підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 – Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / М. Д. Пецкович ; Нац. ун-т «Львівська політехніка». – Львів, 2012. – 24 с.
10. **Бурнукіна О. А.** Моніторинг якості та екологічної безпеки продукції на підприємствах / О. А. Бурнукіна // Управління проектами та розвиток виробництва : зб. наук. пр. – Луганськ : Вид. СНУ ім. В. Даля, 2012. – № 1 (41). – С. 89–93.
11. **Гром'як О. Б.** Експрес-діагностика діяльності підприємств: сутність та призначення / О. Б. Гром'як, О. Г. Мельник // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.2. – С. 159–165.
12. **Величко Т. Г.** Розвиток матеріально-технічного забезпечення підприємств АПК : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 – Економіка та управління підприємствами (економіка сільськогосподарства і АПК) / Т. Г. Величко ; Південний філіал «Крим. агротехнологічний ун-т» Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. – Сімферополь, 2009. – 19 с.
13. **Васюта В. Б.** Аналіз ефективності використання матеріально-технічної бази підприємства / В. Б. Васюта, А. Г. Кирпань // Економіка: реалії часу. – 2015. – № 2 (18). – С. 107–113.
14. **Єлісєєва О. К.** Методологічні аспекти оцінки ефективності використання матеріальних ресурсів / О. К. Єлісєєва // Економіка промисловості. – 2006. – № 2. – С. 211–217.
15. **Лола Ю. Ю.** Управління матеріальними ресурсами на підприємстві (логістичний та реінжиніринговий підхід) : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 – Економіка та управління

підприємствами (за видами економічної діяльності) / Ю. Ю. Лола ; Харківський нац. екон. ун-т. – Харків, 2009. – 23 с.

16. **Мельник О. Г.** Моніторинг діяльності підприємства / О. Г. Мельник, М. Д. Пецкович // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія: «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку». – Львів : Вид. Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2012. – № 7. – С. 381–386.

17. **Семчук Ж. В.** Фінансовий стан підприємств: індикатори діагностики та потенційно можливі проблеми погіршення параметрів / Ж. В. Семчук, Р. М. Скриньковський, С. І. Цюх // Вісник Волинського ін-ту економіки та менеджменту. – 2013. – № 7. – С. 113–118.

18. **Семчук Ж. В.** Розвиток систем управління якістю продукції машинобудівних підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 – Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / Ж. В. Семчук ; Львів. ун-т бізнесу та права. – Львів, 2011. – 24 с.

19. **Янковська Л. А.** Управління підготовкою та перепідготовкою працівників промислового підприємства в системі менеджменту персоналу : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.02 / Л. А. Янковська ; Держ. ун-т «Львів. Політехніка». – Л., 2000. – 20 с.

REFERENCES

- Averina, O. I. "Monitoring kak metod ekspress-analiza finansovogo sostoianiiia organizatsii" [Monitoring as a method for the rapid analysis of the financial condition of the organization]. *Ekonomichekyi analiz: teoriia i praktika*, no. 48 (2013): 24-31.
- Burova, T. A. "Naukovi osnovy kontroliu v upravlinni pidpriemstvom" [Scientific basis of management control in the company]. <http://www.economy.nayka.com.ua>
- Burnukina, O. A. "Monitorynh yakosti ta ekolohichnoi bezpeky produktsii na pidpriemstvakh" [Monitoring the quality of products and environmental safety in the workplace]. *Upravlinnia proektamy ta rozvytok vyrobnytstva* (2012): 89-93.
- Hromiak, O. B., and Melnyk, O. H. "Ekspres-diahnostyka diialnosti pidpriemstv: sutnist ta pryznachennia" [Rapid diagnosis of enterprises: the nature and purpose]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, no. 22.2 (2012): 159-165.
- Koliada, O. Yu. "Orhanizatsiia systemy monitorynhu finansovoi diialnosti na metalurhiinykh pidpriemstvakh" [Organization of monitoring financial activity at metallurgical enterprises]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.06.01*, 2003.
- Lipych, L. H., and Chulipa, I. D. "Monitorynh i yoho rol u vyznachenni finansovo-ekonomichnoi stikosti mashynobudivnykh pidpriemstv" [Monitoring and its role in determining economic and financial stability of the machine-building enterprises]. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoa_2010_13_18.pdf
- Lola, Yu. Yu. "Upravlinnia materialnymy resursamy na pidpriemstvi (lohistychnyi ta reinzhyrnyrnhovyi pidkhyd)" [Material management in the enterprise (logistics and reengineering approach)]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.04*, 2009.
- Moroz, Yu. Yu. "Systema pokaznykiv dlia monitorynhu rivnia finansovoi stikosti silskohospodarskykh pidpriemstv ta ikh oblikove zabezpechennia" [The system of indicators for monitoring the financial sustainability of agricultural enterprises and their Customer registration software]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhalterskoho obliku, kontroliu i analizu*, no. 1 (16) (2010): 138-149.
- Melnyk, O. H., and Petkovych, M. D. "Monitorynh diialnosti pidpriemstva" [Monitoring the enterprise]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriia: «Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku»*, no. 7 (2012): 381-386.
- Petkovych, M. D. "Systemy potochnoho kontroliuvannia diialnosti promyslovykh pidpriemstv" [Current control systems of industrial enterprises]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.04*, 2012.
- Semchuk, Zh. V., Skrynkovskiy, R. M., and Tsiukh, S. I. "Finansovy stan pidpriemstv: indykatory diiahnostyky ta potentsiino mzhlyvi problemy pohirshennia parametriv" [The financial condition of enterprises: indicators of diagnosis and potential for degrada-

tion parameters]. *Visnyk Volynskoho instytutu ekonomiky ta menedzhmentu*, no. 7 (2013): 113-118.

Semchuk, Zh. V. "Rozvytok system upravlinnia iakistiu produktsii mashynobudivnykh pidpriemstv" [Development of quality management systems engineering enterprises]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.04*, 2011.

Ukrainska, L. O., and Riabyk, H. Ye. "Orhanizatsiia monitorynhu konkurentnykh perevah i konkurentospromozhnosti pidpriemstva" [Organization of monitoring competitive advantages and competitiveness]. *Problemy ekonomiky*, no. 4 (2012): 151-157.

Vasiuta, V. B., and Kyrpan, A. H. "Analiz efektyvnosti vykorystannia materialno-tekhnichnoi bazy pidpriemstva" [Analysis of the efficiency of logistics enterprises]. *Ekonomika: realii chasu*, no. 2 (18) (2015): 107-113.

Velychko, T. H. "Rozvytok materialno-tekhnichnoho zabezpechennia pidpriemstv APK" [The development of logistics enterprises APC]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.04*, 2009.

Yeliseieva, O. K. "Metodolohichni aspekty otsinky efektyvnosti vykorystannia materialnykh resursiv" [Methodological aspects of evaluating the effectiveness of material resources]. *Ekonomika promyslovosti*, no. 2 (2006): 211-217.

Yankovska, L. A. "Upravlinnia pidhotovkoiu ta perepidhotovkoiu pratsivnykiv promysloвого pidpriemstva v systemi menedzhmentu personalu" [Management training and retraining of employees of industrial enterprises in the system of personnel management]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.06.02*, 2000.

Zhadko, K. S. "Praktychni osnovy pobudovy i instrumentarii modelei monitorynhu, diahnostyky i kontroliu diialnosti pidpriemstva" [Practical bases of tools and models of monitoring, diagnosis and control of the company]. <http://www.economy.nayka.com.ua>

Zahorodnii, A. H., and Vozniuk, H. L. *Finansovo-ekonomichnyi slovnyk* [Financial and economic dictionary]. Lviv: Lvivska politekhnik, 2005.

УДК 339.138:658.628.011.1

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗРОБКИ СТРУКТУРИ ТОВАРНОГО ПОРТФЕЛЯ ПІДПРИЄМСТВА

© 2015 ПРИТИЧЕНКО Т. І., ЛЯХ І. С.

УДК 339.138:658.628.011.1

Притиченко Т. І., Лях І. С. Практичні аспекти розробки структури товарного портфеля підприємства

Мета статті полягає в удосконаленні комплексних методичних рекомендацій щодо формування структури товарного портфеля підприємства на прикладі ринку ветеринарних препаратів України. Для проведення повноцінного аналізу та надання рекомендацій по вдосконаленню асортименту було поєднано декілька відомих і універсальних методів: сполучений XYZ – ABC-аналіз, адаптована матриця БКГ, метод Дібба – Сімкіна. Результати аналізу продуктового портфеля, отримані за різними методами, порівняні між собою, і на підставі отриманої інформації сформувано пропозиції щодо змін товарного асортименту. Представлені в роботі методичні рекомендації щодо структури товарного портфеля підприємства відрізняються комплексністю управлінських рішень, що приймаються, значною практичною спрямованістю. Детальний опис специфіки поєднання декількох методів формування товарного асортименту, що супроводжується реальним прикладом з практики роботи вітчизняного підприємства на ринку ветеринарних препаратів, дозволить підвищити якість товарної політики підприємств.

Ключові слова: товарний портфель, структура асортименту, методи формування асортименту.

Рис.: 4. **Табл.:** 5. **Формул.:** 1. **Бібл.:** 8.

Притиченко Тамара Іванівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та маркетингу, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: tamivry@mail.ru

Лях Інна Сергіївна – кандидат економічних наук, викладач кафедри економіки та маркетингу, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: inna_khryapina@ukr.net

УДК 339.138:658.628.011.1

Притиченко Т. И., Лях И. С. Практические аспекты разработки структуры товарного портфеля предприятия

Цель статьи состоит в усовершенствовании комплексных методических рекомендаций по формированию структуры товарного портфеля предприятия на примере рынка ветеринарных препаратов Украины. Для проведения полноценного анализа и предоставления рекомендаций по усовершенствованию товарного ассортимента предприятия объединены несколько известных и универсальных методов: совместный XYZ – ABC-анализ, адаптированная матрица БКГ, метод Дибба – Симкина. Результаты анализа товарного портфеля, полученные по разным методам, сопоставлены между собой, и на основании полученной информации сформулированы предложения по изменению ассортимента предприятия. Представленные в работе методические рекомендации по формированию структуры товарного портфеля предприятия отличаются комплексностью принимаемых управленческих решений, значительной практической направленностью. Детальное описание специфики объединения нескольких методов формирования товарного ассортимента сопровождается реальным примером из практики работы отечественного предприятия на рынке ветеринарных препаратов. Это позволит повысить качество формирования товарной политики предприятий.

Ключевые слова: товарный портфель, структура ассортимента, методы формирования ассортимента.

Рис.: 4. **Табл.:** 5. **Формул.:** 1. **Библ.:** 8.

Притиченко Тамара Ивановна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики и маркетинга, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: tamivry@mail.ru

Лях Инна Сергеевна – кандидат экономических наук, преподаватель кафедры экономики и маркетинга, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: inna_khryapina@ukr.net

UDC 339.138:658.628.011.1

Prytychenko T. I., Liakh I. S. Practical Aspects of Developing the Structure of Product Portfolio of Enterprise

The article is aimed at improving the integrated methodical guidelines on the formation of the structure of product portfolio of enterprise on example of the veterinary preparations market of Ukraine. In order to conduct a full-fledged analysis and provide recommendations on improving the product assortment of enterprise several well-known and generic methods were combined: joint ABC-XYZ analysis, adapted BCG matrix, method of Dobb-Simkin. The results of the analysis of product portfolio, obtained with use of different methods, were mapped to each other and on the basis of the information obtained, proposals for changing the assortment of enterprise have been formulated. The provided methodical recommendations on developing the structure of product portfolio of enterprise are notable for complexity of managerial decisions, significant practical orientation. A detailed description of the specifics of combining several methods for building the assortment of products is accompanied by a real example from the practice of domestic enterprise at the veterinary preparations market. This will improve the quality of development of product policy of enterprises.

Key words: product portfolio, structure of assortment, methods for building the assortment.

Pic.: 4. **Tabl.:** 5. **Formulae:** 1. **Bibl.:** 8.

Prytychenko Tamara I. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics and Marketing, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economic (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: tamivry@mail.ru

Liakh Inna S. – Candidate of Sciences (Economics), Lecturer of the Department of Economics and Marketing, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economic (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: inna_khryapina@ukr.net

tion parameters]. *Visnyk Volynskoho instytutu ekonomiky ta menedzhmentu*, no. 7 (2013): 113-118.

Semchuk, Zh. V. "Rozvytok system upravlinnia iakistiu produktsii mashynobudivnykh pidpriemstv" [Development of quality management systems engineering enterprises]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.04*, 2011.

Ukrainska, L. O., and Riabyk, H. Ye. "Orhanizatsiia monitorynhu konkurentnykh perevah i konkurentospromozhnosti pidpriemstva" [Organization of monitoring competitive advantages and competitiveness]. *Problemy ekonomiky*, no. 4 (2012): 151-157.

Vasiuta, V. B., and Kyrpan, A. H. "Analiz efektyvnosti vykorystannia materialno-tekhnichnoi bazy pidpriemstva" [Analysis of the efficiency of logistics enterprises]. *Ekonomika: realii chasu*, no. 2 (18) (2015): 107-113.

Velychko, T. H. "Rozvytok materialno-tekhnichnoho zabezpechennia pidpriemstv APK" [The development of logistics enterprises APC]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.04*, 2009.

Yelisieieva, O. K. "Metodolohichni aspekty otsinky efektyvnosti vykorystannia materialnykh resursiv" [Methodological aspects of evaluating the effectiveness of material resources]. *Ekonomika promyslovosti*, no. 2 (2006): 211-217.

Yankovska, L. A. "Upravlinnia pidhotovkoiu ta perepidhotovkoiu pratsivnykiv promysloвого pidpriemstva v systemi menedzhmentu personalu" [Management training and retraining of employees of industrial enterprises in the system of personnel management]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.06.02*, 2000.

Zhadko, K. S. "Praktychni osnovy pobudovy i instrumentarii modelei monitorynhu, diahnostyky i kontroliu diialnosti pidpriemstva" [Practical bases of tools and models of monitoring, diagnosis and control of the company]. <http://www.economy.nayka.com.ua>

Zahorodnii, A. H., and Vozniuk, H. L. *Finansovo-ekonomichnyi slovnyk* [Financial and economic dictionary]. Lviv: Lvivska politekhnik, 2005.

УДК 339.138:658.628.011.1

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗРОБКИ СТРУКТУРИ ТОВАРНОГО ПОРТФЕЛЯ ПІДПРИЄМСТВА

© 2015 ПРИТИЧЕНКО Т. І., ЛЯХ І. С.

УДК 339.138:658.628.011.1

Притиченко Т. І., Лях І. С. Практичні аспекти розробки структури товарного портфеля підприємства

Мета статті полягає в удосконаленні комплексних методичних рекомендацій щодо формування структури товарного портфеля підприємства на прикладі ринку ветеринарних препаратів України. Для проведення повноцінного аналізу та надання рекомендацій по вдосконаленню асортименту було поєднано декілька відомих і універсальних методів: сполучений XYZ – ABC-аналіз, адаптована матриця БКГ, метод Дібба – Сімкіна. Результати аналізу продуктового портфеля, отримані за різними методами, порівняні між собою, і на підставі отриманої інформації сформувано пропозиції щодо змін товарного асортименту. Представлені в роботі методичні рекомендації щодо структури товарного портфеля підприємства відрізняються комплексністю управлінських рішень, що приймаються, значною практичною спрямованістю. Детальний опис специфіки поєднання декількох методів формування товарного асортименту, що супроводжується реальним прикладом з практики роботи вітчизняного підприємства на ринку ветеринарних препаратів, дозволить підвищити якість товарної політики підприємства.

Ключові слова: товарний портфель, структура асортименту, методи формування асортименту.

Рис.: 4. **Табл.:** 5. **Формул.:** 1. **Бібл.:** 8.

Притиченко Тамара Іванівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та маркетингу, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: tamivry@mail.ru

Лях Інна Сергіївна – кандидат економічних наук, викладач кафедри економіки та маркетингу, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: inna_khryapina@ukr.net

УДК 339.138:658.628.011.1

Притиченко Т. И., Лях И. С. Практические аспекты разработки структуры товарного портфеля предприятия

Цель статьи состоит в усовершенствовании комплексных методических рекомендаций по формированию структуры товарного портфеля предприятия на примере рынка ветеринарных препаратов Украины. Для проведения полноценного анализа и предоставления рекомендаций по усовершенствованию товарного ассортимента предприятия объединены несколько известных и универсальных методов: совместный XYZ – ABC-анализ, адаптированная матрица БКГ, метод Дибба – Симкина. Результаты анализа товарного портфеля, полученные по разным методам, сопоставлены между собой, и на основании полученной информации сформулированы предложения по изменению ассортимента предприятия. Представленные в работе методические рекомендации по формированию структуры товарного портфеля предприятия отличаются комплексностью принимаемых управленческих решений, значительной практической направленностью. Детальное описание специфики объединения нескольких методов формирования товарного ассортимента сопровождается реальным примером из практики работы отечественного предприятия на рынке ветеринарных препаратов. Это позволит повысить качество формирования товарной политики предприятий.

Ключевые слова: товарный портфель, структура ассортимента, методы формирования ассортимента.

Рис.: 4. **Табл.:** 5. **Формул.:** 1. **Библ.:** 8.

Притиченко Тамара Ивановна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики и маркетинга, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: tamivry@mail.ru

Лях Инна Сергеевна – кандидат экономических наук, преподаватель кафедры экономики и маркетинга, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: inna_khryapina@ukr.net

UDC 339.138:658.628.011.1

Prytychenko T. I., Liakh I. S. Practical Aspects of Developing the Structure of Product Portfolio of Enterprise

The article is aimed at improving the integrated methodical guidelines on the formation of the structure of product portfolio of enterprise on example of the veterinary preparations market of Ukraine. In order to conduct a full-fledged analysis and provide recommendations on improving the product assortment of enterprise several well-known and generic methods were combined: joint ABC-XYZ analysis, adapted BCG matrix, method of Dibb-Simkin. The results of the analysis of product portfolio, obtained with use of different methods, were mapped to each other and on the basis of the information obtained, proposals for changing the assortment of enterprise have been formulated. The provided methodical recommendations on developing the structure of product portfolio of enterprise are notable for complexity of managerial decisions, significant practical orientation. A detailed description of the specifics of combining several methods for building the assortment of products is accompanied by a real example from the practice of domestic enterprise at the veterinary preparations market. This will improve the quality of development of product policy of enterprises.

Key words: product portfolio, structure of assortment, methods for building the assortment.

Pic.: 4. **Tabl.:** 5. **Formulae:** 1. **Bibl.:** 8.

Prytychenko Tamara I. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics and Marketing, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economic (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: tamivry@mail.ru

Liakh Inna S. – Candidate of Sciences (Economics), Lecturer of the Department of Economics and Marketing, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economic (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: inna_khryapina@ukr.net

У сучасній ринковій економіці успішна товарна політика, динамізм і гнучкість виробництва, зорієнтованого на задоволення конкретних потреб покупців, є однією із головних умов ефективної виробничо-комерційної діяльності підприємства. Структура товарного портфеля підприємства значною мірою впливає на як потенційний, так і реальний рівень прибутку, конкурентні позиції на перспективних ринках і, як наслідок, – на ринкову стійкість підприємства. Це робить актуальними такі практичні проблеми, як удосконалення структури товарного портфеля підприємства, його адаптованості до умов вітчизняного ринку.

Питання товарного асортименту розглядається у працях вітчизняних і зарубіжних учених: Ф. Котлера, Ж.-Ж. Ламбена, І. З. Должанського, С. М. Ілляшенка та інших [1–8]. Аналіз вказаних досліджень свідчить про недостатність практичних рекомендацій щодо формування товарного портфеля вітчизняних підприємств. З огляду на це, *мета* даної роботи – удосконалення комплексних методичних рекомендацій щодо формування структури товарного портфеля підприємства на прикладі ринку ветеринарних препаратів України.

Існує декілька підходів щодо класифікації методів формування товарного асортименту, що широко досліджуються вченими. Аналіз цих методів [3–5, 7] дозволяє зробити висновок, що їх призначення полягає в тому, щоб допомогти особам, які приймають управлінські рішення, зрозуміти бізнес, створити чітку картину формування витрат і прибутку в компанії. Формування асортименту підприємства може здійснюватися різними методами, залежно від масштабів збуту, специфіки виробленої продукції, цілей і завдань, що стоять перед виробниками. Так, для проведення повноцінного аналізу асортименту доцільно поєднати декілька відомих і універсальних методів. Результати аналізу продуктового портфеля, отримані за різними методами, необхідно порівняти між собою і на підставі отриманої інформації сформулювати пропозиції щодо змін асортименту.

Розглянемо практичне застосування методів портфельного аналізу при формуванні товарного портфеля ТОВ «АТ Біофарм», яке займається виробництвом і реалізацією ветеринарних препаратів в Україні та за її межами.

Аналіз товарної політики підприємства вказує, що ринок, на якому функціонує підприємство, є надзвичайно перспективним. Існує значний попит на окремі сегменти препаратів, які вітчизняні виробники не можуть задовольнити, тому значні їх обсяги імпортуються з-за кордону. Така ситуація дає можливість досліджуваному підприємству нарощувати обсяги реалізації продукції за рахунок формування виваженої товарної політики, збільшуючи свою частку на ринку ветеринарних препаратів України. Перевагами підприємства «АТ Біофарм» над конкурентами є наявність системи менеджменту якості, що пройшла сертифікацію на відповідність вимогам міжнародного стандарту ISO; поступова реконструкція виробництва згідно з GMP; виробництво високоефективних протимікробних препаратів на основі авермектинів, які широко використовуються у ветеринарії, та інше. Разом з цим необхідно відмітити, що за останні роки спостерігається погіршення фінансового

стану підприємства: знизилась вартість майна підприємства, прибуток, рентабельність, дохід від реалізації продукції.

Відмічене дає можливість зробити висновок про необхідність перегляду портфеля заказів, оптимізацію номенклатури. Це стає особливо важливим в умовах, що склалися сьогодні в країні. Зазначимо, що номенклатура підприємства характеризується наявністю 30 найменувань препаратів. При цьому деякі з них виробляються тільки ТОВ «АТ Біофарм».

Фундаментом для формування товарного портфеля ветеринарних препаратів обрано такі методи: сполучений XYZ – ABC-аналіз, адаптована матриця БКГ, метод Дібба – Сімкіна. Розглянемо послідовно результати використання перерахованих методів.

Удосконалення товарного асортименту здійснюється в напрямку стабілізації збуту та витрат протягом року; забезпечення підприємству прибутку й підвищення ефективності маркетингових програм; мінімізації залежності від одного товару або однієї асортиментної групи; досягнення максимальної ефективності системи реалізації; можливості раціонального використання відходів діючого виробництва.

Основною метою вдосконалення асортименту продукції суб'єктів господарювання є максимізація їх прибутку. Виходячи із цього, поставлену задачу можна охарактеризувати в такий спосіб: знайти оптимальні обсяги виробництва продукції ТОВ «АТ Біофарм», що забезпечили б отримання максимального економічного ефекту за наявних у підприємства ресурсів виробництва та з урахуванням попиту на продукцію.

Усі препарати, що виробляються підприємством, можна згрупувати в такі 8 груп: 1 група – протимікробні засоби, що діють у шлунково-кишковому тракті; 2 група – антианемічні препарати; 3 група – кокцидіостатики; 4 група – протимаститні препарати; 5 група – протимікробні засоби системної дії; 6 група – мазі; 7 група – вітаміни і стимулюючі препарати; 8 група – антигельмінтики. Найбільшу частку в асортименті ТОВ «АТ Біофарм» займають протимікробні засоби системної дії (28%). Наступними за обсягами виробництва йдуть вітаміни та стимулюючі препарати (21%), протимікробні засоби, що діють у шлунково-кишковому тракті (14%). Мазі, кокцидіостатики, антигельмінтики мають найменшу частку (від 3% до 7% відповідно) в асортименті.

Асортимент підприємства є достатньо широким, проте не задовольняє попит всіх сегментів. Наприклад, відсутні вакцини, антибіотики, сульфаніламідні препарати. Найбільшу насиченість має група 5. Асортимент раціональний, але не стабільний, оскільки спостерігається значна розбіжність у попиті на препарати протягом року. Серед названих товарних одиниць ряд препаратів (Боваклокс, Діазивет, Пірапазіт) є відносно новими в товарному асортименті.

Проведемо зведений XYZ та ABC-аналіз для з'ясування місця кожного препарату. Об'єктами аналізу були обрані названі вище 8 товарних груп з метою визначення найбільш пріоритетних. Як параметр, за яким проводився ABC-XYZ-аналіз, був обраний обсяг про-

дажів у натуральному вираженні по кварталах року. Результати зведеного ABC та XYZ-аналізу, а також аналізу за назвами препаратів наведено в *табл. 1*.

До категорії X ввійшли товари, які характеризуються стабільністю продажів і, як наслідок, високими можливостями прогнозу продажів, їх доля складає 47%. До категорії Y – товари, які мають коливання в попиті і, як наслідок, середній прогноз продажів (50% в обсязі). До категорії Z – товари з нерегулярним споживанням, тенденції відсутні, точність прогнозу продажів невисока (3% в обсязі). Група AX (5 препаратів) включає товари, які забезпечують найбільший обсяг продажів, такі товари користуються досить стабільним попитом і, відпо-

відно, їм необхідно приділяти найбільшу увагу. Попит на товари цієї групи стабільний, він добре прогнозується. Група BX (4 препарати) – товари, що продаються з нульовим залишком до наступної поставки. По них можна рекомендувати провести більш детальні дослідження і з'ясувати можливість поглиблення ринку. Товари групи CX (5 препаратів) мають незначні обсяги продажу, проте характеризуються постійним попитом. Група CY (15 препаратів) – це препарати, що мають найбільший перелік товарних позицій на даному підприємстві. Характеризуються середнім ступенем надійності прогнозу споживання через коливання продажу. По цих товарах необхідно провести додатковий аналіз і з'ясувати, на

Таблиця 1

Зведений XYZ та ABC-аналіз

Препарат	Група	Обсяг продажів, шт.	Відсоток у загальному обсязі, %	Накопичувальний підсумок, %	ABC	Середній обсяг продажу в кварталі, шт.	Варіація, %	XYZ	Зведений аналіз
Мастисан	4	71864	10,88	10,88	A	23954,80	1,79	X	AX
Трифлон	5	65781	9,96	20,83	A	21927,13	1,51	X	AX
Ентрол 10%	5	64825	9,81	30,64	A	21608,37	8,31	X	AX
Біоферон	2	60470	9,15	39,79	A	20156,53	2,54	X	AX
Гепатонік	7	51339	7,77	47,56	A	17113,12	7,22	X	AX
Петлікс	7	49089	7,43	54,99	B	16363,02	5,09	X	BX
Прафен плюс	8	44906	6,80	61,79	B	14968,57	3,22	X	BX
Ампролінвет	3	41661	6,31	68,10	B	13886,83	0,40	X	BX
Спелімікс	5	41546	6,29	74,38	B	13848,77	2,55	X	BX
Тримаст Форте	4	40829	6,18	80,56	C	13609,63	12,28	Y	CY
Вітафарм	7	39215	5,93	86,50	C	13071,63	10,11	Y	CY
Флосан 10%	5	32824	4,97	91,46	C	10941,27	11,33	Y	CY
Унісан	6	31504	4,77	96,23	C	10501,33	3,70	X	CX
Кловерм	5	2864	0,43	96,67	C	954,77	1,03	X	CX
Солікокс	1	2450	0,37	97,04	C	816,53	11,28	Y	CY
Біофлок	2	2414	0,37	97,40	C	804,60	10,09	Y	CY
Місковіт Б	7	2166	0,33	97,73	C	722,00	7,74	X	CX
Доксітіл	5	1835	0,28	98,01	C	611,73	12,06	Y	CY
Боваклокс	4	1699	0,26	98,27	C	566,40	13,94	Y	CY
Празіфен	3	1636	0,25	98,51	C	545,30	18,06	Y	CY
Тримікозин	5	1394	0,21	98,72	C	464,57	11,26	Y	CY
Прафен плюс юніор	8	1367	0,21	98,93	C	455,70	16,57	Y	CY
Місковіт А	7	1350	0,20	99,13	C	450,03	25,06	Z	CZ
Пірапразіт	1	1215	0,18	99,32	C	405,14	20,63	Y	CY
Метродек	2	1213	0,18	99,50	C	404,23	23,65	Y	CY
Ампікол	5	1132	0,17	99,67	C	377,19	15,85	Y	CY
Діакокс	1	679	0,10	99,78	C	226,24	10,46	Y	CY
Біовіт	7	675	0,10	99,88	C	225,03	1,76	X	CX
Флосан 4%	5	409	0,06	99,94	C	136,23	12,93	Y	CY
Діазівет 60%	1	394	0,06	100,00	C	131,27	9,21	X	CX

якому етапі життєвого циклу знаходиться той чи інший препарат, який з них є супутнім для продуктів інших категорій, який – перспективним. Група CZ (1 препарат) – товари з нерегулярним споживанням, будь-які тенденції відсутні. Точність прогнозу продажів дуже мала.

За результатами проведеного аналізу можна констатувати, що товарний портфель підприємства не збалансований, спостерігається велике скупчення товарних позицій у групі, яка характеризується нестабільністю продажу. При цьому має місце великий обсяг асортиментних груп та кількість препаратів, що є лідерами і забезпечують найбільший прибуток від реалізації.

Таким чином, необхідно провести додатковий аналіз, щоб виділити ті групи препаратів, яким доцільно приділяти більше уваги; групи препаратів, по яких слід нарощувати обсяги виробництва із подальшим посиленням своїх ринкових позицій; групи препаратів, по яких доцільно скоротити випуск.

Матриця БКГ є універсальним інструментом для аналізу асортиментного портфеля організації. Зазначимо, що адаптована матриця будується на підставі внутрішньої інформації компанії (обсяг реалізації продукції, прибуток від реалізації, прибуток підприємства тощо) і дозволяє зробити повноцінний аналіз, висновки щодо асортименту продукції підприємства.

У адаптованій матриці по горизонтальній осі відкладається параметр K – питома вага групи продукту в загальному обсязі збуту підприємства («частка ринку»). По вертикальній осі матриці відкладається параметр T – питома вага групи продукту в темпі зміни обсягів збуту підприємства протягом базового періоду за лінійним трендом («зростання ринку продажів»).

Параметр T характеризує внесок кожної групи продукту в змiну сумарного темпу обсягу збуту і обчислюється для кожної групи за формулою [5]:

$$T_i = \frac{A_i}{A_0} \cdot 100, \quad (1)$$

де A_i – коефіцієнт тренду i -тої групи продукту протягом базового періоду;

A_0 – коефіцієнт тренду сумарного збуту за той самий період.

У роботі був використаний лінійний тренд, оскільки саме він дає відповідь про напрямок руху підприємства, у даному випадку обсягу продажів за рік. Формула лінійного тренду функції збуту являє собою рівняння полінома першого ступеня.

Методичні рекомендації щодо формування товарного портфеля підприємства, його адаптованості до умов вітчизняного ринку згідно з матрицею БКГ було здійснено за таким алгоритмом:

а) виявлення переліку препаратів, які є недостатньо конкурентоздатними: серед усього асортименту вибрані ті види лікарських препаратів, які мають найменші обсяги продажу в частці прибутку підприємства, а також види препаратів, які варто вилучити з товарного портфеля підприємства;

б) визначення груп препаратів, які варто фінансувати задля збільшення прибутку підприємства та видів препаратів, кількість яких варто збільшити у виробництві;

в) виділення сегментів, яким підприємству варто приділяти значну увагу, як на основі побудови матриць, так і на основі проведеного аналізу ринку.

У табл. 2 представлено вихідні дані, що містять обсяг продажів за рік. У табл. 3 наведено розрахунок показників, зазначених вище. Графічне відображення тренду по групах товарів представлено на рис. 1.

На основі цього була побудована адаптована матриця БКГ (рис. 2). На матриці БКГ підприємства ТОВ «АТ Біофарм» квадранти отримані шляхом поділу поля за значеннями внеску кожної групи продукту в змiну сумарного темпу обсягу збуту (18%) та питомої ваги групи в загальному обсязі збуту (20%). Дане розділення було обрано з таких причин: товарна група на підприємстві ТОВ «АТ Біофарм» тільки тоді належить до основної або формуючої значну частину прибутку, коли її частка продажів у загальному обсязі становить понад 20%. Розділення на рівні 18% відображає рівень інфляції в Україні на ветеринарні препарати.

Таблиця 2

Обсяг продажів продукції підприємства

Група	Обсяг продажів за періодами, грн						
	Січень-лютий	Березень-квітень	Травень-червень	Липень-серпень	Вересень-жовтень	Листопад-грудень	Усього за рік
1 група	1286804	1125953	1206378	1447654	1849780	1125953	8042523
2 група	1198243	1048463	1123353	1348023	1722474	1048463	7489018
3 група	398763	797525	598144	717773	917154	558268	3987625
4 група	92530	152013	99139	118967	105748	92530	660926
5 група	3488123	3052108	3270116	5014177	3924139	3052108	21800772
6 група	669068	468347	602161	602161	535254	468347	3345338
7 група	2358050	2063293	2210672	2652806	2947562	2505428	14737810
8 група	587688	750934	489740	457091	457091	522389	3264932
Усього	10079267	9458637	9599702	12358651	12459202	9373485	63328944

Таблиця 3

Розрахунок показників для побудови адаптованої матриці БКГ

Група	Ось X	Ось Y	
	Частка в структурі продажу (%)	Лінійний тренд	Питома вага групи
1 група	12,70	144765,00	69,0550809
2 група	11,83	42794,00	20,4133812
3 група	6,30	36458,00	17,391014
4 група	1,04	-3399,00	-1,62137409
5 група	34,42	61874,00	29,514828
6 група	5,28	-22939,00	-10,9422478
7 група	23,27	109481,00	52,2240826
8 група	5,16	-35448,00	-16,9092288
Всього	100	209637,00	100

Розмір кола залежить від частки продажу. На основі аналізу були отримані такі результати. До квадранта «Зірки» входять група 5 (протимікробні засоби системної дії) і 7 (вітаміни і стимулюючі). Данні групи є лідерами ринку, оскільки мають найвищі темпи зростання і частки продажів у загальному обсязі, тобто приносять підприємству основний прибуток.

Однак підтримка позиції товарів груп 5 і 7 на тому ж рівні вимагає значних інвестицій. З часом дані препарати можуть стати «дійними коровами» та приносити більш доходу, ніж необхідно для підтримання частки і позиції на ринку. На даний час до цієї категорії не входить жодна група.

До квадранта «Знаки питання» входять 1 група (протимікробні засоби, що діють у шлунково-кишковому тракті), група 2 (антианемічні), група 3 (кокцидіостатики). Це групи, які мають високі темпи зростання, але маленьку частку ринку. Така позиція є невизначеною для підприємства, оскільки ці препарати можуть збільшити свою ринкову частку, оскільки ринок ще не сформувався остаточно. Якщо вони оцінюються як перспективні товари, то має сенс вкладати гроші в їх розвиток для переведення їх у категорію «Зірки». Якщо ж підприємство не має наміру фінансувати кошти на підтримку групи «Знаки питання», то їх зростання поступово сповільниться, і вони перейдуть у категорію «Собаки».

До квадранта «Собаки» входять 4 група (протимастичні), 6 група (мазі), 8 група (антигельментики). Дані групи мають низькі темпи зростання, собівартість їх виробництва дещо завищена. Необхідно виділити ті препарати, що приносять найменші прибутки для підприємства та є найменш важливими у виробництві, і прийняти рішення щодо припинення їх фінансування та зняття з виробництва.

Для більш повного уявлення про асортимент підприємства скористаємося методом Дібба – Сімкіна [5]. Отримана в результаті цього аналізу класифікація товарів дозволяє визначити основні напрямки розвитку окремих товарних груп, виявити пріоритетні позиції асортименту, оцінити ефективність структури асортименту та шляхи її оптимізації. Для аналізу використовуються дані про динаміку продажів і собівартості продукції. На основі співвідношення обсягу продаж у вартісному вираженні та вкладу в покриття змінних витрат товар відноситься до однієї з чотирьох груп (табл. 4).

Даний метод дозволить виділити з груп найбільш прибуткові препарати та навпаки. Об'єктом аналізу обрано показник – асортиментна одиниця. Параметр, за яким проведений аналіз об'єкта, – обсяг реалізації за рік у вартісному вираженні. Поділ осі X та Y розрахований як середнє значення між найбільшим і найменшим показником. У табл. 5 наведено вихідні дані для про-

Таблиця 4

Класифікація груп за методом Дібба – Сімкіна [5]

Група	Характеристика групи
A	Найбільш цінна для підприємства група. Товари, що входять до цієї групи, можуть служити еталонами при виборі нового товару для включення в асортимент. Необхідно прагнути до збільшення кількості товарних позицій у цій групі, оскільки збільшення продажів саме цих товарів має найбільший вплив на прибуток підприємства
B1	Слід виявляти шляхи підвищення прибутковості цієї продукції (можливості підвищення цін, тощо), тому що завдяки високим обсягам продажів навіть незначне зростання прибутковості приведе до відчутного зростання прибутку підприємства взагалі
B2	Необхідно шукати можливості для збільшення продажу продукції даної товарної групи (проведення промо-акцій, реклами, тощо). Завдяки високій рентабельності продукції даної групи темпи зростання прибутку підприємства будуть вище темпів зростання продажів цих товарів
C	Найменш цінні для підприємства товари. Необхідно розглянути можливості заміни низки товарів з цієї групи, а також оцінити ефективність виключення найменш прибуткових товарів

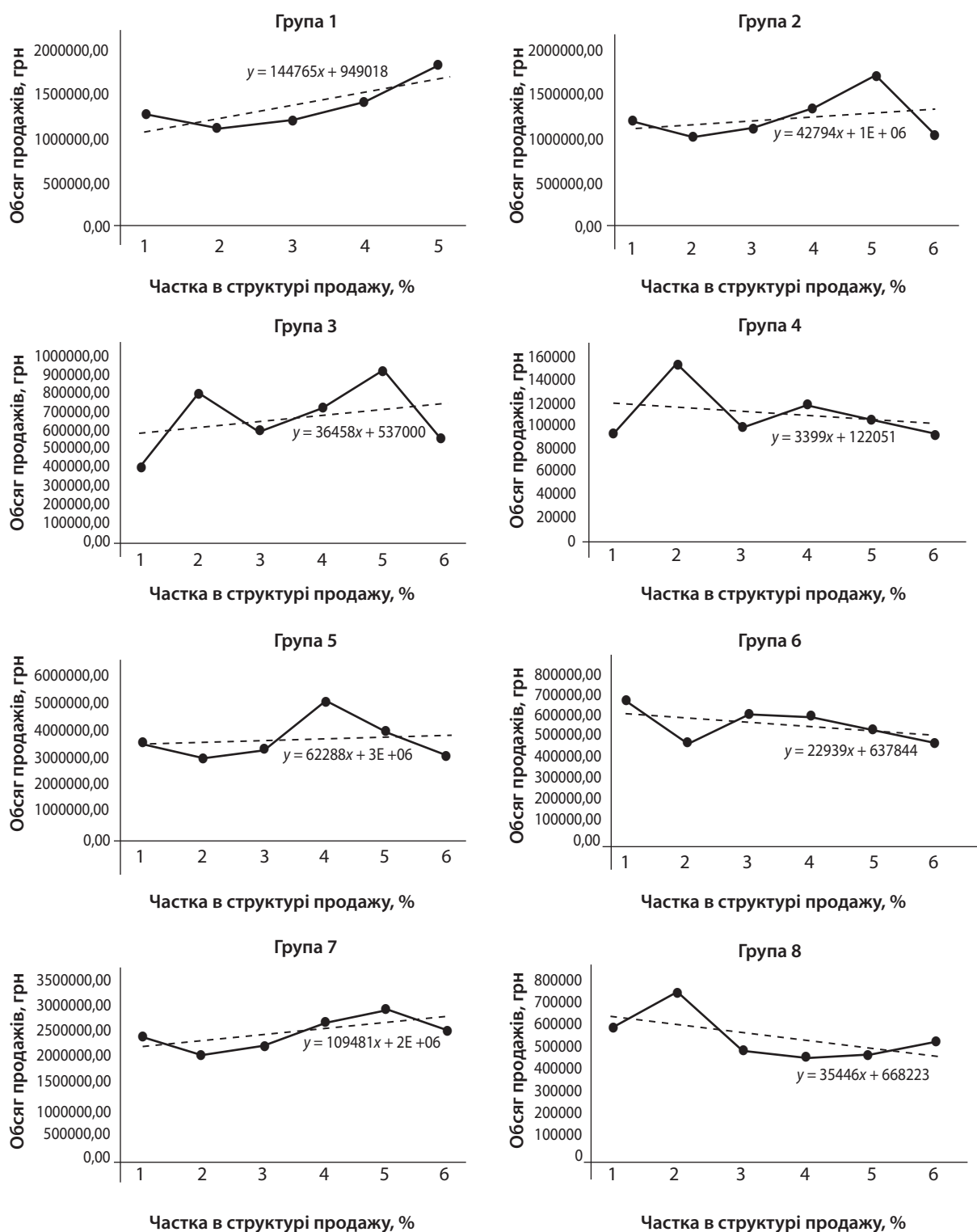

Рис. 1. Побудова лінії тренду по товарних групах

ведення аналізу за методом Дібба – Сімкіна. Графічне зображення проведеної класифікації наведено на рис. 3. Оскільки існує велике скупчення препаратів у квадраті 250 на 10, деталізуємо його в масштабі на рис. 4.

Проведений аналіз дозволяє зробити такі висновки. У групу А увійшли такі препарати: Ентрол 10%, Мас-тисан, Біоферон, Гепатонік. Виходячи з характеристики груп, що вже була наведена, можна зробити висновок, що ці препарати приносять найбільший прибуток під-

приємству. Оптимальним є нарощення кількісних товарних позицій, тому що вони мають найбільший вплив на прибуток.

До групи В2 увійшли препарати Спелемікс, Трифлон, Прафен плюс, Петлікс, Вітафарм, Ампролінвет, Тримаст Форте. Для розширення обсягу збуту необхідно залучати різноманітні шляхи продажу, наприклад, розширювати канали збуту, шукати нових замовників, налагоджувати засоби комунікації.

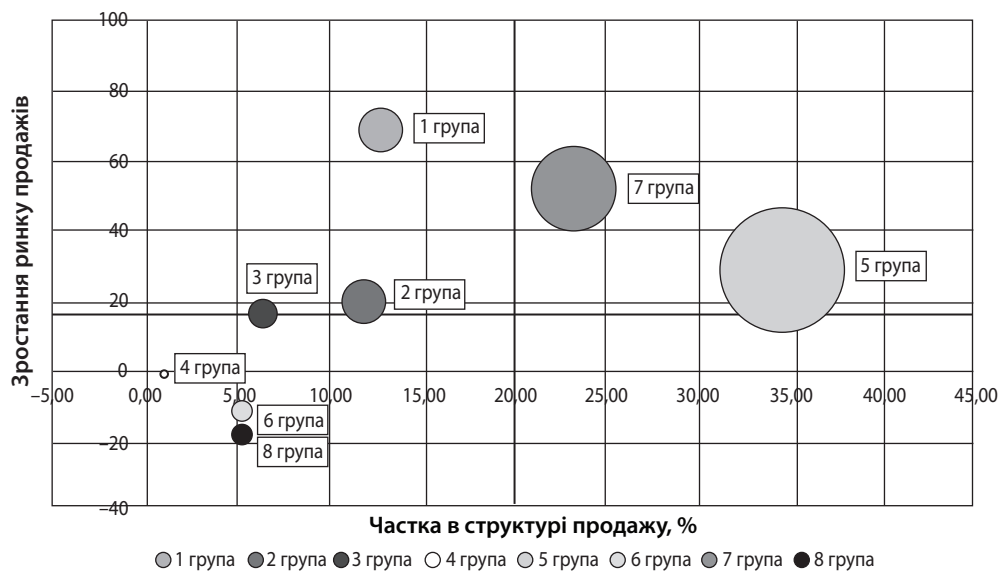

Рис. 2. Адаптована матриця БКГ

Таблиця 5

Дані для побудови матриці Дібба – Сімкіна

Препарат	Обсяг реалізації, тис. шт.	Ціна, грн	Виторг від реалізації продукції, тис. грн	Змінні витрати на виріб, грн	Змінні витрати на весь обсяг, тис. грн	Фінансовий внесок у покриття витрат, тис. грн
1	2	3	4	5	6	7
Мастисан	71,8644	85,3	6130,0333	35,3	2536,81332	3593,22
Трифлон	65,7814	63,2	4157,3845	38,8	2552,31832	1605,066
Ентрол 10%	64,8251	110,3	7150,2085	53,3	3455,17783	3695,031
Біоферон	60,4696	120,5	7286,5868	63,2	3821,67872	3464,908
Гепатонік	51,33936	125,3	6432,8218	61,7	3167,63851	3265,183
Петлікс	49,08907	50,3	2469,1802	31,1	1526,67008	942,5101
Прафен плюс	44,9057	54,1	2429,3984	30,3	1360,64271	1068,756
Ампролінвет	41,6605	80,3	3345,3382	60,2	2507,9621	837,376
Спелімікс	41,5463	88,3	3668,5383	42,6	1769,87238	1898,666
Тримаст Форте	40,8289	92,1	3760,3417	77,3	3156,07397	604,2677
Вітафарм	39,2149	77	3019,5473	55,8	2188,19142	831,3559
Флосан 10%	32,8238	163	5350,2794	144,7	4749,60386	600,6755
Унісан	32,504	145	4713,08	107,9	3507,1816	1205,898
Кловерм	2,8643	170	486,931	101,3	290,15359	196,7774
Солікокс	2,4496	130	318,448	99,3	243,24528	75,20272
Біофлок	2,4138	78,6	189,72468	44,8	108,13824	81,58644
Місковіт Б	2,166	100	216,6	53,3	115,4478	101,1522
Доксітіл	1,83518	150	275,277	113,6	208,476448	66,80055
Боваклокс	1,6992	142,3	241,79616	130,8	222,25536	19,5408
Празіфен	1,6359	150	245,385	121,6	198,92544	46,45956
Тримікозін	1,3937	78	108,7086	47,9	66,75823	41,95037
Прафен плюс юніор	1,3671	320	437,472	195,3	266,99463	170,4774
Місковіт А	1,3501	200	270,02	75,8	102,33758	167,6824
Пірапразіт	1,21542	187	227,28354	113	137,34246	89,94108

1	2	3	4	5	6	7
Метродек	1,2127	63,2	76,64264	45,9	55,66293	20,97971
Ампікол	1,13158	150	169,737	127,6	144,389608	25,34739
Діакокс	0,67872	30	20,3616	25,3	17,171616	3,189984
Біовіт	0,6751	80	54,008	62,9	42,46379	11,54421
Флосан 4%	0,40868	95	38,8246	65,4	26,727672	12,09693
Діазівет 60%	0,3938	99	38,9862	77,8	30,63764	8,34856
Усього	661,74391	×	63328,944	×	38576,9531	×

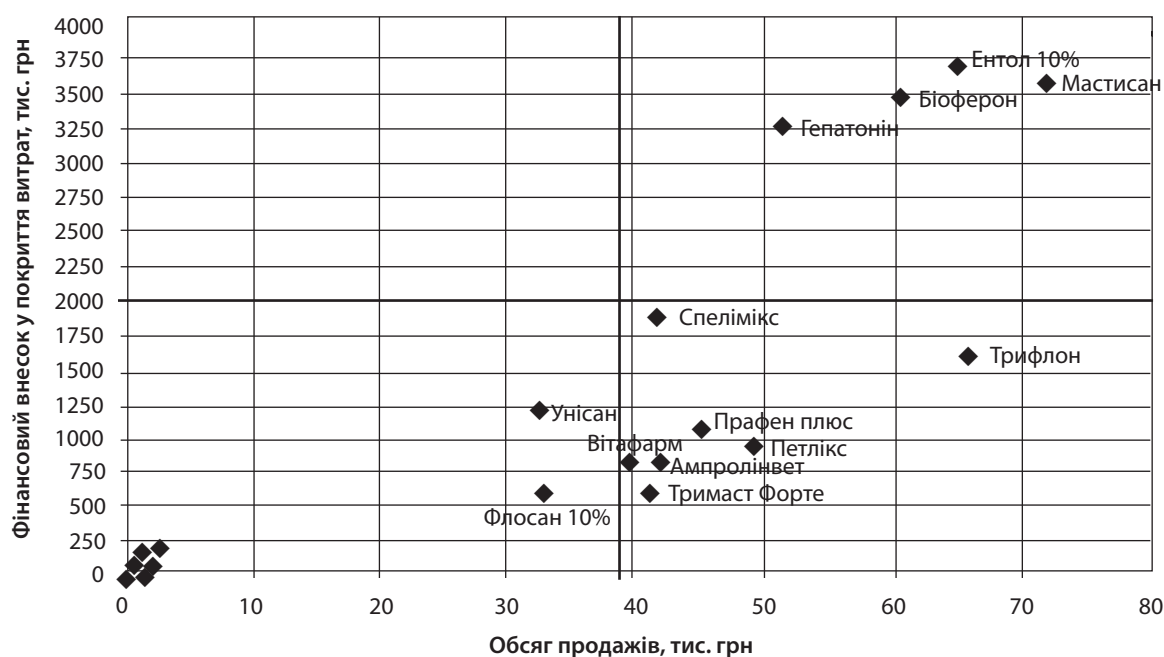

Рис. 3. Класифікація товарів за методом Дібба – Сімкіна

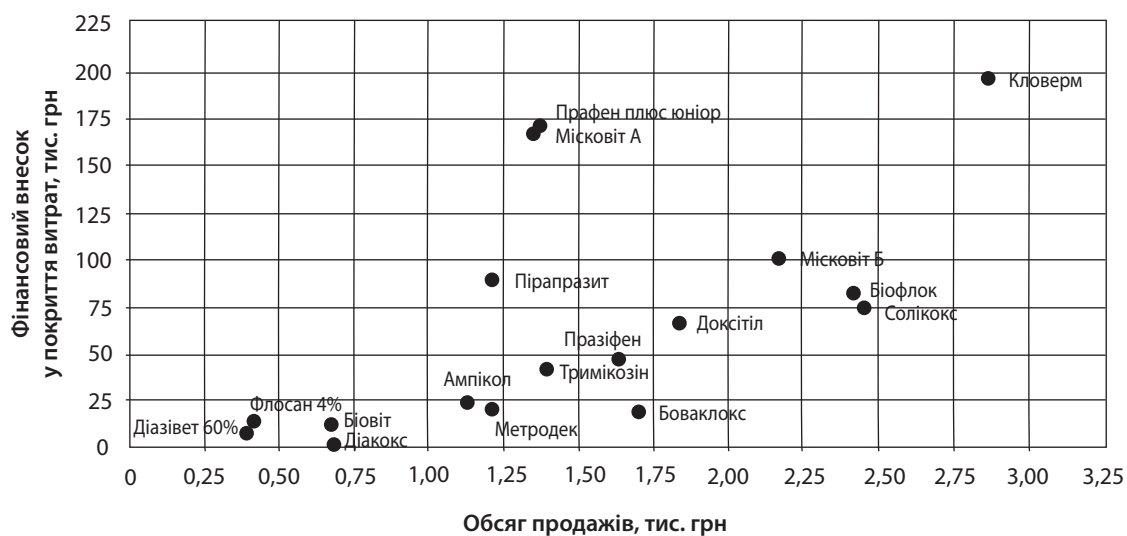

Рис. 4. Класифікація товарів за методом Дібба – Сімкіна (деталізована)

До групи С увійшли усі інші препарати. Вони складають майже половину препаратів, що випускає підприємство. Слід роздивитися можливості заміни низки товарів з даної групи, а також виключити з асортименту товари, що приносять найменший прибуток, якщо вони є не стратегічно важливими для товарної політики підприємства.

Для надання підприємству рекомендації з удосконалення структури товарного портфеля підприємства об'єднаємо результати трьох аналізів. Проведені дослідження та розрахунки дозволяють зробити висновок щодо необхідності зміни товарного асортименту, завдяки чому підприємство зможе отримати підвищений дохід порівняно з доходом від існуючого асортименту препаратів. Підприємству слід обрати концептуальний підхід до формування товарного асортименту на основі позитивістської теорії, яка ґрунтується на формуванні такого товарного асортименту, що володіє характеристиками, спрямованими на задоволення потреб певного сегмента.

Аналіз ринку препаратів України показав, що у сегменті «протимаститні препарати», «вітаміни і стимулюючі», «протимікробні засоби системної дії» існує обмежена кількість виробників, що можуть запропонувати препарати. Крім того, попит у цьому сегменті є незадоволеним, а отже, виникає необхідність імпортування препаратів з-за кордону.

Виробництво препаратів має свою специфіку: воно може бути освоєно в тому випадку, якщо препарат є власним винаходом або на нього був закінчений термін дії патенту. Саме наявність власних патентів, своєї рецептури дозволяє підприємству ТОВ «АТ Біофарм» мати конкурентні переваги у певних сегментах, модифікувавши асортименту політику.

Проведений трьома методами аналіз товарної політики підприємства дозволяє зробити висновок, що саме такі групи препаратів, як «вітаміни і стимулюючі», «протимікробні засоби системної дії», «протимікробні засоби, що діють у шлунково-кишковому тракті» займають найбільшу частку у структурі продажу підприємства. Отже, по цих групах необхідно провести фінансування задля нарощення кількості препаратів. Обладнання на підприємстві має завантаження 75 %, що може дозволити збільшити обсяг виробництва на 25 % без закупівлі додаткового обладнання. Для групи «протимікробні засоби» необхідна оренда або придбання додаткових потужностей. Група «антианемічні препарати» має достатньо низькі обсяги реалізації, порівняно з іншими, і низький попит, тому розширення виробництва є недоцільним.

Група протимаститних препаратів є найменш рентабельною, тому підприємству слід обрати один з таких варіантів: зняття з виробництва або налагодження комунікаційної, збутової політики, що може включати укладання договорів з ветеринарними клініками, фермерами, господарськими підприємствами на поставку цих препаратів. Зазначимо, що цей сегмент недостатньо повно задовольняється конкурентами. Такий препарат, як Мастисан, є лідером серед препаратів. Інші препарати з цієї групи мають найменші обсяги реалізації.

Підприємству рекомендується зняти з виробництва такі препарати: Прафен плюс юніор, Місковіт А, Флосан 4%. Вони мають високу собівартість виготовлення, а от особливого попиту не спостерігається. Тому кошти, що використовуються на їх виробництво, доцільніше спрямувати на укріплення лідерства у визначених сегментах.

Особливу увагу рекомендується приділити групі антигельмінтиків. Перелік товарних пропозицій по цій групі є низьким, тоді як конкуренти мають в ній у три рази більше найменувань.

Отже, визначено, що діюча товарна політика підприємства, яка ґрунтується на концентруванні на різних сегментах, є незадовільною. Прибуток підприємства постійно знижується. Рекомендовано введення стратегії концентрації в одній сфері (концентрований маркетинг). У визначених сегментах підприємство зможе наростити обсяги виробництва та отримати більш високі прибутки порівняно з теперішнім. Реалізація більшого обсягу препаратів може бути досягнута за рахунок: організації конкурсів (тендерів) на закупівлю препаратів; заключення контрактів на поставку препаратів у ветеринарні клініки, аптеки; поставки вітамінних сумішей та кормів у приватні господарські підприємства. Збільшення поголів'я тварин, клінік, аптек дозволить отримати значні прибутки в майбутньому.

Таким чином, представлені в роботі методичні рекомендації щодо структури товарного портфеля підприємства відрізняються комплексністю управлінських рішень, що приймаються, значною практичною спрямованістю. Детальний опис специфіки поєднання декількох методів формування товарного асортименту: сполучений XYZ – ABC-аналіз, адаптована матриця БКГ, метод Дібба – Сімкіна супроводжується реальним прикладом з практики роботи вітчизняного підприємства на ринку ветеринарних препаратів та наданням йому методичних рекомендацій щодо формування його товарного асортименту. Усе вищевказане дозволить підвищити якість розробки товарної політики підприємства. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Котлер Ф. Маркетинг. Менеджмент / Ф. Котлер, К. Л. Келлер / Пер. с англ. С. Жильцов. – СПб.: Питер, 2012. – 814 с.
2. Ламбен Ж.-Ж. Менеджмент, ориентированный на рынок / Ж.-Ж. Ламбен, Р. Чумпитас, И. Шулинг / Пер. с англ. и ред. В. Б. Колчанов. – СПб.: Питер, 2011. – 718 с.
3. Должанский И. З. Управление ассортиментным портфелем торгового предприятия: оптимизационный подход: монография / И. З. Должанский, В. Н. Лозюк. – Донецк: Ноулидж. Донец. отделение, 2013. – 174 с.
4. Ілляшенко С. М. Маркетингова товарна політика промислового підприємства: управління стратегіями диверсифікації: монографія / С. М. Ілляшенко, Г. О. Пересадько. – Суми: Університетська книга, 2009. – 327 с.
5. Крипак Е. М. Методы анализа ассортиментной политики производственного предприятия / Е. М. Крипак, Т. Н. Шаталова, В. Н. Шепель // Вестник ОГУ. Серия: Экономические науки. – 2012. – № 1 (137). – С. 126–130.
6. Холодний Г. О. Організаційно-економічний механізм реалізації товарної інноваційної політики: монографія / Г. О. Холодний, М. А. Борисенко. – Х.: ХНЕУ, 2009. – 195 с.
7. Беленов О. Н. Типология методов управления ассортиментом продукции / О. Н. Беленов, Т. М. Бугаева // Современная экономика: проблемы и решения. – 2010. – № 1 (1). – С. 69–76.

8. Бугас Н. В. Аналіз факторів, що впливають на формування товарного асортименту / Н. В. Бугас // Ефективна економіка. – 2013. – № 11. – С. 29–33.

REFERENCES

Belenov, O. N., and Bugaeva, T. M. "Tipologiya metodov upravleniya assortimentom produktov" [Typology management product range]. *Sovremennaya ekonomika: problemy i resheniya*, no. 1 (1) (2010): 69-76.

Buhas, N. V. "Analiz faktoriv, shcho vplyvaiut na formuvannya tovarnoho asortymentu" [Analysis of factors influencing the product range]. *Efektivna ekonomika*, no. 11 (2013): 29-33.

Dolzhanov, I. Z., and Loziuk, V. N. *Upravlenie assortimentnym portfelem tovarovogo predpriiatiia: optimizatsionnyy podkhod* [Managing product portfolio trading companies: optimization approach]. Donetsk: Noulidzh, 2013.

Illiashenko, S. M., and Peresadko, H. O. *Marketynhova tovarna polityka promyslovoho pidpriemstva: upravlinnia stratehiyamy dyversyfikatsii* [Marketing commodity policy of industrial enterprise: management strategies of diversification]. Sumy: Universytetska knyha, 2009.

Kripak, E. M., Shatalova, T. N., and Shepel, V. N. "Metody analiza assortimentnoy polityki proizvodstvennogo predpriiatiia" [Methods of analysis of assortment policy of industrial enterprise]. *Vestnik OGU. Seriya «Ekonomichekie nauki»*, no. 1 (137) (2012): 126-130.

Kholodnyi, H. O., and Borysenko, M. A. *Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm realizatsii tovarnoi innovatsiinoi polityky* [Organizational and economic mechanism of realization of marketable innovation policy]. Kharkiv: KhNEU, 2009.

Kotler, F., and Keller, K. L. *Marketing. Menedzhment* [Marketing. Management]. St. Petersburg: Piter, 2012.

Lambert, Zh.-Zh., Chumpitas, R., and Shuling, I. *Menedzhment, orientirovannyi na rynok* [Management, market-oriented]. St. Petersburg: Piter, 2011.

УДК 658.012

ОЦІНЮВАННЯ НЕОБХІДНОЇ СКЛАДНОСТІ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

© 2015 ІЛЛЯШЕНКО О. В.

УДК 658.012

Ілляшенко О. В. Оцінювання необхідної складності системи економічної безпеки підприємства

Надано авторське визначення поняття «система економічної безпеки підприємства» (СЕБП). Уточнено зміст поняття «необхідна складність системи економічної безпеки підприємства». Надано детермінанти, що визначають складність СЕБП. Описано режими функціонування системи економічної безпеки підприємства. Розроблено модель оцінювання необхідної складності СЕБП, в якій оцінка представлена результуючим показником. Кожну з детермінант системи для використання у запропонованій моделі оцінено за квазікількісною шкалою, для чого використано п'ятипозиційну дискретну ординальну шкалу. Для зменшення суб'єктивності оцінки надано вербальний опис градацій детермінант СЕБП з урахуванням їхнього стимулюючого або дестимулюючого впливу. Для визначення вагових коефіцієнтів детермінант моделі використано метод аналізу ієрархій. Для математично обґрунтованого виділення інтервалів інтерпретації результуючого показника необхідної складності системи економічної безпеки підприємства використано формулу Стерджеса. Надано вербальну шкалу інтерпретації результуючого показника необхідної складності СЕБП.

Ключові слова: підприємство, економічна безпека, система, складність, оцінювання, детермінанти, режим, модель, показник, інтерпретація.

Табл.: 9. Формул.: 3. Бібл.: 14.

Ілляшенко Олена Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства та прикладної статистики, Інститут хімічних технологій Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля (вул. Леніна, 31, Рубіжне, Луганська область, 93009, Україна)
E-mail: evi.1972@mail.ru

УДК 658.012

Ильяшенко О. В. Оценка необходимой сложности системы экономической безопасности предприятия

Приведено авторское определение понятия «система экономической безопасности предприятия» (СЕБП). Уточнено содержание понятия «необходимая сложность системы экономической безопасности предприятия». Показаны детерминанты, определяющие сложность СЕБП. Описаны режимы функционирования системы экономической безопасности предприятия. Разработана модель оценки необходимой сложности СЕБП, в которой оценка представлена результирующим показателем. Каждая из детерминант системы для использования в предлагаемой модели описана по квазиколличественной шкале, для чего использована пятипозиционная дискретная ординальная шкала. Для уменьшения субъективности оценки предоставлено вербальное описание градаций детерминант СЕБП с учетом их стимулирующего или дестимулирующего влияния. Для определения весовых коэффициентов детерминант модели использован метод анализа иерархий. Для математически обоснованного выделения интервалов интерпретации результирующего показателя необходимой сложности системы экономической безопасности предприятия использована формула Стерджеса. Представлена вербальная шкала интерпретации результирующего показателя необходимой сложности СЕБП.

Ключевые слова: предприятие, экономическая безопасность, система, сложность, оценка, детерминанты, режим, модель, показатель, интерпретация.

Табл.: 9. Формул.: 3. Библ.: 14.

Ильяшенко Елена Викторовна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики предприятия и прикладной статистики, Институт химических технологий Восточноукраинского национального университета им. В. Даля (ул. Ленина, 31, Рубежное, Луганская область, 93009, Украина)

E-mail: evi.1972@mail.ru

UDC 658.012

Illiashenko O. V. Estimating the Necessary Complexity of the System of Economic Security of Enterprise

The author's definition of «System of Economic Security of Enterprise» (SESE) has been presented. The meaning of «necessary complexity of the system of economic security of enterprise» has been clarified. The determinants, which specify the complexity of the SESE have been displayed. The modes of functioning of the system of economic safety of enterprise have been described. A model for estimating the necessary complexity of the SESE, in which the estimate is represented by the resulting indicator, has been developed. Each determinant of the system, intended for use in the proposed model, was described according to a semi-quantitative scale, with use of a five-position discrete ordinal scale. To reduce the subjectivity of the estimate, a verbal description of the gradations for the determinants of the SESE, which considers their stimulating or de-stimulating effect, has been provided. To determine the weighing coefficients in terms of the model's determinants, the method of analysis of hierarchies was used. With purpose of the mathematically substantiated selection of the intervals for interpretation of the result indicator of the necessary complexity of the system of economic security of enterprise the Sturges' formula was used. A verbal scale for interpretation of the result indicator of the necessary complexity of the SESE has been provided.

Key words: enterprise, economic security, system, complexity, estimate, determinant, mode, model, indicator, interpretation.

Tabl.: 9. Formulae: 3. Bibl.: 14.

Illiashenko Olena V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Business Economics and Applied Statistics, Institute of Chemical Technology of East-Ukrainian National University named after V. Dahl (vul. Lenina, 31, Rubizhne, Luhansk region, 93009, Ukraine)

E-mail: evi.1972@mail.ru

8. Бугас Н. В. Аналіз факторів, що впливають на формування товарного асортименту / Н. В. Бугас // Ефективна економіка. – 2013. – № 11. – С. 29–33.

REFERENCES

Belenov, O. N., and Bugaeva, T. M. "Tipologiya metodov upravleniya assortimentom produktov" [Typology management product range]. *Sovremennaya ekonomika: problemy i resheniya*, no. 1 (1) (2010): 69-76.

Bugas, N. V. "Analiz faktorov, shcho vplyvaiut na formuvannya tovarnoho asortymentu" [Analysis of factors influencing the product range]. *Efektivna ekonomika*, no. 11 (2013): 29-33.

Dolzhanov, I. Z., and Loziuk, V. N. *Upravlenie assortimentnym portfelem tovarovogo predpriiatiia: optimizatsionnyy podkhod* [Managing product portfolio trading companies: optimization approach]. Donetsk: Noulidzh, 2013.

Illiashenko, S. M., and Peresadko, H. O. *Marketynhova tovarna polityka promyslovoho pidpriemstva: upravlinnia stratehiimy dyversyfikatsii* [Marketing commodity policy of industrial enterprise: management strategies of diversification]. Sumy: Universytetska knyha, 2009.

Kripak, E. M., Shatalova, T. N., and Shepel, V. N. "Metody analiza assortimentnoy polityki proizvodstvennogo predpriiatiia" [Methods of analysis of assortment policy of industrial enterprise]. *Vestnik OGU. Seriya «Ekonomicheskie nauki»*, no. 1 (137) (2012): 126-130.

Kholodnyi, H. O., and Borysenko, M. A. *Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm realizatsii tovarnoi innovatsiinoi polityky* [Organizational and economic mechanism of realization of marketable innovation policy]. Kharkiv: KhNEU, 2009.

Kotler, F., and Keller, K. L. *Marketing. Menedzhment* [Marketing. Management]. St. Petersburg: Piter, 2012.

Lambert, Zh.-Zh., Chumpitas, R., and Shuling, I. *Menedzhment, orientirovannyi na rynok* [Management, market-oriented]. St. Petersburg: Piter, 2011.

УДК 658.012

ОЦІНЮВАННЯ НЕОБХІДНОЇ СКЛАДНОСТІ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

© 2015 ІЛЛЯШЕНКО О. В.

УДК 658.012

Ілляшенко О. В. Оцінювання необхідної складності системи економічної безпеки підприємства

Надано авторське визначення поняття «система економічної безпеки підприємства» (СЕБП). Уточнено зміст поняття «необхідна складність системи економічної безпеки підприємства». Надано детермінанти, що визначають складність СЕБП. Описано режими функціонування системи економічної безпеки підприємства. Розроблено модель оцінювання необхідної складності СЕБП, в якій оцінка представлена результуючим показником. Кожну з детермінант системи для використання у запропонованій моделі оцінено за квазікількісною шкалою, для чого використано п'ятипозиційну дискретну ординальну шкалу. Для зменшення суб'єктивності оцінки надано вербальний опис градацій детермінант СЕБП з урахуванням їхнього стимулюючого або дестимулюючого впливу. Для визначення вагових коефіцієнтів детермінант моделі використано метод аналізу ієрархій. Для математично обґрунтованого виділення інтервалів інтерпретації результуючого показника необхідної складності системи економічної безпеки підприємства використано формулу Стерджеса. Надано вербальну шкалу інтерпретації результуючого показника необхідної складності СЕБП.

Ключові слова: підприємство, економічна безпека, система, складність, оцінювання, детермінанта, режим, модель, показник, інтерпретація.

Табл.: 9. Формул.: 3. Бібл.: 14.

Ілляшенко Олена Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства та прикладної статистики, Інститут хімічних технологій Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля (вул. Леніна, 31, Рубіжне, Луганська область, 93009, Україна)
E-mail: evi.1972@mail.ru

УДК 658.012

Ильяшенко О. В. Оценка необходимой сложности системы экономической безопасности предприятия

Приведено авторское определение понятия «система экономической безопасности предприятия» (СЕБП). Уточнено содержание понятия «необходимая сложность системы экономической безопасности предприятия». Показаны детерминанты, определяющие сложность СЕБП. Описаны режимы функционирования системы экономической безопасности предприятия. Разработана модель оценки необходимой сложности СЕБП, в которой оценка представлена результирующим показателем. Каждая из детерминант системы для использования в предлагаемой модели описана по квазиколличественной шкале, для чего использована пятипозиционная дискретная ординальная шкала. Для уменьшения субъективности оценки предоставлено вербальное описание градаций детерминант СЕБП с учетом их стимулирующего или дестимулирующего влияния. Для определения весовых коэффициентов детерминант модели использован метод анализа иерархий. Для математически обоснованного выделения интервалов интерпретации результирующего показателя необходимой сложности системы экономической безопасности предприятия использована формула Стерджеса. Представлена вербальная шкала интерпретации результирующего показателя необходимой сложности СЕБП.

Ключевые слова: предприятие, экономическая безопасность, система, сложность, оценка, детерминанта, режим, модель, показатель, интерпретация.

Табл.: 9. Формул.: 3. Библ.: 14.

Ильяшенко Елена Викторовна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики предприятия и прикладной статистики, Институт химических технологий Восточноукраинского национального университета им. В. Даля (ул. Ленина, 31, Рубежное, Луганская область, 93009, Украина)

E-mail: evi.1972@mail.ru

UDC 658.012

Illiashenko O. V. Estimating the Necessary Complexity of the System of Economic Security of Enterprise

The author's definition of «System of Economic Security of Enterprise» (SESE) has been presented. The meaning of «necessary complexity of the system of economic security of enterprise» has been clarified. The determinants, which specify the complexity of the SESE have been displayed. The modes of functioning of the system of economic safety of enterprise have been described. A model for estimating the necessary complexity of the SESE, in which the estimate is represented by the resulting indicator, has been developed. Each determinant of the system, intended for use in the proposed model, was described according to a semi-quantitative scale, with use of a five-position discrete ordinal scale. To reduce the subjectivity of the estimate, a verbal description of the gradations for the determinants of the SESE, which considers their stimulating or de-stimulating effect, has been provided. To determine the weighing coefficients in terms of the model's determinants, the method of analysis of hierarchies was used. With purpose of the mathematically substantiated selection of the intervals for interpretation of the result indicator of the necessary complexity of the system of economic security of enterprise the Sturges' formula was used. A verbal scale for interpretation of the result indicator of the necessary complexity of the SESE has been provided.

Key words: enterprise, economic security, system, complexity, estimate, determinant, mode, model, indicator, interpretation.

Tabl.: 9. Formulae: 3. Bibl.: 14.

Illiashenko Olena V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Business Economics and Applied Statistics, Institute of Chemical Technology of East-Ukrainian National University named after V. Dahl (vul. Lenina, 31, Rubizhne, Luhansk region, 93009, Ukraine)

E-mail: evi.1972@mail.ru

Актуальність питань побудови системи економічної безпеки на вітчизняних підприємствах у сучасних умовах їхньої діяльності не викликає сумнівів. Необхідність системного забезпечення економічної безпеки підприємства є апіорною. Суб'єктом такого забезпечення є система економічної безпеки підприємства (СЕБП).

У наш час в економічній безпекології за умовчанням домінує точка зору щодо універсалізації та генералізації СЕБП, принаймні, у наявних напрацюваннях [1, 4, 6, 8, 10]. Розрізнення систем економічної безпеки підприємства залежно від певних домінант майже не розглядається, що призводить або до неявної аксіоматизації універсальності СЕБП, або до редукції питань розрізнення таких систем з проблемного поля сучасної економічної безпекології підприємства. Неявна аксіоматизація універсальності СЕБП потребує спростування. СЕБП має розроблятися залежно від конкретних особливостей діяльності підприємства та виявлених домінант.

Спростування універсальності СЕБП актуалізує питання оцінювання системи. СЕБП можна оцінювати за різноманітними критеріями, наприклад, ефективності, але на етапі розроблення системи таке оцінювання доцільне за критерієм її складності.

Оцінювання у проблемному полі економічної безпекології є актуальним (як суто економічної безпеки підприємства, так СЕБП). Напрацювання щодо оцінювання економічної безпеки підприємства в наш час достатньо численні. Проте характеристичному оцінюванню системи економічної безпеки підприємства присвячено поки ще поодинокі наукові праці. Серед них слід відзначити окремі напрацювання з оцінювання ефективності економічних механізмів управління безпекою на макрорівні [9], а також принципові підходи до оцінювання ефективності системи економічної безпеки підприємства [7]. У цілому слід відзначити відсутність системних напрацювань стосовно характеристичного оцінювання системи економічної безпеки підприємства.

Метою статті є формування принципових положень щодо оцінювання необхідної складності системи економічної безпеки підприємства.

Оцінювання необхідної складності системи економічної безпеки підприємства має виходити з розуміння змісту такої системи. У сучасних публікаціях система економічної безпеки підприємства тлумачиться вельми різноманітно. Відмінності у визначеннях поняття «система економічної безпеки підприємства» є доволі виразними.

Виклад положень щодо оцінювання необхідної складності системи економічної безпеки підприємства виходить з авторського тлумачення поняття «система економічної безпеки підприємства»: система економічної безпеки підприємства розглядається як сукупність організаційних стосунків суб'єктів захисту, які відображають логіку їхньої поведінки при здійсненні взаємопов'язаних цільових дій організаційно-правового та економічного характеру для захисту об'єктів безпеки підприємства з використанням різноманітних способів відповідно до прийнятої на підприємстві концепції економічної безпеки та відповідної політики, що реалізує її положення. Система економічної безпеки підприємства

є функціональною системою, тобто системою, здатною виконувати низку функцій, пов'язаних із забезпеченням економічної безпеки підприємства.

Оцінювання необхідної складності системи економічної безпеки підприємства потребує окреслення низки питань: формування аксіоматичної основи дослідження (припущень та вихідних положень), уточнення змісту поняття «необхідна складність СЕБП», визначення критерію необхідної складності СЕБП, визначення чинників, які визначають необхідну складність СЕБП, вибір інструменту оцінювання необхідної складності СЕБП, визначення послідовності оцінювання.

До складу аксіоматичної основи оцінювання необхідної складності системи економічної безпеки підприємства внесені такі твердження:

- ✦ забезпечення економічної безпеки підприємства є цільовим неавтокерованим ентропійним процесом, який потребує активної участі суб'єкта впливу;
- ✦ суб'єктом впливу в забезпеченні економічної безпеки є система економічної безпеки підприємства;
- ✦ необхідна складність СЕБП характеризує такий обсяг виконуваних функцій СЕБП, який мінімально убезпечує підприємство від загроз та ризиків у конкретних умовах його діяльності;
- ✦ необхідна складність СЕБП визначається сукупним впливом детермінант системи;
- ✦ СЕБП для конкретного підприємства повинна мати рівень складності не менше необхідного.

Необхідна складність СЕБП є важливим індикативним критерієм: порівняння фактичної складності СЕБП з необхідною дозволяє зробити низку висновків. Зокрема, якщо фактична складність СЕБП перевищує необхідну, то це є сприятливим для підприємства, хоча і супроводжується надмірними витратами. Якщо ж фактична складність СЕБП менша за необхідну, то це є свідченням неспроможності СЕБП виконувати у заданому обсязі свої функції та вирішувати поставлені завдання.

Оперування поняттям «необхідна складність СЕБП» потребує уточнення його змісту. Таке уточнення виходить зі змісту поняття «складність». Складність СЕБП за аналогією з положеннями теорії складності обчислювань слід розуміти як функцію залежності обсягу заходів із забезпечення економічної безпеки підприємства, які розробляються та реалізуються за кожною функцією СЕБП за певними процедурами, від детермінант системи економічної безпеки, які визначають міру загрозливості та небезпечності діяльності підприємства, ймовірність реалізації загроз та її наслідки. Тоді необхідну складність СЕБП пропонується розуміти як необхідний мінімальний обсяг заходів із забезпечення економічної безпеки підприємства, які розробляються та реалізуються за кожною функцією СЕБП за певними процедурами залежно від детермінант системи економічної безпеки підприємства. За різних детермінант системи необхідна складність СЕБП різна.

Система економічної безпеки підприємства змістовно та структурно визначається низкою детермі-

нант, які визначають її масштаб, складність, структуру та зміст. Детермінантами СЕБП визнано ті чинники та стійки характеристики внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства, які безпосередньо визначають масштаб та складність системи. До складу детермінант системи економічної безпеки підприємства включено різноманітні чинники та стійки характеристики внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства. В оцінюванні необхідної складності системи економічної безпеки підприємства як детермінанти розглянуто розмір підприємства, його привабливість для рейдерів, сприятливість інституційного середовища діяльності підприємства, мінливість зовнішнього середовища підприємства та чітка ідентифікація загроз стану та діяльності підприємства.

Вплив усіх детермінант системи економічної безпеки підприємства (крім сприятливості інституційного середовища діяльності підприємства) є стимулятивним: чим інтенсивніший вплив детермінанти, тим вища необхідна складність СЕБП. Щодо сприятливості інституційного середовища, залежність є зворотною: чим сприятливішим є інституційне середовище діяльності підприємства, тим менш складною є СЕБП, оскільки частину функцій із забезпечення економічної безпеки підприємства виконують спеціалізовані суб'єкти інституційного середовища.

Оперування поняттям «необхідна складність СЕБП» потребує критерію вимірювання складності. Таким критерієм пропонується вибрати режим функціонування СЕБП, який лише починає розглядатися в наукових працях з економічної безпекології і, перш за все, у працях науковців львівської школи [2, 13]. У них виділено три режими функціонування СЕБП: повсякденний, підвищеної готовності та надзвичайного стану. У повсякденному режимі всі суб'єкти СЕБП, окрім кризової групи, виконують свої функції, поточні рутинні завдання, зокре-

ма, щодо виявлення загроз, розроблення типових планів дій на випадок реалізації окремої з них. Режим підвищеної готовності передбачає функціонування СЕБП у разі виявлення конкретних ознак реалізації загроз. Режим надзвичайного (кризового) стану передбачає функціонування СЕБП за наявності реальних загроз.

В оцінюванні необхідної складності системи економічної безпеки підприємства пропонується виділити п'ять режимів функціонування СЕБП, характеристики яких наведено в *табл. 1*.

Для оцінювання необхідної складності СЕБП розроблено відповідну модель, в основу якої покладено традиційну мультиплікативно-адитивну модель, у котрій кінцевий показник оцінки визначається як сума оцінок впливу часткових чинників [14, с. 289]. У розробленій моделі оцінка необхідної складності СЕБП представлена результатом показником. Оцінка необхідної складності СЕБП складається як сума оцінок впливу кожної з детермінант СЕБП з урахуванням вагомості впливу кожної з них.

Кожну з наданих детермінант СЕБП для використання у пропонованій оцінювальній моделі оцінено за квазікількісною шкалою, для чого використано п'ятипозиційну дискретну ординальну шкалу. Для зменшення суб'єктивності оцінки надано вербальний опис градацій детермінант СЕБП з урахуванням стимулятивного або дестимулятивного їхнього впливу (*табл. 2–6*).

Таблиця 2

Вербальний опис градації детермінанти СЕБП
«розмір підприємства»

Оцінка, бали	Опис градацій
1	Мале
2	Середнє
3	Між середнім та великим
4	Велике
5	Надвелике

Таблиця 1

Режими функціонування СЕБП

Режим	Опис режиму
Індикативний	Функції та завдання СЕБП виконуються частково і час від часу (наприклад, за запитом керівництва або власників підприємства). СЕБП у повному обсязі (виконуються у необхідному обсязі всі функції системи) не функціонує. Періодично проводиться моніторинг зовнішнього середовища і, якщо виявляються реальні загрози, реактивно розробляються та здійснюються заходи реагування на такі загрози
Спрощений	Основні функції СЕБП виконуються в обмеженому обсязі, вирішуються мінімально необхідні завдання СЕБП. Увага приділяється найважливішим загрозам, характер реагування СЕБП реактивний. Функціональний розподіл завдань у СЕБП часто відсутній
Повний	Функції СЕБП виконуються у необхідному обсязі. Визначено об'єкти захисту, щодо яких увага приділяється явним і потенційним загрозам, стосовно яких СЕБП реагує як реактивно, так і проактивно. Здійснюються прогнозування загроз і ризиків у діяльності підприємства
Посилений	Функції СЕБП виконуються в повному обсязі, особлива увага приділяється функціям конкурентної розвідки та контррозвідки. Виділено найважливіші об'єкти захисту, щодо яких розроблено додаткові заходи захисту. Розроблено ешелонований сценарій реагування на актуалізацію явних і потенційних загроз. У СЕБП прийнято заходи щодо резервування ресурсів для реагування на швидку несподівану актуалізацію загроз
Надзвичайний	Функції СЕБП виконуються в повному обсязі. СЕБП проактивно реагує на актуалізовані загрози, координує дію підрозділів підприємства щодо забезпечення його діяльності. Резерви ресурсів для реагування на швидку несподівану актуалізацію загроз готові до використання

Таблиця 3

Вербальний опис градації детермінанти СЕБП «привабливість підприємства»

Оцінка, бали	Опис градацій
1	Підприємство не становить інтерес для рейдерів через низькі результати діяльності та відсутність цінних активів
2	Окремі активи підприємства становлять інтерес для рейдерів, хоча підприємство в цілому рейдерам нецікаве через низькі результати діяльності та сукупні активи
3	Підприємство становить певний інтерес для рейдерів завдяки позитивним фінансовим результатам діяльності або володінню привабливим майном
4	Підприємство становить суттєвий інтерес для рейдерів завдяки позитивним фінансовим результатам діяльності, володінню унікальними активами або наявності складноімітованих компетенцій
5	Підприємство завдяки позитивним фінансовим результатам діяльності, володінню унікальними або високо-вартісними активами, наявності складноімітованих компетенцій становить дуже високий інтерес для рейдерів

Таблиця 4

Вербальний опис градації детермінанти СЕБП «сприятливість інституційного середовища діяльності підприємства»

Оцінка, бали	Опис градацій
1	Дуже висока. Суб'єкти інституційного середовища виконують свої функції у повному обсязі, забезпечуючи реалізацію прав підприємства, захист його інтересів. Нормативна база прозора, стабільна, виконується всіма учасниками економічних відносин
2	Висока. Суб'єкти інституційного середовища виконують свої функції. У підприємства є можливість захисту своїх прав та інтересів шляхом взаємодії із суб'єктами інституційного середовища. Нормативна база зрозуміла, прозора, хоча й дещо нестабільна, застосовується більшістю учасників економічних відносин
3	Середня. Суб'єкти зовнішнього середовища в цілому виконують свої функції, але у значній частині випадків формально і з метою дотримання власних інтересів. Певні функції, які належать до компетенції суб'єктів зовнішнього середовища, підприємство вимушене виконувати самостійно
4	Низька. Окремі суб'єкти зовнішнього середовища частково виконують свої функції, які необхідні для реалізації прав та інтересів підприємства. Нормативна база в цілому зрозуміла, але суперечлива. Дотримання нормативної бази контролюється не завжди або такий контроль носить формальний характер. Значну частину функцій, які належать до компетенції суб'єктів зовнішнього середовища, підприємство вимушене виконувати самостійно або витрачати на їхнє виконання кошти
5	Вкрай низька. Суб'єкти інституційного середовища не виконують свої функції та негативно впливають на діяльність підприємства. Нормативна база суперечлива, часто її не дотримуються або дотримуються формально. Переважну частину функцій, які належать до компетенції суб'єктів зовнішнього середовища, підприємство вимушене виконувати самостійно або витрачати на їхнє виконання значні кошти

Таблиця 5

Вербальний опис градації детермінанти СЕБП «мінливість зовнішнього середовища»

Оцінка, бали	Опис градацій
1	Вкрай низька. Зовнішнє середовище діяльності підприємства змінюється дуже повільно. Зміни прогнозовані та очікувані
2	Низька. Зовнішнє середовище діяльності підприємства змінюється повільно та передбачувано. Зміни прогнозовані та послідовні
3	Середня. Зовнішнє середовище діяльності підприємства змінюється, але його зміни в цілому очікувані. Динаміка змін середня
4	Висока. Зовнішнє середовище діяльності підприємства змінюється динамічно. Зміни зовнішнього середовища часто неочікувані, різкі, стрибкоподібні
5	Вкрай висока. Зовнішнє середовище діяльності підприємства змінюється дуже швидко, зміни швидкі, непередбачувані та багатовекторні

Вербальний опис градації детермінанти СЕБП «чітка ідентифікація загроз стану та діяльності підприємства»

Оцінка, бали	Опис градацій
1	Загрози стану та діяльності підприємства незначні, мають загальний, неперсоніфікований характер, їхня реалізація не потребує суттєвих змін у внутрішньому середовищі
2	Явно загрози стану та діяльності підприємства не ідентифікуються внаслідок їхньої незначності за мірою актуалізації та очікуваними наслідками. У майбутньому є ймовірність зростання кількості, міри актуалізації та ступеня негативності наслідків загроз
3	Коло явно ідентифікованих загроз стану та діяльності підприємства діяльності підприємства стосується однієї-двох функціональних підсистем СЕБП або кількох об'єктів захисту. Реалізація загроз матиме суттєві негативні наслідки (наприклад, погіршення фінансових результатів діяльності підприємства), але без загрози його діяльності та цілісності. У зовнішньому середовищі ідентифікується певна кількість суб'єктів загроз підприємству
4	Існують чітко ідентифіковані персоніфіковані загрози стану та діяльності підприємства з вищою за середню ймовірністю реалізації. Загрози в разі реалізації призведуть до суттєвого погіршення стану та діяльності підприємства. Ідентифікуються кілька суб'єктів, які з певною періодичністю створюють загрози стану та діяльності підприємства
5	Існує чітко ідентифіковані персоніфіковані загрози стану та діяльності підприємства з вищою за середню ймовірністю реалізації. Існує значна кількість явно ідентифікованих загроз підприємству в зовнішньому середовищі. Такі загрози або є вже актуалізованими, або мають високу ймовірність актуалізації. Загрози є реалістичними та руйнівними для підприємства та його діяльності. Існує значна кількість суб'єктів загроз, які активно функціонують, формують загрози діяльності підприємству

Табл. 2–6 дозволяють оцінити аргументи у моделі визначення необхідної складності СЕБП. Аргументи в моделі оцінено з використанням методу експертних оцінок. Пропонована для кожного з аргументів шкала є дискретною, проте принципово зміст моделі (якщо це буде вважати за потрібне експерт) дозволяє використовувати й проміжну оцінку – це не вплине ні на можливість розрахунків, ні на можливість інтерпретації отриманого результату.

В адитивно-мультиплікативній моделі оцінювання необхідної складності СЕБП не лише оцінюється вплив кожної з детермінант системи на кінцеву оцінку її необхідної складності, але й визначаються вагові коефіцієнти детермінант $\{\alpha\}$.

Для визначення вагових коефіцієнтів детермінант $\{\alpha\}$ використано один з методів упорядкування множин – метод аналізу ієрархій за Т. Сааті, який добре описаний у [11, 12, 14] і часто використовується в дослідженнях з економічної тематики. Відповідно до цього методу для упорядкування сукупності детермінант СЕБП проведено їхнє попарне порівняння (табл. 7).

У табл. 7 прийнято такі позначення: 1 – розмір підприємства; 2 – привабливість підприємства; 3 – сприят-

ливість інституційного середовища діяльності підприємства; 4 – мінливість зовнішнього середовища; 5 – чітка ідентифікація загроз стану та діяльності підприємства.

Табл. 7 побудовано за загальними правилами методу аналізу ієрархій [11, 14]. Для побудованої матриці суджень у табл. 7 значення розрахованого індексу узгодженості, який розраховано за загальними формулами такого індексу [14, с. 167], дорівнює 12,86%, що дозволяє стверджувати про узгодженість матриці. Отже, сформована матриця попарних оцінок та розрахований власний стовпець матриці надають змогу визначити вагомість детермінант для оцінювання необхідної складності СЕБП.

Розмах варіації коефіцієнтів вагомості детермінант у пропонованій моделі складає 4,78 (0,416/0,087). Така оцінка виглядає дещо завищеною, але в цілому не суперечить засадам метрології. З урахуванням специфіки економічної безпеки підприємства та характеру впливу на неї кожної з детермінант (чітка ідентифікація загроз стану та діяльності підприємства впливає безпосередньо, а мінливість зовнішнього середовища – опосередковано, з певним часовим лагом) такий розмах варіації коефіцієнтів вагомості є підстави визнати коректним.

Таблиця 7

Розрахунок коефіцієнтів вагомості моделі оцінювання необхідної складності СЕБП

	Детермінанти СЕБП					Середнє геометричне	Ранг	Вагомість	Власне значення
	1	2	3	4	5				
1	1	1/2	1	2	1/3	0,803	3	0,139	5,054
2	2	1	1	5	1/3	1,272	2	0,220	5,514
3	1	1	1	1	1/3	0,803	3	0,139	5,216
4	1/2	0,2	1	1	1/3	0,506	5	0,087	5,465
5	3	3	3	3	1	2,408	1	0,416	5,216

Отже, оцінка необхідної складності СЕБП з урахуванням вибраного виду моделі адитивно-мультиплікативної здійснюється в такий спосіб:

$$E = \sum_{i=1}^t \alpha_i F_i, \quad (1)$$

де E – оцінка необхідної складності СЕБП;

F_i – оцінка впливу детермінанти i на необхідну складність СЕБП (визначається за методом експертних оцінок з урахуванням наданих у табл. 2–6 вербальних описів дискретних градацій квазікількісної оцінки);

α_i – коефіцієнт вагомості впливу детермінанти i на необхідну складність СЕБП (визначається на основі сформованої матриці попарних коефіцієнтів вагомості впливу детермінант у табл. 7);

t – кількість аналізованих детермінант (дорівнює 5).

Розрахунок коефіцієнтів вагомості впливу детермінант на необхідну складність СЕБП у межах адитивно-мультиплікативної моделі та наданий порядок оцінювання впливу кожного з детермінант слід доповнити шкалою інтерпретації результуючого показника оцінки необхідної складності СЕБП. У моделі використано п'ять детермінант СЕБП. З урахуванням того, що сума коефіцієнтів вагомості детермінант дорівнює 1 (див. табл. 7), шкала результуючого показника моделі дорівнює дискретній шкалі кожної з детермінант. Щільність шкали результуючого показника буде приблизно однаковою. Але на відміну від шкал детермінант шкала результуючого показника за умов нерівності вагових коефіцієнтів є недискретною. За якісним характером шкала результуючого показника є дестимулятивною (чим вище значення результуючого показника, тим складнішою має бути СЕБП), що спрощує інтерпретацію значення результуючого показника пропонуваної моделі.

Для математично обґрунтованого виділення кількості інтервалів інтерпретації результуючого показника необхідної складності СЕБП використано формулу Стерджеса [3, 5], яка призначена для виділення кількості інтервалів випадкової величини. Безумовно, у чистому вигляді оцінка необхідної складності СЕБП не є суто випадковою величиною, ця величина є розрахунковою. Але враховуючи заздалегідь невідоме комбінування детермінант, які визначають таку оцінку, є підстави визнати її квазівипадковою величиною за дискретною точковою шкалою (всі $5^5 = 3125$ комбінацій такої величини у діапазоні від 1 до 5 розраховано автоматично, вони відомі).

Традиційно формула Стерджеса виглядає так [3, 5]:

$$n = 1 + \log_2 N, \quad (2)$$

або з перерахуванням логарифму за основою 2 у десятичний логарифм

$$n = 1 + 3,322 \cdot \lg N, \quad (3)$$

де N – кількість діапазонів, на які розбивається діапазон зміни випадкової величини, що аналізується;

n – кількість доцільних для використання інтервалів інтерпретації випадкової величини, яка аналізується.

Фактично в оцінюванні необхідної складності СЕБП використовується шкала від 1 до 5, але зрозуміло, що за

шкалою значення результуючого показника у формулі (3) з урахуванням коефіцієнта вагомості кожної з детермінант (див. табл. 7) буде не в цілих дискретних числах, а з округленням до десятих. Отже, фактично кількість N у такому разі дорівнює 40 $((5-1) \cdot 10)$. З використанням формули Стерджеса кількість доцільних інтервалів для інтерпретації результуючого показника необхідної складності СЕБП становить $6,32 \approx 6 (1 + 3,322 \cdot \lg 40)$.

Аналіз комбінування впливу окремих детермінант на необхідну складність СЕБП дозволяє узагальнити висновки за окремими інтервалами результуючого показника, яким надано інтерпретацію (табл. 8). У табл. 8 надано вербальну шкалу інтерпретації результуючого показника необхідної складності СЕБП. Табл. 8 фактично є інтерпретаційною шкалою показника E з переведенням значень кількісних діапазонів до їхньої якісної інтерпретації.

Особливістю інтерпретації значення E є така. Високі значення E самі по собі не означають високого рівня загроз діяльності підприємства (хоча й опосередковано про нього свідчать), але визначають високу необхідну складність СЕБП. Показник E визначає не рівень загроз діяльності підприємства, не рівень його економічної безпеки, а характеризує необхідну складність системи економічної безпеки підприємства.

Режими функціонування СЕБП прямо пов'язані з необхідною складністю такої системи (табл. 9).

У табл. 9 прийнято позначення: Н – необхідний, Б – бажаний, НД – недостатній, НДц – недоцільний режим функціонування СЕБП. У табл. 9 виділено чотири оцінки застосовуваних режимів функціонування СЕБП. Оцінка «необхідний» означає, що для даного інтервалу результуючого показника E саме такий режим функціонування СЕБП є найбільш виправданим. Оцінка «бажаний» означає, що для певного інтервалу результуючого показника E відповідний режим функціонування СЕБП є доцільним. Але використання такого режиму є опціональним, тобто режим корисний, він сприятиме зміцненню економічної безпеки підприємства, але повної необхідності у ньому немає. Оцінка «недостатній» означає, що для даного інтервалу результуючого показника E такий режим СЕБП є недостатнім, він не в змозі забезпечити необхідний рівень економічної безпеки підприємства, тобто в такому режимі СЕБП не зможе виконувати своє призначення – забезпечувати економічну безпеку підприємства. Нарешті, оцінка режиму функціонування СЕБП «недоцільний» означає, що такий режим принципово можливий, але є недоцільним, оскільки складність СЕБП буде надмірною для комбінації детермінант системи. У такій ситуації СЕБП буде, безумовно, виконувати свої функції, тому стан та діяльність підприємства будуть достатньою мірою забезпечені. Але разом з тим витрати на функціонування СЕБП будуть явно надмірними, СЕБП буде явно домінувати в структурі управління підприємством, що не можна визнати доцільним, адже СЕБП не замінює собою управління підприємством, а є лише однією з його функціональних підсистем. Будь-який управлінський інструмент не становить самоцінності, а використовується лише для виконання

Вербальна шкала інтерпретації значень оцінки необхідної складності СЕБП

Інтервал показника E	Інтерпретація складності СЕБП	Необхідна складність СЕБП
1,0–1,2	СЕБП дуже проста, слабо структурована, суб'єкт системи (відповідний підрозділ або посадова особа) відсутній. Окремі функції виконуються періодично, зокрема моніторинг змін у зовнішньому середовищі, загроз діяльності підприємства, аналітична функція, а переважна більшість функцій виконується час від часу, «на замовлення» (при настанні певних подій або по запиті керівництва тощо)	Низька
1,2–1,8	СЕБП проста, слабо структурована, функції суб'єкта системи виконують певні підрозділи або посадові особи. Періодично виконуються такі функції системи, як моніторинг змін у зовнішньому середовищі, загроз діяльності підприємства, прогнозування та аналітична функція, а переважна більшість функцій виконується час від часу, «на замовлення» (при настанні певних подій або по запиті керівництва тощо). Є план заходів щодо подолання стандартних загроз	Ниже середньої
1,8–2,5	СЕБП як функціональна підсистема системи управління підприємством виконує головні функції та типові завдання. Нетипові завдання СЕБП та нештатні ситуації уточнюються відповідно до обставин діяльності підприємства. Суб'єктом системи є посадові особи. Рівень цілісності, функціональності СЕБП середній	Середня
2,5–3,5	СЕБП як функціональна підсистема системи управління підприємством виконує основні функції в повному обсязі, типові та спеціальні завдання. Прогнозуються нештатні ситуації. Є план дій у прогнозованій та несподіваній ситуаціях. Суб'єктом системи є відповідний структурний підрозділ	Висока
3,5–4,5	СЕБП як функціональна підсистема системи управління підприємством виконує всі функції у повному обсязі, типові, спеціальні та специфічні завдання. Є план дій у прогнозованій та несподіваній ситуаціях. Створено систему резервів та визначено умови її використання. Суб'єктом системи є служба безпеки з внутрішньою структурою	Дуже висока
4,5–5,0	СЕБП є надсистемою системи управління підприємством, завдяки чому всі функції управління в повному обсязі виконуються крізь призму економічної безпеки. СЕБП відводить керівна та координуюча роль щодо інших підсистем системи управління підприємством. Управлінські рішення приймаються виключно з позиції економічної безпеки. Суб'єкт системи служба безпеки з внутрішньою структурою є головним підрозділом підприємства. Постійно використовується створена система резервів. СЕБП постійно розвивається та вдосконалюється з метою проактивно нейтралізувати загрози майну, діяльності та інтересам підприємства	Абсолютна

Таблиця 9

Зв'язок режимів функціонування СЕБП з інтервалами результуючого показника необхідної складності СЕБП

Режим	1,0–1,2	1,2–1,8	1,8–2,5	2,5–3,5	3,5–4,5	4,5–5,0
Індикативний	Н	НД	НД	НД	НД	НД
Спрощений	НДц	Н	НД	НД	НД	НД
Повний	НДц	НДц	Н	Н	НД	НД
Посилений	НДц	НДц	НДц	Б	Н	Н
Надзвичайний	НДц	НДц	НДц	Б	Б	Н

певного завдання. Тому надмірна складність, дорожнеча та ін. недоцільні.

ВИСНОВКИ

Складність системи економічної безпеки підприємства має відповідати певним параметрам. Такими вибрано детермінанти системи: розмір підприємства, його привабливість для рейдерів, сприятливість інституційного середовища діяльності підприємства, мінливість зовнішнього середовища підприємства та чітка ідентифікація загроз стану та діяльності підприємства. З використанням визначених детермінант розроблено процедуру оцінювання необхідної складності системи економічної

безпеки підприємства. Результуючий показник необхідної складності системи дозволяє встановити необхідний рівень її складності. Необхідний рівень складності системи економічної безпеки підприємства є еталоном стосовно фактичної складності системи, що може знайти використання в побудові та вдосконаленні системи, її адаптації до умов діяльності конкретного підприємства. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Алькема В. Г. Система економічної безпеки логістичних утворень : монографія / В. Г. Алькема. – К. : Університет економіки та права «КРОК», 2011. – 378 с.

2. Економічна безпека підприємств, організацій та установ : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Ортинський В. Л., Керницький І. С., Живко З. Б. та ін. – К. : Всеукр. асоц. видавців «Правова єдність», 2009. – 541 с.

3. **Елисеєва І. І.** Общая теория статистики : учебник / И. И. Елисеєва, М. М. Юзбашев / [Под ред. И. И. Елисеєвой]. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 656 с.

4. **Живко З. Б.** Теоретико-методологічні засади формування системи економічної безпеки підприємства / З. Б. Живко // У кн. : Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку держави, регіону, галузі та підприємства : монографія ; за заг. ред. А. М. Штангрета. – Львів : УАД, 2013. – С. 341–360.

5. **Зинченко А. П.** Статистика: учеб. / А. П. Зинченко. – М. : КолосС, 2007. – 566 с.

6. **Иванов С. А.** Система экономической безопасности организации: структура и основные функциональные направления обеспечения / С. А. Иванов, А. В. Мартишевська // Вестник Санкт-Петербургского университета государственной противопожарной службы. – 2009. – № 2. – С. 83–88.

7. **Іванова Н. С.** Методи оцінки ефективності системи економічної безпеки підприємства / Н. С. Іванова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/ivanova-ns-metodi-otsinki-efektivnosti-sistemi-ekonomichnoyi-bezpeki-pidpriemstva/>

8. **Королев М. И.** Система экономической безопасности предприятия / М. И. Королев. – М. : Мaska, 2011. – 352 с.

9. Моделии механизмы управления безопасностью: монография / Бурков В. Н., Грацианский Е. В., Дзюбко С. И., Щепкина А. В. – М. : Синтег, 2001. – 140 с.

10. **Овчаренко Є. І.** Система економічної безпеки підприємства: формування та цілепокладання : монографія / Є. І. Овчаренко. – Лисичанськ : ПромЕнерго, 2015. – 483 с.

11. **Саати Т. Л.** Принятие решений. Метод анализа иерархий / Т. Л. Саати / Пер. с англ. – М. : Радио и связь, 1993. – 320 с.

12. **Тутыгин А. Г.** Преимущества и недостатки метода анализа иерархий / А. Г. Тутыгин, В. Б. Коробов // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2010. – № 122. – С. 108–115.

13. **Франчук В. І.** Особливості організації системи економічної безпеки вітчизняних акціонерних товариств в умовах трансформаційної економіки : монографія / В. І. Франчук. – Львів : ЛДУВС, 2010. – 440 с.

14. **Шикин Е. В.** Математические методы и модели в управлении: учеб. пособие / Е. В. Шикин, А. Г. Чхартишвили. – М. : Дело, 2000. – 440 с.

REFERENCES

Alkema, V. H. *Systema ekonomichnoi bezpeky lohistrychnykh utvoren* [The system of economic security logistics entities]. Kyiv: Universytet ekonomiky ta prava "KROK", 2011.

Burkov, V. N. *Modeli i mekhanizmy upravleniia bezopasnosti* [Models and mechanisms of security management]. Moscow: Sinteg, 2001.

Eliseeva, I. I., and Yuzbashev, M. M. *Obshchaia teoriia statistiki* [General Theory of Statistics]. Moscow: Finansy i statistika, 2004.

Franchuk, V. I. *Osoblyvosti orhanizatsii systemy ekonomichnoi bezpeky vitchyznianskykh aktsionernykh tovarystv v umovakh transformatsiinoi ekonomiky* [Features of the system of national economic security corporations in terms of transformation of the economy]. Lviv: LDUVS, 2010.

Ivanov, S. A., and Martyshevska, A. V. "Sistema ekonomicheskoy bezopasnosti organizatsii: struktura i osnovnye funktsionalnye napravleniya obespecheniya" [The system of economic security organization: the structure and basic functional areas of

software]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta gosudarstvennoy protivopozharnoy sluzhby*, no. 2 (2009): 83–88.

Ivanova, N. S. "Metody otsinky efektyvnosti systemy ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva" [Methods for assessing the effectiveness of the system of economic security]. <http://intkonf.org/ivanova-ns-metodi-otsinki-efektivnosti-sistemi-ekonomichnoyi-bezpeki-pidpriemstva/>.

Korolev, M. I. *Sistema ekonomicheskoy bezopasnosti predpriyatiya* [The system of economic security]. Moscow: Maska, 2011.

Ortynskyi, V. L. et al. *Ekonomichna bezpeka pidpriemstv, orhanizatsii ta ustanov* [The economic security of enterprises, organizations and institutions]. Kyiv: Pravova yednist, 2009.

Ovcharenko, Ye. I. *Systema ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva: formuvannia ta tsilepokladannia* [The system of economic security: development and goal-setting]. Lysychansk: PromEnerho, 2015.

Saati, T. L. *Priniatie resheniy. Metod analiza ierarkhiy* [Making decisions. The method of analysis of hierarchies]. Moscow: Radio i sviaz, 1993.

Shikin, E. V., and Chkhartishvili, A. G. *Matematicheskie metody i modeli v upravlenii* [Mathematical methods and models in management]. Moscow: Delo, 2000.

Tutygin, A. G., and Korobov, V. B. "Preimushchestva i nedostatki metoda analiza ierarkhiy" [Advantages and disadvantages of the analytic hierarchy process]. *Izvestiia Rossiyskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A. I. Gertsena*, no. 122 (2010): 108–115.

Zhyvko, Z. B. "Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannia systemy ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva" [Theoretical and methodological principles of forming the system of economic security]. In *Aktualni problemy sotsialno-ekonomichnoho rozvytku derzhavy, rehionu, haluzi ta pidpriemstva*, 341–360. Lviv: UAD, 2013.

Zinchenko, A. P. *Statistika* [Statistics]. Moscow: KolosS, 2007.

ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ

© 2015 БАБИНА О. Є., БАЙРАКТАР Ю. П.

УДК 336.02

Бабина О. Є., Байрактар Ю. П. Оцінювання рівня соціально відповідальної діяльності транспортних підприємств

Оцінка соціально відповідальної діяльності (СВД) транспортних підприємств є актуальним і важливим завданням. Соціально відповідальна діяльність підприємства – це процес добровільної реалізації комплексу дій з метою забезпечення розвитку колективу підприємства, місцевої громади та суспільства в соціальній, економічній та екологічній сферах, безпосередньо пов'язаний з основною діяльністю підприємства і такий, що виходить за межі визначеного законом мінімуму й здійснюється у відповідності з їх моральними та етичними міркуваннями. При обґрунтуванні рішень щодо співпраці з підприємствами зацікавлені сторони повинні мати економічний інструментарій для порівняння рівня їх соціально відповідальної діяльності. У статті обґрунтовано систему одиничних параметрів та методичні положення щодо інтегрального оцінювання рівня соціально відповідальної діяльності транспортних підприємств за групами стейкхолдерів, оскільки перелік параметрів, які є важливими для кожного з них, – різний. Оцінювання рівня соціально відповідальної діяльності передбачає формування системи інтегральних показників. Сьогодні практичну реалізацію існуючих методичних підходів до оцінювання рівня СВД стримує відсутність уніфікованої обов'язкової форми нефінансового звіту, перелік показників якого враховував би специфіку діяльності підприємств різних галузей економіки.

Ключові слова: соціально відповідальна діяльність, інтегральний показник, одиничні параметри, стейкхолдери, методичні підходи до оцінювання.
Рис.: 1. **Табл.:** 6. **Формул:** 9. **Бібл.:** 11.

Бабина Олена Євгенівна – кандидат економічних наук, професор, в. о. завідувача кафедри транспортних технологій і логістики, Київська державна академія водного транспорту ім. гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного (вул. Фрунзе, 9, Київ, 04071, Україна)

E-mail: ek_m_2013@ukr.net

Байрактар Юрій Панасович – здобувач, кафедра економіки і менеджменту, Київська державна академія водного транспорту ім. гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного (вул. Фрунзе, 9, Київ, 04071, Україна)

E-mail: Bayraktar@grinivch-ug.kiev.ua

УДК 336.02

UDC 336.02

Бабина Е. Е., Байрактар Ю. А. Оценивание уровня социально ответственной деятельности транспортных предприятий

Оценка социально ответственной деятельности (СОД) транспортных предприятий является актуальным и важным заданием. Социально ответственная деятельность предприятия – это процесс добровольной реализации комплекса действий для обеспечения развития коллектива предприятия, территории, общества в социальной, экономической и экологической сферах, непосредственно связанный с основной деятельностью предприятия, выходящий за пределы определенного законом минимума и осуществляемый в соответствии с моральными и этическими убеждениями. При обосновании решений относительно сотрудничества с предприятиями заинтересованные стороны должны иметь экономический инструментарий для сравнения уровня их социально ответственной деятельности. В статье обоснована система единичных параметров и методические положения относительно интегрального оценивания уровня социально ответственной деятельности транспортных предприятий по группам стейкхолдеров, поскольку перечень параметров, которые являются важными для каждого из них, – разный. Оценивание уровня социально ответственной деятельности предусматривает формирование системы интегральных показателей. Сегодня практическую реализацию существующих методических подходов к оцениванию уровня СОД содержит отсутствие унифицированной обязательной формы нефинансового отчета, перечень показателей которого учитывал бы специфику деятельности предприятий разных отраслей экономики.

Ключевые слова: социально ответственная деятельность, интегральный показатель, единичные параметры, стейкхолдеры, методические подходы к оцениванию.
Рис.: 1. **Табл.:** 6. **Формул:** 9. **Библ.:** 11.

Бабина Елена Евгеньевна – кандидат экономических наук, профессор, и. о. заведующего кафедрой транспортных технологий и логистики, Киевская государственная академия водного транспорта им. гетмана Петра Конашевича-Сагайдачного (ул. Фрунзе, 9, Киев, 04071, Украина)

E-mail: ek_m_2013@ukr.net

Байрактар Юрий Афанасьевич – соискатель, кафедра экономики и менеджмента, Киевская государственная академия водного транспорта им. гетмана Петра Конашевича-Сагайдачного (ул. Фрунзе, 9, Киев, 04071, Украина)

E-mail: Bayraktar@grinivch-ug.kiev.ua

Babyna O. Ye., Bairaktar Yu. P. Evaluating the Level of Socially Responsible Activities of Transport Enterprises

Evaluation of socially responsible activities (SRA) of transport enterprises is a topical and important task. Socially responsible activity of enterprise is the process of implementation of a complex of actions, aimed at provision of development of a corporate team, territory, society in the social, economic and environmental spheres, directly related to the main activity of enterprise, going beyond the minimum defined by legislation and carried out in accordance with the moral and ethical beliefs. To justify decisions regarding cooperation with enterprises, the concerned parties make use of economic tools for comparing the level of their socially responsible activities. The article substantiates both the system of single parameters and methodical provisions for integrated evaluation of the level of socially responsible activities of transport enterprises, carried out by the groups of stakeholders, because the list of parameters that are important for each of them is different. Evaluation of the level of social responsibility involves the formation of a system of integrated indicators. Today, the practical implementation of existing methodical approaches to evaluation of the level of SRA is held back by the lack of uniform and binding form of non-financial reporting, list of indicators of which would take into account the specifics of enterprises from different sectors of economy.

Key words: socially responsible activities, integrated indicator, individual options, stakeholders, methodical approaches to evaluation.

Pic.: 1. **Tabl.:** 6. **Formulae:** 9. **Bibl.:** 11.

Babyna Olena Ye. – Candidate of Sciences (Economics), Professor, Acting Head of the Department of Transport Technology and Logistics, Kyiv State Maritime Academy named after Hetman Petro Konashevich-Sahaydachnyi (vul. Frunze, 9, Kyiv, 04071, Ukraine) **E-mail:** ek_m_2013@ukr.net

Bairaktar Yuri P. – Applicant, Department of Economics and Management, Kyiv State Maritime Academy named after Hetman Petro Konashevich-Sahaydachnyi (vul. Frunze, 9, Kyiv, 04071, Ukraine)

E-mail: Bayraktar@grinivch-ug.kiev.ua

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

ЕКОНОМІКА

В умовах формування постіндустріального суспільства обґрунтування та прийняття ефективних управлінських і господарських рішень залежить від врахування не тільки виключно економічних чинників, але й соціальних, екологічних тощо. При обґрунтуванні рішень щодо співпраці з підприємствами, у тому числі транспортними, зацікавлені сторони повинні мати економічний інструментарій для оцінки та порівняння рівня їх соціально відповідальної діяльності. Дослідження, спрямовані на обґрунтування принципів, а також розробку методичних положень щодо кількісного та якісного інтегрального оцінювання соціально відповідальної діяльності транспортних підприємств є актуальним і важливим завданням.

Дослідженню проблем оцінки соціальної відповідальності, корпоративної соціальної відповідальності присвячені праці багатьох таких вчених, серед яких: Д. Баюра [1], О. Ю. Березіна [2], В. А. Вовк [3], О. В. Ворона [4], С. Ф. Гончаров [5], В. А. Євтушенко [6], О. О. Затеїщикова [3;7], Н. А. Кричевский [5], О. В. Черних [8]. У їхніх працях проаналізовано існуючі підходи до оцінювання корпоративної соціальної відповідальності, запропоновано відповідні показники та методики для кількісного та якісного оцінювання.

Проте, незважаючи на значні наукові напрацювання щодо оцінки соціальної відповідальності, питання формування системи показників, запровадження уніфікованої нефінансової звітності, методичних положень щодо оцінювання соціальної відповідальності транспортних підприємств потребують подальших досліджень.

Метою статті є обґрунтування системи показників та методичних положень щодо інтегрального оцінювання рівня соціально відповідальної діяльності транспортних підприємств.

Трансформація суспільної свідомості, екологічні та соціальні виклики приводять до необхідності здійснення підприємствами соціально відповідальної діяльності. У науковій літературі набули поширення поняття «соціальна відповідальність особистості», «соціальна відповідальність бізнесу», «корпоративна соціальна відповідальність», однак, з точки зору отримання бажаного результату (економічного, соціального, екологічного), є потреба в теоретичному обґрунтуванні поняття «соціально відповідальна діяльність».

Поняття соціальної відповідальності особистості трактується авторами статті як складова системи внутрішніх цінностей щодо відповідальності людини перед суспільством за виконання своїх зобов'язань. Водночас, соціальна відповідальність бізнесу – це виконання організаціями соціальних зобов'язань, встановлених законом, і готовність неухильно нести відповідні обов'язкові витрати. Корпоративна соціальна відповідальність, у свою чергу, розглядається як готовність організацій добровільно нести додаткові витрати на соціальні потреби понад межі, що встановлені податковим, трудовим, екологічним та іншим законодавством, виходячи з моральних та етичних міркувань. Як логічне продовження визначень зазначених понять соціально відповідальна діяльність (далі – СВД) підприємства – це процес добровільної реалізації комплексу дій з метою забезпечення розвитку колективу підприємства, місцевої

громади та суспільства в соціальній, економічній та екологічній сферах, безпосередньо пов'язаний з основною діяльністю підприємства і такий, що виходить за межі визначеного законом мінімуму й здійснюється у відповідності з моральними та етичними міркуваннями.

Оцінювання рівня СВД транспортних підприємств є складним завданням, оскільки відсутні загальноприйняті методики оцінювання, існує складність отримання повної та достовірної інформації, відсутня обов'язкова та регулярна соціальна звітність, відчувається недостатня обізнаність громадян щодо необхідності такої оцінки тощо.

Запропонований авторами комплексний підхід щодо кількісної та якісної оцінки рівня соціально відповідальної діяльності транспортних підприємств здійснюється за етапами, наведеними на *рис. 1*, та передбачає формування інтегральних показників.

Інтегральний показник рівня СВД у загальному вигляді пропонується визначати за формулою:

$$I_{СВД} = \sum a_i \cdot x_i, \quad (1)$$

де a_i – вагові коефіцієнти; x_i – одиничні параметри СВД.

При використанні даного підходу обґрунтовують необхідний перелік одиничних параметрів з урахуванням вагомості кожного з них.

У межах сформованого методичного підходу пропонується оцінювати рівень СВД за групами стейкхолдерів, оскільки перелік параметрів, які є важливими для кожного з них, – різний. Таким чином, оцінювання рівня СВД передбачає формування системи інтегральних показників. За результатами дослідження були обґрунтовані такі групи стейкхолдерів, які зацікавлені у визначенні рівня СВД транспортних підприємств: співробітники; акціонери та інвестори; клієнти; громада; органи державної влади та управління; постачальники; бізнес-партнери.

Для кожної групи стейкхолдерів з використанням монографічного та логіко-аналітичного методів було визначено перелік одиничних параметрів. Їх перелік та порядок розрахунку наведено в *табл. 1–6*. Оскільки одиничні параметри мають різну розмірність та напрям позитивної динаміки, перед формуванням інтегральних показників здійснюється переведення їх кількісних значень у бали за 10-бальною рівномірною шкалою з урахуванням напрямку позитивної динаміки.

Після розрахунку величини одиничних параметрів у балах визначається вагомість кожного одиничного параметра в інтегральному показнику методом попарних порівнянь. Згідно з цим методом кожним експертом здійснюється оцінка коефіцієнтів вагомості за допомогою шкали відносної важливості. Рівнозначність двох одиничних параметрів у формуванні інтегрального показника оцінюється як 1. Якщо одному показнику дається помірна перевага над іншим, вона оцінюється як 2. У разі очевидної сильної переваги одного параметра над іншим ставиться оцінка 3. З метою визначення коефіцієнтів вагомості виконується розрахунок векторів пріоритетів, які виражають відносний вплив одиничного параметра на параметр більш високого рівня – інтегральний показник рівня СВД.

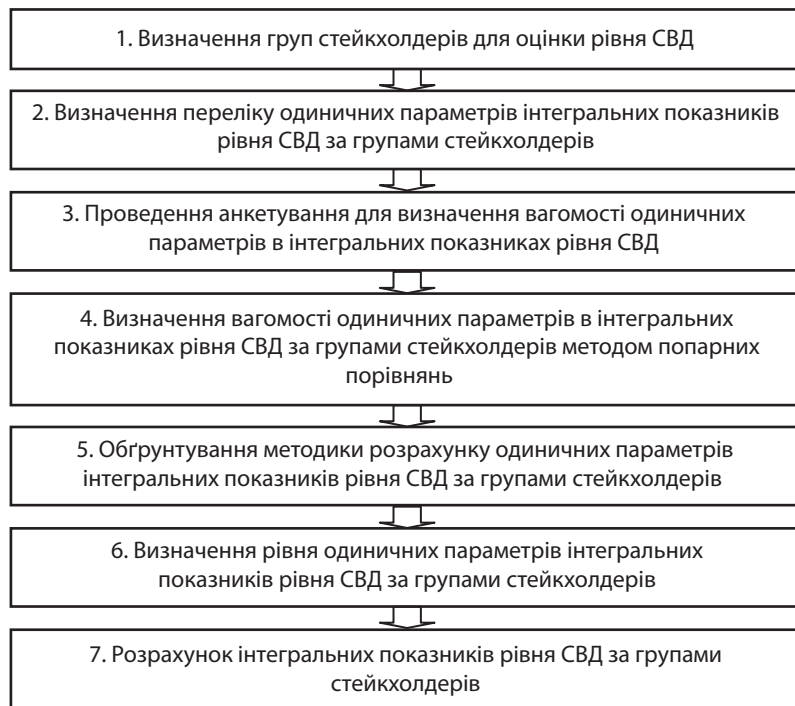

Рис. 1. Етапи оцінювання рівня соціально відповідальної діяльності транспортних підприємств

При формуванні інтегрального показника СВД використовуються середні значення коефіцієнтів вагомості, які визначаються на основі опитування всіх експертів. З метою визначення коефіцієнтів вагомості було проведено експертне опитування серед різних груп стейкхолдерів. Зокрема, в опитуванні взяли участь: 15 – клієнтів транспортних підприємств; 15 – представників громади; 10 – працівників; 7 – представників влади; 7 – постачальників; 7 – акціонерів та інвесторів.

Кількість експертів за кожною з груп є достатньою, оскільки перевищує мінімальний обсяг вибірки, визначений за формулою Стерджессі [9]:

$$n = 1 + 3,322 \lg N, \quad (2)$$

де n – кількість експертів, достатня для репрезентативності вибірки; N – чисельність генеральної сукупності, тобто загальна кількість експертів, що можуть дати необхідні оцінки [10].

Для визначення достовірності отриманих даних було визначено показник ступеня узгодженості думок експертів, який розраховується за формулою [11]:

$$L_{ij} = 100 - \frac{\sigma_{ij}}{\bar{X}_{ij}} \cdot 100, \quad (3)$$

де L_{ij} – ступінь узгодженості думок експертів за коефіцієнтом вагомості i -того одиничного показника за j -тою групою стейкхолдерів; σ_{ij} – середнє квадратичне відхилення фактичної оцінки значимості i -того показника від середньої оцінки за j -тою групою стейкхолдерів; $\bar{X}_{ij}$ – середня оцінка значимості i -того показника i за j -тою групою стейкхолдерів.

Оцінка експертів вважається достовірною, якщо ступінь узгодженості їх думок перевищує 50%.

У табл. 1–6 наведено перелік одиничних параметрів, порядок їх розрахунку, вагомості в інтегральних

показниках та ступінь узгодженості думок експертів щодо її рівня.

За результатами проведених досліджень було сформовано систему інтегральних показників для оцінки рівня СВД різними групами стейкхолдерів.

Для працівників інтегральний показник оцінки рівня СВД запропоновано визначати за формулою:

$$I_{\Pi} = 0,22 \cdot K_{\Pi 1} + 0,13 \cdot K_{\Pi 2} + 0,17 \cdot K_{\Pi 3} + 0,14 \cdot K_{\Pi 4} + 0,15 \cdot K_1 + 0,11 \cdot K_{\Pi 5} + 0,08 \cdot K_{\Pi 6}, \quad (4)$$

де $K_{\Pi 1}$ – співвідношення середнього розміру заробітної плати працівників підприємства із середнім по галузі; $K_{\Pi 2}$ – коефіцієнт зростання заробітної плати; $K_{\Pi 3}$ – частка заборгованості по ЗП; $K_{\Pi 4}$ – витрати на покращення умов праці в розрахунку на одного працівника; $K_{\Pi 5}$ – частка працівників, які пройшли підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації у середньообліковій чисельності працівників; $K_{\Pi 6}$ – витрати на підвищення кваліфікації, навчання, перепідготовку в розрахунку на одного працівника; K_1 – коефіцієнт виробничого травматизму.

Для інвесторів та акціонерів інтегральний показник оцінки рівня СВД запропоновано визначати за формулою:

$$I_i = 0,20 \cdot K_{i1} + 0,26 \cdot K_{i2} + 0,25 \cdot K_{i3} + 0,13 \cdot K_1 + 0,16 \cdot K_2, \quad (5)$$

де K_{i1} – коефіцієнт рентабельності активів; K_{i2} – коефіцієнт рентабельності виробництва; K_{i3} – динаміка обсягів наданих послуг; K_1 – коефіцієнт виробничого травматизму; K_2 – динаміка витрат, які були виділені на природоохоронні заходи та ресурсозберігаючі технології.

Для клієнтів інтегральний показник оцінки рівня СВД запропоновано визначати за формулою:

$$I_C = 0,49 \cdot K_{C1} + 0,17 \cdot K_3 + 0,17 \cdot K_4 + 0,17 \cdot K_5, \quad (6)$$

де K_{C1} – ціна послуг підприємства по відношенню до середньої ціни послуг по галузі; K_3 – питома вага рухомого

Параметри оцінки рівня СВД для працівників

Параметр	Порядок розрахунку	Вагомість	Узгодженість думок експертів, %
K_{n1} Співвідношення середнього розміру заробітної плати працівників підприємства із середнім по галузі	$K_{n1} = \frac{ЗПсер_{n-1}^{на підпр.}}{ЗПсер_{n-1}^{у галузі}},$ де $ЗПсер_{n-1}^{на підпр.}$ – середній розмір заробітної плати працівників підприємства у попередньому році; $ЗПсер_{n-1}^{у галузі}$ – середній розмір заробітної плати працівників по галузі в попередньому році	0,22	75,6
K_{n2} Коефіцієнт зростання заробітної плати	$K_{n2} = \frac{ЗПсер_n}{ЗПсер_{n-1}},$ де $ЗПсер_n$ – середній розмір заробітної плати працівників підприємства у звітному році; $ЗПсер_{n-1}$ – середній розмір заробітної плати працівників підприємства в попередньому році	0,13	69,2
K_{n3} Частка заборгованості по ЗП	$K_{n3} = \frac{\sum ЗПневипл.}{\sum ЗПвипл.},$ де $\sum ЗПневипл.$ – заборгованість по ЗП у звітному році; $\sum ЗПвипл.$ – сума виплаченої ЗП у звітному році	0,17	65,0
K_{n4} Витрати на покращення умов праці в розрахунку на одного працівника	$K_{n4} = \frac{Витр_{на покращ. умов праці}}{Чис_{заг}},$ де $Витр_{на покращ. умов праці}$ – витрати на покращення умов праці; $Чис_{заг}$ – середньоспискова чисельність співробітників	0,14	59,9
K_1 Коефіцієнт виробничого травматизму	$K_1 = \frac{Кількість випадків}{Чис_{заг}},$ де Кількість випадків – кількість випадків травматизму; $Чис_{заг}$ – середньоспискова чисельність співробітників	0,15	87,1
K_{n5} Частка працівників, які пройшли підвищення кваліфікації	$K_{n5} = \frac{Чис_n}{Чис_{заг}},$ де $Чис_n$ – кількість працівників, які пройшли підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації; $Чис_{заг}$ – середньоспискова чисельність співробітників	0,11	58,7
K_{n6} Питомі витрати на підвищення кваліфікації, навчання, перепідготовку	$K_{n6} = \frac{\sum Витр_{на підвищ. кваліф.}}{Чис_{заг}},$ де $\sum Витр_{на підвищ. кваліф.}$ – витрати на підвищення кваліфікації, навчання, перепідготовку; $Чис_{заг}$ – загальна чисельність співробітників	0,08	62,5

Таблиця 2

Параметри СВД для акціонерів та інвесторів

Параметр	Порядок розрахунку	Вагомість	Узгодженість думок експертів, %
K_{i1} Коефіцієнт рентабельності активів	$K_{i1} = \frac{ЧП}{A},$ де ЧП – чистий прибуток підприємства у звітному році; А – середня вартість активів підприємства у звітному році	0,2	76,1
K_{i2} Коефіцієнт рентабельності виробництва	$K_{i2} = \frac{ЧП}{Витр_{операц.}},$ де ЧП – чистий прибуток підприємства у звітному році; Витр _{операц.} – сума операційних витрат підприємства у звітному році	0,26	78,7
K_{i3} Динаміка обсягів наданих послуг	$K_{i2} = \frac{\sum Обсяг_n}{\sum Обсяг_{n-1}},$ де $\sum Обсяг_n$ – обсяг наданих послуг у звітному році; $\sum Обсяг_{n-1}$ – обсяг наданих послуг у попередньому році	0,25	84,2
K_1 Коефіцієнт виробничого травматизму	$K_1 = \frac{Кількість\ випадків}{Чис_{заг}},$ де Кількість випадків – кількість випадків травматизму; Чис _{заг} – загальна чисельність співробітників	0,13	61,8
K_2 Динаміка витрат, які були виділені на природоохоронні заходи та ресурсозберігаючі технології	$K_2 = \frac{\sum Витр.охорон._n}{\sum Витр.охорон._{n-1}},$ де $\sum Витр.охорон._n$ – витрати, які були виділені на природоохоронні заходи та ресурсозберігаючі технології у звітному році; $\sum Витр.охорон._{n-1}$ – витрати, які були виділені на природоохоронні заходи та ресурсозберігаючі технології у попередньому році	0,16	67,5

Таблиця 3

Параметри СВД для клієнтів

Параметр	Порядок розрахунку	Вагомість	Узгодженість думок експертів, %
1	2	3	4
K_{c1} Ціна послуг підприємства по відношенню до середньої ціни послуг по галузі	$K_{c1} = \frac{Ц1_{на\ підпр.}}{Ц1_{у\ галузі}},$ де $Ц1_{на\ підпр.}$ – ціна окремої послуги підприємства; $Ц1_{у\ галузі}$ – ціна аналогічної послуги по галузі	0,49	84,1
K_3 Питома вага рухомого складу, що відповідає вимогам Євро-5 щодо рівня викидів в атмосферу	$K_3 = \frac{PC_{Євро5}}{PC_{заг}},$ де $PC_{Євро5}$ – кількість рухомого складу, що відповідає вимогам Євро-5 щодо рівня викидів в атмосферу; $PC_{заг}$ – загальна кількість рухомого складу	0,17	62,1
K_4 Коефіцієнт використання підприємством технологій екології	$K_4 = \frac{\sum n_i}{\sum n},$ де $\sum n_i$ – технології екології, які використовує підприємство; $\sum n$ – технології екології	0,17	73,8

1	2	3	4
K_5 Питома вага соціальних інвестицій	$K_5 = \frac{СоцІнв_{суспнл.}}{ЧП},$ де $СоцІнв_{суспнл.}$ – соціальні інвестиції в розвиток спільноти; ЧП – чистий прибуток підприємства у звітному році	0,17	64,7

Таблиця 4

Параметри СВД для місцевого співтовариства, громади

Параметр	Порядок розрахунку	Вагомість	Узгодженість думок експертів, %
K_6 Кількість проведених соціальних та екологічних заходів	$K_6 = \sum СоцЗах_{на\ розв.гр.},$ де $\sum СоцЗах_{на\ розв.гр.}$ – кількість проведених заходів з розвитку громади	0,25	63,8
K_5 Питома вага соціальних інвестицій	$K_5 = \frac{СоцІнв_{суспнл.}}{ЧП},$ де $СоцІнв_{суспнл.}$ – соціальні інвестиції в розвиток спільноти; ЧП – чистий прибуток підприємства у звітному році	0,19	75,1
K_2 Динаміка витрат, які були виділені на природоохоронні заходи та ресурсозберігаючі технології	$K_2 = \frac{\sum Витр.охорон_n}{\sum Витр.охорон_{n-1}},$ де $\sum Витр.охорон_n$ – витрати, які були виділені на природоохоронні заходи та ресурсозберігаючі технології у звітному році; $\sum Витр.охорон_{n-1}$ – витрати, які були виділені на природоохоронні заходи та ресурсозберігаючі технології в попередньому році	0,16	74,9
K_7 Динаміка викидів CO_2 в навколишнє середовище	$K_7 = \frac{\sum ВикидCO2_n}{\sum ВикидCO2_{n-1}},$ де $\sum ВикидCO2_n$ – кількість викидів CO_2 в навколишнє середовище у звітному році; $\sum ВикидCO2_{n-1}$ – кількість викидів CO_2 в навколишнє середовище в попередньому році	0,40	87,3

Таблиця 5

Параметри СВД для органів державної влади

Параметр	Порядок розрахунку	Вагомість	Узгодженість думок експертів, %
$K_{\partial 1}$ Частка заборгованості по сплаті податків	$K_{\partial 1} = \frac{\sum Пне\ вип.}{\sum Пзаг.},$ де $\sum Пне\ вип.$ – сума заборгованості по сплаті податків; $\sum Пзаг.$ – сума виплачених податків	0,28	71,8
K_6 Кількість проведених соціальних та екологічних заходів	$K_6 = \sum СоцЗах_{на\ розв.гр.},$ де $\sum СоцЗах_{на\ розв.гр.}$ – кількість проведених заходів з розвитку громади	0,17	62,8
K_5 Питома вага соціальних інвестицій	$K_5 = \frac{СоцІнв_{суспнл.}}{ЧП},$ де $СоцІнв_{суспнл.}$ – соціальні інвестиції в розвиток спільноти; ЧП – чистий прибуток підприємства у звітному році	0,14	69,7

Параметр	Порядок розрахунку	Вагомість	Узгодженість думок експертів, %
K_1 Коефіцієнт виробничого травматизму	$K_1 = \frac{\text{Кількість випадків}}{\text{Чис}_{\text{заг.}}},$ де $\text{Кількість випадків}$ – кількість випадків травматизму; $\text{Чис}_{\text{заг.}}$ – загальна чисельність співробітників	0,23	58,0
K_7 Динаміка викидів CO ₂ в навколишнє середовище	$K_7 = \frac{\sum \text{ВикидCO}_2_n}{\sum \text{ВикидCO}_2_{n-1}},$ де $\sum \text{ВикидCO}_2_n$ – кількість викидів CO ₂ в навколишнє середовище у звітному році; $\sum \text{ВикидCO}_2_{n-1}$ – кількість викидів CO ₂ в навколишнє середовище в попередньому році	0,18	73,9

Таблиця 6

Параметри СВД для бізнес-партнерів, постачальників та підрядників

Параметр	Порядок розрахунку	Вагомість	Узгодженість думок експертів, %
K_{61} Частка простроченої кредиторської заборгованості	$K_{61} = \frac{\sum KZ_{\text{простроч.}}}{KZ_{\text{заг.}}},$ де $\sum KZ_{\text{простроч.}}$ – сума простроченої кредиторської заборгованості перед партнерами, постачальниками; $KZ_{\text{заг.}}$ – загальна сума кредиторської заборгованості перед партнерами, постачальниками та підрядниками	0,59	69,9
K_3 Питома вага рухомого складу, що відповідає вимогам Євро-5 щодо рівня викидів в атмосферу	$K_3 = \frac{PC_{\text{Євро5}}}{PC_{\text{заг.}}},$ де $PC_{\text{Євро5}}$ – кількість рухомого складу, що відповідає вимогам Євро-5 щодо рівня викидів в атмосферу; $PC_{\text{заг.}}$ – загальна кількість рухомого складу	0,16	58,6
K_4 Використання підприємством технологій екології	$K_4 = \frac{\sum n_i}{\sum n},$ де $\sum n_i$ – технології екології, які використовує підприємство; $\sum n$ – технології екології	0,25	67,2

складу, що відповідає вимогам Євро-5 щодо рівня викидів в атмосферу; K_4 – використання підприємством технологій екології; K_5 – питома вага соціальних інвестицій в розвиток спільноти в чистому прибутку підприємства.

Для місцевого співтовариства та громади інтегральний показник оцінки рівня СВД запропоновано визначати за формулою:

$$I_{\Gamma} = 0,25 \cdot K_6 + 0,19 \cdot K_5 + 0,16 \cdot K_2 + 0,40 \cdot K_7, \quad (7)$$

де K_6 – кількість проведених, у тому числі спільно із іншими організаціями, соціальних та екологічних заходів, спрямованих на розвиток громади; K_5 – питома вага соціальних інвестицій в розвиток спільноти у чистому прибутку підприємства; K_2 – динаміка витрат, які були виділені на природоохоронні заходи та ресурсозберігаючі технології; K_7 – динаміка викидів CO₂ в навколишнє середовище.

Для державної влади інтегральний показник оцінки рівня СВД запропоновано визначати за формулою:

$$I_A = 0,28 \cdot K_{61} + 0,17 \cdot K_6 + 0,14 \cdot K_5 + 0,23 \cdot K_1 + 0,18 \cdot K_7, \quad (8)$$

де K_{61} – частка заборгованості по сплаті податків; K_6 – кількість проведених, у тому числі спільно із іншими організаціями, соціальних та екологічних заходів, спрямованих на розвиток громади; K_5 – питома вага соціальних інвестицій в розвиток спільноти у чистому прибутку підприємства; K_1 – коефіцієнт виробничого травматизму; K_7 – динаміка викидів CO₂ в навколишнє середовище.

Для бізнес-партнерів, постачальників та підрядників інтегральний показник оцінки рівня СВД запропоновано визначати за формулою:

$$I_B = 0,59 \cdot K_{61} + 0,16 \cdot K_3 + 0,25 \cdot K_4, \quad (9)$$

де K_{61} – частка простроченої кредиторської заборгованості перед партнерами, постачальниками та підрядниками; K_3 – питома вага рухомого складу, що відповідає вимогам Євро-5 щодо рівня викидів в атмосферу; K_4 – використання підприємством технологій екології.

Оцінювання рівня СВД підприємств, у тому числі транспортних, є важливим завданням, оскільки в розвинутому громадянському суспільстві рівень соціально відповідальної діяльності впливає на прийняття рішень щодо співробітництва з підприємством усіма стейкхолдерами.

ВИСНОВКИ

Кількісна інтегральна оцінка рівня соціально відповідальної діяльності транспортних підприємств є важливою для усіх груп стейкхолдерів. Запропонований методичний підхід враховує особливості сприйняття рівня КСВ різними групами зацікавлених сторін. Можливість порівняння досягнутого рівня соціальної відповідальності дозволить використовувати результати оцінювання у прийнятті ними рішень щодо подальшої співпраці. Сьогодні практичну реалізацію існуючих методичних підходів до оцінювання рівня СВД стримує відсутність уніфікованої обов'язкової форми нефінансового звіту, перелік показників якого враховував би специфіку діяльності підприємств різних галузей економіки. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Баюра Д.** Корпоративна соціальна відповідальність у системі корпоративного управління / Д. Баюра // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 1. – С. 21–25.
2. **Березіна О. Ю.** Кількісна оцінка соціальної відповідальності корпорацій / О. Ю. Березіна // Вісник Української академії банківської справи. – 2012. – № 1(32). – С. 97–101.
3. **Вовк В. А.** Критерії оцінки соціальної відповідальності бізнесу / В. А. Вовк, О. О. Затеїщикова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2014. – Вип. 48. – С. 13–17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vetp_2014_48_4.pdf
4. **Ворона О. В.** Методичні підходи до оцінки рівня соціальної відповідальності / О. В. Ворона // Вісник НТУ «ХПІ». – 2013. – № 46 (1019) / О. В. Ворона // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 30. – С. 127–133.
5. **Кричевский Н. А.** Корпоративная социальная ответственность / Н. А. Кричевский, С. Ф. Гончаров. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2007. – 216 с.
6. **Євтушенко В. А.** Оцінка корпоративної соціальної відповідальності: методи, об'єкти, показники / В. А. Євтушенко // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Технічний прогрес та ефективність виробництва. – 2013. – № 46. – С. 53–63 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vcpitp_2013_46_8.pdf
7. **Затеїщикова О. О.** Аналіз підходів до оцінки соціальної відповідальності бізнесу / О. О. Затеїщикова // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2014. – Вип. 2. – С. 189–194 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vsed_2014_2_31.pdf
8. **Черних О. В.** Управління соціальною відповідальністю на великих підприємствах: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04 – Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / О. В. Черних. – Донецьк, 2012. – 26 с.
9. **Васнев С. А.** Статистика : учебное пособие / С. А. Васнев. – Москва : МГУП, 2001. – 170 с.
10. **Бондарев Б. В.** Теория вероятностей и математическая статистика : курс лекций для студ. / Б. В. Бондарев, А. И. Дзундза. – Донецк : Кассиопея, 1998. – 226 с.
11. **Морозов Ю. В.** Основы маркетинга / Ю. В. Морозов. – М. : Изд. дом «Дашков и Ко», 2001. – 156 с.

REFERENCES

- Baiura, D. "Korporativna sotsialna vidpovidalnist u systemi korporativnoho upravlinnia" [Corporate social responsibility in corporate governance]. *Ukraina: aspekty pratsi*, no. 1 (2009): 21-25.
- Berezina, O. Yu. "Kilkisna otsinka sotsialnoi vidpovidalnosti korporatsii" [Quantification of corporate social responsibility]. *Visnyk Ukrainkoi akademii bankivskoi spravy*, no. 1 (32) (2012): 97-101.
- Bondarev, B. V., and Dzundza, A. I. *Teoriia veroiatnostey i matematicheskaia statistika* [Theory of Probability and Mathematical Statistics]. Donetsk: Kassiopeia, 1998.
- Chernykh, O. V. "Upravlinnia sotsialnoiu vidpovidalnistiu na velykykh pidpriemstvakh" [Managing social responsibility in large enterprises]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00. 04*, 2012.
- Krichevskiy, N. A., and Goncharov, S. F. *Korporativnaia sotsialnaia otvetstvennost* [Corporate Social Responsibility]. Moscow: Dashkov i Ko, 2007.
- Morozov, Yu. V. *Osnovy marketinga* [Principles of Marketing]. Moscow: Dashkov i Ko, 2001.
- Vorona, O. V. "Metodychni pidkhody do otsinky rivnia sotsialnoi vidpovidalnosti" [Methodological approaches to assessing the level of social responsibility]. *Visnyk NTU «KhPI»*, no. 30 (2013): 127-133.
- Vasnev, S. A. *Statistika* [Statistics]. Moscow: MGUP, 2001.
- Vovk, V. A., and Zatieishchykova, O. O. "Kryterii otsinky sotsialnoi vidpovidalnosti biznesu" [The evaluation criteria social responsibility]. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vetp_2014_48_4.pdf
- Yevtushenko, V. A. "Otsinka korporativnoi sotsialnoi vidpovidalnosti: metody, obiekty, pokaznyky" [Corporate Social Responsibility Evaluation: Methods, installations, performance]. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vcpitp_2013_46_8.pdf
- Zatieishchykova, O. O. "Analiz pidkhodiv do otsinky sotsialnoi vidpovidalnosti biznesu" [Approaches to evaluating social responsibility]. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vsed_2014_2_31.pdf

ФОРМУВАННЯ АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ АНТИКРИЗОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УПРАВЛІННІ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

© 2015 КОТЛЯРЕВСЬКИЙ Я. В., ШТАНГРЕТ А. М., КАРАЙМ М. М., РАТУШНЯК Ю. В., МЕЛЬНИКОВ О. В.

УДК 658:65.012.8

Котляревський Я. В., Штангрет А. М., Караїм М. М., Ратушняк Ю. В., Мельников О. В. Формування аналітичного забезпечення застосування антикризових технологій в управлінні економічною безпекою машинобудівних підприємств

Поточні умови функціонування вітчизняних машинобудівних підприємств є складнопрогнозованими, що характеризуються значною кількістю загроз їх економічній безпеці. Забезпечення необхідного рівня економічної безпеки, як основи для функціонування та подальшого успішного розвитку підприємства, вимагає застосування адекватних ситуації технологій управління. Використання антикризових технологій уможливує не лише підтримку на необхідному рівні економічної безпеки певного підприємства, але й, через відстеження усіх змін у середовищі функціонування, – розроблення та реалізацію превентивних захисних заходів. Успішність застосування антикризових технологій в управлінні економічною безпекою підприємства значною мірою залежить від аналітичного забезпечення, основою якого повинна стати інформація про наявність, динаміку розвитку та рівень впливу зовнішніх і внутрішніх загроз. Узагальнення інформації щодо пріоритетності впливу сукупності зовнішніх загроз на економічну безпеку машинобудівних підприємств сприяло, шляхом застосування системного аналізу та теорії графів, їх ієрархічному впорядкуванню та побудові відповідної моделі. Отримані результати є підґрунтям для формування методичного забезпечення застосування антикризових технологій в управлінні економічною безпекою машинобудівного підприємства.

Ключові слова: економічна безпека, машинобудівне підприємство, загроза.

Рис.: 2. **Табл.:** 7. **Формул:** 5. **Бібл.:** 9.

Котляревський Ярослав Вікторович – доктор економічних наук, доцент, директор Інституту післядипломної освіти, Академія фінансового управління (вул. О. Гончара, 46/48, Київ, 01034, Україна)

E-mail: usuef@ukr.net

Штангрет Андрій Михайлович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансово-економічної безпеки та бухгалтерського обліку, Українська академія друкарства (вул. Підголокоско, 19, Львів, 79020, Україна)

Караїм Мирослава Михайлівна – кандидат економічних наук, асистент, кафедра фінансово-економічної безпеки та бухгалтерського обліку, Українська академія друкарства (вул. Підголокоско, 19, Львів, 79020, Україна)

Ратушняк Юрій Володимирович – кандидат технічних наук, асистент, кафедра інформаційних мультимедійних технологій, Українська академія друкарства (вул. Підголокоско, 19, Львів, 79020, Україна)

Мельников Олександр Валерійович – кандидат технічних наук, докторант, Академія фінансового управління (вул. О. Гончара, 46/48, Київ, 01034, Україна)

УДК 658:65.012.8

UDC 658:65.012.8

Котляревский Я. В., Штангрет А. М., Караим М. М., Ратушняк Ю. В., Мельников А. В. Формирование аналитического обеспечения применения антикризисных технологий в управлении экономической безопасностью машиностроительных предприятий

Сегодняшние условия функционирования отечественных машиностроительных предприятий являются сложнопрогнозируемыми и характеризуются значительным количеством угроз их экономической безопасности. Обеспечение необходимого уровня экономической безопасности, как основы функционирования и последующего успешного развития предприятия, требует применения адекватных ситуации технологий управления. Использование антикризисных технологий делает возможной не только поддержку на необходимом уровне экономической безопасности конкретного предприятия, но и, с помощью отслеживания всех изменений в среде функционирования, – разработку и реализацию превентивных защитных мероприятий. Успешность применения антикризисных технологий в управлении экономической безопасностью предприятия в значительной степени зависит от аналитического обеспечения, основой которого должна стать информация о наличии, динамике развития и уровне влияния внешних и внутренних угроз. Обобщение информации о приоритетности влияния совокупности внешних угроз на экономическую безопасность машиностроительных предприятий способствовало, путем применения системного анализа и теории графов, их иерархическому упорядочению и построению соответствующей модели. Полученные результаты являются основанием для формирования методического обеспечения применения антикризисных технологий в управлении экономической безопасностью машиностроительного предприятия.

Ключевые слова: экономическая безопасность, машиностроительное предприятие, угроза.

Рис.: 2. **Табл.:** 7. **Формул:** 5. **Библ.:** 9.

Котляревский Ярослав Викторович – доктор экономических наук, доцент, директор Института последипломного образования, Академия финансового управления (ул. О. Гончара, 46/48, Киев, 01034, Украина)

E-mail: usuef@ukr.net

Штангрет Андрей Михайлович – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой финансово-экономической безопасности и бухгалтерского учета, Украинская академия печати (ул. Подголокоско, 19, Львов, 79020, Украина)

Караим Мирослава Михайловна – кандидат экономических наук, ассистент, кафедра финансово-экономической безопасности и бухгалтерского учета, Украинская академия печати (ул. Подголокоско, 19, Львов, 79020, Украина)

Ратушняк Юрий Владимирович – кандидат технических наук, ассистент, кафедра информационных мультимедийных технологий, Украинская академия печати (ул. Подголокоско, 19, Львов, 79020, Украина)

Мельников Александр Валериевич – кандидат технических наук, докторант, Академия финансового управления (ул. О. Гончара, 46/48, Киев, 01034, Украина)

Kotliarevskyy Ya. V., Shtangret A. M., Karayim M. M., Ratushniak Yu. V., Melnikov A. V. Formation of Analytical Support in Application of the Anti-Crisis Technologies in the Management of Economic Security of the Machine-Building Enterprises

Today's conditions of functioning of the domestic machine-building enterprises are difficult to prognosticate, characterized by a considerable number of threats to their economic security. Ensuring the necessary level of economic security, as the basis for functioning and subsequent successful enterprise development, requires application of management technology, which would be adequate to the current situation. Use of anti-crisis technologies provides for not only supporting the required level of economic security of a specific enterprise, but also, by tracking all changes in the environment of functioning, – development and implementation of preventive protective measures. Success of anti-crisis technologies in the management of economic security of enterprise depends largely on the analytical support and should be based on information about the availability, dynamics of development, and the level of influence of the external and internal threats. Generalization of information on priority of impact of the aggregate external threats on the economic security of machine-building enterprises has contributed, through the application of both the system analysis and the graph theory, to their hierarchical alignment as well as building of a relevant model. The results obtained are the basis for the formation of methodical support of the use of anti-crisis technologies in the management of economic security of machine-building enterprise.

Key words: economic security, machine-building enterprise, threat.

Pic.: 2. **Tabl.:** 7. **Formulae:** 5. **Bibl.:** 9.

Kotliarevskyy Yaroslav V. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Director of the Institute of Postgraduate Education, Academy of Financial Management (vul. O. Honchara, 46/48, Kyiv, 01034, Ukraine)

E-mail: usuef@ukr.net

Shtangret Andrey M. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Financial and Economic Security and Accounting, Ukrainian Academy of Printing (vul. Pidgolosko, 19, Lviv, 79020, Ukraine)

Karayim Miroslava M. – Candidate of Sciences (Economics), Assistant, Department of Financial and Economic Security and Accounting, Ukrainian Academy of Printing (vul. Pidgolosko, 19, Lviv, 79020, Ukraine)

Ratushniak Yuriy V. – Candidate of Sciences (Engineering), Assistant, Department of Information Multimedia Technologies, Ukrainian Academy of Printing (vul. Pidgolosko, 19, Lviv, 79020, Ukraine)

Melnikov Alexander V. – Candidate of Sciences (Engineering), Candidate on Doctor Degree, Academy of Financial Management (ul. O. Honchara, 46/48, Kyiv, 01034, Ukraine)

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

ЕКОНОМІКА

Радикальні зміни початку 90-х рр. XX ст. викликали нагальну потребу перегляду суті та параметрів економічної безпеки на усіх її рівнях управління: національному, регіональному, підприємства та особи. Враховуючи це, саме економічна безпека підприємства потребує особливої уваги, оскільки функціонування та рівень ефективності господарювання кожного із суб'єктів підприємницької діяльності в кінцевому підсумку суттєво впливає на інші рівні ієрархії. Зазначене актуалізує проблему розробки та вдосконалення методичного забезпечення управління економічною безпекою підприємницьких структур [1].

Антикризові технології – невід'ємна складова успішної господарської діяльності підприємства, вони виступають елементом його постійнодіючого загальногосподарського механізму. Застосування антикризових технологій дає можливість запобігати та зменшувати негативний вплив зовнішнього середовища на діяльність підприємства при раціональному використанні його наявних ресурсів та сформованого потенціалу, мінімізації часових, матеріальних і фінансових витрат із застосуванням обґрунтованих заходів і методів роботи [2].

Вагомий внесок у дослідження економічної безпеки зробили вітчизняні вчені: О. Ареф'єва, В. Білоус, І. Бінько, Н. Бавдіук, В. Геєць, З. Герасимчук, В. Духов, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, С. Злупко, Т. Кузенко, О. Кузьмін, А. Кірієнко, Т. Ковальчук, Б. Кравченко, М. Лесечко, В. Марцин, А. Мельник, І. Михасюк, С. Мочерний, В. Мунтіян, Н. Нижник, Г. Пастернак-Таранушенко, С. Покропівний, Г. Ситник, А. Ревенко, О. Терещенко, С. Шкарлет, В. Шлемко, В. Ярочкін та ін.

Досить широкий спектр поглядів на різні аспекти застосування антикризових технологій в управлінні підприємством представлений у працях учених-економістів І. Ансоффа, С. Беляєва, А. Градова, П. Друкера, Г. Іванова, А. Грязнова, А. Ковальова, Е. Короткова, В. Кошкіна, В. Кузіна, М. Мескона, Е. Мінаєва, В. Панагушина, Л. Планкетта, Н. Родіонової, А. Томпсона, Е. Уткіна, Р. Фостера, Г. Хейла, Й. Шумпетера.

Відаючи належне науковій і практичній значущості праць провідних учених, слід зазначити, що у вітчизняній літературі й практиці господарювання машинобудівних підприємств недостатньо досліджені важливі питання забезпечення їхньої економічної безпеки. Переважає вибірково-фрагментарний підхід до зазначеної проблеми, який не дозволяє вирішувати її комплексно. Отже, питання необхідності вдосконалення теоретико-методичної бази застосування антикризових технологій в управлінні економічною безпекою підприємств є актуальним.

Метою даної статті є ієрархічне впорядкування зовнішніх загроз економічній безпеці машинобудівних підприємств.

Вирішимо поставлене завдання за допомогою засобів системного аналізу [3], теорії графів [4] і ґрунтуючись на експертних оцінках [5]. Для побудови домінантної ієрархічної моделі зовнішніх загроз економічній безпеці машинобудівних підприємств виконаємо таку послідовність кроків.

1. Із сукупності зовнішніх загроз економічній безпеці машинобудівних підприємств, що становить деяку множину елементів $V = \{v_1, v_2, \dots, v_n\}$, виберемо оптимальну за важливістю та кількістю підмножину загроз $V_1 \in V$, кожна з яких певним способом впливає на економічну безпеку машинобудівних підприємств [1, 2, 6–9] і представимо їх у вигляді *табл. 1*.

Таблиця 1

Перелік ключових зовнішніх загроз економічній безпеці машинобудівних підприємств

Елемент множини	Назва загрози
v_1	Кон'юнктура світових товарних ринків
v_2	Обсяги державного фінансування
v_3	Рівень концентрації виробництва
v_4	Рівень кооперації із зарубіжними товаровиробниками
v_5	Рівень міжнародної конкурентоспроможності
v_6	Рівень та обсяг підготовлених трудових ресурсів
v_7	Платоспроможність населення
v_8	Розвиненість інфраструктури
v_9	Рівень розвитку високотехнологічного виробництва
v_{10}	Рівень розвитку національної економіки

2. Аналіз підмножини загроз V_1 забезпечує визначення множини зв'язків між ними та подання у вигляді орієнтованого графа (*рис. 1*). Вершини графа – елементи підмножини V_1 , а дуги з'єднують суміжні пари вершин (v_i, v_j) , зв'язок між якими вказує на певну залежність однієї загрози (v_i) від іншої (v_j) .

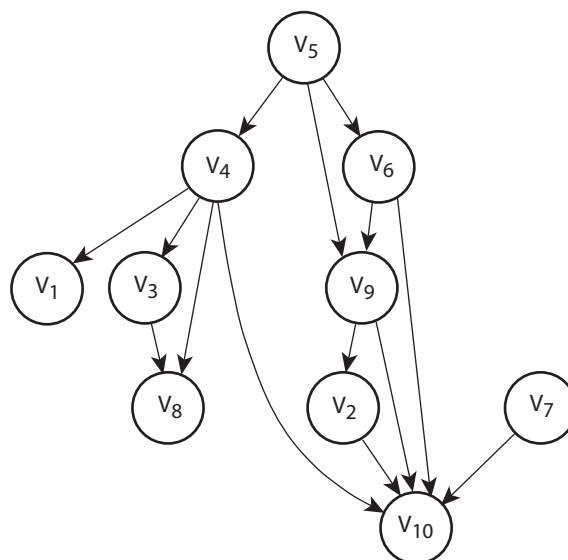

Рис. 1. Орієнтований граф зв'язків між зовнішніми загрозами економічній безпеці машинобудівних підприємств

3. Встановимо наявність зв'язку між загрозами, тобто парні впливи між ними, та побудуємо бінарну ма-

трицю залежності M для множини вершин V_1 , використовуючи таку умову:

$$v_{ij} = \begin{cases} 1, & \text{якщо } i \text{ залежить від } j, \\ 0, & \text{якщо } i \text{ не залежить від } j. \end{cases} \quad (1)$$

Матрицю залежності M розміром 10×10 елементів помістимо в табл. 2.

Таблиця 2

Матриця залежності загроз економічній безпеці машинобудівних підприємств

v_{ij}	v_1	v_2	v_3	v_4	v_5	v_6	v_7	v_8	v_9	v_{10}
v_1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
v_2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
v_3	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
v_4	1	0	1	0	0	0	0	1	0	1
v_5	0	0	0	1	0	1	0	0	1	0
v_6	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
v_7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
v_8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
v_9	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
v_{10}	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

4. Графічно встановлені залежності фіксуються у вигляді бінарної квадратної матриці (її ще називають матрицею досяжності), що за структурою аналогічна до попередньої, в якій формальним чином відтворюється наявність або відсутність можливих шляхів між загрозами.

Формуємо бінарну матрицю $(A + M)$, де A – одинична матриця, та підносимо її до певного степеня k , щоб у результаті задовольнялась умова:

$$(A + M)^{k-1} \leq (A + M)^k = (A + M)^{k+1}. \quad (2)$$

Матриця $(A + M)^{k+1}$ – матриця досяжності M' , побудова якої на практиці зводиться до порядкового (зліва направо) визначення бінарних елементів за правилом (3) на основі графа (див. рис. 1):

$$m'_{ij} = \begin{cases} 1, & \text{якщо з } i \text{ можна потрапити в } j \\ 0, & \text{в іншому випадку.} \end{cases} \quad (3)$$

За допомогою орієнтованого графа (див. рис. 1) будуємо бінарну матрицю досяжності M' для множини вершин V_1 (табл. 3).

Матриця досяжності в подальшому служить основою для побудови ітераційних таблиць – інструменту встановлення ієрархії загроз.

5. Вершина v_j досягається з вершини v_i , якщо в орієнтованому графі (див. рис. 1) існує шлях, який приводить з вершини v_i до вершини v_j (вершина v_j називається досягнутою). Позначимо їх підмножину через $L(v_n)$. Вершина v_j є попередницею вершини v_i , якщо можливо досягнути v_i з v_j . Підмножину вершин-попередниць позначимо через $P(v_n)$. Перетин підмножин вершин досягнутих і вершин-попередниць позначимо як

$$X(v_n) = L(v_n) \cap P(v_n). \quad (4)$$

Вершини цієї підмножини не досягаються з будь-якої з вершин множини V_1 , що залишилися. Вона визначає певний рівень ієрархії пріоритетності дії загроз, які

відповідають цим вершинам. Додатковою умовою при цьому є забезпечення рівності

$$P(v_n) = X(v_n). \quad (5)$$

Таблиця 3

Матриця досяжності загроз економічній безпеці машинобудівних підприємств

v_{ij}	v_1	v_2	v_3	v_4	v_5	v_6	v_7	v_8	v_9	v_{10}
v_1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
v_2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
v_3	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0
v_4	1	0	1	1	0	0	0	1	0	1
v_5	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1
v_6	0	1	0	0	0	1	0	0	1	1
v_7	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
v_8	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
v_9	0	1	0	0	0	0	0	0	1	1
v_{10}	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1

Виконання сукупності вищенаведених дій дає перший рівень ієрархії загроз. Отже, для визначення вказаного рівня на основі матриці досяжності M' , з використанням залежностей (4) і (5) здійснюємо першу ітерацію. Результати наведено в табл. 4.

Таблиця 4

Перша ітерація аналізу бінарної матриці досяжності M'

n	$L(v_n)$	$P(v_n)$	$L(v_n) \cap P(v_n)$
1	1	1, 4, 5	1
2	2, 10	2, 5, 6, 9	2
3	3, 8	3, 4, 5	3
4	1, 3, 4, 8, 10	4, 5	4
5	1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10	5	5
6	2, 6, 9, 10	5, 6	6
7	7, 10	7	7
8	8	3, 4, 5, 8	8
9	2, 9, 10	5, 6, 9	9
10	10	2, 4, 5, 6, 7, 9, 10	10

Як видно з табл. 4, підмножина $L(v_n)$ – це номери одиничних елементів відповідних рядків матриці досяжності M' , підмножина $P(v_n)$ – номери одиничних елементів стовпців цієї ж матриці, а підмножина $L(v_n) \cap P(v_n)$ – логічний перетин елементів двох підмножин $L(v_n)$ і $P(v_n)$.

Рівність (5), тобто збіг номерів загроз у третьому та четвертому стовпцях табл. 4, виконується для загроз з номерами 5 – рівень міжнародної конкурентоспроможності та 7 – платоспроможність населення. Вони і стануть елементами найнижчого за пріоритетністю впливу на досліджуваний процес рівня ієрархії.

Відповідно до відомого методу структурування [3] заданої множини елементів V_1 з табл. 4 вилучаємо отримані при першій ітерації елементи 5 і 7. У резуль-

таті маємо *табл. 5*, яка є основою для обчислення другої ітерації знаходження номерів загроз, що визначають передостанній рівень ієрархії (виконується для загроз з номерами 4 – рівень кооперації із зарубіжними товаровиробниками та 6 – рівень та обсяг підготовлених трудових ресурсів).

Таблиця 5

Друга ітерація аналізу бінарної матриці досяжності M'

n	$L(v_n)$	$P(v_n)$	$L(v_n) \cap P(v_n)$
1	1	1, 4	1
2	2, 10	2, 6, 9	2
3	3, 8	3, 4	3
4	1, 3, 4, 8, 10	4	4
6	2, 6, 9, 10	6	6
8	8	3, 4, 8	8
9	2, 9, 10	6, 9	9
10	10	2, 4, 6, 9, 10	10

Аналогічним чином формуємо наступні *табл. 6* і *табл. 7* ітераційного аналізу бінарної матриці досяжності M' з повторенням відповідних процедур і розрахунків.

Таблиця 6

Третя ітерація аналізу бінарної матриці досяжності M'

n	$L(v_n)$	$P(v_n)$	$L(v_n) \cap P(v_n)$
1	1	1	1
2	2, 10	2, 9	2
3	3, 8	3	3
8	8	3, 8	8
9	2, 9, 10	9	9
10	10	2, 9, 10	10

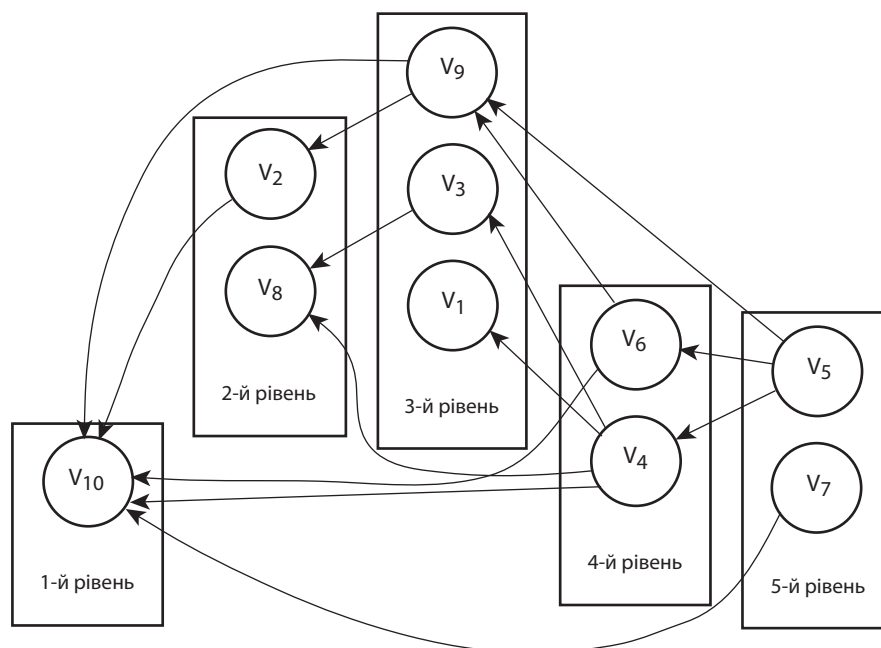

Рис. 2. Модель пріоритетності впливу зовнішніх загроз на економічну безпеку машинобудівних підприємств

Таблиця 7

Четверта ітерація аналізу бінарної матриці досяжності M'

n	$L(v_n)$	$P(v_n)$	$L(v_n) \cap P(v_n)$
2	2, 10	2	2
8	8	8	8
10	10	2, 10	10

У результаті отримуємо таке розміщення загроз за рівнями ієрархії: наступний рівень – загрози 1 (кон'юнктура світових товарних ринків), 3 (рівень концентрації виробництва) і 9 (рівень розвитку високотехнологічного виробництва), потім – загрози 2 (обсяги державного фінансування) і 8 (розвинутість інфраструктури). Найбільшою загрозою серед виділених ключових зовнішніх загроз економічній безпеці машинобудівних підприємств є рівень розвитку національної економіки.

6. У результаті виконаних дій одержано домінуючу ієрархічно структуровану модель (*рис. 2*), що встановлює пріоритетність впливу розглянутих ключових зовнішніх загроз економічній безпеці машинобудівних підприємств.

Описані вище дії з дотриманням відповідних умов та алгоритмів дозволили реалізувати поставлене на початку роботи завдання.

ВИСНОВКИ

На основі отриманих даних розробляються альтернативні варіанти розв'язання існуючої проблеми та здійснюється вибір найкращого з них, що може бути темою окремого дослідження.

Визначальним для застосування антикризових технологій в управлінні економічною безпекою машинобудівних підприємств є ретельний вибір загроз і встановлення експертним методом множини відношень між

ними. Ці дані подають у вигляді матриці залежності загроз економічній безпеці машинобудівних підприємств (див. табл. 1). Вихідні дані містять суб'єктивну складову розуміння процесу експертами. Зміна їх за кількістю та суттю зв'язків може значною мірою модифікувати вихідну матрицю, а отже, результуючу модель ієрархії. Достовірність і об'єктивність потрапляння загроз на певний рівень ієрархії забезпечуються використанням сучасного апарату системного аналізу, теорії моделювання та методології дослідження і розв'язання проблем й інших теоретичних засад новітніх інформаційних технологій [6–8].

Як підсумок потрібно підкреслити: вибір та реалізація певного антикризового рішення в процесі гарантування економічної безпеки підприємства покликані стабілізувати процес функціонування певного суб'єкта підприємницької діяльності, збільшити гнучкість, адаптивність та стійкість до змін зовнішнього середовища та дії негативних факторів, забезпечити більшу високу ефективність використання наявних ресурсів. Основою прийняття такого рішення повинно бути аналітичне забезпечення, яке містить інформацію про наявність та рівень впливу найбільш важливих загроз.

Отриманий результат є усередненим для більшості вітчизняних машинобудівних підприємств, відтак може бути використаний як певний орієнтир при розробленні та реалізації антикризових технологій. Протидіяти визначеній сукупності загроз на рівні окремого суб'єкта господарської діяльності доволі складно, але врахувати їх при розробленні захисних антикризових програм – доцільно. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Моделювання загроз для економічної безпеки підприємств / А. М. Штангрет, О. В. Мельников, Я. В. Котляревський, М. М. Караїм // Основи економічної безпеки підприємств : навч. посіб. – Львів : Укр. акад. друкарства, 2013. – С. 201–238.
2. Караїм М. М. Антикризові технології в управлінні економічною безпекою машинобудівного підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / М. М. Караїм ; [Укр. інж.-пед. акад.]. – Х., 2015. – С. 8–9.
3. Лямец В. И. Системный анализ. Вводный курс / В. И. Лямец, А. Д. Тевяшев. – 2-е изд., перераб. и доп. – Х. : ХНУРЭ, 2004. – 448 с. – (Прикладная математика).
4. Харари Ф. Теория графов / Ф. Харари / Пер. с англ. – М. : Мир, 1973. – 302 с.
5. Бешелев С. Д. Экспертные оценки / С. Д. Бешелев, Ф. Г. Гурвич. – М. : Наука, 1973. – 160 с. – (Проблемы науки и техн. прогресса).
6. Ареф'єва О. В. Побудова моделей ключових загроз на шляху до економіки знань в Україні / О. В. Ареф'єва, В. М. Сеньківський, А. М. Штангрет, О. В. Мельников // Наукові записки (Укр. акад. друкарства). – 2011. – № 2 (35). – С. 52–67.
7. Воробйов В. І. Побудова моделі ключових загроз економічній безпеці вітчизняних поліграфічних підприємств / В. І. Воробйов, І. В. Піх, О. В. Мельников, А. М. Штангрет // Поліграфія і видавнича справа. – 2010. – № 2 (52). – С. 18–30.
8. Петрашова О. М. Моделювання загроз техніко-технологічній безпеці підприємств видавничо-поліграфічної галузі / О. М. Петрашова, О. В. Мельников, А. М. Штангрет // Ефективна економіка. – 2011. – № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=715&p=1>
9. Штангрет А. М. Економічна безпека підприємства в умовах антикризового управління: концептуальне визначення

та механізм забезпечення : моногр. / А. М. Штангрет, Я. В. Котляревський, М. М. Караїм. – Львів : Укр. акад. друкарства, 2012. – 288 с.

REFERENCES

- Arefieva, O. V. et al. "Pobudova modelei kluchovykh zahroz na shliakhu do ekonomiky znan v Ukraini" [Construction of models of key threats towards a knowledge economy in Ukraine]. *Naukovi zapysky*, no. 2 (35) (2011): 52–67.
- Beshelev, S. D., and Gurchich, F. G. *Ekspertnye otsenki* [Expert estimates]. Moscow: Nauka, 1973.
- Kharari, F. *Teoriia grafov* [Graph theory]. Moscow: Mir, 1973.
- Karaim, M. M. "Antykryzovi tekhnolohii v upravlinni ekonomichnoi bezpekoii mashynobudivnoho pidpriemstva" [Bail technology in the management of economic security engineering company]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.04*, 2015.
- Liamets, V. I., and Teviashev, A. D. *Sistemnyy analiz. Vvodnyy kurs* [System analysis. Introductory Course]. Kharkiv: KhNURE, 2004.
- Petrashova, O. M., Melnykov, O. V., and Shtanhret, A. M. "Modeliuvannia zahroz tekhniko-tekhnolohichnoi bezpeky pidpriemstv vydavnycho-polihrafichnoi haluzi" [Modeling of technical and technological threats to security companies publishing and printing industry]. *Efektivna ekonomika*. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=715&p=1>
- Shtanhret, A. M. et al. "Modeliuvannia zahroz dlia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv" [Simulation of threats to economic security]. In *Osnovy ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv*, 201–238. Lviv: Ukrainska akademiia drukarstva, 2013.
- Shtanhret, A. M., Kotliarevskiy, Ya. V., and Karaim, M. M. *Ekonomiczna bezpeka pidpriemstva v umovakh antykryzovoho upravlinnia: Kontseptualne vyznachennia ta mekhanizm zabezpechennia* [The economic security of the enterprise in terms of crisis management: Conceptual definition and providing the mechanism]. Lviv: Ukrainska akademiia drukarstva, 2012.
- Vorobiov, V. I. et al. "Pobudova modeli kluchovykh zahroz ekonomichnoi bezpeky vitchyznianskykh polihrafichnykh pidpriemstv" [Building a model of key threats to national economic security printing companies]. *Polihrafichna i vydavnycha sprava*, no. 2 (52) (2010): 18–30.

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ЛОГІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ ФАРМАЦЕВТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

© 2015 ДОРОВСЬКИЙ О. В.

УДК 65:661.112

Доровський О. В. Удосконалення методики оцінювання результативності логістичної системи фармацевтичних підприємств

Метою статті є визначення дефініції «результативність логістичної системи фармацевтичного підприємства» та вдосконалення методики її оцінки з урахуванням особливостей діяльності фармацевтичного підприємства та специфіки логістичних підходів. Досліджено підходи до визначення сутності результативності логістичної системи, запропоновано дефініцію «результативність логістичної системи фармацевтичного підприємства». Розроблено напрямки управління результативністю логістичної системи. Запропоновано алгоритм оцінки результативності логістичної системи фармацевтичного підприємства. Проаналізовано показники, які використовуються для оцінки результативності логістичної системи, та на підставі експертного методу відібрані ті з них, які доцільно застосовувати в умовах фармації. Запропоновані показники згруповані в сім комплексних показників за сферами діяльності логістичної системи: закупівля субстанцій і матеріалів, складування, транспортування, виробництво лікарських засобів, їх збут, рециклінг фармацевтичних відходів та інформаційне забезпечення управління потоками. Досліджено методи оцінки результативності. Дібрано метод оцінки результативності логістичної системи, притаманний фармацевтичному підприємству. Наведено алгоритм розрахунку комплексного показника результативності логістичної системи фармацевтичного підприємства. Розраховано величину результативності логістичної системи фармацевтичного підприємства.

Ключові слова: лікарський засіб, логістика, логістична система, результативність, фармацевтичне підприємство, управління.

Рис.: 4. **Табл.:** 3. **Бібл.:** 18.

Доровський Олександр Вікторович – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри промислової фармації та економіки, Інститут підвищення кваліфікації фахівців фармації Національного фармацевтичного університету (вул. Пушкінська, 53, Харків, 61002, Україна)

E-mail: office@zt.com.ua

УДК 65:661.112

Доровской А. В. Совершенствование методики оценки результативности логистической системы фармацевтических предприятий

Целью статьи является определение дефиниции «результативность логистической системы фармацевтического предприятия» и усовершенствование методики ее оценки с учетом особенностей деятельности фармацевтического предприятия и специфики логистических подходов. Исследованы подходы к определению сущности результативности логистической системы, предложена дефиниция «результативность логистической системы фармацевтического предприятия». Разработаны направления управления результативностью логистической системы. Предложен алгоритм оценки результативности логистической системы фармацевтического предприятия. Проанализированы показатели, используемые для оценки результативности логистической системы, и на основании экспертного метода отобраны те из них, которые целесообразно применять в условиях фармации. Предложенные показатели сгруппированы в семь комплексных показателей по сферам деятельности логистической системы: закупка субстанций и материалов, складирование, транспортировка, производство лекарственных средств, их сбыт, рециклінг фармацевтических отходов и информационное обеспечение управления потоками. Исследованы методы оценки результативности. Подобран метод оценки результативности логистической системы, присущий фармацевтическому предприятию. Приведен алгоритм расчета комплексного показателя результативности логистической системы фармацевтического предприятия. Рассчитана величина результативности логистической системы фармацевтического предприятия.

Ключевые слова: лекарственное средство, логистика, логистическая система, результативность, фармацевтическое предприятие, управление.

Рис.: 4. **Табл.:** 3. **Библ.:** 18.

Доровской Александр Викторович – доктор экономических наук, доцент, заведующий кафедрой промышленной фармации и экономики, Институт повышения квалификации специалистов фармации Национального фармацевтического университета (ул. Пушкинская, 53, Харьков, 61002, Украина)

E-mail: office@zt.com.ua

UDC 65:661.112

Dorovsky O. V. Improvement of the Methodology for Assessing the Effectiveness of Logistic System of Pharmaceutical Enterprises

The article is aimed at determining the definition of «efficiency of logistic system of pharmaceutical enterprise» and improvement of methods for its evaluation taking into account both the peculiarities of the activity of pharmaceutical enterprise and the specifics of logistic approaches. Approaches to determining the essence of the effectiveness of logistic system have been examined, the definition of «effectiveness of the logistic system of pharmaceutical enterprise» has been proposed. Some directions for the management of effectiveness of logistic system have been developed. An algorithm for evaluating the effectiveness of the logistic system of pharmaceutical enterprise has been offered. The indicators, used to assess the effectiveness of logistic system, have been analyzed and on the basis of the expert method have been chosen such indicators, application of which can be suitable in the context of the pharmacy. The proposed indicators have been grouped into seven integrated areas by the activity spheres of logistic system: purchase of substances and materials, warehousing, transportation, production of medicines, their marketing, pharmaceutical waste recycling and the informational provision of the flows control. Methods for evaluation of effectiveness have been examined. A method for evaluating the effectiveness of logistic system inherent in the pharmaceutical enterprise has been chosen. The algorithm for calculation of the integrated indicator of the effectiveness of logistic system of pharmaceutical enterprise has been provided. The value of the effectiveness of logistic system of pharmaceutical enterprise has been calculated.

Key words: medicine, logistics, logistic system, effectiveness, pharmaceutical enterprise, management.

Pic.: 4. **Tabl.:** 3. **Bibl.:** 18.

Dorovsky Oleksandr V. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Head of the Department of Industrial Pharmacy and Economics, Institute of Pharmacy Professionals Qualification Improvement of National University of Pharmacy (vul. Pushkinska, 53, Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: office@zt.com.ua

Актуальним питанням, яке сьогодні постає перед сучасними підприємствами, є оцінка функціонування їх логістичної системи. Проте інтерес являє не тільки оцінка ефективності, а й результативності діяльності системи, що зумовлено постійним розвитком як логістичної системи окремо, так і підприємства в цілому, та швидкою зміною умов його господарювання.

Проблемам розробки теоретичних і практичних засад результативності логістичної системи фармацевтичного підприємства (ФП) до теперішнього часу не приділялося достатньої уваги. Серед вчених, які досліджували це питання, можна виділити таких науковців, як Григорак М. Ю., Крикавський Є. В., Ларіна Р. Р., Міротин А. Б., Сергєєв В. І., Сумець О. М., Christopher M., Ballou R. H. [1–5, 10–18]. У фармації окремими аспектами логістичного менеджменту займалися Громовик Б. П., Дорохова А. П., Мнушко З. М., Пестун І. В., Посилкіна О. В., Сагайдак-Нікітюк Р. В., Хромих А. Г., Шматенко О. П. [6–9].

Проведені дослідження виявили, що на більшості ФП на сьогоднішній день не використовуються логістичні підходи в управлінні, а тому і не приділяється достатньої уваги такому поняттю, як результативність логістичної системи.

Метою статті є визначення дефініції «результативність логістичної системи фармацевтичного підприємства» та вдосконалення методики її оцінки з урахуванням особливостей діяльності ФП та специфіки логістичних підходів.

Аналіз літературних джерел [1–18] та інтернет-ресурсів висвіталив, що категорія «результативність логістичної системи» в них практично відсутня. Тому на

підставі досвіду провідних закордонних і вітчизняних фармвиробників та узагальнення проведених досліджень визначено, що під результативністю логістичної системи ФП доцільно розуміти здатність системи управління створювати умови для реалізації намічених цілей системи і стабільного розвитку логістичної системи, що залежить від досягнутих результатів функціонування ФП за певний термін, їх якості та витрат на їх виконання і втрат, які несе при цьому підприємство. Тобто результативність являє собою ступінь відповідності очікуваних і отриманих результатів. У зв'язку з цим управління результативністю логістичної системи ФП повинно охоплювати всі напрямки функціонування підприємства (рис. 1).

Отже, результативність логістичної системи ФП є багатокритеріальною величиною, а, відповідно, і побудова показників, які її характеризують, повинна базуватися на певних принципах. До них вчені частіше відносять такі:

- ✦ результати та витрати, необхідні для формування відповідних показників результативності логістичної системи, повинні порівнюватися як їх співвідношення;
- ✦ результат діяльності системи повинен бути повним;
- ✦ результат діяльності логістичної системи повинен враховувати всі її елементи;
- ✦ усі показники результативності доцільно поділити на ресурсні та витратні [1–18].

З урахуванням наведених принципів визначено етапи оцінки результативності логістичної діяльності ФП, які наведено на рис. 2.

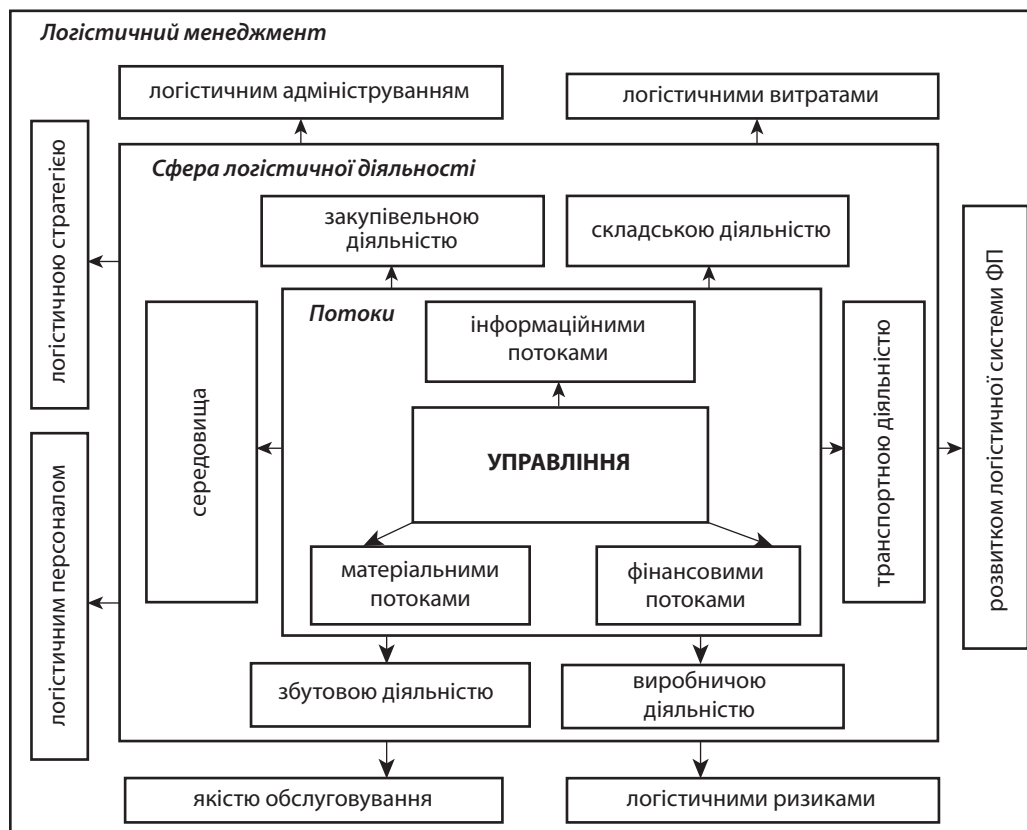

Рис. 1. Запропоновані напрямки управління результативністю логістичної діяльності ФП

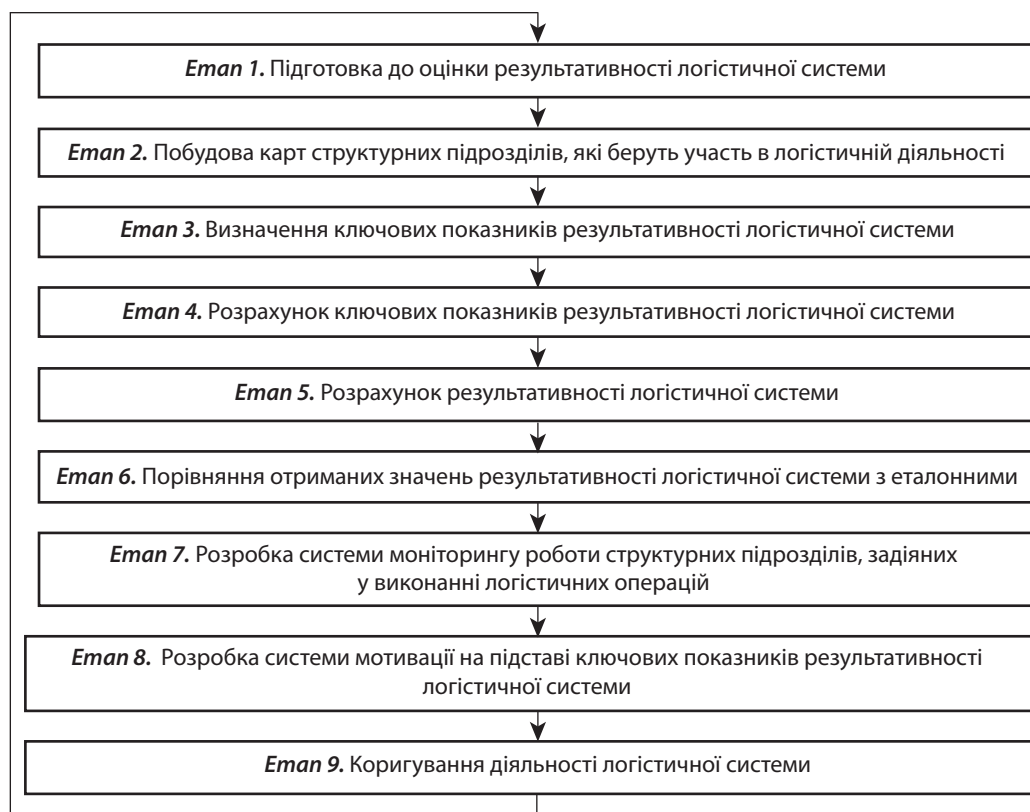

Рис. 2. Алгоритм оцінки результативності логістичної системи ФП

Незважаючи на відсутність термінології щодо визначення результативності логістичної системи, існують різні погляди на показники, які характеризують резуль-

тативність діяльності підприємства. Так, наприклад, у праці [18] визначається спосіб взаємозв'язку критеріїв результативності діяльності підприємства (рис. 3) [18].

Рис. 3. Взаємозв'язок між складовими результативності підприємства

Ключові показники результативності логістичної системи були відібрані на підставі проведеного анкетування, в якому взяли участь топ-менеджери та провідні спеціалісти ФП. Єдність думок експертів збігається, що підтверджується коефіцієнтом конкордації (0,97), який і свідчить про високу узгодженість висновків експертів. Критерій Пірсона χ^2 дорівнює 178,3. З вірогідністю 90 % можна стверджувати, що узгодженість висновків експертів є не випадковою.

Показники, дібрані експертами для оцінки результативності логістичної системи ФП, групуються за сім'ю сферами логістичної системи – закупівля субстанцій і матеріалів, складування, транспортування, виробництво ЛЗ, збут ЛЗ, рециклінг фармацевтичних відходів та інформаційне забезпечення управління матеріальними потоками (табл. 1).

Важливим моментом оцінки результативності логістичної системи є вибір методу, при цьому необхідно враховувати:

- ✦ специфічність (урахування особливостей діяльності ФП та продукції, яку воно виробляє);
- ✦ універсальність (відображення всіх критеріїв результативності логістичної системи з мінімальними витратами праці);
- ✦ комплексність (взаємозв'язок усіх сфер діяльності логістичної системи);
- ✦ лаконічність (оптимальна кількість показників) [1, 3, 6, 8, 13-15, 17, 18].

Результативність діяльності підприємства традиційно визначається за допомогою методів динамічного та просторового порівняння, групування, математичної статистики та матричного (табл. 2).

Але, як видно з наведеної табл. 2, досліджені методи є притаманними для розрахунку результативності діяльності підприємства в цілому, не виокремлюють особливості логістичної діяльності та не враховують специфіку фармації [6–9].

Проведені дослідження показали, що для оцінки результативності логістичної системи ФП оптимальним

Таблиця 1

Показники результативності логістичної системи ФП

№ з/п	Група показників	Назва показника
1	Закупівля субстанцій і матеріалів	Коефіцієнт комплектності поставок субстанцій і матеріалів
		Коефіцієнт якості поставок субстанцій і матеріалів
		Коефіцієнт виконання дисципліни поставок субстанцій і матеріалів
		Частка витрат на субстанції і матеріали в собівартості ЛЗ
2	Виробництво ЛЗ	Відсоток браку ЛЗ
		Частка витрат на виробництво ЛЗ у виручці від реалізації
		Частка незавершеного виробництва в загальному обсязі виробництва ЛЗ
3	Збут ЛЗ	Коефіцієнт якості поставок ЛЗ
		Коефіцієнт комплектності поставок ЛЗ
		Коефіцієнт дисципліни поставок ЛЗ
		Відсоток скасованих замовлень
4	Транспортування	Коефіцієнт своєчасності доставки вантажів
		Коефіцієнт збереженості вантажів
5	Рециклінг фармацевтичних відходів	Відсоток перероблених фармацевтичних відходів
		Відповідність виробничого процесу вимогам стандартів ISO щодо захисту навколишнього середовища
		Відсоток штрафів за шкоду, нанесену навколишньому середовищу, у виручці від реалізації
6	Складування	Повнота задоволення замовлень внутрішніх споживачів
		Відсоток втрат, розкрадання, порчі матеріальних ресурсів тощо
		Частка помилок при виконанні замовлень зовнішніх споживачів
		Кількість замовлень, які оброблені за одиницю часу
		Кількість операцій вантажопереробки в одиницю часу
		Відсоток інвестицій в складську інфраструктуру ФП
7	Інформаційне забезпечення управління матеріальними потоками	Коефіцієнт повноти наданої інформації
		Коефіцієнт забезпеченості інформацією структурних підрозділів
		Коефіцієнт дублювання інформації, що надходить структурним підрозділам
		Коефіцієнт своєчасності надання інформації структурним підрозділам

Таблиця 2

Аналіз методів оцінки результативності діяльності підприємства

Назва методу	Спосіб розрахунку	Переваги	Недоліки
Метод динамічного порівняння	Здійснюється порівняння фактичних значень показників звітного та попереднього періодів	Визначає залежність змін різних показників у часі	Характеризує лише критерії прибутковості, продуктивності та економічності
Метод просторового порівняння	Визначає відхилення показників аналізованого підприємства від конкурентів	Просторово характеризує зміни показників підприємства	Не враховує змін у часі, тобто не відображає всіх критеріїв економічної результативності
Метод групування	Виділяє однорідні групи підприємств по загальних ознаках	Надає характеристику типових представників груп	Не враховує нетипові зміни показників у різних групах підприємств
Метод математичної статистики	Визначається різними методами залежно від обраної моделі	Визначає рівень залежності показників результативності діяльності підприємств	Необхідна наявність функціональної залежності між показниками
Матричний метод	Відображає сполучення всіх показників обраної системи в індексній матриці	Носить комплексний характер, відображає всі критерії економічної результативності	Не дає однозначної оцінки економічної результативності діяльності підприємства

є використання карти збалансованих показників. Карта збалансованих показників – це інструмент, який дозволяє підприємствам визначати ефективність їх діяльності та сфери потенційних зовнішніх та внутрішніх резервів (покращень). Перевагою побудови збалансованих показників результативності є забезпечення поточних орієнтирів у критично важливих сферах, для яких потрібно вжити заходи для досягнення цілей логістичної системи в цілому.

Для оцінки результативності функціонування логістичної системи ФП і прийняття адекватних рішень стосовно управління нею доцільно об'єднати показники в один або декілька узагальнюючих показників (рис. 4).

Результати розрахунку комплексного показника результативності логістичної діяльності ФП наведено в табл. 3.

Відповідно до стандартів, комплексний показник повинен спрямовуватися до 1, та чим більш він наближений до неї, тим краще стан досліджуваного об'єкта.

На підставі отриманих результатів можна стверджувати, що ТОВ «ФК «Здоров'я» і АТ «Лекхім-Харків»

мають високі показники результативності логістичної системи. Але при цьому існують сфери, в яких є певні резерви для підвищення результативності (збут ЛЗ, рециклінг фармацевтичних відходів, інформаційне забезпечення). Тому можна запропонувати напрямки підвищення результативності функціонування як логістичної системи в цілому, так і її окремих сфер – закупівлі субстанцій і матеріалів, виробництва ЛЗ, транспортування, складування, збуту ЛЗ, інформаційного забезпечення, рециклінгу фармацевтичних відходів. Крім того, завдяки використанню карти збалансованих показників результативності логістичної системи ФП можлива побудова відповідної системи мотивації персоналу ФП, що сприятиме підвищенню досліджуваних показників.

ВИСНОВКИ

Таким чином, сьогодні для підвищення результатів діяльності фармацевтичного підприємства особливої актуальності набуває процес управління результативністю логістичної системи, однією із функцій якого є її оцінювання. ■

Таблиця 3

Результати розрахунку комплексного показника результативності логістичної системи ФП Харківського регіону

ФП \ Сфера	Закупівля субстанцій і матеріалів	Виробництво ЛЗ	Збут ЛЗ	Транспортування	Рециклінг фармацевтичних відходів	Складування	Інформаційне забезпечення	Комплексний показник результативності
ТОВ «ФК «Здоров'я»	0,89	0,90	0,91	0,93	0,88	0,95	0,93	0,91
ПАТ «Фармстандарт-Біолік»	0,65	0,67	0,72	0,86	0,79	0,81	0,78	0,75
ПАТ «ХФЗ «Червона зірка»	0,73	0,79	0,83	0,86	0,85	0,84	0,71	0,80
АТ «Лекхім-Харків»	0,98	0,97	0,96	0,99	0,87	0,98	0,92	0,95

Рис. 4. Алгоритм розрахунку комплексного показника результативності логістичної діяльності ФП

ЛІТЕРАТУРА

1. Григорак М. Ю. Формування системи управління логістичною інфраструктурою аеропорту : моногр. / М. Ю. Григорак, О. Є. Соколова. – К. : Автограф, 2010. – 262 с.
2. Крикавський Є. В. Концепція кластера у формуванні потенціалу конкурентоздатності деревообробних підприємств : моногр. / Є. В. Крикавський, О. А. Похильченко. – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2012. – 350 с.
3. Крикавський Є. В. Ланцюг поставок в оптимізації енерговитрат підприємств АПК / Є. В. Крикавський, Л. Я. Якимішин // Луцький національний технічний університет. – Економічні науки. Серія «Економіка та менеджмент» : збірник наукових праць. – Вип. 9 (34). Частина 1. – Луцьк, 2012. – С. 192–200.
4. Крикавський Є. В. Матеріальні потоки у логістиці промислового підприємства : моногр. / Є. В. Крикавський, Н. М. Васильців, В. А. Фалович. – Львів : Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2015. – 249 с.
5. Ларина Р. Р. Концепція формування корпоративної системи логістичного управління / Р. Р. Ларина, С. О. Корецька // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2013. – № 42. – С. 378–381.
6. Логістичний менеджмент фармацевтичного підприємства : моногр. / О. В. Посилкіна, Р. В. Сагайдак-Нікітюк, Г. В. Загорій та ін. – Х. : НФаУ, 2011. – 772 с.
7. Пестун І. В. Методичні підходи до антикризового управління фармацевтичними організаціями / І. В. Пестун, З. М. Мнушко // Вісник фармації. – 2009. – № 2. – С. 67–70.
8. Пестун І. В. Методичні підходи до визначення ефективності управління фармацевтичними оптово-роздрібними підприємствами / І. В. Пестун // Український журнал клінічної та лабораторної медицини. – 2009. – № 3. – С. 24–29.
9. Пестун І. В. Тенденції та особливості рівневого маркетингового управління на фармацевтичному ринку / І. В. Пестун, З. М. Мнушко // Фармаком. – 2009. – № 1. – С. 106–111.

10. Савіна Н. Б. Інвестиційні системи логістичного забезпечення економіки країни : моногр. / Н. Б. Савіна ; за наук. ред. Є. Крикавського. – Рівне : НУВГП, 2009. – 318 с.

11. Сумець О. М. Логістична діяльність підприємства: формалізація операційної підсистеми логістичної системи / О. М. Сумець // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. Петра Василенка. – 2013. – Вип. 137. Серія «Економічні науки». – С. 240–246.

12. Сумець О. М. Алгоритм визначення максимальних логістичних витрат на здійснення логістичної діяльності підприємства / О. М. Сумець // Економіка Крима. – 2013. – № 1 (42). – С. 326–333.

13. Сумець О. М. Основні положення і принципи формування системи оцінних показників логістичної діяльності підприємств АПК / О. М. Сумець // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2014. – Вип. 45. Серія «Економічні науки». – С. 119–122.

14. Сумець А. М. Оценка эффективности использования активов логистической системы предприятия на основе целевого подхода / А. М. Сумець // Вестник университета. – № 7. – М. : Государственный университет управления, 2013. – С. 151–155.

15. Сумець А. М. Проблемы повышения эффективности логистической деятельности АПК Украины / А. М. Сумець // Логистика: проблемы и решения. – 2013. – № 6 (49). – С. 35–39.

16. Шкодін Л. Г. Взаємозв'язок фінансових і логістичних потоків / Л. Г. Шкодін, О. М. Сумець // Логистика: проблемы и решения. – 2013. – № 3. – С. 20–27.

17. Ballou, R. H. *Business Logistics Management, Planning, Organizing and Controlling the Supply Chain* / R. H. Ballou. – NY : Prentice-Hall, 2009. – 12 p.

18. Christopher, M. *Logistics and Supply Chain Management. Strategies for Reducing Cost and Improving Service* / M. Christopher. – 2 ed. – London : Financial Times-Pitman Publishing, 2008. – 80 p.

REFERENCES

Ballou, R. H. *Business Logistics Management, Planning, Organizing and Controlling the Supply Chain*. New York: Prentice-Hall, 2009.

Christopher, M. *Logistics and Supply Chain Management. Strategies for Reducing Cost and Improving Service*. London: Financial Times-Pitman Publishing, 2008.

Hryhorak, M. Yu., and Sokolova, O. Ye. *Formuvannya systemy upravlinnia lohystychnoiu infrastrukturoiu aeroportu* [Formation of logistic management of airport infrastructure]. Kyiv: Avtohrاف, 2010.

Krykavskiy, Ye. V., Vasylytsiv, N. M., and Falovych, V. A. *Materialni potoky u lohystytsi promyslovoho pidpriemstva* [Material flows in logistics industrial enterprise]. Lviv: Lvivska politekhnik, 2015.

Krykavskiy, Ye. V., and Yakymyshyn, L. Ya. "Lantsiuh postavok v optymizatsii enerhovytrat pidpriemstv APK" [Supply chain to optimize energy consumption agricultural enterprises]. *Ekonomichni nauky. Seriya «Ekonomika ta menedzhment»*, vol. 1, no. 9 (34) (2012): 192–200.

Krykavskiy, Ye. V., and Pokhylchenko, O. A. *Kontseptsii klastera u formuvanni potentsialu konkurentozdatnosti derevoobrobnykh pidpriemstv* [The concept of cluster formation potential competitiveness of woodworking companies]. Lviv: Vyd-vo Lvivskoi politekhniky, 2012.

Laryna, R. R., and Koretska, S. O. "Kontseptsii formuvannya korporativnoi systemy lohystychnoho upravlinnia" [The concept of corporate logistics management system]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, no. 42 (2013): 378–381.

Pestun, I. V. "Metodychni pidkhody do vyznachennia efektyvnosti upravlinnia farmatsevychnymy optovo-rozdribnymy pidpriemstvamy" [Methodological approaches to determine the effectiveness of the management of pharmaceutical wholesale

and retail businesses]. *Ukrainskyi zhurnal klinichnoi ta laboratornoi medytsyny*, no. 3 (2009): 24–29.

Pestun, I. V., and Mnushko, Z. M. "Tendentsii ta osoblyvosti rivnevoho marketynhovooho upravlinnia na farmatsevychnomu rynku" [Tendencies and features tiered marketing management in the pharmaceutical market]. *Farmakom*, no. 1 (2009): 106–111.

Pestun, I. V., and Mnushko, Z. M. "Metodychni pidkhody do antykrizovoho upravlinnia farmatsevychnymy orhanizatsiiamy" [Methodological approaches to management of antirecessionary pharmaceutical organizations]. *Visnyk farmatsii*, no. 2 (2009): 67–70.

Posylkina, O. V. et al. *Lohistychnyi menedzhment farmatsevychnoho pidpriemstva* [Logistics management pharmaceutical company]. Kharkiv: NFaU, 2011.

Sumets, O. M. "Alhorytm vyznachennia maksymalnykh lohystychnykh vytrat na zdiisnennia lohystychnoi diialnosti pidpriemstva" [Algorithm for the Maximum logistical costs of the logistics of the company]. *Ekonomika Kryma*, no. 1 (42) (2013): 326–333.

Sumets, O. M. "Osnovni polozhennia i pryntsyipy formuvannya systemy otsynnykh pokaznykiv lohystychnoi diialnosti pidpriemstv APK" [The main provisions and principles of the system of evaluation indicators of logistical activity agricultural enterprises]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti. Seriya «Ekonomichni nauky»*, no. 45 (2014): 119–122.

Sumets, A. M. "Otsenka effektivnosti ispolzovaniia aktivov logisticheskoy systemy predpriiatia na osnove tselevogo pokhoda" [Evaluating the effectiveness of the assets of the enterprise logistics system based on the target campaign]. *Vestnik universiteta*, no. 7 (2013): 151–155.

Sumets, A. M. "Problemy povysheniia effektivnosti logisticheskoy deiatelnosti APK Ukrainy" [Problems of increasing the efficiency of logistics activities of AIC of Ukraine]. *Logistika: problemy i resheniia*, no. 6 (49) (2013): 35–39.

Shkodina, L. H., and Sumets, O. M. "Vzaiemozviazok finansovykh i lohystychnykh potokiv" [The relationship of financial and logistics flows]. *Lohystyka: problemy i resheniia*, no. 3 (2013): 20–27.

Savina, N. B. *Investytsiini systemy lohystychnoho zabezpechennia ekonomiky krainy* [Investment logistics system to ensure the economy]. Rivne: NUVHP, 2009.

Sumets, O. M. "Lohistychna diialnist pidpriemstva: formalizatsiia operatsiinoi pidsystemy lohystychnoi systemy" [Logistics activities of the company: the formalization of operating subsystems logistics system]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu silskoho hospodarstva im. Petra Vasylenka. Seriya «Ekonomichni nauky»*, no. 137 (2013): 240–246.

ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС

© 2015 ГУБАРЕВА І. О., ПІНЧУК А. О.

УДК 338.242

Губарева І. О., Пінчук А. О. Оцінювання рівня сформованості економічної безпеки України та країн ЄС

Розроблено методичний підхід до оцінювання рівня економічної безпеки країн світу, який ґрунтується на сполученні міжнародних індексів, що характеризують економічну, політичну, соціальну та духовну складові безпеки національної економіки й передбачає формування трирівневої структури розрахунку показника рівня безпеки національної економіки. Це дозволяє сформувати підґрунтя для проведення кластеризації країн з метою оцінки та діагностики рівня безпеки національної економіки та обґрунтування вибору кластера країн для інтегрування. Оцінювання рівня безпеки економіки країни передбачає використання таких методів: кореляційного, кластерного аналізу та методу таксономії, що дозволяє визначити рівень та диспропорцію розвитку і може служити основою для організації економічної безпеки країни в умовах посилення інтеграційних процесів. Здійснено кластеризацію України та країн – членів ЄС за рівнем сформованості економічної безпеки. Виявлено найбільш проблемні характеристики рівня безпеки економіки України як представника третього кластера: економічна глобалізація, нерівномірність економічного розвитку, макроекономічне середовище, рівень інфраструктури, рівень розвитку фінансового ринку.

Ключові слова: економічна безпека країни, таксономія, кластеризація, інтеграційні процеси.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 8.

Губарева Ірина Олегівна – кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу інноваційного розвитку та конкурентоспроможності, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пл. Свободи, 5, Держпром, 7 під'їзд, 8 поверх, Харків, 61022, Україна)

E-mail: gubareva_io@mail.ru

Пінчук Аліна Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу, PR-технологій та логістики, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, Чернігів, 14027, Україна)

E-mail: marketing.chntu@gmail.com

УДК 338.242

Губарева И. О., Пинчук А. А. Оценка уровня сформированности экономической безопасности Украины и стран ЕС

Разработан методический подход к оценке уровня экономической безопасности стран мира, который основывается на сочетании международных индексов, характеризующих экономическую, политическую, социальную и духовную составляющие безопасности национальной экономики и предусматривает формирование трехуровневой структуры расчета показателя уровня безопасности национальной экономики. Это позволяет обосновать кластеризацию стран с целью оценки и диагностики уровня безопасности национальной экономики и выбора кластера стран для интегрирования. Оценка уровня безопасности экономики страны предусматривает использование таких методов: корреляционного, кластерного анализа и метода таксономии, позволяет определить уровень и диспропорцию развития и может служить основой для организации экономической безопасности страны в условиях усиления интеграционных процессов. Осуществлена кластеризация Украины и стран ЕС по уровню сформированности экономической безопасности. Выявлены наиболее проблемные характеристики уровня безопасности экономики Украины как представителя третьего кластера: экономическая глобализация, неравномерность экономического развития, макроекономическая среда, уровень инфраструктуры, уровень развития финансового рынка.

Ключевые слова: экономическая безопасность страны, таксономия, кластеризация, интеграционные процессы.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Библ.:** 8.

Губарева Ирина Олеговна – кандидат экономических наук, доцент, старший научный сотрудник отдела инновационного развития и конкурентоспособности, Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины (пл. Свободы, 5, Госпром, 7 подъезд, 8 этаж, Харьков, 61022, Украина)

E-mail: gubareva_io@mail.ru

Пинчук Алина Александровна – кандидат экономических наук, доцент кафедры маркетинга, PR-технологий и логистики, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, Чернигов, 14027, Украина)

E-mail: marketing.chntu@gmail.com

UDC 338.242

Gubareva I. O., Pinchuk A. O. Evaluation of the Level of Formation of the Economic Security of Ukraine and the EU Member States

A methodical approach to assessing the level of economic security of the world countries, which is based on a combination of international indexes has been developed, which characterizes the economic, political, social and spiritual components of security of the national economy and requires a three-tier structure of calculating the level of security of the national economy. This allows to substantiate the clustering of countries to assess and diagnose the level of security of the national economy and the choice of cluster for the countries to be integrated. Evaluation of the security level of the country's economy involves use of such methods: correlation, cluster analysis and method of taxonomy, provides for identifying both the level and the imbalance of development, and could serve as a basis for the economic security of country in the context of the strengthening of integration processes. A clustering of Ukraine and the EU Member States has been carried out according to the level of economic security. The most problematic characteristics of the security level of the Ukrainian economy as a representative of the third cluster have been identified as follows: economic globalization, uneven economic development, macroeconomic environment, level of infrastructure, development level of the financial market.

Key words: economic security of country, taxonomy, clustering, integration processes.

Pic.: 3. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 8.

Gubareva Iryna O. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Senior Research Fellow of the Department of Innovation and Competitiveness, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (pl. Svobody, 5, Derzhprom, 7 pidydz, 8 poverkh, Kharkiv, 61022, Ukraine)

E-mail: gubareva_io@mail.ru

Pinchuk Alina O. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Marketing, PR-technologies and Logistics, Chernihiv National Technological University (vul. Shevchenka, 95, Chernihiv, 14027, Ukraine)

E-mail: marketing.chntu@gmail.com

На сучасному етапі розвитку України, з огляду на активізацію інтеграційних процесів, усе гострішого значення набуває формування економічної безпеки, яка характеризує здатність країни протистояти дестабілізуючій дії різноманітних внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечувати сталий розвиток суспільства та конкурентоспроможність у світовій системі господарювання.

Протягом останніх років в Україні існують, а з часом посилюються проблеми економічного, соціального, політичного, духовного характеру, які з різною силою впливають на стан безпеки національної економіки, зокрема: макроекономічна нестабільність, високий рівень корупції, зубожіння населення, погіршення демографічної ситуації, неефективне державне управління, високий рівень тінізації економіки. У зв'язку з цим, в умовах посилення інтеграційних процесів, набуває актуальності питання оцінки рівня економічної безпеки країни, визначення і прогнозування загроз в економічній, соціальній, політичній та духовній сферах, а також порівняння рівня безпеки національної економіки України з країнами ЄС.

Питання методології оцінювання економічної безпеки знайшли відображення в роботах багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Так, розробка різних аспектів застосування кількісних методів для конкретних досліджень з проблем економічної безпеки, оцінки рівня економічної безпеки у різному ступені деталізації знайшли відображення у дослідженнях: О. І. Барановського, З. С. Варналія, О. С. Власюка, В. М. Гейця, Б. В. Губського, М. М. Єрмошенка, С. М. Єчкамова, Я. А. Жаліло, М. О. Кизима, В. І. Мунтіяна, О. Ф. Новікової, Г. А. Пастернака-Таранушенка, В. М. Сенчагова, Г. П. Ситника, А. І. Сухорукова та ін. У науковій літературі існують різні погляди на проблему виміру рівня безпеки національної економіки і, незважаючи на значне надбання з розв'язання даного питання, є необхідність в удосконаленні існуючих методичних підходів до оцінки економічної безпеки країни шляхом розрахунку інтегрального показника.

Під інтегральним показником економічної безпеки країни слід розуміти узагальнюючий макроекономічний показник, який комплексно характеризує сучасний стан безпеки економіки країни в економічній, соціальній, політичній та духовній сферах.

Метою статті є розробка методичного забезпечення оцінювання рівня сформованості економічної безпеки України.

Об'єктивне оцінювання економічної безпеки країни та створення ефективного підходу до її аналізу – один із пріоритетних напрямків дослідження на сучасному етапі. Аналіз робіт вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів, а також чинного законодавства окремих країн засвідчив відсутність єдності думок щодо вибору складу показників для оцінки рівня безпеки національної економіки. Крім того, існуючі методичні підходи є складними для практичного використання, що не дозволяє на основі відкритої інформації зіставляти країни світу за рівнем безпеки економіки та з достатнім ступенем достовірності давати об'єктивну оцінку загроз національним економічним інтересам.

Оцінювання рівня економічної безпеки країни пропонується ґрунтувати на ієрархічно побудованій системі показників, яка включає інтегральний, комплексні та часткові показники. Інтегральний показник передбачає такі складові, як економічна, соціальна, політична, духовна, і формується за допомогою використання методів кореляційного та кластерного аналізу, а також методу таксономії, що дозволяє визначити рівень та диспропорції розвитку і може служити основою для формування економічної безпеки країни в умовах активізації інтеграційних процесів (рис. 1).

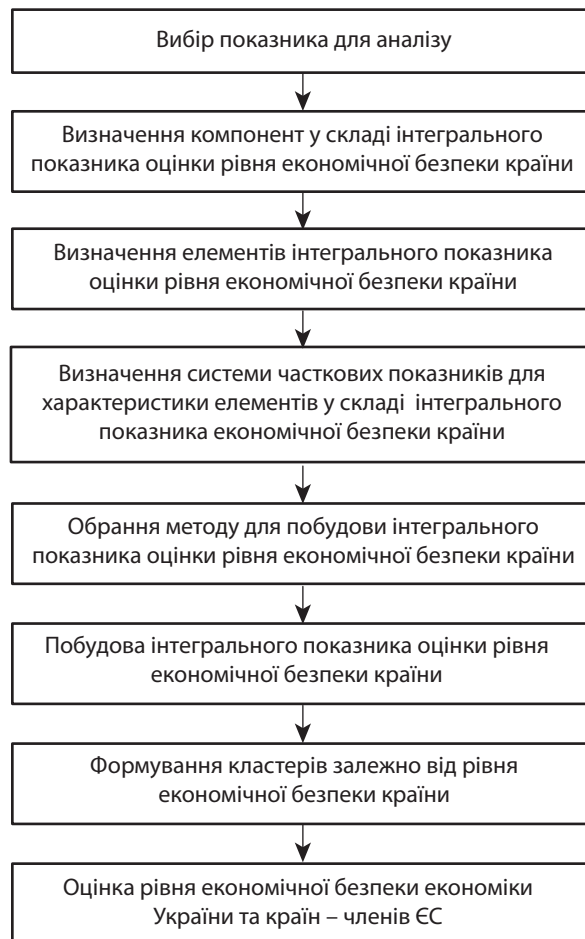

Рис. 1. Методичний підхід до оцінювання рівня безпеки економіки країни

Послідовність оцінювання рівня економічної безпеки країн світу включає етапи.

1 етап. Формування системи показників оцінки безпеки економіки країн. Формування системи показників для оцінювання рівня безпеки економіки країни було здійснено за принципами репрезентативності (включено найбільш суттєві показники, що впливають на рівень економічної безпеки країни), достовірності (показники, що адекватно відображають стан складових безпеки) та інформаційної доступності (під час розрахунку використано міжнародні індекси та рейтинги). Для оцінювання рівня сформованості економічної безпеки країни були використані значення 122 міжнародні рейтинги, які характеризують безпеку країни в економічній, політичній, соціальній та духовній сферах. З метою уникнен-

ня посиленого ефекту під час розрахунку інтегрального показника безпеки національної економіки, за допомогою кореляційного аналізу була перевірена щільність статистичних зв'язків між числовими рядами за відібраними показниками, які можуть бути використані для оцінки безпеки національної економіки за кожною зі сфер: економічною, політичною, соціальною та духовною.

2 етап. Комплексна оцінка економічної безпеки країн – членів ЄС та України: розподіл сформованої системи показників на групи згідно з метою дослідження, нормування вихідних даних матриць, розрахунок інтегральних показників. Для розробки економіко-метричних моделей оцінки інтегрального показника безпеки національної економіки країни застосовано адитивну модель [1] інтегрального показника. Характерною властивістю таксономічного інтегрального показника є те, що його значення знаходиться в інтервалі від 0 до 1. Інтерпретація даного показника така: він приймає високі значення при близьких значеннях показників у системі до еталону і низькі значення при далеких [2]. Для висновків було використано шкалу, розроблену на основі закону Фібоначчі.

3 етап. Кластеризація країн за рівнями розвитку складових безпеки національної економіки. Кластерний аналіз є найбільш поширеним інструментом для проведення типологізації об'єктів. Метою кластерного аналізу є класифікація об'єктів на відносно гомогенні (однорідні) групи, враховуючи досліджувану кількість ознак (показників, змінних). Методи кластеризації знайшли своє відображення в роботах таких вчених, як: О. Гейман [3], М. Кизим [4], Л. Малярець [2], В. Пономаренко [5], В. Тищенко [6], В. Хаустова [7, 8]. Проведене дослідження дозволило обрати при проведенні кластеризації країн за рівнем безпеки національної економіки як міру відстані між об'єктами – евклідову відстань, міри відстані між кластерами – принцип Уорда.

4 етап. Розрахунок інтегрального показника оцінки рівня економічної безпеки країни. Значення компонент інтегрального показника оцінки рівня безпеки національної економіки розраховується як середнє арифметичне його елементів. Таким чином, утворюється певне згортання від часткових показників по елементах до комплексного показника по країні. За значення-

ми отриманих показників проводиться кластеризація. Формування кластерів за рівнем безпеки національної економіки на підставі чотирьох складових її компонент (економічна, соціальна, політична, духовна) проведено із використанням декартової відстані.

На рис. 2 представлено розподіл країн – членів ЄС та України за інтегральним показником безпеки економіки у 2013 р.

Як видно з рис. 2, Україна значно відстає від країн – членів ЄС за рівнем безпеки економіки, випереджаючи лише Румунію. Проведений аналіз показав, що країни, які мають однаковий рівень розвитку, схожі за станом безпеки в економічній, соціальній, політичній і духовній сферах.

На рис. 3 представлено рейтингову оцінку України та країн – членів ЄС за динамічними змінами значень інтегрального показника рівня безпеки економіки.

Як видно з рис 3, до країн-лідерів за рівнем сформованості економічної безпеки віднесено Швецію, Фінляндію та Данію. Група стабільних країн включає як країни зі стабільним розвитком економічної безпеки, так і країни-аутсайтери (Болгарія, Хорватія, Румунія, Україна), що може свідчити про відсутність уваги з боку державних органів влади щодо стимулювання розвитку усіх складових безпеки національної економіки до останніх. До групи країн, рейтинги яких істотно поліпшились, увійшли чотири країни – Словенія, Німеччина, Португалія, Греція, у цих країнах послідовно впроваджують заходи, націлені на стимулювання розвитку складових безпеки національної економіки. Особливої уваги вимагають Франція та Бельгія, рейтинги яких істотно погіршились на кінець 2013 року. Рейтинги Нідерландів істотно змінювались протягом усього періоду дослідження, тому її можна вважати як найбільш нестабільну та зробити припущення про певну стихійність та некерованість і відсутність централізованих важелів впливу на розвиток складових безпеки національної економіки.

Кожна країна має свої особливості, але в однорідних групах діють близькі за змістом закономірності розвитку. Проведене дослідження показало, що аналізовані країни не можуть бути віднесені до одного кластера. З метою ранжування та виділення однорідної сукупності країн за рівнем економічної безпеки було застосовано кластерний аналіз (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл країн світу та України залежно від рівня розвитку економічної безпеки

Кластер	Розшарування країн		
	2011 р.	2012 р.	2013 р.
1	Австрія, Бельгія, Данія, Нідерланди, Фінляндія, Швеція	Австрія, Бельгія, Данія, Ірландія, Люксембург, Німеччина, Фінляндія, Швеція	Австрія, Данія, Нідерланди, Фінляндія, Швеція
2	Великобританія, Естонія, Ірландія, Іспанія, Італія, Литва, Люксембург, Німеччина, Польща, Португалія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Франція, Чехія	Великобританія, Естонія, Іспанія, Італія, Латвія, Литва, Нідерланди, Польща, Португалія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Франція, Чехія	Бельгія, Великобританія, Естонія, Ірландія, Іспанія, Люксембург, Німеччина, Португалія, Словенія, Чехія
3	Болгарія, Греція, Кіпр, Латвія, Мальта, Румунія, Хорватія, Україна	Болгарія, Греція, Кіпр, Мальта, Румунія, Хорватія, Україна	Болгарія, Греція, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, Франція, Хорватія, Україна

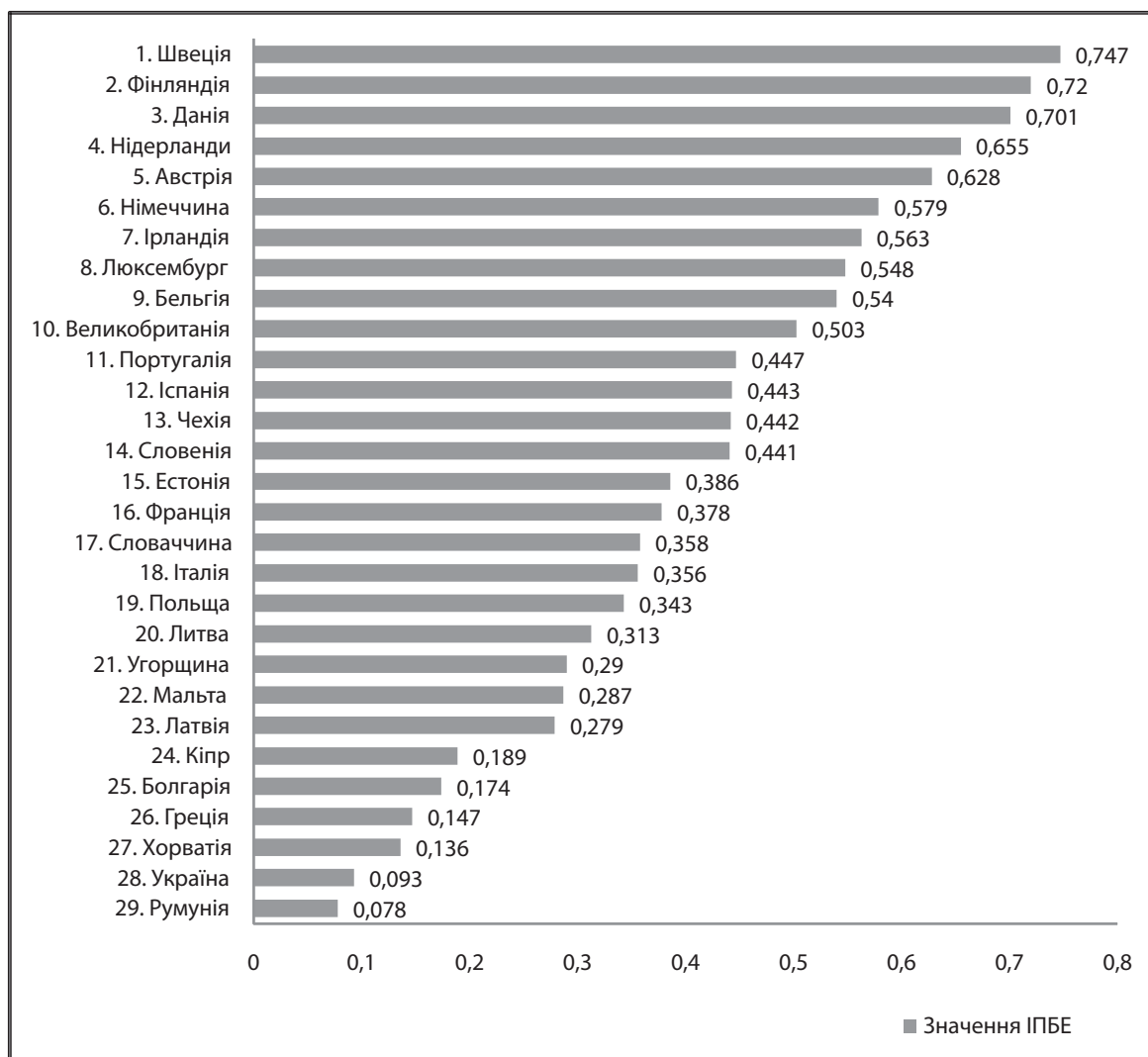

Рис. 2. Діаграма розподілу країн-членів ЄС та України за інтегральним показником безпеки економіки країни у 2013 р.

Як видно з табл. 1, високого рівня безпеки національної економіки у 2013 р. досягли лише п'ять країн, а саме: Швеція, Данія, Фінляндія, Нідерланди та Австрія. Єдиним представником першого кластера, який має найвищі значення інтегральних показників за всіма складовими, є Швеція.

Середнього рівня економічної безпеки досягли 11 з аналізованих країн. До цього кластера увійшли економічно розвинуті країни, такі як Великобританія та Німеччина, а також наймолодші країни – члени ЄС: Чехія, Словенія, Естонія.

У найбільшу за чисельністю (14 країн) групу країн з низьким рівнем економічної безпеки потрапили, окрім України, Франція, Італія, Мальта, а також країни ЄС, що мають суттєві проблеми в економічній безпеці: Кіпр, Румунія, Греція. Характерною особливістю країн, що потрапили до цього кластера, є низькі значення усіх чотирьох складових інтегрального показника рівня безпеки економіки країни.

У рамках кожного з отриманих кластерів було виділено головного представника – країну-репрезентанта, яка за значеннями комплексних показників за кожною складовою оцінки рівня розвитку економічної безпеки

найбільш наближена до середніх значень кластера. Отже, головним представником першого кластера стала Фінляндія, другого – Словаччина, а третього – Румунія. Як показало проведене дослідження, протягом 2011–2013 рр. за компонентою «Економічна складова» спостерігається найбільша нерівномірність та диспропорційність у розвитку аналізованих країн.

Виявлено найбільш проблемні характеристики рівня безпеки економіки для України як представника третього кластера: стабільність економічного розвитку, економічна глобалізація, макроекономічне середовище, рівень інфраструктури, рівень розвитку фінансового ринку. Проблемні компоненти, виявлені в кожному з кластерів, повинні розглядатися як пріоритетні напрями регулювання при формуванні державної економічної політики. Проведений аналіз загального рівня розвитку економічної безпеки країн в розрізі чотирьох складових (економічної, соціальної, політичної, духовної) підтвердив наявність соціально-економічних диспропорцій серед країн ЄС та України.

Наявність значних відмінностей в економічній, соціальній, політичній, духовній сферах країн – членів ЄС

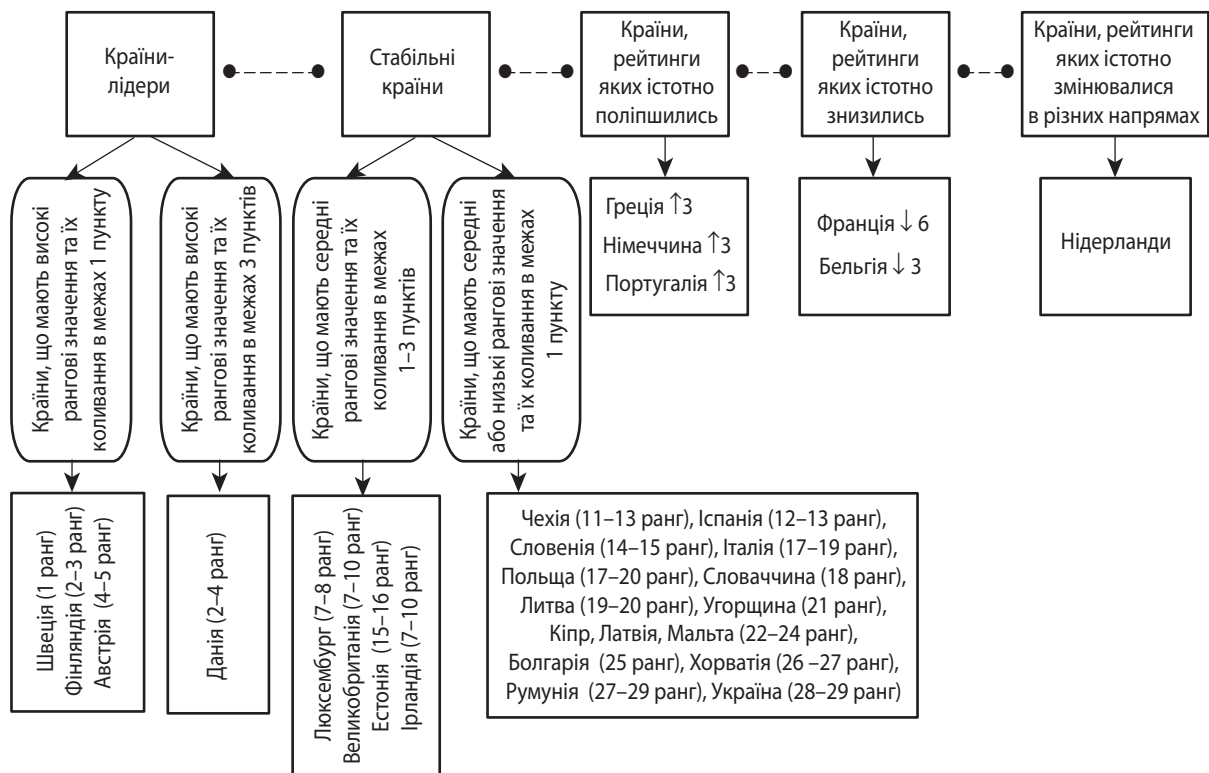

Рис. 3. Рейтингова оцінка України та країн-членів ЄС за динамічними змінами значень інтегрального показника рівня безпеки економіки

та України вимагає впровадження ефективного механізму реалізації стратегії її інтеграції, враховуючи загрози економічній безпеці.

ВИСНОВКИ

Розроблений методичний підхід оцінювання рівня економічної безпеки країни, який ґрунтується на ієрархічно побудованій системі показників (інтегрального, комплексних і часткових) і включає такі складові: економічну, соціальну, політичну, духовну, дозволяє визначити рівень та диспропорції розвитку і може служити основою для формування економічної безпеки країни в умовах активізації інтеграційних процесів. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Бородич С. А. Вводный курс эконометрики / С. А. Бородич. – Минск: БГУ, 2000. – 350 с.
2. Малярець Л. М. Вимірювання ознак об'єктів в економіці: методологія і практика / Л. М. Малярець. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2006. – 384 с.
3. Гейман О. А. Нелинейность экономики и неравномерность развития регионов: монография / О. А. Гейман. – Х.: ФЛП Либушкина Л. М.; ИД «ИНЖЭК», 2009. – 428 с.
4. Кизим М. О. Аналіз теоретичних передумов нерівномірності розвитку регіональних утворень у рамках концепції конвергенції / М. О. Кизим, О. А. Гейман [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_gum/Modre/208/8_2/2.pdf
5. Пономаренко В. С. Аналіз даних у дослідженнях соціально-економічних систем: монографія / В. С. Пономаренко, Л. М. Малярець – Х.: ВД «ИНЖЭК», 2009. – 432 с.
6. Тищенко В. Ф. Економіка знань як актуальна основа сучасного розвитку України та її регіонів: монографія / В. Ф. Тищенко. – Х.: Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. – 272 с.

7. Хаустова В. Є. Інтегральна оцінка рівня життя населення регіонів України методом ентропії / В. Є. Хаустова, О. І. Омельченко // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 2(116). – С. 137–146.

8. Хаустова В. Є. Оцінка вартості бізнесу суб'єктів господарювання (на прикладі металургійної галузі України): монографія / В. Є. Хаустова, І. Г. Курочкіна – Х.: ВД «ИНЖЭК», 2009. – 268 с.

REFERENCES

- Borodich, S. A. *Vvodnyy kurs ekonometriki* [Introductory Econometrics course]. Minsk: BGU, 2000.
- Geyman, O. A. *Nelineynost ekonomiki i neravnomernost razvitiia regionov* [The non-linearity of the economy and the uneven development of regions]. Kharkiv: FLP Liburkina L. M.; INZHEK, 2009.
- Kyzym, M. O., and Heiman, O. A. "Analiz teoretychnykh peredumov nerivnomirnosti rozvytku rehionalnykh utvoreny u ramkakh kontseptsii konverhentsii" [Analysis of theoretical assumptions uneven development of regional entities within the concept of convergence]. www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_gum/Modre/208/8_2/2.pdf
- Khaustova, V. Ye., and Omelchenko, O. I. "Intehralna otsinka rivnia zhyttia naselennia rehioniv Ukrainy metodom entropii" [Integral assessment of the standard of living of regions of Ukraine by entropy]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 2 (116) (2011): 137-146.
- Khaustova, V. Ye., and Kurochkina, I. H. *Otsinka vartosti biznesu subiektiv hospodariuvannia (na prykladi metalurhiinoi haluzi Ukrainy)* [Valuation of business entities (for example, metallurgical industry of Ukraine)]. Kharkiv: INZHEK, 2009.
- Maliarets, L. M. *Vymiriuvannia oznak obiektiv v ekonomitsi: metodolohiia i praktyka* [Measurement attributes of the objects in the economy: methodology and practice]. Kharkiv: KhNEU, 2006.
- Ponomarenko, V. S., and Maliarets, L. M. *Analiz danykh u doslidzhenniakh sotsialno-ekonomichnykh system* [The analysis of data in studies of socio-economic systems]. Kharkiv: INZHEK, 2009.
- Tyshchenko, V. F. *Ekonomika znan iak aktualna osnova suchasnoho rozvytku Ukrainy ta ii rehioniv* [Knowledge Economy as the actual foundation of modern development of Ukraine and its regions]. Kharkiv: KhNEU, 2014.

ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗАСАД ВНУТРІШНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА НА ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

© 2015 БУБЕНЕЦЬ І. Г.

УДК 339.3

Бубенець І. Г. Формування організаційно-економічних засад внутрішнього підприємництва на торговельних підприємствах

Метою статті є узагальнення матеріалів дослідження щодо визначення етапів процесу інтрапідприємництва та розробка організаційно-економічних засад внутрішнього підприємництва на торговельних підприємствах. З метою формування організаційно-економічних засад внутрішнього підприємництва систематизовано підходи до визначення етапів процесу інтрапідприємництва та розроблено процесну модель його впровадження на торговельних підприємствах. Для оцінки передумов впровадження концепції інтрапідприємництва розроблено рекомендації з побудови двокритеріальної матриці «Оцінка наявності та рівня розвитку підприємницького потенціалу торговельного підприємства – сприятливість внутрішнього підприємницького клімату». Доведено, що результати позиціонування становлять підґрунтя для подальшого формулювання стратегічного бачення розвитку інтрапідприємництва, цілей і завдань активізації підприємницького потенціалу персоналу з метою розвитку торговельного підприємства, вибору моделі інтрапідприємництва та її організаційної та ресурсної підтримки.

Ключові слова: інтрапідприємництво, процесна модель, внутрішнє підприємництво, торговельне підприємство, підприємницький потенціал, підприємницький клімат.

Рис.: 1. Табл.: 2. Бібл.: 11.

Бубенець Ірина Георгіївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри технологій та розвитку підприємництва, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Клочківська, 333, Харків, 61051, Україна)

E-mail: bubirag@mail.ru

УДК 339.3

UDC 339.3

Бубенец И. Г. Формирование организационно-экономических основ внутреннего предпринимательства на торговых предприятиях

Целью статьи является обобщение материалов исследования по определению этапов процесса интрапредпринимательства и разработка организационно-экономических основ внутреннего предпринимательства на торговых предприятиях. С целью формирования организационно-экономических основ внутреннего предпринимательства систематизированы подходы для определения этапов процесса интрапредпринимательства и разработана процессная модель его внедрения на торговых предприятиях. Для оценки предпосылок внедрения концепции интрапредпринимательства разработаны рекомендации по построению двукритериальной матрицы «Оценка наличия и уровня развития предпринимательского потенциала торгового предприятия – благоприятность внутреннего предпринимательского климата». Доказано, что результаты позиционирования составляют основу для дальнейшей формулировки стратегического видения развития интрапредпринимательства, целей и задач активизации предпринимательского потенциала персонала с целью развития торгового предприятия, выбора модели интрапредпринимательства и ее организационной и ресурсной поддержки.

Ключевые слова: интрапредпринимательство, процессная модель, внутреннее предпринимательство, торговое предприятие, предпринимательский потенциал, предпринимательский климат.

Рис.: 1. Табл.: 2. Библ.: 11.

Бубенец Ирина Георгиевна – кандидат экономических наук, доцент кафедры технологий и развития предпринимательства, Харьковский государственный университет питания и торговли (ул. Клочковская, 333, Харьков, 61051, Украина)

E-mail: bubirag@mail.ru

Bubenets I. G. Establishing the Organizational-Economic Foundations of the Internal Entrepreneurship at Trade Enterprises

The article is aimed at both generalizing the study data on identification of stages of the intrapreneurship process and development of organizational-economic fundamentals of the internal entrepreneurship at trade enterprises. With a view to establishing the organizational-economic foundations of the internal entrepreneurship, approaches to determine stages of the process of intrapreneurship have been systematized, as well as a process model for its implementation at trade enterprises has been developed. To estimate prerequisites for introduction of the conception of intrapreneurship, recommendations how to build a two-criteria matrix of «Estimation of both the availability and the development level of the entrepreneurial potential of trade enterprise – favorableness of the internal entrepreneurial climate» have been elaborated. It has been proven that results of positioning create the basis for further formulation of the strategic vision for intrapreneurship, goals and objectives of activation of the entrepreneurial potential of staff with a view to development of trade enterprise, selection of a intrapreneurship model, its organizational and resource support.

Key words: intrapreneurship, process model, internal entrepreneurship, trade enterprise, entrepreneurial potential, entrepreneurial climate.

Pic.: 1. Tabl.: 2. Bibl.: 11.

Bubenets Iryna G. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Technology and Enterprise Development, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (vul. Klochkivska, 333, Kharkiv, 61051, Ukraine)

E-mail: bubirag@mail.ru

Складність впровадження внутрішнього підприємництва та можливий опір з боку персоналу базового підприємства зумовлюють необхідність ретельного планування процесу інтрапідприємництва та визначення ітеративної послідовності його етапів. На відміну від моделювання системи інтрапідприємництва, процесний підхід до вирішення цього завдання набув більшого поширення у фаховій літературі. Так, питаннями визначення змісту процесу становлення та розвитку інтрапідприємництва на підприємствах займалися Н. Агошко-

ва [1], М. Власова [2], Є. Макаров [3], В. Чистякова [4–6], Н. Краснокутська [7], Р. Волкотт, М. Ліппіт [8;9], М. Доллінгер [10], Дж. Хемпел [11], але не приділялося достатньо уваги саме питанням виявлення особливостей підприємництва в торгівлі з метою стимулювання розвитку внутрішнього підприємництва та активізації підприємницького потенціалу в ній. Такий стан досліджуваної проблеми висуває на перший план необхідність систематизувати підходи до визначення організаційно-економічних засад інтрапідприємництва на торговельних

підприємствах для їх стрімкого розвитку, що актуалізує наукові дослідження.

Метою статті є узагальнення матеріалів дослідження щодо визначення етапів процесу інтрапренерства і розробка організаційно-економічних засад внутрішнього підприємництва на торговельних підприємствах.

Авторське узагальнення пропозицій науковців щодо етапізації інтрапренерства на підприємствах наведено в табл. 1 і свідчить, що загально-визнаними можна вважати лише етапи розробки бізнес-плану або програми інтрапренерських ініціатив та формування організаційних засад такої діяльності.

Такі важливі етапи, як формування інтрапренерської команди або мобілізація ресурсів для становлення та розвитку внутрішнього підприємництва, визнають необхідними лише 57% дослідників, інші ж не зосереджують увагу на суб'єктах інтрапренерської діяльності або їх ресурсній підтримці [7]. Незважаючи на певну підтримку науковцями необхідності етапу «Виявлення проблем/можливостей, які можуть бути вирішені/реалізовані за допомогою інтрапренерства», на наш погляд, його виокремлення не може мати конкретного змісту. Внутрішнє підприємництво розглядається, як правило, не як засіб антикризового менеджменту, у межах якого необхідно вирішити ту чи іншу конкретну проблему. Інтрапренерство є, перш за все, засобом активізації підприємницького потенціалу, і тому окреслює нові шляхи розвитку, а якими такі шляхи мають бути – це залежить від передумов впровадження інтрапренерства та його стратегічних цілей.

З урахуванням зазначеного, а також ґрунтуючись на вивченні зарубіжного та вітчизняного досвіду використання положень процесного підходу до розвитку інтрапренерства, сформулюємо авторське бачення основних етапів внутрішнього підприємництва і їх змісту на торговельних підприємствах (рис. 1).

1. **Оцінка передумов для впровадження інтрапренерства на торговельному підприємстві.** Таку оцінку пропонується здійснювати за результатами дослідження залежності підприємницького потенціалу на рівні торговельного підприємства ($P_{\text{ТП}}$) від сприятливості підприємницького клімату (ПК). Позиціонування підприємства у квадрантах відповідної матриці (табл. 2) дозволяє визначити дев'ять типів можливих ситуацій щодо наявності передумов впровадження інтрапренерства:

1) «низький $P_{\text{ТП}}$ – несприятливий ПК» – ситуація, за умов якої ані персонал торговельного підприємства, ані його керівництво не визнають необхідності будь-яких дій із активізації креативних здібностей, ініціації підприємницьких ідей, а також створення відповідного середовища, де такі ідеї знайшли б підтримку.

За таких умов на підприємстві відсутнє підґрунтя для реалізації концепції інтрапренерства, і навіть опортуністична модель не може бути дієвою через жорсткість оргструктури, нетолерантність до ризику, відсутність працівників, здатних інноваційно мислити;

2) «низький $P_{\text{ТП}}$ – нейтральний ПК» – ситуація, за умов якої персонал торговельного підприємства не проявляє активності в генеруванні ідей, а керівництво, хоча і визнає інноваційність потужною конкурентною перевагою та готове до прийняття додаткового ризику

Таблиця 1

Систематизація підходів до визначення етапів процесу інтрапренерства

Етап становлення/розвитку інтрапренерства	Автор(-и)						
	Р. Волкотт, М. Лінніт	М. Доллінгер	Дж. Хемпел	Н. Агошкова	М. Власова	Є. Макаров	В. Чистякова
1. Виявлення проблем (можливостей), які можуть бути вирішені (реалізовані) за допомогою інтрапренерства		+	+	+		+	
2. Визначення стратегічного бачення інтрапренерства (стратегічної цілі)	+					+	
3. Визначення передумов для розвитку інтрапренерства					+	+	+
4. Формування команди (коаліції) перетворень	+	+	+				+
5. Формулювання завдань	+		+			+	+
6. Вибір моделі інтрапренерства	+						
7. Розробка бізнес-плану (програми) інтрапренерства	+	+	+	+		+	
8. Мобілізація ресурсів (формування економічних засад відношень базового підприємства та інтрапренерів)	+	+		+	+		
9. Формування організаційних засад інтрапренерства (організаційно-правове оформлення)	+	+	+	+	+		
10. Реалізація інтрапренерських ініціатив	+	+	+			+	
11. Оцінка результативності інтрапренерства	+	+				+	
12. Розвиток інтрапренерських структур	+						

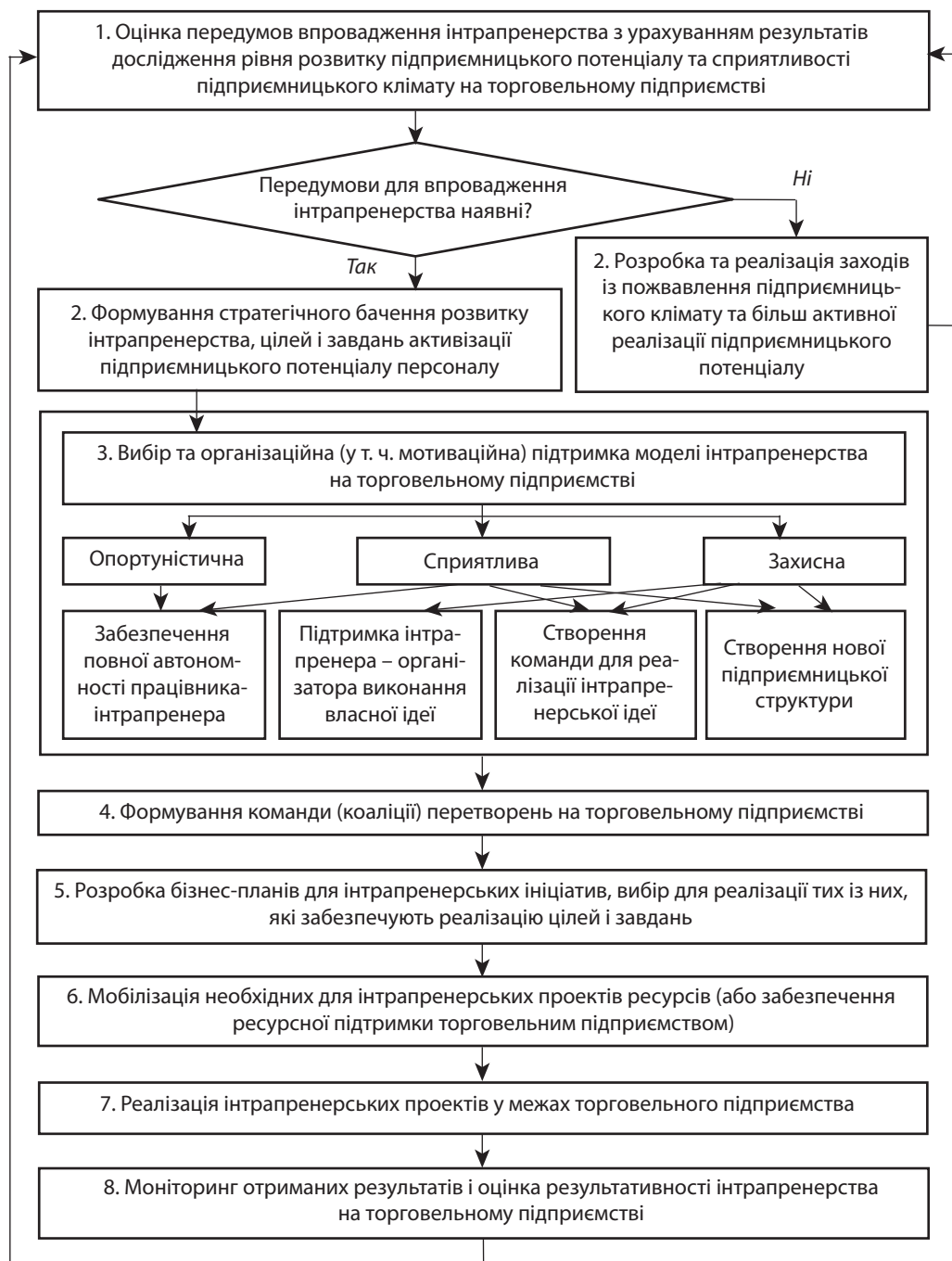

Рис. 1. Процесна модель впровадження інтрапренерства на торговельному підприємстві

з метою розвитку бізнесу, проте не вважає необхідним впроваджувати спеціальні заходи для стимулювання працівників до підприємництва. Зважаючи на визначені вищі передумови інтрапренерства, реалізація ініціатив внутрішнього підприємництва в такій ситуації не може вважатися доцільною;

3) «низький P_{III} – сприятливий ПК» – ситуація, за умов якої підприємство через недостатню економічну активність, низький розвиток ринкової інтуїції втрачає частку лояльних клієнтів і не залучає нових, хоча умови для активізації підприємницьких зусиль є в цілому сприятливими. Оскільки для поширення ідей інтрапренерства найбільш важливим є створення атмосфери підприємницького духу та лояльне до інтрапренерів середовище, то в цій ситуації впровадження концепції

внутрішнього підприємництва (за умов стимулювання персоналу до такої діяльності) може бути результативним і розширити горизонти розвитку. Відповідно, рекомендованими базовими моделями інтрапренерства можуть бути або опортуністична (за виявлення латентних інтрапренерів), або захисна;

4) «середній P_{III} – несприятливий ПК» – ситуація, за умов якої торговельне підприємство відчуває ринкові тенденції, але у прийнятті рішень керівництво орієнтується на відомі методи і підходи, тому відсутня підтримка творчих ініціатив персоналу, особливо тих, що пов'язані з підвищеними ризиками. Без формування сприятливого для інтрапренерства середовища впровадження будь-якої з базових моделей такої діяльності не буде результативним;

Оцінка передумов для впровадження інтрапренерства на торговельному підприємстві

РПП \ ПК	Несприятливий	Нейтральний	Сприятливий
Низький	1. Відсутні передумови для впровадження інтрапренерства. За умов зацікавленості керівництва у його ідеях доцільним є формування лояльного підприємницького середовища	2. Недостатні передумови для впровадження інтрапренерства. Без посилення організаційного підприємницького духу неможливо активізувати латентних інтрапренерів	3. У цілому підприємницький дух підтримується керівництвом, але необхідне більш активне стимулювання такої діяльності
Середній	4. Недостатні передумови для впровадження інтрапренерства. Без формування сприятливого середовища впровадження будь-якої з базових моделей інтрапренерства не буде результативним	5. Передумови для розробки інтрапренерських програм наявні, але для реалізації сприятливої або захисної моделей доцільно активна організаційна/ресурсна їх підтримка	6. Для впровадження інтрапренерства створено необхідні передумови, які більшою мірою відповідають моделі внутрішнього підприємництва захисного типу
Високий	7. Недостатні передумови для впровадження інтрапренерства. Реалізація інтрапренерських ініціатив можлива лише за опортуністичною моделлю	8. Передумови для розробки інтрапренерських програм наявні, але їх реалізація потребує посилення на організаційному рівні	9. Передумови впровадження інтрапренерства наявні, залежно від моделі такої діяльності можуть розроблятися інтрапренерські програми/проекти

5) «високий R_{III} – несприятливий ПК» – ситуація, за умов якої торговельне підприємство є в цілому економічно активним, займає потужні ринкові позиції і забезпечує достатній рівень доходності на інвестиції. Разом з тим, керівництвом не стимулюється розвиток нових напрямів діяльності та відсутня організаційна і фінансова підтримка ініціатив персоналу. Останнє зумовлює можливість реалізації тільки опортуністичної моделі інтрапренерства, для застосування сприятливої або захисної моделей обов'язковою передумовою є створення лояльного підприємницького середовища;

6) «середній R_{III} – нейтральний ПК» – ситуація, за умов якої керівництво торговельного підприємства в цілому відчуває ринкові тенденції й готове до прийняття додаткового ризику з метою розвитку бізнесу, але у прийнятті рішень орієнтується на традиційні методи і підходи, тому підтримка підприємницьких ініціатив персоналу є недостатньою. Без формування сприятливого для інтрапренерства середовища впровадження будь-якої з базових моделей такої діяльності не буде результативним;

7) «середній R_{III} – сприятливий ПК» – ситуація, за умов якої торговельне підприємство має достатньо гнучку організаційну структуру, заохочує прийняття ризикових рішень, докладает зусилля для активізації творчих здібностей персоналу, але їх реалізація ще не забезпечує отримання бажаних результатів, у першу чергу, через недостатню ресурсну підтримку. У цілому для впровадження інтрапренерства створено необхідні передумови, які більшою мірою відповідають моделі внутрішнього підприємництва захисного типу;

8) «високий R_{III} – нейтральний ПК» – торговельне підприємство займає достатньо сильні конкурентні позиції у своєму ринковому сегменті, інвестує кошти в розширення традиційних видів діяльності, створюючи робочі місця. Разом з тим, вихід на нові горизонти розвитку не знаходить достатньої організаційної підтрим-

ки через слабкість підприємницької культури. Впровадження інтрапренерства може базуватися на опортуністичній або сприятливій моделях;

9) «високий R_{III} – сприятливий ПК» – найбільш бажана для впровадження інтрапренерства ситуація, за якої на торговельному підприємстві сформовано не тільки необхідний кадровий потенціал, але і присутнє розуміння необхідності розвитку за рахунок активізації внутрішніх резервів, використовуються важелі мотивації персоналу на ініціативну діяльність, прийняття на себе ризику і відповідальності з відповідним визнанням результатів. За таких умов і сприятлива, і захисна моделі інтрапренерства можуть бути дієвими.

2. Формування стратегічного бачення розвитку інтрапренерства, цілей і завдань активізації підприємницького потенціалу персоналу. Залежно від типу ситуації за результатами оцінки передумов впровадження інтрапренерства торговельні підприємства можуть або підвищувати рівень підприємницької культури та формувати підґрунтя для ресурсної/організаційної підтримки інтрапренерів (ситуації № 1, 2, 4, 7), або переходити на наступний рівень реалізації концепції інтрапренерства (ситуації № 3, 5, 6, 8, 9).

Для підприємств, де рівень реалізації підприємницького потенціалу та сприятливість підприємницького клімату створюють передумови для впровадження інтрапренерства, завданням керівництва стає визначення стратегічного бачення змісту внутрішнього підприємництва та формулювання його завдань. Р. Волкотт, М. Ліппіт зазначають, що формулювання стратегічного бачення інтрапренерства має відповідати тим можливостям, які здатне забезпечити таке підприємництво: якщо бачення буде надто вузьким, то результати реалізації концепції інтрапренерства лише незначно можуть покращити ситуацію на підприємстві, якщо ж надто широким – працівники не будуть розуміти, з чого починати [9].

3. Вибір і організаційна підтримка моделі інтрапренерства. Після визначення цільових пріоритетів керівництво торговельного підприємства має вирішити, який тип взаємодії між ним та інтрапренерами більшою мірою відповідатиме стратегічному баченню і сформованим передумовам інтрапренерської діяльності: опортуністичний, сприятливий або захисний.

Кожна з моделей має свою специфіку і потребує формування відповідних організаційно-економічних засад (організаційної підтримки). До таких засад, на наш погляд, належать обґрунтування основних форм впровадження внутрішнього підприємництва, необхідних змін в існуючій організаційній структурі на торговельному підприємстві та побудова відповідної системи мотивації інтрапренерської діяльності.

4. Формування команди (коаліції) перетворень. Інтрапренерство передбачає побудову нової моделі торговельного підприємства, для переходу на яку має бути сформована команда однодумців-ініціаторів, здатних не тільки до творчого пошуку, але і таких, що користуються повагою як серед колег, так і у керівництва, готових прийняти на себе ризик і відповідальність. Під час формування такої команди важливого значення набуває процес розвитку ключових компетенцій і здібностей інтрапренерів, виявлення мотивів їх поведінки і запровадження відповідних прозорих і зрозумілих методів стимулювання такої діяльності.

5. Розробка бізнес-планів для інтрапренерських ініціатив, вибір для реалізації тих із них, які забезпечують реалізацію цілей і завдань. На відміну від бізнес-планування у межах традиційної підприємницької діяльності, бізнес-план реалізації інтрапренерських ідей має певні особливості [10]:

- ✦ не містить розділу, що визначає відносини власності, оскільки інтрапренерам не делегуються додаткові права власності (за винятком об'єднання з іншими підприємствами);
- ✦ не розглядає можливість фінансування інтрапренерської ідеї за рахунок зовнішнього фінансування, але містить розділ, що стосується критеріїв отримання фінансових ресурсів за рахунок внутрішніх джерел;
- ✦ містить розділ, що описує характер відносин і комунікацій (стратегічних, оперативних, фінансових, маркетингових) між базовим підприємством і інтрапренерами.

6. Мобілізація ресурсів (або забезпечення ресурсної підтримки). Як і будь-яка підприємницька діяльність, інтрапренерство вимагає ресурсної підтримки (кадрової, матеріальної, нематеріальної, фінансової). Але, на відміну від традиційного підприємництва, успішність інтрапренерських ідей значно більше залежить від таких характеристик ресурсів, як їх унікальність, цінність, рідкість, складність відтворення. Сполучення таких ресурсів та їх використання для реалізації інтрапренерських проектів, з одного боку, активізує інноваційну діяльність торговельного підприємства, а з іншого, – формує його відмітні конкурентні переваги. Причому і унікальність, і цінність ресурсів можуть бути пов'язані не стільки з їх змістом і традиційними форма-

ми використання, скільки з їх залученням у зовсім нові, не характерні для торговельного підприємства, види діяльності.

Як зазначає М. Долінгер, одним із способів мобілізації ресурсів для інтрапренерства на ранній стадії може бути тимчасове запозичення тієї їх частки, що передбачалася для інших підрозділів. Як тільки інтрапренерський проект починає реалізовуватися, то інтрапренер має вести активну діяльність із залучення ресурсів на внутрішньо корпоративному рівні на конкурентній основі із іншими підрозділами, а також мати офіційний бюджет для власних ініціатив [10].

7. Реалізація інтрапренерських проектів. На цьому етапі важливо мати чітку стратегію входу на ринок, представляючи результат інтрапренерських ініціатив, і варіанти виходу, якщо ідея не супроводжуватиметься комерційним успіхом. Якщо торговельне підприємство, яке підтримує інтрапренерський проект, виступає як першопрохідник, то керівництву необхідно застосовувати ізоляційні механізми захисту, щоб утримати сформовані в результаті інтрапренерської діяльності переваги якомога довше.

8. Моніторинг отриманих результатів і оцінка результативності інтрапренерства. У міру реалізації інтрапренерських ініціатив необхідно відстежувати ситуацію на галузевому, регіональному, локальному рівнях і своєчасно приймати відповідні тактичні та оперативні рішення. Це необхідно, щоб сформувати готовність інтрапренерів до зовнішніх впливів і мати можливість залучати ініціативних працівників і технології ззовні.

Для того, щоб реалізація інтрапренерського проекту забезпечила отримання бажаних результатів, крім моніторингу, доцільно налагодити процес оцінки результативності інтрапренерства. У зв'язку з тим, що в управлінні під результативністю розуміють ступінь досягнення цілей, то моделювання процесу такої оцінки має ґрунтуватися на загальній логіці побудови дерева цілей, вибору індикаторів їх вимірювання із конкретизацією очікуваних результатів від їх досягнення.

ВИСНОВКИ

Отже, впровадження концепції інтрапренерства у практику діяльності торговельних підприємств має очевидні переваги для цілей їх розвитку, але потребує потужної ресурсної, організаційної, у т. ч. мотиваційної, підтримки. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Агошкова Н. Е.** Интрапренерство как одно из направлений развития предпринимательства на предприятиях АПК / Н. Е. Агошкова // Экономика и социум. – 2012. – № 3. – С. 21–29.
2. **Власова М. Ф.** Механизм реализации внутрифирменного предпринимательства (интрапренерства) на предприятиях строительной отрасли / М. Ф. Власова // Вестник Уральского государственного технического университета. Серия «Экономика и управление». – 2008. – № 6. – С. 28–39.
3. **Макаров Е. В.** Алгоритм становления и развития интрапренерства на предприятии / Е. В. Макаров // Финансовый вестник НовГУ им. Ярослава Мудрого. – 2008. – № 6. – С. 107–109.

4. Чистякова О. В. Методологические основы внедрения интрапренерства в организации / О. В. Чистякова // Проблемы теории и практики управления. – 2011. – № 3. – С. 25–28.

5. Чистякова О. В. Предпосылки возникновения и современные тенденции развития интрапренерства / О. В. Чистякова // Вестник Брянского государственного университета. – 2011. – № 2. – С. 26–30.

6. Чистякова О. В. Формирование внутрикорпоративной инновационной инфраструктуры путем внедрения системы интрапренерства / О. В. Чистякова // Вестник Иркутского государственного технического университета. – 2013. – № 7. – С. 218–224.

7. Краснокутська Н. С. Управління потенціалом торговельного підприємства : дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.04 / / Н. С. Краснокутська ; Київський нац. торг.-екон. університет. – Київ, 2011. – 545 с.

8. Wolcott, R. Grow from Within: Mastering Corporate Entrepreneurship and Innovation / R. Wolcott, M. J. Lippitz. – New York: McGraw-Hill, 2009. – 240 p.

9. Wolcott, R. The Four Models of Corporate Entrepreneurship / R. Wolcott, M. J. Lippitz // MIT Sloan Management Review. – 2007. – Vol. 49. – № 1. – P. 74–82.

10. Dollinger, M. J. Entrepreneurship : strategies and resources / M. J. Dollinger. – Illinois : Lombard, 2008. – 600 p.

11. Hempel, J. Big Blue Brainstorm / J. Hempel // Business week [Electronic resource]. – Way of access : <http://www.businessweek.com/stories/2006-08-06/big-blue-brainstorm>

REFERENCES

Agoshkova, N. E. "Intraprenertvo kak odno iz napravleniy razvitiia predprinimatelstva na predpriiatiakh APK" [Intrapreneurship as one of the directions of development of entrepreneurship in agricultural enterprises]. *Ekonomika i sotsium*, no. 3 (2012): 21-29.

Chistiakova, O. V. "Metodologicheskie osnovy vnedreniia intraprenertstva v organizatsii" [Methodological basis of the intro-

duction of intrapreneurship within the organization]. *Problemy teorii i praktiki upravleniia*, no. 3 (2011): 25-28.

Chistiakova, O. V. "Predposylki vozniknoveniia i sovremennye tendentsii razvitiia intraprenertstva" [Background of modern trends of development of intrapreneurship]. *Vestnik Brianskogo gosudarstvennogo universiteta*, no. 2 (2011): 26-30.

Chistiakova, O. V. "Formirovanie vnutrikorporativnoy innovatsionnoy infrastruktury putem vnedreniia sistemy intraprenertstva" [Formation of intra-innovation infrastructure through the introduction of intrapreneurship]. *Vestnik Irkutskogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta*, no. 7 (2013): 218-224.

Dollinger, M. J. *Entrepreneurship : strategies and resources*. Illinois: Lombard, 2008.

Hempel, J. "Big Blue Brainstorm" Business week. <http://www.businessweek.com/stories/2006-08-06/big-blue-brainstorm>

Krasnokutskaya, N. S. "Upravlinnia potentsialom torhovelnoho pidpriemstva" [Managing potential commercial enterprise]. *Dys. ... d-ra ekon. nauk: 08.00.04*, 2011.

Makarov, E. V. "Algoritm stanovleniia i razvitiia intraprenertstva na predpriatii" [The algorithm of formation and development of intrapreneurship in the enterprise]. *Finansovyy vestnik NovGU im. Yaroslava Mudrogo*, no. 6 (2008): 107-109.

Vlasova, M. F. "Mekhanizm realizatsii vnutrifirmennogo predprinimatelstva (intraprenertstva) na predpriiatiakh stroitelnoy otrasli" [The mechanism of implementation of intra-enterprise (intrapreneurship) at the enterprises of the construction industry]. *Vestnik Uralskogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta. Seriya «Ekonomika i upravlenie»*, no. 6 (2008): 28-39.

Wolcott, R., and Lippitz, M. J. *Grow from Within: Mastering Corporate Entrepreneurship and Innovation*. New York: McGraw-Hill, 2009.

Wolcott, R., and Lippitz, M. J. "The Four Models of Corporate Entrepreneurship". *MIT Sloan Management Review*, vol. 49, no. 1 (2007): 74-82.

ОБҐРУНТУВАННЯ ТИПІВ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ДЛЯ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХ ПЕРЕДАЧІ МІЖ ПІДПРИЄМСТВАМИ ІНТЕГРОВАНОГО ВУГЛЕВИДОБУВНОГО ОБ'ЄДНАННЯ

© 2015 ПАШКЕВИЧ М. С., МАКУРІН А. А.

УДК 338.6

Пашкевич М. С., Макурін А. А. Обґрунтування типів основних засобів для обліково-аналітичного забезпечення їх передачі між підприємствами інтегрованого вуглевидобувного об'єднання

Представлено обґрунтування типів основних засобів для обліково-аналітичного забезпечення їх передачі між підприємствами інтегрованого вуглевидобувного об'єднання. Недосконалість документального забезпечення цих операцій призводить до виникнення непрозорості обліку, що викривляє бухгалтерську звітність на підприємствах. Проаналізовано процес передачі основних засобів, який дозволив сформулювати їх класифікацію для підприємств, які передають та приймають основні засоби. У процесі передачі основних засобів між підприємствами вуглевидобувного об'єднання запропоновано розрізняти балансові, переміщені та переприйняті; основні засоби з високим, середнім та низьким рівнем зносу; основні засоби, у вартість яких включено або не включено транспортні витрати. Документальне забезпечення передачі основних засобів від одного підприємства іншому, у межах інтегрованого вуглевидобувного об'єднання, у подальшому потребує розробки аналітичних регістрів, які будуть складатися в розрізі запропонованої класифікації основних засобів. Це забезпечить більш об'єктивне відображення витрат на основні засоби та більш високу інформативність фінансової звітності окремого підприємства та інтегрованого вугільного об'єднання в цілому для користувачів.

Ключові слова: облік, основні засоби, вуглевидобувні підприємства (шахти), інтегровані вуглевидобувні об'єднання.

Рис.: 1. Бібл.: 13.

Пашкевич Марина Сергіївна – доктор економічних наук, доцент, завідувачка кафедри обліку і аудиту, Національний гірничий університет (пр. К. Маркса, 19, Дніпропетровськ, 49027, Україна)

E-mail: pashkevichms@rambler.ru

Макурін Андрій Андрійович – асистент, кафедра обліку і аудиту, Національний гірничий університет (пр. К. Маркса, 19, Дніпропетровськ, 49027, Україна)

E-mail: zyxcel@mail.ru

УДК 338.6

Пашкевич М. С., Макурін А. А. Обоснование типов основных средств для учетно-аналитического обеспечения их передачи между предприятиями интегрированного угледобывающего объединения

Представлено обоснование типов основных средств для учетно-аналитического обеспечения их передачи между предприятиями интегрированного угледобывающего объединения. Несовершенство документального обеспечения этих операций приводит к возникновению непрозрачности учета, искажающим бухгалтерскую отчетность на предприятиях. Проанализирован процесс передачи основных средств, который позволил сформировать их классификацию для предприятий, которые передают и принимают основные средства. В процессе передачи основных средств между предприятиями угледобывающего объединения предложено различать балансовые, перемещенные и перепринятые; основные средства с высоким, средним и низким уровнем износа; основные средства, в стоимость которых включены или не включены транспортные расходы. Документальное обеспечение передачи основных средств от одного предприятия другому, в пределах интегрированного угледобывающего объединения, в дальнейшем требует разработки аналитических регистров, которые будут составляться в разрезе предложенной классификации основных средств. Это обеспечит более объективное отражение затрат на основные средства и более высокую информативность финансовой отчетности отдельного предприятия и интегрированного угольного объединения в целом для пользователей.

Ключевые слова: учёт, основные средства, угледобывающие предприятия (шахты), интегрированные угледобывающие объединения.

Рис.: 1. Библ.: 13.

Пашкевич Марина Сергеевна – доктор экономических наук, доцент, заведующая кафедрой учета и аудита, Национальный горный университет (пр. К. Маркса, 19, Днепропетровск, 49027, Украина)

E-mail: pashkevichms@rambler.ru

Макурін Андрій Андреевич – ассистент, кафедра учета и аудита, Национальный горный университет (пр. К. Маркса, 19, Днепропетровск, 49027, Украина)

E-mail: zyxcel@mail.ru

UDC 338.6

Pashkevych M. S., Makurin A. A. Substantiation of Types of Basic Assets for the Accounting and Analytical Support of Their Transfer between Enterprises within an Integrated Coal Production Association

A substantiation of types of basic assets for the accounting and analytical support of their transfer between enterprises within an integrated coal production association has been presented. Imperfection of the documentary support for these operations leads to opacity of accounting, with distortion of book-keeping accounting at enterprises. The process of transferring basic assets, which had provided formation of their classification for enterprises that deliver and receive basic assets, has been analyzed. In the process of transfer of basic assets between enterprises, which belong to a coal production association, has been suggested to distinguish between the balance, transferred and re-received basic assets; basic assets with high, medium and low wear and tear; basic assets, the cost of which does include or does not include transportation costs. The documentary support of the transfer of basic assets from one enterprise to another, within an integrated coal production association, in future requires development of analytic registers, which will be composed in the context of the proposed classification of basic assets. This will secure their users with a more objective reflection of the costs for basic assets and a higher information value of the financial reporting of enterprise as well as the integrated coal production association in general.

Key words: accounting, basic assets, coal production enterprises (mines), integrated coal production associations.

Pic.: 1. Bibl.: 13.

Pashkevych Maryna S. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Head of the Department of Accounting and Auditing, National Mining University (pr. K. Marksa, 19, Dnipropetrovsk, 49027, Ukraine)

E-mail: pashkevichms@rambler.ru

Makurin Andrii A. – Assistant, Department of Accounting and Audit, National Mining University (pr. K. Marksa, 19, Dnipropetrovsk, 49027, Ukraine)

E-mail: zyxcel@mail.ru

Вуглевидобувна галузь в Україні представлена інтегрованими вуглевидобувними об'єднаннями. Об'єднання складаються з окремих підприємств – шахт, кожна з яких являє собою самостійну виробничу одиницю (підприємство), але без права юридичної особи [2]. У процесі видобутку корисних копалин між окремими підприємствами інтегрованого вуглевидобувного об'єднання відбуваються операції передачі основних засобів від одного підприємства (шахти) до іншого, що пов'язано з виробничою доцільністю збільшення або зменшення кількості одиниць необоротних активів у використанні того чи іншого підприємства об'єднання.

З точки зору набуття або втрати майнових прав на передані основні засоби від одного підприємства до іншого процес передачі для об'єднання в цілому не має значення, оскільки в консолідованих необоротних активах об'єднання нічого не змінюється ani в кількісному, ani в якісному аспектах. Також у консолідованій звітності об'єднання не буде відображена інформація, з якого підприємства і на яке були передані певні необоротні активи [3].

Однак для кожного окремого підприємства об'єднання процес передачі основних засобів має дуже велике значення, оскільки зменшення або збільшення основних засобів, що використовуються в процесі виробництва, прямо впливає на витрати, пов'язані з амортизацією та поточним ремонтом основних засобів, що, у свою чергу, позначається на загальній ефективності діяльності цього підприємства [6]. Якщо ефективність функціонування вуглевидобувного об'єднання може змінитися несуттєво, то ефективність діяльності окремих підприємств, які брали участь у процесі передачі основних засобів, може коливатися достатньо різко, що впливатиме на прийняття рішень про внутрішній розподіл ресурсів у межах об'єднання.

Разом з цим, ефективність діяльності окремих підприємств у межах вуглевидобувного об'єднання оцінити достатньо об'єктивно не представляється можливим через те, що відсутній облік операцій з передачі основних засобів між підприємствами, який був би організований таким чином, щоб на основі отриманих у результаті обліку даних можна було б оцінювати ефективність використання основних засобів підприємства, які були у використанні підприємства тривалий час і які були щойно передані підприємству.

Таким чином, проблема відсутності обліково-аналітичного забезпечення операцій з передачі основних засобів між підприємствами вуглевидобувного об'єднання є актуальною з точки зору підвищення ефективності управління його основними засобами.

Ефективному функціонуванню вітчизняної вугільної галузі присвячено праці відомих науковців і практиків, таких як: О. І. Амоша, Б. О. Білецький, Є. Н. Братков, О. Г. Вагонова, О. С. Галушко, В. І. Саллі та інших. Вагомий внесок у дослідження методології обліку та аудиту витрат, пов'язаних з основними засобами, зробили такі відомі вітчизняні вчені, як П. Й. Атамас і М. Т. Білуха.

Зокрема, вчений А. В. Шайкан визначив галузеві особливості побудови обліку витрат, пов'язаних з основними засобами на вуглевидобувних об'єднаннях Кривбасу та розробив методику калькулювання витрат за

центрами відповідальності. У свою чергу, О. І. Шатохіна досліджувала проблеми бухгалтерського обліку і аудиту витрат виробничої діяльності підприємств вугледобувної промисловості [12]. Розробкою класифікації витрат вугледобувних підприємств, а також методики фінансового обліку витрат за напрямками цільового використання займався К. В. Ярош [4]. Класифікацію витрат вугледобувних підприємств на спорудження та ремонт кріплень виробок залежно від фактора непередбачуваності розроблено О. О. Шашенко [13].

Незважаючи на достатню кількість робіт, присвячених діяльності вуглевидобувних підприємств, залишилося поза увагою формування належної інформації про основні засоби, які передаються від одного підприємства до іншого в межах єдиного вуглевидобувного об'єднання [7].

Таким чином, з метою підвищення об'єктивності будь-яких управлінських рішень на рівні вуглевидобувного об'єднання, які ґрунтуються на оцінці ефективності діяльності окремих підприємств, необхідно вдосконалити обліково-аналітичне забезпечення операцій, пов'язаних з передачею основних засобів від одного підприємства до іншого, що дозволить розвинути звітне інформаційне забезпечення управління основними засобами кожного окремого підприємства та об'єднання в цілому.

Метою дослідження, результати якого викладено у даній статті, є обґрунтування класифікації основних засобів, виходячи з деяких аспектів операцій передачі основних засобів між окремими підприємствами єдиного вуглевидобувного об'єднання, що в подальшому забезпечить більш об'єктивне відображення витрат на основні засоби та більш високу інформативність фінансової звітності окремого підприємства та інтегрованого вугільного об'єднання в цілому для користувачів.

У вуглевидобувній промисловості України функціонують вертикально та горизонтально інтегровані вуглевидобувні об'єднання. Наприклад, ПАО ДТЕК «Павлоградвугілля», ДП «Шахтоуправління «Сніжноантрацит» тощо [8]. В Україні відсутнє нормативне регулювання організації системи бухгалтерського обліку для інтегрованих вуглевидобувних об'єднань, внаслідок чого вони мають певну ступінь свободи у формуванні обліково-аналітичного забезпечення прийняття управлінських рішень [9].

Як було зазначено раніше, вуглевидобувні об'єднання складаються з окремих підприємств – наприклад, шахт. Усі підприємства об'єднання складають фінансову звітність, враховуючи принципи автономності та самостійності, а також розробляють внутрішні накази «Про облікову політику» [2]. Однак в управлінні інтегрованим вуглевидобувним об'єднанням складається консолідована фінансова звітність, яка в деяких випадках не представляє інформації, на основі якої можна об'єктивно та достовірно зробити висновки щодо фінансово-економічного стану і, особливо, витрат, пов'язаних з основними засобами, кожного окремого підприємства в об'єднанні. Це гальмує прийняття ефективних управлінських рішень щодо оптимізації витрат, розподілу ресурсів між підприємствами тощо [11].

У центральному органі управління інтегрованого вуглеводобувного об'єднання накопичується консолідована інформація, за допомогою якої важко порівняти й оцінити на основі, наприклад, обсягів витрат, діяльність різних самостійних виробничих одиниць (підприємств), що складають частину об'єднання. На підприємствах об'єднання ведеться тільки первинний облік витрат і відсутній синтетичний та аналітичний [5].

Водночас, ефективність роботи кожного підприємства об'єднання залежить від прийнятих управлінських рішень, які повинні бути унікальними і розробленими саме для цього підприємства, залежно від його фінансово-економічного стану.

Крім цього, не врегульовані питання щодо обліку основних засобів в операціях їх передачі між окремими підприємствами в об'єднанні [1] призводять до викривленої інформації щодо витрат, пов'язаних з цими основними засобами на кожному підприємстві окремо.

Виникає парадоксальна ситуація. Права юридичної особи, а значить і майнові права на усі активи, включаючи основні засоби, має об'єднання. Окремі підприємства в цьому об'єднанні не мають майнових прав на основні засоби, але первинний облік і калькулювання витрат, пов'язаних з амортизацією та ремонтом цих основних засобів, проводять самостійно і являють собою об'єкт оцінки з точки зору ефективності діяльності. Відсутність же деталізованого бухгалтерського обліку основних засобів та витрат, пов'язаних з ними, у процесі передачі між підприємствами об'єднання призводить до інформаційних викривлень та необґрунтованих економічних оцінок. Наприклад, самостійна виробнича одиниця (підприємство), яка отримала основні засоби від іншої виробничої одиниці, може використовувати їх у процесі виробництва, але у своєму обліку цю інформацію не відображати. Тоді виникає питання про те, яку економічну ефективність має підприємство-донор та підприємство-реципієнт у зв'язку з фактичною зміною основних засобів у кількісному та вартісному виразі? Очевидно, що ефективність діяльності та стан основних засобів на цих двох підприємствах, визначені за балансом та фактично, будуть відрізнятися. Наступні питання: у балансі якого підприємства відображати знос та амортизацію переданих основних засобів; у чий звіт про фінансові результати включати витрати на ремонт тощо?

Крім цього, при передачі основних засобів виникають транспортні витрати, які також необхідно відобразити в бухгалтерському обліці, але не зрозуміло, яке саме підприємство (підприємство-отримувач чи підприємство, яке передає основні засоби) повинне їх відобразити в своєму обліку. Також не зрозуміло, які повинні бути при цьому аналітичні регістри.

До того ж, при передачі основних засобів від одного підприємства до іншого необхідно враховувати стан основних засобів (знос і накопичену амортизацію). Наприклад, якщо основні засоби, які використовуються на підприємстві-отримувачі, мають низький рівень зносу, тобто відносно нові або нещодавно модернізовані, і це підприємство отримує від підприємства-донора основні засоби високого рівня зносу, то середній рівень зно-

су основних засобів на підприємстві-отримувачі підвищиться. У свою чергу, цей усереднений показник вплине на розрахунок ефективності використання основних засобів підприємства-отримувача.

Недосконалість системи обліку операцій між окремими підприємствами інтегрованого вуглеводобувного об'єднання можна пояснити відсутністю їх документального забезпечення, що призводить до низького рівня репрезентативності та релевантності облікової інформації для суб'єктів запиту [7]. Тому прийняття рішень щодо передачі основних засобів і управління витратами, пов'язаними з такими операціями, неможливе внаслідок відсутності достовірної інформації про них по кожному підприємству об'єднання [10].

Аналіз процесу передачі основних засобів від одного підприємства до іншого в межах єдиного вуглеводобувного об'єднання дозволив обґрунтувати таку класифікацію основних засобів для цілей фінансового та управлінського обліку (рис. 1).

Залежно від того, чи має підприємство право користуватися основними засобами і коли воно було набуто, а також залежно від того, чи веде підприємство бухгалтерський облік основних засобів, у т. ч. переданих йому від іншого підприємства, пропонуємо розрізняти балансові, переміщені та переприйняті основні засоби.

Пропонуємо визначати балансові основні засоби як основні засоби з давнім набутих правом користування. Давність набуття права користування основними засобами для підприємств, які функціонують більше 5 років, проявляється у вигляді приналежності основних засобів підприємству від початку його функціонування або введення основних засобів в експлуатацію більш, ніж 5 років тому. На наш погляд, 5 років – це той термін часу, за який керівництво підприємства своїми управлінськими рішеннями може суттєво вплинути на стан основних засобів у бік їх погіршення або покращення, на підставі чого оцінка ефективності використання основних засобів та діяльності підприємства в цілому може вважатися об'єктивною. На балансові основні засоби підприємство нараховує амортизацію за обраним методом і має змогу фактично управляти ними. Підприємство самостійно розраховує коефіцієнт зносу, коефіцієнт придатності, коефіцієнт оновлення основних засобів тощо. Розрахунок показників ефективності використання основних засобів, таких як фондівіддача, фондомісткість тощо, спирається на достовірні дані бухгалтерського обліку. При цьому, оцінка ефективності за фактичними даними щодо стану основних засобів не розбігається з відповідною оцінкою згідно даних фінансової звітності.

На нашу думку, якщо підприємства не мають прав використовувати основні засоби, але використовують їх, тобто основні засоби не відображаються у фінансовій звітності, але фактично беруть участь у виробничому процесі, це призводить до викривлення інформації щодо фактичних витрат, пов'язаних з основними засобами на кожному підприємстві окремо. Такі ситуації виникають під час передачі основних засобів між підприємствами єдиного об'єднання.

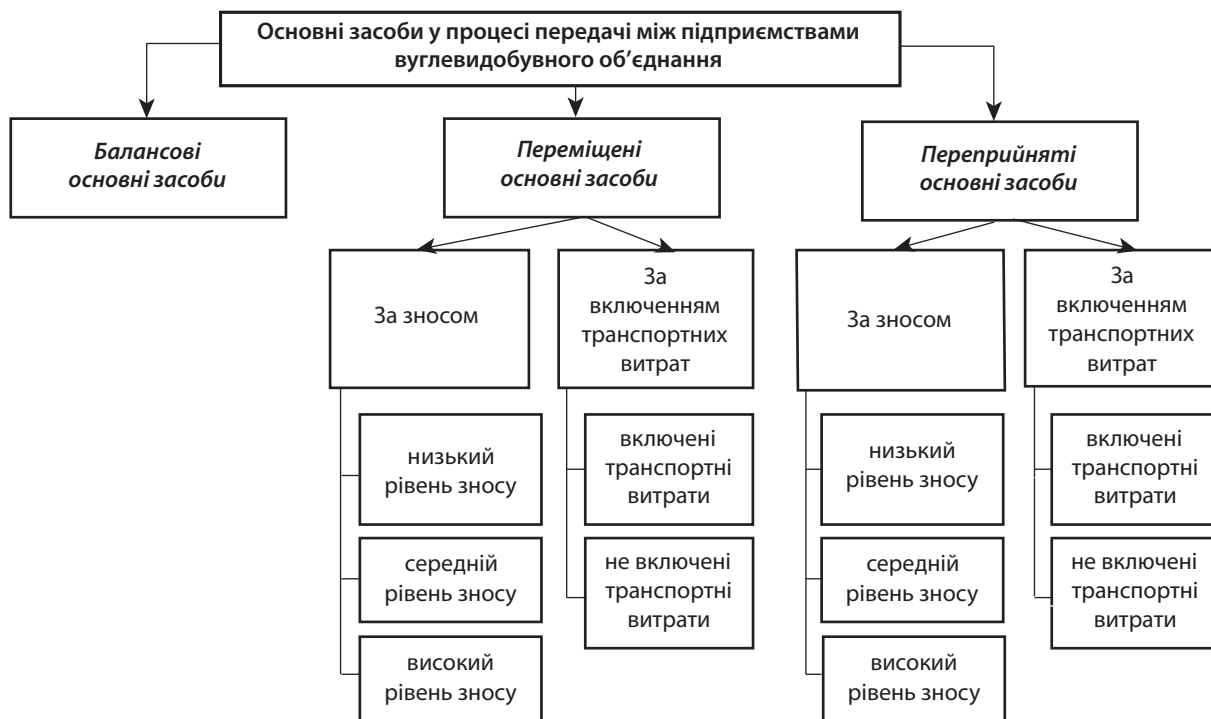

Рис. 1. Класифікація основних засобів для цілей обліково-аналітичного забезпечення процесу їх передачі між підприємствами в межах вуглевидобувного об'єднання

Передача основних засобів між підприємствами у межах одного інтегрованого вуглевидобувного об'єднання може передбачати те, що підприємство-реципієнт фактично використовує основні засоби, але не приймає їх на баланс для обліку, а також те, що підприємство-реципієнт фактично використовує основні засоби та приймає їх на баланс для обліку.

Таким чином, пропонуємо визначати переміщені основні засоби як такі, що знаходяться на балансі підприємства-донора, але фактично використовуються підприємством-реципієнтом без прийняття на баланс останнього.

При використанні переміщених основних засобів виникає великий ризик збільшення похибки в розрахунку амортизації, оскільки різні гірничо-геологічні умови та режим використання основних засобів вимагатиме різних методів нарахування амортизації.

Поряд з переміщеними пропонується визначати переприйняті основні засоби як такі, що фактично використовуються підприємством-реципієнтом та прийняті нам на баланс. Для того, щоб не сталося плутанини між балансовими та переприйнятими основними засобами, пропонуємо ввести часові обмеження на визнання основних засобів переприйнятими. Так, на наш погляд, основні засоби слід вважати переприйнятими протягом 5 років з моменту прийняття їх на баланс, оскільки їх стан більшою мірою залежатиме від управлінських рішень, прийнятих відносно цих основних засобів ще на підприємстві-донорі. Таким чином, балансові основні засоби поділятимуться на балансові (з давнім правом використання) та переприйняті (з нещодавно набутим правом використання).

При оцінці ефективності використання основних засобів та діяльності вуглевидобувного підприємства в цілому запропонована класифікація основних засобів дозволить об'єктивно визначати ефективність, досягнуту в результаті управлінського впливу керівництва підприємства-реципієнта, та ефективність, досягнуту в результаті управлінського впливу підприємства-донора.

Серед переміщених і переприйнятих основних засобів слід розрізняти основні засоби з високим, середнім та низьким рівнями зносу, що впливатиме на середній рівень зносу основних засобів на підприємстві-реципієнті, а також на розрахунок амортизаційних та ремонтних витрат, пов'язаних з основними засобами.

Після визначення переміщених або переприйнятих основних засобів необхідно визначитися з витратами на транспортування. Незрозуміло, яке саме підприємство повинно нести транспортні витрати (підприємство-отримувач чи підприємство, яке передає основні засоби).

До того ж, при транспортуванні основних засобів між підприємствами, які є у складі одного інтегрованого вуглевидобувного об'єднання, підприємство, яке передає основні засоби, повинно вирішити такі проблеми, які виникнуть під час передачі:

- ✦ *по-перше*, забезпечити оптимальний маршрут переміщення основних засобів з найменшими витратами (енергії або пального);
- ✦ *по-друге*, забезпечити інформацію щодо тарифів на перевезення, адже тарифна плата повинна ґрунтуватися на показниках відстані перевезення, ваги вантажу, обсягу вантажу, тощо;
- ✦ *по-третє*, визначити, яким саме способом здійснювати переміщення, від чого залежить термін передачі основних засобів;

- ✦ *по-четверте*, визначити витрати на вантажно-розвантажувальні роботи, які виникають при переміщенні основних засобів.

Крім того, при здійсненні бухгалтерського обліку операцій, пов'язаних з передачею основних засобів, необхідно:

- ✦ визначити рахунки накопичення суми транспортних витрат при передачі основних засобів;
- ✦ визначити, яка саме сума транспортних витрат припадає на початок або на кінець звітного періоду;
- ✦ як саме списати суми транспортних витрат і включити їх до вартості переданих (переміщених або переприйнятих) основних засобів.

Таким чином, залежно від включення транспортних витрат у вартість переданих основних засобів, пропонується розрізняти переміщені та переприйняті основні засоби з включеними у їх вартість транспортними витратами і переміщені та переприйняті основні засоби без включених у їх вартість транспортних витрат.

На наш погляд, недосконалість документального забезпечення цих операцій призводить до виникнення незрозумілості в обліку, що викривляє бухгалтерську звітність на підприємствах у межах одного інтегровано-го вуглевидобувного об'єднання.

У перспективі подальших досліджень після сформованої класифікації основних засобів для цілей обліку операцій передачі основних засобів між підприємствами єдиного вуглевидобувного об'єднання, для вдосконалення документального забезпечення необхідне розроблення відповідного аналітичного регістра, що дозволить узагальнити та накопичити інформацію щодо процесу передачі основних засобів у подальшому розрізі основних засобів: основні засоби з давнім правом користування (балансові), основні засоби у використанні (переміщені – без набуття права користування, але з фактичним користування), основні засоби з нещодавно набутих правом користування (переприйняті).

На підставі проведеного дослідження можна зробити такі **висновки**:

1. Підприємства вуглевидобувної галузі України функціонують у складі інтегрованих вуглевидобувних об'єднань, на яких складається консолідована фінансова звітність, яка не відображає реального фінансово-економічного стану кожного підприємства в об'єднанні.
2. Процес передачі основних засобів від одного підприємства до іншого в межах одного інтегрованого вуглевидобувного об'єднання документально не врегульовано, що призводить до низького рівня репрезентативності та релевантності облікової інформації для суб'єктів запиту.
3. Представлена у статті класифікація основних засобів дає змогу більш детально розуміти стан (знос основних засобів), переданих активів, які використовуються у виробництві на підприємствах в межах одного інтегрованого вуглевидобувного об'єднання.
4. У процесі передачі основних засобів між підприємствами вуглевидобувного об'єднання запропоновано розрізняти балансові, переміщені та переприйняті осно-

вні засоби; основні засоби з високим, середнім і низьким рівнем зносу; основні засоби, у вартість яких включено або не включено транспортні витрати. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Петрук О. М.** Особливості бухгалтерського обліку витрат підприємств вуглевидобувної промисловості в контексті євроінтеграції / Петрук О. М., Пашкевич М. С., Макурін А. А. // Економіка і Фінанси. – 2014. – № 11 (листопад). – С. 61–68.
2. **Макурін А. А.** Проблеминормативного регулювання бухгалтерського обліку у вуглевидобувній промисловості / А. А. Макурін // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2015. – Випуск 11. – С. 155–158.
3. Концептуальна основа фінансової звітності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://golovbukh.ua/regulations/8231/8233/460167/>
4. Концептуальна основа складання і подання фінансових звітів // Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ) 2004. – Ч. 1, 2 / Пер. з англ. / За ред. С. Ф. Голова. – К.: Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України, 2005. – 1232 с.
5. **Камлик М. І.** Бухгалтерський облік та звітність в Україні: зб. норм.-прав. актів / Уклад. М. І. Камлик. — К.: Атіка, Літера ЛТД, 2001. – 752 с.
6. Вугільна галузь – непевні часи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://golosukraine.com/publication/ekonomika/parent/32302-vugilna-galuz-ukrayini-smutni-chasi/#.VjdO9CspqKI>
7. Стан, основні проблеми і перспективи вугільної промисловості України : наук. доп. / О. І. Амоша, Л. Л. Стариченко, Д. Ю. Череватський ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2013. – 44 с.
8. Гірничий закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1127-14>
9. Горнодобывающая промышленность: кризис доверия. Обзор глобальных тенденций развития мировой горнодобывающей отрасли в 2013 году [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.pwc.kz/en/publications/new_publication_assets/mine_2013_rus.pdf
10. **Брадул О. М.** Облік і аналіз затрат гірничодобувних підприємств (на прикладі шахт ДАК «Укррудпром») 2003 года : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.04 / О. М. Брадул ; Київ. нац. екон. ун-т. – К., 2003. – 16 с.
11. Галузева угода [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/dccatalog/document?id=222288>
12. **Шатохіна О. І.** Бухгалтерський облік і аудит затрат виробничої діяльності підприємств вуглевидобувної промисловості : дис. канд. екон. наук : 08.06.04 / О. І. Шатохіна. – К., 2006. – 243 с.
13. **Шашенко О. О.** Управління процесом формування виробничих витрат на спорудження та ремонт підготовчих виробок вугільних шахт : дис. ... канд. екон. наук : 08.06.04 / О. О. Шашенко. – К., 2015. – 195 с.

REFERENCES

- Amosha, O. I., Starychenko, L. L., and Cherevatskyi, D. Yu. *Stan, osnovni problemy i perspektivy vuhilnoi promyslovosti Ukrainy* [State of the main problems and prospects of Ukraine's coal industry]. Donetsk, 2013.
- Bradul, O. M. "Oblik i analiz zatrat hirnychodobuvnykh pidpriemstv (na prykladi shakht DAK «Ukrudprom») 2003 hoda" [Accounting and mining cost analysis (for example, mines SJSC "Ukrudprom") 2003 year]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.06.04*, 2003.
- "Gornodobyvaiushchaia promyshlennost: krizis doveriia. Obzor globalnykh tendentsiy razvitiia mirovoy gornodobyvaiushchey otrasli v 2013 godu" [Mining industry: the crisis of confidence. Obzor globalnykh tendentsiy razvitiia mirovoy gornodobyvaiushchey otrasli v 2013 godu] [Mining industry: the crisis of confidence.

Overview of global trends in the global mining industry in 2013]. https://www.pwc.kz/en/publications/new_publication_assets/mine_2013_rus.pdf

"Hirnychi zakon Ukrainy" [Mining Law of Ukraine]. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1127-14>.

"Haluzeva uhoda" [Sectoral agreements]. <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=222288>

"Kontseptualna osnova skladannia i podannia finansovykh zvitiv" [Framework for the Preparation and Presentation of Financial Statements]. In *Mizhnarodni standarty finansovoi zvitnosti (MSFZ)*. Kyiv: Federatsiia profesiinykh bukhhalteriv i audytoriv Ukrainy, 2005.

"Kontseptualna osnova finansovoi zvitnosti" [Financial reporting framework]. <http://golovbukh.ua/regulations/8231/8233/460167/>

Kamlyk, M. I. *Bukhhalterskyi oblik ta zvitnist v Ukraini* [Accounting and Reporting in Ukraine]. Kyiv: Atika; Litera LTD, 2001.

Makurin, A. A. "Problemy normatyvnoho rehuliuвання bukhhalterskoho obliku u vuhlevydobuvnii promyslovosti" [Problems of regulatory accounting in the coal mining industry]. *Nauko-*

vyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia «Ekonomiczni nauky», no. 11 (2015): 155-158.

Petruk, O. M., Pashkevych, M. S., and Makurin, A. A. "Osoblyvosti bukhhalterskoho obliku vytrat pidpriemstv vuhlevydobuvnoi promyslovosti v konteksti ievrointehratsii" [Features accounting of expenses coal industry in the context of European integration]. *Ekonomika i Finansy*, no. 11 (2014): 61-68.

Shatokhina, O. I. "Bukhhalterskyi oblik i audyt zatrat vyrobnychoi diialnosti pidpriemstv vuhledobuvnoi promyslovosti" [Accounting and audit costs production activities of the coal mining industry]. *Dys. ... kand. ekon. nauk* : 08.06.04, 2006.

Shashenko, O. O. "Upravlinnia protsesom formuvannia vyrobnychykh vytrat na sporudzhennia ta remont pidhotovchykh vyrobok vuhilnykh shakht" [Managing the formation of production costs for the construction and maintenance of development workings of coal mines]. *Dys. ... kand. ekon. nauk* : 08.06.04, 2015.

"Vuhilna haluz – nepevni chasy" [Coal industry – uncertain times]. <http://golosukraine.com/publication/ekonomika/parent/32302-vugilna-galuz-ukrayini-smutni-chasi/#.VjdO9CspqKI>

УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМ БОРГОМ: СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ТА ОБҐРУНТУВАННЯ МЕТОДІВ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ

© 2015 ВЛАСЕНКО Т. А.

УДК 336.27:336.76

Власенко Т. А. Управление государственным боргом: сутьность понятия та обґрунтування методів реструктуризації

Узагальнено сутність поняття «управління державним боргом». Проведено морфологічну декомпозицію досліджуваного поняття шляхом виділення його складових: змісту, сутності, мети й уповноважених органів, які це мають реалізовувати. Таким чином, управління державним боргом розглядається як система заходів, яка реалізується урядом та уповноваженими органами і передбачає: вивчення кон'юнктури на ринку позичкових капіталів; випуск позик і вироблення умов випуску, розміщення і повернення (погашення) позик; виплату відсотків; проведення конверсій і консолідацій позик; виконання зобов'язань, які виникають з державних запозичень, гарантій по зобов'язаннях третіх осіб, взятих на себе державою; управління зовнішніми активами; визначення місць і умов розміщення і погашення державних позик. Метою цієї системи заходів є вплив на структуру державного боргу, забезпечення платоспроможності держави, забезпечення гармонізації інтересів позичальників, інвесторів і кредиторів, оптимізація витрат, пов'язаних з фінансуванням дефіциту державного бюджету. Використовуючи метод аналізу ієрархій, було здійснено порівняння методів реструктуризації державного боргу за такими критеріями: складність реалізації, витратність реалізації, результативність реалізації та тривалість впровадження. Метод аналізу ієрархій дозволив встановити, що боргова політика повинна базуватися на конверсії та консолідації боргу, а всі інші методи мають виступати допоміжними.

Ключові слова: управління державним боргом, морфологічний аналіз, метод аналізу ієрархій, конверсія боргу, консолідація боргу, уніфікація боргу, відстрочення погашення боргу, анулювання боргу, обмін облигацій за регресивним співвідношенням.

Рис.: 1. **Табл.:** 6. **Формул:** 2. **Бібл.:** 24.

Власенко Тетяна Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: tatyanaavlaskenko2011@gmail.com

УДК 336.27:336.76

Власенко Т. А. Управление государственным долгом: сущность понятия и обоснование методов реструктуризации

Обобщена сущность понятия «управление государственным долгом». Проведена морфологическая декомпозиция исследуемого понятия путем выделения его составляющих: содержания, сущности, цели и уполномоченных органов, которые должны его реализовывать. Таким образом, управление государственным долгом рассматривается как система мероприятий, которая реализуется правительством и уполномоченными органами и предусматривает: изучение конъюнктуры на рынке ссудных капиталов; выпуск займов и выработку условий выпуска, размещения и возврата (погашения) займов; выплату процентов; проведение конверсии и консолидации займов; выполнение обязательств, возникающих по государственным заимствованиям, гарантий по обязательствам третьих лиц, взятых на себя государством; управление внешними активами; определение мест и условий размещения и погашения государственных займов. Целями данной системы мероприятий являются воздействие на структуру государственного долга, обеспечение платежеспособности государства, гармонизация интересов заемщиков, инвесторов и кредиторов, оптимизация расходов, связанных с финансированием дефицита государственного бюджета. Используя метод анализа иерархий, было проведено сравнение методов реструктуризации государственного долга по регрессивным соотношениям по следующим критериям: сложность реализации, затратность реализации, результативность реализации и продолжительность внедрения. Метод анализа иерархий позволил установить, что долговая политика должна базироваться на конверсии и консолидации долга, а все остальные методы должны выступать вспомогательными.

Ключевые слова: управление государственным долгом, морфологический анализ, метод анализа иерархий, конверсия долга, консолидация долга, унификация долга, отсрочка погашения долга, аннулирование долга, обмен облигаций по регрессивным соотношениям.

Рис.: 1. **Табл.:** 6. **Формул:** 2. **Библ.:** 24.

Власенко Татьяна Анатольевна – кандидат экономических наук, доцент кафедры государственного управления, публичного администрирования и региональной экономики, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: tatyanaavlaskenko2011@gmail.com

UDC 336.27:336.76

Vlasenko T. A. The Public Debt Management: Essence of the Concept, Substantiation of the Methods for Restructuring

Essence of the concept of «public debt management» has been generalized. A morphological decomposition of the researched concept has been conducted through allocation of its components: content, essence, objective and the authoritative bodies that implement it. Thus, management of public debt is seen as a system of measures, implemented by the State government together with the competent authorities, which includes: study of conditions in the market of credit capitals; issuance of loans and development of conditions of the loans issue, placement and refund (repayment); payment of interest; carrying out the loans conversion and consolidation; fulfillment of the obligations arising for public borrowing, guarantees to commitments made by third parties and assumed by the State; management of external assets; defining the sites for accommodation, conditions and repayment of government loans. The objectives of this system of measures are the impact on the structure of public debt, ensuring the solvency of the State, harmonization of interests of borrowers, investors and lenders, optimization of expenses related to the financing of the budget deficit. Using the hierarchy analysis method, a comparison of methods for restructuring public debt at regression ratios was carried out according to the following criteria: complexity of implementation, costs of implementation, effectiveness of implementation and duration of deployment. Use of the hierarchy analysis method allowed to reveal that debt policy should be based on debt conversion and consolidation, all other methods should be supplementary.

Key words: public debt management, morphological analysis, hierarchy analysis method, debt conversion, debt consolidation, debt unification, postponement of debt repayment, debt cancellation, exchange of bonds at regression ratios.

Pic.: 1. **Tabl.:** 6. **Formulae:** 2. **Bibl.:** 24.

Vlasenko Tatyana A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Public Administration, Public Administration and Regional Economics, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economic

E-mail: tatyanaavlaskenko2011@gmail.com

В умовах формування та функціонування ринкової економіки важливою складовою державних фінансів є державний борг. Дефіцит державного бюджету, залучення та використання позик для його покриття призвели до формування і значного зростання державного боргу в Україні. Великі розміри внутрішнього і зовнішнього боргу, а також відповідно зростання витрат на його обслуговування обумовлюють необхідність вирішення проблеми державного боргу, а відтак, і пошуку шляхів вдосконалення механізму його управління. Як свідчить досвід багатьох країн, чим обтяжливішим стає для держави нагромаджений зовнішній та внутрішній борг, тим його обслуговування активніше включається у взаємодію з функціонуванням економіки та її фінансової системи.

Мета статті полягає у визначенні теоретичної сутності поняття «управління державним боргом» та обґрунтуванні вибору методів його регулювання.

Для досягнення поставленої мети було вирішено такі завдання:

- ✦ проведено морфологічний аналіз поняття «управління державним боргом»;
- ✦ узагальнено методу регулювання державного боргу;
- ✦ запропоновано вибір методу реструктуризації державного боргу з використанням аналізу ієрархій.

Дослідження проблем управління державним боргом розглядається в багатьох наукових працях зарубіжних і вітчизняних науковців. Становлення теоретичних основ державного боргу, його вплив на економіку пов'язані з працями класиків економічної теорії: А. Вагнера, Ж. Бодена, Т. Гоббса, А. Сміта, Дж. Кейнса, Д. Локка, К. Маркса, Д. Мілля, Д. Рікардо, П. Самуельсона, А. Сміта та роботами сучасних учених: В. Андрущенко, О. Барановського, С. Буковинського, О. Василика, А. Гальчинського, В. Гей-

ця, А. Даниленка, О. Заруби, Б. Кваснюка, Н. Костіної, В. Кравченка, І. Лукінова, І. Луїної, А. Мороза, С. Осадця, К. Павлюк, А. Поддєрьогіна, Г. П'ятаченка, М. Савлука, В. Суторміної, В. Федосова, С. Юрія та ін.

Незважаючи на численні дослідження щодо управління державним боргом, одностайне бачення сутності його складових, призначення та методів регулювання відсутнє, що і обумовлює постановку проблеми, мету і завдання.

Державний борг є складовою економічної системи, що здійснює прямий і непрямий вплив на усі її основні елементи, зокрема, на державний бюджет, грошово-кредитну і валютну системи, рівень інфляції, внутрішні заощадження, іноземні інвестиції. Тому управління державним боргом є невід'ємним елементом макроекономічної політики держави, оскільки використання механізму державного боргу може стати потужним чинником економічного зростання, згладжувати нерівномірність надходження платежів до бюджету, а також механізм державного боргу активно використовується з метою регулювання грошового обігу і рівня ділової активності в країні.

Наведені в літературі визначення поняття «управління державним боргом» багато в чому збігаються зі складовими елементами цього терміна, що включають операції з обслуговування державних боргових зобов'язань, вивчення і регулювання кон'юнктури фінансового ринку тощо. Для отримання узагальнених даних доцільно провести морфологічний аналіз поняття (табл. 1).

Як свідчать дані табл. 1, науковці по-різному підходять до визначення поняття «управління державним боргом», однак фактично усі підходи мають певні недоліки. Таке різноманіття проаналізованих визначень сутності управління державним боргом свідчить про те, що вони є нерівнозначними і тому потребують подальшого аналізу їх сутності.

Таблиця 1

Підходи до визначення поняття «управління державним боргом»

Автор(-и)	Характеристика поняття	Ключове слово
1	2	3
І. Б. Заверуха [1, с. 312]	Дії уповноважених на те органів – центрального банку держави або казначейства, скеровані на зміну кількості і видів цінних паперів в обігу	Сукупність дій
В. Сміт [2, с. 2]	Усі дії уряду, зокрема державного казначейства і Федеральної резервної системи, які впливають на структуру державного боргу. Однак визначення обсягів здійснення нових запозичень для покриття дефіциту чи обсягу зобов'язань, що повинні бути погашені державою в умовах бюджетного профіциту, не належать до сфери управління державним боргом	
Б. Г. Болдирев [3, с. 145]; М. А. Лауфер [4, с. 15]	Це сукупність дій держави, пов'язаних із вивченням кон'юнктури на ринку позичкових капіталів, випуском нових позик і виробленням умов випуску, з виплатою відсотків за раніше випущеними позиками, проведенням конверсій і консолідацій позик, визначенням курсу облігацій на грошовому ринку, проведенням заходів з визначення процентних ставок по державному кредиту, а також заходи держави з погашення раніше випущених позик, термін дії яких уже закінчився	
«Настанови по управлінню державним боргом» [5]	Процес розробки та виконання стратегії управління заборгованістю органів державного управління, яка дозволить залучити необхідну суму фінансування, виконати цільові установки уряду стосовно ступеня ризику і витрат, а також вирішить будь-які інші завдання, поставлені урядом у сфері управління державним боргом	Процес

1	2	3
Л. Г. Чувахіна, В. В. Коновалов [6, с. 246]	Процес розроблення і виконання стратегії управління державними борговими зобов'язаннями, що дає змогу залучити необхідну суму фінансів, виконати цільові установки Уряду щодо рівня ризику і витрат, а також виконати будь-які інші завдання у сфері управління державним боргом	Процес
С. Л. Лондар, О. В. Тимошенко [7, с. 200]	Сукупність державних заходів з визначення умов залучення коштів, їх розміщення і повернення, забезпечення необхідної платоспроможності держави	Сукупність заходів
Ю. С. Долганова, С. Ю. Уксусова [8, с. 97]	Сукупність заходів, що реалізуються державними структурами щодо виконання зобов'язань, які виникають з державних запозичень, гарантій по зобов'язаннях третіх осіб, інших зобов'язань відповідно до видів боргових зобов'язань, взятих на себе державною або суб'єктом держави	
М. І. Карлін [9, с. 197]	Сукупність заходів держави з виплати відсоткових доходів кредиторам і погашення позик, зміни умов уже випущених позик, визначення умов і випуску нових позик. Проблема управління державним боргом полягає в забезпеченні платоспроможності держави, реальних джерел його погашення	
Л. М. Під'яблонська [10, с. 541]	Сукупність заходів держави щодо виплати доходів кредиторам і погашення позик, зміни умов уже випущених позик, визначення умов і випуску нових державних цінних паперів	
А. З. Селезньов [11, с. 52]	Сукупність взаємопов'язаних заходів за визначенням обсягів, термінів, форм і умов формування, погашення та обслуговування боргових зобов'язань у взаємозв'язку з управлінням зовнішніми активами	
В. М. Родіонова [12, с. 344]	Сукупність заходів держави з виплати доходів кредиторам і погашення позик, зміни умов уже випущених позик, визначення умов і випуску нових цінних паперів	
С. В. Ковальчук, І. В. Форкун [13, с. 392]	Комплекс заходів, що приймаються державою в особі її уповноважених органів щодо визначення місць і умов розміщення і погашення державних позик, а також забезпечення гармонізації інтересів позичальників, інвесторів і кредиторів	Комплекс заходів
С. І. Юрій, В. М. Федосов [14, с. 236], А. С. Глущенко [15, с. 134]	Комплекс заходів, що здійснюються державою в особі уповноважених органів щодо визначення обсягів та умов залучення коштів, їх розміщення і погашення, а також забезпечення платоспроможності держави	
П. І. Юхименко [16, с. 256]	Комплекс заходів, що здійснюються державою в особі її уповноважених органів, щодо визначення місця і умов розміщення і погашення державних позик, а також забезпечення гармонізації інтересів позичальників і кредиторів	
О. О. Прутська [17, с. 19]	Комплекс заходів, що приймаються державою в особі її уповноважених органів щодо визначення місць і умов розміщення і погашення державних позик, а також забезпечення гармонізації інтересів позичальників, інвесторів і кредиторів. Водночас управління державним боргом вимагає також і оптимізації витрат, пов'язаних з фінансуванням дефіциту державного бюджету	
О. Р. Романенко [18, с. 237–238]	Комплекс заходів, що здійснює держава в особі її уповноважених органів з визначення умов залучення коштів, їх розміщення і погашення та забезпечення платоспроможності держави	
В. П. Кудряшова [19, с. 305]	Заходи органів державної виконавчої влади із залучення і використання фінансових ресурсів за умов позики	Заходи
Г. В. Кучер [20, с. 56]	Система заходів уповноважених органів управління, пов'язана із залученням додаткових фінансових ресурсів у розпорядження держави та у відповідності витрат з обслуговування державного боргу до її можливостей	Система заходів
Д. Л. Головачов [21]	Формування одного з напрямів економічної політики держави, пов'язаної з її діяльністю як позичальника або гаранта	

Для цього було проведено декомпозицію представлених визначень на складові за такими ознаками порівняння: сутність поняття; зміст; кінцева мета. Варто зауважити, що більшість визначень є подібними за окремими елементами (табл. 2).

Через відмінності у трактуванні авторами складових елементів поняття «управління державним боргом» і недостатню висвітленість цих питань видається важливим запропонувати авторське визначення управління державним боргом за обраними ознаками порівняння.

Морфологічна декомпозиція визначення сутності управління державним боргом

Ознака порівняння	Структурний склад із зазначенням джерела
Сутність поняття	Дії [1, с. 312], усі дії [2, с. 2], це сукупність дій [3, с. 145; 4, с. 15], процес розробки та виконання стратегії управління заборгованістю [5; 23, с. 246], сукупність державних заходів [7, с. 200; 8, с. 97; 9, с. 197; 10, с. 541; 11, с. 52; 12, с. 344], комплекс заходів [13, с. 392; 14, с. 236; 15, с. 134; 16, с. 256; 17, с. 19; 18, с. 237–238], заходи [19, с. 305], система заходів [20, с. 56], формування одного з напрямів економічної політики держави [21]
Реалізація	Уповноважених органів [1, с. 312], уряду, зокрема державного казначейства і Федеральної резервної системи [2, с. 2], держави [3, с. 145], органів державного управління [5; 23]
Зміст	Вивчення кон'юнктури на ринку позичкових капіталів, випуск нових позик і вироблення умов випуску, з виплатою відсотків за раніше випущеними позиками, проведення конверсій і консолідацій позик, визначення курсу облігацій на грошовому ринку, проведення заходів з визначення процентних ставок по державному кредиту, а також заходи держави з погашення раніше випущених позик, термін дії яких уже закінчився [3, с. 145; 4, с. 15], визначення умов залучення коштів, їх розміщення і повернення [7, с. 200], виконання зобов'язань, які виникають з державних запозичень, гарантій по зобов'язаннях третіх осіб, інших зобов'язань відповідно до видів боргових зобов'язань, взятих на себе державною або суб'єктом держави [8, с. 97], виплати відсоткових доходів кредиторам і погашення позик, зміни умов уже випущених позик, визначення умов і випуску нових позик [9, с. 197; 10, с. 541; 12, с. 344], визначення обсягів, термінів, форм і умов формування, погашення та обслуговування боргових зобов'язань у взаємозв'язку з управлінням зовнішніми активами [11, с. 52], визначення місць і умов розміщення і погашення державних позик [13, с. 392; 14, с. 236; 15, с. 134; 16, с. 256; 17, с. 19; 18, с. 237–238], залучення і використання фінансових ресурсів за умов позики [19, с. 305; 20, с. 56], відповідність витрат з обслуговування державного боргу до можливостей держави [20, с. 56], діяльність держави як позичальника або гаранта [15]
Кінцева мета	Зміна кількості і видів цінних паперів в обігу [1, с. 312], вплив на структуру державного боргу [2, с. 2], залучення необхідної суми фінансів, виконання цільових установок Уряду щодо рівня ризику і витрат, а також виконання будь-яких інших завдань у сфері управління державним боргом [5; 23, с. 246], забезпечення платоспроможності держави, реальних джерел погашення державного боргу [7, с. 200; 9, с. 197], забезпечення гармонізації інтересів позичальників, інвесторів і кредиторів [13, с. 392; 16, с. 256; 17, с. 19], забезпечення платоспроможності держави [14, с. 236; 15, с. 134; 18, с. 237–238], оптимізація витрат, пов'язаних з фінансуванням дефіциту державного бюджету [17, с. 19]

Так, за сутністю найчастіше досліджуване поняття розглядають як комплекс або сукупність заходів. Враховуючи, що поняття «система» є складнішим та ширшим за «комплекс» [23], варто використовувати саме поняття «система заходів». Реалізація управління державним боргом має здійснюватися урядом та окремими уповноваженими органами (наприклад, державним казначейством). Як відомо, управління державним боргом здійснюється за тісної взаємодії та співпраці різних міністерств і відомств, які несуть відповідальність за розроблення та реалізацію ефективної боргової стратегії держави. В Україні в управлінні державним боргом беруть участь: Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України (Департамент державного боргу), Національний банк України, Державне казначейство України.

Найбільшу увагу дослідники приділяють сутності поняття, що включає: вивчення кон'юнктури на ринку позичкових капіталів, випуск позик і вироблення умов випуску, розміщення і повернення (погашення) позик, виплату відсотків, проведення конверсій і консолідацій позик, визначення курсу облігацій на грошовому ринку, визначення процентних ставок по державному кредиту, виконання зобов'язань, які виникають з державних запозичень, гарантій по зобов'язаннях третіх осіб, взятих на себе державною, управління зовнішніми активами, визначення місць і умов розміщення і погашення державних позик, відповідність витрат з

обслуговування державного боргу до можливостей. Усе це в цілому виступає діяльністю держави як позичальника або гаранта. Метою управління науковці вбачають: зміну кількості та видів цінних паперів в обігу, вплив на структуру державного боргу, виконання цільових установок уряду щодо рівня ризику і витрат, забезпечення платоспроможності держави, реальних джерел погашення державного боргу, забезпечення гармонізації інтересів позичальників, інвесторів і кредиторів, оптимізацію витрат, пов'язаних з фінансуванням дефіциту державного бюджету.

Ключовими методами реструктуризації державного боргу є: конверсія, консолідація, уніфікація, відстрочення погашення, анулювання і обмін облігацій за регресивним співвідношенням.

Конверсія боргу (борговий своп) може набирати таких форм:

1) *викуп боргу* – надання країні-боржникові можливості викупити власні боргові зобов'язання на вторинному ринку боргів;

2) *капіталізація боргу*, тобто обмін зовнішнього боргу на власність (акціонерний капітал) зі знижкою. При цьому реалізується можливість обмінювати боргові зобов'язання даної країни на акції її корпорацій. Іноземні небанківські організації отримують можливість купувати ці боргові зобов'язання зі знижкою для фінансування прямих інвестицій чи купівлі вітчизняних фінансових активів;

3) *конверсія «борг-борг»*, тобто заміна існуючих боргових зобов'язань новими борговими зобов'язаннями.

Консолідація боргу – зміна умов позики щодо часу її чинності (тривалості) з можливою зміною величини позикового відсотка, зокрема перетворення недержавного кредиту короткострокових державних позик у довгострокові, об'єднання кількох державних позик попередніх років в одну позику. Консолідація і конвертація можуть проводитись одночасно.

Уніфікація передбачає обмін раніше випущених кількох позик на облігації нової позики. В окремих випадках обмін може здійснюватися за регресивним співвідношенням – коли облігації попередніх випусків прирівнюються до однієї нової облігації в різних пропорціях: 2:1, 5:1, 10:1 тощо.

Відстрочення погашення позики відбувається тоді, коли держава вже випустила велику кількість боргових зобов'язань, і умови їх емісії не були вигідні. У такому разі більша частка надходжень від реалізації облігацій нових позик спрямовується на виплату відсотків і погашення раніше наданих кредитів. Уряд повідомляє про відстрочення погашення позик, яке відрізняється від консолідації тим, що не тільки продовжуються строки погашення, а й припиняється виплата прибутків.

Пролонгація боргу – форма добровільної згоди кредиторів на відстрочення виплат за зобов'язаннями боржника. Як правило, проводиться тоді, коли випуск нових позик на обслуговування раніше випущених є фінансово недоцільним.

Під *анулюванням державного боргу* розуміються заходи, у результаті яких держава цілком відмовляється від зобов'язань за випущеними позиками. Анулювати свої цінні папери держава може в разі банкрутства або внаслідок приходу до влади нових політичних сил, які з певних причин відмовляються визнати фінансові зобов'язання попередньої влади.

Обмін облігацій за регресивним співвідношенням – це метод управління державним боргом, що передбачає заміну раніше випущених облігацій на одну облігацію нового випуску.

З метою обґрунтування вибору методу реструктуризації і рефінансування державного боргу доцільно здійснити метод аналізу ієрархій.

Метод аналізу ієрархій полягає в структуризації завдання у вигляді ієрархії за декількома рівнями (перший етап), попарному порівнянні елементів кожного рівня (другий етап), обчисленні коефіцієнтів важливості для елементів кожного типу рівня (третій етап) і згортанні всіх оцінок за допомогою перемножування відповідних матриць (шляхом ієрархічного синтезу) і визначенні найкращої альтернативи (четвертий етап) [24].

Вибір напряму управління здійснюється на основі порівняння альтернатив (методів управління державним боргом) за обраними критеріями, за якими проводиться аналіз відповідності можливостей та особливостей здійснення.

Відобразимо співвідношення критеріїв та методів схематично (рис. 1). Метод аналізу ієрархій полягає в декомпозиції (розбивці на частини) предмета на простіші складові та подальшій обробці суджень про ступені взаємовпливу елементів даної системи та передбачає попарне порівняння вагомості (важливості) кожного елемента з вагомістю інших елементів множини, яке здійснюється з використанням суб'єктивних суджень, що кількісно оцінюються за певною умовною шкалою відносної важливості.

Шкалу відносної важливості представлено в табл. 3. Якщо вважається, що судження однакові, то обидва одержують одиницю. Маючи множину суджень по парних питаннях, їх спочатку об'єднують у межах однієї групи (рівня), далі – двох груп тощо, доки не будуть охоплені усі рівні. У результаті цього одержують кількісну оцінку вагомості елемента в системі, що аналізується.

Отже, складемо матриці парних порівнянь напрямів управління за обраними критеріями та визначимо питомі ваги всіх порівняльних альтернатив. Для цього будемо використовувати метод середньогометричної та проводити нормування отриманих результатів. У першу чергу необхідно розподілити питому вагу важливості критеріїв (табл. 4).

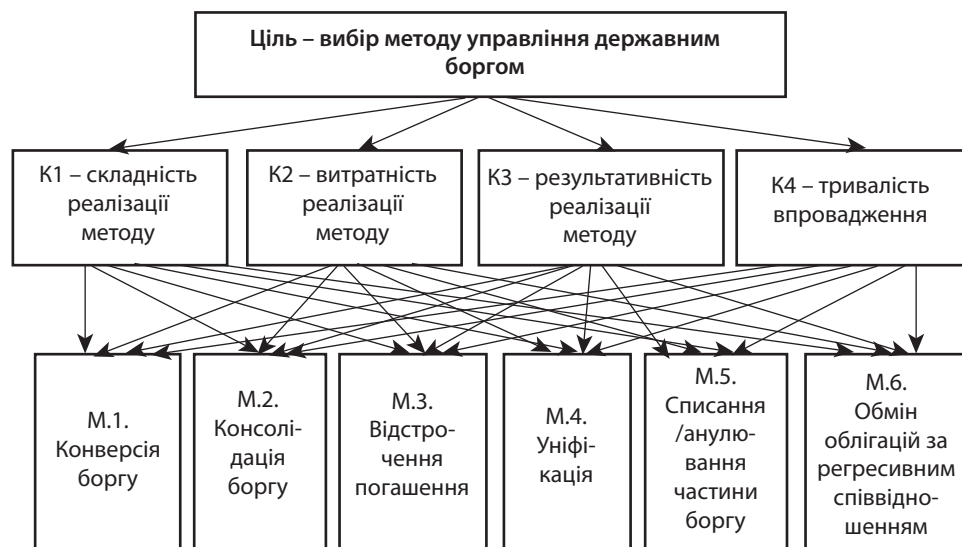

Рис. 1. Вибір найкращого методу

Шкала відносної важливості

Інтенсивність відносної важливості	Означення	Пояснення
1	Рівнозначна важливість досягнення мети	Рівний внесок двох видів діяльності в досягнення мети
3	Поміркова перевага одного над іншим	Досвід та переконаність дають суттєву перевагу одного виду діяльності над іншим
5	Суттєва або поміркована значна перевага	Досвід та переконання дають значну перевагу одного виду діяльності над іншим
7	Значна перевага	Одному виду діяльності надається настільки значна перевага, що вона є практично переважною
9	Занадто значна перевага	Перевага одного виду діяльності над іншим не викликає сумніву
2, 4, 6, 8	Проміжні значення між двома сусідніми переконаннями	Застосовується при компромісних випадках

Таблиця 4

Матриця парних порівнянь існуючих критеріїв

Критерії	К1. Складність реалізації методу	К2. Витратність реалізації методу	К3. Результативність реалізації методу	К4. Тривалість впровадження	Вектор матриці	Вектор пріоритетів
К1. Складність реалізації методу	0,33	0,50	1,00	1,00	0,64	0,15
К2. Витратність реалізації методу	0,33	1,00	2,00	1,00	0,90	0,21
К3. Результативність реалізації методу	1,00	3,00	3,00	1,00	1,73	0,41
К4. Тривалість впровадження	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	0,23
Сума	2,67	5,50	7,00	4,00	4,27	1,00
λ	4,23					
$IP = (\lambda - n) / (n - 1)$	0,08					
ВП	0,90					
$OP = IP / VP \cdot 100$	8,34					

Необхідно зазначити, що при складанні парних матриць необхідно розраховувати індекс погодженості за формулою:

$$IP_{\phi} = \frac{\lambda_{\max} - n}{n - 1}, \quad (1)$$

де $\lambda_{\max}$ – максимальне власне число; n – порядок матриці парних рівнянь.

Відношення погодженості розраховується за (2):

$$VP = \frac{IP_{\phi}}{IP_T}, \quad (2)$$

де IP_T – індекс погодженості теоретичний (тобто еталонні значення індексу).

На нашу думку, визначаючи пріоритетність критеріїв з точки зору забезпечення ефективності управління державним боргом, перевагу необхідно віддати таким критеріям, як «результативність реалізації методу» та «тривалість впровадження».

Слід відзначити, що матриця вважається погодженою, якщо відношення розрахункового значення до еталонного (ВП) не перевищує 10%. Матриця парних порівнянь запропонованих альтернатив – методів управління державним боргом за критерієм «К.1. Складність реалізації наряду управління» представлено в табл. 5. Аналогічні розрахунки були здійснені по всіх інших критеріях. В отриманих матрицях парних порівнянь оцінки є погоджені. Це свідчить про те, що отриманий результат є достовірним, тобто його можна використовувати для подальшої оцінки. Остаточні оцінки альтернатив розраховуються перемноженням двох матриць: першої, складеної з упорядкованих оцінок альтернатив, і другої, що представляє собою вагові коефіцієнти цих оцінок.

Матриця має такий вигляд (табл. 6). Таким чином, застосування методу аналізу ієрархій дозволяє стверджувати, що найкращим методом управління державним боргом є конверсія боргу, оскільки оцінка цієї альтернативи є найвищою (0,41). На другому місці – консолідація

Таблиця 5

Матриця парних порівнянь методів управління державним боргом за критерієм
«К.1. Складність реалізації напрямку управління»

К.1. Складність реалізації напрямку управління	М.1. Конверсія боргу	М.2. Консолідація боргу	М.3. Відстрочення погашення	М.4. Уніфікація	М.5. Списання/анулювання частини боргу	М.6. Обмін облігацій за регресивним співвідношенням	Вектор матриці	Вектор пріоритетів
М.1. Конверсія боргу	1,00	6,00	2,00	9,00	9,00	9,00	4,54	0,51
М.2. Консолідація боргу	0,17	1,00	3,00	3,00	5,00	3,00	1,68	0,19
М.3. Відстрочення погашення	0,50	0,33	1,00	3,00	2,00	5,00	1,31	0,15
М.4. Уніфікація	0,11	0,33	0,33	1,00	1,00	2,00	0,54	0,06
М.5. Списання/анулювання частини боргу	0,11	0,20	0,50	1,00	1,00	2,00	0,53	0,06
М.6. Обмін облігацій за регресивним співвідношенням	0,11	0,33	0,20	0,50	0,50	1,00	0,35	0,04
Сума	2,00	8,20	7,03	17,5	18,50	22,00	8,95	1,00
λ	6,60							
$IP = (\lambda - n) / (n - 1)$	0,12							
ВП	1,24							
$OP = IP / ВП \cdot 100$	9,61							

Таблиця 6

Матриця оцінки альтернатив

М.1. Конверсія боргу	0,51	0,32	0,40	0,34
М.2. Консолідація боргу	0,19	0,23	0,23	0,20
М.3. Відстрочення погашення	0,15	0,10	0,15	0,18
М.4. Уніфікація	0,06	0,15	0,09	0,08
М.5. Списання/анулювання частини боргу	0,06	0,05	0,05	0,06
М.6. Обмін облігацій за регресивним співвідношенням	0,04	0,04	0,03	0,03

 $\times$

0,15
0,21
0,41
0,23

 $=$

0,41
0,20
0,15
0,09
0,06
0,04

боргу (0,2), на третьому – відстрочення погашення (0,15). Менш ефективними за обраними критеріями виявилися такі методи, як: уніфікація (0,09), списання/анулювання частини боргу (0,06) і обмін облігацій за регресивним співвідношенням (0,04). Таким чином, боргова політика повинна базуватися на конверсії та консолідації боргу, а всі інші методи мають виступати допоміжними.

ВИСНОВКИ

Отже, управління державним боргом розглядається як: система заходів, яка реалізується урядом та уповноваженими органами, що передбачає вивчення кон'юнктури на ринку позичкових капіталів, випуск позик і вироблення умов випуску, розміщення і повернення (погашення) позик, виплату відсотків, проведення конверсій і консолідацій позик, виконання зобов'язань, які виникають з державних запозичень, гарантій по зобов'язаннях третіх осіб, взятих на себе державою, управління зовнішніми активами, визначення місць і умов розміщення і погашення державних позик, метою

якої є вплив на структуру державного боргу, забезпечення платоспроможності держави, забезпечення гармонізації інтересів позичальників, інвесторів і кредиторів, оптимізація витрат, пов'язаних з фінансуванням дефіциту державного бюджету. Метод аналізу ієрархій дозволив встановити, що боргова політика повинна базуватися на конверсії та консолідації боргу, а всі інші методи мають виступати допоміжними. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Заверуха І. Б. Зміст управління державним боргом: правові аспекти / І. Б. Заверуха // Університетська наука. – 2006. – № 3-4 (19-20). – С. 312–317.
2. Smith, W. L. Debt Management in the United States / W. L. Smith. – Washington, 1960. – 154 p.
3. Финансы капитализма / Под ред. Б. Г. Болдырева. – М., 1990. – 384 с.
4. Лауфер М. А. Проблемы внутреннего государственного долга Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.01 / М. А. Лауфер; Всерос. заоч. фин-экон. ин-т. – М., 1996. – 26 с.

5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2013–2015 роки» № 320 від 29 квітня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/320-2013-%D0%BF/paran2#n2>
6. Чувакина Л. Г. Цели и методы управления государственным долгом в условиях финансовой нестабильности / Л. Г. Чувакина, В. В. Коновалов // Вопросы современной науки и практики. – 2012. – № 3(41). – С. 245–249.
7. Лондар С. Л. Фінанси : навч. посіб. / С. Л. Лондар, О. В. Тимошенко. – Вінниця : Нова Книга, 2009. – 384 с.
8. Долганова Ю. С. Дискуссионные вопросы управления государственным долгом / Ю. С. Долганова, С. Ю. Уксузова // Известия УрГЭУ. – 2011. – № 3(35). – С. 96–101.
9. Карлін М. І. Фінансова система України : навч. посіб. для студ. вузів / М. І. Карлін. – К. : Знання, 2007. – 324 с.
10. Подъяблонская Л. М. Государственные и муниципальные финансы : учеб. / Л. М. Подъяблонская. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 559 с.
11. Селезнев А. З. Государственный долг и внешние активы : учеб. пособ. / Под ред. проф. В. Ю. Катасонова. – М. : ИНФРА-М, 2010. – 284 с.
12. Финансы / В. М. Родионова, Ю. Я. Вавилов, Л. И. Гончаренко [и др.] / Под ред. В. М. Родионовой. – М. : Финансы и статистика, 1995. – 430 с.
13. Ковальчук С. В. Фінанси : навч. посіб. / С. В. Ковальчук, І. В. Форкун. – Львів : Новий Світ – 2000, 2006. – 568 с.
14. Юрій С. І. Фінанси : підручник / С. І. Юрій, В. М. Федосов. – К. : Знання, 2008. – 611 с.
15. Глущенко А. С. Фінанси : навч. посіб. / А. С. Глущенко – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – 190 с.
16. Теорія фінансів : підруч. / П. І. Юхименко, В. М. Федосов, Л. Л. Лазебник [та ін.] ; за ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. – К. : Центр навчальної літератури, 2010. – 576 с.
17. Прутьська О. О. Управління державним боргом : навч. посіб. / О. О. Прутьська, О. А. Сьомченков, Ж. В. Гарбар, Л. І. Губанова, В. В. Руденко. – К. : Центр навчальної літератури, 2010. – 216 с.
18. Романенко О. Р. Фінанси : підручник / О. Р. Романенко. – 4-те вид. – К. : Центр навчальної літератури, 2009. – 312 с.
19. Кудряшов В. П. Курс фінансів : навч. посібн. / В. П. Кудряшов. – К. : Знання, 2008. – 431 с.
20. Кучер Г. В. Управління державним боргом : підруч. / Г. В. Кучер. – К. : КНТЕУ, 2002. – 342 с.
21. Головачев Д. Л. Регулирование государственного долга в рыночной экономике : автореф. дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.01 / Д. Л. Головачев ; Моск. гос. ун-т. – М., 1996. – 25 с.
22. Мова В. В. Системный подход в экономике / В. В. Мова, Ю. П. Колобушкин. – К. : ПП НВ, 2004. – 204 с.
23. Чала Н. Д. Бюджетна система : навч. посіб. / Н. Д. Чала, Л. В. Лазоренко. – К. : Знання, 2010. – 223 с.
24. Саати Т. Принятие решений: метод анализа иерархий / Т. Саати / Пер. с англ. Р. Г. Вачнадзе. – М. : Радио и связь, 1993. – 278 с.
- Finansy kapitalizma [Finance capitalism]. Moscow, 1990.
- Golovachev, D. L. "Regulirovanie gosudarstvennogo dolga v rynochnoy ekonomike" [Regulation of government debt in the market economy]. Avtoref. dis. ... d-ra ekon. nauk: 08.00.01, 1996.
- Hlushchenko, A. S. Finansy [Finances]. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina, 2010.
- Karlin, M. I. Finansova sistema Ukrainy [The financial system of Ukraine]. Kyiv: Znannia, 2007.
- Kovalchuk, S. V., and Forkun, I. V. Finansy [Finances]. Lviv: Novyi Svit - 2000, 2006.
- Kudriashov, V. P. Kurs finansiv [Exchange finance]. Kyiv: Znannia, 2008.
- Kucher, H. V. Upravlinnia derzhavnym borhom [Public debt management]. Kyiv: KNTEU, 2002.
- Laufer, M. A. "Problemy vnutrennego gosudarstvennogo dolga Rossiyskoy Federatsii" [Problems of domestic public debt of the Russian Federation]. Avtoref. dis. ... kand. ekon. nauk: 08.00.01, 1996.
- Londar, S. L., and Tymoshenko, O. V. Finansy [Finances]. Vinnytsia: Nova Knyha, 2009.
- [Legal Act of Ukraine] (2013). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/320-2013-%D0%BF/paran2#n2>
- Mova, V. V., and Kolobushkin, Yu. P. Sistemnyy podkhod v ekonomike [A systematic approach to the economy]. Kyiv: PP NV, 2004.
- Prutska, O. O. et al. Upravlinnia derzhavnym borhom [Public debt management]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2010.
- Podiablonskaia, L. M. Gosudarstvennye i munitsipalnye finansy [State and municipal finances]. Moscow: YuNITI-DANA, 2009.
- Romanenko, O. R. Finansy [Finances]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2009.
- Rodionova, V. M. et al. Finansy [Finance]. Moscow: Finansy i statistika, 1995.
- Seleznov, A. Z. Gosudarstvennyy dolg i vneshnie aktivy [Public debt and external assets]. Moscow: INFRA-M, 2010.
- Smith, W. L. Debt Management in the United States. Washington, 1960.
- Saati, T. Priniatie resheniy: metod analiza ierarkhiy [Decision-making: the method of analysis of hierarchies]. Moscow: Radio i sviaz, 1993.
- Yukhymenko, P. I. Teoriia finansiv [Theory of Finance]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2010.
- Yurii, S. I., and Fedosov, V. M. Finansy [Finances]. Kyiv: Znannia, 2008.
- Zaverukha, I. B. "Zmist upravlinnia derzhavnym borhom: pravovi aspekty" [Content debt management: legal aspects]. Universytetski naukovy zapysky, no. 3-4 (19-20) (2006): 312-317.

REFERENCES

- Chuvakhina, L. G., and Konovalov, V. V. "Tseli i metody upravleniia gosudarstvennym dolgom v usloviakh finansovoy nestabilnosti" [Objectives and methods of public debt management in terms of financial instability]. *Voprosy sovremennoy nauki i praktiki*, no. 3 (41) (2012): 245-249.
- Chala, N. D., and Lazorenko, L. V. *Biudzheta sistema* [The budget system]. Kyiv: Znannia, 2010.
- Dolganova, Yu. S., and Uksusova, S. Yu. "Diskussionnye voprosy upravleniia gosudarstvennym dolgom" [Controversial issues of public debt management]. *Izvestiia UrGEU*, no. 3 (35) (2011): 96-101.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНФЛЯЦІЙНОГО ТАРГЕТУВАННЯ В УКРАЇНІ

© 2015 ГАНУСИК Ю. Б.

УДК 336.748.12(477)

Ганусик Ю. Б. Проблеми та перспективи впровадження інфляційного таргетування в Україні

Метою статті є дослідження практики використання режиму інфляційного таргетування розвинутими країнами світу, визначення переваг і недоліків його застосування. Встановлено можливості запровадження режиму інфляційного таргетування в Україні та порядок необхідних заходів, що дадуть можливість ввести режим «спрощеного» таргетування інфляції. Автором обґрунтовується, що таргетування валютного курсу Національним банком України (наприкінці 2014 – початку 2015 рр.) показало свою неефективність, зокрема, неможливість досягнення стабільності цін, процентних ставок, зростання інфляційних очікувань, посилення нестабільності економіки в цілому. Спираючись на світовий досвід у даному питанні, автор вказує на те, що важливо не тільки перейняти, але й модернізувати режим таргетування інфляції, пристосувавши його до вітчизняних особливостей. Для впровадження таргетування інфляції потрібно вдосконалити механізм фіксування інфляції, тобто відмовитись від фіксування інших показників, зокрема валютного курсу, а також запровадити відповідні монетарні інструменти, основним з яких є короткострокова процентна ставка. У роботі доводиться, що переходити до нової стратегії грошово-кредитної політики необхідно поступово, тобто запровадити спочатку «спрощений» режим, а згодом і повномасштабне таргетування інфляції.

Ключові слова: антиінфляційна політика, антиінфляційне регулювання, інфляційне таргетування, інфляція.

Бібл.: 14.

Ганусик Юрій Богданович – аспірант, кафедра банківської справи, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: ganusyk@ukr.net

УДК 336.748.12(477)

UDC 336.748.12(477)

Ганусик Ю. Б. Проблемы и перспективы внедрения инфляционного таргетирования в Украине

Ganusyk Yu. B. Problems and Prospects of Introduction of the Inflation Targeting in Ukraine

Целью статьи является исследование практики использования режима инфляционного таргетирования развитыми странами мира, определение преимуществ и недостатков его применения. Установлены возможности введения режима инфляционного таргетирования в Украине и порядок необходимых мер, которые позволят ввести режим «упрощенного» таргетирования инфляции. Автором обосновывается, что таргетирование валютного курса Национальным банком Украины (в конце 2014 – начале 2015 гг.) показало свою неэффективность, в частности, невозможность достижения стабильности цен, процентных ставок, рост инфляционных ожиданий, усиление нестабильности экономики в целом. Опираясь на мировой опыт в данном вопросе, автор указывает на то, что важно не только перенять, но и модернизировать режим таргетирования инфляции, приспособив его к отечественным особенностям. Для внедрения таргетирования инфляции нужно усовершенствовать механизм фиксирования инфляции, то есть отказаться от фиксирования других показателей, в частности валютного курса, а также ввести соответствующие монетарные инструменты, из которых является краткосрочная процентная ставка. В работе доказывается, что переходить к новой стратегии денежно-кредитной политики необходимо постепенно, то есть ввести сначала «упрощенный» режим, а впоследствии и полномасштабное таргетирование инфляции.

The article is aimed at studying the practices of using the mode of inflation targeting by the developed world countries, defining the advantages and disadvantages of its use. Possibilities of introducing the inflation targeting mode in Ukraine and the order of necessary measures that would provide introducing a «simplified mode» of inflation targeting have been determined. The author substantiates that targeting the exchange rate by the National Bank of Ukraine (in the late 2014 or early 2015) has showed its ineffectiveness, in particular, the impossibility of achieving price stability, interest rates, rise of inflation expectations, increasing instability of the economy as a whole. With the benefit of international experience in this regard, the author points out that it is important to not only learn, but also to modernize the inflation targeting mode, adapting it to the domestic circumstances. For the introduction of inflation targeting is necessary to improve the mechanism for fixation of inflation, that is, to abandon the fixation of other indicators, in particular exchange rate, as well as introduce appropriate monetary instruments, foremost among which is the short-term interest rate. In the publication is proved that the move to a new strategy of monetary policy should be carried out gradually, i.e., first by entering the «simple» mode, and subsequently implementing the full-scale inflation targeting.

Ключевые слова: антиинфляционная политика, антиинфляционное регулирование, инфляционное таргетирование, инфляция.

Key words: anti-inflation policy, anti-inflation regulation, inflation targeting, inflation.

Библ.: 14.

Bibl.: 14.

Ганусик Юрій Богданович – аспірант, кафедра банківського дела, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

Ganusyk Yuriy B. – Postgraduate Student, Department of Banking, Kyiv National Economic University named after V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

E-mail: ganusyk@ukr.net

E-mail: ganusyk@ukr.net

З початку 90-х років XX століття провідні країни, зокрема Нова Зеландія, Канада, Великобританія, Швеція, Австралія, почали активно переходити до режиму таргетування інфляції. Частково даний режим поряд з монетарним таргетуванням у сучасних умовах використовують Європейський центральний банк (ЄЦБ) і Федеральна резервна система США. Так, відповідно до ст. 127 «Угоди про функціонування Європейського Союзу» [1], основоположною метою європейської системи

центрального банків та ЄЦБ є забезпечення цінової стабільності в ЄС. ЄЦБ від самого початку свого заснування (1998 р.) дотримується чіткої стратегії грошово-кредитної політики – утримання цільового рівня інфляції в середньостроковій перспективі близько 2%. Таким чином, монетарна політика ЄЦБ забезпечує формування низьких інфляційних очікувань у економічних суб'єктів та підвищує їхню довіру до діяльності центрального банку, його здатності гарантувати дотримання встановлених цілей.

За підрахунками російського дослідника С. Моїсеєва, станом на 2008 р. інфляційне таргетування застосовували 28 країн, при цьому більшість з них належать до країн, що розвиваються [2]. Перехід у майбутньому до інфляційного таргетування закладено як основну мету грошово-кредитної політики Національним банком України [3]. Він є необхідною передумовою для подальшої розбудови ефективної ринкової економіки, а його реалізація вимагатиме і водночас сприятиме комплексній взаємодії та узгодженні всіх видів економічної політики держави (грошово-кредитної, бюджетної, валютної, боргової).

Таргетування інфляції є моделлю для прийняття центральним банком рішень, на основі яких він бере на себе чіткі зобов'язання щодо проведення грошово-кредитної політики в межах оголошеного цільового показника інфляції протягом визначеного проміжку часу. Основним аргументом на користь переходу до режиму таргетування інфляції виступає те, що забезпечення довгострокової цінової стабільності сприяє прискоренню темпів економічного зростання, підвищенню добробуту населення і зниженню безробіття. Водночас необхідно чітко розуміти, що цей режим монетарної політики має як свої переваги, так і недоліки.

На думку більшості вітчизняних дослідників, які займаються проблемами реалізації грошово-кредитної політики центральним банком та його ролі в подоланні сучасної кризи, зокрема В. В. Козюка, С. В. Міщенко, С. В. Науменкової, О. І. Петрика, Т. П. Богдан, О. О. Дзюбюка, Національний банк України поступово повинен переходити до режиму таргетування інфляції. Переваги монетарного режиму із зазначеними його ключовими характеристиками очевидні. На думку директора департаменту економічного аналізу та прогнозування НБУ О. І. Петрика [4], орієнтація на курсову прив'язку в довгостроковому періоді може погіршити фінансові тренди й посилити фінансові дисбаланси в економіці. У зв'язку з цим монетарна політика, внаслідок низького рівня незалежності, не здатна повною мірою застосовувати необхідні інструменти для впливу на фінансовий ринок. Зважаючи на досвід центральних банків провідних країн, грошово-кредитна політика вважається одним з основних інструментів стабілізуючого впливу на фінансовий сектор економіки.

До переваг інфляційного таргетування, крім зазначених вище, можна віднести такі [5]:

- ✦ підтримка цінової стабільності як основна стратегічна мета центрального банку, що дозволяє формувати і проводити макроекономічну політику в довгостроковому періоді;
- ✦ встановлення «номінального якоря» монетарної політики – чіткого цільового орієнтира на довгострокову перспективу і зобов'язання публічного оголошення показників інфляції, що дозволяє економічним суб'єктам знизити інфляційні очікування;
- ✦ забезпечення і дотримання прозорості та гнучкості стратегії грошово-кредитної політики, що передбачає зв'язок з ринками та громадськістю

і формуванням їх довіри до дій центрального банку;

- ✦ підвищення незалежності й водночас відповідальності центрального банку за здійснення грошово-кредитної політики.

Узагальнюючи основні переваги, запровадження інфляційного таргетування дає змогу, перш за все, стабілізувати інфляційні очікування господарюючих суб'єктів і, як наслідок, зменшити як саму інфляцію, так і її мінливість. Інфляційне таргетування забезпечує довіру до грошово-кредитної політики, оскільки остання здатна знизити інфляційні очікування, та дозволяє мінімізувати негативні наслідки інфляції. Крім того, розкриття інформації у процесі прийняття рішень у сфері грошово-кредитної політики дозволяє підвищити ефективність дій центрального банку, зокрема через канал інфляційних очікувань.

Проте в Україні, де ринкова економіка ще розвивається, запровадження режиму інфляційного таргетування нашоветується на низку труднощів, які пов'язані з: 1) власне з функціонуванням центрального банку та 2) особливими умовами розвитку економіки. Зокрема, можна виокремити такі ключові проблеми:

- ✦ органи монетарної влади спроможні значно меншою мірою, ніж у розвинутій ринковій економіці, контролювати інфляцію, оскільки істотний вплив на таку інфляцію справляють коливання валютного курсу та немонетарні фактори. Чи можна визначати за «номінальний якір» стабільність внутрішніх цін, якщо джерелом економічного зростання досі значною мірою виступає зовнішній сектор? Коливання валютного курсу залишаються одним з ключових чинників інфляції в Україні. При цьому впровадження інфляційного таргетування може призвести до ще більшої волатильності валютного курсу, а, отже, і до фінансової нестабільності, що у сьогоdnішніх реаліях є особливо актуальним;
- ✦ погана прогнозованість та керованість інфляції внаслідок істотного впливу на неї немонетарних факторів, зокрема цін на сировину на світових ринках, також залишається проблемою для впровадження інфляційного таргетування. Крім того, велику частку в індексах споживчих цін становлять продовольчі товари, ціни на які характеризуються сезонністю і впливом погодних умов. Ціни на багато видів товарів і послуг досі залишаються адміністративно регульованими. З цього випливає, що ІСЦ не завжди може відображати реальний розвиток економіки (взаємозв'язки з іншими макроекономічними змінними) і цінову ситуацію у країні в цілому. У таких умовах таргетування інфляції ускладнюється, оскільки інфляційні процеси опиняються поза межами впливу на них центрального банку.

Отже, інфляційне таргетування має і недоліки, які особливо сильно можуть проявитися в економіках зі значною макроекономічною нестабільністю, яка характерна сьогодні для України. Цей монетарний ре-

жим може не спрацювати, якщо попередньо не створити необхідних передумов (або створити їх, а потім не виконувати) для його дотримання. Проблема впровадження інфляційного таргетування в країнах, що розвиваються та будують ринкову економіку, полягає в тому, що в цих країнах ще не сформоване стабільне інституційне середовище, необхідне для впровадження даного режиму. За таких умов таргетування інфляції може мати негативні наслідки для розвитку економіки.

Метою статті є дослідження практики використання режиму інфляційного таргетування розвинутими країнами світу, визначення переваг і недоліків його застосування.

Основним фактором, що дозволяє здійснювати активну і гнучку монетарну політику у кризових умовах, застосовувати нетрадиційні заходи грошово-кредитної політики, виступає саме цінова стабільність. Аналіз законодавчих документів, макроекономічних оглядів та статистичної інформації доводить, що Національний банк України здійснює необхідні заходи для поступового переходу до монетарного режиму, що ґрунтується на інфляційному таргетуванні.

Перш за все, було внесено поправки до Закону України «Про Національний банк України». Зокрема, у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Національного банку України» № 2478-VI від 09.07.2010 року [6] визначається поняття «цінова стабільність», під якою розуміється «збереження купівельної спроможності національної валюти шляхом підтримання у середньостроковій перспективі (від 3 до 5 років) низьких, стабільних темпів інфляції, що вимірюються індексом цін». Ця редакція закону нівелює дію таких негативних чинників, як: 1) вплив політичних змін та настроїв на політику НБУ та 2) нечіткість цілей монетарної політики. Водночас, в Основних засадах грошово-кредитної політики на 2015 р. зазначено, що основним завданням НБУ є зменшення темпів інфляції до рівня, який сприятиме відновленню довіри суспільства до національної валюти та зниженню інфляційних очікувань. Отже, розглянуті зміни щодо змісту поняття «цінова стабільність», а також визнання необхідності формувати інфляційні очікування та довіру суспільства до дій НБУ свідчать про зміну пріоритетів монетарної політики в напрямку визначення ключовим орієнтиром діяльності НБУ досягнення цільових середньострокових рівнів інфляції, а саме: 5% на рік із допустимим відхиленням ± 1 процентний пункт.

Разом з тим, українська економіка перебуває у глибокій кризі. Ключова особливість поточного року, яка повинна визначати тактику грошово-кредитної політики, полягає в тому, що економіка увійшла в стан стагфляційної макроекономічної динаміки, тобто процеси зниження виробництва ВВП (6,8% за підсумками 2014 р.) [3] поєднуються зі значним зростанням цін (у квітні 2015 р. – 60,9% [7] (до квітня 2014 р.)). Це потребує, з одного боку, заходів щодо зниження інфляції, з іншого – підтримки економічного зростання.

Для подолання валютної та банківської криз і забезпечення цінової стабільності Національний банк ви-

значив, що необхідно проводити стратегічно і тактично виважену монетарну політику (що є підґрунтям стійкої курсової динаміки і зниження інфляції) з поступовим переходом до інфляційного таргетування. У даному контексті виникають такі проблеми на шляху до запровадження інфляційного таргетування:

1) *швидка девальвація гривні та зростання інфляції*. Дотримання цінової стабільності (5%) неможливе в умовах, коли інфляція в річному вимірі вже дорівнює 60%. Необхідне зниження інфляції до прийнятного рівня, оскільки таргетування інфляції неможливо запровадити за високих темпів інфляції й відповідно її спрогнозувати;

2) *необґрунтована і непродумана відмова від утримання валютного курсу в жорстких межах* призвела до розбалансування валютного ринку і девальвації національної валюти. Оскільки економіка України є відкритою, то вона залежить від валютного курсу, тому поряд із запровадженням основної цілі грошово-кредитної політики цінової стабілізації потрібно враховувати валютний курс;

3) *зростаючі девальваційні очікування і зниження довіри до банківської системи*, що призвело до скорочення обсягу депозитів, банкрутства низки банків та подальшої дестабілізації економіки;

4) *надмірне використання НБУ адміністративних заходів у валютному регулюванні*. Зокрема, валютні інтервенції та кредити овернайт. У результаті значні обсяги валютних інтервенцій призвели до зменшення міжнародних резервів і зростання заборгованості банків перед НБУ за кредитами рефінансування до 108,9 млрд грн [3];

5) *Національний банк активно фінансував через державні облігації дефіцит державного бюджету*. Зростання бюджетного дефіциту та державного і приватного боргу (як зовнішнього, так і внутрішнього), несе в собі великий ризик для фінансової стабільності та негативно впливає на розвиток реального сектора економіки, стабільність грошово-кредитного ринку та ціну фінансових ресурсів. У результаті погіршення макроекономічної ситуації в державі уряд був змушений вдатися до збільшення обсягів залучення позик, головним чином на внутрішньому ринку. Обсяг купівлі НБУ гривневих ОВДП становив 83% від обсягу їх випуску Міністерством фінансів. Як наслідок, залишок ОВДП у портфелі Національного банку збільшився на 171,1 млрд грн (на 116,3%) і на кінець року становив 318,1 млрд грн (близько 70% від загального обсягу), тоді як портфель комерційних банків збільшився лише на 12,4 млрд грн (до 93,4 млрд грн). Тобто, незалежність Національного банку залишається низькою, і він був змушений фінансувати державний дефіцит, що ніяк не корелювало з покращенням стану банківської системи, зокрема коррахунків комерційних банків;

6) *недовіра до центрального банку та зростання інфляційних очікувань*. Так, відповідно до ділових очікувань підприємств України (943 підприємства) за I квартал 2015 р. [8] у наступні 12 місяців респонденти очікують зростання споживчих цін у середньому на 27,3% і пов'язують його з обмінним курсом (88,2% відповідей) та зростанням витрат на виробництво (57,1% відповідей). Найменше на зростання цін впливатимуть динаміка цін на світових ринках і пропозиція грошей (зазначили 14,0% і 14,4% респондентів відповідно). Про-

довжували посилюватися девальваційні очікування: знецінення гривні до долара США очікують 88,4% респондентів (порівняно з 82,0% у попередньому кварталі). При цьому основним фактором, який обумовлюватиме підвищення споживчих цін, респонденти п'ятий квартал поспіль назвали обмінний курс (88,2% відповідей, збільшення на 3,9 п. п.). Це найвищі оцінки впливу обмінного курсу за весь час проведення опитувань (з 2006 р.);

7) *високий перехід (pass-through) девальзації в інфляцію*. Міра переходу девальзації в інфляцію є досить великою. Це свідчить про те, що коливання валютного курсу істотно впливають на інфляцію в Україні, тому швидко запровадити режим інфляційного таргетування в Україні неможливо.

Сьогодні перед Національним банком України стоїть завдання щодо запровадження стабілізаційної програми, що базується на зменшенні темпів інфляції та досягненні її визначеного цільового рівня з метою зниження темпів інфляції в річному вимірі та підвищення довіри до Національного банку. Проте перехід України до режиму інфляційного таргетування має на своєму шляху ряд перешкод.

Проблема полягає в тому, що інфляція в Україні має передусім не монетарний, а структурний характер, пов'язаний з незавершеністю ринкових реформ та загостренням соціально-політичної ситуації у країні. А це призводить до того, що економічні суб'єкти не вірять у здатність уряду та Національного банку контролювати інфляцію. Тому НБУ, у зв'язку із входженням вітчизняної економіки в стан стагфляційної макроекономічної динаміки, грошово-кредитну політику формулює у відповідності до інфляційних цілей на основі режиму таргетування грошових агрегатів і покладатиметься в цьому на операції на відкритому ринку. Така стратегія НБУ сприятиме зниженню інфляції та за умов низької інфляції дасть змогу в середньостроковій перспективі розпочати перехід до інфляційного таргетування. Про таку тактику НБУ свідчать Основні засади грошово-кредитної політики на 2015 р. і Меморандум про економічну та фінансову політику (пункт 2) [9].

Отже, перспективи для запровадження інфляційного таргетування в Україні є, але спершу необхідно виконати низку умов, зокрема:

1) Монетарна політика повинна будуватися на принципах переходу до вільного курсоутворення, яке може бути забезпечене відмовою від фіксованої прив'язки гривні до долара та поступового розширення валютного коридору. Однак першим кроком для забезпечення гнучкості валютного курсу повинен стати розвиток фінансового ринку, зокрема внутрішнього ринку державних цінних паперів. Для цього уряд повинен індексувати цінні папери на рівень інфляції, щоб забезпечити по них реальні позитивні процентні ставки. Лише в цьому випадку Національний банк зможе ефективно регулювати монетарну сферу за рахунок інтервенцій на внутрішньому валютному та борговому ринках.

2) Необхідною передумовою до запровадження режиму таргетування інфляції в Україні є забезпечення реальної незалежності Національного банку, шля-

хом прийняття законів, які б чітко визначали порядок фінансування цієї установи, гарантували політичну незаангажованість членів Ради та членів правління Національного банку, а також зобов'язували його регулярно оприлюднювати як інфляційні прогнози, так і звіти засідань. Деякі із зазначених положень вже виконуються відповідно до вимог МВФ і Меморандуму про економічну та фінансову політику від 27.02.2015 р.

3) Реформа податково-бюджетної політики, яка б забезпечила формування міцного внутрішнього ринку, та завершення основних структурних перетворень в економіці, щоб її структура та стан конкуренції відповідали вимогам ринкової економіки. Лише за таких умов можна буде ставити питання про успішний перехід до режиму таргетування інфляції.

4) Більша прозорість і комунікація НБУ з економічними суб'єктами, оскільки (за звітом щодо ділових очікувань підприємств України) діяльністю Національного банку України цікавиться переважна більшість респондентів – 92,7%. Це означає, що від НБУ очікують реальних послідовних дій у сфері забезпечення стабільних ділових очікувань шляхом стабілізації, головним чином, валютного курсу.

5) Посилення впливу облікової ставки НБУ на банківський сектор та економіку через стабільний розвиток рефінансування банків.

6) Основа стабільного розвитку держави – низька інфляція – може бути забезпечена завдяки узгодженим діям банку та уряду при формуванні монетарної та фінансової політики [10].

Таким чином, волатильність обмінного курсу та індексів споживчих цін, динаміка валютних інтервенцій НБУ та динаміка інфляційних очікувань підприємств України свідчить про недостатню внутрішню узгодженість та ефективність реформування монетарної політики в напрямку запровадження інфляційного таргетування. Тому поточний режим монетарної політики можна визначити як «перехідний», що характеризується наявністю формальних ознак інфляційного таргетування та одночасно істотною орієнтацією на забезпечення стабільності валютного курсу.

Спираючись на світовий досвід у даному питанні, важливо не тільки перейняти, але й модернізувати режим таргетування інфляції, пристосувавши його до вітчизняних особливостей. Для впровадження таргетування інфляції потрібно вдосконалити механізм фіксування інфляції, тобто відмовитись від фіксування інших показників, зокрема валютного курсу. Запровадити відповідні монетарні інструменти, основним з яких є короткострокова процентна ставка [11]. Головна перевага режиму спрощеного інфляційного таргетування полягає в можливості оголошення і взяття центральним банком зобов'язання щодо широкого діапазону коливань показника інфляції в умовах недосконалості трансмісійного механізму та неефективності інструментів грошово-кредитного регулювання.

Для того, щоб запровадити «спрощений» режим таргетування інфляції, необхідно вжити таких заходів:

- ★ укласти угоду між урядом та НБУ щодо переходу до режиму таргетування інфляції;
- ★ підвищити реальну незалежність Національного банку (порядок фінансування, політична незаангажованість членів Ради та правління НБУ тощо) [12];
- ★ затвердити та оголосити стратегічний документ щодо переходу до «спрощеного» режиму таргетування інфляції. У складових елементах цього документа чітко зазначити об'єкт виміру цін, тобто показник індексу споживчих цін чи «базової» інфляції, оскільки він може контролюватися та прогнозуватися центральним банком, а пізніше – як таргет індекс споживчих цін [11];
- ★ визначити терміни проведення політики (базуючись на світовому досвіді, оптимальним для України є три роки) та числовий вираз інфляційного таргету (3–5%) – частково це вже зроблено, виходячи з аналізу Основних засад грошово-кредитної політики на 2015 р.;
- ★ Національний банк України має опублікувати поточне значення та прогноз рівня інфляції, який буде обрано як таргет;
- ★ вжити заходи, у рамках грошово-кредитної політики, спрямовані на посилення ролі процентної політики в поєднанні з лібералізацією системи регулювання валютного ринку;
- ★ зазначити перехід до плаваючого валютного курсу;
- ★ розробити програму розвитку системи альтернативних напрямів розміщення населенням фінансових активів, якими можуть виступати активи громадських фондів, недержавних пенсійних фондів.

У разі ефективності функціонування «спрощеного» режиму таргетування інфляції необхідно, базуючись на його позитивних сторонах, запровадити такі заходи з повномасштабного таргетування інфляції: *по-перше*, зазначити у стратегічному документі Національного банку України перехід до повного таргетування інфляції, оголосити офіційну інфляційну ціль; *по-друге*, здійснювати необхідні регулювання за допомогою інструментів, притаманних режиму таргетування інфляції.

До можливих позитивних аспектів впровадження таргетування інфляції в Україні можна віднести:

- 1) зростання довіри населення, насамперед, до Національного банку України та уряду, що є одним із факторів формування інфляційних очікувань;
- 2) забезпечення стабільного економічного розвитку в довгостроковій перспективі;
- 3) зростання обсягів іноземних інвестицій (вплив на розвиток фінансово-кредитної сфери та розвиток економіки загалом);
- 4) зниження цін на імпортовані товари;
- 5) підвищення прозорості та ефективності функціонування ринку державних цінних паперів;
- 6) створення механізмів протидії зовнішнім шокам та керованості руху коштів у всіх секторах економіки;

7) забезпечення низьких інфляційних очікувань підприємств та інвесторів.

ВИСНОВКИ

Таргетування валютного курсу Національним банком України показало (наприкінці 2014 – початку 2015 рр.) свою неефективність, зокрема, неможливість досягнення стабільності цін, процентних ставок, зростання інфляційних очікувань, посилення нестабільності економіки в цілому. Тому активніше обговорюється застосування монетарного режиму таргетування інфляції в досягненні як цінової стабільності, так і макростабілізації.

Переходити до нової стратегії грошово-кредитної політики необхідно поступово, тобто запровадити спочатку «спрощений» режим, а згодом і повномасштабне таргетування інфляції. При цьому важливо спершу вирішити боргові проблеми [13], які посилюються у зв'язку з девальвацією національної валюти, а також при фінансуванні центральним банком бюджетного дефіциту.

Спрощене, або експериментальне, інфляційне таргетування [14] – це режим грошово-кредитної політики, що полягає в оголошенні широких інфляційних цілей, проте відносно низький рівень довіри до грошово-кредитної політики не дає можливості встановлювати цінову стабільність її основною стратегічною метою. Цей режим грошово-кредитної політики може застосовуватися лише як перехідний – на період проведення низки структурних реформ, необхідних для підвищення рівня довіри до влади, та забезпечення умов для переходу до більш досконалого виду режиму інфляційного таргетування.

Таким чином, впровадження в Україні режиму таргетування інфляції може принести багато позитивних моментів, проте в реаліях сучасної економіки інфляційне таргетування малоімовірне, але разом з тим поступові кроки в напрямку його запровадження вже здійснюються Національним банком України. І у випадку проведення комплексних структурних реформ і макростабілізації та формування висхідного тренду розвитку економіки монетарний режим інфляційного таргетування в Україні почне працювати. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Vertrag über die Arbeitsweise der Europäischen Union (Konsolidierte Fassung) / Amtsblatt der Europäischen Union [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu>
2. **Моисеев С. Р.** Денежно-кредитная политика: теория и практика : учеб. пособие / С. Р. Моисеев. – М. : Московская финансово-промышленная академия, 2011. – 784 с. (Университетская серия).
3. Основні засади грошово-кредитної політики на 2015 рік // Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=10465306>
4. **Петрик О.** Інфляційне таргетування після кризи: міжнародний досвід / О. Петрик, А. Даниленко // Вісник НБУ. – 2012. – № 10. – С. 15–19.
5. **Дорофєєва Н.** Таргетування інфляції у відкритій перехідній економіці / Н. Дорофєєва, А. Цокол // Вісник НБУ. – 2003. – № 11. – С. 8–12.
6. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Національного банку

України» № 2478-VI від 09.07.2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2478-17>

7. Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2015 році (до відповідного місяця попереднього року) // Офіційний сайт Державного комітету статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

8. Ділові очікування підприємств України за I квартал 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58374

9. Меморандум про економічну та фінансову політику від 27.02.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=10315035>

10. **Ніколайчук С.** Інфляційне таргетування: чому цей монетарний режим потрібен НБУ і що НБУ робить для його запровадження? / С. Ніколайчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=13236442>

11. **Гордієнко В. П.** Таргетування інфляції як ефективний метод забезпечення стабільності цін / В. П. Гордієнко, Я. І. Чайковський // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2012. – Т. 1. – № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://fkd.org.ua/article/view/28895/25902>

12. **Питльована О.** Інфляційне таргетування: практичні аспекти / О. Питльована // Вісник Львівського ун-ту. Серія: Міжнародні відносини. – 2008. – Вип. 24. – С. 309–320.

13. **Швець С.** Актуальні проблеми валютно-цінової стабільності в Україні напередодні запровадження інфляційного таргетування / С. Швець // Економіст. – 2014. – № 12. – С. 14–18.

14. **Осипчук Д. Г.** Інфляційне таргетування в Україні: підходи до запровадження / Д. Г. Осипчук // Наукові праці НДФІ. – 2009. – № 3(48). – С. 135–142.

Науковий керівник – Циганова Н. В., кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

REFERENCES

Dorofieieva, N., and Tsokol, A. "Tarhetuvannia inflatsii u vidkrytii perekhidnii ekonomitsi" [Inflation targeting in an open economy in transition]. *Visnyk NBU*, no. 11 (2003): 8-12.

"Dilovi ochikuvannia pidpriemstv Ukrainy za I kvartal 2015 r." [Business expectations of enterprises in Ukraine in the first quarter 2015]. http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58374

Hordiienko, V. P., and Chaikovskiy, Ya. I. "Tarhetuvannia inflatsii yak efektyvnyi metod zabezpechennia stabilnosti tsin" [Inflation targeting as an effective method of ensuring price stability]. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky*. <http://fkd.org.ua/article/view/28895/25902>

"Indeksy spozhyvchykh tsin na tovary ta posluhy u 2015 rotsi (do vidpovidnogo misiatsia poperednyoho roku)" [Consumer price indices for goods and services in 2015 (to corresponding month of the previous year)]. *Ofitsiyni sait Derzhavnoho komitetu statystyky*. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

[Legal Act of Ukraine] (2010). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2478-17>

Moiseev, S. R. *Denezhno-kreditnaia politika: teoriia i praktika* [Monetary Policy: Theory and Practice]. Moscow: Moskovskaia finansovo-promyshlennaia akademiia, 2011.

"Memorandum pro ekonomichnu ta finansovu polityku vid 27.02.2015 r." [Memorandum of Economic and Financial Policies of 02.27.2015]. <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=10315035>

Nikolaichuk, S. "Inflatsiine tarhetuvannia: chomu tsei monetarnyi rezhym potriben NBU i shcho NBU robyt dlia yoho zaprovadzhennia?" [Inflation targeting: monetary why this mode when the

National Bank and the NBU does for its introduction?]. <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=13236442>

"Osnovni zasady hroshovo-kredytnei polityky na 2015 rik" [Basic principles of monetary policy for 2015]. *Ofitsiyni sait Natsionalnoho banku Ukrainy*. <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=10465306>

Osypchuk, D. H. "Inflatsiine tarhetuvannia v Ukraini: pidkhody do zaprovadzhennia" [Inflation targeting in Ukraine: approaches to implementation]. *Naukovi pratsi NDFI*, no. 3 (48) (2009): 135-142.

Petryk, O. "Inflatsiine tarhetuvannia pislia kryzy: mizhnarodnyi dosvid" [Inflation targeting after the crisis: international experience]. *Visnyk NBU*, no. 10 (2012): 15-19.

Pytlyovana, O. "Inflatsiine tarhetuvannia: praktychni aspekty" [Inflation targeting: practical aspects]. *Visnyk Lvivskoho un-tu. Seriya "Mizhnarodni vidnosyny"*, no. 24 (2008): 309-320.

Shvets, S. "Aktualni problemy valiutno-tsinovoi stabilnosti v Ukraini naperedodni zaprovadzhennia inflatsiinoho tarhetuvannia" [Actual problems of monetary and price stability in Ukraine before the introduction of inflation targeting]. *Ekonomist*, no. 12 (2014): 14-18.

"Vertrag uber die Arbeitsweise der Europäischen Union (Konsolidierte Fassung)" <http://eur-lex.europa.eu>

ФІНАНСОВА АРХІТЕКТОНІКА СЕКТОРА ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ УКРАЇНИ: ВЗАЄМОВПЛИВ ВИДАТКІВ ТА ДЕРЖАВНОГО БОРГУ

© 2015 ГЛУЩЕНКО О. В.

УДК 336.01/.1+330.5

Глущенко О. В. Фінансова архітектура сектора публічних фінансів України: взаємовплив видатків та державного боргу

Метою статті є розкриття форм прояву суспільно-економічної кризи фінансової системи в публічних фінансах України та визначення деформацій їх фінансової архітектури. Основними завданнями статті є: розкриття сутності прояву кризових явищ у економічній системі, аналіз динаміки основних показників функціонування публічних фінансів та їх співвідношення з ВВП; дослідження зміни у структурі видатків державного бюджету та порівняння з витратами на обслуговування державного боргу; визначення деформації архітектури публічних фінансів, що обумовлюють зростання інфляційного навантаження на економічну систему. Доведено формування феномена боргової пастки та з'ясовано, що вона виявляється у зростанні обсягів внутрішнього державного боргу, що породжує інфляційне знецінення грошової маси, та в деформації архітектури руху фінансових потоків у фінансовій системі між публічними фінансами та фінансовим ринком. Обґрунтовано, що одним з чинників, який обумовлює зростаючий характер контрциклічного тренду індексу інфляції, є збільшення обсягів емісії державних запозичень на внутрішньому фінансовому ринку України та зростання ставки доходності за ними. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є формулювання категоріального визначення встановленому феномена боргової пастки; подальша розробка теорії фінансової архітектури, яка має розкрити закономірності руху суспільних фінансових потоків.

Ключові слова: фінансова архітектура, публічні фінанси, видатки бюджету, державний борг, боргова пастка, інфляція.

Рис.: 4. **Табл.:** 4. **Формул.:** 2. **Бібл.:** 29.

Глущенко Ольга Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та кредиту, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

E-mail: ovgluschenko@mail.ru

УДК 336.01/.1+330.5

Глущенко О. В. Финансовая архитектура сектора публичных финансов Украины: взаимное влияние расходов и государственного долга

Целью статьи является раскрытие форм проявления общественно-экономического кризиса финансовой системы в публичных финансах Украины и определение деформаций их финансовой архитектуры. Основными заданиями статьи являются: раскрытие сущности проявления кризисных явлений в экономической системе, анализ динамики основных показателей функционирования публичных финансов и их соотношение к ВВП; исследование изменения в структуре расходов государственного бюджета и сравнение с расходами на обслуживание государственного долга; определение деформации архитектуры публичных финансов, обуславливающих рост инфляционной нагрузки на экономическую систему. Доказано формирование феномена долговой ловушки и выяснено, что она проявляется в росте объемов внутреннего государственного долга, который порождает инфляционное обесценивание денежной массы, и в деформации архитектуры движения финансовых потоков в финансовой системе между публичными финансами и финансовым рынком. Обосновано, что одним из факторов, обуславливающим возрастающий характер контрциклического тренда индекса инфляции, является увеличение объемов эмиссии государственных заимствований на внутреннем финансовом рынке Украины и рост ставки доходности по ним. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении являются формулирование категориального определения выявленного феномена долговой ловушки; дальнейшая разработка теории финансовой архитектуры, которая должна раскрыть закономерности движения общественных финансовых потоков.

Ключевые слова: финансовая архитектура, публичные финансы, расходы бюджета, государственный долг, долговая ловушка, инфляция.

Рис.: 4. **Табл.:** 4. **Формул.:** 2. **Библ.:** 29.

Глущенко Ольга Викторовна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов и кредита, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина (пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина)

E-mail: ovgluschenko@mail.ru

UDC 336.01/.1+330.5

Glushchenko O. V. Financial Architectonics of the Public Finance Sector of Ukraine: Mutual Influence of Expenditures and Public Debt

The article is aimed at disclosure of the forms of socio-economic crisis of the financial system in the public finances of Ukraine with identification of strains as well as their financial architectonics. The main purposes of the article are: disclosure of essence of the manifestations of crisis phenomena in the economic system, analysis of dynamics of the major indicators in the functioning of public finances and their ratio to GDP; examining the changes in the structure of expenditures of the public budget and a comparison with the costs for servicing the public debt; determination of deformation of the architectonics of public finances, contributing to the rising inflationary burden on economic system. The article proves formation of the phenomenon of debt trap and identifies that it manifests itself in the increasing amounts of internal public debt that raises the inflationary devaluation of the money supply, as well as in deformation of the architectonics of financial flows in the financial system between public finances and financial markets. It has been substantiated that one of the factors, contributing to the increasing nature of the counter-cyclical trend of inflation index, is the increase in the volumes of emission of government borrowings in the domestic financial market of Ukraine and growth of the rate of return on them. Prospects for further research in this area are formulation of a categorical definition for the identified phenomenon of debt trap; further development of the theory of financial architectonics, which should disclose the patterns of movement of the public financial flows.

Key words: financial architectonics, public finance, budget expenditures, public debt, debt trap, inflation.

Pic.: 4. **Tabl.:** 4. **Formulae:** 2. **Bibl.:** 29.

Glushchenko Olga V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance and Credit, V. N. Karazin Kharkiv National University (pl. Svobody, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine)

E-mail: ovgluschenko@mail.ru

Нинішній стан фінансової системи України може бути однозначно визначений як кризовий. Ступінь та глибина ураження фінансової системи має бути дослідженою комплексно з метою встановлення ефекту мультиплікації деструктивних явищ. Голов-

ним елементом фінансової системи є публічні фінанси, що відображають стан виконання державою своїх функцій та характеризують фінансові відносини розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів суспільства. Подолання кризових явищ, відновлення стійкого еконо-

мічного зростання, створення «держави добробуту», розбудова економіки, що ґрунтується на інноваційних засадах, прямо залежить від стану та здатності публічних фінансів здійснювати ефективне формування та використання суспільних фінансових ресурсів.

Розуміння публічних фінансів у ринковій економіці як підґрунтя розбудови демократичного суспільства закладено у працях Д. Брюммерхоффа (*Dieter Brümmelhoft*) й Т. Бютнера (*Thiess Büttner*) [1], Р. Масгрейва (*Richard A. Musgrave*) та П. Масгрейва (*Peggi B. Musgrave*) [2], Ю. Бекхауса (*Jürgen Georg Backhaus*) [3], Р. Вагнера (*Richard E. Wagner*) [4; 5] та інших.

У вітчизняній науковій думці більш уживаним був термін «державні фінанси», його як основний предмет дослідження обрано у працях О. Василика і К. Павлюк [6], А. Даниленка та В. Зимовця [7], О. Кириленко та О. Тулай [8], Т. Кізіми [9], В. Небрат [10; 11], О. Молдована [12].

У останніх наукових публікаціях вітчизняних вчених розпочато розробку української теорії публічних фінансів, зокрема у роботах А. Хмелькова [13; 14], а також у авторських наукових розвідках [15].

Метою статті є розкриття форм прояву суспільно-економічної кризи фінансової системи в публічних фінансах України та визначення деформацій їх фінансової архітектури.

У відповідності до реалізації основної мети дослідження визначено такі завдання:

- ✦ розкрити сутність прояву кризових явищ у економічній системі, проаналізувати динаміку основних показників функціонування публічних фінансів та їх співвідношення з ВВП;
- ✦ дослідити зміни у структурі видатків державного бюджету та здійснити порівняння з витратами на обслуговування державного боргу;
- ✦ визначити деформації архітектури публічних фінансів, що обумовлюють зростання інфляційного навантаження на економічну систему.

Об'єктом дослідження є фінансова система України, що функціонує в умовах глибокої фінансово-економічної кризи.

У межах об'єкта дослідження виокремлено предмет дослідження.

Предметом дослідження є фінансова архітектура як інституціоналізована форма руху суспільних фінансових ресурсів, що відповідає внутрішній сутності та цілеспрямовується на набуття національного добробуту.

Публічні фінанси як комплекс суспільних відносин є частиною загальної суспільно-економічної системи, вони охоплюють бюджетні й фіскальні відносини, а також сукупність внутрішніх та зовнішніх зв'язків, що утворюються під час запозичень держави з приводу залучення, обслуговування та погашення державного боргу. При розкритті основних факторів, що стали причиною кризового становища економічної системи, потрібно застосувати мультифакторний підхід, що дасть змогу встановити тенденції у процесах, які є спільними між загальною економічною та фінансовою системами, а також публічними фінансами.

Необхідно дослідити доходи, видатки, дефіцит/профіцит Державного бюджету України та державний борг по відношенню до ВВП (у %). З рис. 1 видно, що, починаючи з 2004 р., в Україні спостерігається стійке перевищення видатків над доходами, що обумовлює наявність бюджетного дефіциту, який досягає максимального значення у 2010 р. (6%) та на кінець досліджуваного періоду досягає значення 4,6% від ВВП.

Найнебезпечнішою тенденцією, яку наочно демонструє рис. 1, є стрімке зростання відношення державного боргу до ВВП до 70,3% у 2014 р. Таке значення перевищує на 10,3% його граничне відношення, що закріплене у статті 18 Бюджетного Кодексу України. Проте у листі про наміри Меморандуму про економічну та фінансову політику зазначається, що обсяг лише зовнішнього боргу може досягнути 99,5% від ВВП [18].

Значне зростання співвідношення державного боргу до ВВП спричинено дією двох факторів: по-перше, зменшенням обсягів ВВП; по-друге, інфляційним знеціненням гривні. Відповідно, необхідно проаналізувати дію визначених вище чинників.

Співвідношення державного боргу і ВВП є важливим показником, який характеризує боргове навантаження на економіку, але для формування системного бачення стану публічних фінансів необхідно розглядати їх як інституціоналізовану форму розподілу та перерозподілу фінансових потоків, які обертаються у суспільстві.

Подамо динаміку номінального (у фактичних цінах) та реального (у цінах попереднього періоду) ВВП у вигляді графіку (рис. 2).

З рис. 2 наочно видно, що найбільші розриви між номінальним і реальним ВВП припадають саме на періоди кризи, тобто на 2008–2009 рр. і на 2013–2014 рр. і продовжуються по теперішній час. Коливання номінального ВВП і значний розрив між номінальним і реальним ВВП у 2008 р. спричинено різким зростанням цін при незмінному прирості обсягів фактичного виробництва, про що свідчить стабільний показник зростання реального ВВП.

За період з 2012 р. спостерігається уповільнення темпів зростання номінального ВВП, а протягом 2014 р. бачимо зменшення реального з 1459759 млн грн у 2013 р. до 1365123 млн грн у 2014 р., що складає 94636 млн грн, або (–6,48%) по відношенню до 2013 р.

Першою й найголовнішою причиною такої ситуації є втрата територіальної цілісності України, що обумовлює порушення у складі та структурі внутрішнього регіонального продукту: частина Донецької та Луганської областей, АР Крим та м. Севастополь є виваними з господарчого обігу країни через проведення АТО та тимчасову окупацію.

Другою причиною, що частково обумовлюється першою, є розрив ділових відносин між суб'єктами господарювання як у межах країни, так і для суб'єктів, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність. Зменшення ринків збуту продукції, порушення постачання сировини призводить до масового припинення діяльності підприємств та їх банкрутства.

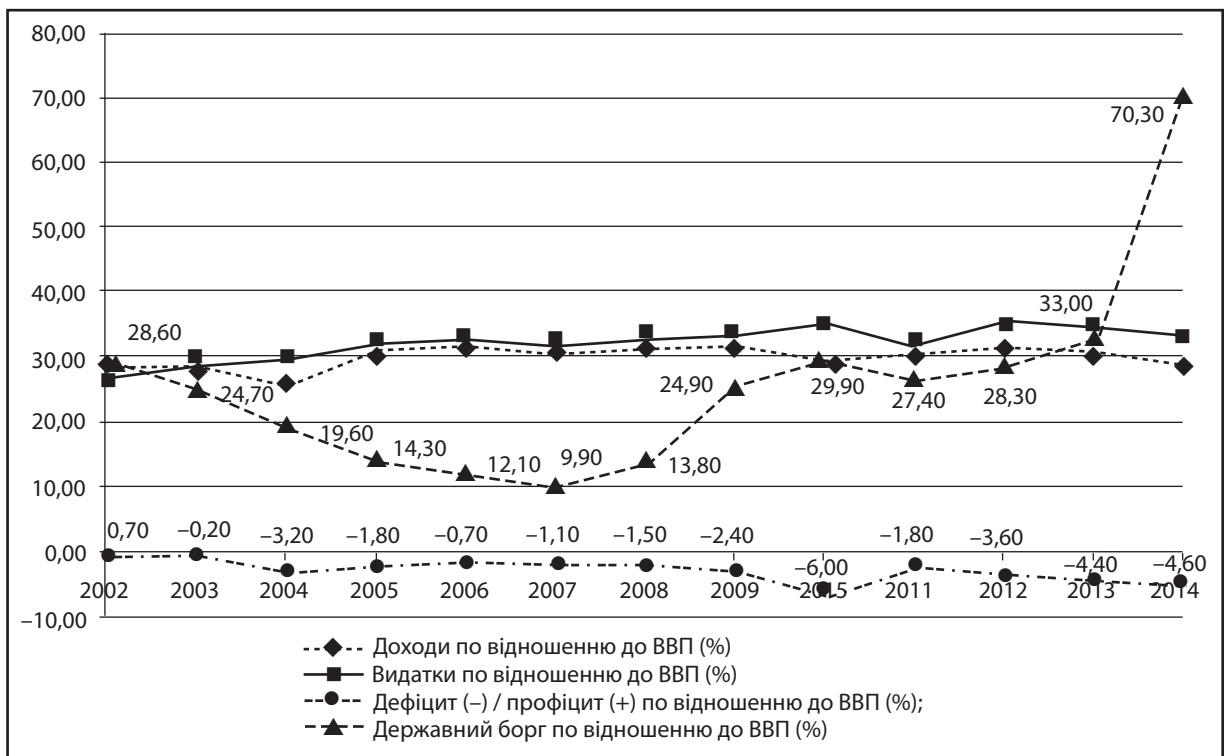

Рис. 1. Динаміка доходів, видатків, дефіциту(-) / профіциту(+) Державного бюджету України по відношенню до ВВП (%)* [16; 17]

Примітка: * – показники 2014 р. без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя

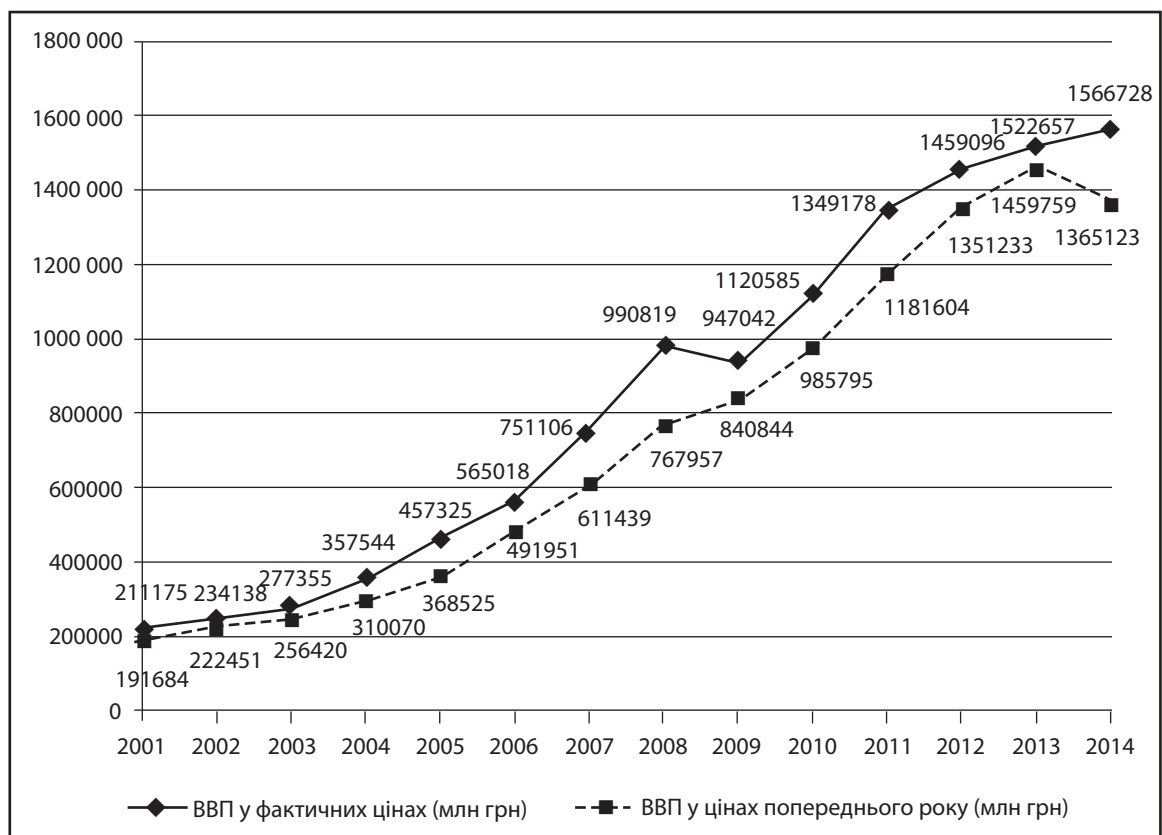

Рис. 2. Динаміка ВВП України у фактичних цінах та у цінах попереднього періоду з 2001 р. по 2014 р. (млн грн)* [19]

Примітка: * – показники 2014 р. без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя

Третьою причиною є різке погіршення інвестиційного та бізнес-клімату. Країні, на частині території якої відбувається збройний конфлікт, складно залучати іноземні інвестиції, оскільки ризики умов непереборної сили досить складно прорахувати, також значно мультиплікуються ризики втрати інвестованого капіталу та прибутків з нього. У бізнес-кліматі починає домінувати мейнстрим ірраціональних очікувань, який обумовлює виток капіталу з країни, згортання господарської діяльності, припинення діючих бізнес-проектів та відмову від тих, що знаходяться у стадії розробки. Інвестиційний та бізнес-клімат значно погіршуються під загрозою порушення прав власності, рейдерського захоплення підприємств, правового безладу та дисфункції судової гілки влади.

Четвертою причиною є падіння купівельної спроможності населення. Зменшення купівельного попиту ставить під загрозу можливість збуту продукції на внутрішньому ринку України, ставлячи підприємства, які продають свою продукцію на внутрішніх ринках країни, в умови надлишкового виробництва. Підприємці змушені скорочувати випуск продукції, що формує ланцюгову реакцію між випуском, заробітною платою найманих працівників та платоспроможним попитом у суспільстві. Розірвати це порочне коло можливе за умов державної політики, що має бути спрямована на підвищення рівня реальної заробітної плати та збільшення кількості робочих місць.

В умовах падіння платоспроможного попиту змінюється його структура – більшою мірою споживають найдешевші товари та товари, які віднесені до «парадокса Гіффена» – при збільшенні ціни на які зростає обсяг їх споживання. Відтак наукомісткі, інноваційні товари вітчизняних виробників втрачають потенційних покупців через високу додану вартість, зменшення попиту та зміни в його структурі. Відповідно й підприємства, що працювали у високотехнологічних галузях та здійснювали інноваційні проекти, зорієнтовані на внутрішній ринок, потрапляють під загрозу банкрутства, що значно погіршує перспективи відновлення економічного зростання та відновлення економічної системи України на інноваційних засадах.

Важливим чинником, що впливає на зменшення платоспроможного попиту домогосподарств, є значне та різке зростання тарифів на житлово-комунальні послуги. Збільшення питомої ваги оплати житлово-комунальних послуг у сукупних фінансових ресурсах домогосподарств ще більше порушує структуру попиту населення та зменшує обсяг ресурсів, які можуть бути спрямовані на придбання товарів та послуг.

П'ятою основною причиною, яка зумовила падіння обсягів реального ВВП, є криза банківської системи. Масове банкрутство банків, погіршення стану платоспроможності, брак ліквідності як у окремих банків, так і в банківській системі України цілком, нездатність здійснювати кредитну підтримку реального сектора економіки значно ускладнює перспективи відновлення економічного зростання. За умов утримання відсоткових ставок, що вище за норму прибутків підприємств, але

нижче за індекс інфляції, стан повного колапсу очікує як реальний, так і фінансовий сектори економіки.

З 2009 р., коли прояви глобальної фінансової кризи найбільш гостро проявилися в Україні, вітчизняна банківська система так і не відновилася. Кризові явища підсилювали одне одного та ввели вітчизняну банківську систему в умови сингулярної кризи (прояви зазначеного типу кризи в банківській системі більш докладно розглянуто у роботі автора [20], у більш ширшому сенсі причини кризи в Україні досліджено у статті А. Гриценка [21]).

Після розкриття основних макроекономічних чинників, що впливають на стан публічних фінансів, необхідно докладно розглянути видатки державного бюджету та структуру державного боргу, для того, щоб визначити внутрішні чинники, що обумовлюють кризовий стан у секторі публічних фінансів України.

Першопричиною бюджетного дефіциту є перевищення видатків бюджету над доходами. Основним джерелом покриття дефіциту бюджету є державний борг. Відповідно, необхідно проаналізувати склад і структуру видатків державного бюджету в динаміці, щоб викрити резерви їх зменшення та визначити неефективне витрачання бюджетних коштів.

Подано класифікацію видатків державного бюджету за функціональною класифікацією та кредитуванням і визначимо ті статті, що зростають найбільшими темпами (табл. 1).

Виходячи з даних табл. 1, розглянемо структуру видатків бюджету та проведемо угруповання статей бюджетних видатків залежно від середніх темпів приросту протягом досліджуваного періоду, результати подамо у вигляді табл. 2.

До першої групи віднесемо статті витрат бюджету, середні темпи приросту яких перевищують 20%, до другої – статті, темпи приросту яких знаходяться в інтервалі від 10% до 20%, до третьої групи віднесемо статті, темпи приросту яких входять у діапазон від 0% до 10% включно, а до четвертої – з від'ємними темпами приросту.

До першої групи відносяться: обслуговування боргу (51%), інші статті видатків на економічну діяльність (24%), загальнодержавні функції (22%), оборона (20%) і захист пенсіонерів (20%).

Можемо визначити загрозливу тенденцію щодо зростання обслуговування боргу. Питома вага обслуговування боргу в загальних видатках бюджету зростає з 1,92% у 2007 р. до 11,15% у 2014 р. По відношенню до видатків на виконання загальнодержавних функцій питома вага обслуговування боргу складає 19,81% у 2007 р. і 72,87% у 2014 р. Темпи приросту обслуговування боргу є найменшими у 2012 р. (5%), а найвищими – у 2009 р. (139%). у 2014 р. вони складають 51%. Постійне збільшення обслуговування боргу є основним чинником зростання статті «загальнодержавні витрати» частиною якого воно є.

Формується замкнене коло: перевищення видатків бюджету над доходами породжує бюджетний дефіцит, покриття якого вимагає збільшення обсягу державних запозичень, які, у свою чергу, лягають тягарем на видатки бюджету, збільшуючи відповідну статтю «обслуговування боргу».

Фактичні видатки державного бюджету за 2007–2014 рр. у розрізі функціональної класифікації видатків та кредитування (млн грн)

Видатки згідно з функціональною класифікацією	Рік							
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Загальнодержавні функції, з них:	16906,30	21769,50	24868,20	34694,30	39991,10	44010,70	50101,10	65836,50
обслуговування боргу	3349,90	3774,70	9038,70	15539,00	23134,40	24196,60	31677,10	47976,70
Оборона	9414,80	11733,00	9654,40	11347,10	13240,90	14485,70	14843,00	27363,30
Громадський порядок, безпека та судова влада	18314,80	24871,10	24164,10	28570,70	32414,20	36469,80	39190,90	44617,20
Охорона навколишнього природного середовища	1808,10	2230,20	1824,30	2292,70	3008,20	4135,40	4595,00	2597,40
Житлово-комунальне господарство	723,80	444,00	247,90	844,40	324,20	379,60	96,90	111,50
Охорона здоров'я	6318,10	7365,50	7530,50	8759,00	10193,70	11358,50	12879,30	10475,80
Духовний та фізичний розвиток	1987,70	2917,60	3216,20	5165,50	3830,20	5488,50	5111,90	4871,80
Освіта	15147,60	21554,30	23925,10	28807,50	27231,90	30243,20	30943,10	28674,60
Соціальний захист і соціальне забезпечення, з них:	29220,50	50798,30	51512,30	69311,30	63533,40	75254,40	88547,30	80549,10
соціальний захист пенсіонерів	24238,90	40256,60	47912,80	64086,50	58317,20	64494,10	83233,60	75813,90
Економічна діяльність, у т. ч.:	29739,20	38693,00	33233,60	36030,00	44771,50	49396,00	41299,20	34410,80
сільське господарство, лісове господарство та мисливство, рибне господарство	7956,00	9494,70	6173,50	7208,30	7487,00	7365,30	7560,70	5759,10
паливно-енергетичний комплекс	7172,00	15386,30	11884,20	12024,40	10915,20	17270,10	15389,20	9335,80
транспорт	11535,80	10461,70	11627,80	12608,40	14735,40	12847,90	14202,60	14428,90
інші видатки на економічну діяльність	3075,30	3350,20	3548,20	4188,80	11633,90	11912,80	4146,70	4887,00
Міжбюджетні трансферти	44655,00	59113,60	62180,10	77766,20	94875,00	124459,60	115848,30	130600,70
Усього	174235,9	241490,1	242356,7	303588,8	333414,5	395681,5	403456,0	430108,8

Джерело: угруповано за матеріалами [22, с. 87; 23, с. 42–43; 24, с. 46–47].

До першої групи також відносяться видатки бюджету на оборону, що є цілком правомірним у зв'язку з проведенням АТО та окупацією АР Крим. У динаміці темпи приросту видатків на оборону змінюються нерівномірно: у 2009 р. вони мають від'ємне значення (–18%), у 2013 р. – (2%), а у 2014 р. темпи приросту сягають 84%.

На авторський погляд, резервом зменшення видатків бюджету є стаття «інші видатки на економічну діяльність» із середнім темпом приросту протягом досліджуваного періоду 24%. Ця стаття витрат має найбільше розпошення значень: від (–65%) у 2013 р. до (178%) у 2011 р.

Значне колювання темпів приросту демонструє стаття «соціальний захист пенсіонерів», що обумовлює

зростання статті «Соціальний захиста та соціальне забезпечення», це фактично констатує інституційну дисфункцію пенсійної системи України. У разі здійснення ефективного реформування пенсійного забезпечення та побудови фінансової архітектури руху грошових потоків зорієнтованої на побудову «суспільства добробуту» витрати на соціальний захист пенсіонерів з бюджету стануть непотрібними, бо пенсійна система стане повністю автономною та самоокупною.

Витрати на соціальний захист пенсіонерів є спробою держави підтримати життєвий рівень цієї соціальної групи населення, проте це спричиняє збільшення видатків бюджету та зменшує фінансовий потенціал реформ.

Темпи приросту фактичних видатків державного бюджету за 2007–2014 рр. у розрізі функціональної класифікації видатків та кредитування

Видатки згідно з функціональною класифікацією	Рік							Середні темпи приросту	Група
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014		
Загальнодержавні функції, з них:	29%	14%	40%	15%	10%	14%	31%	22%	1
обслуговування боргу	13%	139%	72%	49%	5%	31%	51%	51%	1
Оборона	25%	–18%	18%	17%	9%	2%	84%	20%	1
Громадський порядок, безпека та судова влада	36%	–3%	18%	13%	13%	7%	14%	14%	2
Охорона навколишнього природного середовища	23%	–18%	26%	31%	37%	11%	–43%	10%	3
Житлово-комунальне господарство	–39%	–44%	241%	–62%	17%	–74%	15%	8%	3
Охорона здоров'я	17%	2%	16%	16%	11%	13%	–19%	8%	3
Духовний та фізичний розвиток	47%	10%	61%	–26%	43%	–7%	–5%	18%	2
Освіта	42%	11%	20%	–5%	11%	2%	–7%	11%	2
Соціальний захист і соціальне забезпечення, з них:	74%	1%	35%	–8%	18%	18%	–9%	18%	2
соціальний захист пенсіонерів	66%	19%	34%	–9%	11%	29%	–9%	20%	1
Економічна діяльність, у т. ч.:	30%	–14%	8%	24%	10%	–16%	–17%	4%	2
сільське господарство, лісове господарство та мисливство, рибне господарство	19%	–35%	17%	4%	–2%	3%	–24%	–3%	4
паливно-енергетичний комплекс	115%	–23%	1%	–9%	58%	–11%	–39%	13%	2
транспорт	–9%	11%	8%	17%	–13%	11%	2%	4%	3
інші видатки на економічну діяльність	9%	6%	18%	178%	2%	–65%	18%	24%	1
Міжбюджетні трансферти	32%	5%	25%	22%	31%	–7%	13%	17%	2

Джерело: побудовано за даними табл. 2.

Другу групу класифікації складають статті витрат, чії середні темпи приросту є помірними, до них належать: «громадський порядок, безпека та судова влада» (14%), «духовний та фізичний розвиток» (18%), «освіта» (11%), «паливно-енергетичний комплекс» (13%) та «міжбюджетні трансферти» (17%).

Показники цієї групи визначають високу волатильність у часі, більшу кількість у порівнянні з першою групою від'ємних значень, що дає змогу сформулювати висновок про те, що їх планування носить ситуативний та кон'юктурний характер. Негативною тенденцією є наявність від'ємних темпів приросту статей, які характеризують розвиток людського капіталу у 2014 р.: «освіта» (–7%), «духовний та фізичний розвиток» (–5%), що є свідченням відсутності реальної державної стратегії з розвитку людського капіталу. Відсутність системної стратегії щодо регіонального розвитку спостерігається в динаміці темпів приросту статті «міжбюджетні трансферти», яка демонструє неоднорідні темпи приросту, що свідчить про нездатність до формування виваженої

фінансово-бюджетної політики між державними та місцевими бюджетами.

Третю групу утворюють статті з мінімальними середніми темпами приросту. До цієї групи відносяться такі статті: «охорона навколишнього природного середовища», «житлово-комунальне господарство», «охорона здоров'я» і «транспорт».

Середні темпи приросту охорони здоров'я (8%) та від'ємні показники 2014 р. (–19%) підтверджують гіпотезу про відсутність дієвої державної стратегії розвитку людського капіталу.

Мінімальні темпи фінансування транспорту є свідченням погіршення стану суспільної інфраструктури, що в подальшому може викликати потребу у значних обсягах фінансування, що буде також обтяжувати бюджет.

Остання група статей бюджетних видатків утворена лише єдиною статтею «сільське господарство, лісове господарство та мисливство, рибне господарство», яка демонструє від'ємні середні темпи приросту (–3%). У 2014 р. темп приросту складає (–24%). Низькі рівні

фінансування сільського господарства, лісового господарства та мисливства, рибного господарства вказують на те, що держава мало піклується про продовольчу безпеку, а також відновлення лісів та фауни.

Проведений аналіз фактичних видатків державного бюджету дав змогу встановити ряд системних вад, що накопичувалися роками та особливо загострилися з 2014 р. у зв'язку із суспільно-економічною кризою.

Стан видатків державного бюджету характеризується ситуативним реагуванням. Неефективний перерозподіл бюджетних ресурсів ставить під загрозу людський капітал українського суспільства, його продовольчу та екологічну безпеку. У структурі видатків найбільшими темпами зростають витрати коштів на обслуговування боргу.

Можемо висунути гіпотезу про формування «боргової пастки» – стану структури видатків бюджету, який обумовлює їх залежність від обслуговування державного боргу. Довести висунуту вище гіпотезу можливо у процесі аналізу складу та структури державного боргу та співставленні його з бюджетними витратами.

Поняття «боргова пастка» є досить уживаним в економічній публіцистиці, але наукового тлумачення цієї категорії немає, тому подальші наукові розвідки мають розкрити питання його категоріального визначення.

Виявлення феномена боргової пастки в нашому дослідженні виходить з аналізу емпіричного матеріалу, тому підтвердження або спростування висунутої гіпотези про її формування у сфері публічних фінансів України дасть змогу продовжувати наукові пошуки в цьому напрямку.

Розглянемо структуру бюджетних витрат на погашення та обслуговування державного боргу протягом 2007–2014 рр., фактичні дані подамо у вигляді *табл. 3*.

Виходячи з показників табл. 3, можемо спостерігати зростання питомої ваги платежів за державним боргом у загальній структурі витрат бюджету: з 5,3 % у 2007 р. до 32,4 % у 2014 р. Визначена тенденція є беззаперечним доказом формування боргової пастки в публічних фінансах України.

Найбільшими темпами зростає внутрішній державний борг, відповідно зростають платежі з його погашення та видатки на його обслуговування. Досліджуючи співвідношення між внутрішнім та зовнішнім боргом, можемо встановити, що у 2007–2008 рр. спостерігалось перевищення платежів за зовнішнім над платежами за внутрішнім державним боргом, а з 2009 р. ситуація змінилася на протилежну – виплати за внутрішнім боргом перевищують зовнішні, на кінець досліджуваного періоду співвідношення складає 1,49.

Перевищення внутрішнього державного боргу над зовнішнім дестабілізує грошово-кредитну систему країни. Згідно з інформацією Міністерства фінансів України основу внутрішнього боргу складають цінні папери, що випущені на внутрішньому ринку [17]. В умовах зниження кредитних рейтингів України, що прогножуються як провідними світовими рейтинговими агенціями, зокрема Fitch [26], так і провідними вітчизняними [27], лише збільшення відсоткових ставок доходності державних цінних паперів може зробити їх привабливими для потенційних покупців, бо високі ризики мають компенсуватися високою доходністю. На кінець досліджуваного періоду середньозважена доходність ОВДП складала 16,25 % річних [28].

Таблиця 3

Фактичні витрати бюджету на погашення та обслуговування державного боргу за 2007–2014 рр. (млрд грн)

Показник	Рік							
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Платежі за державним боргом, усього, у т. ч.:	9,8	9,8	40,4	42,2	68,8	92,3	114,2	171,8
внутрішнім	3,1	4,5	22,6	30,6	47,6	55,26	65,7	102,7
зовнішнім	6,7	5,3	17,8	11,6	21,2	37	48,5	69,1
Платежі з погашення державного боргу, у т. ч.:	6,5	6	31,3	26,7	45,6	68,1	79,8	120,8
внутрішнього	2,4	3,6	17,9	19,7	32,1	38	41,8	68
зовнішнього	4,1	2,4	13,4	7	13,5	30,1	38	52,8
Видатки на обслуговування державного боргу, у т. ч.:	3,3	3,8	9,1	15,5	23,1	24,2	34,4	51
внутрішнього	0,7	0,9	4,7	10,9	15,5	17,26	23,9	34,7
зовнішнього	2,6	2,9	4,4	4,7	7,6	6,9	10,5	16,3
Витрати бюджету, всього (видатки, надання кредитів, погашення державного боргу)	183,4	251,1	280,4	335	340,4	469,9	489,2	531
Питома вага платежів за державним боргом у витратах бюджету. %	5,3	3,9	14,4	12,6	20,2	19,6	23,3	32,4

Джерело: угруповано за матеріалами [22, с. 74; 23, с. 34–35; 24, с. 39–40; 25].

Під час емісії, обслуговування та погашення ОВДП відбувається деформація каналів руху фінансових потоків у фінансовій системі України, підсилюється інфляційне знецінення грошової маси. Сектор публічних фінансів попадає у залежність від типу фінансової поведінки та очікувань гравців фінансової ринку, які є власниками ОВДП.

Порушення в архітектоніці фінансової системи України відбувається в чотирьох напрямках:

- ✦ *по-перше*, сектор публічних фінансів втрачає свою здатність до стабілізації усієї фінансової системи;
- ✦ *по-друге*, зміна вектора руху фінансових потоків, що перевантажені інфляційною компонентою, між публічними фінансами та фінансовим ринком підсилює розрив між реальним та фінансовим секторами економіки та обмежує доступ до фінансових ресурсів суб'єктів господарювання, які здійснюють свою діяльність у реальному секторі економіки;
- ✦ *по-третє*, відбувається підвищення базової ціни на гроші, що призводить до відповідного зростання інших монетарних показників, наслідком чого є домінування короткострокових запозичень та панування спекулятивних тенденцій на фінансовому ринку;
- ✦ *по-четверте*, збільшення співвідношення платежів за державним боргом до загального обсягу видатків бюджету обмежує можливість здійснювати фінансування інших статей бюджетних видатків, зокрема людського капіталу, соціальної підтримки населення, здійснення інфраструктурних проєктів тощо.

Фінансовий ринок як невід'ємна частина фінансової системи виявляє гіперчутливість до проявів інфляції та коливання курсів національної валюти, що спричинені нею. Рух фінансових потоків в економічній системі суспільства залежить від інфляційного знецінення грошової маси, що впливає на еквівалент державного боргу в національній валюті. Відтак, існує об'єктивна потреба перейти до розгляду інфляції: її рівнів та темпів та з'ясувати основні причини, що породжують її.

У табл. 4 подано помісячні індекси інфляції в Україні з 2000 р. по 2015 р.

Проілюструємо динаміку ланцюгових індексів інфляції графічно за 2002 р. як «найкращий», 2009–2010 рр. як «кризові» та 2014–2015 рр. як сучасні вияви кризи та подамо її в такий спосіб (рис. 3).

Рис. 3 наочно відображає, що протягом 2002 р. помісячні темпи інфляції мали значення менше 100 % – тобто фіксувалося зменшення інфляційного навантаження, дані рис. 3 демонструють, що 2002 р. характеризується профіцитом бюджету та співвідношенням державного боргу до ВВП, яке становило 28,6 % і знаходилося в убутному тренді. Динаміка індексів інфляції у 2009–2010 рр. у середньому перевищує 100 %, але жоден з показників вказаного періоду за місяць не досягає значення 105 %, тобто прояви світової фінансової кризи не привели до значного інфляційного знецінення. У цей період зростає дефіцит бюджету з 2,4 % у 2009 р. до 6 % у 2010 р. і відношення державного боргу до ВВП – 29,9 % у 2010 р. Останній період 2014–2015 рр. характеризується різким зростанням темпів інфляції, високими показниками бюджетного дефіциту (4,6 % у 2014 р.) і стрибкоподібним зростанням відношення державного боргу до ВВП (70,3 %).

Таблиця 4

Індекси інфляції в Україні за місяць у відношенні до попереднього періоду (%). [29]

Рік	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень	За рік
2000	104,6	103,3	102,0	101,7	102,1	103,7	99,9	100,0	102,6	101,4	100,4	101,6	125,8
2001	101,5	100,6	100,6	101,5	100,4	100,6	98,3	99,8	100,4	100,2	100,5	101,6	106,1
2002	101,0	98,6	99,3	101,4	99,7	98,2	98,5	99,8	100,2	100,7	100,7	101,4	99,4
2003	101,5	101,1	101,1	100,7	100,0	100,1	99,9	98,3	100,6	101,3	101,9	101,5	108,2
2004	101,4	100,4	100,4	100,7	100,7	100,7	100,0	99,9	101,3	102,2	101,6	102,4	112,3
2005	101,7	101,0	101,6	100,7	100,6	100,6	100,3	100,0	100,4	100,9	101,2	100,9	110,3
2006	101,2	101,8	99,7	99,6	100,5	100,1	100,9	100,0	102,0	102,6	101,8	100,9	111,6
2007	100,5	100,6	100,2	100,0	100,6	102,2	101,4	100,6	102,2	102,9	102,2	102,1	116,6
2008	102,9	102,7	103,8	103,1	101,3	100,8	99,5	99,9	101,1	101,7	101,5	102,1	122,3
2009	102,9	101,5	101,4	100,9	100,5	101,1	99,9	99,8	100,8	100,9	101,1	100,9	112,3
2010	101,8	101,9	100,9	99,7	99,4	99,6	99,8	101,2	102,9	100,5	100,3	100,8	109,1
2011	101,0	100,9	101,4	101,3	100,8	100,4	98,7	99,6	100,1	100,0	100,1	100,2	104,6
2012	100,2	100,2	100,3	100,0	99,7	99,7	99,8	99,7	100,1	100,0	99,9	100,2	99,8
2013	100,2	99,9	100,0	100,0	100,1	100,0	99,9	99,3	100,0	100,4	100,2	100,5	100,5
2014	100,2	100,6	102,2	103,3	103,8	101,0	100,4	100,8	102,9	102,4	101,9	103,0	124,9
2015	103,1	105,3	110,8	114,0	102,2	100,4	99,0	99,2					

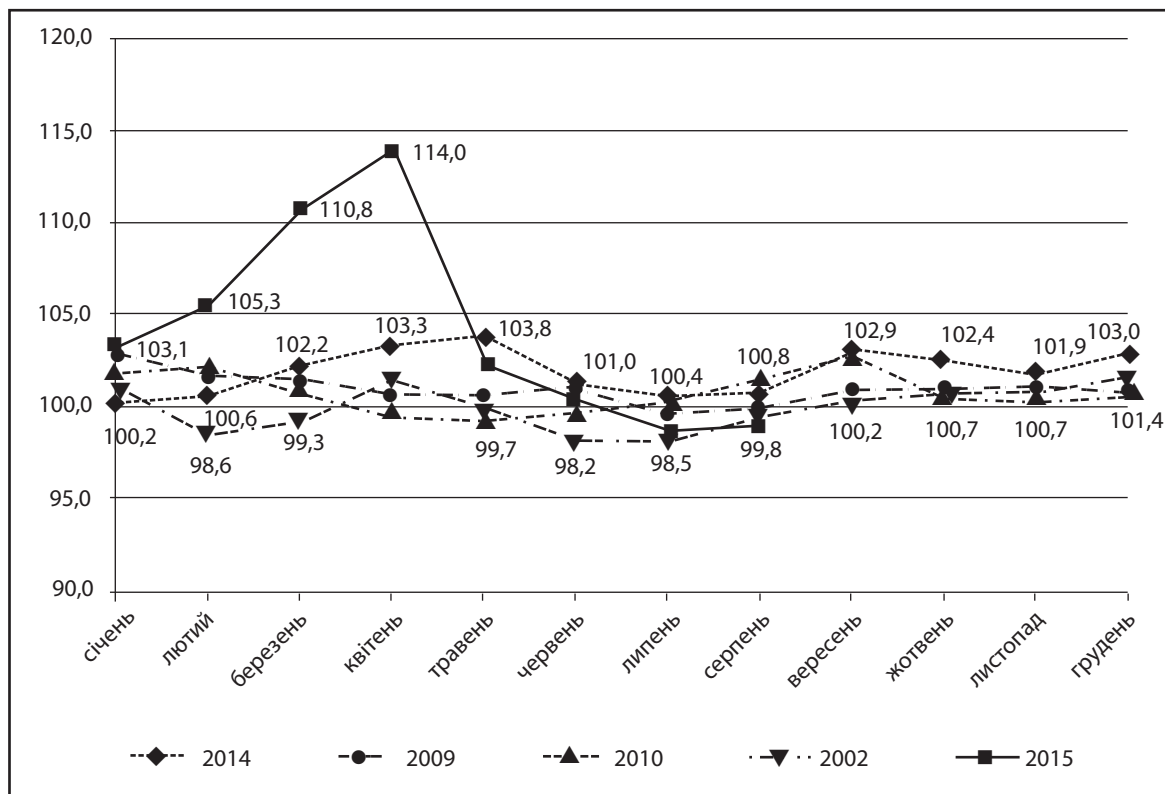

Рис. 3. Динаміка індексів інфляції в Україні за місяць у відношенні до попереднього періоду за 2002, 2009, 2010, 2014 та 2015 рр. (%)

Джерело: побудовано за даними табл. 4.

Можемо зробити проміжний висновок, що інфляція є чинником, який значно погіршує стан публічних фінансів України. Фіксується взаємовплив між показниками дефіциту бюджету, державного боргу та інфляцією.

Аналіз даних табл. 4 і рис. 3 вказує на наявність циклічних коливань протягом року: період з травня по липень за усі роки характеризується зменшенням помісячних індексів інфляції, а з липня по вересень – їх зро-

станням. Визначена тенденція підводить до гіпотези про наявність фактора сезонності в коливаннях місячних темпів інфляції. Відповідно, можемо розрахувати індекс сезонності та визначити загальний тренд інфляційного знецінення. Задамо загальну тривалість одного циклу – 1 рік (12 місяців) та проведемо декомпозицію часового ряду на сезонну та трендову складову, результати візуалізуємо графічно у такий спосіб (рис. 4).

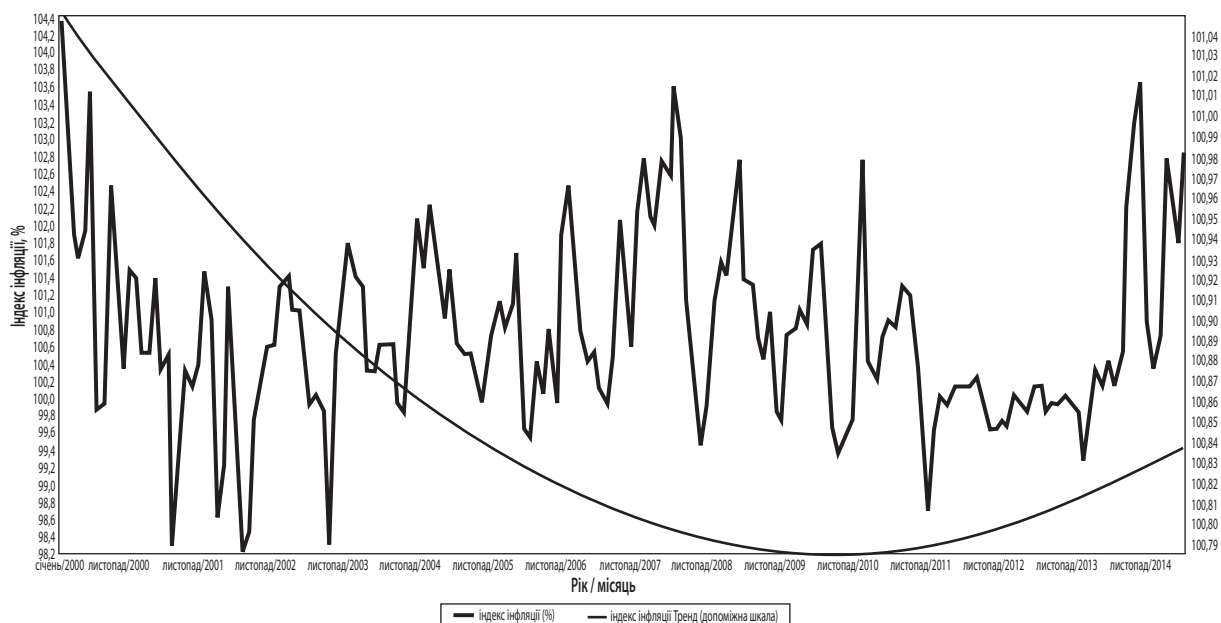

Рис. 4. Декомпозиція часового ряду помісячних темпів інфляції на сезонну та трендову складову

Джерело: побудовано за даними табл. 4.

Побудований графік тренду має квадратичний тип та в загальному вигляді описується рівнянням (1)

$$y = a_2 \cdot x^2 + a_1 \cdot x + a_0, \quad (1)$$

де $a_2 = 1,72351903868249$;
 $a_1 = -0,11430765727577681$;
 $a_0 = 101,053259998725$.

Відтак, рівняння тренду помісячних темпів інфляції набуває такого вигляду (2):

$$y = 1,724 \cdot x^2 - 0,114 \cdot x + 101,053, \quad (2)$$

середня похибка складає 0,85%.

Загальний вигляд тренду (додаткова шкала) демонструє зменшення загального інфляційного навантаження з 2000 р. до 2008 р. та його найнижчі темпи протягом 2008–2011 рр. Інфляційний процес демонструє ознаки реагування з певним часовим лагом, тому прояви світової фінансово-економічної кризи, що фіксувалися в Україні у 2009–2010 рр., не призводять до негайної зміни вектора руху тренду – зростання починається з кінця 2010 р.

Графічне відображення функція тренду наприкінці досліджуваного періоду має зростаючий характер, що свідчить про значне зростання темпів інфляції, у подальшому розвитку можна прогнозувати значний інфляційний тиск на публічні фінанси.

Результатом виокремлення загального тренду помісячних індексів інфляції є можливість використання чистої динаміки інфляційного знецінення в подальшому аналізі складових публічних фінансів.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження вирішено ряд важливих теоретико-методологічних і практичних завдань, викрито форми прояву системної суспільно-економічної кризи у секторі публічних фінансів України.

Соціально-економічна криза має системний характер та множинні форми вияву. Основним макроекономічним індикатором, що відображає погіршення стану економічної системи, є від'ємна динаміка реального ВВП.

Перевищення граничного співвідношення державного боргу до ВВП є наслідком глибинних деформацій публічних фінансів, що виражається у збільшенні бюджетного дефіциту, яке призводить до зростання державного боргу та, у свою чергу, до збільшення співвідношення між платежами за державним боргом і загальним обсягом бюджетних видатків.

Доведено формування феномена боргової пастки та з'ясовано, що вона виявляється у зростанні обсягів внутрішнього державного боргу, що породжує інфляційне знецінення грошової маси та деформації архітекτονіки руху фінансових потоків у фінансовій системі між публічними фінансами та фінансовим ринком.

Проведено декомпозицію помісячних індексів інфляції на сезонну та трендову складові. Визначено рівняння загального тренду індексу інфляції. Розкриття вектора руху інфляції дає змогу довести, що темпи інфляції прискорюються. Одним з чинників, що обумовлює зростаючий характер контрциклічного тренду індексу інфляції, є збільшення обсягів емісії державних

запозичень на внутрішньому фінансовому ринку України та зростання ставки доходності за ними.

Для продовження досліджень у визначеній об'єктно-предметній області вважаємо за необхідне визначити подальші перспективні напрямки, що логічно продовжать розкриття проблематики цієї статті:

- ✦ надати категоріальне визначення встановленому феномену боргової пастки;
- ✦ дослідити динаміку, склад і структуру доходів бюджету та продовжити розкриття системних деформацій руху фінансових потоків у фінансовій системі України, що дасть змогу в подальших наукових розвідках розробляти теорію фінансової архітекτονіки, викриваючи ієрархію руху фінансових потоків. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Brümmerhoff, D.** Finanzwissenschaft / Dieter Brümmerhoff, Thiess Büttner. – Berlin; München; Boston : De GRUYTER Oldenbourg Walter de Gruyter GmbH, Printed in Germany, 2015. – 680 с.
2. **Masgrave, R. A.** Public finance in theory and practice / Richard A. Masgrave, Peggy B. Masgrave. – Fifth Edition. – New York : McGraw-Hill Book Company, 1989. – 627 с.
3. **Backhaus, J.** Handbook of Public Finance / Jürgen Georg Backhaus, Richard E. Wagner. – Springer Science + Business Media, Inc., 2005. – 555 с.
4. **Wagner, R.** Deficits, Debt, and Democracy: Wrestling with Tragedy on the Fiscal Commons / Richard E. Wagner. – United Kingdom : Edward Elgar, 2012. – 208 p.
5. **Wagner, R. E.** Fiscal Sociology and the Theory of Public Finance / Richard E. Wagner. – United Kingdom : Edward Elgar, 2007. – 234 p.
6. **Василик О. Д.** Державні фінанси України : підручник / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. – К. : НІОС, 2002. – 608 с.
7. **Даниленко А. І.** Теоретико-методологічні засади ідентифікації ризиків і загроз безпеці сектору державних фінансів / А. І. Даниленко, В. В. Зимовець // Фінанси України. – 2012. – № 10. – С. 3–19.
8. **Кириленко О. П.** Державні фінанси та людський розвиток: діалектика взаємозв'язку / О. П. Кириленко, О. І. Тулай // Фінанси України. – 2014. – № 10. – С. 42–54.
9. **Кізіма Т.** Гносеологія моделей державних фінансів / Т. Кізіма // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – Тернопіль : Економічна думка, 2004. – Вип. 6. – С. 32–37.
10. **Небрат В. В.** Еволюція теорії державних фінансів в Україні / В. В. Небрат ; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. – К., 2013. – 584 с.
11. **Небрат В.** Теоретичні аспекти становлення державних фінансів / В. Небрат // Світ фінансів – 2013. – № 1. – С. 185–194.
12. **Молдован О. О.** Державні фінанси України: досвід та перспективи реформ : монографія / О. О. Молдован. – К. : НІСД, 2011. – 380 с.
13. **Хмельков А. В.** Институциональная инфраструктура обеспечения стабильности публичных финансов: к постановке проблемы / А. В. Хмельков // Вестник Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина (Серия: Экономическая). – Х. : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2014. – № 1118. – Вип. 88. – С. 84–90.
14. **Хмельков А. В.** Инвариантность иерархии институциональной инфраструктуры стабильности публичных финансов – как закономерный результат реализации функций финансов / А. В. Хмельков // Економіка та держава. – 2015. – № 8. – С. 25–28.
15. **Glushchenko, O. V.** Methodological aspects of the research of the public finance of Ukraine: resistance, flexibility and fragility / O. V. Glushchenko // Institutional framework for the functioning of the economy in the context of transformation : Collection of scientific articles. – Publishing House «BREEZE», Montreal, Canada, 2015. – 344 p. – P. 167–173.

16. Ціна держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://costua.com/budget/revenue/>
17. Державний та гарантований державою борг України станом на 31.12.2014 р. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/file/link/410420/file/Debt_31.12.2014.pdf
18. Меморандум про економічну та фінансову політику. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article/main?art_id=399100
19. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
20. Glushchenko, O. V. Banking crisis in Ukraine under the conditions of financial singularity / O. V. Glushchenko // *Perspective economic and management issues : Collection of scientific articles*. – «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH, Vienna, Austria, 2015. – 480 p. – P. 291–295.
21. Гриценко А. Системна криза як наслідок базової деградації економіки України і шляхи її подолання / А. Гриценко // Вісник Національного банку України – 2014. – № 5. – С. 8–12.
22. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2009 рік. Офіційний сайт Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ibser.org.ua/news/558/>
23. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2012 рік. Офіційний сайт Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ibser.org.ua/news/558/>
24. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2014 рік. Офіційний сайт Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ibser.org.ua/news/558/>
25. Офіційний сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/> – Заголовок з екрану : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/article/179668>
26. Офіційний сайт рейтингової агенції Fitch [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.fitchratings.com/> – Заголовок з екрану : <https://www.fitchratings.com/site/fitch-home/pressrelease?id=991865>
27. Офіційний сайт фінансового порталу Cbonds [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.cbonds.com/> – Заголовок з екрану : <http://ua.cbonds.info/emissions/issue/21853>
28. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/> – Заголовок з екрану : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=6784334&cat_id=14716078
29. Офіційний сайт фінансового порталу Мінфін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minfin.com.ua/> – Заголовок з екрану : <http://index.minfin.com.ua/index/infl/>

REFERENCES

- Brummerhoff, D., and Buttner, Th. *Finanzwissenschaft*. Berlin; Munchen; Boston: De GRUYTER Oldenbourg Walter de Gruyter GmbH, 2015.
- Backhaus, J. G., and Wagner, R. E. *Handbook of Public Finance*: Springer Science + Business Media, Inc., 2005.
- “Biudzhetni monitorynh: Analiz vykonannya biudzhetu za 2009 rik” [Budget Monitoring: Analysis of Budget Execution in 2009]. Ofitsiyni sait Instytutu biudzhetu ta sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen. <http://www.ibser.org.ua/news/558/>
- “Biudzhetni monitorynh: Analiz vykonannya biudzhetu za 2012 rik” [Budget Monitoring: Analysis of Budget Execution in 2012]. Ofitsiyni sait Instytutu biudzhetu ta sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen. <http://www.ibser.org.ua/news/558/>
- “Biudzhetni monitorynh: Analiz vykonannya biudzhetu za 2014 rik” [Budget Monitoring: Analysis of Budget Execution in 2014]. Ofitsiyni sait Instytutu biudzhetu ta sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen. <http://www.ibser.org.ua/news/558/>
- Danylenko, A. I., and Zymovets, V. V. “Teoretyko-metodolohichni zasady identyfikatsii ryzkyv i zahroz bezpetsi sektoru der-

- zhavnykh finansiv” [Theoretical and methodological principles of risk identification and threats to security sector of public finances]. *Finansy Ukrainy*, no. 10 (2012): 3-19.
- “Derzhavnyi ta harantovanyi derzhavoiu borh Ukrainy stanom na 31.12.2014 r.” [Public and publicly guaranteed debt of Ukraine as of 31.12.2014]. Ofitsiyni sait Ministerstva finansiv Ukrainy. http://www.minfin.gov.ua/file/link/410420/file/Debt_31.12.2014.pdf
- Glushchenko, O. V. “Methodological aspects of the research of the public finance of Ukraine: resistance, flexibility and fragility” In *Institutional framework for the functioning of the economy in the context of transformation*, 167-173. Montreal: BREEZE, 2015.
- Glushchenko, O. V. “Banking crisis in Ukraine under the conditions of financial singularity” In *Perspective economic and management issues*, 291-295. Vienna: «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH, 2015.
- Hrytsenko, A. “Systemna kryza yak naslidok bazovoi destrukttsii ekonomiky Ukrainy i shliakhy ii podolannya” [Systemic crisis as a result of base destruction of Ukraine’s economy and ways to overcome it]. *Visnyk Natsionalnogo banku Ukrainy*, no. 5 (2014): 8-12.
- Khmelnkov, A. V. “Institutsionalna infrastruktura obespecheniia stabilnosti publichnykh finansov: k postanovke problemy” [The institutional infrastructure to ensure stability of public finances: to the problem]. *Vestnik Kharkovskogo natsionalnogo universiteta im. V. N. Karazina. Seriya ekonomicheskaya*, vol. 1118, no. 88 (2014): 84-90.
- Khmelnkov, A. V. “Invariantnost ierarkhii institutsionalnoy infrastruktury stabilnosti publichnykh finansov - kak zakonomernyy rezultat realizatsii funktsii finansov” [The invariance of the hierarchy of the institutional infrastructure of the stability of public finances - as a natural result of the implementation of the finance function]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 8 (2015): 25-28.
- Kyrylenko, O. P., and Tulai, O. I. “Derzhavni finansy ta liudskyyi rozvytok: dialektyka vzaïmozv’iazku” [Public finances and human development: the dialectic relationship]. *Finansy Ukrainy*, no. 10 (2014): 42-54.
- Kizyma, T. “Hnoseolohiia modelei derzhavnykh finansiv” [Epistemology models of public finances]. *Visnyk Ternopilskoi akademii narodnoho hospodarstva*, no. 6 (2004): 32-37.
- “Memorandum pro ekonomichnu ta finansovu polityku” [Memorandum of Economic and Financial Policies]. Ofitsiyni sait Ministerstva finansiv Ukrainy. http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article/main?art_id=399100
- Moldovan, O. O. *Derzhavni finansy Ukrainy: dosvid ta perspektyvy reform* [Public finance of Ukraine: experience and prospects for reforms]. Kyiv: NISD, 2011.
- Masgrave, R. A., and Masgrave, P. B. *Public finance in theory and practice*. New York: McGraw-Hill Book Company, 1989.
- Nebrat, V. “Teoretychni aspekty stanovlennia derzhavnykh finansiv” [Theoretical aspects of the formation of public finances]. *Svit finansiv*, no. 1 (2013): 185-194.
- Nebrat, V. V. *Evolutsiia teorii derzhavnykh finansiv v Ukraini* [Evolution theory of public finance in Ukraine]. Kyiv, 2013.
- Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Ofitsiyni sait Derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby Ukrainy. <http://www.treasury.gov.ua/>
- Ofitsiyni sait reïtynhovoi ahentsii Fitch. <https://www.fitchratings.com/>
- Ofitsiyni sait finansovoho portalu Cbonds. <http://ua.cbonds.com/>
- Ofitsiyni sait Natsionalnogo banku Ukrainy. <http://www.bank.gov.ua/>
- Ofitsiyni sait finansovoho portalu Minfin. <http://minfin.com.ua/>
- “Tsina derzhavy” [Price of state]. <http://costua.com/budget/revenue/>
- Vasylyk, O. D., and Pavliuk, K. V. *Derzhavni finansy Ukrainy* [Public finance of Ukraine]. Kyiv: NIOS, 2002.
- Wagner, R. E. *Fiscal Sociology and the Theory of Public Finance*. United Kingdom: Edward Elgar, 2007.
- Wagner, R. E. *Deficits, Debt, and Democracy: Wrestling with Tragedy on the Fiscal Commons*. United Kingdom: Edward Elgar, 2012.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТНИХ РЕСУРСІВ ДЕРЖАВИ

© 2015 СІДЕЛЬНИКОВА Л. П.

УДК 336.14

Сидельникова Л. П. Організаційно-правові засади формування бюджетних ресурсів держави

Метою статті є дослідження стану законодавчого врегулювання механізму формування бюджетних ресурсів України та розробка пропозицій щодо його покращення. Визначено особливості законодавчого та нормативно-правового забезпечення податково-боргових джерел акумуляції ресурсів бюджету. На підставі дослідження динаміки змін у вітчизняній законодавчій базі формування бюджетних ресурсів доведено, що впровадження незалежної України законодавство в галузі оподаткування та державного боргу змінювалося безсистемно і хаотично. Визначено, що позитивним моментом є усунення розпорошеності законодавчих актів, яка мала місце до прийняття Бюджетного та Податкового кодексів, однак численні коригування цих базових документів свідчать про вкрай низький рівень підготовки законопроектів бюджетно-податкового спрямування. Ефективність організаційно-правового механізму формування бюджетних ресурсів держави розглянуто крізь призму якості бюджетного планування, яка, насамперед, залежить від ступеня адекватності прогнозування макропоказників. Запропоновано напрями оптимізації вітчизняного законодавства у сфері регламентування процесів формування бюджетних ресурсів держави

Ключові слова: бюджетні ресурси держави, законодавче забезпечення, нормативна база, доходи бюджету, податкові надходження, державний борг.

Табл.: 3. **Бібл.:** 12.

Сидельникова Лариса Петрівна – кандидат економічних наук, доцент, завідувачка кафедри податкової та бюджетної політики, Херсонський національний технічний університет (Бериславське шосе, 24, Херсон, 73008, Україна)

E-mail: 1907@i.ua

УДК 336.14

UDC 336.14

Сидельникова Л. П. Организационно-правовые принципы формирования бюджетных ресурсов государства

Целью статьи является исследование состояния законодательно-урегулирования механизма формирования бюджетных ресурсов Украины и разработка предложений относительно его улучшения. Определены особенности законодательного и нормативно-правового обеспечения налогово-долговых источников аккумуляции ресурсов бюджета. На основании исследования динамики изменений в отечественной законодательной базе формирования бюджетных ресурсов доказано, что на протяжении существования независимой Украины законодательство в сфере налогообложения и государственного долга изменялось бессистемно и хаотически. Определено, что позитивным моментом является устранение распыленности законодательных актов, которая имела место до принятия Бюджетного и Налогового кодексов, однако многочисленные коррективы этих базовых документов свидетельствуют о крайне низком уровне подготовки законопроектов бюджетно-налогового направления. Эффективность организационно-правового механизма формирования бюджетных ресурсов государства рассмотрена сквозь призму качества бюджетного планирования, которое, прежде всего, зависит от степени адекватности прогнозирования макропоказателей. Предложены направления оптимизации отечественного законодательства в сфере регламентирования процессов формирования бюджетных ресурсов государства.

Ключевые слова: бюджетные ресурсы государства, законодательное обеспечение, нормативная база, доходы бюджета, налоговые поступления, государственный долг.

Табл.: 3. **Библ.:** 12.

Сидельникова Лариса Петровна – кандидат экономических наук, доцент, заведующая кафедрой налоговой и бюджетной политики, Херсонский национальный технический университет (Бериславское шоссе, 24, Херсон, 73008, Украина)

E-mail: 1907@i.ua

Sidelnykova L. P. The Organizational-Legal Principles of Establishing the State Budgetary Resources

The article is aimed at studying the status of the legal regulation of the mechanism for establishing the budgetary resources of Ukraine as well as development of proposals for its improvement. The features of the legislative and normative-legal support of the tax and debt sources related to the accumulation of the budget resources have been determined. On the basis of a study of dynamics of changes in the domestic legislative basis to implement the establishing of the budgetary resources, has been proven that, over the period of Ukraine's independence, legislation in the spheres of taxation and of public debt varied haphazardly and chaotically. It has been determined that positive development was the elimination of scatteredness in terms of legislative acts that took place before the adoption of the budget and tax codes, however, numerous corrections of these basic documents indicate the extremely low level of legislative drafting in the budgetary-fiscal direction. Efficiency of the organizational-legal mechanism for establishing the State budgetary resources has been reviewed from the standpoint of the quality of budget planning, which primarily depends on the adequacy of forecasting the macroeconomic indicators. Some directions of optimization for national legislation in the sphere of regulation of establishing the budgetary resources of the State have been proposed.

Key words: budget resources of the State, legislative support, regulatory framework, budget revenues, tax revenues, public debt.

Tabl.: 3. **Bibl.:** 12.

Sidelnykova Larysa P. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Head of the Department of Tax and Budgetary Policy, Kherson National Technical University (Beryslavskoe shose, 24, Kherson, 73008, Ukraine)

E-mail: 1907@i.ua

Трансформація вітчизняної фінансової політики в контексті європейської інтеграції актуалізує необхідність коригування домінант використання податкових і позикових форм фінансування державних та місцевих потреб з метою їх збалансування для забезпечення економічного зростання на якісно та кількісно новій основі відповідно до концептуальних засад стратегії соціально-економічного розвитку України. У цьому контексті законодавче і нормативно-правове забезпе-

чення функціонування бюджетної системи України виступає засобом реалізації фінансової політики в цілому та формування бюджетних ресурсів держави зокрема, а також мірою дотримання бюджетної дисципліни у державі. Однак сучасна законодавча база формування бюджетних ресурсів знаходиться у незадовільному стані, а за окремими напрямками діяльності взагалі відсутня. Значна кількість нормативно-правових актів України прийнята без урахування об'єктивних економічних за-

конів і закономірностей розвитку суспільства, теоретичного обґрунтування. У вітчизняній економічній літературі також немає єдиного підходу до концепції бюджетного законодавства, абсолютна більшість пропозицій є діаметрально протилежними, що свідчить про невизначеність суспільства в цілому щодо формування механізмів мобілізації та розподілу бюджетних ресурсів держави.

Теоретико-методологічні засади та практика функціонування податкових і боргових джерел формування бюджетних ресурсів держави в умовах соціально-ринкового державотворення досить ґрунтовно досліджені провідними вітчизняними вченими-економістами: В. Андрущенком, Т. Богдан, З. Варналієм, В. Геєцем, В. Дем'янишиним, О. Десятнюк, Ю. Івановим, О. Кириленко, В. Козюком, А. Крисоватим, І. Лук'яненко, І. Луніною, І. Лютим, В. Мельником, В. Опаріним, К. Павлюк, Ю. Пасічником, А. Соколовською, О. Тимченко, В. Федосовим, І. Чугуновим.

Водночас, перманентне збільшення обсягів суспільних видатків в умовах уповільнення темпів економічного зростання в Україні вимагає оновлення концептуальних підходів щодо збалансування податкового та боргового інструментарію формування бюджетних ресурсів держави, а неодноразові, часто – не зовсім вдалі, спроби реформування бюджетно-податкового законодавства потребують уточнення їх організаційно-правових засад.

Метою даної статті є дослідження стану законодавчого врегулювання механізму формування бюджетних ресурсів України та розробка пропозицій щодо його покращення.

Бюджетні ресурси є важливою складовою системи пізнання бюджетних відносин і знаходяться у тісному зв'язку з економічним станом і розвитком держави. Вони поєднують історичні процеси з їх логічним наповненням, відображають динамізм економічного буття, знаходяться в русі та постійній зміні у відповідності до явищ, що відбуваються.

За економічною сутністю, бюджетні ресурси, з одного боку, є об'єктивним економічним явищем, пов'язаним із сукупністю специфічних фінансових відносин з приводу розподілу та перерозподілу частини вартості валового внутрішнього продукту між учасниками відтворювального процесу, з іншого – поновлюваним у результаті економічної діяльності держави запасом фінансових ресурсів, централізованим у бюджетній системі з метою асекурації безперервності розширеного відтворення та забезпечення суспільно необхідних видатків [1, с. 77]. Їх обмеженість є однією з основних причин дисбалансів системи державних фінансів в умовах падіння темпів економічного зростання і збільшення обсягів споживання.

Погоджуємося з твердженням А. Крисоватого, що в процесі формування бюджетних ресурсів можливості податкового забезпечення функціонування держави зіставляються з потенційним фіскальним ефектом економічно виправданого державного запозичення та загальним обсягом видатків бюджету, а сама стратегія підпорядковується умові сприяння стабільному зростанню ВВП за ра-

хунок активізації ведення підприємницької діяльності та (або) розширення меж фінансової активності держави [2, с. 134]. Оподаткування діалектично поєднується з борговим інструментарієм наповнення бюджету задля ефективного фінансування суспільно необхідних видатків та забезпечення оптимального функціонування соціально-економічної системи держави. Отже, від обґрунтованості податкового та боргового забезпечення державних потреб економічне зростання залежить не менше, ніж від маніпуляцій з видатковою частиною бюджету, яка повинна переглядатися за умов недостатності (недоцільності використання) цих джерел фінансування.

Інституційні перетворення вітчизняної соціально-економічної системи вимагають підвищення ефективності формування ресурсів бюджету без істотного зниження рівня оподаткування та необґрунтованого збільшення позикового забезпечення функціонування держави. Разом з тим, в умовах трансформаційних перетворень загальний вектор об'єктивно зумовлених тенденцій еволюції джерел формування бюджетних ресурсів України засвідчує наявність глибоких дисбалансів у вітчизняному фіскальному просторі.

Для формування і розподілу обмежених бюджетних ресурсів держава використовує певний набір інституційних регулюючих механізмів. Як зазначає І. Чугунов, «інституційний підхід передбачає розгляд бюджетного регулювання як динамічної системи, що постійно вдосконалюється та адаптується до основних завдань соціально-економічного розвитку» [3, с. 192]. Однак суб'єктивна сторона діяльності держави у цій сфері характеризується численними негативними наслідками системних прорахунків та законодавчого неврегулювання механізму формування ресурсів бюджету.

Реалізація концепції формування бюджетних ресурсів в Україні здійснюється на основі певної сукупності законодавчих і нормативно-правових актів. Їх вичерпний перелік викладено у ст. 4 «Склад бюджетного законодавства» Бюджетного кодексу України від 08.07.2010 р. [4]. Порівняно з Бюджетним кодексом у редакції 2001 р. [5], перелік законодавчої бази розширено – рішення про місцевий бюджет виокремлено в окрему складову.

До речі, ряд учених відзначає певну невідповідність назви ст. 4 Бюджетного кодексу України її змістовному наповненню. Так, у Науково-практичному коментарі до Кодексу вказується, що у ст. 4 БКУ надано перелік не лише законодавчих, а й нормативно-правових актів – «поняття «бюджетне законодавство», яке використовується в Кодексі, має швидше юридично-технічне значення, ніж суто правове та використовується для зручності визначення сукупності нормативно-правових актів, що регулюють бюджетні відносини» [6, с. 51].

Також зазначимо, що законодавча база формування бюджетних ресурсів держави не обмежується лише документами, які регулюють бюджетні відносини. Вагому роль у мобілізації ресурсів бюджету відіграють Податковий та Митний кодекси України, нормативно-правові акти з питань державного боргу, інші законодавчі та нормативні акти, які регламентують різноманітні аспекти

формування бюджетних ресурсів держави в розрізі джерел, у першу чергу, – податкових і боргових.

Впродовж існування незалежної України законодавство в галузі оподаткування та державного боргу змінювалося безсистемно і хаотично. У 2010–2014 рр. процес розробки законодавчого та нормативно-правового забезпечення формування бюджетних ресурсів держави був дещо активізований і структурований – оновлено Бюджетний та Митний кодекси України, введено в дію Податковий кодекс України, зроблено спроби розширити бюджетні права органів місцевого самоврядування, реформувати міжбюджетні відносини. Однак процес адаптації цих законодавчих актів до вітчизняних реалій проходить дуже складно, самі документи як з концептуальної точки зору, так і за змістом є спірними та недосконалими, що підтверджується перманентним процесом внесення в них змін та доповнень.

До прийняття Бюджетного кодексу питання формування бюджетних ресурсів держави регламентувалися Законом «Про бюджетну систему України» від 05.12.1990 р. № 512-XII [7], який у 1995 р. було викладено в новій редакції. У цілому, цей законодавчий акт відрізнявся певною стабільністю, за весь час його дії до нього було внесено лише 6 змін та доповнень. Однак нагадаємо, що до 2002 р. чинною була практика, коли нормативи розподілу бюджетних ресурсів між рівнями бюджетної системи визначалися не одним базовим документом, а щорічно прописувалися в Законі про державний бюджет.

Слід зазначити, що питання державного боргу в Законі «Про бюджетну систему України» взагалі не розглядалися. Аспекти функціонування позикових фінансів регламентувалися значною кількістю законодавчих і нормативно-правових актів, які в основному стосувалися питань випуску та розміщення облігацій внутрішньої державної позики. Загальне бачення боргової проблематики було викладене в Законі «Про державний внутрішній борг України» від 16.09.1992 р. № 2604-XII [8]. Проект Закону про державний зовнішній борг, поданий Кабінетом Міністрів, був прийнятий Верховною Радою України 14.12.1995 р. лише в першому читанні.

23.12.1999 р. Верховна Рада прийняла в першому читанні проект Закону України про державний борг, внесений групою народних депутатів, але законодавчого

статусу документ так і не отримав. До питання формалізації квінтесенції державного боргу повернулися лише через декілька років – 15.06.2005 р. Верховна Рада України затвердила Постанову «Про прийняття за основу проекту Закону України про Державний борг України» № 2649-IV [9]. Однак подальшого розвитку не отримала і ця ініціатива. Наразі питання регулювання боргових джерел формування бюджетних ресурсів держави регламентуються Бюджетним кодексом України та низкою інших законодавчих та нормативно-правових актів.

21.06.2001 р. прийнято Бюджетний кодекс України, який процедурно врегулював провадження бюджетного процесу: вперше було гармонізовано та взаємопов'язано державний бюджет і програму соціально-економічного розвитку країни; закріплено чіткий розподіл бюджетних ресурсів держави між рівнями бюджетної системи; виокремлено бюджет розвитку, в якому передбачено кошти на капітальні вкладення та інші державні інноваційні програми; розпочато роботу із запровадження програмно-цільового методу фінансування видатків державного бюджету; збільшено фінансову незалежність місцевих бюджетів. Впродовж майже 10 років дії цього законодавчого акта до нього було внесено 25 змін та доповнень.

Оновлений Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI набрав чинності з 01.01.2011 р. Цей основний документ у бюджетній сфері характеризується значно меншою стабільністю – за неповних 5 років його дії до нього вже внесено 57 змін та доповнень (станом на 01.11.2015 р.).

Важливою складовою організаційно-правового забезпечення процесів формування бюджетних ресурсів держави є Закон України про державний бюджет на поточний рік (табл. 1).

Як свідчать дані табл. 1, тенденція неодноразових коригувань бюджетного законодавства поширилася і на цей законодавчий акт, сягнувши абсолютного максимуму у 2012 р. – впродовж одного року до Закону було внесено 38 (!) змін та доповнень.

Закон України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» від 28.12.2014 р. № 80-VIII [10] станом на 01.11.2015 р. змінювався вже 7 разів.

Виходячи з того, що основні потоки бюджетних ресурсів забезпечує податкова система, зробимо акцент на вітчизняному податковому законодавстві.

Таблиця 1

Коригування Закону України «Про Державний бюджет України»

Закон «Про Державний бюджет України»	Рік										
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
– викладення у новій редакції	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–
– зміни до Закону	9	8	8	6	12	14	15	22	38	19	11
– рішення Конституційного Суду щодо визнання неконституційними окремих положень	1	–	–	2	1	–	1	–	–	–	–
– рішення Конституційного Суду щодо визнання конституційними окремих положень	–	–	–	–	1	1	–	–	–	–	–

До прийняття Податкового кодексу України [11] основним законодавчим актом, який регулював податкові взаємовідносини в нашій державі, був Закон України «Про систему оподаткування» від 25.06.1991 р. № 1251-XII [12]. За час дії цього закону він зазнав дві додаткові редакції (у 1994 та 1997 рр.). Крім того, до нього було внесено майже 40 змін та доповнень, а окремі положення визнані неконституційними.

Крім закону «Про систему оподаткування», існувала безліч законодавчих і нормативно-правових актів, які регламентували окремо кожен податковий платіж. Низка таких платежів навіть не була прописана в базовому законі в переліку загальнодержавних та місцевих податків і зборів, як то запроваджений в Україні з 01.01.1999 р. єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва. Кожен з цих документів також неодноразово доповнювався та змінювався.

Закон «Про систему оподаткування» втратив чинність з 01.01.2011 р. у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу, але ситуація з перманентною трансформацією податкового законодавства суттєво не змінилася. Так, станом на 01.11.2015 р. до Податкового кодексу України внесено 96 змін та доповнень, причому перші зміни були внесені навіть ще до його введення в дію – 23.12.2010 р., тобто вже через три тижні після прийняття цього законодавчого акта. Крім того, деяким поняттям ПКУ додатково дано офіційне тлумачення Рішенням Конституційного Суду України від 14.12.2011 р. № 18-рп/2011, а окремі положення Кодексу визнано такими, що відповідають Конституції України (є конституційними), лише згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 12.06.2012 р. № 13-рп/2012.

Отже, анамнез правового забезпечення формування бюджетних ресурсів в Україні засвідчує його нестабільність та наявність різного роду флуктуацій. По-

зитивним моментом є усунення розпорошеності законодавчих актів, яка мала місце до прийняття Бюджетного та Податкового кодексів. Однак численні коригування цих базових документів свідчать про вкрай низький рівень підготовки законопроектів бюджетно-податкового спрямування.

Важливим показником ефективності організаційно-правового механізму формування бюджетних ресурсів держави є якість бюджетного планування, яка насамперед залежить від ступеня адекватності прогнозування макропоказників.

У табл. 2 порівнюємо номінальний рівень ВВП із його прогнозованим рівнем, закладеним до Закону України «Про Державний бюджет України» на поточний рік, а також результати фактичного виконання доходів державного бюджету з показниками, запланованими при прийнятті цього Закону (перша редакція).

Як видно з наведених даних, у 2002–2007 рр. та у 2011 р. фактичний номінальний ВВП був вищим за прогнозований рівень, причому у 2007 р. – на 21,31%. У 2008–2010 рр. та у 2012–2014 рр. прогнозований рівень ВВП не був досягнутий, у т. ч. у 2009 р. – на 12,72%, що стало результатом непередбачуваності наслідків фінансово-економічної кризи, яка розгорнулася восени 2008 р. Показники відхилень фактичних показників доходів державного бюджету від планових повною мірою корелюють з відхиленнями ВВП лише у 2006 та 2009 рр., в інші періоди – різняться в рази, а у 2008 та 2012 рр., при від'ємному значенні похибки ВВП, відхилення щодо виконання доходів є позитивним. Отже, у практиці макро-економічного прогнозування і планування відхилення макропоказників від їх порогового значення не завжди означає, що траєкторія похибки бюджетних показників відбудуватиметься в тому ж напрямі.

Таблиця 2

ВВП і доходи Державного бюджету України: порівняння прогнозних і фактичних даних, млн грн

Рік	Валовий внутрішній продукт		Відхилення ВВП від прогнозованого рівня, %	Доходи Державного бюджету України		Виконання доходної частини бюджету (відхилення), %
	Прогноз, закладений до державного бюджету	Фактичний номінальний ВВП		План	Факт	
2002	210 000	225 810	+ 7,53	45 391	45 468	+ 0,17
2003	247 000	267 344	+ 8,24	50 021	55 077	+ 10,11
2004	341 900	345 113	+ 0,94	60 702	70 338	+ 15,87
2005	409 500	441 452	+ 7,80	86 517	105 330	+ 21,74
2006	512 500	544 153	+ 6,16	124 945	133 522	+ 6,86
2007	594 100	720 731	+ 21,31	147 888	165 939	+ 12,21
2008	959 200	948 056	- 1,16	215 359	231 723	+ 7,60
2009	1 046 500	913 345	- 12,72	238 931	209 700	-12,23
2010	1 178 600	1 082 569	- 8,15	267 452	240 615	-10,03
2011	1 253 000	1 316 600	+ 5,08	281 465	314 617	+ 11,78
2012	1 500 000	1 408 889	- 6,07	332 821	346 054	+ 3,98
2013	1 576 000	1 454 931	-7,68	362 830	339 227	-6,51
2014	1 653 000	1 566 728	- 5,22	395 304	357 084	-9,67

Істотним чинником зниження якості бюджетного планування є те, що згідно з положеннями Бюджетного кодексу проект державного бюджету надходить до Верховної Ради України до визначення загальних рамок бюджету, щороку породжуючи чисельні пропозиції депутатів стосовно «резервів» збільшення доходів для фінансування тих чи інших видатків. Крім того, рішення щодо дефіциту державного бюджету приймається лише при другому читанні. За таких умов процес затвердження бюджетного дефіциту не може бути ефективним, оскільки на рішення депутатів впливають вже відомі їм деталі проекту бюджетних видатків.

У міру виконання державного бюджету впродовж року в планові бюджетні показники також вносяться неодноразові зміни (табл. 3).

Як засвідчують дані табл. 3, впродовж бюджетного року стабільність планових показників повною мірою властива лише надходженням від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій. Незначні зміни показників, затверджених при прийнятті Закону «Про Державний бюджет України», відбуваються стосовно надходжень до цільових фондів, доходів від операцій з капіталом, офіційних трансфертів; більш вагомі – щодо податкових і неподаткових надходжень державного бюджету та надходжень від приватизації.

Найбільше впродовж року (за винятком 2007 р.) змінюються планові показники державних запозичень, насамперед, внутрішніх. Тобто дефіцит бюджетних ресурсів уряд перекриває переважно внутрішніми державними позиками, джерелами яких є кредитні ресурси вітчизняних комерційних банків та використання валютних резервів НБУ, що частково надає внутрішнім державним позикам емісійного походження.

ВИСНОВКИ

Активні управлінські дії щодо формування інститутів бюджетної системи з метою покращення процесів мобілізації бюджетних ресурсів притаманні виключно

державі. Стратегія розбудови формальних інститутів бюджетної системи передбачає, насамперед, врегулювання та вдосконалення механізмів формування бюджетних ресурсів держави у розрізі джерел. Системний підхід до такого регулювання враховує як характер інститутів, що продукують зміни в бюджетному механізмі, так і специфіку регулюючих норм і правил, а також спосіб їх впровадження. Тому висхідним моментом подолання дисбалансів у системі державних фінансів є науково обґрунтована та практично адаптована до стратегічних загальнодержавних цілей концепція формування бюджетних ресурсів, закріплена законодавчо.

Вітчизняне законодавство у сфері регламентування процесів формування бюджетних ресурсів держави доцільно оптимізувати з урахуванням таких умов:

- ✦ наукове обґрунтування, яке базується на всебічному використанні об'єктивних економічних законів та закономірностей розвитку суспільства;
- ✦ урахування особливостей сучасного стану соціально-економічного розвитку країни, екологічних та демографічних умов, національних традицій і менталітету, внутрішніх та зовнішніх векторів впливу;
- ✦ вивчення і використання попереднього досвіду господарської та фінансової розбудови національної економіки;
- ✦ урахування власних помилок і помилок інших держав при інституційній реструктуризації окремих напрямів фіскальної політики;
- ✦ використання системного і комплексного підходів при формуванні всіх напрямів реалізації засад фіскальної політики та розробці законодавства тощо.

В умовах турбулентності фіскального простору та посилення боргових ризиків Зведений бюджет України повинен не тільки акумулювати ресурси, необхідні для фінансування суспільно необхідних видатків, а й активно впливати на економічні, соціальні, національні, регіо-

Таблиця 3

Різниця між плановими показниками, затвердженими ВРУ, та показниками плану з урахуванням внесених змін ресурсів Державного бюджету України, млрд грн

Показник	Рік							
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Доходи державного бюджету:	+ 11,0	+ 6,7	+ 10,0	- 5,7	+ 9,5	+ 9,0	+ 8,8	- 0,2
– податкові надходження	+ 0,8	+ 0,8	+ 3,2	- 16,2	+ 0,1	+ 0,1	0,0	+ 7,0
– неподаткові надходження	+ 8,6	+ 4,6	+ 6,5	+ 10,2	+ 9,2	+ 8,7	+ 8,6	+ 6,2
– доходи від операцій з капіталом	+ 0,9	+ 0,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	+ 0,3
– від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
– цільові фонди	+ 0,1	0,0	+ 0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
– офіційні трансферти	+ 0,6	+ 0,5	+ 0,2	+ 0,3	+ 0,2	+ 0,3	+ 0,2	+ 0,2
Запозичення:	0,0	+ 20,5	+ 1,2	+ 26,8	+ 28,0	+ 6,0	+ 9,4	+ 56,2
– внутрішні	0,0	+ 20,3	+ 0,6	+ 26,4	+ 26,4	- 0,3	+ 2,6	+ 56,2
– зовнішні	0,0	+ 0,2	+ 0,6	+ 0,4	+ 1,6	+ 6,4	+ 6,9	0,0
Надходження від приватизації	0,0	0,0	- 0,6	- 5,3	0,0	- 3,0	- 9,4	- 16,5

нальні процеси в суспільстві та забезпечувати дотримання відповідних орієнтирів національної стратегії розвитку, спрямованих на зміцнення фінансової безпеки держави, стабілізацію системи державних фінансів та реалізацію ефективної фінансової політики. Зазначене вимагає чіткої та стабільної законодавчо-нормативної бази з питань формування та використання бюджетних ресурсів, адже успішний соціально-економічний розвиток держави є результатом вдалого використання не лише ресурсних можливостей бюджетів всіх рівнів, а й тих інструментів механізму державного регулювання, що забезпечують ефективне формування і реалізацію політики розвитку. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Сидельникова Л. П. Розбудова бюджетних ресурсів у контексті еволюції державотворення / Л. П. Сидельникова // Фінанси України. – 2014. – № 8. – С. 70–84.
2. Крисоватий А. І. Парадигма податкових та позикових фінансів / А. І. Крисоватий // Вісник економічної науки України. – 2008. – № 1. – С. 132–140.
3. Чугунов І. Я. Теоретичні основи системи бюджетного регулювання / І. Я. Чугунов. – К.: НДФІ, 2005. – 259 с.
4. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
5. Бюджетний кодекс України від 21.06.2001 р. № 2542-III // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
6. Науково-практичний коментар до Бюджетного кодексу України / [Колектив авторів] ; загальна редакція, передмова Ф. О. Ярошенка. – К.: Зовнішня торгівля; УДУФМТ, 2010. – 592 с.
7. Закон України «Про бюджетну систему України» від 05.12.1990 р. № 512-XII // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/512-12>
8. Закон України «Про державний внутрішній борг України» від 16.09.1992 р. № 2604-XII // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2604-12>
9. Постанова Верховної Ради України «Про прийняття за основу проекту Закону України «Про Державний борг України» від 15.06.2005 р. № 2649-IV // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2649-iv>
10. Закон України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» від 28.12.2014 р. № 80-VIII // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/80-19>
11. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
12. Закон України «Про систему оподаткування» від 25.06.1991 р. № 1251-XII // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1251-12>

REFERENCES

Chuhunov, I. Ya. *Teoretychni osnovy systemy biudzhethnoho rehulivannia* [Theoretical foundations of fiscal adjustment]. Kyiv: NDFI, 2005.

Krysovatiy, A. I. "Paradyhma podatkovykh ta pozykovykh finansiv" [Paradigm tax and leveraged finance]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, no. 1 (2008): 132-140.

[Legal Act of Ukraine] (2010). <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

[Legal Act of Ukraine] (2001). <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

[Legal Act of Ukraine] (1990). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/512-12>

[Legal Act of Ukraine] (1992). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2604-12>

[Legal Act of Ukraine] (2005). <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2649-iv>

[Legal Act of Ukraine] (2014). <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/80-19>

[Legal Act of Ukraine] (2010). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

[Legal Act of Ukraine] (1991). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1251-1>

Naukovo-praktychnyi komentar do Biudzhethnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary to the Budget Code of Ukraine]. Kyiv: Zovnishnia torhivlia; UDUFMT, 2010.

Sidelnikova, L. P. "Rozbudova biudzhethnykh resursiv u konteksti evoliutsii derzhavotvorennia" [Building budgetary resources in the context of the evolution of the state]. *Finansy Ukrainy*, no. 8 (2014): 70-84.

ЕКОНОМІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ УКРАЇНСЬКОГО РИНКУ СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУВАННЯ

© 2015 ДУГІНА І. В., ЛУЧКО Г. Й.

УДК 336.77

Дугіна І. В., Лучко Г. Й. Економічні характеристики українського ринку споживчого кредитування

На основі аналізу даних НБУ та Державної служби статистики України охарактеризовано умови функціонування банківської системи та визначено економічні характеристики споживчого кредитування. Установлено, що використаний потенціал споживчого кредитування в Україні є недостатнім, що обмежує можливості економічного розвитку країни. Виявлено, що у структурі портфеля кредитування домашніх господарств переважає частка кредитів на споживчі товари над кредитами на будівництво та реконструкцію нерухомості. Констатовано нераціональну структуру споживчих кредитів за видами валют, що в умовах девальвації національної грошової одиниці значно збільшує платіжні та валютні ризики. Визначено необхідність активізації ринку споживчого кредитування як необхідної умови забезпечення розвитку внутрішнього ринку та реального сектора економіки.

Ключові слова: банківська система, банківське кредитування, споживче кредитування, споживчий кредит, структура споживчого кредитування.

Рис.: 5. **Табл.:** 3. **Бібл.:** 10.

Дугіна Ірина Володимирівна – викладач кафедри обліку і аудиту, Львівський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (пр. Т. Шевченка, 9, Львів, 79005, Україна)

E-mail: irynadr@gmail.com

Лучко Галина Йосипівна – кандидат економічних наук, асистент кафедри технологій управління, Національний університет «Львівська політехніка» (вул. Степана Бандери, 12, Львів, 79013, Україна)

E-mail: hluchko@gmail.com

УДК 336.77

UDC 336.77

Дугина И. В., Лучко Г. И. Экономические характеристики украинского рынка потребительского кредитования

На основе анализа данных НБУ и Государственной службы статистики Украины охарактеризованы условия функционирования банковской системы и определены экономические характеристики потребительского кредитования. Установлено, что потенциал потребительского кредитования в Украине использован недостаточно, что ограничивает возможности экономического развития страны. Выявлено преобладание в структуре портфеля кредитования домашних хозяйств доли кредитов на потребительские товары над кредитами на строительство и реконструкцию недвижимости. Констатирована нерациональная структура потребительских кредитов по видам валют, что в условиях девальвации национальной денежной единицы значительно увеличивает платежные и валютные риски банков. Определена необходимость активизации рынка потребительского кредитования как необходимого условия обеспечения развития внутреннего рынка и реального сектора экономики.

Ключевые слова: банковская система, банковское кредитование, потребительское кредитование, потребительский кредит, структура потребительского кредитования.

Рис.: 5. **Табл.:** 3. **Библ.:** 10.

Дугина Ирина Владимировна – преподаватель кафедры учета и аудита, Львовский институт банковского дела Университета банковского дела Национального банка Украины (пр. Т. Шевченко, 9, Львов, 79005, Украина)

E-mail: irynadr@gmail.com

Лучко Галина Иосифовна – кандидат экономических наук, ассистент кафедры технологий управления, Национальный университет «Львовская политехника» (ул. Степана Бандеры, 12, Львов, 79013, Украина)

E-mail: hluchko@gmail.com

Duhina I. V., Luchko H. Yo. Economic Characteristics of the Ukrainian Consumer Crediting Market

On the basis of an analysis of the data by both NBU and the State statistics service of Ukraine, conditions of the banking system have been characterized and the economic characteristics of consumer crediting have been determined. It has been identified that the potential of consumer crediting in Ukraine has been insufficiently used, which limits opportunities for economic development of the country. As to the structure of credit portfolio, predominance of the share of loans to households on consumer goods over the credits for the construction and renovation of real estate has been revealed. The unsustainable structure of consumer loans by the kinds of currencies has been recognized, which, in the face of the devaluation of the national currency, significantly increases the payment and currency risks of banks. The need for enhanced consumer crediting market has been determined a prerequisite for the development of the internal market and the real sector of economy.

Key words: banking system, bank crediting, consumer crediting, consumer loan, structure of consumer crediting.

Pic.: 5. **Tabl.:** 3. **Bibl.:** 10.

Duhina Iryna V. – Lecturer of the Department of Accounting and Audit, Lviv Institute of Banking of University of Banking of the National Bank of Ukraine (pr. T. Shevchenko, 9, Lviv, 79005, Ukraine)

E-mail: irynadr@gmail.com

Luchko Halyna Yo. – Candidate of Sciences (Economics), Assistant of the Department of Technology Management, National University «Lviv Polytechnic» (vul. Stepana Bandery, 12, Lviv, 79013, Ukraine)

E-mail: hluchko@gmail.com

В Україні наразі спостерігається поглиблення фінансово-економічної кризи, яка може призвести до руйнування банківської системи. Відповідно до даних щодо основних показників діяльності банків України у 2014 р. зменшилася кількість банків зі 180 до 163, а за перші місяці 2015 р. – ліквідувалося ще 8 банків [7]. Відбулося також зниження рентабельності активів, яка у 2014 р. становила –7,78, а рентабельність капіталу впала до критично низької межі: до –70,8%, що обумовлює необхідність пошуку шляхів виживання.

У складній соціально-економічній ситуації зростає роль споживчого кредитування. Споживчі кредити, з одного боку, стали вже традиційною банківською послугою, реалізація якої забезпечує доходи та прибуток банківським установам, а з іншого – інструментом задоволення потреб населення в товарах і послугах, сприяючи тим самим активізації споживчої поведінки та розвитку споживчого ринку. В умовах низької платоспроможності населення саме кредити уможливили купівлю значної частки споживчих товарів, особливо три-

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ І КРЕДИТ

ЕКОНОМІКА

валого користування. Ринок споживчого кредитування в Україні функціонує у складних умовах, обумовлених макроекономічною нестабільністю, поглибленням економічної кризи, загостренням політичної ситуації, тому його економічні характеристики мають високий рівень динамічності, що обумовлює необхідність їх постійного відстеження та аналізу.

Проблеми споживчого кредитування активно розглядаються вітчизняною науковою спільнотою. Дослідження теоретичних і практичних аспектів організації банківського кредитування споживчих потреб населення в Україні проводили Бондар О. П., Вовк В. Я., Кудряшов С. В., Міщенко В., Олійник О. М., Харабара В. М. та ін. [1, 3-6, 10].

Авторами розкрито роль споживчого кредитування в розвитку суспільного виробництва й забезпеченні ефективності банківського бізнесу, розглянуто проблеми ресурсного забезпечення споживчого кредитування, проаналізовано ризики операцій споживчого кредитування, запропоновано низку рекомендацій щодо вдосконалення механізму споживчого кредитування, підвищення дохідності цих операцій тощо. Ураховуючи, що споживче кредитування, як банківська послуга, та ринок споживчих кредитів знаходяться на етапі розвитку, який ускладнюється негативними процесами в економічній, соціальній, політичній сферах, актуальність дослідження економічних характеристик українського ринку споживчого кредитування все більш зростає.

Метою статті є аналіз економічних характеристик українського ринку споживчого кредитування та визначення стану та тенденцій його розвитку.

Розвиток банківського сектора та економіки знаходяться в тісному взаємозв'язку. Після економічного зростання у 2007–2008 рр. найбільш кризовим для еко-

номіки України виявився 2009 р., коли відбулося зниження ВВП майже на 15%, обсягів промислового та сільськогосподарського виробництва – на 20% та 11% відповідно, обсягу роздрібного товарообороту – на 21,5%, при цьому обсяги кредитування в цілому скоротилися на 1,5% (табл. 1). Протягом 2010–2011 рр. спостерігалася покращення макроекономічної ситуації, позитивна динаміка темпів зростання більшості економічних показників дозволяє охарактеризувати даний період як економічне відновлення, яке супроводжувалося зростанням обсягів наданих кредитів, сума яких сягнула 700–800 млрд грн. Із першими ознаками погіршення економічної ситуації у 2012 р., які характеризувалися зниженням обсягів промислового та сільськогосподарського виробництва, темпи зростання обсягів кредитування знизилися, приріст у 2012 р. становив лише 1,7%.

Слід відзначити, що, незважаючи на погіршення економічної ситуації у 2013 р. і поглиблення економічної кризи у 2014 р., обсяги кредитування в цілому мали тенденцію до зростання: за даними НБУ, на початок 2015 р. вони перевищили 1006 млрд грн. На відміну від попереднього кризового етапу позитивним чинником у даній ситуації слід вважати не тільки утримання, а і нарощення обсягів кредитування, що є важливим для підтримання реального сектора економіки та споживчого ринку.

Протягом 2007–2014 рр. відбулися помітні структурні зміни у сфері банківського кредитування (рис. 1). Якщо на початку досліджуваного періоду на частку кредитування фізичних осіб приходилося більш 35% обсягів кредитування, то з кожним роком даний показник мав тенденцію до зменшення, і у 2014 р. він становив лише 20,4%. За таких умов можна стверджувати про не-

Таблиця 1

Показники соціально-економічного розвитку України у 2007–2014 рр.

№ з/п	Показник	Рік							
		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1	Зростання ВВП, %	107,9	102,3	85,2	104,1	105,2	100,3	100,0	94,7*
2	Індекс споживчих цін, %	119,1	123,8	112,9	109,0	104,1	99,2	99,6	112,1
3	Індекси обсягу сільськогосподарського виробництва, %	103,7	107,3	89,0	88,6	148,3	91,9	120,0	102,8
4	Оборот роздрібної торгівлі, у % до минулого року	126,1	116,2	78,5	104,9	111,8	110,1	107,5	90,4
5	Індекс промислового виробництва, у % до минулого року	109,6	103,6	79,7	105,8	105,5	97,6	94,5	89,9
6	Доходи населення, у % до минулого року	132	135,7	105,8	123,1	115	115,1	106,2	100,4*
7	Заощадження населення, у % до минулого року	108,1	108,9	154,5	201,4	76,1	119,6	78,9	104,4
8	Кредити надані, у % до минулого року	174,1	172	98,5	101,3	111,7	101,7	108,9	110,4
Характеристика макроекономічної ситуації		Економічне зростання		Економічна криза	Економічне відновлення		Ознаки економічної кризи		Економічна криза

Примітка: * – III кв. 2014 р.

Джерело: складено авторами за даними Державної служби статистики України та НБУ [2, 7, 9].

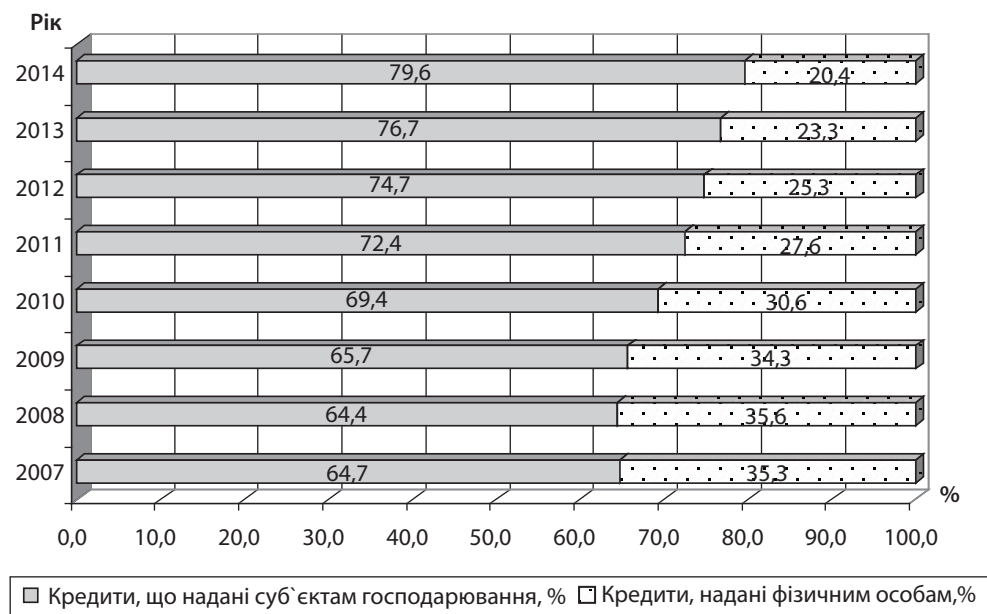

Рис. 1. Структура банківського кредитування у 2007–2014 рр.

Джерело: складено авторами за даними НБУ [2].

достатній розвиток споживчого кредитування, внаслідок чого суттєво зменшуються можливості, що стимулюють економічний розвиток країни.

Відтак, низькі обсяги споживчого кредитування обмежують обсяги споживання, що стримує розвиток внутрішнього ринку та вітчизняних виробників. Динаміка зростання обсягів споживчого кредитування є надто повільною. У цілому за досліджуваний період обсяги кредитування фізичних осіб зросли лише на 16,5%, у той час, коли обсяги кредитування юридичних осіб зросло майже у три рази (табл. 2). На фоні щорічного зростання обсягів кредитування юридичних осіб, кредитування фізичних протягом 2009–2013 рр. мало тенденцію до зменшення, при цьому реальні доходи населення зростають, внаслідок чого збільшувалася платоспроможність населення, але даний потенціал не було використано.

Характерним для ринку споживчого кредитування України є переважання кредитів на придбання спожив-

чих товарів, близько 60–70% від обсягу кредитування домашніх господарств (рис. 2). Водночас кредитування на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості становить близько третини, найбільша його частка спостерігалася у 2009–2010 рр. і становила 39–41%. Хоча останніми роками споживче кредитування здійснюється переважно в національній валюті, практика кредитування фізичних осіб в іноземній валюті у 2007–2008 рр. обумовлює високу частку споживчих кредитів в іноземній валюті (рис. 3).

Упродовж 2007–2010 рр. у структурі портфеля кредитів домашніх господарств переважала частка споживчих кредитів в іноземній валюті, вона коливалася на рівні 53–64%. Водночас ситуація з кредитуванням на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості була і залишається ще гіршою, оскільки частка кредитів в національній валюті у цей період становила лише 10–15%. Усе це обумовило високий рівень доларизації спожив-

Таблиця 2

Динаміка обсягів кредитування юридичних та фізичних осіб у 2007–2014 рр.

Рік	Кредити, що надані суб'єктам господарювання, млн грн	Кредити, надані фізичним особам, млн грн	Темп зростання, %	Темп зростання, %
2007	276 184	153 633	–	–
2008	472 584	268 857	171,1	175,0
2009	474 991	222 538	100,5	82,8
2010	508 288	186 540	107,0	83,8
2011	580 907	174 650	114,3	93,6
2012	609 202	161 775	104,9	92,6
2013	698 777	167 773	114,7	103,7
2014	802 582	179 040	114,9	106,7
2014 до 2007, %	290,6	116,5	–	–

Джерело: складено авторами за даними НБУ [7].

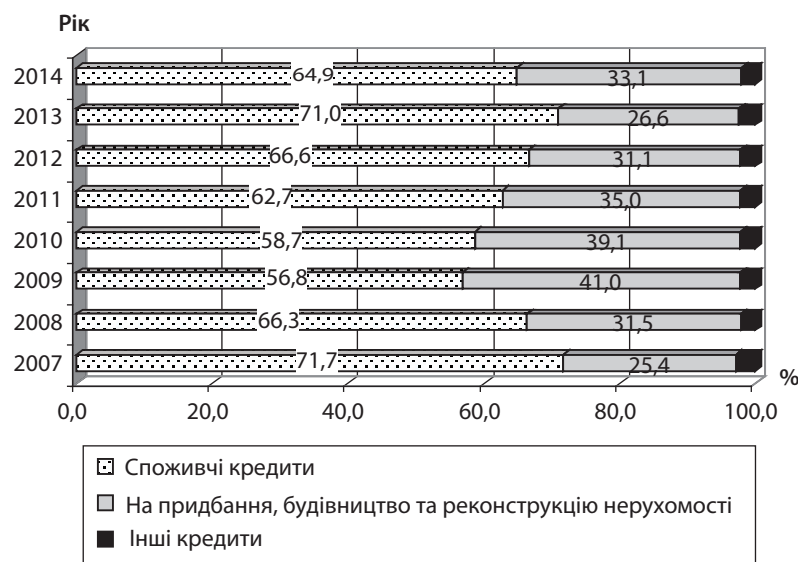

Рис. 2. Структура кредитів, наданих домашнім господарствам у 2007–2014 рр.

Джерело: складено авторами за даними НБУ [2].

чих кредитів, і під час фінансово-економічної кризи у 2008–2009 рр. спричинило суттєве підвищення системного кредитного ризику через підвищення кредитних платежів та зниження платоспроможності позичальників внаслідок девальвації гривні, а також погіршення якості балансів банківських установ, посилення розбіжності структури активів та зобов'язань. Підтвердженням цього є зростання обсягу та частки простроченої заборгованості, що значно дестабілізувало функціонування банків.

Для вирішення означеної проблеми Законом України №7351 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо врегулювання правових відносин між кредиторами і споживачами фінансових послуг» було заборонено кредитування фізичних осіб в іноземній валюті [8]. Унаслідок цього частка споживчих кредитів у національній валюті щороку мала тенденцію до зростання і у 2013 р. сягнула майже 79%, але у 2014 р. вона знов впала до 71,4%. Як видно з даних табл. 3, частка кредитів на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості в національній валюті також зростала протягом 2010–2013 рр., але вона залишалася незначною – 26,6% у 2013 р., у 2014 р. вона також впала до 16,6%. Отже, в обсязі кредитів на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості значно переважають кредити в іноземній валюті.

Зменшення частки кредитів домогосподарств у національній валюті у 2014 р. було пов'язано не з видаванням нових кредитів в іноземній валюті фізичним особам, а з девальвацією гривні, внаслідок чого обсяги споживчих кредитів в іноземній валюті в перерахунку на національну зросли, тим самим збільшилися кредитні зобов'язання позичальників, значна частка яких не має можливості й надалі погашати свої кредити. За даними НБУ, у лютому 2015 р. частка простроченої заборгованості за кредитами в загальній сумі кредитів сягнула 14,6% – це перевищило показник 2010–2011рр., який на той момент становив 9,4–11,2%, а на початку 2014 р. він знизився до 7,7%. Виявлена ситуація щодо значного обсягу споживчих кредитів в іноземній валюті дозволяє зробити висновок щодо

загрози подальшого зростання валютних ризиків у сфері споживчого кредитування через нестабільність та девальвацію національної валюти, що несе в собі реальну загрозу стійкості банківських установ.

Суттєві структурні зміни спостерігаються у портфелі споживчого кредитування за строками погашення (рис. 3). Якщо у 2007 р. на частку довгострокових споживчих кредитів припадало понад 45%, а на частку короткострокових – лише 16,6%, то у 2014 р. частка довгострокових споживчих кредитів зменшилася до 31,1%, а частка короткострокових зросла й склала 37,8%. Таку ситуацію в умовах прискорення темпів інфляції можна охарактеризувати як намагання банків знизити ризики, що пов'язані з видачею довгострокових споживчих кредитів. За такої політики банки намагаються підвищити рівень ліквідності своїх активів, знизити ризики неповернення споживчих кредитів. Водночас частка середньострокових кредитів протягом 2007–2014 рр. залишається майже стабільною: 31–38%.

Дещо більш складною є ситуація щодо портфеля кредитів, наданих на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості за строками погашення (рис. 4). Їх значно більшу частину (70–80%) займають довгострокові кредити із строком погашення більше 10 років. Причому за досліджуваний період їх частка зросла із 70% до 79,8%. Частка кредитів на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості зі строком від 5 до 10 років складала 10,7% у 2014 р. У сукупності частка кредитів на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості із строком погашення більше 5 років станом на 2014 р. перевищує 90%, що обумовлює високі кредитні ризики для банків, імовірність яких в умовах погіршення соціально-економічної ситуації, внаслідок чого знижуються реальні доходи населення, зростає безробіття, збільшуються споживчі витрати на комунальні послуги та харчування і тим самим знижується платоспроможність позичальників за кредитними зобов'язаннями.

Структура кредитів домашніх господарств за видами валют у 2007–2014 рр.

Рік	Споживчі кредити, млн грн	Споживчі кредити в національній валюті, %	Споживчі кредити в іноземній валюті, млн грн	Частка споживчих кредитів у національній валюті, %	Кредити на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості, млн грн	Кредити на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості в національній валюті, млн грн	Кредити на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості в іноземній валюті, млн грн	Частка кредитів на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості в національній валюті, %
2007	115032	49083	65949	42,7	40778	6079	34699	14,9
2008	186088	66693	119395	35,8	88352	8847	79505	10,0
2009	137113	52190	84923	38,1	98792	11632	87160	11,8
2010	122942	52478	70464	42,7	81953	9841	72112	12,0
2011	126192	71091	55101	56,3	70447	12503	57944	17,7
2012	125011	85384	39627	68,3	58427	14243	44184	24,4
2013	137346	108224	29122	78,8	51447	13685	37762	26,6
2014	137295	98007	39288	71,4	69966	11227	58739	16,0

Джерело: складено авторами за даними НБУ [2].

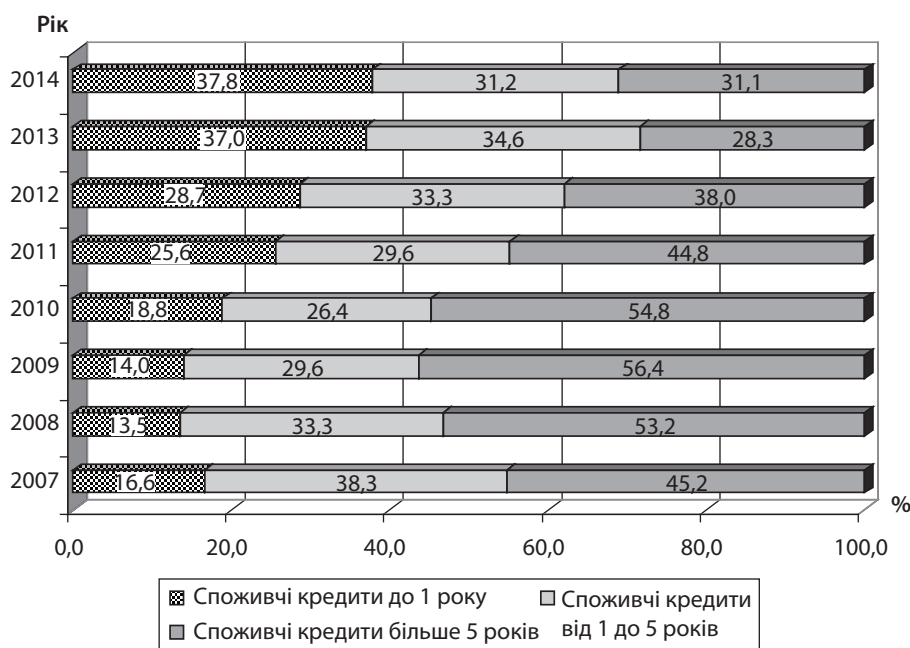

Рис. 3. Динаміка структури споживчих кредитів за строками погашення

Джерело: складено авторами за даними НБУ [2].

Важливою характеристикою українського ринку споживчого кредитування є процентні ставки. За даними НБУ, протягом досліджуваного періоду середньозважена ставка за новими кредитами домашнім господарствам суттєво зросла – з 15,6% у 2007 р. до 27,8% у 2014 р. (рис. 5). Суттєве її зростання, одразу майже на 3%, відбулося у 2010 р., у наступні два роки приріст середньозваженої ставки за новими кредитами домашнім господарствам становив близько 1%, протягом 2012–2013 рр. вона була майже стабільною – на рівні 27,3–27,4%, а у 2014 р. мала тенденцію до подаль-

шого зростання і збільшилася до 27,8% [2]. Зростання середньозваженої ставки за новими кредитами домашнім господарствам сприяє подорожчання споживчих кредитів, що може призвести до згорання споживчого кредитування, що матиме негативні наслідки як для банківської системи, так й для розвитку внутрішнього ринку і реального сектора економіки.

В умовах фінансово-економічної кризи, що поглиблюється наразі в Україні, ринок споживчого кредитування, з одного боку, набуватиме все більшого значення, оскільки зростатиме частка населення, потреби якого у

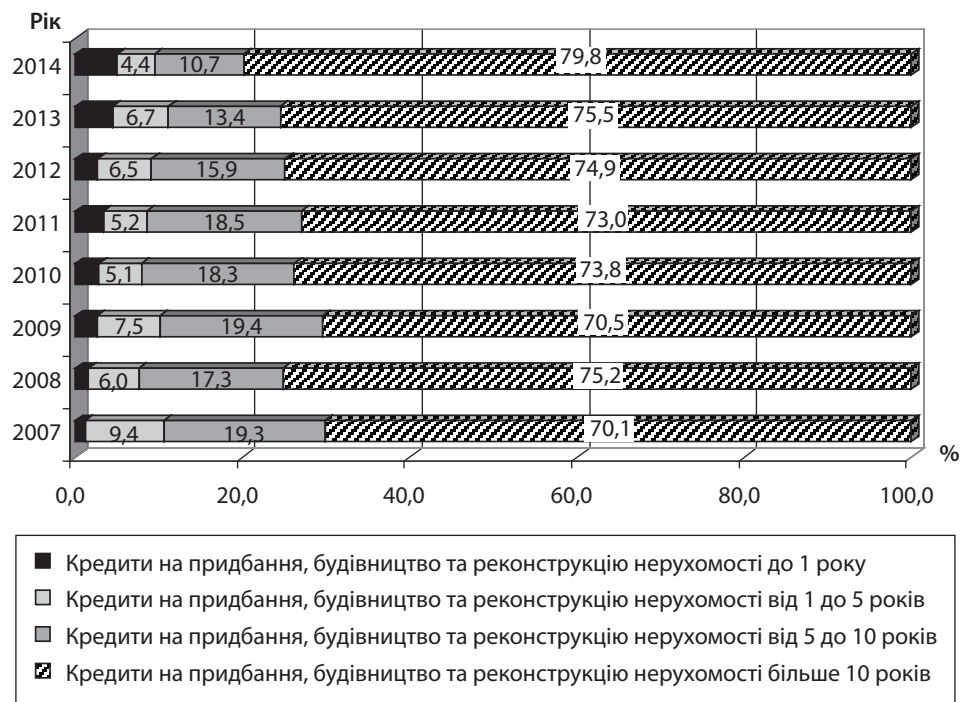

Рис. 4. Динаміка структури кредитів на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості за строками погашення
Джерело: складено авторами за даними НБУ [2].

Рис. 5. Динаміка середньозваженої ставки за новими кредитами домашнім господарствам у 2007–2014 рр.*

Примітка: * – дані за листопад 2014 р.

Джерело: складено авторами за даними НБУ [2].

кредитах будуть збільшуватися через зниження їх платоспроможності, а з іншого боку – ризики споживчого кредитування набуватимуть критично високих рівнів, що обумовлює необхідність посилення вимог до позичальників, удосконалення механізмів оцінки їх платоспроможності, підвищення обґрунтованості рішень щодо видачі споживчих кредитів.

ВИСНОВКИ

В умовах недостатності доходів населення для забезпечення зростаючих потреб спостерігається зростання попиту на додаткові запозичені ресурси, що обумовлює розвиток ринку споживчого кредитування. У сучасних умовах він покликаний забезпечити реалізацію функцій як безпосередньо самого споживчого кредиту, так і спеціалізованих соціально-економічних функцій споживання

в цілому. З урахуванням зростання актуальності дослідження економічних характеристик українського ринку споживчого кредитування в умовах високого рівня динамічності та нестабільності економіки, фінансового ринку здійснено аналіз основних показників ринку споживчого кредитування, за результатами якого отримано інформацію щодо сучасної структури, тенденцій та проблем його розвитку. За результатами дослідження виявлено низькі темпи розвитку ринку споживчого кредитування в Україні, прискорення темпів зростання простроченої заборгованості, тенденцію до погіршення структури споживчих кредитів за видами валют, подорожчання споживчих кредитів, значне скорочення надання довгострокових і капіталомістких кредитів населенню. За умов, що склалися, необхідними є посилення умов споживчого кредитування, більш ретельний аналіз платоспроможності потен-

ційних позичальників, розробка ефективних механізмів в банківських установах щодо вироблення практичних дій для вирішення проблем надання послуг споживчого кредитування. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бондар О. П.** Банківське споживче кредитування населення / О. П. Захарова // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2009. – № 4. – С. 68–83.
2. Бюлетень НБУ № 1/2015 (262) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=13617293>
3. **Вовк В. Я.** Ринок споживчого кредитування, проблеми та перспективи розвитку у посткризовий період / В. Я. Вовк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fkd.org.ua/article/download/25072/22529>
4. **Кудряшов С. В.** Споживчий банківський кредит в Україні: ресурсне забезпечення та ефективність : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / С. В. Кудряшов. – Ірпінь, 2007. – 19 с.
5. **Міщенко В.** Сучасна практика споживчого кредитування в Україні / В. Міщенко, О. Шаповал // Вісник Національного банку України. – 2013. – № 11 (213). – С. 3–9.
6. **Олійник О. М.** Довгострокове кредитування населення в умовах ринкової економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / О. М. Олійник. – Київ, 2008. – 21 с.
7. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо врегулювання правових відносин між кредиторами і споживачами фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3795-17>
9. Статистична інформація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/operativ/oper_new.html

10. Харабара В. М. Генезис споживчого кредиту в Україні / В. М. Харабара [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/2_KAND_2015/Economics/1_185760.doc.htm

REFERENCES

- Bondar, O. P., and Zakharova, O. P. "Bankivske spozhyvche kredytuvannia naselennia" [Bank consumer loans]. *Naukovyi visnyk : Finansy, banky, investytsii*, no. 4 (2009): 68-83.
- "Biuletyn NBU №1 (262)" [NBU Bulletin №1 (262)]. <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=13617293>
- Kudriashov, S. V. "Spozhyvchy bankivskyi kredyt v Ukraini: resursne zabezpechennia ta efektyvnist" [Consumer bank loans in Ukraine: resource provision and efficiency]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.08*, 2007.
- Kharabara, V. M. "Henezys spozhyvchoho kredytu v Ukraini" [Genesis consumer credit in Ukraine]. http://www.rusnauka.com/2_KAND_2015/Economics/1_185760.doc.htm
- [Legal Act of Ukraine]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3795-17>
- Mishchenko, V., and Shapoval, O. "Suchasna praktyka spozhyvchoho kredytuvannia v Ukraini" [Current practice in consumer lending in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*, no. 11 (213) (2013): 3-9.
- "Osnovni pokaznyky diialnosti bankiv Ukrainy" [Main indicators of banks in Ukraine]. http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798
- Oliinyk, O. M. "Dovhostrokovye kredytuvannia naselennia v umovakh rynkovo ekonomiky" [Long-term lending in a market economy]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.08*, 2008.
- "Statystychna informatsiia" [Statistical information]. http://ukrstat.org/uk/operativ/oper_new.html
- Vovk, V. Ya. "Rynok spozhyvchoho kredytuvannia, problemy ta perspektyvy rozvytku u postkryzovyi period" [Consumer lending market, problems and prospects of development in the post-crisis period]. <http://fkd.org.ua/article/download/25072/22529>

БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ

© 2015 СТОРОНЯНЬСЬКА І. З., ВОЗНЯК Г. В., ПЕЛЕХАТИЙ А. О.

УДК 336:332.1:338.24.021.8

Сторонянська І. З., Возняк Г. В., Пелехатий А. О. Бюджетна політика розвитку регіонів України: особливості формування та реалізації

У статті обґрунтовано процес формування бюджетної політики регіонального розвитку. Зазначено вади та недоліки вітчизняних бюджетних резолюцій останніх років. Розглянуто еволюційний аспект формування доходів місцевих бюджетів в Україні та їх правову основу з 1990 по 2015 рр. Визначено ключові принципи реалізації бюджетної політики регіонального розвитку України. Охарактеризовано бюджет розвитку місцевих бюджетів, який є складовою спеціального фонду місцевих бюджетів та важливим інструментом реалізації бюджетної політики на регіональному рівні. Запропоновано схему формування та реалізації бюджетної політики регіонального розвитку та основні вимоги, у відповідності до яких повинна формуватися бюджетна політика регіонального розвитку. Доведено, що кінцева мета бюджетної стратегії регіону полягає в досягненні довгострокової стійкості та збалансованості регіональних бюджетів та спрямована на забезпечення соціально-економічного розвитку регіону.

Ключові слова: бюджетна політика, розвиток регіону, місцеві бюджети, бюджет розвитку, стратегія.

Рис.: 1. **Бібл.:** 13.

Сторонянська Ірина Зеновіївна – доктор економічних наук, професор, заступник директора Інституту регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України (вул. Козельницька, 4, Львів, 79026, Україна)

E-mail: istoron@i.ua

Возняк Галина Василівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, докторант Інституту регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України (вул. Козельницька, 4, Львів, 79026, Україна)

E-mail: gvoznjak@gmail.com

Пелехатий Андрій Олегович – кандидат економічних наук, науковий співробітник Інституту регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України (вул. Козельницька, 4, Львів, 79026, Україна)

E-mail: Pelechatyj_A@i.ua

УДК 336:332.1:338.24.021.8

Сторонянская И. З., Возняк Г. В., Пелехатый А. О. Бюджетная политика развития регионов Украины: особенности формирования и реализации

В статье обоснован процесс формирования бюджетной политики регионального развития. Указаны недостатки отечественных бюджетных резолюций последних лет. Рассмотрены эволюционный аспект формирования доходов местных бюджетов в Украине и их правовая основа с 1990 по 2015 гг. Определены ключевые принципы реализации бюджетной политики регионального развития Украины. Охарактеризован бюджет развития местных бюджетов, который является составной частью специального фонда местных бюджетов и важным инструментом реализации бюджетной политики на региональном уровне. Предложены схема формирования и реализации бюджетной политики регионального развития и основные требования, в соответствии с которыми должна формироваться бюджетная политика регионального развития. Доказано, что конечная цель бюджетной стратегии региона заключается в достижении долгосрочной устойчивости и сбалансированности региональных бюджетов и направлена на обеспечение социально-экономического развития региона.

Ключевые слова: бюджетная политика, развитие региона, местные бюджеты, бюджет развития, стратегия.

Рис.: 1. **Библ.:** 13.

Сторонянская Ирина Зеновьевна – доктор экономических наук, профессор, заместитель директора Института региональных исследований имени М. И. Долишнего НАН Украины (ул. Козельницкая, 4, Львов, 79026, Украина)

E-mail: istoron@i.ua

Возняк Галина Васильевна – кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, докторант Института региональных исследований имени М. И. Долишнего НАН Украины (ул. Козельницкая, 4, Львов, 79026, Украина)

E-mail: gvoznjak@gmail.com

Пелехатый Андрей Олегович – кандидат экономических наук, научный сотрудник Института региональных исследований имени М. И. Долишнего НАН Украины (ул. Козельницкая, 4, Львов, 79026, Украина)

E-mail: Pelechatyj_A@i.ua

UDC 336:332.1:338.24.021.8

Storonyanska I. Z., Voznyak G. V., Pelechatyj A. O. Budgetary Policy for Development of Regions of Ukraine: Features of Establishing and Implementing

The article substantiates the process of establishing the budget policy for regional development. Weaknesses of national budgetary resolutions over the recent years have been specified. The evolutionary aspect of generation of incomes to the local budgets in Ukraine and their legal basis from 1990 to 2015 have been considered. Key principles for implementing the budgetary policy of regional development of Ukraine have been identified. The budget for development of the local budgets has been characterized, which is a component of the special fund of the local budgets and an important tool for the implementation of budgetary policy at the regional level. A scheme of establishing and implementing the budgetary policy for regional development together with the basic requirements, in accordance with which the budgetary policy for regional development should be established, have been proposed. It has been proven that the ultimate goal of the budgetary strategy in the region is to achieve the long-term sustainability and balancing of the regional budgets and is to be aimed at ensuring the socio-economic development of region.

Key words: budgetary policy, regional development, local budgets, development budget, strategy.

Figure: 1. **Bibl.:** 13.

Storonyanska Iryna Z. – Doctor of Science (Economics), Professor, Deputy Director, Institute of Regional Research named after V. I. Dolishnyi of the NAS of Ukraine (vul. Kozelnytska, 4, Lviv, 79026, Ukraine)

E-mail: istoron@i.ua

Voznyak Galyna V. – Candidate of Sciences (Economics), Senior Research Fellow, Candidate on Doctor Degree, Institute of Regional Research named after V. I. Dolishnyi of the NAS of Ukraine (vul. Kozelnytska, 4, Lviv, 79026, Ukraine)

E-mail: gvoznjak@gmail.com

Pelechatyj Andrii O. – Candidate of Sciences (Economics), Research Associate, Institute of Regional Research named after V. I. Dolishnyi of the NAS of Ukraine (vul. Kozelnytska, 4, Lviv, 79026, Ukraine)

E-mail: Pelechatyj_A@i.ua

Своєчасність даної проблематики продиктована, з одного боку, відсутністю належного теоретичного забезпечення та практичного інструментарію здійснюваних реформ у державі, які є запорукою сучасного етапу розвитку регіонів зокрема і держави загалом, з іншого – необхідністю всебічного врахування регіональних інтересів у силу динамічних змін у соціально-економічному розвитку держави та її регіонів під впливом процесів глобалізації, європейської інтеграції та змін у суспільно-політичному житті України з кінця 2013 р. і по теперішній час.

Аналіз останніх досліджень та публікацій засвідчив, що питанням впливу бюджетної політики на економічний розвиток країни та її регіонів, особливостям її формування та реалізації присвячена значна кількість робіт як вітчизняних, так і зарубіжних вчених-економістів: І. Луніної [1], А. Лисяк [2], Ю. Ковбасюка, К. Ващенко, В. Толкованова [3], К. В. Васківської [4], Р. Барро [5], С. Девараджан [6]. Систематизація наукового доробку з досліджуваної проблематики свідчить про те, що в переважній більшості увага акцентується на загальних теоретико-методологічних засадах розвитку бюджетної політики в масштабах країни, або досліджуються конкретні питання регіонального розвитку, але недостатньо уваги приділяється формуванню бюджетної політики розвитку та механізмам її реалізації на рівні адміністративно-територіальних одиниць.

Метою статті є з'ясування особливостей формування та реалізації бюджетної політики розвитку регіонів України, виявлення основних проблем її здійснення та обґрунтування шляхів їх вирішення шляхом формування бюджетної стратегії регіону.

Специфіка бюджетної політики на регіональному рівні проявляється в тісному сплетінні процесів планування, реалізації та контролю органів місцевого самоврядування за формуванням і використанням місцевих бюджетів. Бюджетна політика регіонального розвитку, за своєю природою, реалізуючи функції держави, виступає в єдності із соціально-економічною стратегією і тактикою держави, спрямованою на розвиток, що гарантує існування функціонального зв'язку та єдність цілей і завдань.

Формування бюджетної політики регіонів України лежить у правовому полі бюджетної політики країни, напрями якої на наступний рік визначаються посланням Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України (наприклад на 2015 рік) [7]. Бюджетні повноваження органів місцевого самоврядування визначаються БКУ [8], Законом України про державний бюджет на відповідний рік, Законом України «Про місцеве самоврядування» [9], рішеннями місцевих рад і локальними актами. Формування бюджетної політики розпочинається, насамперед, із визначення пріоритетів на наступний (чи декілька наступних) періодів, які будуть досягнуті при її реалізації. Документом, який рамково окреслює можливості держави та її регіонів та ув'язує їх із потребами та цілями розвитку, є бюджетна резолюція (Основні напрями бюджетної політики на наступний рік), яка до 1 червня року, що передує плановому, згідно із ст. 33 БКУ передається КМУ до ВРУ для парламентських слухань бюджетної політики

на наступний бюджетний період. До слова, аналіз вітчизняних бюджетних резолюцій останніх років засвідчив існування низки вад і недоліків, серед яких чітко простежуються:

- ✦ систематичне порушення термінів затвердження, передбачених законом;
- ✦ недостатній рівень відкритості, прозорості та обговорення із суспільством бачення урядом майбутнього держави;
- ✦ огляд економічного стану розвитку економіки України та її регіонів практично відсутній, а перелік показників (номінальний ВВП, темпи зростання реального ВВП, індекс споживчих і виробничих цін, рівень безробіття, курс гривні до долара США) не вирізняється особливою достовірністю;
- ✦ викликають також питання щодо визначення рівня державного боргу та механізмів його обслуговування;
- ✦ відсутність інформації щодо конкретного розміру частки перерозподілу ВВП через доходи зведеного бюджету та конкретизації розмірів мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму та рівня його забезпечення;
- ✦ надмірний перелік пріоритетів не підкріплений достатніми обсягами фінансування та можливостями української економіки;
- ✦ відсутність оцінки надходжень до державного та місцевих бюджетів, яка б ґрунтувалася на сценаріях розвитку української економіки тощо.

Іншими словами, такий важливий документ у системі бюджетування, який повинен виконувати завдання, визначені БКУ, на жаль, перетворився в «бюрократичну формальність» та потребує серйозного вдосконалення, а бюджетна політика, сформована на такій методологічній базі, не відповідає достатньою мірою вимогам стратегічних завдань економічного та соціального розвитку держави та її регіонів.

Зміцнення інституту регіонального розвитку в Україні значною мірою залежить від того, чи будуть створені умови для фінансової незалежності органів місцевого самоврядування, основу якої становлять доходи місцевих бюджетів. Так, відповідно до ст. 63 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» [9] доходи місцевих бюджетів формуються за рахунок власних, визначених законом, джерел і закріплених у встановленому законом порядку загальнодержавних податків, зборів та інших обов'язкових платежів. Доходи місцевих бюджетів районних рад у містах (у разі їх створення) формуються відповідно до обсягу повноважень, що визначаються відповідними міськими радами.

Аналіз засвідчив, що процес забезпечення нормативно-правової бази формування місцевих бюджетів розпочався з набуттям незалежності, а впродовж останніх 20 років активно вдосконалювався. Систематичною проблемою, яка супроводжує з року в рік процес формування доходів місцевих бюджетів, є відсутність балансу між повноваженнями, покладеними на органи місцево-

го самоврядування, та фінансами, що спрямовуються на їх виконання. У результаті більшість територіальних громад є дотаційними, а місцеве самоврядування – неієздатне. Хронічний дефіцит фінансових ресурсів, недосконала структура доходів місцевих бюджетів, непрозорі принципи побудови міжбюджетних відносин – чинники, що визначають особливості формування місцевих бюджетів в Україні впродовж тривалого періоду часу.

Основні зміни в частині формування доходів місцевих бюджетів та вдосконалення міжбюджетних відносин, запроваджені реформами 2001, 2010 рр., сприяли розширенню ресурсної бази місцевих бюджетів, змінам у системі обмежень щодо здійснення запозичень, зміні співвідношень між кошиками 1 та 2 і механізму їх формування, передачі місцевих податків і зборів до спеціального фонду і т. ін., однак не дозволили докорінно вирішити проблему фінансової залежності органів місцевого самоврядування від фіскальних рішень «центральної» влади [10]. Варто наголосити, що бюджетно-податкові новації 2010–2011 рр. в основному стосувалися регіональних бюджетів (обласних, міст Києва та Севастополя, АРК), у той час як бюджети територіальних громад – не зазнали суттєвих змін. Тому бюджетна реформа 2015 р. була логічним продовженням попередніх та вимогою часу.

Попри свою незворотність, процеси бюджетної децентралізації все ще не вирізняються системністю та не сприяють стимулюванню місцевої влади до нарощення власних доходних джерел. На підтвердження сказаного зазначимо, що на 2015 р. доходи місцевих бюджетів сформовано із урахуванням змін, внесених до Бюджетного і Податкового кодексів України [11]. Нова модель формування місцевих бюджетів повинна забезпечити реалізацію бюджетної децентралізації: збільшити обсяги фінансових ресурсів у розпорядженні органів місцевого самоврядування, підвищити рівень фінансування власних і делегованих повноважень громад тощо.

Важливим інструментом впливу на динаміку економічного зростання регіонів є бюджетні видатки. Запорукою збалансованості бюджету як інструменту соціально-економічного розвитку регіону є його ефективне планування та досягнення результату відповідно до цілей бюджетного призначення. Проведене дослідження засвідчило існування, впродовж останніх років в Україні, системних протиріч між офіційними деклараціями та практикою реалізації бюджетної політики на регіональному рівні: посилення фіскальної централізації та надмірної залежності органів місцевого самоврядування від рішень центральної влади. У цьому ключі бюджетна політика впродовж багатьох років носить чітко виражену соціальну спрямованість, що свідчить про підтримку, а не розвиток регіонів.

Реалізація бюджетної політики на регіональному рівні – це постійний процес досягнення заданих цілей шляхом задіяння механізмів, функціональна структура яких, у тому числі, визначається рівнем розвитку фінансових відносин «держава – регіони». Цілком очевидно, що кожен механізм – це сукупність засобів, ресурсів, методів, які обираються відповідно до наперед визна-

чених цілей (від реалістичності яких залежить ефективність реалізації бюджетної політики). Серед ключових принципів реалізації бюджетної політики регіонального розвитку України повинні бути:

- ★ *принцип відкритості та прозорості* в питаннях формування та реалізації стратегії соціально-економічного розвитку території;
- ★ *принцип державно-приватного партнерства*, за якого органи влади на «місцях», бізнес-структури та громадськість беруть на себе зобов'язання щодо виконання поставлених завдань задля досягнення цілей розвитку;
- ★ *принцип збереження балансу інтересів* усіх учасників реалізації стратегії розвитку: громади, влади, бізнесу;
- ★ *принцип узгодження тактики та стратегії* при реалізації проектів розвитку.

У контексті нашого дослідження неможливо оминути увагою важливий інструмент реалізації бюджетної політики на регіональному рівні – бюджет розвитку, який є складовою спеціального фонду місцевих бюджетів, доходи якого формують джерела, визначені ст. 71 БКУ, а видатки призначені для проведення інноваційно-інвестиційної діяльності шляхом здійснення капітальних вкладень та фінансування різноманітних програм соціально-економічного розвитку. Попри чітку регламентацію правових основ функціонування бюджету розвитку місцевих бюджетів України, доводиться констатувати низьку ефективність цього інструменту реалізації бюджетної політики регіонального розвитку, позаяк надмірна розпорошеність бюджетних коштів, відсутність уніфікованих засад формування та функціонування системи державних інвестицій і забезпечення їх цільового використання дають змогу маніпулювати використанням капітальних вкладень. Щоправда, на 2015 р. державна підтримка соціально-економічного розвитку регіонів здійснюватиметься в межах коштів, передбачених бюджетною програмою «Державні капітальні видатки, що розподіляються Кабінетом Міністрів України», обсяг якої визначено на рівні 4500,0 млн грн. Вважається, що в умовах обмеженого фінансового ресурсу концентрація капітальних видатків в одній бюджетній програмі сприятиме вирішенню нагальних питань розвитку як держави, так і регіонів та ефективному використанню наявного ресурсу для задоволення суспільних потреб населення [12].

Ведучи мову про реалізацію бюджетної політики в контексті забезпечення економічного зростання регіонів, доцільно згадати про «концепцію двох бюджетів», яка набула широкого застосування в багатьох економічно розвинених країнах світу. Фундатором даної концепції є відомий американський економіст Пітер Ф. Друкер, який вважав, що успішне лідерство в економіці потребує відповідного планування фінансової діяльності та бюджетної політики, а це вимагає двох самостійних бюджетів: перший – звичайний бюджет, кошторис поточних витрат; другий – спеціальний бюджет витрат майбутнього розвитку, відмінною рисою якого повинна бути стабільність «і в добрі, і в погані часи» [13]. Така

концепція передбачає застосування низки інструментів: банки розвитку, стабілізаційні та інвестиційні фонди, бюджет розвитку. Для України концепція «двох бюджетів» не набула широкого визнання, однак на місцевому рівні цей інструмент реалізації бюджетної політики є процедурно врегульований та інституційно зрозумілий.

Щодо міжбюджетних відносин, то пріоритетним напрямом реалізації бюджетної політики залишається стратегічне планування економічного розвитку регіонів на основі розроблення середньо- та довгострокових бюджетних програм соціально-економічного розвитку, які повинні передбачати в тому числі й сценарії можливого повторного погіршення економічної кон'юнктури; створення умов і стимулів для розвитку інновацій; підвищення якості людського капіталу тощо.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що успішність реалізації функцій держави в частині забезпечення економічного зростання регіонів залежить від формування та реалізації бюджетної стратегії регіону. Відповідно до чинного законодавства України при формуванні бюджету на наступний фінансовий рік уряд розробляє основні напрями бюджетної політики та соціально-економічний прогноз. Однак, на глибоке переконання авторів, такий підхід є необхідним, але недостатнім для вироблення ефективної бюджетної політики розвитку. Справа в тому, що напрями бюджетної політики – ще не означає інтенсивність дій влади, а прогноз – це показники, які далеко не є цілями бюджетної політики (оскільки цілі передбачають наявність плану дій для досягнення результату). У контексті сказаного видається, що було б доречно запровадити такий документ, як «Бюджетна стратегія регіону», яка б затверджувалася на перспективу, щорічно б коригувалася на законодавчому рівні, містила б кількісні індикатори соціально-економічного розвитку регіону. Попри відсутність у чинних нормативних актах України терміна «бюджетна стратегія регіону», видається, що його запровадження дозволило б зняти низку питань, пов'язаних із інвестиційними ризиками, діловою активністю в регіоні, реалізацією інноваційних проектів тощо. І тут доцільно визначитися із інституційними засадами бюджетної стратегії, які б ураховували напрями та параметри розвитку регіонів. Логіка формування та реалізації бюджетної політики регіонального розвитку представлена на рис. 1.

З метою створення оптимальних умов управління регіональним розвитком, відповідно до стандартів регіональної політики європейських держав, забезпечення передумов дієвого суспільного розвитку та фінансово-економічної стабільності в регіонах, доцільним є запровадження стратегічного бюджетного планування. Причому така бюджетна стратегія повинна:

- ✦ узгоджуватися зі стратегією соціально-економічного розвитку території;
- ✦ часовий діапазон передбачення має співпадати зі стратегією розвитку;
- ✦ містити різні сценарії розвитку (можуть відрізнятися темпами розвитку економіки регіону, інвестиційною активністю тощо);

- ✦ містити показники стійкості бюджету;
- ✦ включати довгострокове передбачення доходів та видатків місцевих бюджетів;
- ✦ містити бачення щодо вирішення завдань соціально-економічного розвитку регіону в процесі реалізації бюджетної політики.

Бюджетна політика регіонального розвитку повинна бути спрямована на активізацію ділової активності в регіоні, зростання власних надходжень до бюджету та підвищення ефективності використання бюджетних коштів. У класичному випадку розрізняють дохідну та видаткову бюджетну політику.

Для дохідного типу бюджетної політики на регіональному рівні характерна одна особливість: ключовим напрямом нарощення дохідної бази місцевих бюджетів є збільшення трансфертів, збільшення фінансування регіональних програм розвитку та активізація внутрішніх джерел наповнення бюджету, тобто видатки плануються під обсяги доходів. У той час як видатковий тип бюджетної політики регіону враховує стратегію і тактику бюджетного планування, виконання та контролю за видатками бюджету: спочатку планують обсяги послуг, а вже потім під них – дохідні джерела.

Досягнення стратегічних цілей бюджетної політики регіону передбачає вирішення завдань у сфері регіональних фінансів, ключовими серед яких є: забезпечення надходжень до місцевих бюджетів, достатніх для виконання функцій держави та місцевого самоврядування; модернізація системи управління суспільними фінансами та підвищення ефективності використання бюджетних коштів.

Загалом, формування ефективної бюджетної політики регіонального розвитку передбачає вироблення нової моделі фінансових відносин, адекватних реалізації комплексу цілей та завдань стратегії розвитку. Бюджетна політика регіонального розвитку повинна формуватися з дотриманням таких вимог:

- ✦ пріоритети бюджетної політики розвитку регіонів мають носити довгостроковий характер, причому на етапі розробки бюджетну на наступний рік – лише уточнюватися;
- ✦ заходи мають спрямовуватись на досягнення стійкого соціально-економічного розвитку регіонів, у тому числі покращення рівня життя населення за рахунок надання якісних суспільних послуг;
- ✦ з метою ефективного витрачання бюджетних коштів пріоритети бюджетної політики повинні узгоджуватися з параметрами розвитку регіону та пріоритетними завданнями бюджетної політики країни (*Основні напрями бюджетної політики на наступний рік*) і при цьому мають бути нечисленними.

На думку авторів, кінцева мета бюджетної стратегії регіону лежить у площині створення умов для досягнення довгострокової стійкості та збалансованості регіональних бюджетів, а також забезпечення соціально-економічного розвитку регіону на довготривалу перспективу. Для цього доцільно закріпити *орієнтири* реалізації бюджетної

Рис. 1. Схема формування та реалізації бюджетної політики регіонального розвитку

Джерело: складено авторами.

політики регіону (обсяги розподілу бюджетних ресурсів на розвиток, на забезпечення фінансової стійкості, гранично допустимий обсяг дефіциту бюджету тощо). Для якомога ширшої реалізації пріоритетів розвитку регіонів (визначені в *Державній стратегії регіонального розвитку*), безумовно, слід підвищувати якісний рівень функціонування бюджетної політики шляхом запровадження середньострокового бюджетного планування в розрізі головних розпорядників бюджетних коштів; бюджетних програм; удосконалювати методологію програмно-цільового планування бюджету, і що не менш важливо – застосовувати дієві підходи до управління бюджетними

коштами. Визначення заходів для досягнення цілей слід здійснювати за такими напрямками: формування доходів, виконання видатків, управління місцевим боргом та вдосконалення міжбюджетних відносин. Окрім виконання поточних завдань, бюджетна стратегія регіону повинна задавати вектор та динаміку змін видатків бюджету на розвиток. Безумовно, що фактичні показники виконання бюджетної стратегії піддаються постійному моніторингу та співставленню з плановими.

Бюджетна стратегія регіону покликана забезпечити посилення впливу бюджетної системи на соціально-економічний розвиток регіону шляхом визначення захо-

дів, яких потрібно вжити для підвищення рівня збалансованості й прозорості бюджету, ефективності витрачання бюджетних коштів, удосконалення міжбюджетних відносин, якісного виконання бюджетів усіх рівнів, здійснення дієвого державного фінансового контролю.

У підсумку додамо, що бюджетна політика повинна бути спрямована на концентрацію фінансових ресурсів для вирішення завдань розвитку регіонів, з іншого боку, вона має забезпечити стабільність в соціальній сфері, фінансово-бюджетну самостійність органів місцевого самоврядування. Ефективна бюджетна політика є ключовою умовою соціально-економічного розвитку як у регіонах, так і в країні в цілому. Вона повинна формуватися з урахуванням параметрів розвитку території, бюджетних пріоритетів та врахування необхідності виконання державою головних функцій. З іншого боку, бюджетна політика повинна бути спрямована на встановлення умов для активізації економічного зростання за рахунок формування сприятливого макроекономічного середовища, забезпечення стабільності місцевих фінансів, формування бюджету за принципом середньострокового бюджетного планування з чіткими фіскальними та видатковими орієнтирами. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Луніна І. О.** Державні фінанси України та їх вплив на економічний розвиток : наук. доп. / І. О. Луніна, О. В. Короткевич, Т. П. Вахненко / НАН України; Інститут економічного прогнозування. – К., 2000. – 96с.
2. **Лисяк Л.** Концептуальні засади бюджетної політики у сфері державних видатків / Л. Лисяк // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С. 358–364.
3. Місцеве самоврядування в Україні: сучасний стан та основні напрями модернізації : наук. доп. / [Редкол.: Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, В. В. Толкованов та ін.]; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Ю. В. Ковбасюка. – К.: НАДУ, 2014. – 128 с.
4. **Васьківська К. В.** Бюджетне фінансування регіональних програм соціально-економічного розвитку / К. В. Васьківська, О. І. Децик, І. В. Кохан // Ефективна економіка. 2015. – № 1 [Електронний ресурс]. – [Режим доступу]: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3715>
5. **Barro, R.** Economic Growth in a Cross Section of Countries / R. Barro // *Quarterly Journal of Economics*. – 1991. – № 106. – P. 407–444.
6. **Devarajan, S.** The Composition of Public Expenditure and Economic Growth / S. Devarajan, V. Swaroop, H. Zou // *Journal of Monetary Economics*. – 1996. – № 37. – P. 313–344.
7. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році [Електронний ресурс]. – [Режим доступу]: http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_book/POSLANNYA-2015_giper_new.pdf
8. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
9. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» № 280/97-вр (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80+>
10. **Возняк Г. В.** Місцеві бюджети як фінансова основа розвитку регіонів України: проблеми формування та напрями вдосконалення / Г. Возняк // Збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. Економічні науки. – Серія «Облік і фінанси». – 2012. – Випуск 9(33). – Ч. 4. – С. 96–107.
11. Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» від 28.12.2014 № 79-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/79-viii>
12. Як рахують місцеві бюджети у 2015 році? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://infoprostir.com.ua/archives/58790>
13. **Друкер П. Ф.** Задачи менеджмента в XXI веке / Питер Ф. Друкер. – М.: Изд. дом «Вильямс», 2000. – 124 с.

REFERENCES

- Barro, R. "Economic Growth in a Cross Section of Countries". *Quarterly Journal of Economics*, no. 106 (1991): 407-444.
- Devarajan, S., Swaroop, V., and Zou, H. "The Composition of Public Expenditure and Economic Growth". *Journal of Monetary Economics*, no. 37 (1996): 313-344.
- Druker, P. F. *Zadachi menedzhmenta v XXI veke* [The objectives of management in the XXI century]. Moscow: Viliams, 2000.
- Lunina, I. O., Korotkevych, O. V., and Vakhnenko, T. P. *Derzhavni finansy Ukrainy ta yikh vplyv na ekonomichniy rozvytok* [Ukraine's public finances and its impact on economic development]. Kyiv, 2000.
- Lysiak, L. "Kontseptualni zasady biudzhethnoi polityky u sferi derzhavnykh vydatkiv" [Conceptual framework of fiscal policy in public spending]. *Formuvannia rynkovoi ekonomiky v Ukraini*, no. 19 (2009): 358-364.
- [Legal Act of Ukraine]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
- [Legal Act of Ukraine]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80+>
- [Legal Act of Ukraine] (2014). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/79-viii>
- Mistseve samovriaduvannia v Ukraini: suchasnyi stan ta osnovni napriamy modernizatsii* [Local government in Ukraine: Current State and main directions of modernization]. Kyiv: NADU, 2014.
- "Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovyshe Ukrainy v 2015 rotsi" [On the internal and external situation of Ukraine in 2015]. http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_book/POSLANNYA-2015_giper_new.pdf
- Vaskivska, K. V., Detsyk, O. I., and Kokhan, I. V. "Biudzhethne finansuvannia rehionalnykh prohram sotsialno-ekonomichnoho rozvytku" [State funding regional socio-economic development]. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3715>
- Vozniak, H. V. "Mistsevi biudzhety iak finansova osnova rozvytku rehioniv Ukrainy: problemy formuvannia ta napriamy vdoshkonalennia" [Local budgets as the financial basis of regions of Ukraine: problems of formation and areas of improvement]. *Ekonomichni nauky. Seriya «Oblik i finansy»*, vol. 4, no. 9 (33) (2012): 96-107.
- "Yak rakhuiut mistsevi biudzhety u 2015 rotsi?" [How to figure out the local budgets in 2015?]. <http://infoprostir.com.ua/archives/58790>

ПОДАТКОВА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА ОГЛЯД ПЕРСПЕКТИВНИХ ЗМІН

© 2015 **БОРЗЕНКОВА О. Д.**

УДК 336.22

Борзенкова О. Д. Податкова реформа в Україні: міжнародний досвід та огляд перспективних змін

Метою статті є визначення особливостей податкової системи України та змін, що її очікують, з урахуванням міжнародного досвіду в оподаткуванні. Проаналізовано ретроспективу та сучасний стан оподаткування, обґрунтовано актуальність проведення податкової реформи та виявлено параметри нової системи. Зазначено напрями вдосконалення у відповідності до пропозицій уряду, визначено зауваження та проблемні моменти, що потребують уточнення та доопрацювання, зокрема виключення юридичних осіб із групи Б, що унеможливило використання спрощеної системи оподаткування; обмеження межі доходів для суб'єктів господарювання, що може спричинити перехід на загальну систему оподаткування; питання використання РРО; питання контролю доходів та податкових перевірок. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є визначення впливу податкової реформи України на підприємства малого та великого бізнесу, аналіз змін та оцінка доцільності впровадження.

Ключові слова: оподаткування, податкова реформа, податкова система, спрощена система оподаткування.

Рис.: 1. **Бібл.:** 10.

Борзенкова Ольга Дмитрівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту, Одеський інститут фінансів Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі (вул. 25 Чапаївської дивізії, 6, Одеса, 65070, Україна)

E-mail: Ob-2010@rambler.ru

УДК 336.22

Борзенкова О. Д. Налоговая реформа в Украине: международный опыт и обзор перспективных изменений

Целью статьи является определение особенностей налоговой системы Украины и ожидаемых изменений, с учетом международного опыта в налогообложении. Рассмотрены ретроспектива и современное состояние налогообложения, обоснована актуальность проведения налоговой реформы и определены параметры новой системы. Выявлены направления усовершенствования в соответствии с предложениями правительства, определены замечания и проблемные моменты, требующие уточнения и доработки, в том числе исключение юридических лиц из группы Б, что делает невозможным использование упрощенной системы налогообложения; ограничение предела доходов для субъектов хозяйствования, что может привести к переходу на общую систему налогообложения; вопросы использования РРО; вопросы контроля доходов и налоговых проверок. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении являются определение влияния налоговой реформы Украины на предприятия малого и крупного бизнеса, анализ изменений и оценка целесообразности внедрения.

Ключевые слова: налогообложение, налоговая реформа, налоговая система, упрощенная система налогообложения.

Рис.: 1. **Библ.:** 10.

Борзенкова Ольга Дмитриевна – кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, денежного обращения и кредита, Одесский институт финансов Украинского государственного университета финансов и международной торговли (вул. 25 Чапаївської дивізії, 6, Одесса, 65070, Украина)

E-mail: Ob-2010@rambler.ru

UDC 336.22

Borzenkova O. D. Tax Reform in Ukraine: International Experience, Reviewing the Prospective Changes

The article is aimed at determining the characteristics of both the tax system of Ukraine and expected developments, taking into consideration the international experience in taxation. Both retrospective and current status of taxation have been considered, relevance of carrying out a tax reform has been substantiated and parameters of a new system have been defined. Directions of improvements in line with the proposals by the Government have been identified, comments and issues requiring clarification and refinement, in particular the exclusion of legal persons from the Group B, which prevents possible use of a simplified system of taxation, have been determined; restriction of the threshold of income for economic entities, which can lead to transition to the general system of taxation; use of PPO; monitoring of income and tax audits. Prospects for further research in this direction are estimating the impact of tax reform in Ukraine for small and large businesses, analysis of changes and evaluation of the feasibility of implementing.

Key words: taxation, tax reform, tax system, simplified tax system.

Pic.: 1. **Bibl.:** 10.

Borzenkova Olga D. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Finance, Money Turnover and Credit, Odessa Institute of Finance of the Ukrainian State University of Finance and International Trade (vul. 25 Chapaivskoi Dyvizii, 6, Odesa, 65070, Ukraine)

E-mail: Ob-2010@rambler.ru

Розглядаючи механізм оподаткування, можна впевнитись у тому, що податок має дуальний характер і може як дестабілізувати економіку спричиненим додатковим навантаженням, так і заохотити розвиток. Податки зумовлюють перерозподіл частини доданої вартості, формують наповнення фондів грошових коштів держави та є важливим елементом регулювання економічно-соціальних процесів, впливають на всіх суб'єктів господарювання.

У сучасних умовах одним із ключових питань є податкова реформа, яка запланована в Україні, та оцінка доцільності її впровадження з точки зору як у макро-, так і в мікроаспекті.

Питання оподаткування досліджувалися багатьма відомими вченими як у ретроспективі [3, 7], так і в сучасності [1, 8]. Зокрема, розглянуто міжнародний досвід

питань оподаткування [2, 4, 9, 10]. Дослідивши вплив податків на дохідну частину бюджету, науковці створили необхідне теоретичне підґрунтя для комплексного вивчення їхньої ролі в сучасних умовах. Проаналізовано інформацію щодо податкової реформи в Україні, доцільності її впровадження та перспективи таких змін [5, 6].

Метою статті полягає у визначенні особливостей податкової системи України та змін, що її очікують, урахувавши міжнародний досвід в оподаткуванні.

Функціонування механізму оподаткування вивчали представники різних економічних напрямів, зокрема протилежних за поглядами – класичного та кейнсіанського.

Адам Сміт (1723–1790 рр.), як найвідоміший представник класичної політичної економії, розглядав людське суспільство, якому притаманна схильність до

обміну та торгівлі. Він визначав вільну конкуренцію як рушійну силу, виступаючи проти втручання держави в економіку. Ці положення становлять суть концепції економічного лібералізму, в основу якої покладено ідею природного порядку, тобто ринкових економічних відносин [3]. Таким чином, погляди А. Сміта спрямовані на достовірне відображення господарських фактів діяльності підприємства.

Кейнс Дж. (1883–1946 рр.), будучи засновником кейсіанства, виникнення криз і безробіття пояснював недостатнім «сукупним попитом», що є наслідком причин «основного психологічного закону» суспільства, тобто зі зростанням доходу споживання зростає, але в меншій мірі, ніж дохід, що стає причиною диспропорцій в економіці та кризи, які послаблюють інтерес інвесторів до подальших інвестицій. Другою причиною недостатнього «сукупного попиту» Дж. Кейнс вважав невисоку норму прибутку на капітал внаслідок високого рівня відсотка, що змушує інвесторів тримати капітал у грошовій (ліквідній) формі, що ще більше дестабілізує економіку та знижує сукупний попит, а недостатнє зростання інвестицій не дозволяє забезпечити зайнятість у суспільстві. Таким чином, недостатнє витрачання доходів і «перевага ліквідності» ведуть до недоспоживання, яке зменшує сукупний попит та спричиняє накопичення нереалізованих товарів, що є ознакою криз та імовірності зростання безробіття [7].

Кейнс Дж. також запропонував макроекономічну модель, в якій встановив залежність між інвестиціями, зайнятістю, споживанням і доходом. Найбільш повне вираження макроекономічна модель Дж. Кейнса знайшла в теорії мультиплікаційного процесу, в основу якої покладено принцип мультиплікатора. Мультиплікатор означає множник, тобто кратне збільшення приросту доходу, зайнятості та споживання до приросту інвестицій. Кейнсіанський «мультиплікатор інвестицій» виражає відношення приросту доходу до приросту інвестицій. Механізм «мультиплікатора інвестицій» полягає в тому, що інвестиції в певній галузі викликають збільшення виробництва і зайнятості. Результатом цього стане додаткове розширення попиту на предмети споживання, що викличе розширення їх виробництва у відповідних галузях, які проявляють додатковий попит на засоби виробництва [7].

Таким чином, втручання держави в економічні процеси, особливості функціонування податкової системи та її складові змінювались залежно від актуальних умов, зокрема необхідність державного втручання в економіку пов'язане з неспроможністю ринкового механізму вирішувати ряд завдань та зумовленими економічними кризами. Ефективно функціонуюча податкова система є однією з визначальних складових забезпечення розвитку держави та суспільства за рахунок ефективного використання фінансових ресурсів.

У структурі податкової системи більшості країн світу податок на прибуток становить пріоритетну частку в порівнянні з іншими надходженнями. Податковим реформам минулого століття притаманні зміни рівня податків з метою їх зниження та трансформації струк-

тури, зумовлюючи розвиток економічних процесів та стимулювання економічного зростання.

Розглядаючи правове регулювання оподаткування великих компаній (корпорацій) у Великобританії, можна відзначити, що з 1 квітня 2015 р. базова ставка податку на прибуток (корпоративний податок) становить 20%. Водночас, у боротьбі за збільшення податкових навантажень та з метою впорядкування процесів агресивного податкового планування Великобританії, з 1 квітня 2015 р. запроваджено податок на переадресований прибуток (*Diverted Profits Tax*). Особливість оподаткування таким податком полягає в тому, що його платитимуть підприємства у Великобританії, які виводять власний прибуток в низькоподаткові юрисдикції. Прибуток, отриманий підприємством, але виведений в інші юрисдикції, буде оподатковуватись за ставкою 25%. Таким чином, розмір ставки податку на переадресований прибуток на 5% більший, ніж розмір базової ставки корпоративного податку у Великобританії (за даними [2] на основі [9], [10]).

Подібна ситуація спостерігається в податкових системах європейських країн у питаннях боротьби за збільшення фінансових надходжень до бюджетів. Так, у Німеччині сукупне податкове навантаження на платників податків – юридичних осіб формується за рахунок сплати платниками не лише корпоративного податку, а й надбавки на солідарність та промислового податку, однак ставки таких податків формуються відповідно різними владними суб'єктами. Так, корпоративний податок з прибутку і надбавка на солідарність є фіксованими загальнодержавними компонентами оподаткування компаній. Водночас, промисловий податок у Німеччині відноситься до числа муніципальних. Особливості його запровадження на певній території обумовлюються тим, що федеральним законодавцем визначено лише нижню межу такого платежу, а граничний розмір ставки визначається кожним муніципалітетом окремо (за даними [2] на основі [4]).

Однак з метою залучення інвестицій країни можуть суттєво змінювати податкову систему за рахунок зниження ставки податку на прибуток, податку на дивіденди, спрощеній системі податкового обліку та звітності. До таких країн відносять: Республіку Кіпр, Ірландію, Нідерланди та ін. Зокрема, Республіка Кіпр має такі особливості оподаткування: компанії, які є податковими резидентами Кіпру, повинні сплачувати податок на прибуток, нарахований або отриманий з оподатковуваних джерел на Кіпрі та за його межами. У свою чергу, обов'язок щодо сплати податку на прибуток виникає і в інших зобов'язаних суб'єктів. Ставка податку є фіксованою і для всіх підприємств становить 12,5%. Разом з цим, поряд з податком на прибуток підприємств на Кіпрі існує і ряд інших обов'язкових платежів для юридичних осіб. До таких платежів, наприклад, можна віднести так званий щорічний реєстраційний збір (за даними [2]).

Однак у цілому міжнародні інтеграційні процеси впливають на податкові системи різних країн, спричиняючи тенденції до їх зближення, зміни механізму оподаткування, комп'ютеризації таких систем і т. ін., оскільки розвиток міжнародної співпраці та підприємницької

діяльності та водночас державне забезпечення залишаються актуальними.

Підвищення податкових ставок у цілому характеризується відповідними особливостями:

- ✦ ухилення від сплати податків, розвиток тіньового бізнесу, часткове або повне приховування доходів, недостовірна інформація у фінансовій звітності;
- ✦ невідповідність податкових шкал, що часто не відповідає адекватності оцінки доходів та спричиненого податкового навантаження, зокрема завищення податкових ставок, спричиняє залучення позикових коштів, не ініціює залучення інвестицій та в цілому не дозволяє розвиватися підприємницькій діяльності, формуючи негативний гудвіл для можливих інвесторів.

Узагальнюючи, наразі основними проблемами податкової системи є нерівномірність розподілу податкового навантаження між суб'єктами, ухилення від оподаткування, складність та нестабільність податкового законодавства, що негативно впливає на конкурентне середовище у країні, знижує стимули до створення та продовження виробничої діяльності.

Як зазначає Т. А. Томнюк, А. І. Білий [8], податкова політика України поки що не перетворилася на конкурентну перевагу в процесі залучення інвестицій. Для підвищення результативності податкового реформування слід дотримуватись таких рекомендацій:

1. Спростити процедури адміністрування податків та забезпечити їх прозорість.

2. Оподаткування майна слід здійснювати за прогресивними ставками, що дозволить не лише розширити податкову базу, а й підвищити справедливість податкового навантаження.

3. Податкова політика має відповідати визначеній ролі державного сектора в економіці. Залежно від того, до якої моделі буде схилитися Україна – до скандинавської (більша роль держави) чи до англосаксонської (більша роль приватного сектора), частка держави в сукупних витратах на надання соціальних послуг (освіта, медицина, житло) буде різною, а, відповідно, і податкова політика буде різнитися.

4. Підвищення якості державних послуг здатне поліпшити дисципліну сплати податків. Високий рівень корупції під час витрачання бюджетних коштів і низька якість соціальних послуг демотивує сплату обов'язкових платежів [8].

Однак у 2015 р. уряд працює над податковою реформою, основні завдання та пріоритетні цілі якої систематизовано на *рис. 1*.

У контексті запропонованих змін Міністерство фінансів України на офіційній сторінці Facebook оприлюднило інфографіку щодо спрощеної системи оподаткування [6], що передбачає прогресивну систему та дозволить малим підприємствам сплачувати менше – податкове навантаження на мікро- та малий бізнес зменшиться. У цілому спрощена система оподаткування полягає у створенні нового режиму, що стимулюватиме розвиток малого бізнесу в Україні. Зокрема, річний дохід 72 000 грн – податкове навантаження за старою системою становило 12,4%, за новою системою – 4%.

Рис. 1. Завдання та цілі податкової реформи в Україні

Джерело: на основі [5].

Однак пропозиції Міністерства фінансів України очікували ряд зауважень та дискусій. Зокрема, аналізуючи зміни, Г. Болотова [1] зазначає:

1) оскільки група Б, що передбачає об'єднані чинні II та III групи, включає лише фізичних осіб-підприємців, тобто не включає юридичних осіб, то юридичні особи будуть позбавлені можливості працювати із застосуванням спрощеної системи оподаткування;

2) суттєво обмежуються (до 2 млн грн) межі доходів для суб'єктів господарювання, що прагнуть використовувати спрощену систему оподаткування, що може спричинити перехід на загальну систему оподаткування значну кількість підприємців зі всіма особливостями (більші ставки податків, витрати на запровадження бухгалтерського обліку, інший порядок перевірок тощо);

3) підприємцям групи «Б» доведеться застосовувати РРО. Однак у липні 2015 р. Верховна Рада України прийняла зміни до Податкового кодексу України, якими передбачила відтермінування введення касових апаратів – новацією стало право не використовувати РРО підприємцями, річний обіг яких не перевищує 1 млн грн, що обмежило коло суб'єктів господарювання, які повинні були встановлювати касові апарати. Однак впровадження вищезазначених змін суттєво підвищить (до 300 тис. грн) майновий ценз для вимог про встановлення РРО фізичними особами-підприємцями;

4) питання контролю доходів та податкових перевірок [1].

ВИСНОВКИ

Податок має дуальний характер і може як дестабілізувати економіку спричиненим додатковим навантаженням, так і заохотити розвиток виробництва. Податки зумовлюють перерозподіл частини доданої вартості, формують наповнення фондів грошових коштів держави та є важливим елементом регулювання економічно-соціальних процесів.

Функціонування механізму оподаткування вивчали представники різних історичних напрямів, зокрема протилежних за поглядами – класичного та кейнсіанського. Втручання держави в економічні процеси, особливості функціонування податкової системи та її складові змінювалися залежно від актуальних умов, зокрема необхідність державного втручання в економіку пов'язане з неспроможністю ринкового механізму вирішувати ряд завдань та зумовленими економічними кризами. Ефективно функціонуюча податкова система є однією з визначальних складових забезпечення економічного розвитку держави за рахунок ефективного використання фінансових ресурсів, забезпечуючи розвиток суб'єктів господарювання.

Наразі основними проблемами податкової системи є нерівномірність розподілу податкового навантаження між суб'єктами, ухилення від оподаткування, складність та нестабільність податкового законодавства, що негативно впливає на конкурентне середовище у країні, знижує стимули до створення та продовження виробничої діяльності.

Зазначене обґрунтовує необхідність проведення податкових реформ. Виявлені цілі та завдання вдоско-

налення у відповідності до пропозицій держави, зокрема податкова реформа визначає принципи навантаження, справедливості, спрощення та стабільності як пріоритетні.

У відповідності до пропозицій Міністерства фінансів України зміни стосуватимуться спрощеної системи оподаткування. Однак вони зіштовхнулися з критикою та дискусіями, що вимагають уточнень та доопрацювання податкової реформи. Серед виявлених проблем визначають виключення юридичних осіб із групи Б, що унеможливує використання спрощеної системи оподаткування; обмеження межі доходів для суб'єктів господарювання, що може спричинити перехід на загальну систему оподаткування; питання використання РРО; питання контролю доходів та податкових перевірок.

Таким чином, на макрорівні розвиток економіки неможливий без зміни чи вдосконалення системи оподаткування, що впливатиме на ініціювання підприємницької діяльності, однак податкова реформа не може визначатися лише на макрорівні, вона повинна отримати позитивний фідбек від суб'єктів господарювання. Система оподаткування безпосередньо пов'язана з системою бухгалтерського обліку, аналізу та контролю, від яких також залежить формування та використання фінансових ресурсів підприємства для подальшої його діяльності.

На мікрорівні для підприємств оптимізація податкового навантаження у відповідності до зазначених принципів означає можливість розрахунку та контролю податкового навантаження в перспективі, що стане основою для управлінських рішень та забезпечення ефективної діяльності. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Болотова Г. Спрощена система оподаткування: стислий огляд можливих змін / Г. Болотова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iepd.dn.ua/?p=3165>
2. Великобританія, Німеччина та Кіпр: особливості оподаткування прибутку підприємств [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kucheryavenko.com.ua/velikobritaniya-nimechchina-ta-kipr-osoblivosti-opodatkovannya-pributku-pidpriyemstv/>
3. Классическая политическая экономия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.grandars.ru/student/ekonomicheskaya-teoriya/klassicheskaya-politekonomiya.html>
4. Шён К. Азбука инвестора: создание предприятия в Германии. – Выпуск 2014 / 2015, Germany Trade & Invest, октябрь 2014 г. / Кристина Шён, Удо Зельхаст [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://zentralasien.ahk.de/fileadmin/ahk_zentralasien/A_Material_Website_neu/B_02_Laenderportal/Laenderportal_Deutschland/RU_GTAI-Investitionsfuehrer/2014-06_Azbuka_investora_Sozdanie_predpriyatija_v_Germanii.pdf
5. Податкова реформа / Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/minfin.gov.ua/photos/a.152263058175763.36154.152018324866903/865676516834410/?type=3>
6. Спрощена система оподаткування / Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/minfin.gov.ua/photos/a.152263058175763.36154.152018324866903/886659351402793/?type=3>

7. Теория Дж. М. Кейнса [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.grandars.ru/student/ekonomicheskaya-teoriya/keyns.html>

8. Томнюк Т. Л. Реформа податкової системи в Україні: оцінка ефективності та перспективи реалізації / Т. Л. Томнюк, А. І. Білий [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/13_NBG_2015/Economics/15_191119.doc.htm

9. Corporation Tax Rates and Reliefs [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.gov.uk/corporation-tax-rates/rates>

10. Diverted Profits Tax: Interim Guidance HM Revenue & Customs, March 2015, v.1.0 [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/422184/Diverted_Profits_Tax.pdf

REFERENCES

Bolotova, H. "Sproshchena systema opodatkuвання: styslyi ohliad mozhlyvykh zmin" [Simplified tax system: a brief review of possible changes]. <http://www.iepd.dn.ua/?p=3165>

"Corporation Tax Rates and Reliefs". <https://www.gov.uk/corporation-tax-rates/rates>

"Diverted Profits Tax: Interim Guidance HM Revenue & Customs, March 2015, v. 1.0". https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/422184/Diverted_Profits_Tax.pdf

"Klassicheskaya politicheskaya ekonomiya" [Classical political economy]. <http://www.grandars.ru/student/ekonomicheskaya-teoriya/klassicheskaya-politekonomiya.html>

"Podatkova reforma" [Tax reform]. Ministerstvo finansiv Ukrainy. <https://www.facebook.com/minfin.gov.ua/photos/a.152263058175763.36154.152018324866903/865676516834410/?type=3>

"Sproshchena systema opodatkuвання" [Simplified tax system]. Ministerstvo finansiv Ukrainy. <https://www.facebook.com/minfin.gov.ua/photos/a.152263058175763.36154.152018324866903/886659351402793/?type=3>

Shen, K., and Zelhast, U. "Azбука investora: sozдание predpriiatiia v Germanii" [ABC investor: the creation of the enterprise in Germany]. http://zentralasien.ahk.de/fileadmin/ahk_zentralasien/A_Material_Website_neu/B_02_Laenderportal/Laenderportal_Deutschland/RU_GTAI-Investitionsfuehrer/2014-06_Azbuka_investora_Sozdanie_predpriijatija_v_Germanii.pdf

Tomniuk, T. L., and Bilyi, A. I. "Reforma podatkovoi systemy v Ukraini: otsinka efektyvnosti ta perspektyvy realizatsii" [Reform of the tax system in Ukraine: assessment and prospects of efficiency implementation]. http://www.rusnauka.com/13_NBG_2015/Economics/15_191119.doc.htm

"Teoriia Dzh. M. Keynса" [Theory of James M. Keynes]. <http://www.grandars.ru/student/ekonomicheskaya-teoriya/keyns.html>

"Velykobrytaniia, Nimechchyna ta Kipr: osoblyvosti opodatkuвання prybutku pidpriemstv" [Britain, Germany and Cyprus: Taxation profits]. <http://kucheryavenko.com.ua/velikobritaniya-nimechchina-ta-kipr-osoblyvosti-opodatkuвання-pributku-pidpriemstv/>

ЕФЕКТИВНІСТЬ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОДАТКОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ ТА НАПРЯМИ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ

© 2015 ГУМЕННИЙ А. А.

УДК 336.02:336.76

Гуменний А. А. Ефективність механізму реалізації податкового потенціалу ринку цінних паперів та напрями її підвищення

Метою статті визначено обґрунтування сутності ефективності механізму реалізації податкового потенціалу ринку цінних паперів, оцінка його фіскальної та регуляторної ефективності та обґрунтування напрямів її підвищення. Обґрунтовано, що ефективність механізму реалізації податкового потенціалу ринку цінних паперів необхідно досліджувати в розрізі двох компонент – фіскальної та регуляторної. Для кожної з компонент у статті визначено критерії ефективності. Фіскальна ефективність механізму реалізації податкового потенціалу ринку цінних паперів оцінювалась на основі фіскальної ефективності спеціального податку на відчуження цінних паперів. Результати аналізу засвідчили, що кількість платників зазначеного податку та обсяги його надходжень до бюджету були невеликі, що свідчить про його низьку фіскальну ефективність. Фіскальна ефективність механізму реалізації податкового потенціалу ринку цінних паперів тісно пов'язана з регуляторною. Низька регуляторна ефективність блокує зростання фіскальної ефективності. У статті обґрунтовано, що регуляторна ефективність механізму реалізації податкового потенціалу ринку цінних паперів також низька. Обґрунтовано шляхи підвищення ефективності механізму реалізації податкового потенціалу ринку цінних паперів. Серед них: зменшення обсягів тіньової економіки та використання операцій з цінними паперами у схемах мінімізації податків, а також відновлення практики оподаткування операцій з цінними паперами, обґрунтування оптимальних ставок і механізмів справляння такого податку.

Ключові слова: ринок цінних паперів, податковий потенціал, фіскальна ефективність, механізм, регуляторна ефективність.

Рис.: 5. Табл.: 4. Бібл.: 12.

Гуменний Анатолій Анатолійович – здобувач, кафедра фінансових ринків, Національний університет державної податкової служби України (вул. Університетська, 31, Ірпін, Київська область, 08200, Україна)

E-mail: gumennyua@inbox.ru

УДК 336.02:336.76

UDC 336.02:336.76

Гуменний А. А. Эффективность механизма реализации налогового потенциала рынка ценных бумаг и пути ее повышения

Цель статьи определена как обоснование сущности эффективности механизма реализации налогового потенциала рынка ценных бумаг, оценка его фискальной и регуляторной эффективности и обоснование путей ее повышения. Обосновано, что эффективность механизма реализации налогового потенциала рынка ценных бумаг необходимо исследовать в разрезе двух компонент – фискальной и регуляторной. Для каждой из компонент в статье определены критерии эффективности. Фискальная эффективность механизма реализации налогового потенциала рынка ценных бумаг оценивалась на основании фискальной эффективности специального налога на операции с ценными бумагами. Результаты анализа показали, что количество плательщиков указанного налога и объемы его поступлений были небольшими, что свидетельствует о его низкой фискальной эффективности. Фискальная эффективность механизма реализации налогового потенциала рынка ценных бумаг тесно связана с регуляторной. Низкая регуляторная эффективность блокирует повышение фискальной эффективности. В статье обосновано, что регуляторная эффективность механизма реализации налогового потенциала рынка ценных бумаг также низкая. Обоснованы пути повышения эффективности механизма реализации налогового потенциала рынка ценных бумаг. Среди них: уменьшение объемов теневой экономики и использования операций с ценными бумагами в схемах минимизации налогов, а также возврат к практике налогообложения операций с ценными бумагами, с обоснованием оптимальных ставок и механизмов уплаты такого налога.

Ключевые слова: рынок ценных бумаг, налоговый потенциал, фискальная эффективность, механизм, регуляторная эффективность.

Рис.: 5. Табл.: 4. Библ.: 12.

Гуменний Анатолій Анатольевич – соискатель, кафедра финансовых рынков, Национальный университет государственной налоговой службы Украины (ул. Университетская, 31, Ирпень, Киевская область, 08200, Украина)

E-mail: gumennyua@inbox.ru

Humenniy A. A. Efficiency of the Mechanism for Implementing the Tax Potential of the Securities Market and the Ways of its Improvement

The purpose of the article is defined as a substantiation of essence of efficiency of a mechanism for implementing the tax capacity of the securities market, assessment of its fiscal and regulatory effectiveness, and the a substantiation of the ways of its improvement. It has been proved that efficiency of the mechanism for implementing the tax potential of the securities market must be analyzed in terms of two components – the fiscal and the regulatory. The article defines efficiency criteria for each component. The fiscal efficiency of the mechanism for implementing the tax potential of securities market was estimated on the basis of the fiscal efficiency of the special tax on operations with securities. The results of the conducted analysis showed that the number of payers of the tax specified as well as its income levels were small, which testifies to its low fiscal efficiency. The fiscal efficiency mechanism for implementing the tax potential of the securities market is closely linked to regulatory efficiency. Low regulatory efficiency will block up the fiscal efficiency. The article substantiates that the regulatory efficiency of the mechanism for implementing the tax potential of the securities market is also low. Ways of enhancing the efficiency of the mechanism for implementing the tax potential of the securities market have been substantiated. Among them: reduction of shadow economy and use of operations with securities in the schemes of minimizing taxes, as well as a return to the practice of taxation of operations with securities, with a justification of both the best rates and the mechanisms for payment of such tax.

Key words: securities market, tax potential, fiscal efficiency, mechanism, regulatory efficiency.

Pic.: 5. Tabl.: 4. Bibl.: 12.

Humenniy Anatoliy A. – Applicant, Department of Financial Markets, National University of State Tax Service of Ukraine (vul. Universytetska, 31, Irpin, Kyiv region, 08200, Ukraine)

E-mail: gumennyua@inbox.ru

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ І КРЕДИТ

ЕКОНОМІКА

Термін «ефективність» є одним з найуживаніших в економічній літературі, але водночас і одним із найбільш дискусійних. Дискусії точаться навколо власне сутності ефективності, розуміння якої залежить

від об'єкта дослідження, та навколо критеріїв ефективності, особливо якісних, які важко піддаються однозначній оцінці. Оцінка ефективності функціонування механізму реалізації податкового потенціалу ринку цінних папе-

рів є однією із найскладніших проблем фінансів, оскільки результати такої оцінки впливають на рішення органів влади щодо напрямів реформування фінансової політики в частині регулювання розвитку ринку цінних паперів. Водночас неточна або необ'єктивна оцінка ефективності механізму реалізації податкового потенціалу ринку цінних паперів поглиблює асиметрію інформації на фінансовому ринку та може негативно позначитись не тільки на його подальшому розвитку, але і на ефективності його взаємозв'язків з реальним сектором економіки.

Різним аспектам оцінки ефективності функціонування економічних систем та їх механізмів присвячені праці Дж. Е. Долана, Д. Ліндсея [3], П. Друкера [4], С. Мочерного [5], А. Мельник, О. Корінцевої [6], Ю. Сурміна [10] та ін. Питання ролі оподаткування на ринку цінних паперів досліджуються переважно зарубіжними вченими, зокрема Б. Ауерсом, С. Лефановичем, Дж. Робінсоном [11], Т. Батнер [12] та ін. Однак проблема фіскальної та регуляторної ефективності функціонування механізму реалізації податкового потенціалу ринку цінних паперів в Україні залишається малодослідженою.

Метою статті є обґрунтування сутності ефективності механізму реалізації податкового потенціалу ринку цінних паперів, оцінка його фіскальної та регуляторної ефективності та обґрунтування напрямів її підвищення.

Дослідження сутності ефективності механізму реалізації податкового потенціалу ринку цінних паперів почнемо з підходів до тлумачення змісту понять «ефект» та «ефективність». Слово «ефект» походить від латинського «effectus» і означає результат якої-небудь дії. З цієї точки зору ефект є ширшим поняттям, ніж ефективність, оскільки показує будь-який результат – як позитивний, так і негативний. Ефективність, на відміну від ефекту, є поняттям відносним. Традиційно таку відносність вчені розглядають порівняно з витратами на досягнення ефекту. Так, В. Мочерний тлумачить ефективність як здатність приносити ефект, результативність процесу, проекту тощо, які визначаються як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили цей результат [5, с. 508]. Аналогічного підходу дотримуються А. Мельникова та О. Корінцева, які зазначають, що ефективність розкриває характер причинно-наслідкових зв'язків виробництва. Вона показує не сам результат, а те, якою ціною він був досягнутий. Тому ефективність найчастіше характеризується відносними показниками, що розраховуються на основі двох груп характеристик (параметрів) – результату і витрат [6, с. 246]. На наш погляд, такий підхід може бути використаний при дослідженні процесів виробництва на мікрорівні, однак на макрорівні такий підхід є дещо звуженим. Існують ситуації, коли певні процеси на мікрорівні мають низьку економічну ефективність, але мають значний соціальний ефект. У такому випадку оцінка ефективності тільки по відношенню до витрат не відображає реальну ситуацію. До того ж, слід відмітити, що першими термін «ефективність» почали застосовувати класики економічної теорії, зокрема У. Петті [7], який вживав цей термін з метою оцінки діяльності уряду на життя суспільства. А підхід, який передбачає розраху-

нок ефективності як відношення результату до витрат, був пізніше запропонований Д. Рікардо [8].

Ширше поняття ефективності розглядає М. Білик, яка виділяє такі характеристики ефективності:

- ★ якісний результат певної діяльності, що характеризує її продуктивність;
- ★ результат ефективного та раціонального використання всіх видів ресурсів;
- ★ співвідношення конкретного кінцевого результату до витрат, що забезпечили його отримання [2, с. 365].

Такий підхід характеризується системністю, точніше відображає сутнісні характеристики ефективності, оскільки сама ефективність є поняттям системним. На характеристиках ефективності як системного явища наголошує Ю. П. Сурмін, який характеризує як показники успішності функціонування системи для досягнення встановлених цілей [10, с. 354].

Серед поглядів зарубіжних вчених зустрічаються підходи, які ототожнюють поняття ефективності та Паретто-оптимальності. Так, Долан Е. Дж. і Ліндсей Д. вважають економічну ефективність таким станом справ, за якого неможливо здійснити жодної зміни, яка більш повно задовольняла б бажання однієї людини, не перешкоджаючи задоволенню бажань іншої людини [3]. У контексті оцінки ефективності механізму реалізації податкового потенціалу ринку цінних паперів такий підхід невдалий, оскільки на окремих етапах функціонування механізму, особливо на етапі радикальних реформ, завжди є велика кількість невдоволених економічних агентів. Якщо враховувати їх суб'єктивну думку, до дія механізму буде неефективною завжди.

П. Друкер стверджує, що ефективність – це «правильно створювати потрібні речі», а, відповідно, і досягнення мети найбільш економічним способом [4]. У контексті оцінки ефективності механізму реалізації податкового потенціалу ринку цінних паперів такий підхід має сенс, оскільки він робить наголос «на правильності створення потрібних речей», тобто на правильності дій для досягнення поставленої мети, у тому числі і з урахуванням економії витрат. Однак акцент у такому підході робиться не на витратах, а на ступені досягнення поставленої мети. Аналогічного підходу дотримуються Д. Хан та Е. Долан. У контексті оцінювання ефективності механізму реалізації податкового потенціалу ринку цінних паперів необхідним є точне визначення мети і завдань функціонування механізму, а вже виходячи з них, має відбуватися вибір критеріїв ефективності.

Слід зазначити, що основним критерієм ефективності механізму реалізації податкового потенціалу ринку цінних паперів є не поточна максимізація податкових надходжень, а їх зростання в довгостроковій перспективі, передусім за рахунок зростання участі ринку цінних паперів у формуванні фінансового забезпечення реального сектора економіки. Виходячи з цього, структурну схему оцінювання ефективності механізму реалізації податкового потенціалу ринку цінних паперів можна представити таким чином (рис. 1).

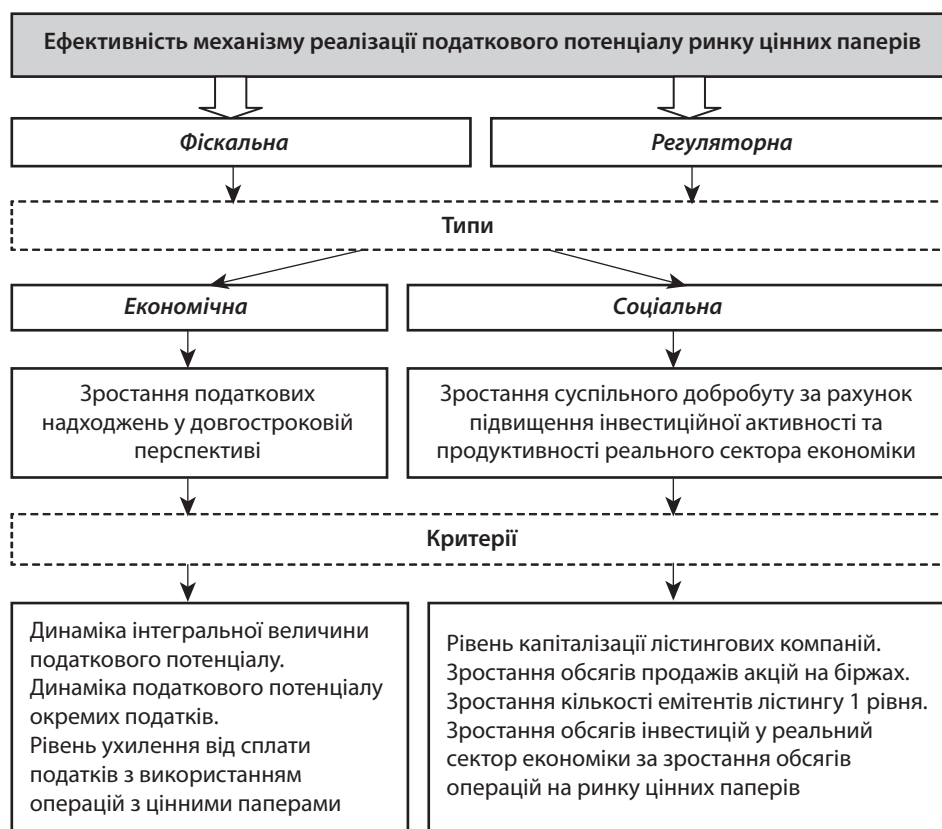

Рис. 1. Структурна схема ефективності механізму реалізації податкового потенціалу ринку цінних паперів

Джерело: розроблено автором.

Слід зазначити, що при оцінці ефективності механізму реалізації податкового потенціалу ринку цінних паперів недоцільно використовувати еталонні критерії. Практично всі критерії оцінки базуються на динамічному та порівняльному підходах.

Однією зі складових механізму реалізації податкового потенціалу цінних паперів був специфічний податок на відчуження цінних паперів, який справлявся в Україні нетривалий час і був підданий жорсткій критиці через низьку фіскальну ефективність (рис. 2, рис. 3).

Як видно з графіків, представлених на рис. 2, кількість платників специфічного (акцизного) податку на відчуження цінних паперів у 2014 р. була більшою порівняно з 2013 р. Зростання кількості платників акцизного податку припадало на лютий, травень, серпень, листопад кожного року. Такі зміни пов'язані зі зростанням ділової активності в середині кварталу.

Як видно з графіків, представлених на рис. 3, обсяги надходжень від справляння специфічного податку на відчуження цінних паперів протягом досліджуваного періоду є не досить вагомими, якщо порівнювати з іншими податковими надходженнями. Така низька фіскальна ефективність була однією з причин скасування специфічного податку на відчуження цінних паперів. Проте, на наш погляд, претензії щодо низької ефективності, навіть фіскальної, цього податку є дискусійним. По-перше, об'єкт оподаткування і податкова база є специфічними, їх зростання можна очікувати з розвитком ринку цінних паперів. По-друге, причинами низької фіскальної ефективності податку можуть бути необґрунтовані ставки та база оподаткування.

Крім того, метою запровадження досліджуваного податку було регулювання торгівлі цінними паперами, а саме: стимулювання збільшення обсягів торгівлі цінними паперами на організованому ринку та збільшення кількості лістингових компаній. Лістинг конкретних видів цінних паперів, тобто факт їх появи у біржових списках, означає дозвіл на їх участь у торгах і дає їм всі ті привілеї, якими наділяється будь-який інший цінний папір, уже задіяний у біржовій торгівлі. В Україні лістинг поки що не здійснює значного впливу на оцінку якості цінних паперів з точки зору як інвестора, так і емітента. Однак у нормативних документах все частіше згадуються цінні папери, які пройшли ринкове котирування [1]. Крім того, в Україні розвиток біржового ринку основних цінних паперів відбувається недостатньо швидкими темпами (табл. 1, табл. 2).

Як видно з даних, представлених в табл. 1, обсяги торгівлі акціями вираженої тенденції до зростання не мають. Частка акцій, проданих на біржовому ринку, має незначну тенденцію до зростання (рис. 4).

Діаграми, представлені на рис. 4, показують, що частка акцій, які продаються на біржі протягом досліджуваного періоду, у більшості років менше 10%, тільки у 2013 р. частка акцій, проданих на біржі, сягнула 26,25%. У цей період було запроваджено специфічний податок на відчуження цінних паперів, однак таке зростання біржових продажів акцій не можна вважати лише його наслідком. Поряд з цим фактором необхідно врахувати й інші економіко-політичні тенденції 2013 р., коли відбувся активний перерозподіл активів. Виходячи з цього

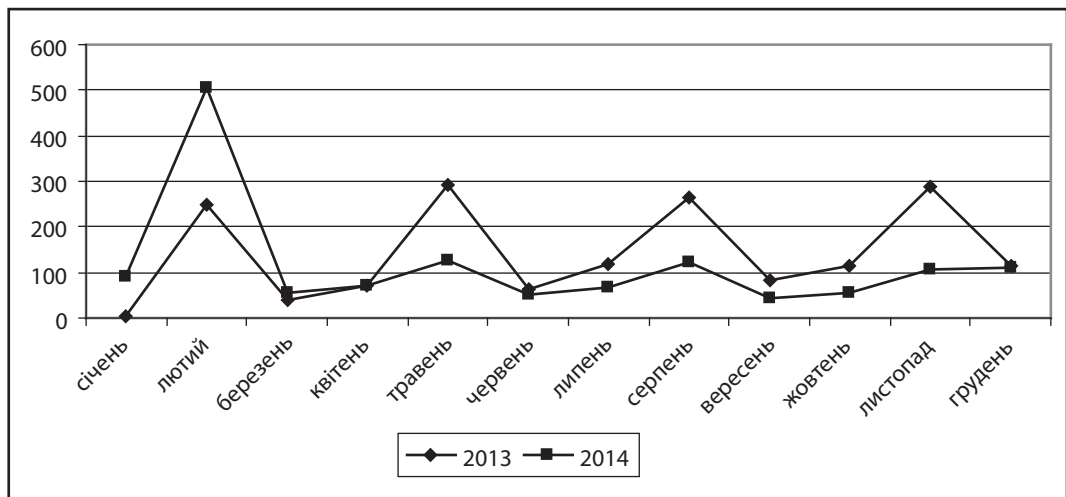

Рис. 2. Кількість платників акцизного податку з операцій з цінними паперами в Україні у 2013–2014 рр.

Джерело: побудовано автором на основі інформації ДФС.

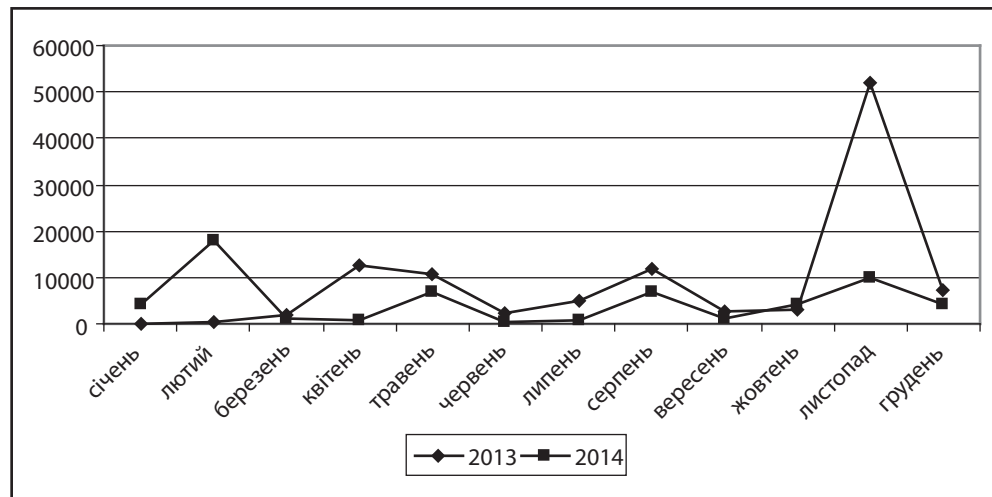

Рис. 3. Обсяги надходжень спеціального (акцизного) податку на відчуження цінних паперів в Україні у 2013–2014 рр., тис. грн

Джерело: побудовано автором на основі інформації ДФС.

Таблиця 1

Обсяги продажу акцій на біржовому та позабіржовому ринках в Україні у 2008–2014 рр.

Показник	Рік						
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Обсяги проданих акцій на біржі	12,28	13,54	43,75	68,59	21,54	44,92	24,46
Обсяги проданих акцій поза біржею	444,18	457,19	512,50	567,48	570,32	126,19	391,04
Усього	456,46	470,73	565,25	636,07	591,86	171,10	415,50

Джерело: побудовано автором за даними НКЦПФР.

го, регуляторна ефективність специфічного податку на відчуження цінних паперів у частині регулювання торгів акціями на біржі також була низькою.

Про низьку ефективність механізму реалізації податкового потенціалу ринку цінних паперів у частині застосування специфічного податку на відчуження цінних паперів свідчить і динаміка акцій, допущених до торгів на біржі (табл. 2).

Як видно з даних, представлених у табл. 2, кількість випусків акцій, допущених до торгів на фондовому ринку, має тенденцію до зростання, однак таке зростання відбувається переважно за рахунок зростання кількості випусків акцій, які перебувають поза лістингом. Натомість кількість випусків акцій 1 рівня лістингу зменшується, і у 2013–2014 р. становила одиницю. У такій ситуації фондові біржі для того, щоб зберегти свою

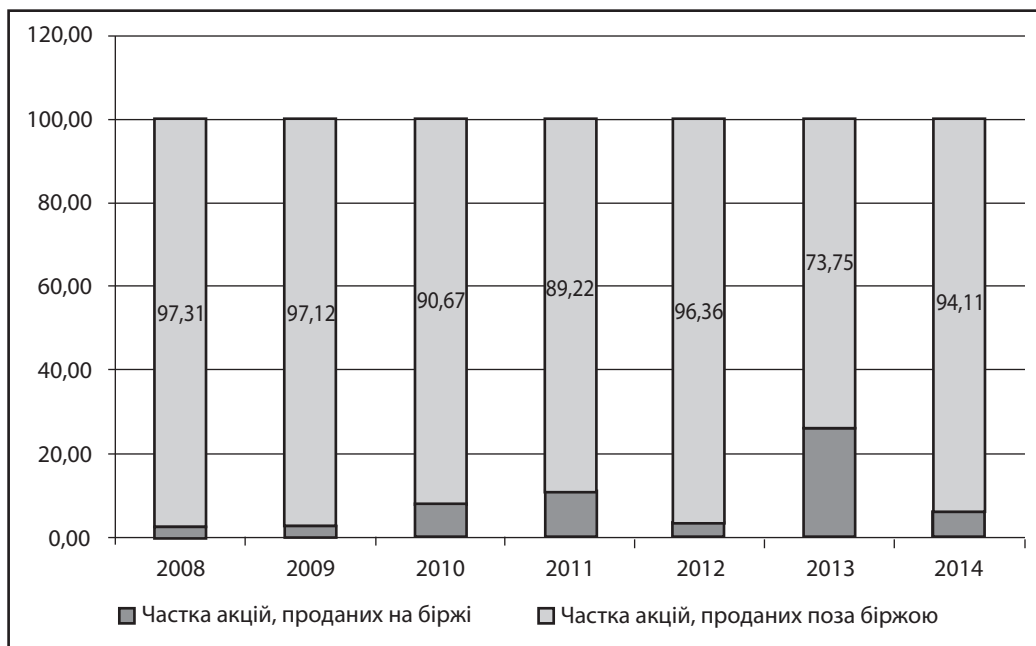

Рис. 4. Динаміка частки акцій проданих на біржі і поза біржею в Україні у 2008–2014 рр., %

Джерело: побудовано автором за даними НКЦПФР [9].

Таблиця 2

Кількість випусків акцій, допущених до торгів на біржі в Україні у 2008–2014 рр.

Рік	Обіг акцій, допущених до торгів на фондовому ринку	Поза лістингом	Лістинг 1 рівня	Лістинг 2 рівня
2008	780	700	15	65
2009	790	701	15	74
2010	799	684	20	95
2011	1242	1112	16	114
2012	1731	1571	14	146
2013	1993	1805	1	187
2014	1910	1728	1	181

Джерело: побудовано автором за даними НКЦПФР [9].

діяльність, змушені розширювати лістинг другого рівня, що і спостерігається протягом досліджуваного періоду. На наш погляд, виявлені тенденції не є свідченням недоцільності запровадження специфічного податку на відчуження цінних паперів. Навпаки, потреба в такому податку існує, однак для досягнення фіскальної та регуляторної ефективності механізму реалізації податкового потенціалу ринку цінних паперів необхідно більш виважено підійти до визначення його ставок, бази оподаткування та механізму справляння. Крім того, запровадження такого податку має супроводжуватися додатковими адміністративними заходами регулювання ринку цінних паперів, направлені на обмеження спекуляцій та інших зловживань на ринку цінних паперів.

Слід зазначити, що динаміка торгівлі облігаціями має більш позитивний характер (табл. 3). Це обумовлено двома основними чинниками. По-перше, інвестори схильні більше довіряти державним облігаціям, ніж акціям, оскільки облігація має визна-

чений термін обігу і держава зобов'язується виплатити кошти, залучені в борг у визначений термі. Придбання ж акцій не дає жодних гарантій.

По-друге, обіг корпоративних облігацій в Україні також має свою специфіку. Зокрема, до 01.01.2015 р. поширеною була практика емісії облігацій будівельними компаніями (або їх дружніми компаніями, які не мали видимих ознак пов'язаності) з метою оптимізації сплати податку на прибуток та ПДВ. Банківські установи так само використовували емісію облігацій з метою мінімізації податків. Це означає, що емісія таких облігацій гарантовано мала покупців вже на етапі її реєстрації. Позитивною є виражена тенденція до зростання частки облігацій, проданих на біржі (рис. 5).

Як видно з діаграми, представленої на рис. 5, протягом 2008–2010 рр. частка облігацій, які продавалися на біржі, практично не змінювалася. У 2011–2012 рр. частка торгів облігаціями на біржі зростає удвічі, у 2013 р. ще у двічі (порівняно з попереднім роком). Слід зазначити, що зростання частки біржового продажу облігацій та-

Таблиця 3

Обсяги продажу облігацій на біржовому та позабіржовому ринках в Україні у 2008–2014 рр.

Показник	Рік						
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Обсяги проданих облігацій на біржі	6,54	7,07	6,71	21,42	26,35	47,51	32,82
Обсяги проданих облігацій поза біржею	63,12	74,06	62,79	82,28	98,54	51,36	37,09

Джерело: побудовано автором за даними НКЦПФР [9].

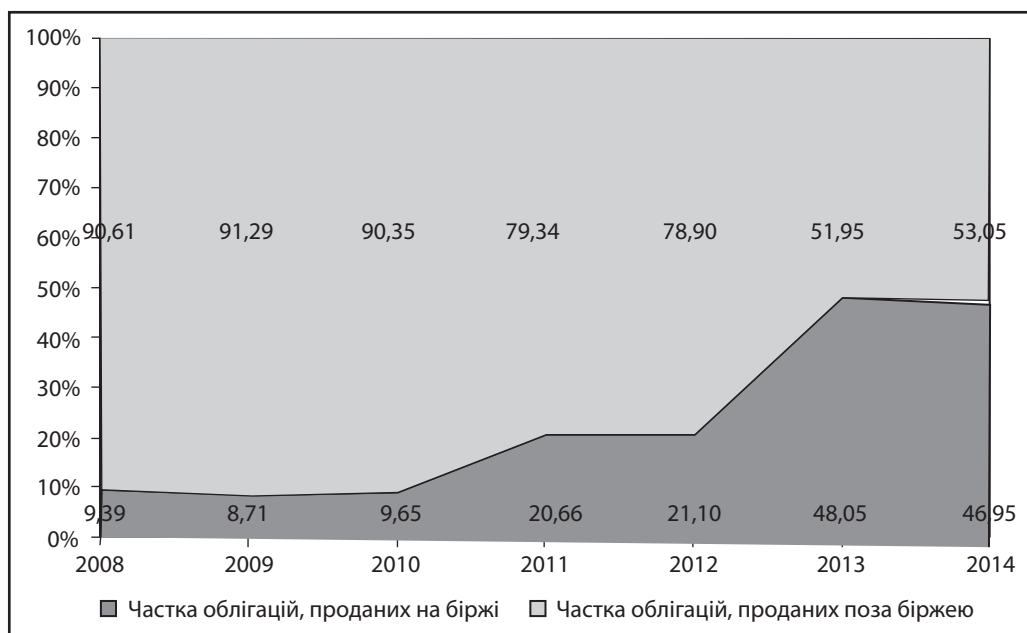

Рис. 5. Динаміка частки облігацій проданих на біржі та поза біржею в Україні у 2008–2014 рр., %

Джерело: побудовано автором за даними НКЦПФР [9].

кож припадає на рік запровадження специфічного податку на відчуження цінних паперів. Таким чином, не можна вести мову про те, що його позитивний вплив на біржову торгівлю був відсутній зовсім. Однак, як і у випадку з торгівлею акціями, значного позитивного впливу на підвищення ефективності механізму реалізації податкового потенціалу ринку цінних паперів не відбулося (табл. 4).

Як видно з даних, представлених у табл. 4, частка випусків облігацій, які перебувають поза лістингом,

перебувала у 2008–2011 рр. у середньому на рівні 70%, у 2013–2014 рр. – менше 65%. Негативним індикатором є те, що кількість випусків облігацій, які були включені в перший рівень лістингу, становила 1 у 2009 р. та 1 – у 2012 р. Решта належали до другого рівня лістингу.

Слід відмітити, що на структуру торгівлі цінними паперами (біржова, позабіржова, лістингові, позалістингова) не мав вагомого впливу не тільки спеціальний податок на відчуження цінних паперів, але й податок на

Таблиця 4

Кількість випусків облігацій, допущених до торгів на біржі в Україні у 2008–2014 рр.

Рік	Обіг облігацій, допущених до торгів на фондовому ринку	Поза лістингом		Лістинг 1 рівня	Лістинг 2 рівня	
		Кількість	%		Кількість	%
2008	411	291	70,80		120	29,20
2009	436	316	72,48	1	119	27,29
2010	396	276	69,70		93	23,48
2011	463	327	70,63		136	29,37
2012	546	318	58,24	1	187	34,25
2013	638	411	64,42		227	35,58
2014	648	418	64,51		230	35,49

Джерело: побудовано автором за даними НКЦПФР [9].

прибуток і податок на доходи фізичних осіб. Протягом досліджуваного проміжку часу механізм оподаткування податком на прибуток фінансових результатів від відчуження цінних паперів змінювався кілька разів. Переважно законодавчі норми, які регулюють сплату податку на прибуток, були спрямовані на зменшення ризику використання операцій з цінними паперами у схемах ухилення від сплати податків. Таке регулювання здійснювалось за рахунок прямої або опосередкованої заборони зменшувати оподатковуваний прибуток на суму збитків від операцій з цінними паперами. Однак вагомий вплив на зменшення обсягів ухилення від сплати податків, а тим більше на покращення структури торгів цінними паперами на біржі, такі заходи не справили, оскільки вони не були системними і мали вузьку спрямованість.

Що стосується податку на доходи фізичних осіб, то його норми, навпаки, у комплексі з механізмом справляння податку на прибуток сприяли формуванню схем мінімізації податків за допомогою операцій на ринку цінних паперів. Зокрема, таку можливість надавали операції з цінними паперами ІСІ, оскільки прибуток, акумульований в ІСІ, не оподатковувався, а вивести його з ІСІ на рахунки фізичних осіб можна було через виплати дивідендів, які оподатковувалися по ставці 5%. Така ситуація не сприяла нарощуванню податкового потенціалу ринку цінних паперів, а навпаки, створювала передумови для його руйнування.

Виходячи з викладеного вище, можна зробити висновки про низьку регуляторну ефективність функціонування механізму реалізації податкового потенціалу ринку цінних паперів, оскільки він не сприяє зростанню якості цінних паперів та підвищенню довіри до вітчизняного фондового ринку зі сторони інвесторів.

У ситуації, яка склалася, низька регуляторна ефективність механізму реалізації податкового потенціалу ринку цінних паперів обумовлює його низьку фіскальну ефективність. Значні обсяги нереалізованого податкового потенціалу обумовлені не тільки специфікою чинного механізму оподаткування фінансових операцій, але і тим фактом, що операції з цінними паперами використовуються у схемах мінімізації оподаткування, а не виконують інвестиційну функцію. Це негативно позначається на динаміці податкової бази в економіці, оскільки зростання обсягів операцій з цінними паперами не чинить мультиплікативного впливу на зростання обсягів податкових надходжень до бюджету в цілому.

ВИСНОВКИ

Підбиваючи підсумки, виділимо такі напрями підвищення фіскальної та регуляторної ефективності механізму реалізації податкового потенціалу ринку цінних паперів:

1. Реалізація податкового потенціалу ринку цінних паперів по податку на прибуток та по податку на доходи фізичних осіб за рахунок зменшення обсягів тіньової економіки та використання зазначених операцій у схемах мінімізації податків.

2. Відновлення практики оподаткування операцій з цінними паперами, обґрунтування оптимальних ставок

і механізмів справляння такого податку. Передусім таке оподаткування має забезпечувати розвиток торгівлі цінними паперами на фондових біржах, сприяти зменшенню обсягів спекулятивних операцій, що в подальшому забезпечить посилення інвестиційної ролі ринку цінних паперів. Посилення інвестиційної ролі ринку цінних паперів сприятиме зменшенню розриву між розвитком реального та фінансового секторів економіки, що є ознакою не тільки зростання, але і збалансування фіскальної та регуляторної ефективності податкового потенціалу ринку цінних паперів. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Берlach Н. А. Організаційно-правові основи біржової діяльності / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/617/41/>
2. Білик М. Д. Фінансовий аналіз: навч. посіб. / М. Білик, О. Павловська, Н. Питуляк Н. Ю. — К.: КНЕУ, 2005. — 592 с.
3. Долан Э. Дж. Рынок: микроэкономическая модель / Э. Дж. Долан, Д. Линдсей / Пер. с англ. В. Лукашевича и др.; под общ. ред. Б. Лисовика и В. Лукашевича. – С.-Пб., 1992. – 496 с.
4. Друкер П. Практика менеджмента / П. Друкер / Пер. с англ. – М.: Вильямс, 2006. – 400 с.
5. Економічна енциклопедія: в 3 т. Т.1 / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Вид. центр «Академія», 2002. – 950 с.
6. Мельник Л. Г. Економіка підприємства: навч. посіб. / Л. Мельник, О. Корінцева. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. – 412 с.
7. Петти В. Избранные работы. Трактат о налогах и сборах / В. Петти / Пер. с англ. – М.: Ось-89, 1997.
8. Рикардо Д. Сочинения: в 3-х т. Т. 1. Начала политической экономии и налогового обложения / Д. Рикардо. – М.: Госполитиздат, 1955.
9. РЦП [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.if.ua/book/91/6357.html>
10. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ: учеб. пособ. / Ю. Сурмин. – К.: МАУП, 2003. – 368 с.
11. Ayers, B. (2003) Shareholder Taxes in Acquisition Premiums: The Effect of Capital Gains Taxation / B. Ayers, C. Lefanowicz, J. Robinson // *Journal of Finance*. – Vol. 58. – Pp. 2785–2803.
12. Buettner, T. At All Taxation and Capital Structure Choice – Evidence from a Panel of German Multinationals / T. Buettner // *Economics Letters*, 2009. – Vol. 2. – P. 3–23.

Науковий керівник – Паєнтко Т. В., доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансових ринків, Національний університет ДПС України (м. Ірпінь)

REFERENCES

- Ayers, V., Lefanowicz, S., and Robinson, J. "Shareholder Taxes in Acquisition Premiums: The Effect of Capital Gains Taxation". *Journal of Finance*, vol. 58 (2003): 2785–2803.
- Bilyk, M., Pavlovskaya, O., and Prytuliak, N. *Finansovyi analiz* [Financial analysis]. Kyiv: KNEU, 2005.
- Berlach, N. A. "Organizational and legal basis of exchange activity". <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/617/41/>
- Buettner, T. "At All Taxation and Capital Structure Choice – Evidence from a Panel of German Multinationals". *Economics Letters*, vol. 2 (2009): 3–23.
- Dolan, E. Dzh., and Lindsey, D. *Rynok: mikroekonomicheskaya model* [Market: microeconomic model]. St. Petersburg, 1992.
- Druker, P. *Praktika menedzhmenta* [Practice of Management]. Moscow: Viliams, 2006.

Ekonomichna entsyklopediia [Economic Encyclopedia]. Kyiv: Akademiia, 2002.

Melnyk, L., and Korintseva, O. *Ekonomika pidpriemstva* [Business Economics]. Sumy: Universytetska knyha, 2004.

Petti, V. *Izbrannye raboty. Traktat o nalogakh i sborakh* [Selected works. Treatise on taxes and fees]. Moscow: Os-89, 1997.

"RTsP" [RICs]. <http://library.if.ua/book/91/6357.html>

Rikardo, D. "Nachala politicheskoy ekonomii i nalogovogo oblozheniia" [Principles of Political Economy and Taxation]. In *Sochineniia*. Moscow: Gospolitizdat, 1955.

Surmin, Yu. *Teoriia sistem i sistemnyy analiz* [Systems theory and systems analysis]. Kyiv: MAUP, 2003.

УДК 336.67:658.15

ГРОШОВИЙ ПОТІК ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

© 2015 СОКИРИНСЬКА І. Г.

УДК 336.67:658.15

Сокиринська І. Г. Грошовий потік як важливий чинник прийняття управлінських рішень

Метою статті є дослідження грошового потоку як основи для прийняття управлінських рішень з позицій забезпечення динамічної фінансової рівноваги підприємства. Акцент на управлінні грошовими потоками значно підвищує здатність бізнесу «генерувати гроші». У роботі запропоновано потоково-матричний підхід до оцінки співвідношення грошових потоків підприємства та його операційної, інвестиційної та фінансової діяльності, який дозволяє здійснити діагностику якості чистого грошового потоку підприємства залежно від рівня та обсягів грошових потоків за окремими видами діяльності. Доведено, що базова ліквідність підприємства залежить від якості грошових потоків від операційної та інвестиційної діяльності, а грошовий потік від фінансової діяльності має виконувати балансує роль для забезпечення динамічної рівноваги в процесі розвитку підприємства. Розроблено класифікаційне поле можливих ситуацій для визначення стану базової ліквідності підприємства та наведено приклад опису ситуацій, які характеризують здатність підприємства генерувати чистий грошовий потік залежно від результатів за кожним з видів діяльності. Запропонований у роботі потоково-матричний підхід дає можливість оцінити природу формування чистого грошового потоку на конкретному підприємстві та підвищити ефективність управління за рахунок застосування адекватних фінансових механізмів.

Ключові слова: грошові потоки, динамічна рівновага, потоково-матричний підхід, фінансове забезпечення.

Рис.: 4. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 9.

Сокиринська Ірина Геннадіївна – кандидат економічних наук, доцент, завідувачка кафедри фінансів, Національна металургійна академія України (пр. Гагаріна, 4, Дніпропетровськ, 49600, Україна)

E-mail: sokirinska@rambler.ru

УДК 336.67:658.15

Сокиринская И. Г. Денежный поток как важный фактор принятия управленческих решений

Целью статьи является исследование денежного потока как основы для принятия управленческих решений с позиций обеспечения динамической финансовой равновесия предприятия. Акцент на управлении денежными потоками значительно повышает способность бизнеса «генерировать деньги». В работе предложен потоково-матричный подход к оценке соотношения денежных потоков предприятия и его операционной, инвестиционной и финансовой деятельности, который позволяет осуществить диагностику качества чистого денежного потока предприятия в зависимости от уровня и объемов денежных потоков по отдельным видам деятельности. Обосновано, что базовая ликвидность предприятия зависит от качества денежных потоков от операционной и инвестиционной деятельности, а денежный поток от финансовой деятельности должен выполнять балансирующую роль для обеспечения динамического равновесия в процессе развития предприятия. Разработано классификационное поле возможных ситуаций для определения состояния базовой ликвидности предприятия и приведен пример описания ситуаций, характеризующих способность предприятия генерировать чистый денежный поток в зависимости от результатов по каждому из видов деятельности. Предложенный в работе потоково-матричный подход позволяет оценить природу формирования чистого денежного потока на конкретном предприятии и повысить эффективность управления за счет применения адекватных финансовых механизмов.

Ключевые слова: денежные потоки, динамическое равновесие, потоково-матричный подход, финансовое обеспечение.

Рис.: 4. **Табл.:** 1. **Библ.:** 9.

Сокиринская Ирина Геннадьевна – кандидат экономических наук, доцент, заведующая кафедрой финансов, Национальная металлургическая академия Украины (пр. Гагарина, 4, Днепропетровск, 49600, Украина)

E-mail: sokirinska@rambler.ru

UDC 336.67:658.15

Sokyrynska I. H. Cash Flow as an Important Factor in Managerial Decision-Making

The article is aimed at studying the money flow as a basis for managerial decision-making from the perspective of providing the dynamic financial balance of enterprise. Focus on the cash flow management significantly increases the ability of business to «generate money». The publication proposes a cash flow matrix approach to estimation of the proportion of cash flows of enterprise and its operating, investing and financing activities, which provides for diagnosing the quality of net cash flow of enterprise depending on the level and volume of cash flows by the individual activities. It has been substantiated that the underlying liquidity of an enterprise depends on the quality of the cash flows from operating and investing activities, and the cash flow from financing activities must perform an equilibrating role in ensuring the dynamic balance in the process of enterprise development. A classification field of possible situations to determine the status of the underlying liquidity of an enterprise has been developed; an example of describing the situations that characterize the company's ability to generate net cash flow, depending on the results of each of the activities, has been provided. The proposed cash flow matrix approach allows to estimate the nature of formation of net cash flow at a specific enterprise and improve management efficiency through the use of appropriate financial mechanisms.

Key words: cash flows, dynamic balance, cash flow matrix approach, financial provision.

Pic.: 4. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 9.

Sokyrynska Iryna H. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Head of the Department of Finance, The National Metallurgical Academy of Ukraine (pr. Gagarina, 4, Dnipropetrovsk, 49600, Ukraine)

E-mail: sokirinska@rambler.ru

Ekonomichna entsyklopediia [Economic Encyclopedia]. Kyiv: Akademiia, 2002.

Melnyk, L., and Korintseva, O. *Ekonomika pidpriemstva* [Business Economics]. Sumy: Universytetska knyha, 2004.

Petti, V. *Izbrannye raboty. Traktat o nalogakh i sborakh* [Selected works. Treatise on taxes and fees]. Moscow: Os-89, 1997.

"RTsP" [RICs]. <http://library.if.ua/book/91/6357.html>

Rikardo, D. "Nachala politicheskoy ekonomii i nalogovogo oblozheniia" [Principles of Political Economy and Taxation]. In *Sochineniia*. Moscow: Gospolitizdat, 1955.

Surmin, Yu. *Teoriia sistem i sistemnyy analiz* [Systems theory and systems analysis]. Kyiv: MAUP, 2003.

УДК 336.67:658.15

ГРОШОВИЙ ПОТІК ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

© 2015 СОКИРИНСЬКА І. Г.

УДК 336.67:658.15

Сокиринська І. Г. Грошовий потік як важливий чинник прийняття управлінських рішень

Метою статті є дослідження грошового потоку як основи для прийняття управлінських рішень з позицій забезпечення динамічної фінансової рівноваги підприємства. Акцент на управлінні грошовими потоками значно підвищує здатність бізнесу «генерувати гроші». У роботі запропоновано потоково-матричний підхід до оцінки співвідношення грошових потоків підприємства та його операційної, інвестиційної та фінансової діяльності, який дозволяє здійснити діагностику якості чистого грошового потоку підприємства залежно від рівня та обсягів грошових потоків за окремими видами діяльності. Доведено, що базова ліквідність підприємства залежить від якості грошових потоків від операційної та інвестиційної діяльності, а грошовий потік від фінансової діяльності має виконувати балансує роль для забезпечення динамічної рівноваги в процесі розвитку підприємства. Розроблено класифікаційне поле можливих ситуацій для визначення стану базової ліквідності підприємства та наведено приклад опису ситуацій, які характеризують здатність підприємства генерувати чистий грошовий потік залежно від результатів за кожним з видів діяльності. Запропонований у роботі потоково-матричний підхід дає можливість оцінити природу формування чистого грошового потоку на конкретному підприємстві та підвищити ефективність управління за рахунок застосування адекватних фінансових механізмів.

Ключові слова: грошові потоки, динамічна рівновага, потоково-матричний підхід, фінансове забезпечення.

Рис.: 4. Табл.: 1. Бібл.: 9.

Сокиринська Ірина Геннадіївна – кандидат економічних наук, доцент, завідувачка кафедри фінансів, Національна металургійна академія України (пр. Гагаріна, 4, Дніпропетровськ, 49600, Україна)

E-mail: sokirinska@rambler.ru

УДК 336.67:658.15

Сокиринская И. Г. Денежный поток как важный фактор принятия управленческих решений

Целью статьи является исследование денежного потока как основы для принятия управленческих решений с позиций обеспечения динамической финансовой равновесия предприятия. Акцент на управлении денежными потоками значительно повышает способность бизнеса «генерировать деньги». В работе предложен потоково-матричный подход к оценке соотношения денежных потоков предприятия и его операционной, инвестиционной и финансовой деятельности, который позволяет осуществить диагностику качества чистого денежного потока предприятия в зависимости от уровня и объемов денежных потоков по отдельным видам деятельности. Обосновано, что базовая ликвидность предприятия зависит от качества денежных потоков от операционной и инвестиционной деятельности, а денежный поток от финансовой деятельности должен выполнять балансирующую роль для обеспечения динамического равновесия в процессе развития предприятия. Разработано классификационное поле возможных ситуаций для определения состояния базовой ликвидности предприятия и приведен пример описания ситуаций, характеризующих способность предприятия генерировать чистый денежный поток в зависимости от результатов по каждому из видов деятельности. Предложенный в работе потоково-матричный подход позволяет оценить природу формирования чистого денежного потока на конкретном предприятии и повысить эффективность управления за счет применения адекватных финансовых механизмов.

Ключевые слова: денежные потоки, динамическое равновесие, потоково-матричный подход, финансовое обеспечение.

Рис.: 4. Табл.: 1. Библ.: 9.

Сокиринская Ирина Геннадьевна – кандидат экономических наук, доцент, заведующая кафедрой финансов, Национальная металлургическая академия Украины (пр. Гагарина, 4, Днепропетровск, 49600, Украина)

E-mail: sokirinska@rambler.ru

UDC 336.67:658.15

Sokyrynska I. H. Cash Flow as an Important Factor in Managerial Decision-Making

The article is aimed at studying the money flow as a basis for managerial decision-making from the perspective of providing the dynamic financial balance of enterprise. Focus on the cash flow management significantly increases the ability of business to «generate money». The publication proposes a cash flow matrix approach to estimation of the proportion of cash flows of enterprise and its operating, investing and financing activities, which provides for diagnosing the quality of net cash flow of enterprise depending on the level and volume of cash flows by the individual activities. It has been substantiated that the underlying liquidity of an enterprise depends on the quality of the cash flows from operating and investing activities, and the cash flow from financing activities must perform an equilibrating role in ensuring the dynamic balance in the process of enterprise development. A classification field of possible situations to determine the status of the underlying liquidity of an enterprise has been developed; an example of describing the situations that characterize the company's ability to generate net cash flow, depending on the results of each of the activities, has been provided. The proposed cash flow matrix approach allows to estimate the nature of formation of net cash flow at a specific enterprise and improve management efficiency through the use of appropriate financial mechanisms.

Key words: cash flows, dynamic balance, cash flow matrix approach, financial provision.

Pic.: 4. Tabl.: 1. Bibl.: 9.

Sokyrynska Iryna H. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Head of the Department of Finance, The National Metallurgical Academy of Ukraine (pr. Gagarina, 4, Dnipropetrovsk, 49600, Ukraine)

E-mail: sokirinska@rambler.ru

У теорії та практиці управління підприємством існує значна кількість концепцій, які передбачають прийняття управлінських рішень на підставі певних ключових індикаторів. Так, у зарубіжних країнах широко застосовується підхід до управління підприємством з використанням саме фінансових критеріїв – вартості акцій, вартості бізнесу тощо [1 – 4]. Для багатьох вітчизняних підприємств протягом останнього десятиріччя характерною також є орієнтація на фінансові показники як критерії досягнення стратегічних та оперативних цілей. Це є природним, адже створення будь-якого бізнесу передбачає очікування високого рівня віддачі від вкладених власником коштів.

Загальноприйнятим є той факт, що з позицій власників підприємства ключовим критерієм ефективності управління є забезпечення зростання їх добробуту [1, с. 10–12]. Важливим в цьому процесі є прагнення сягати запланованих критеріїв не тільки на коротких інтервалах часу, а й в довготривалій перспективі. Але нестабільні ринкові умови, невизначеність зовнішнього середовища, внутрішні протиріччя, які існують у господарській системі, призводять до того, що підприємства, які ще вчора можна було назвати стабільними та стійкими, втрачають власні позиції, знижують прибутковість та втрачають ринкові позиції.

Причини таких негативних явищ можуть мати різне походження, але наслідки знаходять своє проявлення завжди у фінансовій неспроможності підприємства, пов'язаній з нездатністю вчасно виконувати свої фінансові зобов'язання, залучити достатню кількість ресурсів на вигідних для себе умовах, мати можливість використовувати шанси та уникати загроз, які виникають внаслідок дії чинника непередбачуваності. А кінцевим результатом є неможливість (або суттєве зниження такої можливості) отримувати власниками очікуваний рівень доходу на вкладений капітал. Тому забезпечення фінансової стабільності в довготривалій перспективі – це завдання, яке ставить перед собою переважна більшість підприємств, але сягають успіхів далеко не всі з них. Вважаємо, що значна роль тут має бути відведена фінансовому управлінню на підприємстві та вибору системи критеріїв, на підставі яких здійснюватиметься це управління. Вибір критеріїв залежить від обраної цілі, яку прагне досягнути підприємство, але в кінцевому підсумку власники оцінюють бізнес з точки зору його здатності приносити дохід та «генерувати гроші».

Одним з перспективних напрямів розвитку та управління підприємством є перехід до так званого «потокowego» підходу, який представлений в працях зарубіжних та вітчизняних авторів [5–8]. Значну увагу у своїх фундаментальних працях приділяли важливості грошових потоків такі вітчизняні вчені, як Г. Азаренкова, І. Бланк, А. Костирко, А. Поддєрьогін, В. Савчук, зарубіжні вчені Р. Брейлі, Є. Брігхем, С. Майерс, Л. Харріс, Р. Рейдер, П. Хейлер та ін.

Застосування поткового підходу дозволяє розглядати всі процеси на підприємстві у їх тісному взаємному зв'язку, враховувати динамічні зміни та безперервність протікання господарських процесів. Виходячи з цього, логічним є зосередження при прийнятті управлінських

рішень на обсязі, джерелах та якості фінансових (грошових) потоків, які відображають постійні динамічні зміни, що відбуваються в діяльності підприємства.

У фінансовому менеджменті розповсюдженими та такими, що знайшли своє визнання та пройшли перевірку часом, є підходи до управління, засновані на концепції прибутку, прибутковості, створенні додаткової вартості, максимізації вартості тощо. Цілком погоджуючись з даними концепціями, вважаємо за необхідне акцентувати увагу на тому факті, що наявність у підприємства бухгалтерського прибутку не завжди є запорукою достатнього рівня його платоспроможності [5, с. 18], а створення додаткової вартості поточного періоду подекуди здійснюється без урахування можливих наслідків в майбутньому. Отже, при досягненні стратегічної мети (наприклад, зростання вартості бізнесу) слід мати на увазі той факт, що важливим є підтримання фінансової рівноваги. Це пояснюється тим, що при економічному зростанні підприємства воно потребує збільшеного обсягу фінансування, паралельно з чим, як правило, відбувається зростання його заборгованості (як дебіторської, так і кредиторської), та може виникнути неплатоспроможність або нездатність забезпечити адекватні за вартістю та термінами обсяги фінансування.

Тому все більшої актуальності набуває необхідність застосовувати фінансові методи управління, які базуються на концепції грошових потоків. На цьому наголошується в останніх працях сучасних вітчизняних дослідників [6, 7]. Наразі при фінансовому управлінні концепція грошових потоків широко застосовується лише при оцінці ефективності та реалізації окремих інвестиційних проектів. Але управління грошовими потоками всього підприємства, як сукупністю вхідних та вихідних потоків, пов'язаних з окремими видами діяльності, є необхідним, якщо підприємство ставить на меті підтримання фінансової рівноваги на будь-якому з етапів свого розвитку.

Існує багато класифікаційних ознак для виявлення сутності та ролі грошових потоків [8, с. 24 – 26], але для цілей даного дослідження за основу беремо вид господарської діяльності, згідно з яким грошові потоки поділяють на три групи: грошові потоки від операційної, інвестиційної та фінансової діяльності. На *рис. 1* класифіковано основні цілі управління грошовими потоками підприємства, які дозволяють йому сягати кінцевих стратегічних цілей.

Кінцевий фінансовий результат залежить від можливості підприємства узгодити вхідні та вихідні потоки за всіма видами діяльності у часі та за обсягами. При цьому процес управління грошовими потоками має на меті не стільки максимізацію чистих грошових потоків (як сукупності додатних та від'ємних грошових потоків) за окремим видом діяльності та по підприємству в цілому, скільки оптимізацію їх обсягів, збалансованість між видами діяльності та достатність для забезпечення поточних потреб та виконання поточних зобов'язань.

Отже, збалансоване управління грошовими потоками підприємства дозволяє йому знаходитися в стані фінансової рівноваги та створювати умови для стабільної виробничо-господарської діяльності.

Рис. 1. Класифікація цілей управління грошовими потоками підприємства

Основним джерелом фінансового забезпечення підприємства є грошовий потік від його операційної (основної) діяльності (*Operating Cash Flow*), а однією з ключових характеристик ефективно функціуючого підприємства є його здатність протягом тривалого періоду часу генерувати стабільно позитивний грошовий потік від операційної діяльності. Збалансованість грошових потоків цього виду визначається базовою структурою й співвідношенням економічних елементів у складі собівартості продукції (послуг) підприємства та ціни продажу. Але додатковий значний вплив на здатність формування в кожному конкретному періоді можуть мати інші (невиробничі) фактори, наприклад, умови оплати за вхідні та вихідні ресурси, рівень невиробничих витрат, пов'язаних з основною діяльністю тощо.

Два інші види потоків – від інвестиційної та фінансової діяльності – не є основним джерелом формування його фінансових ресурсів, а виконують скоріше забезпечуючу роль, але за своїм призначенням та змістом вони мають суттєві відмінності.

Грошовий потік від інвестиційної діяльності (*Investing Cash Flow*) пов'язаний з придбанням або продажем інвестицій, як реальних, так і фінансових. Тому при реалізації інвестиційних проектів чистий грошовий потік по даному виду діяльності матиме негативну величину. Але слід зауважити, що підприємство, яке динамічно розвивається, практично завжди здійснює інвестиційну діяльність, намагаючись не втратити конкурентні переваги та підтримувати достатній рівень виробничого потенціалу. З цієї точки зору інвестиційна ді-

яльність забезпечує потреби майбутнього розвитку підприємства та справляє значний вплив на господарську діяльність в цілому.

Інший характер має фінансова діяльність, призначення якої полягає у забезпеченні джерелами фінансування всіх інших видів діяльності підприємства. Тобто, якщо операційна та інвестиційна діяльність мають суттєвий вплив на активи підприємства, то фінансова діяльність спрямована на кількісну та якісну зміну його пасивів. До грошових потоків від фінансової діяльності (*Financing Cash Flow*) відносяться отримання та повернення кредитів, емісія корпоративних прав, виплата дивідендів і т. ін. Тому грошовий потік від фінансової діяльності за своїм змістом виступає як коригуючий чинник, позитивна величина якого формується у випадку залучення фінансових ресурсів.

На рис. 2 представлена загальна схема, яка дозволяє оцінити механізм формування грошових потоків підприємству в цілому та балансування ними на засадах потокового підходу.

Як видно з рис. 2, чистий позитивний або негативний грошовий потік може сформуватися по будь-якому з видів діяльності підприємства. При цьому відбуватиметься їх балансування або механічним чином, без урахування принципу доцільності (наприклад, кошти від продажу окремих об'єктів направлені на покриття операційних розривів ліквідності), або внаслідок спланованих управлінських дій (наприклад, фінансування інвестиційного проекту спеціально визначеним набором

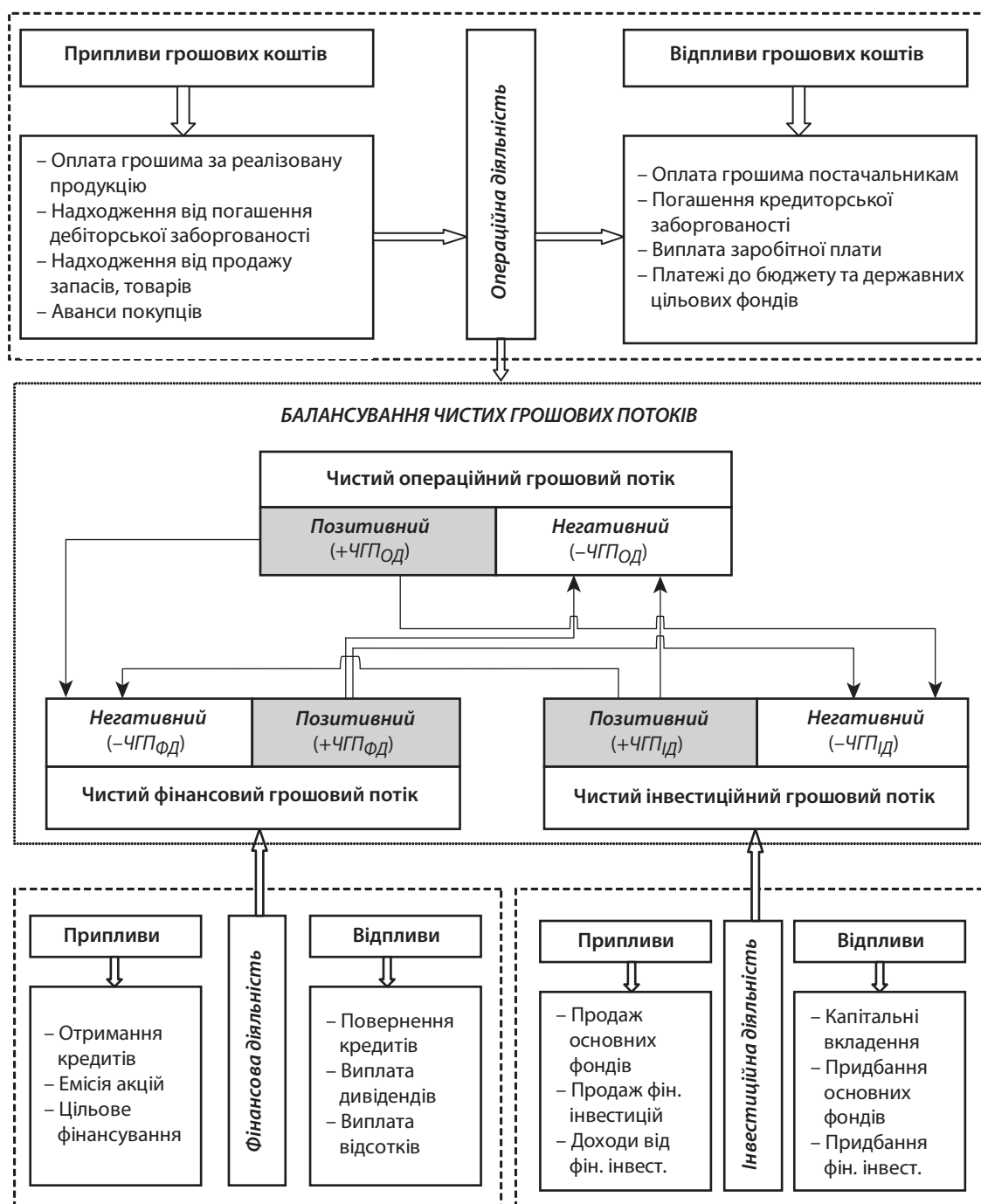

Рис. 2. Схема формування та балансування грошових потоків підприємства

джерел ресурсів). Звісно, що ефективність управління, як грошовими потоками, так і підприємством в цілому, зростає при застосуванні потокового підходу та дозволяє забезпечити виконання короткострокових та стратегічних планів підприємства при збереженні платоспроможності й фінансової стійкості та більш раціональному використанні активів та джерел їх фінансування.

Розглянутий потоковий підхід дає широкі підстави для використання інших інструментів фінансового управління підприємством при реалізації його стратегії. Так, доволі широкого застосування останнім часом зазнала відома матрична модель формування фінансової стратегії, запропонована французькими

вченими Ж. Франшоном і І. Романе [9]. Але для цілей фінансового управління, які ґрунтуються на обсязі та якості грошових потоків, отримуваних підприємством, пропонуємо, взявши за основу концепцію Ж. Франсона та І. Романе, представити поле фінансових результатів підприємства під дещо іншим кутом зору.

Будемо виходити з того, що спроможність генерувати не тільки прибуток, а й грошовий потік, є запорукою стабільного фінансового розвитку підприємства в довготривалій перспективі. Тому при побудові матриці (поля можливих фінансових ситуацій та наслідків прийнятих на попередньому етапі рішень) рядками та стовбцями слід обрати ті види діяльності, які здатні генерувати прибуток та грошовий потік всередині самого підприємства.

Безумовно, що ключовим таким видом є операційна діяльність, результати якої й мають бути покладеними в основу матриці. Наступною за значимістю є інвестиційна діяльність, яка потенційно може сприяти зростанню масштабів та якості операційної діяльності – її пропонується обрати як стовпець матриці. З огляду на можливі ситуації значень грошового потоку на рівні позитивного, нульового (тобто близького до нуля) та негативного – по обох видах діяльності – можна сформувати матрицю, яка містить 9 полів, тобто можливих комбінацій (рис. 3).

Представлена на рис. 3 сумарна комбінація чистих грошових потоків за підсумками операційної та інвестиційної діяльності є першим кроком у подальшому визначенні та описі господарських ситуацій та може розглядатися як загальний підхід до формування уявлення про основні грошові потоки, які характеризують господарську діяльність. Звісно, що значення, яке позначено знаком приблизної рівності ($\approx$), є не конкретним числом, а певним діапазоном значень. У подальшому при прийнятті управлінських рішень принципового

значення набуватиме як абсолютне значення показників грошових потоків у динаміці, так і аналіз їх відносних значень. Але вже на першому етапі доцільно оцінити загальну ситуацію та визначити ймовірне місцезнаходження підприємства в просторі можливих варіантів та формування подальших дій для реалізації власної стратегії.

На рис. 4 представлена більш детальна матрична модель з визначенням ситуацій, які є результатом базової здатності підприємства генерувати внутрішні джерела грошових коштів.

Застосування потокового підходу в комбінації з матричним представленням (потоково-матричний підхід) по основних видах, які безпосередньо визначають масштаб і перспективи господарської діяльності, дозволяє розглядати певні варіанти фінансової підтримки загальної стратегії розвитку підприємства за рахунок зваженого формування грошового потоку від фінансової діяльності. Це створює реальні передумови для забезпечення динамічної рівноваги підприємства в довгостроковому періоді за рахунок узгодження фінансової та загальної стратегії розвитку підприємства.

Зниження ліквідності			
	$ЧГП_{ОД} > 0$	$ЧГП_{ОД} = 0$	$ЧГП_{ОД} < 0$
$ЧГП_{ІД} < 0$	$ЧГП_{ІД} \approx 0$	$ЧГП_{ІД} < 0$	$ЧГП_{ІД} < 0$
$ЧГП_{ІД} = 0$	$ЧГП_{ІД} > 0$	$ЧГП_{ІД} \approx 0$	$ЧГП_{ІД} < 0$
$ЧГП_{ІД} > 0$	$ЧГП_{ІД} > 0$	$ЧГП_{ІД} > 0$	$ЧГП_{ІД} \approx 0$
Зростання ліквідності			

Позначення: $ЧГП_{ОД}$ – грошовий потік від операційної діяльності, $ЧГП_{ІД}$ – грошовий потік від інвестиційної діяльності, $ЧГП_{ІД}$ – сумарний грошовий потік від операційної та інвестиційної діяльності, який є одним з об'єктів аналізу та управління при прийнятті рішень про фінансування та свідчить про продуктивність виробничо-господарських рішень.

Рис. 3. Матриця комбінацій значень грошових потоків від операційної та інвестиційної діяльності

	$ЧГП_{ОД} > 0$	$ЧГП_{ОД} = 0$	$ЧГП_{ОД} < 0$
$ЧГП_{ІД} < 0$	Інвестиційний розвиток	Намагання покращити становище за рахунок інвестицій	Намагання вирішити виробничі проблеми інвестуванням
$ЧГП_{ІД} = 0$	Стабільне функціонування без експансії	Працюємо без змін	Недостатня узгодженість операційних потоків
$ЧГП_{ІД} > 0$	Стабільність у бік згортання інвестицій	Поступове зниження активів	Нестачі операційної діяльності компенсуються продажем обладнання

Рис. 4. Поле ситуацій для визначення базової ліквідності при різних варіантах операційного та інвестиційного грошових потоків

Наприклад, розглянемо окремі поля матриці, представленої на рис. 4 у комбінації з можливими значеннями чистого грошового потоку від фінансової діяльності. У табл. 1 на прикладі першого стовпця матриці, яке характеризує поле створення ліквідності, представлено фрагмент опису ситуацій, коли враховується балансує значення грошового потоку від фінансової діяльності на підприємство в цілому.

Таким чином, на підставі запропонованого підходу, який є комбінацією потокового та матричного, виникає можливість фінансового управління підприємством, спираючись на внутрішню здатність генерувати грошові потоки всередині підприємства та застосовуючи адекватні фінансові механізми зовнішнього фінансування. Це дозволяє оцінити природу формування грошового потоку на конкретному підприємстві, визначити доцільні фінансові заходи й інструменти для збалансування розвитку підприємства та конкретні рекомендації щодо досягнення стратегічних цілей. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Брейли Р. Принципы корпоративных финансов / Р. Брейли, С. Майерс / Пер. с англ. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2000.

2. Keon A. J. Financial Management: Principles and Applications / A. J. Keon, J. D. Martin, J. W. Petty, Jr. D. F. Scott. – 9-th ed. – PrenticeHall, 2002.

3. Ross, S. Fundamentals of Corporate Finance / Stephen Ross, Randolph Westerfield, Bradford Jordan. – Boston.: MGH, 2000.

4. Скотт М. Факторы стоимости: Руководство для менеджеров по выявлению рычагов создания стоимости / М. Скотт / Пер. с англ. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2000. – 432 с.

5. Reider R. Managing Cash Flow An Operational Focus / Rob Reider, Peter B. Heyler. – Published by John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey. – 2003. – 351 с.

6. Яструбецька Л. С. Організаційно-економічний механізм управління грошовими потоками промислових підприємств України: автореф. дис. ... канд. екон. наук / Л. С. Яструбецька; ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 2006. – 18 с.

7. Ермошкіна О. В. Управління фінансовими потоками промислових підприємств: теорія, практика, перспективи: монографія / О. В. Ермошкіна. – Дніпропетровськ: НГУ, 2009. – 479 с.

8. Кузнецова И. Д. Управление денежными потоками предприятия: монография / И. Д. Кузнецова. – Иваново, 2008. – 193 с.

9. Дорофеев М. Л. Особенности применения матрицы финансовых стратегий Франсона и Романа в стратегическом финансовом анализе компании / М. Л. Дорофеев // Финансы и кредит. – 2009. – № 23 (359). – С. 23–27.

Таблиця 1

Вплив грошового потоку від фінансової діяльності на елементи матриці формування базової ліквідності

ЧГП _{од} > 0		Короткий опис ситуації	
Вплив фінансового потоку при ЧГП _{гд} ≈ 0			
ЧГП _{гд} < 0	Інвестиційний розвиток ЧГП _{гд} ≈ 0	ЧГП _{од} < 0	Розвиток відбувається лише за рахунок внутрішніх джерел. Зовнішнє фінансування зменшується
		ЧГП _{од} = 0	Вплив фінансового чинника на розвиток мінімальний. Підприємство здатне фінансувати інвестиційні потреби за рахунок внутрішніх джерел
		ЧГП _{од} > 0	Підприємство генерує грошовий потік за рахунок фінансової діяльності. Це може бути недоцільно в перспективі
Вплив фінансового потоку при ЧГП _{гд} > 0			
ЧГП _{гд} = 0	Стабільне функціонування без експансії ЧГП _{гд} > 0	ЧГП _{од} < 0	Підприємство не здійснює розширення інвестиційної діяльності, а операційні результати дозволяють зменшувати фінансову залежність (або здійснювати виплату доходів власникам)
		ЧГП _{од} = 0	Підприємство акцентоване на операційній діяльності. Вплив фінансово-інвестиційних аспектів відсутній
		ЧГП _{од} > 0	Підприємство генерує надлишковий грошовий потік за рахунок фінансової діяльності, який доцільно було б спрямувати на інвестиційні проекти
ЧГП _{гд} >> 0			
ЧГП _{гд} > 0	Стабільність у бік згортання інвестицій ЧГП _{гд} >> 0	ЧГП _{од} < 0	Підприємство здійснює успішно операційну діяльність, зменшує інвестиційні програми та здатне погашати борги і здійснювати виплати власникам. Але згортання інвестицій може негативно вплинути на перспективу
		ЧГП _{од} = 0	Підприємство генерує значний грошовий потік базової ліквідності, вплив фінансової діяльності відсутній, ліквідність зростає, інвестиції не здійснюються
		ЧГП _{од} > 0	Підприємство здатне генерувати високий грошовий потік, спостерігається надмірне фінансування та надлишковий чистий грошовий потік – необхідна корекція фінансової стратегії

REFERENCES

- Breyli, R., and Mayers, S. *Printsipy korporativnykh finansov* [Principles of Corporate Finance]. Moscow: Olimp-Biznes, 2000.
- Dorofeev, M. L. "Osobennosti primeneniia matritsy finansovykh strategiy Franchona i Romane v strategicheskome finansovom analize kompanii" [Features of the application of the matrix of financial strategies of Franchon and Romanet in the strategic financial analysis of the company]. *Finansy i kredit*, no. 23 (359) (2009): 23-27.
- Kuznetsova, I. D. *Upravlenie denezhnymi potokami predpriiatiia* [Cash Management businesses]. Ivanovo, 2008.
- Keon, A. J. et al. *Financial Management: Principles and Applications*. Prentice Hall, 2002.
- Reider, R., and Heyler, P. B. *Managing Cash Flow An Operational Focus*. Hoboken, New Jersey: Published by John Wiley & Sons, Inc., 2003.

- Ross, S., Westerfield, R., and Jordan, B. *Fundamentals of Corporate Finance*. Boston: MGH, 2000.
- Skott, M. *Faktoiry stoimosti: Rukovodstvo dlia menedzherov po vyiavleniiu rykhagov sozdaniia stoimosti* [Cost factors: a guide for managers to identify the levers of value creation]. Moscow: Olimp-Biznes, 2000.
- Yastrubetska, L. S. "Orhanizatsiino-ekonomichniy mekhanizm upravlinnia hroshovymy potokamy promyslovyykh pidpriemstv Ukrainy" [Organizational-economic mechanism of cash flow of the industrial enterprises of Ukraine]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk*.
- Yermoshkina, O. V. *Upravlinnia finansovymy potokamy promyslovyykh pidpriemstv: teoriia, praktyka, perspektivy* [Financial flows of industrial enterprises: the theory, practice and prospects]. Dnipropetrovsk: NHU, 2009.

УДК 336.226.1

НАПРЯМКИ ПІДВИЩЕННЯ ВПЛИВУ МАЙНОВИХ ПОДАТКІВ НА ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

© 2015 КОТЛЯРОВ Є. І.

УДК 336.226.1

Котляров Є. І. Напрямки підвищення впливу майнових податків на формування місцевих бюджетів

Проаналізовано склад майнових податків, що передбачені податковим законодавством України. До переваг майнового оподаткування належать порядок реєстрації прав власності на майно, що оподатковується, тривалий в часі характер власності та стабільність бази оподаткування. Серед основних недоліків існуючого майнового оподаткування виділено порядок визначення об'єкта та бази цих податків. До недоліків порядку оподаткування земельних ділянок віднесено те, що їх нормативна оцінка була встановлена понад 20 років тому, а передбачений порядок її індексації на рівень інфляції не враховує змін, що відбулися на зернових ринках. До недоліків оподаткування нерухомості, що відмінна від земельної ділянки, віднесено порядок встановлення ставок податку у відсотках від мінімальної заробітної плати, яка не пов'язана з об'єктом оподаткування. Пропонується при визначенні бази оподаткування враховувати ринкову вартість нерухомості, як це прийнято у більшості країн. Для вдосконалення оподаткування транспортних засобів пропонується розширити перелік платників цього податку та як об'єкти оподаткування розглядати не тільки наземні транспортні засоби, а й водні та повітряні.

Ключові слова: земельний податок, податок на нерухомість, транспортний податок.

Табл.: 1. Бібл.: 16.

Котляров Євген Іванович – кандидат економічних наук, доцент кафедри оподаткування, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)
E-mail: ekotlarov@i.ua

УДК 336.226.1

Котляров Е. И. Направления повышения влияния имущественных налогов на формирование местных бюджетов

Проанализирован состав имущественных налогов, предусмотренных в налоговом законодательстве Украины. К достоинствам имущественного налогообложения относятся порядок регистрации прав собственности на облагаемое имущество, длительный по времени характер собственности и стабильность базы налогообложения. Среди недостатков действующего имущественного налогообложения в качестве основных выделен порядок определения объекта и базы этих налогов. К недостаткам порядка налогообложения земельных участков отнесено то, что их нормативная оценка была установлена более 20 лет назад, а предусмотренный порядок ее индексации на уровень инфляции не учитывает изменений, которые произошли на зерновых рынках. К недостаткам налогообложения недвижимости, отличной от земельного участка, отнесен порядок установления ставок налога в процентах от минимальной заработной платы, которая не связана с объектом налогообложения. Предлагается при определении базы налогообложения учитывать рыночную стоимость недвижимости, как это принято в большинстве стран. Для совершенствования налогообложения транспортных средств предлагается расширить перечень плательщиков этого налога и в качестве объектов налогообложения рассматривать не только наземные транспортные средства, но и водные, и воздушные.

Ключевые слова: налог на землю, налог на недвижимость, транспортный налог.

Табл.: 1. Библ.: 16.

Котляров Евгений Иванович – кандидат экономических наук, доцент кафедры налогообложения, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)
E-mail: ekotlarov@i.ua

UDC 336.226.1

Kotliarov Ie. I. Directions of Increase of Influence of Property Taxes on the Establishing of Local Budgets

The article analyzes the composition of property taxes, provided in the tax legislation of Ukraine. The advantages of property taxation are the order of registration of the taxable property ownership, long time ownership pattern and stability of the taxation base. Among the disadvantages of the existing property taxation as the major have been selected the order of object determination and bases of these taxes. As disadvantage of the procedure of land value taxation is considered that their normative value was set more than 20 years ago, and the provided procedure of its indexation against the inflation rate does not take into account changes that the grain markets have undergone. As the disadvantages of real estate taxation, other than land value, can be classified the order of setting the tax rates as a percentage of the minimum wage, which is not related to the object of taxation. In determining the tax base, it is proposed to take into consideration the market value of property, as is customary in most countries. To improve the taxation of vehicles, it is proposed to expand the list of related tax payers, and to consider as objects of taxation not only land transport, but also vessels and aircraft.

Key words: land tax, real estate tax, transport tax.

Tabl.: 1. Bibl.: 16.

Kotliarov Ievgen I. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Taxation, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economic (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)
E-mail: ekotlarov@i.ua

REFERENCES

- Breyli, R., and Mayers, S. *Printsipy korporativnykh finansov* [Principles of Corporate Finance]. Moscow: Olimp-Biznes, 2000.
- Dorofeev, M. L. "Osobennosti primeneniia matritsy finansovykh strategiy Franchona i Romane v strategicheskome finansovom analize kompanii" [Features of the application of the matrix of financial strategies of Franchon and Romanet in the strategic financial analysis of the company]. *Finansy i kredit*, no. 23 (359) (2009): 23-27.
- Kuznetsova, I. D. *Upravlenie denezhnymi potokami predpriiatiia* [Cash Management businesses]. Ivanovo, 2008.
- Keon, A. J. et al. *Financial Management: Principles and Applications*. Prentice Hall, 2002.
- Reider, R., and Heyler, P. B. *Managing Cash Flow An Operational Focus*. Hoboken, New Jersey: Published by John Wiley & Sons, Inc., 2003.

- Ross, S., Westerfield, R., and Jordan, B. *Fundamentals of Corporate Finance*. Boston: MGH, 2000.
- Skott, M. *Faktoiry stoimosti: Rukovodstvo dlia menedzherov po vyiavleniiu rykhagov sozdaniia stoimosti* [Cost factors: a guide for managers to identify the levers of value creation]. Moscow: Olimp-Biznes, 2000.
- Yastrubetska, L. S. "Orhanizatsiino-ekonomichniy mekhanizm upravlinnia hroshovymy potokamy promyslovyykh pidpriemstv Ukrainy" [Organizational-economic mechanism of cash flow of the industrial enterprises of Ukraine]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk*.
- Yermoshkina, O. V. *Upravlinnia finansovymy potokamy promyslovyykh pidpriemstv: teoriia, praktyka, perspektivy* [Financial flows of industrial enterprises: the theory, practice and prospects]. Dnipropetrovsk: NHU, 2009.

УДК 336.226.1

НАПРЯМКИ ПІДВИЩЕННЯ ВПЛИВУ МАЙНОВИХ ПОДАТКІВ НА ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

© 2015 КОТЛЯРОВ Є. І.

УДК 336.226.1

Котляров Є. І. Напрямки підвищення впливу майнових податків на формування місцевих бюджетів

Проаналізовано склад майнових податків, що передбачені податковим законодавством України. До переваг майнового оподаткування належать порядок реєстрації прав власності на майно, що оподатковується, тривалий в часі характер власності та стабільність бази оподаткування. Серед основних недоліків існуючого майнового оподаткування виділено порядок визначення об'єкта та бази цих податків. До недоліків порядку оподаткування земельних ділянок віднесено те, що їх нормативна оцінка була встановлена понад 20 років тому, а передбачений порядок її індексації на рівень інфляції не враховує змін, що відбулися на зернових ринках. До недоліків оподаткування нерухомості, що відмінна від земельної ділянки, віднесено порядок встановлення ставок податку у відсотках від мінімальної заробітної плати, яка не пов'язана з об'єктом оподаткування. Пропонується при визначенні бази оподаткування враховувати ринкову вартість нерухомості, як це прийнято у більшості країн. Для вдосконалення оподаткування транспортних засобів пропонується розширити перелік платників цього податку та як об'єкти оподаткування розглядати не тільки наземні транспортні засоби, а й водні та повітряні.

Ключові слова: земельний податок, податок на нерухомість, транспортний податок.

Табл.: 1. Бібл.: 16.

Котляров Євген Іванович – кандидат економічних наук, доцент кафедри оподаткування, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)
E-mail: ekotlarov@i.ua

УДК 336.226.1

Котляров Е. И. Направления повышения влияния имущественных налогов на формирование местных бюджетов

Проанализирован состав имущественных налогов, предусмотренных в налоговом законодательстве Украины. К достоинствам имущественного налогообложения относятся порядок регистрации прав собственности на облагаемое имущество, длительный по времени характер собственности и стабильность базы налогообложения. Среди недостатков действующего имущественного налогообложения в качестве основных выделен порядок определения объекта и базы этих налогов. К недостаткам порядка налогообложения земельных участков отнесено то, что их нормативная оценка была установлена более 20 лет назад, а предусмотренный порядок ее индексации на уровень инфляции не учитывает изменений, которые произошли на зерновых рынках. К недостаткам налогообложения недвижимости, отличной от земельного участка, отнесен порядок установления ставок налога в процентах от минимальной заработной платы, которая не связана с объектом налогообложения. Предлагается при определении базы налогообложения учитывать рыночную стоимость недвижимости, как это принято в большинстве стран. Для совершенствования налогообложения транспортных средств предлагается расширить перечень плательщиков этого налога и в качестве объектов налогообложения рассматривать не только наземные транспортные средства, но и водные, и воздушные.

Ключевые слова: налог на землю, налог на недвижимость, транспортный налог.

Табл.: 1. Библ.: 16.

Котляров Евгений Иванович – кандидат экономических наук, доцент кафедры налогообложения, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)
E-mail: ekotlarov@i.ua

UDC 336.226.1

Kotliarov Ie. I. Directions of Increase of Influence of Property Taxes on the Establishing of Local Budgets

The article analyzes the composition of property taxes, provided in the tax legislation of Ukraine. The advantages of property taxation are the order of registration of the taxable property ownership, long time ownership pattern and stability of the taxation base. Among the disadvantages of the existing property taxation as the major have been selected the order of object determination and bases of these taxes. As disadvantage of the procedure of land value taxation is considered that their normative value was set more than 20 years ago, and the provided procedure of its indexation against the inflation rate does not take into account changes that the grain markets have undergone. As the disadvantages of real estate taxation, other than land value, can be classified the order of setting the tax rates as a percentage of the minimum wage, which is not related to the object of taxation. In determining the tax base, it is proposed to take into consideration the market value of property, as is customary in most countries. To improve the taxation of vehicles, it is proposed to expand the list of related tax payers, and to consider as objects of taxation not only land transport, but also vessels and aircraft.

Key words: land tax, real estate tax, transport tax.

Tabl.: 1. Bibl.: 16.

Kotliarov Ievgen I. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Taxation, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economic (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)
E-mail: ekotlarov@i.ua

Децентралізація місцевого самоврядування неможлива без посилення фінансової самостійності регіонів. Одним із джерел забезпечення такої самостійності є податкові надходження. У діючій податково-бюджетній системі України [1, 2] наповнення місцевих бюджетів передбачається за рахунок стягнення місцевих податків та зборів і зарахування до місцевих бюджетів частки загальнодержавних податків (податок на доходи фізичних осіб та ресурсні платежі). Надання більшої фінансової самостійності місцевим органам самоврядування нерозривно пов'язане зі збільшенням податкових надходжень до місцевих бюджетів та відповідним зниженням питомої ваги дотацій та субсидій (що надаються з державного бюджету територіальним громадам). Таким чином, актуальним є пошук напрямків удосконалення механізмів справляння тих податків, зборів і платежів, які в умовах чинної бюджетної системи [2] забезпечують наповнення місцевих бюджетів.

Питанням удосконалення місцевого оподаткування присвячували увагу такі українські вчені, як А. Кравчун, А. Крисоватий, Н. Бобох, І. Кушал, Л. Попова, Н. Проць, А. Соколовська, Л. Тарангул, М. Тарасюк, І. Щербина, С. Юрій. Але постійні зміни в податковому законодавстві потребують оновлення та поліпшення раніше отриманих результатів.

Діюча в Україні податкова система [1] передбачає справляння таких майнових податків, як плата за землю, податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, та податок чи збір, пов'язаний з власністю на транспортні засоби (з 2015 р. – транспортний податок). За класифікацією, що передбачена в податково-бюджетному законодавстві [1, 2], майнові податки є джерелом наповнення місцевих бюджетів.

Як свідчать дані, що наведені в табл. 1, майнові податки не займають суттєвого місця в загальній сумі доходів місцевих бюджетів: протягом 2007–2014 рр. вони складали від 4,9 до 7,4%.

З табл. 1 зрозуміло, що надходження до місцевих бюджетів сум майнових податків має тенденцію до зростання: з 5,2 млрд грн у 2007 р. до 12,5–13,3 млрд грн у 2012–2014 рр., що пояснюється, зокрема, змінами у бюджетному і податковому законодавстві. Незважаючи на високі темпи зростання абсолютних сум надходжень майнових податків, їх питома вага у податкових надходженнях до місцевих бюджетів протягом 2007–2014 рр. мала різнонаправлені тенденції, демонструючи як зростання, так і зниження. Але, коливаючись в межах 9,6–16,7%, питома вага майнових податків залишається значно малою в порівнянні з практикою, що склалася в країнах з розвиненим місцевим самоврядуванням [9].

При розгляді напрямків удосконалення механізмів майнового оподаткування слід звернути увагу на такі особливості об'єкта та бази оподаткування, які полегшують у подальшому податкове адміністрування.

По-перше. Право власності на те чи інше майно, яке розглядається як об'єкт оподаткування, зазвичай реєструється на державному рівні. Наприклад, в Україні права власності на земельні ділянки реєструються відповідно до Закону [4], права власності на нерухоме майно – відповідно до Закону [5]. Тобто, проблема визначення платника податків (власника майна) вирішується в рамках процедури реєстрації майнових прав.

По-друге. Характеристики майна зазвичай стабільні в часі (наприклад, площа земельної ділянки чи

Таблиця 1

Формування доходів місцевих бюджетів у 2008–2014 рр.

Показник	Рік							
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Усього доходів, млн грн	107050,5	137455,3	134559,4	159397,1	181530,4	225273,5	221019,4	231702,0
Трансферти	48701,5	63583,5	63523,7	78881,3	94875,0	124459,6	115848,3	130600,9
Податкові надходження, усього, млн грн	44593,4	59281,4	59157,6	67575,6	73086,9	85852,0	91191,1	87333,7
Майнові податки, млн грн	5243,8	8239,9	9901,0	11445,3	11374,6	13266,8	13402,1	12527,7
з них:								
Плата за землю	3889,3	6681,4	8362,7	9539,9	10700,9	12581,7	12802,9	12083,9
Податок на нерухомість	–	–	–	–	–	0,1	22,5	44,9
Податок на власників транспортних засобів	1354,6	1559,4	1538,5	1505,4	285,1	25,5	7,9	3,7
Збір за першу реєстрацію транспортних засобів	–	–	–	–	388,6	659,6	576,7	395,2
Частка майнових податків у доходах місцевих бюджетів, %	4,9	6,0	7,4	7,2	6,3	5,9	6,1	5,4
Частка майнових податків у податкових надходженнях місцевих бюджетів	10,8	13,0	16,7	14,5	12,0	10,7	11,6	9,6

Джерело: складено автором за матеріалами офіційного сайту Державної казначейської служби [3].

нерухомості, робочий обсяг двигуна транспортного засобу) і не можуть змінюватися без внесення відповідних записів у державні реєстри майнових прав.

По-третє. Тривалий характер існування об'єкта оподаткування та тривалий характер власності дозволяє гарантувати податкові надходження протягом тривалого часу.

Тобто, при застосуванні таких податків мінімізуються можливості протиправного ухилення від оподаткування.

Але, розглядаючи в тривалому часі такі надходження, можна побачити і певні недоліки. Майно активно купується на стадії пожвавлення економіки і зростання доходів і прибутку; у період спаду економіки (коли знижуються доходи і прибутки) придбання рухомого і не рухомого майна теж сповільнюється.

Поширений погляд на майнові податки, згідно з яким вони є свого роду платою за ті послуги, що надаються місцевими органами влади (освітлення території населених пунктів, надання побутових послуг, підтримка в гарному стані автомобільних шляхів). Саме цим пояснюється те, що в тих країнах світу, де місцеве самоврядування пройшло довгий шлях становлення і розвитку, саме майнові податки є бюджетотворюючими для місцевих фінансів.

Незначний вплив на доходи місцевих бюджетів майнових податків в Україні пояснюється не тільки діючою бюджетною системою, а й, на думку автора, податковою системою, яка спрямована на мінімізацію податкових надходжень від цих обов'язкових платежів за рахунок надання широкого кола пільг, низьких ставок і недосконалого порядку розрахунку податкових зобов'язань. Тому, для підвищення фіскальної самостійності місцевих бюджетів, доцільним є розгляд основних напрямків удосконалення майнового оподаткування в Україні.

Плата за землю. Згідно з Податковим кодексом податкові зобов'язання з цього податку визначаються площею земельної ділянки та рівнем її нормативної оцінки. У свою чергу, нормативна оцінка визначається залежно від напрямків використання земельної ділянки: для сільськогосподарських і несільськогосподарських потреб.

Збільшення надходжень з плати за землю, що спостерігалось у періоді 2007–2014 рр., пояснюється не тільки зростанням ставок цієї плати, а й проведенням робіт з нормативної оцінки земель.

Недоліки щодо визначення розміру плати містяться передусім у діючому порядку визначення нормативної оцінки. Залежно від призначення земельної ділянки для встановлення нормативної оцінки використовуються відповідні методики, що затверджені Кабінетом Міністрів України [6, 7].

Нормативна оцінка земель сільськогосподарського призначення була проведена станом на 1 липня 1995 р. для всіх сільськогосподарських земель України.

Нормативна оцінка земель населених пунктів у даний час знаходиться у стадії завершення. За інформацією Державного агентства земельних ресурсів, станом на

1 жовтня 2015 р. з 29730 населених пунктів, що існують в Україні, оцінка не проведена у 1288 населених пунктах [8].

В умовах відсутності сформованого ринку земель і, відповідно, відсутності ринкових механізмів встановлення цін на земельні ділянки, єдиний шлях для визначення нормативної оцінки – прив'язка до якихось індикаторів, які дозволяють визначити цінність землі для ведення тієї чи іншої діяльності. Нормативна оцінка земельних ділянок сільськогосподарського призначення прив'язана до ціни зерна, родючості землі, виробничих витрат, норми рентабельності та терміну капіталізації рентного доходу [6].

З часу проведення попередньої нормативної оцінки (станом на 1 липня 1995 р.) минуло більше 20 років. За цей час змінився не тільки рівень виробничих витрат, а й порядок їх визначення, орієнтація зернового ринку на світові ринки. Протягом останніх 20 років значно змінилася ціна зерна на світових ринках. Потребує уточнення норми рентабельності, що врахована при встановленні нормативної оцінки.

Вплив усіх цих факторів потребує оновлення нормативної оцінки та її коригування. Вимагає детального вивчення також питання, якою мірою кумулятивний коефіцієнт переоцінки (який залежить виключно від індексу інфляції) відповідає тим змінам, які відбулись у кількісних характеристиках тих факторів, що визначають нормативну оцінку сільськогосподарських земель.

У подальшому при формуванні ринку земель сільськогосподарського призначення будуть складатися умови для переходу на модель встановлення ставок земельного податку у відсотках до ринкової вартості земельної ділянки. При цьому буде потрібним встановити періодичність визначення ринкової вартості, яка буде служити базою оподаткування.

Аналогічні недоліки характерні і для нормативної оцінки земель несільськогосподарського призначення, яка визначається цілим рядом факторів: рентний дохід для відповідної категорії земель, коефіцієнти, які враховують місце розташування земель, вид використання, приналежність земельної ділянки до земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення. Кількісні значення цих факторів також потребують періодичного уточнення.

Тобто, для визначення бази оподаткування таких категорій земель необхідно також використовувати ринкові методи оцінки.

Слід зробити висновок, що тільки підвищення ставок цього податку не приведе до усунення вказаних «системних» недоліків порядку обчислення податку. Першочерговим, на думку автора, є саме зміна самої методології визначення вартості земельної ділянки для цілей оподаткування.

Податок на нерухомість, відмінну від земельної ділянки. Слід відмітити, що нерухоме майно є об'єктом оподаткування в більшості розвинених країн світу. Податок на нерухоме майно є традиційним податком для більш ніж 130 країн світу і забезпечує значну частину надходжень до місцевих бюджетів (в Австрії та Нідер-

ландах вони становлять понад 90 відсотків надходжень, у Канаді – до 81 %, у США – до 70 %) [9, с. 159].

В Україні цей податок було введено в дію лише з січня 2013 р. як місцевий податок, справляння якого є обов'язковим. З 2015 р. відбулося розширення об'єкта оподаткування – шляхом включення до нього нежитлової нерухомості.

Характерною особливістю української моделі оподаткування нерухомості є:

- ✦ установлення ставки податку у відсотках до мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року за 1 квадратний метр нерухомості, що віднесена до об'єкта оподаткування;
- ✦ надання податкових пільг у вигляді зменшення бази оподаткування (для житлової нерухомості).

Вибір як бази оподаткування саме площі нерухомості не відповідає практиці, що склалася в більшості країн світу, в яких оподаткування здійснюється виходячи з ринкової вартості нерухомості. Так, у Франції, Німеччині, Австрії, Швейцарії, Англії та інших європейських державах ставка податку на нерухомість складають в середньому 1–2 % від її вартості [10].

Автори науково-практичного коментарію до Податкового кодексу [11] наводять такі аргументи на підтримку прив'язання бази оподаткування податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, до площі, а не ринкової вартості.

По-перше, ціни на нерухоме майно в різних регіонах України суттєво відрізняються та в більшості випадків завищені, що продикувано спекулятивними операціями на ринку нерухомості. *По-друге*, проблемним є механізм проведення індексації цін на нерухоме майно з метою встановлення регіональних поправок, оскільки вартість нерухомості може коливатися упродовж року. *По-третє*, впровадження системи ринкової оцінки нерухомості буде залежати від впливу «людського фактора», що призведе до корупції та зловживань з боку чиновників.

З цими аргументами неможливо погодитись з цілого ряду причин. Саме встановлення механізму визначення ринкової вартості нерухомості може стати інструментом боротьби зі спекулятивними операціями. Другим контраргументом є те, що оціночна діяльність сьогодні повинна здійснюватися суб'єктами господарчої діяльності – незалежними оцінювачами відповідно до вимог Закону [12], які мають відповідну професійну підготовку та зареєстровані в державному реєстрі суб'єктів оціночної діяльності.

Можна стверджувати, що існуюча нормативна база є достатньою для використання оціночної вартості для цілей оподаткування нерухомості. Крім того, як у Законі [12], так і у низці діючих в Україні Національних стандартів оцінки містяться методичні підходи, достатні для врахування регіональної специфіки при визначенні вартості нерухомого майна.

Необхідність враховувати регіональну специфіку об'єкта оподаткування (зокрема, місце його розташування) визнають і місцеві органи влади. Так, згідно з «Положенням про податок на нерухоме майно, відмінне

від земельної ділянки у місті Харкові» [13], на території м. Харків ставки цього податку диференційовані залежно від місця розташування об'єкта нежитлової нерухомості. Таку диференціацію здійснено шляхом зонування міста на 4 зони і встановлення найбільших ставок для першої зони (центральна частина адміністративних районів) та мінімальної – для четвертої. Крім того, цим же рішенням Харківської міської ради передбачені різні ставки оподаткування (в межах однієї зони) залежно від призначення нежитлової нерухомості: готельні, офісні, торговельні будівлі, гаражі тощо.

Надто ліберальні ставки цього податку (в м. Харкові – від 0,2 до 1 % від мінімальної заробітної плати за 1 квадратний метр) та значні пільги при визначенні бази оподаткування призводять до надмірного, на думку автора, звуження кола платників податків і, як наслідок, – до незначних податкових надходжень. Згідно з дослідженням Н. Бобоха платниками податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, є менше 1 % населення [14]. Згідно з даними Державної казначейської служби [3] в цілому по Україні надходження цього податку до місцевих бюджетів склали (див. табл. 1): у 2013 р. – 22,5 млн грн (0,02 % від загальної суми податкових надходжень), у 2014 р. – 44,9 млн грн (0,05 % від загальної суми податкових надходжень).

Тобто, діючий розмір ставок не дозволяє податку на нерухомість виконувати фіскальну функцію і не здійснює ніякого регулюючого впливу на поведінку платників податків.

Отже, на сьогодні становиться актуальним перегляд основних елементів податку на нерухоме майно з метою розширення переліку платників цього податку (всі власники нерухомості), визначення бази оподаткування (ринкова вартість нерухомості), встановлення ставок на рівні, що дозволить більш повно задовільняти фінансові потреби місцевих бюджетів.

При цьому, на думку автора, доцільним є збереження виключення з об'єкта оподаткування окремих видів нерухомості соціальної спрямованості (п. 266.2.2 статті 266 Податкового кодексу [1]: будівлі дитячих будинків сімейного типу, житлова нерухомість, що належить багатодітним родинам або дітям-сиротам, тощо).

Для захисту малозабезпечених власників нерухомості (пенсіонерів, інвалідів, тощо) слід передбачити певні податкові пільги (шляхом виключення відповідної нерухомості з об'єкта оподаткування, або шляхом встановлення коригуючого коефіцієнту до бази оподаткування, або шляхом встановлення знижених ставок).

Також є доцільним вивчення світового досвіду щодо поєднання податку на землю і податку на нерухомість. У практиці західноєвропейських країн зустрічається термін «*property tax*» (майновий податок), що поєднує податок на землю, нерухомість та інші активи, має постійний характер, тобто сплачується щорічно [15]. Але практична реалізація такого підходу можлива після проведення масової приватизації земельних ділянок.

Закінчуючи розгляд проблем наповнення місцевих бюджетів за рахунок майнових податків, не можна не погодитись з думкою І. Кушал і С. Присяжного: «Якщо всі

питання місцевого оподаткування регламентує держава, то й усі недоліки, пов'язані зі справлянням місцевих податків і зборів, автоматично перекладаються на її плечі. Крім того, формування дохідної частини місцевих бюджетів визначає обсяги та напрями використання одержаних коштів. Отже, беручи на себе відповідальність за формування в усіх деталях доходів місцевих бюджетів, держава тим самим значною мірою бере на себе відповідальність за витрачання коштів. Якщо ж місцеві органи влади одержать певну свободу у сфері місцевого оподаткування, то саме на них буде покладена відповідальність за напрями та ефективність витрачання коштів від запроваджених податків» [16].

Майнові податки, пов'язані з правом власності на транспортні засоби. Протягом існування податкової системи України як незалежної держави завжди існував відповідний податок (збір) у тому чи іншому вигляді. На думку автора, найбільш ефективним був податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, що справлявся у 1992–2010 рр. Саме цей податок забезпечував стабільні доходи місцевим бюджетам (див. табл. 1) і, одночасно, за рахунок передбачених пільг не був обтяжливим для малозабезпечених верств населення.

Менш справедливим слід вважати збір за реєстрацію транспортних засобів, що справлявся протягом 2011–2014 рр. Крім того, що такий збір забезпечував менший обсяг надходжень до місцевих бюджетів, він не гарантував стабільності надходжень відповідних коштів, що пояснюється самою назвою збору – справляння його тільки при першій реєстрації.

Скасування цього збору з 2015 р. та введення з цього року транспортного податку з незрозумілих причин звільнило від оподаткування власників повітряних та водних транспортних засобів.

Відсутність звітних даних про надходження транспортного податку, що почав справлятися з початку 2015 р., не дозволяє оцінити його доцільність. Але обмежене коло платників цього податку (власники легкових автомобілів, які використовувалися до 5 років і мають об'єм циліндрів двигуна понад 3000 куб. см) дозволяє прогнозувати подальше зниження податкових надходжень від нього.

Таким чином, розгляд сучасного стану майнового оподаткування показує, що потенціал цих податків у частині формування місцевих бюджетів майже не використовується. Діючий в Україні порядок справляння майнових податків призводить до того, що їх питома вага в загальній сумі доходів протягом 2007–2014 рр. не перевищувала 8%, що значно нижче, ніж рівень, характерний для податкових систем розвинених країн світу.

Недоліки діючого порядку справляння майнових податків проявляються передусім в порядку визначення об'єкта та бази оподаткування, прив'язування податкових зобов'язань до умовної нормативної оцінки або до мінімальної заробітної плати, яка не має жодного відношення до вартості об'єкта нерухомості.

Звідси витікають основні напрямки вдосконалення порядку майнового оподаткування – врахування при визначенні об'єкта оподаткування його ринкової вартості.

Стосовно оподаткування транспортних засобів, на думку автора, найбільш доцільним є повернення в податкову систему податку на власників транспортних засобів з поширенням його на власників повітряних і водних видів транспорту. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
2. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
3. Офіційний сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/>
4. Закон України «Про Державний земельний кадастр Закону України» від 07.07.2011 р. № 3613-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3613-17>
5. Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07. 2004 р. № 1952-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1952-15>
6. Про Методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 березня 1995 р. № 213 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/213-95-%D0%BF>
7. Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів) : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1278 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1278-2011-%D0%BF>
8. Офіційний сайт Державного агентства земельних ресурсів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://land.gov.ua>
9. Зима О. Г. Удосконалення оподаткування нерухомого майна з урахуванням зарубіжного досвіду / О. Г. Зима, І. С. Єршова // Бізнес Інформ. – 2012. – № 6. – С. 159–161.
10. Кравчун А. С. Щодо окремих питань реформування оподаткування майна в Україні / А. С. Кравчун // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2011. – № 1 (3) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/e-journals/Choasp/2011_1/11kasmvu.pdf
11. Науково-практичний коментар до Податкового кодексу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.profiwins.com.ua/ru/comentsnk.html>
12. Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12.07.2001 № 2658-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2658-14>
13. Рішення 36 сесії Харківської міської Ради 6 скликання від 21.01.2015 р. № 1793/15 «Про внесення змін до рішення 4 сесії Харківської міської ради 6 скликання від 12.01.2011 № 126/11 «Про врегулювання питань справляння податків на території міста Харкова відповідно до норм Податкового кодексу України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://doc.citynet.kharkov.ua/uk/profile/document/view/id/638122>
14. Бобох Н. М. Формування механізму оподаткування нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки, в Україні / Н. М. Бобох [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://esnui.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/1546/1/Forming.pdf>

15. Огороднікова І. І. Податкове законодавство та практика оподаткування земельних ділянок зарубіжних країн. / І. І. Огороднікова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ndi-fp.asta.edu.ua/files/doc/ogorodnikova-tneu.pdf>.

16. Кушал І. М. Напрями реформування системи місцевого оподаткування України / І. М. Кушал, С. В. Присяжний [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/3439/1/Nvdu_2013_10_9.pdf

REFERENCES

Bobokh, N. M. "Formuvannia mekhanizmu opodatkuvan-
nia nerukhomoho maina, vidminnoho vid zemelnoi dilianky,
v Ukraini" [The formation mechanism of taxation of real prop-
erty other than land in Ukraine]. [http://esnuir.eenu.edu.ua/
bitstream/123456789/1546/1/Forming.pdf](http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/1546/1/Forming.pdf)

Kravchun, A. S. "Shchodo okremykh pytan reformuvannia
opodatkuvan-
nia maina v Ukraini" [As for the individual on the
reform of property taxation in Ukraine]. [http://www.nbu.gov.ua/
old_jrn/e-journals/Choasp/2011_1/11kasmvu.pdf](http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/e-journals/Choasp/2011_1/11kasmvu.pdf)

Kushal, I. M., and Prysiaznyi, S. V. "Napriamy reformuvan-
nia systemy mistsevoho opodatkuvan-
nia Ukrainy" [Areas of reform
of local taxation in Ukraine]. [http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/
bitstream/123456789/3439/1/%20Nvdu_2013_10_9.pdf](http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/3439/1/%20Nvdu_2013_10_9.pdf)

[Legal Act of Ukraine] (2011). [http://zakon0.rada.gov.ua/
laws/show/3613-17](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3613-17)

[Legal Act of Ukraine] (2004). [http://zakon0.rada.gov.ua/
laws/show/1952-15](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1952-15)

[Legal Act of Ukraine] (1995). [http://zakon4.rada.gov.ua/
laws/show/213-95-%D0%BF](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/213-95-%D0%BF)

[Legal Act of Ukraine] (2011). [http://zakon4.rada.gov.ua/
laws/show/1278-2011-%D0%BF](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1278-2011-%D0%BF)

[Legal Act of Ukraine] (2010). [http://zakon3.rada.gov.ua/
laws/show/2456-17](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17)

[Legal Act of Ukraine] (2001). [http://zakon0.rada.gov.ua/
laws/show/2658-14](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2658-14)

[Legal Act of Ukraine] (2015). [https://doc.citynet.kharkov.
ua/uk/profile/document/view/id/638122](https://doc.citynet.kharkov.ua/uk/profile/document/view/id/638122)

[Legal Act of Ukraine] (2010). [http://zakon4.rada.gov.ua/
laws/show/2755-17](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17)

"Naukovo-praktychnyi komentar do Podatkovoho kodeksu
Ukrainy" [Scientific and practical commentary to the Tax Code of
Ukraine]. <http://www.profiwins.com.ua/ru/comentsnk.html>

Ofitsiyni sait Derzhavnoho ahentstva zemelnykh resursiv
Ukrainy. <http://land.gov.ua>

Ohorodnikova, I. I. "Podatkove zakonodavstvo ta praktyka
opodatkuvan-
nia zemelnykh dilianok zarubizhnykh krain" [Tax law
and practice of taxation of land abroad]. [http://ndi-fp.asta.edu.ua/
files/doc/ogorodnikova-tneu.pdf](http://ndi-fp.asta.edu.ua/files/doc/ogorodnikova-tneu.pdf)

Ofitsiyni sait Derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby Ukrainy.
<http://www.treasury.gov.ua/>

Zyma, O. H., and Yershova, I. S. "Udoskonalennia opodat-
kuvannia nerukhomoho maina z urakhuvanniam zarubizhnoho
dosvidu" [Improving the property tax on the basis of international
experience]. *Biznes Inform*, no. 6 (2012): 159-161.

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ВАРТОСТІ ПОРТФЕЛЯ ПРОБЛЕМНОЇ ЗАБОРГОВАНOSTІ БАНКУ

© 2015 ВЯДРОВА І. М., ГАДЕЦЬКА С. В., СИДОРЕНКО О. М.

УДК 336.764.1

Вядрова І. М., Гадецька С. В., Сидоренко О. М. Методичні підходи до оцінки вартості портфеля проблемної заборгованості банку

Запропоновано методичні підходи до оцінки проблемного кредитного портфеля та визначено основні чинники, що впливають на вартість проблемного кредиту. Представлено модель оцінки вартості проблемного кредиту в умовах невизначеності щодо отримання майбутніх платежів на прикладі споживчого кредиту. Запропонована модель може бути використана у практичній діяльності банків для забезпечення ефективного управління проблемною заборгованістю. Додаткового дослідження вимагають питання визначення залежності обсягу простроченої заборгованості від макроекономічних показників та показників банківської діяльності.

Ключові слова: кредитний портфель, проблема заборгованість, управління проблемною заборгованістю, модель оцінки вартості кредиту в умовах невизначеності.

Рис.: 2. Табл.: 1. Формул: 3. Бібл.: 8.

Вядрова Інна Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри банківської справи, заступник директора Харківського навчально-наукового інституту ДВНЗ «Університет банківської справи» (пр. Перемоги, 55, Харків, 61174, Україна)

Гадецька Світлана Вікторівна – кандидат фізико-математичних наук, доцент, завідувачка кафедри вищої математики, Харківський навчально-науковий інститут ДВНЗ «Університет банківської справи» (пр. Перемоги, 55, Харків, 61174, Україна)

Сидоренко Ольга Миколаївна – в.о. доцента кафедри банківської справи, Харківський навчально-науковий інститут ДВНЗ «Університет банківської справи» (пр. Перемоги, 55, Харків, 61174, Україна)

E-mail: sidorenko_o_n@mail.ru

УДК 336.764.1

Вядрова И. М., Гадецкая С. В., Сидоренко О. М. Методические подходы к оценке стоимости портфеля проблемной задолженности банка

Предложены методические подходы к оценке проблемного кредитного портфеля и определены основные факторы, влияющие на стоимость проблемного кредита. Представлена модель оценки стоимости проблемного кредита в условиях неопределенности относительно получения будущих платежей на примере потребительского кредита. Предложенная модель может быть использована в практической деятельности банков для обеспечения эффективного управления проблемной задолженностью. Дополнительного исследования требуют вопросы определения зависимости объема просроченной задолженности от макроэкономических показателей и показателей банковской деятельности.

Ключевые слова: кредитный портфель, проблемная задолженность, управление проблемной задолженностью, модель оценки стоимости кредита в условиях неопределенности.

Рис.: 2. Табл.: 1. Формул: 3. Библ.: 8.

Вядрова Инна Николаевна – кандидат экономических наук, доцент, профессор кафедры банковского дела, заместитель директора Харьковского учебно-научного института ГВУЗ «Университет банковского дела» (пр. Победы, 55, Харьков, 61174, Украина)

Гадецька Світлана Вікторівна – кандидат физико-математических наук, доцент, заведующая кафедрой высшей математики, Харьковский учебно-научный институт ГВУЗ «Университет банковского дела» (пр. Победы, 55, Харьков, 61174, Украина)

Сидоренко Ольга Николаевна – и. о. доцента кафедры банковского дела, Харьковский учебно-научный институт ГВУЗ «Университет банковского дела» (пр. Победы, 55, Харьков, 61174, Украина)

E-mail: sidorenko_o_n@mail.ru

UDC 336.764.1

Viadrova I. M., Gadetska S. V., Sydorenko O. M. Methodical Approaches to Estimating the Cost of Bank's Troubled Loan Portfolio

Methodical approaches to estimating the cost of troubled loan portfolio have been proposed, the main factors influencing the cost of non-performing loan have been identified. A model for non-performing loan cost estimation in the conditions of uncertainty in terms of future payments on example of consumer loan has been presented. The proposed model can be used in the practical activities of banks to ensure the effective management of non-performing liabilities. Additional research is required for issues of determining the dependency of the volume of overdue debts from the macro-economic indicators and indicators of banking activities.

Key words: credit portfolio, non-performing liability, management of non-performing liabilities, model for loan cost estimation in the conditions of uncertainty.

Pic.: 2. Tabl.: 1. Formulae: 3. Bibl.: 8.

Viadrova Inna M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Professor of the Department of Banking, Deputy Director of Kharkov Educational and Scientific Institute SHEL «The University of banking» (pr. Peremogy, 55, Kharkiv, 61174, Ukraine)

Gadetska Svitlana V. – Candidate of Sciences (Physics and Mathematics), Associate Professor, Head of the Department of Higher Mathematics, Kharkov Educational and Scientific Institute SHEL «The University of banking» (pr. Peremogy, 55, Kharkiv, 61174, Ukraine)

Sydorenko Olga M. – Acting Associate Professor of the Department of Banking, Kharkov Educational and Scientific Institute SHEL «The University of banking» (pr. Peremogy, 55, Kharkiv, 61174, Ukraine)

E-mail: sidorenko_o_n@mail.ru

У сучасних умовах спостерігається тенденція погіршення якості кредитного портфеля банків та збільшення у його складі частки проблемної заборгованості, що призводить до збитковості банківської діяльності. Тому знаходження ефективних методів управління проблемною заборгованістю банків набуває особливої актуальності.

Дослідженню методів управління проблемною заборгованістю банків присвячені наукові праці таких науковців, як: Р. Герасименко [1], О. Крухмаль [2], В. Сирота [3, 4], А. Слобода [5] та інші. Незважаючи на значний доробок учених із зазначеної проблеми, потребують подальших досліджень питання щодо оцінки вартості портфеля проблемної заборгованості банку.

Виходячи з актуальності проблеми, *метою* даної статті є визначення методичних підходів до оцінки проблемного кредитного портфеля та основних чинників, що впливають на вартість проблемного кредиту, а також розробка моделі оцінки вартості кредиту в умовах невизначеності щодо отримання майбутніх платежів за кредитом. Як загальні та спеціальні методи дослідження в роботі використовувалися: теоретичне узагальнення – для визначення основних чинників, що впливають на вартість проблемного кредитного портфеля; аналізу і синтезу – для диференціації та узагальнення взаємозв'язків між існуючими підходами до оцінки вартості портфеля проблемної заборгованості банку; графічний – для наочного зображення та схематичного представлення результатів дослідження.

Важомою складовою розвитку ринку проблемних активів є наявність відпрацьованої методології визначення їх справедливої вартості при укладенні угод. «Рейтинговим агентством «Кредит-рейтинг» на основі практичного досвіду роботи банків і колекторних компаній України була розроблена методологія оцінки якості кредитних портфелів, яка базується на структурованій ринковій інформації і накопиченій статистиці, завдяки чому вона орієнтована на особливості вітчизняного ринку і специфіку його законодавчого поля» [6].

На думку авторів, загальні підходи, що використовуються у вищезазначеній методології, доцільно застосовувати для оцінки якості кредитних портфелів з метою ціноутворення при продажу. При цьому слід враховувати особливості оцінки роздрібного та корпоративного кредитного портфеля.

Враховуючи загальні підходи щодо оцінки роздрібного кредитного портфеля, необхідно визначити вірогідну суму повернення розміщених коштів з урахуванням часу їх повернення та чинників, що впливають на розмір цієї суми. Оцінку якості проблемного портфеля роздрібних кредитів доцільно проводити на основі пулового підходу, у рамках якого розглядається сукупність

кредитів, що мають однакові характеристики. Для цього необхідно здійснити сегментацію кредитного портфеля за схемою, представленою на *рис. 1*.

У процесі аналізу кредитний портфель сегментується з урахуванням умов видачі кредитів (підпортфелі 1-го рівня) і термінів існування простроченої заборгованості (підпортфелі 2-го рівня), у результаті чого формуються й аналізуються однорідні підпортфелі заборгованості.

Аналіз якості підпортфелів проблемної заборгованості доречно почати з вивчення якості кредитів у кожному з підпортфелів та присвоєння цим кредитам певної кількості балів. При аналізі якості кредитів ураховуються якісні та кількісні чинники, які об'єднуються в комплексні показники, яким виставляються бальні оцінки. Результуюча бальна оцінка якості кредиту визначається за допомогою спеціальної матриці, в якій різним комбінаціям балів відповідає певне значення результуючого балу. На підставі процентних часток кредитів з різним рівнем результуючої бальної оцінки робиться розрахунок середньозваженого балу якості підпортфеля.

Після визначення бальної оцінки якості окремих кредитів і розрахунку середньозваженого балу якості підпортфелів доцільно зробити розрахунок коефіцієнтів якості та терміну. Коефіцієнт якості пов'язує тимчасові витрати на стягнення кредитів з рівнем їх бальної оцінки та може розраховуватися як для кожного кредиту індивідуально, так і для портфеля в цілому. Коефіцієнт терміну враховує вплив часу існування простроченої заборгованості на ймовірність її стягнення і може розраховуватися як для кожного кредиту, так і в розрізі окремих підпортфелів другого рівня. При розрахунку коефіцієнта терміну враховується залежність відсотка повернення проблемних кредитів залежно від терміну існування простроченої заборгованості.

На останньому етапі аналізу якості портфеля проблемної заборгованості необхідно зробити розрахунок дисконту. Розрахунок дисконту робиться в розрізі одно-

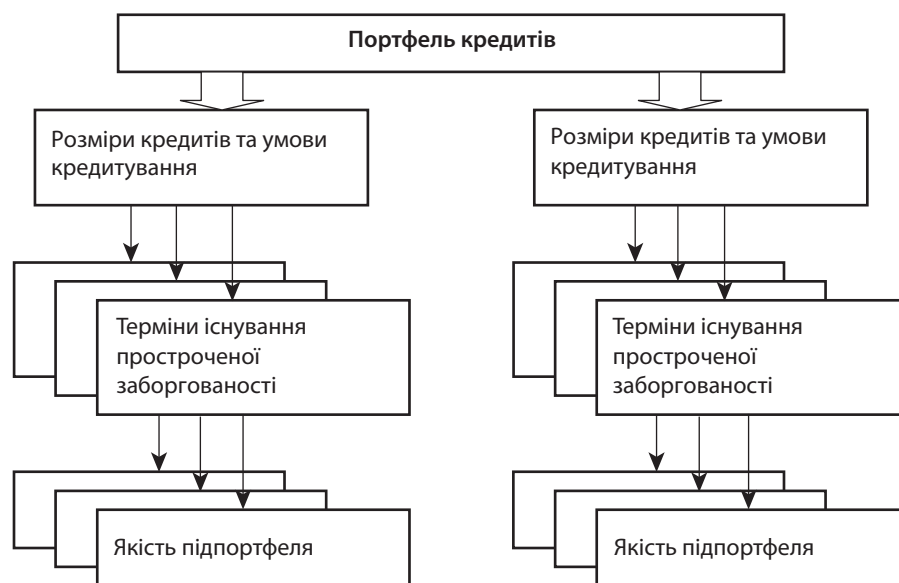

Рис. 1. Схема сегментації заборгованості

рідних підпортфелів 2-го рівня. При необхідності може визначатися середньозважений розмір дисконту усього портфеля або за підпортфелями різних рівнів.

Схема оцінки якості кредиту представлена на рис. 2.

Рис. 2. Схема оцінки якості кредиту

Загальні підходи щодо оцінки корпоративного кредитного портфеля передбачають застосування тих самих принципів, що і для роздрібного кредитного портфеля. Водночас розрахунок дисконту при продажу корпоративних кредитів необхідно робити індивідуально за кожним кредитом.

Крім того, необхідно ретельно проаналізувати причини неналежного обслуговування боргу позичальником і плани керівництва позичальника щодо майбутнього його бізнесу. Іноді невиконання зобов'язань за кредитним договором є не результатом поганих фінансових показників господарської діяльності підприємства, а радше усвідомленою політикою, де пріоритет віддається платежам, іншим, ніж платежі з обслуговування боргу. Це вимагає оцінки спроможності позичальника щодо генерування грошових потоків. Очікувані грошові потоки за різними варіантами використовуються для оцінки розміру суми, що може бути стягнута, а також для розробки відповідної стратегії роботи з конкретним позичальником.

Водночас, надзвичайно важливо проаналізувати вартість і придатність забезпечення за кредитом для реалізації чи продажу, якість і повноту кредитної докумен-

тації, важливість активів, що надані в заставу за кредитом, для господарської діяльності позичальника. Деякі статистичні дані можуть бути використані для аналізу застави. Ці дані здебільшого представлені коефіцієнта-

ми ліквідності, середнім проміжком часу, необхідним для продажу застави, а також фінансовими витратами, пов'язаними з процесом стягнення заборгованості. Результати аналізу дозволяють не лише оцінити надходження від продажу застави, а також зрозуміти потенційні фактори впливу на позичальника.

Також необхідно перевірити якість інших активів, що не є забезпеченням кредитів, щоб скласти уявлення про загальний обсяг надходжень, що можна отримати у разі процедури банкрутства. Найбільш поширені чинники вартості і знижувачі вартості наведені в табл. 1.

Прийняття управлінських рішень про продаж проблемної заборгованості передуює розробка моделі оцінювання вартості кредиту. Ефективна та справедлива оцінка вартості кредиту ґрунтується на певних джерелах інформації. Так, згідно з Постановою «Про затвердження Правил надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту», «банки зобов'язані в кредитному договорі зазначати сукупну вартість кредиту з урахуванням процентної ставки за ним, вартості всіх супутніх

Таблиця 1

Основні чинники, що впливають на вартість проблемного кредитного портфеля

Чинники вартості	Знижувачі вартості
Якість проблемних кредитів, запропонованих до продажу. Повнота документації, пов'язаної з проблемними кредитами. Тривалість періоду комплексного аналізу для покупця. Якість матеріалів комплексного аналізу. Якість інвесторів. Договір купівлі-продажу проблемних кредитів – заяви та гарантії. Досвід інвестора. Вибір часу для трансакції	Наявність судової справи. Якість відносин з позичальниками (тобто відносно налаштовані на співпрацю порівняно з вороже налаштованими). Відсутність достатніх грошових потоків від операцій. Погана репутація значного позичальника у портфелі, що пропонується до продажу. Підприємства функціонують у секторі, що переживає період спаду (тобто безперспективні галузі). Статус/питання володіння. Статус/питання права власності

послуг та інших фінансових зобов'язань споживача, які пов'язані з отриманням, обслуговуванням і погашенням кредиту, а також зазначати її в процентному значенні та в грошовому виразі у валюті платежу за кредитним договором, у вигляді реальної процентної ставки (у процентах річних) та абсолютного значення подорожчання кредиту (у грошовому виразі)» [7].

Розглянемо порядок розрахунку сукупної вартості кредиту на прикладі. Нехай сума споживчого кредиту терміном на 12 місяців становить 6000 грн, кредит наданий за умов: процентна ставка за кредитом – 15% річних, щомісячна комісійна винагорода – 1,55% від основної суми боргу, комісія за розрахунково-касове обслуговування – 10% від суми платежу, відкриття поточного рахунку – 40,00 грн, спосіб розрахунку платежів – анuitетний.

За вказаною схемою розрахунку платежів знайдемо величину щомісячного одноразового платежу, де член ренти розрахований за допомогою вбудованої в EXCEL фінансової функції ПЛТ, а величина щомісячної комісійної винагороди розраховується як відсоток від суми кредиту. Значення реальної процентної ставки (у процентах річних) отримаємо, знайшовши за допомогою вбудованої в EXCEL фінансової функції ВСД, величину місячної ставки, яка дорівнює 5,86%, з якої отримаємо еквівалентну до неї річну ставку за формулою (1):

$$i = \left(1 + \frac{j}{12}\right)^{12} - 1. \quad (1)$$

Таким чином, $i = 98,05\%$. Абсолютне значення подорожчання кредиту (у грошовому виразі) становить:

$$7614,6 - (6000 \cdot 0,1 + 40) = 2254,6 \text{ (грн)}.$$

Але невизначеність щодо отримання майбутніх платежів за кредитом призводить до виникнення кредитних ризиків. У роботі [8] визначено «три способи врахування різного виду ризиків при визначенні вартості об'єктів: зменшення підсумкової величини вартості, отриманої без урахування вартості ризику, на величину втрат від ризиків; безпосередній облік втрат від ризиків при побудові грошових потоків; облік у ставці дисконту додаткової надбавки за ризик». При цьому ризики, пов'язані з операцією кредитування, умовно поділяються на чотири групи: кредитні ризики позичальника; цінові ризики; операційні ризики; ризики ліквідності.

Ризики зберігаються упродовж усього терміну кредитування, а деякі з них продовжують діяти навіть після остаточного погашення боргу позичальником. Невизначеність, що лежить в основі кредитного та інших ризиків, можна врахувати як у ставці дисконтування, так і у величині очікуваних надходжень від позичальника. У зв'язку з цим формула для розрахунку ринкової вартості кредиту в умовах невизначеності виглядає таким чином (2):

$$V = \sum_{t=1}^T \frac{R_t}{(1+r)^t} \cdot p + (1-p) \cdot \frac{C \cdot g}{(1+r)^{T+1}} \cdot (1 - C_{лік}), \quad (2)$$

де R_t – сума платежу за розрахунковий період;

r – ставка дисконтування;

p – ймовірність отримання відсотків і основної суми кредиту;

T – термін до погашення кредиту;

C – вартість забезпечення з урахуванням імовірності стягнення заборгованості за кредитом за рахунок забезпечення;

g – коефіцієнт втрати вартості забезпечення;

I – середній термін реалізації застави на ринку;

$C_{лік}$ – коефіцієнт втрати вартості при ліквідації кредиту.

У свою чергу, ставка дисконтування визначається з урахуванням таких складових (3):

$$r = r_{залуч} + r_{кред} + r_{ц} + r_{оп} + r_{лік}, \quad (3)$$

де $r_{залуч}$ – витрати на залучення ресурсів інвестором;

$r_{кред}$ – надбавка за кредитний ризик;

$r_{ц}$ – надбавка для компенсації цінового ризику;

$r_{оп}$ – надбавка для компенсації операційного ризику;

$r_{лік}$ – надбавка для компенсації ризику ліквідності.

Витрати на залучення ресурсів інвестором можуть бути розраховані на основі фактичних ставок міжбанківського ринку – KIEVBOR, KievPRIME, KIACR. Найчастіше використовують ставку KIACR, оскільки вона є фактичною ставкою за наданими кредитами. Надбавки для компенсації кредитного ризику, як правило, враховуються при формуванні потоку платежів. Надбавки для компенсації цінового ризику виникають при плаваючій ставці кредиту або різкій зміні курсів валют. Надбавки для компенсації операційного ризику і ризику ліквідності можуть визначатися як експертно, так і розрахунковим способом.

Продemonструємо використання вищезазначеної моделі оцінки вартості проблемного кредиту на прикладі споживчого кредиту, розглянутого вище, взявши до розгляду такі значення параметрів:

- ★ ставка дисконтування $r = 35\%$ (з урахуванням середньозваженої ставки на витрати щодо залучення ресурсів та надбавок для компенсації операційного ризику і ризику ліквідності); при цьому не враховується надбавка за кредитний ризик, оскільки у наведеній формулі цей ризик відображений у ймовірності погашення заборгованості p , яку визначимо для цього прикладу $= 0,2$;

- ★ вартість забезпечення $C = 127\,400$ грн з коефіцієнтом втрати $g = 0,95$, середнім терміном реалізації застави на ринку $I = 1$ місяць і коефіцієнтом втрати вартості при ліквідації кредиту $C_{лік} = 0,1$.

Тоді, за формулою (2), визначаємо величину вартості проблемного кредиту:

$$V = \sum_{t=1}^{12} \frac{634,55}{(1+r_m)^t} \cdot 0,8 + \frac{12740 \cdot 0,95}{(1+r_m)^{12+1}} \times 0,2 \cdot (1-0,1) = 6771,40,$$

де $r_m = 2,53\%$ – величина місячної ставки, еквівалентної до річної ставки дисконтування $r = 35\%$

$$(r_m = \sqrt[12]{1+r} - 1 = \sqrt[12]{1,35} - 1 = 2,53\%)$$

З отриманого результату можемо зробити висновок, що за вказаних умов банк не залишається у збитку, оскільки розрахована величина вартості проблемно-

го кредиту перевищує обсяг наданого кредиту. Отже, представлена модель дозволяє давати досить точні оцінки проблемних кредитів в умовах невизначеності і обмеженості даних.

ВИСНОВКИ

У роботі авторами визначено методичні підходи до оцінки проблемного кредитного портфеля та основні чинники, що впливають на вартість проблемного кредиту. Представлено модель оцінки вартості проблемного кредиту в умовах невизначеності щодо отримання майбутніх платежів за кредитом. Використання моделі оцінки вартості проблемного кредиту продемонстровано на прикладі споживчого кредиту. Запропонована модель може бути використана у практичній діяльності банків для забезпечення ефективного управління проблемною заборгованістю.

Додаткового дослідження вимагають питання визначення залежності обсягу простроченої заборгованості від макроекономічних показників та показників банківської діяльності. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Герасименко Р. Проблемні позики та прогнозування їх частки в кредитному портфелі банку / Р. Герасименко, М. Дегтярьова // Вісник НБУ. – 2012. – № 4. – С. 40–46.
2. Крукмаль О. В. Регулювання проблемних кредитів в банках України: теоретичні та методичні аспекти / О. В. Крукмаль // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. – 2013. – Вип. 2. – С. 100–107.
3. Сирота В. С. Управління проблемними кредитами як основа антикризових заходів банку / В. С. Сирота // Вісник Національного банку України. – 2012. – № 11. – С. 51–55.
4. Сирота В. С. Вирішення проблеми якості активів банку як основне завдання антикризового менеджменту банківської установи / В. С. Сирота, О. А. Терещенко // Збірник наукових праць ДЕТУТ. Серія «Економіка і управління». – 2012. – Вип. 19. – С. 341–346.
5. Слобода Л. Напрями вдосконалення роботи банків України з проблемними активами в посткризовий період / Л. Слобода, Н. Дунас // Вісник НБУ. – 2011. – № 4. – С. 46–51.
6. Тенденции и перспективы развития рынка проблемных активов банков Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www1.ifc.org/wps/wcm/connect/fcb2d20048fc67d9b530bd849537832d/UkraineCR-NPL-SurveyReport-RU.pdf?MOD=AJPERES>
7. Постанова Національного банку України «Про затвердження Правил надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту» № 168 від 12.11.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0541-07>
8. Мунерман И. Оценка проблемных кредитов / И. Мунерман, Л. Петренко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://smao.ru/ru/magazine/2009/04/5.html>

REFERENCES

- Herasymenko, R., and Dehtyaryova, M. "Problemni pozyky ta prohnovuvannya yikh chastky v kredytnomu portfeli banku" [Problem loans and forecasting their share in the loan portfolio]. *Visnyk NBU*, no. 4 (2012): 40–46.
- Krukhmal, O. V. "Rehuliuвання problemnykh kredytiv v bankakh Ukrainy: teoretychni ta metodychni aspekty" [Adjustment

of bad loans in banks Ukraine: theoretical and methodological aspects]. *Visnyk ONU imeni I. I. Mechnykova*, no. 2 (2013): 100–107.

[Legal Act of Ukraine] (2007). <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0541-07>

Munerman, I., and Petrenko, L. "Otsenka problemnykh kreditov" [Evaluation of problem loans]. <http://smao.ru/ru/magazine/2009/04/5.html>

Sloboda, L., and Dunas, N. "Napriamy vdoskonalennia roboty bankiv Ukrainy z problemnymy aktivamy v postkryzovyi period" [Areas of improvement of Ukraine banks with problem assets in the post-crisis period]. *Visnyk NBU*, no. 4 (2011): 46–51.

Syrota, V. S. "Upravlinnia problemnymy kredytamy yak osnova antykrizovykh zakhodiv banku" [Management of problem loans as the basis of anti-crisis measures of the bank]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*, no. 11 (2012): 51–55.

Syrota, V. S., and Tereshchenko, O. A. "Vyryshennia problemy yakosti aktyviv banku yak osnovne zavdannia antykrizovoho menedzhmentu bankivskoi ustanovy" [Addressing the quality of bank assets as the main task of crisis management bank]. *Zbirnyk naukovykh prats DETUT. Seriya «Ekonomika i upravlinnia»*, no. 19 (2012): 341–346.

"Tendentsii i perspektivy razvitiia rynku problemnykh aktivov bankov Ukrainy" [Tendencies and prospects of development of the market for distressed assets of banks in Ukraine]. <http://www1.ifc.org/wps/wcm/connect/fcb2d20048fc67d9b530bd849537832d/UkraineCR-NPL-SurveyReport-RU.pdf?MOD=AJPERES>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДІАГНОСТИКИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

© 2015 ВЛАДІМІРОВА Н. П.

УДК 657.2

Владімірова Н. П. Концептуальні основи діагностики фінансової безпеки суб'єктів господарювання

Метою статті є обґрунтування концептуальних основ діагностики фінансової безпеки суб'єктів господарювання. Запропоновано концептуальні положення діагностики рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання та узагальнено основні проблемні питання оцінки рівня їх фінансової безпеки. Виділено основні критерії та індикатори, за якими може проводитися оцінка рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання. Також зазначено, що для того, щоб процес розвитку суб'єкта господарювання співвідносився із забезпеченням достатнього рівня фінансової безпеки, у системі управління суб'єктом господарювання повинна бути вироблена чітка позиція стосовно характеру залучення та використання позикового капіталу. У цьому сенсі визначено важливість позикової та інвестиційної складових в оцінці рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання. Також наголошено на необхідності проведення на рівні держави постійного моніторингу інвестиційної безпеки суб'єктів господарювання.

Ключові слова: фінансова безпека, ризики, загрози, фактори впливу, індикатори, оцінка, рівень фінансової безпеки, суб'єкт господарювання.

Рис.: 1. Бібл.: 8.

Владімірова Наталія Петрівна – аспірантка, кафедра контролю і аудиту, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

УДК 657.2

UDC 657.2

Владимирова Н. П. Концептуальные основы диагностики финансовой безопасности субъектов хозяйствования

Vladimirova N. P. A Conceptual Framework for Diagnosing the Financial Security of Economic Entities

Целью статьи является обоснование концептуальных основ диагностики финансовой безопасности субъектов хозяйствования. Предложены концептуальные положения диагностики уровня финансовой безопасности субъектов хозяйствования и обобщены основные проблемные вопросы оценки уровня их финансовой безопасности. Выделены основные критерии и индикаторы, по которым может проводиться оценка уровня финансовой безопасности субъектов хозяйствования. Также отмечено, что для того, чтобы процесс развития предприятия соотносился с обеспечением достаточного уровня финансовой безопасности, в системе управления предприятием должна быть выработана четкая позиция относительно характера привлечения и использования заемного капитала. В этом смысле определена важность ссудной и инвестиционной составляющих в оценке уровня финансовой безопасности субъектов хозяйствования. Также отмечена необходимость проведения на уровне государства постоянного мониторинга инвестиционной безопасности субъектов хозяйствования.

Ключевые слова: финансовая безопасность, риски, угрозы, факторы влияния, индикаторы, оценка, уровень финансовой безопасности.

Рис.: 1. Библ.: 8.

Владимирова Наталья Петровна – аспирантка, кафедра контроля и аудита, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

The article is aimed at substantiation of conceptual bases for diagnosing financial security of economic entities. Some conceptual provisions of diagnosis of the level of financial security related to economic entities have been proposed, the main issues of evaluating the level of their financial security have been summarized. The main criteria and indicators for evaluating the level of financial security of economic entities have been allocated. It also has been specified that, to provide relevance of the process of enterprise development to the provision of a sufficient level of financial security, a clear position regarding the nature of the engagement and use of borrowed capital should be developed in the management system of enterprise. For this purpose, the importance of both the loan and the investment components in evaluating the level of financial security has been determined. Also, necessity for continuous monitoring of the investment security at the State level has been specified.

Key words: financial security, risks, threats, influence factors, indicators, evaluation, level of financial security.

Рис.: 1. Библ.: 8.

Vladimirova Nataliia P. – Postgraduate Student, Department of Control and Audit, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economic (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

Ключовим питанням забезпечення фінансової безпеки держави, на думку багатьох фахівців і науковців, є узгодження всіх рівнів фінансової безпеки – міжнародної, національної, фінансової безпеки регіонів і галузей, безпеки суб'єктів господарювання і окремих осіб. Причому на перше місце має вийти саме фінансова безпека суб'єктів господарювання як основа фінансової безпеки держави.

На жаль, сьогодні ані Господарський кодекс України, ані інші чинні законодавчі акти чітко не визначають, хоча й не обмежують права суб'єктів господарювання на власну фінансову безпеку. Тому не дивно, що дії держави і підприємств, установ та організацій із забезпечення власної фінансової безпеки набули протилежної спрямованості, і результати їх сьогодні часто досягаються за рахунок один одного.

Зміни, що виникають у зовнішньому та внутрішньому середовищі, розділення інтересів тих, хто безпосередньо займається управлінням суб'єктів господарювання, і тих, хто інвестує свої гроші в його діяльність, обумовлюють загрози його фінансової безпеки. Але діяльність підприємств, установ та організацій не може здійснюватися безконтрольно. Тому для перевірки правильності звітної інформації та оцінки господарської діяльності підприємства при проведенні різного роду контрольних заходів необхідно застосовувати відповідні методики діагностики рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання.

Окремі питання забезпечення фінансової безпеки тієї чи іншої підсистеми визначені в роботах О. Ареф'євої, О. Бандурки, О. Барановського, А. Гальчинського, В. Гейця, М. Єрмошенка, М. Кизима, М. Куркіна, В. Мунтіяна, Г. Пастернака-Тарушенка, В. Пономаренка, В. Си-

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ І КРЕДИТ

ЕКОНОМІКА

моненка та ін. У роботах цих авторів багато уваги приділяється визначенню ризиків та потенційних загроз фінансовій безпеці окремих суб'єктів ринкової економіки для забезпечення їх сталого та прогресивного розвитку. Проте постійної уваги вимагають індикатори оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання, що й визначає актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є обґрунтування концептуальних основ діагностики фінансової безпеки суб'єктів господарювання.

У результаті проведеного дослідження визначено, що діагностика фінансової безпеки суб'єктів господарювання має бути спрямована на встановлення ознак і оцінювання його внутрішнього стану. Призначенням діагностики є також виявлення проблем розвитку й ефективного функціонування підконтрольного об'єкта. Дані діагностики є джерелом розробки заходів з усунення потенційних і наявних загроз фінансовій безпеці підприємства.

Впровадження в економіку України ринкових методів господарювання іноді призводить до того, що багато суб'єктів господарювання не можуть підтримувати задовільним свій фінансовий стан і часто стають банкрутами. Тому саме фінансова безпека є критичною сферою в забезпеченні економічної безпеки підприємств, оскільки у цій сфері формується оптимальний перерозподіл фінансових ресурсів, створюються об'єктивні умови для забезпечення розвитку відтворювальних процесів капіталу підприємства, ефективної структурної перебудови економічного базису та формуються передумови майбутнього прогресивного розвитку. Тобто фінансова безпека регулює питання фінансово-економічної заможності суб'єктів господарювання та їх стійкості до банкрутства. Фінансова безпека суб'єкта господарювання, на думку автора, може бути визначена як: ступінь захищеності фінансових інтересів усіх пов'язаних з його діяльністю суб'єктів зовнішнього середовища та працівників підприємства; достатній рівень забезпечення фінансовими ресурсами процесів задоволення потреб підприємства та всіх пов'язаних з його діяльністю суб'єктів; високий професіоналізм і кваліфікація фінансових менеджерів та виконавців функцій контролю діяльності суб'єкта господарювання.

Питання забезпечення та підтримки фінансової безпеки суб'єктів господарювання в умовах конкурентного ринку набувають винятково важливого значення. Тому сьогодні кризові явища ставлять нові завдання перед системою внутрішнього контролю щодо визначення та оцінки критеріїв фінансової безпеки й забезпечення сталої роботи підприємств, установ та організацій. В умовах ринкової економіки саме сталість роботи суб'єктів господарювання є основною умовою їх розвитку та життєдіяльності.

Причому для ефективного ринкового господарювання істотне значення має встановлення оптимального рівня фінансової безпеки для кожного конкретного підприємства, установи, організації.

Підтвердженням актуальності проблеми забезпечення фінансової безпеки вітчизняних підприємств є

той факт, що в даний час багато з них, у тому числі більшість провідних фінансово-промислових груп, створюють у своїй структурі спеціальні підрозділи, основною функцією яких є забезпечення фінансової безпеки. Проте такі підрозділи поки що не мають достатніх наукових систем оцінки і забезпечення безпеки, теоретичні бази, що істотно знижує ефективність їх функціонування і обумовлює великий попит на наукові розробки у сфері проблем забезпечення фінансової безпеки підприємств. І сьогодні багато вчених [1, 5, 7] відмічають, що:

- ✦ існуючі підходи, методи та прийоми до оцінки фінансової безпеки підприємств недостатньо структуровані та систематизовані;
- ✦ різноманітність підходів до оцінки фінансової безпеки підприємств обумовлюється різними цілями, які ставилися під час оцінки;
- ✦ більшість з них пов'язана з аналізом економічної діяльності підприємства і не враховує питання виробничо-технологічної сфери;
- ✦ система показників, що характеризують фінансову безпеку, перевантажена, що викликає труднощі й ускладнює проведення оцінки і, у свою чергу, знижує точність і достовірність оцінки;
- ✦ досі відсутня комплексна оцінка управління та контролю фінансової безпеки та галузева спрямованість її аналізу.

Для забезпечення високого рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання автором пропонується його діагностувати. При цьому діагностику доцільно розглядати як процес спостереження за відповідністю вектора розвитку фінансової безпеки суб'єкта господарювання в цілому та її елементів. Для цього автором запропоновано концептуальні положення діагностики рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання, що наведено на *рис. 1*.

Як випливає з *рис. 1*, діагностувати фінансову безпеку суб'єктів господарювання автор пропонує з урахуванням її ризиків та загроз.

Варто зауважити, що одним із важливих компонентів фінансової безпеки підприємства є наявність у нього певних фінансових ресурсів, достатніх для розвитку конкурентоспроможного виробництва. Самі фінансові ресурси можуть бути в необхідному обсязі сформовані як за результатами ефективної роботи самого підприємства, тобто за рахунок прибутку, так і за рахунок позикових коштів. За рахунок власного прибутку підприємство може створити фінансову базу як для самофінансування поточної діяльності, так і для здійснення розширеного відтворення. Але в ринкових умовах підприємство не влаштовує і наявність надлишкових власних фінансових ресурсів, через накопичення понаднормових запасів та інших елементів обігових коштів, і відтягнення, таким чином, власного капіталу з виробничого процесу. Тому одне із важливих завдань служби фінансової безпеки підприємства є розробка оптимального рівня всіх елементів обігових коштів та контроль за додержанням нормативів цих коштів.

Причому для досягнення та підтримання фінансової безпеки важливим є не тільки абсолютний обсяг прибутку, а й рівень щодо витрат, тобто рентабельність.

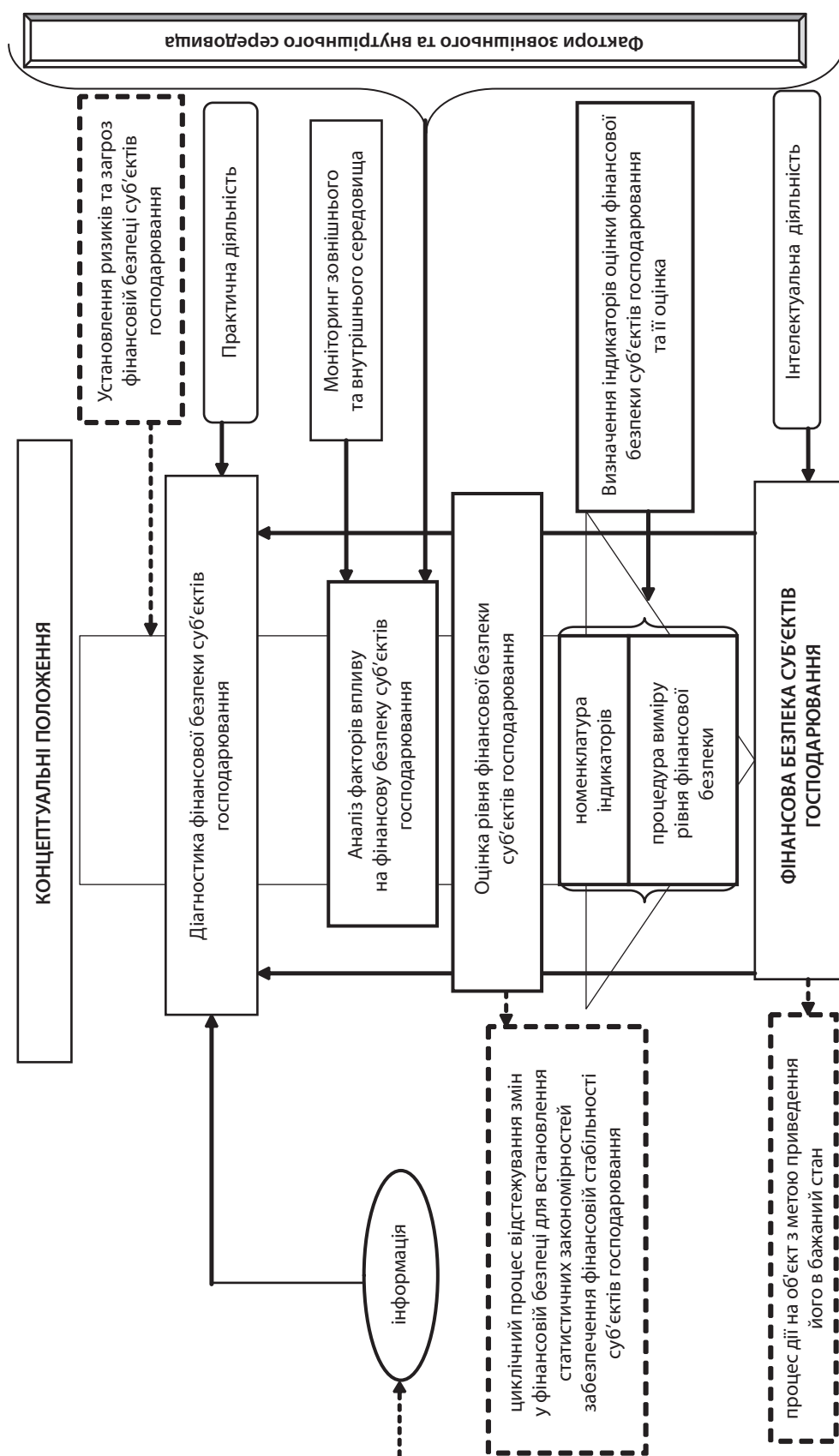

Рис. 1. Концептуальні положення діагностики рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання

Величина і динаміка рентабельності з точки зору фінансової безпеки характеризує ступінь ділової активності суб'єкта господарювання та його фінансове благополуччя. З іншого боку, високий рівень рентабельності діяльності пов'язаний, перш за все, зі сплатою значної кількості податків. Тому контроль за рівнем рентабельності та оптимізації, у рамках чинного законодавства, податкових платежів є також однією із функцій підрозділу фінансової безпеки.

Значний практичний інтерес має вирішення питання про кількісні характеристики фінансової безпеки суб'єктів господарювання, іншими словами, при яких саме показниках фінансовий стан можна вважати стійким. У зарубіжних країнах такі загальні індикатори фінансової безпеки розроблені та їх порогові значення становлять [3, 8]:

- ★ коефіцієнт власності (незалежності) – не нижчий 0,7;
- ★ коефіцієнт позичкових коштів – не нижчий 0,3;
- ★ співвідношення позичкових і власних коштів – не вище 1,0;
- ★ коефіцієнт абсолютної ліквідності – не нижчий 0,2–0,25;
- ★ проміжний коефіцієнт покриття – не нижчий 0,7–0,8;
- ★ загальний коефіцієнт покриття – не нижчий 1,0 (до 2,0–2,5).

Слід враховувати, що наведені показники та їх порогові значення є лише загальнотеоретичними, і вони не можуть служити для оцінки рівня фінансової безпеки реального суб'єкта господарювання. Ними можна користуватися лише як орієнтирами для оцінки фінансового стану підприємства в цілому порівняно з аналогічними (середніми) індикаторами галузі, об'єднання тощо. Тому що за своєю сутністю порогові значення цих і, відповідно, аналогічних показників є суворо індивідуальними для конкретних суб'єктів господарювання залежно від специфіки їх діяльності.

Більш значний досвід оцінки фінансової безпеки нагромаджено у країнах з розвинутою економікою. Там, зокрема, виділяють дві групи факторів та індикаторів (показників) для оцінки рівня фінансової безпеки підприємства. До першої групи належать такі індикатори, внаслідок прояву яких у недалекому майбутньому суб'єкт господарювання може очікувати значні фінансові труднощі. Серед таких індикаторів виділяють [2, 6]:

- 1) нестача обігових коштів;
- 2) низькі значення коефіцієнтів ліквідності;
- 3) перевищення розмірів позичкових коштів над встановленими нормативними;
- 4) надмірне використання короткострокових позичкових коштів як джерел фінансування довгострокових вкладень;
- 5) невиконання зобов'язань перед кредиторами та акціонерами щодо своєчасного повернення позик, виплати відсотків і дивідендів;
- 6) перевищення встановленого порогового рівня простроченої кредиторської заборгованості;

- 7) наявність простроченої дебіторської заборгованості;
- 8) наявність наднормативних виробничих запасів і готової продукції та товарів, що залежали;
- 9) істотні втрати у виробничій діяльності, що часто повторюються;
- 10) погіршення відносин з банківськими установами;
- 11) використання нових джерел фінансових ресурсів на досить не вигідних умовах;
- 12) застосування у виробничому процесі повністю зношеного обладнання;
- 13) потенційні втрати довгострокових контрактів;
- 14) несприятливі зміни в портфелі замовлень;
- 15) неправильна інвестиційна політика.

До другої групи включені такі критерії та індикатори, наявність яких дозволяє оцінити ступінь фінансової безпеки суб'єкта господарювання як критичний. Разом з тим вони свідчать, що за певних умов або ж внаслідок невжиття або несвоечасного вжиття необхідних заходів ситуація на підприємстві може різко погіршитись. До таких критеріїв й індикаторів можуть бути віднесені [4, 8]:

- 1) звільнення ключових співробітників апарату управління;
- 2) нерегламентовані зупинки, а також порушення ритмічності виробничо-технологічного процесу;
- 3) надмірна залежність підприємства, установи та організації від будь-якого одного конкретного проекту, типу устаткування, виду активів;
- 4) перебільшені очікування прибутковості нового проекту;
- 5) участь підприємства в судових справах з передбачуваним результатом;
- 6) недооцінка необхідності постійного технічного оновлення виробництва;
- 7) втрати ключових партнерів;
- 8) неефективні довгострокові угоди;
- 9) погіршення кон'юнктури ринків внаслідок міжнародної кризи;
- 10) політичний ризик.

Ці критерії та індикатори певною мірою умовні, не всі з них мають кількісні виміри, та й значення їх для оцінки фінансової безпеки суб'єкта господарювання досить різке. Однак постійний контроль цих показників та розгляд їх у комплексі з урахуванням можливої позитивної та негативної динаміки розвитку може створити необхідну базу для розробки прогнозу щодо зміни рівня фінансової безпеки суб'єкта господарювання.

Для того, щоб процес розвитку суб'єкта господарювання співвідносився із забезпеченням достатнього рівня фінансової безпеки, у системі управління суб'єктом господарювання повинна бути вироблена чітка позиція стосовно характеру залучення і використання позикового капіталу. Тому необхідно визначити, за рахунок яких фінансових джерел, власних або позикових, буде здійснюватися функціонування та розвиток суб'єкта господарювання, а також встановити кількісне співвідношення власного та позикового капіталів.

У сучасних умовах однією з важливих і, на жаль, негативних сторін економічного життя є гострий дефі-

цит фінансових ресурсів при одночасній необхідності реалізації широкомасштабних структурних перетворень, впровадження інноваційних технологій, створення конкурентоспроможного виробництва. Значною мірою це пов'язано з тим, що внутрішні джерела фінансування підприємств накопичуються досить повільно, а доля національних кредитно-фінансових установ залишається недостатньою для впровадження серйозних дострокових програм стратегічного розвитку. І, як наслідок, виникає необхідність пошуку нових шляхів стимулювання інвестиційної активності у виробничій сфері за допомогою реалізації комплексу погоджених заходів у фінансовій, податковій, приватизаційній і зовнішньоекономічній сферах.

Однією з ланок цього комплексу є залучення додаткових фінансових ресурсів у формі інвестиційних і кредитних ресурсів розвинених країн та міжнародних фінансових організацій. Однак характер і спрямованість процесів інвестування суб'єктів господарювання свідчать про те, що інвестиційний клімат в Україні продовжує залишатися стійко непривабливим як для вітчизняних, так і для іноземних інвесторів.

У зв'язку з цим необхідно на загальнодержавному рівні створити механізм обліку та контролю іноземних інвесторів на предмет перевірки їх репутації в минулому, а також відстеження результативності конкретних інвесторів за кордоном. Одним із заходів такого обліку та контролю є постійний моніторинг наслідків залучення іноземного капіталу.

Моніторинг інвестиційної безпеки повинен вирішувати такі завдання: контроль поточного стану інвестиційної безпеки зовнішньоекономічних зв'язків підприємств; оцінка ефективності використовуваних форм і методів захисту інвестиційної безпеки вітчизняних підприємств. У результаті моніторингу зацікавлені організації повинні мати можливість отримувати об'єктивну інформацію про стан інвестиційної безпеки та розробляти адаптивні та попереджувальні заходи із збереження або посилення фінансової безпеки вітчизняних підприємств.

Система моніторингу економічних наслідків залучення іноземного капіталу є сукупністю елементів, що забезпечують певну цілісність спеціально організованих систематично безперервних спостережень у часі та просторі за процесами накопичення та дослідження інформації щодо іноземних капіталовкладень, які складаються під впливом об'єктивних законів і суб'єктивних факторів. Для реагування на дію окремих факторів будь-яка економічна система повинна мати спеціальний апарат моніторингу, і чим він досконаліший, тим вища пристосованість системи до зовнішнього середовища та її фінансова безпека.

Основними процедурами, необхідними при проведенні моніторингу, повинні стати постійний збір та обробка інформації щодо всіх іноземних інвесторів, які помічені у відносинах з українськими підприємствами, аналіз їх попередньої діяльності і т. д. У випадку виявлення компрометуючих даних, служба, що проводить моніторинг, зобов'язана попередити підприємство про ненадійність партнера.

Зрозуміло, що окремий суб'єкт господарювання не в змозі проводити такого роду моніторинг, тому системі моніторингу треба організовувати централізовано на рівні держави, що забезпечить створення єдиної бази даних, до якої окремі суб'єкти господарювання зможуть звертатися із запитом стосовно потенційних іноземних інвесторів.

ВИСНОВКИ

Застосування запропонованих концептуальних положень та провадження запропонованих заходів у комплексі дозволить сформувати та посилити потужний політико-економічний інтерес до забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання і створення сприятливих умов для їх функціонування в умовах мінливого середовища. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Барановський О. І. Фінансова безпека: монографія / О. І. Барановський ; Інститут економічного прогнозування. – К. : Фенікс, 1999.
2. Єрмошенко М. Фінансова безпека держави і національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М. Єрмошенко. – К. : Київський національний торговельно-економічний університет, 2001. – 309 с.
3. Куркін М. В. Контроль та захист економічної безпеки діяльності підприємств / М. В. Куркін, В. Д. Понікаров. – Харків : ФОП Павленко О. Г., 2010. – 388 с.
4. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон підприємство : монографія / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова, І. О. Черняк та ін. ; за ред. В. М. Гейця. – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.
5. Мунтян В. І. Економічна безпека України. – К. : КВІЦ, 1999. – 464 с.
6. Пономаренко В. С. Экономическая безопасность региона: анализ, оценка, прогнозирование / В. С. Пономаренко, Т. С. Клебанова, Н. Л. Чернова. – Харьков: ИД «ИНЖЕК», 2004. – 144 с.
7. Ризики і загрози фінансовій безпеці сектору державних фінансів та шляхи їх подолання / О. С. Білоусова, В. І. Гаркавенко, А. І. Даниленко та ін. – К. : ДННУ «Аналіз фінансового управління», 2013. – 308 с.
8. Шмеленко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В. Т. Шмеленко, І. Ф. Бінько. – К. : НІСД, 1997. – 144 с.

Науковий керівник – Дікань Л. В., кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри контролю і аудиту ХНЕУ ім. С. Кузнеця

REFERENCES

- Baranovskyi, O. I. *Finansova bezpeka* [Financial security]. Kyiv: Feniks, 1999.
- Bilousova, O. S. et al. *Ryzyky i zahrozy finansovii bezpetsi sektoru derzhavnykh finansiv ta shliakhy yikh podolannia* [Risks and threats to the financial security of the public finance sector and ways to overcome them]. Kyiv: DNUU «Analiz finansovoho upravlinnia», 2013.
- Heiets, V. M. et al. *Modeliuvannia ekonomichnoi bezpeky: derzhava, rehion pidpriemstvo* [Simulation economic security: state, region, enterprise]. Kharkiv: INZHEK, 2006.
- Kurkin, M. V., and Ponikarov, V. D. *Kontrol ta zakhyst ekonomichnoi bezpeky diialnosti pidpriemstv* [Control and protection

of economic security of enterprises]. Kharkiv: FOP Pavlenko O. H., 2010.

Muntian, V. I. *Ekonomichna bezpeka Ukrainy* [The economic security of Ukraine]. Kyiv: KVITs, 1999.

Ponomarenko, V. S., Klebanova, T. S., and Chernova, N. L. *Ekonomicheskaya bezopasnost regiona: analiz, otsenka, prognozirovaniye* [The economic security of the region: the analysis, evaluation, forecasting]. Kharkiv: INZHEK, 2004.

Shmelenko, V. T., and Binko, I. F. *Ekonomichna bezpeka Ukrainy: sutnist i napriamky zabezpechennia* [The economic security of Ukraine: the nature and direction of security]. Kyiv: NISD, 1997.

Yermoshenko, M. *Finansova bezpeka derzhavy i natsionalni interesy, realni zahrozy, stratehiia zabezpechennia* [The financial security of the state and national interests, the real threat strategy software]. Kyiv: KNTEU, 2001.

УДК 657.2

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО АУДИТУ ВИКОНАННЯ БЮДЖЕТНИХ ПРОГРАМ

© 2015 ШЕВЧЕНКО І. О.

УДК 657.2

Шевченко І. О. Теоретичні засади державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм

Метою статті є обґрунтування теоретичних засад державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм. Вивчено підходи до трактування поняття «державний фінансовий аудит». Проведено ґносеологічний аналіз терміна «державний фінансовий аудит виконання бюджетних програм», що дозволило визначити сутність цього поняття. Наукова новизна полягає у трактуванні державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм з позиції системно-процесного підходу, завдяки чому досягається невід’ємність аудиторського дослідження від процесу виконання бюджетної програми. Узагальнено підходи до визначення мети державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм. Також визначено завдання державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм. При цьому запропоновано поділяти завдання державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм на завдання, пов’язані із супроводженням бюджетної програми, та з оцінкою результатів бюджетних програм. Крім того, у статті узагальнено принципи державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм та визначено, що найбільш ґрунтовними для державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм є принципи незалежності, законності, ефективності, відповідальності, плановості, професійності, гласності та об’єктивності.

Ключові слова: аудит державних фінансів, бюджетна програма, аудит ефективності, державний фінансовий аудит, державний фінансовий аудит виконання бюджетних програм.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 26.

Шевченко Ірина Олександрівна – аспірантка, кафедра контролю і аудиту, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

УДК 657.2

Шевченко И. А. Теоретические основы государственного финансового аудита выполнения бюджетных программ

Целью статьи является обоснование теоретических основ государственного финансового аудита выполнения бюджетных программ. Изучены подходы к трактовке понятия «государственный финансовый аудит». Проведен ґносеологический анализ термина «государственный финансовый аудит выполнения бюджетных программ», что позволило определить сущность этого понятия. Научная новизна заключается в трактовке государственного финансового аудита выполнения бюджетных программ с позиции системно-процессного подхода, благодаря чему достигается неотделимость аудиторского исследования от процесса выполнения бюджетной программы. Обобщены подходы к определению цели государственного финансового аудита выполнения бюджетных программ. Также определены задачи государственного финансового аудита выполнения бюджетных программ. При этом предложено разделять задачи государственного финансового аудита выполнения бюджетных программ на задачи, связанные с сопровождением бюджетной программы, и с оценкой результатов бюджетных программ. Кроме того, в статье обобщены принципы государственного финансового аудита выполнения бюджетных программ и определено, что наиболее основательными для государственного финансового аудита выполнения бюджетных программ являются принципы независимости, законности, эффективности, ответственности, плановости, профессионализма, гласности и объективности.

Ключевые слова: аудит государственных финансов, бюджетная программа, аудит эффективности, государственный финансовый аудит, государственный финансовый аудит выполнения бюджетных программ.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 26.

Шевченко Ирина Александровна – аспирантка, кафедра контроля и аудита, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

UDC 657.2

Shevchenko I. O. Theoretical Foundations of Public Financial Audit of the Execution of Budgetary Programs

The article is aimed at substantiation of theoretical foundations of public financial audit of the execution of budgetary programs. Approaches to the interpretation of the concept of «public financial audit» have been examined. An gnosiological analysis of the notion of «public financial audit of the execution of budgetary programs» has been conducted, allowing to define the essence of this concept. A scientific novelty lies in the interpretation of the public financial audit of the execution of budgetary programs from the standpoint of system-process approach, resulting in inseparability of the audit studies from the process of implementation of a budgetary program. Approaches to the definition of the purpose of public financial audit of the execution of budgetary programs have been generalized. Also, tasks of public financial audit of the execution of budgetary programs have been identified. It has been proposed to divide the tasks of public financial audit of the execution of budgetary programs into the tasks, associated with support of a budgetary program, and the tasks of evaluation of the effectiveness of budgetary programs. In addition, the publication summarizes the principles of public financial audit of the execution of budgetary programs and determines that the most thorough for the public financial audit of the execution of budgetary programs are the principles, based on independence, legality, efficiency, responsibility, planning, professionalism, transparency and objectivity.

Key words: audit of public finances, budgetary program, performance audit, public financial audit, public financial audit of the execution of budgetary programs.

Pic.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 26.

Shevchenko Iryna. O. – Postgraduate Student, Department of Control and Audit, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economic (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

of economic security of enterprises]. Kharkiv: FOP Pavlenko O. H., 2010.

Muntian, V. I. *Ekonomichna bezpeka Ukrainy* [The economic security of Ukraine]. Kyiv: KVITs, 1999.

Ponomarenko, V. S., Klebanova, T. S., and Chernova, N. L. *Ekonomicheskaya bezopasnost regiona: analiz, otsenka, prognozirovaniye* [The economic security of the region: the analysis, evaluation, forecasting]. Kharkiv: INZHEK, 2004.

Shmelenko, V. T., and Binko, I. F. *Ekonomichna bezpeka Ukrainy: sutnist i napriamky zabezpechennia* [The economic security of Ukraine: the nature and direction of security]. Kyiv: NISD, 1997.

Yermoshenko, M. *Finansova bezpeka derzhavy i natsionalni interesy, realni zahrozy, stratehiia zabezpechennia* [The financial security of the state and national interests, the real threat strategy software]. Kyiv: KNTEU, 2001.

УДК 657.2

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО АУДИТУ ВИКОНАННЯ БЮДЖЕТНИХ ПРОГРАМ

© 2015 ШЕВЧЕНКО І. О.

УДК 657.2

Шевченко І. О. Теоретичні засади державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм

Метою статті є обґрунтування теоретичних засад державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм. Вивчено підходи до трактування поняття «державний фінансовий аудит». Проведено ґносеологічний аналіз терміна «державний фінансовий аудит виконання бюджетних програм», що дозволило визначити сутність цього поняття. Наукова новизна полягає у трактуванні державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм з позиції системно-процесного підходу, завдяки чому досягається невід'ємність аудиторського дослідження від процесу виконання бюджетної програми. Узагальнено підходи до визначення мети державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм. Також визначено завдання державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм. При цьому запропоновано поділяти завдання державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм на завдання, пов'язані із супроводженням бюджетної програми, та з оцінкою результатів бюджетних програм. Крім того, у статті узагальнено принципи державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм та визначено, що найбільш ґрунтовними для державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм є принципи незалежності, законності, ефективності, відповідальності, плановості, професійності, гласності та об'єктивності.

Ключові слова: аудит державних фінансів, бюджетна програма, аудит ефективності, державний фінансовий аудит, державний фінансовий аудит виконання бюджетних програм.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 26.

Шевченко Ірина Олександрівна – аспірантка, кафедра контролю і аудиту, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

УДК 657.2

Шевченко И. А. Теоретические основы государственного финансового аудита выполнения бюджетных программ

Целью статьи является обоснование теоретических основ государственного финансового аудита выполнения бюджетных программ. Изучены подходы к трактовке понятия «государственный финансовый аудит». Проведен ґносеологический анализ термина «государственный финансовый аудит выполнения бюджетных программ», что позволило определить сущность этого понятия. Научная новизна заключается в трактовке государственного финансового аудита выполнения бюджетных программ с позиции системно-процессного подхода, благодаря чему достигается неотделимость аудиторского исследования от процесса выполнения бюджетной программы. Обобщены подходы к определению цели государственного финансового аудита выполнения бюджетных программ. Также определены задачи государственного финансового аудита выполнения бюджетных программ. При этом предложено разделять задачи государственного финансового аудита выполнения бюджетных программ на задачи, связанные с сопровождением бюджетной программы, и с оценкой результатов бюджетных программ. Кроме того, в статье обобщены принципы государственного финансового аудита выполнения бюджетных программ и определено, что наиболее основательными для государственного финансового аудита выполнения бюджетных программ являются принципы независимости, законности, эффективности, ответственности, плановости, профессионализма, гласности и объективности.

Ключевые слова: аудит государственных финансов, бюджетная программа, аудит эффективности, государственный финансовый аудит, государственный финансовый аудит выполнения бюджетных программ.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 26.

Шевченко Ирина Александровна – аспирантка, кафедра контроля и аудита, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

UDC 657.2

Shevchenko I. O. Theoretical Foundations of Public Financial Audit of the Execution of Budgetary Programs

The article is aimed at substantiation of theoretical foundations of public financial audit of the execution of budgetary programs. Approaches to the interpretation of the concept of «public financial audit» have been examined. An gnosiological analysis of the notion of «public financial audit of the execution of budgetary programs» has been conducted, allowing to define the essence of this concept. A scientific novelty lies in the interpretation of the public financial audit of the execution of budgetary programs from the standpoint of system-process approach, resulting in inseparability of the audit studies from the process of implementation of a budgetary program. Approaches to the definition of the purpose of public financial audit of the execution of budgetary programs have been generalized. Also, tasks of public financial audit of the execution of budgetary programs have been identified. It has been proposed to divide the tasks of public financial audit of the execution of budgetary programs into the tasks, associated with support of a budgetary program, and the tasks of evaluation of the effectiveness of budgetary programs. In addition, the publication summarizes the principles of public financial audit of the execution of budgetary programs and determines that the most thorough for the public financial audit of the execution of budgetary programs are the principles, based on independence, legality, efficiency, responsibility, planning, professionalism, transparency and objectivity.

Key words: audit of public finances, budgetary program, performance audit, public financial audit, public financial audit of the execution of budgetary programs.

Pic.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 26.

Shevchenko Iryna. O. – Postgraduate Student, Department of Control and Audit, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economic (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

На сучасному етапі розвитку вітчизняної науки державного аудиту відсутня цілісна і загальноприйнята концепція, яка розкриває теоретичні та методичні основи розвитку державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм (аудиту ефективності), її розробка перебуває лише на початковій стадії.

Це обумовлено тим, що державний фінансовий аудит виконання бюджетних програм є новим явищем в теорії та практиці державного фінансового контролю України. Тому для створення теоретичної та методичної бази застосування державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм необхідне його всебічне вивчення та наукове осмислення, що досягається за рахунок часу та достатнього практичного досвіду його проведення з урахуванням національних умов і традицій.

Проблемним питанням розвитку системи державного аудиту останнім часом присвячено багато праць вчених і практиків. Так, передумови розвитку, теоретичні засади, питання стандартизації, методологія, типологія державного аудиту висвітлені в працях таких вітчизняних вчених, як Л. В. Дікань, В. В. Бурцев, О. А. Шевчук, Л. В. Сухарева, А. В. Хмельков, Ю. Б. Слободяник і багатьох інших. Проте дослідження такого виду державного аудиту, як державний фінансовий аудит виконання бюджетних програм вченими майже не досліджувалося, оскільки здебільшого увага приділялася аудиту ефективності. Тому з'ясування наріжних засад саме державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм потребує ґрунтовного дослідження та ґрунтовного завершення. Зазначене обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є обґрунтування теоретичних засад державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм.

Для розкриття теоретичних засад розвитку державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм необхідно визначити його сутність, мету та завдання державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм, його принципи, окреслити суб'єкти та об'єкти його проведення.

Слід зазначити, що сутність державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм розкривається через його визначення. На думку автора, для окреслення даної дефініції доцільно провести гносеологічний аналіз терміна «державний фінансовий аудит виконання бюджетних програм». Для цього необхідно виокремити такі змістовні складові, як «державний фінансовий аудит» та «бюджетні програми».

Аналізуючи визначення поняття «державний фінансовий аудит» сучасними науковцями та в законодавчій базі, варто зазначити, що єдиного підходу до трактування цього не існує. Проведене автором узагальнення дозволило виокремити декілька підходів до визначення даного поняття (рис. 1).

Аналізуючи підходи до визначення державного фінансового аудиту, автор доходить висновку, що під ним доцільно розуміти динамічну форму державного контролю, яка полягає в незалежній перевірці та аналізі державних ресурсів, достовірності даних бухгалтерського обліку та фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю, наданні рекомендацій щодо запобігання виявлених правопорушень та підвищення ефективності діяльності підконтрольного об'єкта.

Що стосується терміна «бюджетні програми», то відповідно до Бюджетного кодексу України «бюджетна програма – сукупність заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети, завдань та очікуваного результату,

Рис. 1. Підходи до визначення поняття «державний фінансовий аудит»

визначення та реалізацію яких здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій».

Отже, при поєднанні зазначених визначень змістовних складових поняття «державний фінансовий аудит виконання бюджетних програм» під ним пропонується розуміти різновид державного аудиту, який передбачає систематичне дослідження законності, економічності та ефективності управління державними ресурсами при виконанні бюджетних програм, достовірності та раціональності витрат, спрямованих на досягнення мети бюджетної програми та виявлення резервів підвищення її результативності.

Державний фінансовий аудит виконання бюджетної програми як елемент підсистеми в системі державного фінансового контролю спрямований на досягнення певної мети, що припускає рішення комплексу завдань. У свою чергу, слід враховувати, що «...задача в конкретних об'єктах різні інтерпретації та визначає відношення спостерігача до об'єкта і є критерієм, за яким відбувається відбір об'єктів і їх властивостей...» [22, с. 47].

У цьому сенсі доцільно звернути увагу, що на даний час в економічних дослідженнях не існує єдиного підходу до виокремлення мети та завдань, державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм. Проте, автор згоден з думкою В. Ю. Трайті про те, що концептуальні основи державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм доцільніше розглядати не фрагментарно, а системно та комплексно, що сприятиме досконалості теоретичного підґрунтя з окресленої проблематики [23].

Слід зазначити, що мета і задачі державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм у контексті державного фінансового контролю визначаються по-різному як науковцями [3, 4, 8, 11], так і нормативно-правовими актами [15, 16] і мають суперечливий зміст.

Так В. В. Філіппова вважає, що досягнення цілей контролю потребує визначення конкретних параметрів (законність, ефективність і доцільність здійснення фінансових й інших операцій, пов'язаних з управлінням й розпорядженням державною власністю, що оцінюється державною керівною системою) [24, с. 15].

Метою аудиту адміністративної діяльності, на думку О. О. Чечуліної, є «оцінка результативності, ефективності, економічності функціонування тієї організації, яку перевіряють; увага аудиторів зосереджується на виконанні окремої програми, при цьому розглядаються проблемні питання і розробляються певні висновки та пояснення» [22, с. 47]. Подальше дослідження робіт зазначених та інших вчених стосовно мети державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм зокрема та державного фінансового контролю в цілому дозволило узагальнити погляди вчених на це питання (табл. 1).

Таким чином, кожен науковець у трактуванні мети як державного фінансового контролю, так і аудиту ефективності (державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм) виокремлює певні критерії (параметри), що перевіряються, і наголошує на можливості

застосування результатів контролю для підвищення ефективності використання державних коштів

Водночас, у Лімській декларації керівних принципів аудиту державних ресурсів [12] зазначається, що контроль державних фінансів не є самоціллю, він виступає обов'язковим елементом регуляторної системи, мета якої полягає у своєчасному виявленні відхилень від прийнятих стандартів, порушень принципів законності, ефективності, доцільності й економічності управління фінансовими ресурсами, що дозволяло б у кожному конкретному випадку внести відповідні корективи, посилити відповідальність уповноважених осіб, отримати відшкодування збитків та перешкодити або, принаймні, унеможливити повторення виявлених порушень у майбутньому.

Що стосується завдань державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм, в яких більш конкретно й виражається його мета, то слід наголосити, що в сучасній науковій літературі виокремлюють два основні підходи до визначення завдань контролю (аудиту) в державному секторі економіки. За першого підходу завданням контролю є контрольованість стану та поведінки об'єктів контролю відповідно до встановленої норми. За другого підходу завдання контролю полягає в тому, щоб виявити фактичний стан справ, зіставити його з наміченими цілями, оцінити ситуацію та запропонувати за необхідності коригувальні заходи [22, с. 48].

У першому підході наголос робиться на формулювання завдань контролю, а в другому – на здійснення завдань контролю. Фактично другий підхід можна розглядати як серію кроків керівника зі здійснення контролю, тобто цей підхід, з точки зору визначення змісту контролю, відображає швидше етапи процесу контролю, ніж завдання контролю. Завдання контролю виконує весь механізм контролю, а етапи здійснення контролю мають свої специфічні завдання. Ця відмінність є важливою, оскільки від точного формулювання завдань контролю, зрештою, залежить і виконання поставленої мети управління [22, с. 49].

При цьому доцільно враховувати дві риси, що характеризують завдання контролю. По-перше, хто поставив завдання контролю, по-друге, яким є це завдання – загальним чи окремим [20, с. 29].

На думку автора, мета державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм полягає у визначенні ступеня досягнення мети бюджетної програми, ефективності прийнятих управлінських рішень щодо економічності та раціональності використаних ресурсів.

Стосовно завдань державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм, на думку автора, доцільно виділити такі напрями:

1) завдання, пов'язані з супроводженням бюджетної програми:

- ✦ оцінка раціональності прийнятого управлінського рішення (розгляд можливих альтернатив, пріоритетності бюджетних витрат);
- ✦ виявлення резервів підвищення ефективності виконання бюджетної програми (наприклад: розробка механізмів попередження нераціо-

Таблиця 1

Підходи до визначення мети державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм (узагальнено автором)

Зміст мети державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм	П. Нікіфоров [14]	С. Івасюк [14]	В. М. Родіонова [18]	С. В. Степашин [5]	В. В. Бурцев [2]	В. В. Філіппова [24]	М. В. Мельник [13]	А. С. Пантелєєв [13]	А. Л. Звєздин [13]	О. О. Чечуліна [22]	Л. О. Сухарева [22]	Т. В. Федченко [22]	А. В. Хмельков [25]	О. М. Денисюк [7]	О. О. Разборська [7]	Ю. В. Слободяник [21]	О. А. Шевчук [26]
Забезпечення фінансової прозорості об'єкта контролю	+	+															
Установлення відповідності практики управління фінансовими ресурсами в усіх сферах виробництва та розподілу суспільного продукту завданням фінансової політики держави			+														
Забезпечення законності й ефективності використання державних бюджетних і позабюджетних фінансових коштів і державної власності				+													
Забезпечення дотримання принципів законності, доцільності й ефективності в розпорядчій і виконавчій діяльності					+												+
Забезпечення єдиної державної фінансової політики та фінансових інтересів держави та її громадян							+	+	+								
Оцінка результативності, ефективності, економічності функціонування тієї організації, яку перевіряють										+							
Виконання окремої програми, при цьому розглядаються проблемні питання і розробляються певні висновки та пояснення										+							
Визначення ступеня досягнення мети бюджетної програми, ефективності прийнятих управлінських рішень, економічності використаних ресурсів, встановлення чинників впливу на результат і розробка рекомендацій щодо зниження їх негативного впливу.											+	+					
Сприяння успішній реалізації фінансової політики, ефективному використанню фінансових ресурсів													+				
Забезпечення можливості особи, яка виконує контрольні дії, висловити професійне судження щодо законності та ефективності використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правомірності фінансового управління і функціонування системи внутрішнього контролю головним розпорядником, відповідальним виконавцем, іншими учасниками розподілу і споживання бюджетних коштів та достовірності звітності щодо зазначених процесів														+	+		
Забезпечення економічної стабільності та національної безпеки держави																	
Надання всім зацікавленим особам незалежної інформації про те, яким чином здійснюється державне управління																	+

- нальних, витрат, зниження собівартості, максимізація результату тощо);
 - ✦ розробка варіантів оптимізації системи управління фінансово-господарською діяльністю суб'єктів для подальшого виконання бюджетної програми;
 - ✦ встановлення ступеня ефективності та раціональності використання матеріальних і нематеріальних ресурсів, що задіяні на виконання бюджетної програми;
 - ✦ контроль раціональності використання трудових ресурсів, оцінка продуктивності їх праці;
 - ✦ контроль за структурною відповідністю та цільовим призначенням доходних і витратних статей бюджетної програми;
- 2) завдання, пов'язані з оцінкою результатів бюджетних програм:
- ✦ оцінка досягнення мети бюджетної програми (результативність);
 - ✦ оцінка впливу результатів виконання бюджетної програми на фінансові потоки держави;

- ✦ визначення соціального ефекту від виконання бюджетної програми;
- ✦ розробка пропозицій щодо ліквідації відхилень й вдосконалення процесу виконання бюджетної програми.

Додатково зауважити, що цілі та завдання державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм реалізуються з дотриманням певних принципів. Принципи – це одне з фундаментальних понять, що в даному випадку характеризують таке складне явище, як контроль. Проблема принципів контролю в теоретичному, методологічному та практичному аспектах поки недостатньо розроблено.

Подальше дослідження міжнародних нормативних документів і робіт вітчизняних вчених дозволило узагальнити принципи здійснення державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм зокрема та державного фінансового контролю в цілому (табл. 2).

Аналізуючи табл. 2, та враховуючи економіко-політичні умови господарювання в Україні, на думку

Таблиця 2

Принципи здійснення державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм

Принцип	В. К. Симоненко, О. І. Барановський, П. С. Петренко [20]	М. В. Васильєва [3]	Лімска декларація [12]	С. В. Степашин [5]	В. В. Бурцев [2]	Закон України «Про рахунок в палату України» [17]	П. К. Германчук, І. Б. Стефанюк, Н. І. Рубан, В. Т. Александров, О. І. Назарчук [8]	Д. В. Дементьєв [6]	Л. А. Іващенко [11]	В. В. Філіппова [24]
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Нейтральність	+							+		+
Економічність	+									
Безперервність	+			+						
Дієвість	+			+						
Своєчасність	+									
Незалежність			+		+			+		
Принцип контролюваності		+								
Сталість			+							
Законність			+	+	+		+			+
Компетентність			+							
Об'єктивність	+		+	+	+		+	+		+
Таємність			+					+		
Плановість			+	+		+				+
Ефективність			+	+			+			
Гласність			+	+	+			+		+
Системність				+	+					+
Демократичного централізму				+						
Відповідальність					+		+	+		+
Збалансованість					+		+			

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Взаємодія органів ДФК	+									
Збалансованість	+									
Самодостатність системи контролю							+			
Поєднання державних, регіональних і приватних інтересів							+			
Повнота охоплення об'єктів контролю							+			
Розподіл контрольних повноважень							+			
Достовірність фактичної інформації							+			
Превентивність контрольних дій							+			
Професійність								+		+
Невідворотність покарання	+							+		+
Концентрування зусиль та уваги на суттєвих питаннях і проблемах, вирішення яких принесе користь усьому суспільству									+	
Сприяння ефективному витрачання державних коштів та виконанню прийнятих рішень про використання коштів, що надходять від платників податків									+	
Сприяння підвищенню відповідальності, прозорості та ефективності праці державного апарату в інтересах суспільства									+	

автора, найбільш ґрунтовними для державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм є такі:

- ✦ *принцип незалежності*, який передбачає фінансову, функціональну та організаційну незалежність суб'єкта контролю;
- ✦ *принцип законності*, що визначає дотримання органами контролю нормативно-правових документів у галузі державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм;
- ✦ *принцип ефективності*, що передбачає оцінку витрат, пов'язаних з проведенням контрольних заходів;
- ✦ *принцип відповідальності*, що включає в себе відповідальність посадових осіб, що реалізують контрольні повноваження; відповідальність підконтрольних суб'єктів; відповідальність осіб, на яких покладені зобов'язання по реалізації завдань по виконання рекомендацій з державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм;
- ✦ *принцип плановості*, що передбачає розробку планів контрольних заходів на майбутній звітний період;
- ✦ *принцип професійності*, який передбачає наявність у суб'єктів державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм відповідних компетентностей;
- ✦ *принцип гласності*, що дає можливість доступу різних контрольних органів та широкого кола суспільства до результатів контрольних заходів;
- ✦ *принцип об'єктивності*, що визначає відсутність суб'єктивних оцінок у діяльності органів

державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм.

У частині суб'єктів та об'єктів державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм необхідно зауважити, що, згідно з діючим законодавством, в Україні суб'єктами державного аудиту є Державна фінансова інспекція України та Рахункова палата України [16, 17].

Водночас, слід урахувати, що об'єктом є те, на що спрямований процес пізнання, тобто пізнавальна діяльність, що існує поза свідомості людини й незалежно від неї [22, с. 42]; власне той елемент, задля якого створюється будь-яка система. Так, у найбільш загальному вигляді об'єктами аудиту і ревізії група науковців виділяє документальну інформацію. Тобто об'єктами контролю виступають процеси та явища, відображені в документах [22, с. 67]. Об'єктом же державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм, на думку інших вчених, виступають бюджетні кошти та/або інші державні ресурси, які було виділено для виконання бюджетної програми [22, с. 74].

Як вважає А. Н. Саунін, саме вид державних коштів впливає на розподіл об'єктів перевірки: розпорядники бюджетних коштів; органи що розпоряджуються коштами позабюджетних фондів; бюджетні установи; державні та комунальні підприємства; інші одержувачі державних коштів [19, с. 29]. Також підкреслюється, що «особливістю аудиту ефективності є те, що об'єктами перевірок можуть бути організації, підприємства й установи, а також соціальні групи громадян, на діяльності або життєзабезпечення яких відображуються результати використання бюджетних коштів» [19, с. 30].

Автор згоден з думкою Л. О. Сухаревої про те, що об'єктом фінансового аудиту виконання бюджетних програм є окремі або взаємопов'язані економічні, організаційні, інформаційні, технологічні або інші характеристики (результати) функціонування системи виконання бюджетної програми, стан яких можна оцінити кількісно та якісно [22, с. 52]. У свою чергу, виконавців бюджетної програми (розпорядники бюджетних коштів, бюджетні організації, установи, підприємства тощо) пропонуємо вважати підконтрольними суб'єктами системи аудиту ефективності, у межах яких здійснюється перевірка.

Об'єкт і предмет як поняття – споріднені та часто ототожнюються в економічній літературі, тому виникає необхідність під час визначення об'єкта як елементу системи встановити й предмет перевірки. Предмет – категорія, що позначає деяку цілісність, що виокремлено зі світу об'єктів у процесі людської діяльності й пізнання. Основна відмінність предмета від об'єкта полягає в тому, що в предмет входять лише найбільш значущі з практичної або теоретичної точки зору властивості, сторони, особливості об'єкта, котрі підлягають безпосередньому вивченню [22, с. 42].

На думку автора, якщо об'єкт дослідження державного фінансового аудиту – виконання бюджетної програми, то предмет дослідження – це ступінь раціональності, ефективності, економічності й результативності використання бюджетних коштів, спрямованих на виконання бюджетної програми.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у статті визначено сутність державного фінансового аудиту викання бюджетних програм, окреслено його мету та групи завдань. Наукова новизна полягає у трактуванні державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм з позиції системно-процесного підходу, завдяки чому досягається невід'ємність аудиторського дослідження від процесу виконання бюджетної програми. Це дозволить вчасно приймати управлінські рішення щодо ефективності витрачання ресурсів держави.

У подальшому доцільно дослідити концептуальні основи державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Аудит (Основи державного, незалежного професійного та внутрішнього аудиту) : підручник / В. В. Немченко, К. О. Редько, О. Ю. Редько, В. А. Кононенко, Л. В. Іванченкова, Л. Б. Скляр, Г. О. Ткачук, А. В. Хомутенко, В. П. Хомутенко ; за ред. проф. Немченко В. В., Редько О. Ю. – К. : Центр навчальної літератури, 2012. – 540 с.
2. Бурцев В. В. Организация системы государственного финансового контроля Российской Федерации / В. В. Бурцев. – М., 2002. – 496 с.
3. Васильева М. В. Государственный финансовый контроль в управлении регионом / М. В. Васильева [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/70157.html>
4. Господарський кодекс України. Науково-практичний коментар / Г. Л. Знаменський, Д. Х. Липницький, В. К. Мамутов

та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.rus.ec/b/199201/read>

5. Государственный финансовый контроль : учебник для вузов / С. В. Степашин, Н. С. Столяров, С. О. Шохин, В. А. Жуков. – СПб. : Питер, 2004. – 560 с. – С. 90–91.
6. Дементьев Д. В. Государственный финансовый контроль: оценка эффективности и направления развития : автореф. дис. ... канд. экон. наук / Д. В. Дементьев. – Новосибирск, 2004. – 27 с.
7. Денисюк О. М. Аудит державних фінансів : навч. посіб. / О. М. Денисюк, О. О. Разборська. – Вінниця : ВТЕІ КНТЕУ, 2012. – 488 с.
8. Державний фінансовий контроль: ревізія і аудит / П. К. Германчук та ін. – К. : АБТ, 2004. – 424 с.
9. Дікань Л. В. Державний аудит : навч. посіб. / Л. В. Дікань, Ю. О. Голуб, Н. В. Синюгіна. – К. : Знання, 2011. – 503 с.
10. Жирна Ж. А. Необхідність побудови системи державного аудиту в Україні / Ж. А. Жирна // Економічні науки. Серія «Облік і фінанси» : збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. – Випуск 7 (25). – Ч. 4. – Луцьк, 2010. – С. 207–219.
11. Іващенко Л. А. Розвиток державного фінансового контролю в умовах ринкової економіки : автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.04.01 / Л. А. Іващенко. – Д., 2005. – 21 с.
12. Лімська декларація керівних принципів аудиту державних фінансів: [від 12.08.1999 р.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/140217>
13. Мельник М. В. Ревизия и контроль : учеб. пособ. / М. В. Мельник, А. С. Пантелеев, А. Л. Звездин. – М. : ИД ФБК-ПРЕСС, 2004. – С. 15.
14. Нікіфоров П. Фінансовий контроль держави: інституціональний підхід, спадковість і новації у поглядах / П. Нікіфоров, С. Івасюк // Персональна економіка. – 2005. – № 2. – С. 36.
15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання фінансовим правопорушенням, забезпечення ефективного використання бюджетних коштів, державного і комунального майна: Закон України від 15.12.2005 № 3202-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3202-15>
16. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26.01.1993 № 2939-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>
17. Про Рахункову палату України : Закон України від 02.07.2015 № 576-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/576-19>
18. Родионова В. М. Финансовый контроль : учебник / В. М. Родионова, В. И. Шлейников. – М. : ИД ФБК-ПРЕСС, 2002. – С. 30.
19. Саунин А. В. Аудит эффективности в государственном финансовом контроле : [науч.-метод. пособие] / А. Н. Саунин. – М. : Финанс. контроль, 2004. – 144 с.
20. Симоненко В. К. Основи єдиної системи державного фінансового контролю в Україні (макроекономічний аспект) / В. К. Симоненко, О. І. Барановський, П. С. Петренко. – К. : Знання України, 2006. – 280 с.
21. Слободяник Ю. Б. Формування системи державного аудиту в Україні : монографія / Ю. Б. Слободяник. – Суми : ФОП Наталуха А. С., 2014. – 321 с.
22. Сухарева Л. О. Державний аудит ефективності: системність, організація, методика : монографія / Л. О. Сухарева, Т. В. Федченко. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2013. – 289 с.
23. Трайтіл В. Ю. Уточнення економічного змісту державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм / В. Ю. Трайтіл // Молодий вчений. – 2014. – № 8 (11). – С. 45–48.

24. Филиппова В. В. Аудит эффективности в системе государственного финансового контроля : автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.12 / В. В. Филиппова. – М., 2005. – 26 с.

25. Хмельков А. В. Формування цілісної системи державного фінансового контролю в Україні : монографія / А. В. Хмельков. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 292 с.

26. Шевчук О. А. Державний фінансовий контроль: питання теорії і практики : монографія / О. А. Шевчук. – К. : УБС НБУ, 2013. – 431 с.

Науковий керівник – Кожушко О. В., кандидат економічних наук, доцент кафедри контролю і аудиту ХНЕУ ім. С. Кузнеця

REFERENCES

Burtsev, V. V. *Organizatsiia sistemy gosudarstvennogo finansovogo kontrolya Rossiyskoy Federatsii* [Organization of state financial control system of the Russian Federation]. Moscow, 2002.

Dementev, D. V. "Gosudarstvennyy finansovyy kontrol: otsenka effektivnosti i napravleniia razvitiia" [State financial control: evaluation of the effectiveness and direction of development]. *Avto-ref. dis. ... kand. ekon. nauk*, 2004.

Denysuk, O. M., and Razborska, O. O. *Audyt derzhavnykh finansiv* [The audit of public finances]. Vinnytsia: VTEI KNTU, 2012.

Dikan, L. V., Holub, Yu. O., and Syniuhina, N. V. *Derzhavnyi audyt* [State audit]. Kyiv: Znannia, 2011.

Filippova, V. V. "Audit effektivnosti v sisteme gosudarstvennogo finansovogo kontrolya" [Performance audit system of state financial control]. *Avto-ref. dis. ... kand. ekon. nauk : 08.00.12*, 2005.

Hermachuk, P. K. et al. *Derzhavnyi finansovyi kontrol: reviziia i audyt* [State financial control, audit and audit]. Kyiv: AVT, 2004.

Ivashchenko, L. A. "Rozvytok derzhavnoho finansovoho kontroliu v umovakh rynkovoi ekonomiky" [Development of state financial control in a market economy]. *Avto-ref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.04.01*, 2005.

Khmelnikov, A. V. *Formuvannia tsilisnoi systemy derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini* [Forming an integral system of state financial control in Ukraine]. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina, 2012.

"Limska deklaratsiia kerivnykh pryntsyipiv audytu derzhavnykh finansiv" [The Lima Declaration of Guidelines on Auditing]. <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/140217>

[Legal Act of Ukraine] (2005). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3202-15>

[Legal Act of Ukraine] (1993). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>

[Legal Act of Ukraine] (2015). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/576-19>

Melnik, M. V., Panteleev, A. S., and Zvezdin, A. L. *Reviziia i kontrol* [Audit and control]. Moscow: ID FBK-PRESS, 2004.

Nikiforov, P., and Ivasiuk, S. "Finansovyi kontrol derzhavy: instytutsionalnyi pidkhid, spadkovist i novatsii u pohliadakh" [Financial control of the state: the institutional approach, heredity and innovations in the views]. *Rehionalna ekonomika*, no. 2 (2005): 36-.

Nemchenko, V. V. et al. *Audyt (Osnovy derzhavnoho, nezalezhnogo profesiinoho ta vnutrishnyoho audytu)* [Audit (Principles of public, professional and independent internal audit)]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2012.

Rodionova, V. M., and Shleynikov, V. I. *Finansovyy kontrol* [Financial control]. Moscow: ID FBK-PRESS, 2002.

Saunin, A. V. *Audit effektivnosti v gosudarstvennom finansovom kontrole* [Performance audit of public financial control]. Moscow: Finansovyy kontrol, 2004.

Symonenko, V. K., Baranovskyi, O. I., and Petrenko, P. S. *Osnovy yedynoi systemy derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini*

(*makroekonomichnyi aspekt*) [Basics single system of state financial control in Ukraine (macroeconomic aspects)]. Kyiv: Znannia Ukrainy, 2006.

Slobodanyk, Yu. B. *Formuvannia systemy derzhavnoho audytu v Ukraini* [Formation of state audit in Ukraine]. Sumy: FOP Natalka A. S., 2014.

Sukhareva, L. O., and Fedchenko, T. V. *Derzhavnyi audyt effektivnosti: systemnist, orhanizatsiia, metodyka* [State audit efficiency, consistency, organization, methodology]. Donetsk: DonNUET, 2013.

Stepashin, S. V. et al. *Gosudarstvennyy finansovyy kontrol* [State financial control]. St. Petersburg: Piter, 2004.

Shevchuk, O. A. *Derzhavnyi finansovyi kontrol: pytannia teorii i praktyky* [State financial control: the theory and practice]. Kyiv: UBS NBU, 2013.

Traitli, V. Yu. "Utochnennia ekonomichnoho zmistu derzhavnoho finansovoho audytu vykonannia biudzhethnykh prohram" [Clarification of the economic content of the state financial audit of budget programs]. *Molodyi vchenyi*, no. 8 (11) (2014): 45-48.

Vasileva, M. V. "Gosudarstvennyy finansovyy kontrol v upravlenii regionom" [State financial control in the management of the region]. <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/70157.html>

Zhyrna, Zh. A. "Neobkhdnist pobudovy systemy derzhavnoho audytu v Ukraini" [The need for building a system of state audit in Ukraine]. *Ekonomichni nauky. Seriia «Oblik i finansy»*, vol. 4, no. 7 (25) (2010): 207-219.

Znamenskiy, H. L. et al. "Hospodarskyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar" [Economic Code of Ukraine. Scientific and practical comment]. <http://lib.rus.ec/b/199201/read>

ОСОБЛИВОСТІ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗМІН ПРОМИСЛОВИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

© 2015 ОТЕНКО І. П., ЧЕПЕЛЮК М. І.

УДК 005.73

Отенко І. П., Чепелюк М. І. Особливості корпоративної культури реалізації організаційних змін промисловими підприємствами

У статті проводиться аналіз особливостей корпоративної культури реалізації організаційних змін на машинобудівних підприємствах Харківської області. Корпоративна культура організаційних змін постає як унікальна сукупність зовнішніх проявів, корпоративних цінностей, традицій, принципів та стандартів діяльності учасників всіх груп корпоративних відносин, які виникли в результаті запланованих, змістовних перетворень на підприємстві за рахунок дотримання балансу інтересів та соціальної відповідальності перед суспільством. Аналіз проявів корпоративної культури організаційних змін був проведений на основі даних корпоративних сайтів 15 машинобудівних підприємств Харківської області. Доведено, що неможливо змінити стратегію підприємства без коригування корпоративної культури, так само, як неможливо змінити корпоративну культуру без зміни стратегії підприємства.

Ключові слова: корпоративна культура, організаційні зміни, корпоративна культура організаційних змін, стратегія підприємства.

Табл.: 3. **Бібл.:** 9.

Отенко Ірина Павлівна – доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри економічного аналізу, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: kafecan@hneu.edu.ua

Чепелюк Маргарита Ігорівна – викладач кафедри економічного аналізу, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: margo-ich@mail.ru

УДК 005.73

Отенко И. П., Чепелюк М. И. Особенности корпоративной культуры реализации организационных изменений промышленными предприятиями

В статье проводится анализ особенностей корпоративной культуры реализации организационных изменений на машиностроительных предприятиях Харьковской области. Корпоративная культура организационных изменений предстает как уникальная совокупность внешних проявлений, корпоративных ценностей, традиций, принципов и стандартов деятельности участников всех групп корпоративных отношений, которые возникли в результате запланированных, содержательных преобразований на предприятии за счет соблюдения баланса интересов и социальной ответственности перед обществом. Анализ проявлений корпоративной культуры организационных изменений был проведен на основе данных корпоративных сайтов 15 машиностроительных предприятий Харьковской области. Доказано, что невозможно изменить стратегию предприятия без корректировки корпоративной культуры, так же, как невозможно изменить корпоративную культуру без изменения стратегии предприятия.

Ключевые слова: корпоративная культура, организационные изменения, корпоративная культура организационных изменений, стратегия предприятия.

Табл.: 3. **Библ.:** 9.

Отенко Ирина Павловна – доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой экономического анализа, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: kafecan@hneu.edu.ua

Чепелюк Маргарита Игоревна – преподаватель кафедры экономического анализа, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: margo-ich@mail.ru

UDC 005.73

Otenko I. P., Chepeliuk M. I. Characteristics of Corporate Culture of Implementing the Organizational Changes by Industry Enterprises

The article analyses the characteristics of corporate culture of implementing the organizational changes by the machine-building enterprises of Kharkiv region. Corporate culture of organizational changes appears as a unique set of manifestations, corporate values, traditions, principles and standards connected with the activities of participants in all groups of corporate relations that have arisen as result of planned, substantial changes in the enterprise at the expense of striking a balance of interests and social responsibility to society. Analysis of manifestations of corporate culture of organizational changes was conducted on the basis of data from corporate sites of 15 machine-building enterprises of Kharkiv region. It has been proven, that strategy of the enterprise cannot be changed without altering the corporate culture, same as corporate culture cannot be changed without changing the enterprise strategy.

Key words: corporate culture, organizational changes, corporate culture of organizational change, strategy of enterprise.

Tabl.: 3. **Bibl.:** 9.

Otenko Irina P. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Economic Analysis, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economic (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: kafecan@hneu.edu.ua

Chepeliuk Margaryta I. – Lecturer of the Department of Economic Analysis, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economic (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: margo-ich@mail.ru

Останніми роками дедалі більшої актуальності набуває поняття корпоративної культури, яка визнана одним із основних атрибутів процесів організаційних змін, умовою успішності і ефективності їх реалізації.

Мінливість середовища господарювання, посилення конкурентної боротьби підвищує вимоги до сис-

тем управління організаційними змінами та корпоративної культури їх реалізації. Корпоративна культура об'єднує підприємство і персонал єдиною філософією, місією, стратегією розвитку, цінностями, сприяє ефективній реалізації організаційних змін, формує традиції та унікальний образ, репутацію підприємства в бізнес-середовищі.

Аналізуючи особливості корпоративної культури організаційних змін підприємства, необхідно також враховувати як внутрішні процеси організаційних змін на підприємствах, так і особливості змін політичного вектора держави, економічної ситуації в країні.

Об'єктами організаційних змін на промислових підприємствах виступають зміни організаційно-правових форм та організації їх діяльності, прийняття найважливіших стратегічних рішень, організаційних форм і способів взаємовідносин з іншими суб'єктами господарювання. З таких позицій особливості корпоративної культури організаційних змін стосуються корпоративних цінностей, традицій, принципів та стандартів діяльності промислових підприємств.

Теоретичні, методологічні та практичні питання щодо значимості корпоративної культури в реалізації організаційних змін знайшли відображення в працях таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як: Воронкова А. Е., Голд К., Девіс С. і Шварц Х., Дороніна М. С., Елдридж Л., Кромбі А., Морган Г., Назарова Г. В., Наливайко А., О'Ніл Д., Прахалад К., Сате А. В., Спивак В. А., Томас Г., Феган Б., Хаєт А. Г., Хемел Г., Шейн Е.

У переважній більшості дослідники пов'язували корпоративну культуру та її елементи зі стратегічними змінами, з організацією розробки та прийняття відповідних управлінських рішень, підготовкою та формуванням підтримки персоналу до їх реалізації. Тому питання, що стосуються системного дослідження корпоративної культури організаційних змін, ідентифікації, виділення та оцінки впливу складових корпоративної культури підприємства на їх реалізацію потребують подальшого переосмислення та визначили актуальність даного дослідження.

Метою статті є аналіз особливостей корпоративної культури реалізації організаційних змін на машинобудівних підприємствах Харківської області.

У теоріях організаційного розвитку та стратегії визнається, що основним стратегічним ресурсом організації є корпоративна культура [8]. З таких позицій доведено, що культура підприємства і організаційні зміни взаємообумовлені – корпоративна культура диктує стратегічні цілі та організаційні зміни, а реалізація організаційних змін формує новий якісний рівень корпоративної культури.

Існування корпоративної культури організаційних змін машинобудівних підприємств підтверджується результатами їх діяльності, успішності та стійкості їх ринкових позицій. Культура організаційних змін відображає якість та ефективність відповідних процесів на машинобудівних підприємствах, управлінські підходи до розробки та реалізації стратегій їх розвитку. Тому дослідження особливостей корпоративної культури реалізації організаційних змін промислових підприємств визначається такими напрямками аналізу: стратегій організаційного розвитку (горизонтальної та вертикальної інтеграції, диверсифікації), організаційних форм і способів реалізації стратегічних змін, нормативно-правової бази, корпоративних взаємовідносин, результатів діяльності, розвитку організаційних знань та кадрового персоналу [7, 9].

Процеси організаційних змін, що відбуваються в корпорації, будуються на базі відпрацьованих норм корпоративної культури у сфері фінансів, цінних паперів, менеджменту, трудових взаємин, контрактних зобов'язань, договірної діяльності, організаційних структур, маркетингу. Стратегічні рішення підприємств повинні враховувати інтереси усіх основних груп учасників корпоративних відносин (споживачів, службовців, постачальників, акціонерів, місцевого населення і суспільства в цілому), що підвищує їхню раціональність і успішність [1, 2]. Організація цього процесу супроводжується розробкою і затвердженням документів, що регламентують правила взаємин і встановлюють структуру в рамках корпоративного середовища, що включає кодекс поведінки, рекомендації з оплати праці та винагород службовців, забезпечення рівних прав для службовців, свободу самовираження; норми і правила, що стосуються охорони навколишнього середовища, забезпечення здоров'я та безпеки на робочому місці; норми і правила, що пропонують постійну турботу про підвищення якості вироблених товарів і послуг, проведення прийнятної політики ціноутворення; норми і правила, що визначають пріоритети благодійної діяльності; програми інформування, підготовки і навчання менеджерів проблемам корпоративних відносин. Усе це є необхідним організаційним елементом формування корпоративної культури підприємства.

Таким чином, можна стверджувати, що корпоративна культура організаційних змін проявляється як унікальна сукупність зовнішніх проявів, корпоративних цінностей, традицій, принципів та стандартів діяльності, корпоративних відносин (у взаємодії між керівниками і акціонерами, партнерами, менеджерами, клієнтами, конкурентами, тощо), які виникли в результаті запланованих, змістовних перетворень в організації за рахунок дотримання балансу інтересів та соціальної відповідальності перед суспільством. Неможливо змінити стратегію підприємства без коригування корпоративної культури, так само, як і неможливо змінити корпоративну культуру без зміни стратегії підприємства [8].

Ефективність змін залежить від сили культури: наскільки тісно вона пов'язана з груповими та індивідуальними цінностями та поведінкою людей. При цьому, якщо цінності поділяють усі працівники підприємства, то саме підприємство стає більш згуртованим і мобільним, готовим для змін. Ранжування цінностей у подальшому відповідно до їх значущості для працівників підприємства задає напрям проведення змін [3, 4].

Для аналізу зовнішніх проявів корпоративної культури організаційних змін 15 машинобудівних підприємств Харківської області застосовувалися дані їх корпоративних сайтів. Веб-сайт, а саме: електронне представництво підприємства в мережі Інтернет, у сучасному бізнесі вже давно стало невід'ємною частиною діяльності всіх підприємств. Веб-сайт – це свого роду віртуальний офіс, який приймає відвідувачів – користувачів мережі. І від того, наскільки професійно він буде зроблений, як буде організовано спілкування з основними групами учасників корпоративних відносин – потен-

ційними клієнтами, партнерами, акціонерами, залежить успіх виробника не тільки в мережі, а й в цілому при реалізації будь-яких змін.

Якщо назва підприємства збігається з назвою веб-сторінки, це гарантує швидку запам'ятовуваність адреси. Якщо ім'я веб-сайту коротке і легке, клієнт легко згадає його, побачивши інтернет-адресу на візитівці або рекламному щиті, або ж завдяки пошуку в мережі сайт легко знайти за ключовим словом. Відсутність сайту або розташування його в безкоштовному хостингу свідчить або про брак коштів, або про несерйозне відношення до бізнесу в Інтернеті.

Наявність власного корпоративного сайту – це великий резерв можливостей, що працюють на користь виробника. За допомогою веб-сайту підприємство може вирішувати важливі завдання щодо стратегічного управління розвитком бізнесу: позиціонування, портфеля брендів і продуктів в Інтернеті, базової інформації про бізнес та бізнес-партнерів тощо. Для вітчизняних промислових підприємств використання Інтернету надає можливість конкурувати на національних і міжнародних ринках з іноземними виробниками, оскільки практично всі вони використовують фактично уніфіковані та відносно недорогі інструменти і технології, що урівнює шанси на успіх.

На жаль, більшість українських підприємств, зокрема промислових підприємств Харківської області, ще не осмислили важливість Інтернет-ресурсів, які в нинішній час грають одну з ключових ролей в комунікації не лише зі споживачем, а й в комунікації з акціонерами, партнерами, інвесторами тощо. Аналіз свідчить, що більшість промислових підприємств досліджуваного регіону використовують сайт виключно як візитку і, окрім інформативної, не виконує жодної з інших функцій.

Веб-сайт, як правило, стає першим, що створює уявлення про підприємство для сторонніх осіб, у тому числі інвесторів. Унікальність веб-сторінки в тому, що будь-яка людина при наявності Інтернету може отримати доступ до базової інформації про підприємство 24 години на добу. Веб-сайт, як обличчя підприємства, формує уявлення про нього, дозволяє ознайомитись з необхідною інформацією, а також показує рівень корпоративної культури підприємства, що відображає змістову наповненість сайту. Адже інформаційна відкритість товариства, тобто готовність працювати в умовах open-space, коли кожна дія вивчається і оцінюється ринком, є гарантією надійності підприємства як стратегічного партнера.

Аналіз веб-сайтів 15 машинобудівних підприємств Харківської області дозволив дослідити: відображення формальних складових корпоративної культури; інформативну наповненість сайту; регулярність і оперативність надання інформації; доступність інформації для акціонерів та інших зацікавлених осіб; достовірність і повноту інформації, що розкривається; частоту оновлення сайту; наявність інформації про проведення організаційних змін.

Даний аналіз включав 15 машинобудівних підприємств Харківського регіону. Оцінювались веб-сайти досліджуваних підприємств та інші доступні до ознайом-

лення матеріали, друковані та електронні, зокрема корпоративна література та статистичні дані. Кожен показник корпоративної культури підприємств було оцінено за допомогою двобальної шкали, тобто наявності (1)/відсутності (0) даної ознаки, а результат оцінки визначено як питому вагу показників кожного підприємства серед досліджуваних. Слід зазначити, що характерною особливістю проявів корпоративної культури є простота їх спостереження, але існує складність у розташуванні, розпізнаванні та аналізі. Такими показниками виступили заявлені на сайті фірмовий стиль, товарний знак, реклама товарів та послуг, історія, міфи та легенди, девіз, слогани, фотогалерея, традиції, свята та церемонії, мова ведення сайту (табл. 1).

Результати аналізу свідчать, що жоден із сайтів обраних підприємств не ведеться українською мовою. Усі сайти ведуться російською мовою, проте на двох підприємствах, а саме: ПАТ «Завод ім. Фрунзе» і ПАТ «ХАРТРОН» можна обрати українську мову, вибравши відповідну вкладку. Як альтернативу російській та українській мовам на більшості сайтів пропонується англійська. Така вкладка доступна на 11 з аналізованих підприємств, що свідчить про спрямованість підприємств на закордонних споживачів. Окрім англійської мови, користувачам пропонують й інші іноземні мови, а саме: на сайті ПАТ «Завод ім. Фрунзе» пропонується скористатись арабською мовою. ПАТ «ХЕАЗ», ПАТ «РОСС», ПАТ «ХТЗ ім. С. Орджонікідзе» та ПАТ «ХЗЕМБ-1» не пропонують користувачу сайту обрати іншу мову, окрім російської.

Крім того, такі результати свідчать про недостатньо високий рівень комунікативної культури, відсутність ментальної приналежності, адже не враховуються національні інтереси українських громадян, і досліджувані підприємства не позиціонують себе як українські товаровиробники. Аналіз довів, що більшість сайтів працюють як візитки, де можна побачити фірмовий логотип, історію підприємства, що є в більшості з них. Деякі сайти знайомлять користувачів з власними традиціями та святами за допомогою фотогалереї, що свідчить про відкритість та змушує користувачів поглянути на підприємство вже зсередини. Такі прийоми допомагають скоротити дистанцію між виробником і споживачами, партнерами, а також підвищують ступінь довіри.

Щодо дотримання принципів корпоративного управління – соціальна та екологічна відповідальність, інформаційна відкритість узгодженості інтересів основних груп – учасників корпоративних відносин, то вони були представлені показниками, що представлені в табл. 2.

Найбільшу питому вагу серед вказаних має показник наявності соціальних програм, що свідчить про високий рівень активності підприємств у життєдіяльності регіону. Так, ПАТ «Завод «Південкабель» утримує дитячий заклад оздоровлення та відпочинку «Політ». На ВАТ «Турбоатом» розроблена і виконується Програма по закріпленню робітників і молодих фахівців на виробництві. На балансі підприємства також працює вісім гуртожитків для персоналу, спорткомплекс і база відпочинку. На підприємствах ІГ УПЕК (ПАТ «ХЕАЗ «Укр-

Таблиця 1

Аналіз проявів корпоративної культури на корпоративних веб-сайтах промислових підприємств Харківського регіону

Показник	Питома вага підприємств серед досліджуваних, %	Підприємства, які мають вказані показники
Товарний знак	73,3	ПАТ «АВТРАМАТ», ПАТ «Завод ім. Фрунзе», ПАТ «ХЕАЗ», ПАТ «РОСС», ВАТ «Турбоатом», ПАТ «ХАРТРОН», ХДАПП, ПАТ «ЛКМЗ», ПАТ «ХТЗ ім. С. Орджонікідзе», ПАТ «ХАРП», ПАТ «ХЕЛЗ «Укрелектромаш», ПАТ «Харверст», ПАТ «Завод «Південкабель»
Девіз, слогани	13,3	ПАТ «Турбоатом», ПАТ «ХАРТРОН»
Історія, міфи, легенди	93,3	ПАТ «АВТРАМАТ», ПАТ «Завод ім. Фрунзе», ПАТ «ХЕАЗ», ПАТ «ХЗЕМВ-1», ВАТ «Турбоатом», ПАТ «ХАРТРОН», ХДАПП, ПАТ «ЛКМЗ», ПАТ «ХТЗ ім. С. Орджонікідзе», ПАТ «ХАРП», ПАТ «ХЕЛЗ «Укрелектромаш», ПАТ «Харверст», ПАТ «Завод «Південкабель», ДП «Червоний Жовтень»
Фотогалерея	26,7	ПАТ «АВТРАМАТ», ВАТ «Турбоатом», ПАТ «ХТЗ ім. С. Орджонікідзе», ПАТ «ЛКМЗ»
Національна мова ведення сайту	0,0	–
Російська мова ведення сайту	100	ПАТ «АВТРАМАТ», ПАТ «Завод ім. Фрунзе», ПАТ «ХЕАЗ», ПАТ «ХЗЕМВ-1», ВАТ «Турбоатом», ПАТ «ХАРТРОН», ХДАПП, ПАТ «ЛКМЗ», ПАТ «ХТЗ ім. С. Орджонікідзе», ПАТ «ХАРП», ПАТ «ХЕЛЗ «Укрелектромаш», ПАТ «Харверст», ПАТ «Завод «Південкабель», ДП «Червоний Жовтень», ПАТ «РОСС»
Англійська мова ведення сайту	73,3	ПАТ «АВТРАМАТ», ПАТ «Завод ім. Фрунзе», ВАТ «Турбоатом», ПАТ «ХАРТРОН», ХДАПП, ПАТ «ЛКМЗ», ПАТ «ХАРП», ПАТ «ХЕЛЗ «Укрелектромаш», ПАТ «Харверст», ПАТ «Завод «Південкабель», ДП «Червоний Жовтень»
Інші іноземні мови ведення сайту	6,7	ПАТ «Завод ім. Фрунзе»
Організаційні традиції, корпоративні свята, церемонії	46,7	ПАТ «АВТРАМАТ», ВАТ «Турбоатом», ПАТ «ХТЗ ім. С. Орджонікідзе», ПАТ «ЛКМЗ», ПАТ «ХЕЛЗ «Укрелектромаш», ПАТ «Харверст», ПАТ «ХАРП»
Доставка	20,0	ПАТ «Завод ім. Фрунзе», ПАТ «ХАРТРОН», ПАТ «ХЗЕМВ-1»

Таблиця 2

Аналіз рівня соціальної відповідальності підприємств на корпоративних веб-сайтах промислових підприємств Харківського регіону

Показник	Питома вага підприємств серед досліджуваних, %	Підприємства, які мають вказані показники
Програми розвитку регіону, міста	33,3	ВАТ «Завод імені Фрунзе», ВАТ «Турбоатом», ПАТ «ХТЗ ім. С. Орджонікідзе», ПАТ «Завод «Південкабель», ПАТ «Харверст»
Стратегічна важливість діяльності підприємства для країни, регіону	66,7	ПАТ «АВТРАМАТ», ПАТ «Завод ім. Фрунзе», ВАТ «Турбоатом», ПАТ «ХАРТРОН», ХДАПП, ПАТ «ХТЗ ім. С. Орджонікідзе», ПАТ «ХАРП», ПАТ «ХЕЛЗ «Укрелектромаш», ПАТ «Харверст», ПАТ «Завод «Південкабель», ДП «Червоний Жовтень»
Наявність соціальних програм	73,3	ПАТ «АВТРАМАТ», ПАТ «Завод ім. Фрунзе», ПАТ «ХЕАЗ», ВАТ «Турбоатом», ПАТ «ХАРТРОН», ПАТ «ЛКМЗ», ПАТ «ХТЗ ім. С. Орджонікідзе», ПАТ «ХАРП», ПАТ «ХЕЛЗ «Укрелектромаш», ПАТ «Харверст», ПАТ «Завод «Південкабель»
Співпраця з вищими навчальними закладами	46,6	ПАТ «Завод «Південкабель», ПАТ «ЛКМЗ», ПАТ «Турбоатом», ПАТ «ХАРТРОН», ПАТ «Автрамат», ПАТ «ХАРП», ПАТ «Харверст»
Профспілки	53,3	ПАТ «АВТРАМАТ», ПАТ «Завод ім. Фрунзе», ДП «Червоний Жовтень», ПАТ «Турбоатом», ХДАПП, ПАТ «Завод «Південкабель», ПАТ «ХЗЕМВ-1», ПАТ «Харверст»
Екологічна політика та програми покращення екології	26,7	ПАТ «АВТРАМАТ», ПАТ «Турбоатом», ПАТ «Завод «Південкабель», ПАТ «ХАРП»
Благодійні заходи	33,3	ПАТ «ХТЗ ім. С. Орджонікідзе», ПАТ «Завод «Південкабель», ВАТ «Турбоатом», ПАТ «Харверст», ПАТ «ЛКМЗ»

електромаш», ПАТ «ЛКМЗ», ПАТ «ХАРП», ПАТ «Харверст») працюють соціальні програми для персоналу.

Показником з найнижчою оцінкою є екологічна політика та програми покращення екології, що становить 26,7% долі підприємств від загальної кількості досліджуваних і свідчить про впровадження екологічних програм лише на 4 підприємствах з 15. Екологічна політика визначає рівень екологічної відповідальності та масштаб зобов'язань по збереженню навколишнього середовища. Вона має бути задокументована, відома і зрозуміла персоналу і партнерам.

ПАТ «АВТРАМАТ» здійснює екологічну політику, спрямовану на охорону існування живої та неживої природи, захист життя і здоров'я людей від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього середовища при здійсненні своєї виробничої діяльності. ПАТ «Турбоатом» є активним учасником всеукраїнської акції «День навколишнього середовища».

На заводі «Південкабель» з 2004 р. діє система екологічного управління (СЕУ) відповідно до вимог ДСТУ ISO 14001. Був проведений черговий аудит СЕУ підприємства на відповідність вимогам ДСТУ ISO 14001: 2006. Висновок за результатом технічного нагляду – діяльність ПАТ «Завод «Південкабель» відповідає екологічній політиці, що проводиться на виробництві.

Екологічна політика ПАТ «ХАРП» спрямована на створення та постійне підтримання умов, при яких будуть мінімізовані будь-які несприятливі впливи на навколишнє середовище (запобігання забруднення, зменшення відходів та споживання ресурсів). На підприємстві ведеться реконструкція очисних споруд у роликопідшипниковому цеху, що дозволяє здійснювати оборотне водопостачання, регенерувати окремі хімікати і вирішити важливу проблему з нераціонального використання міської води. У проєкті технологічного переозброєння підприємства передбачена програма з очищення та фільтрації змазуючої, охолоджуючої рідини. Результатом впровадження цієї програми стане зниження навантаження на очисні споруди, навколишнє середовище. Джерела викидів забруднюючих речовин на ПАТ «ХАРП» оснащені пило- і газоочисними установками. Лабораторією з охорони навколишнього середовища ведеться систематичний контроль за дотриманням нормативів гранично-допустимих викидів забруднюючих речовин в атмосферу і стічні води.

Проведений аналіз дозволив виділити рівень соціальної відповідальності підприємств, точніше, підприємства, що про це заявляють, тобто позначають себе як соціально відповідальні перед містом і регіоном підприємства. Вказані підприємства демонструють активну роботу і участь у заходах по благоустрою міста і регіону, заявляють про стратегічну важливість своєї діяльності, афішують свою співпрацю з благодійними організаціями, вищими навчальними закладами, інформують про допомогу персоналу та важливість його здоров'я для підприємства, акцентують увагу на проведенні екологічних заходів, що вже є світовою тенденцією. Таке ставлення виробників свідчить про свідому позицію в першу чергу керівників як гро-

мадян України, для яких пріоритетною є безпека навколишнього середовища, благоустрій, розвиток регіону, міста та його майбутнє.

Також необхідно звернути увагу на те, що підприємства почали активніше звертатися до західного досвіду, зокрема до використання моделей стратегічної взаємодії. Це дістало відображення у збільшенні кількості стратегічних партнерств в економіці України. Говорячи про стратегічні партнерства в Україні, необхідно звернути увагу на те, що їх становлення відрізняється від світової практики в силу особливих політичних та економічних умов в нашій країні. Структуруючи існуючу інформацію, можна стверджувати, що партнерства в Україні слід здійснювати у галузевому аспекті, що визначає специфіку партнерств за сферами економічної діяльності; видовому, що надає інформацію про поширеність різноманітних стратегічних партнерств в економіці України, та цільовому аспекті – за тими цілями, які ставлять для себе підприємства, погоджуючись на стратегічні партнерства [5].

Високим є показник участі у стратегічних партнерствах та міжнародних програмах, що показали результати аналізу досліджуваних підприємств. Відповідно до досягнутих домовленостей про надання партнерської технічної допомоги ПАТ «АВТРАМАТ» з травня 2012 р. почав виготовлення на своїх виробничих потужностях поршнів, призначених для реалізації Костромським заводом автокомпонентів під торговою маркою «Мотордеталь» Кострома». У національних партнерствах підприємства прагнуть опанувати нові сегменти ринку, розширити асортимент продукції, забезпечити диверсифікацію діяльності, що зумовлено можливостями об'єднання схожих ресурсів для підсилення їх з метою забезпечення економії витрат.

ПАТ «ХТЗ ім. С. Орджонікідзе» і фінська компанія «Sampo Rosenlew Ltd» спільно виробляють зернозбиральні комбайни. ДП «Червоний Жовтень» та ПАТ «Казцинк» (м. Усть-Каменогорськ) здійснили проєкт будівництва заводу з переробки CaO та отримання двуводного і одноводного гіпсу. ХДАПП співпрацює з підприємствами Росії, країн далекого зарубіжжя: Великобританії, Німеччини, Голландії, США, Франції, Швейцарії. ПАТ «Хартрон» та створена американською компанією Orbital Science Corporation ракета-носіє «Антарес» у рамках міжнародного стратегічного партнерства за участю України запущена в космос. Відмінності в установках учасників українських та іноземних партнерств яскраво виявляються в галузі машинобудування. Для таких партнерств є характерними спільні технологічні розробки, реалізація інноваційних процесів та вертикальні угоди [5, 6].

Наступальний характер на Заході носять авіаційні альянси, у той час як українські авіапартнерства створюються з метою захисту внутрішнього ринку. Так, ХДАПП здійснюють збірку літаків з агрегатів, що поставляються з російського ПАТ «Авіакор – авіаційний завод», і спільно із заводами HESA (Іран) побудували три літаки Ан-140. У період з 2001 – 2010 рр. ХДАПП у стратегічному партнерстві України та Азербайджану передали в експлуатацію замовникам 10 літаків Ан-140

Аналіз також показав високу увагу підприємств до підвищення рівня знань та професіоналізму персоналу. Постійне зростання вимог до професійної підготовки працівників, їх професійно-кваліфікаційного рівня, рівня прояву їх компетенцій та загальної компетентності пов'язано з тим, що якісні й кількісні характеристики персоналу визначають можливість реалізації стратегії розвитку, структурної перебудови, розширення виробництва, підвищення якості продукції й продуктивності праці на підприємстві. Усе це можливе за умови розробки й реалізації заходів, що дозволяють збільшити кадровий потенціал підприємства. Тому багато уваги приділяється мотиваційним заходам, професійному розвитку персоналу, підвищенню кваліфікації (табл. 3).

Так, управлінням з персоналу ПАТ «ХТЗ ім. С. Орджонікідзе» розроблено мотиваційні програми преміювання за певними положеннями. Виробляються доплати за суміщення професій та розширення зони обслуговування, надбавки до посадових окладів за трудові досягнення, за вчений ступінь, за високу професійну майстерність. У даний час ПАТ «ХТЗ ім. С. Орджонікідзе» відчуває потребу у фахівцях машинобудівного виробництва. Кадровий резерв на підприємстві не створений.

На ВАТ «Турбоатом» роботу з професійного навчання кадрів організовує відділ навчання та розвитку управління по роботі з персоналом та проводить спільно з підрозділами, згідно з нормативними актами у сфері освіти, праці тощо. Щорічно на підприємстві навчається 700–750 робочих за різними професіями. За 10 місяців 2015 р. було підготовлено 256 осіб, у тому числі верстатників – 22 особи. На ВАТ «Турбоатом» кожен працівник підприємства один раз на 5 років, а працівники, які беруть участь у виробництві сертифікованої продукції, – один раз у 3 роки навчаються на різних курсах підви-

щення кваліфікації. Щорічно підвищують кваліфікацію 900–1000 осіб. За 10 місяців 2015 р. підвищили кваліфікацію 800 осіб (робітників – 465, службовців – 335). Також підвищують свій технічний рівень молоді працівники підприємства, навчаючись без відриву від роботи у вищих навчальних закладах і технікумах.

ВИСНОВКИ

Аналіз діючої корпоративної культури організаційних змін на машинобудівних підприємствах проведено за результатами їх діяльності, успішності та стійкості їх ринкових позицій. Рівень культури організаційних змін відображається в якості та ефективності відповідних процесів на машинобудівних підприємствах, управлінських підходів до розробки та реалізації стратегій їх розвитку. Тому дослідження особливостей корпоративної культури реалізації організаційних змін промислових підприємств визначено такими напрямками аналізу, як стратегії організаційного розвитку (горизонтальна та вертикальна інтеграція, диверсифікація), організаційні форми та способи реалізації стратегічних змін, нормативно-правова база, корпоративні взаємовідносини, результати діяльності, розвиток організаційних знань та кадрового персоналу. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Воронкова А. Э.** Стратегическое управление конкурентоспособным потенциалом предприятия: диагностика и организация : монография / А. Э. Воронкова. – 2-е изд., стереотипное. – Луганск : Изд-во Восточноукраинского национального университета имени Владимира Даля, 2004. – 320 с.
2. **Воронкова А. Е.** Корпоративні: управління та культура : монографія / За ред. А. Е. Воронкової. – Дрогобич : Вимір, 2006. – 376 с.
3. **Дороніна М. С.** Управління організаційною поведінкою : монографія / М. С. Дороніна, В. В. Тютліко. – Х. : ХНЕУ, 2011. – 200 с.
4. **Назарова Г. В.** Корпоративне управління : навч. посібник. – Х. : Еспада, 2003. – 531 с.

Таблиця 3

Аналіз показників мотивації розвитку персоналу на промислових підприємствах Харківського регіону

Показник	Питома вага підприємств серед досліджуваних, %	Підприємства, які мають вказані показники
Система премій та бонусів	32,0	ПАТ «Завод ім. Фрунзе», ПАТ «ХАРТРОН», ВАТ «Турбоатом», ПАТ «ЛКМЗ», ПАТ «ХАРП», ПАТ «Харверст»
Наявність кадрового резерву	6,7	ВАТ «Турбоатом»
Охорона праці та здоров'я	86,7	ПАТ «АВТРАМАТ», ПАТ «Завод ім. Фрунзе», ВАТ «Турбоатом», ПАТ «ХАРТРОН», ХДАПП, ПАТ «ЛКМЗ», ПАТ «ХТЗ ім. С. Орджонікідзе», ПАТ «ХАРП», ПАТ «ХЕЛЗ «Укрелектромаш», ПАТ «Харверст», ПАТ «Завод «Південкабель», ДП «Червоний Жовтень», ПАТ «РОСС»
Програми організації професійного навчання кадрів	66,7	ПАТ «АВТРАМАТ», ПАТ «ХЕАЗ», ВАТ «Турбоатом», ПАТ «ХАРТРОН», ХДАПП, ПАТ «ЛКМЗ», ПАТ «ХАРП», ПАТ «Харверст», ПАТ «Завод «Південкабель», ДП «Червоний Жовтень»
Підвищення кваліфікації персоналу	73,3	ПАТ «АВТРАМАТ», ПАТ «Завод ім. Фрунзе», ВАТ «Турбоатом», ПАТ «ХАРТРОН», ХДАПП, ПАТ «ЛКМЗ», ПАТ «ХТЗ ім. С. Орджонікідзе», ПАТ «ХАРП», ПАТ «ХЕЛЗ «Укрелектромаш», ПАТ «Харверст», ПАТ «Завод «Південкабель»

5. Наливайко А. П. Стратегія підприємства: адаптація організацій до впливу світових суспільно-економічних процесів : монографія / Наливайко А. П., Решетняк Т. І., Євдокимова Н. М. та ін. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. А. П. Наливайка. – К. : КНЕУ, 2013. – 454 с.

6. Наливайко А. П. Стратегія підприємства: зміна парадигми управління та інноваційні рішення для бізнесу : колективна монографія / [За ред. д-ра екон. наук, проф. А. П. Наливайка]. – К. : КНЕУ, 2015. – 398 с.

7. Хаєт Г. Л. Корпоративна культура / Г. Л. Хаєт. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 423 с

8. Хемел Г. Стратегическая гибкость / Г. Хемел, К. Прахалад, Г. Томас, Д. О'Нил / Пер. с англ. – СПб. : Питер, 2005. – 384 с.

9. Шейн Э. Х. Организационная культура и лидерство / Э. Х. Шейн / Пер. с англ. под ред. В.А. Спивака. – СПб. : Питер, 2002. – 336 с.

REFERENCES

Doronina, M. S., and Tiutlikova, V. V. *Upravlinnia orhanizatsii-noiu povedinkoiu* [Managing organizational behavior]. Kharkiv: Vyd-vo KhNEU, 2011.

Khaiet, H. L. *Korporativna kultura* [Corporate culture]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2003.

Khemel, G. et al. *Strategicheskaya gibkost* [Strategic flexibility]. St. Petersburg: Piter, 2005.

Nazarova, H. V. *Korporativne upravlinnia* [Corporate management]. Kharkiv: Espada, 2003.

Nalyvaiko, A. P. et al. *Stratehiia pidpriemstva: Adaptatsiia orhanizatsii do vplyvu svitovykh suspilno-ekonomichnykh protsesiv* [Business Strategy: Adaptation organizations to leverage global socio-economic processes]. Kyiv: KNEU, 2013.

Nalyvaiko, A. P. et al. *Stratehiia pidpriemstva: zmina paradyhmy upravlinnia ta innovatsiini rishennia dlia biznesu* [Business Strategy: a change of paradigm and innovative business solutions]. Kyiv: KNEU, 2015.

Sheyn, E. Kh. *Organizatsionnaia kultura i liderstvo* [Organizational culture and leadership]. St. Petersburg: Piter, 2002.

Voronkova, A. E. *Strategicheskoe upravlenie konkurentosposobnym potentsialom predpriatiia: diagnostika i organizatsiia* [Strategic management of competitive potential of the enterprise: diagnosis and organization]. Lugansk: Izd-vo VNU im. V. Dalia, 2004.

Voronkova, A. E. *Korporatsii: upravlinnia ta kultura* [Corporation: management and culture]. Drohobych: Vymir, 2006.

СТРАТЕГИИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ СРЕДЫ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

© 2015 **МАРТИНЕЦ В. В.**

УДК 005.332.4:005.21:005.42-024.79:330.34(477)

Мартинец В. В. Стратегии обеспечения конкурентоспособности предприятия в современных условиях институциональной среды экономики Украины

Целью статьи является определение факторов формирования конкурентных преимуществ предприятия, выбор и обоснование стратегий обеспечения конкурентоспособности предприятия в современных условиях институциональной среды экономики Украины. Выявлены и проанализированы внешние и внутренние факторы формирования конкурентных преимуществ предприятия. Обоснована актуальность формирования системы конкурентных стратегий предприятия, которые представляют обобщенный план действий для достижения конкурентоспособности. С позиции авторского подхода система конкурентных стратегий состоит из общих (базисных) и частных (индивидуальных) стратегий. Общие (базисные) конкурентные стратегии связаны с обеспечением конкурентоспособности целевых подсистем деятельности предприятия и служат основой формирования частных (индивидуальных) стратегий. К числу общих стратегий автор отнес следующие: финансовую, производственную, маркетинговую и стратегию управления персоналом. Индивидуальные конкурентные стратегии формируются с учетом особенностей деятельности отрасли, политики и стратегической направленности развития предприятия. Предложены: стратегия адаптации к изменениям институциональной среды и рыночной конъюнктуры, стратегия ценообразования, стратегия формирования позитивного индивидуального имиджа предприятия, стратегия минимизации транзакционных издержек, стратегия регулирования оппортунистического поведения.

Ключевые слова: конкурентоспособность предприятия, институциональная среда, институты, конкурентные стратегии, транзакционные издержки.

Библ.: 10.

Мартинец Виктория Владимировна – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры управления, Сумской государственной академии (ул. Римского-Корсакова, 2, Сумы, 40007, Украина)

E-mail: victoria_vvm@ukr.net

УДК 005.332.4:005.21:005.42-024.79:330.34(477)

Мартинець В. В. Стратегії забезпечення конкурентоздатності підприємства в сучасних умовах інституційного середовища України
Метою статті є визначення факторів формування конкурентних переваг підприємства, вибір та обґрунтування стратегії забезпечення конкурентоздатності підприємства в сучасних умовах інституційного середовища економіки України. Виявлено та проаналізовано зовнішні та внутрішні фактори формування конкурентних переваг підприємства. Обґрунтовано актуальність формування системи конкурентних стратегій підприємства, що представляють собою загальний план дій з досягнення конкурентоздатності. З позиції авторського підходу система конкурентних стратегій складається із загальних (базисних) і часткових (індивідуальних) стратегій. Загальні (базисні) конкурентні стратегії пов'язані із забезпеченням конкурентоздатності цільових підсистем діяльності підприємства і служать основою формування часткових (індивідуальних) стратегій. До числа загальних стратегій автор відніс такі: фінансову, виробничу, маркетингову та стратегію управління персоналом. Індивідуальні конкурентні стратегії формуються з урахуванням особливостей діяльності галузі, політики та стратегічної спрямованості розвитку підприємства. Запропоновано: стратегію адаптації до змін інституційного середовища і ринкової кон'юнктури, стратегію ціноутворення, стратегію формування індивідуального позитивного іміджу підприємства, стратегію мінімізації транзакційних витрат, стратегію регулювання опортуністичної поведінки.

Ключові слова: конкурентоспроможність підприємства, інституційне середовище, інститути, конкурентні стратегії, транзакційні витрати.

Бібл.: 10.

Мартинець Вікторія Володимирівна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри управління, Сумський державний університет (вул. Римського-Корсакова, 2, Суми, 40007, Україна)

E-mail: victoria_vvm@ukr.net

UDC 005.332.4:005.21:005.42-024.79:330.34(477)

Martynec V. V. Strategies to Provide the Competitiveness of Enterprise in Current Conditions of Institutional Environment of the Economy of Ukraine
The article is aimed at determining the factors of establishing competitive advantages of enterprise, selection and substantiation of strategies for providing the competitiveness of enterprise in current conditions of institutional environment of the economy of Ukraine. Both the external and the internal factors of establishing competitive advantages of enterprise have been identified and analyzed. The relevance of establishing a system of competitive strategies of enterprise, which represent a generalized plan of actions for achieving competitiveness, has been justified. Within the author's approach, a system of competitive strategies consists of general (basic) and specific (individual) strategies. The general (basic) competitive strategies are related to provision of competitiveness for the target subsystems of enterprise and form the basis for establishing the specific (individual) strategies. The author has considered as general strategies the following: financial, production, marketing, and strategy of staff management. The individual competitive strategies would be established taking into account the characteristics of the sectoral activity, policy and strategic direction of development of enterprise. The author also has proposed: strategy for adaptation to changes in the institutional environment and market competitiveness, pricing strategy, strategy for building positive personal image of enterprise, strategy for minimizing transaction costs, strategy for regulating opportunistic behavior.

Key words: competitiveness of enterprise, institutional environment, institutions, competitive strategy, transaction costs.

Bibl.: 10.

Martynec Victoria V. – Candidate of Sciences (Economics), Senior Lecturer of the Department of Management, Sumy State University (vul. Rymyskogo-Korsakova, 2, Sumy, 40007, Ukraine)

E-mail: victoria_vvm@ukr.net

Вопросы обеспечения конкурентоспособности предприятия приобретают особую актуальность в условиях формирования новых подходов к изменению функционирования институциональной среды экономики Украины. Задачей институтов является

создание правовых, финансовых, идеологических, этических норм и правил обеспечения бизнеса, которые направлены на инновационное развитие экономики Украины. Перечисленные нормы и правила должны учитывать не только бизнес-интересы отдельных субъ-

ектов рыночной экономики, но и быть направлены на создание полноценной конкурентной среды. Следует также отметить, что в развитии конкурентных отношений роль координатора выполняет высший уровень институциональной среды – государство. Конкуренция в рыночной экономике служит движущей силой развития предприятия и выступает стимулом повышения качества производимой продукции с учетом потребностей потенциальных потребителей. В то же время повышение конкурентных преимуществ предприятия способствует расширению рынка сбыта.

Теоретические и практические аспекты обеспечения конкурентоспособности предприятия в рыночных условиях хозяйствования представлены в таких работах: О. Е. Гуздь, которая предложила авторский подход к формированию портфеля финансовых стратегий обеспечения конкурентоспособности предприятия на основе мультимодульного метода [1]; В. А. Павлова, Р. В. Губарев предложили организационно-экономический механизм управления конкурентоспособностью предприятия [2]; А. И. Осадчук разработала положения по формированию стратегии обеспечения международной конкурентоспособности в сфере экспортной деятельности предприятия [3]. И. И. Винниченко доказал негативное влияние несовершенной институциональной среды на конкурентные отношения в экономике Украины [4]; ряд авторов исследовали факторы роста и резервы повышения конкурентоспособности в современных условиях экономики Украины [5].

Учитывая актуальность данной проблематики, *целями* статьи являются определение факторов формирования конкурентных преимуществ предприятия, а также выбор и обоснование стратегий обеспечения конкурентоспособности предприятия в современных условиях институциональной среды экономики Украины.

Прежде чем подойти к рассмотрению вопроса формирования стратегий обеспечения конкурентоспособности предприятия в современных условиях институциональной среды экономики Украины, целесообразно раскрыть сущность понятия «конкурентоспособность». Несмотря на многочисленные проведенные исследования в области определения данного понятия, нет общепринятого подхода к его терминологической трактовке. По отношению к конкурирующим объектам выделяют:

- ★ *конкурентоспособность отрасли* – наличие технико-технологических, экономических, правовых, организационных условий производства и сбыта продукции с учетом потребностей конкретных групп потребителей;
- ★ *конкурентоспособность предприятия* – способность эффективного использования ресурсов предприятия для производства и реализации продукции, а также обеспечения прибыльности на долгосрочную перспективу в условиях конкурентной борьбы на рынке;
- ★ *конкурентоспособность продукции* – степень соответствия продукции характеристикам,

стандартам качества, потребностям целевой аудитории потребителей.

Определение конкурентоспособности предприятия является одной из составляющих маркетинговых исследований. В процессе маркетингового исследования проводится анализ и оценка рынка конкурентов, анализируется информация о конкурентной ситуации и определяются факторы, которые влияют на формирование конкурентных преимуществ предприятия. Конкурентные преимущества нами трактуются как характеристики видов деятельности предприятия, совокупность свойств и особенностей продукции, наличие у предприятия определенных ресурсов, которые дают преимущества данному предприятию над другими предприятиями, то есть делают его более конкурентоспособным по сравнению с другими предприятиями на внутриотраслевом и (или) межотраслевом уровнях. «В современных условиях предприятие должно предложить заказчику целый спектр своих преимуществ, которые обеспечивают успех в конкурентной борьбе. Конкурентные преимущества предприятия составляют природную форму существования предприятия [6]».

Конкурентоспособность предприятия может определяться как по отношению к предприятиям-конкурентам, так и по отношению к фактору времени. Результатом обеспечения конкурентоспособности по отношению к предприятиям-конкурентам является удовлетворение потребностей потребителей и наращивание объемов производства и реализации продукции. Конкурентоспособность предприятия по отношению к фактору времени обеспечивается не только краткосрочными конкурентными преимуществами, но и стратегической конкурентоспособностью предприятия. По мнению Р. Фатхудинова, «стратегическая конкурентоспособность – потенциальная способность объекта или субъекта управления конкурировать в будущем на конкретных рынках, которая обеспечивается снижением проявления стратегических конкурентоспособных факторов и усилением проявления стратегических эксклюзивных конкурентных преимуществ объекта (субъекта) на основе проведения комплексной стратегической диагностики объекта или субъекта, параметров рынка и конкурентов, разработки стратегии [7]». Определение стратегических конкурентных преимуществ направлено на завоевание лидерских позиций и развитие предприятия в долгосрочной перспективе. На формирование стратегических конкурентных преимуществ предприятия оказывают влияние внешние и внутренние факторы.

Внешние факторы обусловлены институциональной средой, в которой функционирует предприятие. «Институциональная среда – совокупность институтов, которые определяют основное направление социально-экономического развития системы и формируют основу для производства, обмена, распределения и потребления [8, с. 316]». Институциональная среда представлена формальными и неформальными институтами. Другими словами, нормами, правилами, ограничительными рамками, которые упорядочивают и регулируют взаимодействие между экономическими субъектами. Что касается

формальных институтов, то в их структуре выделяют экономические, политические, правовые, социально-культурные институты, институты инновационного развития. В свою очередь, неформальные институты представляют собой идеологические, этические нормы и правила взаимодействия экономических субъектов и общества в целом. Формальные и неформальные институты создают платформу и механизм управления конкурентоспособностью предприятия.

Следует отдельно выделить роль института инновационного развития, целью которого является стимулирование инновационной деятельности, создание необходимых условий повышения конкурентоспособности предприятия. Что, в свою очередь, определяет уровень конкурентоспособности и инновационного развития страны. В современных условиях хозяйствования рыночный механизм экономики Украины функционирует в несовершенной институциональной среде. Несовершенство институциональной среды проявляется в: неопределенности роли и значения институтов; отсутствии четких и конкретных «правил игры»; существовании неэффективных институтов, которые негативно влияют на инновационное развитие экономических процессов; отсутствии продуктивного взаимодействия между формальными и неформальными институтами; асимметричности информации; сложных бюрократических процедурах; неэффективной законодательной базе для развития бизнеса и привлечения инвестиций в экономику Украины; высоких транзакционных издержках. «Несовершенство институциональной среды и высокий уровень транзакционных издержек негативно влияют на развитие конкурентной среды и конкурентных отношений в экономике Украины [4]».

Кроме выделенных факторов институциональной среды, по мнению О. В. Крывешко и П. В. Сидунк, к внешним факторам формирования конкурентоспособности предприятия следует отнести уровень конкурентоспособности экономики, а также уровень конкурентоспособности отрасли:

- ✦ *уровень конкурентоспособности экономики* – определяет инвестиционную привлекательность страны, что способствует привлечению инвестиций и созданию благоприятных условий для научно-технического развития и развития предприятия в целом;
- ✦ *уровень конкурентоспособности отрасли* – влияет на конкурентоспособность предприятия на мировых рынках, но не дает конкурентных преимуществ предприятию на внутренних рынках [9].

Возникновение внутренних факторов формирования конкурентоспособности предприятия связано с политикой и системой управления предприятием. Среди внутренних факторов целесообразно выделить следующие:

- ✦ *деятельность менеджмента предприятия* всех уровней управления, их профессиональные качества, функциональную и производственную структуру персонала;

- ✦ состояние технической и технологической системы;
- ✦ качество сырья, материалов, уровень запасов сырья и готовой продукции, качество производимой продукции;
- ✦ номенклатуру и ассортимент выпускаемой продукции;
- ✦ эффективность финансовой системы предприятия;
- ✦ кадровую политику предприятия;
- ✦ политику ценообразования и стимулирования продаж.

В результате проведенных исследований, с нашей точки зрения, для обеспечения конкурентных преимуществ предприятия одной из задач менеджмента предприятия является разработка системы конкурентных стратегий, которые представляют обобщенный план действий для достижения конкурентоспособности. С позиции авторского подхода система конкурентных стратегий состоит из общих (базисных) и частных (индивидуальных) стратегий. Общие (базисные) конкурентные стратегии связаны с обеспечением конкурентоспособности целевых подсистем деятельности предприятия и служат основой формирования частных (индивидуальных) стратегий. Частные (индивидуальные) конкурентные стратегии формируются с учетом особенностей деятельности отрасли, политики и стратегической направленности развития предприятия.

К числу общих (базисных) конкурентных стратегий следует отнести: финансовую, производственную, маркетинговую стратегии и стратегию управления персоналом.

Финансовая конкурентная стратегия направлена на привлечение и эффективное использование финансовых ресурсов. Данная стратегия включает в себя две: инвестиционную и стратегию финансирования. Результатом проведения эффективной финансовой политики является то, что основная часть финансовых ресурсов должна быть направлена на развитие предприятия с учетом рыночной конъюнктуры, что, в свою очередь, обеспечивает конкурентные преимущества предприятия.

Главная цель *производственной стратегии* – повышение эффективности производственной деятельности предприятия. В рамках производственной стратегии внедряются стратегии минимизации производственных издержек, стратегии усовершенствования производства, стратегии увеличения объемов производства и повышения качества выпускаемой продукции и другие.

Среди *маркетинговых стратегий* в условиях рыночной экономики целесообразно внедрять стратегию сегментирования рынка, стратегию быстрого реагирования на потребности рынка, стратегию расширения рынка, стратегию фокусирования, стратегию диверсификации, стратегию разработки нового продукта и другие.

Стратегия управления персоналом ориентирована на формирование кадрового потенциала предприятия и движущих сил, которые определяют структуру персонала предприятия. От квалифицированного персонала предприятия, эффективной кадровой политики

во многом зависят качество и конкурентоспособность выпускаемой продукции.

Основным аспектом формирования частных (индивидуальных) конкурентных стратегий является оперативное реагирование на изменения внешней среды, что поможет предприятию удержаться на запланированной траектории достижения желаемого результата – повышения конкурентоспособности и завоевания лидирующих рыночных позиций. Нами были разработаны следующие частные (индивидуальные) стратегии обеспечения конкурентоспособности предприятия: стратегия адаптации к изменениям институциональной среды и рыночной конъюнктуры; стратегия ценообразования; стратегия формирования позитивного индивидуального имиджа предприятия; стратегия минимизации транзакционных издержек; стратегия регулирования оппортунистического поведения.

Стратегия адаптации к изменениям институциональной среды и рыночной конъюнктуры – совокупность действий, необходимых для преодоления негативных последствий влияния институциональных изменений на конкурентоспособность предприятия, а также выбор эффективных направлений деятельности предприятия в новых условиях институциональной среды. Изменения институциональной среды могут проявляться изменениями в законодательной базе, новыми «правилами игры» на рынке, политическими и экономическими реформами. С целью эффективной адаптации к изменениям институциональной среды нами рекомендуется применять следующие стратегии: стратегию преодоления административных барьеров; стратегию выхода на новые рынки сбыта; стратегии концентрированного роста; стратегии интегрированного роста; стратегии диверсифицированного роста; стратегии сокращения и др.

Среди стратегий ценообразования целесообразно внедрение следующих стратегий: стратегии внедрения (проникновения) на рынок; стратегии «снятия сливок»; стратегии конкурентных цен; стратегии «сигнализирования ценами»; стратегии периодической скидки. В условиях институциональной среды экономики Украины они имеют ситуационный, дифференцированный характер, применение той или иной стратегии зависит от динамики изменения рыночной конъюнктуры и внешних экономических факторов. Стратегии ценообразования направлены на обеспечение рентабельности и достижение конкурентных преимуществ предприятия.

В современных условиях институциональной среды коммерческий успех предприятия заключается в умении работать на рынке таким образом, чтобы сохранить имеющихся потребителей на долгосрочный период, а также привлечь новых потребителей. Выбору и предпочтению конкретной продукции и предприятия способствует позитивный имидж предприятия. Стратегия формирования позитивного индивидуального имиджа предприятия должна учитывать:

- ★ потребности потребителя, которые определяются соотношением качества и цены продукции, дизайном, известностью торговой марки,

сервисом обслуживания, системой скидок, соблюдением этических норм поведения;

- ★ интересы партнеров и инвесторов, сотрудничество с которыми основывается на стабильности, надежности, долгосрочности, честности, справедливости, открытости, деловой репутации;
- ★ потребности и интересы персонала предприятия, так как в системе формирования имиджа предприятия персонал является источником информации о предприятии во внешней среде;
- ★ роль предприятия в экономической, социальной и культурной жизни общества определяется значимостью продукции на региональном и государственном уровнях, уплатой налогов и соблюдения законов, количеством и стабильностью предоставляемых рабочих мест, принятием участия в социальных проектах.

В рыночной экономике взаимодействие между поставщиком сырья и производителем продукции, между производителем и потребителем продукции, между производителем продукции и государственными органами осуществляется посредством заключения контракта, что сопровождается значительными транзакционными издержками, а именно: поиска информации; ведения переговоров и заключения сделки; специализации и защиты прав собственности; оппортунистического поведения. Стратегия минимизации транзакционных издержек направлена на идентификацию данных издержек в системе бухгалтерского и управленческого учета, разработку конкретных мероприятий по их перераспределению между сторонами контракта и уменьшение транзакционных издержек за счет синергетического эффекта от транзакций.

Одним из ключевых концепций институциональной среды является оппортунистическое поведение. «Оппортунистическим можно считать такое поведение, которое направлено на достижение собственных целей экономических агентов и не ограничено соображениями морали [10, с. 253]». Оппортунизм связан с использованием и распределением специфических активов между экономическими субъектами, удовлетворением мелко-собственнических интересов в процессе осуществления рыночных транзакций, игнорированием принципов морали и этики ведения бизнеса, достижением собственных интересов персонала предприятия, игнорируя цели деятельности предприятия. Оппортунизм имеет морально-этическую и экономическую природу возникновения. Оппортунистическое поведение негативно влияет на имидж и конкурентоспособность предприятия. Регулирование оппортунистического поведения персонала предприятия осуществляется с помощью административных методов и системы штрафных санкций. Стратегия минимизации издержек оппортунистического поведения в рыночных транзакциях состоит в четком и конкретном определении условий выполнения контракта и санкций в случае невыполнения этих условий.

На основе вышесказанного следует отметить, что при внедрении предложенных частных (индивидуальных) стратегий обеспечения конкурентоспособности

менеджмент підприємства повинен враховувати не тільки умови інституціональної середовища, але й ряд особливостей розвитку конкретного підприємства, серед яких можна виділити: специфіку галузі та діяльності підприємства; форму власності та розмір підприємства; фазу життєвого циклу підприємства; особливості виробничої, збутової та контрактної діяльності підприємства; номенклатуру та асортимент випускаємої продукції.

ВИВОДИ

Інституціональна середовища економіки України вважається неідеальною, що негативно впливає на конкурентоспроможність підприємства, галузі та економіки в цілому. Неідеальність економічних, політичних інститутів та інститутів інноваційного розвитку перешкоджає розвитку конкурентних переваг підприємства як на внутрішніх, так і на зовнішніх ринках. Підприємства та інститути перебувають у діалектичній взаємозалежності. Тому при формуванні стратегії забезпечення конкурентоспроможності підприємства необхідно враховувати особливості розвитку інституціональної середовища та рівень транзакційних витрат. Предложені загальні (базисні) та частині (індивідуальні) стратегії спрямовані на забезпечення стратегічної конкурентоспроможності підприємства. Дальші дослідження даної проблематики будуть спрямовані на оцінку ефекту від впровадження предложеніх стратегій та оцінку рівня конкурентоспроможності підприємства. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Гудзь О. Є. Фінансові стратегії забезпечення конкурентоспроможності підприємства / О. Є. Гудзь // Фінансовий простір. – 2013. – № 4 (12). – С. 97–103.
2. Павлова В. А. Система управління конкурентоспроможністю підприємства / В. А. Павлова, Р. В. Губарев // Європейський вектор економічного розвитку. – 2014. – № 2 (17). – С. 168–176.
3. Осадчук А. І. Обґрунтування стратегії забезпечення міжнародної конкурентоспроможності в сфері експортної діяльності підприємства / А. І. Осадчук // Управління розвитком. – 2015. – № 2 (180). – С. 101–106.
4. Вінніченко І. І. Роль та значення інститутів у формуванні конкурентних відносин / І. І. Вінніченко // Економіка та держава. – 2012. – № 5. – С. 8–10.
5. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрямки підвищення : кол. моногр. / За заг. ред. О. Г. Янково-го. – Одеса : Атлант, 2013. – 470 с.
6. Васильців Т. Г. Конкурентні переваги підприємства та обґрунтування стратегії їх забезпечення / Т. Г. Васильців, Н. Я. Кравчук // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.2. – С. 208–213.
7. Фатхутдинов Р. Стратегическая конкурентоспособность и экономика России / Р. Фатхутдинов // Общество и экономика. – 2003. – № 1. – С. 31–43.
8. Наукові основи економічного розвитку України та світу : кол. моногр. / За заг. ред. О. В. Царенко, С. В. Коляденко, В. П. Ільчука. – Дніпропетровськ : НГУ, 2014. – 340 с.
9. Кривешко О. В. Чинники формування конкурентоспроможності підприємств та кластерів / О. В. Кривенко,

П. В. Сідун [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ena.lp.edu.ua:8080/.../28_180-188_Vis_720_Menegment.pdf

10. Шаститко А. Е. Новая институциональная экономическая теория : монография / А. Е. Шаститко. – Москва : ТЕИС, 2002. – 591 с.

REFERENCES

- Fatkhutdinov, R. "Strategicheskaya konkurentosposobnost i ekonomika Rossii" [Strategic competitiveness and economy of Russia]. *Obshchestvo i ekonomika*, no. 1 (2003): 31-43.
- Hudz, O. Ye. "Finansovi strategii zabezpechennia konkurentospromozhnosti pidpriemstva" [Financial strategy for competitiveness]. *Finansovi prostir*, no. 4 (12) (2013): 97-103.
- Konkurentospromozhnist pidpriemstva: otsinka rivnia ta napriamy pidvyshchennia [Competitiveness: assessment of the level and areas of improvement]. Odesa: Atlant, 2013.
- Kryveshko, O. V., and Sidun, P. V. "Chynnyky formuvannia konkurentospromozhnosti pidpriemstv ta klasteriv" [Determinants of competitiveness of enterprises and clusters]. ena.lp.edu.ua:8080/.../28_180-188_Vis_720_Menegment.pdf
- Naukovi osnovy ekonomichnoho rozvytku Ukrainy ta svitu [Scientific basis of economic development of Ukraine and the world]. Dnipropetrovsk: NHU, 2014.
- Osadchuk, A. I. "Obgruntuvannia strategii zabezpechennia mizhnarodnoi konkurentospromozhnosti v sferi eksportnoi diialnosti pidpriemstva" [Justification of the strategy for international competitiveness in export business enterprises]. *Upravlinnia rozvytkom*, no. 2 (180) (2015): 101-106.
- Pavlova, V. A., and Hubariyev, R. V. "Systema upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstva" [The control system of competitive enterprise]. *Yevropeiskiy vektor ekonomichnoho rozvytku*, no. 2 (17) (2014): 168-176.
- Shastitko, A. E. *Novaia institutsionalnaia ekonomicheskaia teoriia* [New Institutional Economics]. Moscow: TEIS, 2002.
- Vinnichenko, I. I. "Rol ta znachennia instytutiv u formuvanni konkurentnykh vidnosyn" [The role and importance of institutions in shaping the competitive relations]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 5 (2012): 8-10.
- Vasyltsiv, T. H., and Kravchuk, N. Ya. "Konkurentni perevahy pidpriemstva ta obgruntuvannia strategii ikh zabezpechennia" [Competitive advantages of the enterprise strategy and rationale to support them]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, no. 23.2 (2013): 208-213.

РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ НА ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

© 2015 ІВАЩЕНКО О. В., ГІРМАН А. П.

УДК 65:658.3.07

Іващенко О. В., Гірман А. П. Реалії та перспективи розвитку персоналу на вітчизняних підприємствах

Мета статті полягає в дослідженні загальних проблем розвитку персоналу та пошуку напрямів їх вирішення. Розглянуто цінність системи розвитку персоналу для конкурентоспроможного бізнесу, а також проведено паралелі між підходом зарубіжних та вітчизняних компаній до розвитку персоналу. Виявлено напрямки подолання проблем та оптимізації витрат на розвиток персоналу. Обґрунтовано, що розробка та впровадження ефективної системи розвитку персоналу вітчизняних підприємств у сучасних умовах є настільки багатоаспектними, що значна частка теоретичних і практичних питань залишаються невизначеними і потребують подальшого комплексного вивчення, ґрунтовного теоретичного та методичного забезпечення. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є визначення та реалізація довгострокової стратегії розвитку системи роботи з кадрами. Для досягнення цієї мети необхідні суттєві зміни в організації системи підвищення кваліфікації, її нормативно-правовому, кадровому, навчально-методичному, інформаційному, матеріально-технічному забезпеченні.

Ключові слова: розвиток персоналу, проблеми, оптимізація, зарубіжний досвід, управління витратами.

Рис.: 1. Табл.: 1. Бібл.: 20.

Іващенко Ольга Валентинівна – студентка, Університет митної справи та фінансів (вул. Дзержинського, 2/4, Дніпропетровськ, 49004, Україна)

E-mail: olyashka_555@mail.ru

Гірман Алла Павлівна – кандидат політичних наук, доцент, доцент, кафедра управління персоналом та економіки праці, Університет митної справи та фінансів (вул. Дзержинського, 2/4, Дніпропетровськ, 49004, Україна)

E-mail: nika.message@gmail.com

УДК 65:658.3.07

UDC 65:658.3.07

Иващенко О. В., Гирман А. П. Реалии и перспективы развития персонала на отечественных предприятиях

Цель статьи заключается в исследовании актуальных проблем развития персонала и поиска направлений их решения. Рассмотрена ценность системы развития персонала для конкурентоспособного бизнеса, а также проведены параллели между подходом зарубежных и отечественных компаний к развитию персонала. Выведены направления преодоления проблем и оптимизации затрат на развитие персонала. Обосновано, что разработка и внедрение эффективной системы развития персонала отечественных предприятий в современных условиях настолько многоаспектны, что значительная часть теоретических и практических вопросов остаются неопределенными и требуют дальнейшего комплексного изучения, основательного теоретического и методического обеспечения. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении является определение и реализация долгосрочной стратегии развития системы работы с кадрами. Для достижения этой цели необходимы существенные изменения в организации системы повышения квалификации, ее нормативно-правовом, кадровом, учебно-методическом, информационном, материально-техническом обеспечении.

Ключевые слова: развитие персонала, проблемы, оптимизация, зарубежный опыт, управление затратами.

Рис.: 1. Табл.: 1. Библ.: 20.

Иващенко Ольга Валентиновна – студентка, Университет таможенного дела и финансов (ул. Дзержинского, 2/4, Днепропетровск, 49004, Украина)

E-mail: olyashka_555@mail.ru

Гирман Алла Павловна – кандидат политических наук, доцент, доцент, кафедра управления персоналом и экономики труда, Университет таможенного дела и финансов (ул. Дзержинского, 2/4, Днепропетровск, 49004, Украина)

E-mail: nika.message@gmail.com

Ivashchenko O. V., Girman A. P. Realities and Prospects of Development of Staff at Domestic Enterprises

The article is aimed at studying the topical problems of development of staff as well as finding solutions to them. The value of the staff development system for competitive business has been considered, as well as parallels between the approaches of foreign and domestic companies to the staff development have been drawn. The direction of overcoming problems and optimizing the costs for development of staff have been identified. It has been proved that both development and implementation of an effective system for development of staff in the domestic enterprises in current conditions are multidimensional, a large proportion of theoretical and practical questions remain undetermined and require further comprehensive studying, along with a thorough theoretical and methodical support. Prospects for further research in this area is to determine and implement a long-term strategy for development of the system for personnel management. To achieve this goal, significant changes in the organization of staff training system, as well as its normative, personnel-oriented, educational-methodological, informational, and material supporting will be required.

Key words: development of staff, problems, optimization, foreign experience, cost management.

Pic.: 1. Tabl.: 1. Bibl.: 20.

Ivashchenko Olga V. – Student, University of Customs and Finance (vul. Dzerzhynskogo, 2/4, Dnipropetrovsk, 49004, Ukraine)

E-mail: olyashka_555@mail.ru

Girman Alla P. – Candidate of Sciences (Politics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Personnel Management and Labour Economics, University of Customs and Finance (vul. Dzerzhynskogo, 2/4, Dnipropetrovsk, 49004, Ukraine)

E-mail: nika.message@gmail.com

Економічний розвиток, який характерний для більшості успішних суб'єктів господарювання, визначає доцільність застосування ефективних практик менеджменту для досягнення раціональності у використанні ресурсів, їх споживанні та впливу на зовнішнє середовище. Якість персоналу прямо корелює з продуктивністю та ефективністю діяльності підприємства, кількістю та лояльністю його клієнтів, діловою

репутацією фірми на ринку. Зростання кадрового потенціалу досягається лише за умов його постійного розвитку, а витрати на підвищення кваліфікації персоналу вважаються необхідними й ефективними інвестиціями підприємства.

Отже, розвиток кадрів стає одним з ключових завдань, яке має вирішувати підприємство на шляху до набуття стійких конкурентних переваг.

Даній тематиці присвячені наукові роботи вітчизняних і зарубіжних дослідників: Беккера Г., Вебера В., Грішньової А. О., Волошиної О., Клемина Т., Мироненка В. Проблема розвитку персоналу присвячені статті таких видань, як The Forbes, Association for Talent Development. Пошукам і впровадженню нових методів на практиці займаються такі відомі компанії: ArcelorMittal, IBM, General Motors, Motorola, Toyota.

Незважаючи на істотні внески науковців та власників компаній, назріла потреба висвітлити сучасні проблеми розвитку персоналу та спробувати знайти ефективні шляхи їх вирішення. Розробка та впровадження ефективної системи розвитку персоналу вітчизняних підприємств у сучасних умовах є настільки багатоаспектною, що значна частка теоретичних і практичних питань залишаються невизначеними і потребують подальшого комплексного вивчення, ґрунтовного теоретичного та методичного забезпечення.

Головною метою цієї роботи є дослідження нагальних проблем розвитку персоналу та пошуку напрямів їх вирішення.

Розвиток персоналу є однією з найважливіших умов успіху будь-якої організації. Це особливо актуально в наші дні, коли з прискоренням науково-технічного прогресу швидше, ніж коли-небудь застарівають професійні знання і навички. Невідповідність кваліфікації персоналу потребам компанії негативно позначається на результатах її діяльності. «Конкурентоспроможність підприємства значною мірою залежить від переваг персоналу, які виявляються у двох основних аспектах:

- висока кваліфікація кадрів (передові знання та інтелектуальний капітал, прагнення до знань та удосконалення, висока мотивація персоналу, ефективні стимули для напруженої, якісної трудової діяльності);

- навички та досвід персоналу, які забезпечують зниження рівня браку та собівартості продукції на основі використання традицій першокласного обслуговування, неповторного стилю реклами та просування товарів (послуг)» [14].

Розуміючи значення розвитку персоналу для бізнесу, провідні світові корпорації витрачають чимало часу і коштів на навчання і розвиток своїх співробітників [14]. Так, американські компанії у 2012 р. витратили більш ніж 164 млрд доларів на розвиток співробітників та 30,3 годин у середньому на навчання одного працівника [17]. Близько 70 % корпорацій мають програми підготовки та перепідготовки, а 27 % усіх компаній США розглядають

витрати на освіту як інвестиції та обов'язкову складову конкурентної стратегії [15].

Уряд Великобританії станом на 2013 р. виділив 5,16 млрд фунтів стерлінгів на фінансування професійної освіти в межах подальшої освіти [13, с. 128]. Зарубіжні керівники розуміють, що висококваліфікована робоча сила є стратегічною перевагою. Так, сьогодні 87 % менеджерів японських підприємств на перше місце за важливістю ставлять розвиток персоналу, тоді як впровадження нових технологій – 45 %, а розширення ринків збуту – близько 25 % [13, с. 127].

Українські ж реалії у сфері розвитку персоналу є далеко не оптимістичними. За індикатором «осаяність/розмір навчання штату» Україна обіймає лише 109 позицію, тоді як у США, Японії та Франції навчання персоналу вважається однією з конкурентних переваг [20]. В Україні лише 9 % облікової кількості штатних працівників (або 1 млн осіб) охоплено системою професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації. Періодичність підвищення кваліфікаційного рівня персоналу становить у середньому 11 років, у той час як у країнах Євросоюзу – близько 5 років, а в Японії – кожного року [7, с. 163].

Необхідно відмітити, що програми підвищення кваліфікації працівників існують лише у великих компаніях, які мають іноземні інвестиції. На даних підприємствах розвиток персоналу розглядається не стільки як інструмент примноження матеріального капіталу, скільки як удосконалення інтелектуальної активності кожного працівника (від виробничої ланки до керівників вищої ланки управління). Проте, за оцінкою американських спеціалістів, 1 долар, витрачений на підготовку персоналу, приносить 10 доларів прибутку, оскільки професійне навчання кадрів – це найбільш рентабельне вкладення капіталу [1, с. 12].

З огляду на викладене можемо виокремити певні недоліки в системі розвитку персоналу вітчизняних підприємств:

1. Недостатнє забезпечення комплексності реалізації різних методів менеджменту. На більшості підприємств система розвитку персоналу не має комплексності. Існують програми розвитку, які не передбачають попередньої оцінки персоналу, анкет щодо виявлення потреб працівників та їх мотивації.

2. Невідповідність розвитку персоналу стадіям життєвого циклу організації. Уявлення про розвиток співробітників має ґрунтуватися на стадіях розвитку організації (табл. 1).

Таблиця 1

Оціночні показники розвитку персоналу залежно стадій життєвого циклу компанії

Стадія життєвого циклу компанії	Показники розвитку персоналу
Становлення	Гнучкість, мобільність, презентабельність, взаємозамінність, стресостійкість
Зростання	Підтримка нововведень, харизматичність, адаптивність, відповідність
Стагнація	Послідовність, дисциплінованість, безконфліктність, сумлінність
Занепад	Взаємна підтримка, лояльність, відданість
Відродження	Підтримка нововведень, активність, новаторство, самовизначення

3. Недостатнє врахування психологічних аспектів при виборі професійної діяльності, інноваційної діяльності у сфері управління персоналом та безпосередньої виробничо-організаційної діяльності окремих працівників.

Таким чином, розвиток є і характеристикою, і властивістю, і потребою будь-якої системи, що реалізується через життєвий цикл компанії. Розвиток персоналу виступає як інвестиційне рішення, тобто із статті витрат стає об'єктом інвестицій [6, с. 51].

Вважаємо за потрібне визначити причини, які спричинили недоліки розвитку персоналу на вітчизняних підприємствах. У 2011 р. українські дослідники провели вибіркове опитування керівників 50 великих українських підприємств стосовно бар'єрів розвитку персоналу. Так, 65% опитуваних вважають, що велике значення на гальмування процесу мають зовнішні фактори. Серед найбільш впливових факторів було виокремлено:

- ✦ нестабільну політичну ситуацію;
- ✦ несприятливе нормативне-правове регулювання процесу;
- ✦ незацікавленість держави у підтримці підприємств [3, с. 38].

Крім того, однією з причин недостатнього приділення уваги розвитку персоналу є те, що підготовка кадрів у межах підприємства потребує власних засобів, технологій та інструментів, яких не вистає у підприємства, а також небажання управлінців витратити кошти через побоювання їх втратити. Через це за п'ять років рівень професійної підготовки працівників кожної категорії зріс лише на 1,5–3% [11, с. 43].

Таким чином, серед найбільш значущих проблем функціонування системи розвитку персоналу керівники українських підприємств назвали недостатність фінансових ресурсів, недостатнє завантаження виробничих потужностей, відсутність системи мотивації, спрямованої на результат. Ці обмеження позначилися на структурі джерел фінансування проектів розвитку персоналу компаній [5, с. 107].

Разом з тим необхідно відмітити «сучасні тенденції у розвитку персоналу, які мають вплив на витрати вітчизняних підприємств:

- ✦ недостатні витрати на планування кар'єри персоналу порівняно з підприємствами розвинених країн;
- ✦ вплив на підвищення оплати праці топ-менеджерів вітчизняних підприємств через присутність на ринку іноземних підприємств, які значно більше коштів скеровують на розвиток персоналу;
- ✦ незначне зростання витрат на оплату праці топ-менеджерів та помітніше зростання витрат на оплату праці менеджерів середньої ланки;
- ✦ зростання витрат підприємств на хедхантинг, пов'язаних із переманюванням топ-менеджерів керуючих фірм, які можуть сприяти значному збільшенню рівня прибутковості підприємства;
- ✦ зростання витрат підприємств на окремі складові соціальних пакетів (зокрема, медичне стра-

хування, оплата за навчання, виплати на оздоровлення та оплата абонентів у спортклубах);

- ✦ зростання витрат на заміщення працівників великих і середніх вітчизняних компаній» [15, с. 32].

Причиною низького рівня роботи у сфері розвитку персоналу є також відсутність відділів технічного навчання. Функції з професійного навчання на підприємствах покладаються на одного з працівників відділу кадрів. Згідно з дослідженнями «Learning and Development» 2015 р. 33% компаній скоротили бюджет на розвиток персоналу, 23% – звільнили співробітників відділів розвитку працівників, 24% – знизили обсяг використання послуг зовнішніх провайдерів (навчання за межами підприємства). Разом з цим, на 74% зросло навантаження на 1 спеціаліста з розвитку персоналу [18].

За статистикою, більшу частину коштів у розвитку персоналу вкладають українські компанії, які займаються страхуванням, фінансами, нерухомістю, технологіями і транспортними послугами, і, як правило, меншу – у сфері виробництва, агрокультури, охорони здоров'я, будівництва й освоєння родовищ. При цьому в компаніях з офіційно закріпленою стратегією управління персоналом витрати на розрахунок на одного співробітника майже в три рази вище, а віддача від інвестицій у персонал – на 70% більше, ніж у компаній, що мають неофіційну стратегію.

Українські підприємства здебільшого уникають організовувати навчання безпосередньо на робочих місцях, оскільки професійне навчання за межами підприємства, по-перше, вимагає значних коштів, а, по-друге, відволікає працівника на момент його підготовки.

Але все ж найзначніші перепони полягають в економічній ситуації країни: на розвиток персоналу значною мірою вплинула економічна криза. Тобто компанії перестали витратити кошти на перепідготовку та підвищення кваліфікації своїх працівників у зв'язку зі спадом виробництва, скороченням доходів. У період кризи політика організацій була націлена на вивільнення персоналу, саме тому деякі показники досі мають від'ємні значення в порівнянні з докризовим періодом [2, с. 11].

Отже, наразі на українських підприємствах існує ряд проблем і причин, які уповільнюють становлення ефективної системи розвитку персоналу, тому на сьогодні необхідні системні заходи щодо їх вирішення.

«Простою та перевіреною стратегією щодо розвитку персоналу є ефективне інвестування у перспективних і талановитих працівників. Інвестиції в працівників – це більше, ніж вкладання капіталу з метою отримання прибутку. Сучасна політика компанії та робота топ-менеджерів повинна бути пов'язана не тільки з інвестиціями, але й із вкладеннями часу» [15]. Так, менеджери та керівники HR-відділів фірм, що динамічно розвиваються, зараз дотримуються такої стратегії: «Вкладайте у себе, у свою команду, у своє здоров'я, освіту, кар'єру та перспективний розвиток фірми» [10, с. 37].

Проте, з огляду на суми бюджету на інвестиції в людські ресурси, компанії повинні ефективно використовувати виділені кошти. Пропонуємо схему, яка дозволить раціонально витратити кошти на розвиток працівників (рис. 1).

Рис. 1. Схема організаційно-економічного механізму управління витратами на утримання і розвиток персоналу вітчизняних підприємств

Джерело: побудовано авторами на основі матеріалів [12, с. 37].

Якщо ж у компанії вже існують певні служби контролю та регулювання витрат на розвиток персоналу, пропонуємо доповнити власну систему такими напрямками їх оптимізації:

- ✦ установлення об'єктивно необхідної чисельності усіх категорій працівників;
- ✦ впровадження нових сучасних методів праці та розвитку персоналу;
- ✦ підвищення об'єктивності оцінювання діяльності працівників для ефективної мотивації їх розвитку, ефективності та продуктивності персоналу;
- ✦ застосування світового досвіду та сучасних концепцій менеджменту для ефективного розвитку персоналу на підприємстві [8, с. 22].

Дані методи допоможуть підвищити якісний рівень працівників, зменшити витрати через їх раціоналізацію, а також підвищити прибутковість підприємства.

Окремо доцільно розглянути нові методи розвитку працівників. Так, більшість з них останнім часом націлена саме на саморозвиток працівників за підтримкою компаній. У США даний метод є розповсюдженим: існують віртуальні та реальні школи, академії та інститути, які націлені на розвиток лідерських навичок робітників, вони мають назву *Leadership Development*. Наприклад, на одному із сайтів стверджують, що проходження програми підвищить здатність працівника ефективно реагувати на будь-які проблеми, отримувати підтримку в плануванні та реалізації проекту або управління переходом від менеджера до лідера. *Leadership Development* посилить вашу впевненість, мужність і чесність як лідера [19, с. 22].

Крім того, використовуючи зарубіжний досвід, можливо перейняти деякі новітні інструменти розвитку кадрів. Найбільш прийнятними для України є:

- ✦ *buddying* (від англ. *buddy* – друг, приятель) – це метод, заснований на освоєнні нових навичок, наданні один одному об'єктивного й чесного зворотного зв'язку та підтримки у виконанні цілей і завдань. Насамперед, це підтримка, допомога й захист однієї людини іншою [4];
- ✦ *E-learning* – система електронного навчання. У Великобританії цей метод використовують 54 % компаній [9];
- ✦ *shadowing* – метод припускає, що до співробітника прикріплюють «тінь» – це може бути випускник вища, який мріє працювати в цій компанії. Таким чином, роботодавець перевіряє, наскільки міцна мотивація даного кандидата. Як показують дослідження, після *shadowing* 50 % людей відмовляються від своєї мрії. Компанії ж дуже широко використовують цей метод, щоб скоротити витрати [4];
- ✦ *secondment* – це різновид ротації персоналу, за якого співробітника «відряджають» на інше місце роботи на певний час, а потім він повертається до своїх колишніх обов'язків. Особливо цей метод використовують компанії з плоскою структурою, де обмежені можливості просування співробітників і, як наслідок, розвиток у них додаткових навичок [9].

Останній метод, на нашу думку, виступає геніальною ідеєю саме для українських підприємств. Як бачимо, нововведення не завжди виступають синонімом витратності. Зазначені методи доводять, що можливо економити та розвинути кадри.

Разом з тим підприємствам, які мають проблеми з персоналом, пропонуємо перейняти досвід не лише зарубіжних компаній, а й вітчизняних. Гарним прикладом послужить «Арселор Миттал Кривий Ріг» – найбільше гірничо-металургійне підприємство у світі, яке стало частиною Arcelor Mittal. Для робітників кожного року прово-

дяться конкурси професійної майстерності. Основними критеріями конкурсу є: знання технології й професійні навички, якість обслуговування устаткування, знання у сфері охорони праці й безпечного виконання робіт. Робітники протягом цілого року вдосконалюють свою майстерність, аби отримати винагороду як переможець конкурсу.

У свою чергу, для навчання та розвитку менеджерів діє «HR-школа». Навчання проводиться за напрямками: професійні знання, лідерські й менеджерські навички, корпоративна культура, вивчення іноземних мов.

Крім того, з лютого 2010 р. діє *Talent Community* – неформальний клуб, який об'єднує учасників корпоративних програм розвитку. Важливим є те, що члени клубу допомагають один одному в «спрямованому само-навчанні»: розповідають про цікаву ділову книгу, обговорюють доповідь [16].

Використання цього досвіду є важливою умовою забезпечення сталого економічного зростання українських підприємств.

ВИСНОВКИ

В Україні організація розвитку персоналу має не найкращі рейтингові показники та ряд проблем, проте на вітчизняних підприємствах існує великий потенціал їх підвищення. Тому актуальним є визначення та реалізація довгострокової стратегії розвитку системи роботи з кадрами. Для досягнення цієї мети необхідні суттєві зміни в організації системи підвищення кваліфікації, її нормативно-правовому, кадровому, навчально-методичному, інформаційному, матеріально-технічному забезпеченні.

У роботі визначено основні напрямки подолання проблем та оптимізації витрат на розвиток персоналу. Головною передумовою має бути бажання персоналу та роботодавців покращити якість робочої сили організацій та країни в цілому. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бокшицкая Е.** Управление персоналом международной компании / Е. Бокшицкая // Менеджер по персоналу. – 2011. – № 5. – С. 10–15.
2. **Бузько І. Р.** Формування методологічних основ розвитку персоналу / І. Р. Бузько, Ю. Ю. Д'яченко // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 3. – С. 8–12.
3. **Волошина О.** Обучение персонала во время перемен / О. Волошина, Т. Баранова // Менеджер по персоналу. – 2010. – № 4. – С. 36–43.
4. **Закомурная Е.** «Тени» и «друзья»: методы обучения персонала, которых у нас пока нет / Е. Закомурная // Executive [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.podborkadrov.ru/articles/detail.php?ID=14214>
5. **Клемина Т.** Экономический подход к анализу проблем управления человеческими ресурсами / Т. Клемина // Вестник Санкт-Петербургского университета: Менеджмент. – 2010. – № 4. – С. 104–108.
6. **Коноваленко М. К.** Сучасні підходи до управління розвитком персоналу на основі інноваційних моделей / М. К. Коноваленко. – 2010. – С. 49–54.
7. **Красношапка В. В.** Навчання та розвиток персоналу в контексті конкурентоспроможності підприємства / В. В. Красношапка // Молодий вчений. – 2014. – № 12. – С. 162–165.
8. **Лелів Г.** Глобальне управління 2025: вирішальний момент / Г. Лелів // Літопис. – 2011. – 120 с.

9. Методы обучения и развития персонала, применяемые в Великобритании / Trainings.ru [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.trainings.ru/library/articles/?id=6299>

10. **Мироненко В.** Наши в Гарварде / В. Мироненко // Инвест газета. – 2012. – № 9. – С. 36–38.

11. **Михайлик Л.** Проект «Внутренне обучение» / Л. Михайлик // Менеджер по персоналу. – 2011. – № 11. – С. 36–47.

12. **Нісфоян С. С.** Управління витратами на утримання і розвиток персоналу машинобудівних підприємств / С. С. Нісфоян // Дисертація. – 2014.

13. **Подра О. П.** Інвестиції в професійне навчання як інструмент накопичення специфічного людського капіталу / О. П. Подра // Вісник Дніпропетровського університету. – 2011. – Випуск 5/2. – С. 126–132.

14. Розвиток персоналу на основі програми «Toyota Service Management» // Портал конференцій кафедри стратегії підприємств ДВНЗ «КНЕУ ім. Вадима Гетьмана» [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://conference.spkneu.org/2012/12/korol-o/>

15. **Рыбальченко В.** Сколько стоит топ-менеджер? / В. Рыбальченко // Деловой журнал. – 2013. – С. 32–34.

16. Университет Арселор Миттал в Украине // Arcelor Mittal [Электронный ресурс]. – Режим доступа : ukraine.arcelormittal.com/

17. \$164.2 Billion Spent on Training and Development by U.S. Companies // Association for Talent Development [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.td.org/Publications/Blogs/ATD-Blog/2013/12/ASTD-Releases-2013-State-of-the-Industry-Report>

18. L&D 2015: роль, приоритетные задачи, сложности // Trainings.ru [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.trainings.ru/library/reviews/?id=16844>

19. Leadership Coaching // Kinharvie Institute [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.kinharvie.org.uk/coaching/Leadership-Coaching-introduction>

20. The Forbes 2000 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.forbes.com/lists/>

REFERENCES

- Bokshitskaia, E. "Upravlenie personalom mezhdunarodnoy kompanii" [Human Resource Management International Company]. *Menedzher po personalu*, no. 5 (2011): 10-15.
- Buzko, I. R., and Diachenko, Yu. Yu. "Formuvannia metodologichnykh osnov rozvytku personalu" [Formation of the methodological foundations of staff]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 3 (2012): 8-12.
- "\$164.2 Billion Spent on Training and Development by U.S. Companies" Association for Talent Development. <https://www.td.org/Publications/Blogs/ATD-Blog/2013/12/ASTD-Releases-2013-State-of-the-Industry-Report>
- Hlobalne upravlinnia 2025: vyrishalnyi moment* [Global Management 2025: a decisive moment]. Lviv: Litopys, 2011.
- Klemina, T. "Ekonomicheskii podkhod k analizu problem upravleniia chelovecheskimi resursami" [The economic approach to the analysis of the problems of human resource management]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta : Menedzhment*, no. 4 (2010): 104-108.
- Konovalenko, M. K., and Yakovleva, N. H. "Suchasni pidkhydy do upravlinnia rozvytkom personalu na osnovi innovatsiinykh modelei" [Modern approaches to managing staff development through innovative models]. *Visnyk NTU «KhPI». Seriya "Tekhnichnyi prohres ta efektyvnist vyrobnytstva"*, no. 5 (2010): 49-54.
- Krasnoshapka, V. V. "Navchannia ta rozvytok personalu v konteksti konkurentospromozhnosti pidpriemstva" [Training and staff development in the context of competitiveness]. *Molodyi vchenyi*, no. 12 (2014): 162-165.
- "L&D 2015: rol, prioritetnye zadachi, slozhnosti" [L & D 2015: the role, priorities, complexity]. <http://www.trainings.ru/library/reviews/?id=16844>
- "Leadership Coaching" <http://www.kinharvie.org.uk/coaching/Leadership-Coaching-introduction>

Mironenko, V. "Nashi v Garvarde" [Our people at Harvard]. *Investgazeta*, no. 9 (2012): 36-38.

Mikheylik, L. "Proekt "Vnutrennee obuchenie" [The "Internal training"]. *Menedzher po personalu*, no. 11 (2011): 36-47.

"Metody obucheniia i razvitiia personala, primeniayemye v Velikobritanii" [Methods of staff training and development, applied in the UK]. <http://www.trainings.ru/library/articles/?id=6299>

Nisfoian, S. S. "Upravlinnia vytratamy na utrymanna i rozvytok personalu mashynobudivnykh pidpriemstv" [Cost management for the maintenance and development of staff engineering enterprises]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk*: 08.00.04, 2014.

Podra, O. P. "Investysii v profesiine navchannia iak instrument nakopychennia spetsyficnoho liudskoho kapitalu" [Investment in training as a tool for the accumulation of specific human capital]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu*, no. 5/2 (2011): 126-132.

Rybalchenko, V. "Skolko stoit top-menedzher?" [How much does the top manager?]. *Delovoy zhurnal* (2013): 32-34.

"Rozvytok personalu na osnovi prohramy «Toyota Service Management»" [Staff development based on the program «Toyota Service Management»]. Portal konferentsii kafedry stratehii pidpriemstv DVNZ «KNEU im. Vadyma Hetmana». <http://conference.spkneu.org/2012/12/korol-o/>

"The Forbes 2000". <http://www.forbes.com/lists/>

"Universitet Arselor Mittal v Ukraine" [Arcelor Mittal University in Ukraine]. Arcelor Mittal. <http://ukraine.arcelormittal.com/>

Voloshina, O., and Baranova, T. "Obuchenie personala vo vremia peremen" [Training of personnel in times of change]. *Menedzher po personalu*, no. 4 (2010): 36-43.

Zakomurnaia, E. "«Teni» i «druzia»: metody obucheniia personala, kotorykh u nas poka net" ["Shadows" and "friends": the methods of training, which we do not have]. <http://www.podborkadrov.ru/articles/detail.php?ID=14214>

УДК 658.5

ЕВОЛЮЦІЯ МЕНЕДЖМЕНТУ ЗНАНЬ В ОРГАНІЗАЦІЇ

© 2015 СИТНИК Н. І.

УДК 658.5

Ситник Н. І. Еволюція менеджменту знань в організації

Стаття присвячена дослідженню еволюції менеджменту знань в організації. Наразі в літературі прийнято розрізняти менеджмент знань першого покоління, що ґрунтується на продуктовому підході, і менеджмент знань другого покоління, що ґрунтується на процесному підході. Спираючись на існуючі уявлення, у статті пропонується диференціювати п'ять етапів розвитку менеджменту знань в організаціях, які відрізняються своєю цільовою спрямованістю, розумінням сутності знання, змістом та особливостями інфраструктурного забезпечення. Виділено такі етапи розвитку менеджменту знань в організації: 1) спонтанний: ситуативний обмін інформацією між працівниками у разі потреби; 2) усвідомлення цінності знань: накопичення індивідуальних знань шляхом професійного навчання; 3) інформаційно-технологічний: широке застосування інформаційних технологій для передачі кодифікованого знання; 4) соціально-поведінковий: широке застосування соціальних інструментів для створення і передачі кодифікованого й таситного знання; 5) інтегрований: інтегрованість менеджменту знань у загальну систему менеджменту організації та глобальний он-лайн простір.

Ключові слова: менеджмент знань, етапи розвитку знань, таситне знання, кодифіковане знання

Рис.: 1. Табл.: 2. Бібл.: 13.

Ситник Наталія Іванівна – кандидат біологічних наук, доцент кафедри менеджменту, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (пр. Перемоги, 37, Київ, 03056, Україна)

E-mail: Natalia_Sytnik@ukr.net

УДК 658.5

Ситник Н. И. Эволюция менеджмента знаний в организации

Статья посвящена изучению эволюции менеджмента знаний в организации. Сейчас в литературе принято различать менеджмент знаний первого поколения, который основывается на продуктовом подходе, и менеджмент знаний второго поколения, который основывается на процессном подходе. Основываясь на существующих представлениях, в статье предлагается дифференцировать пять этапов развития менеджмента знаний в организациях в зависимости от их целевой направленности, понимания сущности знания, содержания и особенностей инфраструктурного обеспечения. Выделены такие этапы развития менеджмента знаний в организации: 1) спонтанный: ситуативный обмен информацией между работниками по запросу; 2) осознание ценности знаний: накопление личностных знаний путем профессионального обучения; 3) информационно-технологический: широкое применение информационных технологий для передачи кодифицированного знания; 4) социально-поведенческий: широкое применение социальных инструментов для генерирования и передачи кодифицированного и таситного знания; 5) интегрированный: интегрированность менеджмента знаний в общую систему менеджмента организации и глобальное онлайн пространство.

Ключевые слова: менеджмент знаний, этапы развития менеджмента знаний, таситное знание, кодифицированное знание.

Рис.: 1. Табл.: 2. Библ.: 13.

Ситник Наталья Ивановна – кандидат биологических наук, доцент кафедры менеджмента, Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт» (пр. Победы, 37, Киев, 03056, Украина)

E-mail: Natalia_Sytnik@ukr.net

UDC 658.5

Sytnik N. I. Evolution of Knowledge Management in an Organization

The article is concerned with studying evolution of knowledge management in an organization. In the current literature becomes usual to distinguish between knowledge management of first generation, which is based on the product approach, and the knowledge management of second generation, based on the process approach. On the basis of existing views, the article proposes to differentiate five stages of development of knowledge management in organizations, depending on their focus, understanding of essence of knowledge, content and features of the infrastructure provision. The following stages of the development of knowledge management in organization have been allocated: 1) spontaneous: situational information exchange between employees upon request; 2) awareness of the value of knowledge: accumulation of personal knowledge through vocational training; 3) information-technological: broad use of information technology for the transmission of codified knowledge; 4) socio-behavioral: broad use of social tools to generate and transfer of codified and tacit knowledge; 5) integrated: integrating knowledge management into both the overall organization management and the global on-line space.

Key words: knowledge management, development stages of knowledge management, tacit knowledge, codified knowledge.

Pic.: 1. Tabl.: 2. Bibl.: 13.

Sytnik Natalia I. – Candidate of Sciences (Biology), Associate Professor of the Department of Management, National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute» (pr. Peremogy, 37, Kyiv, 03056, Ukraine)

E-mail: Natalia_Sytnik@ukr.net

Mironenko, V. "Nashi v Garvarde" [Our people at Harvard]. *Investgazeta*, no. 9 (2012): 36-38.

Mikheylik, L. "Proekt 'Vnutrennee obuchenie'" [The "Internal training"]. *Menedzher po personalu*, no. 11 (2011): 36-47.

"Metody obucheniia i razvitiia personala, primeniayemye v Velikobritanii" [Methods of staff training and development, applied in the UK]. <http://www.trainings.ru/library/articles/?id=6299>

Nisfoian, S. S. "Upravlinnia vytratamy na utrymanna i rozvytok personalu mashynobudivnykh pidpriemstv" [Cost management for the maintenance and development of staff engineering enterprises]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk*: 08.00.04, 2014.

Podra, O. P. "Investysii v profesiine navchannia iak instrument nakopychennia spetsyficnoho liudskoho kapitalu" [Investment in training as a tool for the accumulation of specific human capital]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu*, no. 5/2 (2011): 126-132.

Rybalchenko, V. "Skolko stoit top-menedzher?" [How much does the top manager?]. *Delovoy zhurnal* (2013): 32-34.

"Rozvytok personalu na osnovi prohramy «Toyota Service Management»" [Staff development based on the program «Toyota Service Management»]. Portal konferentsii kafedry stratehii pidpriemstv DVNZ «KNEU im. Vadyma Hetmana». <http://conference.spkneu.org/2012/12/korol-o/>

"The Forbes 2000". <http://www.forbes.com/lists/>

"Universitet Arselor Mittal v Ukraine" [Arcelor Mittal University in Ukraine]. Arcelor Mittal. <http://ukraine.arcelormittal.com/>

Voloshina, O., and Baranova, T. "Obuchenie personala vo vremia peremen" [Training of personnel in times of change]. *Menedzher po personalu*, no. 4 (2010): 36-43.

Zakomurnaia, E. "«Teni» i «druzia»: metody obucheniia personala, kotorykh u nas poka net" ["Shadows" and "friends": the methods of training, which we do not have]. <http://www.podborkadrov.ru/articles/detail.php?ID=14214>

УДК 658.5

ЕВОЛЮЦІЯ МЕНЕДЖМЕНТУ ЗНАНЬ В ОРГАНІЗАЦІЇ

© 2015 СИТНИК Н. І.

УДК 658.5

Ситник Н. І. Еволюція менеджменту знань в організації

Стаття присвячена дослідженню еволюції менеджменту знань в організації. Наразі в літературі прийнято розрізняти менеджмент знань першого покоління, що ґрунтується на продуктовому підході, і менеджмент знань другого покоління, що ґрунтується на процесному підході. Спираючись на існуючі уявлення, у статті пропонується диференціювати п'ять етапів розвитку менеджменту знань в організаціях, які відрізняються своєю цільовою спрямованістю, розумінням сутності знання, змістом та особливостями інфраструктурного забезпечення. Виділено такі етапи розвитку менеджменту знань в організації: 1) спонтанний: ситуативний обмін інформацією між працівниками у разі потреби; 2) усвідомлення цінності знань: накопичення індивідуальних знань шляхом професійного навчання; 3) інформаційно-технологічний: широке застосування інформаційних технологій для передачі кодифікованого знання; 4) соціально-поведінковий: широке застосування соціальних інструментів для створення і передачі кодифікованого й таситного знання; 5) інтегрований: інтегрованість менеджменту знань у загальну систему менеджменту організації та глобальний он-лайн простір.

Ключові слова: менеджмент знань, етапи розвитку знань, таситне знання, кодифіковане знання

Рис.: 1. Табл.: 2. Бібл.: 13.

Ситник Наталія Іванівна – кандидат біологічних наук, доцент кафедри менеджменту, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (пр. Перемоги, 37, Київ, 03056, Україна)

E-mail: Natalia_Sytnik@ukr.net

УДК 658.5

Ситник Н. И. Эволюция менеджмента знаний в организации

Статья посвящена изучению эволюции менеджмента знаний в организации. Сейчас в литературе принято различать менеджмент знаний первого поколения, который основывается на продуктовом подходе, и менеджмент знаний второго поколения, который основывается на процессном подходе. Основываясь на существующих представлениях, в статье предлагается дифференцировать пять этапов развития менеджмента знаний в организациях в зависимости от их целевой направленности, понимания сущности знания, содержания и особенностей инфраструктурного обеспечения. Выделены такие этапы развития менеджмента знаний в организации: 1) спонтанный: ситуативный обмен информацией между работниками по запросу; 2) осознание ценности знаний: накопление личностных знаний путем профессионального обучения; 3) информационно-технологический: широкое применение информационных технологий для передачи кодифицированного знания; 4) социально-поведенческий: широкое применение социальных инструментов для генерирования и передачи кодифицированного и таситного знания; 5) интегрированный: интегрированность менеджмента знаний в общую систему менеджмента организации и глобальное онлайн пространство.

Ключевые слова: менеджмент знаний, этапы развития менеджмента знаний, таситное знание, кодифицированное знание.

Рис.: 1. Табл.: 2. Библ.: 13.

Ситник Наталья Ивановна – кандидат биологических наук, доцент кафедры менеджмента, Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт» (пр. Победы, 37, Киев, 03056, Украина)

E-mail: Natalia_Sytnik@ukr.net

UDC 658.5

Sytnik N. I. Evolution of Knowledge Management in an Organization

The article is concerned with studying evolution of knowledge management in an organization. In the current literature becomes usual to distinguish between knowledge management of first generation, which is based on the product approach, and the knowledge management of second generation, based on the process approach. On the basis of existing views, the article proposes to differentiate five stages of development of knowledge management in organizations, depending on their focus, understanding of essence of knowledge, content and features of the infrastructure provision. The following stages of the development of knowledge management in organization have been allocated: 1) spontaneous: situational information exchange between employees upon request; 2) awareness of the value of knowledge: accumulation of personal knowledge through vocational training; 3) information-technological: broad use of information technology for the transmission of codified knowledge; 4) socio-behavioral: broad use of social tools to generate and transfer of codified and tacit knowledge; 5) integrated: integrating knowledge management into both the overall organization management and the global on-line space.

Key words: knowledge management, development stages of knowledge management, tacit knowledge, codified knowledge.

Pic.: 1. Tabl.: 2. Bibl.: 13.

Sytnik Natalia I. – Candidate of Sciences (Biology), Associate Professor of the Department of Management, National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute» (pr. Peremogy, 37, Kyiv, 03056, Ukraine)

E-mail: Natalia_Sytnik@ukr.net

Протягом останніх десятиліть менеджмент організаційних знань (далі – МЗ) сформувався на теоретичному рівні як окремий напрям у менеджменті, а на практичному рівні став частиною повсякденної діяльності багатьох компаній світу, у тому числі вітчизняних. МЗ концентрується на корпоративних знаннях як на цінному активі та спрямований на оптимальне використання й розвиток цього активу [8]. Сучасні організації вважають МЗ ключовою компетенцією, що впливає на ефективність, конкурентну позицію, успішність інноваційної діяльності та стійке економічне зростання в стратегічному вимірі.

Накопичений за ці роки досвід у галузі МЗ узагальнений у численних наукових працях і стосується, головним чином, таких аспектів МЗ, як розроблення та оцінка ефективності програм, процедур та інструментів МЗ, проблеми впровадження і функціонування систем МЗ, специфіка побудови МЗ залежно від сфери бізнесу компанії тощо. Серед наукових праць, де аналізуються історичні аспекти МЗ, відзначимо книгу Ф. Юріарта [12], в якій диференційовано два етапи в розвитку МЗ – технологічний та соціальний, і роботу Д. Скірме [11], присвячену періодизації етапів розвитку МЗ в організації.

Оскільки осмислення еволюції МЗ організації від зародження, становлення і до сучасного стану дозволяє виявити загальний тренд розвитку МЗ, а отже й осягнути перспективи його розвитку на майбутнє, подальші дослідження в цьому напрямі представляють теоретичний і практичний інтерес, а тому є актуальними.

Вищенаведені міркування визначили мету даної статті – встановлення основних етапів розвитку МЗ в організаціях, виявлення їх цільової спрямованості, сутності та особливостей інфраструктурного забезпечення.

В умовах розбудови економіки знань, зростаючої глобалізації та конкуренції використання МЗ стикається з багатьма викликами. Головний з них полягає в тому, як генерувати і нарощувати колективне знання в організації для створення цінності, що становить конкурентну перевагу [13].

Розвиваючи погляди М. Хансена і співавторів стосовно двох ключових стратегій в МЗ, відомих як стратегія кодифікації та стратегія персоніфікації [7], Г. Ментаз пропонує розрізняти продуктовий і процесний підходи.

Згідно з продуктовим підходом знання розглядаються як певний самостійний об'єкт, який можна виявити, виміряти, класифікувати, зберігати і розповсюдити. Підхід концентрується на продуктах і артефактах, що містять знання (документи, архіви, звіти, бази даних, приклади «кращої практики», які зберігаються в організаційній пам'яті, як правило, в електронній формі). Прихильниками цього підходу є такі добре відомі компанії, як GeneralMotors, GlaxoWellcome, DaimlerChrysler та інші [8].

Другий підхід, відомий як процесний чи персоніфікований, вважає знання сукупністю суб'єктивно сприйнятого досвіду, цінностей, контекстуальної інформації, експертного розуміння, що містить ідеологічні, нормативні й емоційні елементи, а тому є невіддільним атрибутом певного індивідуума і поза його свідомості не існує. Знання відноситься тільки до людини, охоплюють сукупність відомостей і здібностей, які використовуються в практичній діяльності, і дозволяє інтерпретувати інформацію, надаючи їй змісту.

Знання, що відповідає такому розумінню цієї категорії, складно, або навіть неможливо виявити, зберігати і передавати іншим суб'єктам у силу його таситності (неявності). Відповідно МЗ повинен будуватися як процес налагодження інтенсивних соціальних комунікацій з акцентом на мотивування до створення знання через спільний досвід та персональні комунікації. Процесний підхід був покладений в основу побудови систем МЗ такими компаніями, як BritishPetroleum, Skandia, BuckmanLaboratories і Matsushita [8].

Відмінності в підходах до розуміння сутності знання знаходять відображення в існуючих визначеннях МЗ. Як приклад, у *табл. 1* наведено деякі з них, що відповідають продуктовому і процесному підходам.

Концептуально продуктовий підхід склав основу систем МЗ першого покоління, які називаються технологічними, процесний підхід – систем другого покоління, або соціальних. Порівняльний аналіз МЗ першого і другого покоління наведено у *табл. 2*.

На відміну від розглянутої вище періодизації етапів розвитку МЗ в організації Д. Скірме запропонував періодизацію, що ґрунтується на рівні залучення структурних підрозділів у практичну діяльність, пов'язану з

Таблиця 1

Визначення МЗ з позицій продуктового і процесного підходів

Продуктовий підхід	Процесний підхід
Виявлення у співробітників прихованих знань, що сприяють ефективному виконанню ними своєї професійної діяльності, їх документування і перетворення на інтелектуальний актив [1]	Процес, за допомогою якого організація накопичує багатство, спираючись на свої інтелектуальні чи засновані на знаннях організаційні активи [2]
Створення умов, за яких потрібні люди зможуть отримувати потрібну інформацію і знання в потрібний час для виконання потрібних задач (принцип «чотирьох П») [3]	Систематичний процес створення і перетворення індивідуального і групового, наукового і практичного досвіду таким чином, щоб знання могли бути втілені у процеси, послуги і продукти, які пропонуються організацією і збільшують продуктивність її діяльності та загальну вартість [4]
	Активний систематизований процес створення і розподілу між зацікавленими сторонами нових цінностей на основі використання інтелектуального капіталу чи бази знань, якими володіє організація [5]

Порівняльна характеристика МЗ першого і другого покоління

Перше покоління МЗ (технологічне)	Друге покоління МЗ (соціальне)
В основі – продуктовий підхід	В основі – процесний підхід
Об'єкт управління – кодифіковане знання	Об'єкт управління – таситне та кодифіковане знання
Мета – виявлення, зберігання і повторне використання знань	Мета – створення знань
Фокус на результатах МЗ (обмежене використання концепції життєвого циклу знань)	Фокус на процесі МЗ (повне використання концепції життєвого циклу знань)
Результат – краще та швидше зберігання, індексування, передача і пошук знань	Результат – краще та швидше створення знань, їх усупільнення та використання у вигляді інновацій
Покращення індивідуальної ефективності та здібностей до навчання	Покращення організаційної ефективності та навчання
Джерело – пошук інформації, інтранет та інтернет	Джерело – МЗ першого покоління, організаційне навчання та системне мислення
Використання технологічних рішень обов'язкове	Використання технологічних рішень не обов'язкове
ІТ допомагають збереженню знань	ІТ допомагають комунікаціям між людьми
Соціально-організаційні рішення другорядні	Соціально-організаційні рішення домінуючі

Джерело: розроблено на основі [8, 10, 12].

використанням МЗ, і розвиненістю програм МЗ. Першим етапам властиве фрагментарне використання МЗ на рівні окремих підрозділів, однак по мірі розвитку практика МЗ поширюється на всі структурні підрозділи, набуває масового, системного й міжфункціонального характеру при одночасному вдосконаленні програм, інструментів і методів МЗ. Основні етапи еволюції МЗ в організаціях за Д. Скірме є такими [11]:

1. *Ad-hoc*: МЗ використовується на певному рівні в окремих підрозділах організації, хоча не обов'язково визнається і називається МЗ.

2. *Формалізація*: МЗ визнається як формальний проект або програма.

3. *Зростання*: використання МЗ як дисципліни збільшується і долає кордони між різними структурними підрозділами організації.

4. *Узгодженість*: зростає ступінь координованості діяльності, пов'язаної з МЗ, знання легше перетинають кордони між структурними підрозділами і легше усупільнюються.

5. *Інтегрованість*: встановлюються формальні стандарти і підходи, що дають кожному працівникові доступ до масиву організаційного знання завдяки спільним інтерфейсам (наприклад, корпоративному порталу).

6. *Укорінення*: МЗ стає невід'ємною частиною повсякденної діяльності організації та її засадничих основ.

Проведене компанією KPMG опитування показало, що лише 10% організацій знаходяться на трьох вищих рівнях. На думку практиків, процес вкорінення МЗ в організаційну культуру та повсякденне життя організації займає щонайменше декілька років [11].

З агалом, розвиток МЗ є невіддільним від розвитку суспільного виробництва, відбувається для задоволення зростаючих потреб організацій у знанні та має підпорядковуватися досягненню поставлених організаційних цілей. Спираючись на існуючі уявлення щодо еволюції МЗ, представляється доцільним виокремлюва-

ти етапи розвитку МЗ за сукупністю ключових факторів, таких як цільова спрямованість, розуміння сутності знання, зміст та розвиненість інфраструктурного забезпечення систем МЗ. Відповідно пропонується виділяти такі етапи розвитку МЗ в організації: спонтанний, усвідомлення цінності знань, інформаційно-технологічний, соціально-поведінковий та інтегрований (рис. 1).

Розглянемо сутність виділених етапів.

1. *Спонтанний*. Діяльність будь-якої організації вимагає обміну знань між працівниками та пов'язана із накопиченням досвіду при виконанні господарсько-економічної діяльності, навіть якщо організація не докладає свідомих зусиль для покращення цих процесів. На цьому етапі, який можна вважати початковим, розвиток МЗ носить ситуативний характер, не розглядається організацією як самостійний процес, і його значення недооцінюється на всіх рівнях, включаючи вищий. Участь керівництва організації в МЗ мінімальна, обмін знаннями відбувається у формі персональних комунікацій між працівниками, що ініціюються самими працівниками для отримання потрібної інформації. Знання (внутрішня документація) зберігаються переважно на паперових носіях, що обмежує обсяги і доступ до них. Архівація документів виконується швидше для дотримання вимог державних контролюючих органів, ніж для збереження і передачі організаційних знань. При звільненні ключових працівників багато важливої інформації втрачається.

2. *Усвідомлення цінності*. Спонтанний етап МЗ залишався домінуючим для виробничих організацій щонайменше до середини ХХ ст. В умовах ускладнення виробничих процесів, збільшення частки розумової праці в діяльності багатьох організацій, автоматизації, пришвидшення темпів оновлення устаткування та продукції, характерних для 60–80-х рр. ХХ ст., гостро постало питання про інтенсифікацію процесу накопичення професійних знань персоналом. Це зумовило швидкий розвиток системи професійного навчання і підвищення кваліфікації. Усвідомлення цінності знань, що поступо-

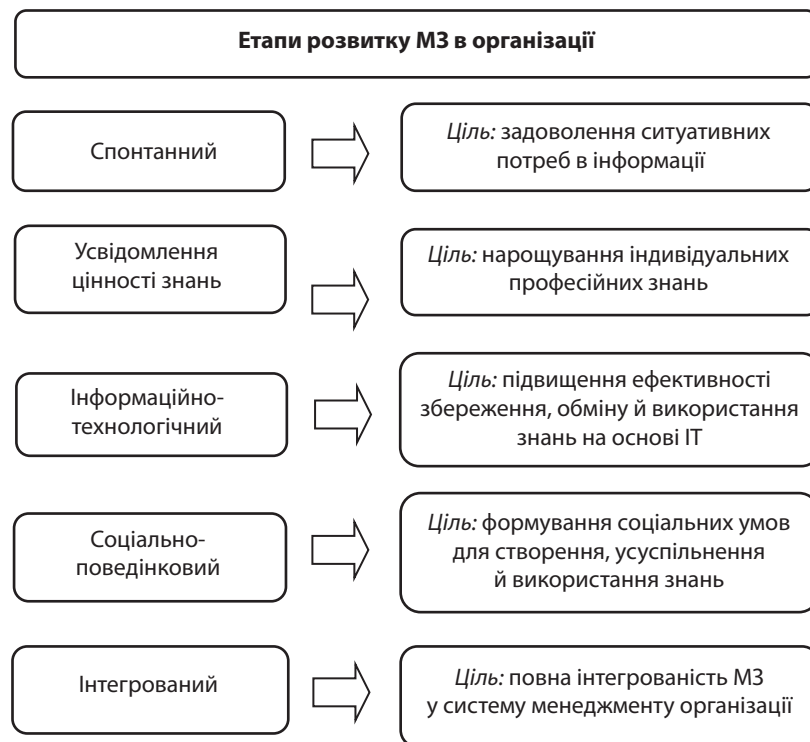

Рис. 1. Цільова спрямованість етапів МЗ в організації

во зростає на вищих рівнях організації, має результатом створення формальних програм професійного навчання персоналу, які можна розглядати як перші цілеспрямовані спроби МЗ. Акцент робиться на залучення знань ззовні, тому до проведення програм навчання часто залучають зовнішніх провайдерів, які організують відкриті семінари, конференції з обміну досвідом, тематичні лекторії тощо. У межах організації більше уваги приділяється наставництву, роботі гуртків якості, навчанню на робочому місці та іншим заходам, спрямованим на передачу досвіду і забезпечення спадковості поколінь, однак навчання не вважається ключовою функцією організації. Розширюються обсяги і тематика кодифікованого знання, що зберігається (опис кращого досвіду, звіти про виконані проекти, клієнтська база та інша важлива управлінська інформація).

3. *Інформаційно-технологічний*. На цьому етапі, що розпочався наприкінці 80-х років минулого століття, завдяки широкому використанню інформаційних технологій уможливується інтенсифікація комунікацій між працівниками, відбувається революційне зростання обсягів і темпів передачі, індексування й архівації знань. Масове використання Інтернет, інтранет, баз даних, репозитаріїв документів та інформації уможливають накопичення та збереження кодифікованих організаційних знань. На цьому етапі повною мірою реалізується «складський», або продуктової, підхід до знання, згідно з яким знання розглядається як продукт, що може бути відчуженим від свого власника, збереженим і переданим іншим користувачам.

Г. Ментаз вказує на три типові проекти, в яких знання трактується як продукт: 1) зовнішнє знання: репозитарії зовнішнього знання варіюють від сервісу з доставки інформації фахівцям до розвинутих CIS (*customer*

intelligence systems); 2) структуроване внутрішнє знання, що зберігається у звітах з науково-дослідної роботи, орієнтованих на продукт маркетингових матеріалів, корпоративних інструментів та методів; 3) неформальне внутрішнє знання, наприклад, протоколи дискусій, робочих зустрічей тощо [8].

Захоплення інформаційними технологіями призвело до того, що вони для певної частини компаній перетворилися на самоціль, а розвиток МЗ почав асоціюватися майже виключно із впровадженням все більш складних і дорогих інформаційно-комунікативних інструментів. Як показало проведене МакКінзі дослідження 40 компаній Європи, Японії та США, для багатьох менеджерів МЗ починається і закінчується побудовою складних інформаційно-технологічних систем [12, с. 51].

Подальша практика використання високотехнологічного інструментарію МЗ поставила під сумнів його окупність і мала результатом зростаючий скептицизм організацій щодо корисності МЗ у цілому. Основні причини цього узагальнені в роботі Ф. Юріарта [12, с. 51]:

- ✦ МЗ не був тісно пов'язаний з бізнес-процесами компанії;
- ✦ вигоди використання МЗ для працівників не були очевидними, він розглядався скоріше як непотрібне додаткове навантаження;
- ✦ використання МЗ сприяло досягненню особистих цілей і спонукало скоріше до індивідуальної, ніж до колективної праці;
- ✦ працівники, що використовували системи МЗ, не завжди були тими людьми, хто хоче і повинен їх використовувати (зокрема, це стосувалося експертів, які мали ділитися своїми знаннями з іншими, не отримуючи належної віддачі);

- ✦ підтримка МЗ на вищому рівні була недостатньою;
- ✦ системи МЗ концентрувалися на технологіях більше, ніж на бізнесі і людях;
- ✦ інформаційно-технологічні засоби використовувалися для передачі кодифікованих знань. Можливості передачі таситних знань, які, за оцінками експертів, можуть складати до 80% знань організації, залишалися обмеженими.

4. *Соціально-поведінковий*. Невисока ефективність технологічних систем першого покоління МЗ стимулювала пошук нових можливостей розвитку МЗ, які забезпечують передачу не тільки кодифікованого, а й таситного знання. Оскільки передача таситного знання відбувається через соціальні канали комунікації (особисті контакти, діалог, взаємодія, спільний досвід), фокус уваги менеджерів зміщується в напрямку соціальних факторів, які підтримують культуру обміну, спільного створення і використання знань шляхом формування відповідних поведінкових норм, цінностей і мотивації працівників.

На соціально-поведінковому етапі менеджмент організаційних знань концентрується на управлінні соціальним контекстом і формуванні умов, за яких знання може бути створене, усупільнене і використане для досягнення організаційних цілей. До таких умов належать: 1) організаційна культура, що характеризується відкритістю, довірою, взаємоповагою, наполегливістю та толерантністю до гетерогенності думок і ризиків; 2) платформи соціальної взаємодії між працівниками для набуття і осмислення спільного досвіду (робочі групи, співтовариства практиків, ініціативні проекти окремих працівників); 3) інформаційні технології, що сприяють співробітництву та процесам комунікації.

Сутність і призначення інформаційних технологій переосмислюється. Їхня мета полягає в тому, щоб допомагати людям у створенні комунікаційних мереж для усупільнення знання, а не в його накопиченні. Інформаційні технології перестають бути самоціллю, як на попередньому етапі, а перетворюються на засіб покращення командної роботи та підтримки індивідуальних контактів. Зокрема, для зміцнення слабких зв'язків в організації застосовуються електронна пошта і системи підтримки групової роботи, для збільшення індивідуальних знань в інтранеті використовують комп'ютерні симуляції та програми дистанційного навчання, для обміну переконаннями, цінностями та новими ідеями – електронні форуми та відео-конференції [6], для обміну професійним досвідом і вирішення проблем, що становлять взаємний інтерес, створюються віртуальні співтовариства практиків [9].

5. *Інтегрований*. Для багатьох організацій цей етап є більш-менш віддаленою перспективою на майбутнє. МЗ виступає як система забезпечення генерування, обміну, розповсюдження і використання знань у вигляді стійких процесів і процедур, що підтримуються інформаційними технологіями, організаційними структурами, спеціально запровадженими заходами і компетентністю спеціалістів, які управляють ними. Інтегрованість озна-

чає, що МЗ стає не самостійним напрямом, а органічною частиною загального процесу управління інноваціями, оновлення бізнесу та підтримки конкурентоспроможності. Вибір конкретних інструментів МЗ ґрунтується на принципах взаємоузгодженості, збалансованості, адаптивності, стратегічної підпорядкованості, синергетичного зв'язку між інформаційно-технологічними й соціально-поведінковими елементами системи МЗ та їх відповідності етапу життєвого циклу знань.

З іншого боку, інтегрованість МЗ означає розширення комунікативних мереж за кордони організації, що забезпечує глобальний обмін знаннями з он-лайн спільнотою. Інформаційні технології уможливають залучення до комунікативних мереж зацікавлених осіб поза межами організації (клієнти, партнери, постачальники, окремі експерти тощо), які підживлюють внутрішню мережу своїми знаннями і досвідом та збільшують її інформаційно-знанневий потенціал. Розвиток зовнішніх знанневих мереж забезпечується на основі нової бізнес-моделі, що називається «краудсорсингом» (отримання необхідних ідей, послуг або контенту ззовні організації, зокрема через он-лайн спільноту, учасники якої не є працівниками конкретної організації).

На цьому етапі з метою досягнення своїх цілей організація мобілізує як власні інтелектуальні можливості, так і можливості зовнішніх джерел для генерування та використання нового знання.

ВИСНОВКИ

У статті диференційовано п'ять етапів розвитку МЗ в організаціях, які відрізняються своєю цільовою спрямованістю, розумінням сутності знання, змістом та особливостями інфраструктурного забезпечення. Виділено такі етапи розвитку МЗ в організації:

- 1) *спонтанний*: спрямований на ситуативний обмін інформацією між працівниками за потребою,
- 2) *усвідомлення цінності знань*: організація прагне збільшити свій знанневий базис шляхом професійного навчання працівників,
- 3) *інформаційно-технологічний*: для накопичення, зберігання й обміну кодифікованого знання широко використовуються інформаційні технології,
- 4) *соціально-поведінковий*: для створення і передачі як кодифікованого, так і таситного знання широко застосовуються соціальні інструменти,
- 5) *інтегрований*: МЗ стає органічною частиною загальної системи менеджменту організації, спираючись при генеруванні знань на власні та зовнішні інтелектуальні ресурси. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Агафонова В. В. Стратегия управления знаниями на предприятии / В. В. Агафонова, Е. В. Погорелова // Российское предпринимательство. – 2006. – № 4 (76). – С. 67–69 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.creativeconomy.ru/articles/7416/>
2. Букович У. Управление знаниями: руководство к действию / У. Букович, Р. Уилльямс. – М.: ИНФРА-М, 2002. – С. 315–317.

3. Мариничева М. К. Управление знаниями на 100%. Путеводитель для практиков / М. К. Мариничева. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. – 320 с.

4. Тузовский А. Ф. Системы управления знаниями (методы и технологии) / А. Ф. Тузовский, С. В. Чириков, В. З. Ямпольский / Под общ. ред. В. З. Ямпольского. – Томск : Изд-во НТЛ, 2005. – 260 с.

5. Харрингтон Дж. Совершенство управления знаниями / Дж. Харрингтон, В. Воул / Пер. с англ. – М. : РИА «Стандарты и качество», 2008. – 277 с.

6. Alavi M. Review: knowledge management and KM systems: conceptual foundations and research issues / M. Alavi, D. E. Leidner // *MIS Quarterly*. – 2001. – Vol. 25. – P. 107–136.

7. Hansen M. T. What's your strategy for managing knowledge? / M. T. Hansen, N. Nohria, N. Tierney // *Harvard Business Review*. – 1999. – March–April. – P. 106–116.

8. Mentzas G. N. The two faces of knowledge management / G. N. Mentzas [Electronic resource]. – Mode of access : <http://imu.ntua.gr/sites/default/files/biblio/Papers/the-two-faces-of-knowledge-management.pdf>~

9. Pam S. L. Bridging communities of practice with informational technology in pursuit of global knowledge sharing / Pam S. L., Leidner D. E. // *Journal of Strategic Information Systems*. – 2003. – Vol. 12. – P. 71–88.

10. Second generation knowledge management. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.unicom.co.uk/3in/issue5/1.Asp> (2004).

11. Skyrme D. J. The evolution of knowledge management / D. J. Skyrme [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.skyrme.com/kmbasics/evolution.htm>

12. Uriarte F. Introduction to knowledge management / F. Uriarte. – Jakarta : ASEAN Foundation, 2008. – 165 p.

13. Zhang M. J. An empirical assessment of the performance impacts of IS support for knowledge transfer / M. J. Zhang // *International Journal of Knowledge Management*. – 2007. – No. 3 (1). – P. 66–85.

REFERENCES

Agafonova, V. V., and Pogorelova, E. V. "Strategiia upravleniia znaniiami na predpriatii" [The strategy of knowledge management in the enterprise]. <http://www.creativeconomy.ru/articles/7416/>

Alavi, M., and Leidner, D. E. "Review: knowledge management and KM systems: conceptual foundations and research issues". *MIS Quarterly*, vol. 25 (2001): 107–136.

Bukovich, U., and Uiliams, R. *Upravlenie znaniiami: rukovodstvo k deystviu* [Knowledge management: a guide to action]. Moscow: INFRA-M, 2002.

Hansen, M. T., Nohria, N., and Tierney, N. "What's your strategy for managing knowledge?". *Harvard Business Review*, March – April (1999): 106–116.

Kharrington, Dzh., and Voul, V. *Sovershenstvo upravleniia znaniiami* [The perfection of knowledge management]. Moscow: RIA «Standarty i kachestvo», 2008.

Marinicheva, M. K. *Upravlenie znaniiami na 100%. Putevoditel dlia praktikov* [Knowledge Management by 100%. Guide for Practitioners]. Moscow: Alpina Biznes Buks, 2008.

Mentzas, G. N. "The two faces of knowledge management". <http://imu.ntua.gr/sites/default/files/biblio/Papers/the-two-faces-of-knowledge-management.pdf>

Pam, S. L., and Leidner, D. E. "Bridging communities of practice with informational technology in pursuit of global knowledge sharing". *Journal of Strategic Information Systems*, vol. 12 (2003): 71–88.

"Second generation knowledge management". <http://www.unicom.co.uk/3in/issue5/1.Asp>

Skyrme, D. J. "The evolution of knowledge management". <http://www.skyrme.com/%20kmbasics/evolution.htm>

Tuzovskiy, A. F., Chirikov, S. V., and Yampolskiy, V. Z. *Sistemy upravleniia znaniiami (metody i tekhnologii)* [Knowledge management systems (methods and technologies)]. Tomsk: Izd-vo NTL, 2005.

Uriarte, F. *Introduction to knowledge management*. Jakarta: ASEAN Foundation, 2008.

Zhang, M. J. "An empirical assessment of the performance impacts of IS support for knowledge transfer". *International Journal of Knowledge Management*, no. 3 (1) (2007): 66–85.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Грішнова О. А.** Економіка праці та соціально-трудові відносини: підручник / О. А. Грішнова. – 5-те вид., оновлене. – К.: Знання, 2011. – 390 с.

2. **Еськов А. Л.** Мотивация труда в системе корпоративного менеджмента / А. Л. Еськов, Л. Л. Бунтовская. – К.: Науковий світ, Теория и практика. – 2003. – 73 с.

3. **Костюченко О. Є.** Засоби матеріального та нематеріального стимулювання трудової активності працівника / О. Є. Костюченко // Збірник наукових праць. Серія: Економіка та менеджмент. ЛНТУ – 2011. – Випуск 8 (30). – С. 149–158.

4. **Владимирова Л. П.** Экономика труда / Л. П. Владимирова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Изд. дом «Дашков и К», 2002. – 300 с.

5. **Толстікова О. В.** Методичний підхід до вибору адекватних методів стимулювання соціальних потреб / О. В. Толстікова // Коммунальное хозяйство городов. Научно-технический сборник. – 2006. – № 71. – С. 333–337.

6. **Азарова А. О.** Дослідження множини чинників нематеріальної мотивації на підприємстві / А. О. Азарова, О. А. Ковальчук // Економічний простір. – 2010. – № 5. – С. 53–58.

7. **Іванченко Г. В.** Особливості використання нематеріальних стимулів на вітчизняних підприємствах / Г. В. Іванченко // Економіст. – 2010. – № 3. – С. 21–23.

8. **Медік А. О.** Удосконалення організації системи стимулювання на підприємстві / А. О. Медік, Р. М. Федоряк // Економіка. Технології та дизайн. – 2014. – № 2 (11) – С. 23–31.

9. **Пиж Н. С.** Формування ефективної системи мотивації трудової діяльності на підприємствах будівельної галузі: автореферат ... канд. екон. наук / Н. С. Пиж [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eprints.kname.edu.ua/21890/1/65_aref_Pyzh.pdf

10. **Баранов В. В.** Застосування нематеріальних методів стимулювання праці в умовах промислового підприємств / В. В. Баранов // Економіка і регіон. – 2012. – № 1 (32). – С. 120–122.

11. **Петровская Л. А.** Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг / Л. А. Петровская. – М.: Изд-во МГУ, 1999. – 216 с.

12. **Макшанов С. И.** Психология тренинга / С. И. Макшанов. – СПб.: [б. и.], 1997. – 214 с.

REFERENCES

Azarova, A. O., and Kovalchuk, O. A. "Doslidzhennia mnozhyny chynnykiv nematerialnoi motivatsii na pidpriemstvi" [The research set intangible factors motivating the enterprise]. *Ekonomichnyi prostir*, no. 5 (2010): 53-58.

Baranov, V. V. "Zastosuvannia nematerialnykh metodiv stymuliuvannia pratsi v umovakh promyslovoho pidpriemstv" [Application intangible methods of stimulation of work in industrial enterprises]. *Ekonomika i rehion*, no. 1 (32) (2012): 120-122.

Eskov, A. L., and Buntovskaya, L. L. *Motivatsiya truda v sisteme korporativnogo menedzhmenta* [Motivation of work in corporate management]. Kyiv: Naukovyi svit; Teoriia i praktyka, 2003.

Grishnova, O. A. *Ekonomika pratsi ta sotsialno-trudovi vidnosyny* [Labor Economics and Labor Relations]. Kyiv: Znannia, 2011.

Ivanchenko, H. V. "Osoblyvosti vykorystannia nematerialnykh stymuliv na vitchyznianskykh pidpriemstvakh" [Features of intangible incentives to domestic enterprises]. *Ekonomist*, no. 3 (2010): 21-23.

Kostiuchenko, O. Ye. "Zasoby materialnoho ta nematerialnoho stymuliuvannia trudovoi aktyvnosti pratsivnyka" [Means of tangible and intangible stimulating labor activity of workers]. *Zbirnyk naukovykh prats LNTU. Seriya "Ekonomika ta menedzhment"*, no. 8 (30) (2011): 149-158.

Medik, A. O., and Fedoriak, R. M. "Udoskonalennia orhaniazatsii systemy stymuliuvannia na pidpriemstvi" [Improvements incentive systems in the enterprise]. *Ekonomika. Tekhnolohii ta dyzain*, no. 2 (11) (2014): 23-31.

Makshanov, S. I. *Psikhologiya treninga* [Psychology training]. St. Petersburg, 1997.

Pyzh, N. S. "Formuvannia efektyvnoi systemy motyvatsii trudovoi diialnosti na pidpriemstvakh budivelnoi haluzi" [Creation of an effective system of motivation of work at enterprises of the construction industry]. http://eprints.kname.edu.ua/21890/1/65_aref_Pyzh.pdf

Petrovskaia, L. A. *Kompetentnost v obshchenii. Sotsialno-psikhologicheskii trening* [Competence in communication. Socio-psychological training]. Moscow: Izd-vo MGU, 1999.

Tolstikova, O. V. "Metodychnyi pidkhid do vyboru adekvatnykh metodiv stymuliuvannia sotsialnykh potreb" [The methodical approach to the selection of appropriate methods to stimulate social needs]. *Kommunalnoe khoziaistvo horodov*, no. 71 (2006): 333-337.

Vladimirova, L. P. *Ekonomika truda* [Labor Economics]. Moscow: Dashkov i K, 2002.

МОТИВАЦІЙНА СТРАТЕГІЯ В ПІДВИЩЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ТОРГІВЛІ

© 2015 ПЕТРОВА І. Л., БЕЛОВА О. І.

УДК 339.137.2

Петрова І. Л., Белова О. І. Мотиваційна стратегія в підвищенні конкурентоспроможності підприємства торгівлі

У статті визначено важливість розробки мотиваційної стратегії як ключового фактора забезпечення належного рівня конкурентоспроможності підприємства торгівлі. Доведено, що мотиваційна стратегія є одним з основних елементів мотиваційного механізму стратегічного управління підприємством торгівлі та сприяє підвищенню стратегічної активності підприємства та персоналу. Визначено місце та роль мотиваційної стратегії у формуванні стратегічного набору підприємства. Виокремлено основні етапи побудови мотиваційної стратегії підприємства та проаналізовано завдання, які мають бути поставлені та реалізовані на кожному етапі. Надано перелік основних елементів мотиваційної стратегії, що охоплюють основні сфери діяльності підприємства торгівлі та сприяють його стратегічному розвитку. Проаналізовано ефективність мотиваційних та стратегічних заходів, що виконувались підприємствами торгівлі України за останні роки.

Ключові слова: стратегічне управління, стратегічна активність персоналу, мотиваційна стратегія, конкурентоспроможність.

Рис.: 4. Табл.: 1. Формул.: 1. Бібл.: 12.

Петрова Ірина Леонідівна – доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри маркетингу та поведінкової економіки, Університет економіки та права «КРОК» (вул. Лагерна, 30-32, Київ, 03113, Україна)

E-mail: ilp57@mail.ru

Белова Олена Ігорівна – старший викладач кафедри бізнес-адміністрування та управління проектами, Університет економіки та права «КРОК» (вул. Лагерна, 30-32, Київ, 03113, Україна)

E-mail: popovaelenai@mail.ru

УДК 339.137.2

UDC 339.137.2

Петрова І. Л., Белова Е. И. Мотивационная стратегия в повышении конкурентоспособности предприятия торговли

В статье определена важность разработки мотивационной стратегии как ключевого фактора обеспечения надлежащего уровня конкурентоспособности предприятия торговли. Доказано, что мотивационная стратегия является одним из основных элементов мотивационного механизма стратегического управления предприятием торговли и способствует повышению стратегической активности предприятия и персонала. Определено место и роль мотивационной стратегии в формировании стратегического набора предприятия. Выделены основные этапы построения мотивационной стратегии предприятия и проанализированы задачи, которые должны быть поставлены и реализованы на каждом этапе. Дан перечень основных элементов мотивационной стратегии, охватывающий основные сферы деятельности предприятия торговли и способствующий его стратегическому развитию. Проанализирована эффективность мотивационных и стратегических заданий, которые выполнялись предприятиями торговли Украины за последние годы.

Ключевые слова: стратегическое управление, стратегическая активность персонала, мотивационная стратегия, конкурентоспособность.

Рис.: 4. Табл.: 1. Формул.: 1. Библ.: 12.

Петрова Ирина Леонидовна – доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой маркетинга и поведенческой экономики, Университет экономики и права «КРОК» (ул. Лагерная, 30-32, Киев, 03113, Украина)

E-mail: ilp57@mail.ru

Белова Елена Игоревна – старший преподаватель кафедры бизнес-администрирования и управления проектами, Университет экономики и права «КРОК» (ул. Лагерная, 30-32, Киев, 03113, Украина)

E-mail: popovaelenai@mail.ru

Petrova I. L., Bielova O. I. Motivational Strategy in Enhancing the Competitiveness of Trade Enterprise

The article identifies the importance of developing motivational strategy as a key factor to ensure the appropriate level of competitiveness of trading enterprise. It has been proven that motivational strategy is one of the main elements of the motivational mechanism for strategic management of trade enterprise, which contributes to the enhancement of strategic activity of both enterprise and staff. The place and role of motivational strategy in establishing the strategic set of enterprise has been determined. The main stages of establishing a motivational strategy of enterprise have been allocated, the tasks that must be formulated and implemented at each stage have been analyzed. A list of the main elements of motivational strategy, covering the main areas of activity of trade enterprise, which contribute to its strategic development, has been provided. Efficiency of motivational and strategic tasks, which were fulfilled by the trade enterprises of Ukraine in recent years, has been analyzed.

Key words: strategic management, strategic activity of staff, motivational strategy, competitiveness.

Pic.: 4. Tabl.: 1. Formulae: 1. Bibl.: 12.

Petrova Iryna L. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Marketing and Behavioral Economics, University of Economics and Law «KROK» (vul. Lagerna, 30-32, Kyiv, 03113, Ukraine)

E-mail: ilp57@mail.ru

Bielova Olena I. – Senior Lecturer of the Department of Business Administration and Project Management, University of Economics and Law «KROK» (vul. Lagerna, 30-32, Kyiv, 03113, Ukraine)

E-mail: popovaelenai@mail.ru

Зміна управлінської парадигми вимагає створення нових форм і способів поєднання детермінант ефективного управління підприємством. Стратегічна активність стає умовою підвищення конкурентоспроможності та забезпечення цільової результативності підприємств. Задля створення умов стратегічної активності персоналу та підприємства необхідно розробляти новітні методики мотивування. Стратегічне

мотивування персоналу стає однією з умов стратегічного розвитку підприємств та досягнення його стратегічної результативності.

Вивченню питань стратегічного розвитку підприємств та розробки систем мотивування присвячено багато досліджень останніх років. Зокрема, значний внесок у розвиток теорії та практики стратегічного менеджменту внесли такі вітчизняні та зарубіжні вчені:

О. Александрова [1], Л. Довгань [5], П. Гордієнко [4], Л. Дідковська [4], Н. Яшкіна [4], Ю. Каракай [5], Л. Артеменко [5], А. Наливайко [6], С. Оборська [12], І. Петрова [7, 8], Ф. Хміль [11], З. Шершньова [12], М. Портер [9], А. Томпсон [10], А. Стрікланд [10] та ін. В опублікованих ними роботах аналізуються підходи до створення системи стратегічного управління; загальних і функціональних стратегій управління розвитком підприємств тощо.

Проте недостатньо розробленими залишаються питання визначення ролі мотиваційної складової в посиленні стратегічної активності підприємства.

Метою статті є визначення змісту та ролі мотиваційної стратегії в загальній стратегічній концепції підприємства та аналіз її впливу на підвищення стратегічної активності підприємства.

Підтримування показників результативності та ефективності діяльності дозволяє будь-якому підприємству досягати та зберігати високий рівень конкурентоспроможності. Однак, враховуючи, що кризові явища в країні останнім часом наростають, постає питання про пошук нових альтернатив розвитку.

Процес удосконалення стратегічного управління підприємством передбачає врахування та впровадження на підприємстві системи стратегічних мотиваційних заходів, спрямованих на підвищення стратегічної активності підприємства в цілому та стратегічної активності персоналу зокрема.

У пропонуваному нами підході до вдосконалення мотиваційного механізму стратегічного управління підприємством основою виступає розробка мотиваційної стратегії, під якою ми розуміємо комплекс заходів, спрямованих на підвищення стратегічної активності підприємства та стратегічної активності персоналу.

Мотиваційна стратегія повинна розроблятися як один із підвидів функціональної кадрової стратегії та за своїм змістом і структурою відповідати корпоративній стратегії підприємства (рис. 1).

Як видно з рис. 1, мотиваційна стратегія має на меті підвищення стратегічної активності персоналу, що, у свою чергу, впливає на підвищення стратегічної активності підприємства та дозволяє йому досягати цілей стратегічного управління.

Місія підприємства, якій мають відповідати стратегічна концепція розвитку підприємства і мотиваційна стратегія зокрема, відображає всі основні складові (ринок, товар, споживач, працівники) і є передумовою формування орієнтації підприємства на споживача, його соціальної відповідальності, спрямування на розвиток кадрового потенціалу та формування ефективної організаційної культури.

Як свідчить практика, підприємства, що використовують комплексний підхід до розв'язання проблем мотивування персоналу та оптимізації своєї діяльності, мають більш сильну конкурентну позицію на ринку та зростаючу прихильність споживачів, що забезпечує їх перспективний довгостроковий розвиток. Цей висновок підтверджує дослідження економічної діяльності підприємств торгівлі.

Загальною тенденцією є те, що конкуренція між підприємствами торгівлі на сьогоднішній день посилюється, і спостерігається динаміка до зменшення їх кількості за збільшення торговельних площ (що продиктовано вимогами ринку та побажаннями споживачів). У зв'язку з цим підприємствам торгівлі слід сконцентрувати свою увагу на зміцненні стратегічної позиції, що можливо лише за підвищення стратегічної активності підприємства та персоналу.

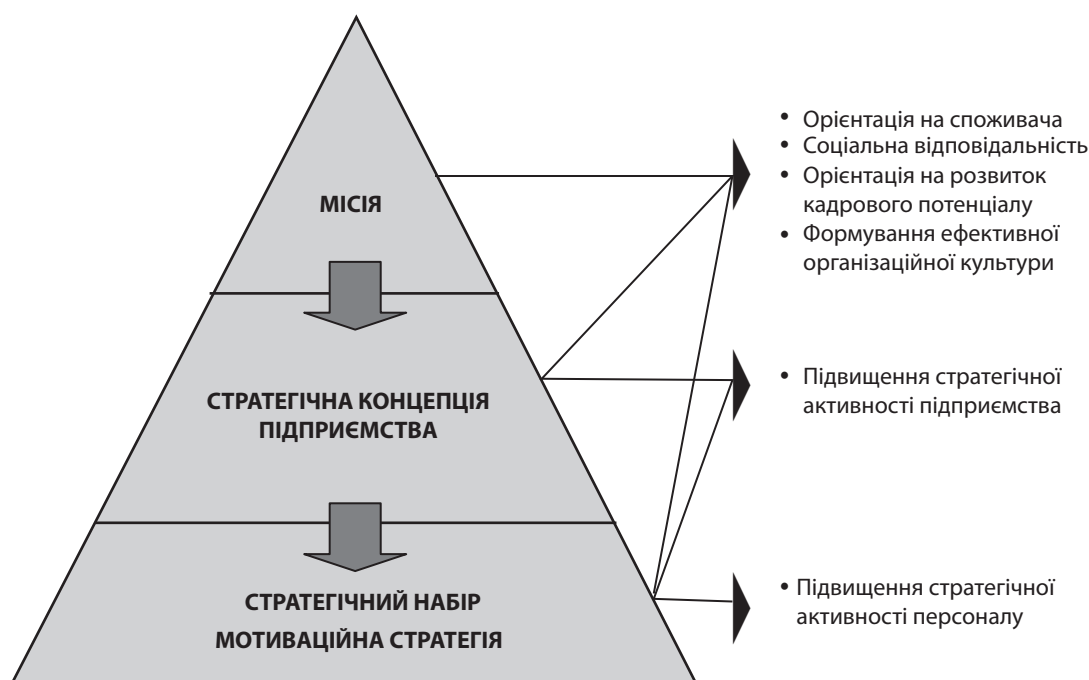

Рис. 1. Мотиваційна стратегія підприємства торгівлі

Джерело: авторська розробка.

Цю умову можливо виконати при формуванні комплексного концептуального підходу до мотивування на підприємстві торгівлі, який передбачає визначення мотиваційної «зони», встановлення мотиваційних цілей, розробку мотиваційної стратегії, визначення комплексу мотивування та розробку мотиваційних заходів.

На рис. 2 нами представлено місце мотиваційної стратегії у стратегічному колі підприємства торгівлі. Основними альтернативами мотиваційної стратегії обрано індивідуальне мотивування, мотивування за ре-

зультатами діяльності підприємства та мотивування за грейдами. По кожній з альтернатив встановлено критерії вибору певної альтернативи, її обмеження, переваги та недоліки, ступінь ризикозахищеності. Практичне застосування цих альтернатив досліджувалося на підприємствах торгівлі у 2008–2014 рр., що дозволило виділити з-поміж шести торговельних мереж (233 магазини) три групи за трьома форматами: Група 1 («Гіпермаркет»), Група 2 («Супермаркет»), Група 3 («Магазин біля дому»), які були проаналізовані за критерієм сервісу [2, 3].

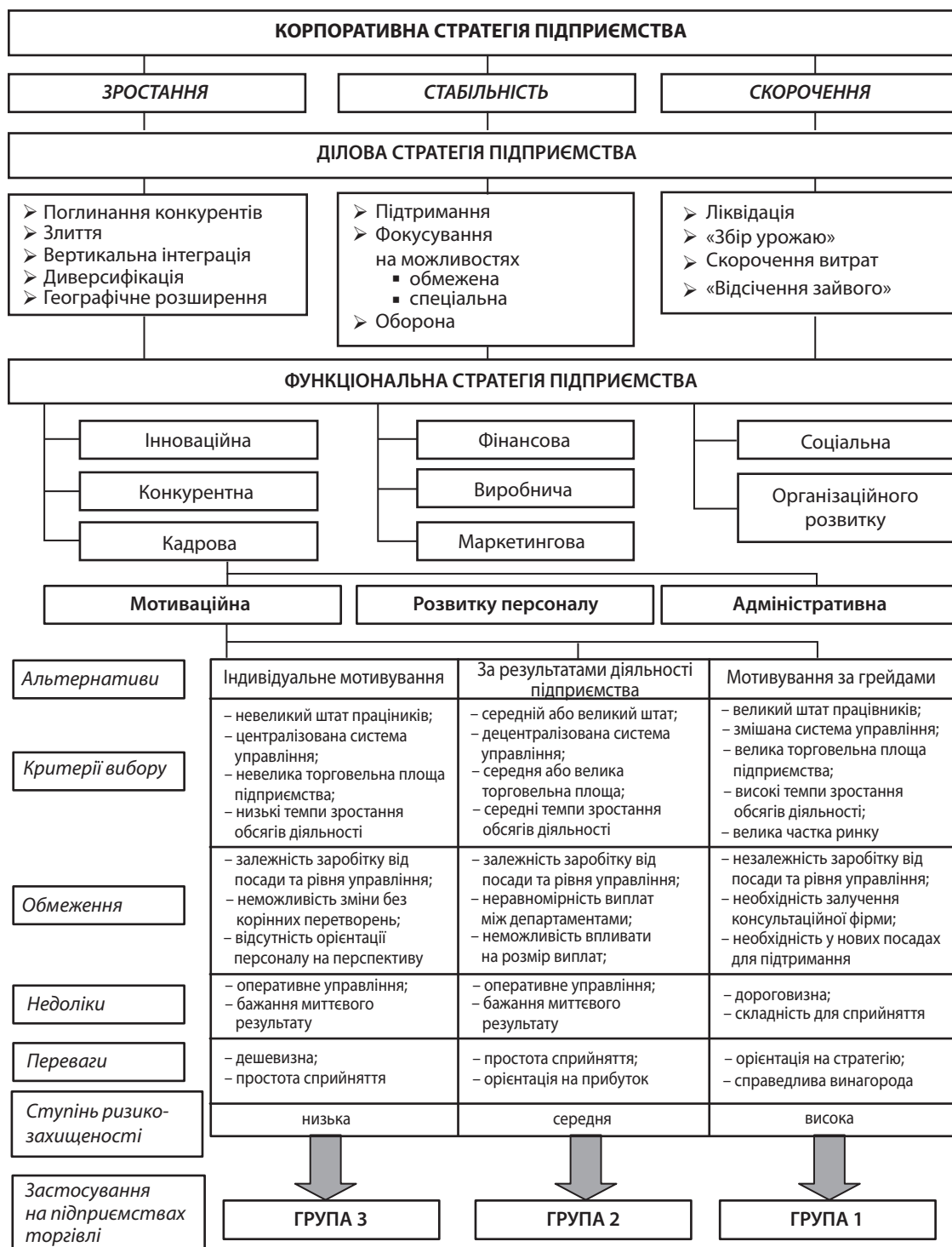

Рис. 2. Мотиваційна стратегія у стратегічному наборі підприємства торгівлі

Джерело: авторська розробка.

За результатами дослідження встановлено, що для 1 Групи більш прийнятною є альтернатива мотивування за грейдами, що аргументовано великим штатом працівників та необхідністю справедливої оцінки складності праці окремих працівників залежно від посади, рівня виконання та результатів діяльності. Для Групи 2 прийнятною є альтернатива мотивування за результатами діяльності підприємства, що пов'язано з необхідністю зацікавлення окремих працівників та відділів у виконанні та перевиконанні планів. Для Групи 3 більш прийнятною є альтернатива індивідуального мотивування, що пояснюється невеликим штатом працівників та досить сильною плінністю кадрів.

Для вдосконалення мотиваційного механізму стратегічного управління на підприємстві торгівлі нами пропонується застосування мотиваційної концепції, яка передбачає поетапне планування діяльності з урахуванням таких елементів (рис. 3).

Мотиваційна стратегія, що виступає основним засобом управління кадровим потенціалом підприємства торгівлі, полягає у визначенні потреб підприємства та його персоналу та створенні відповідного середовища для задоволення цих потреб. При формуванні мотиваційної стратегії на підприємстві торгівлі важливим аспектом є тісний взаємозв'язок об'єкта мотивування з тими, хто розробляє мотиваційну стратегію. Адже в цьому процесі мають бути задіяні майже всі важливі елементи діяльності підприємства торгівлі, що мають вплив на його перспективний розвиток.

Особливістю нашого підходу є розмежування стратегічної активності підприємства і стратегічної активності персоналу як двох пов'язаних, але відносно самостійних цільових орієнтирів мотиваційної стратегії. На рис. 4 представлено результати мотивацій-

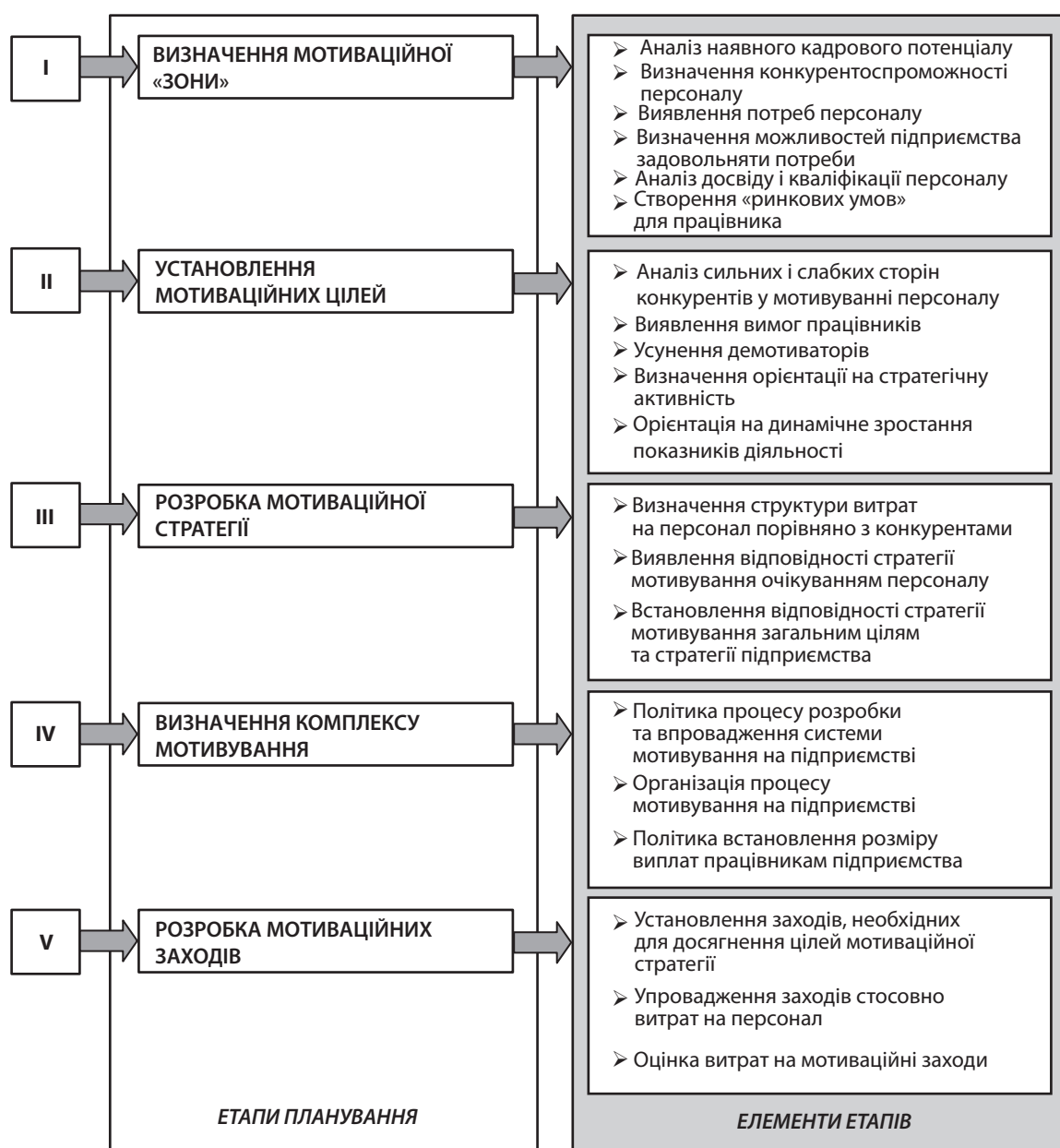

Рис. 3. Мотиваційна концепція підприємства торгівлі

Джерело: авторська розробка.

ного впливу на стратегічну активність підприємства та стратегічну активність персоналу.

Результати мотиваційного впливу можуть стосуватися або тільки підприємства, або тільки працівників. Проте найважливішого значення набувають результати сукупної дії, такі як формування позитивного іміджу підприємства, орієнтація на споживача, орієнтація на перспективний і довгостроковий розвиток, формування дієвої та ефективної організаційної культури.

Урахування зазначених складових при формуванні та реалізації на підприємстві мотиваційної стратегії дозволяє чітко розмежувати завдання робочої групи, що займатиметься розробкою та впровадженням мотиваційної стратегії, та врахувати найважливіші аспекти діяльності підприємства у перспективі.

Задля оцінки існуючої на підприємстві мотиваційної стратегії як складової мотиваційного механізму стратегічного управління запропоновано методику розрахунку дієвості мотиваційного механізму стратегічного управління підприємством. Діагностування його дієвості здійснюється шляхом моніторингу специфічних індикаторів та чинників, здатних здійснювати вплив на стратегічний розвиток підприємств торгівлі. Формально оцінку дієвості мотиваційного механізму стратегічного управління підприємствами торгівлі представлено в такий спосіб:

$$D = \frac{L \cdot C \cdot S \cdot P \cdot m}{ED} \cdot \sqrt[4]{I_1 \cdot I_2 \cdot I_3 \cdot I_4}, \quad (1)$$

$$\sqrt{(1+q)^n \cdot (1+cpr)^n}$$

де D – дієвість мотиваційного механізму стратегічного управління підприємствами торгівлі; L – складність та працемісткість проекту; C – упевненість співробітника у справедливості та чесності винагороди; S – стратегічне мислення та впевненість співробітника в собі; P – вірогідність того, що винагорода задовольняє потреби співробітника; ED – дохід підприємства торгівлі; q – інфляція; cpr – податки; I_1 – інтегральний показник впливу кадрової групи чинників; I_2 – інтегральний показник впливу фінансової групи чинників; I_3 – інтегральний показник впливу маркетингової групи чинників; I_4 – інтегральний показник впливу чинників матеріально-технічної групи.

Проведені розрахунки виявили, що найкращі показники на сьогоднішній день притаманні підприємствам торгівлі групи 1 (гіпермаркети). Стратегічне управління 2 та 3 груп ризикує погіршуватися в майбутньому при незмінному мотиваційному механізмі стратегічного управління (табл. 1).

Процес удосконалення мотиваційного механізму стратегічного управління підприємством торгівлі повинен урахувати особливості персоналу, що працює на підприємстві, а саме: потреби, інтереси, установки і ціннісні орієнтації працівників, а також структуру і культуру управління персоналом організації [2, 3].

Удосконалення мотиваційного механізму стратегічного управління підприємством торгівлі потребує, на наш погляд, таких заходів.

По-перше, розвиток організаційної культури підприємства (адже персонал, що дотримується правил і

Рис. 4. Структура мотиваційної стратегії підприємства торгівлі

Джерело: авторська розробка.

Дієвість мотиваційного механізму стратегічного управління на підприємствах торгівлі

Фактичні значення				Прогноз			
Рік	Формати підприємств торгівлі			Рік	Формати підприємств торгівлі		
	Група 1	Група 2	Група 3		Група 1	Група 2	Група 3
2008	0,51	0,27	0,37	2015	0,278	0,273	0,267
2009	0,37	0,21	0,34	2016	0,293	0,271	0,251
2010	0,49	0,26	0,32	2017	0,304	0,269	0,236
2011	0,49	0,16	0,28	2018	0,397	0,267	0,222
2012	0,46	0,26	0,22	2019	0,519	0,264	0,209
2013	0,34	0,28	0,231	2020	0,678	0,263	0,197
2014	0,26	0,25	0,183	2021	0,885	0,261	0,185

Джерело: складено автором на підставі проведеного дослідження.

принципів організаційної культури підприємства, розуміє свою значущість у процесі управління підприємством та відчуває відповідальність за свою діяльність).

По-друге, створення ефективної команди (приділення особливої уваги підбору та мотивуванню «мозкового центру» – робочої групи, що відповідає за складання перспективних планів підприємства).

По-третє, застосування адміністративно-розпорядчих методів (при наявності персоналу, що здійснює сильний опір змінам, які передбачаються стратегічним розвитком підприємства, такий підхід є незамінним).

По-четверте, формування позитивного іміджу підприємства (орієнтація підприємства на споживача, його соціальну відповідальність за зміцнення конкурентної позиції на ринку).

У процесі вдосконалення мотиваційного механізму стратегічного управління підприємством торгівлі власники та керівництво мають чітко усвідомлювати, яким має бути очікуваний ефект від реалізації даного механізму та дотримуватись цих критеріїв при розробці мотиваційної стратегії.

ВИСНОВКИ

Запропонований підхід до розробки і реалізації мотиваційної стратегії дозволяє підвищити стратегічну активність персоналу і конкурентоспроможність підприємства торгівлі. Подальші дослідження з цього питання вбачаються у формуванні нових важелів мотиваційного механізму стратегічного управління підприємством. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Александрова О. С.** Взаємодія конкуренції та партнерства як фактор розвитку середнього класу в Україні: філософський аналіз : монографія / О. С. Александрова. – К. : ПАРАПАН, 2009. – 251 с.
2. **Bielova O. I.** Conceptual Approaches to the Formation of the Motivational Mechanism of Strategic Management in Trade Networks / O. I. Bielova. – К. : Економіст. – 2013. – № 6. – С. 59–60.
3. **Белова О. І.** Методологічний підхід до формування змісту та структури мотиваційного механізму стратегічного управління торговельними мережами / О. І. Белова // Бізнес Інформ. – 2013. – № 2. – С. 155–163.
4. **Гордієнко П. Л.** Стратегічний аналіз : навч. посіб. / П. Л. Гордієнко, Л. Г. Дідковська, Н. В. Яшкіна. – Вид. друге, перероб. і доп. – К. : Алерта, 2008. – 478 с.

5. **Довгань Л. Є.** Стратегічне управління : навч. посіб. / Л. Є. Довгань, Ю. В. Каракай, Л. П. Артеменко. – 2-ге вид. – К. : ЦУЛ, 2011. – 440 с.

6. **Наливайко А. П.** Теорія стратегії підприємства. Сучасний стан та напрямки розвитку : монографія / А. П. Наливайко. – К. : КНЕУ, 2001. – 227 с.

7. **Петрова І. Л.** Стратегічне управління людськими ресурсами : навч. посіб. / І. Л. Петрова. – К. : КНЕУ, 2013. – 466 с.

8. **Петрова І. Л.** Інноваційна діяльність: стимули та перешкоди : монографія / Петрова І. Л., Шпильова Т. І., Сисоліна Н. П. – К. : Дорадо, 2010. – 320 с.

9. **Портер М.** Конкурентна стратегія. Методика аналізу галузі конкурентів / М. Портер. – М. : Альпіна Паблішер, 2015. – 453 с.

10. **Томпсон А. А.** Стратегічний менеджмент: концепції і ситуації для аналізу / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд. – 12-е изд. / Пер. с англ. – М. : Вільямс, 2007. – 928 с.

11. **Хміль Ф.** Удосконалення управління вітчизняними організаціями в контексті економічних та суспільних змін / Ф. Хміль // Вісн. Терноп. нац. екон. ун-ту. – 2009. – № 1. – С. 31–35.

12. **Шершньова З. Є.** Стратегічне управління : підручник / З. Є. Шершньова, С. В. Оборська. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2004. – 699 с.

REFERENCES

Aleksandrova, O. S. *Vzaiemodii konkurentsii ta partnerstva yak faktor rozvytku serednyoho klasu v Ukraini: filosofskyi analiz* [The interaction of competition and partnership as a factor of the middle class in Ukraine: the philosophical analysis]. Kyiv: PARAPAN, 2009.

Bielova, O. I. "Conceptual approaches to the formation of the motivational mechanism of strategic management in trade networks". *Ekonomist*, no. 6 (2013): 59-60.

Bielova, O. I. "Metodolohichniy pidkhid do formuvannya zmistu ta struktury motyvatsiinoho mekhanizmu stratehichnoho upravlinnia torhovelnykh merezhamy" [The methodological approach to shaping the content and structure of motivational mechanism of strategic management of commercial networks]. *Biznes Inform*, no. 2 (2013): 155-163.

Dovhan, L. Ye., Karakai, Yu. V., and Artemenko, L. P. *Stratehichne upravlinnia* [Strategic management]. Kyiv: TsUL, 2011.

Hordiienko, P. L., Didkovska, L. H., and Yashkina, N. V. *Stratehichniy analiz* [Strategic analysis]. Kyiv: Alerta, 2008.

Khnil, F. "Udoskonalennia upravlinnia vitchyznianskykh orhanizatsiiamy v konteksti ekonomichnykh ta suspilnykh zmin" [Improvement of domestic organizations in the context of economic and social change]. *Visnyk Ternopil'skoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, no. 1 (2009): 31-35.

Nalyvaiko, A. P. *Teoriia stratehii pidpriemstva. Suchasnyi stan ta napriamky rozvytku* [The theory of strategy. Current state and directions of development]. Kyiv: KNEU, 2001.

Petrova, I. L., Shpylyova, T. I., and Sysolina, N. P. *Innovatsiina diialnist: stymuly ta pereshkody* [Innovative activities: incentives and obstacles]. Kyiv: Dorado, 2010.

Porter, M. *Konkurentnaia strategii. Metodika analiza otrasley konkurentov* [Competitive Strategy. Methods for Analyzing Industries competitors]. Moscow: Alpina Publisher, 2015.

Petrova, I. L. *Stratehichne upravlinnia liudskymy resursamy* [Strategic Human Resource Management]. Kyiv: KNEU, 2013.
Shershnyova, Z. Ye., and Oborska, S. V. *Stratehichne upravlinnia* [Strategic management]. Kyiv: KNEU, 2004.

Tompson, A. A., and Striklend, A. Dzh. *Strategicheskii menedzhment: kontseptsii i situatsii dlia analiza* [Strategic Management: Concepts and situations for analysis]. Moscow: Viliams, 2007.

УДК 330.142

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЮ ВЛАСНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

© 2015 ЧИСТЯКОВА А. В.

УДК 330.142

Чистякова А. В. Організаційно-методичне забезпечення реалізації механізму управління інтелектуальною власністю підприємства в умовах економіки знань

Метою статті є розробка організаційно-методичного забезпечення реалізації механізму управління інтелектуальною власністю на підприємстві, які функціонують в умовах економіки знань. У роботі було використано метод кластерного і таксономічного аналізу, а також матричний підхід, що дозволило розподілити підприємства у площині «рівень забезпечення управління інтелектуальною власністю – рівень реалізації умов економіки знань». Запропоновано забезпечення реалізації механізму управління інтелектуальною власністю, особливістю якого є побудова матриці «рівень забезпечення управління інтелектуальною власністю на підприємстві» – «рівень реалізації умов економіки знань». Вісі матриці визначаються, з одного боку, розрахованим із застосуванням інструментарію таксономічного аналізу інтегральним показником рівня забезпечення управління інтелектуальною власністю на підприємстві, з іншого – рівнем реалізації умов економіки знань на досліджуваних підприємствах, який отримано за допомогою кластерного аналізу. Для кожного квадранта матриці розроблено рекомендації практичного характеру щодо управління інтелектуальною власністю на машинобудівних підприємствах, що дозволить поліпшити якість функціональних процесів управління та сприятиме забезпеченню конкурентоспроможності та капіталізації підприємства.

Ключові слова: об'єкти інтелектуальної власності (ОІВ), функціональні процеси управління ОІВ, рівень забезпечення управління інтелектуальною власністю, рівень реалізації умов економіки знань, квадрант матриці.

Рис.: 2. **Табл.:** 3. **Бібл.:** 14.

Чистякова Анастасія Вадимівна – викладач кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки Харківського національного економічного університету ім. Семе́на Кузне́ця (пр. Ле́ніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: achystiakova@yandex.ru

УДК 330.142

Чистякова А. В. Организационно-методическое обеспечение реализации механизма управления интеллектуальной собственностью предприятия в условиях экономики знаний

Целью статьи является разработка организационно-методического обеспечения реализации механизма управления интеллектуальной собственностью на предприятиях, функционирующих в условиях экономики знаний. В работе были использованы методы кластерного и таксономического анализа, а также матричный подход, что позволило распределить предприятия в плоскости «уровень обеспечения управления интеллектуальной собственностью – уровень реализации условий экономики знаний». Предложено обеспечение реализации механизма управления интеллектуальной собственностью, особенностью которого является построение матрицы «уровень обеспечения управления интеллектуальной собственностью на предприятии» – «уровень реализации условий экономики знаний». Оси матрицы определяются, с одной стороны, рассчитанным с использованием таксономического анализа интегральным показателем уровня обеспечения управления интеллектуальной собственностью на предприятии, с другой – уровнем реализации условий экономики знаний на исследуемых предприятиях, полученным с помощью кластерного анализа. Для каждого квадранта матрицы разработаны рекомендации практического характера по управлению интеллектуальной собственностью на машиностроительных предприятиях, что позволит улучшить качество функциональных процессов управления и будет способствовать обеспечению конкурентоспособности и капитализации предприятия.

Ключевые слова: объекты интеллектуальной собственности (ОИС), функциональные процессы управления ОИС, уровень обеспечения управления интеллектуальной собственностью, уровень реализации условий экономики знаний, квадрант матрицы.

Рис.: 2. **Табл.:** 3. **Библ.:** 14.

Чистякова Анастасия Вадимовна – преподаватель кафедры государственного управления, публичного администрирования и региональной экономики Харьковского национального экономического университета им. Семе́на Кузне́ця (пр. Ле́нина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: achystiakova@yandex.ru

UDC 330.142

Chystyakova A. V. Organizational-Methodical Provision of Implementing the Mechanism for Management of Intellectual Property in the Context of Knowledge-Based Economy

The article is aimed at developing the organizational-methodical provision of implementing the mechanism for management of intellectual property in the enterprises, operating in the context of knowledge-based economy. In the publication, the methods of cluster and taxonomic analysis as well as matrix approach were used, which helped to distribute enterprises in the plane of «level of the management of intellectual property – level of the implementation of conditions of knowledge-based economy». The article proposes provision of implementing the mechanism for management of intellectual property, a feature of which is building the matrix of «level of the management of intellectual property at enterprise» – «level of the implementation of conditions of knowledge-based economy». The axes of matrix are defined, on the one hand, by a calculated, using the taxonomic analysis, integrated indicator of the level of the management of intellectual property at the enterprise level, on the other hand – by the level of the implementation of conditions of knowledge-based economy in the enterprises studied, which have been obtained by means of cluster analysis. For each quadrant of matrix, useful recommendations on the management of intellectual property at machine-building enterprises have been developed, that will improve quality of the functional management processes and will help to provide both the competitiveness and the capitalization of enterprise.

Keywords: items of intellectual property (IIP), functional processes of management of IIS, level of provision of the intellectual property management, level of implementing the conditions of knowledge-based economy, quadrant of matrix.

Pic.: 2. **Table:** 3. **Bibl.:** 14.

Chystyakova Anastasiia V. – Lecturer of the Department of government control, public administration and regional economy Simon Kuznets Kharkiv National University of Economic (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: achystiakova@yandex.ru

Petrova, I. L. *Stratehichne upravlinnia liudskymy resursamy* [Strategic Human Resource Management]. Kyiv: KNEU, 2013.
Shershnyova, Z. Ye., and Oborska, S. V. *Stratehichne upravlinnia* [Strategic management]. Kyiv: KNEU, 2004.

Tompson, A. A., and Striklend, A. Dzh. *Strategicheskii menedzhment: kontseptsii i situatsii dlia analiza* [Strategic Management: Concepts and situations for analysis]. Moscow: Viliams, 2007.

УДК 330.142

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЮ ВЛАСНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

© 2015 ЧИСТЯКОВА А. В.

УДК 330.142

Чистякова А. В. Організаційно-методичне забезпечення реалізації механізму управління інтелектуальною власністю підприємства в умовах економіки знань

Метою статті є розробка організаційно-методичного забезпечення реалізації механізму управління інтелектуальною власністю на підприємстві, які функціонують в умовах економіки знань. У роботі було використано метод кластерного і таксономічного аналізу, а також матричний підхід, що дозволило розподілити підприємства у площині «рівень забезпечення управління інтелектуальною власністю – рівень реалізації умов економіки знань». Запропоновано забезпечення реалізації механізму управління інтелектуальною власністю, особливістю якого є побудова матриці «рівень забезпечення управління інтелектуальною власністю на підприємстві» – «рівень реалізації умов економіки знань». Вісі матриці визначаються, з одного боку, розрахунком із застосуванням інструментарію таксономічного аналізу інтегральним показником рівня забезпечення управління інтелектуальною власністю на підприємстві, з іншого – рівнем реалізації умов економіки знань на досліджуваних підприємствах, який отримано за допомогою кластерного аналізу. Для кожного квадранта матриці розроблено рекомендації практичного характеру щодо управління інтелектуальною власністю на машинобудівних підприємствах, що дозволить поліпшити якість функціональних процесів управління та сприятиме забезпеченню конкурентоспроможності та капіталізації підприємства.

Ключові слова: об'єкти інтелектуальної власності (ОІВ), функціональні процеси управління ОІВ, рівень забезпечення управління інтелектуальною власністю, рівень реалізації умов економіки знань, квадрант матриці.

Рис.: 2. **Табл.:** 3. **Бібл.:** 14.

Чистякова Анастасія Вадимівна – викладач кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки Харківського національного економічного університету ім. Семе́на Кузне́ця (пр. Ле́ніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: achystiakova@yandex.ru

УДК 330.142

Чистякова А. В. Организационно-методическое обеспечение реализации механизма управления интеллектуальной собственностью предприятия в условиях экономики знаний

Целью статьи является разработка организационно-методического обеспечения реализации механизма управления интеллектуальной собственностью на предприятиях, функционирующих в условиях экономики знаний. В работе были использованы методы кластерного и таксономического анализа, а также матричный подход, что позволило распределить предприятия в плоскости «уровень обеспечения управления интеллектуальной собственностью – уровень реализации условий экономики знаний». Предложено обеспечение реализации механизма управления интеллектуальной собственностью, особенностью которого является построение матрицы «уровень обеспечения управления интеллектуальной собственностью на предприятии» – «уровень реализации условий экономики знаний». Оси матрицы определяются, с одной стороны, рассчитанным с использованием таксономического анализа интегральным показателем уровня обеспечения управления интеллектуальной собственностью на предприятии, с другой – уровнем реализации условий экономики знаний на исследуемых предприятиях, полученным с помощью кластерного анализа. Для каждого квадранта матрицы разработаны рекомендации практического характера по управлению интеллектуальной собственностью на машиностроительных предприятиях, что позволит улучшить качество функциональных процессов управления и будет способствовать обеспечению конкурентоспособности и капитализации предприятия.

Ключевые слова: объекты интеллектуальной собственности (ОИС), функциональные процессы управления ОИС, уровень обеспечения управления интеллектуальной собственностью, уровень реализации условий экономики знаний, квадрант матрицы.

Рис.: 2. **Табл.:** 3. **Библ.:** 14.

Чистякова Анастасия Вадимовна – преподаватель кафедры государственного управления, публичного администрирования и региональной экономики Харьковского национального экономического университета им. Семе́на Кузне́ця (пр. Ле́нина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: achystiakova@yandex.ru

UDC 330.142

Chystyakova A. V. Organizational-Methodical Provision of Implementing the Mechanism for Management of Intellectual Property in the Context of Knowledge-Based Economy

The article is aimed at developing the organizational-methodical provision of implementing the mechanism for management of intellectual property in the enterprises, operating in the context of knowledge-based economy. In the publication, the methods of cluster and taxonomic analysis as well as matrix approach were used, which helped to distribute enterprises in the plane of «level of the management of intellectual property – level of the implementation of conditions of knowledge-based economy». The article proposes provision of implementing the mechanism for management of intellectual property, a feature of which is building the matrix of «level of the management of intellectual property at enterprise» – «level of the implementation of conditions of knowledge-based economy». The axes of matrix are defined, on the one hand, by a calculated, using the taxonomic analysis, integrated indicator of the level of the management of intellectual property at the enterprise level, on the other hand – by the level of the implementation of conditions of knowledge-based economy in the enterprises studied, which have been obtained by means of cluster analysis. For each quadrant of matrix, useful recommendations on the management of intellectual property at machine-building enterprises have been developed, that will improve quality of the functional management processes and will help to provide both the competitiveness and the capitalization of enterprise.

Keywords: items of intellectual property (IIP), functional processes of management of IIS, level of provision of the intellectual property management, level of implementing the conditions of knowledge-based economy, quadrant of matrix.

Pic.: 2. **Table:** 3. **Bibl.:** 14.

Chystyakova Anastasiia V. – Lecturer of the Department of government control, public administration and regional economy Simon Kuznets Kharkiv National University of Economic (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: achystiakova@yandex.ru

Аналіз теорії й практики управління вітчизняними машинобудівними підприємствами дозволив виявити недоліки в їх організації [1–4]: відсутність гнучкої й ефективної оргструктури управління; недостатня кількість менеджерів з ринковим типом мислення; відсутність чіткої стратегії розвитку системи управління, координації діяльності структурних підрозділів підприємства, системності в розробці та реалізації управлінських рішень; відсутність системного та ефективного використання новітніх технологій; неналежна мотивація праці управлінського персоналу; слабка орієнтація на формування та використання інтелектуального капіталу підприємств; низький рівень корпоративної культури, відсутність клімату соціального партнерства. У свою чергу, враховуючи те, що галузь машинобудування знаходиться в процесі формування та становлення нового типу економіки – економіки знань, особливостями розвитку промислових підприємств в умовах економіки знань є: ускладнення процесу створення нового продукту; скорочення життєвого циклу продуктів з кількох років до кількох місяців; зміна характеру конкуренції; потреба високопрофесійного персоналу.

Наведені думки свідчать про необхідність та актуальність проведення дослідження у сфері забезпечення реалізації механізму управління інтелектуальною власністю на підприємстві. Узагальнення результатів проведеного теоретико-прикладного дослідження сутності й особливостей управління інтелектуальною власністю (УІВ) на вітчизняних машинобудівних підприємствах дозволило запропонувати схему формування та впровадження забезпечення реалізації механізму УІВ, яку представлено на *рис. 1*.

На першому етапі розглядаються перспективні цілі розвитку підприємства, здійснюється їх ранжування за ступенем пріоритетності, відповідно до них формуються основні завдання, визначаються конкретні заходи та послідовність їх проведення. Визначення необхідності створення відділу з управління ІВ або залучення сторонньої організації є другим етапом у контексті забезпечення реалізації механізму УІВ і залежить від потреб, можливостей і умов кожного конкретного підприємства.

Оскільки головні та спеціальні функції УІВ взаємопов'язані, то їх доцільно об'єднати в спеціальну матрицю функціональних процесів, що, у свою чергу, дозволить, з одного боку, представити їх в єдиному вигляді, з іншого – коректно обґрунтувати відповідні інструменти для вирішення конкретних координаційних завдань (*табл. 1*).

Важливим етапом у реалізації механізму УІВ є здійснення аналізу забезпеченості підприємства ресурсами, необхідними для здійснення управління інтелектуальною власністю. Так, було проведено розрахунок інтегрального коефіцієнта, що характеризує рівень забезпечення УІВ на досліджуваних 18 машинобудівних підприємствах (*табл. 2*).

Результати аналізу дозволили визначити таке: забезпечення УІВ на більшості з досліджуваних машинобудівних підприємств за 2012–2014 рр. знаходилося на досить низькому рівні. Про це свідчать невисокі значення інтегральних коефіцієнтів забезпечення УІВ та відповідно низькі значення показників, які утворили складо-

ві, що характеризують забезпечення УІВ підприємства, серед яких було виокремлено: кадрове забезпечення, інноваційно-технологічне забезпечення, інформаційно-комунікаційне забезпечення, маркетингове забезпечення, фінансово-економічне забезпечення, організаційно-правове забезпечення. Отже, виникає необхідність розробки пріоритетних заходів, що приведуть до підвищення якості управління інтелектуальною власністю підприємства, для чого необхідно реалізувати 4 та 5 етапи схеми (див. *рис. 1*).

Враховуючи той факт, що головними рисами економіки знань є розвиток людського капіталу, інноваційна активність та розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, було визначено рівень реалізації умов економіки знань на досліджуваних підприємствах за цими складовими з використанням кластерного аналізу, що дозволило виявити ступінь реалізації економіки знань на рівні підприємства та коректно обґрунтувати рекомендації щодо УІВ.

Слід акцентувати увагу на тому, що представлені умови економіки знань характеризуються певною сукупністю показників. Тому на основі науково-теоретичного узагальнення робіт відомих учених [5–12] визначено сукупність показників, які відображають розвиток людського капіталу, рівень інноваційної активності та розвиток інформаційно-комунікаційних технологій на підприємстві.

З огляду на неможливість та некоректність проведення кластерного аналізу за всією сукупністю представлених показників виникає потреба в зменшенні числа ознак, що описують досліджувану область. Тому для вирішення задачі скорочення розмірності простору ознак було використано метод «центра ваги». Аналіз отриманих результатів дозволив зробити такі висновки: як показник-репрезентант у групі показників розвитку людського капіталу був виділений коефіцієнт винахідницької активності персоналу, у групі показників інноваційної активності – коефіцієнт інноваційного потенціалу підприємства, у групі показників розвитку інформаційно-комунікаційних технологій – інтегральний показник інформаційного забезпечення.

Таким чином, для отримання якісної оцінки рівня реалізації умов економіки знань на досліджуваних підприємствах здійснимо їх групування за визначеними методом «центра ваги» показниками з використанням кластерного аналізу. [13]). Кластеризація була здійснена з використанням програми STATISTICA 10 [14] за допомогою ієрархічного та неієрархічного методів. У результаті деревоподібної кластеризації утворилися відокремлені групи підприємств, а метод *k*-середніх дозволив визначити не тільки середні значення ознак за групами та рівень їх впливу на кластеризацію, але й загальні характеристики отриманих кластерів. Отже, у результаті проведення процедури кластеризації було отримано три кластери (*табл. 3*).

До *першого кластера* потрапили підприємства, у яких середнє значення коефіцієнта винахідницької активності персоналу та низьке значення інтегрального показника інформаційного забезпечення; до *другого кластера* ввійшли підприємства, що мають високе значення

коефіцієнта винахідницької активності персоналу та середнє значення інтегрального показника інформаційного забезпечення; відповідно до *третього кластера*, який характеризується найнижчим коефіцієнтом винахідницької активності персоналу та найвищим значенням інтегрального показника інформаційного забезпечення, потрапили всі інші підприємства.

Наступним етапом у запропонованій схемі формування та впровадження забезпечення реалізації механізму управління інтелектуальною власністю є побудова матриці розміщення машинобудівних підприємств у площині «рівень забезпечення управління інтелектуальною власністю – рівень реалізації умов економіки знань». Враховуючи переваги матричного методу, про-

понується застосувати матрицю для розробки та обґрунтування рекомендацій щодо управління інтелектуальною власністю на підприємстві, параметрами якої виступають отриманий у результаті кластерного аналізу рівень реалізації умов економіки знань та рівень забезпечення управління інтелектуальною власністю, який було отримано в результаті таксономічного аналізу.

У результаті розподілення досліджуваних машинобудівних підприємств у площині «рівень забезпечення управління інтелектуальною власністю – рівень реалізації умов економіки знань» отримали детальну матрицю, яка включає 9 квадрантів, кожний з яких характеризується відповідним рівнем управління інтелектуальною власністю в умовах економіки знань (рис. 2).

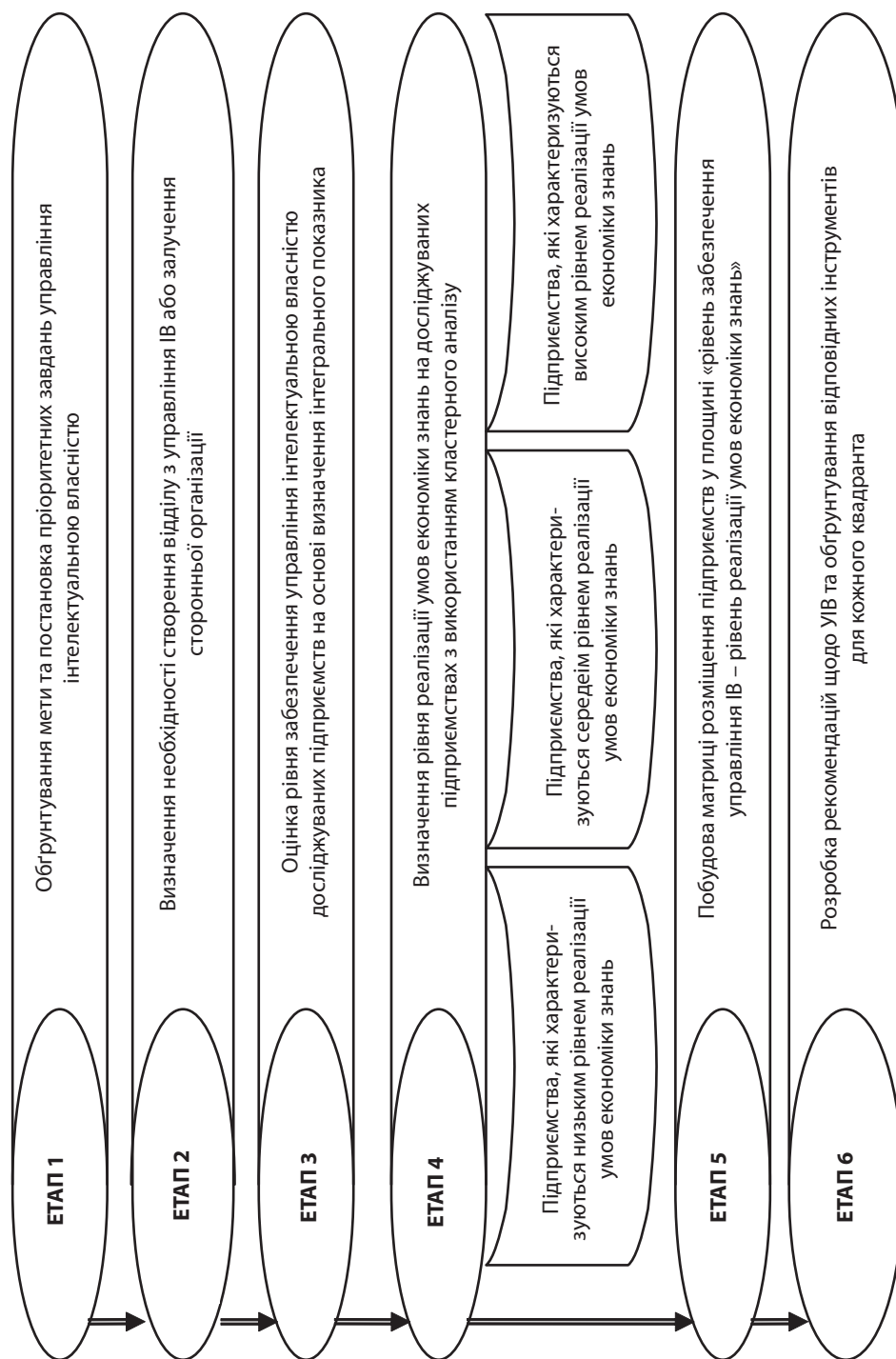

Рис. 1. Схема формування та впровадження забезпечення реалізації механізму управління інтелектуальною власністю

Матриця функціональних процесів управління інтелектуальною власністю

Функції управління		Загальні функції управління				
		Планування	Організація	Мотивація	Облік та контроль	Регулювання
Специфічні функції управління ОІВ	Формування	Визначення потреби у конкретних ОІВ. Розробка стратегії управління процесом створення та реалізації ОІВ	Формування колективу творчих працівників, створення умов для генерування ОІВ	Реалізація заходів із розвитку персоналу підприємства (навчання, підвищення кваліфікації)	Визначення системи показників по оцінці ОІВ	Визначення змін у стратегії управління процесом створення та реалізації ОІВ
		Виявлення переліку (комплексу) робіт зі створення інтелектуального продукту та кількісний аналіз кожної з них (тривалості, потреби в ресурсах)	Охорона ОІВ (отримання патенту, свідоцтва, реєстрація товарних знаків)	Підтримка та розвиток організаційної культури, спрямованої на створення ОІВ	Дотримання бюджету на створення та придбання ОІВ	Коригування переліку (комплексу) робіт зі створення інтелектуального продукту та кількісний аналіз кожної з них
		Визначення витрат на створення або придбання ОІВ	Оформлення договірних відносин (ліцензійних угод) на використання ОІВ	Використання інструментів мотивації до створення ОІВ	Здійснення статистичного обліку ОІВ та їх вартості	Внесення змін у бюджет витрат на створення або придбання ОІВ
	Використання	Визначення бізнес-процесів із залученням ОІВ	Визначення сукупності повноважень та відповідальності підрозділу із моніторингу ОІВ	Використання матеріального стимулювання за поширення використання ОІВ у роботі	Визначення ефективності створення та використання ОІВ	Установлення майбутніх потреб в ОІВ
	Розповсюдження	Моніторинг та комплекс робіт по просуванню інтелектуального продукту на ринку	Оцінка ринкової вартості ОІВ	Надання відділу з управління ОІВ статусу центру витрат та доходів	Оцінка ефективності реалізації ОІВ на ринку	Пошук нових шляхів розповсюдження ОІВ

Останнім етапом схеми є розробка рекомендацій щодо управління інтелектуальною власністю та обґрунтування відповідних інструментів для кожного квадранта. Враховуючи проведення попередніх етапів, було розроблено рекомендації щодо покращення УІВ на підприємстві для кожного квадранта.

Так, пріоритетними напрямками управління інтелектуальною власністю квадранта 1, до якого увійшли ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе», ПАТ «Дніпровський машинобудівний завод», ПАТ «Бериславський машинобудівний завод» і ПАТ «Харківський електротехнічний завод «Укрелектромаш», є: створення сприятливих умов для формування та використання ОІВ; стимулювання процесів формування, використання та розповсюдження ОІВ; збільшення обсягу фінансування наукових досліджень; забезпечення правової охорони ОІВ; проведення організаційно-структурних змін.

До квадранта 2 потрапили ПАТ «Автрамат», ПАТ «Харківський підшипниковий завод», ТОВ «Лозівський ковальсько-механічний завод», ПАТ «Харківський верстатобудівний завод», ПАТ «Електромашина», ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря», тому основними пріоритетами в УІВ є: стимулювання процесів формування, використання та розповсюдження ОІВ; координування темпів впровадження новітніх технологій та модернізації техніко-технологічної бази;

зниження інтенсивності плинності персоналу; стимулювання розвитку персоналу; вдосконалення економічної оцінки вартості та використання ОІВ; розробка науково-технічних і дослідно-конструкторських рішень по досягненню інноваційної ідеї.

Акцентуючи увагу на вагомому місці економіки знань в управлінні ІВ, важливим напрямом для 5-го квадранта (середній рівень) є впровадження та здійснення заходів щодо управління інноваційними процесами на підприємстві та поліпшення фінансово-економічного та інформаційно-комунікаційного забезпечення управління інтелектуальною власністю. Підприємства, що потрапили до квадрантів 4 та 6, повинні посилити розвиток інвестиційного, інноваційного та інтелектуального потенціалів та сприяти їх стимулюванню.

Головними пріоритетними напрямками УІВ для квадранта 7 повинні стати аналіз інноваційно-інвестиційного потенціалу підприємства та вдосконалення основних процесів управління ІВ. Що стосується квадранта 9, то основний акцент необхідно зробити на забезпеченні надійного правового захисту ОІВ та мінімізувати протиправні дії щодо зловживання домінуючим становищем на ринку машинобудування.

Таким чином, запропоновані рекомендації не тільки сприятимуть генерації високої інноваційної активності, появи нових конкурентних переваг, але й їх упро-

Таблиця 2

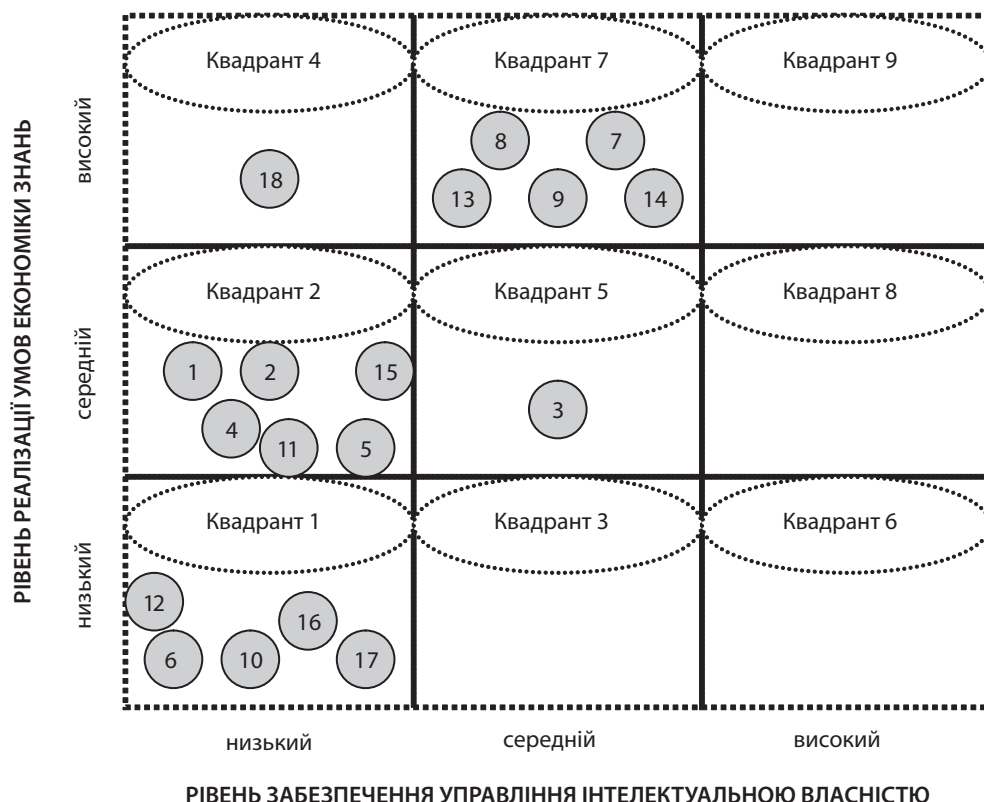
Інтегральні коефіцієнти рівня забезпечення управління інтелектуальною власністю підприємств

Рівень розвитку	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Високий	-	-	-
Середній	ПАТ «ФЕД»; ПАТ Завод «Південкабель»; ПАТ «Сумське машинобудівне науково-виробниче об'єднання ім. М. В. Фрунзе»; ВАТ «Науково-дослідний і проектно-конструкторський інститут атомного та енергетичного насособудування»; ПАТ «Полтавський турбомеханічний завод»; ВАТ «Турбоатом»	ПАТ «Завод «Південкабель»; ПАТ «Сумське машинобудівне науково-виробниче об'єднання ім. М. В. Фрунзе»; ВАТ «Науково-дослідний і проектно-конструкторський інститут атомного та енергетичного насособудування»; ПАТ «Полтавський турбомеханічний завод»; ВАТ «Турбоатом»	ПАТ «Завод «Південкабель»; ПАТ «Сумське машинобудівне науково-виробниче об'єднання ім. М. В. Фрунзе»; ВАТ «Науково-дослідний і проектно-конструкторський інститут атомного та енергетичного насособудування»; ПАТ «Полтавський турбомеханічний завод»; ВАТ «Турбоатом»
Низький	ПАТ «Автрамат»; ПАТ «Харківський підшипниковий завод»; ТОВ «Харківський ковальсько-механічний завод»; ПАТ «Харківський верстатобудівний завод»; ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»; ПАТ «Дніпровський машинобудівний завод»; ПАТ «Електромашина»; ПАТ «Полтавський автоагрегатний завод»; ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря»»; ПАТ «Бериславський машинобудівний завод»; ПАТ «Харківський електротехнічний завод «Укрелектромаш»»; ТОВ «Харківський завод підйомно-транспортного устаткування»	ПАТ «Автрамат»; ПАТ «Харківський підшипниковий завод»; ПАТ «ФЕД»; ТОВ «Харківський ковальсько-механічний завод»; ПАТ «Харківський верстатобудівний завод»; ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»; ПАТ «Дніпровський машинобудівний завод»; ПАТ «Електромашина»; ПАТ «Полтавський автоагрегатний завод»; ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря»»; ПАТ «Бериславський машинобудівний завод»; ПАТ «Харківський електротехнічний завод «Укрелектромаш»»; ТОВ «Харківський завод підйомно-транспортного устаткування»	ПАТ «Автрамат»; ПАТ «Харківський підшипниковий завод»; ПАТ «ФЕД»; ТОВ «Харківський ковальсько-механічний завод»; ПАТ «Харківський верстатобудівний завод»; ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»; ПАТ «Дніпровський машинобудівний завод»; ПАТ «Електромашина»; ПАТ «Полтавський автоагрегатний завод»; ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря»»; ПАТ «Бериславський машинобудівний завод»; ПАТ «Харківський електротехнічний завод «Укрелектромаш»»; ТОВ «Харківський завод підйомно-транспортного устаткування»

Таблиця 3

Аналіз рівня реалізації умов економіки знань на досліджуваних підприємствах за результатами кластерного аналізу

Машинобудівні підприємства			Кластер	Характеристика кластера
2012 р.	2013 р.	2014 р.		
ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»; ПАТ «Дніпровський машино-будівний завод»; ПАТ «Бериславський машино-будівний завод»; ПАТ «Харківський електро-технічний завод «Укрелектромаш»	ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»; ПАТ «Дніпровський машинобудівний завод»; ПАТ «Бериславський машино-будівний завод»; ПАТ «Харківський електро-технічний завод «Укрелектромаш»	ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»; ПАТ «Дніпровський машинобудівний завод»; ПАТ «Полтавський автоагрегатний завод»; ПАТ «Бериславський машинобудівний завод»; ПАТ «Харківський електро-технічний завод «Укрелектромаш»	1	Характеризується низьким рівнем реалізації умов економіки знань
ПАТ «Завод «Південкабель»»; ПАТ «Сумське машинобудівне науково-виробниче об'єднання ім. М. В. Фрунзе»; ВАТ «Науково-дослідний і проектно-конструкторський завод ім. М. В. Фрунзе»; ПАТ «Полтавський турбомеханічний завод»; ПАТ «Турбоатом»; ТОВ «Харківський завод підйомно-транспортного устаткування»	ПАТ «Завод «Південкабель»»; ПАТ «Сумське машинобудівне науково-виробниче об'єднання ім. М. В. Фрунзе»; ПАТ «Полтавський турбомеханічний завод»; ПАТ «Турбоатом»; ТОВ «Харківський завод підйомно-транспортного устаткування»	ПАТ «Завод «Південкабель»»; ПАТ «Сумське машинобудівне науково-виробниче об'єднання ім. М. В. Фрунзе»; ПАТ «Полтавський турбо-механічний завод»; ПАТ «Турбоатом»; ТОВ «Харківський завод підйомно-транспортного устаткування»; ВАТ «Науково-дослідний і проектно-конструкторський інститут атомного та енергетичного насособудування»	2	Характеризується високим рівнем реалізації умов економіки знань
ПАТ «Автрамат»; ПАТ «Харківський підшипниковий завод»; ПАТ «ФЕД»; ТОВ «Позівський ковальсько-механічний завод»; ПАТ «Харківський верстатобудівний завод»; ПАТ «Електромашина»; ПАТ «Полтавський автоагрегатний завод»; ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря»	ПАТ «Автрамат»; ПАТ «Харківський підшипниковий завод»; ПАТ «ФЕД»; ТОВ «Позівський ковальсько-механічний завод»; ВАТ «Науково-дослідний і проектно-конструкторський інститут атомного та енергетичного насособудування»; ПАТ «Харківський верстатобудівний завод»; ПАТ «Електромашина»; ПАТ «Полтавський автоагрегатний завод»; ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря»	ПАТ «Автрамат»; ПАТ «Харківський підшипниковий завод»; ПАТ «ФЕД»; ТОВ «Позівський ковальсько-механічний завод»; ПАТ «Харківський верстатобудівний завод»; ПАТ «Електромашина»; ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря»	3	Характеризується середнім рівнем реалізації умов економіки знань

1 – ПАТ «Автрамат»; 2 – ПАТ «Харківський підшипниковий завод»; 3 – ПАТ «ФЕД»; 4 – ТОВ «Лозівський ковальсько-механічний завод»; 5 – ПАТ «Харківський верстатобудівний завод»; 6 – ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»; 7 – ПАТ «Завод «Південкабель»; 8 – ПАТ «Сумське машинобудівне науково-виробниче об'єднання ім. М. В. Фрунзе»; 9 – ВАТ «Науково-дослідний і проектно-конструкторський інститут атомного та енергетичного насособудування»; 10 – ПАТ «Дніпровський машинобудівний завод»; 11 – ПАТ «Електромашина»; 12 – ПАТ «Полтавський автоагрегатний завод»; 13 – ПАТ «Полтавський турбомеханічний завод»; 14 – ПАТ «Турбоатом»; 15 – ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря»; 16 – ПАТ «Бериславський машинобудівний завод»; 17 – ПАТ «Харківський електротехнічний завод «Укрелектромаш»; 18 – ТОВ «Харківський завод підйомно-транспортного устаткування».

Рис. 2. Матриця розміщення машинобудівних підприємств у площині «рівень забезпечення УІВ – рівень реалізації умов економіки знань» за 2014 р.

вадження дозволить покращити рівень забезпечення управління ІВ на машинобудівних підприємствах та підвищити їх капіталізацію. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальнодержавна цільова економічна програма розвитку промисловості на період до 2017 року [проект] / Міністерство промислової політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://industry.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=67333
2. Кіндзерський Ю. В. Потенціал національної промисловості: цілі та механізми ефективного розвитку : монографія / НАН України, Ін-т екон. та прогнозування. – К. : Основа Принт, 2009. – 928 с.
3. Мельник М. В. Анализ и оценка систем управления на предприятиях / М. В. Мельник. – М. : Дека, 2005. – 136 с.
4. Фещур Р. В. Управління розвитком машинобудівних підприємств / Р. В. Фещур, В. Ю. Самуляк // Менеджмент та підприємництво в Україні. – Л. : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2008. – С. 100–109.
5. Гавкалова Н. Л. Економіка знань : формування та пріоритети розвитку / Н. Л. Гавкалова // Управління розвитком. – 2008. – № 9. – С. 4–5.
6. Колодяжная О. А. Анализ системы управления интеллектуальной собственностью в наукоемких организациях: теоретический аспект / О. А. Колодяжная [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://sociosphera.com/publication/conference/2012/132/analiz_sistemy_upravleniya_intellektualnoj_sobstvennostyu_v_naukoemkih_organizacijah_teoreticheskij_aspekt/

7. Мельник Л. Формування економіки знань, або принципи організації майбутнього / Л. Мельник // Вісник НАН України. – 2010. – № 6. – С. 19–28.

8. Пономаренко В. С. Механізм санаційного управління підприємством: засади формування та моделі реалізації : монографія / В. С. Пономаренко / Харківський національний економічний університет. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2009. – 303 с.

9. Тищенко В. Ф. Інтегральне оцінювання рівня розвитку інформаційно-комунікаційних технологій як структурної компоненти економіки знань / В. Ф. Тищенко // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 11 (137). – С. 227–237.

10. Устинова Л. М. Оценка интеллектуальной собственности при рыночной экономике / Л. М. Устинова. – М. : ИНИЦ Роспатента, 2001. – 124 с.

11. Ховрак І. В. Людський капітал як ключовий фактор розвитку «економіки знань» / І. В. Ховрак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/16366/1/195_Hovrak_337_338_Modern_Problems.pdf

12. Ястремська О. О. Інтелектуальна власність / О. О. Ястремська. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. – 124 с.

13. Соловьев В. И. Введение в многомерный статистический анализ / В. И. Соловьев, В. Н. Калинина. – М., 2003. – 66 с.

14. Боровиков В. П. Популярное введение в современный анализ данных в системе STATISTICA / В. П. Боровиков. – М. : Горячая линия – Телеком, 2013. – 288 с.

Науковий керівник – Гавкалова Н. Л., доктор економічних наук, завідувачка кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки Харківського національного економічного університету ім. Семена Кузнеця

RERERENCES

Borovikov, V. P. *Populiarnoe vvedenie v sovremennyy analiz dannykh v sisteme STATISTICA* [A popular introduction to modern data analysis system STATISTICA]. Moscow: Goriachaia liniia - Telekom, 2013.

Feshchur, R. V., and Samuliak, V. Yu. "Upravlinnia rozvytkom mashynobudivnykh pidpriemstv" [Managing the development of engineering enterprises]. In *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini*, 100-109. Lviv: Vyd-vo NU «Lvivska politehnika», 2008.

Havkalova, N. L. "Ekonomika znan : formuvannia ta priorityety rozvytku" [Knowledge Economy: the formation and development priorities]. *Upravlinnia rozvytkom*, no. 9 (2008): 4-5.

Iastremska, O. O. *Intelektualna vlasnist* [Intellectual Property]. Kharkiv: Vyd-vo KhNEU, 2013.

Kolodiaznaia, O. A. "Analiz systemy upravleniia intelektual'noy sobstvennosti v naukoemkikh organizatsiakh: teoreticheskii aspekt" [Analysis of the system of intellectual property management in knowledge-intensive organizations: theoretical aspect]. http://sociosfera.com/publication/conference/2012/132/analiz_sistemy_upravleniya_intellektualnoj_sobstvennostyu_v_naukoemkikh_organizatsiyah_teoreticheskij_aspekt/

Khovrak, I. V. "Liudskiy kapital iak kliuchovy faktor rozvytku «ekonomiky znan»" [Human capital is a key factor in the develop-

ment of "knowledge economy"]. http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/16366/1/195_Hovrak_337_338_Modern_Problems.pdf

Kindzerskyi, Yu. V. *Potentsial natsionalnoi promyslovosti: tsili ta mekhanizmy efektyvnoho rozvytku* [Potential national industry objectives and mechanisms of effective development]. Kyiv: Osнова Prynt, 2009.

Melnik, M. V. *Analiz i otsenka sistem upravleniia na predpriatiakh* [Analysis and evaluation of management systems in enterprises]. Moscow: Deka, 2005.

Melnyk, L. "Formuvannia ekonomiky znan, abo pryntsypy orhanizatsii maibutnyoho" [Formation of the knowledge economy or principles of the future]. *Visnyk NAN Ukrainy*, no. 6 (2010): 19-28.

Ponomarenko, V. S. *Mekhanizm sanatsiinoho upravlinnia pidpriemstvom: zasady formuvannia ta modeli realizatsii* [The mechanism of curative enterprise management: principles of formation and implementation models]. Kharkiv: VD «INZhEK», 2009.

Solovev, V. I., and Kalinina, V. N. *Vvedenie v mnogomernyy statisticheskii analiz* [Introduction to Multivariate Statistical Analysis]. Moscow, 2003.

Tyshchenko, V. F. "Intehralne otsiniuvannia rivnia rozvytku informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii iak strukturnoi komponenty ekonomiky znan" [Integral evaluation of the development of information and communication technologies as structural components of the knowledge economy]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 11 (137) (2012): 227-237.

Ustinova, L. M. *Otsenka intellektual'noy sobstvennosti pry rynochnoy ekonomyke* [Assessment of intellectual property in a market economy]. Moscow: INITs Rospatenta, 2001.

"Zahalnodержавna tsilyova ekonomichna prohrama rozvytku promyslovosti na period do 2017 roku [proekt]" [The targeted economic program of industrial development for the period till 2017 [project]]. Ministerstvo promyslovoi polityky Ukrainy. http://industry.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=67333

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ: ДІАГНОСТИКА СТАНУ РОЗВИТКУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

© 2015 ВОЛЧКОВА Г. К.

УДК 331.5.024.54

Волчкова Г. К. Соціальний капітал: діагностика стану розвитку на підприємствах Кіровоградської області

Мета статті – на основі діагностики стану розвитку соціального капіталу (довіри) на підприємствах Кіровоградської області визначити його вплив на соціально-трудові відносини. З огляду на результати проведеного соціологічного дослідження в бюджетних організаціях та підприємствах різних форм власності м. Кіровограда та Кіровоградської області можна констатувати: чим далі від міжособистісних зв'язків (сім'я, колеги), тим вищим виявляється рівень недовіри в стосунках у суспільстві. Також було визначено найвпливовіші фактори формування соціального капіталу на підприємствах області. За ступенем найбільшого впливу на нарощування довіри в трудовому колективі виокремлено: матеріальні фактори – своєчасна оплата праці, справедлива оцінка праці; організаційні – належні умови праці та соціально-психологічні – зацікавленість працівників у результатах своєї праці, небайдужість, виконання керівництвом покладених на них зобов'язань, міжособистісна повага, високий професіоналізм, компетентність співробітників. Нарощування соціального капіталу (довіри) на всіх щаблях соціальної взаємодії в суспільстві слід розглядати важливим фактором виходу із системної кризи, позитивних зрушень в економіці, створення якісних робочих місць, зростання соціально-економічного добробуту найманих працівників, населення країни в цілому.

Ключові слова: соціальний капітал, довіра, соціально-трудові відносини, діагностика стану.

Рис.: 5. **Бібл.:** 16.

Волчкова Галина Костянтинівна – здобувач, викладач кафедри економічної теорії, маркетингу та економічної кібернетики, Кіровоградський національний технічний університет (пр. Університетський, 8, Кіровоград, 25006, Україна)

E-mail: galinaria@ukr.net

УДК 331.5.024.54

Волчкова Г. К. Социальный капитал: диагностика состояния развития на предприятиях Кировоградской области

Цель статьи – на основе диагностики состояния развития социального капитала (доверия) на предприятиях Кировоградской области определить его влияние на социально-трудовые отношения. Основываясь на результатах проведенного социологического исследования в бюджетных организациях и предприятиях различных форм собственности г. Кіровограда и Кіровоградской области, можно констатировать: чем дальше от межличностных связей (семья, коллеги), тем выше уровень недоверия в отношениях в обществе. Также были определены наиболее существенные факторы формирования социального капитала на предприятиях области. По степени наибольшего влияния на наращивание доверия в трудовом коллективе выделены: материальные факторы – своевременная оплата труда, справедливая оценка труда; организационные – надлежащие условия труда и социально-психологические – заинтересованность работников в результатах своего труда, неравнодушие, выполнение руководством возложенных на них обязательств, межличностное уважение, высокий профессионализм, компетентность сотрудников. Наращивание социального капитала (доверия) на всех ступенях социального взаимодействия в обществе следует рассматривать как важный фактор выхода из системного кризиса, положительных сдвигов в экономике, создания качественных рабочих мест, роста социально-экономического благосостояния наемных работников, населения страны в целом.

Ключевые слова: социальный капитал, доверие, социально-трудовые отношения, диагностика состояния.

Рис.: 5. **Библ.:** 16.

Волчкова Галина Константиновна – соискатель, преподаватель кафедры экономической теории, маркетинга и экономической кибернетики Кировоградский национальный технический университет (пр. Университетский, 8, Кировоград, 25006, Украина)

E-mail: galinaria@ukr.net

UDC 331.5.024.54

Volchkova H. K. Social Capital: Diagnostics of Evolvment in the Enterprises of Kirovograd Region

The article is aimed at determining the impact of social capital (trust) on the socio-labour relations, taking into consideration diagnostics of its evolvement in the enterprises of Kirovograd region. Based on the results of the conducted sociological research in budget organizations and enterprises of different ownership forms of Kirovograd and Kirovograd region, it can be concluded that the farther from the interpersonal relationships (family, colleague), the higher is the level of mistrust in society. Also the most significant factors of the formation of social capital in enterprises of the region have been identified. According to the degree of the greatest influence on developing trust at the workplace have been allocated: material factors – timely pay, fair appraisal; organizational – appropriate working conditions and socio-psychological – employees' interest in the results of their work, personal involvement, execution by the leaders of the obligations imposed on them, interpersonal respect, professionalism and competence of staff. Developing social capital (trust) at all levels of social interaction in society should be seen as an important factor in the release of the systemic crisis, positive changes in the economy, creation of quality jobs, growth of socio-economic welfare of employees, as well as the country's population as a whole.

Key words: social capital, trust, socio-labor relations, diagnostics of status.

Pic.: 5. **Bibl.:** 16.

Volchkova Halyna K. – Applicant, Lecturer of the Department of Economics, marketing and Economic Cybernetics Kirovograd National Technical University (pr. Universytetsky, 8, Kirovograd, 25006, Ukraine)

E-mail: galinaria@ukr.net

Соціальний капітал являє собою систему взаємозв'язків, які виникають між членами суспільства на основі довірчих відносин, спільних цінностей, солідарної та взаємної дії, включеності в соціальну мережу. Іншими словами, соціальний капітал відображає, по суті, ступінь довіри між людьми, між колегами, між родичами, між керівниками і підлеглими, між урядом і населенням. Кожне суспільство володіє певним накопиче-

ним соціальним капіталом, від наявності якого залежить соціально-економічний розвиток як суспільства в цілому, так і окремих його ланок. Соціальний капітал формується під впливом багатьох чинників, значущими серед яких є історичний розвиток країни, освітньо-культурний рівень, особливості менталітету населення, суспільний устрій, рівень демократичних свобод, дотримання правових норм у державі, принципів соціальної відповідальності тощо.

Міркуючи з економічних позицій, формування соціального капіталу (довірливих відносин і контактів) сприяє мінімізації витрат часу, грошей, необхідних для оперативного вирішення різноманітних організаційних питань і проблем, укладання та виконання договорів, трудових угод, контрактів щодо виробництва та постачання товарів, продукції, послуг тощо. На основі накопичення соціального капіталу стає можливим збільшення соціально-економічного ефекту від економічної діяльності. Йдеться про економію робочого часу, підвищення продуктивності праці, прискорення процесів виробництва, реалізації товарів і продукції, краще задоволення потреб споживачів, актуальних соціальних потреб населення.

За висновками зарубіжних і вітчизняних дослідників, соціальний капітал має бути предметом дослідження не лише соціологів та психологів, а й економістів, оскільки стан його розвитку має суттєві наслідки для економіки, рівня життя населення, соціально-трудових відносин. Складність категорії та міждисциплінарний підхід зумовили розгляд соціального капіталу з позицій економічної соціології такими авторами, як П. Бурд'є [1], Дж. Коулман [2], Р. Інглхарт [3], М. Вулкок [4], А. Портер [5], В. Радаєв [6], П. Шихірев [7]. Науковий пошук українських вчених щодо тлумачення соціального капіталу висвітлено у працях В. Гейця [8], О. Грішної [9], М. Горожанкіної [10] та інших. Окремі аспекти дослідження впливу соціального капіталу на соціально-економічні відносини відображено в роботах Р. Патнема [11], Ф. Фукуями [12], А. Дугопольського [13], Н. Борецької [14], Б. Буркинського [15], М. Семикіної [16] та ін.

Незважаючи на значне коло проблем, що досліджуються вітчизняними та зарубіжними науковцями, в Україні проблема оцінки соціального капіталу на мікрорівні є недостатньо вивченою. Значимість соціального капіталу у вітчизняній практиці поки недооцінюється та не враховується.

Мета статті – на основі діагностики стану розвитку соціального капіталу (довіри) на підприємствах Кіровоградської області визначити його вплив на соціально-трудові відносини.

Нестача або руйнація соціального капіталу (довіри) межує з недосконалістю діючих правових механізмів, ігноруванням соціальної відповідальності, порушенням трудових прав, корупцією, бюрократичною «тяганиною», необов'язковістю керівників у виконанні проголошених обіцянок. Це зумовлює взаємини недовіри між керівниками і підлеглими, депутатами і виборцями, діловими та соціальними партнерами, породжує явища конфліктності (від трудових та арбітражних спорів до соціально-трудових конфліктів, страйків, протистоянь, громадянських війн тощо). Дефіцит довіри в суспільстві (соціального капіталу) несе загрози для стабільності, негативно позначається на стані соціально-трудових відносин, трудовій активності, розвитку економічної діяльності підприємств та організацій, національної економіки загалом.

Враховуючи вищезазначене, у 2014–2015 рр. було проведено соціологічне дослідження в бюджетних організаціях та підприємствах різних форм власності м. Ки-

ровоград і Кіровоградської області, яке ставило за мету шляхом анкетного опитування з'ясувати ступінь розвитку соціального капіталу, зокрема визначити рівень довіри у сфері соціально-трудових відносин і факторів, що впливають на формування соціального капіталу на підприємствах області.

Анкетуванням було охоплено 1330 працівників, які включали робітників, фахівців, керівників. Серед опитаних питома вага респондентів віком 18–25 років становить 22,6 %, 26–35 років – 30,8 %, 36–45 років – 20,3 %, старші за 46 років – 26,3 %. За тривалістю роботи на підприємстві респонденти розподілені таким чином: працівники зі стажем роботи до 1 року становлять 12 % опитаних, від 1 до 5 років – 32,3 %, від 5 до 10 років – 18,1 %, від 10 до 20 років – 20,3 %, понад 20 років стажу – 17,3 %.

Важливим показником розвитку соціального капіталу є оцінка ступеня довіри до членів суспільства. Серед багатьох питань анкети респондентам було запропоновано, зокрема, оцінити рівень довіри, користуючись шкалою з такими позначками: «не довіряю», «слабка довіра», «середня довіра», «довіра вище середнього рівня», «довіра повна», «немає зазначеного» (власна додаткова відповідь).

Результати соціологічного дослідження засвідчили, що найвищим ступенем довіри переважної більшості опитаних користуються передусім рідні, члени сім'ї. Про «повну довіру» членам сім'ї в анкетах сказали 75,9 % респондентів, довіру з позначкою «вище середнього рівня» – ще 20,3 % опитаних.

Соціологічне дослідження довело, що крім сім'ї, досить високою довірою більшості опитаних користуються колеги, тобто ті люди, яких особисто добре знають в процесі трудової діяльності та спілкування: повну довіру до колег і довіру з позначкою «вище середнього рівня» засвідчили 68,4 % респондентів. Слабку довіру до колег відзначили 9 % опитаних, середню довіру – 33 % (рис. 1). Тенденція довіри колегам має стати для керівників підприємств сигналом того, що формування міцного трудового колективу є потужним джерелом нарощування соціального капіталу підприємства, основою для покращення соціально-трудових відносин у колективі, підвищення ефективності роботи та плідної співпраці.

Дещо нижчим виявляється рівень довіри до керівництва підприємств і компаній. В оцінках довіри до керівництва підприємств немає однозначності: тільки 32 % опитаних підтвердили «повну довіру», 56,4 % респондентів оцінили довіру до керівництва з позначкою «середній рівень» та «вище середнього рівня». Водночас серед опитаних частка тих, хто не довіряє або слабо довіряє керівництву компаній, є значно більшою порівняно з відповідями щодо недовіри до колег. Таких виявилось 16,5 % респондентів (рис. 2). Недовіра до керівництва для багатьох опитаних пояснюється непрозорістю оплати праці та розподілу доходів, незрозумілістю підходів до процесів скорочення штатів або просування по кар'єрній драбині, браком належної уваги до організації та нормування праці, до забезпечення належних умов та безпеки праці, справедливої оцінки трудового внеску, відсутністю заохочень за виконану роботу в понад-

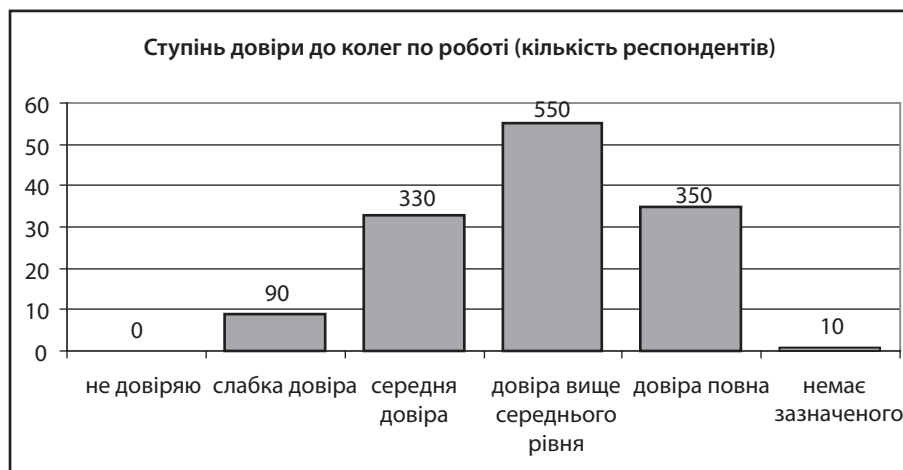

Рис. 1. Розподіл кількості респондентів за ступенем довіри до колег по роботі

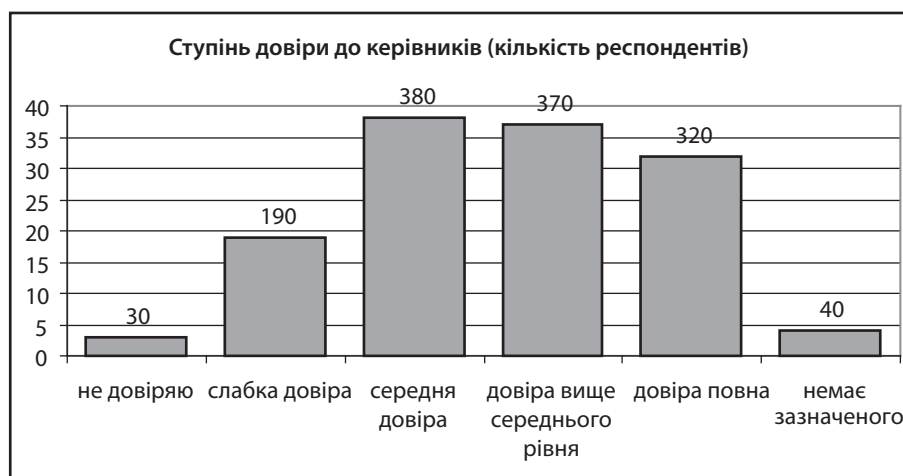

Рис. 2. Розподіл кількості респондентів за ступенем довіри до керівників підприємств та організацій

урочний час. Також спостерігаються тенденції відсутності діалогу на підприємстві між різними ланками, що супроводжується неврахуванням особливостей роботи членів трудового колективу.

У процесі соціологічного дослідження вивчалось ставлення до профспілок. На тлі системної кризи в Україні, інфляції, зниження рівня життя, стрімкого зростання бідності серед працюючих, наймані працівники відчують гостру потребу в захисті своїх трудових прав. Проте в умовах озброєного конфлікту на сході України профспілкам стало вкрай складно захищати трудові права найманих працівників, боротися з перегладом встановленого прожиткового кошику, «заморожуванням» мінімальної заробітної плати, згортанням соціальних програм. У результаті спостерігається послаблення довіри до профспілок на підприємствах та організаціях регіону. За підсумками опитування, повну довіру до профспілок та довіру з позначкою «вище середнього рівня» підтвердили тільки 30,8% респондентів. Разом тим, висловили «середню довіру» 15% опитаних, слабку довіру або недовіру – 20,3% респондентів (рис. 3).

Слід зазначити, що 45% опитаних в анкетах запропонували також інші відповіді (див. рис. 3), аналіз

яких, зокрема, свідчить про таке: відсутність профспілки, небажання створювати профспілку, поширені явища «зрощування» інтересів голів профкомів і керівників підприємств, ручного управління профкомом з боку керівництва підприємства (організації), формальне існування профспілки, зростання числа відмов бути членом профспілки тощо.

Аналіз анкет показав, що понад третину респондентів (33,8% опитаних) не охоплені профспілкою. Загальноукраїнські тенденції розвитку профспілкового руху підтверджують скорочення чисельності працівників, охоплених профспілками.

Підсумки дослідження дозволяють підкреслити, що нині наймані працівники, як ніколи раніше, усвідомлюють, що потребують незалежної громадської організації, яка може захищати їхні трудові права, проте, з іншого боку, вони стають свідками неспроможності профспілок в умовах сьогодення забезпечити їх соціальний захист, плідну взаємодію з керівництвом підприємства, регіону.

У процесі дослідження автори намагалися також оцінити ступінь довіри до органів влади в регіоні та в країні. Результати моніторингу підтверджують загальноукраїнські тенденції низького рівня довіри до органів влади (рис. 4).

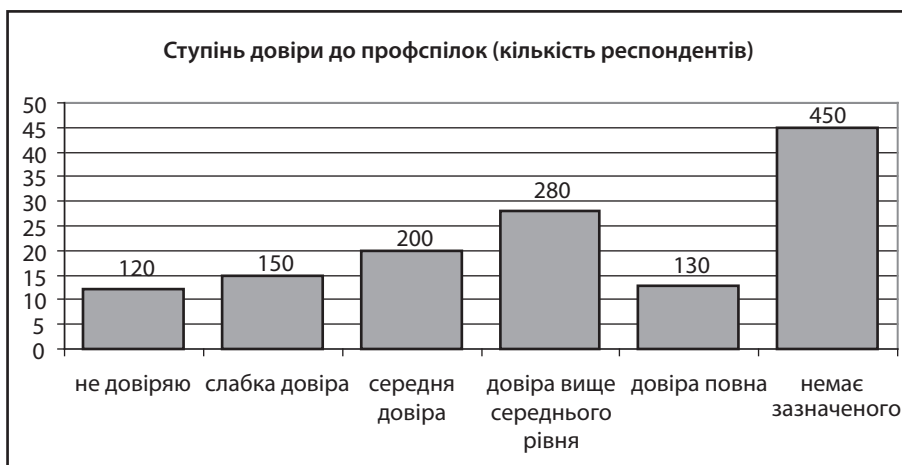

Рис. 3. Розподіл кількості респондентів за ступенем довіри до профспілок

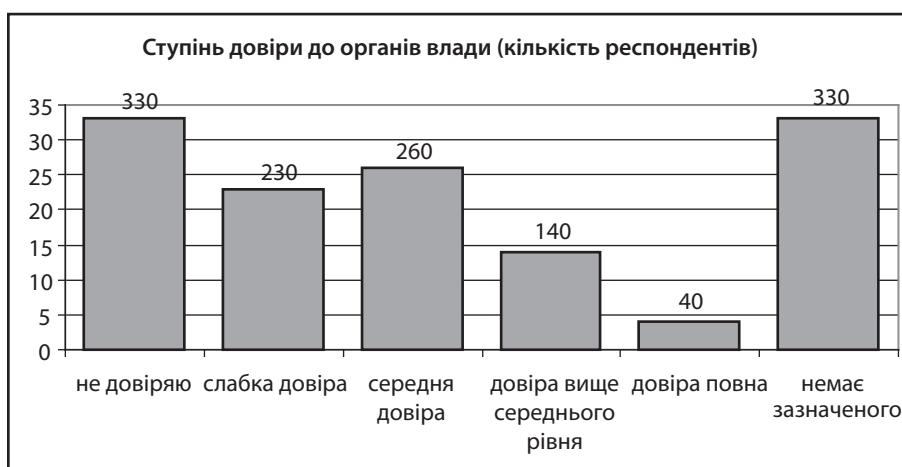

Рис. 4. Розподіл кількості респондентів за ступенем довіри до органів влади

За результатами дослідження, органам влади довіряють або мають довіру з позначкою «вище середнього» лише 13,5 % респондентів. Середній рівень довіри до органів влади висловили 19,5 % опитаних, слабкий рівень довіри або недовіру органам влади засвідчили 42,1 % респондентів.

За результатами соціологічного дослідження було визначено найвпливовіші фактори на формування соціального капіталу на підприємствах області (рис. 5). Так, за даними соціологічного дослідження, важливою ознакою нарощування соціального капіталу на підприємствах є матеріальний чинник – можливість отримувати достойну винагороду за виконану роботу. Проте працівники більш суттєвим для себе вважають своєчасну оплату праці і справедливую оцінку їх заслуг відповідно до покладених зусиль і менш суттєвим – високий рівень оплати праці. Створення належних умов праці роботодавцями 61,6 % респондентів назвали важливим фактором становлення соціально-трудових відносин. Слід зазначити, що соціально-психологічні умови роботи на підприємстві справляють значний вплив на нарощування довіри в трудовому колективі. Суттєвими факторами є зацікавленість працівників у результатах своєї праці, небайдужість, виконання керівництвом по-

кладених на них зобов'язань, міжособистісна повага, високий професіоналізм, компетентність співробітників.

Цікавим є той факт, що більшість працюючих слабо зацікавлені в можливості брати участь в управлінні підприємством та придбання активів. Проте, коли кожен співробітник є господарем на підприємстві, ефективність роботи підвищується. На жаль, особливості українського менталітету не дозволяють повною мірою оцінити працівникам переваги такого способу взаємодії і розподілу доходів на підприємстві.

ВИСНОВКИ

З огляду на результати опитування можна констатувати таку особливість формування соціального капіталу: чим далі від міжособистісних зв'язків (сім'я, колеги), тим вищим виявляється рівень недовіри у стосунках у суспільстві. Дефіцит соціального капіталу (довіри) посилює відчуження між громадянами, найманими працівниками і керівниками різних рівнів, негативно відбивається на економічній активності громадян, несе загрозу нарощування конфліктного потенціалу в суспільстві, небезпеку соціального вибуху. Можна очікувати, що збереження зазначених тенденцій у формуванні соціального капіталу надалі підіриватиме демократичні засади розвитку суспільства, не сприятиме

Рис. 5. Розподіл кількості респондентів за факторами формування соціального капіталу на підприємствах м. Кіровоград та Кіровоградської області

прогресивним соціально-економічним змінам у житті країни.

Ситуація з дефіцитом довіри потребує змін з участю усіх соціальних партнерів. Сьогодні і в перспективі нарощування соціального капіталу (довіри) на всіх щаблях соціально взаємодії в суспільстві слід розглядати як важливий фактор виходу із системної кризи, позитивних зрушень в економіці, створенні якісних робочих місць, зростанні соціально-економічного добробуту найманих працівників, населення країни в цілому. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурдье П. Формы капитала / П. Бурдье // Экономическая социология. – Т. 3. – № 5. – С. 60–75.
2. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Джеймс С. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 122–139.
3. Inglehart, R. Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies / Ronald Inglehart. – Princeton: Princeton University Press, 1997. – 453 p.
4. Woolcock, M. Social Capital: Implications for Development Theory / M. Woolcock, D. Narayan // The World Bank Research Observer. – 2000. – № 15. – P. 225–251.
5. Portes, A. Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology / A. Portes // Annual Review of Sociology. – 1998. – Vol. 24. – P. 1–24.
6. Радаев В. В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация / В. Радаев // Экономическая социология. – 2002. – Т. 3. – № 4. – С. 20–32.
7. Шихирев П. Природа социального капитала: социально-психологический подход / П. Н. Шихирев // Общественные науки и современность. – 2003. – № 2. – С. 17–31.

8. Гець В. Развитие социального капитала – наибольшее богатство в мире / В. Гець // Віче. – 2011. – № 1. – С. 22–26.

9. Гришнова О. Социальный капитал: сущность, значения, взаимосвязь с другими формами капитала / О. Гришнова, Н. Полів'яна // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 3. – С. 19–24.

10. Горожанкіна М. Є. Соціальний капітал суспільства в умовах трансформації економічної системи (питання теорії і методології): автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.01 / М. Є. Горожанкіна; Донець. нац. ун-т. – Донецьк, 2008. – 32 с.

11. Putnam, R. D. Democracies in flux: the evolution of social capital in contemporary society / R. D. Putnam / Ed. by Eva Cox and Robert D. Putnam. – New York: Oxford University Press, 2004. – 522 p.

12. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма / Пер. с англ. Д. Павловой, В. Кириченко, М. Колопотина. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2008. – 730 с.

13. Длугопольський А. Роль социального капитала в совершенствовании социально-экономических систем / А. В. Длугопольський // Журнал институциональных исследований. – 2013. – № 3. – Том 5. – С. 81–101.

14. Борецька Н. Развитие джерел формування людського і соціального капіталу в Україні / Н. П. Борецька // Держава та регіони. Сер.: Економіка та підприємництво. – 2010. – № 1. – С. 45–49.

15. Буркинський Б. Соціальний капітал: сутність, джерела та структура, оцінка / Б. В. Буркинський, В. Ф. Горячук // Економіка України. – 2013. – № 1 (614). – С. 67–81.

16. Семикіна М. В. Феномен корпоративної культури в системі соціальних важелів якісного розвитку трудового потенціалу / М. В. Семикіна // Управління економікою: теорія та практика. Другі Чумаченківські читання: зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т економіки пром-сті; редкол.: Донецьк, 2013. – С. 343–353.

Науковий керівник – Семикіна М. В., доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри економіки та організації виробництва Кіровоградського національного технічного університету

REFERENCES

- Burde, P. "Formy kapitala" [The forms of capital]. *Ekonomicheskaya sotsiologiya*, vol. 3, no. 5: 60-75.
- Boretska, N. P. "Rozvytok dzherel formuvannia liudskoho i sotsialnoho kapitalu v Ukraini" [The development of sources of human and social capital in Ukraine]. *Derzhava ta rehiony. Seriya "Ekonomika ta pidpriemnytstvo"*, no. 1 (2010): 45-49.
- Burkynskyi, B. V., and Horiachuk, V. F. "Sotsialnyi kapital: sutnist, dzherela ta struktura, otsinka" [Social capital: the nature, source and structure evaluation]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 1 (614) (2013): 67-81.
- Dlugopolskiy, A. V. "Rol sotsialnogo kapitala v sovershenstvovanii sotsialno-ekonomicheskikh sistem" [The role of social capital in the improvement of socio-economic systems]. *Zhurnal institutsionalnykh issledovaniy*, vol. 5, no. 3 (2013): 81-101.
- Fukuiama, F. *Doverie: sotsialnye dobrodeteli i put k protsvetaniyu* [Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity]. Moscow: Izd-vo ACT, 2008.
- Heiets, V. "Rozvytok sotsialnoho kapitalu - naibilshe bahatstvo u sviti" [The development of social capital - the greatest wealth in the world]. *Viche*, no. 1 (2011): 22-26.
- Irishnova, O., and Polyviana, N. "Sotsialnyi kapital: sutnist, znachennia, vzaimozv'язok z inshymy formamy kapitalu" [Social capital: the nature, value the relationship with other forms of capital]. *Ukraina: aspekty pratsi*, no. 3 (2009): 19-24.
- Horozhankina, M. Ye. "Sotsialnyi kapital suspilstva v umovakh transformatsii ekonomichnoi systemy (pytannia teorii i metodolohii)" [Social capital society in terms of transformation of the economic system (the theory and methodology)]. *Avtoref. dys... d-ra ekon. nauk: 08.00.01*, 2008.
- Inglehart, R. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press, 1997.
- Koulman, Dzh. S. "Kapital sotsialnyy i chelovecheskiy" [Social and human capital]. *Obshchestvennye nauki i sovremennost*, no. 3 (2001): 122-139.
- Putnam, R. D. *Democracies in flux: the evolution of social capital in contemporary society*. New York: Oxford University Press, 2004.
- Portes, A. "Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology". *Annual Review of Sociology*, vol. 24 (1998): 1-24.
- Radaev, V. V. "Poniatie kapitala, formy kapitalov i ikh konveratsiia" [The concept of capital, forms of capital and their conversion]. *Ekonomicheskaya sotsiologiya*, vol. 3, no. 4 (2002): 20-32.
- Shikhirev, P. "Priroda sotsialnogo kapitala: sotsialno-psikhologicheskii podkhod" [The nature of social capital: social-psychological approach]. *Obshchestvennye nauki i sovremennost*, no. 2 (2003): 17-31.
- Semykina, M. V. "Fenomen korporativnoi kul'tury v systemi sotsialnykh vazheliv yakisnoho rozvytku trudovoho potentsialu" [The phenomenon of corporate culture instruments in the social quality of labor potential]. In *Upravlinnia ekonomikoiu: teoriia ta praktyka. Druhi Chumachenkivski chytannia*, 343-353. Donetsk, 2013.
- Woolcock, M., and Narayan, D. "Social Capital: Implications for Development Theory". *The World Bank Research Observer*, no. 15 (2000): 225-251.

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ЕКОНОМІЧНОЇ ОЦІНКИ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ

© 2015 МОКЕРОВА Н. В.

УДК 303.7:330.142:332.012.34

Мокерова Н. В. Методичні підходи щодо економічної оцінки соціального капіталу споживчої кооперації

Метою статті є формування методичних положень економічного підходу щодо вимірювання та оцінювання соціального капіталу системи споживчої кооперації. У статті розглянуто особливості економічного підходу щодо вивчення соціального капіталу та запропоновано принципи вимірювання й оцінювання соціального капіталу в системі споживчої кооперації. Здійснено декомпозицію соціального капіталу системи споживчої кооперації відповідно до трикомпонентної економічної моделі, у межах якої виділено три складові соціального капіталу – ресурсну, результативну та середовища. Операціоналізація соціального капіталу кооперативних організацій за трикомпонентною економічною моделлю становить основу відповідного методичного підходу щодо його вимірювання та оцінювання. Розроблена система індикаторів надає можливість для глибокого та різнобічного аналізу формування соціального капіталу кооперативних організацій з подальшим порівнянням результатів оцінки та розробки управлінських заходів щодо активізації відносин соціального капіталу в системі споживчої кооперації.

Ключові слова: соціальний капітал споживчої кооперації, оцінка соціального капіталу, принципи оцінювання соціального капіталу кооперативних систем.

Рис.: 1. Табл.: 3. Бібл.: 14.

Мокерова Наталія Валентинівна – здобувач, кафедра туристичного та готельного бізнесу, Полтавський університет економіки і торгівлі (вул. Ковалів, 3, Полтава, 36014, Україна)

E-mail: mokerova-fiz@rambler.ru

УДК 303.7:330.142:332.012.34

Мокерова Н. В. Методические подходы к экономической оценке социального капитала потребительской кооперации

Целью статьи является обоснование методических основ экономического подхода к измерению и оценке социального капитала потребительской кооперации. В статье рассмотрены особенности экономического подхода к изучению социального капитала и предложены принципы измерения и оценки социального капитала в системе потребительской кооперации. Предложенная автором декомпозиция социального капитала потребительской кооперации на основе трехкомпонентной экономической модели включает три составляющие социального капитала – ресурсную, результативную и окружения. Операционализация социального капитала кооперативных организаций в соответствии с трехкомпонентной экономической моделью обеспечивает формирование базисных методических положений по его измерению и оценке. Разработанная система индикаторов предоставляет возможность для глубокого и разностороннего анализа формирования социального капитала кооперативных организаций с последующим сравнением результатов оценки и разработки управленческих мероприятий, направленных на активизацию отношений социального капитала в системе потребительской кооперации.

Ключевые слова: социальный капитал потребительской кооперации, оценка социального капитала, принципы оценки социального капитала кооперативных систем.

Рис.: 1. Табл.: 3. Библ.: 14.

Мокерова Наталья Валентиновна – соискатель, кафедра туристического и гостиничного бизнеса, Полтавский университет экономики и торговли (ул. Ковалев, 3, Полтава, 36014, Украина)

E-mail: mokerova-fiz@rambler.ru

UDC 303.7:330.142:332.012.34

Mokerova N. V. Methodical Approaches to Economic Evaluation of the Social Capital of Consumer Cooperatives

The article is aimed at substantiation of methodological foundations of the economic approach to measuring and evaluating the social capital of consumer cooperatives. The article describes features of the economic approach to the studying social capital and proposes guidelines for measuring and evaluating social capital in the system of consumer cooperatives. The decomposition of the social capital of consumer cooperatives on the basis of a three-component economic model, proposed by the author, includes three components of social capital – resource, efficient, and environmental. Operationalization of the social capital of cooperative organizations, in accordance with the three-component economic model ensures the formation of basic methodological provisions of its measurement and evaluation. The elaborated system of indicators provides opportunity for an in-depth and comprehensive analysis of the formation of social capital of cooperative organizations with further comparison of the evaluation results and the development of managerial activities aimed at strengthening the relations of social capital in the system of consumer cooperatives.

Key words: social capital of consumer cooperation, evaluation of social capital, principles of social capital evaluation for cooperative systems.

Pic.: 1. Tabl.: 3. Bibl.: 14.

Mokerova Nataliya V. – Applicant, Department of Tourism and Hotel Business, Poltava University of Economics and Trade (vul. Kovalyva, 3, Poltava, 36014, Ukraine)

E-mail: mokerova-fiz@rambler.ru

Використання соціального капіталу як виробничого фактора в системі споживчої кооперації передбачає залучення його в площину управлінського впливу з подальшим виконанням повного набору керівних процедур (планування, облік, аналіз, контроль), спрямованих на забезпечення його ефективності та розвитку згідно з цілями і завданнями кооперативної діяльності. Основу прийняття управлінських рішень щодо формування соціального капіталу економічного суб'єкта становить інформація про досягнутий рівень його концентрації і резерви активізації. З цієї точки зору

найбільш важливим і специфічним етапом управління розвитком соціального капіталу споживчої кооперації є процес його оцінювання.

Теоретико-методологічні та методичні підходи щодо вимірювання й оцінювання соціального капіталу входять до числа найбільш досліджуваних напрямів теорії соціального капіталу. Основу методичного забезпечення оцінювання соціального капіталу становлять наукові здобутки Б. Буркинського [2], М. Грейбіла [3], Ю. Дем'яненко [5], О. Конькова [6], А. Ланцман [7], А. Нечепуренка [8], Р. Патнема, А. Портеса, Ф. Фукуями [12] та ін.

Слід зазначити, що за основними концептуальними положеннями теорії та практики оцінювання соціального капіталу науковцями досягнуто принципової згоди. Так, через неоднозначність трактування самого поняття «соціальний капітал» більшість науковців вважають, що соціальний капітал неможливо виміряти досить глибоко і повно [2, с. 69]. М. Грейбіл у своїх дослідженнях послуговується загальновизнаною думкою: «Значна частина того, що пов'язано із соціальним капіталом, існує в неявній або відносній формі, а це відразу ж позбавляє дослідників простого виміру» [3, с. 51]. Саме тому серед дослідників соціального капіталу не виникає заперечень з приводу необхідності застосування комплексного підходу щодо вимірювання й оцінювання соціального капіталу на основі поєднання інструментарію соціологічних, політичних та економічних досліджень. Це створює універсальний методичний фундамент для збору й аналітичної обробки необхідної інформації з метою формування та інтерпретації кількісних і якісних оцінок соціального капіталу. На «невідворотному і, навіть, бажаному в дослідженні соціального капіталу об'єднанні кількісних статистичних методів, якісних методів і специфічних методів мережевого аналізу» наголошено О. Демківим [4, с. 111].

Разом з тим, розроблені науковцями рекомендації щодо вимірювання й оцінювання соціального капіталу розраховані на пізнавальні потреби певних галузей науки, а тому мають різну методологічну основу. Поряд з цим, значною варіативністю характеризується інструментальна складова оцінювання соціального капіталу. Отже, закономірно, що на сучасному етапі дослідження проблематики соціального капіталу питання його кількісно-якісної оцінки зберігають високий рівень дискусійності й не втрачають актуальності. Крім того, методичне забезпечення економічного підходу щодо оцінювання соціального капіталу організації розроблено лише в загальному плані, відтак, належного обґрунтування потребують галузеві аспекти вимірювання та оцінки соціального капіталу споживчої кооперації.

Метою статті є формування методичних положень економічного підходу щодо вимірювання та оцінювання соціального капіталу системи споживчої кооперації.

Проблеми вимірювання, способи досягнення їх одноманітності й необхідної точності перебувають у полі предметних досліджень метрологічної науки. Згідно з теорією метрології вимірювання являє собою «процес, який полягає у визначенні співвідношення однієї вимірюваної величини до іншої, прийнятої за еталонну одиницю» [13, с. 74–75]. Буквально, вимірювання – є процесом визначення числового значення вимірюваної величини. Разом з тим, метрологія спеціалізується на вимірюванні об'єктивних характеристик з використанням переважно кількісних методів. Тоді як соціально-економічні процеси і явища характеризуються широким переліком об'єктивних і суб'єктивних властивостей, щодо вимірювання яких застосовуються методологічні основи та методичний інструментарій якісного вимірювання – кваліметрії.

За визначенням Г. Азгальдова, кваліметрія – це «наукова дисципліна, яка вивчає методологію і проблематику комплексних кількісних оцінок якості будь-яких об'єктів» [1, с. 4]. Соціальний капітал споживчої кооперації як соціально-економічне явище, що охоплює як соціальні (власники, працівники, споживачі), так й економічні (підприємства й організації) споживчої кооперації різних рівнів, міжгалузеві об'єднання, партнерські зв'язки) утворення, що мають здебільшого неформальний характер, з різним рівнем розвитку й характером відносин, формальними й неформальними проявами взаємодії між їх учасниками, належить до об'єктів соціальної кваліметрії. Науковцями описана технологія застосування кваліметрії в управлінні соціально-економічними об'єктами різних типів, результатом якої є комплексна оцінка стану об'єкта, а також альтернативні управлінські рішення щодо його подальшого розвитку.

Згідно з результатами проведеного теоретичного дослідження соціальний капітал споживчої кооперації є складним комплексом довіри, взаємодії, кооперативних цінностей і принципів, цільових настанов, кооперативних об'єднань, міжгалузевих партнерських зв'язків тощо. Нематеріальна природа та низький рівень формалізації компонентів соціального капіталу кооперативних систем виключає можливість їх простого вимірювання за явними кількісними ознаками. Це відповідає загальному розумінню того, що соціальний капітал є виключно складним об'єктом оцінювання як з методологічної, так і з методичної точок зору.

Аналіз вітчизняних і зарубіжних досліджень цієї проблеми свідчить, що методичні підходи щодо вимірювання й оцінювання соціального капіталу еволюціонували разом з його теоретичними положеннями. У контексті дослідження соціального капіталу споживчої кооперації принципового значення набуває усвідомлення відмінностей у підходах до вимірювання й оцінювання соціального капіталу за рівнями й площинами його формування.

Так, соціологічні і політологічні оцінювання мають надавати уявлення, з одного боку, про обсяг соціального капіталу суспільства, окремих соціальних груп, індивідуальних учасників суспільно-політичних відносин, держави, органів державного управління, громадських організацій та інших інститутів, а з іншого, – про напрям та інтенсивність впливу соціального капіталу на характер розвитку соціуму в процесі його взаємодії з іншими чинниками соціально-економічної, соціально-духовної й політичної динаміки. Відповідно до зазначених цілей і завдань методичний інструментарій оцінювання соціального капіталу поєднує кількісні, порівняльні та якісні методи його вимірювання, що спираються на матеріали соціологічних опитувань, результати експериментів, статистичні дані щодо ключових компонентів соціального капіталу, як то членство в соціальних групах та асоціаціях [10, с. 144], гендерні, соціально-психологічні [11] та інші характеристики соціального капіталу. З огляду на складність отримання для аналізу кількісних індикаторів соціального капіталу, соціологічні та політологічні вимірювання проводяться за вербальними ознаками його наявності. У межах основних соціологічних і по-

літологічних концепцій соціального капіталу розроблено методичні підходи щодо вимірювання й оцінювання його наявності – методики Р. Патнема, Д. Коулмана, Національної комісії США з громадянського оновлення, Ф. Фукуями, університету Стречкланд та Австралійського інституту вивчення сім'ї, для оцінки соціального капіталу сім'ї та інші [9].

В економічних дослідженнях цілі, завдання та інформаційна база вимірювання й оцінювання соціального капіталу суттєво відрізняються від соціологічних і політичних. Оскільки соціальний капітал є одним із специфічних нематеріальних ресурсів соціально-економічної системи, у процесі його вимірювання перевага надається кількісним і порівняльним методам, що дозволяють визначити його міру як чинника економічного розвитку. Можливість застосування якісних методів при цьому не виключається, проте це має місце, як правило, у поєднанні з кількісними методами у складі змішаних методик оцінювання соціального капіталу, адже визначення впливу соціального капіталу на економічну динаміку соціально-економічної системи за латентними ознаками вимагає, по-перше, аналізу й оцінки економічних показників, що характеризують наявність та ступінь реалізації потенціалу довіри та взаємодії між учасниками економічних відносин, а по-друге, – обов'язкового застосування математичних методів багатофакторного аналізу. Застосування порівняльних методів оцінювання соціального капіталу надає можливість упорядкування елементів соціально-економічних систем у просторі і в часі. Такий підхід створює більш надійну основу для обґрунтування управлінських рішень щодо складних ієрархічних господарських утворень, у тому числі системи споживчої кооперації.

Розгляд методологічних положень соціологічного, політологічного та економічного підходів щодо визначення обсягу й результативності функціонування соціального капіталу через призму теорії кооперативних систем свідчить про доцільність вирішення завдання вимірювання й оцінювання соціального капіталу системи споживчої кооперації на основі міждисциплінарного підходу, зокрема шляхом адаптації та комплексного застосування кількісних, якісних і порівняльних методів вимірювання соціального капіталу.

Враховуючи результати наукових досліджень, висновки та зауваження експертів з питань вимірювання соціального капіталу, висловлюємо переконання, що в межах економічного підходу до вивчення соціального капіталу ключовими принципами вимірювання та оцінювання соціального капіталу системи споживчої кооперації належить визнати:

1) *переваги кількісних оцінок соціального капіталу над якісними* – основу інформаційної бази вимірювання та оцінки соціального капіталу системи споживчої кооперації становлять дані про основні показники господарсько-фінансової діяльності підприємств Укоопспілки, дані загальнодержавних статистичних спостережень;

2) *комплексного підходу та багатофакторної залежності* – оцінку слід проводити на основі комплексного індексного показника, побудованого за максимально

можливою кількістю параметрів, що непрямо вказують на наявність відносин соціального капіталу, мають вплив на результати господарювання кооперативних підприємств і організацій, можуть бути зібрані з матеріалів офіційних джерел;

3) *порівняльності результатів у часі й просторі* – результати оцінювання мають забезпечувати можливість здійснення просторових порівнянь у розрізі обласних спілок споживчих товариств, а також відстежувати зміни оцінок у динаміці;

4) *економічності* – витрати матеріальних і трудових ресурсів, понесені в ході вимірювання й оцінювання соціального капіталу мають бути адекватними до економічного результату, що досягається за рахунок його участі; серед процедур і методів збору та обробки аналітичної інформації перевага надається більш лаконічним та менш витратним;

5) *оперативності* – оцінювання соціального капіталу підприємств і організацій соціального капіталу доцільно здійснювати з періодичністю не частіше одного разу на рік; дослідження впливу соціальних, соціокультурних і морально-духовних чинників на величину соціального капіталу кооперативних організацій пропонується проводити з використанням методів польових досліджень та експертних методів у порядку розробки й обґрунтування відповідної складової концепцій або програм розвитку споживчої кооперації на довгостроковий період;

6) *дотримання послідовності етапів оцінювання параметрів соціального капіталу підприємств і організацій споживчої кооперації*.

Запропоновані принципи характеризують особливості економічного підходу до вимірювання та оцінювання соціального капіталу в системі споживчої кооперації та створюють методологічну основу для подолання обмежень, притаманних такому оцінюванню в інших галузях наукових досліджень соціального капіталу.

Згідно з принципами оцінювання соціального капіталу кооперативних систем, вимірювання його компонентів відбувається з перевагою кількісних оцінок над якісними. Водночас, як нами було встановлено, відносини соціального капіталу не мають конкретного уречевленого еквівалента і не можуть бути визначені чітко ідентифіковані через його структурні елементи – довіру, кооперативні норми і цінності та кооперативні зв'язки.

У контексті вирішення проблеми кількісного вимірювання величини соціального капіталу на мікрорівні найбільш доречним виглядає науково-методичний підхід російського економіста В. І. Чаленко, згідно з яким соціальний капітал розглядається в розрізі трьох його складових (ресурсної, середовища та результативної), що існують взаємно, передбачають і обумовлюють одна одну, набувають прояву в процесі функціонування соціального капіталу як триєдина сутність [14]. Крім чітко вираженого економічного способу структуризації нематеріального об'єкта, яким є соціальний капітал, метод В. І. Чаленка створює ґрунт для операціоналізації досліджуваної категорії. При цьому результати дії одних і тих самих елементів соціального

капіталу споживчої кооперації – довіри, кооперативних цінностей і принципів, мережі зв'язків – знаходять відображення одночасно в усіх компонентах економічної моделі, як це показано на *рис. 1*.

Ресурсна компонента виконує роль базового елементу формування соціального капіталу. Інтегровані до її складу елементи соціального капіталу (довіра, зв'язки, організаційна культура) вже набули уречевлення в певних видах соціально-економічних ресурсів підприємства – фінансових, трудових, інтелектуальних та інших. Ресурсна компонента соціального капіталу утворює техніко-технологічний базис формування та відтворення соціального капіталу і, разом з іншими факторами виробництва, впливає на масштаби й темпи економічної діяльності. Така інтерпретація ресурсної складової соціального капіталу надає можливість для її операціоналізації (*табл. 1*).

Поєднання суспільного капіталу і соціалізація в масштабах споживчої кооперації мають важливі економічні наслідки – члени споживчих товариств демонструють наміри і готовність здійснювати спільну господарсько-економічну діяльність на основі об'єднання капіталу. На цій основі обсяг пайового капіталу, а також середній розмір пайового внеску одного члена споживчого товариства є виразниками довіри та індикаторами соціального капіталу споживчої кооперації.

Згідно з думкою Л. В. Ланцман «вимірювання соціального капіталу є можливим виключно через ступінь включеності до тих чи інших мереж, а також через харак-

теристики самих мереж – їх розмір та щільність, потужність та інтенсивність мережевих зв'язків [7, с. 58]. Принцип добровільного членства в кооперативних організаціях надає підстави визнати основними показниками, що характеризують величину кооперативних об'єднань і щільність їх внутрішніх зв'язків, а відтак, обумовлюють формування соціального капіталу кооперативних систем, є чисельність їх пайовиків та працівників.

У цілому індикаторами ресурсної компоненти економічної моделі соціального капіталу кооперативної організації пропонуємо визначити такі: обсяг пайового капіталу, обсяг позикових коштів, обсяг кредитів, залучених у внутрішньосистемному банку, розмір пайового внеску одного пайовика, чисельність пайовиків у цілому і, зокрема, асоційованих, чисельність персоналу, частка спеціалістів з вищою освітою в загальній чисельності персоналу, мережа роздрібної торгівлі, ресторанного господарства, ринків.

Компонента середовища економічної моделі соціального капіталу підприємств і організацій споживчої кооперації відтворює внутрішні та зовнішні умови й чинники ефективного використання складових ресурсної та результативної компонент. Компонента середовища визначає спроможність системи залучати ресурси для фінансової підтримки внутрішньогосподарських процесів, демонструє стійкість системи до проявів деструктивних чинників. Операціоналізацію індикаторів середовища представлено в *табл. 2*.

У цілому індикатори компоненти середовища дозволяють оцінити стан ділового середовища та мож-

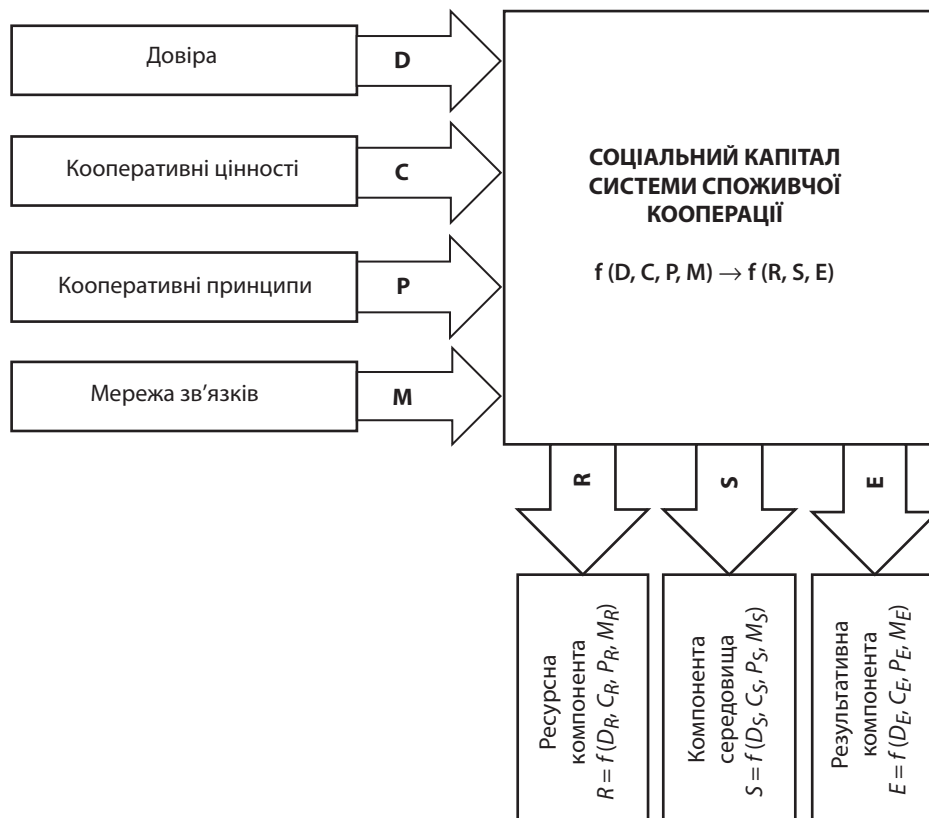

Рис. 1. Декомпозиція соціального капіталу системи споживчої кооперації відповідно до трикомпонентної економічної моделі

Джерело: розроблено автором.

Таблиця 1

Операціоналізація ресурсної компоненти соціального капіталу системи споживчої кооперації

Елемент соціального капіталу кооперативної системи	Індикатор ресурсної компоненти економічної моделі соціального капіталу (R)	Шифр індикатора
Довіра (D)	1. Обсяг пайового капіталу, тис. грн	RD1
	2. Обсяг позикових коштів, тис. грн	RD2
	3. Обсяг банківських кредитів, залучених у внутрішньосистемному банку (АБ «Укоопспілка»), тис. грн	RD3
	4. Питома вага внутрігалузового кредитування в загальному обсязі позикового капіталу, %	RD4
Кооперативні цінності (C)	1. Середня заробітна плата одного працівника, грн	RC1
	2. Пайовий внесок на одного пайовика, грн	RC2
Кооперативні принципи (P)	1. Чисельність членів (пайовиків) кооперативних організацій, осіб	RP1
	2. Чисельність асоційованих членів (пайовиків) кооперативних організацій, осіб	RP2
	3. Чисельність працівників, осіб	RP3
	4. Частка спеціалістів з вищою освітою в загальній чисельності працівників, %	RP4
Мережа зв'язків (M)	1. Мережа роздрібної торгівлі, магазинів	RM1
	2. Мережа ресторанного господарства, од.	RM2
	3. Мережа ринків, од.	RM3

Джерело: розроблено автором.

Таблиця 2

Операціоналізація компоненти середовища соціального капіталу системи споживчої кооперації

Елемент соціального капіталу кооперативної системи	Індикатор компоненти середовища економічної моделі соціального капіталу (S)	Шифр індикатора
Довіра (D)	1. Частка товарообороту магазинів, розташованих у сільській місцевості, у загальному обсязі роздрібного товарообороту, %	SD1
	2. Питома вага асоційованих членів у загальній чисельності пайовиків, %	SD2
Кооперативні цінності (C)	1. Середня заробітна плата одного працівника, грн	SC1
Кооперативні принципи (P)	1. Обсяг непродуктивних втрат, тис. грн	SP1
Мережа зв'язків (M)	–	–

Джерело: розроблено автором.

ливості ефективної реалізації соціального капіталу. Кількісна оцінка індикаторів довіри, взаємовідносин взаємодопомоги та співпраці в колективі, міцності між-особистісних зв'язків у трудовому колективі стикається з відсутністю адекватних економічних показників. У такому випадку компоненту середовища може бути діагностовано на підставі порівняння кількісних оцінок ресурсної та результативної складових. При цьому низькі результативні показники на фоні високих ресурсних показників є підставою для негативної оцінки компоненти середовища, і навпаки.

Результативна складова економічної моделі соціального капіталу підприємств і організацій споживчої кооперації віддзеркалює кінцеві результати реалізації наявних можливостей з боку соціального капіталу. Як цільова компонента соціального капіталу кооперативної системи ресурсна складова виконує відповідальну функцію щодо забезпечення розвитку інших елементів

моделі. Внутрішня сутність ресурсної компоненти соціального капіталу визначає її потенційну спроможність до піднесення на новий якісний рівень функціонування всієї господарської системи споживчої кооперації і, у тому числі, капіталу ділових відносин. Зважаючи на те, що результати діяльності кооперативних організацій вимірюються досить широким спектром показників, труднощів з операціоналізацією ресурсної компоненти соціального капіталу кооперативних організацій не виникає (табл. 3).

ВИСНОВКИ

Таким чином, операціоналізація соціального капіталу кооперативних організацій за трикомпонентною економічною моделлю становить основу відповідного методичного підходу щодо його вимірювання та оцінювання. Розроблена система індикаторів надає можливість для глибокого та різнобічного аналізу формування соціального капіталу кооперативних організацій з по-

Операціоналізація результативної компоненти соціального капіталу системи споживчої кооперації

Елемент соціального капіталу кооперативної системи	Індикатор результативної компоненти економічної моделі соціального капіталу (Е)	Шифр індикатора
Довіра (D)	1. Роздрібний товарооборот, тис. грн	ED1
Кооперативні цінності (C)	–	–
Кооперативні принципи (P)	1. Чистий прибуток	EP1
Мережа зв'язків (M)	1. Товарооборот мережі, розташованої в сільській місцевості, тис. грн	EM1

Джерело: розроблено автором.

дальшим порівнянням результатів оцінки та розробки управлінських заходів щодо активізації відносин соціального капіталу в системі споживчої кооперації.

Застосування розглянутого методичного інструментарію для вимірювання та оцінки соціального капіталу споживчої кооперації створює підстави для обґрунтування цілей і напрямів управління системою кооперативних відносин з метою забезпечення розвитку споживчої кооперації. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Азгальдов Г. Г. Квалиметрия: первоначальные сведения : учеб. пособ. / Г. Г. Азгальдов, А. В. Костин, В. В. Садовов. – М. : Высшая школа, 2011. – 143 с.

2. Буркинський Б. В. Соціальний капітал : сутність, джерела та структура, оцінка / Б. В. Буркинський, В. Ф. Горячук // Економіка України. – 2013. – № 1. – С. 67–81.

3. Грейбил М. М. Социальный и человеческий капитал как факторы благосостояния и развития : дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.05 / М. М. Грейбил. – М., 2003. – 204 с.

4. Демкив О. Социальный капитал: теоретические основания исследования и операциональные параметры / О. Демкив // Социология: теория, методы и маркетинг. – 2004. – № 4. – С. 99–111.

5. Дем'яненко Ю. В. Модель оцінювання рівня соціального капіталу підприємств сфери послуг / Ю. В. Дем'яненко // Вісник Запорізького національного університету : Економічні науки. – 2011. – № 1 (9). – С. 102–108.

6. Коньков А. Т. Социальный капитал и его функция в экономическом взаимодействии / А. Т. Коньков // Наука, образование, общество. – 2009. – № 8 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://sakhgu.ru/journal/work54.htm>

7. Ланцман А. В. Социальный капитал как фактор повышения эффективности управленческой деятельности : дисс. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством (теория управления экономическими системами) / А. В. Ланцман ; Российская академия государственной службы при Президенте РФ. – М., 2007. – 158 с.

8. Нечепуренко А. І. Теоретичні основи фінансової оцінки соціального капіталу підприємства / А. І. Нечепуренко // Комунальне господарство міст : науково-технічний збірник. – 2013. – № 109. – С. 316–325.

9. Нилов В. Методы измерения социального капитала и их использование в научных исследованиях / В. Нилов // Социальная инноватика в региональном развитии : сборник материалов Пятой школы молодых ученых. – Петрозаводск : Карельский научный центр РАН, 2009. – С. 141–149.

10. Смыслов Д. А. Построение индикатора человеческого капитала социальных групп / Д. А. Смыслов // Прикладная эконометрика. – 2007. – № 2. – С. 95–125.

11. Социальный капитал в России: измерение, анализ, оценка влияния : материалы научного семинара Фонда «Либеральная миссия» ; под рук. д. е. н., проф. Е. Ясина (Москва, 20 мая 2011 г.). – М., 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.liberal.ru/articles/5265>

12. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма / Пер. с англ. – М. : АСТ : АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 730 с.

13. Циба В. Т. Математичні основи соціологічних досліджень: кваліметричний підхід / В. Т. Циба. – К. : МАУП, 2002. – 248 с.

14. Чаленко В. И. Некоторые подходы к оценке величины социального капитала экономической системы / В. И. Чаленко // Сфера услуг: инновации и качество. – 2011. – № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : journal.kfrgteu.ru/files/1/2011_1_6.pdf

Науковий керівник – Скляр Г. П., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри туристичного та готельного бізнесу ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

REFERENCES

Azgaldov, G. G., Kostin, A. V., and Sadovov, V. V. *Kvalimetriia: pervonachalnye svedeniia* [Qualimetry: initial information]. Moscow: Vysshiaia shkola, 2011.

Burkynskyi, B. V., and Horiachuk, V. F. "Sotsialnyi kapital : sutnist, dzhерela ta struktura, otsinka" [Social capital: the nature, source and structure evaluation]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 1 (2013): 67–81.

Chalenko, V. I. "Nekotorye podkhody k otsenke velichiny sotsialnogo kapitala ekonomicheskoy sistemy" [Some approaches to the estimation of the value of the social capital of the economic system]. *journal.kfrgteu.ru/files/1/2011_1_6.pdf*

Demkiv, O. "Sotsialnyy kapital: teoreticheskie osnovaniia issledovaniia i operatsionalnye parametry" [Social capital: the theoretical bases of research and operational parameters]. *Sotsiologiya: teoriia, metody i marketing*, no. 4 (2004): 99–111.

Demianenko, Yu. V. "Model otsiniuvannia rivnia sotsialnoho kapitalu pidpriemstv sfery posluh" [Model evaluation of social capital service industries]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Seriya "Ekonomichni nauky"*, no. 1 (9) (2011): 102–108.

Fukuyama, F. *Doverie: sotsialnye dobrodeteli i put k protsvetaniu* [Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity]. Moscow: AST : AST Moskva: Khranitel, 2006.

Greybil, M. M. "Sotsialnyy i chelovecheskiy kapital kak faktor blagosostoianiia i razvitiia" [Social and human capital as factors of well-being and development]. *Diss. ... kand. ekon. nauk: 08.00.05*, 2003.

Konkov, A. T. "Sotsialnyy kapital i ego funktsiia v ekonomicheskoi vzaimodeystvii" [Social capital and its function in economic cooperation]. <http://sakhgu.ru/journal/work54.htm>

Lantsman, A. V. "Sotsialnyy kapital kak faktor povysheniia effektivnosti upravlencheskoy deiatelnosti" [Social capital as a factor in increasing the efficiency of administrative activity]. *Diss. ... kand. ekon. nauk: 08.00.05*, 2007.

Nechepurenko, A. I. "Teoretychni osnovy finansovoi otsinky sotsialnoho kapitalu pidpriemstva" [The theoretical basis of the financial assessment of the social capital of the company]. *Komunalne hospodarstvo mist*, no. 109 (2013): 316–325.

Nilov, V. "Metody izmereniia sotsialnogo kapitala i ikh ispol-zovanie v nauchnykh issledovaniakh" [Methods for measuring social capital and their use in research]. In *Sotsialnaia innovatika v regionalnom razvitii*, 141-149. Petrozavodsk: Karelskiy nauchnyy tsentr RAN, 2009.

Smyslov, D. A. "Postroenie indikatora chelovecheskogo kapi-tala sotsialnykh grupp" [Building human capital indicator of social groups]. *Prikladnaia ekonometrika*, no. 2 (2007): 95-125.

"Sotsialnyy kapital v Rossii: izmerenie, analiz, otsenka vli-ianiia : materialy nauchnogo seminar Fonda «Liberalnaia missiia»" [Social capital in Russia: measurement, analysis, impact assess-ment: proceedings of the scientific seminar Fund "Liberal Mission"]. <http://www.liberal.ru/articles/5265>

Tsyba, V. T. *Matematychni osnovy sotsiologichnykh doslid-zhen: kvalimetrychnyi pidkhid* [Mathematical Foundations of Socio-logical Research: qualimetric approach]. Kyiv: MAUP, 2002.

UDC 669.013

A STUDY ON THEORETICAL ASPECTS OF DEVELOPING SYSTEMS FOR CUSTOMER RELATIONSHIP MANAGEMENT AS AN ALTERNATIVE DIRECTION OF DEVELOPMENT OF THE MARKETING ACTIVITY FOR MACHINE-BUILDING ENTERPRISES

© 2015 RODIONOV S. O.

UDC 669.013

Rodionov S. O. A Study on Theoretical Aspects of Developing Systems for Customer Relationship Management as an Alternative Direction of Development of the Marketing Activity for Machine-Building Enterprises

The article considers a theoretical analysis of systems for customer relationship management, which serve as an alternative direction of development of the marketing activity of machine-building enterprises. It was determined that CRM information systems are the most relevant and promising tools towards management and building relationships with customers for machine-building enterprises. The article considers and generalizes the evolutionary aspect of information technologies and their impact on the production processes of enterprise, particularly on the marketing activities. The approaches to defining the essence of the notion of 'CRM' were analyzed and a definition of this notion has been proposed. The both distinctive characteristics and common features of the information systems for customer relationship management were studied, systematized and classified. The author has proposed some supplement to the classification presented.

Key words: development of marketing activity, machine-building enterprise, CRM system, systems for customer relationship management, Internet technologies.

Pic.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 24.

Rodionov Serhii O. – Postgraduate Student, Department of Economics and Marketing, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economic (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: rodionov89@gmail.com

УДК 669.013

Родіонов С. О. Дослідження теоретичних аспектів розвитку систем управління відносинами зі споживачами як альтернативного напрямку розвитку маркетингової діяльності підприємств машинобудівної галузі

Стаття присвячена теоретичному аналізу систем управління відно-синами зі споживачами, які виступають альтернативним напрямом розвитку маркетингової діяльності підприємств машинобудівної галузі. Визначено, що для машинобудівного підприємства в напрямку управління та побудови відносин зі споживачами найбільш актуаль-ними та перспективними інструментами виступають інформаційні системи класу CRM. Розглянуто та узагальнено еволюційний аспект інформаційних технологій та їх вплив на виробничі процеси підпри-ємства, зокрема на маркетингову діяльність. Проаналізовано підходи щодо визначення сутності поняття «CRM» і запропоновано своє ви-значення цього поняття. Досліджено, систематизовано та класифі-ковано відмінні особливості та спільні ознаки інформаційних систем управління відносинами зі споживачами. Автором запропоновано до-повнити представлену класифікацію.

Ключові слова: розвиток маркетингової діяльності, машинобудівне підприємство, CRM-система, системи управління відносинами зі спо-живачами, Інтернет-технології.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 24.

Родіонов Сергій Олександрович – аспірант, кафедра економіки і марке-тингу, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузне-ця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: rodionov89@gmail.com

УДК 669.013

Родионов С. А. Исследование теоретических аспектов развития систем управления отношениями с потребителями как альтернативного направления развития маркетинговой деятельности предприятий машиностроительной отрасли

Статья посвящена теоретическому анализу систем управления от-ношениями с потребителями, которые выступают альтернативным направлением развития маркетинговой деятельности предприятий машиностроительной отрасли. Определено, что для машинострои-тельного предприятия в сфере управления и построения отношений с потребителями наиболее актуальными и перспективными инстру-ментами выступают информационные системы класса CRM. Рассмотр-тен и обобщен эволюционный аспект информационных технологий и их влияние на производственные процессы предприятия, в частно-сти на маркетинговую деятельность. Проанализированы подходы относительно определения сущности понятия «CRM» и предложено свое определение этого понятия. Исследованы, систематизированы и классифицированы отличительные особенности и общие признаки информационных систем управления отношениями с потребителями. Автором предложено дополнить представленную классификацию.

Ключевые слова: развитие маркетинговой деятельности, машино-строительное предприятие, CRM-система, системы управления от-ношениями с потребителями, Интернет-технологии.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 24.

Родионов Сергей Александрович – аспирант, кафедра экономики и маркетинга, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнецца (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: rodionov89@gmail.com

Nilov, V. "Metody izmereniia sotsialnogo kapitala i ikh ispol-zovanie v nauchnykh issledovaniakh" [Methods for measuring social capital and their use in research]. In *Sotsialnaia innovatika v regionalnom razvitii*, 141-149. Petrozavodsk: Karelskiy nauchnyy tsentr RAN, 2009.

Smyslov, D. A. "Postroenie indikatora chelovecheskogo kapi-tala sotsialnykh grupp" [Building human capital indicator of social groups]. *Prikladnaia ekonometrika*, no. 2 (2007): 95-125.

"Sotsialnyy kapital v Rossii: izmerenie, analiz, otsenka vli-ianiia : materialy nauchnogo seminar Fonda «Liberalnaia missiia»" [Social capital in Russia: measurement, analysis, impact assess-ment: proceedings of the scientific seminar Fund "Liberal Mission"]. <http://www.liberal.ru/articles/5265>

Tsyba, V. T. *Matematychni osnovy sotsiologichnykh doslid-zhen: kvalimetrychnyi pidkhid* [Mathematical Foundations of Socio-logical Research: qualimetric approach]. Kyiv: MAUP, 2002.

UDC 669.013

A STUDY ON THEORETICAL ASPECTS OF DEVELOPING SYSTEMS FOR CUSTOMER RELATIONSHIP MANAGEMENT AS AN ALTERNATIVE DIRECTION OF DEVELOPMENT OF THE MARKETING ACTIVITY FOR MACHINE-BUILDING ENTERPRISES

© 2015 RODIONOV S. O.

UDC 669.013

Rodionov S. O. A Study on Theoretical Aspects of Developing Systems for Customer Relationship Management as an Alternative Direction of Development of the Marketing Activity for Machine-Building Enterprises

The article considers a theoretical analysis of systems for customer relationship management, which serve as an alternative direction of development of the marketing activity of machine-building enterprises. It was determined that CRM information systems are the most relevant and promising tools towards management and building relationships with customers for machine-building enterprises. The article considers and generalizes the evolutionary aspect of information technologies and their impact on the production processes of enterprise, particularly on the marketing activities. The approaches to defining the essence of the notion of 'CRM' were analyzed and a definition of this notion has been proposed. The both distinctive characteristics and common features of the information systems for customer relationship management were studied, systematized and classified. The author has proposed some supplement to the classification presented.

Key words: development of marketing activity, machine-building enterprise, CRM system, systems for customer relationship management, Internet technologies.

Pic.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 24.

Rodionov Serhii O. – Postgraduate Student, Department of Economics and Marketing, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economic (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: rodionov89@gmail.com

УДК 669.013

Родіонов С. О. Дослідження теоретичних аспектів розвитку систем управління відносинами зі споживачами як альтернативного напрямку розвитку маркетингової діяльності підприємств машинобудівної галузі

Стаття присвячена теоретичному аналізу систем управління відно-синами зі споживачами, які виступають альтернативним напрямом розвитку маркетингової діяльності підприємств машинобудівної галузі. Визначено, що для машинобудівного підприємства в напрямку управління та побудови відносин зі споживачами найбільш актуаль-ними та перспективними інструментами виступають інформаційні системи класу CRM. Розглянуто та узагальнено еволюційний аспект інформаційних технологій та їх вплив на виробничі процеси підпри-ємства, зокрема на маркетингову діяльність. Проаналізовано підходи щодо визначення сутності поняття «CRM» і запропоновано своє ви-значення цього поняття. Досліджено, систематизовано та класифі-ковано відмінні особливості та спільні ознаки інформаційних систем управління відносинами зі споживачами. Автором запропоновано до-повнити представлену класифікацію.

Ключові слова: розвиток маркетингової діяльності, машинобудівне підприємство, CRM-система, системи управління відносинами зі спо-живачами, Інтернет-технології.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 24.

Родіонов Сергій Олександрович – аспірант, кафедра економіки і марке-тингу, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузне-ця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: rodionov89@gmail.com

УДК 669.013

Родионов С. А. Исследование теоретических аспектов развития систем управления отношениями с потребителями как альтернативного направления развития маркетинговой деятельности предприятий машиностроительной отрасли

Статья посвящена теоретическому анализу систем управления от-ношениями с потребителями, которые выступают альтернативным направлением развития маркетинговой деятельности предприятий машиностроительной отрасли. Определено, что для машинострои-тельного предприятия в сфере управления и построения отношений с потребителями наиболее актуальными и перспективными инстру-ментами выступают информационные системы класса CRM. Рассмо-трен и обобщен эволюционный аспект информационных технологий и их влияние на производственные процессы предприятия, в частно-сти на маркетинговую деятельность. Проанализированы подходы относительно определения сущности понятия «CRM» и предложено свое определение этого понятия. Исследованы, систематизированы и классифицированы отличительные особенности и общие признаки информационных систем управления отношениями с потребителями. Автором предложено дополнить представленную классификацию.

Ключевые слова: развитие маркетинговой деятельности, машино-строительное предприятие, CRM-система, системы управления от-ношениями с потребителями, Интернет-технологии.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 24.

Родионов Сергей Александрович – аспирант, кафедра экономики и маркетинга, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнецца (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: rodionov89@gmail.com

In today's world the success of an enterprise depends not only on its capabilities in manufacturing and sales, but primarily on innovation, knowledge, on availability of information resources and on the ability to correctly use these resources to enhance competitive advantage of an enterprise.

Today's conditions for management of domestic enterprises of machine building industry are characterized by complex levels of technological and economic development of enterprises; by increased competition on the market of machine building products; by difficult situation in the country. Moreover, the crisis leads to the fact that from a macroeconomic point of view enterprises are at a very low level. Optimization of costs serve as the direction of improving the marketing activities in these conditions for machine building enterprises, i. e. enterprise's budget on the development of Internet technology should be distributed in a way that significantly optimizes costs on information and communication technology. That is why it is important to attempt exploring the theoretical aspects of the development of customer relationship management systems, which serve as Internet-based information and communication technology. In turn, the use of Internet technology today is one of the most promising and attractive areas for marketing activity of the machine building enterprises. These are the reasons explaining the relevance of the research topic.

Review of theoretical aspects of customer relationship management systems has already been reflected in the works of local and foreign authors to some extent: I. Kryvovvaziuk, V. Roshkevich, R. Strilchuk [16], M. Vasilevski [6], M. Vysotska [7], D. Doroshkevich [10], S. Safronova [21], S. Kartyshev, I. Kulchitska, N. Potashnikov [14], L. Martynuk [17], Yu. Merezha [18] (nature of customer relationship management and their influence on enterprise's marketing activity), V. Gevko [8], A. Karminskiy, B. Chernikov [13], A. Payne [19], M. Kadikov [12], J. Dyché [9], I. Ushakova, S. Panasenko [24], T. Dubovik [11], N. Bulava [5] (classification features, types of customer relationship management on individual characteristics), I. Sincheskul, M. Larka [22] (customer relationship management on machine building enterprises) and others. Works of these authors cover basic theoretical concepts on research problems of the theoretical aspects of customer relationship management and only some of the factors of their influence on machine building enterprises. However, the researchers reasonably indicate that this is only the beginning of systematic studies that require further development.

The paper is to analyze the existing theoretical aspects of information and communication technology and grounding for directions of marketing activity of machine building enterprises. According to the specified objective there are following tasks:

- ✦ review and generalization of the evolutionary aspect of information technology and its impact on enterprise manufacturing processes, particularly on the marketing activities;
- ✦ defining the essence of the notion of «Customer Relationship Management» (CRM);
- ✦ generalization and systematization of the existing classifications of customer relationship management information systems.

Today one of the most prospective directions of marketing activity of the machine building enterprises is the use of Internet technology. This is reflected in the use of Internet communication possibilities, tools for competitor study, analysis of customer preferences, behavior of potential customers, allowing enterprises, using modern technology to conduct their business, to increase competitiveness and develop new outlet markets, expand the range of goods and services according to market needs [23].

For a long time the role of complex influence on customers for success in the industrial market (B2B) was underestimated by domestic machine building enterprises. However, intensifying competition required enterprises to spend money on creating new products, but as you may know, machine building manufacturing is a complex, knowledge-intensive and long process. And the struggle for clients forced the enterprises to think about the possibility of maintaining long-term relationships with customers [22].

For machine building enterprises the most relevant and promising tools towards management and formation of relationships with customers are the CRM (Customer Relationship Management) information systems.

Systems of customer relationship management have undergone many development stages and evolved a lot. The first generation of CRM-systems technology at the beginning of the development came down to the notion of MRP (Manufacturing Resource Planning) and acted only as an automation method for planning the requirements in materials and manufacturing resources of an enterprise.

The present generation of technology focused on the Internet. Internet serves as not only a tool of information exchange with customers, but also as an additional platform for sales, marketing, promotion and customer service. At the same time it increases the quality of interaction of customers with the enterprise. Thus, CRM-systems for many enterprises are the key factor of success.

In general, the CRM-system can be considered as an Internet-based information technology, so it is reasonable to review and summarize the evolutionary aspect of information technologies and their impact on enterprise manufacturing processes, particularly on the marketing activities (Table 1).

Of course, the development of information technologies in enterprise management did not stop after 2008, each of the presented systems continues to increase functionality to this date. Development companies have to make great effort in the competition to win a leading position in the market. However, if we talk about global changes – there were none. Most of the changes can be expressed in uniting of some aspects of enterprise management, the specifics of the enterprise, as well as more detailed emphasize on the qualitative characteristics of a particular product.

Today, more and more leading experts in the field of information technology and managers convince to expand the notion of «CRM-system». There was lots of evidence found for that CRM-system has long gone beyond bring just a program product. Instead, this notion developed into a concept aimed at building a stable business relationship with clients and, moreover – a business strategy aimed at

Table 1

Evolution of information and Internet technologies and their impact on enterprise management

Year	Development of information technology in enterprise management	Development of marketing communication processes	Impact of information technologies on manufacturing processes
1960	MRP (Manufacturing Resource Planning) – management of planning of material requirements of an enterprise	–	Combining all the major functional areas of an enterprise at the operational level
1970	MRP II – planning of manufacturing resources ensuring operational and financial planning of an enterprise	–	
1980	ERP – Enterprise Resource Planning	Formation of sales plans and manufacturing plans based on marketing information	Automation of enterprise management information system for resource planning
1986	AST (Automated System of Testing) – the first application for contact management	Marketing targets individual customers	Simplifying of business processes management
1990	SFA (Sales Force Automation) – sales management; contact management	Contact base and contractor base management	
1995	CRM – Customer Relationship Management	Support for effective marketing, in the center of the whole philosophy – a customer with his individual preferences	Acts as business strategy, increases the effectiveness of individual and teamwork
1999	eCRM (electronicCRM) – this is CRM using information technology, including extranet, intranet and the Internet; often used in e-commerce	Aimed at the development and analysis of Internet marketing; used throughout the interaction between an enterprise and a customer	Acts as a self-service function
	mCRM (mobileCRM) – customer relationship management designed for performance, operation and access via mobile platforms	Sales managing and marketing managing via mobile applications requiring frequent remote access	The interface is similar to the stationary CRM
	SaaS CRM (Software-as-a-ServiceCRM) – customer relationship management under which the supplier develops and manages the program on his own, providing access to software online	–	Absence of costs associated with installing, upgrading and support of hardware and software
2000	eBRM (electronicBusinessRelationship Management) – relationship management not only with customers but also with partners and employees based on Internet communications	Marketing takes into account information not only about customers but also about partners, employees	Transferring of manufacturing processes to external entities; reducing costs through management of electronic business transactions; reducing costs for information transfer
2001	eXRM (eXtendedRM) –advanced relationship management (classic CRM + service management + project management + resource management)	Marketing is more detailed, as it includes additional information	
2003	CEM (CustomerExperienceManagement) – management of customer preferences and past orders	Marketing focuses on customers' past experience	Mutually beneficial interaction between a customer and enterprise, product, brand or service leads to optimization of manufacturing processes
2004	CRM 2.0 – customer acts as corporate strategy	Marketing aimed at creating product value or service value, the customer is involved in creating the product or service	
2008	SRM (SocialCRM) –the use of social networks and instant messaging		Creation of a unified global society leads to simplifying and optimization of certain aspects of an enterprise activity

the use of advanced management and information technologies, with the help of which the enterprise collects information about its customers at all stages of its life cycle (attraction, retention) and uses it for the benefit of its businesses by building mutually beneficial relationships [18].

So defining the essence of the notion of customer relationship management (CRM) is one of the most important tasks for grounding the relevance of the introduction of information and communication technologies in a machine building enterprise.

Literature review showed that all definitions of CRM have several features in common, in particular, focusing on getting significant positive effects in the long term, satisfying the needs of customers and providing the collection, saving and analysis of internal and external information on market participants and the relationships with them (Fig. 1).

Thus, it is appropriate to define the essence of the notion 'CRM' as any strategy for managing relationship with customers.

The author gives his definition for «CRM-system» – it is an information system of relationship with customers aimed at ensuring the coordination of actions of various departments of the enterprise, whose aim is to optimize revenues, profitability and customer satisfaction based on a common information platform.

A distinctive feature of the current stage of development of information systems of interaction with customers through the Internet is assuring the access to strategic enterprise resources for all users, maximally maintaining their mobility and values. Internet system of interaction with customers allows a machine building enterprise to reduce transaction costs by creating a common information space,

which, together with the finance, manufacturing, logistics and human resources are the most important strategic resources of an enterprise [20].

Many authors, scientists and leading experts have made a significant contribution to the theoretical study of distinctive features, common features, systematization and formation of classification for information systems of customer relationship management. But, despite this, there was no generalized and extended classification presented.

Modern information systems managing relationship with customers form the knowledge base and can create new and improve existing products and services and thus improve the market position of the machine building enterprise and thus its financial results. The evolution and development of CRM program products led to the emergence of a variety of species, however, different sources present different signs and different types of classification for individual characteristics [8].

The purpose of classification of existing CRM-systems is not so much their comparative analysis, but rather a detailed study and selection of the defining criteria. In order to

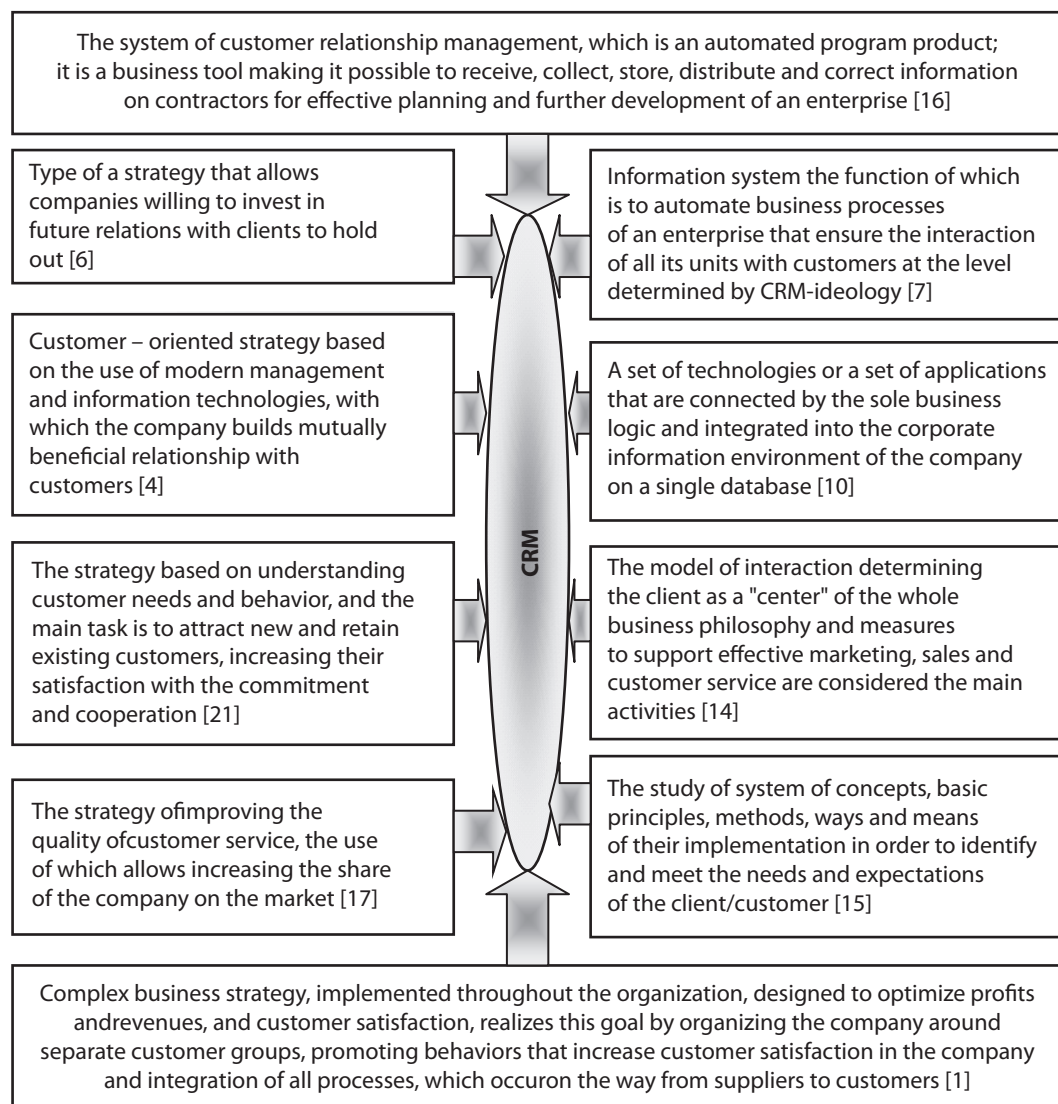

Fig. 1. Views on the essence of the notion of «CRM»

enable implementation of concepts of customer relationship management in practice, CRM program product must meet these criteria.

Thus, it would be rational to classify information systems of customer relationship management basing on sys-

tematizing the existing features and supplementing by features offered by the author (*Table 2*).

Systems of customer relationship management are aimed to minimize the human factor in the process of working with customers. They act as a key tool for winning and

Table2

Extended classification of Information systems of customer relationship management

Classification	Types of CRM	Source
By functions performed	– operational; – analytical; – combined (collaborative)	[12, 13, 19]
By scope	– financial; – commercial; – manufacturing; – for service industry	
By implementation level	– unifunctional; – multifunctional; – system; – integrated	[9]
By the way of using information technologies	– mobile (M-CRM); – electronic (E-CRM)	[2]
By location and ownership	– stationary (owned server); – rented (on the basis of SaaS (Software-as-a-Service))	[2, 3]
By the process of cooperation with the client	– Front-office (sales management, service and marketing tasks formalized); – Back-office (order processing, logistics, settlements; activity control)	[24]
By mechanism integration	– functional – controls certain mechanisms; – instrumental – combines mechanisms to strengthen each other	[11]
By the nature of service	– internal; – outsource; – combined	[8]
By the degree of integration with existing information system of an enterprise	– separate CRM-modules; – autonomous; – full	
By type of access to database	– open; – closed; – on request; – remote; – differentiated	
By formation	– CIF-systems (collection of reference information about customers from diverse sources); – SFA-systems(automation of Sales and Marketing operational processes); – Service Desk (providing support for operational processes of customer service); – Contact-center (handlingcontactswithrealandpotentialcustomer sfor salesandserviceviaanyelectronicinteractionchannels); – Analytical CRM (for accumulation, storage, aggregation and mental processing of technology indicators collected on the basis of transaction systems)	[5]
By payment method	– single use (unlimited); – partial (for the period); – for every user	Author's classification
By basic capabilities	– interaction with clients; – sales coordination; – marketing activities management; – service and Call-centers	
By the way of segmenting customers	– the level of emotions, impressions; – participation in product design; – creating customer value	

retaining customers and allow qualitatively increase the effectiveness of marketing activities in the machine building enterprise, sales and customer service.

As it was discovered earlier, systems of customer relationship management have existed in the information technology market long ago. They evolved, developed and changed under the influence of innovative components of Internet technologies. But the main scope of CRM-systems is still marketing activity. CRM-system has more functional components than any other information system for marketing activities, as it is designed for complex management of relations with customers, which is a part of the marketing activities.

If we consider the CRM-system to be an information system that aims to manage marketing activities, it is able to analyze simultaneously many business processes, to instantly respond to changing information about customers and contractors, to optimize strategic and operational planning, to propose, based on the situation, different marketing strategies, to monitor and analyse the activity of machine building enterprise and to report on a wide variety of settings.

CONCLUSIONS

Thus, systems of customer relationship management act as strategic tools and the most promising means of increasing the efficiency of management of marketing activity of a machine building enterprise based on Internet technology. Given the global trend towards CRM systems and taking into account the fact that the human resource is not a trusted and reliable way of storing and processing information of customer relationship management, these are the most important driving elements of the growth of marketing potential, which in turn, promotes the growth of competitiveness of domestic machine building enterprises.

Further research in this field should be directed to the specific program systems managing relationships with customers for certain enterprises taking into account the conditions of their management and studies on the effect of their implementation in machine building enterprises. ■

LITERATURE

1. Gartnergroup. CRMdefinition [Electronuc resource]. – Mode of access : <http://blogs.gartner.com/it-glossary/ru/>
2. CRM глазами Дарвина: Эволюция клиент-ориентированных технологий // CRM консультант. – 2006. – № 1. – С. 6–11.
3. CRM-SAAS [Electronuc resource]. – Mode of access : http://saas.com.ua/Hosted_CRM.htm#application
4. Автоматизация управления взаимоотношениями с клиентами, CRM [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.erudikt.ru/avtomatization/avtomatization%20crm/>
5. Булава Н. CRM системы. И все-таки они разные / Н. Булава // ММ. Деньги и технологии. – 2010. – № 9 (129) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://integros.com.ua/presscenter/detail.php?ID=198>
6. Васелевські М. Зв'язок з клієнтом в електронних системах CRM як тренд маркетингово-логістичної діяльності / М. Васелевські // Вісн. нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2009. – № 640. – С. 236–243.
7. Висоцька М. Є. Застосування CRM-системи в процесі прийняття управлінських рішень на виробничому підприємстві / М. Є. Висоцька. – Х. : Інфодиск, 2013.

8. Гевко В. Класифікація інформаційних систем управління взаємовідносинами з клієнтами / В. Гевко // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2013. – № 2(9). – С. 44–57.

9. Діше Д. CRM-навігатор: посібник з управління взаєминами з клієнтами / Д. Діше / Пер. з англ. О. Сисоевої. – К.: Видавництво Олексія Капусти підрозділ Агентства «Стандарт», 2006. – 375 с.

10. Дорошкевич Д. В. CRM-система як інструмент персоналізованого маркетингу / Д. В. Дорошкевич // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Економічні науки. – Полтава, 2013. – № 1(6). Т. 2. – С. 157–161.

11. Дубовик Т. В. Інтеграція Інтернет-маркетингових комунікацій / Т. В. Дубовик // Економічний часопис-XXI. – 2014. – № 11-12 (6). – С. 116–119.

12. Кадыков М. В. Разновидности CRM / М. В. Кадыков. [Electronuc resource]. – Mode of access : <http://crmportal.ru>

13. Карминский А. М. Информационные системы в экономике в 2-х ч. Ч.2. Практика использования / А. М. Карминский, Б. В. Черников. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 336 с.

14. Картышов С. В. Управление комплексом маркетинга предприятия на основе CRM-технологий / С. В. Картышов, И. А. Кульчицкая, Н. М. Поташников // Маркетинг в России и за рубежом. – 2002. – № 2 [Electronuc resource]. – Mode of access : www.cfin.ru/press/marketing/2002-2/03.shtml

15. Кравченко Ю. Что такое CRM и SFA? И как с ними зарабатывать деньги / Ю. Кравченко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.softservebs.com/uk/clients/stati/e/106/>

16. Кривов'язюк І. В. Моделювання інформаційних потоків CRM-системи та оцінка ефективності їх впровадження на підприємстві / І. В. Кривов'язюк, В. Ф. Рошкевич, Р. М. Стільчук // Економічні науки. Сер. : Економіка та менеджмент. – 2013. – № 10. – С. 98–113.

17. Мартинюк Л. А. Обґрунтування вибору конкурентної стратегії підприємствами у секторі малого бізнесу / Л. А. Мартинюк // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 12. – С. 127–130.

18. Мережка Ю. С. CRM-системи – інноваційний інструмент для реалізації клієнтоорієнтованої стратегії компанії / Ю. С. Мережка // Глобальні та локальні проблеми соціально-економічного розвитку: нові виклики та рішення : тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих учених, 6-7 квітня 2012 р. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – С. 78–82.

19. Пейн Э. Руководство по CRM. Путь к совершенствованию менеджмента клиентов / Э. Пейн. – М.: Гревцов Пабlishер, 2007. – 384 с.

20. Родионов С. А. Использование Интернет-технологий в маркетинговой системе продвижения товара / С. А. Родионов // Системы обработки информации : тезисы доповідей IV міжнародної НПК «Проблеми і перспективи розвитку ІТ-індустрії» / М-во оборони України, Харків. ун-т Повітряних Сил ім. І. Кожедуба. – Х. : Вид-во Харків. ун-ту Повітряних Сил ім. І. Кожедуба, 2013. – № 3 (110). Т. 2. – С. 124–125.

21. Сафронова С. В. CRM и CSRP как способ повышения эффективности образовательного учреждения / С. В. Сафронова // Бизнес-образование в условиях глобализации : материалы науч.-практ. конф. (апрель, 2006 г., Иркутск) / Байкальский институт бизнеса и международного менеджмента. – Иркутск : БИБММ ИГУ, 2006. – С. 79–84.

22. Сінческул І. Л. Впровадження стратегії управління взаємовідносинами з клієнтами на машинобудівних підприємствах України / І. Л. Сінческул, М. І. Ларка // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі. – 2013. – № 3. – С. 44–56 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eupmg_2013_3_7.pdf

23. Сучасний управлінський інструментарій ефективного функціонування підприємств: колективна монографія / Під ред. д. е. н., проф. Савіної Г. Г. – Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2013. – 272 с.

24. Ушакова И. А. Проникновение CRM-систем в социальные сети / И. А. Ушакова, С. А. Панасенко // Системы обработки информации. – 2011. – № 7. – С. 43–47 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/soi_2011_7_13.pdf.

Scientific adviser – Kholodnyi H. O., Candidate of Sciences (Economics), Professor, Deputy Head of the Department of Economics and Marketing Simon Kuznets Kharkiv National University of Economic

REFERENCES

"Автоматизація управління взаємодіями з клієнтами, CRM" [Automation Customer Relationship Management, CRM]. <http://www.erudikt.ru/avtomatization/avtomatization%20crm/>
Bulava, N. "CRM-sistemy. I vse-taki oni raznye" [CRM-system. And yet they are different]. <http://integros.com.ua/presscenter/detail.php?ID=198>

"CRM-SAAS" http://saas.com.ua/Hosted_CRM.htm

"CRM glazami Darvina: Evoliutsiia klient-orientirovannykh tekhnologiy" [CRM through the eyes of Darwin: The Evolution of a customer-oriented technologies]. *CRM-konsultant*, no. 1 (2006): 6-11.

Dishe, D. *CRM-navigator: posibnykh upravlinnia vzaiemynamy z klientamy* [CRM-Navigator: A Guide to Customer Relationship Management]. Kyiv: Vyd-vo O. Kapusty, pidrozdil Ahentstva «Standart», 2006.

Doroshkevych, D. V. "CRM-systema iak instrument personifikovanoho marketynhu" [CRM-system as a tool for personalized marketing]. *Naukovi pratsi Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii. Ekonomichni nauky*, vol. 2, no. 1 (6) (2013): 157-161.

Dubovyk, T. V. "Intehratsiia Internet-marketynhovykh komunikatsii" [Integrating online marketing communications]. *Ekonomichnyi chasopys-XXI*, no. 11-12 (6) (2014): 116-119.

"Gartnergroup. CRM-definition". <http://blogs.gartner.com/it-glossary/ru/>

Hevko, V. "Klasyfikatsiia informatsiinykh system upravlinnia vzaiemovidnosynamy z klientamy" [Classification of information systems customer relationship management]. *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava*, no. 2 (9) (2013): 44-57.

Kadykov, M. V. "Raznovidnosti CRM" [Varieties of CLD]. <http://crmportal.ru>

Karminskiy, A. M., and Chernikov, B. V. "Praktika ispolzovaniya" [The practice of using]. In *Informatsionnye sistemy v ekonomike*. Moscow: Finansy i statistika, 2006.

Kartyshov, S. V., Kulchitskaia, I. A., and Potashnikov, N. M. "Upravlenie kompleksom marketinga predpriiatiia na osnove CRM-tekhnologiy" [Manage complex marketing enterprise on the basis of CRM-technologies]. <http://www.cfin.ru/press/marketing/2002-2/03.shtml>

Kravchenko, Yu. "Chto takoe CRM i SFA? I kak s nimi zarabatyvat dengi" [What is CRM and SFA? And how they make money]. <http://www.softservebs.com/uk/clients/stati/e/106/>

Kryvoviazuk, I. V., Roshkevych, V. F., and Strilchuk, R. M. "Modeliuvannia informatsiinykh potokiv CRM-sistemy ta otsinka efektyvnosti yikh vprovadzhennia na pidpriemstvi" [The modeling of information flows CRM-system and evaluation of its implementation in the enterprise]. *Ekonomichni nauky. Seriya "Ekonomika ta menedzhment"*, no. 10 (2013): 98-113.

Martyniuk, L. A. "Obgruntuvannia vyboru konkurentnoi stratehii pidpriemstvamy u sektori maloho biznesu" [Justification of the choice of competitive strategy of enterprises in the small business sector]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, no. 12 (2003): 127-130.

Merezhka, Yu. S. "CRM-systemy – innovatsiinyi instrument dlia realizatsii kliientoorientovanoi stratehii kompanii" [CRM-systems – an innovative tool for the implementation of customer-oriented strategy]. *Hlobalna ta lokalni problemy sotsialno-ekonomichnoho rozvytku: novi vyklyky ta rishennia*. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina, 2012. 78-82.

Peyn, E. *Rukovodstvo po CRM. Put k sovershenstvovaniyu menedzhmenta klientov* [Guide to CRM. The way to improve the management of clients]. Moscow: Grevtsov Publisher, 2007.

Rodionov, S. A. "Ispolzovaniye Internet-tekhnologiy v marketingovoy sisteme prodvizheniya tovara" [The use of Internet technologies in the marketing system of promotion]. *Sistemy obrobky informatsii*. Kharkiv: Vyd-vo KhUPS im. I. Kozheduba, vol. 2, no. 3 (110) (2013). 124-125.

Safronova, S. V. "CRM i CSRP kak sposob povysheniia effektivnosti obrazovatel'nogo uchrezhdeniia" [CRM and CSRP as a way to improve the efficiency of the educational institution]. *Biznes-obrazovanie v usloviakh globalizatsii*. Irkutsk: BIBMM IGU, 2006. 79-84.

Sincheskul, I. L. "Vprovadzhennia stratehii upravlinnia vzaiemovidnosynamy z klientamy na mashynobudivnykh pidpriemstvakh Ukrainy" [The implementation strategy CRM for machine-building enterprises of Ukraine]. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eupmg_2013_3_7.pdf

Suchasnyi upravlinskyi instrumentarii efektyvnoho funktsionuvannia pidpriemstv [Modern management tools effectively functioning enterprises]. Kherson: PP Vyshemyrskiy V. S., 2013.

Ushakova, I. A. "Proniknoveniye CRM-sistem v sotsialnye seti" [The penetration of CRM-systems in the social networks]. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/soi_2011_7_13.pdf

Vysotska, M. Ye. *Zastosuvannia CRM-sistemy v protsesi pryniatia upravlinskykh rishen na vyrobnychomu pidpriemstvi* [The use of CRM-systems in decision-making at the production plant]. Kharkiv: Infodysk, 2013. CD-ROM : System requirements: Pentium; 32 Mb RAM; CD-ROM Windows 98/2000/NT/XP.

Vasilevski, M. "Zviazok z klientom v elektronnykh systemakh CRM yak trend marketynhovo-lohistychnoi diialnosti" [Communication with the client in electronic systems like CRM trend of marketing and logistics activities]. *Visnyk NU «Lvivska politekhnika»*, no. 640 (2009): 236-243.

МІЖНАРОДНІ РЕЙТИНГИ НАЦІОНАЛЬНИХ БРЕНДІВ

© 2015 ПОЛІШКО Г. Г.

УДК 339.9

Полішко Г. Г. Міжнародні рейтинги національних брендів

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні та аналізі основних міжнародних рейтингів національних брендів. Методологічну базу дослідження сформували праці провідних вітчизняних і зарубіжних учених, інформаційно-аналітичні матеріали міжнародних рейтингових агентств. Для досягнення мети застосовувалися методи наукової абстракції, порівняльного, структурного аналізу та синтезу, системний підхід. Розглянуто методи та компоненти оцінювання бренду країн у міжнародних рейтингах, зроблено порівняльний аналіз поглядів дослідників на визначення поняття «бренд» і «брендинг країни». Досліджено критерії виміру потужностей національного бренду. Систематизовано сучасні методології оцінювання брендів країн. Узагальнюючи різні підходи до оцінки національних брендів, було визначено, що головними компонентами успішного бренду країни є: бізнес (експорт та інвестиції), уряд, якість життя, люди, культура, туризм. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є аналіз України у міжнародних рейтингах національного бренду. Одержані результати можуть бути застосовані у практичній діяльності як теоретична база для поглиблення досліджень питань міжнародних рейтингів національних брендів підприємствами та організаціями всіх форм власності, науковцями, студентами економічних факультетів.

Ключові слова: національний бренд, міжнародні рейтинги, індекс бренду країни, брендинг.

Рис.: 1. Табл.: 3. Бібл.: 11.

Полішко Ганна Геннадіївна – викладач кафедри міжнародної економіки і світових фінансів, Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара (вул. Наукова, 13, Дніпропетровськ, 49050, Україна)

E-mail: m.apolishko@gmail.com

УДК 339.9

UDC 339.9

Полішко А. Г. Международные рейтинги национальных брендов

Цель статьи заключается в теоретическом обосновании и анализе основных международных рейтингов национальных брендов. Методологическую базу исследования сформировали труды ведущих отечественных и зарубежных ученых, информационно-аналитические материалы международных рейтинговых агентств. Для достижения цели применялись методы научной абстракции, сравнительного, структурного анализа и синтеза, системный подход. Рассмотрены методы и компоненты оценивания бренда стран в международных рейтингах, сделан сравнительный анализ взглядов исследователей на определение понятия «бренд» и «брендинг страны». Исследованы критерии измерения национального бренда. Систематизированы современные методологии оценивания брендов стран. Обобщая разные подходы к оценке национальных брендов, было определено, что главными компонентами успешного бренда страны являются: бизнес (экспорт и инвестиции), правительство, качество жизни, люди, культура, туризм. Перспективой последующих исследований в данном направлении является анализ Украины в международных рейтингах национального бренда. Полученные результаты могут быть применены в практической деятельности как теоретическая база для углубления исследований вопросов международных рейтингов национальных брендов предприятиями и организациями всех форм собственности, научными работниками, студентами экономических факультетов.

Ключевые слова: национальный бренд, международные рейтинги, индекс бренда страны, брендинг.

Рис.: 1. Табл.: 3. Библ.: 11.

Полішко Анна Геннадіївна – преподаватель кафедры международной экономики и мировых финансов, Днепропетровский национальный университет им. О. Гончара (ул. Научная, 13, Днепропетровск, 49050, Украина)

E-mail: m.apolishko@gmail.com

Polishko G. H. International Rankings for National Brands

The article is aimed at a theoretical substantiation and an analysis of major international ratings for national brands. As a methodological basis for the study was used the works by leading Ukrainian and foreign scientists, as well as information and analytical materials of the international rating agencies. To achieve the formulated goal, methods of scientific abstraction, comparative and structural analysis and synthesis, and systematic approach were used. Methods and evaluation components of the country brands in the international rankings have been considered, a comparative analysis of the views of researchers on the definitions of «brand» and «branding of country» was conducted. The criteria for measurement of national brand have been examined. The contemporary methodologies for evaluating the brands of countries have been systematized. Generalizing different approaches to evaluation of national brands, the main components of a successful brand in the country has been determined as: business (export and investment), State government, quality of life, people, culture, tourism. Prospect of further research in this area will be an analysis of Ukraine's place in the international rankings of national brand. The results obtained can be applied in practice as the theoretical basis for deepening of the research issues of international ratings of national brands by enterprises and organizations of all forms of ownership, by researchers and students of economic faculties.

Key words: national brand, international ratings, index of country brand, branding.

Pic.: 1. Tabl.: 3. Bibl.: 11.

Polishko Ganna H. – Lecturer of the Department of the International Economy and Global Finance, Dnipropetrovsk National University named after O. Honchar (vul. Naukova, 13, Dnipropetrovsk, 49050, Ukraine)

E-mail: m.apolishko@gmail.com

Сучасний етап розвитку світового господарства характеризується загостренням конкуренції між країнами та корпораціями. Глобалізація світової економіки, зміна векторів міжнародної конкуренції, гармонізація та стандартизація ключових регулятивних механізмів світової торгової системи обумовлюють необхідність удосконалення міжнародної маркетингової діяльності та розвитку глобальних брендів країн. У цьо-

му контексті особливої актуальності набуває питання вимірювання та оцінки національних брендів країн.

Багато провідних іноземних та вітчизняних учених присвятили свої праці дослідженням питання національного бренду, серед яких слід відзначити С. Анхольт, М. Кавартзис, С. Каширьску, Ф. Котлера, З. Люльчак, М. Майланен, А. Панкрухіна, Д. Райесто, Д. Хайде, Л. Шульгіна та ін. Проте критичний аналіз праць іноземних

та вітчизняних дослідників свідчить про недостатність висвітлення проблем, пов'язаних, насамперед, із дослідженням особливостей міжнародних рейтингів національних брендів, що зумовило вибір теми дослідження, його мету та свідчить про його актуальність.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та аналіз основних міжнародних рейтингів національних брендів.

Слід почати з того, що метою національного брендингу, як одного з найпоширеніших компонентів маркетингу країни, є вимірювання та управління репутацією держави. Одним із перших дослідників тематики національного брендингу є Саймон Анхольт, який регулярно здійснює дослідження двох глобальних індексів *Anholt-GfK Roper Nation Brands Index* («Індекс національних брендів») [1] і *Anholt-GfK Roper City Brands Index* («Індекс брендів міст») [2]. Також він є редактором єдиного професійного академічного журналу в цій сфері – *Place Branding and Public Diplomacy* («Брендинг місць і публічна дипломатія») [3]. Саймон Анхольт визначає брендинг країни як систематичний процес узгодження дій, поведінки, інвестицій, інновацій і комунікацій країни для реалізації стратегії конкурентної ідентичності. Бренд країни являє собою ту асоціативну модель, яку містить свідомість індивіда (як мешканця цієї країни, так і громадянина іншої) та до якої він апелює, почувши назву країни [4].

З визначення Всесвітньої організації туризму [5], бренд країни – це сукупність емоційних і раціональних уявлень, що є результатом зіставлення усіх ознак країни, власного досвіду й чуток, що впливають на створення певного образу про неї. Відповідно при згадуванні назви держави (бренда країни) відразу ж виникає цілий ланцюг асоціацій стосовно цієї країни, наприклад: обіцянки щодо очікуваної стабільності, безпеки, гостинності, привабливості для проживання та відпочинку; врахування накопиченого досвіду; асоціювання з високим рівнем якості та цінності; провокування встановлення тривалих відносин, що ґрунтуються на взаємній довірі; гарантування збільшення доходів країни. Наприклад, Японія – це високотехнологічний бренд, Франція – бренд високої моди та вишуканого смаку, Швейцарія – «світовий сейф», Австрія – країна музики, Данія – країна «казки» тощо [6, с. 129].

Концепція національного брендингу в основному практикується відомими західними країнами, які прагнуть досліджувати, аналізувати та керувати власною репутацією, іміджем та статусом на світовій арені [7].

Зафіксувати динаміку розвитку брендів країн і виявити їх впливовість та ефективність дозволять щорічні міжнародні рейтинги національних брендів, зокрема вищезгаданий *Nation Brand Index*, який досліджується під керівництвом Саймона Анхольта компанією GfK та *Country Brand Index* за методологією компанії FutureBrand [8].

Аналізуючи структуру *Nation Brand Index*, охоплення рейтингу у 2012 р. зросло з 35 до 50 країн, що підтверджує факт залучення більшої кількості країн до формування власного національного бренда.

Цей індекс вимірює потужність і якість іміджу в кожній країні шляхом об'єднання таких шести параметрів:

1. *Експорт* – визначає імідж товарів і послуг кожної країни та ставлення до них на глобальному ринку: товари та послуги, походженням з яких країн споживачі активно прагнуть отримати, а з яких уникають.

2. *Політичне управління* – визначає громадську думку про рівень компетенції національних урядів та справедливості їх діяльності; описує враження та уявлення індивідів про уряд кожної країни, а також його ставлення до таких глобальних питань, як демократія, справедливість, бідність і навколишнє середовище.

3. *Культура і спадщина* – показує глобальне сприйняття культурної спадщини кожної країни та визнання його сучасної культури, у тому числі фільмів, музики, мистецтва, спорту та літератури.

4. *Люди* – визначає репутацію населення щодо освіченості, відкритості, дружелюбності, гостинності, ввічливості та інші якості, а також уявлення про рівень потенційної ворожості і дискримінації.

5. *Туризм* – відображає рівень зацікавленості у відвідуванні країни та привабливості природних і техногенних туристичних визначних пам'яток.

6. *Інвестиції та імміграція* – визначає міру привабливості країни серед іммігрантів, рівень залучення іноземців до роботи та навчання.

Дослідники компанії GfK аналізують сприйняття громадян розвинених країн і країн, що розвиваються, які відіграють важливу роль у формуванні глобальної зовнішньої політики, а також формують потоки ділової, культурної та туристичної активності по всьому світу. Інтерв'ю проводяться серед жителів 20 країн по всьому світу. У кожній країні проводяться близько 1000 онлайн-інтерв'ю з людьми, старшими за 18 років. До шести категорій країн, що оцінюються в кожній стадії дослідження *Nation Brand Index*, належать:

1. *Північна Америка*: Канада, США.

2. *Західна Європа*: Австрія, Бельгія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Нідерланди, Ірландія, Італія, Шотландія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Великобританія.

3. *Центральна та Східна Європа*: Чехія, Естонія, Угорщина, Литва, Польща, Румунія, Росія, Туреччина.

4. *Азіатсько-Тихоокеанський регіон*: Австралія, Китай, Індія, Індонезія, Японія, Малайзія, Нова Зеландія, Сінгапур, Південна Корея, Тайвань, Таїланд.

5. *Латинська Америка*: Аргентина, Бразилія, Чилі, Колумбія, Куба, Еквадор, Мексика, Перу.

6. *Ближній Схід та Африка*: Ангола, Єгипет, Іран, Кенія, Саудівська Аравія, Південна Африка, Об'єднані Арабські Емірати.

Другий масштабний проект – *The Country Brand Index* [8], заснований у 2005 р. компанією FutureBrand, займається дослідженнями в галузі брендингу, надає консультації торговим маркам і щорічно публікує рейтинг брендів територій, який складається зі 102 країн.

Для отримання високої оцінки в рейтингу країна повинна підтримувати прогресивну політику в сенсі від-

критості та свободи слова й орієнтуватися на своє населення та його потреби. Це забезпечить потужний емоційний зв'язок з аудиторією, що буде мати хвиловий ефект, заохочуючи інших людей у всьому світі до туристичних відвідувань, ведення бізнесу, навчання і проживання.

Методологія даного індексу базується на Моделі Ієрархічних Рішень, що дозволяє дізнатися, як ключові аудиторії, у тому числі резиденти, інвестори, туристи та іноземні уряди, ставляться до бренда країни, від простої обізнаності до повної пропаганди.

Ця модель висвітлює аспекти, які допомагають оцінити, наскільки добре розвинений бренд, а також основні проблеми, які необхідно вирішувати. Методологічна модель досліджує сім областей, що представлені в *табл. 1*.

Фахівці компанії FutureBrand також розробляють список подій, які мали найбільший вплив на силу бренда країни [9].

Актуальність теми брендингу територій змушує інші світові відомі компанії публікувати свої дослідження. Міжнародна компанія Brand Finance випускає свій рейтинг національних брендів «Топ-100 найцінніших країн-брендів 2012 року» – це 100 країн світу, відмічені за силою та цінністю їхніх «торгових марок».

Для створення цього рейтингу Brand Finance використовують метод звільнення від роялті, який найчастіше використовується для оцінки брендів компаній.

Об'єднуючи методології оцінювання країн у рейтингах Country Brand Index та Nation Brand Index, на *рис. 1* пропонується таке узагальнення параметрів бренда країни, які потребують уваги при формуванні глобальної маркетингової стратегії країни.

З огляду на те, що аналітична компанія Brand Finance вимірює силу та цінність сукупності національних брендів країни, а не сформований бренд самої країни, до рисунку 1 додано лише один параметр «потужність національних брендів» з методики оцінки країн в рейтингу «Топ-100 найцінніших країн-брендів 2013 року» [5]. Так, вищезазначений рейтинг оцінює фінансову складову більшості брендів країни світу та аналізує їх продуктивність та конкурентні позиції на глобальній арені товарів та послуг.

Щоб прорахувати потужність національних брендів країни, Brand Finance аналізує такі показники, що представлені в *табл. 2* [10].

Разом з тим, Brand Finance пропонує своє бачення процесів створення національного бренду країни та визначає чотири основні «стовпи» бренду країни, а саме: інвестиції, люди та таланти, туризм, товари або послуги.

До того ж, нещодавно Саймон Анхольт запропонував новий рейтинг «Індекс хороших держав». У рамках індексу 125 країн світу аналізуються з точки зору їх внеску у сприяння розвитку планети та людської раси через їх політику та поведінку на світовій арені. Це дослідження складається з композитивної статистики 35 пунктів даних, які в основному генеруються Організацією Об'єднаних Націй. Ці пункти даних об'єднані в загальні показники, спираючись на які, складається загальний рейтинг та окремі (специфічні) рейтинги у семи категоріях: наука і техніка, культура, міжнародний мир і безпека, світовий порядок, планета та клімат, процвітання та рівність прав, здоров'я та благополуччя. Саме такий підхід, як вважає Саймон Анхольт, є запорукою майбутнього людства та здоров'я планети [11].

Міжнародні рейтинги національних брендів мають безпосередній вплив при формуванні маркетингових стратегій країн, визначаючи вирішальні критерії успіху на глобальній арені, потужні конкурентні показники територій та встановлюючи стандарти, які країни повинні підтримувати.

Загалом, існують різні підходи до оцінки національних брендів, основні напрями яких представлені в *табл. 3*.

Крім того, оцінити наявність, представлення та застосування ініціатив щодо національного брендингу в державах можна, не тільки безпосередньо аналізуючи спеціально розроблені рейтинги брендів країн, а й опосередковано, вивчаючи інші світові рейтинги, наприклад, КОФ індекс глобалізації, індекс конкурентоспроможності, глобальний інноваційний індекс тощо.

ВИСНОВКИ

Отже, узагальнюючи різні підходи до оцінки національних брендів, слід зазначити, що головними компо-

Таблиця 1

Методологія оцінювання країн у рейтингу Country Brand Index

№ з/п	Області дослідження	Основні питання
1	Обізнаність	Чи знають представники ключової аудиторії про існування країни?
2	Рівень обізнаності	Наскільки добре вони проінформовані щодо країни та її діяльності?
3	Асоціації	З якими характеристиками асоціюється країна з огляду на такі показники: система цінностей, якість життя, інвестиційна привабливість, культурна спадщина, туризм?
4	Вподобання	Як аудиторія оцінює державу? З чим резонує держава?
5	Міркування	Чи розглядають країну як місце для туризму? Прагнуть споживати товари або послуги, що пропонує країна?
6	Рішення/Готовність	Наскільки серйозні наміри аудиторії щодо туристичних та бізнес візитів до країни?
7	Пропаганда	Чи рекомендують відвідувачі країну своїм друзям, членам родини, колегам?

Система цінностей	Якість життя	Бізнес	Культурна спадщина	Туризм
- Політична свобода - Ставлення до навколишнього середовища - Стабільність правового середовища - Толерантність - Відкритість/гостинність - Дискримінація - Рівень ворожості - Свобода слова	- Системи освіти - Системи охорони здоров'я - Рівень життя - Безпека - Зайнятість - Іміграція - Привабливість для життя/роботи/навчання	- Інвестиційний клімат - Розвиток технологій - Політичне управління - Правове середовище - Професіоналізм робітників - Показники експорту - Потужність національних брендів	- Історія - Мистецтво та культура - Автентичність - Природна краса	- Співвідношення ціни та якості - Туристична привабливість - Курорти та їх різноманітність - Кухня

Рис. 1. Узагальнення параметрів бренда

Таблиця 2

Критерії виміру потужності бренда

Оцінка	Аналітика	Стратегія	Угоди
- Фінансова звітність - Податки та трансфертне ціноутворення - Судові процеси - Стосунки з інвесторами	- Цінність бренда та драйвери його значимості - Аналіз сили бренда - Аналіз ризиків бренда - Моделювання комплексу маркетингу бренда - Власна міра показників бренда - Рентабельність інвестицій в маркетинг бренда	- Бренд стратегія - Архітектура бренда - Розширення бренда - Формування та розподіл бюджету бренда - Додаткові цінності бренда	- Бренд due diligence - Ліцензування бренда - Фандрейзинг

Таблиця 3

Сучасні методології оцінки брендів країн

Рейтинг/Модель	Установа/Дослідницька компанія	Методологія	Області або компоненти аналізу/параметри бренда
1	2	3	4
Топ-100 найцінніших країн-брендів	Brand Finance plc	Дослідження сили та цінності брендів шляхом розрахування роялті брендів	Інвестиції, туризм, товари та послуги, люди і таланти
Індекс брендів країн	Future Brand	Кількісна ієрархічна Модель дослідницьких рішень: аналіз сприйняття брендів країн з точки зору їх резидентів, інвесторів, туристів та іноземних урядів	Система цінностей, якість життя, легкість ведення бізнесу, культурна спадщина, туризм
Індекс національних брендів	Саймон Анхольт та компанія GfK	Якісні онлайн-дослідження дослідницьких вподобань споживачів щодо брендів країн у всьому світі	Шестикутник національного бренда: експорт, уряд, культура, люди, туризм, імміграція та інвестиції
Рейтинг брендів країн	The Bloom Consulting	Вимір економічного розвитку країни, користуючись статистичним моделюванням і аналітичними даними	Дослідження чотирьох змінних: 1. Економічні надходження та зростання. 2. Запити при пошуках в Інтернеті. 3. Стратегія бренда країни, оцінка за попередні роки (використання найточнішої стратегії). 4. Офіційний веб-сайт, зв'язки з громадськістю і медіа охоплення

1	2	3	4
Індекс сприйняття бренда нації	East West Communications	Аналіз посилання та згадувань країн у глобальних медіа-джерелах, використовуючи систему контентного аналізу та відповідних метрик	Число посилань або згадувань країни, яке визначає популярність країни. Якість ЗМІ
Дослідження м'якої сили	Monocle	Дослідження засноване на м'якій силі, що є концепцією публічної дипломатії	Уряд, дипломатичні умови, культура, освітня система, ділове оточення, національний брендинг, інфраструктура
Модель капіталу бренда Wiesbaden	The Research Centre Nation Branding	Дослідження взаємозалежностей між рухом та чинниками капіталів/доходів, аналізуючи імідж країни та «колесо» національного бренда, яке допомагає ідентифікувати слабкі місця	Зовнішній імідж та ідентичність самосприйняття людей, уряду, культури, експорту, туризму, інвестицій
Country RepTrak	Інститут Репутації	Глобальне вивчення рейтингів, що вимірюють зв'язок між репутаціями країн та їх економічними результатами. Модель аналізує сприйняття країни стейкхолдерами, шляхом проведення онлайн-інтерв'ю	Економіка (високоякісна продукція і послуги, освіта, робоча сила, бренд). Довкілля (стиль життя, культура, гостинність, природа). Уряд (діловий клімат, політика, безпека, ефективність)
Індекс хороших держав	Саймон Анхольт	Дослідження того, як кожна країна сприяє загальному благу людства, використовуючи широкий спектр даних з ООН та інших міжнародних організацій.	Наука і техніка, культура, міжнародний мир та безпека, світовий порядок, планета та клімат, процвітання і рівність прав, здоров'я та благополуччя

Джерело: інтегровано автором на основі [4, 5, 8, 11].

нентами успішного бренда країни є: бізнес (експорт та інвестиції), уряд, якість життя, люди, культура, туризм. Необхідність сфокусуватися на вищезазначених параметрах задля того, щоб виконати базові вимоги успішного національного бренда, підтверджені більшістю інституцій, залучених до його оцінок. Країни повинні розвивати та управляти своїм іміджем у таких аспектах, як діловий, соціально-економічний, туристичний, культурний та політичний. Варто відзначити, що міжнародні рейтинги мають безпосередній вплив на національні брендингові стратегії країн, адже саме вони визначають критерії у глобальному масштабі та стандарти, яких території повинні підтримувати заради успішного іміджу.

Таким чином, проблематика управління брендами країн у глобальному середовищі вимагає розвитку адекватного сучасним особливостям міжнародного економічного розвитку маркетингового інструментарію посилення конкурентних позицій країн та створення потенціалу їх довгострокового успіху на світовому ринку. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Countries are countries, Marketing Week [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.marketingweek.co.uk/countries-are-countries-not-brands/3012811.article> – Title from the screen.
2. Happy Planet Index Score [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.happyplanetindex.org/countries/ukraine-Ukraine/> – Title from the screen.
3. Definition of Marketing, The Chartered Institute of Marketing [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.cim.co.uk/Home.aspx> – Title from the screen.

4. Анхольт С. Создание бренда страны / С. Анхольт // Бренд-менеджер. – 2007. – № 1. – С. 36–44.

5. Brand Finance (2013). Flying the flag. Discover the most valuable nation brands of 2013: The annual report on nation brands [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.brandfinance.com/images/upload/brand_finance_nation_brands_2013.pdf – Title from the screen.

6. Люльчак З. С. Національний бренд та брендинг у контексті міжнародних подій / З. С. Люльчак, А. А. Ліпенцев, Ю. І. Галушак // Логістика : збірник наукових праць / Відповід. ред. Є. В. Крикавський. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. – С. 127–136.

7. Jaworski, S. P. National Brand Identity & Its Effect on Corporate Brands: The Nation Brand Effect (NBE) / S. P. Jaworski // The Multinational Business Review. – 2003. – № 11(2) – С. 99–108.

8. Country Brand Index 2012–2013 [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.futurebrand.com/wpcontent/uploads/2011/11/2011_2012_FB_CBI_ENG.pdf – Title from the screen.

9. True, Jacqui. Globalization and Identity / Jacqui True / In Raymond Miller // Globalization and Identity. – South Melbourne : Oxford University Press, 2006. – 74 p.

10. Porter, M. E. Competitive strategy: techniques for analyzing industries and competitors with a new introduction / Michael E. Porter. – New York : Free Press, 1980. – 432 c.

11. The Good Country Index [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.goodcountry.org/index_intro – Title from the screen.

Науковий керівник – Стукало Н. В., доктор економічних наук, професор, декан факультету міжнародної економіки Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

REFERENCES

- Ankholt, S. "Sozdanіe brenda strany" [Branding of the country]. *Brend-menedzher*, no. 1 (2007): 36-44.
- "Brand Finance. Flying the flag. Discover the most valuable nation brands of 2013: The annual report on nation brands". http://www.brandfinance.com/images/upload/brand_>finance_nation_brands_2013.pdf
- "Countries are countries, Marketing Week". <http://www.marketingweek.co.uk/countries-are-countries-not-brands/3012811.article>
- "Country Brand Index 2012-2013". http://www.futurebrand.com/wpcontent/uploads/2011/11/2011_2012_FB_CBI_ENG.pdf
- "Definition of Marketing, The Chartered Institute of Marketing". <http://www.cim.co.uk/Home.aspx>
- "Happy Planet Index Score". <http://www.happyplanetindex.org/countries/ukraineUkraine/>
- Jaworski, S. P. "National Brand Identity & Its Effect on Corporate Brands: The Nation Brand Effect (NBE)". *The Multinational Business Review*, no. 11 (2) (2003): 99-108.
- Liulchak, Z. S., Lipentsev, A. A., and Halushchak, Yu. I. "Natsionalnyi brend ta brendynh u konteksti mizhnarodnykh podii" [National brand and branding in the context of international events]. In *Lohistyka*, 127-136. Lviv: Vyd-vo Lvivskoi politekhniki, 2012.
- Porter, M. E. *Competitive strategy: techniques for analyzing industries and competitors with a new introduction*. New York: Free Press, 1980.
- True, J. "Globalization and Identity". South Melbourne: Oxford University Press, 2006.
- "The Good Country Index". http://www.goodcountry.org/index_intro